ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2019. №8

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2019. №8

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2019. No.8

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2019

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ
Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 8 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафарализода Хуҷамурод Қуддусӣ	*Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Раҳмонзода Абдуҷаббор Азиз	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Юсуфзода Носирҷон Салимӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни*
Раҳматуллозода Сахидод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Назарзода Сайфиддин	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва назарияи забоншиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода*
Абдуллозода Масрур Аҳмад	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Кучаров Аламхон	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ*
Саидов Ҳалимҷон Азизович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Муродов Мурод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Нағзибекова Меҳринисо Бозоровна	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хоҷаев Давлатбек	*Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Дӯстов Ҳамрохон Ҷумаевич	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ
– 2019. – №8. ISSN 2413-516X
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0038/ЖР-97
ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.
Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: **10.01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.**
Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни мукаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).© ДМТ, 2019

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК
Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафарализода Худжамурод Куддуси	*Кандидат политических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рахмонзода Абдуджаббор Азиз	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*
Юсуфзода Носирджон Салими	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни*
Рахматуллозода Сахидод	*Доктор филологических наук, профессор, директор Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Назарзода Сайфиддин	*Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и теории языкознания Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде*
Абдуллозода Масрур Ахмад	*Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета*
Кучаров Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ*
Саидов Халимджон Азизович	*Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета*
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета*
Ходжаев Давлатбек	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета*
Дустов Хамрохон Джумаевич	*Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета*

Вестник Таджикского национального университета.
Серия филологичесих наук.
– 2019. – №8. ISSN 2413-516X
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №0038/ЖР-97
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

© ТНУ, 2019

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY

Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 8 times a year.

CHIEF EDITOR:

Imomzoda Mukhammadyusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of political sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Rahmonzoda Abdujabbor Aziz	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Yusufzoda Nosirjon Salimi	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini*
Khorkashev Sakhidod	*Doctor of Philology, Professor, Director of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Nazarzoda Saifiddin	*Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Ismoilov Shamsullo Ismoilovich	*Doctor of Philology, Professor of the Tajik language and theory of linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda*
Abdullozoda Masrur Akhmad	*Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University*
Abdusattorov Abdushukur	*Doctor of Philology, Professor of the Department of the History of Tajik Literature of the Tajik National University*
Kucharov Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Saidov Khalimdzhon Azizovich	*Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University*
Mamadnazarov Abdusalom	*Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Khodzhaev Davlatbek	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University*
Dustov Khamrokhon Dzhumaevich	*Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University*

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2019. – №8. ISSN 2413-516X
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.© TNU, 2019

УДК: 811. 21 /. 22-54

АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ АКАДЕМИК АБДУЛҒАНӢ МИРЗОЕВ

Хоҷаев Д., Додаров О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Коллеҷи муҳандисӣ-техникии н. Нуробод

Афкори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев дар заминаи вокеияти таърихии айёми ҷавонии ӯ пайдо шудааст. Бо таъсири ин омил ӯ нахустин мақолаи илмии хешро бо исми "Дар атрофи забони Бухоро ва аҳволи тоҷикони Қашқадарё" соли 1928 ба табъ мерасонад. Ин солҳое буд, ки дар атрофи шинохти забони тоҷикӣ ва масъалаҳои имлою алифбои он баҳсҳо мерафт. Дар ҳамин айём мақолаи мубоҳисавии Абдулғанӣ Мирзоеви ҷавон бо номи "Дар гирди алифбои нави тоҷикӣ" ("Тоҷикистони сурх", 18-уми феврали соли 1930) нашр мешавад. Дар мақолаи фавқ муаллиф андешаҳои худро дар бобати ҳарфҳои калон, апостроф, садонокҳо, тағйири баъзе ҳарфҳо ва ҳарфи "ғайн" ибрози андеша менамояд, ки аз истеъдоди баланди ӯ гувоҳӣ медиҳанд.

Бахт ба рӯйи Абдулғанӣ Мирзоеви ташнаи илм механдад ва ӯ соли 1933 барои таҳсил ба шаҳри Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) фиристода мешавад. Вай аввал дар факултети забоншиносии Институти таърих, фалсафа, адабиёт ва забон таҳсил мекунад, аммо баъдтар таҳсилро дар бахши эроншиносии шуъбаи шарқшиносии донишгоҳи Санкт-Петербург идома медиҳад. Таҳсил дар ин донишгоҳ Абдулғанӣ Мирзоевро аз нигоҳи назария хеле қавӣ сохт. Ӯ дар он ҷо забонҳои зиёд, аз ҷумла забони русӣ, англисӣ, туркӣ, арабӣ ва забони форсии қадиму миёна; хатҳои мехӣ, оромӣ, курсҳои мухтасари этнографӣ, археология, таъриху бостоншиносиро меомӯзад. Ӯ ин ҳамаро аз донишмандони маъруф академик Е. А. Марр, И.И. Мищанинов, И.Ю. Крачковский, А.А. Фрейман, И.А. Зарубин, М.Ю. Якубовский, Е.Е. Бертелс ва Щорс омӯхтааст. Пас аз хатми донишгоҳи Санкт-Петербург ба Тоҷикистон омада, то охири соли 1942 дар Донишгоҳи омӯзгорӣ ба таълими таърихи забони тоҷикӣ ва забоншиносии умумӣ машғул шуда, барои таълими ин фанҳо барнома ҳам таҳия мекунад. Тавре ки мебинем, марҳилаи аввали фаъолияти ин донишманди тавоно ба таҳлилу таҳқиқ ва таълими забоншиносӣ иртибот доштааст. Дар ин марҳилаи фаъолияташ ӯ як даста мақолаю китобҳои дарсӣ низ аз асосҳои дастури забони адабии тоҷик таълиф кардааст. Чунончи: "Дар атрофи полеонтологияи забон", ки соли 1936 дар Ленинград бо забони русӣ чоп гардидааст, "Фарқҳои маъноии пасванди "-ак" (соли 1939), "Духтархонда чист?" (соли 1940), "Баъзе мулоҳизаҳо дар атрофи калимаҳои нумеративӣ", "…Грамматикаи забони тоҷикӣ", қисмҳои 1 ва 2 (солҳои 1944-1945), "Забони адабии классикӣ ва муносибати он бо забони имрӯзаи тоҷик" (соли 1946) аз таълифоти ин забоншиноси нозукбин мебошанд.Фолклоршиноси маъруфи тоҷик Рӯзии Аҳмад дар мақолаи "Мақоми бузургон дигар аст" дар китоби "Ёдномаи Абдулғанӣ Мирзоев" (-Душанбе, 2008) лаҳзаеро аз мушоҳидаи худ овардааст, ки аз назари амиқи академик Абдулғанӣ Мирзоев оид ба падидаҳои забонӣ ва нозукиҳои қонунҳои он шаҳодат медиҳад. Мувофиқи шаҳодати Рӯзии Аҳмад баҳс сари мавзӯи пайвандакҳои "ва", "у" миёни академик Абдулғанӣ Мирзоев ва устод Н. Маъсумӣ мерафтааст. – Домулло Маъсумӣ, - гуфтааст академик А. Мирзоев, вазифаи "ва" нисбат ба "у" васеътар аст. Пайвандаки "ва" дар аксар маврид калима ва ҳатто соҳаҳои гуногунро ба ҳам мепайвандад. Масалан, забон ва адабиёт, таърих ва санъат, Эрон ва Афғонистон, китоб ва дафтар ва ғ. Аммо пайвандаки "у" бештар дар мавридҳои ба ҳам наздик будани вожаҳо истифода мешавад. Масалан, мо падару модар, ёру бародар мегӯем. Аз ин рӯ, забону адабиёт гуфтан ғалат аст, мебояд, ки Институти забон ва адабиёт навишт. Ҳарчанд "ва" ва "у" ба хатти форсӣ як хел навишта мешавад, аммо тибқи вазифаҳои (қоидаҳои) сарфу наҳв онҳоро ба тарзи гуногун мехонем [6, с.375].

Дарвоқеъ, садоноки пайвасткунандаи "у" ё ба истилоҳи умумилингвистӣ инфикси "у" аз пайвандаки ва фарқ дорад. Масалан, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ин садоноки пайвасткунандаро "вов"-и атф гуфта, чунин мисолҳоро овардааст: **шабурӯз, такупӯ, сарупо, такудав** [10, с.20].Чунонки мебинем, сарфи назар аз ин ки афкори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев дар заминаи афкори забоншиносии рус ва Аврупо шакл гирифтааст, бинобар назари фароху густардааш дар фаҳмиши бисёр масъалаҳои забоншиносӣ ба афкори забоншиносии классикии тоҷик мувофиқ меояд. Хизмати академик Абдулғанӣ Мирзоев дар ташаккул ва таҳаввули афкори забоншиносии аҳди шӯравии тоҷик бағоят бузург аст. Нахустин андешаҳои забоншиносии ин донишманди тавоно ҳанӯз солҳои 30-юми асри гузашта, дар он айёме, ки душманони халқи тоҷик забони тоҷикиро ҳамчун забони миллати тоҷик инкор мекардаанд, шакл мегирад ва ӯ ҳамчун олими ҷавони умедбахш аз худ дарак медиҳад. Мисоли барҷастаи ин мақолаи вай бо номи "Дар атрофи забони Бухоро ва аҳволи тоҷикони Қашқадарё" [рӯзномаи "Тоҷикистони сурх", 1928, 22-юми декабр] мебошад.Дар мақолаи мазкур муаллиф аз вазъи забони тоҷикӣ дар шаҳри Бухоро ва деҳоти тоҷикнишини вилояти Қашқадарё сухан ронда, бо як ҳисси баланди миллатдӯстӣ ва эҳтиром ба забони модарӣ чунин хулосаи хешро пешниҳод менамояд: "Бояд дар ин вақт мувофиқи қарорҳои фирқаи коммунистӣ маорифу маданияти ҳар миллатро ба забони модарии худаш тараққӣ диҳем. Бинобар ин, лозим аст, ки ба зудӣ мактабҳои атрофи шаҳри Бухоро, ҳам қишлоқҳои тоҷикнишини Қашқадарё бо забони тоҷикӣ ташкил кунонидан, корҳояшонро бо забони тоҷикӣ бурда шавад ва дар байни онҳо ҷамоаву районҳои тоҷикӣ ташкил кунонидан, корҳояшонро бо забони модариашон бибаранд" [6, с.327].

Аз ҳамин солҳо шурӯъ карда, ӯ ҳамчун мухбири рӯзномаи "Овози тоҷик" ба корҳои матбуот ва илму фарҳанг ҷиддӣ машғул мешавад ва таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои забоншиносӣ ба таври ҳамешагӣ диққати ӯро ҷалб мекунад. Вай дар солҳои 30-юми асри XX дар мубоҳисаҳои тезутунде, ки дар атрофи забони тоҷикӣ ба амал омад, фаъолона ширкат варзида, назар ва андешаи худро ба воситаи мақолаҳои пурмуҳтаво баён менамояд. Масалан, ӯ дар рӯзномаи "Тоҷикистони сурх" аз 18-уми феврали соли 1930 ба унвони "Дар гирди алифбои нави тоҷикӣ" мақолаи муфассале навишта, ақидаи онҳоеро, ки дар атрофи алифбои забони тоҷикӣ иброз намудаанд, таҳлилу баррасӣ намуда, андешаҳои худро оид ба он масъалаҳо баён намудааст. Масалан, ӯ ақидаи онҳоеро, ки ҷонибдори низоми 7, 8 фонемаи садонок буданд, рад намуда, чунин изҳори назар кардааст: "Хоҳ тоҷикони Ӯзбекистон ва хоҳ тоҷикони Тоҷикистон метавонанд ба осонӣ бо ҳамин "а, о, ӯ, у, е, и" соитҳо бе каму кост фоида ва услуби лаҳҷаи забони худиҳоро адо бикунанд" [4,с.588].Чунонки мебинем, ҳамин низоми шашфонемагӣ дар имло ва алифбои имрӯзаи мо мустаъмал аст.

Баъдтар дар натиҷаи таҳсил дар факултети забоншиносии Институти таърих, фалсафа, адабиёт ва забоншиносии Ленинград афкори забоншиносии ӯ вусъати тоза пайдо менамояд. Вай доир ба мадхали забоншиносӣ, сарфу наҳв, таърихи забоншиносӣ ва курси назариявии забоншиносии умумӣ аз барҷастатарин донишмандон ба мисли Е.А. Марр, И.И. Мищанинов, И.Ю. Крачковский, А.А. Фрейман, И.И. Зарубин сабақ меомӯзад ва назару биниши ӯ хеле фароху пурвусъат мегардад. Аввалин таҳқиқи илмии ӯ, ки дар заминаи мактаби забоншиносии Санкт-Петербург сурат мегирад, дар солҳои донишҷӯӣ ба унвони "Фарқҳои семантикии суфъикси "-ак" ба табъ мерасад ва аз истеъдоди фитрӣ ва назари борикбинонааш дарак медиҳад. Пас аз хатми Донишгоҳи Санкт-Петербург асару мақолаҳои ин донишманди асил пайи ҳам ба табъ мерасанд, ки аз ин миён се асари ӯро оид ба забоншиносӣ метавон таъкид кард. Яке "Семантикаи функсиявии академик Марр", дуюм – "Баъзе мулоҳизаҳо дар атрофи калимаҳои нумеративӣ", сеюм – рисолаи "Духтархонда чист?" мебошад. Ин таълифот, аз як тараф, сабки илмии муҳаққиқи ҷавонро равшану устувор сохта бошанд, аз ҷониби дигар, барои ташаккули афкори забоншиносии тоҷик дар аҳди Шӯравӣ заминаи боэътимоди илмӣ гузошт. Дар солҳои 40-уми асри XX дар устувор гардидани асосҳои илми забоншиносии навини тоҷикӣ ду чеҳраи тобони илми забоншиносии тоҷик Лутфулло Бузургзода ва Абдулғанӣ Мирзоев саҳми хеле бузург гузоштаанд. Академик Абдулғанӣ Мирзоев, ки яке аз донишмандони бехтарини таърихи забонҳои эронӣ буда, ҳангоми масъалаҳои баҳсноку печидаи забоншиносии эронӣ, алалхусус забоншиносии тоҷик, мавқеъ ва назари худро хеле борикбинона ва равшану возеҳ иброз медошт. Ин муҳаққиқи фасеҳназар ҳар андешаашро бо далелҳои муътамад ва асноди басанда ба исбот расонида, ҳақиқати таърихро дифоъ мекард. Бехтарин намуна дар тақвияти ин гуфта мақолаи проблемавии ӯ – "Дар бораи ташаккули забони адабии тоҷик" шуда метавонад. Дар ин мақола академик Абдулғанӣ Мирзоев ақидаи олимони гуногуни Шарқу Ғарбро дар бораи таърихи ташаккули забони адабии тоҷик, замону макони пайдоиши он амиқ таҳлил карда, назари хешро бо далелҳо иброз намудааст. Ӯ маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳқиқоти муҳаққиқонро дар ин мавзӯъ муфассал таҳлилу ҷамъбаст намуда, ба хулосаи зерин меояд, ки барои илми забоншиносии тоҷик ниҳоят муҳим мебошанд: "Забоне, ки забони адабиёти классикии моро ташкил додааст, забони дарӣ аст, ки ин забон на баъд аз истилои араб ва на дар асри IX (забоншиноси фаронсавӣ А. Мейс ҷонибдори ақидаест, ки гӯё забони форсии нав "ҳамон вақт пайдо шуд, ки пас аз истилои араб" давлати миллии исломӣ ташкил шуд), балки ду-се аср пеш аз он низ зоҳиран вуҷуд дошта, дар қатори забонҳои паҳлавӣ (форсии миёна) ва суғдӣ то вақти истилои араб давом карда омадааст" [11, с.146].

Бояд таъкид намуд, ки ин мақолаи академик Абдулғанӣ Мирзоев дар силсилаи мақолаҳое, ки баррасии масъалаи таърихи забони адабии тоҷикро пайгирӣ намудаанд, бо таҳлили далелҳо, натиҷагирӣ ва пешниҳоди хулосаҳо дар сатҳи баланди илмӣ таълиф гардида, арзиши як рисоларо дорад ва аҳаммияти худро имрӯз ҳам гум накардааст.

Паҳлуи дигари фаъолияти забоншиносии ин донишманди дақиқназарро таълифи китобҳои дарсӣ аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ ташкил медиҳад. Дар солҳои 40-уми асри XX пас аз китобҳои дарсии Саидризо Ализодаи Самарқандӣ "Сарфу наҳви тоҷикӣ" (1926), Абдурраufи Фитрат "Қоидаҳои забони тоҷик" (Сарфу наҳв) (1930) Т. Зеҳнӣ ва Ҳ. Бақозода "Сарфи забони тоҷикӣ" (1935), Лутфулло Бузургзода "Фонетикаи забони адабии тоҷик" (1940), "Морфологияи забони тоҷикӣ" (1941), "Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ" (1942) китобҳои дарсии академик Абдулғанӣ Мирзоев аз нигоҳи асосҳои илмӣ ва фарогирии асосҳои дастури забони тоҷикӣ ҷойгоҳи махсус доранд. Дар давоми солҳои 1942-1948 академик Абдулғанӣ Мирзоев бо ҳаммуаллифии забоншиносони хушсалиқа Ш. Ниёзӣ ва М. Ғафуров якчанд китоби дарсӣ аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ менависанд, ки яке аз онҳо "Грамматикаи забони тоҷикӣ" қисми II., Синтаксис. Барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна" (1948) мебошад.

Дар таълифи ин китоби дарсӣ устод Абдулғанӣ Мирзоев аз донишу таҷрибаи андӯхтааш хуб истифода карда, кӯшиш намудааст, ки асосҳои илми наҳви забони тоҷикиро аз диди илми муосир бо усулу равиши содаю ба фаҳми хонанда дастрас шарҳу тавзеҳ диҳад.

Дар ин китоби дарсӣ наҳвиёти ҷумлаҳои содаю мураккаб бо услуби сода, фаҳмо баён гардида, муҳимтарин вижагиҳои сохторию маъноии воҳидҳои наҳв нишон дода шудааст. Дониши қавӣ, назари амиқи забоншиносии устод Абдулғанӣ Мирзоев дар шарҳу тавзеҳи ҳодисаҳои наҳвӣ, қоидаю қонунҳои он ба таври баръало инъикос ёфтааст. Дар сар то сари китоби мавриди назар муаллифон кӯшиш кардаанд, ки қоидаҳо гарону дароз набошанд, балки ихчаму фарогири матлаби асосӣ ва ба фаҳми хонанда мафҳум

бошанд. Масалан, дар ин китоби дарсӣ ба ҷумла чунин таъриф дода шудааст: "Гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ва ё калимаи алоҳидае, ки фикри тамомшударо ифода мекунад, ҷумла номида мешавад" [8, с.3].

То таърифе, ки академик Абдулғанӣ Мирзоев бо ҳаммуаллифонаш ба ҷумла додаанд, дар китобҳои дарсии дигар ҷумла чунин таъриф дода шудааст:

1. Дар "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ (соли таълиф 1926): "Ҷумла иборатест, ки дар бораи касе, ё чизе ҳукмеро баён мекунад ва он кас ва он чизе, ки дар бораи он ҳукме баён шуда бошад, маҳкум номанд" [9, с.71].

2. Дар "Қоидаҳои забони тоҷикӣ"-и Абдуррауфи Фитрат (соли таълиф 1930): "Ҷумла як даста калимаҳое, ки ба воситаи тартиби махсус ва бандакҳо ва ёрдамчиҳо ва задаи мантиқӣ ба якдигар монанди аъзои як оила вобаста буда, бештар бо як нафас гирифтан тамом мешавад" [2, с.15].

3. Дар "Наҳви забони тоҷикӣ"-и Беленитский, Б. Ҳоҷизода (соли таълиф 1936): "Як калима ё якчанд калимаҳои ба ҳам алоқадор, ки фикреро мефаҳмонад, ҷумла номида мешавад" [с. 15].

4. Дар "Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ"-и Лутфулло Бузургзода (соли таълиф 1942): "Гурӯҳи калимаҳои ба ҳам алоқаманд, ё калимае, ки фикри томро мефаҳмонад, ҷумла ном дорад" [с. 265].

5. Дар "Нишондодҳои методӣ ва супоришҳои модарӣ"-и Носирҷон Маъсумӣ (соли таълиф 1948): "Гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд, ё калимаи алоҳидае, ки фикри тамомшударо ифода мекунад, ҷумла номида мешавад" [с. 265].

Чунон ки аз ин муқоисаи фавқ бармеояд, таърифи ба ҷумла додаи устод Н. Маъсумӣ бо таърифи дар "Грамматикаи забони тоҷикӣ"-и А. Мирзоев овардашуда комилан як аст. Таърифе, ки Лутфулло Бузургзода ба ҷумла додааст, бо баъзе ҷузъиёт фарқ менамояд, вале дар маҷмӯъ ба онҳо монанду мувофиқ аст.

Ин таърифи ҷумла дар китобҳои дарсии минбаъда аз наҳви забони тоҷикӣ бо андаке тағйирот идома меёбад.

Дарвоқеъ, ин таърифи ихчаму сода моҳияти наҳвии ҷумларо ҳамчун воҳиди мухобирот муаррифӣ намуда, барои грамматикаи меъёрии мактаби миёна мувофиқ мебошад. Дар китоби мазкур нисбат ба китобҳои дарсии дигари ҳамгунаш истилоҳоти марбути наҳв бештар тоҷикӣ шудааст, ҳарчанд ки аксари онҳо арабианд, вале арабии ҳазмшуда мебошанд. Дигар аз бартариҳои ин китоби дарсӣ дар ин аст, ки шарҳу тавзеҳи ба аъзоҳои истисноӣ, воҳидҳои туфайлӣ, анвои ҷумлаи пайрав, ҷумлаи мураккаби тобеъ бо якчанд ҷумлаи пайрав додаи муаллифон имрӯз ҳам арзишашонро гум накардаанд ва дар таълими ин мавзӯъҳо ба сифати роҳнамо истифода шуда метавонанд. Дар шинохту ҷудо кардани аъзоҳои истисноии ҷумла, мутаассифона, имрӯз ҳам дар забони тоҷикӣ якрангӣ нест, ҳол он ки дар китоби дарсии академик Абдулғанӣ Мирзоев "Грамматикаи забони тоҷикӣ" барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна ҳанӯз соли 1948 ин ҳодисаи наҳвӣ хеле илмию мантиқӣ шарҳ дода шудааст. Чунончи: "Барои он ки ба ягон аъзои пайрави ҷумла аҳаммияти маҳсус дода, диққат ва таваҷҷуҳи шунавандаро кашад, гӯянда баъзан ҳамон аъзои пайравро бо оҳанги махсус талаффуз карда ва ба воситаи пауза вайро аз дигар аъзоҳои ҷумла ҷудо мекунад. Бар ин ҳол тарафи маъноии ин тариқа аъзоҳои пайрави ҷудокардашуда пурқувват гардида, бо аҳаммияти худ бо ҷумлаҳои пайрав наздик мешаванд" [8, с.72].Муаллиф дар тақвияти ин фикр мисолҳои зеринро овардааст, ки, ба назари мо, комилан дурусту мувофиқанд:

1.Падари ман – Абдулқодир Насимзода, аз пешқадамони хоҷагӣ мебошад.

2.Мо – ҷавонон, ҳамеша ба мудофиа тайёрем.

3.Шодӣ, ҷавони бисту чаҳорсолаи қадбаланд, ба идораи хоҷагӣ даромада омад.

4.Дар тарафи дигар, дар болои кӯталҳо моҳи сездаҳ-чаҳордаҳшаба намудор шуд (Ҷ. И.).

5.Моҳи қавс, охири тирамоҳ ва аввали зимистон, офтоб раҳи худро дигар мекунад (С. А.).

Яке аз сифатҳои беҳтарини ин китоб боз дар он аст, ки барои дуруст аз худ кардани аломатҳои китобат онҳоро дар иртибот ба мавзӯъҳо шарҳ дода боз дар охири китоб вазифаҳои ҳар як аломат ба таври мушаххас тавзеҳ дода шудааст.Ҳарчанд ки академик Абдулғанӣ Мирзоев ба омӯзишу таҳқиқи таърихи адабиёти форсу тоҷик, масъалаҳои мубрам ва чеҳраҳои машҳуру номшиноси ин адабиёти оламгир ба таври муназзаму ҷиддӣ машғул буд ва дар ин ришта асарҳои илмии бунёдӣ таълиф намудааст, вале аз таҳқиқу баррасии мавзӯъҳои муҳимму баҳсноки забоншиносӣ дур нашудааст. Соли 1951 ӯ бо ҳаммуаллифии забоншинос Б. Ниёзмуҳаммадов бо номи "Перестройка языковедческой работы в Таджикистане" (газ. "Коммунист Таджикистана", 24 июни соли 1951) мақолае навишта, андешаҳои худро оид ба назарияи Н. Я. Марр ва пайравони вай, ки таъсирашон ба вазъи забоншиносии ҳамон солҳо дар Тоҷикистон ҳам расида буд, баён намуда, дар ин замина он ақидаеро, ки гӯё забони адабии тоҷик то Инқилоби октябр вуҷуд надошт, рад менамояд. Бисёр ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки муаллиф ҳамчунин вазифаҳои забоншиносии тоҷикро бо далелҳо нишон медиҳад.

Соли 1953 мақолаи муфассалу муҳимми академик Абдулғанӣ Мирзоев таҳти унвони "Нуқсонҳои ҷиддӣ дар лоиҳаи орфографӣ ва ташкили кори он" дар рӯзномаи "Тоҷикистони сурх" (11-уми феврали 1953) ба табъ мерасад, ки дар он камбудиҳою ғалатҳои лоиҳа ва иллатҳои илмии онро дар 11 банд нишон дода, меъёр ва роҳҳои ислоҳи онҳоро низ пешниҳод менамояд. Мазмуну муҳтаво, масъалагузорӣ дар мақола ба хубӣ собит менамояд, ки муаллиф дар ҳамаи бахшу қисматҳои забоншиносӣ: савтиёт, луғат, калимасозӣ, сарф, наҳв чи аз диди таърихӣ ва чи муосир дониши бунёдӣ ва густардаю қавӣ доштааст.Бояд як нуктаи дигарро ба таъкид бигӯем, ки ин муҳаққиқи пурдон, пуркор, фаррохназар ва фидоӣ дар як даста рисолаҳои ба ҳаёту осори адибони классик бахшидааш, ба мисли "Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик" (1947), "Мулҳами

Бухорой" (1949), "Биной" (1957), "Абӯабдулло Рӯдакӣ" (1958) ва ғайра низ оид ба вижагиҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубии ин шуаро қайду ишораҳои бисёр ҷолибу нозуке кардааст, ки барои таҳқиқи ҳамаҷонибаю ҷиддии осори як зумра шоиру нависандагони классикию муосири тоҷик аз диди забону услуб асос гардид.Ба ҳамин тариқ, зинаҳои шаклгирӣ, рушди афкори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоевро метавон ба се марҳила ҷудо кард: якум – солҳои 1928-1933; дуюм 1933-1940; сеюм 1940-1975.

Хулосаи калом, академик Абдулғанӣ Мирзоев дар баробари таҳқиқи масъалаҳои муҳимму мубрами таърихи адабиёти форсу тоҷик дар илми забоншиносии тоҷик низ таҳқиқоти бунёдӣ анҷом дода, барҳақ ӯ яке аз поягузорони илми забоншиносии давраи шӯравии тоҷик маҳсуб меёбад. Асарҳои илмӣ, китобҳои дарсии доир ба забони тоҷикӣ навиштаи ӯ барои шаклгирӣ ва рушди афкори забоншиносии тоҷик дар асри XX хизмати бузурге кардааст. Ба назари мо, имрӯз вақте расидааст, ки осори забоншиносии ин донишманди фарзона дар як маҷмӯа гирд оварда шуда, аз диди илми забоншиносии муосир таҳқиқ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Академик Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 1985.
2. Абдуррауфи Фитрати Бухорой. Қоидаҳои забони тоҷик (сарф ва нахв). – Душанбе, 2009. – 128 с.
3. Мирзоев А. Сездаҳ мақола / А.Мирзоев. – Душанбе, 1977. – 288 с.
4. Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. – Душанбе, 2017. – 718 с.
5. Зеҳнӣ ва Бақозода. Сарфи забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010. – 150 с.
6. Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 2008. – 425 с.
7. Д. Хоҷаев. Гуфтори наку куҳан нагардад / Хоҷаев Д. – Душанбе, 2011. – 230 с.
8. Мирзоев А. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми 2. Синтаксис барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна / А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ, М.Ғафуров. – Сталинобод, 1948. – 96 с.
9. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу нахви тоҷикӣ. – Душанбе, 2006. – 80 с.
10. Хоча Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. – Душанбе, 1998. – 116 с.
11. Ҳаждаҳ мақола: таърихи ташаккули забони тоҷикӣ аз назари олимони Шарқу Ғарб. Хуҷанд, 2008.

АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ АКАДЕМИК АБДУЛҒАНӢ МИРЗОЕВ

Дар мақола шаклгирӣ ва рушди афкори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев дар асоси осори забоншиносии ӯ муайян ва нишон дода шудааст. Таъкид мешавад, ки афкори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев се марҳилаи таърихиро фаро мегирад: а) солҳои 20-30; б) солҳои 40-50; в) солҳои 60-70-уми асри XX. Марҳилаи аввал зинаи шаклгирии афкори забоншиносии ин донишманди бузург маҳсуб мешавад ва он аз воқеияти ҳамон замон сар задааст. Марҳилаи дуюм иртибот дорад ба мактаби забоншиносии Санкт- Петербург, ки ӯ аз устодони забардасти ин мактаб асосҳои назарии илми забоншиносиро омӯхтааст. Марҳилаи сеюм ин замонеро дар бар мегирад, ки фаъолияти забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев дар баробари фаъолияти хеле густардаю пурмаҳсули адабиётшиносии ӯ арзи ҳастӣ мекард. Муаллифи мақола таъкид менамояд, ки осори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев бояд дар маҷмӯаи алоҳидае гирд оварда шуда, аз диди илми забоншиносии муосир таҳқиқ карда шавад.

Калидвожаҳо: афкор, забоншиносӣ, шаклгирӣ, рушд, марҳила, мактаб, фаъолият, осор, классик, муосир, донишманд.

ЯЗЫКОВЕДЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ АКАДЕМИКА АБДУЛГАНИ МИРЗОЕВА

В статье авторами определены и показаны формирование и развитие языковедческих воззрений академика Абдулгани Мирзоева на основе его языковедческого наследия. Подчеркивается, что его языковедческие воззрения охватывают три исторических этапа: а) 20-30-ые годы; б) 40-50 годы; в) 60-70-ые годы XX века. Первый этап является ступенью формирования языковедческих воззрений этого великого ученого и исходит от действительности того периода. Второй этап связан с языковедческой школой Санкт- Петербурга, где он изучал научные основы языкознания у великих представителей данной школы. Третий этап охватывает тот период, когда языковедческая деятельность академика Абдулгани Мирзоева протекала на равне с его плодотворной литературоведческой деятельностью. Авторыв статьи подчеркивают, что языковедческое наследие академика Абдулгани Мирзоева должна быть собрана в отдельный сборник и исследована с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: мысль, языкознание, формообразование, развитие, этап, школа, деятельность, наследие, классик, современный, ученый.

LANGUAGE STUDIES OF ACADEMICIAN ABDULGANI MIRZOEV

In the article, the authors have identified and shown the formation and development of linguistic views of academician Abdulgani Mirzoyev based on his linguistic heritage. It is emphasized that his linguistic views encompass three historical stages: a) the 20-30s; b) 40-50 years; c) 60-70s of the twentieth century. The first stage is the stage in the formation of linguistic views of this great scientist and comes from the reality of that period. The second stage is connected with the linguistic school of St. Petersburg, where he studied the scientific foundations of linguistics from the great representatives of this school. The third stage covers the period when the linguistic activity of Academician Abdulgani Mirzoyev proceeded on a par with his fruitful literary work. The authors of the article emphasize that the linguistic heritage of Academician Abdulgani Mirzoyev must be collected in a separate collection and studied from a linguistic point of view.

Keywords: thought, linguistics, shaping, development, stage, school, activity, heritage, classic, modern, scientist.

Сведения об авторах: ***Ходжаев Д.*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17
Додаров О. – кандидат филологических наук,директор Инженерно-технического колледжа района Нуробод, Республика Таджикистан

Information about the authors: ***Khodzhaev D.*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of the History of Language and Typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.
O. Dodarov - Candidate of Philological Sciences, Director of the Engineering College of the Nurobod District, Republic of Tajikistan

УДК: 811.21/22.3(03)

НАҚШИ ТАРҶУМА ДАР РУШДИ ЗАБОНИ АДАБӢ

Назарзода С.
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Забони тарҷума дар рушди вожагонии забон таъсири бениҳоят бузург дорад. Чунки дар тамоми забонҳо тарҷума яке аз василаҳои ба тартиб даровардани истилоҳоти забон аст. Дар забони тоҷикӣ тарҷума таърихи ачибе дорад. Забони тоҷикӣ як забоне ҳаст, ки қариб доимо зери таъсири забонҳои бегона қарор дошт аст. Дар давраи нави рушди забони мо таърихи густариши тарҷумаро метавон вобаста ба афзоиши таъсири забонҳои алоҳида ба марҳилаҳои зерин ҷудо намуд:

1.Тарҷума аз забони арабӣ, ки дар навбати худ ба ду давра ҷудо мешавад. Давраи аввал аз оғози истилои араб оғоз шуда то охири асри XI давом мекунад. Дар ин давра тарҷума аз забони арабӣ бештар аз рӯйи зарурат сурат гирифта, аз вожаҳо ва таркибҳои асили тоҷикӣ ба таври васеъ истифода шудааст. Давраи дувум аз аввали садаи XII, аз давраи Салҷуқиён шурӯъ шуда, хусусияти хосси ин давра бештар зери таъсири забони арабӣ қарор гирифтани забони тарҷума мебошад.

2. Тарҷума аз забони арабӣ ва забонҳои дигар дар асрҳои XVI - XIX. Ин давра бештар ба рушди забони тоҷикӣ дар Ҳинд бастагӣ дорад. Ба хотири ташаккули тарҷума аз забонҳои дигар дар дарбори Темуриёни Ҳинд Дорутторҷума, муассисаи махсус таъсис меёбад, ки дар ин муассиса тарҷума аз забонҳои арабӣ, санскрит, англисӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

3.Тарҷума аз забонҳои ғарбӣ. Ин марҳила аз охири асри XIX оғоз шуда, барои забони тоҷикӣ дар ин марҳила забони русӣ ҳамчун манбаи тарҷума хидмат кардааст. Махсусан, дар давраи шӯравии рушди забони тоҷикӣ тарҷума аз забони русӣ ба андозае вусъат гирифт, ки забони мо зери таъсири он ба тарҷумазадагӣ гирифтор шуда, то имрӯз таъсири он ҳис мешавад.

4.Тарҷума дар даврони Истиқлол. Дар ин марҳила ҳарчанд тарҷума аз забони русӣ ва ба воситаи забони русӣ мавқеи асосӣ дошта бошад ҳам, оҳиста-оҳиста тарҷума аз забонҳои дигар, махсусан аз забони англисӣ вусъат меёбад.

Дар оғози рушди забони тоҷикии давраи нав он зери фишори сахти забони арабӣ қарор гирифт ва ҳатто дар муддати тахминан дусад сол ба ҷойи забони тоҷикӣ забони арабӣ дар ин минтақаи бисёр паҳновари рушди забони тоҷикӣ забони расмиву коргузориву динӣ буд. Давраи истилои араб дар таърихи забони тоҷикӣ марҳилаи ворид шудани вомвожаҳо аз забони арабӣ маҳсуб мешавад. Омилҳои зиёди сиёсӣ, динӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ боис шуданд, ки забони арабӣ на танҳо дар сарзамини тоҷикон нуфуз пайдо кунад, балки калимоту таркибот ва истилоҳоти фаровони забони арабӣ ба забони мо роҳ ёбанд.

Ҷузъе аз қаламрави Хилофат гардидани сарзамини мо ва ба забони ягонаи расмии он табдил ёфтани забони арабӣ худ тақозо мекард, ки аҳли илму адаби ин сарзамин забони арабиро аз худ кунанд ва онро ба ҳайси василаи нашри афкору андеша ва абзори эҷод ба кор гиранд. Нуфузи ислом низ аз муҳимтарин омилҳои таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ буд, зеро забони арабӣ дар назари ниёкони мо, қабл аз ҳама, забони Қуръони азимушшаън буд. Табиист, ки бо афзудани гароиш ба ислом таваҷҷуҳ ба забони арабӣ ва рағбат ба маърифати он низ зиёд мегардид ва забони арабӣ тадриҷан ба забони дини ниёкони мо табдил меёфт. Омилҳои иқтисодӣ низ дар таъсири забони арабӣ ба тоҷикӣ нақши муҳим доштанд, зеро фаъолият дар ниҳодҳои давлатӣ, хоссатан девонҳо донистани забони арабиро талаб мекард. Дар қарнҳои нахусти ислом ҳамзистии забони тоҷикӣ ба ҳайси забони гуфторӣ ва арабӣ ба ҳайси забони навишторӣ дар фаъолияти афроди алоҳида боис гардид, ки забони арабӣ таъсири бузурге дар забони мо бар ҷой гузорад. Аксари калимоти арабӣ, ки имрӯз дар забони мо роиҷ аст, дар ҳамон марҳилаи ҳамзистии забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ ба забони ниёкони мо роҳ ёфта ва дар тӯли беш аз ҳазору чорсад сол ба ҳадде дар забони мо ҳазм шудаанд, ки асли арабии чунин калимот, аз қабили *мактаб, қалам, мадраса, китоб, садоқат, рафиқ* ва ғайра барои донишмандони соҳаи забон маълум буда, барои соҳибзабонон калимаҳои мазкур ҷузъе аз дорои ҳои забони модариашон маҳсуб мешаванд.

Дар ҳамин давраи оғозини рушди забон тарҷума яке аз василаҳои бисёр хуби устуворсозии забони мо буд. Забони тоҷикӣ аз забони арабӣ дар навбати аввал бо роҳи тарҷума бисёр калимаву ибораҳоро гирифтааст. Бинобар ҳамин, дар оғози рушди забони тоҷикӣ тарҷума бисёр муҳим буд ва ҳатто амирони Сомонӣ супориш медоданд, ки ин ё он китобро ба забони тоҷикӣ тарҷума кунанд. Аз тарафи дигар, тарҷума дар забони тоҷикӣ боз як нақши бисёр муҳимми дигар дорад. Дар давраи миёнаи рушди забони мо забони форсии миёна забони расмии давлати Сосониён буд ва арабҳо аз забони форсии миёна ё паҳлавӣ ба забони арабӣ асарҳоеро тарҷума кардаанд ва вақте, ки ин асарҳо бо сабабҳои гуногун аз байн рафтанд, ҳамин осори гузашта ба воситаи забони арабӣ боз ба забони тоҷикӣ тарҷума гардид. Аз ин лиҳоз, агар мо ба таърихи давраи аввали забон нигарем, тарҷума як василаи ба худогоҳии миллӣ расидани мардуми тоҷик будааст. Яъне, тарҷума дар оғози рушди забони тоҷикии мо ва ба забони илм татбиқ ёфтани он бисёр як мавқеи ҳалкунанда доштааст. Намунаи насри куҳан **«ас-Савод ул-аъзам»**-и Абулқосими Ҳакими Самарқандӣ (ваф. 953) маҳсуб мешавад, ки рисолае дар фиқҳи ҳанафӣ буда, дар усули ақоид ва калом дар ин мазҳаб баҳс мекунад ва бо дархости амири кабир Исмоили Сомонӣ аз ҷониби имом Абулқосими Исҳоқ ибни Муҳаммади Самарқандӣ ба забони арабӣ тақрибан солҳои 902-903 таълиф гардида, баъдан дар рӯзгори

Наср ибни Мансур (975-997) бо дастури ӯ, ба забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) айнан тарҷума шудааст. Таърихи дақиқи тарҷума ва мутарҷими китоб ҳанӯз ба таври мушаххас маълум нест. Маҳдии Баёнӣ тарҷумаи ин китобро дар ҳудуди солҳои 930-940 милодӣ ба қалами худи Абулқосими Самарқандӣ эҳтимол додааст [1,с.13]. Вале муҳаққиқи шинохта Абдулҳайи Ҳабибӣ, ки матни тарҷумаи «ас-Савод ул-аъзам»-ро ба нашр расонидааст, андеша дорад, ки тарҷумаи он тақрибан баъди 80 соли таълиф бо дастури амир Нуҳ ибни Мансури Сомонӣ аз ҷониби мутарҷими ношинохта анҷом пазируфтааст [1,с.14]. Ин китоб 61 масъалаи каломиву фиқҳии тариқи суннат ва ҷамоатро дар бар гирифта, сабаби таснифи китоб дар муқаддимаи он сареҳан таъкид шудааст:

«Аммо бидон-к сабаби таснифи китоб он буд, ки бероҳону мубтадеону ҳаводорон ба Самарқанду Бухорову Мовароуннаҳр бисёр шуданд. Пас аиммаву фуқаҳову уламои Самарқанду Бухорову Мовароуннаҳр гирд омаданд ва гуфтанд: «Обо ва ачдод, то буданд, бар тариқи суннат ва ҷамоат буданд. Акнун ҳавоҳои мухталиф пайдо шуд ва моро ҷойи тарс аст». Ин суханро ба амири Хуросон расониданд.

Амири одил Исмоил бифармуд мар Абдуллоҳ ибни Абуҷаъфарро ва боқӣ фуқаҳоро, ки: «Баён кунед мазҳаби рост ва тариқи суннату ҷамоат, он ки падарони мо бар он буданд».

Пас аимма ба ӯ ишорат карданд ба Хоҷа Абулқосими Самарқандӣ ва онро гуфтанд: «Пайдо кун моро роҳи рости суннату ҷамоат, он ки Пайғамбар, алайҳиссалом, бар он буд». Ва бифармуд, то тасниф кард ин китобро ба тозӣ. Ва ба наздики амири Хуросон оварду арза кард. Ҳама писандиданд ва гуфтанд: «Роҳи рости суннату ҷамоат ин аст».

Пас амири Хуросон бифармуд, ки «Ин китобро ба порсӣ гардонед, то, чунон ки хосро бувад, омро низ бувад ва манфиат кунад ва мазҳабро неку бидонанд ва аз ҳаво ва бидъат дур бошанд» [1,с.17].Истифодаи нисбатан бештари вожагону истилоҳоти арабӣ дар ин асар, ба андешаи мо, ду сабаб дорад: нахуст ин, ки асли ин китоб ба арабӣ буда, баъдан айнан ба тоҷикӣ (форсии дарӣ) баргардон шудааст, дувум он, ки китоб масоили марбут ба дини мубини исломро фаро мегирад, ки истилоҳоти арабӣ аксари истилоҳоти онро ташкил медиҳанд [8,с.193-237].

Тарҷумаи Таърихи Табарӣ, ки яке аз намунаҳои беҳтарини насри тоҷикист, дар асл тарҷумаи озоди «Таърих ур-русул ва-л-мулук»-и Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ (ваф. 922) буда, тарҷумаю такмили он аз ҷониби Абӯалии Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ бо дастури амири Сомонӣ Абӯсолеҳи Мансур (961-976) анҷом пазируфтааст.

Ин матлаб дар муқаддимаи асар чунин қаламдод шудааст: «Бидон, ки ин таърихномаи бузург аст, гирдовардаи Абиҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарир Язид ат-Табарӣ раҳимаҳуллоҳ, ки малики Хуросон Абӯсолеҳ ибни Нуҳ фармон дод дастури хешро Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамиро, ки ин таърихномаро, ки аз они писари Ҷарир аст, порсӣ гардон ҳарчи некутар, чунон ки андар вай нуқсоне набошад. Пас гӯяд, чун андар вай нигоҳ кардам ва бидидам андар вай илмҳои бисёр ва ҳуҷҷатҳо ва оятҳои Қуръон ва шеърҳои неку. Ва андар вай фоидаҳо дидам бисёр. Пас ранҷ бурдаму ҷаҳду ситам бар хештан ниҳодам ва инро порсӣ гардонидам, ба неруи изади азза ва ҷалла»… [5,с.19].

Чунон ки гуфтем, ҳарчанд ин асар тарҷумаи озод аз арабист, вале аз таъсири барзиёди забони арабӣ бар канор буда, бо насри равону рангин нигошта шудааст. Калимоту истилоҳоти ин асар низ сода ва ба фаҳми мардуми он рӯзгор наздик будааст, аз қабили: **ҷаҳон**, **подшоҳ**, **тахт**, **зиндонбон**, **ғулом**, **авлиё** (бузург, калон), **банда**, **донишманд**, **меҳтарон**, **хосагон**, **хонсолор**, **охурсолор**, **қибола** (санади ақди муомила), **қиртос** (коғаз), **лашкар**, **тоҷ**, **тарҷумон**, **ҷизя** (андоз), **сарҳанг**, **халқ**, **дабир**, **ҳунар**, **тавонгар**, **дарвеш**, **адиб**, **мардумӣ**, **девони арз** (девони лашкар, девони сабти номи сарбозон), **раҳӣ** (ғулом), **пус** (писар, насл), **чак** (санади хариду фурӯш, чек), **хоста** (дороӣ), **хироҷ**, **панҷяк**, **даҳяк**, **бистяк** ва ғайра.

Тарҷумаи Тафсири Табарӣ намунаи дигари насри куҳани тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) мебошад, ки аз китоби "Ҷомеъ ул-баён фӣ тафсири-л-Қуръон"-и Муҳаммад ибни Ҷарир бо фармони Мансур ибни Нуҳи Сомонӣ (961-976) аз ҷониби як гурӯҳ уламои Мовароуннаҳр бо забони, ба истилоҳ, "форсии дарии роҳи рост", яъне забони содаю мафҳуми тоҷикӣ тарҷума шудааст. Дар ин китоб дар баробари луғоту иборoти Қуръон миқдори зиёди калимоту иборoти тоҷикӣ, аз қабили **намоз**, **рӯза**, **ёрон** (саҳоба), **пайғомбар** ва ғ. истифода шудааст.

Барои намуна ду порчаи мухтасарро аз ин китоб ба хонанда манзур мекунем. Намунаи аввал:"Аммо Пайғомбари мо алайҳиссалом андар рӯзгори Нӯшервон дар вуҷуд омад, чунон ки Пайғомбар гуфт: "Вулидту фӣ замани малики одил ва ҳозо Нӯшервон". Гуфт: "Ман дар замонаи малике одил зодам аз модар. Ва ин малики доддеҳ Анӯшервон буд". Малики одил Нӯшервонро гуфтанд, ки то ӯ малики замин буд, ҳеч халқро ёрои он набуд, ки бар ҳеч халқ, бар ҳеч рӯй ситам кардӣ.

Ва Нӯшервон бифармуда буд ба ҳама вилояти хеш, то ҳама касҳо як нимарӯз кор кардандӣ ва дигар нимарӯз, он чи кор карда будандӣ, бихӯрдандӣ.

Ва ин Нӯшервонро ҳазор парда буд ва ҳазор пардадор буд. Ва ба дасти ҳар пардадоре ду парда буд. Як парда сурх будӣ ва ба хатти сабз бар он навишта будӣ, ки кор кардан бояд..." [3, с.175].Яке аз хусусиятҳои ҷолиби ин асар он аст, ки дар вай оятҳои қуръонӣ ва ҳадисҳои набавӣ ба форсии дарӣ моҳирона ва пуробуранг тарҷума шудаанд, чунон ки дар намунаи боло ба мушоҳида мерасад, яъне сухани Пайғамбар "Вулидту фӣ замани малики одил ва ҳозо Нӯшервон" ба забони форсии дарӣ "Ман дар замонаи малике одил зодам аз модар. Ва ин малики доддеҳ Анӯшервон буд ва аз мулуки Аҷам буд" тарҷума шудааст. Мутарҷимони асар дар тарҷума бо мақсади ҷилавгирӣ аз такрори калимаву иборот аз муродифҳои дар

забони он аҳд маъмули онҳо, ба мисли “малики одил”, “малики доддеҳ” истифода кардаанд.Ҳамин тариқ, забонҳо монанди тамаддунҳо ҳамеша дар ҳоли доду гирифтанд. Дастовардҳои илмиву адабӣ, ирфониву мафкуравӣ, назарияҳову таълимотҳои иҷтимоии халқҳои алоҳида агар созанда ва пешқадам буданд, пайваста мавриди тақлид ва ё истифодаи халқҳои дигар қарор гирифтаанд. Ошноӣ ва фарогирии донишҳо ва падидаҳои нав равшан аст, ки ба василаи забон сурат гирифтааст, яъне ниёз ба тарҷума ҳамеша дар ҷомеаҳо мавҷуд будааст. Дар умқи таърихи забон фурӯ нарафта такрор мекунем, ки дар оғози пайдоиш ва густариши ҳамин забони худамон кӯшишҳое шуда буд, ки Қуръонро ба забони дарӣ баргардонанд. Ва ё мутафаккирони бузург Абӯрайҳони Берунӣ, Ибни Сино ва дигарон комёбиҳои илмӣ ва андешаҳои фалсафии донишмандони Юнони қадимро ба воситаи тарҷумаи арабии онҳо дарёфтанд ва андешаҳои худро нисбат ба онҳо дар осори ба забони модарии хеш навишта изҳор намуданд.

Аммо кашфиётҳои шигифтовари садаи ХХ, тараққии бесобиқаи илму техника дар кишварҳои алоҳидаи аврупоӣ, густариши васоили иртиботӣ, кишварҳо ва забонҳоро чунон дар ҳам печид, ки имрӯз забондонӣ ва тарҷума яке аз фаъолиятҳои муҳимми илмӣ ва фарҳангии дунёи кунунӣ аст.

Тарҷумаҳо аз забонҳои ғарбӣ, (асосан аз русӣ) дар забони тоҷикӣ, чунон ки пештар арз шуд, таърихи чандоне надоранд ва намунаҳои аввалини онҳо дар авохири қарни XIX мушоҳида шудааст. Бо пайдо шудани рӯзномаву маҷаллаҳои нахустин ба забони тоҷикӣ марҳилаи наве дар ин ришта оғоз мегардад. Дар ин замина нақши ниҳоят муҳимро маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» бозидааст. Аввалин ахбори нави ҷаҳон аз забони туркӣ ва нахустин фармону санадҳои Ҷумҳурии шӯравии Русия аз забони русӣ тарҷума шуда дар ҳамин маҷалла интишор гардиданд ва аксарияти вожаву истилоҳоти нав ҳам аз тариқи ҳамин маҷалла дар байни мардум паҳн гардид. Шояд хато набошад, агар гӯем, ки аввалин мутарҷимони марҳилаи нави забони тоҷикӣ муҳаррирону мухбирони ин маҷалла, чун Саид Ризо Ализода, устод Айнӣ ва чанде дигар буданд, ки ҳодисоти ҷаҳонро аз матбуоти Туркия ва тоторию узбекӣ ба тоҷикӣ тарҷума ва манзури босаводони он давра мегардонданд. Аммо пас аз инқилоб, таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон, зуҳури рӯзномаву маҷаллот ба забони тоҷикӣ, зиндагӣ дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ, ки забони умумидавлатӣ ва илму фарҳанги нав забони русӣ буд, ин ниёзи фарҳангиву илмӣ ба зарурати сиёсӣ ва иҷтимоӣ мубаддал гашт. Аз ин ҷиҳат тарҷума дар густариш ва интишори вожагони нав ва умуман шаклгирии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ нақши бағоят муҳимро бозид. Зеро луғот ва истилоҳоти ҳукумати нав ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, сипас аз тариқи рӯзномаву маҷаллаҳо дастраси мардум мегаштанд. Матбуот дар он солҳо (имрӯз ҳам) озмоишгоҳе буд, ки луғату истилоҳоти нав аввалан дар дастгоҳҳои он санҷида шуда, сипас вориди забони адабӣ мешуданд. Гоҳо луғате ва ё истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсии наве ба чандин шаклу намуд: баробарӣ, иқтибосгирӣ, тарҷума ва ё худсохт дар матбуот озмуда мешуд ва пас аз писанди оммаву тавсияи вожашиносону луғатсанҷони камшумори даврaҳо дар фарҳангҳо ва вожаномаҳои минбаъда сабт мегардид.

Забоншиносону муҳаққиқони риштаҳои хабарнигорӣ ва тарҷума хуб медонанд, ки ин корҳо тақрибан дар заминаи холӣ оғоз гардид. Таҷрибаҳои пеш аз инқилобӣ дар ин замина дар сатҳи ибтидоӣ қарор дошта, қонунмандиҳои хосси ин соҳаҳо ҳанӯз кор нашуда ва ношинохта буданд. Вожашиносӣ ва фарҳангсозӣ ба шакли нав ҳанӯз пайдо нашуда буд ва тарҷумонҳои касбии дузабонаи ошно бо назарияву нозукиҳои ин ҳунар ва илова бар ин, шинос бо пешрафтҳои илмӣ-техникии кишварҳои пешрафта ва моҳияти тағйироту таҳаввулоти инқилобие, ки дар он мамлакатҳо ба амал омада буд, мавҷуд набуд. Бинобар ин, сифати тарҷумаҳо аз нигоҳи касбӣ дар ибтидо бо норасоиҳои зиёд шогирдона буд. Масалан, шиори маъруфи коммунистӣ «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» дар солҳои аввали инқилоб ба ин шаклҳо аз русӣ тарҷума шудааст: «Ба ҳам бипайвандед, ранҷбарони ҷаҳон!», «Ҳамаи ранҷбарони ҷаҳон, ба ҳам бипайвандед!», «Ранҷбарони рӯйи, иттиҳод!», «Ҳамаи камбағалон, як шавед!», «Ҳамаи пролетарҳои дунё, як шавед!», «Пролетарҳои ҳамаи ҷаҳон, як шавед!», «Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо, як шавед!» (баъди соли 1930).

Албатта, чунин аҳвол дар марҳилаҳои гуногуни рушду инкишофи давлати шӯравӣ дар ин соҳаҳо яксон намондааст. Тарҷумонҳои варзида, сипас, тарбия ва парварида шуданд. Вале эродҳо дар мавриди забони тарҷума вобаста ба тараққиёти ҷомеа ва проблемаҳои иҷтимоиву сиёсии ҳар давра гуногун буданд.

Назар ба аҳаммияти фавқулодаи забони тарҷума барои ҳусну камоли забони адабӣ ин масъалаҳо ҳамеша дар мадди назари донишмандон қарор доштааст ва имрӯзҳо ҳам андешаҳо перомуни аҳволи онҳо боз ҳам дар саҳифаҳои матбуот муҳокима ва таҳлил мешаванд. Ҳанӯз устод Айнӣ аз истифодаи бечову бемаврид ва гоҳе хатои луғату истилоҳот ва умуман аз вазъи забони матбуот ва тарҷума шикоят карда, дар мактуби худ ба сармуҳаррири рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» (11-уми апрели 1941) Раҳматзода чунин навишта буд: «...Ман пештар қариб дар маъюсӣ ва ноумедӣ афтода будам ва дар дили худ мегуфтам: «Бо ин гуна тарҷума ва таҳрирҳо на танҳо забони тарҷумаҳо, балки забони нависандагони ҷавон ва хонандагон ҳам вайрон хоҳад шуд. Ман дар ин гуна ба навмедӣ афтодани худ ҳақ доштам. Чунки нависандагони ҷавон ва хонандагон аз матбуот меомӯзанд. Азбаски бештарини чизҳо чопӣ аст, нависандагони ҷавон ва хонандагон аз матбуот забонвайронкуниро меомӯзанд. Ман медидам, ки нотиқон дар маҷлисҳо ва митингҳо дар бораи масъалаҳои политикӣ ва оммавӣ гап мезананд. Аммо забони онҳо порчаҳое буд, ки айнан аз тарҷумаҳо гирифта шуда буданд. Ман ҳақ надоштам, ки ба онҳо баҳс кунам, чунки агар онҳо гӯянд: «Дар матбуотатон ҳамин тарз навишта шудааст, мо чӣ айб дорем?» ман ҷавоб гардонда наметавонистам» [7,с.72].

Дар мақолаи дигари худ ба Эмануил Муллоқандов устод ҳатто пешниҳод мекунад, ки ба муқобили «вайронкунандагони забон» (албатта, тарҷумонҳои нолоикро дар назар дорад - С. Н.) ҳамлаи сахти

муташаккилона» бурда шавад: «Яке аз олимони аврупоӣ (кӣ буданашро аз хотирам фаромӯш кардам) гуфта буд, ки «душмани қаттоли забон тарҷумон аст». Мо бояд дар навбати аввал ба ин душманони қаттоли забон - кушандаи забон (на танҳо вайронкунандаи забон) ҳамлаи сахти муташаккилона орем. Касоне, ки забонро ба воситаи хондани тарҷумаҳо омӯхта, дар таҳрири худ кор мефармоянд, худ ба худ бе ярок шуда мемонанд ва мачбур мешаванд, ки таслим шаванд ва ба ҷойи он аз тарҷумаҳои хуб забони замониро ёд бигиранд» [7,с.72].

Тавре ки мебинем, барҳӯрд аз нигоҳи донишмандони бузург ба ин масъала ниҳоят ҷиддӣ ва мавзӯи алоҳида аст, ки перомуни он тадқиқотҳо сурат гирифта ва китобу рисолаҳои дигар боз навишта хоҳанд шуд. Ин ҷо факат таваҷҷуҳи аҳли фанро ба он ҷалб мекунам, ки дар рӯзгороне, ки мо зиндагӣ мекунем, аҳаммият ва ҷиддияти ин мавзӯъҳо бештар гардидааст. Агар дар замони шӯравӣ тарҷумаҳо асосан аз як забон - забони русӣ сурат мегирифт ва дар тӯли 70 сол, махсусан солҳои охир, тарҷумонҳои варзида дар ин соҳа ба воя расида буданд, имрӯз зарурати тарҷума аз забонҳои пешрафта ва ҳукмгузор дар тамоми риштаҳо ба миён омадааст. Ҳам таҷрибаҳо дар ин замина кам аст ва ҳам мутахассисону тарҷумонҳои ботаҷриба андак. Бинобар ин, бояд кӯшиш кунем, ки аз таҷрибаҳои хуби ба дастомада ибрат гирифта, иштибоҳоту инҳирофоти гузаштаро такрор накунем, то он ки забони худро осоишгоҳи иборот ва вожагону истилоҳоти забонҳои бегона насозем. Ҷойи хурсандист, ки имрӯз дар кишвар ҳам шароити фарҳангӣ ва ҳам фазои сиёсӣ барои анҷоми ин вазифаи олӣ мусоид аст.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ. ас-Савод ул-аъзам / Самарқандӣ, Абулқосим Ҳакими: таҳиягарони матн ва муаллифони мукаддима, таълиқоту ҳавошӣ Носирҷон Салимов, Низомиддин Зоҳидов. – Хуҷанд, 2009.
2. Броний В. Алифбои ленинизм (Китоби сиёсӣ барои Шарки Шӯравӣ) / В.Броний, Е.Зелкина, М. Ванне; тарҷума аз русӣ ба тоҷикӣ, мутарҷим Лодин-Нур. – Москва, 1928.
3. Забехуллоҳи Сафо. Насри форсӣ (аз оғоз то асри Низомулмулки Тӯсӣ) / Сафо Забехуллоҳ. – Техрон, 1347/1969.
4. Қонуни асосии (Конститутсияи) Ҷумҳурии Сусиёлистии Шӯроии Тоҷикистон. – Душанбе, 1931.
5. Муҳаммад ибни Ҷарир. Таърихи Табарӣ. – Душанбе, 1992.
6. Тоҷикистони Сурх, №172, 8 декабри соли 1929.
7. Муҳаммадҷон Шакурии Бухоройӣ. Сарнавишти форсии тоҷикии Фароруд дар садаи бист. – Душанбе: Адиб, 2003.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе, 2016.

НАҚШИ ТАРҶУМА ДАР РУШДИ ЗАБОНИ АДАБӢ

Мақола ба таҳлили ташаккул ва рушди тарҷума ба забони тоҷикӣ аз забонҳои дигар бахшида шудааст. Муаллиф таърихи тарҷумаро ба забони тоҷикӣ ба чор давра чудо намудааст: 1) тарҷума аз забони арабӣ, аз замони истилои араб то қарни XV; 2) тарҷума аз забони арабӣ ва забонҳои дигар (санскрит, англисӣ) дар тӯли қарнҳои XVI - XIX; 3) тарҷума аз забонҳои ғарбӣ, махсусан, русӣ (аз охири қарни XIX то даврони истиқлолият ва 4) тарҷума дар даврони истиқлолият. Дар зимн, хусусиятҳои ҳар як давраи таърихӣ бо намунаҳо аз осори тарҷумавӣ шарҳ дода шудаанд. Муаллиф нақши тарҷумонро дар рушди забон, махсусан, истилоҳоти он қайд карда, махсус таъкид мекунад, ки тарҷумонони бетаҷриба метавонанд асолати забонро аз байн баранд. Барои исботи ин фикр чанде аз андешаҳои С.Айниро ёдовар шуда, зарурати тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси тарҷумониро дар замони муосир ба миён мегузорад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони арабӣ, забони русӣ, забони адабӣ, тарҷума, вожагон, истилоҳот.

РОЛЬ ПЕРЕВОДА В РАЗВИТИИ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена анализу формирования и развития перевода на таджикский язык из других языков. Историю возникновения и развития перевода на таджикский язык автор условно делит на четыре периода: 1) перевод с арабского языка с начала арабского завоевания до XV века; 2) перевод с арабского и других языков (санскрит, английский) в период XVI – XIX вв.; 3) перевод с западных языков, преимущественно с русского языка (конец XIX – конец XX вв.) и 4) перевод периода независимости. Для каждого исторического периода дается краткая характеристика на основе примеров из переводных произведений. Автор, отмечая роль переводчика в развитии языка, особенно в формировании его терминологии, особо подчеркивает, что неопытные переводчики могут наносить вред чистоте языка. Для обоснования данной точки зрения он приводит цитаты из высказываний С.Айни и отмечает необходимость подготовки профессиональных переводчиков в современном периоде развития таджикского языка.

Ключевые слова: таджикский язык, арабский язык, русский язык, литературный язык, перевод, слова, терминология.

THE ROLE OF TRANSLATION IN DEVELOPMENT OF LITERATURE LANGUAGE

Article is devoted the analysis of formation and development of translation into Tajik language from other languages. The author conditionally divides history of formation and development of translation into Tajik language for four periods: 1) translation from Arabic, from the beginning of the Arabian gain till XV century; 2) translation from Arabic and other languages (Sanskrit, English) in XVI - XIX centuries; 3) translation from the western languages, mainly from Russian (the end of XIX - the end of XX centuries) and 4) translation in independence period. For each historical period it is given short description on the basis of examples from translated works. The author, marking a role of the translator in language development, especially in formation of its terminology, especially underlines that non-skilled translators can put harm to cleanliness of language. For the substantiation of the given point of view he bring citations from S.Ajni's statements, and marks necessity of preparation of professional translators for the modern period of development of the Tajik language.

Key words: Tajik language, Arabian language, Russian, literary language, translation, words, terminology.

Сведение об авторе: ***Назарзода Сайфиддин*** – Академия наук Республики Таджикистан, доктор филологических наук, член-корреспондент. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Тел.: **985-62-44-44**

Information about the author: ***Nazarzoda Sayfiddin*** – Academy of Sciences of Republic of Tajikistan, Doctor of Philological Sciences, Correspondent-Member. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Tel.**: (+992) 985-62-44-44**

УДК: 811.21/.22-54

ВОЖАҲОИ СЕРМАЪНО - АЗ ОМИЛҲОИ ХУБИ ТАСВИРИ БАДЕӢ

Исмоилов Ш.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Як қабати таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои сермаънӣ ташкил медиҳанд. Бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ теъдоди маънӣ дар муқоиса бо калима ва таркибу ибора чанд баробар зиёд аст. Сабаби ин ҳодиса дар он аст, ки баъзе аз калима ва таркибу ибораҳо метавонанд дар ифодаи чанд маънӣ – ҳам маънии асосӣ ва ҳам маъниҳои иловагию тобишҳои гуногуни маъноӣ ба кор раванд. Ин падидаи воқеиро дар забоншиносӣ бо номи ҳодисаи **сермаъноӣ** дар калима, ё ба истилоҳи маъмул **полисемия,** мешиносанд.Сермаъноӣ дар калимаҳо ва таркибу ибораҳо одатан зимни тағйирот ва табодулоти хурду бузурге, ки дар сохтори иҷтимоию фарҳангии ҷомеа ба вуҷуд меояд, пайдо мешавад: зуҳуроти техникаву технологияи нодир дар ҳаёт, рушди қувваҳои истеҳсолкунанда дар истеҳсолот, олоти корӣ, дастгоҳҳои нави меҳнат, бархӯрди фарҳангҳову забонҳои ақвоми гуногуни бо ҳам хешу бегона ва амсоли инҳо заминаи асосии ба амал омадани маъноҳои мухталифро дар калимаҳо ва таркибу ибораҳо таъмин месозанд. Сермаъноӣ бошад, чунон ки М. Муҳаммадиев менигорад, дар навбати худ, яке аз роҳҳои муҳимми бой гардидани таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад [4, с.11].

Воқеан, таркиби луғавии забон муҳаррик аст. Вай ҳамеша дар ҷунбиш, тараққиёту такомулот ва тағйироту таҳаввулот қарор дорад. Ин аст, ки пайваста фонди захиравии худро аз ҳисоби вожаҳои нодир ва умдаю зубдаи нутқ, мафҳумҳои нав зина ба зина такмил мебахшад. Ҳодисаи рушд ва афзоиши маънӣ дар калима ва таркибу ибора, рафта-рафта тавсеа ёфтани худуди маънӣ, зуҳуроти тобишҳои рангоранги услубӣ аз ниҳоди калима ва таркибу ибора, дар ҳақиқат, рӯйдоди ҳамешагист. Аммо, баръакси ин, бояд донист, ки раванди аз миён рафтани маъниҳои қаблӣ ва нузули маъноҳою тобишҳои нави маъноӣ дар вожаҳо ва таркибу ибораҳо низ дар забон истисно нест. Балки ин ҷараён ногузир ва қонунию бардавом аст, ки дар ҳама забонҳои олам вобаста ба муҳити нутқ мунтазам, вале гоҳ бо оҳистагиву гоҳ бо тундӣ сурат мегирад. Ин равандро С.И. Ожегов дар мисоли маводи забони русӣ ба тадқиқ гирифта, онро аз омилҳои ташаккулу таҳаввули маъноҳои иловагӣ дар калима маънӣ мекунад [6, с.69].Аксарияти унсурҳои сермаънои забони тоҷикӣ баромади сирф тоҷикӣ (эронӣ) доранд ва аз давраҳои хеле қадим то ба имрӯз дар муносибату муоширати мардуми тоҷик ба кор мераванд. Аз қабили **сар** -узви биологии инсон ва ҳайвонот, парандаю хазандаҳо (сари кӯдак); **сар**- аввал, ибтидо (сари кор, сари рох); **сар**-баландӣ, боло, қулла (сари дарахт, сари кӯҳ); **себ**-дарахт, **себ**-мева (дарахти себ, себи ширин), **сӯк** -хасакҳои сӯзанмонанди хӯшаи гандуму ҷав (сӯки ҷав); **сӯк**-кабурғаҳои борик-борику нӯгтези моҳӣ (сӯки моҳӣ), **даромад**-ворид шудан (ба хона даромадан), **даромад**- дахл, даромад кардан (фоида дидан) ва ғайра.

Маъноҳои гуногуни калимаҳо ва таркибу ибораҳои сермаъно ба паҳлуҳои мухталифи ашё, аломат, шаклу намуди зоҳирии предмет, амалу ҳаракат, хислат, тарзи иҷрои амалу ҳаракати инсон, миқдору дараҷа, замону макони иҷрои амал ва амсоли инҳо вобаста мебошанд. Сермаъноӣ дар калимаҳо зимни пайдоиши маъниҳои иловагии худи унсурҳои забон ба амал меояд. Маъноҳои иловагӣ, дар навбати худ, вобаста ба завқу шавқ ва аҳдофи гӯянда, муносибати ниҳоии ӯ ба амалу воқеият ва ашёи атроф пайдо мегарданд. Аз ин рӯ, байни маъниҳои луғавии унсурҳои сермаъно як навъ муносибати мураккаб ва печидае эҳсос мегардад, ки натиҷагирӣ аз ин ё он маънии калима як навъ тааммул ва мушоҳидаю мулоҳизаи дақиқро тақозо мекунад.Н.М. Шанский мегӯяд, ки дар муайян намудани маъниҳои калима мавқеи матн ниҳоят калон аст. Берун аз матн собит намудани маънӣ хусусияти тахминӣ пайдо мекунад [14, с.36]. Ин ақида комилан дуруст аст, зеро маҳз дар дохили матнҳои яклухт ва таркибу ибораҳои алоҳида метавонанд маъниҳои иловагӣ ё тобишҳои маъноии як калима ё таркибу ибораҳо равшан ба ҷилва оянд. Барои мисол сифати мустаҳкамро мегирем, ки чанд маънӣ дорад ва маъниҳои он дар алоқа бо ашё (исм) дар қолаби ибора равшан мешавад: **мустаҳкам** (банди мустаҳкам, бақувват), мустаҳкам (дӯстии мустаҳкам, абадӣ), мустаҳкам (бинои мустаҳкам, устувор) ва ғайра.

Унсурҳои сермаънӣ дар асарҳои бадеӣ зиёд ба кор мераванд. Сабаб он аст, ки услуби бадеӣ истифода аз воситаҳои образнок, пурмаънӣ, дорои хусусиятҳои экспрессивию эмотсионалиро бештар тақозо мекунад ва яке аз ҳамон гуна воситаҳои пуробраз, муассир ва дорои маънию мантиқи баланд калимаҳои сермаънӣ мебошанд. Зеро маҳз тавассути ҳамин гуна воситаҳои забонӣ адиб имкон пайдо мекунад, ки ӯ аз хислат, характер, рафтору кирдор ва муносибату муоширати персонажҳои асари худ ба аҳли ҷомеа хубтар қисса кунад ва ҳам мароми эҷодии худро равшантар рӯйи коғаз барорад. Ҳамин гуна имконият дар воҳидҳои сермаънӣ нисбат ба дигар гурӯҳҳои луғавӣ-маъноии калимаҳо бештар ба мушоҳида мерасад.Дар ҳақиқат, маъниҳои аслию иловагии калимаҳои сермаънӣ хусусияти образнокӣ доранд. Аз ин ҷиҳат, онҳо барои офаридани образҳо, мукаммал намудани сужети асар, саҳеҳ баён сохтани матлаб, таъмин кардани обуранги бадеӣ ва тобишҳои мантиқию услубии забони асар, дар ҷой ва мавриди муносиб ба қалам додани маъниҳои зарурӣ, инчунин барои мушаххасу муъҷаз ба риштаи тасвир кашидани тарзи гуфтор, муносибату муошират ва кору фаъолияти персонажҳо ба адиб имконияти васеъ фароҳам меоранд.

Дар адабиёти тоҷик асарҳои пурмазмун, аз нигоҳи ғоя ва сужет бақувват, пур аз васоити тасвир, аз ҷиҳати забон ва шеваи нигориш дар пояи баланд зиёданд. Яке аз онҳо «Занони Сабзбаҳор» ном романи Гулрухсор аст. Ин асар аз калима ва таркибу ибораҳои сермаънӣ, гуногунмаънӣ, ифодаҳои маҷозию образофар, фразеологизмҳо, ки намаки сухан ҳисоб меёбанд, ниҳоят бой аст. Ин навъи вожаҳо ва таркибу ибораҳо дар роман, ки он ба тасвири ҳаёт ва кору пайкори занҳои кӯҳистони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар мисоли фаъолияти занҳои як деҳаи кӯчак - Сабзбаҳор бахшида шудааст, вазифаҳои муайяни услубию бадеӣ пайдо карда, бори махсуси маънӣ низ бар дӯш мегиранд. Калимаю таркибҳои сермаънӣ дар "Занони Сабзбаҳор" ҳамчун воситаи муҳимми услубӣ ва омили зиндаву дар гардиш ба қалам гирифтани ҳодисаву воқеаҳои тасвиршаванда ба кор рафтаанд. Адиб ин навъи воҳидҳои нутқро ҳам дар сухани тасвирии худ ва ҳам дар нутқи персонажҳои асар мавриди истифода қарор дода, бо ин роҳ ҷиҳатҳои услубию бадеии забони асари худро пурқувват намудааст. Барои намуна аз китоби мазкур таркиби сар доданро далел овардан мумкин аст. Ин воҳиди луғавӣ дар луғат бо маъниҳои зерин ба қайд гирифта шудааст: а) раҳо кардан; б) аз сари худ ҷудо шудан, в) худро ба кushtан додан [13,с.196]. Дар забони халқ таркиби сар додан боз ба маъниҳои «талоқ додан, ҷудо шудан аз ҳамсари худ», «ба ҷӯйе об равон кардан» ва дигару дигар маъноҳои иловагию маҷозӣ низ ба кор меравад, ки аз инҳо мафҳумҳои "раҳо кардан, талоқ додан, об равон кардан ба ҷӯйе" зимни ҳодисаи сермаъноӣ сар зада бошанд, «худро қурбон кардан» бо онҳо дар мавқеи омонимӣ қарор мегирад. Таркиби мазкур дар "Занони Сабзбаҳор" дар нутқи Зебо (қаҳрамони марказии асар) дар мавриди нишон додани муносибати ӯ бо Зикаи сабукпо, ки бо Тош хилват-хилват ишқварзӣ мекард, бо маънои якумаш ба кор рафтааст:Садқаи духтаронат шавӣ, беномус! Маро сар дех, ҳаром (с. 199).

Аз ин таркиб истифода кардани адиб дар сухани қаҳрамон бевосита ба талаботи услуб алоқамандӣ дорад, чунки Зика ба домони Зебо сахт часпида, бо зорӣ узри гуноҳ мепурсад ва бо чашмони пурашк илтиҷо мекунад, ки сирри ӯро фош насозад, аммо Зебо бо кароҳат ӯро тела дода, бо овози баланду шунаво «сар дех» мегӯяд, ки ин мафҳуми «нафрат ва халос шудан аз ягон чизи ифлосу олуда»-ро дорад. Дар ҳамин маврид синонимҳои он ин тобиши услубиро ифода карда наметавонанд. Дигар ин ки, таркиби сар додан хусусияти омиёна дошта, мансуб ба забони халқӣ-гуфтугӯӣ шинохта мешавад ва Зебо, ки худ намояндаи халқ асту маълумоти касбӣ надорад, дар нутқи ӯ маҳз ҳамин таркиб бояд истифода мешуд, на муродифҳои адабӣ-китобӣ (раҳо кардан ва ғайра)-и он, ки ин аз маҳорати хуби суханшиносию мавридпазирӣ доштани нависанда берун меояд.

Мисли ин таркиби гиребон доштан низ аз воҳидҳоест, ки дар забон ду маъниро фаро мегирад: а) аз гиребони касе қапидан, ба касе парҳош варзидан, дастбагиребон шудан; б) ҳайрон мондан, тавба кардан, аз Худо авфи гуноҳ пурсидан. Албатта, маънои дуюм заминаи маҷозӣ дорад ва аз он ҷо сар задааст, ки мардуми кӯҳистон дар мавриди ҳайрон мондан аз кори касе ва ё аз Худо пурсидани авфи гуноҳ ҳамеша даст ба гиребони худ мебаранд. Ин таркиб дар сухани тасвирии адиб ҳангоми ба қалам додани вазъи парешониву ҳайратзадагии Зебо, ки ӯ аз рӯ ба рӯ омадан бо Зикаю Тоши айшхоҳ ба ҳамин ҳолати ногувор гирифтор гардида буд, ба кор рафтааст:-Сад тавба! Занаки душавҳара? Зебо гапашро гум карда, гиребон дошт (с.199).

Чунон ки дида мешавад, ин ҷо таркиби **гиребон доштан** дар мафҳуми дуюм рӯи кор омадааст ва ҳадафи адиб аз истифодаи он, аз як тараф, нишон додани вазъи рӯҳии қаҳрамони марказии асар -Зебо бошад, аз тарафи дигар, пеши чашми хонанда ба ҷилва овардани хусусиятҳои психологӣ ва нишон додани ҷиҳатҳои этникии мардуми маҳалҳои алоҳидаи Тоҷикистон аст. Истифодаи ин ё он маънии калима ва ибораю таркибҳои сермаъно ба завқи мусоҳиб ва ҳадафҳои ниҳоии ӯ вобаста аст, ки он ҳадафҳо дар рафти суҳбат аз мушоҳидаи авзои давр ва муқоисаю муқобилаи ҷиҳатҳои аёну ноаёни ҳодисаҳои рӯйдода дар табиату ҷамъият сар мезанад.Дар ҳақиқат, маъниҳои калима ва таркибу ибораҳои сермаъно аз як манбаъ ба зуҳур меоянд. Аз ин рӯ, иртиботи маънӣ миёни онҳо ҳеч гоҳ гусиста нест. Дар мавриди канда будани риштаи алоқа миёни маъниҳои асосиву иловагии калима мебояд мо на дар хусуси ҳодисаи сермаъноӣ дар забон, балки доир ба муносибати омонимии воҳидҳои нутқ муҳокима ронем. Дар асарҳои бадеӣ адибон вожаҳои сермаъниро аз рӯйи ҳадафҳои муайян ба кор мебаранд: а) аз ҳисоби онҳо меъёрҳои забони адабиро ғанӣ месозанд; б) забони асар ва тарзи баёни худро ҷилои бадеӣ мебахшанд. Ба ин муносибат калимаҳои сермаънӣ ду ҷанба пайдо мекунанд, ки якеи ҷанбаи захиравӣ ва дигаре ҷанбаи услубӣ мебошад. Ҷанбаи захиравии ин навъи калимаҳо чунин маънӣ дорад, ки ҷоҳои холии луғати забони адабӣ ба воситаи онҳо пур мегардад. Ҷанбаи услубии унсурҳои сермаънӣ ба робитаи бевоситаи худи онҳо бо дигар вожаҳо сурат мегирад. Бо ин роҳ лавҳаҳои ҷаззоби адабӣ бо услуби зебои бадеӣ офарида мешаванд ва ҳодисоти давр воқеӣ, ҷоннок ва мувофиқ ба дарки хонандагон тасвир меёбанд. Бинобар он, ҷанбаи услубии онҳо чун воситаи хуби тасвир дар ҷойи аввал қарор мегирад. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта, адибони соҳибтаҷриба аз вожаҳои сермаънӣ ба сифати воситаи хуби услубӣ дар асарҳои худ ҳамеша истифода мекунанд.Аксарияти маъниҳои иловагӣ дар калимаю таркибҳои сермаънӣ зимни маҷоз ба амал меоянд. Масалан, таркиби феълии ҷон кандан, ки дар романи "Занони Сабзбаҳор" ба қалам рафтааст, моҳиятан халқӣ- гуфтугӯӣ буда, мафҳуми фразеологӣ (дар дами марг будан) дорад ва дар ҳамин замина боз маънии «азоб кашидан, ранҷ бурдан»-ро низ ифода мекунад, ки ин тобиши он низ дар асоси маҷоз пайдо шудааст. Бояд гуфт, ки феълии ҷон кандан маънии «ранҷу азоби андак»-ро не, балки маънии «меҳнату заҳмати аз ҳад зиёд вазнину сангин»-ро мефаҳмонад. Дар романи «Занони Сабзбаҳор» Гулрухсор аз маънои дуюми он истифода кардааст. Чунки мақсади ӯ ба нишон гирифтани

маросими дафни кампири Марҷон ва ба арзи хонанда расонидани ранҷу азоби вазнини ӯ дар зиндагист. Кампири Марҷон фарзанд надошт ва тамоми мушкилоти ҳаётро дар танҳоӣ бо азобу меҳнати сахт паси сар мекард. Аз ҷониби дигар, зимни истифода аз ин ибораи рехтаи фразеологӣ, ки хусусияти халқӣ дорад, адиб хостааст, ки лутфу меҳрубонии ҳамдиёронро дар муносибати Нурия бо кампири Марҷон пас аз маргаш ба тасвир гирад ва ба ин восита рисолати одамии ӯро ҳамчун инсони комил дар ҷомеа нишон диҳад. Воқеан, вазифаи ҳар як асари бадеӣ, пеш аз ҳама, тарбияи инсони комил аст, инсоне, ки ба ҷомеа нафъ бирасонад ва дар ҳама бурду бохти зиндагӣ ҳамрозу мададгори мардум бошад:

-Инсофатона Худо гирад!- Марҷони берӯзӣ ҷон канда хона обод кард, ки мисли фалғарии дар Кӯҳи Намак мурда гӯраш кунед?- Арвоҳи кампир ҳамаатона мезанад (с.216).

Таркиби пешоядии ба по хестан низ дар се маънӣ роиҷ аст: а) боло шудан, аз ҷо рост хестан; б) ба шӯр омадан, қиём кардан, мубориза бурдан; в) хурсандӣ кардан, болидан, ифтихор намудан, ба шавқ омадан. Маъноҳои дуюму сеюми он тобиши фразеологӣ доранд ва дар иртибот ба маънии аввала ба амал омадаанд. Дар романи «Занони Сабзбаҳор» таркиби мазкур ба маънии сеюми худ истифода шудааст ва тавассути он адиб тавонистааст, ки ҳусни таваҷҷуҳи ҳамдиёронро нисбат ба Нозӣ дар мавриди гӯштӣ гирифтани ӯ бо марди ношинос ва ҳаводории мардумро нисбат ба ӯ дар ҳамон лаҳзаи басо хассос ва шодиву хурсандии онҳоро аз ин амали мардонагии як нафар зани ҷасуру баор ба қалам диҳад: —Ҳа, бигир, ҳа, бизан ӯро!-Фарёд мекарданд мардум **ба по хеста** (с. 230)

Ё худ мегирем ибораи гули қаҳқаҳаро, ки дар забони халқ ба ду маънӣ роиҷ аст: а) номи як навъи гули баҳорӣ; б) лақаби занҳои шӯхмизоҷу хандонрӯй. Маънии дуюми он дар заминаи монандкунӣ ё шабоҳати ду ашё- дар айни ҳол Зебо бо гули қаҳқаҳа, ки он гул ҳамеша шукуфону кушодабарг мебошад, пайдо шудааст. Зебо ҳам, ки доим худро зоҳиран хушҳол нишон дода, дар аксар маврид хандон буду бо табассуми ба худ зебанда суҳбат мекард, дар асар зимни ташбеҳ бо он гул ҳамин лақабро гирифтааст:Аз дари хонаи раис ворид шуда, **Гули қаҳқаҳа** мешукуфт, абрӯвонаш, ки аксар гӯё ба ҷояш меандешиданд, сар ба сар мерасиданд(с.174).

Адиб аз истифодаи ин ибораи фразеологӣ нисбат ба Зебо, ки ӯ раиси ҷамоат асту пайваста ба мардуми гуногунхислат сари кор мегирад, ду максад дорад: а) мехоҳад, ки роҳбар дар ҳама гуна шароит, ҳатто дар мавриди ноҷӯриҳои зиндагӣ низ, ба тобеону корафтодагон бо чеҳраи кушоду лаби пуртабассум суҳбат дошта бошад, то ки мусоҳиб тавонад арзи худро беҳарос ба роҳбар расонад; б) табассум, гуфтори наку, нарму ҳалимона ва пур аз лутф, ки зеби инсон аст, аз ниҳоди касе берун меояд, ки, дар ҳақиқат, тарбия дида бошад. Зебо, воқеан, дар дасти падари меҳрубони худ - амаки Наим, ки саводи хуби динӣ дошт, тарбияи дуруст гирифта буд.Маводи асосии забон калима ва таркибу ибораҳост. Калима ва таркибу ибораҳо, ки дорои маънию мафҳумҳои муайян мебошанд, ҳамвора дар тағйирот ва инкишофи маънӣ қарор доранд. Тағйироту тараққиёти маънӣ дар калимаҳо зимни дигаргуниҳои ҳаёти ворисони забон сар мезанад. Зеро дар ҳар давру замон предметҳои нав ва ҳодисаҳои матлубу номатлуб дар ҷомеа ногузир ба зуҳур меоянд, ки онҳо аз соҳибони забон ном тақозо мекунад. Барои ин мардум бештар аз унсурҳои тайёри лафзӣ кор мегиранд, ки ин рафта-рафта ба сермаъноиву сервазифагии вожаҳо бурда мерасонад. Масалан, калимаи дам, ки маънои асосии он «нафас, пуф, садо, овоз» мебошад, ба ҳамин восита маъноҳои иловагии «лаҳза» (як дам) «субҳидам» (дами саҳар), «асбоби оҳангарӣ» (дами оҳангарон) ва ғайра [12,с.37] пайдо кардааст, ки ин маъниҳо хусусияти муассирии нутқи гӯянда ё нависандаро таъмин намуда, дар мавридҳои зарурӣ чун ифодаҳои образноку пур аз бадеият барои ба тасвир кашидани лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти персонажҳо дар асарҳои бадеӣ ба кор мераванд.

Дар романи «Занони Сабзбаҳор» аз маънии якуми калимаи дам (нафас, садо, овоз) истифода шудааст. Тавассути он нависанда як лаҳзаи карахтӣ ва ҳайронию аз шиддати алам ба дарун афтидани нафасу садои кампири Асал ва лолу беҳис гардидани келини ӯ- Тобонро, ки пас аз овардани хати сиёҳи Шодӣ аз ҷониби Зебову Суман ба сари онҳо бор гардида буд, нишон додааст: Суман хати сиёҳро аз остин бароварда таги намад монду кампирро ба такяи худ гирифт. Дами кампиру арӯсак ба дарун афтида буд (с. 197).

Дар ин порча вожаи дам (нафас, овоз) хусусияти марказӣ пайдо карда, дигар калимаҳоро дар атрофии худ муттаҳид намудааст, ки дар натиҷа тамаркузи ҳадафмандонаи маънӣ дар як матни яклухт ба амал омадааст. Ба ин восита адиб тавонистааст, ки як лаҳзаи барои хонанда бисёр муассир, яъне ҳолати рӯҳию эҳсосоти қалбии персанажҳоро бо тамоми ҷузъиёт, воқеъбинона ва аз диди амиқи психологию этникӣ ба тасвир гирад. Вожаи мазкур дар забони халқ маънии дигар ҳам дорад,ки он маънӣ ин аст: «хӯрок, хӯрданӣ, хӯриш, ғизои гарм». Нависанда дар асар аз ин маънии дам дар мавриди ба тасвир гирифтани муносибати хубу хуши ду палонҷ -Марҷону Аслия, ки дар як ҳавлӣ умр ба сар мебаранд, кор гирифта, бо ҳамин асосӣ будани сулҳу салоҳро зимни зиндагии якҷоя дар ҳар як оила бунлоди ҳаёти хубу хуш меҳисобад:Ҳар гоҳ ки Аслия дами гарм пухта, ӯро муроот мекарду Марҷон сари як дастурхон бо кӯдакони шавҳари собиқаш менишаст, гуноҳи ӯро ҳазор бор бахшида, шукри ободии хонаи онҳоро мекард (с.217).

Дар услуби бадеӣ ҳар як калима ва таркибу ибора ҷойи корбасти худро дорад ва дар мавридҳои муайян барои амалӣ намудани аҳдофи адиб ба кор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, иваз намудани онҳо ба калимаҳои ҳаммаъно ё наздикмаъно он имконияти услубиеро, ки дар матн фароҳам омадааст, аз миён мебарад. Бинобар он, адибони хушзавқ барои ба маърази таваҷҷуҳи хонанда гузоштани воқеаҳо ва ба нишон расондани ниятҳои услубиву эҷодии худ ба ковиш ва ҷустуҷӯи вожаҳои зарурӣ миён мебанданд. Ҳамин гуна як амали

савоб дар романи «Занони Сабзбаҳор» аз ҷониби Гулрухсор эҳсос мешавад. Адиби маъруфи рус А. Фадеев дар вақташ дуруст гуфта буд, ки «Барои ёфтани калимаи даркорӣ бисёр меҳнат мебояд кард, аз калимае кор гирифтан лозим аст,ки андешаи муассиру ҳаяҷонбахши адибро дақиқу амиқ ва нозуку пурмаънӣ ифода карда тавонад» [11, с.84].

Дар ҳақиқат, калима ва таркибу ибораҳои сермаъно пуртаъсиранд ва муддаои адибро равшан фаро гирифта, хонандаро водор месозанд, ки аз чанд маънии калимаи даркорӣ сари он маънии бақаламдодаи нависанда ба хотири дарёфт аз аҳдофи ӯ чуқур ба андеша нишинад. Дар романи «Занони Сабзбаҳор», чунон ки дида мешавад, адиб аз ду навъи унсурҳои сермаъно- аз калимаҳо ва таркибу ибораҳо истифода ба амал овардааст.Ҳодисаи сермаъноӣ дар калимаҳои алоҳида аз он ҷо ба зуҳур меояд, ки калимаҳо дар баробари ифодаи як мафҳум имкон доранд, ки зимни инкишофи ҳаёти ҷомеа боз дар маънии дигар ашё ва рӯйдодҳои олами воқеӣ низ истифода шаванд. Масалан, вожаи арабии барқ дар забони адабии тоҷик асосан дар ду маънӣ ба кор меравад: а) дар маънии оташак- як ҳодисаи табиат (раъду барқ); б) дар маънии чароғи электрикӣ. Аммо дар забони гуфтугӯии халқ калимаи мазкур зимни мачоз маънии «сӯзи дарунӣ, алами дил, дарди ҷонгудоз»-ро низ ифода карда метавонад. Ин маънӣ, албатта, дар заминаи маънои бунёдӣ рӯидааст, ки миёни он маъноҳо торҳои пайванд то ҳол гусиста нестанд. Дар роман аз маънии халқии он кор гирифта шудааст, зеро ҷойи истифодаи калимаи мазкур, ки нутқи персонажи деҳотӣ - Нозӣ мабошад, тақозо намудааст, ки адиб аз мафҳуми халқии он истифода намояд.

-Қабри муллоро ту оташ задӣ?

-Ман не, оромтар ҷавоб дод занак,-ман не, **барқи дили ман** аз осмон ба қабр афтод (с. 227).

Дар таркиби ибораи **барқи дили ман** чун ҷузъи меҳвар ба қалам рафтани вожаи барқ ва ба он тобеъ сохтани исми **дил**, аз як тараф, ба хотири таъмини обуранги бадеии сухани персонаж бошад, аз тарафи дигар, барои аз он маъниҳои боло ҷудо кардану ба самти хонанда расондани маънии мачозии **барқ**, дар сухани халқ мебошад. Чунки мафҳуми мачозӣ пайдо кардани он танҳо ба воситаи ҷузъи тобеи он - вожаи **дил** ба амал меояд.Маълум аст, ки сермаъноӣ аз зуҳуроти муҳимми забон ҳисоб меёбад. Ифоданокиву пурмазмунии матн дар асарҳои бадеӣ дар бисёр маврид ба сермаъноии калима зич алоқамандӣ дорад. Ин аст, ки нависандагон пайваста аз вожаҳои сермаъно истифода мекунанд ва ба ин восита образнокии забони асарҳои худро таъмин менамоянд.

Дар романи «Занони Сабзбаҳор» адади вожаҳои сермаъно, ки мафҳумҳои гуногунро дар иртибот ба якдигар фаро мегиранд, зиёданд. Нависанда ба маънои бунёдии вожаҳо такя намуда, дар ин замина аз маъноҳои дуюму сеюми онҳо истифода ба амал меорад. Барои намуна вожаи тафро мегирем. Калимаи мазкур дар луғатҳо ба маънии «гармӣ, ҳарорат, бухор» оварда шудааст [13,с.339]. Лекин дар забони зиндаи халқ калимаи таф асосан маънии «қаноат» (қаноти паранда)-ро ифода карда, зимни ҳодисаи метафора боз мафҳуми як ҷузъи самолёт (қаноти он)-ро низ дар бар мегирад (тафи самолёт). Илова бар ин, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ таф ба маънои як узви биологии инсон (аз китф то оринҷ) ҳам ба кор меравад. Маъноҳои маҳаллии вожаи таф, чунонки мебинем, дар забони халқ зимни шабоҳати предметҳо ва вазифаи онҳо дар ҳаёти инсону ҷонварон ба зуҳур омаданд.Дар роман ин вожа аз рӯйи маънои сеюм дар мавриди ба қалам додани ҳолати беморию беҳолии раиси колхоз - Ҳасан Ризо, ки аз захми тири аду дар Ҷанги Ватанӣ ба ин ҳол гирифтор шуда буд, дар сухани тасвирии худи адиб ба кор рафтааст:Зеборо аз орзуи бадаш шарм омад. Китфашро зери **таф**и Раис гузошт:

-Рафтем!

-Ё пирам! Раис ба по рост шуд (с. 175).

Дар ҷойи дигар нависанда вожаи тафро дар сухани тасвирии худ ба маънии «даст, бозу, оринҷ» истифода карда, ба ин восита вазъи ниҳоят сангину мудҳиши кампири Марзияро, ки марги писараш-Саид ба сараш бор карда буд ва дар чунин рӯз аз ҳамдиёрон лутфу эҳсон дидани ӯро дар муносибати хайрандешонаи Нозӣ бо ӯ ба қалам овардааст:

Нозӣ аз дигар тараф пайдо шуда, тафи кампирро, ки пойҳояш заминрӯб буданд, гирифт (с. 283). Воқеан, калимаи таф аз рӯйи он се маънои боло, ки он маъниҳо бо ҳам робитаи наздик доранд, моҳияти лаҳҷавӣ пайдо карда, аз зумраи вожаҳои сермаънои лаҳҷавӣ ба ҳисоб меравад ва бо калимаи таф, ки дар луғатҳо ба маънии «гармӣ, ҳарорат, бухор» оварда шудааст, дар мавқеи омонимӣ қарор мегирад.Дар омади гап, бояд гуфт, ки калимаҳои лаҳҷавӣ доираи васеи интшор надоранд ва онҳо дар ҳудуди гӯйишҳои алоҳида ба кор мераванд. Аз ин рӯ, дар сухани тасвирии адиб истифода шудани онҳо дар асарҳои бадеӣ бе тақазои услуб салоҳ дониста намешавад. Дар вагташ устод Айнӣ Пӯлод Толисро барои он сарзаниш карда буд, ки дар ҳикояи «Студентшавандаҳо» аз калимаҳои лаҳҷавии зодгоҳи худ (ким, қачан, чӯред) кор гирифта буд [1,с.37-41]. Бинобар он, Гулрухсор дар ин маврид мебоист аз муодили тоҷикиву классики он-**каш** (таги каш), ки дар луғатҳо муфассал тафсир ёфтааст, ё худ муодили дигари он- **бағал**, ки имрӯз дар забони адибии тоҷик бо ҳамин маънӣ маъруфият дорад ва метавонад вожаи таф-и лаҳҷавиро пурра бадал созад, кор мегирифт.

Калимаи хат ҳам сермаънист ва дар луғат ба чандин маънии аслию мачозӣ ба кор рафтани он зикр ёфтааст [13,с.469-470], ки яке аз он маъниҳо «нома, мактуб» мебошад.

Дар романи «Занони Сабзбаҳор» хат ба ҳамин маънӣ корбаст шудааст, чунки услуби нигориш ва рафти тасвири воқеаҳо, ҷою мавриди истифодаи вожаи мазкур дар асар, ки нутқи персонажи мактабнадида аст, тақозо намекунад, ки муродифҳои адабӣ-китобии он, аз қабили «мактуб ё нома» рӯйи кор оянд. Дигар ин ки, дар забони гуфтугӯии мардуми тоҷик, бахусус дар лаҳҷаҳои кӯҳистон, танҳо ҳамин муодил истеъмол меёбад,

на муродифҳои адабии он -мактуб ё нома. Воқеан, ин лаҳзаи тасвирро адиб дуруст ба ҳисоб гирифта, ба ин восита хостааст, ки муҳити зист ва маърифати мардуми маҳаллиро, чунон ки ҳаст, бе ягон таҳаввул дар сурати асл тавассути муошират ва табодули афкори онҳо ба хонанда бозгӯ намояд.

—Аз Саид хату хабар ҳаст?- пурсид раис.

—Дина хат гирифтам,- кӯтоҳ ҷавоб дод Зебо (с.175).

Бояд афзуд, ки бунёди ин пораи матн заминаи воқеӣ дорад ва аз ниҳоди он чунин маънӣ метавон ба берун овард: вазъи душвору печидаи зиндагии мардуми тоҷик дар даврони ҷанг, интизорӣ ва парешониву нигаронии падару модарон, пайванду наздикон ва занҳои ҷавон аз вазъи фарзандону шавҳарони худ, ки дар сангар қарор доштанд. Ин ҷо вазни асосии маънӣ бар дӯши вожаи хат бор гардида, меҳвари бунёдии тасвир қарор гирифтааст.Вожаи хат дар забони гуфтории мардуми тоҷик синоними **хабар** низ дорад ва ин ду синоним дар аксар маврид дар шакли ҷуфт (хату хабар) ба кор мераванд. Дар сатри аввали матни боло дар нутқи раиси колхоз- Ҳасан Ризо истифода шудани ин синоними ҷуфтистеъмол моҳияти услубӣ зоҳир кардааст ва ҷиҳати услубии он тавассути ҷузъи дуюм - вожаи **х**абар, ки андар таъкиди лексемаи хат омада, маънии онро қувват мебахшад, равшан эҳсос мегардад.Дарвоқеъ, як омили хуби амику дақиқ ба хонанда расонидани андешаи ниҳоии адиб ва ҳиссиёти ботинии ӯ низ дар бамаврид кор гирифтан аз калимаҳои алоҳида мебошад. Ин паҳлуи масъала дар таркиби синоними ҷуфтистеъмоли хатту хабар (мактуб, нома) пурра инъикос ёфтааст. Калимаи пай ҳам ҳамин гуна хусусият дорад. Вай аз ҷумлаи вожаҳои серистеъмолу сермаънои забони тоҷикист, ки маънии бунёдии он «қадам, пой» буда, дар ин замина боз дигар маъноҳои иловагӣ низ пайдо намудааст. Ҳамчун «нишон, асар, нақши пой», «баъд, пас, барои, баҳри» ва ғайра [13,с.92]. Мавқеи вожаи мазкур ба сифати ҷузъи фаъол дар зуҳуроти калимаҳои мураккабсохт низ бузург аст. Ҳоло бисёр воҳидҳои луғавӣ, аз зумраи пайроҳа, пайгир, пайшинос, пайрав ва амсоли инҳоро метавон намуна овард, ки маҳз тавассути ҷузъи пай ташаккул ёфтаанд.Дар ҳақиқат, калима дар забон, ҳар қадар ки фаъол бошад ва дар шаклҳои гуногуни услубии нутқ зиёд истифода шавад, ба ҳамон андоза беш маъниҳои иловагию мачозӣ пайдо мекунад. Калимаи пай аз чумлаи онҳост.

Дар романи «Занони Сабзбаҳор» вожаи пай бо пешоянди **аз** таркиб баста, ба ин восита моҳияти пешояндӣ касб намудааст, ки мафҳуми «пас, қафо, аз паси, аз қафои»-ро ифода мекунад ва ин аз нахустмаънии он пайдо шудааст.Ҳамин хусусияти онро Қ. Мухторӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ ба қайд гирифтааст [Мухторӣ 2006, 74]. Ин далели он аст, ки моҳияти пешояндӣ зоҳир намудани вожаи пай дар забони тоҷикӣ ҳодисаи нав нест, балки ин рӯйдодест пешина, ки ҳанӯз аз даврахои аввали рушди забони адабии тоҷик ба амал омадааст. Бояд гуфт, ки пешояндҳои таркибии номӣ аксаран бо ҳамин роҳ зуҳур меёбанд ва тобишҳои маъноӣ-грамматикии онҳо дар заминаи ҷузъи номӣ сар мезанад. Баъзан ҷузъи номии онҳо метавонад дар мавридҳои муайяни услубӣ унсурҳои гуногуни грамматикӣ қабул намояд. Аз ҷумла бандакҷонишин гирифтани вожаи пай дар романи «Занони Сабзбаҳор» бо такозои ҳамин амри воқеӣ сурат гирифтааст.

Ҳасан Ризо лангон-лангон идорарo тарк кард. Аз пайаш дигарон низ сархам баромаданд (с. 170).

Аз шакли энклитикии ҷонишин шахси сеюми танҳо кор гирифтани нависанда бо калимаи пай, аз як тараф, ба хотири ишораи мушаххас ба объекти муҳокима ва баёни фишурда дар ифодаи андеша бошад, аз ҷониби дигар, ба хотири нишон додани мақоми шахс дар ҷомеа, дар айни хол Ҳасан Ризост, ки чун раис амал ва рафтору кирдори ӯ дар асар намунаи ибрат баҳри дигарон тасвир ёфтааст.Чунонки маълум аст, адиб офаридгор аст, офаридгори портрет ва лаҳзаҳову порчаҳои бадеӣ. Офаридани симоҳои барҷаста дар асар ва порчаҳои бадеӣ аз адиб такозо мекунад, ки худи ӯ низ дар иртибот бо маъниҳои қаблӣ ё ҷории вожаҳо маънӣ ё тобишҳои нави маъноӣ биофарад. Маъноҳои нав, албатта, аз ниҳоди калимаҳое ба берун оварда мешаванд, ки онҳо меҳвар ё муттакои матн ба ҳисоб мераванд ва ҳам мароми эҷодии адиб низ такя бар онҳо дорад. Ин зарурат дар мавриде пеш меояд, ки агар маъниҳои ҷории калимаи меҳвар натавонанд лаҳзаҳои тасвирро бо ҳама ҷузъиёт фарогир буда бошанд ва мароми эҷодии адибро низ, ки ба хонанда расонидани он аз вазифаҳои нахустини ҳар як асари бадеист, натавонанд бартамом инъикос намоянд. Ана ҳамин вазъи эҷоди бадеӣ боис мегардад, ки дар асарҳои бадеӣ зимни услуби нигориши аҳли қалам калимаҳои ҷудогона маъноҳои пав ба нав пайдо намоянд. Барои мисол вожаи аламро мегирем. Ин воҳиди луғавӣ дар луғат ба чандин маънӣ сабт ёфтааст, ки «дард, озор, нохушӣ» аз зумраи онҳоянд [12, с.54-55].

Дар романи «Занони Сабзбаҳор» алам ба ҳамон маънии боло корбаст шуда, тавассути он нависанда тавонистааст, ки ҳолати рӯҳӣ ва кайфияту вазъи психологии персонажро хуб ба тасвир оварад.Марҷон ҳар қадар худашро даст мегирифт, ҳамон қадар аламаш сӯзонтар мешуд (с. 185).

Дар баробари ин, вожаи мазкур боз дар ифодаи номи хосси шахс низ оварда шудааст, ки ин мафҳум аз ниҳоди ҳамон воҳидҳои ҳаммаънои «дард, озор, нохушӣ, ранҷ, азоб, навмедӣ,» рӯидааст. Инро адиб ба хотири таъмини тамаркузи маънӣ ва офаридани образ ба ҷо овардааст. Воқеан, образи Алам дар роман бисёр ҷолиб аст:

-Чӣ ном дорӣ? - Алам!

-Алам? Ҳмм...

-Ҳа, Алам,- оҳ кашида ҷавоб дод Хайрия, номаш ҳамроҳи худаш омад, мисли номи Нишона. Нишона нишони падар аст, Алам алами ҳама (с. 37).

Дар ин порчаи бадеӣ контрасти маънӣ ба се рӯйдоди воқеӣ такя дорад:

а). Падруд гуфтани Майса-модари Алам олами ҳастиро дар мавриди ҳамл ва аз модар ятим мондани

Алами кӯчак;

б). Сӯзу гудоз ва дарди ниҳонии кампири Хайрияву духтари ӯ- Нишона аз вазъи ҳодисаи фавти духтару хоҳари эшон-Майса;

в). Вазъи ночӯру носозгори даври ҷанг, ки осори он то деҳаи дурдасти кӯҳистони Тоҷикистон-Сабзбаҳор расидааст.

Дар ин ҳолат вазни маънӣ асосан ба болои вожаи Алам меафтад, ки дар айни ҳол зимни табодул ба номи хосси шахс маънии иловагӣ пайдо намуда, бо ҳамин доираи маънои матнро тавсеа бахшидааст.Дигар ҳадафи адиб аз тасвири чунин манзара ин аст, ки ӯ ин носозгории иҷтимоиро, ки замони ҷанг ба бор оварда буд, вале натавонист азму суботи мардумро шиканад ва армонҳои халқро барбод диҳад, бозгӯ созад. Дар ин маврид низ вожаи **алам** хусусияти марказӣ зоҳир карда, зимни иртиботи қавӣ бо дигар воҳидҳои луғавии матн дар таҳаввули бадеияти сухани адиб ва ифоданокиву образнокии он мавқеи назаррас пайдо намудааст.Дигар аз вожаҳои сермаъно дар забони тоҷикӣ, чунонки гуфта шуд, калимаи **сар** мебошад. Ин унсури нутқ дар «Ғиёс-ул-луғот» ба маънои «фикру хаёл ва зӯр ва қувват ва сардор ва муқаддам ва майлу хоҳиши чизе ...» [Ғиёс-ул-луғот 41 1987, 419] ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маънии «калла, яке аз узвҳои бадани инсон ва ҳайвонот ...» ва ба ин монанд маъниҳои хеле зиёд ба қайд гирифта шудааст [13,с.193].

Албатта, маънои асливу асосии он яке аз узвҳои биологии инсон ва ҳайвонот аст, ки аз гардан боло қарор дорад ва дигар маъноҳои вожаи **сар**, ки дар забон фаровонанд, дар иртибот ба ҳамин маънӣ сар задаанд. Ҳамчун "ибтидо, аввал қулла нӯг, баланд, баландӣ, назд, назди" ва ғайра.Дар романи «Занони Сабзбаҳор» ин вожа ба ду маънӣ ба кор рафтааст:а) «китф, боло, баландӣ»: Мӯйсафедон тобути кампирро **сари** дӯш гирифта, сӯйи қабри навканда равон шудаанд (с. 219).

Чунонки мебинем, ин ҷо маънии вожаи **сар** бо мафҳуми умумии матн яклухт дар алоқаи ногусастанӣ қарор гирифтааст ва ба ин восита нависанда имкон пайдо намудааст, ки аз тарзи амалу ҳаракат ва иҷрои суннатҳои мардуми маҳал дар мавриди дафн сухан ба миён оварад.

б) «назд, назди, наздики, қариб, қариби». Ин маънӣ ҳам ҳангоми ба тасвир гирифтани он анъанаи мардумӣ, ки то назди гӯр рафтани занҳо дар суннати сокинони кӯҳистон иҷозат нест, ҳини ба хок супоридани ҷасади кампири Марҷон истифода шудааст: То **сари** гӯр рафтанашон дигар мумкин набуд (с. 219).

Ин ду маънии вожаи **сар**, ки дар «Занони Сабзбаҳор» дучор меоянд, маъниҳои иловагии он ҳисоб меёбанд ва, агар чукуртар бингарем, мебинем, ки, дар ҳақиқат, аз ниҳоди ҳамон маънои асосии вожаи мазкур ба берун омадаанд. Инро ба мушоҳида гирифта, профессор Ҳ.Мачидов менависад, ки « Маъниҳои иловагии луғавӣ давоми мантиқии маънои асосӣ мебошад. Дар онҳо аломатҳои гуногуни маънои асосӣ, паҳлуҳои мухталиф ва нишонаҳои фарқноки он инъикос меёбад» (3, с.48).

Бояд гуфт, ки маъниҳои иловагии вожаҳо, бахусус дар асарҳои бадеӣ, равшан зоҳир мешаванд, зеро онҳо имконияти таъмини бадеияти забони асарро хуб ба вуҷуд меоранд ва хонандаро водор мекунанд, ки сари дарку фаҳми мантиқу маънии лавҳаҳои тасвир ва аҳдофи андешапарвари нависанда ба андеша нишинанд.Тавассути калима олами маонӣ, дунёи рангини адиб, ҷаҳони ҳодисоту воқеоти давр зимни гирудор ва такопӯи персонажҳои асар дар зиндагӣ ба ришгаи тасвир кашида мешавад. Аз ин рӯ, лозим меояд, ки дар бисёр мавриди нависанда маъниҳои дуюму сеюми калима, ки баъзан ҳамин маъниҳо мақсадро равшантар ифода карда метавонанд ва ҳам ҷилоҳои услубӣ дар онҳо боризтар менамоянд, истифода ба амал орад.

Мегирем калимаи **манзил**ро, ки дар луғатҳо ба чандин маънӣ оварда шудааст: «ҷойи фуруд омадан...ва ба маънои мутлақ - хона ва макон» [Ғиёс-ул-луғот 1988, 308], «работе, ки дар масофаи муайяни роҳ барои дамгирии корвониён бино карда мешуд, истгоҳ, ҷойи дамгирии мусофирон, маҳалли махсуси асп иваз кардани чопорҳо, корвонсарой» [12,с.632]. Вале дар романи «Занони Сабзбаҳор» **манзил** ба маънии «гӯр, қабр» ба кор рафтааст, ки ин маънии баъдии он буда, зимни ҳодисаи сермаъноӣ аз ҳамон маънои бунёдиаш (хона, макон) сар задааст ва дар забони халқ бисёр маълум мебошад. Вай дар таркиби ибора дар шакли **манзили охират** ҳам истифода мешавад.Марҷон дар бағали Нурия оромона мехобиду аз кунҷи лабаш чӯйчаи гулобие мешорид. Чашмони берӯҳаш сӯйи мазор - манзили охирататаш нигаристаанд. Нурия оҳиста чашмони кампирро пӯшонид (с.215). Чунонки мебинем, мафҳуми «қабр» ё «гӯр»-ро фаро гирифтани вожаи **манзил** заминаи халқӣ дошта бошад ҳам, бо маънои яклухти матн алоқаи қавӣ пайдо намудааст. Ана ҳамин иртиботи устувори маънии як вожа бо матн дар маҷмӯъ ба нависанда имкон додааст, ки як манзараи бисёр ҳассос ва пур аз дарду алами инсон, дар айни замон кампири Марҷонро дар охирин лаҳзаҳои ҳаёташ -дар лаҳзаи мавт тасвир намуда, ҳамзамон дӯстиву рафоқати аҳли диёрро дар симои Нурияву дигар занҳои деҳ ва муносибати ғамхоронаву дилсӯзонаи онҳоро дар сангинтарин лаҳзаҳои зиндагӣ бо якдигар нишон диҳад.Ҳамин гуна як хусусияти сермаъноӣ дар вожаи бар ҳам ба мушоҳида мерасад. Маълум аст, ки ин калима дар забони адабии муосири тоҷик дар ифодаи чанд маънӣ роиҷ буда, чандин тобиши маъноиву услубӣ низ зоҳир карда метавонад.

Бояд қайд кард, ки сермаъноии воҳиди луғавии бар дар мавриде зуҳур меёбад, ки агар дар таркиби ибора вазифаи ҷузъи асосиро ба уҳда дошта бошад. Намунаи инро метавонем дар асоси маводи «Занони Сабзбаҳор» ба мушоҳида гирем: бар (бари рӯ-як тарафи рӯ), бар (паҳлу ё назди чизе: бари хирман), бар (паҳлу ё танаи девор, баландӣ, бағал ё оғуши теппа, кӯҳ: бари кӯҳ), бар (назди роҳ: бари роҳ) ва ғайра:Зика бари рӯйи арғувонашро молида, Зеборо хоҳарвор оғӯш кард (с. 199).

Бо мӯйсафедҳо маслиҳат карда ба қароре омаданд, ки расму русуми мурдадориро ба ҷо оварда, тобутро

аз бари хирман ба мазор мебаранд (с.216).

Хирси бари деворум,

Ба ҳеҷ кас кор надорум (с.214).

Дар мавриди дигар калимаи бар бо вожаҳои ҳамгуни худ муносибати омонимӣ ҳам пайдо менамояд (9, с.7), ки ин масъалаи дигар буда, дар ҷойи дигар мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Чи тавре ки дида мешавад, вожаи бар дар асл хосси забони адабист, аммо он мафҳумҳое, ки дар романи «Занони Сабзбаҳор» аз ниҳоди он баромадаанд (бари девор, бари хирман, бари роҳ) маншаи халқӣ-гуфтугӯӣ доранд. Истифодаи адиб аз ин маъниҳо, аз як тараф, ба хотири тобиши халқӣ бахшидан ба забони романи худ бошад, аз тарафи дигар, ба хотири нишон додани хусусиятҳои этникию психологии мардуми тоҷик, рӯзгор ва меҳнату заҳмати шабонарӯзии занҳо дар даврони ҷанг, ҳатто дар сари хирман аз гуруснагӣ ҷон додан, вале аз хизмати Ватан даст накашидани онҳо аст.Ҳодисаи сермаъноии вожаҳо яке аз муҳимтарин зуҳуроти забонист, ки бадеият ва мазмуннокии саросарии матн дар асарҳои бадеӣ дар аксар маврид маҳз ба ҳамин ҳодиса иртибот мегирад. Масалан, калимаи **пир** дар забони тоҷикӣ маъниҳои зиёд дорад, ки «солхӯрда, куҳансол, умрдида, муқобили ҷавон» (марди пир, зани пир), «пуртаҷриба, корозмуда, устоди кори худ» ва ғайра аз ҳамон қабиланд. Дар алоқа ба маъниҳои баъдии он ибораи **пири** кор ба вуҷуд омадааст, ки маънии «дар ин ё он соҳаи кор моҳир ва тавонову уҳдабаро будан»- ро мефаҳмонад. Дар забони адабиёти классикӣ ба маъниҳои аз ин ҳам фаровон ба кор рафтани он дар луғатҳо ба қайд гирифта шудааст [13,с.62].Дар романи «Занони Сабзбаҳор» ин вожа ба ҷуз маъниҳои боло боз дар ифодаи се маънии дигар корбаст шудааст:

а). Ба маънои «мӯйсафед, ҳар каси огоҳ аз русуми гуронданди мурда, ҷанозагар»:

Мурдаи кампир дар як порча замин назди чанд пири ҷанозагар ниҳоят танҳою бекас менамуд (с.219).

б). Ба маънии «хаста, бенур, лоғар, рангпарида»: Чеҳраи қаҳрабоии раис ба назараш ниҳоят пиру пажмурда намуд (с. 193).

в). Ба маънии «бекувват, заиф, нотавон, бемадор». - Ӯ пир асту роҳ мушкил - ба ҷойи Зебо рад кард соҳиби хона (с.223).

Дар ин се мисол маъниҳои вожаи пир дар иртибот бо тамоми воҳидҳои луғавии таркиби матн фаҳмида мешаванд, ки алоқаи байни маъниҳо ва маъниҳою семантикаи калима аз ҳамдигар ҷудо нестанд. Ана ҳамин пайванди маънӣ муассирии нигоришоти адибро таъмин намуда, неруи иҷтимоии сухани ӯро дар роман зиёд кардааст.Вожаи қарор низ аз воҳидҳои сермаънии забони тоҷикист. Дар забони тоҷикӣ ба чунин маъниҳо истифода шудани он дар луғат зикр ёфтааст: «ором, осоиш, оромӣ, осоиштагӣ, ист, ҷойи ист, аҳд, қавл, тартиб, сахт истодан» ва ғайра [12,с.676]. Дар «Занони Сабзбаҳор» бошад, вай бо маънии «қатъият, устуворӣ, пофишорӣ, якравӣ кардан дар қавли хеш" ба кор рафтааст, ки ин ҳам ба маъниҳои боло решапайванд аст.

-Ҳо, ӯро ба хонаи худаш мебарам- гуфт Аслия.

Қарори Аслия касеро ҳайрон накард (с.217).

Зимни истифода аз ин маънии вожаи **қарор** адиб вафодорӣ ва боахдиву намакшиносии персонажи асар - Аслияро нисбат ба палончаш-Марҷон, ки «Марҷон барои ман бохчун (палоҷ - Ш.И.) не, хешованд буд» - мегӯяд, пас аз маргаш нишон додан хостааст. Ин, албатта, як роҳи тарбияи инсон дар роҳи зиндагӣ аст ва вазифаи ҳар як асари бадеӣ низ сараввал тарбия намудану дар ниҳоди инсон парвариш кардани маърифати гуманистии ӯст.Бояд қайд кард, ки дар забон маънии бисёре аз калимаҳо инкишоф меёбад. Инкишофи маънии калима оҳиста- оҳиста ва батадриҷ ба амал меояд, ки ин оқибат ба сермаъноӣ бурда мерасонад. Яъне, дар калима маъниҳои иловагӣ пайдо мешаванд. Маъноҳои иловагии калимаҳо ва таркибу ибораҳо вобаста ба протсесси нутқ зуҳур мекунанд ва бо мурури замон ба системаи лексикаи забон ворид гардида, ҷойҳои холии онро пур месозанд. Ҳама гуна маънии иловагӣ, чунонки гуфта шуд, аз маънии бунёдии калима сар мезанад. Барои мисол вожаи **роҳ**ро мегирем, ки дар забонамон маъниҳои зиёд дорад ва маънии аслию асосии он «гузаргоҳ, ҷода, кӯча» [13,с.146-148] буда, дигар маъниҳои он иловагиянд ва дар иртибот ба ҳамон маънӣ рӯйдаанд. Тавассути он бисёр калимаҳои таркибан мураккаб ҳам сохтан мумкин аст. Аз қабили роҳбар, раҳнамо, роҳгузар, роҳсоз, раҳовард, раҳсипор, роҳпӯй, роҳрав, роҳчӯ, роҳсанҷ, роҳдур, раҳорах ва ғайра, ки мавқеи онҳо дар таъмини бадеияти забони асарҳои бадеӣ, махсусан дар бобати афзудани ифоданокию образнокии сухан ва хаёлоти адиб дар мавриди тасвир ниҳоят калон аст.

Вожаи роҳ дар романи «Занони Сабзбаҳор», пеш аз ҳама, дар мафҳуми муқаррарии худ (кӯча, ҷода, кӯй) ба кор рафтааст: Роҳ дароз буду дили Нозӣ пури зардоби алам (с.227).

Дар баробари ин, Гулрухсор дар роман боз аз маъниҳои зерини он истифода намудааст:

а) «мақсад, ният, раъй, фикр, андеша, ақида»: Ҳарчанд Зебо дили раисро гуфта буд, ӯро аз ин роҳ гардонданӣ шуд (с.222).

б) «ҷой, макон, манзил, маҳал, мавзеъ»: Лола роҳи дур рафтани модарашро тифлона ҳис карда, гардани ӯро сар намедод (с.224).

в) «сафар, саёҳат, аз ҷое ба ҷое рафтан»: Ӯ медонист, ки дар **роҳ** ду чиз муҳим аст: тӯшаи киронӣ ва хамсафари боэътимод (с.225).

г) «иҷозат, рухсат, изн»: Мурдаи кампирро ба хонаи шавҳари собиқаш бурдан аҷобате надошт, аммо Нурия зинҳор ба ин кор роҳ доданӣ набуд (с.217).

ғ) «сад, монеа, банд кардан, манъ кардан, боздоштан»: - Очат мурдаст, ё чӯҷаи мурғ? Куҷо меравӣ? Туро гов сина додаст? -кампир дигаронро ҳам аз роҳ боздошт... (с.219).

д) дар таркибҳои феълӣ ба маънии «равон шудан, рафтан»: Нишона дасти росташро, дасти кориашро,

ки дамодам варам мекард, молида сӯйи масҷид роҳ гирифт (с.247).

Чи тавре ки мушоҳида мешавад, вожаи **роҳ** дар забони муосири тоҷик аз унсурҳои серистеъмол аст. Ана ҳамин истеъмолу истифодаи зиёд оҳиста- оҳиста маъниҳои иловагии онро ба зуҳур оварда, зимнан тавонистааст, ки таркиби луғавии забони тоҷикиро як андоза такмил бахшида, ба ин восита эҳтиёҷи аҳли ҷомеаро раво созад. Дарвоқеъ, ин калима дар забони адабиёти классикӣ, хусусан дар асрҳои XI-XII низ серистеъмол буд ва маъниҳои зиёдро ифода мекард [5,с.12-13]. Дар романи «Занони Сабзбаҳор» муаллиф аз вожаҳои классикӣ, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ доираи истеъмолашон чандон фарох набуда, ҷо-ҷо дар нутқи аҳолии мавзеъҳои алоҳида боқӣ мондаанд ва ҳоло ҳамчун диалектизми луғавӣ шинохтаву омӯхта мешаванд, кор гирифта, зимни маънии асосии онҳо худ маънии иловагӣ офаридааст. Масалан, калимаи бева дар луғат ҳамчун сифат дар маънии «зани шавҳармурда, зани талоқшуда» зикр ёфтааст [12,с.168]. Аммо нависанда дар нутқи персонаж онро ба маънии умуман «зан» истифода кардааст, ки моҳияти исмӣ дорад.

- Мард лозим, **беваҳо**, мард!- гуфт ӯ.

-Даст нарасонед - таъкид кард Марзия (с.218).

Дар ҷойи дигари роман калимаи бева ба маънии «қашшоқу камбағал, бекас ва бечораву, бенаво» дар сухани тасвирии худи адиб ба кор рафтааст. Ҳатто аз он дар алоқа бо вожаи **бечора** як таркиби ҷуфт сохтааст, ки ҷузъҳои он синоними якдигаранд:

Алами дигаре, ки дили беморро тазъиқ медод, аҳволи токатфарсои **беваю бечораҳо** буд (с.221).

Аз унсурҳои лахҷавӣ кор гирифтани адиб ба хотири услуб -муассиру завқовар баромадани тарзи баён аст. Зеро, ба қавли устод М.Турсунзода, «Нависанда бояд захираи луғавии халқи худро чунон истифода барад, ки хонанда аз мутолиаи асарҳои ӯ дунё-дунё завқ гирад (10). Дигар вожаи сермаъно дар забони тоҷикӣ калимаи **об** аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъноҳои хеле зиёд ба кор рафтани он қайд ёфтааст [13,с.882-891]. Профессор Д.Тоҷиев дар як мақолаи худ, ки махсус ба тадқиқи ин воҳиди луғавӣ бахшида шудааст, аз чандин маънои луғавӣ ва тобишҳои маъноӣ дар он ёд мекунад [8,с.42-60]. Дар романи «Занони Сабзбаҳор» калимаи мазкур, пеш аз ҳама, ба ҳамон маънии муқаррарии худ-унсури табиат, моеъи шаффоф, ки аз он одамон ва ҷонварон нӯш мекунанд, истифода шудааст:То деҳаи Сичароғ расида, барои обу коҳ додани асп таваққуф карданд (с.230).

Дар дигар маврид адиб дар таркиби ибораи **оби дида** онро ба мафҳуми «сиришк, киноя аз ашк» кор фармудааст:-Бас, бас, ин ҷо Сабзбаҳор нест, худатро даст гир -ҳамраҳашро ором кардан шуд Зебо, ки оби дида рухсораҳояшро мешуст (с.236).

Доманаи маънои калимаи **об** дар забони тоҷикӣ хеле фарох аст. Вай дар таркиби ибораҳову калимаҳои мураккаб корбаст шуда, чанд маънои дигарро низ ифода менамояд. Ин аст, ки дар романи «Занони Сабзбаҳор» нависанда боз аз маъниҳои зерини он кор гирифтааст:а) «ҷӯй, ҷӯйбор, наҳр, дарё»: «Дар лаби оби равон лабташна мемирем мо!»- замзама кард бо чашмони пӯшида Нишонаро пеши назар оварда (с.243).

б) «номи ҷуғрофӣ»: Вақте ба **Оби Гарм** расиданд танҳо чароғи моҳ байни осмони шаб фурӯзон буд (с.238).

в) «шира, шарбат, ё афшурдаи зардолу, зардолуоб»: Барои кӯдак ғулингоб овард. Бача ба коса часпида оташи даҳону забонашро нишондан мехост (с.248).

г) «ашкполо, ашкрез, пурсиришк»: Аз дард чашмонаш пуроб шуданд (с.247).

ғ). дар таркиби ибораи фразеологии «об аз сар лой» ба маънии «беадолатӣ, нобаробарӣ, ноҳаққӣ» истифода шудааст: Ҳо, **об аз сарбандаш лой** аст. Росту дурӯғро одамон мувофиқи дил сохтанд (с.239).

Дар мисоли «Барои кӯдак ғулингоб оварда», вожаи **ғулингоб** хусусияти лахҷавӣ дошта, аз ду реша- **ғулинг** ва **об** таркиб бастааст ва ҳиссаи якуми он (ғулинг), ки маънои «зардолуи хушк"- ро дорад, бештар дар доираи лахҷаҳои шеваи ҷанубӣ амал мекунад ва муродифи он дар шеваи шимолӣ зардолуқоқ аст. Дар сухани тасвирии худ истифода кардани адиб аз ин унсури маҳаллӣ, аз як тараф, ба хотири рӯҳи халқӣ бахшидан ба забони асар бошад, аз тарафи дигар, ӯ мехоҳад баён созад, ки **зар**долуоб беҳтарин давост дар бобати паст задании ҳарорати бадан дар ҳолати беморӣ. Чун синоним дар радифи вожаи **ғулингоб** дар луғати русӣ ба тоҷикӣ калимаи **зардолуоб** зикр ёфтааст [7, с.403]. Вожаи **зардолуоб**, ба назари ин ҷониб, аз чанд ҷиҳат нисбат ба **ғулигоб** бартарӣ дорад:

а) зардолуоб, пеш аз ҳама, калимаи адабӣ-китобист ва ҷузъҳои таркиби он (зардолу-об) ба шарҳу эзоҳ ниёз надоранд;

б) дар тасвир ва ҳам гуфтор зардолуоб равон ва мутантан садо медиҳад;

в) аз нигоҳи бадеият **зардолуоб** болотар буда, ба сухан таровати тоза мебахшад. Бинобар он, агар адиб ба ҷойи **ғулингоб** аз муродифи ҳамафаҳми он **зардолуоб** истифода ба амал меовард, беҳтар мебуд. Зеро тавассути он метавонист бадеият ва таровати забони асарро боз ҳам бештар таъмин созад.

Чунонки маълум аст, ҳама гуна ашё ва ҳодисоти олами воқеӣ дар тафаккуру тасаввури инсон маҳз тавассути калимаву мафҳумҳои мухталиф инъикос меёбанд. Аммо ин чунин маънӣ надорад, ки маънои калима бо ашё ва моҳияту хусусияти он пурра ва комилан мувофиқат мекарда бошад. Албатта, ин тавр нест, зеро калима метавонад дар ифодаи мафҳуми як ашёи мушаххас истифода шавад, ё ин ки дар маънии як гурӯҳи калони предметҳои бо ҳам наздик ба кор равад. Ба таври дигар, як мафҳуми барои чанд ашё умумӣ имкон дорад, ки дар забон ба воситаи як калима ифода гардад. Дар ин маврид дар калима зарурати пайдоиши маъниҳои нав, ё тобишҳои иловагии маънӣ ба миён меояд. Тадқиқи ин масъала дар романи

«Занони Сабзбаҳор» аз он шаҳодат медиҳад, ки шинохта гирифтану дуруст истифода кардани вожаҳои сермаъно дар ин асар дар бисёр ҳолат ба маҳорати забонфаҳмии нависанда, дарки қонунҳои воқеъии ҳаёт аз ҷониби ӯ ва таҷрибаи хуби андӯхтаи ӯ дар бобати эҷоди асарҳои бадеӣ вобастагӣ дорад. Зеро, ба қавли Горький А.М.: «Адиб на танҳо бо қалам иншо мекунад, балки бо калимаҳо сураткашӣ менамояд» [2,с.443].Бояд кайд намуд, ки воҳидҳои сермаънои ҳар як забон дар матн хубтар шинохта мешаванд. Масалан, вожаи **ҳалқа** дар луғат дар ифодаи панҷ - шаш маънӣ оварда шудааст, ки маънии якуми он «ҳар чизи доирашакл, гирдаки миёнхолӣ» мебошад [13, с.722]. Дар романи «Занони Сабзбаҳор» адиб аз се маънии он истифода кардааст, ки ин маъниҳо бо ҳам дар иртиботи қавӣ қарор дошта, аз таҳдоби нахустмаънии худ ибтидо мегиранд:

а) «тӯдаи бачаҳо, ки даври якдигар гирд омадаанд»: Мураббияро дар **ҳалқаи** бачаҳо дида, хумор, ки дошт, бо ҷуръат наздаш рафт (с.247).

б) «қисми доирашакли меҳроби дохили масҷид»: Дар **ҳалқаи** меҳроб селаи аҷинаҳои сермӯю чиркин лаҳзае дар чашми хаёлу ҳаросаш намуда, ӯро масхаракунон нопадид шудаанд (с.258).

в) «байн, мобайн, миён»: Вақте мардум гирди дастархони нимрӯзӣ менишастанд, Зебо аз ҳалқаи духтарҳо ноаён ҷудо мешуд (с.283).

Дар ин се мисол вожаи **халқа** хусусияти метафорӣ зоҳир кардааст, зеро ки маъниҳои он зимни шабоҳати предметҳои бо ҳам монанд, дар айни ҳол ҳалқаи як гурӯҳ духтарҳою бачаҳо бо ҳалқаи меҳроб, ба зуҳур омадаанд ва, чи тавре ки дида мешавад, маъниҳои калимаи **ҳалқа** маҳз дар таркиби ибора (ҳалқаи бачаҳо, ҳалқаи духтарҳо, ҳалқаи меҳроб) ва матнҳои яклухт аз ҳам ҷудо мешаванд, вагарна дар алоҳидагӣ аз ин вожа берун кашидани маъниҳои иловагӣ аз доираи иқтидори дарку фаҳми хонанда дур аст.

Метафора ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ дар забони тоҷикӣ дар бобати ба зуҳур омадани ҳодисаи сермаъноӣ дар калимаҳо ва пайдоиши мафҳумҳои фразеологӣ мавқеи калон дорад. Метафораҳо дар романи «Занони Сабзбаҳор» дар асоси монандии ашёи гуногун ва қаробати маънии асосии калима бо ифодаҳои метафорӣ ба амал омадаанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **рост, гирд** ва амсоли инҳо дохил мешаванд.Вожаи **рост** дар забони тоҷикӣ аз унсурҳои фаъоли нутқ аст. Дар луғатҳои тафсирӣ мураттибон аз чандин маънии он ёд кардаанд [13,с.141]. Дар романи «Занони Сабзбаҳор» муаллиф аз чунин маъниҳои калимаи **рост** кор гирифтааст, ки он маъниҳо зимни муқоисаву муқобила бо тобишҳои метафорӣ сар задаанд:

а) «дуруст, боварибахш, қобили қабул, саҳеҳ, ҳақ»: Ҳо **рост** мегӯянд, гов дар диёри мардум гӯсола аст-чор сӯйро бо нигоҳи пурсандаю ҷӯяндааш чен карда гуфт Нозӣ (с.262).

б) «туғрӣ, тирвор, муқобили кач, теғ кашида»: Марҷон **рост** ба чашми ҳамроҳаш менигарист (с. 183);

в) «дасте, ки дар муқобили дасти чап воқеъ гаштааст»: Нишона дасти **росташро**, дасти кориашро, ки дамодам варам мекард, молида сӯйи масҷид роҳ гирифт (с.247).

Калимаи **гирд** низ дар фарҳангномаҳо бо маъниҳои зиёд зикр ёфтааст, ки маънии нахустини он «доира» мебошад [12,с.264] ва дигар маъниҳои он дар такя бо ҳамин маънӣ рӯидаанд.

Дар романи «Занони Сабзбаҳор» Гулрухсор вожаи мазкурро ғайр аз он маънии асосӣ боз ба маънии «атроф, ҳалқа, давра» низ ба кор бурдааст:

Мӯйсафедону ҷавонон аз фоҷиаи **гирди** гулхан бехабар хирман кӯфтаву коҳ бод карда, арзу орзуи дили худро бо тарона сабук мекарданд (с.215).

Калимаи **гирд** дар забони тоҷикӣ ба маънии «гирду пеш, гӯшаю канор, тараф, атрофу акноф» низ истеъмол меёбад, аммо барои он ки ҳамин маънии он таъкид ёбад, ё ба хонандаву шунаванда равшан гардад, ҳатман бо калимаи **атроф** якҷоя омада, як ҷуфти синонимиро ташкил медиҳад (гирду атроф). Дар ин маврид ҷуфти **гирду атроф** хусусияти услубӣ зоҳир намуда, барои мутантану муассир баромадани забони нигориш ва ҷалб намудани диққати хонанда бо ҳодисоти сарзада хизмат мекунад. Аз ин намуна Гулрухсор дар романи «Занони Сабзбаҳор» ҳангоми нишон додани вазъи ногувор ва пур аз эҳтироси Нишона (ҳолати ҳомиладории ӯ), ки аз дасти Ёғӣ Хидир ба ин рӯзи сахту вазнин гирифтор гардида буд, истифода кардааст:Нишона зуд-зуд сари по нишаста, хӯрдаашро мегардониду бо ҳарос ба **гирду атроф** менигарист (с.286).Аз тадқиқи вожаҳои сермаъно дар романи «Занони Сабзбаҳор» метавон ба чунин натиҷа расид:

1). Сермаъноӣ дар забон ҳодисаи тасодуфӣ набуда, балки вобаста аст ба талаботи ҳаёти маънавию иҷтимоии мардум, зеро теъдоди вожаҳо дар муқоиса бо ашё ва мафҳумҳои гуногун, ки дар зиндагии ҳамарӯзаи мардум ба кор мераванд,чанд баробар каманд. Ана ҳамин камию костагии луғат зимни ҳодисаи сермаъноӣ аз ҳисоби захираҳои дохилӣ, ки ин ҳодиса зарурати дар калимаҳо зуҳур кардани маъноҳои мухталифро ба миён меорад, пурра мегардад.

2). Истифодаи зиёд ва пайдарпайи калима дар забон рафта-рафта имконияти ба амал омадани маъноҳои иловагиро дар он таъмин мекунад. Тавассути маъниҳои иловагӣ бошад, аз як тараф, эҳтиёҷи ҷомеа бароварда шавад, аз тарафи дигар, таркиби луғавии забон ғаноманду қавитар мегардад.

3). Дар асарҳои бадеӣ аҳли қалам аз унсурҳои гуногунмаъно бештар кор мегиранд. Сабаб дар он аст, ки мазмун ва бадеияти матн дар аксар маврид маҳз бо ҳамин рӯйдоди воқеъ вобастагӣ дорад.

4). Дар романи «Занони Сабзбаҳор» чун дигар асарҳои назмиву насрии Гулрухсор калимаҳои содаю сохта, мураккаб, таркибҳои феълӣ, ифодаҳои гуногунмаъно ва ба инҳо монанд воҳидҳои зиёди нутқ ба мушоҳида мерасанд, ки маъниҳои фаровонро дар бар мегиранд. Адиб дар такя ба маънии асосии калимаҳо аз маънии дуюму сеюми онҳо истифода ба амал меорад ва дар баъзе мавридҳо худи ӯ низ мафҳумҳои нав месозад, ки ин амал дар роҳи таъмини бадеияти забони асар, ифоданокиву ҷаззобият ва образнокии

нигоришоти ӯ аз васоити муҳим ба ҳисоб меравад.

5). Нависанда дар ин асар, на танҳо аз унсурҳои сермаънои умумиҳалқӣ, ҳамчунин аз калимаҳое низ истифода кардааст, ки характери шевагӣ доранд, ё ин ки умумиҳалқӣ бошанд ҳам, бо таъсири нутқи шевагӣ маъниҳои иловагӣ пайдо кардаанд. Ин иқдоми ӯ, ба гумони мо, танҳо ба хотири рӯҳи халқӣ бахшидан ба забони роман ва аз нав эҳё намудани вожаҳои ноби забони адабиёти классикӣ аст, ки имрӯз аз истеъмоли умум баромада, ҷо-ҷо дар нутқи аҳолии мавзеъҳои алоҳидаи қисмати ҷанубии Тоҷикистон тағшин мондаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Мактуби кушод ба Пӯлод Толис / С.Айнӣ // Шарқи сурх, 1948. - №11. - С.37-41.
2. Горький А.М. О литературе. Советский писатель / А.М.Горький. - М., 1953. - С.443.
3. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1 / Ҳ.Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 242 с.
4. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Муҳаммадиев. - Душанбе, 1968. - 74 с.
5. Негмат-заде Ф. Лексико-семантическое особенности поэма «Семь красавиц» Низоми Ганджави / Ф.Негмат-заде // АКД. - Душанбе, 2001. - 18 с.
6. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С.И.Ожегов. - М., 1974. - 341 с.
7. Русско-таджикский словарь. - М., 1985. - 1280 с.
8. Таджиев Д. Слово "об"-вода в современном таджикском языкее / Д.Таджиев // Тр-ы ИЯ СССР. Т.1. - М., 1952. - С.42-60.
9. Талбакова Ҳ. Усули таҳлили луғавӣ ва фразеологии вожаҳо / Ҳ.Талбакова. - Душанбе, 2006. - 80 с.
10. Турсунзода М. Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт / М.Турсунзода // Тоҷикистони советӣ, 13.07.1967.
11. Фадеев А. Як-ду сухан аз таҷрибаи адабии худ / А.Фадеев // Шарқи сурх, 1960. - №6. - С.84.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М.,1969. - 950 с.
14. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. - М., 1964. - 370 с.

ВОЖАҲОИ СЕРМАЪНО - АЗОМИЛҲОИ ХУБИ ТАСВИРИ БАДЕӢ

Калимаю таркибҳои сермаънӣ дар асарҳои бадеӣ яке аз воситаҳои муҳимми тасвир ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, адибони солору кордида дар асарҳои худ аз ин навъи вожаҳо ҳамчун категорияи услубию бадеӣ ва манбаи хуби захиравӣ дар мавриди офаридани образҳои гуногуни типӣ, лавҳаҳои зебои бадеӣ, тасвири манзараҳои дилфиреби табиат, возеҳу бармало нишон додани хислату характери персонажҳо ва фардӣ намудани нутқи онҳо фаровон истифода мекунанд. Яке аз онҳо адиби маъруфи тоҷик Гулрухсор Сафиева мебошад, ки ин ҷо муаллифи мақола калимаҳои сермаъниро дар асоси маводи "Занони Сабзбаҳор" ном романи ӯ ба риштаи тадқиқ кашида, аз муҳтаво, зарурат, ҷой ва мавриди истифодаи онҳо дар роман муфассал сухан ба миён овардааст. Муҳаққиқ аз тадқиқи мавзӯъ ба хулосае меояд, ки аксарияти калимаю таркибҳои сермаънӣ, ки дар ин асар ба қалам дода шудаанд, манбаи сирф тоҷикӣ доранд ва онҳо, аз як тараф, дар ифодаи тобишҳои гуногуни услубию бадеӣ ба кор рафта бошанд, аз тарафи дигар, ба хотири образнок намудани забони асар, муассиру ҷозибанок ва зиндаву дар гардиш нишон додани ҳодисаҳои тасвиршаванда мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: сермаъной,образнокӣ, бадеият, ҷаззобият ва муассирии тасвир, забони асарҳои бадеӣ, навъи воҳидҳои нутқ, воҳидҳои нутқ, пасмандаи забони адабиёти классикии тоҷик, доираи забони адабӣ, ҳавзаи густариши лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, услуби тасвир.

ПОЛИСЕМИЯ-ОДИН ИЗ СПОСОБОВ ХУДОЖСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ

Многозначность, или полисемия, в литературном произведении является одним из средств художественного изображения. Поэтому опытные поэты и писатели в своем творчестве очень часто обращаются к словам, имеющим разные значения, как способу стилистического и художественного выражения мысли. При помощи таких слов литератор имеет возможность изобразить пейзаж, создать художественные образы и эпизоды, а также передать индивидуальность языка героя в своем творчестве. В данной статье автор подробно охарактеризовал способ, место и необходимость использования многозначных слов в романе Гулрухсор Сафиевой "Занони Сабзбахор" ("Жешины Сабзбахора"). Доказывает, что большинство таких слов в романе таджикского происхождения. Язык-это живая система и его функции разделены на коммуникативную и экспрессивную, для осуществления которых необходым ряд условий: точное выражение мысли, разнообразие лексики, наличие разных оттенков лексического значения.

Ключевые слова: многозначность, полисемия, роман, образ, тонкость, стиль, художественной литературы, произведение, прием, герой, диалектизм, фразеологизм, красочность, разнообразность, литератор, писатель, поэт, пейзаж, норма, сюжет, экспрессивность, эмоциональность, язык, коммуникативность.

POLYSEMY AS ONE OF THE WAYS OF AN ARTWORK

Multiple meaning or polysemy is considered to be as a means of an artwork. That is why the experienced poets and writers often use the words which have different, but delicate meaning as stylistic and literary way of expressing the phrasingin their works.In this way literary artist finds the opportunity to create the character, depict the landscape, produce the word pictures and other different episodes. It also can express the language identity of the character in artistic creativity. In this article the author closely characterizes the method, place and the necessity of using the words with multiple meaning in a novel,written by GulrukhsorSa'dieva «Занонисабзбахор» (Women of Sabzbahor). It justifies that lots of such words of the above mentioned novel have Tajik background and they gave an opportunity to the writer to enhance the delicacy of his narration, morality and artistry of the quality, figurativeness and expressively emotional language effects of her work.A language is a living system and its functions are divided into communicative and expressive ones that,in order to be realized has the necessity for the set of circumstances: exact expressions of thoughts, lexis variety, existence of different tones of lexical meaning.

Key words: polysemy, polysemy, novel, image, subtlety, style, fiction, work, device, hero, dialecticism, phraseological unit, colorfulness, diversity, writer, writer, poet, landscape, norm, plot, expressiveness, emotionality, language, communicativeness.

Сведения об авторе: ***Исмоилов Шамсулло*** - Таджикский государственный институт языков им.С.Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и теории языкознания.
Телефон: **(+992) 988-98-36-23**

Information about the author: ***Ismoilov Shamsullo*** - Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language and Theory of Linguistics. Phone: **(+992) 988-98-36-23**

УДК: 811.21/.22-3

ТАНОСУБИ МАЪНО ВА ИФОДА ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Гулназарова Ж.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ чун донишманди тавоно яке аз саромадони бузурги илму фарҳанги асри XV ба шумор меравад. Осори безаволи ӯ хазинаи беҳамтоест. Дар асоси гуфтаҳои муҳаққиқон Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳамчун «мутафаккири баландпоя, ҳакими фарзона, муаллими бузурги ахлоқ, андешавари сиёсатдон, файласуф ва ҷомеашинос, шоири тавоно, нависандаи чирадаст, орифи шӯридаҳол» [2,с.5] ва забоншиноси нуктафаҳм, ки нозукиҳои забони хешро хеле хуб дарк намудааст, мебошад [ниг.: 4, с.; 13, с.99]. Ҳамчун як шахси эҷодкор ҳамеша «бо забон, калимаву сухан, ибораву таъбирот сару кор дошт ва беҳтар аз ҳама медонист, ки барои дарку фаҳми мазмун шахс, пеш аз ҳама, бояд ба маънию муҳтавои вожаю ибора ва мафҳум сарфаҳм равад» [13,с.109]. Барои тақвият ва исботи ин андеша метавонем ба осори гаронбаҳои ин шахси фозил рӯ биёрем.Силсилаи достонҳои «Ҳафт авранг»-и шоир бо забони хеле шево ва ширин иншо шудаанд. Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ панҷумин манзумаи «Ҳафт авранг»-и ӯст. Ин достон «бо латифтарин ва бадеътарин рангҳои хаёл ороиш ёфта, завқу эҳсоси хонанда ва шунавандаро ба таҳрик меоварад, ҳисси муҳаббати поку беолоиш, вафодорӣ, садоқатмандӣ, бурдборӣ ва ниҳоят набарду пирӯзиро парвариш медиҳад, касро ба ҷодаҳои пурфуруду фарози зиндагӣ ба ҷустуҷӯйи мурод, шинохти неку бад, дарки сарду гарми зиндагӣ, ранҷҳо ва ганҷҳои дил, қабл аз ҳама, расидан ба мақоми волои инсон раҳсипор месозад» [3, с.8].

Чунончи, худи Ҷомӣ мегӯяд:

Ҷу тӯтӣ табъро созам шакарҳо,
Зи ҳусни Юсуфу ишқи Зулайхо [1, с.149].

Ин ҳамаро Ҷомӣ бо забони бисёр шево ва лаҳни гуворо ба хонанда пешкаш мекунад. Барҳақ, Достони «Юсуф ва Зулайхо» бо забони хеле сода ва ба ҳамагон фаҳмо иншо шуда, эҷодкор тавассути вожаҳои мушобеҳу мутазодди баробарвазну ҳамқофия ва воҳидҳои ҳамоҳанг ҳусн ва зеби суханро афзун гардонидааст. Ин фозили ширинбаёну нуктасанҷ худ аз назарияи таносуби маъно бо калима на танҳо дар забони тоҷикӣ, балки дар забони арабӣ низ хеле хуб огаҳ буд ва андешаҳояшро перомуни ин масъала дар «Шарҳи Мулло» бисёр дақиқбинона нигоштааст. Чунончи, муҳаққиқон дар равиши тадқиқ назарияи Ҷомиро доир ба калима ва маъно зикр карданд: «калима барои ифодаи маъно вазъ шудааст ва вазъ далолатро дар бар мегирад. Як сифати калима он аст, ки бар маънои калима, ки дар нафси калима аст, далолат мекунад» [11, с.289]. Дар ҳолате, ки дар мавриди калима ва маъно чунин андеша баён мегардад, дар эҷоди асарҳо таносуб, мавқеъ ва вазифаи ифодакунанда ва ифодашаванда бисёр мӯшикофона ва дархурона риоя мешавад. Бе шакку шубҳа метавон инро дар мисоли достони «Юсуф ва Зулайхо» нишон дод.

Вожа воҳиди дурӯя аст, яъне дутарафа. Агар як паҳлу ё тарафи вай қиёфаи овозӣ (лексема) бошад, тараф ё паҳлуи дигари он, ки басо мавқеи муҳим ва асосӣ дорад, маъно (сема) ё маъноҳои он мебошад. Вобаста ба мавриди истеъмол маънои дилхоҳ, мувофиқ ва муносиби калима интихоб мешавад. Чун дар ҳама бахшҳои забоншиносӣ ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқ рабту низоми муайян ба кор меравад, дар айни ҳол низ раванди муайян амалӣ мегардад. Мусаллам аст, ки бо як қиёфаи овозии калима метавонад чанд маъно ифода шавад. Ҳолате вуҷуд дорад, ки дар байни маъноҳои як қиёфаи овозӣ алоқамандии мантиқию шайъӣ вуҷуд надорад ва дар дигар маврид ин робита дар қисмате - аввал ё охир зуҳур мекунад ва дар ҳолати сеюм паҳлуҳои гуногуни воқеият дар ҳудуди як қиёфаи овозӣ инъикос мегардад, ки ҳамаи он маъноҳо ба ҳам иртибот доранд. С.Д. Катснелсон мегӯяд: «Маънои калима чун мафҳум дар шакли махсуси инъикоси воқеият – ҷамъбастӣ ва муҷаррад ҷой дорад. Дар пояи калима ва мафҳум ҳамеша хулоса, яъне инъикоси ҳамон умумияти доимӣ ва муътақид, ки он дар гуногунӣ ва тағйирёбии беохири зуҳурот ниҳон аст, ҷой дорад» [5,с.9]. Қиёфаи овозӣ ва таносуби он бо тобишҳои маъноияш бо чандин тарзу равиш пайдо мешавад. Ҳ. Маҷидов доир ба ин масъала, ки яке аз масъалаҳои асосии маъношиносист, возеҳ ва нуктасанҷона зикр кардааст: «Маъноҳои ҷудогонаи луғавӣ бо усулҳои ниҳоят гуногун пайдо мешаванд, ки дар байни онҳо маҷоз, инкишофи тадриҷии ғайримаҷозӣ, таҷзияи маънои воҳиди фразеологӣ бо доираи амалиёти худ фарқ карда меистанд» [9,с.51].Дар достони «Юсуф ва Зулайхо» ҳам як қиёфаи овозӣ барои ифодаи чанд маъно истифода шудааст ва як маъно тавассути чандин калима ифода гаштааст, ки дар ин маврид маҷоз дасти дароз дорад. Зеро он «воситаи лингвистӣ-семантикиест, ки калимаҳо пас аз ифодаи маънои аслии худ ҷараёни муайянеро дар сатҳи семантикӣ (монандӣ ва алоқамандии калимаҳо аз ягон ҷиҳат) тай намуда, байни худ муносибати муайяни лексикию грамматикиро барқарор намуда, дорои тобишҳои нав мегарданд ва маънои маҷозиеро ифода намуда, дар ҳолати кандашавии ин муносибатҳо ба асли худ бармегарданд ва он маъноҳоеро ифода мекунанд, ки дар сатҳи аввал қарор доштанд [10, с.25]. Барои ифодаи маънои дигар калимае, ки ин маъноро ифода мекунад, ҳатман бо калимае, ки ин маъноро бевосита ифода мекард ва мекунад, алоқамандии маъноӣ дошта бошад. Вожаи наргис барои ифодаи маънои чашм ин алоқамандиро нишон додааст.

Мукаҳҳал **нарғисаш** аз сурмаи ноз,

Зи мичгон ба ҷигарҳо новакандоз [1, с.163].

Барои ифодаи маънои лаб калимаи лаъл мавриди истифода қарор гирифтааст, яъне аз рӯйи як хусусият алоқамандии маъноии вожаҳои лаб ва лаъл вожаи лаъл дорои маънои дигар гашт, ки дар назми бадеӣ хеле маъмул аст:

Ду **лаълаш** аз табассум дар шакаррез,
Даҳонаш дар такаллум шаккаромез [1, с.163].
Зулайхо чун бидид он меҳрубонӣ,
Зи **лаъли** ӯ шунид он нуктаронӣ [1, с.176].

Инкишофи маъноии калима даст медиҳад ва имконият фароҳам меорад, ки эҷодкор маҳорати хешро бисанҷад. Калимаи гавҳар барои ифодаи чандин маъноҳо мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар байти зер ин вожа ҳам барои ифодаи маънои ашк ва ҳам барои ифодаи нола, баёни ғаму андуҳ омадааст:

Хаёли ёр пеши дида биншонд,
Ҳам аз дида ҳам аз лаб **гавҳар** афшонд [1, с.166-167].

Дар байти дигар гавҳар барои ифодаи маънои фарзанд ба кор рафтааст:

Падар чун дид ҳоли **гавҳар**и хеш,
Садаф кардаш канори хоҳари хеш [1, с.155].

Шоир барои тасвири ҳолати муассиркунанда бо неруи бузурги эҷодӣ имконияти маъноии вожаҳоро дар тарозуи таносуб ва алоқамандии маъноии якдигар баркашида, дар як мавриди вожаҳои гул ва лоларо барои ифодаи маънои рӯй ё чеҳра истифода намудааст. Агар вожаҳои гул ва лола барои ифодаи маънои рӯй ё чеҳра омада бошанд, вожаҳои сурх ва зард барои ифодаи аломати ҳолати рӯй ё чеҳра корбаст шудаанд. Дар ин мавриди раванди инкишофи маъноии калимаҳо хеле равшан ва возеҳ аён мегардад:

Чу будӣ рӯзу шаб бе хобу бех(в) ард,
Гули сурхаш намудӣ **лолаи зард** [1, с.169].

М. Саломов қайд мекунад, ки «калима, пеш аз ҳама, дар шакли луғавӣ (аслӣ) ҳамчун воҳиди маънодори забон қарор дорад ва то расидан ба маънои маҷозӣ як протсесси муайяни лексикию грамматикиро тай мекунад, ки мо инро ҷараёни кӯчидани маъно номидем ва дар ин зина на ҳамаи калимаҳо фаъолият карда метавонанд, балки он гурӯҳи калимаҳое ширкат мекунанд, ки онҳо дар асоси маънии аслии худ маънои маҷозиро ифода карда тавонанд. Вақте ки калима ба ин зина расид, тобишҳои тоза ва иловагӣ гирифта, ифодакунандаи маънои маҷозӣ мегардад» [10,с.23]. Дар натиҷаи монандии зоҳирӣ ё ботинӣ вожаҳои зиёде метавонанд барои ифодаи як маъно ба кор раванд. Чунончи: «Ташбеҳ чунин навъи маҷоз аст, ки мувофиқи он маънои ин ё он калима ба калимаи дигар аз рӯйи ягон шабоҳате, ки бо шайъи ифодакунандаи маънои он дорад, мегузарад. Ташбеҳ ҳамчун як навъи маҷози луғавӣ ба маънои нисбатан васеътаре ба кор бурда мешавад. Он на фақат шабоҳатро, ки аз унсурҳои доимии сохтораш аст, балки киноя, муболиға, иғроқ барин унсурҳои бадеии зиёди дигарро низ дар шакли шабоҳат таҷассум кардааст» [9, с.52].

Ҳар эҷодкор барои эҷоди асар аз таркиби луғавии забон барои ифодаи матлаб вожаҳоро вобаста ба маҳорат, лаёқат ва истеъдод, вобаста ба жанр, мавзӯъ, мазмун интихоб мекунад. Ҷомӣ дар ин ҷо дасти тавоно дорад. Чунончи, барои ифодаи маънои *ба чашм хоб омадан* чунин калимаҳоро истифода намудааст:

Чу **бастӣ наргисаш**ро **пардаи хоб,**
Шудӣ бо шамъ ҳамдам дар табу тоб [1, с.241].

Ё ин ки барои ифодаи маънои бехобӣ кашидан ***чашм нахуфтан***ро [ниг.: 1,с.313] мавриди корбурд қарор додааст.

Маънои нигаристан ва нигоҳ накардан:

Зулайхо баҳри як **дидан** ҳамесӯхт,
Вале Юсуф зи **дидан дида медӯхт** [1, с.241].

Маънои ***нигаристан***:

Ду маст оҳуи худро то саҳаргоҳ
Чаронидӣ ба боғи ҳусни он моҳ [1, с.241].

Маънои садқа шудану лутф кардан:

Ба мижгон аз раҳи ӯ **хор чинад**
Ба чашм аз пойи ӯ **озор чинад** [1, с.241].

Маънои сухан кардан:

Чу Юсуф ин фусун аз доя бишнуд,
Ба посух **лаъли** гавҳарбор **бикшуд** [1, с.253].

Баён ва тасвири зина ба зинаи як ҳолат барои ифодаи маънои *ашк резондан* ва маънои *ғамгин будан:*

1. зи дида ашкрезон:

Зулайхоро чу доя ончунон дид,
Зи дида ашкрезон ҳол пурсид [1, с.249].

2.хун аз дида рехтан:

Зулайхо буд **хун аз дида резон**,
Вале мебуд аз ӯ Юсуф гурезон [1, с.249].

3. зи дида хун рондан:

Зи бас андуҳи дил **чашмаш намехуфт**,

Зи **дида хуни** дил **меронду** мегуфт [1, с.313].

Вобаста ба дараҷаи истеъмол дар ин силсила баъзе ифодаҳо дар таносуб бо маънои зикршуда хусусияти умумиистеъмолӣ пайдо кардаанд. Масалан, ифодаи *ашк резондан* агар дар зинаи аввал истад, *хун аз дида резондан* дар зинаи дувум, *зи дида хун рондан* дар зинаи сеюм қарор дорад. Дар зинаи чаҳорум баён нозуктар мегардад, яъне *мижгон* ба ҷойи *дида* ва дар зинаи панҷум феъли *пошидан* ба ҷойи *рехтану резондан* меояд. Дар зинаи шашуму ҳафтум муассирии баён хеле баръало намоён мегардад: оғози гиристану нолидану ҳасрат кардан бо ифодаи *зи чашму дил ба хунборӣ даромадан* ва аз ғаму ранҷ гиряи пурсӯз кардан бо ифодаи *зи абри дида хуни дил фурӯ рехтан* баён шудааст. Ҷузъҳои ин силсила низ то андозае аз рӯйи ин ё он шабоҳат дар равобиту таносуби маъноӣ қарор доранд.

Ба маънои *нигаристан* истифода намудани ифодаи *ду маст оҳу чаронданаз* саликаю истеъдоди воло доштани шоир дарак медиҳад. Яъне, Ҷомӣ шабоҳатро аз ин ё он ҷиҳат дарк карда, муайян намуда (ду маст оҳуро чаронидан – бо ду чашм нигаристан), вожаҳоро барои ифодаи маънои дилхоҳ, мувофиқ ва созгор мавриди истифода қарор додааст. Шабоҳат дар вожаи наргис аз рӯйи намуди зоҳирӣ дар вожаи абр аз рӯйи маънои намӣ дар феъли *фурӯ рехтан* аз рӯйи маънои зиёд омадан ва калимаи лаъл аз рӯйи маънои арзиш ва баҳои маънои сухан ҷой дорад. Шабоҳати нозук ва хеле моҳирона дар ифодаи *ба мижгон хор чидан* дида мешавад. Дар ин ифода мижгон аз рӯйи чанд шабоҳату алоқамандӣ (дар қисмати болои рӯй будан алоқаманд ба қадр кардан, нӯгтез алоқаманд ба хор ва чидан марбут ба дарозию зиёдии он) истифода шудааст. Ифодаи маънои гиристан тавассути ин ифодаҳо дар достон силсилаи муродифоти матниро ба вуҷуд овардааст.

Ҳамин тариқ, ҷилваи маъноии вожаҳо дар достони «Юсуф ва Зулайхо» бо тарз ва равишҳои гуногун нишон дода шудааст. Мавлоно Ҷомӣ дар интихоб ва истифодаи вожа барои ифодаи маъно дасти тавоно ва қутрати беҳамто дорад. Ҳам инкишофи маънои калима ва ҳам маҷоз, ки кӯчиши маъно ва мушобаҳат навъҳои он мебошанд, дар нишон додани ҷилваҳои маъноӣ мавқеи назаррас доранд. Ҷомӣ назарияи дорои се ҷанбаи асосӣ: лафз, вазъ, маъно будани калимаро пешниҳод намудааст [11, с.289]. Ҳангоми омӯзиши вижагиҳои маъноии вожаҳо дар достони «Юсуф ва Зулайхо» бори дигар собит шуд, ки дар риоя намудани таносуби ифода ва мундарича, интихоби вожаҳо ва ҷилваҳои маъноии онҳо, шакл ва маъно Абдурраҳмони Ҷомӣ истеъдоди фавқулода дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор (дар ҳашт ҷилд). Ҷ.4 / Абдурраҳмони Ҷомӣ - Душанбе: Адиб, 1986. - С.137-382.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2014. - С.285-292.
3. Аҳрорӣ З. Достони ҳасрат ва васлат / З.Аҳрорӣ //Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор (дар ҳашт ҷилд). Ҷ.4.– Душанбе: Адиб, 1986. – С.5-24.
4. Капранов В.А. К вопросу о воззрениях Джами на язык / В.А. Капранов // Абдурраҳмони Ҷомӣ (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1965. – С. 87-92.
5. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон. – М.: Наука, 1965. – 110 с.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 492 с.
7. Қосимова М.Н. Чор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснавии маънавӣ») / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2007. – 265 с.
8. Маҷидов Ҳ. Сермаъноии луғавӣ / Ҳ. Маҷидов // Маърифат, 1997. - № 9-12. – С. 7-9.
9. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1. / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. - 241 с.
10. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ / М. Саломов. – Душанбе, 2001. – 138 с.
11. Саломов М. Андешаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ доир ба калима ва маъно / М.Саломов, Л. Сафаров // Абдурраҳмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2014.– С. 285-292.
12. Ҳасанов А.А. Ифодаи маъно бо ёрии хуруфи арабиасоси тоҷикӣ дар осори Ҷомӣ / А.А. Ҳасанов //Абдурраҳмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2014.– С. 99-107.
13. Шокиров Т.С. Абдурраҳмони Ҷомӣ ва шарҳу тафсири ӯ / Т.С. Шокиров // Абдурраҳмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2014.– С. 107-116.

ТАНОСУБИ МАЪНО ВА ИФОДА ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Муаллиф дар ин мақола доир ба вижагиҳои таносуби маъно ва ифода дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ баҳс мекунад. Вожа воҳиди дурӯя аст, яъне дутарафа. Агар як паҳлу ё тарафи вай қиёфаи овозӣ (лексема) бошад, тараф ё паҳлуи дигари он, ки басо мавқеи муҳим ва асосӣ дорад, маъно (сема) ё маъноҳои он мебошад. Вобаста ба мавриди истеъмол маънои дилхоҳ, мувофиқ ва муносиби калима интихоб мешавад. Ҳар эҷодкор барои эҷоди асар аз таркиби луғавии забон барои ифодаи матлаб вожаҳоро вобаста ба маҳорат, лаёқат ва истеъдод, вобаста ба жанр, мавзӯъ, мазмун интихоб мекунад. Ҷомӣ дар ин ҷо дасти тавоно дорад. Дар достони «Юсуф ва Зулайхо» ҳам як қиёфаи овозӣ барои ифодаи чанд маъно истифода шудааст ва як маъно тавассути чандин калима ифода гаштааст. Инкишофи маъноии калима даст медиҳад ва имконият фароҳам меорад, ки эҷодкор маҳорати хешро бисанҷад. Дар натиҷаи монандии зоҳирӣ ё ботинӣ вожаҳои зиёде метавонанд барои ифодаи як маъно ба кор раванд. Ҷомӣ шабоҳатро аз ин ё он ҷиҳат дарк карда, муайян намуда, вожаҳоро барои ифодаи маънои дилхоҳ, мувофиқ ва созгор мавриди истифода қарор додааст. Ҳангоми омӯзиши вижагиҳои маъноии вожаҳо дар достони «Юсуф ва Зулайхо» бори дигар собит шуд, ки дар риоя намудани таносуби ифода ва мундарича, интихоби вожаҳо ва ҷилваҳои маъноии онҳо, шакл ва маъно Абдурраҳмони Ҷомӣ истеъдоди фавқулода дорад.

Калидвожаҳо: таносуб, маъно, шакл, калима, мундарича, қиёфаи овозӣ, ифода, достони «Юсуф ва Зулайхо».

СООТНОШЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ И ВЫРАЖЕНИЯ В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Автор в данной статье ведет дискуссию об особенностях соотношения значения и выражения в поэме “Юсуф и Зулейха” Абдуррахмана Джами. Слово является двоякой единицей, то есть двусторонней. Если одной его стороной является лексема, его другой стороной, которая является очень важной и основной, является значение (сема). В зависимости от места употребления любое значение выбирается в соответствии и сообразии

со словом. Каждый творец для создания произведенияля выражения своей цели в зависимости от своего мастерства, умения и способностей, от жанра, темы, содержания выбирает слова из словарного состава языка. В поэме "Юсуф и Зулейха" одна лексема использована для выражения нескольких значений и одно значение выражено посредством нескольких слов. Смысловое развитие слова позволяет и создаёт условия для того, чтобы писатель всегда мог проверить свои способности. В результате внешнего и внутреннего сходства при выражении одного значения может использоваться большое количество слов.. Джами осознав и орпределив сходство использовал слова для выражения подходящих и соответствующих значений. При изучении смысловых особенностей слов в поэме "Юсуф и Зулейха" еще раз было доказано, что в соблюдении соотношения значения и выражения, выбора слов и их смысловых оттенков, форм и значения слов Абдуррахман Джами обладал огромным мастерством.

Ключевые слова: соотношение, значение, форма, слово, содержание, лексема, выражение, поэме "Юсуф и Зулейха" Абдуррахмана Джами.

RELATIONSHIP OF VALUE AND EXPRESSION IN THE POEM "YUSUF AND ZULEYKH" ABDURRAHMAN JAMI

The author in this article is discussing the features of the relationship between meaning and expression in the poem "Yusuf and Zuleikh" by Abdurrahman Jami. The word is a double unit, that is, two-sided. If one of its sides is a lexeme, its other side, which is very important and fundamental, is meaning (sema). Depending on the place of use, any value is selected in accordance with and in accordance with the word. Each creator to create a work to express his purpose, depending on his skill, ability and abilities, on the genre, theme, content, selects words from the vocabulary of the language. In the poem "Yusuf and Zuleiha" one token is used to express several meanings and one meaning is expressed through several words. The semantic development of the word allows and creates the conditions for the writer to always be able to test his abilities. As a result of external and internal similarities, a large number of words can be used to express a single meaning. Jami, realizing and defining the similarity, used words to express suitable and corresponding meanings. When studying the semantic features of words in the poem "Yusuf and Zuleiha" it was once again proved that in observing the correlation of meaning and expression, choice of words and their semantic shades, forms and meanings of words, Abdurrahman Jami possessed great skill.

Keywords: correlation, meaning, form, word, content, lexeme, expression, poem "Yusuf and Zuleikh" by Abdurrahman Jami.

Сведения об авторе: ***Гулназарова Жило*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 918-68-19-70**

Information about the author: ***Gulnazarova Zhilo*** – Tajik national University, candidate of philological Sciences, associate Professor of language history and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 918-68-19-70**

УДК: 811.161.1-3

МАСОИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИКА: УСУЛ ВА РАВИШҲОИ ТАДҚИҚОТИ ОН ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Матробиён С.Қ.
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Этнолингвистика чун як шохаи ҷудогонаи забоншиносӣ хеле барвақт, аниқтараш дар анҷоми асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ ба вуҷуд омад. Вале истилоҳи «этнолингвистика» (забоншиносии қавмӣ) ва равиши таҳқиқоти он умуман дар забоншиносӣ чизи нав нестанд. Муҳаққиқони таърихи забоншиносӣ андешаҳо ва назарияҳои марбут ба этнолингвистикаро ҳанӯз дар асарҳои олимони маъруф И.Г. Гердер (асри ХVIII) ва В. Гумболдт (асри ХIХ) пайдо намуда буданд. Вале пайдоиши он ҳамчун як соҳаи алоҳида ва мустақил ба номи муҳаққиқони амрикоӣ – мардумшинос Франс Боас (1884-1939) ва забоншиносу мардумшиноси маъруф Эдуард Сепир (1884-1939) марбут аст. Ин аст, ки ин ду муҳаққиқ имрӯз ҳамчун асосгузори соҳаи этнолингвистика шинохта мешаванд. Онҳо барои таҳқиқи забонҳои бехату беалифбо ва фарҳангу анъанаҳои индуёни Америкаи Шимолӣ, ки сокинони бумӣ (аборигенҳо)-и Америка маҳсуб меёбанд, кӯшиши хеле зиёд ба харҷ додаанд. Таҳқиқоти бунёдии ин муҳаққиқон пойдевори мустаҳкамеро ба омӯзиши этнолингвистика гузошт [4]. Э. Сепир ақида дошт, ки «нутқ – ин мероси таърихии ҷомеа, воситаи истифодабарии ҳамешагӣ ва дурударози иҷтимоӣ мебошад. Нутқ, чун дигар паҳлуҳои фаъолияти эҷодӣ гуногунҷабҳа буда, мумкин аст, ҳанӯз он қадар дарк нашудааст, вале ба ҳар ҳол на дар пояи пасттар нисбат ба дин, боварӣ, расму анъана ва санъати мардуми гуногунқавм қарор дорад» [6, с.6]. Назариёти Ф. Боас ва Э. Сепирро дар зарфи ду даҳсолаи баъд ҳамватани эшон Бенҷамин Уорф (1897-1941) тақвият бахшида, ҳамзамон қайд менамояд, ки забон, дин, анъана, расму оин ва санъат барои тадқиқоти этнолингвистӣ дар ду маврид – аз нигоҳи диахронӣ ва ҳам синхронӣ зимни аз нав баркарор сохтани иртиботи қадимаи забон ва халқ ва забону анъанаҳои мардумӣ нақши бориз дорад [8].

Воқеан, дар асри ХХ масъалаи «забон ва ҷомеа» диққати олимони мамолики гуногуни дунёро беш аз пеш ҷалб кардан гирифт. Ин буд, ки мутахассисони Фаронса, Амрико, Чехия, Россия ва дигар мамлакатҳои муқтадир ба пажӯҳиш ва таҳлилу баррасии масъалаи мазкур даст заданд. Дар Фаронса Ф. де Соссюр, А. Мейе, Ж. Вандриес, дар Амрико Э.Сепир, Д. Гампертс, Д. Хаймс, В. Лабов, дар Чехия як гурӯҳи мутамарказ бо номи «Кружоки лингвистии Прага» масоили марбутаро таҳти тадқиқи чиддӣ ва банизом қарор доданд. Аз олимони рус Е.Д. Поливанов, Л.П. Якубинский, В.А. Жирмунский, баъдтар Л.И. Баранникова, А.А. Шахматов, С.Ф. Карский, Д.К. Зеленин, Н.П. Гринкова, Б.А. Ларин ва Л.П. Крисин дар ин бобат хизмати зиёд карданд. Назарияи иттиҳодҳои забонӣ ва қисман асарҳои Н.С. Трубетский, ки ӯ дар асарҳои хеш борҳо ин назарияро дар шаклҳои мухталиф тақвият ва тавсеа бахшидааст, дар инкишофи забоншиносии қавмӣ аҳаммияти бузург пайдо намудааст. Инчунин, дар бобати ташаккули этнолингвистика чун як соҳаи мустақили илм дар Россия таъсири тадқиқотҳои В.М. Жирмунский махсусан калон аст. Силсилаи асарҳое, ки бо ташаббуси М.А. Бородина таҳти унвони «Ареальные исследования в языкознании и этнографии»

(Тадқиқоти ҳудудӣ дар забоншиносӣ ва мардумшиносӣ) ба табъ расонида шуданд, низ дар бобати рушди забоншиносии қавмӣ дар Русия хизмат кардаанд. Ҳамчунин, дар ин самти тадқиқ саҳми Н.И. Толстойро, ки ӯ оид ба масъалаҳои гуногуни забоншиносии қавмӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст, набояд аз хотир бароварда [7].

Дар Тоҷикистон низ забоншиносони мо таҳқиқоти илмӣ аз нигоҳи этнолингвистӣ анҷом додаанд. Махсусан, доир ба забонҳои шарқии эронӣ – забонҳои бадахшонӣ ва забони яғнобӣ, ки забонҳои бехату алифбо маҳсуб мешуданд, рисолаҳои илмӣ дар ҷанбаи этнолингвистӣ ҳимоя шудаанд. Дар асоси лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ низ як қатор корҳои илмӣ анҷом пазируфтаанд.Дар доираи солҳои бистум ва сиюми асри XX дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ забоншиносии муосир як масъалаи басо мушкил, вале муҳимму ҳалталабро, ки он иборат аз тарҳрезӣ намудану рӯйи кор овардани хату алифбо барои забонҳои бехати мардуми ин кишвар буд, пурра ҳал намуд. Дар ҳақиқат, ин падидаро метавон аз дастовардҳои хеле муҳимми забоншиносии замони шӯравӣ номид. Чунки маҳз тавассути хату алифбо ҳама гуна қавму қабила, халқу халқият, миллат метавонад забон, фарҳанг, суннатҳои волои худ, таърих, кашфиётҳои тозаи илмӣ, адабиёт, номҳои ҷуғрофии кишвари худро дар қолабҳои рехтаву суфта барои насли баъдии хеш ва умуман тамоми башарият ба ёдгор гузорад.Бояд қайд кард, ки дар забоншиносии амрикоӣ этнолингвистика зери истилоҳи «антропологияи фарҳангӣ» шинохта мешавад. Аз ин рӯ, дар корҳои тадқиқотӣ дар такя бо анъанаи омӯзиши истилоҳи «этнолингвистика» истилоҳи «лингвистикаи антропологӣ» (зимни омӯзиши масоили хос ба дарк ва маърифати мардум) ва ё истилоҳи «антропологияи лингвистӣ» (зимни тадқиқоти масъалаҳои марбут ба муошират) мавриди истифода қарор гирифтаанд. Хотиррасон мекунем, ки истилоҳи «антропология»-и мактаби забоншиносии амрикоӣ аз истилоҳи «антропология»-и инсон, ки дар кишварҳои Ғарб, аз ҷумла дар Россия, маънии «илм оид ба таҳаввули инсон»-ро дорад, фарқ мекунад. Зеро якумӣ истилоҳи соҳаи забоншиносӣ бошад, дуюмӣ истилоҳест, ки дар бахши физиологияи одам истифода мешавад. Бинобар он, ин ду истилоҳро набояд бо ҳам омезиш дод.

Масоили этнолингвистӣ ва равиши таҳқиқоти он. Этнолингвистика дорои масоили ба худ хос мебошад, ки омӯзиш, таҳлил ва ҳаллу фасли онҳо истифода аз равишу усулҳои муайянро тақозо менамояд.Муҳимтарин масъалае, ки ба этнолингвистика иртибот дорад, ин масъалаҳои маърифат ва муоширати ақвоми гуногун дар ҷомеаи башарӣ мебошад. Истилоҳи «маърифат» дар забоншиносии умумӣ таҳти номи «когнитив» (аз лотинӣ cognito –дарк, маърифат) ва истилоҳи «муошират» зери мафҳуми «коммуникатив» (аз лотинӣ communication - муошират) шинохта мешаванд.Масъалаи **маърифат** тавассути забон дар кадом шаклу намуд инъикос ёфтани фаҳмиши фарҳангии халқро доир ба ҷаҳони иҳоташуда нишон медиҳад.Масъалаи **муошират** бошад, бештар зарурат доштани кадом шакл ва воситаи муошират, пеш аз ҳама, муоширати забониро барои ин ё он гурӯҳи этникӣ ё иҷтимоӣ муайян мекунад.

Чуноне ки дар боло зикр кардем, этнолингвистика дар марҳилаҳои аввали пайдоиши худ ба омӯзиши фарҳанги ақвоме, ки аз фарҳанги мардуми Аврупо ба куллӣ тафовут дошт, нигаронида шуда буд. Забонҳои беалифбоюбехат, тарзи зисту рӯзгордорӣ ва муносибату муоширати қавмҳои индуёни қисмати шимолии Америка солиёни тӯлонӣ аз муҳимтарин мавзӯъҳои тадқиқоти этнолингвистика қарор гирифта буданд. Аз ин хотир, барқарор намудани иртиботи табории байни забонҳои ин ақвоми пароканда ва тафсиру ташреҳи вазъи ҳамонрӯзаи забонҳои онҳо бозбиниву бозгӯии пурраи фарҳангу маърифати ин мардум ва кашфи асрору эҳёи таърихи онҳоро бо ҳама ҷузъиёт тақозо мекард.

Шарҳу маънии матнҳои муқаррарии забон ва маводи фолклорӣ дар ибтидо аз муҳимтарин ҷанбаҳои тафсиру тавзеҳи лингвистикаи антропологӣ маҳсуб меёфт. Вале ҷустуҷӯ ва бозёфтҳои илмӣ дар ин бахши забоншиносӣ собит намуданд, ки усулҳои анъанавӣ ва роҳу равиши маънидоди лингвистии мавод, ки дар бобати баррасӣ ва натиҷагирӣ аз хусусияти дохилии забонҳои Аврупо хеле осон ва дастрас мебошанд, барои ҳаллу фасли вижагиҳои забонҳои индуёни шимоли Америка ва дигар забонҳои ба онҳо монанд имконияти чандон хубу дастрас фароҳам оварда наметавонанд. Инро метавон аз мушкилоти зиёде, ки дар мавриди мураттаб сохтани луғатҳо, муайян намудани таркиби овозию дигар хусусиятҳои фонетикии забонҳои индуёни Америка ва баррасиву таҳияи масоили марбут ба грамматикаи ин забонҳо пеш омаданд, хулоса кард. Ҳамаи ин мушкилот дар натиҷаи мутамарказ кардани қонуну қоидаҳои лингвистӣ дар асоси маводи забонҳои Аврупо аз ҷониби муҳаққиқон ба миён омад. Аз ин хотир, забоншиносии қавмӣ, ё худ ба истилоҳи маъмул этнолингвистика, аз ибтидои пайдоиши худ ба ҳайси як шохаи забоншиносии умумӣ ҷиҳати дарёфт ва ҷорӣ намудани усулу равишҳои навини тадқиқ дар бобати шарҳу баёни лингвистии забонҳо пардохт, ки ин усулҳо на ба хусусияти забонҳои алоҳида, балки такя ба вижагиҳои хос ва умумии тамоми забонҳои хурду бузурги олам доранд. Акнун ин усулҳо, ки басо фарох ва мукаммалу мушаххасанд, метавонанд, аз як тараф, умумияту фарқияти забонҳои гуногуннизоми ҷаҳонро баробар нишон диҳанд, аз тарафи дигар, имкон медиҳанд, ки оид ба хусусиятҳои дохилии онҳо дар алоҳидагӣ чун воситаи муқоисаву муқобила маълумоти муфассал ва далелҳои ҷолиб дастраси аҳли тадқиқ намоянд. Масъалаи муҳим будани қобилияти сухангӯии инсон ва ҳамзамон, чӣ андоза инъикоскунанда ва таҷассумгари фарҳанги мушаххас будани забони ӯ таҳқиқоти махсусро талаб мекунад. Масъалаи дарк ё маърифат (шинохт)-и ҷаҳони атроф барои соҳибзабонони ҳамаи забонҳо ва фарҳангҳо умумӣ мебошад ва то ба кадом андоза зери таъсири қоидаҳои лексикӣ ва грамматикӣ тасниф ёфтани онҳо дар этнолингвистика яке аз масъалаҳои муҳим гардидааст.

Қобили зикр аст, ки дар этнолингвистика як мафҳуми марказӣ бо номи «нисбияти лингвистӣ» ҷой дорад, ки ҳаллу фасли ин масъалаи муҳим бечуну чаро ба ҳамин мафҳум сахт алоқамандӣ доранд. Масъалаи

нисбияти лингвистӣ ҳамчун мафҳуми илмӣ ҳанӯз дар ибтидои пайдоиши этнолингвистика ба ҳайси як шохаи илми забоншиносӣ диққати бунёдгузорони ин соҳа – Ф. Боас, Э. Сепир ва Б. Уорфро ба худ ҷалб намуд. Аз ин рӯ, дар асарҳои хеш онҳо оид ба моҳияту хусусият ва ҷанбаҳои илмиву бунёдии он андешаҳои ҷолиб баён карданд. Бояд гуфт, ки дар забоншиносии таърихӣ истилоҳи «нисбияти лингвистӣ» зери мафҳуми «назарияи Сепир-Уорф», ё «назарияи нисбияти лингвистӣ» ва ё «тасвири забонии ҷаҳон» маъруфият дорад [5], [6], [8].Масъалаи «тасвири забонии ҷаҳон» яке аз масъалаҳои муҳимми этнолингвистика маҳсуб меёбад. Таҳти ифодаи истилоҳи «тасвири забонии ҷаҳон» намуна ё худ қолаби умумии забоние дар назар аст, ки дар тафаккури тамоми насли инсоният як хел инъикос ёфта бошад, ҳарчанд ки бо вожаҳои гуногун ва забонҳои мухталиф ифода мегардад. Ба таври дигар «тасвири забонии ҷаҳон» мафҳуми маҷмӯи тамоми донишҳои инсон, қавму қабила (этнос) ва ҷомеаи башариро оид ба ҳақиқати объективӣ дар бар мегирад. Аз ин ҷиҳат, мутахассисони бахши этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) барои дарки мафҳуми «тасвири забонҳои ҷаҳон» қолабро дар заминаи тахмину фарзия пешниҳод сохтанд, ки он аз фаҳмишу дониши инсонҳо оид ба ҷомеа таркиб ёфтааст. Қолаби фарзияи «тасвири забонии ҷаҳон» сатҳу дараҷаи дониши мардумро оид ба ҷаҳони беруна, ҷаҳоне, ки аҳли башарро иҳота намудааст, бозгӯ мекунад. Бенҷамин Уорф «тасвири забонии ҷаҳон»-и индуёни шимоли Америка (забонҳои хопӣ, шаунӣ, паюте, навахо ва ғ.)-ро бо «тасвири забонҳои ҷаҳон»-и забонҳои аврупоӣ ба муқоиса гирифт ва ин тарзи омӯзиш ба ӯ имконият фароҳам овард, ки забонҳои аврупоиро дар як гурӯҳ бо номи «забонҳои меъёри миёнаи аврупоӣ» (SAE – Standard Average Evropean) ба ҳам муттаҳид созад.Дар замони муосир этнолингвистика ҳамчун соҳаи мустақили забоншиносӣ метавонад на танҳо ба рушду тараққиёти ояндаи забоншиносӣ ва мардумшиносӣ таъсири зиёд расонад, балки дар бобати ҳаллу фасли масъалаҳои бешумору мубрами иҷтимоии маърифатӣ низ ба муҳаққиқон кӯмак расонад. Этнолингвистика таҳлили забонии баҳсу мунозираҳо, гуфтушунидҳои сиёсии сиёсатмадорон, гурӯҳҳои касбӣ, роҳбарону пешвоёни онҳо, симои пурраи ин гурӯҳҳои иҷтимоиро бо ҳамаи он нақшаву барнома ва овезаву шиорҳое, ки доранд, метавонад баррасӣ намояд ва ба аҳли ҷомеа нишон бидиҳад.

Масъалаи фаъолияти забон дар ҷомеа, истифодаи он дар миёни гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, аҳолии ҳавзаҳои мухталифи ҷуғрофӣ, минтақаҳову кишварҳои алоҳидаи олам дар вазъи кунунии забоншиносӣ аз масоил ва ҷанбаҳои басо муҳимми бахши этнолингвистика ба ҳисоб меравад. Этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) дар иртибот бо самтҳои илмии мардумшиносӣ, фалсафаву фарҳанг, ҷомеашиносиву равоншиносӣ ва амсоли инҳо метавонад дар бобати муайян намудани мафҳумҳои гуногуни марбут ба ҷомеаи этникӣ, этносҳои (қавмҳо), халқу халқият, миллат, гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолӣ, худшиносии миллӣ ва худогоҳии шахс хизмат намояд.

Доираи масъалаҳое, ки этнолингвистика дар бар мегирад, аз ин ҳам фарох аст. Зеро этнолингвистика тамоми масъалаҳои хурду бузурги забоншиносии иҷтимоӣ, аз қабили «ҳуқуқи инсон ва забони ӯ», «мавқеи инсон ва забон дар ҷомеаи муосир», «дар ҳамбастагӣ бо сохтори миллӣ ва иҷтимоии ҷомеа рушд ёфтани забон» ва ғайраро мавриди муҳокима ва ҳаллу фасл қарор медиҳад. Гузашта аз ин, ҳар як падидаи этникӣ ва раванди рушди ҷомеа дорои паҳлуҳо ва ҷанбаҳои иҷтимоии худ низ мебошад. Бинобар ин, «баромади халқият (этногенез ва таърихи гурӯҳи этникӣ)», «таърихи рушди фарҳанги моддӣ ва маънавии халқ», «таърихи пайдоиш ва инкишофи ақидаҳои мардумӣ», «хусусиятҳои дарк ва қабул намудани ҷаҳони атроф аз тарафи ашхоси соҳибзабон», «ба нақша гирифтани рушду тавсеаи забон ва пешбурди сиёсати забонӣ дар ҷомеа» низ аз масъалаҳои муҳимми рӯз мебошанд, ки этнолингвистика дар роҳи омӯзишу натиҷагирӣ аз онҳо нақши хеле муҳим дорад. Азбаски этнолингвистика як соҳаи миёнрав байни илмҳои забоншиносӣ, мардумшиносӣ ва ҷомеашиносӣ қарор дорад, табиист, ки масъалаҳои тадқиқи онро боздид аз масоили марбут ба забони инсон, қонунҳои рушди дохилии он, сохтори забон, шаклҳои гуногун, вазифа ва омилҳои зуҳуроти забон дар ҷомеа низ ташкил медиҳад. Мавзӯи баҳси мардумшиносӣ оммаи халқ, гурӯҳҳои этникӣ (этносҳо) ва таърихи онҳо, тарзи зисту зиндагонӣ, рӯзгордорӣ, хусусиятҳои фарқкунандаи маданияту маънавиёти ин мардум, пайдоиш (этногенез) ва ҷойи онҳо дар ҷомеа маҳсуб меёбад. Масъалаи омӯзиши ҷомеашиносӣ – ҷомеа ҳамчун зуҳуроти ягонаву яклухт, сохти иҷтимоии ҷомеа, қонуният ва роҳҳои рушди иҷтимоии ҷомеа аст. Аммо масъалаи таҳқиқи этнолингвистика дигаргуна мебошад. Ин ҷо, пеш аз ҳама, забон ва муносибати он ба халқҳои гуногун (этносҳо), ҷой ва мавқеи забон дар ҷомеа бояд мавриди баррасӣ қарор гирад.

Одатан, ҳар як соҳаи илм дар алоҳидагӣ нуқтаҳои умумиеро фаро мегирад, ки онҳо бо дигар бахшҳои илм бармехӯранд ва бо ҳам пайваст мегарданд, ҷиҳатҳои умумие низ доранд, ки онҳо якдигарро бурида мегузаранд ва ба ин восита ҳамдигарро мукаммал месозанд. Яъне, бахшҳои бо ҳам тавъам ба вуҷуд меоянд. Дар ин соҳаҳои тавъами илм ҳар яке имкон дорад, ки ба дигаре дар бобати ҳаллу фасли ягон вазифа ва ё ягон мушкилоти илмӣ кӯмак расонад. Маҳз дар ҳамин гуна соҳаҳои гузаранда ва бо ҳам алоқаманди илм, одатан, равияҳои нодиру тозаи тадқиқотӣ тавлид меёбанд. Масалан, дар вақташ зимни бо ҳам омадани соҳаҳои мантиқ, математика ва забоншиносӣ як шохаи нав бо номи «забоншиносии сохторӣ ва математикӣ» ба вуҷуд омад. Агар аз ҳамин мавқеъ ба заминаи ташаккулу таҳаввули этнолингвистика ҳамчун соҳаи мустақили илми забоншиносӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоем, метавонем бубинем, ки ин самти забоншиносӣ, дар ҳақиқат, дар натиҷаи сар ба сар омадани этнография (мардумшиносӣ) бо забоншиносӣ ба дунёи илм омадааст. Дар забоншиносии умумӣ истилоҳи «забоншиносии иҷтимоӣ» амал мекунад. Агар сари мафҳуму мухтавои он ба андеша нишинем, метавонем бо фароғат дарёбем, ки забоншиносии иҷтимоии анъанавӣ – ин ҳамоно забоншиносии қавмии муосир аст. Силсилаи масъалаҳое, ки одатан ба забоншиносии иҷтимоӣ

иртибот мегиранд, дар ниҳоди худ яке аз проблемаҳои лингвистии классикӣ – «забон ва ҷомеа» - ро ғунҷоиш медиҳанд.

Масъалаи дигари таҳқиқоти этнолингвистика ин нишон додани таъсиргузории забон таърихан дар шаклҳои гуногуни мавҷудияташ ба таърихи халқ мебошад. Ба масъалаҳои забоншиносии қавмӣ инчунин натиҷагирӣ аз роҳҳои истифодаи забон дар ҷомеаи башарӣ, муносибат ба забон дар ҳаёти рӯзмарраи соҳибони забон, қабатҳои ҳархелаи этникӣ-иҷтимоии аҳолӣ ва гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ низ дохил мешаванд.

Хулосаву тавсияҳои илмӣ, ки зимни тадқиқи масъалаҳои забоншиносии қавмӣ рӯйи даст меоянд, метавонанд дар мавриди диду боздид аз мавзӯъҳои марбут ба соҳаҳои мардумшиносӣ, ҷомеашиносӣ ва таърих низ ба кор раванд. Зеро забоншиносии қавмӣ фонемаву морфемаҳо, овозҳои алоҳида, калимаву ибораҳои гуногун ва ҳатто ҷумлаҳоро ҳамчун воситаи муомилоту муоширати мардум ба тасвир намегиранд, аз ниҳоди забон қонуну қоидаҳои навро кашф намесозанд. Танҳо меъёрҳои дохиливу далелҳои забон ва матнҳои яклухти забонӣ дар забоншиносии қавмӣ ҳамчун воситаи муҳимми нисбатан чуқур корбурд кардан дар равандҳои этникӣ ва иҷтимоӣ махсус мавриди истифода қарор дода мешаваду бас.Н.И. Толстой дуруст қайд мекунад, ки ба забоншиносии қавмӣ ва забоншиносии иҷтимоӣ зимни як мафҳуми муайян чун ба ду шохаи асосии як соҳаи, дар ҳақиқат, бисёр васеи илм мебояд ҳақгузорӣ намуд. Чунки онҳо, бо вуҷуди он ки умумияти фаровон доранд, фарқияти муайянеро ҳам дар ниҳоди худ нигоҳ медоранд. Фарқият дар он зоҳир мегардад, ки забоншиносии қавмӣ, агар, пеш аз ҳама, хусусиятҳои миллӣ, халқӣ ва қавмии этносҳоро омӯзад, забоншиносии иҷтимоӣ чун қоида хусусиятҳои иҷтимоию сохтории таркиби ягон этноси мушаххас ва ҳам тамоми этносҳоро дар маҷмӯъ зимни вазъу ҳолати баъдии рушду такомулашон ба тадқиқ мегирад [7].

Ин ду шохаи бо ҳам қарини илмро метавон зери як истилоҳ – «забоншиносии қавмӣ-иҷтимоӣ» ба ҳам муттаҳид сохт, ё аниқтараш онҳоро якҷоя «забоншиносии иҷтимоӣ» номем. Лекин, чунон ки таҷриба собит месозад, ҳамон истилоҳ беҳтару болотар меистад, ки дар забон, аз як тараф, устувор буда бошад ва, аз тарафи дигар, суннатҳову анъанаҳои истифодаи худро дар ҷомеа, бахусус миёни аҳли тахассус, аллакай, пайдо кардааст. Ҳамин гуна имкониятҳоро истилоҳи «забоншиносии қавмӣ» (этнолингвистика) кайҳо собит кардааст. Аз ин ҷиҳат, истилоҳи «забоншиносии қавмӣ» аз дигар истилоҳоти фавқуззикр афзалият дорад. Масъалаҳои этнолингвистиро аз назари таҳқиқот метавон ба ду навъ ҷудо кард: а) таҳқиқоти таърихӣ (диахронӣ)-и этнолингвистӣ; б) таҳқиқоти ҳамзамонӣ (синхронӣ)-и этнолингвистӣ.

Дар таҳқиқоти таърихии этнолингвистӣ забон ҳамчун як воситаи муҳим дар бобати фаҳму дарк ва маърифату шинохти ҷаҳони атрофи ниёгони соҳибзабонон, таърихи этникии халқ, ҷиҳатҳои моддӣ ва фарҳангу маънавиёти халқ аз нигоҳи таърихӣ мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.Дар таҳқиқоти ҳамзамонии этнолингвистӣ забон ҳамчун силоҳ ва воситаи пуртаъсир алайҳи мушкилоти муҳимми рӯзмарраи миллӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба риштаи тадқиқ кашида мешавад. Табиист, ки мушкилоти байнизабонӣ дар ин ё он шакл, пеш аз ҳама, дар шакли нав муддати садсолаҳо дар ҷомеа мафҳуз мемонад. Аз ин рӯ, таҳқиқоти ҳамзамонии этнолингвистӣ на танҳо моҳияту муҳтавои худро гум намесозад, балки мубрамияти он дар замони ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди қавмҳову забонҳои гуногун беш аз пеш зиёд эҳсос мешавад.Забоншиносии қавмӣ аз усулҳои маъмули лаҳҷашиносии таърихӣ, аз таҳлили системавӣ, аз забоншиносии сохторӣ ва амалӣ зимни инкишоф додану навсозӣ кардани онҳо басо васеъ ва ҳамаҷониба истифода менамояд.

Хулоса, масъалаҳои этнолингвистӣ (забоншиносии қавмӣ) дар боз намудани гиреҳи бисёр масоили сарбастаи марбут ба мушкилоти баромади таърихии ин ё он халқ (этногенез), таърихи мероси моддиву маънавии халқ, ташаккули таърихи тафаккури халқ ва дараҷаи дониши ӯ, хусусиятҳои аз худ кардани олами атроф аз ҷониби афрод – соҳибони забон, сиёсати забон ва ба нақшагирии он, шаҳришавии аҳолии берунишаҳрӣ ҳамчун раванди бардавоми таърихӣ ба баъд кумаки амалӣ хоҳад расонид. Этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) ҳамчун як соҳаи мустақили илми забоншиносӣ ва дорои метологияи қавию афзалиятнок имкони зиёд дорад, ки на танҳо дар рушду нумуи минбаъдаи забоншиносию мардумшиносӣ мусоидат намояд, ҳамчунин метавонад, ки дар бобати ҳаллу фасли як қатор масъалаҳои мубрами ҷомеашиносӣ низ ба аҳли тахассус ҳамчун сарчашмаи муттако ва дорои далоили қавии илмӣ кӯмак расонад.

АДАБИЁТ

1. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа / Г.А. Брутян. – Ереван, 1968. - 167 с.
2. Брутян Г.А. Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Филологические науки, 1973, №1. – Ер. – С. 34-48.
3. Васильев С.А. Гипотеза в современной лингвистике / С.А. Васильев.– М., 1980. – 66 с.
4. Герд А.С. Введение в этнолингвистику / А.С. Герд – СПб, 2005. – 457с.
5. Звегинцев В.А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа / В.А.Звегинцев // Новое в лингвистике, вып. 1. –М., 1960. – С. 3-20.
6. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир – М., 1993. – 656 с.
7. Толстой Н.И. Некоторые проблемы и перспективы славянской и общей этнолингвистики / Н.И.Толстой // Изв. АН СССР.1982. Сер. лит. и яз. – М., 1982. – Е.60. №5. С. 397-405.
8. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. Наука и языкознание. Лингвистика и логика / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М., 1960. С. 135-198.

МАСОИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИКА: УСУЛ ВА РАВИШҲОИ ТАДҚИҚОТИ ОН ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Таҳқиқоти гуногунсатҳаи забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика), ки ҳамчун як соҳаи илми забоншиносӣ дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқони ҳамин соҳа қарор дорад, дар замони муосир хеле актуалӣ маҳсуб меёбад. Таҳлили дарку фаҳмиш ва шинохту маърифати қавмҳои гуногун ҷаҳони атроф ва муҳите, ки онҳоро иҳота намудааст, яке аз масъалаҳои асосии забоншиносии қавмӣ ба шумор меравад. Аз ҳамин нигоҳ, дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем муҳимтарин масъалаҳои этнолингвистикаро, ки усулҳо ва равишҳои ҷудогонаи тадқиқу омӯзишро тақозо менамоянд, мавриди таҳлил қарор диҳем. Дар забоншиносии тоҷик низ барои омӯзишу таҳқиқоти забонҳои бехату алифбо ва лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ имрӯзҳо бештар аз усулҳои забоншиносии қавмӣ (этнолингвистӣ) корбурд мекунанд. Ёдрас бояд шуд, ки муҳимтарин масъалаи этнолингвистиро тасвири ҷаҳон аз назари соҳибзабонон ва тасвири забонии ҷаҳони онҳо ташкил медиҳад. Дар баробари масъалаи мазкур, инчунин масъалаҳои дигари рӯзмарра, аз қабили, ҳуқуқи инсон ва мавқеи забони ӯ дар ҷомеа, ҷойи инсон дар ҷомеаи башарӣ дар ҳамбастагӣ бо сохтори миллӣ ва иҷтимоии ҳамон ҷомеа, вазъи кунунии ҷомеа ва ғ. низ мавриди таҳлил қарор мегирад.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, забоншиносии қавмӣ, тасвири ҷаҳон, тасвири забонии ҷаҳон, когнитивӣ, маърифатӣ, коммуникативӣ, этнос, этникӣ, этногенез, таърихӣ, ҳамзамонӣ.

ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ: МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ ЕЁ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В настоящее время исследования, охватывающие многие аспекты этнолингвистики, являются достаточно актуальными, так как это направление занимает центральное место в современной лингвистике. Анализ понятия «этнос» и его знание об окружающем мире являются главной проблемой этнолинвистики. С этой точки зрения, в статье сделана попытка анализа самых важных проблем этнолингвистики, которые требуют отдельных методов и способов исследования. Для исследования бесписьменных языков и диалектов таджикского языка в таджикском языкознании чаще используются этнолингвистические методы изучения. Надо отметить, что важнейшей проблемой этнолингвистики является «картина мира» и «языковая картина мира». В проблемы этнолингвистики также входят актуальные вопросы современности: права человека, его язык, их место в современном обществе, в тесной взаимосвязи с национальной и социальной структурой этого общества.

Ключевые слова: этнолингвистика, язык, этнос, картина мира, языковая картина мира, когнитивная лингвистика, коммуникативный, этнический, этногенез, исторический, диахронный, синхронный.

THE ISSUES OF ETHNO-LINGUISTICS: THE METHODS AND WAYS OF ITS RESESRCH IN THE MODERN LINGUISTICS

At present the researches which includes the most aspects of ethnolinguistics are enough actual because this sphere occupies the central position in the modern linguistics. The analysis of the concept of "ethnos" and its cognition about the surrounding world is the main issue of ethno-linguistics. From this point of view the author tries to analyze the most important issues of ethno-linguistics, which need certain methods and ways of researches. The ethno-linguistic methods are often used for researching languages, which have no written language and dialects of Tajik language in the Tajik linguistics. It is necessary to mention that the main issues of ethno-linguistics are "mapping of the world" and "lingual mapping of the world". The issues which are under the study of ethno-linguistics include such actual problems of modernity as human rights, human language, their place in the modern society, with a close interconnection with national and social structure of this society.

Key words: ethno-linguistics, language, ethnos, the mapping of the world, the lingual mapping of the world, historical, diachronical, synchronical.

Сведения об авторе: ***Матробиён С.К.*** – Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: **s.matrobov@mail.ru.** Тел.: (+**992) 227-59-25;** (+**992) 935-08-71-38**

Information about the author: ***Matrobiyon S.K.*** - Institute of Language and Literature Rudaki AN RT, doctoral candidate. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **s.matrobov@mail.ru.** Tel.: **(+992) 227-59-25; (+992) 935-08-71-38**

УДК: 811.21/.22-3

ИСТИЛОҲОТИ ТАРКИБИИ СОҲАИ ВАРЗИШ

Шафоатов А.Н.
Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Бо роҳи таркибӣ сохта шудани истилоҳоти соҳаи варзиш зуҳуроти тасодуфӣ набуда, балки он ба инкишоф ва рушди соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ робитаи зич дорад. "Маъхазҳои мавҷуда шаҳодат медиҳанд, ки ин намуди калимасозӣ ҳанӯз аз охирҳои давраи қадимаи забонҳои форсу тоҷик шурӯъ шуда, дар такомулоти минбаъдаи ин забонҳо тадриҷан боз ҳам пурқувват гаштааст" [1,с.126]. Азбаски соҳоти варзиш бевосита ба ҷараёни ичрои амал вобастагӣ дорад, бинобар ин, бисёр истилоҳотеро дучор омадан мумкин аст, ки дар қолаби феълҳои таркибӣ сохта шудаанд. Перомуни мушкилоти мазкур забоншиносони русу тоҷик Пейсиков Л.С., Н.Маъсумӣ , Расторгуева В.С., Ниёзӣ Ш., Сиёев Б. ва дигарон изҳори ақида кардаанд. Масалан, Сиёев Б менигорад, ки: "Моҳияти ин тарзи феълсозӣ дар он аст, ки як гурӯҳи феълҳо дар мавриди суст шудани маънои аслиашон ҳамчун ҳиссаи ёридиҳанда бо ҷузъи феълӣ ё номӣ таркиб баста, шакл ва таркибҳои ҷудогона месозанд" [1,с.126]. Дар ҳақиқат, зимни таҳқиқи сохтори истилоҳоти таркибӣ мебинем, ки онҳо дар заминаи феълҳои таркибии номӣ пайдо шудаанд, ки дар вақташ Бертелс Е.Э. онҳоро феълҳои "мураккаб", Расторгуева В.С. "мураккаб" ва "таркибӣ", Фролова В.А. "феълҳои мураккаб", Ш.Ниёзӣ "феълҳои таркибии номӣ" номгузорӣ карда буданд, вале Б. Сиёев маънии васеъ доштани истилоҳи "феълҳои таркибӣ"-ро таъкид карда менависад, ки "Дар забонҳои форсӣ – тоҷикӣ дар зери ин ном ду гурӯҳи феълҳо – феълҳои таркибии типи **карда рафт, омада монд** ва таркибии номии типи **кор кардан, ҳарф задан, куръа задан-** ро, ки мавриди таҳлили қисми мазкуранд, фаҳмидан мумкин аст" [1,с.130-131]. Истилоҳоти таркибии соҳаи варзиш вобаста ба мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ дар ду шакл дучор меоянд:

а). Истилоҳоти таркибии исм. Амсоли **линги камарӣ, шадди ирокӣ, Пурёи Валӣ-**лақаби паҳлавон Маҳмуди Хоразмӣ, ки зимни алоқаи изофӣ аз қолаби ибора рӯйидаанд.

Навъи таркиббандии бевоситаи грамматикии паҳлуи ҳам омадани асосҳо низ падидаи каммаҳсул мебошад: **ҷастан-ҳалук** (як усули гӯштингирӣ), ки як по ба пойи ҳариф печонида шуда, ба пойи дигар мисли, "ҳалук" давиданро мегӯянд.

Воситаи алоқамандшавии ҷузъҳои ин таркибҳо интонатсия аст, ки тибқи талаботи қоидаи имло дар байни ҷузъҳо дефис (хатча) гузошта мешавад.

б) Истилоҳоти марбут ба феълҳои таркибии номӣ. Ин тарзи истилоҳсозӣ сермаҳсул аст. Бештар истилоҳот тавассути ёридиҳандаҳои феълии **задан, шудан, кардан, рехтан, кашидан, андохтан** сохта мешаванд: **ворӯ задан** (шиноварии пуштнокӣ), **пайкон задан** (тир андохтан), **паҳлу задан** (баробарӣ кардан бо касе), **чатр задан** (навъи варзиш, мусобиқаи бо ду даст рост истода, пойҳоро дар ҳаво нигоҳ дошта, роҳ рафтан), **қатра задан** (давидан ва тез рафтан). Феълҳои ёридиҳанда бо калимаҳои номии гуногун омада, унвони амалро дар варзиш, соҳаи муайяни варзиш ва фаслҳои ба он марбутро ифода мекунанд. "Баъзе феълҳои ёридиҳанда мазмунан бо феъли асосӣ муносибати маҷозӣ доранд ва аз ин рӯ як андоза маънои аввалаи худро нигоҳ медоранд, бо вуҷуди ин бо ҷузъҳои асосӣ баробармаъно ва баробарҳуқуқ намебошанд" [Маъсумӣ 1959, 209]. Чунончи: **гуловез шудан** (усул дар гӯштингирӣ, ба ҳам овехтани ҳарифон дар гӯштин), **кунда кардан** (номи усул дар гӯштин), **муаллақ кашидан** (навъе аз усули гӯштин), покаш андохтан (усул дар гӯштин), **тир рехтан** (тирборон кардан) ва ғайра.

Мисолҳои боло гувоҳи онанд, ки аҷдодони мо дар гузаштаҳои дуру наздик дар баробари роҳҳои гуногуни калимасозию истилоҳофарӣ, ки то ҳанӯз идома доранд, барои мухлисони варзиш истилоҳоти зеринро ба ёдгор гузоштаанд:**задан, гол задан, нафас кашидан, нафас баровардан, чарх задан, нишаста рафтан зарба, банд кашидан, роҳ гаштан (рафтан), леза тохтан, гавак кашидан, силтав додан, тела додан, мушт задан, бод рафтан, бой додан, мағлуб шудан, ғолиб омадан, пирӯзӣ ёфтан, фирӯз шудан** ва ғайра. Ёридиҳандаҳои мазкур, дар ҳақиқат, дар вақташ аз ҷиҳати ифодаи маънӣ серъмано будаанд, вагарна имконияти истилоҳсозии онҳо ин қадар доманадор намебуд.

Истилоҳ–ибораҳо. Дар қолаби ибора сохта шудани истилоҳоти соҳаи варзиш зуҳуроти каммаҳсул нест. Он дар заминаи роҳи синтаксисии вожасозӣ ба амал омадааст. Бисёр рӯйдодҳо ва мафҳумҳои ин соҳаро дар чорчӯбаи як вожа (гуногунсохт) ифода кардан баъзан тангӣ карда, матлаб кушодаву возеҳ баён намегардад. Бо ин мақсад аз қолаби ибораҳо, ки боиси ба вуҷуд омадани истилоҳоти зиёд шудааст, истифода бурдан ба мақсад мувофиқ омадааст: **гӯштини тоҷикӣ, гӯштини самбо, гӯштини озод, гӯштини дзюдо** ва ғайра. Ин қабил истилоҳот дар заминаи ибораҳои озоди синтаксисӣ сохта шудаанд.

Дар ин гуна мавридҳо истилоҳи **гӯшти(н)** хусусияти исми куллро доро гардида, навъҳои зиёд доштани ин намуди варзиш дар ҷузъҳои тобеи он баён ёфтааст. Ин намуди истилоҳсозӣ хеле сермаҳсул аст, ки аксаран дар қолаби ибораҳои исмии изофӣ пайдо шудаанд. Дар баробари ин, дар кори истилоҳофарӣ бо ибораҳо мақоми пешояндҳо низ назаррас аст. Аз ҳамин лиҳоз, ибора–истилоҳотро ба ин тариқа гурӯҳбандӣ мекунем:

1. Ибораҳои изофӣ:

а). Ибораҳое, ки аз исму исм рӯйидаанд: **бозии миру вазир, бозии дум-думакон, бозии гир-гиракон, бозии чашмбандакон, баҳри калон, дастаи шамшер, тахтаи нард, сари бемӯй, сари кифт, сари зону, сари даст, шодии паҳлавон, устоди варзиш.**

б). Ибораҳое, ки аз исму сифат пайдо шудаанд: **зарбаи сахт, ҳолати мадҳушӣ, захми вазнин, найзаи хаттӣ, пойгаи пиёда, тири том, тири ҳавоӣ, тири дукамона, ҳолати оббозӣ, зарбаи кунҷӣ, зарбаи ҷаримавӣ, мураббии шоиста** ва ғайраҳо.

в). Ибораҳое, ки аз исму шумора ва исму зарф ба вуқӯъ омадаанд: **зарбаи ёздаҳметра, имконияти дубора, холи кам, холи зиёд** ва ҳоказо.

2. Ибораҳои пешояндӣ:

а). Бо пешоянди **ба: ба сар зарба задан, ба сар гол задан, тӯбро ба дарвоза задан, ба даст бурдан, ба тахтапушт афтонидан, ба машқ машғул шудан.**

б). Бо пешоянди дар: **дар ҳолати нобозӣ будан, тӯбро дар ҳаво доштан.**

в). Бо пешоянди **бо: бо ду даст бардоштан, бо сар задан, бо пойи рост** (чап) **задан, бо шаст омадан, бо суръат давидан.**

Ба ҳамин тариқ, дар қолаби ибора сохтани истилоҳоти соҳаи варзиш ҳодисаи маъмул аст. Имкониятҳои истилоҳсозии ибораҳои озоди синтаксисӣ бо изофат нисбатан зиёдтар аст. Ба назари мо, шарти муҳимми дар шакли ибора ифода ёфтани истилоҳоти соҳаи варзиш дар он аст, ки аксарияти ному навъҳои гуногуни варзиш ва қисматҳои ба он вобаста хусусияти иктибосӣ доранд ё худ дар натиҷаи тарҷума аз забонҳои дигар ба мо омадаанд: **тӯби дастӣ** (ручной мяч, гандбол). Бояд гуфт, ки қолиби мазкур дар истилоҳсозӣ шакли нав нест. Вай дар фарҳангномаҳои тоҷикию форсӣ кайҳо тазаккур ёфтааст.

Пӯшида нест, ки истилоҳот хусусияти маҷозӣ касб карда наметавонад, вале дар луғат ва фарҳангномаҳои амсоли "Бурҳони қотеъ", "Чароғи ҳидоят", "Ғиёс-ул-луғот" ва ҳоказо ибора – истилоҳотеро дарёфтан мумкин аст, ки онҳо вобаста ба сифати истилоҳ корбаст шудаанд ва дар байни мардум шуҳрат пайдо карда, маънои нави маҷозӣ касб кардаанд: **аспу фарзин ниҳодан** (киноя аз ҷойгир кардани донаҳо дар тахтаи шоҳмот), **бозиро бурдан** (забардаст шудан, ғолиб омадан). Истилоҳоте, ки бидуни ягон морфемаи калимасоз дар натиҷаи ҳодисаи конверсия аз як ҳиссаи нутқ ба дигараш мегузаранд, онҳо бо роҳи морфологӣ – синтаксии калимасозӣ рӯйи кор меоянд. Усули мазкур дар ҷодаи сохтани истилоҳоти соҳаи варзиш мақоми назаррас надошта бошад ҳам, онро падида гуфтан мумкин аст. Чунончи, истилоҳи **паҳлавон** аслан сифат аст (марди паҳлавон), вале аломатҳои исмро

гирифта, чун исм баромад мекунад. “Сабаби ба исм бештар дохил шудани сифатҳо дар он аст, ки аз ҳамаи ҳиссаҳои дигари нутқ сифат ба исм наздиктар мебошад, яъне сифат бе исм вучуд надорад” [2,с.127]: **бидав** (зоти асп), **бодпо** (аспи тезрафтор), **акво ё акват** (паҳлавони пурзӯру қавӣ), **чобук, чобукдаст, забардаст, чапандоз, тозӣ** (арабӣ, аспи зоти арабӣ), **гурехтан** (амал дар бозии шоҳмот), **гард,** (гаштан, бозидан), **таҳамтан** (қавичусса, лақаби Рустам). Ба исм гузаштани феълҳои гуногун низ ба мушоҳида мерасад: **уфт** (натиҷаи амал дар гӯштин), **паридан** (ба баландӣ, ба дарозӣ, номи навъи варзиш), **пуё** (даванда), **оташафрӯз** (навъи тир, тири ба ҳаво рафта).

Далелҳо гувоҳи онанд, ки ниёгони мо дар марҳилаҳои гуногуни таърих нисбат ба варзиш бетараф набуданд. Инро мо аз гуногунрангии истилоҳоти соҳаи мазкур мушоҳида карда метавонем. Хулоса, сохтори истилоҳоти соҳаи варзиш нишони он аст, ки истилоҳсозии соҳаи мазкур пурра бо роҳу усулҳои калимасозии забони тоҷикӣ мутобиқат мекунад. Хусусан, роҳи морфологӣ ва синтаксисӣ нисбатан сермаҳсул аст. Бояд тазаккур дод, ки хусусияти сермаъноӣ, омоморфемавӣ ва синонимӣ касб намудани баъзе истилоҳоти соҳаи варзиш, ки аз ҳисоби вожаҳои умумиистеъмолӣ рӯйидаанд, низ ба мушоҳида мерасад. Дар бобати истифодаи вандҳо ҳамчун воситаҳои истилоҳсозии соҳаи варзиш маҳсулнокии вандҳои **-бар, -ба, -он, -ӣ, -гар, -гор** ва ғайра зиёд ба чашм мерасад.

Инчунин, бо роҳи конверсия ва субстантиватсия (ба исм гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ) офарида шудани истилоҳот дар соҳаи варзиш хеле маъмул аст.

АДАБИЁТ

1. Расторгуева В.С. Низом таджикского глагола / В.С.Расторгуева, А. А.Каримова. – М.: Наука, 1964. - 292 с.
2. Розенталь Д.Э. Словарь трудностей русского языка / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. - М., 1985. - 704 с.
3. Рустамов Ш. Исм / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. - 256 с.
4. Сулаймонов С. Становление арабской и таджикской философской терминологии (на базе философского наследия Ибн Сины): автореф. док. дисс. . . / С. Сулаймонов. - Душанбе, 1997. - 53 с.
5. Тоҳирова К. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (материалҳо) / К.Тоҳирова. - Душанбе: Ирфон, 1967. - 86 с.
6. Турсунов Н.Н. Таджикские национальные подвижные игры / Н.Н. Турсунов. - Душанбе: ДГПИ им. Т. Г.Шевченко, 1981. - 84 с.

ИСТИЛОҲОТИ ТАРКИБИИ СОҲАИ ВАРЗИШ

Мақолаи мазкур ба баррасии истилоҳоти таркибии соҳаи варзиш бахшида шудааст. Бо роҳи таркибӣ сохта шудани истилоҳоти соҳаи варзиш зуҳуроти тасодуфӣ набуда, балки он ба инкишоф ва рушди соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ робитаи зич дорад. Далелҳо гувоҳи онанд, ки ниёгони мо дар марҳилаҳои гуногуни таърих нисбат ба варзиш бетараф набуданд. Инро мо аз гуногунрангии истилоҳоти соҳаи мазкур мушоҳида карда метавонем. Хулоса, сохтори истилоҳоти соҳаи варзиш нишони он аст, ки истилоҳсозии соҳаи мазкур пурра бо роҳу усулҳои калимасозии забони тоҷикӣ мутобиқат мекунад. Хусусан, роҳи морфологӣ ва синтаксисӣ нисбатан сермаҳсул аст.

Калидвожаҳо: истилоҳоти таркибии соҳаи варзиш, инкишоф ва рушди соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ, марҳилаҳои гуногуни таърих, гуногунрангии истилоҳоти соҳаи варзиш, вожаҳои умумиистеъмол.

СОСТАВНАЯ СПОРТИВНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Данная статья посвящена рассмотрению составной спортивной терминологии. Построение спортивной терминологии составным способом не является случайным явлением, а имеет тесную связь с развитием словообразования таджикского языка а, балки он ба инкишоф ва рушди соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ робитаи зич дорад. Факты свидетельствуют о том, что наши предки в различных исторических етапах не были безразличны к спорту. Это можно наблюдать в разнообразии спортивной терминологии таджикского языка. В общем, структура спортивной терминологии является наглядным примером того, что терминоообразование в данной отрясли польностью соответствуют с методами и приёмами словообразования таджикского языка. Особенно, морфологический и синтаксический путь словообразования являются очень продуктивными.

Ключевые слова: составная спортивная терминология, развитие словообразования таджикского языка, различные исторические этапы, разнообразность спортивной терминологии, общеупотрибетльные слова.

INTEGRATED SPORTS TERMINOLOGY

This article is devoted to the consideration of composite sports terminology. The construction of sports terminology in a composite way is not a random phenomenon, but has a close relationship with the development of word formation of the Tajik language: he, ba he inkishof wa rushdi soi kalimasosii zaboni toky robi zich dorad. The facts indicate that our ancestors in various historical stages were not indifferent to sports. This can be observed in the variety of sports terminology of the Tajik language. In general, the structure of sports terminology is a clear example of the fact that the terminology in this squad is fully consistent with the methods and techniques of word formation of the Tajik language. Especially, the morphological and syntactic way of word formation is very productive.

Key words: compound sports terminology, development of Tajik word formation, various historical stages, diversity of sports terminology, generic words.

Сведения об авторе: ***Шафоатов А.*** - Таджикский физкультурный институт им. С.Рахимова, кандидат филологических наук, заведующий кафедры языков. **Адрес:** 734026, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Лучоб, 53

Information about the author: ***Shafoatov A.*** - Tajik Institute of Physical Education. S. Rakhimova, Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Languages. **Address:** 734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Luchob, 53

УДК: 491.550+492.7.09

НАҚШИ ИСМҲОИ АМАЛИ АРАБӢ БАРОИ ТАЪМИНИ ОҲАНГИ СУХАН ДАР АСАРҲОИ НАСРИИ ҶОМӢ
(дар мисоли «Баҳористон» ва «Нафаҳот-ул-унс»)

Ҷумъаев М.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаҳои ҳамоҳанг танҳо аз ҷиҳати оҳанги талаффузи овозҳои мавқеи охир (баъзан миёнаву аввал низ) ба ҳам монанд буда, маъноҳои тамоман гуногун доранд. Дар ин гуна калимаҳо ҳамрангии муайяни овозӣ ба назар мерасад ва аз ҳамдигар бо мавҷуд будани як, ду ва зиёда овозҳои гуногун ё бо тартиби ҷойгиршавии овозҳои ҳамгун фарқ мекунанд [ниг.: 8,с.70-75]. Дар насри бадеӣ ин гуна калимаҳо аз муҳимтарин воситаҳои таъмини оҳангнокии сухан, дилкашу форам ва гӯшнавоз гардидани он, риояи хушгуфторӣ ва муассирбаёнӣ ба ҳисоб мераванд. Дар адабиёт истифодаи калимаҳои ҳамоҳанг бо номи санъати сағъ ёд мешавад [ниг.: 4,с.197-199] ва дар насри адабиёти классикӣ истифодаи ин санъати лафзӣ як ҳодисаи маъмул буд [ниг.: 2,с.323-328; 7,с.32-34; 9,с.26-27]. *«Аксар нависандагони закитабъ ҳангоми тасвири лаҳзаҳои нозук ва муҳимми ҳодисаю воқеа, дар аснои ифодаи задаҳои мантиқӣ»* чунин калимаҳоро истифода бурдаанд, ки муҳаққиқон инро як роҳи беҳтарини таъсирнок ифода намудани мазмуну мундариҷаи асар ҳисобидаанд [ниг.: 10,с.101]. Як сабаби дар назму насри адабиёти классикӣ зиёд истеъмол гардидани иқтибосоти арабӣ ба интихоби калимаи мувофиқ барои қофиябандӣ ва ба санъати лафзии сағъ вобаста дониста мешавад. Чунонки маълум аст, дар забони арабӣ калимаҳо аз рӯйи вазн ё қолабҳои махсус сохта шуда [дар ин бора ниг.: 6,с.85; 11,с.66], вобаста ба вазнҳояшон зуд ҳамқофия мегарданд. Аз ин рӯ, адибон барои таъмини рангорангии тарзи баён ва пайдо кардани вожаҳои ҳамқофия ба забони арабӣ рӯ меоварданд [ниг.: 1,с.90]. Дар ин бора муҳаққиқ С. Ҳалимов чунин таъкид менамояд: *«Яке аз сабабҳои истеъмоли калимаҳои арабӣ дар он аст, ки муаллиф фикру андеша ва воқеаро бо ҷумлаҳои мусаҷҷаъ баён кардан мешавад. Чун калимаҳои тоҷикӣ кифоя набудааст ё муаллиф дар пайдо кардани онҳо саъй накардааст, бинобар ин, калимаҳои арабӣ дар иборaю ҷумлаҳои ҳамқофияву мусаҷҷаъ хеле зиёд ба кор бурда шудааст»* [12,с. 66].

Дар насри бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ низ калимаҳои ҳамоҳанг мавқеи назаррас доранд. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки Абдураҳмони Ҷомӣ барои риояи оҳанги сухан бештар калимаҳои аслии тоҷикиро истифода бурдааст. Аз ҷумла дар мисолҳои зерин ҳамоҳангии сухани нависанда танҳо ба воситаи калимаҳои аслии тоҷикӣ – шаклҳои замони гузаштаи ҳикоягии феълҳои расидан ва кашидан – *расидӣ* ва *кашидӣ*, сифатҳои субстантиватсияшудаи *бедорон – шабзиндадорон* ва бо ёрии шаклҳои фармоиши феълҳои парҳезидан ва рехтан (дар шакли инкорӣ) – *бипарҳез* ва *марез* ифода ёфтааст:

Табиберо диданд, ки ҳар гоҳ ба гӯристон ***расидӣ****, ридо бар сар* ***кашидӣ*** [13,с.431]; *Фарёд бардошт, ки ман муниси* ***бедорон****ам ва муаззини* ***шабзиндадорон****, аз куштани ман* ***бипарҳез*** *ва хуни маро ба теғи таалдӣ* ***марез****!* [13,с.484]. Дар баробари ин, калимаҳои иқтибосии арабӣ низ барои таъмини оҳангнокии сухан ба кор рафтаанд. Масалан, дар порчаи зерин, ки аз «Баҳористон» интихоб шудааст, калимаҳои тоҷикии ***дилписанд – арҷманд, наврасида – ранҷнодида, номдор – бузургвор*** якҷоя бо калимаҳои иқтибосии арабии ***араб – адаб, тибоъ – истимоъ, ваҳшат – даҳшат*** барои таъмини оҳанги сухани нависанда истеъмол гардидаанд:... ***чун дар*** *ин вақти* ***дилписанд*** *фарзанди* ***арҷманд*** *Зиёуддин Юсуф... ба омӯхтани муқаддамоти каломи* ***араб*** *ва андӯхтани қавоиди фунуни* ***адаб*** *иштиғол намуд ва пӯшида намонад, ки тифлони* ***наврасида*** *ва кӯдакони* ***ранҷнодида****ро аз тааллуми истилоҳоте, ки маънуси* ***тибоъ*** *ва маълуфи* ***истимо(ъ)****и эшон нест, бар дил бори* ***ваҳшат****е ва дар хотир ғубори* ***даҳшат****е менишинад, аз барои талхифи сар ва ташхизи хотири вай гоҳ-гоҳе аз китоби «Гулистон», ки аз анфоси мутабаррикаи шайхи* ***номдор*** *ва* ***устоди бузургвор*** *Муслиҳиддин Саъдии* ***Шерозист****; ...сатре чанд хонда мешуд* [13,с.330-331].

Ҳарчанд Абдурраҳмони Ҷомӣ ба хотири риояи оҳанги сухан калимаву ибораҳои арабиро зиёд ба кор бурдааст, аммо дар бисёр маврид аз истифодаи вожаву ибороти мураккабу такаллуфомез худдорӣ менамояд, яъне нависанда бо истифодаи калимаҳои ҳамоҳанги арабӣ ҳеҷ гоҳ ба пуртумтароқӣ, суханпардозию ибораороиҳои бемавқеъ, такаллуфи сухан, мавҳуму муғлақ баён кардани фикр роҳ надода, як фикри мушаххасро бо якчанд ҷумла мураккабу печ дар печ карда ифода накардааст. Истифодаи калимаҳои арабии ҳамоҳанг ҳаргиз маънои онро надорад, ки Ҷомӣ бо ин роҳ қудрати арабидонии худро нишон додан мехост, балки ӯ дар ин маврид ҳадди эътидолро риоя намуда, бештар калимаҳоеро истифода мебарад, ки кӯтоҳу муъҷазанд. Ин гуна калимаҳо дар он замони нависанда, барои аҳли илму маърифат мафҳум буданд ва дар забони эшон ҳазм гардида ҳукми вожаҳои умумиистеъмолро доштанд. Бо ин роҳ нависанда ягонагии шаклу мазмунро риоя намуда, муносибати ин ду қисми муҳимми асари бадеиро таъмин мегардонад. Ӯ бештар барои ифодаи мақсаду мароми худ калимаҳои хушоҳангу кӯтоҳ ва таъсирбахшро ба кор бурдааст. Дар асарҳои Ҷомӣ калимаҳои ҳамоҳанг на танҳо барои риояи хушгуфторӣ ба кор бурда шудаанд, балки дар бисёр маврид барои дуруст сарфаҳм рафтан ба мақсади нависанда ва дар хотири хонанда нақш бастани мазмуну мундариҷаи нақлу ҳикоёти асарҳо нақши муҳим мебозанд. Дар насри бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ бар маъмултарин вазнҳои калимасози арабӣ вожаҳои ҳамоҳанг ба назар мерасанд. Мо тасмим гирифтем, ки дар ин мақола нақши исмҳои амал ё масдарҳои арабиро дар таъмини оҳанги сухан дар асарҳои насрии нависанда – «Баҳористон» ва «Нафаҳот-ул-унс» мавриди баррасӣ қарор диҳем. Як гурӯҳи калони калимаҳои

ҳамоҳанги насри бадеии Ҷомиро номи ашёву мафҳумҳо, аз чумла исмҳои амал ё масдарҳои феъли навъи якуми забони арабӣ ташкил медиҳанд, ки бар вазнҳои зерин сохта шудаанд:

а) Бар вазни فَعْلٌ (фа(ъ)ал) калимаҳои *садаф – шараф, халал – бадал, ғараз – (ъ)аваз, аҷал – (ъ)амал, хабар – асар, сафар – ҳазар* ба назар мерасанд. Ин гуна калимаҳо аксаран мафҳумҳои абстрактро ифода менамоянд:

...ҳар маҳал аз назм ***садафи*** *он тавонад буд ва ҳар мақом аз шеър* ***шарафи*** *он тавонад ёфт* [13,с.468]; *Намехоҳам, ки фардо бинои муҳаббати мо* ***халал*** *гираду дӯстии мо ба душманӣ* ***бадал*** *гардад* [13,с.393]; *...дар дунё ҳеҷ чиз нохуштар нест аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои* ***ғараз***е *бошад ё* ***аваз***е [13,с.340]; *Бузургмеҳр гуфт: «Наздики* ***аҷал*** *бо дурӣ аз ҳусни* ***амал*»** [13,с.354]; *Ва ҳамоно ки боиси ин тоифа бар нафйи каромот он аст, ки ҳудро дар аъломаротиби вилоят менамояд ва аз ин умур ва аҳволи эшон* ***хабар***е *ва* ***асар***е *не...* [14,с.49]; *Сӯфиро дар бодия он нигоҳ боядошт, ки дар ҳазар, ки сӯфӣ дар* ***сафар*** *дар* ***ҳазар*** *аст* [14,с.109].

Бо ин гуна вожаҳо аҳёнан предметҳои конкрет низ ифода карда шудааст. Масалан, дар мисоли зерин ***ҳаҷар (санг)*** ва ***шаҷар (дарахт)*** предмети конкрет мебошанд: *Овозе дар кӯҳ баромад, ки маро тасаввури он шуд, ки ҳеҷ* ***шаҷар*** *ва* ***ҳаҷар*** *нест ва ҳеҷ ҷондор нест, магар, ки ба мувофақати вай зикр мегӯянд* [14, с. 320]

Калимаҳои вазни فَعْلٌ баъзан бо вожаҳои ҳамвазни тоҷикияшон якҷоя истеъмол гардида оҳанги сухани нависандаро таъмин намудаанд. Чунончи, дар мисоли зерин калимаҳои ***хатар*** ва ***гузар*** барои риояи оҳанги сухан ба кор рафтаанд, ки аввалӣ арабӣ ва дуюмӣ аслии тоҷикӣ аст: *Тавҳид он бувад, ки дуни Ҳақро ба наздики ту* ***хатар*** *набошад ва хотири махлуқотро бар дили ту* ***гузар*** *на* [14,с.203];.

б) Бар вазни فَعْلٌ(фа(ъ)л) исмҳои ***ҳазл – (ъ)ақл, (ъ)адл – фазл, мадҳ – ҷамъ, лағв – саҳв – лаҳв, фаҳм – ваҳм,*** ки ифодакунандаи мафҳумҳои абстракт мебошанд ба назар мерасанд:

…на ба ***ҳазл*** *ба зиндагонӣ мар онро фаҳм кунад, на ба* ***ақл*** [14, с. 407]; *…интиқом бар гуноҳ* ***адл*** *асту таҷовуз аз он* ***фазл*** [13, с. 372]; *Ва агар чизе ба сари ту ояд,* ***мадҳ*** *накунӣ ва чун бистонӣ,* ***ҷамъ*** *накунӣ* [14, с. 270]; *Ҳар сухане, ки аз зикр холӣ аст,* ***лағв*** *аст ва ҳар хомӯшие, ки аз фикрат холӣ аст,* ***саҳв*** *аст ва ҳар назаре, ки аз ибрат холӣ аст,* ***лаҳв*** *аст* [14, с. 320]; *Чӣ ҳиссу ақлу* ***фаҳм*** *ва* ***ваҳм*** *ҳама мутааййинонанд ва ҳаргиз мутааййин ба ғайри мутааййин муҳит нашавад* [14, с. 597].

Сифатҳои нисбии исмҳои бар вазни боло сохташуда низ барои таъмини оҳанги сухан ба кор бурда шудаанд: *Ҷомеъ будааст миёни ҷамеи улум чи зоҳирӣ ва чи ботинӣ ва чи* ***ақлӣ*** *ва чи* ***нақлӣ*** [14, с. 684].

в) Бар вазни فَعْلَةٌ(фа(ъ)лат): ***ҳасрат – ғафлат, ғайбат – ҳайрат, ғайрат – ҳайрат, раҳмат – шафқат:***

Харрозро ба дари марг пурсиданд, ки чӣ орзу дорӣ? Гуфт: ***«Ҳасрат*** *дорам бар* ***ғафлат»*** [14, с. 268]; *...осори ҷазбаю* ***ғайбат*** *ва бехудӣ ва* ***ҳайрат*** *аз вай зоҳир буд* [14, с. 495]; *Канизаке дид муғанния, ки ба ҳусни савт* ***ғайрат***и *Ноҳид буд ва ба ҷамоли сурат* ***ҳайрат***и *Хуршед* [13, с. 378]; *Аз одоби фақир дар фақр он аст, ки маломат ва сарзаниш накунад гирифторон ба муҳаббати дунёро ва бар эшон* ***раҳмату шафқат*** *кунад ва дуои хайр кунад эшонро…* [14, с. 181].Дар мисоли сеюм дар баробари вожаҳои арабии ***ғайрат – ҳайрат*** калимаҳои тоҷикии ***ноҳид – хуршед*** низ дар таъмини оҳанги сухани нависанда нақши муҳим бозидаанд. г) Бар вазни فَعِيلَةٌ(фа(ъ)илат). Бар ин вазн дар асарҳои нависанда калимаҳои ***(ъ)азимат – ҳазимат, тариқат – ҳақиқат, шариат – ҳақиқат, хизмат – суҳбат*** барои таъмини оҳанги калом ва дилпазиру таъсирбахш гардидани сухани муаллиф ба кор бурда шудаанд: *...ба кишвари ҳар дил, ки* ***азимат*** *тобад, мухолифони нафсу ҳаворо рӯй дар* ***ҳазимат*** *ёбад* [13, с. 333]; *Ба ибтидо даст дар ҳадис дошт ва ҳадис менавишт, пас бо* ***тариқат***и *аҳли* ***ҳақиқат*** *гашт* [14, с. 240]; *Оре, ӯ аз* ***шариат*** *ба* ***тариқат*** *шуд, мо аз* ***ҳақиқат*** *ба* ***шариат*** *меоем* [14, с. 272]; *Худовандо, маро гуфтӣ, ки дасту рӯй бишӯй* ***хидмат***ро*, акнун ба суҳбат мехонӣ дили маро, чӣ чиз бишӯяд* ***суҳбат***ро*?* [14, с. 63].

ғ) Бар вазни فَعَلٌ(фа(ъ)ол) калимаҳои ***ҷалол – ҷамол, ҷамол – камол:*** *…таҷаллии сонӣ ба сифати* ***ҷалол*** *буд ва аз ин ҷиҳат буд, ки Шайх бигудохт ва хурд шуд ва таҷаллии солис ба сифати* ***ҷамол*** *буд ва аз ин ҷиҳат буд, ки Шайх биболиду бузург шуд* [14, с. 644]; *…ва ҳусни шеъру лутфи назм шаммаест аз улувви ҳол ва холест аз* ***ҷамол***и *камол***и** *ӯ* [13, с. 450].

д) Бар вазни فَعَلَةٌ(фа(ъ)олат) ***далолат – адолат, адолат – ҷалолат, назофат – зарофат, малолат – сақолат, фасоҳат – балоғат – салосат*** барин калимаҳо, ки хусусияти китобӣ доранд, ҳамоҳанг гардидаанд: *…калимаи нахустин дар* ***далолат***и *подшоҳон ба* ***адолат*** [13, с. 350]; *Ҳукумат – дар вуҷуди салотин зуҳури насафат ва* ***адолат*** *аст, на зуҳур ба сифати азамату* ***ҷалолат*** [13, с. 360]; *...ҳаргиз иффату* ***назофат*** *ва лутфу* ***зарофат***и *вай аз хотири ман намеравад* [13, с. 395]; *Аммо чун ойинаи табъи гӯянда занги* ***малолат*** *гирифт ва ба сайқали сидқ рағбати шунаванда* ***сақолат*** *напазируфт, бад-ин қадар иқтисор афтод* [13, с. 485]; *Шайх Аҳмад ба вай навиштааст, ки дар* ***фасоҳат*** *ва* ***балоғат*** *ва равонӣ ва* ***салосат*** *тавон гуфт, ки онро назире нест* [14, с. 514].

е) Калимаҳои ***ибодат*** ва ***риёзат***, ки дар мисоли зерин барои таъмини оҳанги сухан ба кор бурда шудаанд, бар вазни فِعْلَةٌ(фи(ъ)олат) мебошанд: *Баъд аз он тарки ҳама кард ва тариқи* ***ибодат*** *ва* ***риёзат*** *ва муҷоҳидат пеш гирифт…* [14, с. 470].

ё) Дар мисоли зерин бошад, калимаҳои ***муҳол – вубол,*** ки бар вазни فُعْلٌ (фу(ъ)ол) мебошанд, боиси ҳамоҳангии каломи нависанда гардидаанд: *...пас маърифати беилм* ***муҳол*** *бошад ва илми бемаърифат* ***вубол*** [14, с. 25].

Баъзан нависанда барои таъмини оҳанги калом ва риояи хушгуфторӣ калимаҳоеро низ истифода бурдааст, ки бар ду вазни аз ҷиҳати оҳанг ба ҳам наздик сохта шудаанду овозҳои мавқеи охирашон яксон мебошанд. Масалан, дар мисоли зерин калимаҳои ***карам*** ва ***қадам*** бар вазни فَعْلٌ (фа(ъ)ал) ва ***дирам*** ва ***ҳимам*** бар вазни فِعْلٌ(фи(ъ)ал) мебошанд:

Фармуд, ки дар зиммаи ман чандон ***карам*** *буд, ки вайро чандон ато диҳам, ки дар хазинаи ман як динору як* ***дирам*** *намонад* [13, с. 388]; *Он сафари пасин на ба пой буда, ки ба ӯ на ба* ***қадам*** *раванд, ки ба* ***ҳимам*** *раванд* [14, с. 59].

Ё дар мисолҳои зерин калимаҳои ҳамоҳанг бар вазнҳои فِعَّة (фи(ъ)лат) ва فَعَّة (фа(ъ)лат) ва баръакс мебошанд: *Аштар худ кист, ки ту аз барои вай* ***меҳнат*** *кашию ин* ***шарбат*** *чашӣ?* [13, с. 401]; *Вай гуфта: Агар пас аз Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, пайғамбаре раво будӣ дар айёми мо он Абӯбакри Варроқ будӣ аз илми вай ва* ***ҳикмат****и вай ва* ***шафқат****и вай бар халқ ва адлу инсоф* [14, с. 176]; *Худоё! Ҳаргиз ёд накардам туро магар аз сари* ***ғафлат*** *ва ҳаргиз туро хизмат накардам магар аз сари* ***фитрат*** [14, с. 90]; *Ва чун дар моли вай биафзояд, вай дар* ***саховат*** *бияфзояд. Ва чун дар умри вай биафзояд, вай дар ичтиҳод ва дар* ***ибодат*** *биафзояд* [14, с. 181-182]; *Ва баъд аз Хоҷа Юсуф ҳар як аз ин ҳар чаҳор дар мақоми* ***даъват*** *будаанд ва хулафои дигар ба тариқи адаб дар* ***хидмат****и вай будаанд* [14, с. 472]. **Бар вазнҳои فَعْلَة(фа(ъ)алат) ва فَعْلَة(фа(ъ)лат) низ вожаҳои аз ҷиҳати овозҳои мавқеи охирашон ҳамоҳанги** ***азамат*** **ва** ***шавкат*** **ба назар мерасанд:** *Чун ба қасри Ҳорун даромад, он* ***азамату шавкат*** *бидиду маҷлиси Ҳорунро мушоҳида кард, дар чашми вай бузург намуд* [14, с. 408].

Дар мисолҳои зерин низ калимаҳои ҳамоҳанг аз рӯйи ду вазни ба ҳам наздик интихоб шудаанд: **Бар вазнҳои** فِعْلَة **(фи(ъ)лат) ва** فِعَلَة**(фи(ъ)олат):** *Гуфт: Меҳру дӯстии Вай маро бар* ***хидмату итоат*** *дорад* [14, с. 64]. **Бар вазнҳои** فِعْلَة**(фи(ъ)олат) ва** فَعْلَة**(фа(ъ)олат) ва баръакс:**

…дар миёни эшон ҷавоне буд, ки Ҳақ таолоро бо ӯ назаре аз ***иноят*** *аст ва ӯро ба ман* ***ҳаволат*** *аст* [14, с. 549]; *Ҷомеъ буда миёни илми ботин ва илми зоҳир, соҳиби* ***карамат*** *ва* ***вилоят*** *будааст* [14, с. 449].

Бар вазнҳои مَفْعَل**(маф(ъ)ал) ва** فَعْل**(фа(ъ)ал):** *…маро ҳусни* ***манзар*** *– сармояи хавфу* ***хатар****…* [14, с. 477].

2. Гурӯҳи дигари калимаҳои ҳамоҳанги асарҳои нависандаро исмҳои амал ё масдарҳои дигар навъҳои феълии забони арабӣ ташкил медиҳанд, ки онҳоро чунин тасниф кардан мумкин аст:

а) Исмҳои амал ё масдарҳои феълии навъи дуюми забони арабӣ, ки бар вазни تَفْعِيل **(тафъил) сохта мешаванд. Бар ин вазн вожаҳои** ***таҳрир – тақрир, тазйин – таҳсин, таъриф – тавсиф, таҳсил – такмил, тафсил – татвил, тачрид – тафрид*** **ҳамоҳанг гардидаанд:**

...борҳо дар хотири ин фақир мегашт, ки ба қадри вусъ ва тоқат дар ***таҳрир****у* ***тақрир****и он кӯшиш намояд* [14, с. 20]; *…дар* ***тазйин****и алфозу* ***таҳсин****и иборот ҷаҳде балиғ дорад* [13, с. 465]; *...вайро ба ҳусни шеър* ***таъриф*** *кунанд ва ба ҷавдати назм* ***тавсиф*** [14, с. 467]; *Ва вай дар авоили ҳол дар Тӯс ва Нишобур* ***таҳсил****и улум ва* ***такмил****и он иштиғол намуд* [14, с. 464]; *Ва дар он диёр ҳар ҷо аз вай оёти ғариба ва каромоти аҷиба, ки* ***тафсил****и он ба* ***татвил*** *меанҷомад, зоҳир шуд* [14, с. 420]; ***Тачрид****и зоҳирро* ***бигзор*** *ва* ***тафрид****и ботинро* ***лозим дор****…* [14, с. 478].

Дар мисоли охир бар заммии калимаҳои арабии ***тачрид*** ва ***тафрид*** шаклҳои фармоиши (сиғаи амрӣ)-и феълҳои **гузоштан** ва **доштан** – ***бигзор*** ва ***дор***, ки овозҳои мавқеи охирашон якхела мебошанд, оҳанги сухани нависандаро дучанд намуда, таъсири онро афзун гардондаанд.

б) Исмҳои амал ё масдарҳои феълии навъи сеюми забони арабӣ, ки бар вазнҳои فَعَل**(фи(ъ)ол) ва** مُفَاعَلَة**(муфо(ъ)ала(т)) сохта мешаванд. Дар асарҳои мавриди тадқиқи мо бар қолаби аввали калимасозӣ танҳо вожаҳои** ***мизоҷ – илоҷ, ҳисоб – иқоб*** **ба хотири таъмини оҳанги сухани нависанда ба кор бурда шудаанду халос:**

Ҳукамо гуфтаанд: «Гуруснагӣ беморист дар ***мизоҷ*** *ва таому шароб онро моддаи* ***илоҷ****»* [13, с. 354]; *Аввал, ричои тахфифи* ***ҳисоб*** *ё хавфи* ***иқоб****, чӣ ҳалолро* ***ҳисоб*** *лозим аст ва ҳаромро* ***иқоб*** [14, с. 27].

Аммо бар вазни дуюми масдари феълии навъи сеюми забони арабӣ калимаҳои зиёди ҳамоҳанг, аз қабили ***муқобала – муқотала, мурақаба – мучодала – муқовала, мудовамат – мувозабат – муҷоварат, муҷоҳада – мушоҳада, мунозара – мучодала, мулозамат – мудовамат; муҳочират – муфориқат; муфоракат – муҳочарат*** истеъмол гардидаанд:

Ба ***муқобала*** *ва* ***муқотала****и эшон машғул гашт ва бештари эшонро кушт, аммо захмҳои корӣ хӯрд* [13, с. 396]; *Дар он наздикӣ кашафе сар ба гиребони* ***мурақаба*** *фурӯ бурда буд ва он* ***мучодала****ву* ***муқовала****ро мешунуд* [13, с. 483]; *Ва гӯянд, ки* ***мудовамат*** *ва* ***мувозабат****и вай бар* ***муҷоварат****и он ҳарам ходимонро гарон омад* [14, с. 422]; *Ва ба ҷамоате аз афозил, ки дар суҳбати Низомулмулк буданд, дар маҷолиси мутааддида* ***мунозара*** *ва* ***мучодала*** *кард ва бар эшон ғолиб шуд* [14, с. 464-465]; *Умед аст, ки* ***мулозамату мудовамат*** *бар он мунтаҳӣ ба имони ҳақиқӣ шавад* [14, с. 483]; *Ва аз холиси бандагони Аллоҳ таоло нагардӣ магар баъд аз* ***муҳочират*** *ва* ***муфориқат****и халоиқ* [14, с. 144]; *…чун карим аз дӯсте биранҷад, бояд ки кунҷи* ***муфоракат*** *гираду ба кӯйи* ***муҳочарат*** *гирояд, на он ки ба бадӣ миён бандаду ба бадгӯйӣ забон кушояд* [14, с. 365]. Дар мисолҳои зерин бошад, бар замми исмҳои амали ***мусодақат – мувофақат; муфоракат – муҳочарат; мучодала – муқовала*** калимаҳои тоҷикии ***дам*** ва ***ғам*** мувофиқан бо калимаҳои арабии ***қадам*** ва ***алам,*** ҳамчунин калимаи сохтаи тоҷикии ***беҳосил*** бо вожаи сохтаи арабии ***билотаъйил*** ҳамоҳанг гардида, ибораҳои ҳамоҳанги ***мучодалаи беҳосил – муқовалаи билотаъйил, дами мусодақат – қадами мувофақат*** ва ***ғами муфоракат – алами муҳочарат*** ро ташкил додаанд. Дар ин қабил ибораҳо муайяншаванда бо муайяншаванда ва муайянкунанда бо муайянкунанда ҳамоҳанг мегардад: *Эй ёрони азизу дӯстони соҳибтамиз, ин* ***мучодалаи беҳосил*** *ро бигузореду аз ин* ***муқовалаи билотаъйил*** *даст бидоред* [13, с. 483]; *Рӯбоҳе бо гурге* ***дами мусодақат*** *мезад ва* ***қадами мувофақат*** *мениход* [13, с. 470]; *Пиру муридон аз* ***ғами муфоракат****и ӯ ба ҷон омаданд ва* ***алами муҳочарат****и ӯ ба фиғон* [13, с. 405];

Истифодаи чунин ибораҳои ҳар ду ҷузъашон ҳамоҳанг имкон додааст, ки ҳам оҳанги сухани нависанда тақвият ёбаду ҳам фасоҳати калом ва гуногунрангии тарзи баён таъмин гардад ва муассирии сухан дучанд афзун шавад [3, с. 60]. Ҳаминро ҳам таъкид кардан бамаврид аст, ки дар мисоли якум бар замми ибораи ҳамоҳанги ***муҷодалаи беҳосил – муковалаи билотаъйил*** калимаҳои ***азиз – соҳибтамиз*** ва дар мисоли дуюм ба ғайр аз ибораҳои ҳамоҳанги ***ғами муфорақат – алами муҳоҷарат*** калимаҳои аслии тоҷикии ***ҷон*** ва ***фиғон*** низ ба кор бурда шудаанд. Истифодаи ду ибора ва ду калимаи ҳамоҳанг имкон додааст, ки сухани муаллиф ниҳоят ба гӯш форам расаду хонандаро ба вачд орад.

в) Исмҳои амал ё масдарҳои навъи чоруми феъли арабӣ, ки бар вазни إِفْعَلٌ (иф(ъ)ол) сохта мешаванд. Бар ин вазни калимасоз вожаҳои ҳамоҳанг дар насри бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ ниҳоят кам буда, танҳо ***игмоз – эъроз, имон – иқон*** ба назар мерасанд: *Хоҷаи бакқол онро медиду **игмоз** мекард ва аз мукофоти вай **эъроз** менамуд…* [13, с. 471]; *Аммо зуҳҳод тоифае бошанд, ки ба нури **имон** ва **иқон** ҷамоли охират мушоҳада кунанд...* [14, с. 27].Дар мисоли зерин бошад, исми амали ***инкор***, ки бар вазни إِفْعَلٌ **(иф(ъ)ол)** сохта шудааст, бо ибораи тоҷикии ***ин кор***, ки таркиби овозӣ ва тарзи талаффузашон пурра ба ҳам монанд аст, барои таъмини оҳанги сухан ба кор бурда шудаанд. Чунин ҳодиса дар адабиёт санъати таҷнис [4, с. 163-182] ва дар забон омофонияи сатҳи нутқ номида мешавад [8, с. 58-66]: ***Инкор*** *он кунад, ки аз **ин кор** маҳрум аст* [14, с. 241].

Чунин исмҳои амал бо дигар калимаҳои арабӣ ва муарраб, ки овозҳои мавқеи охирашон якхела мебошанд, хусусияти ҳамоҳангӣ пайдо кардаанд. Масалан, дар мисолҳои зерин ***ирфон*** бо ***вичдон*** ва ***хонақоҳ*** бо ***ислоҳ***, барои таъмини оҳанги сухан ва хусни сухани нависанда ба кор бурда шудаанд: *…аз вай ду асар мондааст: яке девони ашъор, муштамил бар ҳақоиқ ва асрори вай, ки анвори кашфу **ирфон** ва осори завқу **вичдон** аз он зоҳир аст…* [14, с. 728]; *Шеъри ҳудро бар ҳамаи воридони **хонақоҳ**, мехондаасту истиҷъои **ислоҳ**, мекарда* [14, с. 465].Илова бар ин, исмҳои амал ё масдарҳои навъи чоруми феълҳои ачваф, ки ҳарфи мобайни решагиашон ﻭ ё ﻱ буда, дар баъзе шаклҳояшон ба ҷойи ﻭ ва ﻱ яке аз се садоноки дароз қабул карда, дар баъзе шаклҳои дигарашон садоноки дароз ба садоноки кӯтоҳ табдил меёбад, ба назар мерасанд. Ин гуна исмҳои амал дар охирашон анҷомаи ﺓ*-(то-и марбута)* доранд [ниг.: 5, с. 43-45; 15, с. 389-394]. Вожаҳои ***ишорат*** ва ***иборат***, ки дар мисоли зерин корбаст шудаанд, аз ҳамин қабил мебошанд: *Ва пеш аз вай машоих буданд, валекин вай пешинкасе буд, ки **ишорат** бо **иборат** овард ва аз ин тариқ сухан гуфт* [14, с. 58].

Исмҳои амал ё масдарҳои навъи чоруми феълҳои ачваф, ки дар охирашон анҷомаи ﺓ*-(то-и марбута)* доранд, бо анҷомаи ﺎﺕ*-(от)* шакли ҷамъ мегиранд ва дар ин маврид анҷомаи ﺓ*-(то-и марбута)* ихтисор мешавад [ниг.: 5,с.72; 15,с.64; 11,с.77-79; 6,с.116-117]. Нависанда ин гуна исмҳои амалро дар шакли ҷамъи солим низ барои таъмини оҳанги сухан ба кор бурдааст: *Дар салосати **иборот**у диққати **ишорот** беназир афтодааст* [13, с. 460].

Бо дигар иқтибосоти арабии аз ҷиҳати овозҳои мавқеи охир ҳамоҳанг шудани исмҳои амали навъи чоруми феълҳо ачваф низ ба назар мерасад: *Он чароғҳо, ки бо он кайфият бо ту намуданд, **ишорат** ва **башорат** аст туро ба истеъдод ва қобилияти ин роҳ…* [14, с. 481].

г) Аз ҷумлаи **исмҳои амал ё масдарҳои феъли навъи панҷуми забони арабӣ**, ки бар вазни تَفَعُّلٌ **(тафа(ъъ)ул)** мебошанд, танҳо калимаҳои ***тараннум – танаъъ(ъ)ум*** ва ***таҷарруд – тафарруд*** ба хотири риояи оҳанги калом истифода шудаанд. Калимаи ***тараддуд*** бо вожаи мураккаби тоҷикии ***омадшуд*** ҳамоҳанг шудааст, ки дар ин калимаҳо ду овози мавқеи миёна ***(ад)*** ва ду овози мавқеи охир ***(уд)*** якхела мебошанд: *Пас ба чӣ чиз **танаъъум** мекунад ва ба чӣ чиз **тараннум** мекунад ва ба чӣ чиз бо Парвардигори ҳуд роз мегӯяд?* [14, с. 185]; *…ва дар **таҷарруду тафарруд** аз алоиқи дунявӣ ва хуш будану хуш гузаронидан бе асбоби суварӣ ҳамчун ӯе камтар дидем* [14, с. 749]; *Ҳарчанд таҷассус намуд ҷуз касрати **тараддуд** ва бисёрии **омадшуд** онро сабабе наёфт* [13, с. 359].

ғ) Исмҳои амал ё масдарҳои феъли навъи ҳафтуми забони арабӣ, ки бар вазни إِنْفِعَلٌ**(инфи(ъ)ол)** сохта мешаванд, ҳамчун калимаҳои ҳамоҳанг дар асарҳои насрии Ҷомӣ бемаҳсул мебошанд. Аз ин гуна исмҳои амал танҳо вожаи ***инбисот*** ба хотири таъмини оҳанги калом ба кор рафтааст. Он бо исми амали феъли навъи ҳаштум – ***ихтилот*** ва исми ***бисот***, ки аз ҷиҳати овозҳои мавқеи охир монанд мебошанд, хусусияти ҳамоҳангӣ пайдо кардааст: *Доман аз **ихтилоти** ӯ дарчид **ва бисоти инбисот** аз ӯ дарнавардид* [13, с. 359]; *Ошиқон **бисоти инбисот** боз чиданд ва пойи **ихтилот** даркашиданд* [13, с. 403].

д) Баръакси исмҳои амал ё масдарҳои навъи ҳафтуми феъли забони арабӣ **исмҳои амали феъли нафъи ҳаштум, ки бар вазни** اِفْتِعَلٌ**(ифти(ъ)ол)** сохта мешаванд, дар каломи нависанда ҳамчун вожаҳои ҳамоҳанг зиёд ба назар мераванд. Ин гуна калимаҳо бештар байни худ барои таъмини оҳанги калом ва равонии тарзи баён истеъмол гардидаанд:

*...ба алмоси мижа гавҳари ачзу **изтирор** суфтанд ва ба мисоли **ифтиқор**у забони эътироз гуфтанд* [13,с.405]; *Бояд, ки назари ту дар дунё барои **эътибор** бошад ва саъйи ту дар вай бар ҳадди **изтирор** ва тарки ту мар онро бар сабили **ихтиёр*** [14,с.293]; *…чандон ваҳшату **изтиробу эҳтичоб** аз он пайдо шуд, ки қарор намонд…* [14,с.598]; *Ва хидмати Шайх, раҳимаҳуллоҳу таоло, аз ин мақула абёт бо шарҳи маонии он аз бист байт зиёдат эрод кардаанд ва талаби **ихтисор**ро бар ин **иқтисор** афтод* [14,с.612]; *Имрӯз мутаҳҳари **оёт** ва мағмаи **каромот** ва **вилоёт**и табақаи хоҷагон ва робитаи **илтиём** ва воситаи **интизом**и силсилаи шарифаи эшон, қаддасаллоҳу таоло арвоҳаҳум, ҳазрати Хоҷа ва мухлисону ниёзмандони эшонанд* [14,с.504].Бо дигар калимаҳои аз ҷиҳати овозҳои мавқеи охир ҳамсон низ ҳамоҳанг гардидани исмҳои амали феъли навъи ҳаштум ба назар мерасад. Чунончи, дар болотар бо исми амали феъли навъи ҳафтум – ***инбисот*** ҳамоҳанг гардидани онҳо ба назар расида буд. Дар мисолҳои зерин бошад, масдарҳои феъли навъи ҳаштум ***эҳтиром,***

ибтиҳоҷ ва ***ихтимом*** мутаносибан бо исмҳои ***салом, ниҳоҷ*** ва масдари феълӣ навъи чорум – ***итмом*** ҳамоҳанг шудаанд:

Рӯбоҳ пеш давиду ***салом кард*** *ва вазифаи* ***эҳтиром*** *ба ҷой* ***овард*** (472-473); *Дирӯз бо тоифае ба нияти иртиёҳу* ***ибтиҳоҷ*** *ба тарафи саҳро ва* ***ниҳоҷ*** *гузаре афтод* [14,с.710]; *Ба* ***итмом*** *расид ва ба* ***ихтимом*** *анҷомид китоби «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс», ки мақсуд аз он шарҳи ахлоқ ва* ***афъол*** *ва баёни мақомот ва* ***аҳвол****и гармравоне буд*... [14, с. 779].Ҳаминро ҳам таъкид кардан бамаврид аст, ки мисоли аввал дар баробари *салом* ва *эҳтиром* шаклҳои замони гузаштаи наздики феълҳои *кардан* ва *овардан – кард* ва *овард* ҳамоҳанг мебошанду дар мисоли охир ба ғайр аз исмҳои амали *итмом* ва *ихтимом* шаклҳои ҷамъи шикастаи *афъол* ва *аҳвол* низ ба хотири таъмини оҳанги сухан ба кор бурда шудаанд.

е) Аз исмҳои амал ё масдарҳои феълӣ навъи даҳуми забони арабӣ, ки бар вазни اِسْتِفْعَالٌ(истиф(ъ)ол) сохта мешаванд, танҳо дар як маврид вожаи *истимоъ* бо калимаи ҳамрешаи худ – *самоъ* хусусияти ҳамоҳангӣ пайдо намудааст:

Аз ***само(ъ)и ғано****яш рахти ҳастӣ ба саҳрои нестӣ бурд ва ба* ***истимо(ъ)и навоя****ш аз мазиқи бихради роҳи фусҳатсарои бехудӣ сипурд* [13, с. 378].

Дар мисоли боло низ дар баробари калимаҳои ҳамрешаи ***самоъ*** ва ***истимоъ*** вожаҳои ***ғано (ғино)*** ва ***наво*** низ ҳамоҳанг буда, ибораҳои ҳамоҳанги ***само(ъ)и ғано ва истимо(ъ)и наворо*** ба вуҷуд овардаанд, яъне муайяншаванда бо муайяншаванда ва муайянкунанда бо муайянкунанда ҳамоҳанг гардида, оҳангнокиро дучанд афзудаанду бар хусни каломи нависанда хусни дигар зам намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдусаттор, А. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён / А. Абдусаттор. – Душанбе, 2001. – 220 с.
2. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Талхиси Саййидабӯтолиби Миробидинӣ; зери назари Салимов Н. Ю.; баргардони Исрофилниё Ш. Р., Саркоров Н. / М. Баҳор – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
3. Ғаффоров, Р. Услубшиносӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11 / Р. Ғаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 192 с.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
5. Исаева, Ф.А. Грамматикаи мухтасари забони арабӣ / Ф.А. Исаева, Ҳ.Қ. Мӯминов. -Душанбе, 1972. -Қ.1. - 134 с.
6. Ковалев, А.А. Учебник арабского языка / А. А. Ковалев, Г. Ш. Шарбатов. – М., 1960. – 687 с.
7. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-Х) / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – Ҷ. 1. 243 с.
9. Мирзоева, М.М. Таъсири адабиёти классикии тоҷик ба эҷодиёти С. Айнӣ / М. М. Мирзоева // Маводи конференсияи чумҳуриявии илмию амалии «Устод Садриддин Айнӣ ва асолати забони тоҷикӣ» ба муносибати 140-солагии Садриддин Айнӣ (13 апрели соли 2018). – Душанбе, 2018. – С. 26-32.
10. Мусулмонқулов, Р. Сачь ва сайри таърихии он дар насри тоҷик / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 220 с.
11. Халидов, Б.З. Учебник арабского языка / Б. З. Халидов. – Ташкент: Учитель, 1965. – 656 с.
12. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2002. – 96 с.
13. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Баҳористон // Абдураҳмони Ҷомӣ. Осор. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 7. 544 с.
14. Ҷомӣ, Абдурраҳмон Мавлоно Нуриддин. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс. Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо М. Оқилова, Б. Мирсаидов / Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе, 2013. – 866 с.
15. Шагаль, В.Э. Учебник арабского языка / В.Э. Шагаль, М.Н. Меркин, Ф.С. Забиров. – М.: Военное издательство, 1983. – 784 с.

НАҚШИ ИСМҲОИ АМАЛИ АРАБӢ БАРОИ ТАЪМИНИ ОҲАНГИ СУХАН ДАР АСАРҲОИ НАСРИИ ҶОМӢ (дар мисоли «Баҳористон» ва «Нафаҳот-ул-унс»)

Дар мақола роҷеъ ба исмҳои амали забони арабӣ ва нақши онҳо барои таъмини оҳанги сухан дар асарҳои насрии Абдураҳмони Ҷомӣ – «Баҳористон» ва «Нафаҳот-ул-унс» сухан меравад. Як сабаби дар назму насри адабиёти классикӣ истеъмол гардидани иқтибосоти арабӣ ба интихоби калимаи мувофиқ барои таъмини оҳанги калом, қофиябандӣ ва риояи санъати лафзии сачь вобаста дониста мешавад, зеро дар забони арабӣ калимаҳо аз рӯйи вазн ё қолабҳои махсус сохта шуда, вобаста ба вазнҳояшон зуд ҳамқофия мегарданд. Аз ин рӯ, адибон барои таъмини рангорангии тарзи баён ва пайдо кардани вожаҳои ҳамоҳанг бештар аз забони арабӣ калима интихоб менамуданд. Таъкид мегардад, ки дар насри бадеии Абдураҳмони Ҷомӣ калимаҳои ҳамоҳанг мавқеи назаррас доранд ва Абдураҳмони Ҷомӣ барои риояи оҳанги сухан бештар калимаҳои аслии тоҷикиро ба кор барад ҳам, бо ин мақсад калимаҳои иқтибосии арабӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ин гуна вожаҳо аз муҳимтарин воситаҳои таъмини оҳангнокии сухан, дилкашу форам ва гӯшнавоз гардидани он, риояи хушгуфторӣ ва муассирбаёнӣ ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: калимаҳои аслӣ, иқтибосоти арабӣ, ҳамоҳангӣ, оҳанги сухан, сухангардозӣ, хушгуфторӣ, исми амал, масдар, феъл, вазни калимасоз, овоз.

РОЛЬ АРАБСКИХ ИМЁН ДЕЙСТВИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНТОНАЦИИ РЕЧИ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖАМИ (на примере «Бањористон» и «Нафањот-ул-унс»)

В данной статье речь идёт об арабских именах действия и их роли в обеспечении интонации речи в прозаических произведениях Абдурахмана Джами – «Бањористон» и «Нафањот-ул-унс». Одна из причин широкого использования арабских заимствований в поэзии и прозе классической литературы в том, что выбор соответствующего слова осуществляется для обеспечения интонации речи, рифмования и соблюдения рифмы, так как в арабском языке слова конструируются по ритму и специальным моделям и легко соответствуют по ритму. Поэтому писатели и поэты для обеспечения своеобразия речи и приобретения созвучных слов часто выбирали арабские слова. Подчеркивается, что в художественной прозе Абдурахмана Джами особое место занимают созвучные слова и хотя Абдурахман Джами для соблюдения интонации речи часто употребляет таджикские исконные слова, в этих целях использует также арабские заимствования. Эти лексемы являются важным средством обеспечения мелодичности речи, его увлекательности и благозвучности, соблюдения красноречивости.

Ключевые слова: исконные слова, арабские заимствования, созвучность, тон речи, красноречие, этикет, имя действия, масдар, глагол, словообразовательные формы, звук.

THE ROLE OF ARABIC NAME OF ACTION IN ENSURING INTONATION OF SPEECH IN PROZAIC WORKS BY JAMI (on the example of "Bahoriston" and "Nafahot-ul-uns")

The article deals with Arabic nouns of the action and their role in ensuring the intonation of speech in the prose works of Abdurahman Jam - "Bahoriston" and "Nafakhot-ul-uns". One of the reasons for the widespread use of Arabic borrowings in poetry and prose of classical literature is that the choice of the appropriate word is made to ensure the intonation of speech, rhyming and observance of rhyme, since in Arabic the words are constructed according to rhythm and special patterns and quickly correspond to rhythm. Therefore, writers and poets often choose words from the Arabic language to ensure the originality of speech and the acquisition of consonant words. It is emphasized that consonant words occupy a special place in Abdurakhman Jami's artistic prose, and although Abdurakhman Jami often uses Tajik ancestral words to observe the intonation of speech, he also uses Arabic borrowings for these purposes. These lexemes are an important means of ensuring the melodiousness of speech, its fascination and harmoniousness, adherence to eloquence.

Key words: original words, Arabic borrowings, consonance, tone of speech, eloquence, etiquette, name of action, masdar, verb, word-formation forms, sound.

Сведения об авторе: ***Джумаев Мехроб Одинаевич*** – Таджикского национального университета, докторант кафедры истории языка и типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **mehriob@mail.ru**. Тел.: **(+992) 93-589-64-08**

Information about the author: ***Jumaev Mehrob Odinaevich*** – Tajik National University, doctoral student of the history of language and typology. **Адрес:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **mehriob@mail.ru**. Tel.: **(+992) 93-589-64-08**

УДК: 491.550.3:891.550-1:82(575.3)

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ҲУНАРИ БОФАНДАГӢ

Бобомуродова М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Эҳё намудани ҳунарҳои мардумӣ ва ба насли ҷавон омӯзондани ҳунарҳои миллии аҷдодии хеш яке аз роҳҳои ҳифз ва арҷгузорӣ ба таъриху фарҳанги гузаштаи худ мебошад.

Табиист, ки яке аз рисолати калонсолону гузаштагони мо ин омӯзондану ба мерос мондани ҳунарҳои аҷдодии гузаштагони худ ба насли наврасу ҷавонони кишвар мебошад. Ин рисолат низ бо иқдоми навбатӣ ва ташаббуси созандаи фарзанди фарзонаи миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо эълон гардидани соли 2019 "Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ" дар кишвар амалӣ гардид. Иқдоми мазкур соҳибҳунаронро водор месозад, ки насли наврасу ҷавони кишварро ҳарчӣ бештар ба омӯзиш ва аз худ намудани ҳунарҳои миллии аҷдодии худ ҷалб намоянд ва дар ин раванд насли ҷавони кишварро мебояд ҳарчӣ бештар ба омӯзиш ва аз бар намудани ҳунарҳои мардумӣ, ҳифзи фарҳанги миллии гузаштаи худ аҳаммияти ҷиддӣ дода, ба онҳо ҳамчун мероси гаронмоя арҷгузорӣ намоянд.Иқдомҳои ғамхорона ва дастгириҳои пайвастаи давлату Ҳукумати кишвар, бахусус Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, нисбати соҳибҳунарону ҳунармандон боиси он гардид, ки дар кишварамон ҳунарҳои мардумӣ рушд ёбад ва мароқи бештари аҳолии маҳаллии кишвар ба ин навъи фаъолият таваҷҷуҳ ва ҷалб карда шаванд.Мардуми тоҷик миллатест, ки ҳамеша дар ҳама давру замон ҳунарҳои ба худ хосси миллиро доро буд. Дар замони барҳӯрдҳои таърихӣ кӯшиш мекард, ки доимо нигаҳдорандаи ҳамаи ҳунарҳо ва суннатҳои аҷдодӣ бошад.Яке аз ҳунарҳои таърихие, ки аз қадим то имрӯз боқӣ мондааст, ҳунари **адрасбофӣ** мебошад. Адрасбофӣ яке аз ҳунарҳои маъмулию қадимаи тоҷикон маҳсуб меёбад, ки то ба имрӯз маъруфияти зиёд дорад. Адрас матои мунаққашест, ки тораш аз абрешиму пудаш аз ресмони пахтагин буда, дар дастгоҳи махсус бофта мешавад. Аз матои он сару либоси занона, ҷомаҳои мардонаву бачагона ва баъзе ашёи рӯзгор, ба монанди кӯрпаву болишт ва дастархону рӯйпӯши бистар медӯзанд, ки дар рӯзгори маишии мардум васеъ истифода мегарданд.

Адрасбофӣ имрӯз қариб дар тамоми минтақаҳои кишвар дида мешавад. Перомуни ин масъала диққати махсус зоҳир гардида, бо дастгирии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру навоҳиҳо дастгоҳҳои атласу адрасбофӣ ба истифода дода шудааст. Бо мақсади рушди он хоҳишмандон дар шаҳри Хуҷанд аз курсҳои кӯтоҳмуддати атласу адрасбофӣ гузашта, имрӯз, аллакай, шогирдони зиёдеро дар ин самт ҳидоят карда истодаанд.Солҳои пеш **адрасро** аз абрешими нисбатан дурушт мебофтанд, ки нахи он аз 15-20 пиллаи дағбанда иборат буд ва ҳар банд 200 нах дошт. Бофандагон барои рангубори ришташ адрас рангҳоро аз рӯян, пӯсти анор, испарак ва ғайраҳо омода мекарданд. Ҳоло бошад, аксари муассисаҳои таълимӣ-истеҳсолии адрасбофӣ ришташ рангкардаи тайёр мехаранд. Усули бофтани он дар ҳама ҷо як хел ба назар расида, танҳо аз ҷиҳати ранг ва нақшу нигор тафовут дорад. Аз ҷумла, адраси бунафш, зангор, пудсафед, хумӣ, шона, мурғобӣ, барги карам ва ғайра. Ороиши адрас дар дастгоҳҳои махсус сурат мегирад, ки ин амали гулпартоиро абрбандӣ мегӯянд.

Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи **адрас** бе шоҳид чунин маънидод шудааст: **адрас** - матои сафед, рахрах ё гулдор, ки тораш аз абрешим ва пудаш аз ресмон аст.

Дар луғатҳои дигар шарҳи ин вожа ба назар нарасид. Аммо дар "Узбекско-русский словарь" - нашри соли 1941, чунин маънидод шудааст: "**адрас** - полушолковая, узорчатая материал кустарного производство", ки ба шарҳу эзоҳи Фарҳанги забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.Дар силсилаи вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми ҳунарҳои мардумӣ воҳиди луғавии **атлас** мақоми хосса дорад, зеро реалияи он яке аз навъҳои пахншудатарини матои абрешимӣ ба ҳисоб меравад. Муайян кардан мумкин аст, ки дар луғату осори пешин,

аз ҷумла дар девони "Албиса", бо навъ ва алоқамандона бо ин ба номҳои гуногун зикр ёфтааст. Чунончи, атласи гулранг, атласи зарбофт, атласи қирмизӣ, атласи чархӣ, атласи хитоӣ, атласи румӣ, атласи муъаллам ва ғайра.

Атласу адрас танҳо бо сифат ва мавқеи хосси худ аз ҳам тафовут доранд. **Атласро** "шоҳи матоъҳо" низ ном мебаранд. Атласу адрас маҳсули меҳнати ҳунармандони халқӣ буда, чун воситаи муҳимми эстетикию ороишӣ бо зиндагӣ ва завқи бадеии мардум робитаи ногусастанӣ доранд. Хоссатан, дар даврони соҳибистиқлолӣ занону духтарони тоҷик дар ҷашну маросимҳои анъанавӣ аз атласу адрас ба таври васеъ истифода мекунанд. Дар мавриди шарҳу эзоҳи вожаи атлас чун матоъ дар Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик чунин омадааст:**Атлас.** Атлас навъи матои абрешимӣ ва нимабрешимӣ буда, атласи абрешимиро асосан барои либоси занон, нимабрешимиро барои кӯрпаю кӯрпача ва ғайра истифода менамоянд. Атласи Самарқанду Хуҷанд, Конибодому Андиҷон ва дигар маҳалҳои Осиёи Миёна шуҳрат доранд. Атласи аълосифат ва хушрангро **хонатлас** номида, онро дар дастгоҳҳои махсус мебофтанд. Нусхаҳои анъанавии атлас-шоҳсабз, барги карам, зард ва сиёҳ ном дошт. Ду навъи атлас маъмул буд: чорпопушалӣ ва ҳаштпопушалӣ. Атласи аввалро дар дастгоҳи чорпопушал ва чоргула мебофтанд. Беҳтарин навъҳои атлас дар дастгоҳи ҳаштпопушалӣ бофта мешуд.

Имрӯзҳо корхонаҳои бофандагӣ навъҳои гуногуни атласро бо номҳои "Товус", "Шому саҳар", "Истиқлол", Дилором" истеҳсол менамоянд.Маънои вожаи **атлас** дар ФЗТ чунин нигошта шудааст: атлас-матои абрешимӣ; навъе аз матои абрешимӣ.

Куҳна полоне намеёбад саманди тезтак,
Атласу бахмал барои пӯшиши хар кардаанд Сомии Бӯстонӣ [5, Ҷ.1, с.97].

атласи муълам - атласи мумтоз ва аълосифат, атласи баргузида.

З-ин хом, ки дорам ҷигари пухта ба зераш,
Рӯза ба ҳазор атласи муълам нафурӯшам (Хоқонӣ).

атласи румӣ - матои абрешимии нафис, ки махсус ба Рум будааст.

Зи бас хуни румӣ дар он турктоз,
Ҳазор атласи румӣ афканда боз (Низомӣ).

Вожаи атлас дар ФЗТ ба маънои маҷозӣ ҳам оварда шудааст: атласи лоҷувард, киноя аз осмони кабуд; атласи сабз, атласи фирӯза-киноя аз осмон.

Фалак то ба ҷудаш тавалло накард,
Надодандаш ин атласи лоҷувард (Хоҷу) [5, Ҷ.1, с.97].

Атласҳои баландсифат маҳсули дасти бофандагони Марғилону Намангон буда, кори ҳамин ду шаҳр "хонатлас" номида мешуд. Ифодаҳое, ки дар ин матлаб ба намуди "чорпопушалӣ" ва "ҳаштпопушали" зикр ёфтааст, дар Фарғона бо унвони "чорзарб" ва "ҳаштзарб" ё **"чортепки"** ва **"ҳаштепки"** маъруфият доранд. Атласи "чортепки" қимати баланд надорад. Маъмулан бари атласи Марғелон 80 см, аз Намангон 44 см мешавад. Нақши "заркокул"-и намангонӣ, "барги карам"-и марғелонӣ серхаридор буд. Номгӯйи дигари атлас: ҷуҳудӣ, қарашоҳӣ, шому саҳар, сурху сафед, сиёҳу сафед, атласи зард, атласи марғелон, атласи намози шом, атласи шона-шона, атласи барги карам, атласи симдор ва ғайраҳо.Барои мо дарёфти шарҳу эзоҳи вожаҳои "ҳаштпепки" ва "чортепки" хеле мароқангез намуд, чунки қисми аввали ин вожаҳо-чору ҳашт тоҷикиву қисми дуюм ӯзбекӣ аст. Аз ҳамаи он фарҳангу луғатҳое, ки мо мавриди биниш ва истифода қарор додем, танҳо дар луғати "Ӯзбекско-русский словарь"-и нашри соли 1941 мураттибонаш Қорӣ Ниёз-зода ва профессор А.К. Боровкова чунин эзоҳро дарёфт намудем, ки ба маънои аълосифат будани ин намуди атлас созгор аст: **тепки-**толчок; **тепиш-**толчок ногой; **саккизтепки** (ишора ба ҳаштпепки)- атлас гладкий; **плотный атлас высокого качества,** сотканный при следущих условиях: каждая нитка попропускается через основу после 8 ударов ногой педали ["Узбек.русский словарь,с.449].

Марзу буми Фарғонаю Марғелону Намангон, новобаста аз сиёсати табартақсими замони Шӯравӣ зодгоҳи аслии тоҷикон буд. Атласбофони маъруф ҳамон тоҷиконе буданд, ки шояд баъди турктозиҳои бардавом дузабона шудаанд, ё насли навашон туркзабон гардидаанд. Аммо номҳои таърихии матоъҳои адрасу атлас гувоҳи онанд, ки эҷодкору эъҷозгарашон тоҷикон будаанд.Атлас матои рангаю сернақшу нигор ва ҳамзамон зебоест, ки аз рӯзи пайдоиш то имрӯз сифат ва мавқеи хосси худро гум накарда, дар байни газворҳои дигар шоҳи матоъҳо ба ҳисоб меравад. Офаридан ва танзими нақшу нигори атлас ва адраси тоза кори ниҳоят мушкил буда, заҳмати зиёдеро талаб мекунад. Наққошон ва бофандагон пайваста дар талошанд, ки аз рангҳои табиӣ, бирешимҳои тоза тарҳҳои зебою чашмрас офаранд.

Чун пахтакорӣ аз машғулиятҳои қадимтарини Осиёи Миёна, хусусан тоҷикон ба шумор меравад, вожаҳои ифодакунандаи номи матоъҳои пахтагӣ низ таърихи қадима доранд.Вожаи **митқол//маткол**-ро низ аз ҷумлаи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи мафҳуми матоъҳои ресмонӣ (пахтагӣ) шуморидан мумкин аст. Вале бар акси зандана//занданачӣ вожаи митқол дар луғату сарчашмаҳои илмӣ бо маъно ва шаклҳои мухталиф оварда шудааст. Аз ҷумла, дар девони "Албиса" вожаи мазкур дар намуди **мисқолӣ** дучор шуда, маънои "порчаи нозуку нафиси бисёр хафиф - хомсуф"-ро ифода мекунад.Дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" вожаи **мисқолӣ** ба маънои навъе аз матоъҳои нафиси сабуквазн омадааст, ки ин бо маълумоти "Албиса" то андозае наздикӣ дорад.

Зи каттону мисқолии хонабоф,
Зада кӯҳӣ бар кӯҳӣ чун кӯҳи Қоф (Низомӣ).

Вожаи **митқол ё мисқолӣ** дар луғатҳои этимологӣ ва тафсирии забони русӣ ҳам қайд шудааст. Аммо бар хилофи сарчашмаҳои тоҷикӣ дар фарҳангҳои русӣ, масалан дар луғатҳои этимологии А. Г. Преображевский ва Б. Даль **митқол** матои қоғазӣ эзоҳ ёфтааст.

Матоъҳои ресмонӣ (пахтагӣ) низ дар айни замон яке аз сарчашмаҳои асосии лексикаи ифодакунандаи мафҳуми матоъҳои пахтагӣ маҳсуб меёбанд. Воҳидҳои луғавии карбос /муарраби кариос/ алоча, чит, суф ва ғайра ҳамагӣ инъикоскунандаи инкишофи имрӯзаи истеҳсоли матоъҳои пахтагин ҳисоб меёбанд.

Мулҳам. Матои мазкур асосан хосси косибони Марв буда, истеҳсоли он дар замони ҳукмронии арабҳо ба роҳ монда шуда буд. Барои бофти мулҳам аз ресмонҳои тори пахтагин ва пуди омехта истифода мебурданд. Ба сифати пуд омехтаи ресмонҳои абрешимину зағирин, абрешимину пахтагин ва дар баъзе ҳолатҳо ресмонҳои зарринро қабул мекарданд. Матои бофташуда зардчатоб ва хеле мулоим буд. Сипас, он бо навиштачоти гулдӯзишуда (тироз) оро дода мешуд. Дар навиштачот номи халифа, сана ва устои бофида сабт мешуд.То охири асри XIX либосҳои абрешимиро аъёну ашроф мепӯшиданд. Матои абрешимии канаусро бо истилоҳи "шоҳӣ", яъне мансуб ба шоҳ, матои нимабрешимии адрасро бошад бо истилоҳи "подшоҳӣ", яъне мансуб ба подшоҳ ифода мекарданд. Вожаи мулҳамро мо дар луғату фарҳангҳое, ки мавриди истифода қарор додем ва бароямон дастрас буд дучор наомадем.

Алоча. Алочабофӣ дар феҳристи миллии фарҳанги ғайримоддӣ дар баҳши касбу ҳунарҳо ба қайд гирифта шудааст.Ҳунари алочабофӣ дар бисёр шаҳрҳои тоҷикнишин, аз ҷумла дар Хуҷанд, Самарқанд, Бухоро, Ҳисор, Кӯлоб ва дигар шаҳрҳо маълум буд. Дар Осиёи Марказӣ алоча ба номҳои **зебак, фарангӣ ва абрешимӣ** маълум аст. Тавре ки муҳаққиқ Дилшод Раҳимов дар “Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик” навиштааст, алочае, ки тору пудаш аз ресмони маҳаллӣ таҳия мешуд, зебак ном дошт. Алочае, ки аз ресмони аврупоӣ бофта мешуд, фарангӣ ва оне, ки аз абрешиму ресмон буд- алочаи абрешимӣ номида мешуд. “Алоча матои раҳдори рангоранг ва дорои нақшу нигори мураккабу реза мебошад. Нақши алоча аз роҳҳои ҳаррангаи кабуд, сабз, сиёҳ, сурх ва зард таркиб меёбад. Нақшҳои он “митгӣ”, “мушку заъфар”, ва “байрақ” ном доранд.

Баъзан нақши алочаро бо ду раҳи барашон яксони гуногунранг зинат медоданд. Масалан, як раҳро сурх, дигарашро сафед, зард ё ягон ранги дигар мекарданд. Аз ин навъ алоча маъмулан ҷомаҳои занонаву мардона медӯхтанд. Алочае, ки аз ресмонҳои дурушт нах бофта мешуд, пудаш дар байни асоси матоъ хуб намоён мешуд ва ба матоъ тобишу ҷилои махсус медод.Устоҳо ин усулро моҳирона истифода бурда, матоъро ҷилодору хушнамуд месохтанд, чунки бо роҳи рангкунӣ чунин тобиш ба вуҷуд намеомад. Чунончи, дар матои асосаш бунафшранг пуди кабуди осмониро мегузоштанд, ки дар натиҷа алочаи кабуднамо истеҳсол мешуд.

Ду навъи алоча маъмул буд. Сиёҳалоча, ки пуди онро аз нахҳои сиёҳ мекарданд ва сурхалоча, ки пудаш аз нахҳои сурх таҳия мешуд. Сиёҳалоча матои нисбатан одмиёна ва торикранг буд, ки бештар барои ҷомаҳои мардона истифода мешуд. Сурхалоча каме равшан буда, аз он либосҳои занона мебофтанд.

АДАБИЁТ

1. Луғати фурс - и Асадии Тӯсӣ / Таҳияи Нурулло Ғиёсов. – Хуҷанд: Нури Хуҷанд, 2015. - 492 с.
2. Алӣ Акбари Деҳхудо. Луғатнома. - Теҳрон, 1334-1208. (1337- шамсӣ, чопи сирус). - 940 с.
3. Иброхимов М.Ф. Традиционное ткачество таджиков / М.Ф. Иброхимов. - Душанбе, 2006. - 206 с.
4. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс - ул -луғот. Ҷ.1-3. - Душанбе, 1987. - 480 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1-2. - Душанбе, 1969. - 951 с.; - 950 с.
6. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1-2. - Душанбе, 1993. – 2004. - 416 с.
7. Майдинова Г.М. История таджикских костюмов. В 2-х томах / Г.М. Майдинова. - Душанбе, 2004. - 280 с.
8. Писарчик А.К. Одежда таджиков Нурата / А.К.Писарчик. - Душанбе, 2003. - 184 с.
9. Широкова З.А. Таджикский костюм конца XIX-XX вв / З.А. Широкова. - Душанбе, 1993. – 142 с.
10. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 1. - Душанбе, 1987. - 543 с.
11. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. - Душанбе, 1988. - 559 с.
12. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ.1-2 / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2010. - 865 с.
13. Сухарева О.А. История среднеазиатского костюма. Самарканд, 2-я половина XIX века / О.А.Сухарева. - Москва, 1982. - 141 с.
14. Традиционная одежда и украшения Худжанта (XIX-XX вв.). - Худжант, 2004. - 93 с.

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ҲУНАРИ БОФАНДАГӢ

Дар замони муосири раванди ҷаҳонишавӣ ҳар кишварро мебояд, ки мероси фарҳангӣ ва забони худро ҳифз намояд. Зеро, дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ забону фарҳангҳои бузург дигар забону фарҳангҳоро чун баҳри беохире ба коми хеш кашида, нобуд хоҳанд сохт. Эълон гардидани "Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ" хеле бамаврид буда, он ба инкишофу ташаккули соҳаҳои мазкур мусоидат менамояд. Ҳар яки ҳунарҳои мардумӣ дар ҳоли рушд буда, баҳри поянда ва мерос мондан ба наслҳои оянда, ҷавонону наврасон онҳоро имрӯз меомӯзанд. Имрӯз ба ҳунарҳои мардумӣ, ки арзиши қиматбаҳоро доро буда, як ҷузъи муҳимми фарҳанги миллист, диққати махсус дода мешавад.Сарчашмаҳои хаттӣ дар бораи номгӯйи зиёди матоъҳои абрешимӣ ва нимабрешимии он замон маълумот медиҳанд. Бо истифода аз якчанд фарҳангу луғатномаҳо дар бораи чанд вожаҳои матои абрешимӣ дар ин мақола маълумот дода шуд.

Калидвожаҳо: раванди ҷаҳонишавӣ, ҳунарҳои мардумӣ, вожаҳои ифодакунандаи ҳунари бофандагӣ, сарчашмаҳои хаттӣ, фарҳанги миллӣ, номгӯйи зиёди матоъҳои абрешимӣ.

СЛОВА ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ТКАЦКОЕ МАСТЕРСТВО

В современный период глобализации каждая страна обязана сохранять свой культурное и языковое наследие. Так как в период глобализации могущественная чуждая культура и язык могут уничтожить другие языки и культуру. Провозглашение "Года развития села, туризма и народных ремесел" очень своевременно, так как оно будет содействовать формированию и развитию данных отраслей. Народные ремесла находятся на

стадии своего развития и для их унаследования они сегодня изучаются и прививаются молодёжи. Сегодня народным ремеслам, которые оцениваются очень высоко и являются важной составной частью национальной культуры, уделяется огромное внимание. В письменных источниках приводятся сведения о наименовании шелковых и полушелковых тканей. С использованием толковых словарей в данной статье автор приводит сведения о некоторых словах относительно шелковых тканей..

Ключевые слова: процесс глобализации, народные ремесла, слова обозначающик ткацкое мастерство, письменные источники, национальная культура, наименование шелковых тканей.

WORD DESIGNATING WEAVING

In the modern period of globalization, each country is obliged to preserve its cultural and linguistic heritage. Since during the period of globalization, a powerful alien culture and language can destroy other languages and culture. The proclamation of the "Year of the Development of the Village, Tourism and Folk Crafts" is very timely, as it will contribute to the formation and development of these industries. Folk crafts are at the stage of their development and for their inheritance they are today studied and vaccinated by young people. Today, folk crafts, which are rated very highly and are an important component of national culture, are given great attention. Written sources provide information on the names of silk and semi-silk fabrics. Using the explanatory dictionaries in this article, the author provides information about some words regarding silk fabrics ..

Keywords: globalization process, folk crafts, words denoting weaving craftsmanship, written sources, national culture, name of silk fabrics.

Сведения об авторе: ***Бобомуродова Махбуба*** – Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 121.
Телефон: **(+992) 93-507-74-26**

Information about the author: ***Bobomurodova Makhbuba*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, associate professor of the department of teaching methods of the Tajik language and literature. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki Ave. Phone: **(+992) 93-507-74-26**

УДК: 811.21/22-54:82-1

ТАКОМУЛИ КОРБУРДИ ЯК ВОҲИДИ ДАСТУРӢ ДАР НАЗМИ КЛАССИКӢ

(дар асоси ашъори А. Рӯдакӣ, К. Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ)

Абдулазизов В.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баррасию пажӯҳиши хусусиятҳои забони осори манзум, аз ҷумла, наҳвиёти он аҳаммияти калони назарию амалӣ дорад. Қобили зикр аст, ки пажӯҳишгарони таърихи забон барои муайян кардани паҳлуҳои мухталифи луғавию грамматикии забон дар заминаи осори илмию адабии форсу тоҷик тадқиқоти зиёдеро ба анҷом расонида бошанд ҳам, хусусиятҳои мухталифи таърихи забони адабӣ ҳоло ба пуррагӣ ҳаллу фасли худро наёфтаанд, хоссатан, вижагиҳои наҳвиёти назм. Бо назардошти ҳамин дар ин мақола вижагиҳои корбурди як воҳиди забонӣ – вожаи **чун** дар ашъори шоирони маъруфи садаҳои гуногун: А. Рӯдакӣ (асрҳои X-XI), К. Хуҷандӣ (XIV) ва Сайидои Насафӣ (XVIII) мавриди баррасию муқоиса қарор мегирад. Дар хазинаи луғавии забони адабии тоҷик, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо ташаккул ёфта, ғаниву серсоҳа гардидааст, калимаю таркиб ва ибораҳое ҳастанд, ки дорои аломату хусусияти хосса буда, вазифаҳои мухталифи дастурӣ доранд ва бо ин сермаъноиву сервазифагиашон аз дигар воҳидҳои таркиби луғавӣ фарқ мекунанд. Яке аз чунин воҳидҳо вожаи **"чун"** ва шаклҳои дигари он (**чу, ҳамчун, ҳамчу, …**) мебошад [Ниг.:1].

Бояд гуфт, ки сермаъноиву сервазифагии ин вожа аз назари донишмандони пешин низ дур намондааст. Рочеъ ба вазоиф ва вижагиҳои вожаи «чун» дар фарҳангҳо [I. 8; 9] ва осори илмии классиконамон маълумоти нахустину арзишманде мавҷуд аст [I. 3].

Таҳлилу тадқиқи ашъори устоди сухан А. Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ собит менамояд, ки вожаи "чун" дар низоми сарфу наҳви осори манзум вазифаҳои гуногуни дастурӣ дорад.**Нахуст аз ҳама пешоянд буда**, барои ифодаи монандии предмет, ҳодисаю воқеа ё амалҳо ва ё муқоисаи онҳо истифода мешавад ва муродифи пешояндҳои "мисли", "монанди", "ба монанди" аст. **Чунончи:**

Дар ашъори А. Рӯдакӣ:

Дилам **чун** арзане ишқи ту кӯҳе,
Чӣ сойӣ зери кӯҳе арзанеро [II.3, с.36].

Чанд аз ӯ сурх **чун** ақиқи яманӣ,
Чанд аз ӯ лаъл **чун** нигини Бадахшон [II. 3, с.24].

Дар ашъори Камоли Хуҷандӣ:

Хат чӣ ҳоҷат хуҷҷати ҳусни туро,
Рӯи **чун** маҳ бас далели равшанат [II. 1, с.87].
Дӣ мешудӣ хиромон **чун** сарву ақл мегуфт,
«Хуш меравӣ ба танҳо танҳо фидои ҷонат» [II. 1, с.86].

Дар ашъори Сайидои Насафӣ:

Ин вожа ба сифати пешоянд дар ашъори дилошӯби Сайидои Насафӣ низ хеле зиёд истифода гардидааст. Чунончи:

Эй шамъ сӯи хонаи ман бе талаб биё,
Ҳангоми субҳ агар натавонӣ, ба шаб биё!

Асбоби айш баҳри ту омода кардаам,
Чун гул, кушодарӯву табассум ба лаб биё [II. 4, с.14].

Ба интизории побӯсият, **чу** нақши қадам,
Ниҳодаам сари худро бар остона, биё [II. 4, с.20].

Аз дари арбоби давлат чашми мо обе нахӯрд,
Хушк **чун** хори сари девор шуд мижгони мо [II. 4, с.31].

Дар ашъори шоирони маъруф А.Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ ба ҳамин маъною вазифа дар шаклҳои **чун, чу** ва **ҳамчун** истифода гардидааст. Чунончи:

Сайидо, **чун** ғофилон дар банди ҳастӣ мондаам,
Бар камар занҷир аз банди қабо бошад маро [II. 4, с.98].

Чун давоти хушк аз чашми қалам афтодаам,
Аз тиҳидастӣ даҳони безабон бошад маро [II. 4, с.99].

Мегудозам, **чун** чароғу об мегардам, **чу** шамъ,
Ҳар кӣ чун парвона, мегардад шабе меҳмон маро [II. 4, с.102].

Пажӯҳиш нишон медиҳад, ки истифодаи **чун, чу, ҳамчун, ҳамчу** дар осори манзум як хел нест. Чунончи, муҳаққиқони наҳви ашъори Камоли Хуҷандӣ таъкид кардаанд, ки «ин воситаи муҳимми наҳвӣ дар ашъори К.Хуҷандӣ бештар дар шакли **чун** (45 маротиба) корбаст шуда, дар шакли **чу** (23 маротиба) ва дар шакли **ҳамчун** низ (12 маротиба) омадааст»:

Зи шавқи рӯи ту завқест дар ҳадиси Камол,
Чу андалеб, ки бар сарву гул хушилҳон аст [II. 1, с.99].

Рӯзу шаб сӯзу куш **чу** шамъ, ки ошиқ,
Сӯхтаи ин муроду кушташ он аст [II. 1, с.96].

Гар тан ба таби ҳаҷр на побаста **чу** шамъ аст,
Бо сӯзи дил ин ришташ ҷонро чӣ фитодаст? [II. 1, с.90].

Бояд зикр намуд, ки дар ашъори устод А.Рӯдакӣ ба сифати муродифи вожаи чун барои ифодаи монандии як предмет, ҳодисаю воқеа ё амале ба чизи дигар пешоянди **"ба сони"** низ истифода шудааст: Пешоянди **"ба сони"** дар ашъори шоир камистеъмол буда, ҳамагӣ дар 6 байт корбаст шудааст. Чунончи:

Бихандад лола бар саҳро **ба сони** чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун **ба сони** дидаи Маҷнун.

Бисёр ҷолиб аст, ки дар ашъори А. Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ барои ифодаи монандӣ ва муқоисаи аломату хусусияти предметҳо вожаҳои **инчунин, монанди** ва пасванди **-осо** низ истифода гардидааст. Чунончи дар байти зерини Камоли Хуҷандӣ вожаи **инчунин** ба маънои **чунин, ҳамин гуна, мисли ҳамин, монанди ин** истифода шудааст:

Инчунин мушк дар ҳама Чин нест,
Ин ҳама атр дар раёҳин нест,
Ин сухан шаммаест з-он сари зулф,
Гарчи фикре дарозтар з-ин нест [II. 1, с.79].

Дар ашъори Сайидои Насафӣ бошад, пешоянди **монанди** ва пасванди **-осо** барои ифодаи монанд будану шабоҳат доштани предметҳо корбаст шудааст. Чунончи:

Маро **монанди** гул айш аз гиребон сар бурун орад,
Ки дасти хеш кӯтаҳ кардам аз домони матлабҳо [II. 4, с.12].

Синаи худ кардаам **монанди** оина, соф,
Неку бад аз дурбинӣ дар назар бошад маро [II. 4, с.88].

Дувум вожаи "чун" барои ифодаи маънои пурсиш ва донистани чигунагии предмет, аломату хусусияти предмет ва амалу ҳаракат ба ҷойи ҷонишинҳои саволии **"чӣ хел", "чӣ гуна","чӣ тавр"** меояд. Ба ин маъною вазифа ҳам дар ашъори А.Рӯдакӣ, ҳам дар ашъори Камоли Хуҷандӣ (хеле зиёд) ва ҳам дар осори Сайидои Насафӣ истифода гардидааст. **Чунончи:Дар ашъори А. Рӯдакӣ:**

Андеша кунам ҳар шабу гӯям: Ё раб,
Ҳичрон-ш чунин аст, висолаш **чун** кунам?! [II. 3, с.139].

Бадандеш душман бувад вайлҷӯ,
Ки то **чун** ситонад аз чизи ӯ [II. 3, с.426].

Бояд гуфт, ки вожаи "чун" ба ин маънӣ дар ашъори шоир камистеъмол буда, танҳо дар 3 байт корбаст шудааст:

Омад бари ман. Кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар,

Тарсанда зӣ кӣ? Зӣ хасм. Хасмаш кӣ? Падар.
Додам-ш ду бӯса. Бар кучо? Бар лаби тар,
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! **Чун** буд? Чу шакар [II. 3, с.152].

Дар ашъори К. Хуҷандӣ:

Мо дар ту **чун** расем, чу рафтӣ ба сад шитоб?
Кай умри рафта кас ба давидан гирифтааст [II. 1, с.91].
Дил муқими куи ҷонон асту ман ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб [II. 1, с.57].

Гуфтӣ: Чаро ба сурати мо ошиқӣ, Камол,
Сурат надида **чун** бинависам ҷавобро? [II.1, с.35].

Баъд аз имрӯз ошкоро дӯст медорам туро,
Аз ту **чун** пӯшам, нигоро, дӯст медорам туро [II. 1, с.14].

Дур зи пеши ту бало з-они балост,
Пеши ту мо низ аз они балост
Чун накашам оҳ, агар баркашӣ,
Аз мижаҳо теғу синони мо [II. 1, с.9].

Дар ашъори дилошӯби Сайидои Насафӣ:

Баҳри роҳат ҷониби ҳикматпаноҳон **чун** равам,
Аз даво парҳез фармоянд бемори маро [II. 4, с.103].
Чун тавонам рафт аз кӯяш ба ҷое, Сайидо,
Бандҳо дар по бувад аз кундаи зону маро [II. 4, с.41].

Сеюм вожаи "чун" пайвандаки тобеъкунанда буда, дар алоқаи наҳвии ҷумлаҳои пайрав саҳми назаррас дорад.Наҳвшиносон собит кардаанд, ки пайвандакҳо муҳимтарин ва асоситарин воситаи алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла мебошанд. Забоншиноси маъруф проф. Д.Т. Тоҷиев пайвандакҳои тобеъкунандаро ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ мавриди пажӯҳиши амиқ ҳамаҷониба қарор дода [I. 11,с.6], онҳоро аз рӯи маъно ва вазифа ба 2 гурӯҳ тақсим мекунад: 1) пайвандакҳои семантикӣ; 2) пайвандакҳои синтаксисӣ [I. 11,с.12]. Ӯ ба гурӯҳи пайвандакҳои синтаксисӣ танҳо пайвандаки муштараквазифаи **"ки"**-ро дохил мекунад.

Забоншинос Ш.Рустамов бошад, ба ин гурӯҳ ғайр аз пайвандаки "ки" боз пайвандакҳои "чун" ва "модом ки"-ро дохил карда, онҳоро пайвандакҳои муштараквазифа меномад [I. 10, с.71-78]. Таҳлилу таҳқиқи маводи забони адабии тоҷик нишон медиҳад, ки як гурӯҳ пайвандакҳо сервазифа буда, дар алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрави гуногун истифода мешаванд. Чунончи: **то, то ки, чун.** Пайвандакҳои зикршуда маънои луғавиашонро ҳанӯз пурра аз даст надодаанд ва ба гурӯҳи пайвандакҳои синтаксисӣ дохил нашудаанд. Ҳамин ҷиҳатҳоро ба эътибор гирифта муҳаққиқон онҳоро пайвандакҳои синтаксисӣ - семантикӣ номидаанд [6].Дар «Грамматикаи забони тоҷикӣ», ки соли 1963 чоп шудааст, "чун" дар қатори пайвандакҳои ҷумлаи пайрави замон номбар шудааст [I. 4, с.136].

Бояд гуфт, ки ҳамчун воситаи алоқаи синтаксисии ҷумлаҳои пайрави ҳоли замон, сабаб ва шарт омадани ин пайвандакро М.Н. Қосимова ҳанӯз соли 1961 дар монографияи хеш "Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик" зикр кардаанд [I. 7, с.70-71].Баъдтар Ш.Рустамов дар алоқаи грамматикии ҷумлаи пайрави сабаб саҳм доштани пайвандаки "чун"-ро нишон дода, маълумоти бештаре пешниҳод кардааст [I.10, с.75-76].

Вале дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки соли 1989 чоп шудаасту боби "Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол" ба қалами проф. Д.Т.Тоҷиев мутааллиқ аст, ҳамчун воситаи алоқаи синтаксисии ҷумлаҳои пайрави замон, сабаб ва шарт хидмат кардани пайвандаки "чун" зикр шудааст [I. 5, с.127, 135, 142].Дар ин мақола вижагиҳои корбасти пайвандаки «чун» ва шаклҳои дигар (-и мураккабу таркиби) -и онро дар гипотаксиси ашъори бунёдгузори адабиёти классикии тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, шоири ширинкаломи садаи XIV Камоли Хуҷандӣ ва шоири маъруфи садаи XVIII Сайидои Насафӣ мавриди омӯзишу муқоиса қарор гирифтааст.Баррасии ашъори ин намояндагони садаҳои мухталифи адабиёти классикии форсу тоҷик нишон медиҳад, ки пайвандаки "чун" дар алоқаи наҳвии ҷумлаҳои пайрави **замон, сабаб, шарт ва монандӣ** истифода шудааст. Чунончи:

1. Ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии **ҷумлаи пайрави ҳоли сабаб** бо сарҷумла:

Дар бар рухам чӣ бандӣ, **чун** рафтаам ба бомат,
Рӯй аз чӣ боз пӯшӣ, **чун** дидаам аёнат [II. 1, с.86].

Чун ту дар ғурбат наяфтодӣ, чӣ донӣ ҳоли мо,
Меҳнати ғурбат надонад ҳеҷ кас, илло ғариб [II. 1, с.57].

Сифати рӯи ту **чун** дар қалам овард Камол,
Гул барад нусхаи ҳусн аз варақи дафтари мо [II. 1, с.16].

Мо **чу** аз хона паридем, ба дом афтодем,
Ёди парвоз бурун рафта зи болу пари мо [II. 4, с.42].

Лаб бо Камол дех, **чу** зи ҷон нола баркашид,
Сокӣ, шароб дор, ки мутриб рубоб сохт [II. 1, с.64].

Қобили зикр аст, ки баъзе ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки дар алоқаи грамматикиашон бо сарҷумла пайвандаки **чун** низ нақши калон дорад, дорои тобиши маънои иловагии сабаб мебошанд. Чунончи:

Бифрист Камол ин ғазали тар сӯи Табрез,
Чун сели сиришкат раҳи Сурхоб гирифтаст [II. 1, с.76]. **(бо тобиши маънои иловагии замон).**

Самоъ осон бувад бар сӯфии гарм,

Чу оташ ҳаст, чӯшидан чӣ кор аст [II. 1, с.95]. **(бо тобиши маънои иловагии замон).**
Сад ҷо сари бурида фитодаст бар замин,
Машшота зулфи ту, **чу** буридан гирифтааст [II. 1, с.91]. **(бо тобиши маънои иловагии замон).**

2. Ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии **ҷумлаи пайрави ҳоли замон** бо сарҷумла:

Ёр **чун** бишнид гуфтори Камол,
Гуфт: Мавлонову Аттори мо [II. 1, с.44].

Ба гашти боғ **чун** он нозанин маҳмилнишин гардад,
Зи гулҳои чаман **ҳамчун** ҷарас афғон шавад пайдо [II. 4, с.22].

Омӯзишу таҳлили маводи ашъори адибон нишон медиҳад, ки баъзе ҷумлаҳои пайрави замон, ки дар алоқаи грамматикиашон бо сарҷумла пайвандаки **чун** низ нақши калон дорад, дорои тобиши маънои иловагии шартанд. Барои ифодаи маънои иловагии шарти ичроиши амал нақши шакли замонии феъл - хабари ҷумлаи пайрав (аорист) хеле назаррас аст. Таваҷҷуҳ кунед:

Диданд сиришкам ҳама ҳамсояву гуфтанд:
Ин сел аҷаб, гар набарад хонаи моро.
Дил гарчи хароб аст зи ғам, **чун** ту дорӣ,
Обод кунӣ кулбаи вайронаи моро [II. 1, с.8]. (**замон-шарт).**

Ба гулшан **чун** барафрӯзад зи май рухсори чун гулро,
Кунад фаввораи хун ғунчаи минқори балбулро [II. 4, с.61]. **(замон-шарт).**

Сайидо, он содарӯ шабҳо **чу** бар ёдам расад,
Мениҳам дар пеши ӯ ҷои китоб оинаро [II. 4, с.84]. **(замон-шарт).**

3. Ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии **ҷумлаи пайрави ҳоли шарт** бо сарҷумла:

Дӯш бар он дар чӣ айшҳо, **ки** намудам,
Бо саги кӯяш, ки он рақиб надонист.
Ҳам ба муроде расад Камол **чу** касро,
Аз карами дӯст бенасиб надонист [II. 1, с.73].

Чу бо ман нахоҳад, ки бӯяш расад,
Чаро зинда дорад ба ин бӯ маро [II. 1, с.30].

Макун пеши ман зикри ҳалвои лаб,
Чу кардӣ, бикун раҳмате бар гадо [II. 1, с.24].

Баъзан чунин ҷумлаҳои пайрави шарт маънои иловагии замон доранд. Барои ифодаи маънои иловагии замон нақши пайвандаки **чун** калон аст. Дар ин гуна ҷумлаҳо ба ҷойи пайвандаки **чун** пайвандаки **агар** истифода шавад, маънои иловагии замон аз байн меравад ва хеле норавшану хира мегардад.Чунончи:

Аз мазорам сабза **ҳамчун** боли қумрӣ сар кашад,
Чун гузар афтад ба хокам сарви он бебокро [II. 4, с.29]. **(шарт-замон).**

Даҳанат, **чунки** ҳама ҳотами дилҳо дуздад,
Чун бихандад, ҳама донанд, ки хотам бо ӯст [II. 1, с.66]. **(шарт-замон).**

Баъд аз ҳалокам аз сари хокам **чу** бигзарӣ,
Созад алам миёни шаҳидон кафан маро [II. 4, с.35]. **(шарт-замон).**

Аз сари ҷурмам **чу** бигзаштӣ, хато бар ман магир,
Банда натвон кард аз сар бандаи озодро [II. 4, с.50]. **(шарт-замон).**

Ҷолиби диққат аст, ки вожаи чун дар таркиби пайвандакҳои дигар (пайвандакҳои таркибӣ) омада, вазифаи синтаксисии худро ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ ичро кардааст.Чунончи, дар ашъори устод А. Рӯдакӣ вожаи "чун" бо калимаи (ҷонишин)-и **чунон** омада, дар

шакли **"чунон чун","ҳамчунон чун"** ба шакли пайвандаки таркибӣ истифода шудааст. Дар ин гуна ҷумлаҳои пайрав маънои муқоисаву монандӣ равшантару возеҳтар ифода мегардад:

Замоне раъд пурханда, замоне раъд пурнола.
Чунон чун модар аз сӯи арӯси сездаҳсола.
Ва гашта з-ин паранди сабз шохи беди бунсола,
Чунон чун ашки маҳҷурон нишаста жола бар лола [II. 3, с.113].

Дар чунин маврид пайвандаки "чунон чун" бо пайвандакҳои таркибии "чунон ки", "мисли он ки", "монанди он ки" муродиф ва ҳамвазифа мебошад.

Дар ин навъ ҷумлаҳо пайвандаки "чунон чун" дар аввали ҷумлаи пайрав ҷойгир шуда, ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла меояд:

Маро имрӯз тавба суд дорад,
Чунон чун дардмандонро шанӯша [II. 3, с.115].

Манам хӯ карда бар бӯсаш **чунон чу** боз бар миста,
Чунон бонг орам аз бӯсаш, **чунон чун** бишканӣ писта [II. 3, с.292].

Пайвандаки таркибии бо ҷузъи «чун» таркибёфтаи **«чунон ки»** дар ашъори Камоли Хуҷандӣ хеле кам истифода шудааст. Ин пайвандак ҳам одатан дар аввали ҷумлаи пайрави монандӣ меояд ва ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад:

Зи ҷайби пераҳан андоми нозанин бинаш,
Чунон ки аз танаи шиша қатраҳои гулоб [II. 1, с.54].

Дар ашъори устод А. Рӯдакӣ ин пайвандак дар шакли **"ҳамчунон чун"** низ истифода шудааст. Дар ин гуна ҷумлаҳои пайрав низ маънои монандию муқоиса равшан ифода гардидааст.

Ошкуҳад бар замин ҳамвортар,
Ҳамчунон чун бар замин душвортар [II. 3, с.356].

Ҳамин тариқ, вожаи "чун" яке аз воҳидҳои сервазифаи забони адабии тоҷик буда, дар осори манзум (ашъори устод А. Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ) вазифаҳои мухталифи дастуриро иҷро кардааст:1) **вазифаи пешоянд** дар шаклҳои чун, чу, ҳамчун, ҳамчу; 2) **ба ҷойи ҷонишини саволии** чӣ хел, чӣ гуна; 3) **вазифаи пайвандак.** Ҳамчун пайвандак вожаи чун дар алоқаи наҳвии ҷумлаҳои пайрави **замон, сабаб, шарт ва монандӣ** ба сарҷумла саҳми муайяне дорад. Қобили қайд аст, ки ин пайвандак дар ҷумлаҳои пайрави монандӣ дар шакли **«чунон чун», «чунон чу» «ҳамчунон чун»** ба сифати пайвандаки таркибӣ истифода шудааст ва ба пайвандакҳои тобеъкунандаи «мисли он ки», «монанди он ки» ҳаммаъност. Дар чунин ҷумлаҳои пайрав маънои муқоисаву монандӣ хеле равшан ва возеҳ ифода мегардад.

АДАБИЁТ

I

1. Абдулазизов В. Вазифаҳои дастурии вожаи "чун" дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / В.Абдулазизов // Забон –рукни тоат (маҷмӯаи мақолаҳо). Китоби дуюм. – Душанбе, 2004. - С.96-105.
2. Абдулазизов В. Ҷумлаи пайрави монандӣ дар ашъори М, Турсунзода / В.Абдулазизов // Забон – ҳастии миллат. - Душанбе, 2013. – С.193-199.
3. Баҳоуддин Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. - Душанбе: Шарқи озод, 1998.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қ. II. Синтаксис, китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Душанбе, 1963.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 3. – Душанбе: Дониш, 1989.
6. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ф. Зикриёев. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 122 с.
7. Қосимова М.Н. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М.Н.Қосимова. – Сталинобод, 1961.
8. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. – Душанбе, 1988.
9. Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. – Душанбе, 1989.
10. Рустамов Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968.
11. Тоҷиев Д. Т. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Т. Тоҷиев. - Душанбе: Ирфон, 1971.
12. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. - Душанбе: Дониш, 1981.

II

1. Камоли Хуҷандӣ. Девон / Хуҷандӣ, Камол. - Д., 1983. - Ҷ.1. – 560 с.
2. Камоли Хуҷандӣ. Девон / Хуҷандӣ, Камол. - Д., 1985. - Ҷ.2. – 461 с.
3. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958.
4. Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб / Насафӣ, Сайидо. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 704 с.

ТАКОМУЛИ КОРБУРДИ ЯК ВОҲИДИ ЗАБОНӢ ДАР НАЗМИ КЛАССИКӢ

(дар асоси ашъори А. Рӯдакӣ, К. Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ).

Дар мақола бар асоси маводи ашъори шоирони маъруфи садаҳои гуногун: Абӯабдулло Рӯдакӣ (асрҳои X-XI), Камоли Хуҷандӣ (XIV) ва Сайидои Насафӣ (XVIII) вазифаҳои дастурии вожаи "чун" мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муайян гардидааст, ки вожаи "чун" яке аз воҳидҳои сервазифаи забони адабии тоҷик буда, дар осори манзум (ашъори устод А. Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ) вазифаҳои мухталифи дастуриро иҷро кардааст: 1. **Ба вазифаи пешоянд.** Ба ин вазифа дар шаклҳои чун, чу, ҳамчун, ҳамчу истифода шудааст. **2. Ба вазифаи ҷонишин.** Дар ин ваифа ба ҷойи ҷонишини саволии чӣ хел, чӣ гуна мавриди истифода қарор гирифтааст. **3. Ба вазифаи пайвандаки тобеъкунанда.** Ҳамчун пайвандак вожаи чун ба сифати яке аз воситаҳои муҳимми грамматикӣ дар алоқаи наҳвии ҷумлаҳои пайрави замон, сабаб, шарт ва монандӣ бо сарҷумла саҳми муайяне дорад.

Калидвожаҳо: вазифаи дастурӣ, пешоянд, пайвандак, ҷонишини саволӣ, алоқаи грамматикӣ, воситаи алоқа, тартиби ҷумлаҳо, мутобиқати шаклҳои феълӣ, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрав, монандӣ, замон, сабаб, шарт, тобиши маъноӣ, сермаъноӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПОТРЕБЛЕНИЯ ОДНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЕДИНИЦЫ В КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ
(на основе творчества А. Рудаки, К. Худжанди и Сайидо Насафи)

В статье на основе творчества основоположника таджикско - персидской классической литературы – Абуабдулло Рудаки, творчества известного таджикско – персидского поэта XIV в. – Камола Худжанди и наследия поэта XVIII в. – Сайидо Насафи рассматривается роль, значение, грамматические функции и способ употребления слова «чун». Выявлено, что данное слово является одним из многофункциональных единиц таджикского литературного языка и отличается многообразием своих грамматических функций в поэзии. В творчестве вышеуказанных известных поэтов данное слово выполняет различные грамматические функции и употребляется: **1. В качестве предлога**. В качестве предлога использовано в форме **чун, чу, хамчун, хамчу. 2. В качестве местоимения.** В качестве местоимения использовано в роли вопросительных местоимений **как, каким образом,….** 3. **В качестве подчинительного союза**. В качестве подчинительного союза употребляется как одно из основных грамматических средств связи придаточных предложений обстоятельства времени, причины, подобия и придаточного условия.

Ключевые слова: грамматическая функция, предлог, союзы, вопросительное местоимение, грамматическая связь, средство связи, порядок компонентов, соответствие глагольных форм главного и придаточного предложения, сложноподчиненное предложение, придаточное предложения подобия, времени, причины, условия, дополнительное смысловое значение, полисемия.

IMPROVEMENT OF USE OF ONE LANGUAGE UNIT IN CLASSICAL POETRY
(based on the work of A. Rudaki, K. Khujandi and Sayido Nasafi)

The article is based on the work of the founder of Tajik - Persian classical literature - Abuabdullo Rudaki, the work of the famous Tajik - Persian poet of the XIV century. - Kamola Khujandi and the heritage of the poet of the XVIII century. - Sayido Nasafi examines the role, meaning, grammatical functions and way of using the word "chun". It was revealed that this word is one of the multifunctional units of the Tajik literary language and is distinguished by the variety of its grammatical functions in poetry. In the works of the above famous poets, this word performs various grammatical functions and is used: 1. As an excuse. As an excuse, it is used in the form of chun, chu, ҳamchun, ҳamchu. 2. As a pronoun. As a pronoun used in the role of interrogative pronouns how, how, ... 3. As a subordinate union. As a subordinate union, it is used as one of the main grammatical means of communication of subordinate clauses of the circumstances of time, cause, similarity and subordinate condition.

Key words: grammatical function, preposition, conjunctions, interrogative pronoun, grammatical connection, means of communication, order of components, correspondence of the verb forms of the main and subordinate clauses, compound sentences, subordinate clauses of similarities, tenses, causes, conditions, additional semantic meaning, polysemy.

Сведения об авторе: ***Абдулазизов Вахобджон*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: ***Abdulazizov Vakhobdzhon*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Contemporary Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.

УДК: 811.21/.22-54:61

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР ИСТИЛОҲСОЗИИ ТИББӢ

Тураҳасанов К.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши ҷараёни рушду такомул ва хусусиятҳои грамматикиву функсионалии истилоҳоти тиббии бостонӣ масъалаи нисбатан муҳим ва нав мебошад. Таъкид бояд намуд, ки ин масъала асосан аз замони соҳибистиқлол шудани ҷумҳуриамон ба ҳукми анъана даромадааст. Тавре ба мо маълум ва равшан аст, дар замони собиқ шӯравӣ монанди дигар ҷумҳуриҳо дар Тоҷикистон низ қисми бештари муҳаққиқон аз нуқтаи назари идеологияи ҳамон давру замон ба калимаву истилоҳсозӣ муносибат менамуданд. Ин низом аз ҳар яки мо талаб менамуд, ки ба таърихи инкишофи забон ва истилоҳоти илмиву соҳавии он аз нигоҳи танқидӣ назар намоем ва онро тибқи сиёсати ҳамонвақта таҳлилу баррасӣ намоем. Натиҷаи ҳамаи ин он буд, ки ташаккули забони истилоҳоти илмӣ аз қадим то ба имрӯз ба таври бояду шояд таҳлилу баррасӣ намегардид. Махсус бояд зикр намуд, ки рушду такомули истилоҳоти миллӣ дар забоншиносии тоҷик воқеӣ набуд.

Умуман, идеологияи даврони шӯравӣ барои ҳар чи камтар намудани тафовути забони миллатҳои ғайр саъй менамуд. Табиист, ки ба ҳайси як забони ҳукмрон бояд забони миллате аз миёни забонҳои миллатҳои шӯравӣ ва барои муошрати байни миллатҳо сари қудрат меомад. Бинобар ин, олимону донишмандон ва ҳам забоншиносони асримиёнагии тоҷик аз қабули забони ҳукмрон – забони арабӣ то асри 8 ноилоҷ буданд. Бо ин далелҳо гуфтан мумкин аст, ки ба сурати кулл тахминан 50 дарсади таркиби луғавии забони моро калимаву истилоҳоти арабиюласл ташкил медиҳанд. Ҳаминро ҳам таъкид намудан лозим ва зарур аст, ки дар ин масъала олимону пажӯҳишгарон фикру андешаи ягона надоранд.

Тибқи фикру андешаҳои забоншинос Л.С.Пейсиков давраҳои воридшавии истилоҳоти арабиро ба забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ намуда, қайд менамоем, ки агар калимаҳои дахили арабӣ ба забони мо то нимаи дуюми асри 11 15-20 дарсадро ташкил диҳад, пас дар асрҳои 15-16 ин теъдод ба 70-80 дарсад расидааст.

Ӯ дар ин масъала чунин андеша дорад: «Дар байни забонҳои Шарқи Наздик ва ҳам Шарқи Миёна, ки ҳамаи онҳо таҳти забони арабӣ қарор доштанд, аз ҳама бештар калимаву истилоҳоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд» [11, с.124-130].

Доир ба масъалаи воридшавии калимаву истилоҳоти арабӣ ба забони тоҷикӣ муҳаққиқ И.К.Жестков фикру андешаҳои хоссаи худро дорад [3, с.57-64].

Воридшавии истилоҳоти арабӣ ва нақши онҳоро Ю.А.Рубинчик дар мақолаҳои хеш мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст [15, с.100-108].

Дар робита ба ин масъала А.З.Розенфельд фикру андешаи худро чунин баён менамояд; «Истилоҳоти воридшудаи арабӣ дар муқоиса бо забони аслии тоҷикӣ тафовутҳои зиёде доранд» [14, с.7].

Дар бобати калимаву истилоҳоти арабӣ олимон ва донишмандони Эрон низ дар мақолаву рисолаҳои хеш ишораҳо намудаанд. Доир ба ин масъала асарҳои зиёде ба нашр расидааст. Яке аз онҳо асари Муҳаммад Таботабоӣ «Усули забони арабӣ (сарф, наҳв, қироат ва таркиб) мебошад, ки аҳаммияти хоссаро доро аст. Олимони зиёде воридшавии калимаву истилоҳоти арабиро ба захираи луғавии забони тоҷикӣ аз нигоҳи сохториву пайдоиши таърихӣ таҳлилу баррасӣ намуда, онҳоро аз паҳлуҳои гуногун таҳлилу таҷзия намудаанд [2].

Ҳамин тариқ, калимаву истилоҳоти арабӣ ба сифати як бахши алоҳидаи захираи луғавии забон дар баробари истилоҳоти тоҷикӣ дар истилоҳсозиву истилоҳофаринии забони асили тоҷикӣ нақши муҳим доранд. Онҳо дар соҳаҳои мухталиф, бахусус дар истилоҳсозии тиббии тоҷикӣ ба назар мерасанд.

Манзури мо дар ин ҷода баррасии истилоҳоти тиббии арабӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ аст. Тибқи маводи баррасишуда, чунин истилоҳотро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

1. Истилоҳоти тиббие, ки хосси забони форсӣ буда, дар забони тоҷикӣ истифода намешаванд. Таъкид намудан бамаврид аст, ки ин истилоҳот ба гурӯҳи калимаву истилохоти матрук (куҳна) дохил шудаанд: тафмим-вазовазостомия, ҳилус-ворота почки, идрор- диурез (моча), инсидод- закупорка мочеиспускательного канала, лаҳим- паренхиматочный, илтиҳоби бавл- ортрит, марази мафсил- артроз, қулоҷ- афтозный, азала, абҳал, амъо, каъб, авҷоҷ, араз, илтиво, илал. сабал, садид, сарҷ. сидоҷ. рӯъоф, зафт [6, 7, 9, с.16, 17].

Дар ин замина нақши истилоҳоти шакли ҷамъи арабӣ низ хеле бузург аст, ки чанд намунае аз он меорем: бавосир, амроз, аъсоб, авдоҷ, азалот, баввоб, авҷо, аъроз [9, с.16].

2.Ба ин гурӯҳ истилоҳоти тиббии арабиеро метавон ворид намуд, ки аз даврaҳои қадим то ба имрӯз дар забони форсӣ- тоҷикӣ истифода шуда, баъзан барои истилоҳоти нав аз ҳисоби захираҳои калимаву истилоҳоти иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд: инҳироф - аномалия, думал - абцесс, ҳасм - аденомия, фатқ - везикулит, ихроҷ - извержение, таҳриф - извращение, тадқиқ - инфильтрация, тазриқ - инъексия, аъзо- орган, идрор - моча, инсидод – абтурация. Масалан, бо калимаву истилоҳоти зерин таркибҳои истилоҳии мухталиф сохта шудаанд: инҳирофи рагҳои гурда- аномалии почечных сосудов, инҳирофи андозаҳои гурда- аномалии величина почек, инҳирофи сохтори гурдаҳо- аномалии структуры почек, думали гурда- апостема почки, ҳасми ғадудомос- аденомэктомия, фатқи масона- везикоцелле, ихрочи манӣ- извержение семени, тадқиқи таҳшини пешоб- исследование осадки мочи, иртишоҳи пешоб- инфильтрация мочевая [16, с.17].

Қисми дигари ин гурӯҳи калимаву истилоҳоти тиббиро истилоҳоти мураккаб ва таркибу ибораҳои истилоҳие ташкил медиҳанд, ки як ҷузъашон аз калимаҳои арабӣ, ҷузъи дигарашон аз калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: зиддимасонавӣ- антидиурез, издиёди идрор- гиперуремия, ҷазри масона- отток мочи, ихтилоли асаб- нейрогенные расстройства [5].

Гурӯҳи истилоҳоти мураккабе низ вучуд доранд, ки ҳар ду ҷузъашон арабӣ буда, барои қисми бештари мардум нофаҳмо мондаанд. Ин гуна калимаву истилоҳот дар истифодаи умум кам ба назар мерасанд: доуларз- эпилепсия, доуласад- проказа, доулбатн- буминия, волчий голод, доулбақар- понос, диарея, доусаълаб- облысение, выпадение волос, доъулчӯъ- прокорливость, доулҳая- ихтибз, рыбя кожа, доулхамр- - белая горячка, доулханозир- золотуха, скрофулёз, доулракс- хорея, доуссубот- каталепсия, доуларақ- болезненная потливость, доулфил- слоновая болезнь. зотулҷанб- плеврит, зотуррия- пневмония, зотулкабид- гепатит, воспаление печени, зотулкулие- нефрит, воспаление почек, зотулмасона - цистит, воспаление мочевого пузыря [15].

Тавре маълум гардид, истилоҳоти тиббии арабӣ дар забони тоҷикӣ як бахши муҳими хазинаи луғавии забони миллии моро ташкил медиҳанд. Аммо то имрӯз истилоҳоти тиббии арабӣ дар забони тоҷикӣ ҷамъоварӣ нашудаанд ва фарҳанги ин истилоҳот низ тартиб дода нашудааст. Чунонки аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, бахше аз гурӯҳи истилоҳотро калимаҳое ташкил медиханд, ки танҳо барои хотирнишон сохтани муродифоти тоҷикӣ истеъмол шудаанд [8, с.23-24].

Гурӯҳи дигари истилоҳоти тиббие ҳам будаанд, ки муродифоти тоҷикии худро надоранд.Истилоҳоте низ будаанд, ки бино бар гузаштаи таърихиашон то имрӯз дар шакли арабӣ истифода мешуданд. Вале дар забони тоҷикӣ дар замони шӯравӣ аз истилоҳи русӣ-байналмилалии онҳо истифода мекарданд. Баъдан бо шарофати истиқлолият аз ҳисоби захираи луғавии худи забони тоҷикӣ ва калимаву истилоҳоти иқтибосии арабӣ истилоҳоти суфтаву равони тоҷикӣ сохта шуд: кардиолог- қалбшинос, дилшинос, кардиология - қалбшиносӣ, дилшиносӣ, амрози бемориҳои дил, психология - равоншиносӣ, психолог- равоншинос, рӯҳшинос, неврология- асабшинос, асабпизишк, стоматология- дандонпизишк, травматология- осебшинос, осебпизишк, травматолог- шикастабанд, офталмология- чашмпизишк, анкология- саратоншиносӣ, анколог-саратоншинос, хирург- ҷаррох, урология- пешобшиносӣ, уролог-пешобшинос [13].

Дар фуровард бояд гуфт, ки як бахши калони таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаву истилоҳоти тиббии арабӣ ташкил медиҳанд ва истилоҳоти тиббии арабиюласл дар таркиби луғавии забон нақши бузург доранд.

Ҳангоми таҳлилу баррасиҳои истилоҳоти тиббии арабӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки онҳо дар забон хеле мутадовил мебошанд. Ба ин маъно, истилоҳоти тиббие будаанд, ки танҳо хосси забони форсӣ- тоҷикӣ ҳастанд; истилоҳоти тиббии арабие, ки дар забони тоҷикӣ муодили тоҷикии худро доранд; истилоҳоти арабие, ки ба таври баробар дар забони тоҷикӣ низ истифода мешаванд; ҷузъҳое, ки аз онҳо якчанд истилоҳоти тиббӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тариқ, таъсири истилоҳоти тиббии арабӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёд буда, онҳо тайи солиёни дароз ва ҳатто то имрӯз идома доранд.

АДАБИЁТ

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) / Т.Бердиева. - Душанбе: ДДТ, 1991. – 128 с.
2. Бердиева Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований (По материалам прессы 20-годов) / Т. Бердиева. - Душанбе: Ирфон, 1971. - 231 с.
3. Жестков А.С. Вопросы семантической модификации арабских заимствований в современном персидском языке / А.С.Жестков // 4-й международный симпозиум учёных соцстран по теоретическим проблемам языков Азии и Африки :Тезисы докладов Советских языковедов. – М.; Изд-во Наука, ГРВЛ, 1986. - С.18-24.
4. Иванова Г.Ф. Медицинский русско- латинский и латино-русский словарь / Г.Ф. Иванова. – М.; 1951. – 411 с.
5. Кодирӣ Т.Р. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ оид ба пешобшиносӣ / Т.Р. Кодирӣ. – Душанбе, 1994. - 48 с.
6. Қосимова М. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба истилоҳоти забоншиносии пешин / М.Қосимова // Паёми Донишгоҳи миллӣ. Забоншиносӣ. - Душанбе, 1990. - №1. - С.30-36.
7. Лобан К.М. Терминологический словарь важнейших инфекционных и паразитарных болезней человека / К.М. Лобан. – М., 1968. – 26 с.
8. Мачидов Х.М. Калимаҳои иқтибосии тоисломӣ дар забони тоҷикӣ / Х.М. Мачидов // Маърифат. - №5-6. - 1999. - С.21.
9. Мирзо Х.С. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ / Х.С. Мирзо. - Душанбе, 2008. - 334 с.
10. Назарзода С. Забон ва истилоҳот. (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003.
11. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – Москва; Изд-во МГУ, 1975.
12. Рачабалиев Ш. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикии асабшиносӣ. (Дастури таълимӣ) / Ш. Рачабалиев. - Душанбе, 1998. - 54 с.
13. Расулов М.Я. Фарҳанги тиббӣ (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ). Ҷ.1. / М.Я. Расулов. - Душанбе, 1973. - 488 с.
14. Розенфельд А.З. Таджикско –персидские языковые отношения (по материалам лексики) / А.З. Розенфельд // Ученые записи Ленинградского Ордена Ленина Государственного Университета им. А.А. Жданова. № 294. Серия востоковедческих наук. Вып. 12. Филология и история стран Востока. – Л.; Изд-во Ленинградского Университета, 1961. - С.18-33.
15. Рубинчик Ю.А. Персидско- русский словарь / Ю.А. Рубинчик. – Москва: Русский язык, 1985. - 894 с.
16. Соатов И. Луғати мухтасари русӣ - форсӣ - англисӣ - тоҷикӣ / И.Соатов. - Душанбе, 1997. - 68 с.
17. Черепов. Фарҳанг ва муҳовараи офталмологии русӣ ба тоҷикӣ. - Душанбе, 1996.

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР ИСТИЛОҲСОЗИИ ТИББӢ

Тавре маълум аст, то даврони инқилоб қисми бештари захираи луғавии забони тоҷикиро калимаву истилоҳоти арабӣ ташкил медоданд. Дар даврони ҳокимияти собиқ шӯравӣ бошад, ворид шудани калимаву истилоҳоти хориҷии байналмилалӣ як амри табиӣ ба шумор мерафт. Дар ин ҳангом риояи қонуниятҳои истилоҳсозии забони тоҷикӣ, истифодаи калимаву истилоҳоти арабӣ сарфи назар карда мешуд, ки ин равиш бар хилофи қонуниятҳои умумии ташаккул ва такомули забони тоҷикӣ равона шуда буд. Дар ниҳояти кор истилоҳоти арабӣ аз истеъмол хориҷ шуданд, ба ҷойи онҳо истилоҳоти байналмилалӣ рӯйи кор омаданд, ки аз чанд ҷиҳат хилофи қонуниятҳои истилоҳгузинии забони тоҷикӣ буданд. Дар мақолаи мазкур масоили хеле муҳимми истилоҳсозии тиббии арабӣ дар забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Таъкид кардан бамаврид аст, ки қисми бештари муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ бар он ақидаанд, ки анқариб 60 дарсади захираи луғавии забони тоҷикиро истилоҳоти тиббии арабӣ ташкил медиҳад ва онҳо дар истилоҳсозии тиббии тоҷикӣ нақши бузург доранд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти арабӣ, истилоҳшиносӣ, истилоҳсозӣ, захираи луғавӣ, калимоти арабӣ, қонуниятҳои истилоҳсозӣ, забони тиббӣ.

РОЛЬ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИИ

Как известно, до революции большую часть лексического запаса таджикского языка составляли арабские слова и термины. В советский период внедрение международной терминологии было естественным процессом. При соблюдении закономерностей терминообразования таджикского языка использование арабских заимствований ограничивалось, это происходило вопреки общим закономерностям формирования и развития таджикского медицинского языка. В итоге арабские слова и термины были выведены из употребления, а вместо них стали использоваться международные термины, что в некоторой степени противоречило закономерностям отбора терминов таджикского языка. В данной статье исследуются важные проблемы медицинского терминообразования с использованием арабских слов. Важно отметить, что многочисленные исследования медицинских арабских заимствований, проведённые зарубежными и таджикским востоковедами, показывают, что 60% словарного состава современного таджикского языка составляют арабские термины и они играют очень важную роль при образовании медицинской терминологии таджикского языка.

Ключевые слова: арабские слова, терминоведение, терминообразование, лексический запас, арабские слова, закономерности терминообразование, медицинский язык.

THE ROLE OF ARAB BORROWING IN MEDICAL TERMINOLOGY

As you know, before the revolution, a large section of the lexical stock of the Tajik language was composed of Arabic words and terms. In the Soviet period, the introduction of international terminology was a natural process. Subject to the regularities of the terminology of the Tajik language, the use of Arabic was limited, this was contrary to the general laws of the formation and development of the Tajik medical language. As a result, Arabic words and terms were withdrawn from use, and international terms began to be used instead, which to some extent contradicted the patterns of selection of Tajik language terms. This article explores the important issues of medical terminology using Arabic words. It is important to note that numerous studies of medical Arabic borrowings conducted by foreign and Tajik orientalists show that 60% of the vocabulary of the modern Tajik language are Arabic terminologies and they play a very important role in the formation of the medical terminology of the Tajik language.

Key words: Arabic words, terminology, terminology, vocabulary, Arabic words, patterns of terminology, medical language.

Сведения об авторе: ***Турахасанов К.Ш.*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 918-15-43-10**

Information about the author: ***Turahasanov K.Sh.*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 918-15-43-10**

УДК: 811.111:811.21/.22-3

ВИЖАГИҲОИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗИ АМАЛ ДАР НИЗОМИ ФЕЪЛҲОИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ибрагимова Р.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Категорияи тарзи феълӣ аз мафҳумҳои басо мураккаби низоми забонҳост. Ҳанӯз солҳои панҷоҳуми садаи XX академик В.В. Виноградов [2,с.476] дар хусуси ин категорияи феълӣ навишта буд, ки он дар хатти аз ҳама сарҳадии байни грамматика, лексикология ва фразеология мавқеъ гирифтааст; дар сатҳи грамматика ин категория аз морфологияи калима дида, ба синтаксис бештар қаробат дорад.Асосгузори грамматикаи илмии забони англисӣ Ҳенри Суит [12,с.112-113] таҳти мафҳуми тарзи амал *(Voice)* роҳҳои мухталифи ифодаи муносибати байни феъли гузаранда ва субъекту объекти онро фаҳмида, ду шакли категориалии онро *(Active Voice ва Passive Voice)*нишон додааст.

Низоми тарзи забонҳои муайян аз якдигар бо таркиби морфологии шаклҳои сохтаи тарз фарқ мекунад.Дар сарчашмаҳои забоншиносӣ ҳангоми муайян намудани моҳияти категорияи тарз се нуқтаи назар ба чашм мерасад.

1.Муносибати семантикӣ, ки мувофиқи он «тарз ин категорияе мебошад, ки дар натиҷаи тазоди шаклҳои морфологӣ ба амал меояд ва маънои он аз якдигар аз рӯйи фаҳмиши ҳамон як муносибати байни субъекти семантикӣ, амал ва объекти семантикӣ фарқ дорад. Тавофут дар он аст, ки хосияти феъл нисбати соҳиб, ки бо мубтадо ифода ёфтааст ба ҷониби гуногун тарз мегирад» [8,с.613].

2.Муносибати синтаксисӣ, ки мувофиқи он шаклҳои тарз муносибати феълро нисбат ба мубтадо ифода мекунад.

3.Муносибати семантикию синтаксисӣ, ки мувофиқи он шаклҳои тарз муносибати амали феъл ва субъекти он нисбат ба мубтадо ва пуркунандаро ифода мекунад [1,с.98].

Рочеъ ба шумораи шаклҳои тарз низ мухолифати ақидаҳо дида мешавад. Дар сарчашмаҳои гуногуни забоншиносӣ шаклҳои тарз чунин номгузорӣ шудаанд: фоил, мафъул, миёна, нафсӣ, муштарак ва ғ.

Ин се муаммо (муайян намудани тарз, шумора ва номи шаклҳои пассив) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки ин ё он нуқтаи назар дар равияи гуногуни забоншиносӣ афзалтар аст.Дар забоншиносии тоҷик муаммои тарз ба таври амиқ омӯхта нашудааст. Забоншиносони тоҷик дар забони тоҷикӣ 4 тарзро ҷудо мекунад [7,с.202]: 1) фоил; 2) мафъул; 3) тарзи бавосита; 4) нафсӣ.Ин олимон, инчунин [7,с.264] дар забони тоҷикӣ ду шакли тарзро нишон медиҳанд: 1. Шакли фоил; 2. Шакли мафъул.

Аз рӯйи маънои феъл ҳар яке ин шаклҳоро ба зергурӯҳҳо ҷудо мекунанд: 1) фоили бевосита; 2) фоили бавосита; 3) мафъули бевосита; 4) мафъули бавосита.

Забоншиноси шӯравӣ Б. А. Илйиш дар қатори актив ва пассив тарзҳои муштарак ва миёнаро ҷудо кардани мешавад:

1) тарзи фоил *(I opened the door);*
2) тарзи мафъул *(The door was opened by him);*
3) тарзи муштарак *(They greeted each other);*
4) тарзи миёна *(The door opened);*
5) тарзи нафсӣ *(She found herself alone) [13,с.115-122].*

Б.А. Илйиш дар кори мазкур таърифи худро оид ба категорияи тарз намедиҳад, аммо ду таърифро пешкаш мекунад:

1) аз мақолаи академик Ф.Ф. Фортунатов, ки дар он ҷо навишта шудааст «Шаклҳои тарз тавофутро нисбати аломати бо асоси феъл ифодагардида ба субъекти он нишон медиҳад» [10,с.482];

2) аз кори А.А. Потебня, ки дар он ҷо навишта шудааст: «Тарз ин муносибати субъект ба объект, аниқтараш муносибати хабар ба мубтадо ва пуркунанда аст» [6,с.484].

Б.А. Илйиш дар китоби назарии худ таърифи зерини категорияи тарзро меорад: «Тарз ифодагари хусусияти муносибати байни мубтадо ва хабар, инчунин муносибати амал ба объект мебошад, агар он дар ҷумла мавҷуд бошад» [13,с.191].

Профессор А.И. Смирнитский дар забони англисӣ ду тарзро ҷудо мекунад ва иброз медорад, ки «тавофути байни шаклҳои фоил ва мафъулии феъл (актив ва пассив) дар гуногунии раванди амал мебошад». Шакли фоилии феъл амалеро номбар мекунад, ки тарзи он аз чап ба рост (аз мубтадо ба сӯйи пуркунанда) равон аст. Шакли мафъулӣ амалеро зикр менамояд, ки баръакс, аз рост ба чап (аз пуркунанда ба сӯйи мубтадо) ҷараён мегирад [8,с.266].

И.П. Иванова ғайр аз тарзи фоил ва мафъул тарзи нафсии феълро (reflexive voice) ҷудо мекунад, ки он тавассути як зумра феълҳо ва ҷонишинҳои нафсӣ (*myself, himself, themselves* ва ғ.) ифода меёбад ва дар таркиби *«I dressed myself» – «I dressed»* ҷонишин гӯё маъноии лексикии худро суст мекарда бошад [5,с.80].

Дар хусуси категорияи тарзи феъл профессор Т.Н. Воронсова ақидаҳои баъзе англисшиносонро муфассал таҳлил намуда, иброз медорад, ки «дар категорияи тарз ягон муносибати дутарафаи иловагӣ ба «актив» ва «пассив» дар системаи шаклсозии феъл ба назар намерасад» [3,с.234]. Профессор Т.Н. Воронсова ба ин категория чунин таъриф медиҳад: «Тарз ин категорияи шаклсози феъл, ки муносибати тарзи амалро нисбати предмети дар ҷараён буда, нишон медиҳад (дар назар дошта шудааст, ки амал метавонад «бетарз» бошад) [3, с.240].М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская дар забони англисӣ ду шакли тарзро нишон медиҳанд ва онҳоро тарзҳои фоил ва мафъул меноманд. Онҳо ба тарз чунин таъриф медиҳанд: «Тарз ин шакли феъл мебошад, ки муносибати амал ва субъекти онро нишон медиҳад. Маънои ин муносибат дар он дида мешавад, ки оё он аз тарафи субъект ба ичро мерасад ё ба субъект равона шудааст» [4,с.187]. Дар таърифи мазкур маълум нест, ки дар зери истилоҳи «субъект» чӣ дар назар аст.

Англисшиносон Б.С. Хаймович ва Б.Л. Роговская инчунин масъалаи тарзро таҳқиқ карда, ба хулосае омаданд, ки танҳо дар феълҳои объектӣ ду шакли тарз (фоил ва мафъул) мавҷуд аст [11,с.130]. Далелҳои рад кардани дигар намуди тарз дар забони англисӣ аз тарафи онҳо эътимоднок мебошад.Зарур аст, ки боз як ақидаро оид ба моҳияти шаклҳои категориалии фоил ва мафъул иброз дорем, ки аз тарафи профессор Л.С. Бархударов пешниҳод гаштааст. Л.С. Бархударов мавҷудияти ду тарзи феълиро нишон медиҳад, ки онҳо тарзи фоилӣ ва тарзи мафъулӣ мебошанд. Ин олим тарзи мафъулиро *(Passive Voice)* эътироф карда, бар хилофи дигар англисшиносон шакли фоилии феълро *«Non-passive»* номидааст ва ба ин тарзи феълӣ инчунин шаклҳои навъи *«washed himself»* (шакли нафсии феълӣ), *«helped each other»* (шакли муштараки феълӣ), *«the door opened»* (шакли миёнаи феълӣ)-ро, ки Б.А. Илйиш ва дигарон ҷудо кардаанд, дохил менамояд. Ба андешаи ӯ, аз рӯйи хусусиятҳои морфологии худ ин шаклҳо *(washed himself, helped each other, the door opened)* аз шакли фоилӣ фарқ намекунанд. Ӯ якчанд маъноҳои шакли фоилии феълро нишон доданӣ мешавад. Дар ҷумлаҳои навъи *I took a pencil, John opened the door* феълҳо маънои фоилиро (актив) доранд. Дар ҷумлаҳои навъи *The door opened, The book sells well* феъл дар шакли фоилӣ омадааст ва маънои медиалиро соҳиб аст. Дар ҷумлаҳои навъи *John dressed, He washed and shaved* (аз он ҷумла *John dressed himself*) феълҳо маънои нафсиро доранд. Дар ҷумлаҳои навъи *They kissed each other, John and Bill met in the street* (аз он ҷумла *John and Bill met each other in the street*) ҳамон шакли фоилии феъл мавҷуд аст, ки маъноияш амали муштарак мебошад.

Ҳамин тавр, Л.С. Бархударов дар бораи якчанд хелҳои тарзи феълӣ (яъне нафсӣ, муштарак, миёна) сухан наронда, балки ҳамаи онҳоро шакли фоилии феъл мешуморад ва аз ин рӯ, дар забони англисӣ мавҷудияти танҳо ду шакли ин категория (*passive voice ва non-Passive voice*)-ро собит кардани мешавад.Дар яке аз корҳои охирини англисшиносӣ, дар тарҷумаи русӣ «Грамматика английского языка» аз силсилаи Кобелд, дар бобати ном ва маънои шаклҳои тарз чунин навишта шудааст: «Вақте ки шумо оиди ягон кас ё ягон чиз чун ичрокунандаи амал ё ки агенс (*the agence*) сухан мекунед, шумо ин калимаро ба ҷойи мубтадо истифода мебаред ва феъл дар шакли фоил меистад»; номи дигар шахс ё ин ки предмет пуркунандаи (*the object*) феъл маҳсуб мешавад. Воқеан, шумо метавонед диққати худро ба шахс ё предмете, ки ба он таъсир расонида шудааст, равона кунед ва номи ин шахс ё предмет дар шакли фоил пуркунанда мешавад. Дар ҳолати дигар шумо ин номро чун мубтадои ҷумла истифода мебаред, зеро феъл дар шакли мафъул мебошад [1, с.578].

Рочеъ ба категорияи грамматикии мазкур олими маъруф М.М. Гухман иброз медорад, ки ин категория байни худ муносибати се дараҷаро муайян мекунад: синтаксисӣ, семантикӣ ва коммуникативӣ. Дар тарзи фоил агенс ин мубтадо ва хабар марказгурез мебошад. Аз ҷиҳати коммуникативӣ мубтадо тема, яъне субъект ҷузъи муҳимми ахбор маҳсуб намешавад ва патсиенс ин пуркунанда, яъне рема ҷузъи муҳимми ахбор мебошад, инчунин хабар низ рема маҳсуб мешавад. Дар тарзи мафъул дар ҷойи мубтадо ба ҷойи ичрокунандаи амал (агенс) патсиенс меистад. Хабар бошад марказшитоб мебошад. Аз ҷиҳати мухобиравӣ бошад мубтадо-патсиенс тема буда, пуркунанда – агенс вазифаи рематикиро ичро мекунад ва хабар низ тематикӣ мебошад.

Пайдост, ки категорияи тарзи феълӣ барои аксари забонҳои ҳиндуаврупоӣ хос аст. Аз ин рӯ, табиист, ки дар забонҳои ҳамоила ин ё он ҳодисаҳои забон ҷиҳатҳои мушобеҳ доранд. Дар баробари ин, дар сохти чунин забонҳо метавон ҳодисаҳоеро дарёфт, ки онҳо мутлақо аз ҳамдигар тафриқа доранд ва ин тафовутҳо то ба ҷое мерасад, ки кас аз хешигарии забонҳои ҳамоила шубҳа пайдо мекунад. Категорияи тарзи феълӣ аз зумраи ҳамин гуна ҳодисаҳои грамматикист, ки дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ он ҷонибҳои ҳам шабеҳ ва ҳам тафовутнок дорад. Дар ин боб мо чанд ҷанбаҳои изоморфӣ ва алломорфиеро, ки дар рафти таҳлили маводҳои амалӣ мушоҳида намудем, ба қалам меорем: дар ин ҷо ба ақидаи К. Усмонов ва Ш. Афандихонов низ такя мекунем [9, с.95].

Дар ҳар ду забон мавҷудияти категорияи тарзи феълӣ ҳамаҷониба эътироф шудааст. Ин категория дар ин ду забон, мисли забонҳои дигари ҳиндуаврупоӣ муносибати амали феълиро ба объект ё субъекти он ифода мекунад. Маънои ин муносибат метавонад чанд хел бошад, вале аз байни чунин муносибатҳо ду навъ муносибат барҷаста зоҳир мегардад. Аввалан, феъл метавонад ба амале ишора кунад, ки он аз тарафи мубтадо ба ичро расидааст ё хосияти он аст, ки дар ин ҳолат сухан дар бораи тарзи фоилӣ меравад.Масалан: *There was no opera now. That fellow Wagner had ruined everything [21, с.43] / Ангиштканон ҳамон сол як мувaффақияти калон ба даст оварданд [17, с.67].*

Дуюм, амали феълӣ аз тарафи мубтадо ичро карда намешавад, балки мубтадо таҳти таъсири амале мондааст. Дар ин мавриди сухан дар бораи тарзи мафъули феъл меравад.

Масалан: *Old Jolyon was taken aback [20, с.44] / Танаи ниҳолҳо сафед карда шуданд, то ки онҳо аз касалӣ эмин бошанд [15, с.90].*

Ду маънои ба ҳам муқобил зикршуда дар ҳарду забон бо шаклҳои гуногун ифода меёбанд. Тарзи фоили ҳар ду забон дорои шаклҳои мухталифи замонию намудии феъл буда, бе феъли ёридиҳандаи *«шудан»* дар забони тоҷикӣ ва *«to be»* дар забони англисӣ сохта мешавад.Масалан: *Family dinner of the Forsytes observe certain traditions [20, с.51] / Дидаам дар Бомбай боғе муаллақ чун биҳишт,*

Бо қалам тасвири онро кай тавонад кас навишт? [11, с.65].

Шакли мафъули феъл бошад, дар ҳарду забон ба воситаҳои аналитикӣ ифода мешавад. Дар забони англисӣ тавассути ёридиҳандаи феъли «to be» ва шакли Participle II чун сифати ҷузъи асосӣ сохта мешавад. Дар забони тоҷикӣ бошад, унсури ёридиҳанда феъли «шудан» ва ҷузъи асосӣ шакли сифати феълии замони гузашта мебошад.Масалан: *He felt that her friends ought to be chosen for her / Саҳроҳои беканори колхозӣ аз ғӯзапояҳо тоза карда шуданд [16, с.56].*

Дар ҳарду забон шакли фоили феъл дар қатори маънои ба мубтадо тааллуқ доштани амали феълӣ метавонад боз баъзе дигар маъноҳоро ифода кунад. Гузашта аз ин, амали аз субъект сар зада, боз ба худи субъект метавонад баргардад, ки ин низ маънои шакли фоил аст.Мисол: *He shawed quickly / Ӯ тезакак риш гирифт.*

Инчунин, шакли фоил боз маъное дорад, ки аз рӯйи он ичрокунандаи амал зиёда аз як предмет буда, амалиёти яке ба дигаре мегузарад, яъне маънои муштарак маҳфуз мемонад.

Масалан: *They grated each other / Онҳо бо ҳамдигар вохӯрданд.*

Гузашта аз ин шакли фоили феъли ин ду забон метавонад ба амал далолат кунад, ки ба мубтадо дахл доштан ё надоштани он мафҳум аст.Масалан: *The book sells well. The book sells well / Ин китоб нағз ба фурӯш меравад.*Дар ҳарду забон ҳам тарзи мафъули феъл асосан дорои як маънои категориалӣ аст; ин ҳам бошад, ба вазифаи мубтадо омадани номи объекти амал мебошад.Масалан: *Timothy, indeed, was seldom seen [20, с.87] / Гилемҳои нав ба хонаи калон густурда шуданд [14, с.56].*

Дар ҳарду забон ҳолатҳои шакли мафъули феъл шакли дигари омонимӣ дорад, ки он на маънои мафъулро ифода мекунад, балки ба ҳолати субъект далолат менамояд: *Soames was alarmed [20, с.73] / Дар пиронсолӣ дили одам озурда мешудааст [16, с.70].*

Дар ҳарду забон як зумра феълҳо ва, пеш аз ҳама, феълҳое, ки ҳаракатро ифода мекунанд, аз категорияи тарз берун мемонанд, зеро онҳо шакли категориалии мафъул надоранд.*Not many people came that day.*

Дар ҳарду забон созмонҳои мафъул метавонанд якактантӣ ё дуактантӣ бошанд. Мафъули якактантӣ гуфта, он созмони синтаксисиеро меноманд, ки дар он фақат як иштирокчии амал ё ҳолат, яъне танҳо мубтадо ба назар мерасад.*Her regrets were disapproved / Заминҳо шудгор карда шуданд.*

Таркиби мафъули дуактанта гуфта, чунин созмони синтаксисиеро меноманд, ки дар он ду иштирокчии амал, яъне ҳам субъект ва ҳам объект мавҷуд аст.*June was greatly encouraged by his interest / Ин навъ тарҷума карда шаванд [17, с.87].*

Дар ҳарду забон интихоби шакли мафъули феъл бо тағзияи актуалии ҷумла алоқаманд аст. Аввалан ҳангоми истифодаи шакли мафъул мақсади гуфтор аз он иборат аст, ки субъекти амал ба сифати ремаи ахбор пешкаш карда мешавад.Масалан: *The answer was followed by impressive silence [20, с.91] / Ба қалам навишта шудани иншои хонанда муаллимро ба тааҷҷуб овард.*Сониян, истифода нашудани номи субъекти амал дар созмонҳои мафъул аз он шаҳодат медиҳад, ки он ҷиҳати муҳимми ахбор нест ва аз ин рӯ, дар ҷумла ҳозир будани он нашояд: *Some of these are described here briefly [21, с.67] / Баъди ду соат оби ҷӯй баста шуд [16, с.46].*

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар системаи категорияи тарзи феълӣ як қатор ҷиҳатҳои мушобеҳ мавҷуд аст: Ин категория муносибати амали феълиро ба объект ва субъекти он ифода мекунад. Ин муносибат ду навъ мешавад: мубтадо ба ичрокунандаи амал далолат мекунад (тарзи фоилӣ) ё ҳуд мубтадо ба объекти амал ишора мекунад (тарзи мафъулии феъл).*That fellow had ruined everything (active) / Golyon was taken aback (passive).*

Донишҷӯён то дер пахта чиданд. Танаи дарахтон сафед карда шуданд.

Тарзи мафъулӣ дар ҳарду забон бо таври аналитикӣ сохта мешавад:

to write – навиштан (тарзи фоилӣ)

to be written – навишта шудан (тарзи мафъулӣ)

Дар ҳарду забон тарзи фоилии феъл метавонад муносибатҳои дигарро низ ифода кунад:

а) амал аз субъект сар зада боз ба субъект бармегардад.

He shaved quickly / Ӯ бо тезӣ риш гирифт.

б) субъект зиёда аз якто буда, амалиёти яке ба дигаре мегузарад, яъне маънои муштарак маҳфуз аст.

They greated each other / Онҳо ҳамдигарро оғӯш карданд.

Дар ҳарду забон тарзи мафъулӣ дорои як маънои категориалӣ аст: мубтадо объекти амалро ифода менамояд.

Дар забони англисӣ мавҷудияти ду шакли категориалии тарзи феъл (фоил ва мафъул) на ба гузаранда ё монда будани феъл, балки ба объектӣ ё субъектӣ будани он вобастагӣ дорад. Дар ин забон дар қатори

феълҳои гузаранда як қисми зиёди феълҳои монда, ки пуркунандаи бевосита қабул мекунанд, метавонанд дар тарзи мафъулӣ истанд:

I am told they didn't get old [18, c.57].

Дар забони тоҷикӣ бошад, бар хилофи забони англисӣ феъли монда наметавонад дорои шакли мафъулӣ бошад. Танҳо феълҳои гузаранда ду шакли категориалии феълро доро ҳастанд. Масалан: *I am told*-и забони англисиро ба забони тоҷикӣ дар шакли мафъулӣ тарҷума кардан имконнопазир аст, яъне тақлиди забони англисӣ карда, ин ҷумлаи англисиро ба забони тоҷикӣ таҳтуллафзӣ тарҷума кунем, он чунин шакл мегирад: *"ман гуфта шудам"*. Ин навъ тарҷума мухолифи нормаҳои забони тоҷикӣ мебошад. Саволе ба миён меояд, ки таркибҳои бо феъли мондаи забони англисӣ ифодашударо чӣ тавр метавон ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд. Тадқиқоти мо нишон дод, ки барои ин мақсад забони тоҷикӣ ё аз тағйир додани тартиби калима ё аз ҷумлаҳои номуайяншахс истифода мекунад. Алалхусус, ҷумлаи *I am told*-ро чун *"ба ман гуфтанд"* тарҷума бояд кард, ки дар он шакли тарзи фоилии феъл истифода шудааст, вале субъекти амал аз гуфтор берун мондааст. Ин ҷумла мубтадо ҳам надорад. Дар забони англисӣ бошад, ҷумла мубтадои худ *(I)*-ро дорад ва феъл дар тарзи мафъулӣ истодааст.

Дар ин ҷо низ мисли тоҷикӣ субъект ҳозир нест ё худ мисоли

"The answer was followed by an impressive silence" [19, c.87], ки феъли мондаи *"follow"* ки дар тарзи мафъулӣ истифода шудааст, ба забони тоҷикӣ ба воситаи тағйироти тартиби калима тарҷума карда мешавад:

Баъди ҷавоб хомӯшии таъсирбахше ба миён омад.

Вақте ки *"хомӯшии таъсирбахш"*-ро ба ҷойи аввал мегузорем, дар забони англисӣ феъл шакли тарзи фоилро мегирад. Яъне, *"хомӯшии таъсирбахш"* баъди ҷавоб ба миён омад *(фаро расид),* ки муродифи англисии он *"An impressive silence followed the answer"* мешавад.Чунонки мебинем, маҳз вазифаи коммуникативӣ доштани категорияи тарзи феълӣ аз тарҷумаи мисоли англисӣ ба тоҷикӣ ва аз тоҷикӣ ба англисӣ баръало ҳис мегардад.Дар забони англисӣ тартиби ҷойгиршавии феъли ёвари *"to be"* аз забони тоҷикӣ куллан фарқ мекунад. Дар забони англисӣ аввал элементи ёридиҳанда ва сониян ҷузъи асосии феълхабар меояд. Дар забони тоҷикӣ бошад, ҳолати баръакс мушоҳида мегардад, яъне феъли ёвари "шудан" баъди феъли асосӣ меистад. Масалан: *Some students are frightened by the expedsion [18, c.92] / Дар қишлоқи мо аз болои сой як кӯпруки наве сохта шуд [17, c.27].*

Дар забони англисӣ тарзи мафъулии феъл нисбат ба забони тоҷикӣ бештар кор фармуда мешавад ва алалхусус, дар адабиёти илмию техникии англисӣ ин тарз хеле зиёд ба назар мерасад. Ин тафовут аз он сар мезанад, ки дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ миқдори зиёди феълҳо метавонанд шакли категориалии мафъул дошта бошанд, яъне ҳам феълҳои гузаранда ва ҳам як қисми феълҳои монда.Дар таркибҳои мафъулии англисӣ иштироки мубтадо ҳатмист ва аз ин рӯ, ҷумлаҳои англисӣ бояд ҳамеша дутаркиба бошанд.Дар забони тоҷикӣ партофта шудани мубтадо ҳодисаи муқаррарист, бинобар он, ҷумлаи тоҷикӣ метавонад яктаркиба бошад. Маҳз дар ҳолатҳое, ки дар забони англисӣ шакли мафъул дутаркиба асту он бо феъли монда ифода гардидааст, дар забони тоҷикӣ чунин гуфтор бо ҷумлаҳои яктаркиба тарҷума мешавад.*He was helped that day (ҷумлаи дутаркиба) / Он рӯз ба ӯ ёрӣ доданд (ҷумлаи яктаркиба).*

Дар забони англисӣ маънои маъмули тарзи миёна, ки онро Б.А. Илйиш нишон додааст, одатан ба воситаи шакли фоилии феъл ифода меёбад [13, с.154]. Масалан:

The door opened – вале дар забони тоҷикӣ ин навъ маъно одатан ба воситаи шакли мафъулии феъл созмон меёбад. *Дар кушода шуд.*Дар забони англисӣ маънои нафсӣ низ бо шакли фоилии феъл ифода меёбад: *He shaved.*

Дар забони тоҷикӣ бошад, ин маъно мутлақо ба тарзи ба худ хосси тоҷикӣ ифода мегардад. Дар ин ҳолат дар забони англисӣ танҳо субъекти амал нишон дода мешавад, ки он дар як вақт объектӣ ҳам маҳсуб мешавад, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ ҳам субъект ва ҳам объекти амал ҳозир истифода мегардад. Ба сифати субъект муродифи субъекти англисии *"he"* калимаи *"ӯ"* меояд. Илова бар он, дар забони тоҷикӣ объект нишон дода мешавад ва ба ин сифат калимаи "риш" оварда мешавад. Масалан: *Ӯ ришашро тарошид (гирифт).*Дар забони тоҷикӣ мисли забони англисӣ *"ӯ тарошид"* гуфтан ба нотамомии фикр мебарад, зеро феъли *"тарошид"* ҳатман талаб мекунад, ки объекти он оварда шавад.

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ аз рӯйи шакл танҳо ду тарзи феълӣ (фоилӣ ва мафъулӣ) ҷудо карда мешавад, бо вуҷуди он ки шакли тарзи фоилӣ ҳамзамон метавонад дигар маъноҳои тарзро низ ифода кунад. Аз ҷумла, маънои тарзи миёна, нафсӣ ва муштарак. Дар забони тоҷикӣ бошад, феъл боз як суффиксе қабул мекунад, ки вай ба маънои каузативӣ далолат менамояд ва он маъноро мо дар кори худ маънои лексикии калима шуморидем. Феъли забони англисӣ дорои чунин суффикс нест ва маънои ин суффикс, ки касеро ба ичрои амале водор намудан аст, ба воситаи таркибҳои тавсифӣ, аз ҷумла, *to make smb., to do smth., to have smth. done, (I have my watch repaired)* ифода карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка / Л.С.Бархударов. - М., 1975.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове, 2 изд. / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1972.- 614 с.
3. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка / Г.Н. Воронцова. - М.,1960. – 399 с.
4. Ганшина М.А. English Grammar / М.А.Ганшина, Н.М. Василевская. - М., 1964. – 543 с.
5. Иванова И.П. Вид и время в современном английском языке / И.П.Иванова. - Л., 1961. – 288 с.
6. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Том 3. / А.А. Потебян. - М.: Учпедгиз, 1958. – 405 с.

7. Расторгуева В.С. Причастие. В кн.: Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки / В.С. Расторгуева. - М., 1981. - С. 129.
8. Смирнитский М.М. Морфолигия английского языка / М.М. Смирнитский. - М., 1959.
9. Усмонов К.У. К вопросу о значении категории залога / К.У. Усмонов // Совершенствование обучения языкам у условиях перестройки высшей школы. – Душанбе, 1990. - С.95-105.
10. Фортунатов Ф.Ф. О залогах русского глагола / Ф.Ф. Фортунатов. - СПБ, 1899.
11. Хаймович Б.С. A course in English Grammar / Б.С. Хаймович, Б.Л.Роговская. - М., 1967. – 298 р.
12. Ньенри Суит. A new English grammar / Ньенри Суит. - Part II.
13. Iliysh B.A. History of the English language / B.A.Iliysh. – L., 1973. - 351 p.
14. Айнӣ С. Дохунда / С. Айнӣ. – Сталинобод, 1960.
15. Икромӣ Ҷ. Дувоздах дарвозаи Бухоро / Ҷ.Икромӣ. – Душанбе, 1978.
16. Содиқ Ҳ. Қадри чавҳар чавҳарӣ донад / Ҳ.Содиқ. - Душанбе, 1987.
17. Ҷалил Р. Шӯроб / Р.Ҷалил. – Душанбе, 1982.
18. Christie A. Sparkling cyanide / A.Christie. - Lnd, 1979.
19. Dreiser Th. Sister Carry / Th.Dreiser. - M., 1977.
20. Galsworthy J. A modern com1edy / J.Galsworthy. - M., 1956.
21. Henry O. The skylight room and other stories / O.Henry. - M., 1971.

ВИЖАГИҲОИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗИ АМАЛ ДАР НИЗОМИ ФЕЪЛҲОИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур вижагиҳои категорияи тарзи амал дар системаи феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф ақидаи забоншиносони англис, рус ва тоҷикро нисбати категория тарзи амал баррасӣ намудааст. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар системаи категорияи тарзи феълӣ як қатор ҷиҳатҳои мушобеҳ мавҷуд аст. Ин категория муносибати амали феълиро ба объект ва субъекти он ифода мекунад. Ин муносибат ду навъ мешавад: мубтадо ба ичрокунандаи амал далолат мекунад (тарзи фоилӣ) ё худ мубтадо ба объекти амал ишора мекунад (тарзи мафъулии феъл). Дар забони тоҷикӣ бошад, феъл боз як суффиксе қабул мекунад, ки вай ба маънои каузативӣ далолат мекунад. Феъли забони англисӣ дорои чунин суффикс нест ва маънои ин суффикс, ки касеро ба ичрои амале водор намудан аст, ба воситаи таркибҳои тавсифӣ, ифода карда мешавад.

Калидвожаҳо: феъл, категорияи феъл, объекти амал, субъекти амал, шакли фоил, шакли мафъул, феъли ёридиҳанда, муносибати семантикӣ, муносибати синтаксисӣ.

ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИИ ЗАЛОГА В СИСТЕМЕ ГЛАГОЛОВ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье автором подвергнуты рассмотрению и изучению особенности категории залога в системе глаголов английского и русского языков. Автор также рассмотрел взгляды английских, русских и таджиксих лингвистов относительно категории залога. В таджикском и английском языках в системе категории залога существует целый ряд сходных сторон. Данная категория выражает отношение глаголного действия к объекту и субъекту. Данное отношение бывает двух типов: подлежащее указывает на испольнителя действия (действительный залог) или подлежащее указывает на объект действия (страдательный залог). В таджикском языке принимает еще один суффикс, который указывает на каузативное значение.Глагол английского языка не имеет такого суффикса и значение такое суффикса, которое обозначает принуждение кого-то к выполнению действия, выражается посредством описательных структур.

Ключевые слова: глагол, категория глагола, объект действия, действительный залог, страдательный залог, вспомогательные глаголы, семантическое отношение, синтаксическое отношение.

PECULIARITIES OF THE SECURITY CATEGORY IN THE SYSTEM OF VERBS OF THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In this article, the author has examined and studied the features of the category of pledge in the verb system of English and Russian languages. The author also examined the views of English, Russian and Tajik linguists regarding the category of collateral. In Tajik and English, there are a number of similarities in the collateral category system. This category expresses the relationship of the verb action to the object and subject. This relationship is of two types: the subject indicates the executor of the action (active voice) or the subject indicates the object of the action (passive voice). In the Tajik language, it takes another suffix that indicates a causative meaning. The English verb does not have such a suffix and the meaning of a suffix that means forcing someone to perform an action is expressed through descriptive structures.

Keywords: verb, category of verb, object of action, active voice, passive voice, auxiliary verbs, semantic relation, syntactic relation.

Сведения об авторе: ***Ибрагимова Рано Абдушукуровна*** – Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и грамматики английского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. E-mail: **rano1977@list.ru.** Тел.: **927-55-62-66**

Information about the author: ***Ibragimova Rano Abdushukurovna*** – Khujand State University named after B.Gafuraov, candidate of philological sciences, docent of translation and English grammar department. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Str., 1. E-mail: **rano1977@list.ru.** Tel.: **(+992) 927-55-62-66**

УДК: 811.21/.22:811.161.1-3

КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Холиқзода А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тарз - категорияи феълӣ маҳсуб меёбад, ки муносибати амал ва ё ҳолатро нисбати субъект ва объекти он нишон дода, маънии онро дар муқобилгузории тарзҳои фоилӣ ва мафъулӣ ифода менамояд. Тарзи фоил ва шаклҳои он амалро ҳамчун аз субъект асосёфта нишон медиҳад, таркибҳо бо феълҳои тарзи фоил бошад фоилӣ номида мешаванд: Гурӯҳи тафтишотӣ корро баҳогузорӣ намуд; *Омӯзгорон нақшаи кориро муайян менамоянд.* Дар таркиби тарзи фоил мавқеи мубтадоро номгӯи субъекти амалкунанда ишғол менамояд, объект бошад, бо шакли падежи мафъулӣ ифода ёфтааст. Шаклҳои тарзи мафъули феъл амалро ҳамчун нишонаи сохти мафъули объект нишон медиҳанд, таркибот бо феълҳои тарзи мафъул бошад сохти мафъулӣ

номида мешаванд (Гурӯҳи тафтишотӣ корро баҳогузорӣ намуд*; Омӯзгорон нақшаи кориро муайян менамоянд*). Дар сохти мафъул мубтадо маънии объектро дорад, ки таъсиррасониро дар худ ҳис менамояд, номгӯи субъекти амалкунанда бошад дар шакли падежи ҳолат меистад.

Алоқаи категорияи тарз бо морфология дар он падидор мегардад, ки ҳар як тарз дар забони тоҷикӣ дорои шакли категориалии худ мебошад: Денисови дурахшончашми пахмоқмӯй як пояшро ақиб гузошта, дар пеши клавикорд нишаста буд. Яке аз ин ҳамсуҳбатон марди ғайриҳарбӣ, рӯяш пурчини лоғар, ришу муйлабаш тарошида, тундмиҷозе буда, ҳарчанд ба пири наздик расида бошад ҳам, лекин монанди ҷавон хеле олуфта либос пӯшида буд [10,с.73, 96].

Дар намунаи якум ва дуюм ибораи *«нишаста буд»* аз худ шакли тарзи фоили феъл - замони гузаштаи дурро (дар забони тоҷикӣ) нишон медиҳад.

Алоқаи тарз бо мафҳумҳои мубтадо ва пуркунанда дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми фоилии мубтадо ҳамчун иҷрокунандаи амал баромад менамояд, ки бо феъл-хабар ифода ёфтааст, вақте ки ҳангоми мафъулии мубтадо чунин намебошад, он баръакс ба предмет ишорат менамояд, ки ба он аз берун таъсир расонида мешавад: Вай рӯяшро як қач карду баъд қиёфаи ниҳоят ҷиддии боадабона ва маъсумона ба худ гирифт [7,с.179]. – Вай пас аз омада рафтани табиб хеле рӯҳбаланд ва хурсанд шуда буд [7,с.159].

Дар ду ҷумлаи аввал феъли «ба худ гирифт» инъикосгари шакли тарзи фоили феъл мебошад. Онҳо амалро ифода менамоянд, ки иҷрокунандагони онҳо *«Вай»* мебошад. Дар ду ҷумлаи минбаъда ибораҳои «хурсанд шуда буд» барои ифодаи маънии категориалии феъли мафъул хизмат менамоянд. Ин амалҳо дар ин ду ҷумлаи забони тоҷикӣ ифода наёфта монданд, чунки онҳо дар ин ҷо мубрам арзёбӣ мегарданд. Лекин дар ҷумлаи баъдӣ субъекти амал иштирок менамояд: Овози форами ӯро насими баҳорон ба худ гирифта, ба ҷойҳои дур мебурд, риши калон ва мӯйи сари фатила-фатилаи ӯро парешон месохт… [7,с.334].Дар намунаи овардашуда субъект ташкилаи «риши калон, мӯйи сари фатила-фатила» ҳисобида мешавад, ки дар функсияи синтаксисии пуркунандаи ғайриаслӣ баромад менамояд.Дар забони муосири русӣ воситаҳои ифодаи муқобилгузории тарзӣ аз бисёр ҷиҳат аз намуди феъл вобастагӣ доранд. Дар феълҳои намуди мутлақ маънии тарзи мафъулӣ бо шаклҳои сифати феълии мафъули замони гузашта истифода меёбад (бояд ба ҳисоб гирифт - ба ҳисоб гирифта шуд; аз нав бояд сохт - аз нав сохта шуд, аз нав сохташуда). Дар феълҳои намуди ғайримутлақ маънии тарзи мафъул бо шаклҳои сифати феълии мафъул ва ё замони ҳозира ифода меёбанд (эҷод кардан- эҷод менамоем, эҷодшуда).

Метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки дар дарки тафсири категорияи луғавӣ – маъноии гузарандагӣ – нагузарандагӣ ягонагии ақоид вуҷуд надорад. Аз ҷумла, М.А. Ганшина ва Л.М. Василевская чунин мешуморанд, ки феъли «мебинам» дар ҷумлаи - Ман духтарчаро (ӯро) мебинам» ва феъли «ёрӣ мерасонам» дар ҷумлаи - Ман ба духтарча ёрӣ мерасонам» феълҳои гузаранда мебошанд. Онҳо фикри худро чунин асоснок месозанд, ки исми «духтарча» дар шакли падежи умумӣ, ҷонишини «Ӯ» бошад- дар шакли падежи объектӣ омадааст. Бо чунин ақида набояд розӣ шуд, чунки феълҳои гузарандагӣ – нагузарандагӣ – категорияи луғавӣ – маъноӣ мебошад, на морфологӣ, ки ба он шаклҳои падежии исм ва ё ҷонишин тааллуқ доранд. Агар ҳатто ба алоқаи категорияи гузарандагӣ – нагузарандагӣ бо категорияи падеж роҳ диҳем, ки байни феъли «мебинам» ва «ёрӣ мерасонам» бо объектҳои онҳо мавҷуданд, онҳо гуногунмаънӣ мебошанд. Ҳолатҳое низ мавҷуданд, ки феъли гузаранда объектеро талаб менамояд, ки зери амал қарор гирифтааст: Генерал ба сӯйи капитан рӯй гардонд ва ба чеҳраи кушод ӯро аз сар то по синча кард [11,с.4].Дар ҷумлаи мазкур самтнокии амал ба объект вуҷуд надошта, равонасозии амал ба шахси муайян ҷой дорад. Бояд қайд намуд, ки набояд феъли навъи «ёрӣ мерасонам»- ро ба қатори феълҳои гузаранда мансуб дод, чунки он амалеро, ки ба предмет мегузарад, ифода наменамояд.Дар китоби забони тоҷикӣ барои макотибҳои олии Тоҷикистон чунин гуфта мешавад, ки дар асоси муносибат байни субъект ва объект ва муносибати амал нисбати онҳо тамоми феълҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: гузаранда ва нагузаранда [6,с.259]. Инчунин, чунин навиштаҳоро дар ин китоб мехонем: «Феълҳои гузаранда бо тартиби ҳатмӣ пуркунандаи бевоситаро талаб менамоянд» [6,с.260]. Дар ин муайянкунандаҳо ду иштибоҳ ба мушоҳида мерасад. Якум, гузарандагӣ – нагузарандагии феъл бо муносибат байни субъект ва объект ягон гуна алоқамандӣ надорад. Бояд қайд намуд, ки байни субъект ва объект муносибати бевоситаи луғавӣ ва ё маъноӣ пайдо карда намешавад. Муносибат байни онҳо танҳо ба воситаи амал татбиқ мегардад, ки ифодаи худро ба воситаи сохти актив ва пассив меёбад, ки дар яке аз сарчашмаҳо оид ба забони русӣ дуруст қайд карда шудааст.

«Сохти фоил ва мафъули феъл воситаҳои нахвии ифодаи муносибат байни субъекти амал ва объект мебошад». Дуюм, ҳолатҳои зиёди истифодабарии феълҳои гузаранда бе пуркунандаи бевосита мавҷуд аст: Қомати миёна, чеҳраи гарм, мӯйи ба сари сина афтодаи ӯ ба чашмони Сафар торафт наздик мешуданд [10,с.16]. Дар фронт ҳар як участкаи тири милтиқу тӯп хатти пеши ҷанг ҳисоб мешавад, - гуфт генерал абрӯвони зардчатоби худро ҷиддӣ ба ҳам кашида.Дар ҷумлаҳои тоҷикӣ шаклҳои калимаҳо бе тавсиф истифода бурда шудаанд, яъне онҳо пуркунандаҳои бевосита надоранд. Феъл дар ҳошияи мазкури ҷумлаи якум бо маънии «намоён шудаанд» истифода бурда шудааст». Оиди истифодабарии ибораи «ҳисоб мешавад» бе пуркунанда чунин гуфтан мумкин аст, ки дар ин ҷумла диққати гӯянда ба худи раванд равона карда шудааст, яъне зикр кардани объект муҳим намебошад.Барои забони тоҷикӣ истифодабарии феълҳои гузаранда хос аст. Дар забони тоҷикӣ феълҳои «хондан, навиштан» маънии қобилияти иҷрои ин ду амалро

дорад. Аз ин рӯ, мафҳуми нагузарандагӣ, истифодаи доимии феълҳои чунин гурӯҳи луғавӣ – маъноиро бо пуркунандаи бевосита дар назар надорад.

Категорияҳои гузарандагӣ - нагузарандагӣ дар забоншиносии адабӣ, инчунин баъзе тавзеҳот дорад. О.С.Ахманова зери мафҳуми нагузарандагӣ чунин категорияро дар назар дорад, ки дар асоси он феълҳои бо маънии амал, ки ба предмет мегузарад ва он объекти ин амал мебошад, ҷудо карда мешаванд. Феъли нагузарандагӣ - ин категорияе мебошад, ки амали феълиро ҳамчун предмет дар назар нагирифта муайян месозад, ки ба он ин амал табиатан равона карда мешавад [1,с.263, 320].Чи хеле ки аз ин муайянкунанда бармеояд, ин муаллиф мафҳуми паҳншавии амалро ба ин предмет бо мафҳуми паҳннашавандагии амал ба предмет муқоиса менамояд. Чунин ба назар мерасад, ки муттаҳидсозии ин ду мафҳумҳои бо ҳам таносубнадоштаи паҳншавӣ ва паҳннашавии амал ба дарки категорияи забонӣ мухолифат менамоянд. Дар фаҳмиши О.С Ахманова паҳншавандагии амал бо мафҳуми объект ва паҳннашавандагии амал бошад бо мафҳуми предмет алоқаманд аст. Дар ин намуна калимаи «одамон» маънии предметро дошта, дар функсияи наҳвии мубтадо баромад менамояд. Ибораи «ба назар менамуданд» феъли ҷумлаи мазкур буда, амалеро ифода менамояд, ки ба предмет равона карда шудааст ба он нигоҳ накарда, ки ин ибора шакли тарзи мафъул намебошад. Намунаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки бар хилофи таърифи О.С. Ахманова, амалро метавон на танҳо ба объект, инчунин ба предмет (субъект) низ метавон равона кард.Ғайр аз ин, чунин фаҳмиши феъли гузарандагӣ ва ё нагузарандагӣ ба он муқаррарот мухолифат менамояд, ки дар «Грамматикаи забони русӣ» оварда шудааст: «Феълҳои гузаранда амалеро ифода менамоянд, ки ба объект равона карда шудааст ва бо исми тобеъ дар шакли падежи мафъулӣ ифода ёфтааст».Профессор О.С. Ахманова калимаи «самтнокиро» бо калимаи «паҳншавӣ» иваз намудааст, ки зери он муносибати наҳвии амалро бо шаклҳои тамоми падежҳои бавосита дар назар дошта, мувофиқан гузарандагии феълро ба нагузарандагии бевосита ва гузарандагии бавосита тақсим менамояд. Дар ин истилоҳот калимаи «гузарандагӣ» аз рӯйи маънии худ бо истилоҳоти он «паҳншавандагии амал ба объект» мувофиқат наменамояд. Дар мувофиқа бо истилоҳи охирини он ӯ бояд гӯяд, ки «паҳншавии бевосита» ва «паҳншавии бавосита», ки ин вазъи воқеии ашёҳоро инъикос наменамояд ва ӯ мачбуран ба истилоҳоти "гузариши бавосита ва бевосита" рӯй овардааст. Зери истилоҳи «гузарандагии бевосита» ӯ самтнокии амалро ба объект дар назар дорад, ки бо аъзои пайрави ҷумла дар шакли падежи мафъул ифода ёфтааст. Зери истилоҳи «гузарандагии бавосита» ӯ он объектро дар назар дорад, ки бо дигар шаклҳои падежҳои бавосита (ғайр аз падежи мафъул) ифода меёбад. Дар «Грамматикаи забони русӣ» навишта шудааст, ки амалҳое, ки объекти бо шакли падежи мафъул ифодаёфтаро дар назар надоранд, феълҳои нагузарандаро ифода менамоянд. Аз ин ҷо бояд қайд намуд, ки О.С.Ахманова феълҳои гузарандаро бавосита гузаранда меномад, ки ин ба ақидаи васеъ паҳнгардида дар бораи категорияи гузарандагӣ – нагузарандагӣ мухолифат менамояд [1,с.614].Ғайр аз мафҳуми гузарандагӣ – нагузарандагӣ дар забоншиносии адабӣ инчунин дигар гурӯҳбандии луғавӣ – маъноии феълҳо дида мешавад. Аз рӯйи ақидаи М.Я. Блох, объектнокии феъл – ин қобилияти феъл дар қабул кардани ҳама гуна пуркунанда – бевосита ва ё бавосита мебошад. Мувофиқан, ғайриобъектнокии феъл – ин имконнопазирии истифодаи пуркунанда бо феъл мебошад. Ба сифати намуна метавон чунин ҷуфти ҷумлаҳоро овард: Чашмони шуълапоши княздухтар Маря дар нимрӯшноии хиратоби даруни парда, аз ашкҳои хурсандии дар онҳо ҳалқазада аз муқаррарӣ ҳам зиёдтар медурахшиданд (Л.Толстой, сах-128). - Духтарҳо, савсан! – як духтараки нозукбадани чобук, ки чашмони шӯхи писарбачагона дошт, аз байни буттаҳо баромада фарёд кард [4,с.8].Феъли «медурахшиданд» ғайриобъектӣ мебошад, чунки бо он наметавон ҳама гуна навъи пуркунандаро истифода намуд. Баръакс, дар намунаи дуюм феъли «фарёд кард» ба гурӯҳи феълҳои объектӣ нисбат дорад, чунки феъли «фарёд кард» дорои пуркунандаи бавосита мебошад. Феъли «фарёд кард» гузаранда мебошад.

Дар намунаи тоҷикии «Ҷонишини командири полк ин мактубро ба шумо дод» [10,с.45], ибораи «Ҷонишини командир» - субъект, «мактубро» - объекти бевосита, «ба шумо» - гиранда мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ он алоқаро бо амал танҳо бо ёрии пешоянд муқаррар месозад: Мо дардамонро танҳо ба шумо мегуфтем [11, 68].

Феълҳои навъи хондан, ёфтан, таъкид кардан ва ғайра феълҳои дутаркибаи гузаранда мебошанд. Онҳо метавонанд бо объекти бевосита ва субъект алоқаманд бошанд: Гулбибӣ онҳоро таъкид кард [11, с.69]. Феълҳои нагузарандагӣ метавонанд як ва ё дутаркиба бошанд: Онҳо дар сари мизи дароз рӯ ба рӯ нишастанд [11,с.223]. Дар ин намунаҳо феъли «фикр кардан» дутаркиба мебошад, чунки он, аз як тараф, бо субъекти «ман» алоқаманд буда, аз тарафи дигар, амали «фикр мекунам» ба объект (пуркунандаи бавосита «дар бораи онҳо») паҳн мешавад. Ба феълҳои объектӣ он феълҳое нисбат доранд, ки ҳама гуна навъи пуркунанда – бевосита ва ё бевоситаро ба худ қабул мекунанд:Дар ҳар сурат ту ба ӯ мактубе навис (Э. Войнич, с.7); Артур аз шукуфа боз як гулро канда гирифт (с. 149); Духтари миёна, ки номаш Адолат буду худаш ҳам камтар одил, вазнин ва босабр буд, аз рафтори бой хафагӣ, дилтангӣ зоҳир накард… [8,с.274].

Дар ҷумлаи якум феълҳои ҳаммаънои «навиштан», сетаркиба мебошанд, бо мубтадои «ту» алоқамандand ва аз ду пуркунанда иборат мебошанд: бевоситаи «мактуб» ва бавоситаи «ба вай». Ҳамзамон дар ҷумлаи дуюм бошад феълҳои «кандан» дутаркиба ва аз ин рӯ, бо субъекти «Артур» ва объекти бевоситаи «гулро» алоқамандand. Дар намунаи сеюм феъли дутаркибаи «зоҳир накард», ки аз як тараф, муносибати наҳвӣ бо субъекти «Ӯ» ва аз тарафи дигар, бо объекти бавоситаи «дилтангӣ» алоқамандand.Феълҳои ғайриобъектӣ бошанд қобилияти қабули ягон гуна намуди пуркунандаро надоранд: Дар ҷойи холии

нишастгоҳ як зани малламӯйи пӯсти рӯяш аз офтоб сурхшудаи ҷиддиқиёфа менишаст [3, с.78].Чунин феълҳо якторакиба мебошанд ва амале, ки бо феълҳои ин гурӯҳ ифода ёфтаанд, ба субъект пайваст карда шудаанд.Категорияи тарз дар забони тоҷикӣ бо феълҳои гузаранда ва феълҳои объективӣ ва категорияи тарз ба гузарандагӣ – нагузарандагии феъл сахт алоқаманданд.Аз рӯйи вижагиҳои амали содиршаванда феълҳо ба бевосита ва ғайримустақим (водоркунанда) тақсим мешаванд. Феълҳои ғайримустақим амалеро ифода менамоянд, ки бевосита аз ҷониби субъект, яъне аз ҷониби шахсе, ки ин амалро иҷро менамояд, содир мешавад. Масалан: Ман дидам, рафтам, овардам, гирифтам. Ту дидӣ, рафтӣ, овардӣ, гирифтӣ. Вай дид, рафт, овард, гирифт.

Феълҳои «тағйири макон» ва ё «ҳаракат» дар забони муосири русӣ, ба монанди дигар забонҳо ҳамчун гурӯҳи феълҳо маълум аст, ки номгӯи "феълҳои ҳаракат" ва "феълҳои тағйири макон"-ро доранд. Барои майдони маъноии феълҳои ҳаракат бартарии нишонаи умумии (интегралии) маъноӣ хос аст, ки тамоми воҳидҳои майдонро муттаҳид сохта, бо лексемаи дорои маънии умумикардашуда ифода меёбад. Дар ҳолати мазкур бошад, нишонаи «тағйири макон дар фазо» дар майдони маъноии феълҳои ҳаракат: "рафтан", "паридан", "рондан", "шино кардан", "парвоз кардан"ва ғ., ки дар нишонаҳои хусусӣ (аз як ва зиёда) татбиқ мегардад ва аз рӯйи онҳо воҳидҳои майдон аз якдигар фарқ менамоянд, масалан, "суръатнокии тағйири макон/динамизм", "самтнокии тағйири макон", "суръат", "усул", "муҳит"-и ҳаракаткунӣ ва ғайра.Чунин ба назар мерасад, ки барои номгузории чунин навгониҳо истилоҳоти беҳтарин бояд феъли бавосита гардад. Дар ин ҷо ду намунаи мисолро ҳохем оварад, ки дар онҳо феълҳои бавосита дар шаклҳои тарзи фоил ва мафъул оварда шудаанд: *Ҳукумати шаҳр дар деҳаи аз заминларза зарардида хонаҳои нав сохта, дах оиларо ба ин хонаҳо кӯчонид. Аз растаи таги дарвоза ба ин паскӯча кампире дар даст асо, бо қади хамида ва пайкари ларзон, оҳиста-оҳиста қадам гузошта, ворид шуд*[8,с.9].

На танҳо феълҳои гузаранда ва нагузаранда метавонанд шакли бавоситаро дошта бошанд ва дар ду шакли тарзи феълӣ истифода бурда шаванд: Николай Ростов аз армия ба Москва баргашта омада, аз тарафи аҳли хонадон ҳамчун писари хубтарину қаҳрамон ва Николушкаи азизу маҳбуб, боодоб; шиносҳо бошанд – ҳамчун поручики хушрӯи гусар, раққоси моҳир ва яке аз беҳтарин домодшавандагони Москва қабул мекуноniданд. (Л.Толстой Стр-13) Таҷҳизоти лозима базудӣ ба корхонаҳо дастрас кунонида шуд.

Ҳамин тариқ, категорияи тарз дар забонҳои муқоисашаванда бо мафҳумҳои тартиботи морфологӣ, мантиқӣ, луғавӣ, иртиботӣ ва наҳвӣ сахт алоқаманд аст. Ҷанбаи луғавӣ – маъноӣ зоҳиршавии махсусгардонидашударо дар забони тоҷикӣ низ меёбад. Оиди забони тоҷикӣ ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки барои он гурӯҳбандии луғавӣ – маъноӣ ба феълҳои гузаранда - нагузаранда хос аст. Дар ин ҷо танҳо феълҳои гузаранда дар шакли тарзи фоил ва маъфул истифода бурда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. А.А. Фадеев. Роман «Молодая гвардия» 1-2 часть / Фадеев А.А. – Москва: Просвещение, 1982. - 528 с.
3. А.А. Фадеев. Романи «Гвардияи ҷавон» (тарҷумаи Ҳ. Аҳрорӣ) / Фадеев А.А. – Душанбе: Маориф, 1985. - Ҷ-1. - 456 с.
4. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я.Блох. – М.: Высшая школа, 1999. – 356 с.
5. Бондарко, А.В. Субъектно-предикатно-объектные ситуации / А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Субъектность-объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость /неопределённость. - СПб.: Наука, 1992. - С. 29-71.
6. Грамматикаи забони адабии хозираи тоҷик. Қ. 2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ). - Душанбе: Маориф, 1995. - 336 с.
7. Икромӣ Ҷ. Духтари оташ. Роман / Ҷ.Икромӣ. - Душанбе, 1983. – 528 с.
8. Икроми Дж. Дочь огня (Авториз. пер. В. Смирновой) / Дж.Икроми. – М.: Известия, 1965. – 456 с.
9. Львов, Л.А. К определению основных типов глагольных предикатов / Л.А. Львов // Семантика и функционирование английского глагола. - Горький, 1985. - С.81-89.
10. Ф. Ниёзӣ. Мунтахабот. «Вафо»: Роман. Ҷ.1 / Ниёзӣ Ф. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 688 с.
11. Ф. Ниёзӣ. Сарбозони бесилоҳ. Роман / Ниёзӣ Ф. - Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.

КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Дар мақолаи мазкур категорияи тарз дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Тарз - категорияи феълӣ маҳсуб меёбад, ки муносибати амал ва ё ҳолатро нисбати субъект ва объекти он нишон дода, маънии онро дар муқобилгузории тарзҳои фоилӣ ва мафъулӣ ифода менамояд. Тарзи фаъол ва шаклҳои он амалро ҳамчун аз субъект асосёфта нишон медиҳанд, таркибҳо бо феълҳои тарзи фоил бошад фаъол номида мешаванд. Категорияи тарз дар забонҳои муқоисашаванда бо мафҳумҳои тартиботи морфологӣ, мантиқӣ, луғавӣ, иртиботӣ ва наҳвӣ сахт алоқаманд аст. Ҷанбаи луғавӣ – маъноӣ зоҳиршавии махсусгардонидашударо дар забони тоҷикӣ низ меёбад. Оиди забони тоҷикӣ ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки барои он гурӯҳбандии луғавӣ – маъноӣ ба феълҳои гузаранда - нагузаранда хос аст. Дар ин ҷо танҳо феълҳои гузаранда дар шакли тарзи фоил ва маъфул истифода бурда мешаванд.

Калидвожаҳо: категорияи тарз, забони тоҷикӣ, гурӯҳбандии луғавӣ – маъноӣ, феълҳои гузаранда – нагузаранда, тарзи фоил ва маъфул

КАТЕГОРИЯ ЗАЛОГА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Залог - является глагольной категорией, который представляет отношение действия или состояния к его субъекту и объекту, которая выражает его значение в противопоставлении форм действительного и страдательного залогов. Действительный залог и его формы представляют действие как исходящее от субъекта, а конструкции с глаголами действительного залога называются активными. Категория залога в сопоставляемых языках тесно связана с понятиями морфологического, логического, лексического, коммуникативного и синтаксического порядков. Лексико-синтаксический аспект находит специфическое проявление в таджикском языке. Что касается таджикского языка, то для него ведущей является лексико-синтаксическая классификация глаголов на переходные и непереходные. Здесь только переходные глаголы могут употребляться в формах действительного и страдательного залогов.

Ключевые слова: категория залога, таджикский язык, лексико-синтаксическая классификация, переходные и непереходные глаголы, действительный и страдательный залог.

CATEGORY OF VOICE IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

Voice - is the verbal category that represents the relation of an action or position to its subject and object, which expresses its meaning in opposition to the forms of active and passive voice. The active voice and its forms represent the action as coming from the subject, and constructions with verbs of the active voice are called active. The category of voice in comparative languages is closely related to the concepts of morphological, logical, lexical, communicative and syntactic orders. The lexical and syntactic aspect finds a specific manifestation in the Tajik language. As for the Tajik language, the lexical and syntactic classification of verbs into transitive and intransitive is the leading one for it. Here only transitive verbs can be used in the forms of active and passive voice.

Key words: category of voice, Tajik language, lexical and syntactic classification, transitive and intransitive verbs, active and passive voice.

Сведения об авторе: ***Холикзода Айниддин*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17.
Тел.: **(+992) 918-78-00-47**

Information about the author: ***Kholikzoda Aiiniddin*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the university Department of English **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 918-78-00-47**

УДК: 811.21/.22-54:82-1

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ – ЗАБОНШИНОСИИ ПОЛИОНИМИЯИ «ҚАСАС-УЛ-АНБИЁ»

Давлатов Э.А.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Забоншиносии тоҷик дорои якчанд навъи таҳлили маводи топонимӣ мебошад, ки ҳар кадоми он қоидаи ба худ хос дорад. Аз шумори он таҳлилҳо якеаш таҳлили луғавӣ-маъноӣ мебошад, ки дар асоси ду методи омӯзиш, яъне методи таърихӣ-муқоисавӣ (диахронӣ) ва методи тасвирӣ (синхронӣ) сурат мегирад. Таҳлили мазкур асосан тибқи маводи мавчудаи тадқиқшавандаи забонӣ анҷом дода мешавад. Вазифаи таҳлили луғавӣ-маъноӣ ба қисматҳо тасниф намудани воҳидҳои томи забонӣ аз нигоҳи маъно ва сохт мебошад, ки дар асоси он хусусияту вазифаҳои унсурҳои забонӣ чун соза, морфема, вожа, ибораҳо ошкор мегардад. Атрофи анҷоми масъалаи мазкур метавонем як зумра олимону пажӯҳишгарон ва муҳаққиқони дохилию хориҷиро ном барем, ки ҳам аз нигоҳи назариявӣ ва ҳам аз нигоҳи амалии он тадқиқотҳоии ҷиддиеро ба сомон расонидаанд. Аз муҳаққиқон ва пажӯҳишгарони номшиносии рус метавон А.М. Селищев, Ю.А. Карпенко, Н.В. Подольская, В.А. Жучкевич, Э.М. Мурзаев, В.А. Никонов ва дигаронро номбар кард, ки дар рисолаю асарҳои худ дар рушди номшиносии мамолики хориҷ (Аврупо) хизмати арзандаеро ба сомон расонидаанд.

Дар Тоҷикистон низ бобати ин масъала тайи солҳои охир аз ҷониби муҳаққиқону забоншиносони тоҷик Р.Х. Додихудоев, А.Л. Хромов, С. Сулаймонов, Н. Офаридаев, Ҷ. Алимӣ, А. Абдунабиев, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, М. Шодиев, Д. Ҳомидов, Б. Тураев, Р.Шоев ва дигарон корҳои зиёде ба анҷом расонида шуда, дар ин ҷода асару мақола ва рисолаҳои зиёде ба табъ расонида шудааст, ки қобили таваҷҷуҳ мебошанд.Ҷолиби диққат он аст, ки тайи солҳои охир аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик омӯзишҳои гиро ва қобили қабул ҷиҳати таснифоти топонимҳо аз рӯйи хусусияти луғавӣ-маъноӣ дар заминаи маводи топонимии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон сурат гирифта, барои дигар кишварҳои доираи густариши забонҳои эронӣ қобили қабул гардидаанд. Мо низ ҳангоми тақсимбандии номҳои «Қасас-ул-анбиё» аз таҷрибаи амалию назариявии ин олимони варзида ва бо такмили усулҳои омӯзишу пажӯҳиши муосир истифода намуда, бобати таҳлили луғавӣ-маъноии номҳои «Қасас-ул-анбиё» ибрози ақида намуда, маводи топонимии асарро вобаста ба ин таҳлил намудем.

Дар номшиносӣ таҳти мафҳуми таҳлили луғавӣ қабатҳои лексикии маводи топонимӣ фаҳмида шуда, дар такя ба он таҳлил анҷом хоҳад гирифт. Ба қабатҳои лексикии маводи топонимии асар мафҳумҳои *ойконимия, гидронимия, оронимия, этнотопонимия, антротопонимия* мансуб буда, ин мафҳумҳо дар навбати хеш ба зергурӯҳҳо тақсим мешаванд. Тадқиқоти мавриди назар ба таҳлили таърихӣ – забоншиносии полионимияи «Қасас-ул-анбиё» - зеркабати топонимия бахшида шудааст. Дар номшиносӣ (ономастика) зери мафҳуми полионим - номи шаҳр ва полионимия маҷмӯи номҳои шаҳрҳои як ҳудуд, замон ва минтақаи алоҳида фаҳмида мешавад.

Дар «Қасас-ул-анбиё» зимни таснифи маводи ин қабати онимӣ 15 номгӯй дарёфт гардид **(Димишқ [Dimišq], Исфаҳон [Isfahān], Истанбул [Istanbul], Искандария [Iskandariya], Мадина [Madina], Макка [Makka], Найнаво [Nainavā], Насибин [Nasibin], Раққия [Raqiya], Раҳия [Rahiya], Сабо [Sabā], Сайдун [Saidun], Тиб [Tib], Балқо [Balqā], Илиё [Iliyā]),** ки онҳоро аз рӯйи сохт, этимология ва рушду ташаккул дар асоси сарчашмаҳои муътамади таърихӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем.

Димишқ//Димашқ [Dimišq/Dimašq] - номи шаҳр дар мулки Шом (Сурияи имрӯза). Дар сарчашмаҳо омадааст, ки онро Димшоқ ибни Намруд бино кардааст [2,с.342]. Вожаи Димишқро Фозили Чалабӣ лафзи

аҷамӣ унвон намудааст, зеро Димишқ ном ғуломи Намрудӣ онро бино кардааст, ки бар ин тақдир саҳеҳ метавон шуд [2,с.342].

Ғафуров О. дар асараш «Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ» вобаста ба шарҳи **Димишқ** чунин нигоштааст: «Димишқ пойтахти давлати Арабии Сурия, шаҳри қадимтарини Шарқи наздик ба шумор меравад. Маънои ин ном маълум нест. Ақидае ҳаст, ки номи Димишқ аз забони халқе, ки пеш аз ошуриён сукунат дошт, маъхуз мебошад. Дигарон тахмин кардаанд, ки номи Димишқ аз забонҳои сомӣ иқтибос шудааст, ки маъноияш (муфид, фоидабахш) аст [1,с.42]. Дар «Ҳудуд-ул-олам» муаллиф Димишқро шаҳри хуррамтарини мамолики араб, ки дар он неъмати зиёд ва обҳои фаровон ҷорист, маънидод намудааст, лекин бобати сохту таркиб ва маънои он чизе гуфта нашудааст [9,с.102].Ҳақиқати маншаи ибтидои номи Димишқ ба маълумоти Муҳаммад Ғиёсуддин, ки дар "Ғиёс-ул-луғот" овардааст "... Дар сарчашмаҳо омадааст, ки онро Димшоқ ибни Намруд бино кардааст..." [2,с.342] наздиктар аст. Ин далел дар қиёс ба дигар маълумотҳо саҳеҳтар мебошад.

Исфаҳон [Isfahān] – номи шаҳрест дар қисми марказии Эрон, ки дар соҳили дарёи Зиндаруд мақом дорад. Муаллифони осори қадим (масалан Птоломей, асри II) Исфаҳонро дар асарҳои худ Аспандана ном бурдаанд. Дар замони Сосониён асрҳои VIII-XIII яке аз марказҳои калонтарини ҳунармандию тиҷоратии Шарқи Наздику Осиёи Миёна буд [11,с.55]. Исфаҳон калимаи форсӣ-тоҷикӣ буда, маънои сипоҳонро далолат мекунад [11,с.55]. Муҳаққиқони мамолики ғарб дар асарҳои хеш номи ин шаҳрро дар шакли Аспадана (Aspadana) шарҳ додаанд. Тавре дар боло гуфта гузаштем, калимаи форсии Аспадана (Aspadana) дар забони имрӯзаи форсӣ сипоҳон маъно шудааст [1,с.53-54].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» Исфаҳон чунин маънидод шудааст: «Исфаҳон – шаҳри машҳур дар Эрон ва номи пардае аз мусиқӣ» мебошад [2,с.67].Муҳаммадҳусайни Бурҳон дар фарҳангаш «Бурҳони қотеъ» Исфаҳонро, ки дар шакли Исбоҳон омадааст, чунин шарҳ додааст: «Исбоҳон – шаҳрест машҳур дар Ироқ ва номи аслии ӯ ин аст; ва номи мақомест аз чумлаи дувоздаҳ мақоми мусиқӣ; ва онро Исфаҳонак низ хонанд» [5,с.101]. Ғафуров О. Исфаҳонро ба он далел Сипоҳон маънидод кардааст, ки ҷойи аввалаи шаҳр бо лашкаргоҳ, бошишгоҳи сипоҳон вобастагӣ доштааст [1,с.53-54].Ҳамин тариқ, дар асоси маъхазҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки Исфаҳон//Исфаҳонак//Аспадана ба гурӯҳи вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ шомил буда, маънои сипоҳонро далолат мекунад. Инчунин, Исфаҳон шакли арабии Сипоҳон низ мебошад.

Истанбул//Истамбул//Исломбул [Istanbul/Istambul/Islombul] – шаҳри бузурги Туркия, ки онро соли 326 императори Византия Константин бунёд намудааст. Соли 1453 он аз ҷониби туркҳо муҳосира шуда, маркази Империяи усмонӣ эълон гардид..." [11,с.42-43].

Дар гузаштаи наздик **Истанбулро** мафҳуми туркӣ мехонданд. Одатан ҷузъи **Истан**-ро ҳамчун таҳрифи калимаи ислом ва ҳиҷои **булл**-ро ба маънои «шав» шарҳ медоданд. Дар бисёр мавридҳо ба ҷойи Истанбул Исломбул ҳам менавиштанд, ки ин яке аз шаклҳои қабулшудаи исми пойтахти давлати султонии Туркия ба шумор мерафт. Исломбул ба туркӣ айнан «ислом шав», яъне «шаҳри исломӣ шав» гуфтан аст. Ба маъмал шудани чунин ақида он чиз ҳам мусоидат кард, ки тақрибан то асри XVIII номи расмии пойтахти Туркия Қустантания буд, ки вай таърифи арабии исми лотинӣ **Konstantania** мебошад. Хулоса, фикри умумӣ он буд, ки Қустантания ба номи туркии Исломбул, Истамбул ва дар ниҳоят ба Истанбул иваз шудааст [1, с.51-52].Мувофиқи маълумоти дигар сарчашмаҳои таърихӣ шаҳри Истанбул дар аҳди қадим Бизант ном доштааст. Константин ном императори Рим ба нашъунамои он кӯшида, онро пойтахти империя қарор додааст. Бо шарафи ҳамин император пойтахти нав ба лотинӣ **Konstantania** ва ба юнонӣ **Konstantinopol** номида шуда будааст, ки маънои ҳардуяш «шаҳри Константин» мебошад [1,с.52]. Ниҳоят соли 1453 туркҳо баъди муҳосираи дуру дароз ин шаҳри қадимро фатҳ карда тавонистанд. Дере нагузашта Қустантания ба пойтахти давлати тавонои исломӣ, маркази калонтарини дунёи мусулмонӣ табдил ёфта буд. Мегуфтанд, ки туркҳо шаҳри насрониёнро фатҳ намуда, кӯшиданд, ки вай шаҳри мусулмонӣ шавад ва ҳамин мақсадро ҳатто дар номи Исломбул ифода менамуданд. Аммо агар Исломбул ба мақсади муайян номида шуда бошад, пас чаро аз худи рӯзҳои аввал ин ном таъриф мешудааст? Гап дар он аст, ки шакли Истанбул ҳанӯз дар асри XIII, дар «Муъҷам-ул-булдон» ном асари ҷуғрофидони машҳури араб Ёқути Ҳамавӣ оварда шудааст [1,с.51-52].

Барои маънидод кардани чунин аҷоибот баъзе забоншиносон ба ривояте такя кардагӣ мешуданд. Аз рӯйи ривоят дар замоне, ки **Konstantinopol** дар иҳотаи мулкҳои турк монд, юнониҳо мачбур буданд, ки ҳангоми аз назди дидбонгоҳҳои турк гузаштан ба пурсиши қаровул ҷавоб диҳанд. Туркҳо аз юнониҳои мусофир мепурсиданд, ки ба куҷо меравед. Онҳо ба забони юнонӣ ҷавоб медоданд: истин пулин – «ба шаҳр». Туркҳо гӯё ин калимаҳоро номи шаҳри **Konstantinopol** пиндошта, баъдтар пойтахти Румро ҳамин тавр меномидагӣ шуданд. Ин ривоят чандон боварибахш нест, аммо ҳиҷои охири номи Истанбул ба охири номи **Konstantinopol** монанд аст, ҳамчунин ҷузъи *Истан* таърифи қисмати аввали номи **Konstantinopol** барин менамояд. Барои ҳамин ҳам баъзе забоншиносон тахмин кардаанд, ки Истанбул таърифи **Konstantinopol** ё худ яке аз шаклҳои дигари номи юнонии пойтахти давлати Рум мебошад [1,с.51-52].

Искандария [Iskandariya] – яке аз шаҳрҳои қадимаи ҷумҳурии Мисри Араб буда, дар қисмати шимолии Миср воқеъ гардидааст, ки бунёди онро ба Искандари Мақдунӣ нисбат медиҳанд. Сарчашмаҳои таърихӣ исбот намудаанд, ки Искандарияро солҳои (332-331 то мелод) Искандар ибни Файлақус бунёд намудааст [11,с.124-125].Тавре қайд гардид, номи шаҳр аз номи бунёдгузорӣ он Искандари Мақдунӣ гирифта шудааст.

Искандар писари Файлақус подшоҳи мулки Миср буд, ки дар аҳди бостон дар ин сарзамин ба сар бурдааст ва номи шаҳр низ мансуб ба номи ӯст.Фарҳангҳои тафсирӣ ва сарчашмаҳои илмӣ калимаи Искандарро ба таври гуногун маънидод мекунанд. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ калимаи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: «Искандар вожаи юнонӣ, ки ба арабӣ гузаштааст ва маъноияш сир, саримсоқ мебошад» [8,с.206]. Энсиклопедияи советии тоҷик Искандарияро вожаи арабӣ унвон кардааст: «Искандария (ар. Ал-Искандария) шаҳрест дар шимоли ҷумҳурии Мисри Араб, ки маркази маъмурии губернатории Искандария ба ҳисоб меравад…» [11,с.18-19].Муҳаққиқи рус Е.М. Поспелов Искандарияро вожаи арабӣ унвон намуда, қайд намудааст, ки баъди забти Искандари Мақдунӣ сарзамини Мисри Арабро ин номро гузоштааст [6,с.13]. Дар забони русӣ Искандария ба истилоҳи Александрия машҳур аст, ки дар асл истилоҳи заминавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар «Бурҳони қотеъ» бунёди Искандария ба Искандари Мақдунӣ нисбат дода шуда, мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофиаш канори дарё дар сарҳади Фаранг шарҳ дода шудааст [5,с.96].

Мадина//Мадоин [Madina/Madoina] – вожаи арабӣ буда, номи дигари шаҳри Ясриб дар қисми шимолӣ - ғарбии Арабистони Саудӣ мебошад. Оид ба таърихи бунёди он дар ягон сарчашма ба таври аниқ маълумот дода нашудааст. Дар аҳди бостон онро Ясриб (Ятриб) меномиданд ва аз ибтидои асрҳои миёна Мадина ном гирифт. Муҳаммад ибни Абдуллоҳ соли 622 аз Макка ба Мадина ҳиҷрат намуда, дар ин ҷо ҷамоаи мусулмононро ташкил кард. Ин иқдоми Пайғамбар сабаб шуд, ки шаҳрро Мадинат-ур-расул ё Мадинат-ун-набӣ (шаҳри Пайғамбар) номиданд [12,с.124-125].Ин топоним дар шакли ибора бо иловаи калимаи «мунаввара» (Мадинаи мунаввара) дар сарчашмаҳо мавриди истифода қарор дорад. Сабаби дар шакли «Мадинаи мунаввара» зикр ёфтанашро ровиёни ахбор бо гузоштани қудуми мубораки Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ва ихтиёр кардани макони охирати эшон унвон мекунанд [8,с.124-125].

Мадина дар сарчашмаҳо ба маънии мутлақаш ҳамчун номи шаҳри **хос** (ягона) шарҳ ёфтааст, зеро марқади мубораки Муҳаммад ибни Абдуллоҳ дар он мавқеъ дорад. Инчунин, ба маъноҳои ахзшуда, гирифташуда; бадастомада, дастгиршуда; гирифтор, бандӣ; шаҳрнишин шудан; доро шудан ба илму фанни замонӣ; маданияти бузург; ва аҳвои мардум ёд мешавад [3,с.245].**Мадина** дар шакли **Мадоин** низ истифода мешавад, ки он низ лафзи арабӣ буда, шарҳи он дар сарчашмаҳои хаттӣ ва фарҳангномаҳо ба маънои ҷамъи мадина; ва он ҳафт шаҳр буданд ободон дар ҳаволии Бобул. Акнун ҳама харобанд [3,с.245].

Арабҳои тоисломӣ ин шаҳрро **Ясриб//Ятриб** меномиданд [6,с.122]. Ҳамин тариқ, **Мадина** дар забонҳои мухталиф дар чунин шаклҳо русӣ **Медина,** дар англисӣ **Medina** мавриди корбурд қарор дорад.

Макка//Бакка//Мақориб [Makka/Bakka/Maqqorib] – шаҳрест дар Арабистони Саудӣ, ки Каъба дар он воқеъ аст ва зиёратгоҳи тамоми мусулмонони дунё мебошад [7,с.19-20]. Макка дар гунаҳои **Бакка//Мақориб** низ истифода гардида, ишора ба Макка мебошад.

Дар Макка маросими қурбониҳою назр, ҳамоишҳо ва ҷамъомадҳои азиме гузаронида мешуд, ки дар таҷлили онҳо мувофиқи расму оини хеш қурбониҳои зиёде мекарданд. Макони қурбонкуниро дар он замон ба забони арабии қадимӣ **Мақориб** меномиданд. Бинобар ин, баъзе арабшиносон ба ҳамин хусусият такя намуда, номи **Маккаро** маъхуз аз ҳамин калима - **Мақориб** медонистанд, вале таркиби фонетикии **Макка** ва **Мақориб** тамоман аз якдигар тафовут доранд ва аз як реша будани ин ду ном ғайриимкон аст. Агар фонемаҳои ин ду калимаро қиёс намоем, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар забони арабӣ табдилӣ **қ** ба **к** ҳодисаи фонетикии хеле нодир буда, аммо афтодани ҳарфи б-и охири калимаро маънидод намудан кори саҳл нест [11,с.129]. Луғатшиносони араб дар осори хеш қайд намудаанд, ки дар ибтидо калимаи **Макка Бакка** ҳонда мешудааст. Ин андешаи луғатнигорони араб то андозае ба мақсад мувофиқ аст, зеро аз рӯйи қодаҳои фонетикӣ табдили ҳарфҳои **б** ва **м** мумкин аст [2,с.139]. Ба ин монанд муаррихи Юнони Қадим Геродот//Ҳеродот (асри V то мелод) ин шаҳрро бо номи Мақориб ёдоварӣ мекунад. Дар китоби муқаддаси мусулмонон Қуръон Макка зери номи «Умм-ал-кур – модари ҳама қамҳо», ёдоварӣ карда мешавад. Муҳаққиқи ҷуғрофидони рус Е.М. Поспелов Маккаро чунин шарҳ додааст: «Дар як қатор ҳуҷҷатҳои расмӣ Макка бо номи Маккаи мукаррама – «Маккаи гиромӣ» номгузорӣ шудааст [6,с.123].

Сарчашмаҳо ва манбаъҳои хаттӣ нишон медиҳанд, ки Бакка маънои «ҷамъомади калон», «издиҳом»-ро ифода мекунад. «Ғиёс-ул-луғот» Баккаро номи ибтидоии Маккаи муаззама шарҳ додааст [2,с.139]. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки он аҳаммиятеро, ки Макка дар Арабистони бостон ҳамчун маркази дин ва тиҷорат доро буд ба хотир биорем, чунин шарҳи ном басе боварибахш менамояд.**Насибин [Nasibin]** дар асар номи шаҳр зикр шудааст. Он ҷо ёд мешавад: "Пас Завбаъа ва Умар, ки сарвари ҷиннон буданд, аз шаҳри Насибину Найнаво маъа ҷиннон ҷавқ-ҷавқ равона шуданд" [4,с.336].

Насибин дар сарчашмаҳо дар шакли **Нусайбин** истифода мегардад. Он яке аз шаҳрҳои қадима дар ҷанубу шарқи Туркия, наздики сарҳади Сурия мавқеъ доштааст. Дар асрҳои I мелодӣ яке аз марказҳои христианҳо буд. Дар ин ҷо омӯзгори барӯманди христиан ва шоир Ефрем Сирин ба дунё омада, мактаб ва адешаҳои худоҷӯёнаи худро тарғиб мекард.

Нусайбин дар забонҳои гуногун дар шаклҳои хос арзи ҳастӣ кардааст: дар забони туркӣ Nusaybin, акадӣ Naṣibina, арабӣ نصيبين, арманӣ Uծnւṙi, Uծṙḥi ва дар забони курдӣ Nisêbîn истифода мегардад.Қобили қайд аст, ки дар қабати полионимҳои «Қасас-ул-анбиё» номҳое мавҷуданд, ки таҳлилу маънидоди онҳо аз нигоҳи забонӣ мушкил ва ниҳоят заҳматталаб, инчунин иддае аз онҳо ғайриимкон аст. Дар қабати полионимҳои

асар (номи шаҳрҳо) вожаҳои зерин: **Найнаво [Nainavā], Рақия [Raqiya], Раҳия [Rahiya], Сабо [Sabā], Сайдун [Saidun], Тиб [Tib], Балқо [Balqā], Илиё [Iliyā]** аз зумраи чунин номҳоянд.

Полионимҳои **Рақия [Raqiya]** ва **Раҳия [Rahiya]** дар асар танҳо дар қиссаи «Зикри бозомадани Иброҳим алайҳиссалом» як маротиб зикр ёфтаанд, ки тахайюлӣ будани онҳо то андозае ошкор аст, зеро мувофиқи нақли қисса **Рақия** ва **Раҳия** аз зумраи шаҳрҳоеанд, ки аз ҷониби Иброҳим ва қавми Намруд, ки баъди аз дунё рафтанаш ба дини эшон гузаштанд, бино шудаанд «… Он ҷо фуруд омаданд ва шаҳри Раҳия бино карданд… аз он ҷо баргашта, бар лаби дарёи Фурот… шаҳри Рақия бино карданд» [4,с.64].

Топонимҳои **Рақия** ва **Раҳия,** ки дар «Қасас-ул-анбиё» ба вазифаи полионим (номи шаҳр) истифода шуда, дар сарчашмаҳои луғавӣ ва қомусу луғатҳои форсӣ - тоҷикӣ ҳамчун номи шаҳр (полионим) маънидод нашудаанд. Танҳо вожаи **Рақия** дар шакли **Рукя** ишора шуда, дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс-ул-луғот» ба маънои сеҳр ва афсун; номи духтари ҳазрати Муҳаммад (с) маънидод шудааст [2,с.375]. Инчунин зикр шудааст, ки **рукя** тасғири **рақия** аст, ки бар вазни фаъила бошад ва маъхази тараққӣ ва иртиқо; ва баъзе ба касри қоф (яъне **руқия**) навишта [2,с.375].

Полионимҳои **Балқо, Илиё, Найнаво, Сабо, Сайдун** ва **Тиб,** ки инҳо низ ҳамчун номи шаҳр дар «Қасас-ул-анбиё» истифода шудаанд, аммо дар сарчашмаҳо маънои дар асар омадаро (яъне ҳамчун номи шаҳр) дарёфт карда натавонистем. Танҳо калимаи Сабо (номи бод, шамол…; номи нағмае аз мусиқӣ…) [3,с.4] ва Тиб дар шакли Тибб (бӯйи хуш, хушӣ ва пок шудан аз хуштабъӣ) [3,с.32] дар сарчашмаҳо шарҳ дода шудаанду халос. **Найнаво ва Сайдунро** аз сарчашмаҳо ва луғату қомусҳо ҳамчун номи ҷуғрофӣ дарёфт карда натавонистем, лекин бо ин гуфтанӣ нестем, ки вожаҳои мазкур дорои маънои луғавӣ нестанд. Ҳар як калимае, ки вориди забон мегардад, ҳатман дорои мафҳуму маъное буда метавонад. Дар ин бобат муҳаққиқ Р. Шоев ишора намудааст: «… Дар ҳар забон калимае нест, ки ягон вазифаи грамматикӣ надошта бошад ва ё маъноеро ифода накунад» [10,с.63]. Дар ҳар сурат то қадри тавон ва дастрасӣ ба сарчашмаҳои бурҳону муътамад тавонистем ба таҳлилу баррасии полионимҳои «Қасас-ул-анбиё» машғул шудем ва то андозае дар шарҳу тавзеҳ ва аз таърихи пайдоиши онҳо сухан рондан муваффақ шудем.

Хулоса, зимни таҳлили полионимҳои (номи шаҳрҳо) «Қасас-ул-анбиё» маълум гардид, ки дар асар номи шаҳракҳои қадимаву обод зикр ёфта, ин шаҳрҳо ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти мардуми гуногуни дунё ва рушди тамаддуну фарҳанг ва расму оини эшонро дар арсаи таърих ошкор сохтаанд. Таърихи ин шаҳрҳо бозгӯйи таърихи миллатҳои гуногун буда, дар ҳини тадқиқу омӯзиш паҳлуҳои норавшану ногуфтаи таърихи гузаштаи халқи ин сарзаминҳо ошкор гардида, ҳамчунин расму оин ва урфу одати мардумони бумии ин сарзамин ошкор хоҳанд гардид.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров, А.Б. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ / А.Б. Ғафуров. - М.: Наука, 1987. - 220 с.
2. Ғиёсуддин М. Мулҳақот бар "Ғиёс-ул-луғот" (Мулхакот к «Гиёс-ул-лугот»). Ҷ.1. - Душанбе: Адиб, 1987. – 362 с.
3. Ғиёсуддин М. Мулҳақот бар "Ғиёс-ул-луғот" (Мулхакот к «Гиёс-ул-лугот»). Ҷ.2. - Душанбе: Адиб, 1988. – 368 с.
4. Маҳмадуллоҳ С. Қасас-ал-анбиё / С.Маҳмадуллоҳ, А.М. Абдусаттор, С.И. Ахрор, Амриддини Ҷ. - Душанбе: Ориёно, 1991. - 400 с.
5. Муҳаммад Бурҳониддин. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1,2. / Бурҳониддин Муҳаммад. -Душанбе: Ирфон, 2009. –497 с.
6. Поспелов Е.М. Топонимика и картография / Е.М. Поспелов. - М., 1970. – 256 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка). Ҷ.1. - М.: СЭ, 1969. - 950 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка). Ҷ.2. - М.: СЭ, 1969. - 950 с.
9. Ҳудуд-ул-олам минал машриқ ва минал мағриб (таҳияи А. Қосимов). - Душанбе: Ирфон, 1973. - 132 с.
10. Шоев Р. Ономастикаи «Самак айёр» / Р. Шоев. - Душанбе, 1997. – 130 с.
11. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷ.3: сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ. - Душанбе: ЭСТ, 1983. - 640 с.
12. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷ.4: сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ.-Душанбе: ЭСТ, 1984. - 634 с.

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ – ЗАБОНШИНОСИИ ПОЛИОНИМИЯИ «ҚАСАС-УЛ-АНБИЁ»

Дар мақола полионимияи (полионим - номи шаҳр ва полионимия маҷмӯи номҳои шаҳрҳои як ҳудуд, замон ва минтақаи алоҳида) асари таърихӣ-ривоятӣ ва динии «Қасас-ул-анбиё» аз нигоҳи таърихӣ – забоншиносӣ дар заминаи омӯзиши тадқиқотҳои олимону мутахассисони соҳа ва маъхазу сарчашмаҳои луғавӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақола полионимҳои Димишқ [Dimišq], Исфаҳон [Isfahān], Истанбул [Istanbul], Искандария [Iskandariya], Мадина [Madina], Макка [Makka], Найнаво [Nainavā], Насибин [Nasibin], Рақия [Raqiya], Раҳия [Rahiya], Сабо [Sabā], Сайдун [Saidun], Тиб [Tib], Балқо [Balqā], Илиё [Iliyā] мавриди баррасии забоншиносӣ қарор дода шуданд. Муаллиф дар такя ба сарчашмаҳои луғавӣ, тадқиқоти олимону муҳаққиқони хориҷию ватанӣ маъноҳои луғавӣ, сохт, ташаккул ва этимологияи номҳоро муайяну муқаррар намудааст. Дар мақола зимни таҳлили маводи мавҷудаи тадқиқшаванда аз ду методи омӯзиш - методи таърихӣ-муқоисавӣ (диахронӣ) ва методи тасвирӣ (синхронӣ) истифода карда шудааст. Муаллиф зимни таҳлили мавод ин қабати топонимҳоро, ки бо унвони полионимия шинохта мешавад аз дохили маводи онимии асар ҷудо намуда, дар асоси хусусият ва мавқеи ҷуғрофиашон, ки миқдоран 15 номгӯйро ташкил медиҳанд, баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: топонимия, полионимия, таҳлили таърихӣ – забоншиносӣ, таҳлили луғавӣ – маъноӣ, баррасии забоншиносӣ, маводи онимӣ, методи таърихӣ-муқоисавӣ, методи тасвирӣ.

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИОНИМИИ "КАСАС-УЛ-АНБИЁ"

В статье полионимия (полионим - название города и полионимия – совокупность названий городов одной и той же территории, времени и региона) легендно-исторического и религиозного произведения «Касас-ул-анбиё» подвергнута историко-лингвистическому анализу и рассмотрению на основе исследовательских работ ученых и специалистов отрасли и словарных первоисточников.В статье подвергнуты лингвистическому рассмотрению полионимы Димишќ [Dimišq], Исфаньон [Isfahān], Истанбул [Istanbul], Искандария [Iskandariya], Мадина [Madina], Макка [Makka], Найнаво [Nainavā], Насибин [Nasibin], Раќия [Raqiya], Раҳия [Rahiya], Сабо [Sabā], Сайдун [Saidun], Тиб [Tib], Балќо [Balqā], Илиё [Iliyā]. Автор, опираясь на словарные источники, исследования зарубежных и отечественных ученых и исследователей, определяет лексическое значение, структуру, формирование и этимологию имен. В статье при анализе существующего исследуемого материала использованы

два метода изучения - историко-сравнительный метод (диахронический) и описательный метод (синхронический). В статье анализируется существующий материал исследования по двум методам исследования - историческому/сравнительному (диахронному) и синхронному методу. Автор при анализе материала выделяет этот пласт топонимов, которые известны под названием полионимия, из онимического материала произведения на основе особенности и географического расположения, общее количество которых составляет 15 наименований.

Ключевые слова: топонимика, полимонимия, историко- лингвистический анализ, лексико–семантический анализ, лингвистический обзор, онимический материал, историко-сравнительный метод, описательный метод.

HISTORY OF LINGUISTIC RESEARCH POLYNONYMY "KASAS-UL-ANBIYE"

In the article polionymiya (polionym - the name of the city and polymimiya - the combination of city names of the same territory, time and region) of the legendary historical and religious work "Casas-ul-anbiyo" is subjected to historical and linguistic analysis and consideration based on research works of scientists and industry experts and vocabulary sources. The article subjected to linguistic examination of the polyionymes Dimišq, Isfahān, Istanbul, Iskandariya, Madina, Makka, Nainavā, Nasibin, Raiya , Rahiya, Sabo, Saidun, Tib, Balqā, Iliy. The author, relying on vocabulary sources, studies of foreign and domestic scientists and researchers, determines the lexical meaning, structure, formation and etymology of names. In the analysis of the existing material under study, two methods of study were used - the historical-comparative method (diachronic) and the descriptive method (synchronous) analysis. The article analyzes the existing research material by two research methods - the historical / comparative (diachronous) and the synchronous method. When analyzing the material, the author distinguishes this layer of toponyms, which are known as polionymia, from the onymic material of the work based on features and geographical location, the total number of which is 15 items.

Key words: toponymy, polymyonymy, historical linguistic analysis, lexical and semantic analysis, linguistic review, onymic material, historical and comparative method, descriptive method.

Сведения об авторе: ***Давлатов Эраджс Абдусамадович*** - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методики его преподания. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С. Сафаров 16. E-mail: **erajjon-1988@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-13-99-68**

Information about the author: ***Davlatov Eraj Abdusamadovich*** - Kulob State University named after A.Rudaki, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of Tajik Language and Methods of Teaching of the Tajik language department. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Kulob, Str. S. Safarov 16. E-mail: **erajjon-1988@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-13-99-68**

УДК: 81.2

ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Қаҳҳоров Ш.Р.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Хусусиятҳои сарфии зарбулмасалу мақолҳо хело кам мавриди таҳлилу тадқиқи махсуси паремиологҳо қарор гирифтаанд. Сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳо нишон медиҳанд, ки як қатор хусусиятҳое ҳастанд, ки онҳо фарқияти зарбулмасалу мақолҳоро аз дигар жанрҳои фолклор равшан нишон медиҳанд. Зарбулмасалу мақолҳо аз рӯйи сохтори худ ҷумла мебошанд. Ҷумла чун воҳиди иттилоотӣ имкониятҳои коммуникативию сохториро дорост. Он дар худ иттилоот ва муносибатҳои сохториро дар бар мегирад. Фарқияти ҷумла аз зарбулмасал дар он аст, ки зарбулмасал назар ба ҷумла маҳдудтар мебошад. Лекин зарбулмасал ва мақол ба ҳамаи нишонаҳои ҷумла ҷавобгӯй буда, хусусиятҳои наҳвию сарфиро доранд [6,с.12]. Сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳо ба сохтори сарфӣ ва наҳвӣ ҷудо мешаванд.

Сохтори сарфии зарбумасал ва мақолҳо дар забоншиносӣ хеле кам тадқиқ гардидааст. Дар забоншиносии тоҷик ин масъаларо Б.Тилавов тадқиқ кардааст. Зери мафҳуми хусусиятҳои сарфӣ мо истифодаи ин ё он ҳиссаи нутқ ё калимаҳои калидии воҳидҳои фразеологиро мефаҳмем. Бисёр вақт маънои асосӣ дар ҳамин гуна калимаҳо мебошад [7,с.85].Таҳлили сохтори сарфии зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ собит менамояд, ки қариб дар ҳамаи онҳо чунин ҳиссаҳои нутқ, ба монанди исм, сифат, феъл, шумора ва ғайраҳо истифода гардидаанд.**Исм** дар ҳарду забон калонтарин ҳиссаи нутқ мебошад. Исм ба мафҳуми предмет далолат мекунад ва онро ифода менамояд. Дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ исм хеле васеъ истифода мешавад.Мисолҳои зеринро дида мебароем:

A beggar can never be bankrupt. Silence gives consent.

Дар мисолҳои овардашуда *"a beggar"* ва *"silence"* исм мебошанд, ки якумаш исми конкрет ва дуюмаш исми абстракт аст.

Дар забоншиносӣ аз рӯйи маъно исмҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: *1) исми хос; 2) исми ҷинс.* Дар навбати худ исмҳои ҷинсро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: *1) исмҳои абстракт (маънӣ); 2) исмҳои конкрет.*

Исмҳои конкрет чунин предметҳоеро номбар мекунанд, ки шаклу сохти муайян доранд [5, с.132]. Дар зарбулмасал ва мақолҳо ҳар ду навъи исмҳо фаровон истифода бурда шудааст ва оиди онҳо мисолҳои зеринро дида мебароем: **A man is known by the company he keeps.**Таҳлили маводҳои фактологӣ нишон медиҳанд, ки дар зарбулмасал ва мақолҳо исмҳои маънӣ низ истифода шудаанд. Бояд қайд кард, ки исмҳои маънӣ шаклу сохти аниқ надоранд. Онҳоро дидан мумкин нест ва шуморидан низ имконнопазир аст ва чунин намуди исмҳоро танҳо ҳис карда мешавад. Мисолҳои мазкурро бо истифодаи исми маънӣ таҳлил менамоем:

Curiousity killed a cat. Envy shoots at others and wounds herself.

Fortune favours the brave. Honesty is the best policy.

Истифодаи исми хос дар зарбулмасалҳои англисӣ он қадар зиёд нест.

Since Adam was a boy. Jack of all trades and master of none.

Rome was not build in one day. Before one can say Jack Robinson.

Бояд зикр кард, ки дар забони англисӣ исм дорои ду шакли шумора мебошад, шумораи танҳо, ки он морфемаи сифрӣ дорад ва шумораи ҷамъ, ки он тавассути якчанд морфемаҳои **"-s", "-es", ки** морфемаи ҷойивазкунӣ мебошанд, шакл мегирад [8, с.28].

Zeal without knowledge is runaway horse. Truth is stranger than fiction.

Дар мисолҳои мазкур *"zeal, truth, fiction"* исм буда, дар шумораи танҳо омадааст. Истифодаи шакли ҷамъро мо низ мушоҳида карда метавонем.

Мисол: **Actions speak louder than words. All cats are grey in the dark.**

Инчунин дар зарбулмасалу маҳолҳо исми забони англисӣ дар шакли ҷамъ бо морфемаи **"-es"** омада метавонад, ки мо онҳоро дар мисолҳои зерин дида мебароем: **All asses wag their ears.**Дар шакли ҷамъи исми забони англисӣ морфемаи ҷойивазкунӣ низ дида мешавад, ки решаи калима тамоман тағйир меёбад: **Men may meet but mountains never.**Хулоса, истифодаи исм, ки яке аз ҳиссаи калонтарини нутқ аст, дар зарбулмасалу маҳолҳои англисӣ фаровон ба назар мерасад. Аз мушоҳидаҳо ба чунин хулосае омадем, ки исмҳои чинс ва исмҳо дар шакли танҳо хеле зиёд дучор мешаванд.

Сифат. Ҳиссаи дигари калонтарин дар грамматикаи забони англисӣ сифат мебошад. Чи тавре ки дар китобҳои грамматика зикр гаштааст, сифат ҳиссаи мустақили нутқ буда, ба аломати предмет далолат мекунад. Аз рӯйи маъно сифатҳои забони англисӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд.

1) **Сифатҳои аслӣ** чунин сифатҳое мебошанд, ки аломат, хосият ва чигунагии предметро мефаҳмонанд. Истифодаи онҳоро дар мисолҳо дида мебароем.

Dumb dog are dangerous. An empty sack cannot stand upright.

Дар зарбулмасалҳои боло *"dumb, dangerous, an empty"* сифатҳои аслӣ мебошанд.

2) **Сифатҳои нисбӣ** чигунагӣ ва аломатро аз ҷиҳати нисбат доштани он ба предметҳои дигар ва ҳодисаҳо нишон медиҳанд. Дар забони англисӣ онҳо бо морфемаи "en" сохта мешаванд [8,с. 42].

Дар маҳолҳои зерин *"open"* ва *"drunken"* сифатҳои нисбӣ мебошанд.

An open door may tempt a saint. Drunken days have all their tomorrow.

Тавре дар боло қайд кардем, категорияи дараҷа аломати сифатҳои аслӣ мебошад. Ин муносибат се навъ мешавад:

1. **Шакли дараҷаи одӣ** *(The form of the positive degree)*, ки аломати предметро бе қиёс зикр мекунад.

Good clothes open all doors. Great boast, small roast.

Дар ин маҳолҳо *"good, great, small"* сифати аслӣ буда, дар шакли дараҷаи одӣ мебошад ва дорои морфемаи сифрӣ аст.

2. **Шакли дараҷаи қиёсӣ** *(The form of comparative degree)*, ки аломати баландтари предмет нисбат ба аломати предмети дигар манзур мегардад. Истифодаи онро дар мисолҳо дида мебароем.

From bad to worse. Easier said than done.

3. **Шакли дараҷаи олӣ** *(The form of superlative degree)*, ки авлотарин будани аломати предметро нисбат ба аломати дигар предметҳо номбар мекунад. Шакли дараҷаи олӣ тавассути морфемаи **"est"** сохта мешавад, лекин дар баъзе ҳолатҳо решаи сифат куллан тағйир меёбад. Зарбулмасалҳое вомехӯранд, ки дар онҳо ду сифат истифода шудаанд:

Empty vessels make the greatest sound.

Дар ин мисол ду сифат *"empty"* сифати дараҷаи одӣ ва *"greatest"* сифати аслии дараҷаи олӣ буда, тавассути морфемаи **"est"** сохта шудааст.

Cheapest is the dearest. East or West home is best. The cobbler's wife is the worst shod.

Ҳамин тариқ, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар зарбулмасалу маҳолҳои забони англисӣ сифати аслӣ хеле зиёд ба назар мерасад, аммо сифати нисбӣ бошад, ба шумор мебошад. Аз рӯйи шакли дараҷаҳо бошад, аз ҳама зиёд шакли дараҷаи одӣ дида мешавад, шакли дараҷаи қиёсӣ ва олӣ он қадар зиёд истифода намешаванд.**Феъл** дар забони англисӣ ҳиссаи калонтарини мустақили нутқ буда, амал ва ҳолати ашёро дар ҷараёни нутқ зикр мекунад. Дар зарбулмасалу маҳолҳои англисӣ феъл хеле фаровон истифода шуда, ҷойи аввалинро ишғол мекунад. Вуҷуди зарбулмасал ва маҳолҳои забони англисӣ бе истифодаи феъл қариб ки имконнопазир аст, зеро ки аксарияти зарбулмасалу маҳолҳо хабар доранд, ки он бисёртар бо феъл ифода ёфтааст.

Short debts make long friends. Death pays all debts.

Honours change manners. The best fish swims near the bottom.

Дар зарбулмасалҳои дар боло овардашуда якчанд феълҳо истифода шудааст: *"make", "swim", "pay"* ва *"change"*, ки онҳо хабари феъли замони ҳозира буда, *verbal predicate*–ро ифода менамоянд.

Ҷ хеле ки мо дар боло қайд намудем, дар зарбулмасал ва маҳолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҷанбаи истифодаи замонҳои феъли асосӣ тадқиқ гаштаанд.Маводҳо нишон медиҳанд, ки шакли паҳншудатарини феъл ин шакли танҳо ва масдар мебошад. Дар забони англисӣ қариб дар ҳамаи зарбулмасалу маҳолҳо феълро вохӯрдан имконпазир аст ва онҳо дар шакли сиғаҳои хабарию амрӣ вомехӯранд. Онҳо дар ҳамаи замонҳои феълӣ дучор мешаванд [6,с.13]. Аз тадқиқ бармеояд, ки замонҳои ҳозира ва ояндаи феълӣ дар зарбулмасалҳои англисӣ хеле зиёд мебошанд, лекин замони гузаштаи феъл хеле кам истифода мешавад. Истифодаи замони ҳозираи феълро дар мисолҳои зерин дида мебароем:

Good clothes open all doors. Two blacks do not make a white.

Дар зарбулмасали нахустин феъли *"open"* дар шакли замони ҳозираи феъли шахси ҷамъ истифода шудааст. Оид ба зарбулмасали дуюм агар сухан равад, дар он замони ҳозираи феъл дар шакли инкор дида мешавад ва он *"do not make"* мебошад.Дар забони англисӣ барои ифодаи шакли ояндаи феълӣ, пеш аз феъли комил, феъли нопурраи *"will"* меояд. Зарбулмасалҳое дучор мешаванд, ки дар онҳо замони ояндаи феъл истифода мешавад ва онҳоро мо дар мисолҳои мазкур таҳлил карда мебароем:**No herb will cure love. True blue will never stain.**

Феълҳои ёридиҳандаи *"to be"* ва *"to have"* дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ низ хеле зиёд дучор мешаванд:**Every bullet has its billet.He that has a great nose thinks everybody is speaking of it.Good health is above wealth. Forbidden fruit is sweet.**

Дар зарбулмасалҳои овардашуда феълҳои ёридиҳандаи *"to have"* ва *"to be"* дар шакли сеюми танҳо истодаанд. Мисолҳои гирдоварда шаҳодат аз он медиҳанд, ки феълҳои ёридиҳанда дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ бештар дар шакли сеюми танҳо дар сиғаи ҳикоягӣ истифода бурда мешаванд. Ногуфта намонад, ки шаклҳои ҷамъи феъли *"to have"* ва *"to be"* низ вомехӯранд, лекин онҳо на он қадар зиёд мебошанд. Мисолҳои зеринро дида мебароем.**Gift from enemies are dangerous. Old friend and old wine are best. Lies have short legs. Creditors have better memories than debtors.**

Феълҳои ёридиҳандаи *"have"* ва *"are"* дар мисолҳои боло дар зарбулмасалҳо дар шакли ҷамъ омадаанд. Дар забони англисӣ як қатор феълҳое ҳастанд, ки онҳоро феълҳои нопурра ё феълҳои модалӣ меноманд. Феълҳои модалӣ дар ҷумла худашон омада наметавонанд. Баъди феъли нопурра, албатта, як ё зиёда аз он феъли пурра меояд ва ин гуна феълҳо дар мисолҳои зерин дида мешаванд:

A beggar can never be bankrupt. A good marksman may miss.

Дар зарбулмасалҳои зикршуда феълҳои модалии *"can"* ва *"may"* истифода шудаанд, ки онҳо баъди худ феълҳои комили *"be"* ва *"miss"* – ро қабул кардаанд.

An unfortunate man would be drowned in a teacup.

Дар ин зарбулмасал бошад, феъли модалии *"would"* истифода бурда шудааст, ки баъди он сифати феълии замони гузашта Participle II (PII) омадааст.

Хуллас, истифодаи феъл дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ хеле фаровон буда, он дар замонҳои ҳозира ва оянда дучор шуда метавонад. Дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ феълҳои ёридиҳанда ва феълҳои нопурра хеле зиёд ба назар мерасанд.

Ҷонишинҳо. Акнун ба таҳлили истифодаи ҷонишинҳо мегузарем. Ҷонишинҳо, чи хеле ки мо медонем, предмет ва аломати онро номбар накарда, ба таври умумӣ нишон медиҳанд. Дар зарбулмасалу мақолҳо ҷонишинҳо хеле зиёд дучор мешаванд. Грамматикони англисзабон ҷонишинҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: 1) Ҷонишини исмӣ (субстантивӣ); 2) Ҷонишини сифатӣ (адъективӣ) [10, с.57].

Ба ҷонишинҳои исмӣ инҳо дохил мешаванд: **Ҷонишинҳои шахсӣ**, ки ба предмети ҳам шахс ва ҳам ғайришахс далолат менамоянд. Мисол:**He is a fool that forgets himself.**

We never know the value of water till the well is dry.

Дар зарбулмасали якум "He" ҷонишини шахсӣ дар шакли сеюми шумораи танҳо омадааст. Дар мисоли дувум бошад, "we" ҷонишини шахсӣ дар шакли якуми шумораи ҷамъ мебошад.

- **Ҷонишини ишоратӣ**, чунонки аз номаш маълум аст, барои ишора кардан ба предмет ё аломате хизмат мекунад. Истифодаи чунин ҷонишинҳоро дар зарбулмасалу мақолҳои зерин дида мебароем.

That cock won't fight. Such carpenters, such chips.

That's a horse of another colour. You cannot flay the same ox twice.

Дар зарбулмасалҳои боло ҷонишинҳои ишоратии *"that, such, that's, same"* истифода шудааст. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ҷонишинӣ ишоратии *"that"* хеле фаровон мебошад.

- **Ҷонишинҳои номуайянӣ**. Дар забони англисӣ ин намуди ҷонишинҳо нисбатан аз дигар гурӯҳи ҷонишинҳо зиёдтар мебошанд ва аз ин сабаб, дар зарбулмасалу мақолҳо истифодаи онҳо зиёдтар аст.

One man's meat is another man's poison.

None but the brave deserve the fair. Neither fish nor flesh.

Зарбулмасалҳое вомехӯранд, ки ҷонишинҳои номуайянӣ дар шакли мураккаб омадаанд:**Much ado about nothing. Everybody's business is nobody's business.**

Everything is good in its season. Nothing is impossible to a willing heart.

Дар ин ҷо *"everybody, anything, nobody, everything, nothing"* ҷонишинҳои номуайянии мураккаб мебошанд.

- **Ҷонишинҳои нафсӣ – таъкидӣ** дар забони англисӣ мисли ҷонишини шахсӣ ба шахс, шумора ва ҷинсият далолат менамоянд.

Envy shoots at others and wounds herself.

Every ass loves to hear himself bray.

Дар мисоли аввал ду ҷонишин омадааст, ки яке *"others"* ҷонишини номуайянӣ ва дигаре *"herself"* ҷонишини нафсӣ – таъкидӣ мебошанд.

- **Ҷонишинҳои саволӣ** низ дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ба назар мерасанд, лекин он қадар зиёд нестанд.

What is done by night appears by day. Where there is a will, there is a way.

When wine is in, wit is out.

Who keeps company with the wolf, will learn to howl.

Истифодаи калми онҳо аз он сабаб аст, ки ҷонишинҳои саволӣ асосан дар саволҳо истифода мешаванд. Зарбулмасалҳо бошанд, аксар вақт характери номбаркунӣ доранд.

Агар оиди истифодаи **ҷонишинҳои соҳибӣ** ҳарф занем, бисёртар ҷонишини соҳибии шахси сеюми танҳои *"his"* истифода бурда мешавад.

The cobbler should stick to his last. His money burns a hole in his pocket.

Инак, баъди тадқиқ мо гуфта метавонем, ки намудҳои ҷонишинҳои исмӣ, аз он ҷумла ҷонишинҳои шахсӣ ва ҷонишинҳои номуайянӣ дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Дигар намуди ҷонишинҳоро мо дар зарбулмасалу мақолҳо дида метавонем, лекин мисли ҷонишинҳои номбарнамуда зиёд нестанд.

Шумора дар забони англисӣ ба миқдор ё тартиби предметҳои олами моддӣ далолат мекунад ва ба миқдорию тартибӣ чудо мешавад. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ шумора зиёд дучор намешавад. Таҳлили мисолҳо нишон дод, ки бештар шумораи миқдории *"one"* истифода шудааст ва инро дар мисолҳои зерин дида мебароем:

One fire drives out another. One scabby sheep will mar a whole flock.

One day is worth two tomorrow. Four eyes see more than two.

Истифодаи шумораи тартибӣ дар зарбулмасалҳои англисӣ низ дида мешавад.

The first blow is half the battle. First deserve and then desire.

Хуллас, аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки шумораи миқдории *"one"* ва шумораи тартибии *"first"* нисбат ба дигар шумораҳо зиёдтар дучор мешаванд.

Зарф чун ҳиссаи мустақили нутқ вазъиятҳои гуногуни ба вуқӯъ омадани амал ва дараҷаи аломатро ифода мекунад. Таҳлили мисолҳо шаҳодат медиҳад, ки дар зарбулмасалҳои англисӣ зарфҳои тарзи амал, замон, макон, миқдору дараҷа ва ғайраҳо вомехӯранд.

A fool always to the fore.

Дар зарбулмасали мазкур ду зарф дида мешавад, ки яке *"always"* зарфи тарзи амал ва дигаре *"to the fore"* зарфи макон мебошад. **A good name keeps its lustre in the dark. Every dog is a lion at home.**

Бояд қайд кард, ки зарфи макон дар зарбулмасалҳо зиёд ба назар мерасад ва дар мисолҳои боло низ мо зарфи маконро дида метавонем, ки инҳо бо ибораҳои *"in the dark"* ва *"at home"* ифода гаштаанд.

Акнун истифодаи зарфҳои замон дар зарбулмасалҳоро дида мебароем:

A stitch in time saves nine. Better an egg today than a hen tomorrow.

Дар мисоли якум *"in time"* ва дар зарбулмасали дуюм *"today"* ва *"tomorrow"* зарфҳои замон мебошанд ва замони ичроиши амалро ифода менамоянд.Дар зарбулмасалҳои мазкур якчанд мисолҳоро бо зарфҳои ҷонишинии замон ва макон дида метавонем:

When the devil is blind. Where there's a will, theirs is a way.

When the fox preaches take care of your geese.

Дар ду зарбулмасалҳои аввал *"when"* зарфи ҷонишинии замон буда, вақти амалро нишон дода истодааст ва дар мақоли охирон *"Where"* зарфи ҷонишинии макон ва самти амалро нишон медиҳад.Дар зарбулмасалҳои зерин бошад, зарфи ҷонишинии *"never"* ва *"always"* истифода шудаанд. Инак, якчанд мисолҳоро бо чунин зарфҳо дида мебароем:

A fool always rushes to the fore. He that never climbed never fell.

The morning sun never lasts a day.

Хулоса, бояд қайд кард, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ зарфҳо хеле зиёд ба назар мерасанд, алалхусус зарфҳои замон ва макон фаровон истифода бурда мешаванд. **Пешояндҳо** ҳиссаи номустақили нутқ буда, баъзе аз онҳо маънои луғавӣ доранд, вале чанде аз онҳо умуман маънои луғавӣ надоранд.

Brevity is the soul of wit. Caution is the parent of safety.

Дар мисолҳои боло пешоянди *"of"* истифода бурда шудааст, ки он дар забони англисӣ ягон маънои луғавӣ надорад ва мисли пасванди падеж барои алоқаманд кардани исм бо исми дигар ва ё исм бо ҷонишин хизмат мекунад, яъне *"of"* исми *"soul"* – ро бо *"wit"* алоқаманд кардааст ва дар мисоли дуюм *"parent"*- ро бо *"safety"* алоқаманд намудааст.

Таҳлили мисолҳо собит менамояд, ки дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ пешоянди содаи *"to"* фаровон истифода бурда мешавад.

Confession is the first step to repentance.

Nothing is impossible to a willing heart.

Дар забони англисӣ **пайвандакҳо** яке аз ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ мебошанд, ки барои алоқамандии аъзоҳои ҷумлаи мураккаб чун воситаи грамматикӣ хизмат мекунанд. Пайвандакҳои забони англисӣ мувофиқи маъно ва вазифаашон ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: **пайвастқунанда** ва **тобеқунанда** [10, с.314].Дар забони англисии муосир пайвандакҳои пайвастқунандаро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мекунанд: паиҳам, хилофӣ, ҷудоӣ, сабабу натича.

Keep your mouth shut and ears open.

Дар мақоли боло *"and"* пайвандаки пайвасткунандаи паиҳам буда, ду ҷумлаи содаи мустақилро пайваст намуда истодааст. Зарбулмасали навбатиро дида мебароем, ки дар он пайвандаки паиҳам *"neither... nor"* истифода бурда шудааст.

Neither fish nor flesh. Neither here nor there.

Истифодаи пайвандаки пайвасти хилофӣ дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ниҳоят бисёр мебошад. Якчанд мисолҳоро бо истифодаи пайвандаки мазкур дида мебароем:

Repentance is good, but innocence is better.

Man may meet but mountains never.

Пайвандакҳои тобеъкунанда ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ менамоянд. Пайвандакҳои тобеъкунанда дар ҳарду забон ба якчанд гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд. Пайвандаки *"when"* ба гурӯҳи пайвандакҳои замонӣ дохил шуда, дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ зиёд дучор мешавад:

When at Rome do as the Romans do. When three know it, all know it.

Дар зарбулмасалҳои мазкур истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи *"if, than, where"* - ро дида мебароем: If you laugh before breakfast you'll cry before supper.

Half a loaf is better than no bread. Faults are thick where the love is thin.

Хуллас, маводҳои фактологӣ нишон медиҳанд, ки ҳам пайвандакҳои пайвасткунанда ва ҳам пайвандакҳои тобеъкунанда дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ зиёд буда, бисёртар пайвандакҳои пайвасткунандаи *"but, and"* ва пайвандакҳои тобеъкунандаи *"when, if"* истифода бурда мешаванд. Ҳиссачаҳо ба қатори ҳиссаҳои номустақили нутқ ворид мешаванд ва барои таъкид ё инкор кардани маънои калимаи дигаре ё ҳатто ҷумлаҳои пайрав хизмат мекунанд. Дар зарбулмасалҳои англисӣ ҳиссачаҳо хеле кам ба назар мерасанд. Ҳиссачаҳои *"just, even, too"* - и забони англисӣ вазифаи таъкидӣ доранд ва онро дар мисолҳои зерин дида метавонем:

Just as the twig is bent, the tree is inclined.

Even reckoning makes long friends. Never too much of a good thing.

Ҳиссачаҳои *"not, no"* инкорро ифода мекунанд ва онҳоро дар мақолҳо бештар дучор шудан мумкин аст:

Great barkers are not bitters. Fine words butter no parsnips.

Never write what you dare not sign.

Ҳамин тариқ, мо ба маводҳои таҳлилшуда такя намуда ба хулосае омадем, ки ҳиссачаи инкории *"no"* нисбат ба дигар ҳиссачаҳо дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ зиёдтар истифода бурда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Азимова М.Н. Сопоставительно-типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н.Амосова. – Ленинград: ЛГУ, 1963. – 208 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Морфология). – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
4. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И.Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 97 с.
5. Кобрина Н.А. Грамматика английского языка (Морфология. Синтаксис) / Н.А. Кобрина, Е.А. Корнеева, М.И. Оссовская, К.А. Гузеева. - Санкт-Петербург, 1999. – 496 с.
6. Раджабова М.М. Структурно – семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках: автореферат диссертации / М.М. Раджабова. - Худжанд, 2010. – 27 с.
7. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б.Тилавов. - Душанбе, 1967. – 122 с.
8. Усмонов К.У. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К.У.Усмонов. -Хуҷанд, 2017. -379 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М.Фозилов. - Душанбе, 1975. – 82 с.
10. Gordon E.M. A Grammar of Present / E.M. Gordon. - Moscow, 1989. – 314 с.

ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола дар бораи моҳияти ҷанбаҳои сарфии зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ сухан меравад. Мақсади асосии мақола – таҳлили хусусиятҳои сарфии зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ ва сохтори онҳо мебошад. Мо дар мақолаи худ исбот намудем, ки зарбулмасалҳо на танҳо шакли услубӣ ва иҷтимоию эстетикӣ доранд, балки онҳо бо муттаҳид кардани ҷузъҳои муайяншудаи ҷудошуда муайян карда мешаванд. Дар мақола сохтори сарфии зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ таҳқиқ карда шуда, дар натиҷа маълум гардид, ки ҳамаи ҳиссаҳои нутқ, ба монанди исм, сифат, феъл, шумора ва ғайраҳо истифода шудаанд. Мо исбот менамоем, ки зарбулмасалҳои забони англисӣ тамоми таркиби грамматикиро инъикос менамоянд. Моро лозим меояд, ки ба ҷиҳати сарфии зарбулмасалҳои англисӣ, ки қисми муҳимми матнии онҳоро фароҳам меорад, аҳаммияти хосса диҳем. Мо якчанд усулҳои ислоҳиро ба даст овардем, ки барои манфиати эҳёшаванда дар истифодаи зарбулмасалҳо на танҳо дар байни аъзоёни ҷамъияте, ки бо забони англисӣ сухан меронанд, аз бар карда мешавад, балки барои насли оянда низ аҳаммияти хосса дорад.

Калидвожаҳо: сарф, хусусият, таркиби грамматикӣ, зарбулмасал, мақол.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В этой статье рассматривается сущность морфологических аспектов английских пословиц. Основной целью данной статьи является анализ морфологических характеристик пословиц и поговорок в английском языке. Мы утверждали, что пословицы имеют не только стилистическое и социолингвистическое значение, но и они формируются путем объединения идентифицируемых линейно реализованных компонентов, у них есть структурные отношения, с помощью которых они вступают в лексикон. В статье исследована морфологическая структура пословиц и поговорок в английском языке с учетом всех частей речи, таких как существительные, прилагательные, глаголы, числительные и так далее. Мы утверждаем, что английские пословицы отражают всю грамматическую структуру предложения и представляя от собой успешную социолингвистическую способность проникновения в понимание языка. В понимании английских пословиц мы должны обратить внимание на их морфологию, которая обеспечивает необходимые характеристики для их контекстного применения. Мы предложили некоторые корректирующие подходы, которые могут быть приняты, чтобы оживить интерес к использованию пословиц не только среди культурно чувствительных членов англоязычного сообщества,

но и в будущем поколении. Это люди, которые имеют больше возможностей для передачи этого наследия следующему поколению, таким образом поддерживая сильную литературную и лингвистическую связь.

Ключевые слова: морфология, характеристика, грамматическая структура, пословицы и поговорки.

MORPHOLOGICAL FEATURES OF PROVERBS AND SAYINGS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This paper has been basically concerned with the morphological aspects of the English proverbs. The main objective of this article is to analyze the morphological features of proverbs and sayings in the English language. We argued that proverbs do not only have stylistic and sociolinguistic relevance but since they are formed by combining identifiable linearly realized components, they have structural relationships which they enter into in the lexicon; the paper investigated the morphological structure of proverbs and sayings in the English language taking into account all the parts of speech, such as noun, adjective, verb, numeral and etc. We argue that English proverbs reflect the entire grammatical structure and offer useful sociolinguistic insight into the understanding of the language, and submit that in filling our comprehension of English proverbs, we need to pay attention to its morphology which provide the essential ingredients for their contextual application. We proffered some remedial approaches that can be adopted to revitalized interest in the use of proverbs not only among the culturally sensitive members of the English speaking community but in the upcoming generation. This is the people that are better placed to transmit this legacy to the next generation, thus sustain a strong literary and linguistic bond.

Key words: morphology, features, grammatical structure, proverbs and sayings.

Сведения об авторах: ***Каххоров Шодимурод Рустамович*** – Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, аспирант факультета иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. E-mail: **ssodimurodova@gmail.com.**
Тел.: **(+992) 929-09-44-00**

Information about the author: ***Qahhorov Shodimurod Rustamovich*** – Khujand State University named after B. Gafurov, a post-graduate student of the faculty of foreign languages. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Str., 1. E-mail: **ssodimurodova@gmail.com.**
Tel.: **(+992) 929-09-44-00**

УДК: 811.21/.22-56:891.550

ТАРКИБҲОИ ҶУФТИ ФРАЗЕОЛОГӢ БО КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР АСАРҲОИ АДИБОНИ ТОҶИК

Муслимов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар байни гурӯҳҳои таснифнамудаи таркибҳои фразеологӣ таркибҳои ҷуфт мавқеи махсус доранд. Таркибҳои ҷуфти фразеологӣ дар забони тоҷикӣ серистеъмолтарин намуди таркибҳо ба шумор мераванд. Хусусияти фарқкунандаи онҳо, пеш аз ҳама, аз он борат аст, ки таркибҳои ҷуфти фразеологӣ аз ду калимаи мустақилмаъно иборат буда, бо пайвандаки пайвасткунандаи - у (ю) бо ҳам алоқаманд мешаванд. Агар ба ҷойи ин пайвандак муродифи дигари он – ва оварда шавад, таркибҳои ҷуфти фразеологӣ устувории худро аз даст дода, ба калимаҳои мукаррарии чидашуда табдил меёбанд. Ин ҷиҳати ниҳоят муҳимми таркибҳои ҷуфтро ҳанӯз Н. Маъсумӣ муқаррар карда буд [I. 4, с.144-159]. Калимаҳои арабӣ дар таркибҳои ҷуфти фразеологӣ мақоми хоссаи худро доранд. Аз ин ҷиҳат, онҳоро ба ду гурӯҳи калон тақсим намудан мумкин аст:

1) Таркибҳои ҷуфти фразеологие, ки фақат як ҷузъи онҳо калимаи арабӣ аст.

2) Таркибҳои ҷуфти фразеологие, ки ҳар ду ҷузъи онҳо аз калимаҳои арабӣ иборатанд.

Барои гурӯҳи якуми таркибҳои фразеологӣ чунин мисолҳоро овардан мумкин аст: **саъю кӯшиш, аҳду паймон, зебу зинат, обу азоб, хашму ғазаб, тарсу ҳарос, шавқу шодӣ, ҷабру зӯрӣ** ва ғайра:

Шумо ҳам хуб саъю кӯшиш бикунед, ду синфи тайёриро тамом ки кардед, ба синфи асосӣ гузашта талабаи ҳақиқӣ мешавед [II. 9, с.265]. Мо бо Юнусамакам аҳду паймон дорем, моро шарманда накун [II. 9, с.146]. Ин хона ҳам монанди хонаи дирӯза камбағалона ва аз ҳар гуна зебу зинат холӣ буд [II. 9, с.138]. Барои ман бозор бошад бас. Оламро обу азоб гирад, парво надорам [II. 1, с.125].

Гурӯҳи дуюми таркибҳои ҷуфти фразеологӣ танҳо аз калимаҳои арабӣ ташкил ёфтаанд. Масалан, **моту мабҳут** «ҳайрон, мутаҳайир», **тавсифу ҳасанот** «таъриф кардан», **саволу ҷавоб, хатту хабар** «дарак», **сулҳу салоҳ** «оштӣ», **ишқу ҳавас** «орзу», **ғаму ғусса** «ҳасрат»:

… вале на ба ин дараҷае, ки ҳоло моту мабҳут гаштаам [II. 7, с.22]. Воқеан тақозои ҳунарнамоӣ кардан ва тавсифу ҳасанот шунидан он қадар ҳам касалии нодира набудааст [II. 7, с.55]. Отряд гузашта рафт, аммо ин аскар истода ба ман саволу ҷавоб мекард [II. 9, с.150]. Дар тамоми муддати ҷанг Вера ба ҳамдигар хатту хабар карда меистод. [II. 9, с.55]. Писари пирамард ба миёна даромад ва чуноне ки мегӯянд, сулҳу салоҳ кард [II. 4, с.133]. Онҳо чанд дақиқа ором ва хомӯшона папирос кашиданд ва ҳар кадом ба фикру хаёли худ банд шуда монданд [II. 4, с.164]. Ман барои хондан ишқу ҳаваси бисёр доштам [II. 7, с.12]. Ба ғайр аз ғаму ғусса дигар чизи мехӯрдагӣ надорам, – гуфт Аббос [II. 4, с.280].

Тавре аз мисолҳои боло дида мешавад, дар байни калимаҳои дохили таркибҳои фразеологӣ муносибатҳои гуногуни маъноиро мушоҳида кардан мумкин аст. Гурӯҳе аз ин гуна калимаҳо ба ҳамдигар то андозае аз ҷиҳати маъно қаробат доранд, ки онҳоро таркибҳои ҷуфти синонимӣ номидан мумкин аст. Масалан: **қаҳру ғазаб, ғиряву фиғон, кинаю кудурат, фикру хаёл, дареғу таассуф, чангу ғубор** ва ғайра. Шаҳодати устувории сохтори ин гуна таркибҳо он аст, ки ҷойи онҳоро тағйир додан (сулҳу салоҳ, - салоҳу сулҳ?, қаҳру ғазаб - ғазабу қаҳр?, чангу ғубор - ғубору чанг) имкон надорад ё ба калимаҳои дигар иваз

намудани онҳо боиси вайроншавии таркибҳо ва ба калимаҳои чидаи муқаррарӣ табдил ёфтани онҳо мегардад.

Дар гурӯҳи дигари таркибҳои ҷуфти фразеологӣ муносибати синонимии байни калимаҳои дохилашон мушоҳида намегардад. Масалан: **хатту хабар, саволу ҷавоб, хушку холӣ** ва ғайра.

Дар байни таркибҳои фразеологӣ бо унсурҳои арабӣ чунин калимаҳоеро низ дучор омадан мумкин аст, ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар алоҳидагӣ истеъмол намешаванд ва танҳо дар дохили таркиби ҷуфти фразеологӣ шах шуда мондаанд. Масалан, калимаҳои арабии **чидол,** бо маънои «низоъ, ҷанҷол, ҷанг, ҳарб, задухӯрд», **атвор** дар ифодаи «шакли ҷамъми вожаи тавр», **мабҳут** ба маънои «ҳайрон, мутаҳайир» фақат, дар таркибҳои фразеологии **ҷангу чидол, хулқу атвор, моту мабҳут** мушоҳида мешаванд:

Босмачиён ҳоло нест карда нашуда буданд, ҷангу чидол дар авҷ буд [II. 9, с.174]. Сар то пои Нуралӣ, ҳамаи хулқу атвори вай, хандаи вайро Зубайда меписандид [II. 9, с.156]. Гоҳо ақли кас аз ин гашти бебозгашт моту мабҳут мешавад [II. 7, с.60].

Мисли ҳамин калимаи арабии **зуррия** ба маънои «насл, авлод» бо андаке тағйироти фонетикӣ дар шакли **зурриёт** (вар. зурёт) дар таркиби ҷуфти фразеологии **зоту зурриёт** ба кор рафтааст:

- Айб дар Ҷага не, дар зоту зурриёташ ҳам не . . .[II. 8, с.282].

Мисолҳои аз асарҳои гуногуни адибони тоҷик ҷамъовардаи мо шаҳодат бар он медиҳанд, ки калимаҳои арабӣ дар дохили таркибҳои ҷуфти фразеологӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Таркибҳои ҷуфти фразеологие, ки фақат аз калимаҳои тоҷикӣ шакл гирифта бошанд, нисбатан камтар дучор меоянд. Масалан, таркибҳои ҷуфти фразеологии **качу килеб** «ноҳамвор», **боду ҳаво** «иқлим», **хушку холи** «пуч», **шӯру ғавғо** «валвала» аз ҳамин қабиланд:

Ваъдаҳои хушку холӣ ба дили мо зад, - бо ситеза гуфт Нишон [II. 9, с.278]. Шӯру ғавғо ва хандаҳои қоҳ – қоҳ қариб буд, ки чойхонаро тарконад [II. 9, с.92].

Тавре ки Ҳ. Маҷидов қайд менамояд, ҳар қадар маънои яклухти таркиби фразеологӣ равшан ифода ёфта бошад, сохти он ҳамон қадар рехтаву устувор мегардад. Баръакс, агар маънои яклухти таркиб чандон равшан набошад, ба сохти он тағйирот даровардан мумкин аст. Ин ҳолат бештар дар таркибҳои ҷуфти фразеологӣ ба назар мерасад [I. 2]. Гоҳо дар баъзе таркибҳои фразеологӣ тағйирот дароварда, ҷузъҳои онҳоро бо калимаҳои наздикмаъно ё муродифиашон иваз кардан мумкин бошад ҳам, ҳеҷ вақт ин ҷузъҳоро аз ҳамдигар дур кардан мумкин нест. Масалан, ивази ҷузъ дар таркибҳои фразеологии навъи **оҳу нола** ва **оҳу фиғон,** ё ки **хешу табор** ва **хешу акрабо** аз намунаи ҳамин гуна тағйирёбиҳоянд:

Ба болои ин ҳама оҳу фиғон, гиряву шодии бачагон гӯё боми мактабро ба ҳаво мебардошт [II. 2, с.163]. Падару модари духтар моро хонадомод мекарданд, шумо бошед, оҳу нола мекунед [II. 8, с.75]. Хешу табори ӯ, ки аз деҳоти дуру наздик омада буданд, ҳоло фикри бозгаштан надоштанд [II. 9, с.198].

Таркибҳои фразеологӣ дар байни гурӯҳҳои асосии фразеологӣ - ибораҳо ва ҷумлаҳои фразеологӣ ва воҳидҳои луғавии забон, калимаҳо мавқеи мобайниро ишғол мекунанд. Яъне, онҳо аз рӯйи бисёр аломатҳои барои фразеологимзҳо хос ба воҳидҳои фразеологӣ, аз рӯйи бисёр аломатҳои дигарашон, яъне аз рӯйи якҷоя шаклгириашон ба калимаҳо шабоҳат доранд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи таркибҳои ҷуфти фразеологӣ якҷоя шаклгирии онҳо мебошад, ки ин қазия онҳоро аз дигар воҳидҳои забон фарқ намуда бо калимаҳо наздик менамояд. Далели якҷо шаклгирии таркибҳои фразеологӣ, ин пеш ё пас аз худ қабул намудани нишондиҳандаҳои грамматикии забони тоҷикӣ, аз қабили пешояндҳо пасояндҳо, аффиксҳо, бандакҳо ва ғайра мебошанд, ки дар матнҳои зайл исботи худро ёфтаанд:

- Ана, ман нагуфтам, - бо шавқу шодӣ овоз баровард Салоҳ [II. 9, с.178]. Ман, ки аз қафои модарам омада будам, сухани ӯро шунида ба ваҳму ҳарос афтодам [II. 9, с.159]. Канӣ, ба ман гӯй ту ба Қозиумар дар бораи духтараш чӣ қавлу қасам карда будӣ [II. 9, с.224].

I. АДАБИЁТ

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш.Балли. – М.: Изд. иност.лит., 1961. – 416 с.
2. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.I. Луғатшиноси / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
3. Маҷидов Ҳ. Таркиби лексикии воҳидҳои фразеологӣ / Ҳ.Маҷидов // Мактаби советӣ, 1986. - № 10. - С.25-28.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. - 295 с.
5. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А.Рубинчик. - М.: Наука, 1981. - 275 с.
6. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.1 / М. Фозилов. - Душанбе, 1963. – 925 с.
7. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.2 / М. Фозилов. - Душанбе, 1964. – 802 с.

II. МАНБАЪ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1954. - 407 с.
2. Айнӣ С. Осори баргузида / С. Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 462 с.
3. Икромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ.Икромӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
4. Икромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ.Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
5. Мирзоев К. Дар орзуи падар / К.Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
6. Муҳаммадиев Ф. Асарҳои мунтахаб / Ф. Муҳаммадиев. - Душанбе: Ирфон, 1980. – 501 с.
7. Муҳаммадиев Ф. Варта / Ф. Муҳаммадиев. - Душанбе: Адиб, 1987. – 374 с.
8. Муҳаммадиев Ф. Куллиёт / Ф. Муҳаммадиев. - Душанбе: Адиб, 1990. – 384 с.
9. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо / С.Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
10. Ҷалил Р. Асарҳои мунтахаб / Р. Ҷалил. – Душанбе: Адиб, 1988. - 464 с.

ТАРКИБҲОИ ҶУФТИ ФРАЗЕОЛОГӢ БО КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР АСАРҲОИ АДИБОНИ ТОҶИК

Мисолҳои аз асарҳои гуногуни адибони тоҷик ҷамъовардаи мо шаҳодат бар он медиҳанд, ки калимаҳои арабӣ дар дохили таркибҳои ҷуфти фразеологӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Таркибҳои ҷуфти фразеологие, ки фақат аз калимаҳои тоҷикӣ шакл гирифта бошанд, нисбатан камтар дучор меоянд. Масалан, таркибҳои ҷуфти фразеологии **качу килеб** «ноҳамвор», **боду ҳаво** «иқлим», **хушку холи** «туч», **шӯру ғавғо** «валвала» аз ҳамин қабиланд.

Калидвожаҳо: ибора, таркиб, фразеология, фразема, ҷумла.

СОСТАВ ПАРНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С АРАБСКИМИ СЛОВАМИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ЛИТЕРАТОРОВ

Примеры приведенные из различных произведений таджикских литераторов свидетельствуют о том, что арабские слова очень часто встречаются внутри состава парных фразеологизмов. Состав парных фразеологизмов, которые образовались только из таджикских слов, встречаются очень редько. Например, составы парных фразеологизмов **качу килеб** «нохамвор», **боду хаво** «иклим», **хушку холи** «туч», **шуру гавго** «валвала».

Ключевые слова: словосочетание, состав, фразеология, фразема, предложение.

COMPOSITION OF PAIRED PHRASEOLOGIES WITH ARABIC WORDS IN WORKS OF TAJIK LITERATORS

The examples cited from various works of Tajik writers indicate that Arabic words are very often found within the composition of paired phraseological units. The composition of paired phraseological units, which were formed only from Tajik words, are very rare. For example, the compositions of paired phraseological units are kachu kileb "nohamvor", baud hawo "iklim", khushka holi "beam", shura gavgo "valvala".

Key words: phrase, composition, phraseology, phrase, sentence.

Сведения об авторе: ***Муслимов М.*** –Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: ***Muslimov M*** - Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language and teaching methods of the Tajik language and literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК: 801.

МАВҚЕИ КАЛИМАСОЗИИ ВОЖАИ "МӮЙ" ДАР СОХТАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ СЕҶУЗЪА

Каримова Г.Н.
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Омӯзиш ва баррасии масоили назарии забон, сохти грамматикӣ ва усулҳои вожасозӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва асосии забоншиносӣ ба шумор рафта, кайҳост, ки таваҷҷуҳи донишмандонро ба худ ҷалб кардааст. Махсусан, дар давраи нави рушди бемайлони ҳаёти иҷтимоӣ вожаҳои забон низ бо истилоҳҳои гуногун ва мухталиф такмил меёбанд, ки дар ин ҷода мавқеи вожасозӣ бисёр муҳим ба мушоҳида мерасад.

Мусаллам аст, ки вожасозӣ яке аз роҳҳои асосии ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон ва офарандаи воҳидҳои нави луғавӣ мебошад, ки ин мавзӯъ дар осори бархе аз забоншиносон то ҷое таҳқиқ шудааст. Масъалаи омӯзиш ва баррасии сохти вожаҳои мураккаб, бавижа мураккаби сеҷузъа яке аз проблемаҳои таҳқиқталаби забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад.Бинобар ин, дар ин мақола дар асоси маводи дарихтиёрдошта мавқеи калимасозии вожаи ***мӯй*** дар забони тоҷикӣ ва доираи густариши онро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, чунки ин масъала то ҳол таҳқиқ нашудааст.

Аҳаммияти таҳқиқи калимасозии вожаи ***мӯй*** иборат аз он аст, ки дар чунин шакл бори нахуст маҳз дар ҳамин мақола ба ришгаи таҳқиқи мукаммалтари забоншиносӣ кашида шудааст.

Навгонии масъалаи мавриди андеша, дар он зоҳир мегардад, ки таҳлил ва таҳқиқи ин калима ба ғайр аз қайдҳои ҷудогона дар баъзе фарҳангҳои давраи истиқлол, ки хусусияти лексикологӣ доранд ба таври мушаххас ва ё дар шакли мақолаи алоҳида рӯйи кор наомадааст.

Зарурати интихоби ин масъаларо таваҷҷуҳи вижаи муҳаққиқи мақола роҷеъ ба доираи густариши калимаи ***мӯй,*** хусусиятҳои калимасозии он дар забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои забони тоҷикӣ, ҳамчунин омӯхта нашудани он ба миён овард.

Ҳадафи асосии мақола, пеш аз ҳама, мушаххас ва муайян намудани қонуниятҳои суннатии калимасозии ***мӯй,*** таъйин кардани ҷойгоҳи он, хусусиятҳои калимасозӣ ва ҳудуди интишори он мебошад.

Арзиши амалии мақола. Аз мавод, муҳтаво ва масъалаҳои ба миён гузоштаи мақола метавон дар таълим ва тадрис барои донишҷӯён, магистрҳо, аспирантони факултетҳои филологии донишгоҳу донишкадаҳои чумҳурӣ, бавижа дар дарсҳои лексика ва лексикология истифода кард.

Мақсади омӯзиш ва дар шакли мақола таҳия намудани вожаи ***мӯй*** гирдоварии мавод ва дар асоси он пажӯҳиши мукаммалтаре ба анҷом расонидан мебошад.

Дараҷаи омӯзиши ин масъала. Бо вуҷуди он ки дар омӯзиш ва таҳқиқи калимасозӣ корҳои арзишманду зиёде ба вуҷуд омада бошанд ҳам, вале оид ба вожасозӣ бо калимаи ***мӯй*** таҳқиқоти ҷудогонае ба назар намерасад. Бинобар ҳамин, метавон гуфт, ки ин мақола роҷеъ ба ин масъала бори нахуст дар чунин шакл ба вуҷуд омада ва хусусиятҳои калимасозии вожаи ***мӯй***-ро муайян мекунад.

Чуноне маълум аст, калимасозӣ яке аз манобеи муҳим ва асосии пурғановат гардонидани захираи луғавии забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, ба ин восита забон ташаккул ва такомул меёбад.Таҳлил ва таҳқиқи вожаҳои мураккаб бо ҷузъи ***“мӯй”*** низ мисли ҷузъи ***“хона”*** муҳим ва боарзиш буда, бо он на танҳо вожаҳои мураккаби дучузъа, балки калимаҳои мураккаби сеҷузъаи зиёде ба вуҷуд омадаанд, ки дар забони тоҷикӣ дорои мақоми хосса мебошанд. Ин навъи калимаҳо асосан ба соҳибият, суннат, касбу кор, пеша, асбоб ё дастгоҳ, ранг ва ғайраҳо алоқаманд буда, бо ин роҳ калимаҳои гуногун таркиббандӣ шудааст.Дар ин мақола калимаҳои мураккаби сеҷузъаи ба воситаи ***мӯй*** сохташуда мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор мегиранд, ки бештари онҳо маҳсули давраи нави ташаккулёбии забони тоҷикӣ, яъне даҳсолаҳои садаи XX ва замони истиқлол мебошанд. Ин натиҷагирӣ аз он берун меояд, ки чунин навъи вожаҳо дар фарҳангҳои пешин, аз ҷумла “Фарҳанги забони тоҷикӣ”-и соли 1969 ба нашр расида ба қайд гирифта нашудаанд. Чунончи, калимаҳои ***мӯйлабдароз, мӯйлабгирӣ, мӯйдарозкунак, мӯйлабдор, мӯйлабсафед, мӯйлабсиёҳ, мӯйсаргирон, мӯйсаргирӣ, мӯйсартарош, мӯйсартароши, мӯхушкунак*** ва амсоли инҳо.

Аз ин вожаҳои мураккаби сеҷузъа маълум мешавад, ки ҷузъи ***мӯй*** танҳо дар аввали калимаҳо омада, дар байн ва охир ба мушоҳида намерасад. Бештари ин калимаҳо ду ва ё се зинаи калимасозиро гузаронидаанд ва аслан аз ибораҳои изофӣ ба чунин шакл даромадаанд: ***мӯйи лаб, мӯйи дароз, мӯйи сар.*** Чуноне мебинем, аксари шоҳидҳо бо яке аз узвҳои бадани инсон робита доранд, чунки мӯй бевосита аз он берун меояд ва ё ба истилоҳи дигар аз он узв месабзад. Мӯй бо лаб, сар пайваста калимаҳои нав месозад, ки ба қоидаву қонун ва қолабҳои калимасозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад ва махсусан ба шахс марбут буда, чӣ гуна мӯй доштани онро ифода мекунад. Масалан, ***мӯйлабдароз*** ба мӯйи лаби дароз доштани касе мутааллиқ бошад, ***мӯйлабдор*** соҳиби мӯйлабро нишон медиҳад, ***мӯйлабсафед*** ё ***мӯйлабсиёҳ*** ба нишонаи ранги мӯйи лаби касе далолат мекунад.

Хусусияти асосӣ ва муҳимми ин гурӯҳи калимаҳо аз он иборат мебошад, ки ҳамаи ҷузъҳояшон бунёди тоҷикӣ доранд ва шарҳу эзоҳи онҳо барои тоҷикон зарурате ҳам пеш намеорад.Дар сохтани ин хели калимаҳо нақши пасвандҳои ***–ак, –он, –ӣ*** муҳим арзёбӣ мешавад. Масалан, ***мӯйдарозкунак*** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ: исм, сифат, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванд ***мӯй+дароз+кун+ак*** таркиб ёфта, як навъ гӯштест шабеҳи раг. Ин калима аз ибораи ***мӯйи дароз*** дар зинаи аввал тавассути пайваст шудани асоси замони ҳозираи феъли ***кун*** (кардан), ба шакли вожаи мураккаби сеҷузъаи ***мӯдарозкун*** даромадааст. Дар зинаи дуюм бошад, аз ***мӯйдарозкун*** пас- ванди ***–ак*** калимаи нав сохтааст, ки маънои мушаххас (конкрет) дорад, яъне навъи гӯшт, ки гӯё бо хӯрдани он мӯйи сар дароз мешуда бошад. Ин калима байни мардуми тоҷик маъмул буда, доираи васеи истифода дорад ва дар забони яғнобӣ ҳам дар шакли ***мӯдарозкунак*** ба кор меравад. Бо вуҷуди ин, калимаи номбурда дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои он сабт нашудааст. Бинобар ҳамин, дар таҳия ва такмили фарҳангҳои минбаъда метавон ин калимаро ворид кард.Вожаҳое, ки бо ҷузъи ***мӯй*** таркиб ёфтаанд, аз рӯйи дорои хусусиятҳои ҳиссаҳои нутқ буданашон метавон онҳоро ба чунин гурӯҳҳо бандубаст кард:

1. И+И+С: мӯй+лаб+дароз, мӯй+лаб+сафед, мӯй +лаб+ сиёҳ, мӯй+сар+сафед, мӯй+сар+сиёҳ, мӯй+лаб+кӯтоҳ, мӯй+сар+дароз, мӯй+сар+кӯтоҳ.
2. И+И+Ф: мӯй+лаб+дор, мӯй+сар+тарош.
3. И+С+Ф+П: мӯй+дароз+кун+ак, мӯй+хушк+кун+ак.
4. И+И+Ф+П: мӯй+сар+гир+он, мӯй+лаб+зан+он.
5. И+И+Ф+П: мӯй+сар+тарош+ӣ, мӯй+сар+гир+ӣ.

Вожаи ***мӯй,*** ки ҷузъи аввали калимаҳои мураккаб мебошад, бунёди куҳан дошта, дар бархе аз забонҳои қадима дар ҳамин шакл ва ё бо баъзе фарқиятҳои фонетикӣ маъмул будааст. Масалан, вожаи мавриди андеша дар забони форсии миёна ба гунаҳои ***mōd /moy, vars, ges*** ва дар забони форсии миёнаи турфонӣ дар шаклҳои ***mwy [mōy], gyswg [gēsīg]*** [13,с.361-362] ба кор мерафтааст, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ ба сурати ***мӯ/мӯй*** маъмул буда, шаклҳои дигар ***ges*** ё ***gēsīg*** дар давраи аввали ташаккули забон ба шакли гесу/гесӯ даромадааст, ки маънои “мӯйи дарози занон, мӯйи бофтаи занон, кокул”-ро ифода мекунад [5,с.154].

Лаб низ вожаи бунёдӣ буда, асолати худро дар забони тоҷикӣ нигоҳ доштааст. Ин калима дар форсии миёна дар шакли ***Lap***, портӣ ***Laβ*** [13,с.384-385] роиҷ будааст, ки сурати форсии миёна дошта айнан дар забони яғнобӣ [4,с.118] ***Lap*** [1,с.352] ва дар бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ гунаи портии он Laβ бидуни ягон тағйирот боқӣ мондааст.

Ҳамаи калимаҳои мураккаби бо ***мӯй*** ва ***лаб*** таркибёфта аз нигоҳи чинсият дар мисоли ***мӯйлабдароз, мӯйлабсафед, мӯйлабсиёҳ, мӯйлабдор*** ва ғ. ба мардҳо тааллуқ дошта, соҳиби мӯйлаби дароз, мӯйлаби сиёҳ ё сафед будани мардонро нишон медиҳанд ва ***мӯйлабгирӣ*** бошад, исми амали мӯйлаб гирифтан аст. Ҳамин тавр, вожаҳои мавриди назарро метавон дар нақша ба таври зайл тасвир кард:

Мӯхушккунак (мӯ+хушк+кун+ак) вожаест, ки дар даҳсолаҳои охир ба вуҷуд омадааст ва асбоб ё дастгоҳи хурди баркӣ буда, махсусан барои хушк кардани мӯйи сар тавассути ҷараёни ҳавои гарм бештар дар сартарошхонаҳо истифода мешавад. Ин калима низ аз ибораи ***мӯй хушк кардан*** ва ё ҷумлаи содаи ***мӯй хушк***

кун (мӯйро хушк кун) ба воситаи пасванди ***–ак*** вожаи мураккаби ***мӯхушкунак*** сохта, ба хурд будани ин асбоб далолат мекунад, чунки яке аз вазифаҳои асосии суффикси номбурда аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исми нав сохтан аст ва предметеро ба предмети асосии калима монанд ва хурд буданашро нишон медиҳад.Инчунин, ин калима дар гуфтори бархе аз одамон, махсусан занҳо дар шакли ***сарқоққунак*** низ ба мушоҳида мерасад, ки дар суҳбатҳои шахсӣ ва корҳои майдонӣ аз суханҳои занҳо ба қайд гирифта шуд.

Вожаи ***мӯхушккунак*** шакли адабӣ буда, ***сарқоққунак*** сурати лаҳҷавии он маҳсуб меёбад. ***Мӯхушккунак*** ҳам мисли бештари калимаҳои мураккаби сеҷузъа истилоҳи нав мебошад ва пас аз ворид шудани ин асбоб номи он низ дар забони тоҷикӣ маъмул гашт.

Бархе аз вожаҳои мураккаб, ки бо ҷузъи мӯй оғоз меёбанд, ба худ хусусиятҳои синонимӣ касб кардаанд. Ба ин гурӯҳи калимаҳо вожаҳоеро метавон ворид сохт, ки ба касбу кор, пешаи шахс тааллуқ доранд. Масалан, ***мӯйсартарош*** ва ***мӯйсаргир,*** ки ҳар ду ба як маъно ба кор рафта, пешаи шахсро ифода мекунанд. Яъне, касе, ки ба касби сартарошӣ машғул аст. Ба ин калимаҳо пасванди ***–ӣ*** ҳамроҳ шуда, аз ин исмҳои конкрет исмҳои абстракт сохтааст, ки дар ин мавриди ҳам онҳо муродифи ҳамдигар шуда метавонанд: ***мӯйсартарошӣ*** ё ***мӯйсаргирӣ.***

Пасванди ***–ӣ*** яке аз пурмаҳсултарин суффиксҳое мебошад, ки қонуниятҳои зиёди калимасозӣ дорад ва бо исм ҳамроҳ шуда касбу кор, машғулияти шахсро нишон медиҳад: бо сифат омада исми абстракт ва бо асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ гардида исм месозад ва ғ.Дар ин қисмат вожаҳои мураккаби сеҷузъа низ серистеъмол буда, калимаҳои зиёде сохтааст, ки бештари онҳо аз исму исм ва асоси замони ҳозираи феъл мебошанд: ***мӯй+сар+тарош+ӣ, мӯй+сар+гир+ӣ.***

Мӯйсаргирон. Мӯйсаргирон вожаи суннатӣ буда, аз ***мӯй+сар+гир+он,*** яъне аз исму исм, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванд таркиб ёфтааст. Роҷеъ ба ин масъала С.Мирзоев таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи худро дар бораи истилоҳоти маросимӣ чунин баён кардааст: “Ба дунё омадани кӯдак дар ҳаёти хонаводагӣ воқеаи муҳим ва хурсандибахш мебошад, чунки фарзанд меваи инсон ва боигарии бебаҳо маҳсуб меёбад. Аз ин хотир, роҷеъ ба таваллуди кӯдак, ба гаҳвора бастани он, баровардани дандон, роҳгардон шудани ӯ, гирифтани мӯйи сари ӯ суннатҳои ҷолибе мавҷуданд, ки бо истилоҳҳои зебо унвон гирифта, бо вижагиҳои махсус ба ҷо оварда мешаванд” [2,с.80].

Мӯйсаргирон расми нахустин бор тарошидани мӯйи сари кӯдак мебошад, ки дар ҳар минтақа ва маҳал бо хусусиятҳои маҳаллии худ баргузор мегардад.

Тибқи анъана кӯдак, ки яксола шуд, падару модар тифли худро ***мӯйсаргирон*** мекунанд ва ба ин муносибат зиёфате ҳам дода мешавад. Ба муносибати ин расм рӯймоли гулдӯзӣ ва пурнақшу нигореро ба гардани кӯдак мебанданд ва бобои ӯ мӯйи сари тифлро бо қайчӣ метарошад ва ё кӯтоҳ мекунад. Дар вақти тарошидани мӯй ҳозирин ва меҳмонҳо ба даруни рӯймол пул мепартоянд, ки он маънои “рӯймолӣ”-ро дорад. Дар манотиқи Зарафшон вожаи ***мӯйсаргирон*** дар шакли ***кокулзанон*** низ ба кор меравад.Вожаи мавриди андеша аз чанд зинаи калимасозӣ гузашта ба ин шакл даромадааст. Дар зинаи аввал аз ибораи изофии ***мӯйи сар*** тавассути пайваст гардидани асоси замони ҳозираи феъли ***гирифтан*** “гир”, ин ибора ба қолаби калимаи мураккаби сеҷузъа даромадааст, яъне ***мӯйсаргир,*** ки маънои касбу кор, пешаи шахсро ифода мекунад. Дар зинаи дуюми вожасозӣ пайваст шудани суффикси ***–он*** ба вожаи ***мӯйсаргир*** мебошад, ки маънои калимаро тамоман дигар кардааст. Яъне, аз номи шахс ё пешаи шахс ё ба таври дигар маънои конкрет ба абстракт табдил ёфтааст. Агар ***мӯйсаргир*** касбу ҳунар бошад, ***мӯйсаргирон*** маросими гирифтани мӯйи сари тифл мебошад.

Хусусияти муҳим ва бунёдии ин истилоҳ дар он зиҳир мегардад, ки ҳамаи ҷузъҳо тоҷикианд.Вожаи мавриди пажӯҳиш дар фарҳангҳои пешнин дар чунин шакл ба қайд гирифта нашудааст, вале дар ФТЗТ сабт гардидааст [9,с.870].

Аз ин ҷо ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки ин суннат дар даврахои пеш маъмул набудааст ва маҳсули баъдии ташаккули забон ба ҳисоб рафта, дар байни мардуми тоҷик маъруфият пайдо карда, ин суннат бо номаш, яъне ***мӯйсаргирон*** ба ҳукми анъана даромадааст.

Мӯйлабзанон. Ин вожа истилоҳи суннатӣ буда, аз исму исм, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванд таркиб ёфтааст ва расмест, ки бори аввал мӯйлаби ҷавон тарошида ва ба ин муносибат зиёфате низ дода мешавад. Роҷеъ ба ин масъала дар китоби С.Мирзоев маълумоти мухтасар дода шудааст [3,с.116].Ин вожаи суннатӣ ҳам мисли бархе аз калимаҳои дигар аз ибораи изофии ***мӯйи лаб*** дар зинаи аввал бо илова шудани асоси замони ҳозираи феъли ***зан*** (задан) ба шакли калимаи мураккаби сеҷузъаи ***мӯйлабзан*** даромада, касбу кори шахсро ифода мекунад. Дар зинаи дуюми калимасозӣ бо ҳамроҳ гардидани пасванди ***–он*** маънои калима тағйир ёфта, мафҳуми суннатиро ба худ касб кардааст, ки аз ҷиҳати ҷинсият марбут ба мардҳост.Мусаллам аст, ки забон дар ҳар давру замони рушду густариши ҷамъият ҳамчун воситаи робита хизмат мекунад ва унсурҳои забониеро дар бар мегирад, ки байни худ алоқаи зич доранд. Овозҳо, ҳиссаҳои маънодори вожаҳову ибораҳо ва ҷумлаҳо аз қабили ин унсурҳо мебошанд, ки онҳо аз якдигар ҷудо набуда, воҳиди ягонаи забонро ташкил медиҳанд ва дар вақти таҳқиқу таҳлил ҷудо карда мешаванд.Вожасозӣ дар забон нақши муҳим ва калидӣ дошта, таркиби луғавии онро бо калимаҳои нав, ки вобаста ба рушду густариши ҷамъият ба вуҷуд меоянд, ғанӣ мегардонад. Сохти калимасозӣ мисли сохти грамматикӣ устувор буда, он ҳам дар раванди пешрафту таърихи тараққиёти забон, махсусан дар замони имрӯза ба тағйироту таҳаввулот дучор мешавад. Чунин тағйирот ба вожаҳои мураккаб, ки аз ду ва якчанд реша ё суффиксҳои калимасоз сохта шудаанд, бетаъсир намондааст.

Аз таҳлил ва баррасии мавқеи калимасозии ***мӯй*** ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки муҳимтарини онҳо иборатанд аз:

1.Маълум мешавад, ки калимаи ***мӯй*** ҳамчун бархе аз вожаҳои мустақилмаънои сар, хона, дил, гул дар забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои он мавқеи муҳим дошта, тавассути он калимаҳои зиёде ба вуҷуд омадааст, ки шаҳодати сермаҳсул будани он аст.

2.Яке аз хусусиятҳои асосӣ ва муҳимми ин гурӯҳи калимаҳо аз он иборат аст, ки ҳамаи ҷузъҳо бунёди тоҷикӣ доранд ва ба шарҳу эзоҳи онҳо ниёз нест.

3.Ҷузъҳои аксари ин навъи калимаҳо бо яке аз узвҳои бадан робита дошта, далолат ба касбу кор ва соҳибият мекунанд.

4.Бештари калимаҳои мураккаби аз ***мӯй*** ва ***лаб*** таркибёфта аз нигоҳи ҷинсият ба мардҳо мутааллиқ мебошанд, аз ин рӯ, метавонанд соҳиби мӯйлабро муайян намоянд.

5.Калимаҳои мавриди таҳқиқро метавон дар таҳия ва такмили фарҳангҳои минбаъда ворид сохт.

АДАБИЁТ

1. Маҳмудов М. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М.Маҳмудов, Ғ.Чӯраев, Б.Бердиев. - Душанбе: Дониш, 2017. - 841 с.
2. Мирзоев С. Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзоев. - Душанбе: ҶДДМ "Контраст", 2012. - 167 с.
3. Мирзоев С. Фарҳанг ва суннати яғнобӣ / С. Мирзоев. - Душанбе: ҶДММ "Ҳумайро", 2015. - 174 с.
4. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ / С.Мирзозода. - Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2008. - 279 с.
5. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.1 / А.Нуров. - Душанбе: Сарредаксияи илмии энциклопедияи советии тоҷик, 1983. - 536 с.
6. Русско-таджикский словарь. - М.: Русский язык, 1985. - 1280 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: ҶММ "Кӣерокслэнд" 2008. – 949 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - Душанбе: "Кӣерокслэнд" 2008. – 944 с.
10. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С.Хоркашев. - Душанбе, 2014. – 106 с.
11. Gharib B. Sogdian Dictionary (Sogdian–Persian–Engglish) / B. Gharib. - Tehran, 1995.
12. Mashhad Moshiri. Persian Dictionary / Mashhad Moshiri. - Tehran, 1990. - 1190 c.
13. Mohammad Hassan-doust. A Comparative–Thematic Dictionary of the New Iranian Languages and Dialects / Hassan-doust.Mohammad. - Tehran: Academy of Persian Language and literature 2011. - 574 p.

МАВҚЕИ КАЛИМАСОЗИИ ВОЖАИ МӮЙ ДАР СОХТАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ СЕҶУЗЪА

Таҳқиқи мавзӯи вожашиносӣ яке аз масъалаҳои муҳимми илмӣ забоншиносӣ ба шумор рафта, дар ин самт то кунун корҳои зиёди таҳқиқнагардида мавҷуданд. Яке аз масъалаҳои мавриди зикр, таҳлили калимаҳои мураккаби сеҷузъа мебошанд, ки дар фонди луғавии забони тоҷикӣ хеле зиёд буда, корбурди онҳо дар забони ҳаррӯзаи мардум фаровон ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар ин мақола ба таври мушаххас танҳо калимаҳои мураккаби сеҷузъае мавриди таҳлил ва пажӯҳиш қарор мегиранд, ки онҳо аз вожаи ***мӯй*** таркиб ёфтаанд. Ҳадафи асосии ба риштаи таҳқиқ кашидани ин масъала, пеш аз ҳама, кам омӯхта шудани он аст. Бештари ин навъи калимаҳо маҳсули давраи нави ташаккулёбии забони тоҷикӣ, яъне даҳсолаҳои охири садаи XX ва замони истиқлол мебошанд. Лозим ба ёдоварист, ки худи мӯй дар фарҳанги мардуми тоҷик мавқеи назаррас дошта, вобаста ба он донишу тачрибаҳо ва бовару ақидаҳои зиёде мавҷуданд. Ҳамин аст, ки бо вожаи ***мӯй*** низ калимаҳои зиёде сохта шудааст, ки яке аз хусусияти муҳимтаринашон бунёди тоҷикӣ доштани онҳост. Мақола аслан фарогири вожаҳои махсуси аз ***мӯй*** таркибёфта, ба монанди: мӯйлабдароз, мӯйлабгирӣ, мӯйдарозкунак, мӯйлабдор, мӯйсаргирон, мӯйсаргирӣ, мӯйсартарош, мӯхушккунак ва амсоли инҳо буда, дар он бори аввал ба таври муфассал усули таркибёбии онҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, забони тоҷикӣ, вожаҳои мураккаб, мӯй, мӯйлабдароз, мӯйлабгирӣ, мӯйдарозкунак, мӯйлабдор, мӯйлабсафед, мӯйлабсиёҳ, мӯйсаргирон, мӯйсаргирӣ, мӯйсартарош, мӯхушккунак.

РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СЛОВА "ВОЛОС" В ФОРМИРОВАНИИ ТРЕХКОРЕННЫХ СЛОЖНЫХ СЛОВ

Исследование темы лексикологии является одним из важных научных проблем в лингвистике, и, как нам известно, в этой области еще много неисследованных впросов. Одним из упомянутых вопросов является анализ трехкоренных сложных слов, которых много в словаре таджикского языка и которые широко используются в повседневном языке людей. Поэтому в этой статье мы анализируем и исследуем трехкоренные сложные слова, которые образованы со словом «волос». Основная цель исследования этого вопроса – во первых, изучить его всестороннее. Большинство из этих видов слов являются результатом формирования таджикского языка на новом этапе, то есть последних десятилетий двадцатого века и времени независимости. Стоит отметить, что слово «волосы» занимает значительное место в культуре таджикского народа, и есть отражение знаний и опыта, даже веры, связанных с ним. Именно поэтому многие слова созданы от слова волос. Статья, по сути анализирует конкретные слова, которые формируются от слова «волос», как, например: *мӯйлабдароз, мӯйлабгирӣ, мӯйдарозкунак, мӯйлабдор, мӯйсаргирон, мӯйсаргирӣ, мӯйсартарош, мӯхушккунак* и тому подобные. Поэтому целью анализа этих слов является выявление, конкретизация формата и традиционных закономерностей словообразования с компонентом «волос», определение места и роли, степени распространенности, особенностей его словообразования в таджикском языке, диалекты таджикского языка и некоторых восточно-иранских языков.

Ключевые слова: словообразование, таджикский язык, сложные слова, мӯй, мӯйлабдароз, мӯйлабгирӣ, мӯйдарозкунак, мӯйлабдор, мӯйлабсафед, мӯйлабсиёҳ, мӯйсаргирон, мӯйсаргирӣ, мӯйсартарош, мӯхушккунак.

ROLE WORD-FORMATION OF THE WORD "HAIR" FOR THE MAKING OF THREE-ROOT COMPOUND WORDS

Study of the topic of lexicology is one of the important scientific issues in linguistics, and as we know, there is still a lot of unexplored work in this area. One of the issues mentioned in the analysis of three-roots complex words, which are very much acquired in the Tajik dictionary and are widely used in the everyday language of people. Therefore, in this article, we analyze and explore the three-root compound words that are formulated by the word "hair". The main objective of the study of this issue is first to study it's comprehensive. Most of these kinds of words are the result of the formation of the Tajik language a new stage, that is, the last decades of the twentieth century and the time of independence. It is worth noting that the words "hair" occupies a significant place in the culture of the Tajik people, and there is a lot of knowledge and experience, even faith associated with them. That is why many words are created with the word hair, which one of the most important features of them has the basis of the Tajik language. The article, in fact, represents specific words that are structured from the word "hair" such as *mŷylabdaroz, mŷylabgirī, mŷydarozkunak, mŷylabdor, mŷysargiron, mŷysargirī, mŷysartarosh, mushushkkunak and the like.* Therefore, the purpose of the

analysis of these words is to identify, specify the format and traditional patterns of word formation with the hair component, determine its location and role, the extent of its distribution, the features of its word formation in the Tajik language, dialects of the Tajik language and some East Iranian languages.

Keywords: word formation, Tajik language, compound words, my, mylabdaroz, mylabgir, mydarozkunak, mylabdor, mylabsafed, mylabsiyo, mysargiron, mysargiry, mykhartuk, mushku.

Сведения об авторе: ***Каримова Гулзира Нуруллоевна*** - Института языка и литературы имени А.Рудаки АН РТ, доктор Ph.D. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. E-mail: **[Karimova.gulzira.90@mail.ru].** Тел.: **(+992) 904-42-45-05, 985-62-39-41**

Information about the author: ***Karimova Gulzira Nurulloevna*** - Institute of Language and Literature A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Doctor Ph.D. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 21. E-mail**: [Karimova.gulzira.90@mail.ru].**
Tel .: (+992) 904-42-45-05, 985-62-39-41

УДК: 809.155.0+802.(575.3)

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ КАЛИМАСОЗИИ СИФАТИ АСЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Нурова З.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аломати асосии забон калима мебошад. Калима ифодакунандаи маъно, мафҳум ва аломат аст. Калима чун ба қатори системаи дуюми он дохил мегардад, фарқи калима аз аломатҳои дигар дар он аст, ки вай чун аломати забон маънои хос дорад. Калима ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ асоснок аст. Калима функсияи номинативӣ ва комуникативиро дар бар мегирад. Дар калимасозӣ низоми забон мураккаб буда, воҳидҳои гуногуни ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Воҳидҳои забон калима, морфема, фонема ва ҷумла дар якҷоягӣ низоми забонро ташкил медиҳанд. Низоми забон роҳҳои инкишоф ва тараққиёти онро муайян мекунад. Забоншиносон низоми забонро дар фарқ намудани овозҳои таркибӣ, луғавӣ ва сохти грамматикии забон медонанд. Аз ҷиҳати амалӣ дар фонология, лексикология ва инчунин грамматика ва қисматҳои он морфема, шакли калима, ибора ва ҷумлаҳо аз ҳамдигар назариявӣ фарқ мекунанд. Калима ифодакунандаи маънои мафҳум ва аломати он аст, ки ба таври объективӣ иньикос ёфта, муҳим ифода мегардад. Барои таҳлил ва муқоиса намудани калимасозии сифат дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда - тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳиссаҳои мустақилмаънои забони тоҷикӣ истифода намуда, масъалаи сифат, хусусиятҳои грамматикии он ва муқоиса намудани калимасозии сифати аслӣ дар ҳарду забон, яъне забони тоҷикӣ ва англисӣ ва инчунин муайян намудани суффиксҳо, префиксҳо, пасвандҳои сифатсоз, пешвандҳои сифатсоз дар забонҳои муқоисашавандаро муайян карда, барои муқоиса ва таҳлил намудан рӯйи варақ меорем.

Сифат ҳиссаи мустақилмаънои нутқ буда, аломат, хусусият ва чигунагии предметро мефаҳмонад. Масалан: санги вазнин, мӯйи кӯтоҳ, рӯбоҳи зирак, таҷрибаи беҳтарин, хонаи торик, рӯзи хушбахтӣ, меваи хушк, чӯби ғафс, дили ғамгин, кори осон, марди бой, хонаи зебо, одамони фарбеҳ, ҳуҷраи бароҳат.

Сифатҳо дар забони англисӣ чунинанд: **stone heavy, hair short, fox clever, prectical better, dark room, happy day, fruit dry, stick thick, heart sad, boy weak, work easy, human rich, nice house, people fat, flat comfortable.**

Мисолҳо: Сайёҳон **санги вазнинро** аз роҳ гирифта буданд / The tourist took **stone heavy** in the way. Шаҳноз **мӯйи кӯтоҳ** нишон дода истодааст / Shahnoz **showe her** hair short. **Рӯбоҳи зирак** аз ҷангал баромада рафтааст / The **fox clever** leave from the forest. Донишҷӯён **таҷрибаи беҳтаринро** дар муассисаҳо гузаронидаанд / The students spend their **prectical better** in the secondary school. Холаи Шоиста кӯдаконро дар **хонаи торик** хобонданд / The Aunt Shoista slept childrens in the **dark room.** Дар мамлакати мо **меваҳои хушк** бениҳоят бисёр аст / In our country is very much **fruit dry.** Амаки Мирзо ду сол бо **чӯби ғафс** хона сохта буд / The Uncle Mirzo two year ago meda building with **stick thick**. Дониши **мактаббача суст** буда, ӯ ба саволҳои муаллима ҷавоб дода натавонист / The **schoolboy** knowledge was **weak** the questions teacher no answer. Холаи Барно **дили ғамгин доштанашро** ба ҳеҷ кас сухан нагуфтааст / The Aunt Barno her **heart sad** said with no somebody. Одамон доимо **кори осон** дарёфт менамоянд / People always find **work easy. Марди бой** заминҳои худро ба деҳқонон супорид / The **rich man** his land give to farmer. Дар шаҳри Хуҷанд **хонаҳои зебо** бисёранд / There are many **nice house** inthe cityKhujand.

Дар мисолҳои зерин тарҷумаи сифатҳо бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода шудааст.

Калимасозии сифати аслӣ дар забонҳои муқоисашаванда - тоҷикӣ ва англисӣ

Сифат дар забони адабии ҳозираи тоҷик чунин роҳу воситаҳои калимасозӣ дорад: а) ба воситаи аффиксҳо; б) бо суффиксҳо ва префиксҳо; в) бо роҳи васлшавии калимаҳо; г) ба воситаи калимаҳои таркибӣ.

Дар баъзе ҳиссаҳои нутқ ҳамчун исм, сифати феълӣ, асоси замони ҳозираи феъл мафҳуми аломату хусусияти предметро пайдо намуда, ба сифати аслӣ мегузарад [1, с.163].

Масалан: соати тилло, деги мисӣ, фазои кушод, аспи даванда, рӯймоли шоҳӣ, одами шинос, офтоби тобон, ҳайвони даранда, мори газанда, оби равон ва ғайраҳо.

Дар забони англисӣ бошад, чунин маъноҳоро дар бар мегирад: hours gold, copper pot, open space, horse runner, hand scarf shohy, shine sun, animals wild, human un acquainttance, a snake, bite water running.

Вай ҳайвоноти дарандаи дигарро аз омадан ба сари гӯсфандон бозмедошт / He kept another animal wild to came sheeps.

Дар сари духтарони деҳаи Дарвоз рӯймоли шоҳӣ зебанда буд / In the village Darvoz girls head handkerchief shohy was beauty. Дар сари духтарони деҳаи Дарвоз рӯймоли шоҳӣ зебанда буд / In the girl head handscarf village Darvas. Давлат сухан ронда натавониста, аспи давандаи худро гирифта ба роҳ баромад / Davlat don't told horse run came to way. Ин шахси ношинос раиси деҳаи Панҷоб мебошад. Гуфт амаки Расул дар ин деҳа / This human unacquaintance chief is village Panjob. Said uncle Rasul this in village. Амаки Мирзо ба маҷлис ворид шудааст, вай дар дасташ соати тилло овезон гардида буд / Uncle Mirzo come to meeting his hand hang watch gold [2, с.15].

а) Калимасозии сифати аслӣ ба воситаи суффиксҳо. Суффиксҳои сифатсоз аз ҷиҳати калимасозӣ ва дараҷаи истеъмолашон се хел мешаванд: сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул.

Суффиксҳои сермаҳсултарини сифатҳои аслӣ. Суффиксҳое, ки қариб ба ҳама гуна калима ҳамроҳ шуда, сифатҳои нав ба нав месозанд, суффиксҳои сермаҳсул номида мешаванд. Масалан: **-ӣ, - гӣ, - она, - гона, -нок. - (-ӣ, -гӣ, -вӣ).** Ин суффикс сермаҳсултарин суффикси сифатсоз мебошад. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифатҳои аслӣ месозад. Сифатҳое, ки бо ин суффикс сохта мешаванд, асосан сифатҳои аслӣ буда, аз ҷиҳати ифодаи маъно хеле гуногун мебошанд. Онҳо аломату хусусиятро нисбат ба шахсҳо, предметҳо ва амалу ҳодисаҳо мефаҳмонанд [1, с.166].

Масалан: либоси аскарӣ, мӯзаи афсар, кори деҳқонӣ, кори тарбиявӣ, ҷойи зарурӣ, ҳусни табиӣ, ҷомаи корӣ, бози шикорӣ / **cloth soldier, shoose soldier, coat work, play hunter, work farmer.**

Суффикси –**ӣ** аз шахе ё предмет сифат месозад, инчунин сифатҳое месозад, ки таъйинотро ифода мекунанд.

Масалан: институти педагогӣ, омӯзишгоҳи тиббӣ, флоти баҳрӣ, флоти ҳавоӣ / **University pedagogy, teaching medicine, fleet sea, fleet area.**

Мисолҳо: Вай гумон карда буд, ки ҳамаи русҳо монанди акаи вай сару либоси солдатӣ доранд / **He was thought that all Russiases as his brother has cloth soldier.** Бачагони онҳо либосҳои сурху сафеди идӣ пӯшида буданд / They children was wear holiday clothes white red.

Суффикси **-ӣ (-гӣ)** сифатҳое месозад, ки аломати предметро аз ҷиҳати нисбат додани он ба макон мефаҳмонанд.

Масалан: ҳайвони хонагӣ, мурғи даштӣ, биноҳои замонавӣ, токи гулдӯзӣ, олуи ҳиротӣ / **animal domestic, hen mountain, building modern, skullcap flower sew, cherry hiroty.**

Мисолҳо: Қудрат дар пешгоҳ нишаста, ҳайвоноти хонагии деҳқонҳоро ба ҳисоб мегирифтааст / **Qudrat sit in the balconytook count his animal domestic farmer.** Ғайр аз олуи ҳиротӣ ин боғ ҳавои баланде дошт аст / **Except from, cherry hiroty this gardern has high weather.**

Суффикси **-ӣ** сифатҳое месозад, ки ба ҳолат ва аслиҳае нисбат дода шудаанд: меҳнати дастӣ, осиёби обӣ, ҳунари дастӣ, трактори электрикӣ.

Назар ба нақли падарам, Саидмуродхоҷа падари ӯ одами бо хатту саводнок буда, аз ҳунарҳои дастӣ ... дуредгариро хуб медонистааст / **Think to tell my father Saidmurodkhoja his father human writer grammar was from hand artist knaw good.**

Суффикси –**ӣ** бо калимаҳои тасвирӣ ва тақлидӣ омада сифатҳои аслӣ месозад, ки аз кадом материалҳо сохта шудани предметро мефаҳмонанд: Ӯ фикр кардааст, ки агар трубаҳои чӯянӣ ё сементӣ набошад, чӣ зарар дорад / **What don't his thought that ifno have chimeneys iron or cement.** Вай дар дастонаш дастпӯшаки резинӣ ва дар танаш ҷомаи сафеди тиббӣ дошт.

Суффикси **-ӣ (-гӣ)** сифати аслӣ месозад, ки он монандӣ, ранг ва аломати зоҳириро мефаҳмонад: осмони кабудӣ, абрҳои хокистарӣ, чашмони маймунӣ, себи сурхӣ / **Sky blue, cloudy grey, eyes monkey.**

Суффикси ***-она (-гона)*** бо шумора омада низ сифат месозад: устоди ягона, иттифоқи сегона.

Суффикси ***-нок*** бо исмҳо омада, сифати аслӣ месозад, ки ба аломати асосии калима соҳиб буданро мефаҳмонад: суханҳои ҳикматнок, дасти қудратнок, ҳикояи ғамнок, одами саводнок.

Суффикси ***-манд*** аз исмҳо сифати аслӣ месозад, ки ба аломат ва хислате доро будани предметро мефаҳмонад: халқи зафарманд, одами адолатманд, ҷавонони саодатманд, одами давлатманд, меҳмони иззатманд / People richmand, human lower, younger prefer. Ба ман аз бачагон дида, баррагон ва бузғолагони навзод *ҳунармандтар* намуданд.

Суффиксҳое, ки бо калимаҳои ҷудогона ҳамроҳ шуда, дар сохтани сифатҳои нав маҳдуданд, суффиксҳои каммаҳсул ном доранд: -они, -ак, -гун, -ин, -гин...

Суффикси ***-ин, (-гин)*** нисбатан каммаҳсул буда, сифати аслӣ месозад: косаи чӯбин, деги мисин, девори сангин, пиёлаи сафолин, сандуқи чӯбин, кати оҳанин.

Суффикси ***-ин (-гин)*** бо исмҳо омада сифатҳоеро месозад, ки аз кадом материал сохта шудани предметро мефаҳмонанд.

Суффикси ***-ина*** каммаҳсул аст. Бо исм ва сифат омада сифатҳое месозад, ки аз кадом материал сохта шуданро мефаҳмонанд ва ба аломате соҳиб буданро ифода мекунанд: ҷавони сабзина, одами қоқина, бачаи

зардина. Ин зани тахмин биступанҷсола, ки сарбанди мӯйинаи ғафсро аз гулӯяш гузаронда баста, куртаи юрмадӯзии украинӣ дар тан дошт, хеле соҳибҷамол буд [5, с.36].

Суффикси **-ина** бо сифат ва зарф омада, аломати предметро нисбат ба замон мефаҳмонад: хӯроки фоиданок, дӯсти дерина. Шумо саломат бошед, ки қадрдонҳои *дерина* ва хешовандони аз хотир фаромӯшгардидаро суроғ карда омадед, - гуфт Қулмурод.

Бо шумо хамсояи деринаем,

Дӯстони беғараз, бекинаем.

Бадахшонӣ рубобаш ҷӯр карда,

Ғами *дерина* аз дил дур карда.

Суффикси **–онӣ** каммаҳсуласт. Вай бо исмҳо омада, сифатҳои аслӣ ва нисбӣ месозад: меҳнати ҷисмонӣ, суханҳои ҳаққонӣ, мӯйсафеди нуронӣ.

Суффиксҳои ***-ак, -акӣ*** каммаҳсуланд: *бачаи хаппак, чизи часпак, суханҳои пуччак, рафтори рӯякӣ, ҷисми обакӣ, ҳурмати рӯякӣ, рафтори қалбакӣ.* Суффикси ***-гар*** каммаҳсул буда, бо исм ва гоҳо бо асоси замони ҳозираи феъл омада, ба аломате, хислате ё кирдоре соҳиб буданро мефаҳмонад: одами иғвогар, чашми афсунгар, одами ҳилагар, синфи тавонгар, одами фиребгар.

Насими *навозишгар* бӯйи димоғпарвари гули дарахтонро аз боғҳо ва гулҳои худрӯйро аз домани кӯҳҳо ба қишлоқ пароканда мекард .

Маро ёрест бераҳму *ситамгар*,

Нигоҳаш оҳуву чашмаш газанфар.

Суффикси ***–гуна*** каммаҳсуласт, бо сим ва сифат омада, сифат месозад ва ба хислату аломати предмети пешина монанд будани сифатро мефаҳмонад: ҷавони гандумгун, чеҳраи гулгун, рӯйи лолагун, осмони нилгун, одами сафедгун.

Қади ин ҷавон пасттар, баданаш пургӯшт ва рӯйи *гандумгунаш* ба сабзӣ майл менамуд.

Суффиксҳои бемаҳсул фақат якчанд сифат месозанду халос: - осо,-ваш, - фом.

Суффиксҳои ***-чак, -ук, -ик*** бемаҳсул мебошанд, онҳо бо якчанд калима меоянду халос: одами хандончак, мурғи паррончак, дастони нозук, шаби торик, дӯстони наздик. Гӯшҳояшонро бо овезаҳои заррини *нозуки* марворидкорӣ зинат доданд.

Суффиксҳои ***-ор, -иссо, -ваш, -ором*** бемаҳсул мебошанд. Ин суффиксҳо танҳо бо баъзе исмҳо омада сифат месозанд, ки предмет аз ягон ҷиҳат бо предмети дар пеш номбаршуда монандӣ ва мувофиқат дорад: оби нукраосо, бодаи гулфом, одами хоксор, ситорагони офтобваш [10, с.25].

Агар ранги сабзи сабзаҳои канори ин чӯйча нури биниши шуморо нигаҳдорӣ намекард, тобиши ин об, ки аз аксандозии ситорагони *офтобваш* пайдо шудааст, чашматонро мебурд.

б) Ба воситаи префиксҳо сохтани сифат

Префиксҳо **ҳам** воситаи сермаҳсули калимасозии сифат мебошанд. Префиксҳои сифатсоз инҳоянд: *бо -, ба-, бар-, бе-, но-, то-, дар-.*

Префиксҳои ***бо-, ба-*** бо исмҳо омада, сифатҳои аслӣ месозанд, ки ба аломате ва ё хосияте доро будани предметро мефаҳмонанд: одами босавод, бачаи бамаънӣ, ҷавони бофаҳм, марди ботадбир, бачаи баинтизом, одами баақл, манзараи босафо.

Зокир одами *босавод* буд, то он дам дар милитсияи Тӯс хизмат мекард.

Префикси ***бар-*** каммаҳсуласт. Бо исм, сифат ва зарф омада, сифат месозад: ақди баркамол, садои бардавом, гувоҳии бардурӯғ.

Бештарини одамҳо маълумотҳои *бардурӯғро* ҳам мерасонанд.

Префикси ***бе-*** сермаҳсуласт, бо исм омада сифати аслӣ месозад, ки он ба аломат ё хислате доро набуданро мефаҳмонад: дашти беоб, баҳори бехазон, оинаи беғубор, одами безарар, аспи беором, фазои бепоён, душмани беамон:

Қурбоналӣ коргарони дар зери дасти худаш коркунандаро як нахудшӯрбои *бегӯшт* зиёфат кард.

Агар чунин сифатҳо бо пайвандаки *у* чида шуда оянд, префикси *бе-* танҳо бо яке аз онҳо (бо калимаи якум) меояд: биёбони *беобу алаф,* одамони *беобу замин,* одамони *бехатту савод,* мардуми *бедарду ғам,* мурғи *беболу пар.* Деҳқонони пойбараҳна ва ғуломони *беобу замин* бо ҳар баҳона ба қозӣ, амалдор ва раис мукобил мебаромаданд (С. Айнӣ, Ғуломон).

Префикси *но-* бо исм ва асосҳои феълӣ омада сифати аслӣ месозад, ки ба аломат ва хусусияте, доро набудани предметро мефаҳмонад: одами *нобовар,* духтари *ноком,* ҷойи *нобоб,* ҳодисаи *ногувор,* мардуми *ношод,* одами ношинос, ҳаракатҳои нолоиқ.

Қорӣ- амак шумо ачаб одами *нобовар* мебошед.

Префикси ***дар-*** каммаҳсул аст. Он бо калима омада дар ҳолате буданро мефаҳмонад: абрҳои *даргузар.*

в) Воситаи омехта (бо суффиксҳо ва префиксҳо)

Барои сохтани сифат гоҳо префикс ва суффикс дар як калима якҷоя омада метавонанд, ки онро воситаи префиксӣ - суффиксӣ (омехта) номидан мумкин аст, аммо ин тарзи сохташавии сифатҳо нисбат ба суффиксатсия ва префикатсия камистеъмол мебошад [8, с.234].Префикси ***то +*** суффикси ***-ӣ.*** Айёми бачагии томактабиам тобистон дар Соктаре ва зимистон дар Маҳаллаи Боло гузаштааст.

Калимасозии сифати аслӣ ба воситаи пасвандҳо ва пешояндҳо дар ҳарду забони муқоисашаванда

1. Пасвандҳои сифатсози - *able (- ible), - ent, - ant, - ate, - y, - ed, -ful, - less, - ire, - ic, - al.*

Пасванди -able (- ible) одатан аз феъл сифат месозад, мисол: to read (хондан) - readable (хондашаванда); to detect (зоҳир кардан) - detectable (зоҳиршаванда); to observ (назорат кардан) - observable (назоратшаванда).Пасванди *–ent* сифатҳои дорои маънои гуногун месозад.Масалан: current-ҷорӣ, муосир, evident - ошкор, penitent- (тавбакор, пушаймон).

Пасванди *–ant* сифатҳое месозад, ки соҳиби хусусиятҳои муайян будани шахс ё ашёро мефаҳмонанд.Масалан: observant- мушоҳидакор, relevant- мувофиқ, piquant- (иштиҳоовар, газанда), radiant- (равшан, тобанда).

Пасванди *-ate* дар сифатҳои дорои маъноҳои гуногун дида мешавад: moderate - муътадил, мунтазам, adequate - муносиб, баробар.

Пасванди *–y* аз исмҳо сифатҳои нисбӣ месозад, ки аломату хусусиятро ифода мекунанд.Масалан: Dirt (чирк) – dirty (чиркин); fun (шӯхӣ) – funny (шӯх); cloud (абр) – cloudy (абрнок).

Пасванди *-ed* сифатҳои дорои маъноҳои зерин месозад:

а) бо маънои ягон аломат ё дорои чизе будан, масалан: property (моликият) - propertied (моликиятдор).

б) маънои дорои шакли муайян будан, масалан: roof (бом) - roofed (бомдор, пӯшида).

в) ба маънои хусусият ё ҳолат, масалан: culture (фарҳанг) - cultured (бофарҳанг), educate (таҳсил) - educated (бомаърифат).Ин пасванд бештар дар сифатҳои мураккаб дида мешавад, мисол: many sided - чандтарафа, absentminded - парешонхотир, bad mannered - бетарбия, cool-headed - хурсанд.

Пасванди -able, -ible. Пеш аз сохтани сифатҳо бо ин пасванд дар хотир доред:

а) Агар феъл бо *-е* тамом шавад, дар хӯшаи ҳарфҳои -able, - ble ин ҳарф хонда намешавад, мисол: to reseive (гирифтан) - reseiable (дастрасшаванда);

б) Агар феъл бо *-у* ба охир расад, дар ҳолати пайвастшавии сифат *у ба і табдил меёбад,* масалан: to rely (боварӣ доштан) -reliable (боваринок).

Пасванди *-ful* аз исмҳо сифатҳое месозад, ки дорои хусусиятҳои дар реша баёншуда мебошанд, мисол: hope (умед) - hopeful (боумед); care (ғам) - careful (ғамхор); beauty (зебогӣ) - beautyful (зебо) [9, с.347].Пасванди *-less* сифатҳоеро месозад, ки маънои маҳрум будан аз хусусияти дар реша ифодагардидаро доранд. Ин пасванд аз рӯйи маъно ба пешвандҳои забони тоҷикии *бе- ва но-* мувофиқ аст, масалан: *doubt (шубҳа) - doubtless (бешубҳа); hope (умед)- hopeless (ноумед); ground (асос) - groundless (беасос).*

Пасванди *-ive* аз асоси феъл ва исм сифат месозад, мисол: to creat (эҷод кардан) - creative (эҷодкорона); to act (фаъолият доштан) - active (фаъол); to impress (диққат ҷалб кардан) - impressive (диққатҷалбкунанда) [10, с.83].Пасванди *-ic* сифатҳоро бо маънои зерин месозад:

а) маънои доро будан ба шакл ё сохторе, ки дар калимаи решагӣ баён шудааст, масалан: atom (атом) - atomic (атомӣ); hero (қаҳрамон) - heroic (қаҳрамонона); history (таърих) - historic (таърихӣ).

б) маънои монанд будан ба касе: *Byronic (байронӣ).*

Пасванди *-al* сифатҳои зиёдеро месозад, ки маънои «хусусияте, ки дар калимаи решагӣ ифода гардидааст»- ро доранд. Масалан: *emotion* (эҳсос) - emotional (эҳсосӣ); norm (меъёр) - normal (меъёрӣ); incident (тасодуф) - incidental (тасодуфӣ).

Пасванди *-en* бо сифатҳо васл шуда, феълҳое месозад, ки «истифода бурдан барои таъсири муайян расонидан ба ашёе, ки калимаи решагӣ ифода кардааст» - ро баён менамоянд, масалан: treat (таҳдид) - to threaten (таҳдид кардан).

Пасванди *-en* ба сифатҳо васл шуда, феълҳое месозад, ки маънои «гузаштан ва ҳолате, ки дар калимаи решагӣ баён шудааст»- ро доранд. Масалан: dark (торик) - to darken (торик кардан); hard (мустаҳкам) - to harden (мустаҳкам кардан); soft (мулоим, нарм) - to soften (нарм кардан); white (сафед) - to whiten (сафед кардан) [9, с.348].

АДАБИЁТ

1. Абдураҳмонов С.А. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ / С.А. Абдураҳмонов. - Душанбе: Дониш, 1973. – 165 с.
2. Акрамов М.Д. Ибораҳои сифати забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ / М.Д. Акрамов. - Душанбе: Дониш, 1977. – 165 с.
3. Ализода С. Сарфу навхи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ / С. Ализода. - Душанбе: Дониш, 2010. – 186 с.
4. Атобуллоев С. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ. Воситаи таълими / С. Атобуллоев. - Душанбе: Дониш, 1984. – 249 с.
5. Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ / Л. Бузургзода. - Сталинобод: Маориф, 1942. - 36 с.
6. Бозидов Н. Пайвандаҳо дар забони ҳозираи тоҷик. Воситаи таълимӣ / Н.Бозидов. - Душанбе: Маориф, 1985. – 100 с.
7. Зикриёев Ф. Забони ҳозираи адабии тоҷик. Китоби дарсӣ / Ф. Зикриёев. - Душанбе: Ирфон, 1976. – 123 с.
8. Исматуллоев М. Грамматикаи забони тоҷик доир ба Синтаксис. Воситаи таълимӣ / М.Исматуллоев. - Душанбе: Маориф, 1963. – 234 с.
9. Каушанская В.П. Грамматика английского языка. Китоби дарсӣ / В.П. Каушанская. - Москва: Арис, 2009. – 348 с.
10. Яхъяева Х.Ю. Опыт сопоставительного изучения имен прилагательных в таджикском и английском языках: дис. канд. фил.наук / Х.Ю. Яхъяева. - Душанбе, 1973. - С. 25, 83.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ КАЛИМАСОЗИИ СИФАТИ АСЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи муайян намудани системаи забон, аз ҷумла воҳидҳои забонҳои муқоисашаванда, суффиксҳо ва префксҳо меравад. Муаллиф ба таври дақиқ қайд намудааст, ки забон системаи мураккаб буда, воҳидҳои гуногуни бо ҳам алоқамандро дар бар гирифта, онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки ба воҳидҳои забон дохил мешаванд: морфемаҳо, фонемаҳо, калимаҳо ва ҷумлаҳо, ки, албатта, дар якҷоягӣ системаи забонро ташкил медиҳанд. Системаи забон роҳҳои асосии рушди ин мафҳумро муайян месозад. Ҳамчунин муаллиф қайд намудааст, ки муҳиммаш ин аст, ки забоншиносон фарқи забонро дар овозҳои таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ муайян намудаанд. Ба ғайр аз ин, дар рушд ва пешрафти забон нақши фонология, лексикология ва инчунин грамматика бағоят калон мебошад. Дар мақола шарҳу эъзоҳи калима ҷойи махсусро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: сифати аслӣ, забон, суффикс, префикс, калимасозӣ, пешванд, пасвандҳо, забонҳои муқоисашаванда, воҳидҳои забон, морфема, фонема, лексикология, таҳлил, омехта, камистеъмол, мустақилмаъно, аломат, хусусият, муқоиса, мафҳум.

СРАВНИТЕЛЬНИЙ АНАЛИЗ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье в первую очередь, речь идёт об определении системы языка, в том числе о единицах сопоставляемых языков - суффиксов и префиксов. Автор наиболее чётко отмечает, что язык это безусловно сложная система, включающая в себя различные взаммосвязанные единицы, и даёт их подробную характеристику. Очень уместно отеметить, что к единицам языка относятся: морфемы, фонемы, слова и продлежения, которые вместе образуют систему языка, определяют основные пути развития этих понятий и терминов. Также автор отметил, что самое главное это-то, что языковеды определили и установили разницу языка в словарно-сопоставительных звуках и грамматическую структуру языка. Кроме этого, в развитии языка очень велика роль фонологии, лексикологии а также грамматики. В статье характеристика слова занимает особое место.

Ключевые слова: качественное прилагательное, язык, суффикс, префикс, словооброзование, предлоги, послелоги, сопоставляемые языки, единицы языка, морфема, фонема, лексикологя, анализ, смешанность, мало-употребляемый, самостоятельный, определить, признак, осебеность, выражения, сравнения, понятия, термин и др.

THE ANALYSIS OF COMPERATIVE WORDCOMBINATION QUALITATIVE ADJECTIVE IN TAJIK AND ENGLISH

in this article, the first is the definition of the language system, including the number of languages of suffixes and prefixes that are compared. The author noted that the language is certainly a complex system, including various interconnected units, gives them a detailed description. It is appropriate to note that to units of language and include: morphemes, phonemes, words and the extensions that make up the system of language determine the main ways of developing these concepts and terms. The author also noted that the main linguists themselves have predetermined and established a difference in the language in verbally juxtaposed sounds and a grammatical structure. Besides this, the role of phonology, lexicology a In the article, the characteristic of the word occupies a special place.

Key words: word cobination, Qualitative, adjective, suffixes, prefix, wordcobination, languages, units, language, morphem, phonem, lecture, analys, position, postfition, comparison, independent, quantify, spesiality, phrases, sign conception, term.

Сведения об авторе: ***Нурова З.А.*** - Кулябский государственный университет им А.Рудаки, аспирант кафедры английского языка. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С. Сафаров 16. **E-mail: Zurhro.nurova.@mail.ru.** Тел.: **(+992) 985-49-89-75**

Information about the author: ***Nurova Z.A.*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, graduate student of the Department of English. **Address**: 734065, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov 16. E-mail: **Zurhro.nurova.@mail.ru.** Tel .: **(+992) 985-49-89-75**

УДК: 492.7.09: 491.550-4

ТАҒЙИРОТИ ФОНЕТИКИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Саломов А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Падидаи иқтибосгирӣ яке аз роҳҳои пурмаҳсули бой гардонидани фонди луғавии забонҳо маҳсуб меёбад. Ба таъкиди Н.М. Шанский: «Раванди иқтибосгирӣ як падидаи манфӣ набуда, баръакс вай забони модарии моро ғанитар, фасеҳтар, фарохтар ва пешрафтатар месозад. Вале табиист, ки ҳамаи иқтибосоти аз берун гирифташуда дар забони русӣ аз нав ҳазм гардида, ба қонунҳои фонетикӣ ва грамматикӣ, қоидаҳои калимасозӣ ва низоми семантикии забони русӣ мутобиқ гардонида шудаанд» [10, с.35]. Ҳамин қонунияти иқтибосгирист, ки пешрафтатарин забонҳои ҷаҳон дар тӯли ҳастии худ аз истифодаи иқтибосот аз забонҳои дигар бенасиб набудаанд. Масалан, забони англисӣ, - менависад Л.В. Богаева, - чуноне ки маълум аст, зиёда аз 60% иқтибосоти бегонаро дар худ шомил кардааст [3].

Бо баррасии падидаи иқтибосгирӣ масъалаҳои дигари марбут ба он, аз қабили касби маонии нав ва созгор шудан аз нигоҳи овоӣ ва сарфию наҳвӣ дар забони иқтибосгиранда ба миён меояд. Хусусан, тағйироти фонетикии иқтибосот нахустин ва заруртарин қадам дар мувофиқшавии калимаҳои иқтибосӣ дар забон мебошад.

Дар асоси таҳқиқ ва таҳлили фонетикии иқтибосоти арабии "Ёддоштҳо"-и С.Айнӣ ва таҳлилу хулоса кардани кори муҳаққиқони маҳаллӣ ва хориҷӣ нигорандаи ин сатрҳо ҳадаф дорад, тағйироти фонетикии иқтибосоти арабӣ ва мутобиқати онҳоро дар забони тоҷикӣ муайян созад.

Таҳлили калимаҳои иқтибосӣ дар “Ёддоштҳо” нишон медиҳад, ки аксари мутлақи иқтибосоти арабии ба тоҷикӣ воридшуда ба сабаби мувофиқати овозии онҳо бо овозҳои тоҷикӣ ба зудӣ “тоҷикӣ” гардида, ба тарзи талаффузи тоҷикӣ мувофиқат пайдо кардаанд ва низоми овозии забони тоҷикиро халалдор насохтаанд. Чунончи, калимаҳои арабии: ظلم، ذاكره، ضربه (зулм, зокира, зарба) ҳарчанд дар забони арабӣ се овози алоҳидаро ташкил медиҳанд, дар забони тоҷикӣ бо як фонемаи "*з*" талаффуз мегарданд.

Тағйири низоми овоии забони тоҷикӣ дар зери таъсири иқтибосоти шифоҳии арабӣ чандон муассир набуда, танҳо дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бархе аз калимаҳое, ки бо фонемаҳои арабии ҳалқии "ح"-[ҳе]-и хуттӣ ва "ع "-[айн] ба забони тоҷикӣ даромадаанд, ба чашм мерасад. Чи тавре маълум аст, ҳам забони арабӣ ва

ҳам забони форсии тоҷикӣ дорои садонокҳои кӯтоҳу дарозе мебошанд, ки ифодагари хусусиятҳои маъноозӣ ва фарққунонии калима аз ҷиҳати морфологӣ маҳсуб мешаванд. Баррасии мавзӯъ нишон медиҳад, ки тағйироти фонетикӣ дар калимаҳои иқтибосӣ на дар афтидани садонокҳои кӯтоҳ ва дароз, балки бештар дар овозҳое ҷо дорад, ки вижаи забони арабианд. Ба ибораи дигар, калимаҳои иқтибосии арабие, ки ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, аслан садонокҳои дарози худро нигоҳ доштаанд. Масалан, вожаҳои иқтибосии арабии *садоқат, ҳалокат, инсон, ҳайвон, замон, макон, имон* ва ғайра дар забони тоҷикӣ ҳамон шакли аслии худро нигоҳ доштаанд ва садонокҳои кӯтоҳ низ ба ҳамин суратанд: *қурб, буъд, урф, ҳаракат, баракат, қисмат, ҳикмат* ва ғ.

Ҳангоми таҳлили овозии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ асосан ба ду навъ тағйирот дучор гардидем:

1) Тағйироте, ки дар пояи тафовути низоми овозии забони арабӣ ва тоҷикӣ ба амал омадааст, ки онро «*тағйироти муназзам*» номидан мумкин аст [6, с.585]. Ин тағйирот ҳам ба садонокҳо ва ҳам ба ҳамсадоҳо дахл дорад. Таҳлили низоми овозии садонокҳои иқтибосоти арабии ба забони тоҷикӣ дохилшуда ба сабаби шабоҳати нисбии баъзеи онҳо ба садонокҳои забони тоҷикӣ ба тағйироти ҷиддӣ дучор нагардидаанд. Адади садонокҳои забони арабӣ ва тоҷикӣ шаш монофтонг ва ду дифтонг мебошад. Садонокҳои забони тоҷики [*а, о, у, ӯ, и, э*] мебошанд, ки ҳамаи онҳо ба истисноi «*о*»-и тоҷикӣ, ки дар арабӣ ба шакли «*а*»-и дароз талаффуз карда мешавад, якхела талаффуз мегарданд. Баръакси забони муосири форсӣ, ки дар он садоноки кӯтоҳи арабии «*и*» дар шакли "*э*" талаффуз мегардад, дар забони тоҷикӣ ба асл наздик талаффуз мешавад. Масалан, агар калимаи "*комил*"- и арабӣ дар забони форсӣ ба шакли *"комэл"* талаффуз гардад, пас, дар тоҷикӣ монанд ба асли он дар шакли «*комил*» талаффуз мешавад.

2) Тағйироте, ки на ба сабаби номумкинии ифодаи ин ё он ҳарфи арабӣ ба амал омадааст ё ба амал меояд, балки ба иллати таъсири байниҳамдигарии калимаҳои иқтибосӣ ва калимаҳои забони форсӣ дар зери таъсири қонуну қоидаҳои он пайдо гардидааст [6, с.590].

Садоноки дигари кӯтоҳи арабии "*у*", ки дар иқтибосоти арабӣ дар забони форсӣ дар шакли "*о*" дар калимаҳои "*моаллем", "моҳандес*" ва ғайра талаффуз мегардад, дар забони тоҷикӣ дар шакли наздик ба асли арабии он *"муаллим", "муҳандис*" талаффуз мешавад. Ин қонуният низ дар забони тоҷикӣ хусусияти устувор дошта, ба ҳама иқтибосоти арабӣ тааллуқ дорад, ки садонокҳои кӯтоҳи *"у" ва-"и"* доранд.

Мавриди ишора аст, ки садоноки кӯтоҳи *"а"* дар забони форсии муосир дар охири иқтибосоти бо садоноки кӯтоҳи "*а*" баитмомрасида дар шакли овози "*э*" талаффуз карда мешавад: чун: *"мокотебэ", "Фотимэ", "маҷаллэ"* ва ғайра, дар ҳоле дар забони тоҷикӣ монанд ба шакли асли худ талаффуз мегарданд, чун: *"мукотиба", "Фотима", "маҷалла"*. Яке аз масъалаҳои муҳимми грамматикаи забони арабӣ ва тоҷикӣ ҷойи зада дар калима мебошад. Қоидаи асосии гузоштани зада дар забони тоҷикӣ дар калимаҳои иқтибосӣ аз ин қарор аст:

1. Тибқи қоидаҳои забони арабӣ зада ҳамеша дар садоноки дароз меафтад ва агар садоноки дароз набошад, дар он сурат, дар болои садоноки кӯтоҳ қарор мегирад.

2. Албатта, дар ин ҷо як падидаи грамматикиро дар забони арабӣ нисбат ба иқтибосоте, ки бо садоноки кӯтоҳи "*а*" ба охир мерасанд, қайд кардан даркор аст, ки онҳо дар шакли дурусти грамматикии худ бо анҷома ё худ пасвандҳои "*ун*" ва "*ӯ*" ба охир мерасанд, мисли "*муаллиматун*" ё " *ал – муаллимату*", "*муқаддиматун*" ё " *ал - муқаддимату*" ва ғайра, вале аз он ҷо ки низоми "танвингузорӣ"-и калима ба забони тоҷикӣ хос набуда, чун воситаи ифодаи номуайянӣ хосси забони арабӣ мебошад, онҳо танвинро аз даст дода, аз рӯйи қоидаи забони тоҷикӣ бо садоноки кӯтоҳи "*а*" ба охир мерасанд, мисли: "*муқаддима*", "*муолиҷа*", ба ҷойи *"муқаддиматун" "муолаҷатун"* дар шакли аслии арабии онҳо.

3. Забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ аз назари савтиёт ё худ низоми овозӣ аз ҳамдигар тафовут доранд. Онҳо дорои садонокҳо ва ҳамсадоҳои махсус мебошанд, ки аз назари миқдор ва сифат аз ҳамдигар фарқ доранд. Ин хусусият нишон медиҳад, ки ҳар ду забон аз ҷиҳати сохтор ва *"низоми оилавӣ"* аз ҳамдигар дур мебошанд, ҳарчанд мавҷудияти иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ шабоҳатҳои семантикиро сабаб гардидааст.

Низоми овозии забони арабӣ бо ин хусусият фарқ менамояд, ки дорои фонемаҳои ҳамсадои тараққикарда ва бавижа ҳамсадоҳои ҳалқӣ, шиддатнок ва пешизабонӣ мебошад, дар ҳоле ки забони тоҷикӣ аз чунин хусусиятҳо орӣ аст. Аз рӯйи талаффузи худ ҳамсадоҳои арабӣ чун ҳамсадоҳои зич د[д] ва ت[т] мисли ҳамсадоҳои тоҷикии [д] ва [т]; ҳамсадоҳои роғӣ ё молишхӯранда ث [с], ذ [з], ز [з], س [с], ص [с] чун ҳамсадоҳои тоҷикии [з] ва [с]; ҳамсадои роғӣ (африкатӣ) ج[ч] чун ҳамсадои тоҷикии [ҷ] талаффуз мешаванд.

Аз рӯйи тарзи талаффуз ҳамсадоҳои арабӣ ба лабӣ [лабӣ-лабӣ, лабӣ-дандонӣ] чудо мешаванд, мисли: م [м], ب[б], ف[ф], و[в]; комӣ [пешикомӣ, байникомӣ ва комии чуқур]: ت[т], ض[з], ك[к] ва ى [и]; ق[қ] ва غ [ғ], خ[х], ҳалқӣ ح [ҳ], ع [ʿ], ء [ʾ]. Аз хусусиятҳои хосси ҳамсадоҳои арабӣ шиддатнокии талаффузи онҳо мебошад, ки ин ҳолат хосси забони тоҷикӣ нест, мисли ҳамсадоҳои арабии ص[с], ض[з], ط[т], ظ[з], ки калимаҳои иқтибосшудаи арабӣ мувофиқи қоидаҳои забони тоҷикӣ ба воситаи ҳамсадоҳои [с], [з] ва [т]-и тоҷикӣ ишора мегарданд.Муқоисаи низоми овозии забони арабӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки байни онҳо тафовутҳои чашмрас мавҷуд аст, чунончи дар забони арабӣ ҳамсадоҳои байнизабоние аз қабили: ث[с], ذ[з] шиддатнок талаффузшаванда: ظ ط ض ص; ҳалқӣ: ع ،ح тарканда: ء [*ҳамза*] мавҷуд мебошанд.

Аз ҷиҳати дигар дар забони тоҷикӣ ҳамсадоҳое чун: ژ[ж], پ[п], چ [ч], گ[г] мавҷуданд, ки онҳо дар забони адабии арабӣ вуҷуд надошта, дар бархе аз лаҳҷаҳои он қисме аз ин овозҳо вуҷуд дорад.Аз хусусиятҳои

фарқкунандаи низоми савтии забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ ин аст, ки садоноки дарози *“о”* дар забони арабӣ дар шакли овози байни *“а”* ва *“о”*-и тоҷикӣ талаффуз мегардад, дар ҳоле рӯшан ва барҷаста талаффуз кардани ин садонок дар забони форсии тоҷикӣ як қоидаи маъмулӣ аст.

Агар садонокҳои дарози арабӣ дар иқтибосоти ба тоҷикӣ воридгардида чандон дучори тағйироти фонетикӣ нагардида бошанд, пас ҳамсадоҳои арабӣ ба сабаби дар забони тоҷикӣ вуҷуд надоштани овозҳои муодили арабӣ ба тағйироти сифатӣ рӯбарӯ гардиданд. Аз ин рӯ, ҳамсадоҳои ҳалқии арабии "ح" [*ҳе*] – ҳуттӣ ва "ع" [*‘айн*] дар забони тоҷикӣ ба воситаи ҳамсадои "*ҳе*" ва "'*айн*" бошад, дар бисёр ҳолатҳо ё ба садоноки «*о*», «*а*» ё «*и*» идғом (ассимилятсия) гардидааст. Мавриди қайд аст, ки иқтибосот бо ин ҳамсадои ҳалқӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёд буда, намунаҳои он дар "*Ёддоштҳо*"-и С.Айнӣ дар калимаҳои: *ҳақиқат, ҳарф, ҳозир, ҳайф, ҳайвон, ҳаёт, ҳалол, ҳикоя, ҳалқа, ҳуҷра, амал, илм, олим* ва ғайра арзи вуҷуд дорад [1].Дар мавриди ҷанбаи овоии ҳамсадои ح - и арабӣ хотирнишон бояд кард, ки он дар баъзе гӯйишҳои кӯҳистони забони тоҷикӣ дар калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шакли асли арабии он талаффуз мегардад. Дар ҳамин замина бояд ишора кард, ки дар зери таъсири ҳамсадои ح дар забони тоҷикӣ баъзан калимаҳое, ки дар асл бо ҳамсадои тоҷикии "*ҳе*" ё «*ҳеи ҳаваз*»-и арабӣ омадаанд, дар шакли ح-и арабӣ талаффуз мегарданд.

Мавриди тазаккур аст, ки ин хусусият хосси лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ буда, ба низоми овозии забони муосири адабӣ созгорӣ надорад.Як падидаи дигаре, ки дар солҳои охир нисбат ба ҳамсадоҳои ح ва ع дар забони тоҷикӣ ба чашм мерасад, он аст, ки рӯҳониён дар зери таъсири забони арабӣ дар бисёр ҳолатҳо ин ду ҳамсадоро ба таври суньӣ дар шакли асл талаффуз мекунанд. Яъне, иқтибосоти арабии “*олам*”- ро дар шакли “‘олам”, “*одил*”–ро дар шакли “ ‘одил”, “*ҳикмат*”-ро дар шакли “‘ҳикмат” ва ғайра.Ҳамсадои ҳалқии ع “ *‘айн*” баъди воридшавии худ ба забони тоҷикӣ хусусиятҳои зерини овозиро касб кардааст:

1) дар аввал, мобайн ва охири калима ба садонокҳои *у, а, и* идғом (ассимилятсия) мегардад, масалан: عرف *‘урф,* عمر *‘умр,* علوم *‘улум;* عرض *‘арз,* عهد *‘ахд,* عزم *‘азм,* عظيم *‘азим;* عشق *‘ишқ,* عرق *‘ирқ,* عبادة *‘ибодат,* ضعيف *заъиф*[1].

2) дар калимаҳои арабие, ки бо вазни "*тафаъъул*" تفعّل меоянд, дар забони тоҷикӣ овози арабии ع талаффуз нагардида, боз ҳам бо садоноки тоҷикии «*а*» идғом (ассимилятсия) мегардад, ки дар натиҷа ба ду бор пайиҳам такроршавии садоноки кӯтоҳи тоҷикии "*а*" оварда мерасонад: *тааддуд, тааҳҳуд, тааллум, тааччуб, тааллуқ, таассуб* ва ғайра.

3) ҳамсадои ع дар шакли навиштор дар охири калима пеш аз садонокҳои *ӯ, о, а, е* омада, талаффузи худро нигоҳ медорад: *мавзӯъ, машрӯъ, матоъ, дифоъ, видоъ, манбаъ, мавқеъ, воқеъ, васеъ, роҷеъ.*Вале ҳамсадои *“айн*” дар ҳолати илова гардидани садоноки кӯтоҳи *“и”* дар охири калимаи иқтибосӣ партофта мешавад: *мавзӯи.., машрӯи.., манбаи.., дифои.., видои.., манофеи.., матои...*

Иқтибосоти арабие, ки дорои “*ҳамза*” мебошанд, ба тағйироти чиддӣ дучор гардидаанд. Ин тағйирот на танҳо ба ҷанбаи овозии иқтибосот, балки ба тарзи навишти онҳо низ дахл доранд [6, с.594-595].

Аломати *“ҳамза”,* ки дар забони арабӣ асосан, дар аввали калима дар боло ва зери ҳарфи "*алиф*" барои ифодаи садонокҳои кӯтоҳи “*ӯ*”, “*а*” ва “*и*” гузошта мешавад, дар забони тоҷикӣ дорои хусусиятҳои зерин гардидааст:

1) дар забони тоҷикӣ баръакси забони арабӣ, ки чун садоноки байни ҳамсадои ع ва садоноки «*а*» талаффуз мегардад, вобаста ба ҷойи худ дар калима ба воситаи садонокҳои “*ӯ*”, “*а*”, “*и*” талаффуз мегардад: *улфат, унс, аҳл, абад, иқбол,ихроҷ.*

2) дар зери таъсири ҳамсадои ҳалқии ع баъзе калимаҳои арабие, ки дар забони муосири тоҷик дар мобайни худ "*ҳамза*" доранд, бо ع талаффуз карда мешаванд ва хусусияти овозии он дар забони тоҷикӣ ин аст, ки дар байни ع -и арабӣ ва садоноки “*а”*-и тоҷикӣ талаффуз мегардад: *масъала, таъхир, маъюс, таъсис, маъмур, таъсир, таъмин, чуръат* ва ғайра, ҳарчанд калимаҳои мазкур дар асли арабии худ дар шакли зерин: تأسيس، مأمور، مأيوس، تأخير، مسألة، جرأة، تأمين бо *“ҳамза”* навишта мешаванд.

3) калимаҳои арабие, ки дар мобайни худ ҳамза доранд, чи дар забони муосири форсӣ ва чи забони адабии муосири тоҷикӣ, "*ҳамза*" ба “*й*” табдил меёбад: *лойиқ, қойил, зойид, васойил* ва ғайра. Воқеан, чуноне Ю.А. Рубинчик ишора менамояд, дар забони арабӣ чунин тарзи талаффуз нодуруст буда, шакли талаффузи лаҳҷавӣ мебошад [6, с.595].

4) дар баъзе калимаҳое, ки бо "*ҳамза"* ба охир мерасанд, *“ҳамза”*-и онҳо аз талаффуз афтида, ба садонокҳои тоҷикӣ табдил меёбанд: *зиё, саҳро, аъзо, вабо, бино.*

Аз падидаҳои қобили мулоҳиза субститутсия ё иваз кардани овози забони бегона бо овозҳои забони худӣ аст [5, с.771], ки дар иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ рӯй додааст, ин аст, ки ба сабаби дар забони тоҷикӣ вуҷуд надоштани бархе аз овозҳои арабӣ онҳо дар ин ҷиҳат ба тағйирот дучор гардида, талаффузи аслии худро аз даст додаанд.

Ҳамсадоҳои пешизабонии арабии ث،س ва ص дар забони тоҷикӣ на дар шакли аслии арабии худ, балки бо ҳамсадои "*се*"-и тоҷикӣ талаффуз мегарданд, мисли: ثواب *савоб,* ثمرة *самара,* ثانية *сония,* ثاني *сонӣ,* ки дар асли арабии худ аз ҳамсадои пешзабонӣ ва дандонии ث баромадаанд; سلامة *саломат,* سلام *салом,* ستّار *саттор,* سين *син[н],* سكونة *сукунат,* سكن *сокин* ва ғайра, ки дар асли арабии худ аз ҳамсадои пешизабонии س баромада, аз ҷиҳати талаффуз ба ҳамсадои тоҷикии “*се*” шабоҳат дорад; صحبة *суҳбат,* صحة *сиҳат,* صداء *садо,* صداقة *садоқат,* صدقة *садақа,* صلح *сулҳ,* ки дар асли арабии худ аз ҳамсадои шиддатноки комизабонии ص баромадаанд. Ҳамсадоҳои дандонӣ ва пешизабонии арабии ذ ،ز ،ض ва ظ дар забони тоҷикӣ бо ҳамсадои пешизабонии "*зе*" ифода мегарданд, мисли: ذات *зот,* ذخيره *захира,* ذكر *зикр,* مذاكره *музокира,* ذوق *завқ,* ذهن *зеҳн,* ки аз ҳамсадои пешизабонӣ ва

дандонии ذ баромадаанд: ضيقة *зиёфат*, ضمير *замир*, ضربه *зарба*, ضمن *зимн*, ضم *зам*, ضميمه *замима*, ضرور *зарур*, ضد *зид*, ضرر *зарар*, ки аз ҳамсадои забону комии ض баромадаанд: ظلم *зулм*, ظالم *золим*, مظلوم *мазлум*, ظاهر *зоҳир*, مظهر *мазҳар*, ظفر *зафар*, ки аз ҳамсадои забонукомии ظ баромадаанд: زاهد зоҳид, زراعة зироат, زمان *замон*, زيارة *зиёрат*, ки аз ҳамсадои нӯгизабонӣ ва комии ز [*зайн*], ки ба овози "*зе*" – и тоҷикӣ шабоҳат дорад, берун шудаанд. Ҳамсадои шиддатноки забонукомии ط дар иқтибосоти арабии забони тоҷикӣ дар шакли "*те*"-и тоҷикӣ талаффуз мегардад, мисли: طرف *тараф*, طعم *таъм*, طرب *тараб*, طرز *тарз*, طاقة *тоқат*, طلب *талаб*, طلع *толеъ*, طبع *табъ*, طلوع *тулӯъ*, طلبه *талаба*.

Мавриди ишора аст, ки аксари овозҳои арабӣ: ا [а], ب [б], ت [т], د [д], ر [р], ز [з], س [с], ش [ш], غ [ғ], ف [ф], ق [қ], ك [к], ل [л], م [м], ن [н], ه [ҳ], و [в], ي [ё] ба талаффузи тоҷикӣ мутобиқат дошта, дар забони тоҷикӣ мисли забони арабӣ талаффуз мегарданд ва бо овардани чанд мисол иктифо мекунем, зеро ин ҳолат дар забони тоҷикӣ маълуму маъруф аст: اكبر [*акбар*], بركة [*баракат*], ترك [*тарк*], درك [*дарк*], زبدة [*зубда*], سلامة [*саломат*], شمس [*шамс*], غيرة [*ғайрат*], فخر [*фахр*], قدرة [*қудрат*], كرامة [*каромат*], لكنة [*лакнат*], مكتب [*мактаб*], نادر [*нодир*], هلاكة [*ҳалокат*], وهم [*ваҳм*], يقين [*яқин*] [1].

Бисёре аз тағйироти фонетикии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ, на ба сабаби номумкинии ифодаи овозҳои арабӣ ба тоҷикӣ, балки аз ҷиҳати алоқаи байниҳамдигарии ин иқтибосот бо калимаҳои дигари забони тоҷикӣ ва дар зери қонуниятҳои дохилии амалкарди он падид омадаанд. Ин қонуниятҳоро бархе аз муҳаққиқони ин соҳа "*дохилисистемавӣ*" [6, с. 590] номидаанд. Дар ин ҷода падидаҳои зерини тағйироти фонетикии истилоҳоти арабиро мушоҳида мекунем:

1) Ҳама калимаҳои вазни مُفَاعَلَة "*муфоъала*"-и арабӣ, ки дар забони тоҷикӣ ворид гаштаанд, садоноки сеюми "*а*"-и ин вазнро ба садоноки "*и*"-и тоҷикӣ табдил додаанд, мисли: "*мусобақа*", "*мубораза*", "*муҳокама*", "*муоҳада*", "*мунозара*", "*мулоҳаза*" ва даҳҳо калимаҳо аз ин қабил дар шакли "*мусобика*", "*мубориза*", "*муҳокима*" ва ғайра талаффуз мегарданд. Мавриди ишора аст, ки чунин шакли қабули ин калимаҳо дар забони тоҷикӣ аз назари шакли грамматикии ин калимаҳо дар арабӣ нодуруст аст, зеро тағйироти вазни "*муфоъала*" ба "*муфоъила*" ҳам маънои грамматикӣ ва ҳам ҷанбаи маъноии онро дар арабӣ тағйир медиҳад [7, с.23].

2) Калимаҳое, ки дар охири худ ҳамсадои музоаф [изофашуда] доранд, одатан ҳарфи изофашуда танҳо дар ҳолати изофӣ талаффуз мегардад, мисли: *ҳад[д], қад[д], сад[д], хат[т]*, вале дар ҳолати изофи ҳамсадои мушаддад ё зиёдшуда нигоҳ дошта мешавад, мисли: *ҳадди..., хатти..., садди...* ва ғайра.

3) Калимаҳои занонае, ки бо "*те*"-и марбута [ə/a] ба охир мерасанд, ба сабаби дар забони тоҷикӣ вуҷуд надоштани аломати танвин "*те*"-и марбутаи онҳо аз талаффуз меафтад ва ба ҷойи он садоноки кӯтоҳи "а" талаффуз карда мешавад, мисли: *Фотима, Соҷида, котиба, олима, мутолиа, хотима*. Ин ҳодиса нисбат ба ҳама иқтибосоти арабие, ки дар шакли исми фоъил ё худ ичрокунандаи амал қарор доранд ва дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати грамматикӣ сифати феълӣ ё феъли ҳол ҳонда мешаванд, татбиқ мегардад. Вале ҷойи тазаккур аст, ки бархе аз масдарҳои арабӣ, ки бо «*те*»-и марбута ба охир мерасанд, дар ду шакл дар забони тоҷикӣ боқӣ мондаанд, мисли: *ҳикоят ё ҳикоя, риоят ё риоя*.

4) Таркибҳои «*музоф ва музофун илайҳ*»-и арабӣ дар калимаҳои арабии ба тоҷикӣ воридгардида ҳам аз назари савтӣ ва ҳам грамматикӣ талаффузи ҳарҳела дошта, дар забони тоҷикӣ дар зери таъсири ибораҳои изофии забони тоҷикӣ садоноки "*у*"-и ҷузъи аввали изофа ба садоноки "*и*" табдил меёбанд, ки ин ҳолат бештар хосси номҳои ашхос мебошад, мисли: Киромуддин - *Киромиддин*, Ҷалолуддин - *Ҷалолиддин*, Зайнуддин - *Зайниддин* ва ғайра. Ибораҳои арабие, ки қисми аввали онҳо зарф ё пешоянд мебошад, асосан, дар шакли арабии худ талаффуз мегарданд, мисли: *"Байнаннаҳрайн", "ҳатталимкон", "алалхухус", "филфавр, "билфавр"*.

Аз шарҳи лингвистӣ - овозии иқтибосоти арабӣ чунин натиҷагириҳо ба даст меояд:

1) Ҳамаи иқтибосоти аз арабӣ ба забони тоҷикӣ воридгардида аз лиҳози фонетикӣ мутобиқ гардида, баъди иқтибосшавӣ дар забони тоҷикӣ ба тағйироти ҷиддӣ дучор гардидаанд:

а) овозҳои арабие, ки дар забони тоҷикӣ вуҷуд доштаанд, талаффузи онҳоро дар шакли асл нигоҳ доштаанд, мисли ت "*те*" ё худ ҳамсадои тоҷикии "*те*" дар калимаҳои иқтибосии: *талаф, тобут, тобеъ, туроб, тахмин, таълим* монанди шакли аслии арабии худ дар забони тоҷикӣ талаффуз карда мешавад. Ҳамсадои арабии ز [*зайн*] дар иқтибосоти арабии: *зумрат, зуком, зоҳид, зоид, завол, зилзила, завча, зиёрат, мазор, зинат* ва ғайра ҳаммонанд ба ҳамсадои тоҷикии "*зе*" талаффуз карда мешавад.

Ҳамсадои арабии س [*син*] дар калимаҳои иқтибосии арабии: *саҳар, салом, саид, саодат, само, симо, саҳм, саҳҳомӣ, масхара, сеҳр, сатр, сукут, сукун, сокит* ҳаммонанд ба ҳамсадои тоҷикии *"се"* талаффуз карда мешавад.

б) овозҳои арабие, ки дар забони тоҷикӣ ҳаммонанди худро надоранд, бо овозҳои тоҷикии ҳаммонанди онҳо мутобиқат пайдо карда, дар шакли "*тоҷикӣ*" талаффуз карда мешаванд. Ҳамсадои пешизабонии ذ "*зол*" дар калимаҳои иқтибосии арабӣ: *зеҳн, зикр, заковат, зот, мазҳаб, мазаммат, музокира, мазкур, зиллат, залил, завқ, захира* ба овози "*зе*" – и тоҷикӣ мутобиқ гардида, дар шакли ҳамсадои "*зе*" – и тоҷикӣ талаффуз мегардад.

в) чи тавре мулоҳизаи иқтибосоти ба тоҷикӣ аз арабӣ воридшуда нишон медиҳад, раванди мутобиқшавии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати овозӣ ҳанӯз аз оғози футӯҳоти Хуросону Мовароуннаҳр оғоз гардида, дар як муддати муайян ба охир расид ва забони тоҷикӣ онҳоро қабул карда, дар худ ҳазму ба қонунҳои худ тобеъ ва созгор сохт. Ҳарчанд забони тоҷикӣ дар қиёс ба ҳама забонҳои дигаре, ки

иқтибосоти арабиро қабул карданд, ҳам асолати арабии онҳоро ва ҳам асолати худи забони тоҷикиро бештар нигоҳ доштааст.

Хулоса, ҳама иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ, чи аз нигоҳи овоӣ ва чи аз нигоҳи сарфию нахвӣ ба қонуниятҳои забонии забони тоҷикӣ ба гунае созгор гаштаанд, ки арабӣ будани бархе аз онҳоро танҳо мутахассисон муайян карда метавонанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт/С. Айнӣ. Ҷилди 6. – Душанбе: "Нашриёти Давлатии Тоҷикистон", 1962. – 414 с.
2. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ / Т.Бердиева. -Душанбе, 1991. -128 с.
3. Богаева Л.В. К вопросу об арабских заимствованиях в английском языке /Л.В. Богаева // Вестник Московского университета. Серия Востоковедение, №1. - М., 1977. -С. 42-53.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фолнетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М.: Современный литератор, 2003. – 976 с.
6. Рубинчик Ю.А. О характере фонетических изменений арабских заимствований в персидском языке / Ю.А. Рубинчик. // Семитские языки. Выпуск 2 (Ч.2). – М.: Наука, 1965. – С. 586 – 597.
7. Современный русский язык / Под редакцией П.А. Леконта. – М., 2001. - 447 с.
8. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе, 2006. - 784 с.
9. Хаскашов Т.Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т.Н. Хаскашов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 197 с.
10. Шанский Н.М. Современный русский язык / Н.М. Шанский, В.В. Иванов. – М.: "Просвещение", 1981. - 196 с.

ТАҒЙИРОТИ ФОНЕТИКИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола масъалаи тағйироти фонетикии иқтибосот дар мисоли калимаҳои иқтибосии забони арабӣ дар мисоли «Ёддошҳо»-и С.Айнӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки аксари муттлақи иқтибосоти арабии ба тоҷикӣ воридшуда ба сабаби мувофиқати овозии онҳо бо овозҳои тоҷикӣ ба зудӣ *"тоҷикӣ"* гардида, ба тарзи талаффузи тоҷикӣ мувофиқат пайдо кардаанд ва низоми овозии забони тоҷикиро халалдор насохтаанд. Дар мақола чунин ишора мегардад, ки раванди мутобиқшавии фонетикии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ ҳанӯз аз оғози футӯҳоти Хуросон ва Мовароуннаҳр оғоз гардида, дар як муддати муайян забони тоҷикӣ тавонист, ки онҳоро дар худ ҳазм ва ба қонунҳои сарфию нахвии худ тобеъ ва ба низоми овозии худ созгор созад. Натиҷа ҳамин гашт, ки забони тоҷикӣ дар қиёс ба ҳама забонҳои дигаре, ки иқтибосоти арабиро қабул карданд, ҳам асолати арабии онҳоро ва ҳам асолати худи забони тоҷикиро бештар нигоҳ доштааст.

Калидвожаҳо: тағйирот, иқтибосот, садонок, ҳамсадо, тағйироти савтӣ, фонетика, масдар, субститутсия, ассимилятсия.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены вопросы фонетических изменений иностранных слов на примере арабских заимствований «Воспоминаний» С.Айни. Исследования показали, что существенное фонетическое соответствие таджикских и арабских звуков послужили гармоничному вхождению арабской лексики в таджикский язык, стали *«таджикскими»* словами, найдя созвучие с таджикским произношением, не изменяя фонетику таджикского языка. В статье указано, что процесс фонетического соответствия арабских заимствований в таджикском языке исходит от времен завоевания Хорасана и Мавераннахра арабами и таджикский язык за короткий исторический период смог переварить в себе новые слова, подчинил их законам грамматики и созвучности фонетики таджикского языка. В результате, по сравнению с другими языками, которые приняли арабские заимствования, таджикский язык лучше и больше других сохранил значение арабских заимствований.

Ключевые слова: изменения, заимствования, гласные, согласные, фонетические изменения, фонетика, инфинитив, субституция, ассимиляция.

THE PHONETIC CHANGES OF ARABIC BORROWINGS IN THE TAJIK

The article analyzes with the issues of phonetic changes of foreign words on the example of Arabic borrowings "Memories" S. Ayni. Researches have shown that the essential phonetic conformity of Tajik and Arabic sounds served to harmoniously incorporate Arabic vocabulary into Tajik language. Became "Tajik" words of finding consonance with Tajik pronunciation, without changing the phonetics of the Tajik language. The article indicates that the process of phonetic conformity of Arabic borrowings in the Tajik language has been manifested since the conquest of Khorasan and Maverannahr by the Arabs and the Tajik language for a short historical period was able to digest new words in itself, adapted them to the laws of the Tajik grammar and consonance. As a result, compared to other languages that have adopted Arabic borrowings, the Tajik language is better than any other language has retained the original pronunciation of Arabic vocabulary and, at the same time, has retained the originality of the Tajik language.

Key words: changes, borrowings, vowels, consonants, phonetic changes, phonetics, infinitive, substitution, assimilation.

Сведения об авторе: ***Саломов Аскар*** - Таджикский национальный университет, докторант факультетаа языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 918-61-60-80.** E-mail: **askar.salomov@mail.ru**

Information about the author: Salomov Askar - Tajik National University, post-doctoral researcher at the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel: **918-61-60-80.** E-mail: **askar.salomov@mail.ru**

УДК: 811.21/.22-54

МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА СОХТОРИ ҶУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Кенҷазода М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони имрӯза омӯзиши забон бештар бо таваҷҷуҳ ба матн сурат мегирад, аммо дар ҳама гуна маврид ҷумла ҳамчун воҳиди асосӣ ва иртиботии нутқ боқӣ мемонад, зеро бе ҷумла, ҳатто бо пайдарпайии калимаву ибораҳо, ки фикри томро ифода намекунанд, матн сохтан номумкин аст. Албатта, ин ҷо матн гуфта ҷумлаҳои ба ҳам алоқаманди сохтори ягонаи маъноидоштаро дар назар дорем, ки имрӯз дар забоншиносӣ ва илмҳои дигари иҷтимоӣ маҳз ҳамин навъи матн мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар мадди

назар меистад [ниг.: 6]. Ҷумла воҳиди забон аст, ки ҷавҳари муоширатро ташкил медиҳад. Дар навбати худ ҷумла аз воҳидҳои хурдтаре ташкил меёбад, ки бе онҳо ҷумла шакл намегирад. Калима ва ибораҳо бунёди ҷумларо ташкил медиҳанд. Калимаҳо, махсусан калимаҳои мустақилмаъно дар бунёди ҷумла ва ифодаи мақсад нақши муҳим мебозанд, зеро агар калимаҳои мустақилмаъно ба вазифаи аъзоҳои ҷумла оянд, калимаҳои ёвар воситаҳои ба ҳам алоқамандсозандаи аъзоҳои мустақили ҷумла мебошанд. Калима дар қисматҳои ҷудогонаи илми забон – вожашиносӣ (лексикология), овошиносӣ (фонетика), сарф (морфология) бо ҳадафҳои муайяни барои ин қисматҳои илми забоншиносӣ хос омӯхта мешаванд, аммо он - чи калимаҳои мустақилмаъно ва чи калимаҳои ёвар дар қисмати наҳв бо ҳадафҳои сохторӣ, бунёдии ҷумла алоқамандӣ доранд ва, пеш аз ҳама, дар ин қисмат калимаҳо чун воҳиди сохторбунёдкунанда таҳқиқи мешаванд. *“Калимаҳо бо ҳамдигар алоқаманд шуда ибора месозанд, дар айни ҳол калимаю ибораҳо дар алоқамандӣ ҷумларо ташкил медиҳанд”* [2,с.17]. Калимаҳо аслан ба масолеҳи сохтмоние монанд ҳастанд, ки бунёди биноро ташкил медиҳанд, онҳо бо воҳидҳои боз ҳам яклухттар – ибораҳо ба ҳам омада, ҳамон биноро ба вуҷуд меоранд. Аммо барои он ки бино сохтори комил дошта бошад, бояд масолеҳи барои он истифодашаванда низом ва тартиби муайян дошта бошад. Бинобар ин, калимаву ибораҳои парешон наметавонанд ҷумларо ба вуҷуд оваранд. Алоқаи маъноию грамматикие, ки дар байни калимаву ибораҳо ба вуҷуд меоянд, онҳоро ба воҳиди нисбатан комилтар – ҷумла табдил медиҳанд. Калимаҳо ба ҳам пайваста таркибро ба вуҷуд меоранд, ба якдигар тобеъ шуда, ибораро ба вуҷуд меоранд, аммо таркиб ва ибораҳо ба сари худ ҳанӯз фикри томро ифода карда наметавонанд. Калима, ибора ва таркибҳо низ воҳидҳои грамматикии забонанд, ки аз ҷиҳати сохтор ва фарогирии маъно дар сатҳҳои гуногун қарор доранд. Ба таври сода бошад ҳам, Н. Ниёзмуҳаммадов ҷумларо чунин таъриф дода буд: *“Калимаҳои алоқаманд ва ё калимаи ҷудогонае, ки фикри томро ифода мекунад, ҷумла номида мешавад”* [7,с.3].

Ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, гарчанде ки аъзои ҷумла намешаванд, дар ташаккули сохтори грамматикии ҷумла саҳми калон мегузоранд. Миқдоран пешояндҳо ва пайвандакҳо дар забон мисли калимаҳо зиёд набошанд ҳам, дар алоқаи грамматикии калимаю ибораҳои таркибии ҷумлаҳои сода вазифаи басо мураккабро адо мекунанд. Калимаҳои модалӣ, ҳиссача ва нидо бештар дар ифодаи тобишҳои маъноӣ ва муносибатҳои субъективона, ҳиссиёту ҳаяҷони гӯянда ба кор бурда мешаванд. Ҳиссача ва нидоҳо дар матн ба вазифаи як ҷумла омада метавонанд, ки ин гуна ҷумлаҳоро “яккалимагӣ”, “беаъзо” [3] меноманд. Махсусан, нидоҳо, ки дар назари аввал дар сохтани ҷумлаҳои беаъзо як вазифаи сохториро иҷро кунанд ҳам, дар асл тавассути онҳо имкон дорад, ки маъноҳои хеле зиёде ифода карда шаванд.Муҳаққиқони барҷастаи наҳви ҷумла худи ҷумларо ба тарзи гуногун эзоҳ додаанд. Чунончи, муҳаққиқи рус В.В. Виноградов миёни ибора ва ҷумла чунин фарқ гузоштааст: *“ибора воҳиди номинативии забон аст, аммо ҷумла, ки ба ифодаи фикр қодир аст ва бо ин васила муболиаи афкорро дар байни аъзоёни ҷомеа имконпазир мегардонад, воҳиди иртиботӣ ё коммуникативӣ ба шумор меравад”*[1]. П.А. Лекант ба ҷумла бештар аз нигоҳи фалсафӣ-равоншиносӣ баҳо дода, чунин мегӯяд: *“Ҷумла чун воҳиди грамматикии забон барои ба шакл даровардан, ифода намудан ва расонидани фикр ёрӣ мерасонад... Мундариҷаи ҷумларо сухан дар бораи воқеият, савол, ифодаи матлаб ташкил медиҳад” [5,с.5].* А.Г. Руднев бошад, ҷумларо “*зуҳури бевоситаи забон ва силоҳи муошират ва табодули афкор”* [11,с.12] медонад.

Ҷумлаҳо аз нигоҳи сохтор бо ҳам умумият дошта метавонанд. Ҳамин умумият боиси сохтори ягона доштан ва мавзӯи баҳси наҳв қарор гирифтани онҳо аст, аммо ҷумла таркиби луғавӣ ҳам дорад, ки маҳз ба туфайли он аз ҷумлаҳои дигар фарқ карда, ҷанбаи махсуси онро ташкил медиҳад. Ин хусусият низ дар таърифи ба ҷумла додаи П.А. Лекант хеле барҷаста ифода гардидааст: *“Ҷумла категорияи мураккаби забоншиносӣ аст, ҷанбаҳои грамматикӣ, мантиқӣ-семантикӣ ва иртиботӣ дорад”*[5,с.5].

Дар андешаҳои муҳаққиқон як масъалаи хеле муҳим ва хусусияти асосии ҷумла таъкид мегардад, яъне фикри том ва ё қисман ба анҷом расидани фикр. Ана ҳамин фикри тому яклухт ё дар марҳалаи муайяни муошират баанҷомрасида категорияҳои асосии онро муайян мекунанд. Ба анҷом расидани фикр, пеш аз ҳама, ба се чиз далолат мекунад: модалият, шахс ва замон, ки онро П.А. Лекант категорияи предикативият меномад. Ба гуфтаи ӯ: *“Предикативият мансубияти мундариҷаи ҷумла ба воқеият аст, ки бо ёрии воситаҳои грамматикӣ (шаклҳои калима, калимаҳои ёвар, тартиби калима, оҳанг ва мутобиқати онҳо бо ҳамдигар) ифода меёбад”*[5,с.6].

Дар байни воҳидҳои забон ҷумла воҳиди асоситарини муошират буда, матн ҳам, ки имрӯз таваҷҷуҳи бисёр муҳаққиқон ба он равона аст, бе мавҷудияти ҷумлаҳои ҷудогона вуҷуд дошта наметавонад. Сохтори ягона ва асосии ҷумла, бунёди онро се категорияи предикативият – шахс, замон, модалият ташкил медиҳанд. Ҳангоми набудани ҳатто яке аз ҳамин категорияҳо ҷумла вуҷуд дошта наметавонад. Ҷумла низоми муайяни грамматикӣ, сохтори наҳвӣ ва ниҳоят маънои фардии аз таносуби калимаҳо бароянда дорад. Ҳамаи ин хусусиятҳоро таносуби модалият, шахс ва замон ба ҳам оварда, қолаби ҷумларо ба вуҷуд меоваранд. Дар ҳамин қолаби ҷумла, ки наҳв ба омӯзиши ҳамин масъалаҳо оид ба ҷумла машғул аст, тамоми муносибатҳо, шаклҳои ифодаи мантиқии фикр ифода меёбанд. Аммо мундариҷаи ҷумлаи ҷудогона мавзӯи баҳси наҳв нест.

Таҳти мафҳуми шакли грамматикии ҷумла, ки асоси омӯзиши наҳв аст, П.А. Лекант чунин қайд менамояд: *“Ягонагии диалектикӣ ду ҷанба – ифодакунанда ва ифодашаванда аст, ки аз ҳамдигар ҷудонашавандаанд. Ҷанбаи ифодашавандаро маънои грамматикии ҷумла ва ҷанбаи ифодакунандаи ҷумларо воситаҳои грамматикӣ, нишондиҳандаҳои ин маънӣ ташкил медиҳанд”*[5,с.6]. Ҳамаи ин аломатҳои

ҷумла дар ифодаи предикативият ҷамъбаст мегардад. Предикативият муносибати мундариҷа ва сохтори ҷумларо ба воқеият ифода мекунад. Ин муносибат тавассути маънои луғавию грамматикии калимаву ибораҳои дохили ҷумла, шаклҳои грамматикии онҳо, тартиби калимаву ибораҳо, оҳанг, задаи мантиқӣ ва алоқаву таносуби онҳо ба ҳамдигар шакл мегирад. Таваҷҷуҳ кунед: *Ин ҷангу ҷидол аз куҷо сар зад? [13,с.9]. Корд ба устухон расид [13,с.10]. Сиёсата шумо мисли ман намефаҳмед [13,с.12]. Хашми Ҳасан афзунтар шуд [13,с.12]. -Ба рӯйи роҳ, ба пеши поятҳам нигоҳ бикун! [13,с.14].*

Бунёди ҷумларо муносибати предикативӣ ташкил медиҳад. Азбаски ҷумла ҳамчун воҳиди асосии наҳвӣ дорои маъно ва шакли грамматикӣ аст, маъно ва шакли грамматикии ҷумла тавассути ҳамин муносибати предикативӣ зоҳир мешавад. Муносибати предикативӣ ба воқеъ шудани амалу ҳолати ҷумла далолат намуда, хусусияти хабардиҳӣ дорад ва маҳз ҳамин хусусият маънои грамматикии ҷумларо дар бар мегирад.

Предикативият муносибати мундариҷаи ҷумларо ба воқеият нишон медиҳад. Ин муносибат тавассути воситаҳои грамматикӣ ва ба ҳам алоқамандии онҳо, ба мисли тартиби калима, калимаҳои ёвар, шаклҳои калима (Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ шаклҳои феълӣ гуфта мешавад) [5,с.12], оҳанг, зоҳир мегардад.

Дар наҳв воҳидҳои аз ҷумла хурдтаре ҳастанд, ки бо навъҳои гуногуни алоқаи тобеъ ва пайваст сохта мешаванд. Инҳо ибораҳо, таркибҳои пайвасту тобеанд, ки агарчи мавзӯи баҳси бевоситаи мо нестанд, аммо чун унсурҳои бунёдӣ дар сохтори ҷумла иштирок мекунанд: *Аз байни* ***қишлоқи мо*** *Марзангон ном* ***чӯйи калоне*** *ҷорӣ мешавад* [14,с.12]. *Дунё аз* ***теғи забону дасисаи шайтон*** *борҳо вайрон,* ***хоку хокистар*** *шудааст [13,с.15].*

Ё дар мисолҳои зерин: *Ба дари касе* ***нонталабӣ рафтан*** *ҳам осон нест [13,с.16]. Болои дастархон* ***чойнику пиёла*** *ву як чизи сиёҳи нонмонанд гузошт [13,с.19].* ***Ин дард*** *аз куҷо ёраш шудааст?[13,с.21].*

Дар мисолҳои боло ибораҳои *қишлоқи мо, чӯйи калон, теғи забон, нонталабӣ рафтан, ин дард,* таркибҳои пайваст ва пешояндии *чойнику пиёла, хоку хокистар, аз байн,* калимашаклҳои *ёраш шудааст, гузошт* ва ғ. пояи ҷумлаҳои болоро ташкил медиҳанд.

Инчунин, ҳар як ҷумлаи боло бо оҳанги махсус ва ифодаи муносибати субъективии худ фарқ мекунад. Дар ҷумлаи *Аз байни* ***қишлоқи мо*** *Марзангон ном* ***чӯйи калоне*** *ҷорӣ мешавад* оҳанги хабарии муътадил – додани маълумот дар бораи як мафҳум, дар ҷумлаи *Дунё аз* ***теғи забону дасисаи шайтон*** *борҳо вайрон,* ***хоку хокистар*** *шудааст* дар баробари ҷумлаи хабарӣ буданаш, муносибати субъективии гӯянда, эҳсоси таассуф мушоҳида мешавад, ҷумлаи ***Ин дард*** *аз куҷо ёраш шудааст?* оҳанги равшани савол, пурсишро ифода мекунад. Ҳамаи ин муносибатҳоро дар ҷумла муносибати предикативият тавассути категорияҳои модалият, шахс ва замон ифода мекунад: "*Вобастагии мундариҷаи ҷумларо ба воқеият, ки бо шаклҳои грамматикӣ ифода ёфтааст, муносибати предикативӣ меноманд, ки он ба василаи се категорияи грамматикӣ: модалият, замон ва шахс зуҳур мекунад*" [5,с.6].

Категорияи модалият реалӣ ё ғайриреалӣ будани воқеияти мундариҷаи ҷумларо бо тобишҳои гуногуни имконпазирӣ ё имконнопазирӣ, эътимод ё нобоварӣ, зарурат, тахмини гӯянда ва ғайра ифода мекунад. Модалият баҳои гӯянда ба мундариҷаи баёншаванда аз нигоҳи воқеӣ будани он, яъне баҳо ба он аст, ки мазмун то кадом андоза ба воқеият таносуб дорад. Ҷанбаи муҳимтарини модалият реалӣ ё ғайриреалӣ будани амали воқеъшавандаи ҷумла аст. Он аз ҷониби гӯянда изҳор карда мешавад. Агарчи дар забонҳои гуногун роҳу воситаи ифодаи модалият гуногун бошад ҳам, ба туфайли ин, ки худи изҳори муносибат ба воқеият барои куллии инсоният ягона аст, тавассути забон ифода кардани он метавонад нишонаҳои ҷузъии аз ҳам фарқкунанда дошта бошад, азбаски ин умумиятдиҳӣ ё фарқгузорӣ ҳадафи тадқиқоти мо нест, беш аз ин ба он дахл кардан нестем.

АДАБИЁТ

1. Виноградов, В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения в книге: Вопросы грамматического строя / В.В. Виноградов. - М., 1955.
2. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
3. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 1976. – 216 с.
4. Қосимова, М.Н. Структура ва семантикаи ҷумлаҳои соддаи насри асри XI / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1986. – 87 с.
5. Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / Р.А. Лекант. - М.: Высшая школа, 1986. – 175 с.
6. Мухторов, З. Структура и семантика текста (на материалах таджикского, русского и английского языков) / З. Мухторов. - Душанбе, 2013. - 214 с.
7. Ниёзмуҳаммадов, Б. Ҷумлаҳои содда дар забони тоҷикӣ / Б. Нёзмуҳаммадов. – Сталинобод, 1949. - 145 с.
8. Ниёзмуҳаммадов, Б. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик // Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Рустамов. - Душанбе: Ирфон, 1968. – 198 с.
9. Норматов, М. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 184 с.
10. Норматов, М. Наҳви забони тоҷикӣ / М. Норматов. - Душанбе, 2011. – 234 с.
11. Руднев, А.Г. Синтаксис простого предложения / А.Г. Руднев. - М., 1960. – 160 с.
12. Тоҷиев, Д. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Тоҷиев. - Душанбе, 1981.
13. Абдулҳамид Самадов. Гардиши девбод / Самадов Абдулҳамид. - Душанбе: Адиб, 2007. – 302 с.
14. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. - Душанбе, 2007. – 231 с.

МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА СОХТОРИ ҶУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба масъалаи назариявии таснифоти ҷумлаҳои сода бахшида шудааст. Муаллиф чунин мешуморад, ки масъалаи мазкур дар забоншиносии тоҷик ба таври бояду шояд таҳқиқ нагардидааст. Махсусан, ҳоло таваҷҷуҳ ба омӯзиши матн бештар гардида, пояи асосии забон – воситаи асосии баёни фикр, яъне ҷумла таҳқиқи махсус талаб мекунад. Ба андешаи муаллиф, ҷумла воҳиди забон аст, ки ҷавҳари муоширатро ташкил медиҳад. Бинобар ин, омӯзиши сохтори он дар шароити нутқ аз масъалаҳои марказии илми наҳв боқӣ мемонад. Дар мақола асосан ба ҷанбаҳои сохторӣ, категорияҳои ҷумласоз дар мисоли ҷумлаҳои сода рӯ оварда, таҳлил карда шудаанд.

Муҳаққиқ барои тасдиқи андешаҳои худ дар мавриди шинохти ҷумла ҳамчун воҳиди нутқ ва воҳиди нахв ба гуфтаҳои муҳаққиқони рус ва тоҷик такя менамояд. Дар мақола нақши калимаҳои мустақилмаъно ва ёвар, шакл ва воситаҳои грамматикӣ, ки дар сохтори ҷумлаи сода нақш доранд, таҳлил карда шудаанд. Муаллиф силсилаи ибораҳо, ифодаҳо ва калимаҳои ҷудогонаро мисол оварда исбот кардан мехоҳад, ки дар шаклҳои муайяни грамматикӣ маҳз онҳо пояи ҳамон ҷумлаҳои содаро ташкил кардаанд. Барои тақвияти фикр аз осори адибони муосири тоҷик мисолҳо варда мешаванд.

Калидвожаҳо: ҷумла, матн, категория, модалият, ҷумлаи сода, воҳиди иртиботӣ, ибора, калима.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О СТРУКТУРЕ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена теоретическим вопросам структуры простого предложения в таджикском языке. Автор считает, что данный вопрос в таджикском языкознании еще нуждается в более расширенном изучении. На современном этапе развития языкознания особое внимание уделяется изучению текста, а основная проблема речи – важное средство выражения мысли, то есть предложение и его структура в таджикском языке нуждаются в более глубоком изучении. По мнению автора, предложение, как важная категория языка, составляет ядро общения. Поэтому изучение структуры в речевой ситуации остается основным вопросом синтаксиса. В статье особое внимание уделяется структурным аспектам предложения, категориям, образующим предложения, анализированные на примере простых предложений в таджикском языке. Для подтверждения своих мыслей по вопросам изучения простого предложения автор опирается на высказывания русских и таджикских ученых. В статье анализируется роль самостоятельных и вспомогательных слов, грамматические формы и средства, которые играют важную роль в строении простого предложения. Приведя ряд словосочетаний, выражений и отдельных слов, автор постарался доказать, что в определенных видах предложений именно они играют основу этих простых предложений. Для подтверждения своих мыслей он приводит примеры из произведений современных таджикских писателей.

Ключевые слова: предложение, текст, категория, модальность, простое предложение, коммуникативная единица, словосочетание, слово.

REFLECTIONS ON THE STRUCTURE OF SIMPLE SUGGESTIONS IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to theoretical questions of the structure of a simple sentence in the Tajik language. The author believes that this issue in Tajik linguistics still needs more advanced study. Especially, at the present stage of development of linguistics of individuals, attention is paid to the study of text, and the main problem of speech is an important means of expressing thought, that is, a sentence and its structure in the Tajik language needs to be studied more deeply. According to the author, the proposal as an important category of language, is the core of communication. Therefore, the study of the structure in the speech situation remains as the main issue of syntax. The article focuses on the structural aspects of the sentence, the categories forming sentences are analyzed using the example of simple sentences in the Tajik language. To confirm his thoughts on the study of a simple sentence, the author relies on the statements of Russian and Tajik scientists.

Key words: sentence, text, category, modality, simple sentence, communicative unit, word combination, word.

Сведения об авторе: ***Кенджазода Манучехра Солех*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **kenjazoda-1978@mail.ru**

Information about the author: ***Kenjazoda Manuchehra Solekh*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, doctoral student. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **kenjazoda-1978@mail.ru**

УДК: 491.550.3 (03):82

БАРРАСИИ МАЪНОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ПОВЕСТИ “БЕГОНА”- И АЛБЕР КАМЮ ВА МУҚОИСАИ ОНҲО БО ТАРҶУМАИ ТОҶИКИИ АСАР

Бойматова Д.М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Воҳидҳои фразеологӣ – ибораҳои устувори образнок буда, маънои ниҳонӣ доранд. Соҳиби забон маънои ниҳонии воҳидҳои фразеологиро хуб дарк мекунад, вале барои хориҷиён ин маънои ниҳонӣ ҳамчун як муаммои лингвистӣ боқӣ мемонад. Маҳз барои ҳамин дарки воҳидҳои фразеологӣ барои омӯзандагони забонҳои хориҷӣ хеле душвор аст. Бар замми ин, воҳидҳои фразеологӣ ҳангоми хондани матнҳои бадеӣ мушкилот ба вуҷуд меоранд.Яке аз масъалаҳои муҳимми фразеология ин гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи семантика, яъне маъно мебошад. Аксари муҳаққиқони забонҳои романӣ дар ин масъала ба Шарл Балли ва В.В. Виноградов такя карда, аз ақидаҳои типологии онҳо пайравӣ мекунанд ва воҳидҳои фразеологии забони фаронсавиро аз рӯйи дараҷаи пайвандшавии қисматҳо ва дараҷаи далелнокии маънои онҳо гурӯҳбандӣ менамоянд. Бо вуҷуди ин баъзе муҳаққиқон дар ин ақидаанд, ки фразеологияи забони фаронсавӣ бо дигаргунӣ ва равшан ифода кардани фикри шабеҳ фарқ мекунад ва ин меъёр барои таснифоти семантикии воҳидҳои фразеологӣ хеле беэътимод аст. Аз ҷумла, муҳаққиқон М.С. Гуричева ва А.Г. Назарян тарафдори чунин ақида ҳастанд. Бо назардошти махсусияти воҳидҳои фразеологии забони фаронсавӣ муҳаққиқон дараҷаи вобастагии маъноии ҷузъҳои онро меъёри асосии таснифоти семантикии воҳидҳои фразеологӣ арзёбӣ мекунанд ва ду навъи онро таъкид менамоянд: идиомаҳо ва воҳидҳои фразеологии маҳдуд.

Идиомаҳо вобастагии дутарафаи маъноии таркибҳо ва тағйироти куллии семантикиро ифода мекунанд. Онҳо маънои яклухт ва том дошта, ба таҷдиди назар кардани маънои ҳамаи таркибҳо асос ёфтаанд. Ба идиомаҳо чунин воҳидҳои фразеологии забони фаронсавӣ дохил мешаванд: “**tirer sa poudre aux moineaux**” – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: ба гунҷишкҳо тир андохтан) зӯри беҳуда миён мешиканад; аз барои як кайк гилемро сӯхтан, “**sonder le terrain**”– бо вазъият ошно кардан, огоҳӣ пайдо кардан. Забони фаронсавӣ аз ибораҳои рехта, яъне идиомаҳо хеле ғанӣ аст, зеро ба шумурди Дюнетон ва Клавал миқдори идиомаҳои фаронсавӣ зиёда аз се ҳазору дусад ададро ташкил мекунанд [6, 101].

Ибораи идиоматикӣ метавонад бо воҳиди одии лексикӣ ё бо воҳиди мураккаби лексикӣ мувофиқат кунад. Чунончи, идиомаи "**tomber dans les pommes**" – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: ба себҳо афтидан) воҳиди лексикии одиро ифода мекунад ва маънои "беҳуш шудан, аз ҳуш рафтан; аз чашм ғоиб шудан"-ро дорад. Вале "**chercher une aiguille dans une botte de foin**" (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: аз даруни қабзаи хасбеда сӯзан кофтан) бошад, ба воҳиди лексикии мураккаб дохил мешавад ва маънои **référe** "ҷустани он чизе ки ёфтанаш дар ҳақиқат имконнопазир аст"-ро ифода менамояд ва дар забони тоҷикӣ ҳаммаънои "сӯзани ба даруни ҷувол афтидаро ҷустан" -ро дорад [6, с.98].Аксари ибораҳои идиоматикӣ маънои муайян доранд, яъне ҳам ба маънои аслӣ ва ҳам ба маънои маҷозӣ меоянд, аз ҷумла "**tirer la couverture vers soi**" маънои аслиаш "**кӯрпаро ба болои худ кашидан**" бошад, маънои маҷозиаш "**унвоне, ки ба худ тааллуқ надорад аз они худ кардан**" аст. Бинобар ин, онҳо ибораҳои идиоматикии думаънодор мебошанд. Баъзе ибораҳои идиоматикие ҳастанд, ки дорои як маъно мебошанд. Мисол, "**pierre qui roule n'amasse pas mousse**" – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: санге, ки ғелида меравад мағор ҷамъ намекунад) касе бисёр саёҳат мекунад молу мулк ҷамъ намекунад.

Воҳидҳои фразеологии маҳдуд бошад, дорои вобастагии маъноии якҷониба мебошанд. Дар онҳо ҳадди ақал як таркиб ба маънои аслии худ ё ки ба маънои маҷозӣ баромад мекунад. Мисол: **promettre monts et merveilles** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: кӯҳ ва муъҷизаро ваъда додан) домани касеро бо чормағзи пуч пур кардан. Бояд қайд кард, ки ҳангоми муайян кардани идиомаҳо ё ки воҳидҳои фразеологии маҳдуд калимаҳои ёридиҳанда, муайянкунандаҳо ва ҷонишинҳо дар назар дошта намешаванд, зеро онҳо вазифаи мустақили исмиро иҷро намекунанд.Дар маҷмӯъ бояд қайд кард, ки забони фаронсавӣ яке аз забонҳои ғанӣ ва зебову шевои ҷаҳони имрӯза ба ҳисоб меравад. Ин забон аз воҳидҳои фразеологӣ саршор аст, ки онҳо ба забонҳои дигар айнан тарҷума намешаванд. Дар сурати ба забонҳои дигар тарҷума кардани ин воҳидҳои фразеологӣ онҳо фасоҳатеро, ки дар забони фаронсавӣ доранд, аз даст медиҳанд.

Дар мақолаи мазкур масъалаи баррасии маъноии тарҷумаи идиома ва воҳидҳои фразеологии маҳдуд дар намунаи воҳидҳои фразеологии повести "Бегона"-и Албер Камю дар муқоиса бо воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Тарҷумон ҳангоми тарҷума ба воҳидҳои забонии махсус дучор мешавад, ки дар тарҷума кардани онҳо аз як забон ба забони дигар мушкилиҳо пеш меоянд. Ибораҳои идиоматикӣ қисми ҷудонопазири ҳаёти ҳаррӯзаи мо буда, ҳам ба нутқи гуфтугӯӣ ва ҳам ба нутқи хаттӣ фасоҳати баланд мебахшанд. Дарки ин намуди ибораҳо мушкил аст. Бисёр вақт ин ибораҳо дар ҷараёни тарҷума маъно ва фасоҳати худро гум мекунанд. Бинобар ин, маҳорати сарфаҳм рафтан ба идиомаҳо дар матни асл ва тарҷумаи айнани он ба забони дигар барои тарҷумон хеле муҳим аст.Мисол: "Nous étions hors de souffle, le camion sautait sur les pavés inégaux du quai, au milieu de la poussière et du soleil. Emmanuel riait à perdre haleine" [5, с.26].Дар ҷумлаи зикршуда ибораи рехтаи **"à perdre haleine"** ба назар мерасад, ки вобаста ба феъл маънои он тағйир меёбад. Масалан, "**courir à perdre haleine** – то мондашавӣ давидан", "**rire à perdre haleine** – аз ҳад зиёд баланд хандидан ё ки қоҳ-қоҳ зада хандидан", "**crier à perdre haleine** – гулӯ дарронда дод задан" ва ғайра. Аз таҳлили ин ибораҳо метавон гуфт, ки ибораи **"à perdre haleine"** коре, ки аз меъёраш зиёд иҷро мешавад гуфта мешавад.

Дар тарҷумаи тоҷикӣ: "Мо базӯр нафасамонро рост кардем, мошин дар роҳи сангфарши ноҳамвори соҳил зери нурҳои офтоб ва чангу хок бардорузан мекард. Эммануел якбора қоҳ-қоҳзанон ба ханда даромад" [1,с.38].Дар ҷумлаи фаронсавии зикршуда ибораи рехтаи фаронсавӣ "à perdre haleine" бо феъли "**rire**– хандидан" омада, ба забони тоҷикӣ "қоҳ-қоҳзанон ба ханда даромад" тарҷума шудааст.

Мисол: "Ils ont l'air de la même race et pourtant ils se détestent" [5,с.26].

"Лойи ҳардуяшон аз як лойдон барин, аммо якдигарро чашми дидан надоштанд" [1,с.39].Дар ҷумлаи фавқуззикр ибораи рехтаи **"avoir l'air de la même race"** ба мушоҳида мерасад, ки "тоифаи ҳамранг доштан" тарҷума мешавад. Дар тарҷумаи тоҷикӣ маҳорати тарҷумонро дидан мумкин аст, зеро вай аз уҳдаи ёфтани ҳаммаънои ибораи рехтаи фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ баромадааст ва "лойи ҳардуяшон аз як лойдон" тарҷума кардааст.Мисол: "Mais l'agent lui a ordonné «de fermer sa gueule»" [5,с.34].

Дар мисоли зикршуда идиомаи **"fermer sa gueule"** ба назар мерсад, ки чунин маънидод карда мешавад "façon méchante et agressive de lui dire de se taire" [7,с.664], яъне "бо тарзи бадқаҳрона ва ҷангҳоҳ ба ӯ хомӯш шуданро гуфтан" аст.Дар тарҷумаи тоҷикӣ: "Вале полисмен ба вай фармон дод, ки дамашро гирад" [1,с.53].

Дар тарҷумаи тоҷикӣ идиомаи фаронсавии фавқуззикр "дамашро гирад" тарҷума шудааст. Чи тавре мебинем, тарҷумаи тоҷикӣ метавонад идиомаи **"fermer sa gueule"**- ро ба пуррагӣ ифода кунад.Мисоли дигар: "J'ai fini par la perdre de vue et par revenir sur mes pas" [5,с.40].Дар мисоли фавқуззикр идиомаҳои **"perdre de vue"** ва **"revenir sur mes pas"** ба назар мерасад. Дар фарҳанги фаронсавии "Le Robert méthodique" идиомаҳои мазкур чунин шарҳ дода шудаанд: "**perdre de vue** – аз назар гум кардан", "**revenir sur mes pas** – "faire demi-tour, repartir en sens inverse, aller en direction de son point de départ" [7,с.1009], яъне ба ақиб ё ки ба қафо гаштан".

Дар тарҷумаи тоҷикӣ: "Ниҳоят ман ӯро аз назар гум кардам ва қафо гаштам" [1,с.63].

Дар тарҷумаи тоҷикӣ идиомаҳои фаронсавии зикршуда айнан, **"perdre de vue"** – аз назар гум кардам ва "**revenir sur mes pas**" – қафо гаштам тарҷума шудааст.

Дар мисоли дигар низ идиомаи **“revenir sur mes pas”** ба назар мерасад, ки ба забони тоҷикӣ айнан **“ақиб гаштан”** тарҷума шудааст: “Raymond et moi sommes alors revenus sur nos pas” [5,с.49].Дар тарҷумаи тоҷикӣ: “Он гоҳ ману Раймон ақиб гаштем” [1,с.79].

Мисоли дигар: “Marie s'est moquée de moi parce qu'elle disait que j'avais «une tête d'enterrement»” [5,с.42].

Дар ҷумлаи зикршуда идиомаи **“une tête d'enterrement”** ба назар мерасад, ки ба забони фаронсавӣ чунин маънидод карда шудааст, “un visage triste, être triste, maussade” [7,с.1405], яъне ғамгин будан, зиқ шудан, маҳзун будан.

Дар тарҷумаи тоҷикӣ: “Мари бо тамасхур мегуфт, ки афту башараат мотамист” [1,с.67].Идиомаи фаронсавии “une tête d'enterrement” ба забони тоҷикӣ чунин “афту башараат мотамист” тарҷума шудааст.

Мисол: “Il nous a dit tout de suite de nous mettre à l'aise et qu'il y avait une friture de poissons qu'il avait pêchés le matin même. Je lui ai dit combien je trouvais sa maison jolie” [5,с.44].Дар ҷумлаи болоӣ ибораи рехтаи **“mettre à l'aise”**-ро мушоҳида кардан мумкин аст, ки “se mettre de façon à se sentir bien”, яъне “одати худро хуб ҳис карданро гуфтан” маънидод карда шудааст. Ин ибора боз маънои рӯҳбаланд карданро низ дорад.

Дар тарҷумаи тоҷикӣ: “Масон дарҳол гуфт, ки мо худро дар хонаи худамон барин ҳис кунем, ҳозир ӯ моро бо моҳибирён зиёфат мекунад, моҳиро худи ӯ ҳамин саҳар доштааст” [1,с.70].

Ибораи рехтаи “nous mettre à l'aise” ба забони тоҷикӣ “мо худро дар хонаи худамон барин ҳис кунем” тарҷума шудааст.Мисол: “Quand nous sommes revenus, Masson nous appelait déjà. J'ai dit que j'avais très faim et il a déclaré tout de suite à sa femme que je lui plaisais” [5,с.45].

Дар забони фаронсавӣ идиомаи **“avoir faim”** мавҷуд аст, ки агар онро тарҷумаи тахтуллафзӣ кунем, “avoir – доштан, faim – гуруснагӣ, яъне гуруснагӣ доштан” тарҷума мешавад, ки чандон дуруст нест. Тарҷумаи дуруст аз рӯйи маъно ба забони тоҷикӣ “гурусна будан” аст. Дар ҷумлаи зикршуда низ идиомаи “avoir faim” ба назар мерасад, ки феъли “avoir”-и дар идиома буда дар ҷумла ба шахси якуми танҳо дар замони гузаштаи давомдор “j'avais” тасриф шудааст.

Дар тарҷумаи тоҷикӣ: “Вақте ки ба хона наздик шудем, Масон, аллакай, дар остонаи дар истода, маро ҷеғ мезад. Ман гуфтам, ки шикамам аз гуруснагӣ нақора менавозад ва ӯ дарҳол ба занаш гуфт, ки ман ба вай сахт маъқул шудаам” [1,с.73].

Идиомаи “j'avais très faim” ба забони тоҷикӣ “шикамам аз гуруснагӣ нақора менавозад” тарҷума шудааст. Дар забони тоҷикӣ ибораи рехтаи “шикамам аз гуруснагӣ нақора менавозад” ба назар мерасад, ки маънои хеле гурусна буданро дорад. Дар тарҷумаи тоҷикӣ маҳорати тарҷумонии мутарҷимро ҳис кардан мумкин аст, зеро вай ибораи фаронсавии **“j'avais très faim”**-ро сода карда “ман хеле гурусна будам” не, балки “шикамам аз гуруснагӣ нақора менавозад” тарҷума карда, ба тарҷумаи хуб муяссар шудааст. Тавре мебинем, воҳидҳои фразеологии зикршудаи ҳам забони фаронсавӣ ва ҳам забони тоҷикӣ дар навбати худ фасоҳати баланди ҳамон забонро ифода мекунанд.

Мисоли дигар бо идиомаи **“avoir faim”:** “Nous étions tous étonnés, mais Masson a dit qu'on avait mangé très tôt, et que c'était naturel parce que l'heure du déjeuner, c'était l'heure où l'on avait faim. Le déjeuner est le repas de midi. Quand il est midi notre estomac demande à manger. On sent qu'on a faim” [5,с.45].Дар ҷумлаи мазкур “avoir faim” ба назар мерасад, вале дар тарҷумаи тоҷикӣ ибораи “гурусна будан” ба назар намерасад: “Ҳама ҳайрон шудем, вале Масон гуфт: ҳеҷ қисса не, каме пештар таом хӯрдем, осмон омада ба замин начаспидааст: хӯрокро ҳини гуруснагӣ мехӯранд” [1,с.73].

Бояд қайд намуд, ки ҷумлаи фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ пурра тарҷума нашудааст, шояд барои ҳамин тарҷумаи идиомаи “avoir faim” ба назар намерасад. Вале дар тарҷумаи тоҷикӣ ибораи рехтаи “осмон омада ба замин начаспидааст” ба мушоҳида мерасад, ки ин дар матни асл вуҷуд надорад. Барои исботи ибораи рехтаи мазкур мо лозим донистем, ки порчаи фаронсавиро ба забони тоҷикӣ пурра тарҷума кунем: “Мо ҳама ҳайрон будем, вале Массон гуфт, ки хеле барвақт хӯрок хӯрдааст ва ин табиист, зеро вақти хӯрокхӯрӣ ҳамон лаҳзаест, ки гурусна мемонем. Хӯроки пешин хӯроки нисфирӯзӣ аст. Вақте пешин аст меъдаи мо хӯрок мепурсад. Гуруснагиро ҳис мекунем”.

Мисол: “Au café, j'avais la tête un peu lourde et j'ai fumé beaucoup. Masson, Raymond et moi, nous avons envisagé de passer ensemble le mois d'août à la plage, à frais communs” [5,с.45].

Дар ҷумлаи зикршуда воҳиди фразеологии маҳдуд “la tête un peu lourde” ва идиомаи “à frais communs” ба назар мерасад. Дар ибораи **“la tête un peu lourde”** калимаи “tête” ба маънои аслии худ “сар” омада бо калимаи “lourde” воҳиди фразеологии маҳдудро ташкил кардааст, ки чунин шарҳ дода шудааст “on a la sensation que la tête pèse lourd. On a mal à la tête, mais pas à un endroit précis”, яъне “Сарро вазнин ҳис кардан. Сар дард мекунад, вале ҷойи аниқи он маълум нест”. Воҳиди фразеологии мазкур ба забони тоҷикӣ маънои “сар каме хум барин” ё ки сар каме вазнин”-ро дорад. Идиомаи **“à frais communs”** бошад чунин шарҳ дода мешавад: “chacun paie une partie des besoins”, яъне ҳар кас як қисми ҳароҷоти зарурирро пардохт мекунад.Дар тарҷумаи тоҷикӣ: “То овардани қаҳва сари ман, аллакай, вазнин шуда буд ва сигарет аз паси сигарет мекашидам. Ман, Масон ва Раймон қарор додем, ки моҳи август ҳамаамон якҷоя дар ҳамин ҷо, дар як пляж зиндагӣ мекунем” [1,с.73].

Дар тарҷумаи тоҷикии ҷумлаи фавқуззикр воҳиди фразеологии маҳдуди фаронсавӣ **“la tête un peu lourde”** ба забони тоҷикӣ “сари ман, аллакай, вазнин шуда буд” тарҷума шудааст, вале тарҷумаи идиомаи **“à frais**

communs” (ҳарочоти тақсим (шарикона)) ба назар намерасад.Мисол: “J'ai mal entendu ce qu'à lui a dit, mais l'autre a fait mine de lui donner un coup de tête” [5,с.47].

Дар чумлаи мазкур идиомаи **“un coup de tête”** ба мушоҳида мерасад, ки чунин маънидод карда мешавад “façon de se battre comme font les animaux. Chacun cogne avec sa tête sur la tête de l’adversaire”, яъне тарзи ҷанге, ки ҳайвонҳо мечанганд. Ҳар кадом бо сар ба сари душман зарба мезанад.

Тарҷумаи тоҷикӣ: “Ман нашунидам, ки ӯ ба вай чӣ гуфт, вале вай хам шуд, гӯё ба ӯ хучум кардани буд” [1,с.76].Дар тарҷумаи тоҷикӣ ибораи “ба ӯ хучум кардани буд”-ро дидан мумкин аст, вале ҷанги сар ба сар ба назар намерасад.

Мисол: “L'autre soufflait dans un petit roseau et répétait sans cesse, en nous regardant du coin de l'œil, les trois notes qu'il obtenait de son instrument” [5,с.48].

Дар ин мисол идиомаи **“regarder du coin de l'œil”** ба мушоҳида мерасад, ки чунин маънидод карда мешавад “regarder sur le côté, sans tourner la tête. C’est une façon discrète de regarder, pour ne pas que l’autre voit qu’on le regarde”, яъне сарро начунбонда ба як сӯ нигоҳ кардан. Ин як тарзи нигоҳ кардани пинҳоние барои маълум накардан ба оне, ки нигоҳ мекунанд. Аз шарҳи мазкури идиомаи фаронсавии **“regarder du coin de l'œil”** маълум мегардад, ки ин ибора ба забони тоҷикӣ маънои “пинҳонӣ назар кардан ё ки бо кунҷи чашм нигоҳ кардан”–ро дорад.Тарҷумаи тоҷикӣ: “Араби дуюм найи қамишиеро навохта, бо кунҷи чашм ба мо менигарист ва ҳамон се нотаро такрор мекарду такрор мекард” [1,с.78].

Дар тарҷума идиомаи **“regarder du coin de l'œil”** ба забони тоҷикӣ айнан **“бо кунҷи чашм менигарист”** тарҷума шудааст.

Ҳосили сухан, пас аз таҳлили муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи маъно (семантика) дар асоси воҳидҳои фразеологии повести “Бегона”- и Албер Камю, мо ба хулосае омадем, ки ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ бояд ба ҷиҳатҳои забоншиносӣ ва мадании ҳам забони асл ва ҳам забони тарҷумашуда диққати ҷиддӣ дода шавад. Маҳз онҳо дар вақти тарҷума мушкилиҳо ба миён меоранд. Бо вучуди ин хавфи ғалат ифода кардани маъно мавчуд аст. Бояд қайд намуд, ки яке аз мушкилоти тарҷума ин хусусияти маданияти нутқ аст, зеро аксари идиомаҳои забони фаронсавӣ назар ба забони тоҷикӣ маънои тамоман дигар доранд. Аз ин хотир, барои тарҷумаи идиомаҳо аломат ва меъёри муайяни онҳо бояд ба назар гирифта шавад.

АДАБИЁТ

1. Камю Албер. Бегона / Албер Камю: тарҷумаи Раҳимӣ Имомиддин, Љумъаев Тӯйчибой. – Душанбе: Деваштич, 2007. - С.38.
2. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка / А.Г. Назарян. - Москва: Высшая школа, 1987. - 288 с.
3. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. Ҷилди II. - Душанбе: Ирфон, 1964. - 468 с.
4. Ashraf M. et Miannay D. Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises / M. Ashraf et D. Miannay. Librairies Générale Française Livre de Poche. – Paris, 1999. - 414 p.
5. Albert Camus. L’étranger / C. Albert. – Paris: Les Éditions Gallimard, 1942. – 97 p.
6. Duneton C. et Claval, S.. Le bouquet des expressions imagées / C. Duneton et S. Claval. Encyclopédie thématique des locutions figurées de la langue française. - Paris: Seuil, 1990. - 1375 p.
7. Josette Rey-Debove. Le Robert methodique du français actuel / Rey-Debove Josette. – Paris: XIII-ième siècle 1650 p.

БАРРАСИИ МАЪНОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ПОВЕСТИ “БЕГОНА”-И АЛБЕР КАМЮ ВА МУҚОИСАИ ОНҲО БО ТАРҶУМАИ ТОҶИКИИ АСАР

Дар мақолаи мазкур масъалаи баррасии маънои тарҷумаи идиома ва воҳидҳои фразеологии маҳдуд дар намунаи воҳидҳои фразеологии повести “Бегона”-и Албер Камю дар муқоиса бо воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Яке аз масъалаҳои муҳимми фразеология ин гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи семантика, яъне маъно мебошад. Бо назардошти махсусияти воҳидҳои фразеологии забони фаронсавӣ муҳаққиқон дарачаи вобастагии маънои чузъҳои онро меъёри асосии таснифоти семантикии воҳидҳои фразеологӣ арзёбӣ мекунанд ва ду навъи онро таъкид менамоянд: идиомаҳо ва воҳидҳои фразеологии маҳдуд. Тарҷумон ҳангоми тарҷума ба воҳидҳои забонии махсус дучор мешавад, ки дар тарҷума кардани онҳо аз як забон ба забони дигар мушкилиҳо пеш меоянд. Ибораҳои идиоматикӣ қисми чудонопазири ҳаёти ҳаррӯзаи мо буда, ҳам ба нутқи гуфтугӯй ва ҳам ба нутқи хаттӣ фасоҳати баланд мебахшанд.

Калидвожаҳо: гурӯҳбандии семантикӣ, идиома, воҳидҳои фразеологии маҳдуд, таҳлили муқоисавӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ПОВЕСТИ “ПОСТОРОННИЙ” АЛЬБЕРА КАМЮ И ИХ ПЕРЕДАЧА В ТАДЖИКСКОМ ПЕРЕВОДЕ ДАННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В данной статье рассматривается вопрос смыслового рассмотрения перевода идиом и унилатеральных фразеологизмов на примере повести “Посторонний” Альбера Камю, в сравнении с таджикскими фразеологическими единицами. Одной из наиболее важных проблем фразеологизмов является классификация фразеологизмов с точки зрения семантической устойчивости (слитности) их компонентов. Исходя из специфики французской фразеологии, наиболее объективным критерием семантической классификации фразеологических единиц представляется степень смысловой взаимозависимости их компонентов. Выделяемые по этому критерию типы фразеологических единиц: идиомы и унилатеральные фразеологизмы. Переводчик во время перевода встречается с фразеологическими единицами, которые переводит с одного языка на другой и при этом имеет проблемы. Идиомы являются неотъемлемой частью нашей повседневной жизни, и они дают ясность и в разговорной и в письменной речи.

Ключевые слова: семантическая классификация, идиома, унилатеральные фразеологизмы, семантический анализ.

THE SSMANTIC CONSIDERATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE STORY “STRANGER” BY ALBERT CAMUS AND THEIR COMPARISON WITH TAJIK TRANSLATION OF WORKS

This article deals with the problem of semantic consideration of the translation of idioms and one-sided phraseological units using the example of Albert Camus’s novel “The Stranger” for comparison with Tajik phraseological units. One of the most important problems of phraseological units is the classification of

phraseological units in terms of semantic stability (merging) of their components. Based on the specifics of French phraseology, the most objective criterion for the semantic classification of phraseological units is the degree of semantic interdependence of their components. The types of idioms identified by this criterion: idioms and unilateral phraseological units. During the translation, the translator encounters idioms that translate them from one language to another and at the same time have problems. Idioms are an integral part of our daily life, and they provide clarity both verbally and in writing. To understand this type of phraseological turns is difficult.

Key words: semantic consideration, idiom, unilateral phraseological units, phraseological units, semantic classification, analyze.

Сведения об авторе: ***Бойматова Д.М.*** – Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, ассистент кафедры французского языка и методики ее преподавания. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 121. E-mail: **charmant.2011@mail.ru**. Тел.: **(+992) 988-53-05-56**

Information about the author: ***Boymatova D.M.*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Assistant, Department of French Language and Methods of its Teaching. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki Ave. E-mail: **charmant.2011@mail.ru. Tel.: (+992) 988-53-05-56**

УДК 809.155.0:79.1

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХИ ИСТИЛОҲОТИ ОСОРХОНАШИНОСӢ

Зарипов А.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқу омӯзиши истилоҳот ва истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ, яке аз мубрамтарин қазияҳои забоншиносии муосир махсуб меёбад. Дарвоқеъ, дар забоншиносии тоҷик доир ба луғоту истилоҳоти соҳаҳои махсуси ҳаёти ҷомеа як қатор таҳқиқоти муҳим ба вуқӯъ пайвастааст, аммо дар таҳқиқи истилоҳшиносии тоҷик масъалаҳои зиёде норавшан боқӣ мондаанд. Яке аз онҳо баррасӣ ва таҳқиқи истилоҳоти соҳавӣ мебошад, ки бояд бар мабнои осори таълифгардидаи илмӣ ба забони тоҷикӣ, осори адабӣ, маводи матбуоти даврӣ, донишномаҳо (энсиклопедияҳо)-и умумиву соҳавӣ ва фарҳангу луғатномаҳои мунташира сурат гирад. Яке аз чунин бахшҳои соҳавӣ, истилоҳоти илмии соҳаи осорхонашиносӣ махсуб меёбад. Тавре ки аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, осорхонаҳо таърихи хело кӯҳан доранд, вале осорхонашиносӣ ҳамчун илми мустақил дар ибтидои асри XX ба вуҷуд омадааст. Омӯзиши илми осорхонашиносӣ дар замони ҳозира характери илмӣ дошта, муносибати байни одамонро бо таъриху осори аз қадим боқимондаи инсоният меомӯзад ва муҳиммаш он ки одамонро бо ҳам наздик мекунад. Мақсад ва вазифаҳои асосии осорхонаро, ки ба таври табиӣ баргирифта аз сохтори он мебошанд, метавон ба таври зайл баён намуд:-ҷамъоварӣ, ҳифз ва нигоҳдошти осори таърихиву фарҳангӣ;-ба намоиш баровардани мероси фарҳангӣ;-таблиғу ташвиқи осори таърихӣ;-ошно намудани мардум ба арзишҳои фарҳангии миллат;-барқарор намудани ҳамкориҳо миёни осорхонаҳои кишвар ва хориҷи он;-таҳқиқ, омӯзиш ва пажӯҳиши осори таърихӣ;-таҳияи барномаҳои омӯзишӣ, ҷиҳати ошно намудани ҷомеа бо арзишҳои фарҳангӣ;-баргузор намудани ҷаласаву семинарҳои тахассусӣ дар робита бо риштаи осорхонашиносӣ;-баргузор намудани намоишҳои муваққатӣ дар сатҳи дохилӣ ва байналмилалӣ;-таҳия ва чоп намудани мақола, маҷалла ва китобҳои тахассусӣ.

Агар илми осорхонашиносиро бо илми истилоҳшиносӣ ҳамаср гӯем, хато намекунем, зеро ҳарду ҳам илмҳои ҷавон буда, дар солҳои 20-уми асри гузашта ба арсаи илм ворид гардидаанд. Ҳар илме, ки мустақил ва мукаммал бошад, дорои истилоҳ ва калимаву ибораҳое мебошад, ки як қабати махсуси он илмро дар бар мегиранд. Бояд қайд намуд, ки вожаҳои баёнгари мафҳуми ин ё он бахши ҳаёт дар навбати худ истилоҳҳои ҳамон соҳа низ ба шумор мераванд. Масалан, истилоҳоти **бахши мусиқӣ** – *рубоб, суруд, рақс, чанг, табл, дутор, най*; **бахши тиб** – *дору, дармон, табиб, ташхис, муоина*; **бахши риёзӣ** – *зарб, каср, муодила, баробар, ҷамъ, тарҳ, тақсим;* **бахши илми забон** – *овоз, ҳарф, сарф, феъл, наҳв, мубтадо, хабар* ва ғайра. Осорхонашиносӣ низ аз ҷумлаи чунин илмҳо буда, дорои истилоҳоти содаю мураккаб мебошад. Аз ин лиҳоз, омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи соҳаи осорхонашиносӣ бахусус истилоҳоти он, ки яке аз бахшҳои муҳимми ин соҳа мебошад, аз аҳамият холӣ нест.Яке аз меъёрҳои асосие, ки мо дар такя ба он осорхонашиносиро метавонем ҳамчун илми мустақили академӣ шуморем, ин, пеш аз ҳама, мавҷуд будани забони хосси он мебошад. Мақсади асосии таҳқиқоти илмии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ омӯзиш, мураттабсозӣ, муайянкунии маънои истилоҳот, муқаррар кардани алоқаи байни онҳо дар дигар забонҳо, банизомдарории истилоҳоти муосири осорхонавӣ ва мустаҳкамкунии як қатор истилоҳоте, ки ба наздикӣ ба гардиши илмӣ ворид шудаанд, мебошад.

Бояд қайд намуд, ки омӯзиши истилоҳоти осорхонашиносӣ имрӯз дар тамоми ҷаҳон яке аз масъалаҳои муҳимми инкишофи кори осорхонавӣ ба ҳисоб меравад. Агар мо ба таърихи истилоҳоти соҳаи мазкур назар афканем, ҳанӯз соли 1965 дар ҷаласаи Конфронси Генералии Шӯрои байналмилалии осорхонаҳо дар шаҳри Ню-Йорк (ИКОМ) масъалаи истилоҳоти осорхонашиносӣ бардошта шуда буд. Вале дар солҳои баъдина ин масъала дар баъзе давлатҳо маҳдуд карда шуд. Ҳамчунин, аз ибтидои солҳои ҳафтодуми асри XX осорхонашиносон аз кишварҳои гуногуни Аврупо ба таҳқиқ ва ҷамъоварии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ оғоз намуда, мафҳумҳои асосии онҳоро муайян месохтанд. Дар ин солҳо, яъне дар давраи “раҳоии музейнигорӣ” (эмансипации музеографии), якчанд маротиба барои таҳия ва мураттабсозии

истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ кӯшишҳо ба харҷ дода шуд, вале аввалин кишваре, ки дар он луғот ва калимаҳои ин соҳа ҷамъоварӣ гардид, Ҷумҳурии демократии Олмон буд. Аз соли 1973 шурӯъ карда, дар он ҷо таҳия ва ба шакли фарҳанги соҳавӣ даровардани истилоҳоти ин соҳа оғоз гардид, ки дар натиҷа соли 1975 он бо унвони «Луғати мухтасари кори осорхонавӣ» (Kleines Worterbuch des Museumswesen) нашр шуд.

Ҳамзамон, соли 1974 дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ «Луғати мухтасари истилоҳоти осорхонашиносӣ» аз чоп баромад (соли 1983 он дубора нашр шуд), ки дар шуъбаи осорхонашиносии Институти илмӣ-таҳқиқотии Вазорати фарҳанги РСФСР кор карда шудааст. Луғати мазкур зиёда аз дусад вожа ва истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро, ки бо шарҳу тафсирҳои кӯтоҳ таъмин шудаанд, дар бар гирифтааст. Албатта, ин кор марҳилаи аввалин ва хеле муҳим дар рушди истилоҳоти осорхонашиносии шӯравӣ буд, ки он дар як қатор ҷумҳуриҳои шӯравӣ тарҷума ва нашр шуд. Инчунин, соли 1977 дар ҷаласаи сессияи ИКОМ дар шаҳри Москва гурӯҳи корӣ оид ба омӯзиши истилоҳот дар ин раванд ташкил карда шуд, ки вазифаи онҳо омода кардани луғати байналмилалии осорхонашиносӣ буд. Институти тармим ва методологияи осорхонавии Венгрия мутобиқсозии ин корро ба уҳда гирифт. Соли 1986 «Луғати байналмилалии осорхонашиносӣ» бо кӯшиши зиёд бо бист забони дунё, нашр шуд [1, с.37].

Дар ин давра (1974-1989) аз ҷониби олимони соҳаи осорхонашиносӣ як қатор луғатномаҳои хурду бузург бо забонҳои гуногуни ҷаҳон таҳия гардида, рӯйи чоп омаданд. Аз ҷумла, соли 1978 аз ҷониби И. Бенешем «Луғати осорхонашиносӣ» (Muzeoloqicky slovnik) бо забони чехӣ, соли 1982 аз ҷониби К. Шрайнер «Луғати истилоҳоти осорхонашиносӣ» (Terminologisches Worterbush der Museologie) бо забони олмонӣ, соли 1983 аз ҷониби П.В. Менш «Луғати осорхонашиносӣ» (Museologisch woordenboek) бо забони голландӣ ва соли 1989 дар Канада глоссаряи (вожаномаи) осорхонавӣ (Glossary of museology), яъне луғати тафсирии англисӣ-фаронсавӣ ба нашр расиданд. Ҳама он вожаҳо ва истилоҳоти дар луғатномаҳои мазкур истифодашуда, масъалаи мубрами муносибатҳои миқёсии осорхонаҳо ва фаъолияти кории осорхонавиро инъикос менамоянд. Бояд гуфт, ки аввалин луғатномае, ки баҳри рушди истилоҳоти осорхонавӣ ва осорхонашиносӣ дар сатҳи байналмилалӣ нақши муассир гузоштааст, ин луғатномаи соли 1986 чопшуда, бо номи «Dictionarium Museologicum» мебошад, ки он 1632 истилоҳи соҳаи осорхонашиносиро дар бар гирифта, бо бист забони дунё мунташир гардидааст.

Ҳамзамон оид ба истилоҳоти соҳаи мазкур ба тозагӣ (соли 2016) "Фарҳанги вожагони музейшиносӣ" дар шаҳри Теҳрони Ҷумҳурии Исломии Эрон аз забони фаронсавӣ ба забони форсӣ баргардонида шуд, ки ин нахустин фарҳанги тахассусии вожагони осорхонавӣ бо забони форсӣ маҳсуб меёбад. Дар асл фарҳанги мазкур аз ҷониби профессор, устоди донишгоҳи Сорбоннаи шаҳри Париж, раиси Кумитаи байналмилалӣ оид ба осорхонаҳо (ИКОМ) Франсуа Мересс ва Андре Дюовал яке аз муҳаққиқони барҷастаи соҳаи осорхонашиносӣ бо забони фаронсавӣ таълиф гардидааст. Яке аз вижагиҳои "Фарҳанги вожагони музейшиносӣ" дар он аст, ки таҳияи он бар асоси забони фаронсавӣ тартиб дода шуда, муодили ҳар вожаву истилоҳ бо забонҳои англисӣ ва испанӣ дар он дарҷ гардидаанд.Мавриди ёддошти махсус мебошад, ки имрӯз, пас аз ба истиқлол расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва боло рафтани сатҳи худогоҳии миллии тоҷикон ба соҳаи осорхонашиносӣ диққати махсус дода мешавад. Кормандони осорхонаҳо дар ҳама семинару конфронсҳо оид ба ҳама ҷанбаҳои фаъолияти осорхонавӣ ва махсусан доир ба истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ, ки яке аз бахшҳои муҳимми ин соҳа мебошад, ибрози ақида мекунанд. Азбаски осорхона муассисаи илмӣ ва маърифатӣ мебошад, бояд истилоҳот ва ибораву вожаҳои осорхонавӣ бар асоси меъёрҳои илмӣ ва қонунҳои забоншиносӣ баргузида шаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ин масъала бори нахуст соли 2010 аз ҷониби ходимони илмии Муассисаи Давлатии «Осорхонаи ҷумҳуриявии таърихӣ-кишваршиносии ба номи А. Рӯдакӣ»-и шаҳри Панҷакент «Луғати мухтасари истилоҳоти осорхонавӣ» (русӣ-тоҷикӣ) ба нашр расид (соли 2010 шакли такмилёфтаи он дубора нашр шуд), ки он беш аз 200 истилоҳи соҳаи осорхонашиносиро дар бар мегирад.Инчунин бояд қайд намуд, ки муҳаққиқи дигари соҳа Шарифзода А.Қ. дар асари худ таҳти унвони «Экспозитсия ва экскурсияи осорхона», ки соли 2012 ба нашр расидааст, оид ба хусусиятҳои истифодаи баъзе истилоҳоти осорхонавӣ андешаҳои ҷолиб иброз намудааст. Дар Тоҷикистон вобаста ба фаъолияти осорхонаҳо вожаҳои «экскурсия» ва «сайр» баробармаъно истифода бурда мешаванд. Вале асли ҳарду вожа ҳам тоҷикӣ нест. Асли вожаи «экскурсия» аз калимаи лотинии «excursio» гирифта шуда ба маънои «саёҳат» ва «тамошо» омадааст. Вале истифодаи вожаи мазкур дар забони русӣ аввал (дар асри XIX) ба маънои "выбегать", "военный набег" ва баъдтар ба маънои "вылазка" ва "поездка" истифода шудааст. Ҳоло дар тамоми осорхонаҳои қаламрави Федератсияи Россия шакли талаффузи *экскурсия* мавриди истифодаи аҳли соҳа қарор гирифтааст. Дар Тоҷикистон низ вожаи мазкур аз забони русӣ мавриди истифодаи кормандони осорхонаҳои Тоҷикистон қарор гирифта, аз замони Шӯравӣ то ҳол истифода мешавад. Дар мавриди вожаи "сайр" бояд ҳаминро қайд намоям, ки асли ин вожа аз феъли арабии "سار" гирифта шуда, ба маънои "гаштугузор кардан" ва "тамошо кардан" меояд. Дар забони русӣ бошад ба маъноҳои "ходьба", "движение", "марш", "поведение", "образ", "действие", "кожаный пояс", "ремень" ва "приводной ремень" тарҷума мешавад. Ҳамзамон истифодаи вожаи "сайр" дар назму насри тоҷик низ таърихи қадим дорад [9, с.117].

Ҳамчунин, доир ба таҳқиқи истилоҳоти ин соҳа муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Дӯстова Р.К. дар мақолаи илмии

худ зери унвони “Термины музееведения и их место в обучении английскому языку” якчанд истилоҳоти осорхонавиро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳлил намуда, ба хонанда маълумоти муфиде пешниҳод намудааст.

Хулоса, таҳқиқ ва омӯзиши истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ, ки як қисми таркибии лексикаи забони тоҷикиро дар бар мегирад, барои мутахассисони соҳа як амри воқеист.

АДАБИЁТ

1. Арапова Л. И. Терминологические проблемы музееведения / Л.И. Арапова, Л. Н. Годунова. - Москва. - 1986. – С.134.
2. Зарипов А.Н. Нақши истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ / А.Н.Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2016. - №4/3 (203). – С.46-50.
3. Зарипов А.Н. Иқтибосоти арабӣ дар истилоҳоти осорхонашиносӣ / А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2017. - №4/3. – С.125-128.
4. Назарзода С. Таджикская общественно-политическая терминология: История, направления и перспективы / С. Назарзода. - Душанбе: Дониш, - 2013. - С. 369.
5. Насруллоев М.Н. Иқтибосоти арабӣ дар рисолаи «Сад панд» - и Убайди Зоконӣ / М.Н. Насруллоев // Вестник Таджикского национального университета. - 2009. - №4 (52). – С.58-61.
6. Петер ван Менш. Музеологическая терминология. / Петер ван Менш // Вопросы музеологии. – 2014. - №1 (9). - С.109-114.
7. Саиди Ю. Краткий словарь музейных терминов (русско-таджикский) / Ю,Саиди, Н.Фарходи. – Душанбе: Образование и Культура, 2010. – С. 20.
8. Холшехова С.А. Хусусиятҳои истифодаи калимаҳои иқтибосии юнонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русии қадим / С.А. Холшехова //Ахбори ДДҲБСТ. – 2015. - №1 (62). – С.258.
9. Шарипов А.Ќ. Экскурсияи осорхонавӣ / А.Ќ. Шарипов // Экспозитсия ва экскурсияи осорхонавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. - С.117-136.

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХИ ИСТИЛОҲОТИ ОСОРХОНАШИНОСӢ

Дарвоқеъ масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ ва бахусус истилоҳоти соҳавӣ дар забоншиносии тоҷик мавриди таҳқиқу баррасии амиқ қарор гирифта, яке аз масоили муҳимтарин ба шумор мераванд. Аз омӯзиши мақола бармеояд, ки муаллиф зимни таҳқиқу пажӯҳиши мақолаи мазкур оид ба таърихи истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ аз сарчашмаҳои хориҷиву дохилӣ васеъ истифода намуда, таъкид намудааст, ки омӯзиши истилоҳоти осорхонашиносӣ имрӯз дар тамоми ҷаҳон яке аз масъалаҳои муҳимми инкишофи кори осорхонавӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, дар мақола муаллиф оид ба таърих ва пайдоиши истилоҳоти осорхонавӣ, таҳияи аввалин луғатномаҳои осорхонавӣ бо забонҳои гуногуни олам ва ҳамчунин дар бораи омӯзиши истилоҳоти мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти хубе пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: забон, истилоҳот, осорхона, луғат, таърих, ҳифз, омӯзиш.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ МУЗЕЙНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Фактически, проблемы термина и терминологии, а также отраслевых терминов в таджикской лингвистике, глубоко изучаются и исследуются, и считаются одними из наиболее важных вопросов. При ознакомлении со статьей можно прийти к выводу, что автор в ходе изучения и исследования данной статьи об истории терминологии в области музееведения использовал отечественные и зарубежные источники, подчеркивает, что сегодня изучение музейной терминологии считается одним из важных аспектов развития музейного дела во всем мире. Наряду с этим, в статье автор предлагает полную информацию об истории и появлении музейной терминологии, подготовке первых музейных словарей на разных языках мира, а также об изучении данной терминологии в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: язык, терминология, музей, словарь, история, хранение, изучение.

SIGHT AT THE HISTORY OF MUSEUM TERMINOLOGY

In fact, the problems of the term and terminology, as well as branch terms in Tajik linguistics, are deeply studied and researched, and are considered one of the most important issues. While reading article, one can conclude that the author, in the course of studying and researching this article on the history of terminology in the field of museology, used domestic and foreign sources, stresses that today the study of museum terminology is considered one of the important aspects of the development of museum question in the world. Along with this, in the article the author offers good information about the history and appearance of museum terminology, the preparation of the first museum dictionaries in different languages of the world, as well as about the study of this terminology in the Republic of Tajikistan.

Key words: language, terminology, museum, dictionary, history, storage, study.

Сведения об авторе: ***Зарипов Алишер Наджмиддинович*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **orientalic_91@mail.ru**. Тел.: **(+992) 934-22-48-58**

Information about the author: ***Zaripov Alisher Najmiddinovich*** – Tajik National University, applicant for the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **orientalic_91@mail.ru.** Tel.: **(+992) 934-22-48-58**

УДК: 801.312

ЭТИМОЛОГИЯИ НОМИ БАЪЗЕ УЗВҲОИ ТАНИ ИНСОН

Тухтасунов О.
Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Дар табиат ҳар мавҷудот пайваста дар ҳаракат ва тағйирот аст. Забони гуфтугӯии инсон ва вожаҳои таркиби он низ дар равобит ба рушду такомули ҷамоа бо тадриҷ тағйир меёбад. Вожаҳо дар таърихи тӯлонии ҳаёти инсон аз иқтибос гаштан аз забоне ба забоне ва ҳатто дар гӯйишҳои як забон тағйироти куллие карда, шакли худ ва баъзе маъноҳои худро низ дигар кардаанд. (Аксар тағйироти сохторӣ дар доираи қонунҳои махсуси фонетикии таҳаввулоти вожаҳо амалӣ гаштааст). Дар таърих, забонҳои зиёде чун ҳалқаи мобайнӣ

дар силсилазанҷири забонҳо арзи вуҷуд кардаанд ва бархе аз онҳо аз арсаи забонҳо бенишон нарафта, балки вожаҳои худро мерос мондаанд ва ё дар асоси вожаҳои онҳо, вожаҳои забонҳои муосир шакл гирифтаанд.

Бо таҳқиқи сарчашмаҳои хатии аз даврaҳои дури таърихӣ ҳифзмонда, муҳаққиқон собит кардаанд, ки забонҳои қадим сода ва ҳиҷогӣ будаанд. Баъзе вожаномҳои аз забонҳои қадим ҳифзмондаи забонҳои муосир низ хусусияти ҳиҷогии худро нигоҳ доштаанд ва аксар вожаномҳо ифодагари ягон хусусияти хоси мавод мебошанд. Он шахсе, ки аз хазинаи фонетикӣ, таъриху қовоиди калимасозии забонҳои қадим ва қонуниятҳои тағйири сохти вожаҳо дар забонҳо огоҳ аст (тамоми забонҳои пешин ва муосир ба ин қонуният итоат мекунанд), дар ҳолати таҳаввулоти ниҳояти чуқур надоштани вожаи таҳқиқшаванда, маънои ибтидоии онро тез дарк хоҳад кард.

Маълум аст, ки ҳама гуна организм, ҳам ҳайвон ва ҳам рустанӣ аз узвҳо бунёд ёфта ҳар узв сохтори худро дорад ва махсус вазифаҳоро иҷро мекунад. Тани инсон низ дорои узвҳои гуногун мебошад. Албатта, инсон ба узвҳои тани худ, хусусан ба узвҳои зоҳирии худ барвақт шинос гашта номгузорӣ намудааст. Номи аксар узвҳо низ дар забонҳо таърихӣ буда, таҷассумгари вазифа ва ё дигар хусусияти хосси он узв мебошад ва маълумотҳои дар зер овардашуда аз ин далолат мекунад.

Абрӯй. Барои ҳифзи дидагони инсон, аз таровиши арақи чабин, ки он хосияти ба сӯзишоварии дидагонро дорад, табиати офаридгор дар қисмати болои чашм аз мӯй деворае ато намудааст, ки онро «абрӯ, абрӯй» мегӯянд. Абрӯ дар аксари забонҳои хонаводаи ҳиндуаврупоӣ қариб як хел ово мегардад. Абрӯро дар забони авастоӣ «brvat», дар санскритӣ – «bhruu (бҳрув)» дар забонҳои славиянии қадим «bruvi (бруви)», дар русӣ «бровь», дар англисӣ «eyebrow, brow», дар олмонӣ «Braue», дар дар суғдӣ «βrūk», дар паҳлавӣ «brūk» ва яғнобӣ «vəruk» мегӯянд [6, с.95], ки ҷамъи онҳо пайдоиши ягона доранд. (Ин шаклҳои овардашуда ва ҳамшабеҳи онҳо дар як қатор забонҳои дигар низ дучор мешаванд).

Чун ба вожаи «абрӯ» матаваҷҷеҳ мегардед, дар навбати аввал гумон мекунед, ки онро аз сабаби сиёҳ, ба абр монанд будан «абррӯ», яъне абри рӯй гуфта бошанд. Вазифаи асосӣ-биологии абрӯ, ки ҳифзи чашм аз арақи чабин аст, шояд он аз калимаи «обрав», ки он дар навишти қадимаи забони форсӣ бо вожаи «абрӯ» як хел мебошад ва ё «буроб»- бурандаи пеши об, яъне ҷараёни арақ пайдо шудааст. Зеро дар таркиби вожаномҳои қадими пайдоиши форсӣ дошта, мавҷудияти бахши «об, аб, ап, оп ва ё ов» аз моеъ ва ё иртибот ба об доштани он мавод дарак медиҳад.

Гӯш - узви шунавоӣ буда, барои дарки садову овоз вазифанок гаштааст. (Ҳисси шунавоии ҳайвон ва инсон фарқ дорад. Инсон танҳо овозҳои дарозии мавҷи аз 16 гертс то 20 ҳазор гертсро шунида метавонад). Дар фарҳангномаҳои авастоӣ вожаҳои «guš (гуш)» ва «gaoša (гаоша)» ба маънои «гӯш» ва «шунидан» тавзеҳ ёфтааст [11]. Дар луғати забони санскритӣ бошад, вожаи «karna» - «гӯш» ва «akarna»-ро бо маъноҳои «кар», «бегӯш» ва «ношунаво» овардаанд [9]. Дар забони русӣ гӯшро (дар шакли ҷамъ) «уши» мегӯянд, ки бо вожаи «гӯш»-и забони тоҷикӣ-форсӣ пайдоиши ягона дорад. Дар аксар забонҳои гурӯҳи эронӣ вожаи «гӯш» шакли «гӯш, гуш, гош» ва монанди инҳоро дорад. Шояд, нахустшакл вожаи «gaoša (гауша)»-и авастоӣ бошад, ки ба баъзе забонҳои қадим дар шакли «ҳауша» иқтибос гашта ва аз он дар гурӯҳи забонҳои дигар, аз ҷумла славиянӣ (русӣ) гунаи «уши, ухо» шакл гирифтааст. Ҳамивазшавии овоҳои “ғ” ва “х”, “ш” ва “х” дар доираи қонунҳои фонетикӣ мебошанд. Чун дар фонетикаи забони русӣ ҳарфи «х» мавҷуд нест, ба он вожаи «ҳауша (ҳуша)» дар натиҷаи тахфиф дар шакли «уша (уши)» интиқол ёфтааст ва шояд калимаи «ҳуш», ки ҳоло ба маънои «фаҳмидан» ва «дарк кардан» истифода мекунем, дар гузашта ба маънои «шунавоӣ» дониста мешуд. Зеро инсон рози ҳамдигарро асосан тавассути нутқ, сухан мефаҳмад, ки қабулкунандаи он узви шунавоӣ - гӯш мебошад.

Дандон – узви хоянда, майдакунандаи ғизои дурушт ва сахт дар даҳон мебошад. Миқдори дандонҳо дар инсон то 32 адад, дар ду рада, дона-дона, қатор ҷойгир шудаанд. Вожаи «дандон» қадимбунёд аст. Вожаҳои ифодакунандаи «дандон» дар як қатор забонҳои қадим шабеҳ ба вожаи тоҷикӣ-форсии «дандон» мебошанд. Масалан, вожаи дандон дар забони лотинӣ «dens», «dentis», дар испониёӣ «diente», дар итолёвӣ «dente” дар литвонӣ «dantis», дар юнонӣ «ὀόντι (донти)», дар ҳиндуи қадим, санскритӣ «d`anta, dantam», дар суғдӣ «δnt'k», дар забони яғнобӣ «dindak», дар авастоӣ «dantan» ва дар паҳлавӣ «dandān» мебошад [2, с.814; 6, с.96; 7, с. 73]. Дар забони имрӯзаи мо гунаи паҳлавии он “dandān (дандон)» истифода мегардад, ки аз гунаи авастоӣ шакл гирифтааст. Вожаи «дандон» аз ду бахш «дан» ва «дон» таркиб ёфтааст. Бахши «дан» ҳоло ба мо дар шакли «даҳон» расидааст, даҳонро дар баъзе гӯйишҳо то ҳол «дан» низ ово мекунанд. Бахши «дон», маънои «чисмча», «дона»- ҳоро дорад, яъне аҷдодон ҷисмчаҳои дар даҳон дона-дона бударо «дандон» гуфтаанд.

Даҳон - узви хӯрокхурӣ, воридгоҳи обу ғизо ва беруноядаи садову овоз мебошад. Дар даҳон ғизои дурушт майда ва тавассути оби даҳон нам гашта бо воситаи забон ба ҳалқ тела дода мешавад. Дар забони тоҷикӣ бо вожаи «даҳон, даҳона» ҳар гуна даромадгоҳро низ ифода мекунад. Даҳонро дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ «дан» мегӯянд, ки яке аз гунаҳои қадимаи вожаи «даҳон» мебошад. Ин вожа ба маънои «даромадгоҳ», «саргаҳ» ба таркиби баъзе вожаҳои аз қадим ҳифзмонда ва ҳатто ба таркиби топонимҳо низ ворид гаштааст. Аз ин рӯ, вожаи «даҳон» низ маънои «даромадгоҳ»-ро дорад, яъне он даромадгоҳи маводи ғизоӣ мебошад. Узвҳои дар даҳон буда, дандонҳо ва забон дар тавлиди овоз нақши муҳим доранд ва садо аз даҳон берун меояд. Дар луғоти авастоӣ вожаҳои «gap (гап)» ва «zaf», «zafan» - ро бо маънои «даҳон, даҳони кушода» оварданд [11]. Шояд, гузаштагон, чун садову сухан ва гап аз даҳон берун мегардад, онро зояндаи гапу овоз низ донистаанд.

Забон – узви паҳн ва лаҳми дохили даҳон буда, барои ба гулӯ тела додани ғизо, донистани таъм ва инчунин дар инсон барои нутқ хизмат мекунад. Аз таҳлили этимологии вожаи «забон» маънои «зояндa, тавлидкунандаи овоз» бармеояд. Дар вожаи «забон» бахши «за» гунаи вожаи «зо» буда, маънои «зоиш», яъне тавлидкунанда ва бахши «бон» шаклдигаркардаи морфемаи «вон» мебошад. Маълум аст, ки вожаи «забон» дар баъзе гӯйишҳои забони тоҷикӣ «завон, зувон, зивон» низ ово мегардад ва аз рӯи қонунияти фонетикӣ ҳангоми иқтибосгардӣ дар забон ва гӯйишҳо ҳамивазшавии ин чор овозҳои шабеҳ: «б», «п», «в» ва «ф» имкон доранд [10].

Дар як қатор калимаҳои забонҳои славиянӣ, аз ҷумла дар забони русӣ, чун «звон»- овоз, садо, «звонит»- садо кардан, занг задан ва «звонок»- таҷҳизоти тавлидкунандаи садо (бахши «ак» ифодагари макон, ҷой ва чиз мебошад), бахши «вон» дар нигоҳдории маъно вазифанок, яъне решаи асосии ин калимаҳо ба ҳисоб меравад. Дар забони юнонӣ барои ифодаи садову овоз калимаи «φωνή - фон» истифода мегардад, ки он низ ҳамзот ба бахши «бон»-и таркиби вожаи «забон» мебошад. Дар «Бурҳони қотеъ» оиди забон чунин овардаанд: «Зуфон - забонро гӯянд ва бар арабӣ лисон хонанд» [1, с.101] ва ҷое дар ин китоб, дар бахши зои нуқтадор бо вови муштамил, забон дар шакли «завон» зикр ёфтааст: «Завон бар вазн ва маънии забон аст, ки ба арабӣ лисон хонанд» [1, с.109]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» низ вожаи «зуфон» ва «зафон»-ро ба маънии забон овардаанд» [4, с.394]. Ин нишон медиҳад, ки дар асрҳои миёна дар баъзе гӯйишҳои забони форсӣ вобаста ба фонетикаи он гӯйишҳо забонро «зувон», «завон» ва «зуфон» ово мекардаанд. Вожаҳои «фон»-и забони юнонӣ, бахши «фон»-и «зуфон», «бон»-и таркиби калимаи тоҷикии «забон» ва «вон (вун)»-и калимаҳои алоқаманд бо садо, овоз ва гуфтор пайдоиши ягона доранд. Дар "Фарҳанги вожаҳои Авастоӣ" вожаҳои «zaf», «zafan» - ро бо маънои «даҳон, даҳони кушода» ва «hizūma» – ро «забон» оварданд [11]. Шояд ин натиҷаи он бошад, ки садову сухан чун аз даҳон берун мегардад, дар авастоӣ на забон, балки даҳонро зояндаи овоз донистаанд.

Лаб - узвест, ки канори берунии атрофи даҳони одам ва баъзе ҳайвонҳоро мегӯянд. Аз лиҳози биологӣ лабон вазифаи ҳифзи даҳон ва дандонҳоро аз воридгардии чангу гард, сардӣ ва нигоҳдории ҳарорати даҳонро ичро мекунанд. Ҳисси ламсии лаб бештар буда, инчунин дар тавлиди овои ҳамсадоҳои лабӣ вазифаи муҳимро ичро мекунад. Дар раванди нӯшидани об ва макидани шир дар кӯдакон лаб нақши муҳим дорад. Калимаи «лаб» бисёрмаъно, барои ифодаи «канор»-и ҳамагуна чиз низ кор фармуда мешавад. Вожаи «лаб»-и забони тоҷикӣ-форсӣ қадима буда, дар чунин шакл, бетағйир дар забони лотинӣ низ дучор мегардад. Лабро дар забони лотинӣ «lab (лаб)» ва «labium (лабиум)» мегӯянд. Ин вожа ба таркиби чанде аз калимаҳои дигари пайдоиши лотинӣ дошта, чун «лабализация (Он ҳарфҳое, ки талаффузи онҳо тавассути лаб сурат мегирад)», «labrosus- лабғафс» ва ғ. ворид гаштааст [5, с.435]. Вожаи «lab (лаб)» аз забони лотинӣ, дар натиҷаи таҳаввулоти овоӣ, ба забони итолиёвӣ дар шакли «labbro», испонию португалӣ «labio», шведӣ «läpp», даниёӣ «læbe» англисӣ «lips» ва олмонӣ «Lippe» иқтибос ёфтааст. Чун дар кудакон дар макиши шир лаб нақши муҳим мебозад, шояд дар иртибот бо ин вожаи форсӣ, дар забони арабӣ ширро «лабан» гуфтаанд.

Нохун. Дар нӯги панҷаҳои даст ва пой узви табиати шохӣ дошта, нохун мавҷуд аст. Нохун дар аксар ҳайвонот узви муҳофизатӣ ва воситаи мубориза мебошад. Нохун, инчунин нӯгҳои панҷаҳоро аз зарби механикӣ ҳифз мекунад. Ин узвест, ки дар тафовут бо дигар узвҳо, бо рагҳои хунгард таъмин нагаштааст. Дар номдиҳии ин узв, маҳз ҳамин хусусияти хосси онро мадди назар гирифтаанд. Маълум аст, ки дар баъзе забонҳои мутааллиқи хонаводаи ҳиндуаврупоӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ-форсӣ ба сифати рад ва инкор аз ҳиссачаи инкории «на, но, не» истифода мебаранд. Ин ҳиссачаҳо дар як қатор калимаҳои тоҷикӣ, чун «ночинс», «нокас», «номард», «нодида», «ноёб» ва ё дар инкори амалиёт: нагуфт, наомад, нест ва ғ. ишора ба инкор доранд. Дар вожаи "нохун" низ бахши аввал «но» ҳиссачаи инкорӣ аст. Яъне, калимаи «нохун» аз пайвасти ҳиссачаи инкории «но» бо вожаи «хун» бунёд ёфтааст. Нохунро аз он сабабе, ки чун онро ҳангоми буридан хун ҷорӣ намегардад, нохун гуфтаанд. Дар забони суғдӣ нохун дар шакли «nāxan», дар яғнобӣ «naxna», хутано-сакоӣ «nāhune» ва балучӣ «nakun» дучор мегардад [7, с.130; 6, с.112], ки бо вожаи «нохун» ҳаммаъноянд. Шояд, гунаи санскритии вожаи «нохун» «nakh`a» ва русии «ногти» ва англисии «nail» низ ҳаммаънои вожаи «нохун» буда, аз тахфиф (редуксия) чунин шаклҳоро гирифта бошанд.

Панча. Ангуштон, узви панҷгонаи дасту пой якҷоя бо кафи даст панҷаро ташкил медиҳад. Ангуштон дар ичрои вазифаи даст нақши муҳим доранд. Вожаи «ангушт» дар забони имрӯзаи мо, мерос аз забони даврони авастоӣ мебошад ва он дар авастоӣ «angušta» ном доштааст. Вожаи «ангушт» дар забони имрӯзаи санскритӣ дар шакли «ang`uli», дар урду «انگلی» ва дар албанӣ дар шакли «gisht» вомехӯрад. Панҷаро дар авастоӣ низ чун дар забони муосири тоҷикӣ- форсӣ «pančа» (панча) овардаанд. Вожаи забони форсӣ-тоҷикӣ «панҷа» ба вожаи русии «палец», англисии «palm» ва санскритии «pani», ки дар ин забонҳо «кафи даст»-ро мегӯянд, шояд дар ибтидо ҳамзот ва ҳаммаъно буда, маънои «ҷой ва узви паҳн»-ро дошта бошад, зеро яке аз маъноҳои вожаи «пан» ва «пал» дар забонҳои қадим «паҳн» ва «ҳамвор» мебошад. (Дар забонҳо овоҳои «л» ва «н» ба ҳам бадал шуда метавонанд). Аз ин рӯ, шояд вожаи «панча» номи худро на аз рақами панҷ гирифта, балки баръакс рақам нахуст ном аз миқдори ангуштон гирифтааст, ки дар кафи дасту пойҳо мебошанд.

Пой - онро по, поча, почак низ мегӯянд, ки узви асосии ҳаракат, аз як ҷой ба ҷойи дигар барандаи ҳайвонот ва инсон буда, дар қисмати поёни организм ҷойгир аст. Бо вожаи «пой» инчунин, поя, қисми зер ва таги ашёҳо низ ифода карда мешавад. Дар шакли феъл вожаҳои «пой, пойидан» ба маънои нигоҳубин намудан, сабр кардан, муқовимат, қудрат ва монанди инҳо меояд. Вожаи «по (пой)» барои ифодаи узви

анатомӣ, вожаи давраи муштаракзабонии оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мебошад. Ин вожа дар ҳиндуаврупоӣ «pʰet», ҳиндии қадим «pad», дар забони юнонии қадим дар шакли «ποδ, ποδος (под, подос)» ва дар авастоӣ «pad, pāja» дучор мегардад [6, с.97]. Дар китоби «Бурҳони қотеъ» бошад вожаи «пожа» низ ба маънои «поча» оварда шудааст. Дар луғатҳои тиб, калимаи «podalgia»-ро аз юнонӣ «pod»- пой ва «algos» - дард нишон медиҳанд. Дар фарҳанги забони санскритӣ вожаи «pad» бо маънои «по (пой)» ва «қадам» тавзеҳ ёфтааст. Вожаи забони англисӣ «foot(фут)», ки пойро ифода дорад, шаклдигаркардаи вожаи юнонии «ποδ (под)» мебошад, зеро аз рӯйи қонунҳои фонетикии таҳаввули вожаҳо, ҳарфи «п» бо «ф» ва «д» бо «т» иваз шуда метавонанд [10]. Вожаи дигари забони англисӣ «leg», ки синоними дигари пой дар забони англисӣ мебошад ба вожаи тоҷикӣ-форсӣ «лагат, лағат» мувофиқат мекунад. Дар як қатор забонҳои аҳли Қавқоз, аз ҷумла дар забони гурҷӣ «по, пой» - ро «ფეხი (печи)» мегӯянд, ки дар натиҷаи таҳаввулоти вожаи «поча» пайдо шудааст. Дар забони русӣ пешоянди «под» ифодакунандаи «зер, таг, қаър» аст. Шояд, аз он ки пойҳо, чун дар қисми поёни тан ҷойгиранд чунин ном гирифтаанд.

Пӯст – бофтаест, ки тамоми рӯйи бадани инсон ва ҳайвонотро пӯшидааст, организмро аз сармову гармӣ ва зарби ҷисмҳои табиӣ ҳифз мекунад. Вожаи «пӯст» асосан дар забонҳои гуруҳи форсӣ дучор мегардад. Он аз давраи форсии миёна дар шакли «pōst» вомехӯрад. Таҳлили равобити маъно ба сохтори вожаи «пӯст» нишон медиҳад, ки дар таърих аз тахфифи вожаи «пӯстан» ва он аз «пӯштан» шакл гирифтааст, ки маънояш «пӯшонандаи тан» мебошад. Тахфифи бахши “ан” дар шаклгирии вожаҳо ҳодисаи маъмул аст ва ҳамивазшавии овоҳои «с» ва «ш» на танҳо ҳангоми иқтибос аз як забон ба забони дигар, ҳатто дар дохили гӯйишҳои як забон низ ба амал омада метавонад. Дар забони тоҷикӣ калимаи дигари решаи “пӯст” дошта, вожаи «пӯстак» мебошад, ки ҳоло асосан пӯсти хушккардашудаи чорворо мегӯянд. Ин вожа бо гунаи «pustaka» дар забони санскритӣ ва авастоӣ дучор мегардад, ки онро ба маънои «китоб» ва «варақаи навиштаҷот» овардаанд [8, с.115]. Зеро дар даврони қадим дар Шарқ ба сифати васоити навиштаҷотӣ пӯсти ҳайвонотро истифода менамуданд ва китоби Авасто низ дар пӯст китобат шуда буд. Дар забони авастоӣ худи пӯстро «čarema» мегӯянд, ки шакли қадимаи вожаи «чарм» мебошад ва ба он гунаи лотинии вожаи «пӯст» – «derma» [3, с. 48] шабеҳияти сохторӣ дорад.

Устухон – ҷисми сахт, асоси скелет ва нигоҳдорандаи шакли тани инсон ва бархе ҳайвонот мебошад. Баъзе аз устухонҳо дар рафти инкишофи таърихӣ, иҷрокунандаи вазифаи муҳофизӣ низ гаштаанд, узвҳои муҳимтарини организмро аз таъсироти механикӣ ҳифз мекунанд. Вожаи «устухон» низ бунёди қадима дошта, мураккабсохтор аст, аз бахшҳои «усту» ва «хон» таркиб ёфтааст. Қиёси ин вожа ба калимаҳои ифодагари «устухон дар забонҳои хонаводаи ҳинду аврупоӣ» нишон медиҳад, ки онҳо пайдоиши ягона доранд. Устухон дар забони лотинӣ дар шаклҳои «os, ossis», дар юнонӣ «ὀστέον (osteon)», дар ҳиндуи қадим - санскрит «ásthi» дар забони хеттӣ «ḫaštāi», дар албанӣ «asht», дар славиянии қадим «ostъ» ва дар забони авастоӣ «asta», «asti» дучор мегардад [2, с.816]. Дар забони русӣ устухонро «кость» мегӯянд, ки бо вожаи дигари ин забон «костыль», ки ифодагари «асо» - пояи такягоҳӣ ва рохгардии бемор мебошад, ҳамреша аст. Бахши «усту»-и таркиби вожаи тоҷикӣ-форсии «устухон» аз шакли авастоии «asta» шакл гирифтааст, зеро бадалшавии овои «а» ба «у» дар забонҳо маъмул аст. Дар забони тоҷикӣ калимае дигаре, «устура», ки теғ, покуро гӯянд, низ шабеҳсохти бахши аввали вожаи «усутухон» мебошад. Вожаи «устура» пайдоиши дигар дорад, он аз калимаи авастоии «aštra», ки бо маънои «корд», «ханҷар» меояд, асос гирифтааст. Дар луғатномаҳои қадим вожаи «устудон» низ вомехӯрад, ки сандуқ барои нигоҳдории усухонҳои фавтидагонро мегӯянд. Ин нишон медиҳад, ки бахши «усту»-и вожаҳои устухон ва устудон, ифодагари «устухон» мебошад ва шояд бахши «хон» дар давраҳои баъдина ба решаи калима - «усту» пайваст шуда, вожа шакли «устухон»-ро гирифтааст. Ва маънои луғавии вожаи устухон» шояд «устуни бино», яъне «устуни тан» буда, дар он худи бахши «усту» маънои «устувор», «устун», «такягоҳ» ва «асос» - ро дорад ва гунаҳои дар дигар забонҳо буда низ бо ин маъноҳо дар иртиботанд.

Хирной - узви дарунхолиест, ки тавассути он ҳаво аз ҳалқ ба шуш ворид мегардад. Номи узв бунёди худро аз ду бахш «хир» ва «ной» гирифтааст. Маълум аст, ки ҳар чизи дарозрӯяи дарунхолиро «ной, най» мегӯянд. Аз ин рӯ, рустании алафӣ - қамиш ва асбоби мусиқии нафасӣ - най, ки дарунтиҳӣ мебошанд «най» ном гирифтаанд ва дар иртибот бо ин хусусият сурохии биниро нойи бинӣ ва баъзе асбобҳои хурди дарози дарунхолиро – найча гуфтаанд. Бахши «ной»-и вожаи «хирной» низ таҷассумкунандаи сохти узв аст. Дар номи «хирной» бахши «хир» бошад, дар таърих дар натиҷаи таҳаввулот аз вожаи «хар (хара)» шакл гирифтааст, ки маънои «калон», «бузург» - ро дорад. Дар ҳақиқат хирной, яке аз нойҳои калонтарини организм мебошад. Дар забони тоҷикӣ низ як қатор вожаҳо, чун харсанг, харчанг, харбуза ва ғ. дучор мешаванд, ки дар онҳо бахши «хар» бо маънои калон, бузург ва азим меояд. Дар китоби «Бурҳони қотеъ» ва «Ғиёс - ул – луғот» низ чанд вожаҳои бахши «хар» дошта ба маънои боло тавзеъ ёфтаанд: «Харкамон - камони бузургро гӯянд; Харной - нойи бузургро гӯянд, ки карраной бошад; хармуш - навъе аз муш бошад бағоят бузург, ки бо гурба ҷанг кунад ва ғолиб ояд» [1, с.387, 388, 4, с. 300, 301]. Вожаи дигаре, ки бо вожаи «хирной» муродиф аст, номи асбоби нафасии дигар - «карнай» мебошад, дудбарои бухориро низ карнай мегӯянд. Дар калимаи «карнай», бахши «кар» низ аз вожаи «хар (хара)», аз ба ҳам бадалшавии овоҳои «х» ба «к», дар доираи қонунияти фонетикии таҳаввулот шакл гирифта, он низ маънои «калон», «бузург»-ро дорад. Аз ин рӯ, вожаи «карнай» низ чун вожаи «хирной» маънои «найи калон» - ро дорад.

АДАБИЁТ

1. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. / Муҳаммадҳусайни Бурҳон. - Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
2. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов // Реконст. и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры с предисловием Р.О. Якобсона. Кн. 2. – Тбилиси: изд. Тбилисского Университета, 1984. - 1328 с.
3. Галинова Н.И. Латинско-русский словарь. Учебное пособие для студентов биологов / Н.И. Галинова, А.А. Фомина. – Екатеринбург, 2014. – 186 с.
4. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Муҳаммад Ғиёс. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
5. Дворецкий И.Х. Латино-русский словарь / И.Х. Дворецкий. 3-е изд. - М.: Русскый язык, 1986. - 840 с.
6. Қосимов Б.С. Нигоҳе ба таърихи лексикаи забони порсии дарӣ (дар асоси маводи «таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ) / Б.С. Қосимов. – Душанбе, 1995. - 200 с.
7. Мирзозода Сайфиддин. Фарҳанги ягнобӣ-тоҷикӣ / С.айфиддин Мирзозода. - Душанбе, 2008. - 279 с.
8. Санскрито-русский учебный словарь / Составитель Н.П. Лихушина http://galenel.info/sanskrit/Three-manual-vocabulary.
9. Симфонический санскритско-русский толковый словарь Махабхараты. – М., 2007. – 472 с.
10. Тухтасунов О. Основные принципы формоизменения слов / О.Тухтасунов // International scientific journal «Science and world». - Volgograd (Russia), 2016. - № 7. - Vol. 2. - P. 88-91.
11. Bahrami E. Dictionary of the Avesta / E.Bahrami, F.Joneydi. - Balkh, 1990. (Iran).

ЭТИМОЛОГИЯИ НОМИ БАЪЗЕ УЗВҲОИ ТАНИ ИНСОН

Дар мақола этимологияи номи баъзе узвҳои тани инсон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф барои аниқ кардани маънои номи узвҳо истифода аз усули муқоисавии таҳқиқ, аз луғатномаҳо вожаҳои забонҳои гуногуни даврони қадим, чун санскрит, авастоӣ юнонию лотинӣ ва муосирро, ки шабеҳсохт ба вожаҳои тоҷикӣ-форсии номи узвҳо мебошанд, оварда таҳлили лингвистӣ ва мантиқӣ намудааст. Дар асоси омӯзишҳо нишон дода шудааст, ки панҷа номи худро на аз рақами панҷ, балки баръакс рақам номи худро аз панҷа, ки дорои миқдори панҷ ангушт мебошад, гирифтааст. Ба нохун аз сабаби дар он мавҷуд набудани рагҳои хунгард ва надоштани хун ин номро насиб доштаанд. Нахустшакли вожаи «забон» - ро гунаҳои «завон, зафон» дониста, бо маънии «тавлидкунанда, зоянда и овозу садо» оварда шудааст. Инчунин, дар мақола номи хирной, ки тавассути он ҳавои нафаскашидашуда вориди шуш мегардад – ба маънии «нойи калон», пӯст, ки бофтаи рӯйпӯши тамоми тан мебошад - «пӯшандаи тан», даҳон (шакли нахусташ дан) - «воридгоҳ», дандон-«донаҳои дар даҳон буда», устухон- «асос, устуни тан», пой- «узви поёнӣ», гӯш- «ҳуш, фаҳмиш», абрӯ - «обрав, сарбанди аракӣ чабин» тавзеҳ ёфтаанд.

Калидвожаҳо: этимология, этимологияи узвҳо, абрӯ, гӯш, даҳон, дандон, нохун, забон, панҷа, пой, пӯст, устухон.

ЭТИМОЛОГИЯ НАЗВАНИЙ НЕКОТОРЫХ ОРГАНОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОРГАНИЗМА

В статье исследованы этимология названий некоторых органов человеческого организма. Автором, для уточнения значений названия органов, использованы методы логического и лингвистического анализов, как сравнительного анализа слов, имеющих сходную структуру в разных древних языках, таких как санскрит, авестийский, латинский и греческий. На основе анализа показано, что слово «панъа» - пятка не возникло от числительного «панъ» - пять, а наоборот, предки смотря на количество пальцев выбрали название числителя. Слово «нохун» - ногти, из-за того, что они не имеют крови и кровеносных сосудов, приобрело такое название. В нём часть «но» - отрицание а «хун» - кровь в таджикско-персидском языке. Начальная форма слова «забон» - язык -«завон, зафон» этимологизирована со значением «рождающий голос, звон». Также в статье этимологизированы слова «хирной» - трахея со значением «большая трубка», «пӯст» - кожа - «покров тела», «даньон»- рот «вход», «дандон» - зуб «зёрнышко рта», «устухон»-кость «стебель, ствол», «пой» - нога «нижний орган», «гӯш»- уши «восприятие», «абрӯ» - бровь «водосток, преграда лобного пота».

Ключевые слова: этимология, этимология органов, абрӯ-бровь, гӯш-уши, даньон-рот, дандон-зубы, нохун -ногти, забон-язык, панъа-пятка, пой-ноги, пӯст-кожа, устухон-кость.

THE ETYMOLOGY OF SOME HUMAN BODY PARTS

The paper studies the etymology of some human body parts. The author applies comparative method in order to exactly identify the meaning of the name of body parts. He refers to dictionaries of old languages like Sanskrit, Avesta, Greek, Latin to find words naming parts of body in order to analyze them by their linguistic and logic aspects and compare them with Tajik-Persian words of body parts. The findings show that the word «panja-fist» is not originated from the numeral «five», in opposite the numeral «five» takes its origin from the word «panja-fist», which has five fingers. And the word «nokhun-nail» is called so because it has not blood and blood vessels i.e. «no» means «no/not, without» and «-khun» means «blood» (no blood). The first form of the word «zabon-tongue» is considered «zavon, zafon» meaning generator or generating sound or voice. As well, the paper clarifies the meanings of the words «khimoy-trachea, windpipe» meaning «big pipe», «pust-skin» meaning «body-cover», «dahon-mouth» meaning «entrance», «dandon-tooth» meaning «seeds in the mouth», «ustukhon-bone» meaning «stem, trunk of the body», «poi-leg» meaning «lower body part», «gush-ear» meaning «perception», «abru- eyebrow» meaning «water preventing i.e. blockage of sweat flowing from the forehead».

Key words: etymology, etymology of body parts, «abru- eyebrow», «gush-ear», «dahon-mouth», «dandon-tooth», «nokhun-nail», «zabon-tongue», «panja-fist», «poi-leg», «pust-skin», «ustukhon-bone».

Сведения об авторе: ***Тухтасунов Обиддин*** – Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, доцент кафедры органической и прикладной химии. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлонбекова 1. E-mail: **Obiddin 59@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-764-33-32**

Information about the author: ***Tukhtasunov Obiddin*** - Khujand State University named after B. Gafurov, associate Professor of organic and applied chemistry. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, pas. Mavlonbekov 1. E-mail: **Obiddin 59@mail.ru.** Tel.: **(+992)927-64-33-32**

УДК: 811.21/.22-3

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА РОҲУ УСУЛҲОИ ҲИФЗИ ЗАБОН ВА ОМӮЗИШИ ОН

Амонзода М.С.
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Пешвои миллат ба масъалаи мақом ва ҷойгоҳи забон эътибори ҷиддӣ медиҳанд ва дар ҳамаи маворид онро чун рукни пешрафти ҷомеа арзёбӣ менамоянд. Ба андешаи Сарвари давлат "забони миллӣ барои дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ кардани миллат нақши калидӣ дорад. Гузашта аз ин, забони тоҷикӣ ба сифати яке аз забонҳои ширину шоирона ва шевотарини дунё аз ҷониби бузургтарин шарқшиносони ҷаҳонӣ эътироф гардидааст" [1]. Воқеан, ин нуқтаи назари Эмомалӣ Раҳмон дар таърихи тамаддунофари мо исбот шудааст ва муносибати соҳибони забон аз ҳамин назаргоҳ имкон фароҳам меорад, ки забони тоҷикӣ ҳамчун забони миллӣ рушд намояд ва дар муаррифии кишвар саҳим бошад. Ишорати Пешвои миллат ба афроди соҳибназар ва соҳибқалами миллати тоҷик аст, ки дар дарозои қарнҳои пешин маҳз бо ҳамин забон асар офаридаанд ва мероси арзишмандеро барои имрӯзиён мерос гузоштаанд. Сарвари давлат муътақиданд, ки "маҳз забон бо иқтидор ва тавонмандиҳои худ миллати тоҷикро дар арсаи муборизаҳои сиёсӣ, мафкуравӣ ва фарҳангӣ муқовиматпазир сохтааст" [1]. Ин андешаи Пешвои миллатро осори ҷаҳоншумули Рӯдакиву Фирдавсӣ, Саъдиву Ҳофиз, Мавлонову Ҷомӣ, Сайидову Бедил бо ҷаззобияту маъниҳои баландаш, ки олами шарқу ғарбро мафтуни хеш сохтааст собит менамояд. Маҳз забони тоҷикӣ бо неруи қавӣ, ҷаззобият, имконияти густурда тавонист афкори миллӣ, адабиёти пурмазмун ва фалсафаи бузургони моро ба ҷаҳон маъруф намояд. Пас, яке аз аркони мавҷудияти ҳастии миллат забони тоҷикист ва "эҳтиром ва арҷгузорӣ ба рукни муҳимми фарҳангсозу миллатсоз - забони давлатӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи" [1] мардуми кишвар маҳсуб мешавад.

Дигар аз муҳимтарин андешаи Пешвои миллат дар ин маврид масъалаи бо талошу заҳмати фарзандони маърифатпарвари халқ ташаккул ва таҳаввул ёфтани забони тоҷикӣ буда, бо ин забон на танҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон балки дар Қафқозу Осиёи Хурд, Ироқу нимҷазираи Ҳинд муошират менамуданд ва дар як муддати муайян ин забон дар нақши забони байналмилалӣ амал мекард. Пас, забоне, ки ин қудратро дорост арзандаи эҳтиром, ҳифз ва посдорӣ мебошад. Надонистани ин забон аз ҷониби соҳибони забон, истифода карда натавонистан аз имкониятҳои он, пай набурдан аз назокату зебоӣ, наомӯхтани равандҳои таҳаввул ва ташаккули рушди он моро на танҳо аз инкишофу рушд боз медорад, балки ба ҷониби нестӣ раҳнамун месозад. Аз ин рӯ, Пешвои миллат ба такрор таъкид месозанд, ки: "Мо бояд кӯшиш намоем, ки дар замони ҷаҳонишавӣ истиқлоли фарҳангӣ ва забонии худро ҳифз кунем ва рукнҳои пойдории миллат ва кишварро тавассути забон таҳким бахшида, онҳоро ҳарчи бештар устувор гардонем" [1].

Омӯзиши маърӯзаҳо ва суханроniҳои Пешвои миллат дар мавриди ҳифзи забон ба соҳибони забон эътибор додан ба чанд масъалаҳои муҳимро тақозо мекунад. Ба эътибор гирифтани ин масоил ҷомеаро барои расидан ба ҳадафҳои ниҳоӣ оид ба дарку маърифати забон наздик месозад.

1.Нахустин масъала дар ин самт эҳтиром ба мафҳуми "забони тоҷикӣ" маҳсуб мешавад. Пешвои миллат таъкид медоранд, ки "Мо бояд мафҳумҳои "миллати тоҷик", "забони тоҷикӣ", "таърихи тоҷикон", "фарҳанги тоҷикӣ" ва "адабиёти тоҷикӣ"-ро баробари номи мукаддаси Тоҷикистон, модари хеш ва мисли ҷони худ дӯст дорем ва онҳоро бо ифтихор ба забон оварем".

2.Омӯзиши забон ва фасеҳу равон суҳбат кардан бо забони модарӣ, ин яке аз масъалаи бунёдии замони муосир маҳсуб мешавад ва махсусан насли нави ҷомеа ба донистани забон ва истифода карда тавонистан аз имкониятҳои он муваззаф аст.

3.Аз назари қонунмандии забон дурусту беғалат нигоштани лавҳаҳо, овезаҳо ва мантиқан саҳеҳ будани матнҳои дар онҳо сабтгардида яке аз омилҳои пешравии забон мебошад. Боиси зикр аст, ки ин мушкилот дар ичрои мукаррароти Қонуни забон ба масъалаи эълону реклама, лавҳаю овезаҳо, номгузории муассисаҳо, нуқтаҳои савдо ва марказҳои хизматрасонӣ марбут аст. Чунин ба мушоҳида мерасад, ки баъзан навиштаҷоти рекламаи ороиши берунӣ ва дигар лавҳаю овезаҳо бар хилофи Қонун "Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" рӯйи кор омадааст, ки на танҳо як навъ қонуншиканӣ мебошад, балки дар кунд шудани завқи мардум, костани маърифати сухан ва адабиёт замина эҷод менамояд. Аз ҷониби дигар, Пешвои миллат ин вазъи ногуворро, ки дар кӯчаву хиёбонҳои кишвар ба назар мерасад, ҳамчунин бо забони ғайр номгузорӣ намудани мавзеъҳо ё ташкилоту нуқтаҳои савдо, навиштани эълону рекламаҳоро беэҳтиромӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, истиқлолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ маҳсуб медонанд. Ин ҷо метавон илова кард, ки гузашта аз маъниву мазмуни хароб гоҳо қоидаҳои одитарини имлои забони тоҷикӣ риоя карда намешаванд. Мусаллам аст, ки дар ин раванд эътибори ҷиддӣ додан аз вазифаҳои таъҷилӣ ва муҳимми масъулон маҳсуб мешавад.

4.Дар барномаи назарияи Пешвои миллат оид ба беҳдошти вазъи забон сифати тарҷумаи осори адабӣ ва филмҳои истеҳсолӣ низ мақоми хосса дорад. Мусаллам аст, ки кори тарҷума душвору заҳматталаб ва сангин буда, тарҷумонро маҳорату малакаи баландӣ тарҷумонӣ, ки меҳвари онро донистани забон ташкил мекунад, зарур аст. Маҳз тарҷумаи дуруст сарчашмаи дигари омӯзиши забон маҳсуб мешавад. Дар ин маврид махсусияти тарҷумонро ёд кардан, ки аз дарки ҳаматарафаи ҳадафи нависанда ва дониши васеи шинохти забони модарии худ, қонунҳои тарҷума иборат аст, айни матлаб мебошад.

5.Таълифи асарҳои адабӣ, бадеӣ ва илмӣ аз ҷониби олимон ва адибон низ аз дастуроти Пешвои миллат дар густариши забони миллӣ мебошад. Ба қавли Эмомалӣ Раҳмон: "Имрӯз майдони сухан барои аҳли эҷод фарох аст. Шумо асарҳои баландғоя эҷод намоед, онҳо, албатта, бо дастгирии Ҳукумат нашр хоҳанд шуд. Эҷоди асарҳои пурмазмун ва таблиғкунандаи арзишҳои волои милливу умумибашарӣ барои тарбияи кӯдакону наврасон хеле муҳим мебошад" [2, с.603]. Дар мавриди эҷоди осори адабӣ Пешвои миллат баробари арзиши онҳо дар рушди тафаккур, ҷаҳонбинӣ ва бедор кардани ҳисси ватандӯстӣ ҳамчунин такомул ёфтани забон ва ғановатмандии онро дар назар доранд. Ба иборати дигар, адабиёти бадеӣ танҳо инъикосгари воқеа ва ҳодиса набуда, балки аз лиҳози қолабӣ баён ва усули зикр шоистаи омӯзиш мебошад. "Дар романҳову достонҳо некиву бадӣ, дӯстиву душманӣ, дурустиву нодурустӣ, ростиву кажӣ, якрангиву дурӯӣ, вафову хиёнат, ишқу нафрат, меҳрубониву хушунат ва дугонигиҳои бисёри дигаре дар канори ҳам қарор дода мешаванд, то хонанда беҳтар ва бештар биомӯзад ва панди бихрадонаи нависандагонро бо ҷону дил бипазирад ва бо роҳе равад, ки ба шодкомиву хушномӣ расад ва бехрӯзиву пирӯзиро ба даст оварад" [2, с.605].

6. Нашри осори адабии классикон низ яке аз воситаҳои омӯзиши забон, хосса забони ноби классикӣ мебошад. Эмомалӣ Раҳмон ба мероси адабиву фарҳангӣ ва илмии гузаштагони мо дар баробари эҳтиром, муҳаббати бепоён доранд ва дар барномаи фарҳангии кишвар табъу нашри осори адибони классикӣ нақши меҳварӣ дорад. Эмомалӣ Раҳмон мероси гаронбаҳои ниёгонамонро, ки ганҷинаи бузурги маънавӣ мебошад, талқин менамоянд, ки барои тарбияи мардум дар рӯҳи худогоҳию ватандӯстӣ равона кунем. Зеро илм, дониш, ҳикмат, фалсафа, панду андарз, ҳунари эҷод куҳнагиро намепазирад ва барои имрӯзиён он раҳнамову дастури зиндагонист. Ғанӣ гардондани захираи луғавӣ аз забони ноби классикон яке аз вазифаҳои муҳимми илми имрӯза ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷода ҳамасола аз Хазинаи эҳтиётии Президенти мамлакат ҷудо шудани маблағҳо барои табъу нашри осори классикон ва рӯйи кор омадани садҳо номгӯи китобҳои адибони гузашта шоистаи тазаккур аст. Президент дар ин замина таъкид мекунад: "Он китобҳоеро бояд ба нашр расонд, ки рисолати таърихии миллатро равшан намоянд, неруи зеҳниро бедор кунанд, моро ба донишандӯзию ҷаҳоншиносӣ бихонанд, оташи муҳаббатро ба Ватан, обу хоки поки он, рамзҳои муқаддаси миллӣ дар дили мардум барафрӯзанд" [2, с.656].

7. Яке аз масъалаҳои муҳим дар густариши забони тоҷикӣ, ин номгузорӣ, чи номи одам ва чи номи мавзеву макон, мебошад. Номҳо чеҳраи воқеӣ ва таърихи гузаштагони ҳар қавму миллат мебошанд, ки бо мурури замон тағйир ёфтаанд. Дар шакли дуруст барқарор кардани онҳо маънои дар дилу ҳофизаи насли имрӯз зинда кардани рӯзгорони пурифтихори гузаштагон ва ному кори некӣ онҳоро дорад. Ба қавли Пешвои миллат: "Яке аз масъалаҳои муҳим барои таърихи миллат ин гирдоварӣ ва омӯзишу таҳқиқи дақиқи номҳои ҷуғрофӣ мебошад. Бар асоси таҳқиқоте, ки аз ҷониби донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ анҷом гирифтааст, ҳар як номи ҷуғрофӣ дар асоси манбаъҳои хаттӣ бояд мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода шавад. Номҳои ҷуғрофии минтақа ба таъриху сарнавишти миллат иртибот дошта, таърихи рушду такомули забони моро инъикос менамоянд" [2, с.660].

Номгузорӣ ба фарзандон низ як рукни муҳимми фарҳанг маҳсуб мешавад. Гузоштани номи зебо ва пурмазмун яке аз дастуроти ҷиддии Эмомалӣ Раҳмон марбут ба забон ва эҳтироми он мебошад. Номи тоҷикӣ нишони симои миллӣ доштани инсон аст ва дар ниҳоди онҳо орзую омол, эътиқоду эҳтиром, нақобату шараф, арзишҳои иҷтимоӣ, завқ ва саликаи зебошиносии миллӣ инъикоси возеҳ ёфтаанд. Инҳо чанд нуктае буданд оид ба фаъолияти амалии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон барои ҳифз, тозагӣ, инкишоф ва омӯзиши забони тоҷикӣ.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар вохӯрӣ бо зиёиёни мамлакат. – Душанбе, 19.03.2018.
2. Воҳид Ғаффорӣ. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон / Ғаффорӣ Воҳид, Сайидзода Зафар. – Душанбе: Контраст, 2015. – 804 с.
3. Эмомалӣ Раҳмон. "Забони миллат – ҳастии миллат". Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. - 516 с.

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА РОҲУ УСУЛҲОИ ҲИФЗИ ЗАБОН ВА ОМӮЗИШИ ОН

Мақолаи мазкур ба баррасии роҳу усулҳои ҳифзи забон ва омӯзиши он аз ҷониби Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Пешвои миллат ба масъалаи мақом ва ҷойгоҳи забон эътибори ҷиддӣ медиҳанд ва дар ҳамаи маворид онро чун рукни пешрафти ҷомеа арзёбӣ менамоянд. Омӯзиши маърӯзаҳо ва суханрониҳои Пешвои миллат дар мавриди ҳифзи забон ба соҳибони забон эътибор додан ба чанд масъалаҳои муҳимро тақозо мекунад. Ба эътибор гирифтани ин масоил ҷомеаро барои расидан ба ҳадафҳои ниҳоӣ оид ба дарку маърифати забон наздик месозад.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, Пешвои миллат, забони тоҷикӣ, омӯзиши забон, осори адабӣ.

ЭМОМАЛИ РАХМОН И ПУТИ И МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ ЯЗЫКА И ЕГО ИЗУЧЕНИЯ

Данная статья посвящена рассмотрению путей и методов защиты и изучения языка со стороны Эмомали Рахмона. Лидер нации обращает серьезное внимание проблеме статуса таджикского языка и всегда оценивает его как важный фактор развития общества. Изучение докладов и выступлений Лидера нации относительно проблем защиты языка обязывает носителей языка обратить внимание на целый ряд важных проблем. Принимая во внимание данную проблему, современное общество может приблизиться к достижению конечных целей относительно восприятия и культуры языка.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, Лидер нации, таджикский язык, изучение языка, литературное наследие.

EMOMALI RAHMON AND WAYS AND METHODS OF PROTECTING LANGUAGE AND ITS STUDIES

This article is devoted to the consideration of ways and methods of protecting and learning a language from Emomali Rahmon. The leader of the nation pays serious attention to the status of the Tajik language and always evaluates it as an important factor in the development of society. Studying the reports and speeches of

the Leader of the nation regarding problems of language protection requires native speakers to pay attention to a number of important problems. Given this problem, modern society can come close to achieving the ultimate goals of language perception and culture.

Key words: Emomali Rahmon, Leader of the nation, Tajik language, language learning, literary heritage.

Сведения об авторе: ***Амонзода М.С.*** – Институт языка и литературы им.А.Рудаки АН РТ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21

Information about the author: ***Amonzoda M.S.*** - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, Academy of Sciences of the RT. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21

УДК: 811.21/.22-3

МАВҚЕИ ИСТИЛОҲОТИ ЧОРВОДОРӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Абдуллоева Г.З., Нурова Н.Ғ.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Тавре маълум аст, водии Ҳисор дар баландӣ ва миёни кӯҳҳо воқеъ мебошад. Аз ин сабаб, шуғли асосии мардуми ин мавзеъ ба ҷуз деҳқонию боғдорӣ боз чорводорӣ ва парандапарварӣ аст. Аз ин рӯ, луғати ин соҳа назар ба дигар соҳаҳо бойтару ғанитар аст. Мутаассифона, лексикаи соҳаи чорводорию парандапарварӣ дар забоншиносии тоҷик, дар асоси маводи ин ё он лаҳҷаи забони тоҷикӣ то имрӯз ба риштаи тадқиқ кашида нашудааст. Танҳо аз рисолаҳои Сангинова Р. "Лексикаи лаҳҷаи Конибодом" (2012, 92), Неменова Р. Л. ва Ҷӯраев Ғ. "Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ" (1980, 166-170), Гадоев Н. "Лексикаи лаҳҷаи Тагнов" (2012, 84-86), Исмоилов Ш. "Лексика Каратегинского говора" (1982, 9) каму беш оид ба ин мавзӯъ маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Яке аз қабатҳои муҳимми луғати лаҳҷаҳои водии Ҳисор аз калимаву истилоҳоте иборат аст, ки ба номи ҳайвонот ва парандаҳои хонагиву ёбоӣ нигаронида шудаанд. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки аслан бештари вожаҳои ифодакунандаи истилоҳоти чрводорӣ калимаҳои лаҳҷавӣ мебошанд, ки ба забони адабӣ ворид шудаанд. Воқеан, ин як омили бисёр хуби ба меъёрҳои солим табдил ёфтани воҳидҳои лаҳҷавӣ дар забони адабист. Дар як мактуби устод Садриддин Айнӣ, ки соли 1948 дар мавриди маслиҳат ба адиби он солҳо ҷавон Пӯлод Толис зимни истифода аз калимаҳои лаҳҷавӣ дар асарҳои бадеӣ иншо карда буд, ин маъно басо ҷолиб ифода гардидааст: «Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба ҳикояи Шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиро ҳам қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ аст» [1,с.38].

Аз ҷиҳати теъдод фаровон будани калимаву истилоҳоти марбут ба ҳайвонот ва парандаҳоро Ғ.Ҷӯраев ба ду манбаъ алоқаманд медонад: а) зиёд будани анвои ҳайвоноту парандаҳо дар мавзеъҳои алоҳида; б) аз қадим боз дар хизмати инсон қарор доштани ҳайвоноту парандаҳо [14,с.166]. Агар аз нигоҳи миқдор ин ду гурӯҳи калимаҳоро ба муқоиса гирем, маълум мешавад, ки онҳо дар як сатҳ ва дар як дараҷа қарор надоранд. Яъне, вожаҳои мансуб ба ҳайвоноту парандаҳои хонагӣ чанд баробар зиёданд дар муқоиса ба вожаҳои марбут ба ҳайвонот ва паррандаҳои саҳро [9,с.107]. Сабаб дар он аст, ки ҳайвонот ва парандаҳои хонагӣ дар муҳити зиндагии инсон парвариш меёбанд ва вобаста ба ин калимаҳои зиёде пайдо мешаванд, ки дар ифодаи ном, хел ва навъҳои гуногуни ҳайвонот ва парандаҳо, аломату сифат, хислату хусусият, хелҳои ғизо, парваришгоҳ ва ҷойҳои хӯру хоби онҳо ва амсоли инҳо мустаъмаланд. Аксарияти ин воҳидҳои луғатӣ қадима буда, хусусияти решагӣ доранд. Барои мисол вожаи **курк**-ро аз таркиби ибораи **мурғи курк** (мурғе, ки тухм пахш карда мехобад) мегирем. Калимаи **курк,** ба назари мо, бо исми **карак** (karak), ки дар форсии миёна ба маънии «бедона» зикр ёфтааст ҳамреша мебошад. Ин вожа дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар шакли лаҳҷавии **кърък** ба кор бурда мешавад [5, с.107].Пайдоиш ва инкишофи соҳаи чорводорӣ, ки як қисми чудонопазир ва бисёр муҳимми иқтисодиёти халқи тоҷик ба ҳисоб меравад, аз замонҳои хеле қадим ибтидо мегирад.

Худи калимаи чорводориро дар луғатҳо ба таври гуногун шарҳ додаанд. Дар китоби "Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ" ин вожа чунин тафсир карда шудааст: Чорводорӣ- нигоҳубини чорво, парвариши хайвонҳои фоидаовар дар соҳаи хоҷагии қишлоқ [11, с.807].

Таҳти истилоҳи **чорво** (чорпо) дар забони тоҷикӣ маънии «ҳайвоноти хонагӣ» фаҳмида мешавад. Аз қабили **гов, гӯсфанд, буз, асп** ва ғайра. Пайдоиши соҳаи чорводорӣ ва имконоту таҳаввулоти он дар ҷомеа қонунҳои махсуси худро дорад. Аз сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки аз 140 ҳазор навъи ҳайвон дар олам инсоният тавонистааст, ки танҳо 47 намуди онро ром карда, ба ҷонвари хонагӣ табдил созад. Чорводориву парандапарварӣ дар водии Ҳисор вобаста ба муҳити табииву ҷуғрофии он ба роҳ монда мешавад. Худи рушди ҷомеа ва соҳаи савдо низ бо ин соҳаи маъмул хеле вобастагӣ дорад. Масалан, чармгарӣ, кафшгарӣ, кемухтгарӣ. Дар ин ҷо мо бо истилоҳи кемухт ошно гаштем. Муҳаммад Ғиёсуддин дар "Ғиёс-ул-луғот" қайд мекунад, ки асли ин калима аз гевомӯхт аст: «Кемухт маъруф аст; ва "Сомонӣ дар кофи форсӣ оварда, ки асли ин аз гевомӯхт буд, чи Гев, вақте ки дар саҳроҳои Туркистон пинҳон мешуд, аз пӯсти гӯрхар кемухт сохт ва аз ӯ дигарон омӯхтанд" [4,с.185]. Аз ин рӯ, табиист, ки калимаву истилоҳоти марбути он дар асоси қонунҳои мутадовили нутқи гуфтории мардуми ҳамон ноҳия ба вуҷуд меоянд. Ин аст, ки дар ин соҳа калимаву истилоҳоти ҳам умумитоҷикӣ ва ҳам диалектизмҳо дар истеъмоли мардум ҷой доранд. Инро ба инобат гирифта ин гурӯҳи вожаҳоро мо ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудем:

1.Номи ҳайвоноту парандаҳои хонагӣ: Вожаҳои ба номи ҳайвонот ва парандаҳои хонагӣ мансуббударо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан лозим аст.

1.2.Вожаҳое, ки ба гов ва тарзи парвариши он вобастагӣ доранд: гӯсола, ҷувона, буққа, бурдокӣ (гови фарбеҳ), **барзагов, модгов** (модагов), **калгов, шохчанбар, говмеш, аллача, тайлоқча** (гӯсолаи нар) **базгов** (барзагов), **ғуноҷин** (гови ду - сесолаи ҳоло назоида), **новаст** (гӯсола), **голшинафриз** (гови голандӣ), **чернопестра** (дурагаи гови зоти олмонӣ бо гови тоҷикӣ), **сиёҳалои тоҷикӣ** (гови дурагаи тоҷикиву амрикоӣ), **калгов, шохчанбар, шохмола, говмеш, ало, қашқо, малла, бӯр, талғир, кунғур** (хелҳои гуногуни гов), **ғалча** (гови майдаи қадпаст). Вожаи **буққаро** дар лаҳҷаи Тагнов калимаи **чуна** иваз мекунад [2,с.87].

1.3.Номи намудҳои бузу гӯсфанд: бузича (бузи майда), **сирка** (бузи нари калон), **така (**бузи нари яксола), **бузғола** (бачаи навзоидаи буз), улоқ (бузе, ки бузкашӣ мекунанд), **ангорӣ, ҳисорӣ, қирғизӣ, кӯҳӣ** (навъҳои буз), **меш** (гӯсфанди мода), **қӯшқор** (гӯсфанди нар), **гӯспанд** (гӯсфанд), **бузи ҷойдорӣ** (бузи маҳаллии тоҷикӣ), **ангорӣ** (пашми дарози мулоим дорад), **серка** (таккаи калон, рамаро аз паси худ мебарад), **мачойӣ** (бузи майдачусса), **ҷойдорӣ** (гӯсфанди маҳаллӣ), **қазоқӣ, гадик** (хелҳои гӯсфанд), **солуқ** (меш), **барра** (бачаи навзоди гӯсфанд), **тусоқ** (барраи яксола), **тухлӣ** (меши ҳоло назоида), **чорӣ** (гӯсфанди чорсола), **панҷӣ** (гӯсфанди панҷсола), **шишак** (гӯсфанди яксола).

Вожаи **гӯсфанд** қадима буда, аслан аз ду ҷузъ- **гӯс** ва **-спанд** иборат мебошад. Ҷузъи якум- **гӯ** маънои "ҳайвони судманд (гов)"-ро дорад ва ҷузъи дуюм **-спанд** бошад, ба маънии "пок, муқаддас" истифода мешудааст. Соҳаи чорводорӣ бо савдо савдогарӣ сахт алоқамандӣ дорад. Аслан чорводорон чорвои худро дар бозор фурӯхта, ризқу рӯзиашонро меёбанд. Истилоҳи бозор дар луғат чунин тафсир шудааст: "Бозор зоҳиран дар асл абобозор буд, зеро ки дар чунин ҷоҳо аксар аз атъима (таом) ва абоҳо мефурӯхтанд. Ва ба мурури айём ба маънии мутлақи ҷойи фурӯхтан истеъмол ёфта. Ва бозори тез ва роиҷ аз сифати ӯст" [3,с.110].

1.4.**Номи ҳайвонҳои боркаш**. Аслан ҳайвони хонагии боркашро дар лаҳҷаи Қаратоғ "улоғ" мегӯянд. Профессор Маҷидов Ҳ. калимаи **улоғро** чунин шарҳ додааст: "Калимаи иқтибосии туркиву муғулӣ, маънояш ҳайвони саворӣ" [7,с.114]. Аз ҳайвоноти боркаш миёни тоҷикон, асосан хару асп истифода мешаванд, ки онҳо боз хелҳои худро доранд ва бо калимаҳои гуногун ифода мешаванд: **мочахар** (хари мода), **хачир** (аз насли аспу хар), **архар**, гӯрхар (хари рах-рах), **хӯтук** (бачаи хар), **хари йовоӣ** (кӯҳӣ), **нархар** (хари нар), **айғир** (аспе, ки барои наслгирӣ парвариш мекунанд), **тойча** (бачаи асп), **байтал** (аспи мода), **қашқа** (аспи пешониаш сафед), **сийоча** (аспи сиёҳ), **аспи човандозӣ** (аспе, ки барои бузкашӣ тайёр мекунанд), **зоти тоҷикӣ** (аспи маҳаллӣ), **аспи лақайӣ** (аспи сафедча), **тойча** (аспи як-дусола), **арабӣ, зотӣ.**Бояд ҳаминро зикр намоем, ки гузаштагонамон ҳангоми боркашӣ дар гузашта ба шутур// уштур, фил бештар ниёз доштанд. Сайидо низ инро ба мо ёдовар месозад [13,с.67].

Сорбонамрад ғамаш дорад **шутурро** нотавон,
Булҳавасро мешуморад дар қатори ошиқон

2.**Номи асбобҳо, хӯрок ва ҷойи парвариши чорво**

2.1. Номи асбобҳо, ки дар соҳаи чорводорӣ истифода мешаванд: **чулбур, канаw, танow, тасма, респон** (навъҳои банд), **мех, гулмех**, ишкел (навъҳои мех), **чул** (матое, ки ба болои улоғ мепартоянд**), тӯқум** (полони хар), хӯрҷин, зин, наъл, занҷир, эзангу (ӯзангу), **фӯкбанд** (як намуди нӯхта, лекин сайёр), **качоwа, пордум** (банди чармие, ки аз таги думи хар гузаронида ба полон баста мешавад**), лачом, йурға** (майдаҳамвор**), йағир** (захми пушти хар). Забоншинос Сангинова Р.номи асбобу анҷоми соҳаи чорводориро дар лаҳҷаи Конибодом чунин тасниф намдааст: **кӯвӣ** (асбобест, ки бо он қаймокро аз шир ҷудо мекунанд), **арғамчин, чилбур, канов, тасма, ғалтак** (навъҳои банд), **айилбанг, тӯға, тортқу, зини муғорак, ҷазлик, телик, диккак, урама, пиштанг, ёзангӣ, лачом, сӯлун, ғул, сағрипӯш, соволтарок, ҳалқатузок, ишкел, кишанг** (номи асбобу анҷоми асп ва қисмҳои таркибии он), **лакалӯк** (қулфи чӯбини дари оғил) [9,с.108].Забоншиноси варзида Ҳалимиён С. қайд менамояд. ки дар „Шаҳршӯб,"- и Сайидои Насафӣ дар ифодаи номи ашёҳои соҳаи чорводорӣ бидуни ин вожаҳо боз ибораи **чӯби говрон** мавриди истифода қарор гирифтааст [13,с.68].

Як раҳ ба пушту паҳлуи худ ҳам нигоҳ кун,
Аз хотири ту рафта магар **чӯби говрон?** (Сайидои Насафӣ).

2.2. Истилоҳоти ифодакунандаи номи хӯроки чорво: **тарит** (нони қоқи таркардашуда), **сawӯс** (сабӯс), эм (хӯроки гов), **беда** (юнучқа), **каҳ** (коҳ), **кунҷола,** лакоw (ордоб), **намаксанг** (барои аз минерал таъмин кардани чорво), **қандоw** (ширинчойе, ки дар вақти касалшавӣ ба гов медиҳанд), **пахол** (пояҳои хушккардашудаи шолӣ), **кӯка** (кӯрак), **пирес** (пресс), **селос** (силос), **чӯворӣ** (чӯворимакка), **барда** (атола, ки аз партови спиртзавод барои гови навзоида тайёр мекунанд), **ӯлук** (партови чигит), **шулха** (аз партови чигит тайёр карда мешавад), **янтрч** (хӯроки чорво). Агар дар айни замон истилоҳи янтрч ҳамчун ифодакунандаи хӯроки чорво корбаст шавад, дар гузашта ин вожаро калимаи хор иваз менамуд [13, с.69].

Пайваста **хор** мехӯраму бор мекашам,
Ҳаргиз нагашта хотирам аз сорбон гарон (Сайидои Насафӣ).

2.3. Номи ҷойҳои нигоҳдории чорво ва хӯроки он: дашт, пушта, саҳро, алафзор, оғилхона (оғил), эмхона (ҷойи нигоҳдории ем), каҳдон (ҷойи нигоҳдории коҳ), охурча (чуқурие, ки дар он гов хӯрок мехӯрад), эргана (дарвозаи тарафи чорво), мурғонча (хоначаи мурғҳо), тапакхона (саргинхона).

2.4.Номи ашхосе, ки ба парвариши чорво машғуланд: даҳмарда (чӯпон), подаwон (говбон), саисбон (шахсе, ки ба нигоҳубини асп машғул аст), байтор (духтури чорво), говҷӯш (зане, ки гов мечӯшад) Забоншинос Ҳалимиён С. овардааст: "Лексикаи чорводорӣ дар баъзе қитъаҳои "Шаҳрошӯб" ва "Баҳориёт"

бештар иньикос ёфтааст" [13,с.69]. Дар осори Сайидои Насафӣ номи касбии шахс: "Чӯпон" ба маънои рамабони гӯсфанд ва буз омадаст:

Дӯш дар саҳро ба чӯпонамраде овехтам,

Хуни худ чун шир дар ишкамбаи ӯ рехтам (Сайидои Насафӣ).

3.Номи намудҳои саг: **кучуки дайду** (саги бечогард), **қофлон** (булдок), **афчарка** (авчарка), **қайсар** (саги номанзур), **кучуки чӯпонӣ** (саги чӯпонӣ), **урусӣ** (саги русӣ), **қанҷиқ** (саги мода), кучуки ҷиндӣ (саги девона), **кучуки гӯр** (г)гир (чоғкалон), **кучуки тозӣ** (даванд), **кучуки қафқозӣ** (кавказӣ), кучуки ваҳшӣ (динго).

Калимаи авчарка ин калимаи иқтибосии русӣ - аврупоӣ ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои русӣ ва русӣ – байналмилалӣ дар дохили луғати забони тоҷикӣ хеле зиёд ба чашм мерасанд.Тамоми халқияту миллатҳои рӯйи замин пайваста дар иртиботи иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ қарор дошта, забону маънавиёти онҳо низ зимни таъсири мутақобила ва додугирифти ҳамешагӣ рушд меёбанд" [9, с.668]. Қайд кардан ба маврид аст, ки забон бе иқтибосот вуҷуд дошта наметавонад. Забоншиноси варзида М. Н. Қосимова оид ба ин масъала чунин ибрози ақида намудааст: «Ҳар як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик арзи вуҷуд дошта наметавонад» [6, с.66].

2.2. Номи ҳайвоноту дарандаҳои ваҳшӣ ва даштӣ: **рӯбаҳ, шер, паланг, хуки даштӣ, суғур, ҷайра, санҷоw, оҳу ва ғ.** Бояд ҳаминро зикр намоем, ки аз сабаби хеле серистеъмол ба ҳисоб рафтани вожаи "оҳу" дар забони тоҷикӣ бо ин вожа калимаю истилоҳоти зиёде таркиб ёфтаанд, ки намунаи онҳоро дар луғати "Бурҳони Қотеъ" дида мебароем: оҳу, оҳупой, оҳуи ховарӣ, оҳуи заррин, оҳуи фалак" [8, с.66],

2.1.3. Номи ҳайвонҳои обӣ: **гулмаҳӣ, лақамаҳӣ, зағорамаҳӣ, ширмаҳӣ, шамшермаҳӣ, мормаҳӣ, мори owӣ, кучуки owӣ, пишаки owӣ.**

Аз сабаби он ки бештари ин вожаҳо дар нутқи мардумӣ ба шакли овардашуда талаффуз мешаванд, мо тасмим гирифтем, ки ба ҳамон шакл ин вожаҳоро нависем. Калимаи моҳӣ дар нутқи мардум ба тағйироти фонетикӣ гирифтор шуда, шакли "маҳӣ" -ро гирифтааст.

2.2.Номи хазандаҳо: сусмор**, кирмор, аждаҳор, чипор, мори ёлдор, каламуш, говзамбур, замбури зардак, замбури асал, кирми сурхак, кирми лойхурак, такичак, гӯшдаройак, самбақа, қурwоқа, тирмор** (навъи морест, ки то масофаи нисбатан дур хез мезанад), **кӯрмор** (мори ғафси сару думаш баробар аст), **чипор** (мори ало було), **шоҳдор** (мори сафед, ки шох дорад ва метавонад шохашро партояд), **кобра** (мори кубро), **обӣ** (мори обӣ), **каламуш** (муши калон), **кӯрмуш** (муши дашти), **саранча** (малах), **ғамбуск** (гамбусак), **газанда** (мафҳуми умумии хазандаҳои газанда), **калпеса** (калтакалос), **кимчихотун** (ҳашароти бадбӯй), **йораки борон** (тӯқумшулук), **замбӯра** (мӯри майда), **чирчирак, сӯна** (хелҳои ҳашарот), **ғилофак, пармачӣ, обсофкунак** (хелҳои кирм).

2.3.Номи дарандаву хояндаҳо: айиқ (хирс), **қуян** (харгӯш), **гург, рӯбоҳ, суғур, шағол, санҷоб, самур, гуроз** (хук), **фаланг** (паланг).

2.4. Номи парандаҳо**: мурғи ҳинол, мурғи ҷола-ҷола, мурғи балгарӣ** (булғорӣ), **мурғи йапонча** (японӣ), **мурғи ҳоландӣ** (голандӣ), **мурғи курк** (мурғе, ки тухм пахш карда хобидааст), **мурғи таҳҷоӣ, мурғи марҷон, мурғи чилтоҷ, мурғи дашти, мурғи файзобод, мурғи тазарв, хурӯсчӯча**, мурғи **дакан, майна** (парандаи хокистаррангӣ муқимӣ), **фотимачумчуқ** (гунҷишк), **думқайчӣ, қилвоч** (фарошгурук) **чинқарча** (парандаи булбулмонанд), **ғуррак** (мисли мусича буда, дар гардан тасмаи тиллоранг дорад), хафкафтар, сафедкафтар (сиёҳкафтар), навъҳои кафтар, **шоҳин** (парандаи шерчангол), **сиёча** (парандаи сиёҳ) **фохтак, бургут, лошахӯрак ва ғ.**

Ибораҳои маҷозӣ, ки ба чӯшидани гов алоқамандӣ доранд дар лаҳҷаи Қаратоғи водии Ҳисор хеле зиёд мавриди истифода қарор мегиранд: гӯсолайа а(з) очеш чудо кардан (аз очааш дур баста мондани гӯсола), улум кардан (ба чӯшидан омода сохтани гов), гови дингалазананда (гови саркаш, ноором). Ин гурӯҳи ибораҳо бештар хусусияти лаҳҷавӣ доранд. Таркиби феълии **дингала задан** дар лаҳҷаи Панҷакент ба гунаи **почалак задан**, дар лаҳҷаи Ҳисор дар шакли **поча задан**, дар лаҳҷаи Дарвоз бо вожаи **потелук** ифода меёбад. Ибораҳои **гусола-йа да гирдowаш раҳ надодани гов** ба маънии "гӯсоларо ширмакӣ нагузоштани гов" ва **гурехтани шири гов** ба маънии "кам шудани шири гов" ба кор мераванд" Дар китоби "Фарҳанги ибораҳои халқӣ" бо истилоҳи "гов" ибораҳои халқии зиёд оварда шудааст аз қабили: **Гови бешира овозаш баланд** – шахсе, ки аз дасташ як кор намеояд, лекин хударо зиёд таъриф мекунад. Як суме кор намекунад, ки ба ҳамин хона чизе харида орад "гови бешира овозаш баланд" [12, с.90].

Аз таҳлилу тадқиқи мавод мо ба хулосае омадем, ки истилоҳоти ифодакунандаи соҳаи чорводорӣ қисми асосии луғати ин мавзеъро ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис / С.Айнӣ // Шарқи Сурх. - Сталинобод, 1948. - №11. - С.37-40 с.
2. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тагнов / Н.Гадоев. - Душанбе, 2012. - 208 с.
3. Ғиёсуллуғот. Ҷ.1 - Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
4. Ғиёсуллуғот. Ҷ.2 - Душанбе: Адиб, 1987. - 416 с.
5. Исмоилов Ш. Лексика лаҳҷаи Рашт / Ш.Исмоилов. – Душанбе, 2018. - 306 с.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX- X) / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2003. - 490 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ.Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 242 с.
8. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони Қотеъ. Ҷилди 1 / Бурҳон Муҳаммадҳусайн. - Душанбе, 1993. – 416 с.
9. Сангинова Р. Лексикаи лаҳҷаи Конибодом / Р.Сангинова. - Душанбе, 2017. – 198 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.

11. 11.Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 947 с.
12. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 373 с.
13. Ҳалимиён Сафаргул. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайидои Насафӣ / Сафаргул Ҳалимиён. – Душанбе, 2014. – 152 с.
14. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон / Ғ.Ҷӯраев. - Душанбе, 1975. - 227 с.

МАВҚЕИ ИСТИЛОҲОТИ ЧОРВОДОРӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола муаллифон оид ба вожаҳои ифодакунандаи соҳаи чорводорӣ сухан рӯйи варақ овадаанд. Дар мақола инчунин қайд шудааст, ки лексикаи ин соҳа кайҳо боз диққати забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Оид ба ин мавзӯъ забоншиносони варзида Исмоилов Ш., Ҷӯраев Ғ., Сангинова Р., Гадоев Н. қайду ишораҳо намудаанд. Инчунин, дар мақола дарҷ гардидааст, ки истилоҳоти ин соҳаро ба ду гурӯҳ, истилоҳи ифодакунандаи ҳайвоноту парандаҳои хонагӣ ва истилоҳоти ифодакунандаи ҳайвоноту парандаҳои даштиву ваҳшӣ тақсим намудан мумкин аст. Бештари истилоҳоти чорводоие, ки дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор мавриди истифода қарор доранд, характери умумитоҷикӣ дошта, дар забони адабӣ ҳам корбаст мешаванд.

Калидвожаҳо: чорводорӣ, соҳа, лаҳҷа, шева, истилоҳ, забони адабӣ, забони тоҷикӣ, луғат, вожа.

ЗНАЧИМОСТЬ ТЕРМИНОЛОГИИ СФЕРЫ ЖИВОТНОВОДСТВА В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье авторы рассматривают слова обозначающие терминологию сферы животноводства. Также в статье отмечается, что лексика данной отрасли очень давно привлекает внимание лингвистов. Относительно данной темы вели исследования такие видные ученые Исмоилов Ш., Джураев Г., Сангинова Р., Гадоев Н.. Также в статье отмечается, что терминология данной отрасли подразделяется на две группы: терминологияобозначающая домашних животных и птиц и терминология обозначающая диких животных и птиц. Большинство терминов сферы животноводства, которые употребляются в гиссарском говоре, имеют общетаджикский характер и используются в литературном языке..

Ключевые слова: животноводство, отрасль, говор, диалект, термин, литературный язык, таджикский язык, словарь, слово.

SIGNIFICANCE OF TERMINOLOGY OF THE SPHERE OF ANIMAL BREEDING IN TALKS OF THE HISSAR VALLEY

In the article, the authors consider words denoting the terminology of the livestock sector. The article also notes that the vocabulary of this industry has long attracted the attention of linguists. Regarding this topic, such prominent scientists conducted research Ismoilov Sh., Juraev G., Sanginova R., Gadoev N. .. Also, the article notes that the terminology of this industry is divided into two groups: terminology for domestic animals and birds and terminology for wild animals and birds . Most of the terms in the field of animal husbandry, which are used in the Hissar dialect, have a Tajik character and are used in the literary language ..

Keywords: livestock, industry, dialect, dialect, term, literary language, Tajik, dictionary, word.

Сведения об авторах: ***Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна*** – Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики языкознании. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-66-26**

Нурова Наргис Гозибековна - Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзаде, ассистент кафедры теории и практики языкознании. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6

Information about the authors: ***Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna*** - Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzade, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Linguistics. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6. Tel .: **(+992) 917-11-66-26**

Nurova Nargis Gozibekovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzade, assistant of the Department of Theory and Practice of Linguistics. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadieva 17/6

УДК: 811.21/.22-54:82

НАҚШИ КАТЕГОРИЯИ ШУМОРАИ ИСМ ДАР МУКОТИБОТИ «ТАҲЗИБ-УС-СИБЁН»-И УСТОД АЙНӢ

Мавлонзода Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба андешаи мо, имрӯз яке аз масъалаҳои асосӣ дар таҳқиқи забони осори устод Айнӣ ин баррасии ҳамаҷонибаи вижагиҳои забони номаҳои ӯ мебошад. Садриддин Айнӣ ҳамчун пуштибони забони тоҷикӣ ба жанри нома ва номанигорӣ диққати ҷиддӣ дода, бисёр андешаю назариёти ӯ дар боби забони адабии тоҷикӣ дар номаҳои вай инъикос ёфтааст.Номанигорӣ дар эҷодиёти С. Айнӣ ҳанӯз дар даҳсолаи аввали қарни XX, ҳангоми дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил намудан ва бо қозӣ Шарифҷон – маҳдуми Садри Зиё ҳамкорӣ доштан, арзи вуҷуд кардааст. Худи устод таъкид кардааст, ки мактубҳояш ба дасти Садри Зиё бисёр расидааст. Муҳиммаш он аст, ки ҳанӯз ҳамон даврон "нома ҳамчун навъи хосси адабӣ шомили "илми иншои наср" буда, ба сурати "фанни дабирӣ ва иншои расоили девонӣ" низ ёд шудааст" [1, с.16]. Аз ин ҷост, ки вақте С. Айнӣ насрнавис гуфта мешавад, хоҳу нохоҳ оғози эҷоди онро ба ҳамон фаъолияти мирзоии ӯ дар назди қозӣ Шарифҷон – маҳдум нисбат додан дуруст меояд.

Профессор А. Маҳмадаминов дар хусуси мукотиботи устод Айнӣ чунин гуфтааст: «Мукотиба ё гуфтугӯҳои хаттии С. Айнӣ дар фаъолияти номанигории ӯ аз дигар нигорандагон, ба қавли муншиён, ба чанд ҷиҳат фарқ мекунад. Фарқи асосӣ он аст, ки устод Айнӣ номаро ҳам ба василаи ниёзи иҷтимоӣ ва ҳам воситаи баёни афкори илмӣ, адабӣ ва нақдӣ медонад ва ба кор бурдааст. Гузашта аз ин, килки сехрофарини устод Айнӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти эҷодӣ осори фаромӯшношаванда ба вуҷуд овардааст» [4, с.140]. Таҳқиқи вижагиҳои сарфии мукотиботи устод Айнӣ барои рушди забони адабии муосири тоҷикӣ, махсусан, забони ҳуҷҷат хеле муҳим аст. Воқеан, дар номаҳои устод Айнӣ хусусиятҳои муҳимми забони адабии тоҷикӣ инъикос гардидааст.

Муҳаққиқи забон ва услуби устод Айнӣ, забоншиноси нозукбаён Маъсумӣ Н. дар хусуси забони китоби “Таҳзиб-ус-сибён”-и устод Айнӣ чунин мегӯяд: “Дар ибтидои асри XX дар кори содаву ба омма наздик кардани забони адабӣ хизмати Садриддин Айнӣ ниҳоят калон аст. Насри бадеӣ дар ибтидои асри XX хеле кам буд. Вазъияти забони наср аз рӯйи китобҳои адабӣ, дарсӣ, рисолаҳои илмӣ таъйин карда мешавад. Аз ин ҷиҳат китоби дарсии С. Айнӣ “Таҳзиб-ус-сибён” дар масъалаи муайян кардани вазъияти забони адабӣ ва забони наср аҳаммияти зиёде дорад. Забони ин китоб баъзе хислатҳои умумии забони умумихалқии тоҷикро дар бар карда, ҳамчун як намунаи аввалини забони ҳозираи адабии тоҷик намоён мешавад [5, с.14].Китоби пуразриши «Таҳзиб-ус-сибён» -ро адабиётшинос Соҳиб Табаров бо хатти кириллӣ ба чоп омада кардаанд, ки он аз ду қисм иборат аст. Қисми дуюми китоб оилаи Муҳаммадюсуф, инчунин ҳикоятҳои пандуахлоқӣ, мукотиботи байни аъзои хонаводаи Муҳаммадюсуфро дар бар мегирад.

Мукотиботи хонаводаи Муҳаммадюсуф аз 15-мактуб ва 2 табрикнома иборат аст.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки паҳлуи адабиётшиносии китоби дарсии «Таҳзиб-ус-сибён» то андозае омӯхта шудааст, аммо доир ба забони асари зикршуда таҳқиқе сурат нагирифтааст.Абдусалом Деҳотӣ доир ба хусусиятҳои мактубҳои китоби «Таҳзиб-ус-сибён» чунин гуфтааст: “Ман бо услуби мактубнависии устод сараввал ғоибона–ҳанӯз дар айёми мактаббачагии худ шинос шуда будам: мактубҳое, ки дар китоби дарсии “Таҳзиб-ус-сибён”-и ӯ аз номи Муҳаммадфарид, бародари вай ва падару модараш навишта шудаанд, ҳамчун порчаҳои насри бадеии дилчасп бо шавқу рағбат хонда мешуданд ва дар хотирҳо нақш мебастанд. Дар он мактубҳо беҳтарин ҳиссиёти инсонӣ: меҳри пурчӯши падару модар ба фарзанд, дилбастагии фарзанд ба падару модари меҳрубон, тавсифу тарғиби бародарӣ, дӯстӣ, меҳнат, омӯзиши илму ҳунар ва некукорӣ ифода ёфта буданд” [9, с.139].Забони «Таҳзиб-ус-сибён» сода, равон ва оммафаҳм аст. Махсусан, забони баёни номаҳо хеле диққатҷалбкунандаанд, чунки ин номаҳо ба гурӯҳи номаҳои хусусӣ ворид мешаванд ва номаҳои хусусӣ аз обуранги бадеӣ хеле бой ҳастанд.

Маълум аст, ки дар навиштаҳои адибон шаклҳо ва воситаҳои гуногуни морфологии зиёде ҳастанд. Мо дар ин мақола доир ба вижагиҳои категорияи шумораи исм аз рӯйи маводи мактубҳо андешаҳоямонро иброз менамоем.Категорияи шумора яке аз муҳимтарин категорияҳои исм ба шумор рафта, маҳз бо ҳамин категория исм аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад.

Вобаста ба категорияи шумораи исм дар асарҳои забоншиносӣ қайду ишораҳои зиёд мавҷуд аст.Доир ба категорияи шумораи исм устод Садриддин Айнӣ дар мақолаи хеш бо номи «Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик» (Ба муносибати 2-солагии нашри асари доҳиёнаи И.В. Сталин- «Марксизм ва масъалаҳои забоншиносӣ») чунин меорад: «Ҳарчанд (пасвандҳои ҷамъбандии - М.Ш) «он» ва «ҳо» дар ҷамъ кардани исмҳо хоҳ ҷондор бошанд, хоҳ бечон баробар кор фармуданашон асосан мумкин бошад ҳам, қатъи назар аз ҷондорӣ ва бечонӣ, ҷоҳои кор фармуда шудани инҳо дигар –дигаранд: баъзе исмҳоро бо «ҳо» ҷамъ кардан мумкин аст, на бо «он»; баъзе исмҳоро бо «он» ҷамъ кардан мумкин аст, на бо «ҳо» ва исмҳое ҳам ҳастанд, ки (инҳо аксариятро ташкил мекунанд) ҳар кадоми ин суффиксҳоро кор фармудан мумкин аст, лекин нависанда, ё ин ки гӯянда ба оҳанги ҷумлаи худ нигоҳ карда, яке аз ин дуро интихоб мекунад, то ки ҷумлааш оҳангдор ва шинам барояд» [9, с.68].

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки дар мақолаи зикршуда устод Садриддин Айнӣ дар барои мақолаи Шавкат Ниёзӣ, ки дар барои истифодаи пасвандҳои ҷамъбандии «-ҳо» ва «-он» сухан кардааст, фикрашро баён намудааст [9, с.64-73].Профессор Хоҷаев Д. доир ба пасвандҳои ҷамъбандӣ дар осори илмии донишмандони асримиёна мавҷуд будани маълумоти мушаххаси дастуриро таъкид намуда, намунаеро аз он тавзеҳот дар асари хеш чунин овардааст: «Пасванди ҷамъбандии «-гон», бинобар ақидаи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, дар охири исмҳои ҷондор (ба таъбири ӯ «исмҳои зӣ-ҳаётӣ» омада, шакли ҷамъ месозад: бандагон, равандагон, зиндагон). Агар исмҳои бечон (бо таъбири Хоҷа Ҳасани Нисорӣ исмҳои ғайри зӣ-ҳаётӣ) ҷамъ баста шаванд, пасванди ҷамъбандии «ҳо» мегиранд: ҷомаҳо, хомаҳо, номаҳо» [12, с.274].

Забоншинос Ш. Рустамов рисолае бо номи «Исм» таълиф намудааст, ки дар ин рисола муҳимтарин масъалаҳои сарф, махсусан категорияи шумора мавриди баҳси илмӣ қарор гирифтааст. Асаре, ки бевосита ба мавзӯи категорияи ҷамъ бахшида шудааст, «Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик»-и О.Ҷ. Ҷалолов мебошад.

Дар мактубҳои «Таҳзиб-ус-сибён»-и устод Айнӣ тарзҳои ифодаи категорияи шумораи исм аз рӯйи семантикаи худ гуногунанд.Ҳангоми пасванди ҷамъбандӣ қабул кардани исмҳо маъно ва шакли исм дигар мешавад. Яъне, калимаҳо пасванди ҷамъбандӣ гирифта, мафҳуми на як предмет, балки маънои предметҳои зиёдеро дар бар мегиранд.

Дар мактубҳое, ки дар китоби «Таҳзиб-ус-сибён» истифода шудааст, исмҳо ба монанди забони дигар адибон ба воситаи пасвандҳои ҷамъбандӣ ҷамъ баста шудаанд.

Ба мо маълум аст, ки исмҳо бо пасвандҳои –ҳо, -он (-гон, -ён, -вон) ва усули ҷамъбандии арабӣ ҷамъ баста мешаванд.Дар забони адабии муосири тоҷикӣ пасванди ҷамъбандии –ҳо нисбат ба дигар пасвандҳои ҷамъбандии дар боло зикршуда серистеъмол аст. Ин пасванд ҳам бо исмҳои шахс ва ҳам бо исмҳои ғайришахс ҷамъ омада метавонад.

Дар маводе, ки мо мавриди баррасӣ қарор додем, нақши пасванди –ҳо назаррас аст, чунки дар мактубҳо бештар шакли ҷамъ гирифтани исмҳоро бо ин пасванд мушоҳида намудем.Исмҳоро аз рӯйи хусусиятҳои луғавию грамматикиашон, пеш аз ҳама, ба ду гурӯҳ – исмҳои шахс ва исмҳои ғайришахс, ҷудо мекунанд.

Азбаски дар мактубҳо исмҳои шахс дар шакли ҷамъ қариб истифода нашудаанд, мо исмҳоро ба моддӣ ва маънӣ ҷудо кардем.

Исмҳои моддие, ки бо пасванди –ҳо ҷамъ баста шудаанд: **Китобҳое**, ки ин ҷо буд, ҳама аз назар гузашт [10, с.39]. Агар ҳамин китоб дар **китобхонаҳои** шаҳр мавҷуд шавад, як нусха барои фақира фиристонед, бисёр миннатдор мешавам [10, с.39]. Бародар! Муқаррар, дар вақтҳое, ки аз дарс фориғ мешавед, ба **мағозаҳои** китоб сайр мекунед, дар аснои сайру тамошо, агар «Муаллимлар ифтихорӣ» ном китоб ба назаратон вохӯрад, як ҷилд барои камина харидорӣ карда фиристонед [10, с.39]. Имсол **меваҳои** саридарахтӣ хеле хуб аст [10, с.37]. **Зардолуҳоро** хушконида ҷамъ кардем [10, с.37]. Ҳосили **токҳо** низ бад нест [10, с.37]. Ҳар вақт бозор ба нархи муносиб расид, **ғӯлингҳоро** ба шаҳр бурда мефурӯшем [10, с.37]. Зеро ки камина аз **мактубҳои** адибонаи Шумо, муҳтарамиам, бисёр лаззат гирифта, истифодаҳои куллӣ мекунам [10, с.37]. Дар хотир дорам, ҳар вақт тану бадани маро шустушӯ мекардед ва **либосҳои** маро тоза ва покиза менамудед… [10, с.32].Исмҳои маъние, ки бо пасванди –ҳо ҷамъ баста шудааст:Волидаи меҳрубон! Ҳарчанд орзуи дидори Шумо аз ҳама чиз болотар ва азизитар аст, лекин ризои шуморо дарёфтан аз ҳама **орзуҳо** боло аст [10, с.32]. Ҳайф, ки ин **хубиҳо** бекарору нопойдор аст [10, с.38].

Устод Айнӣ кӯшиш кардааст, ки дар мактубҳо пасванди ҷамъбандии тоҷикиро истифода барад. Ҳатто дар калимаҳои арабӣ пасванди ҷамъбандии тоҷикиро истифода кардааст: Фақат чизе, ки сабаби тасаллӣ аст, ба ҷой овардани **насиҳатҳои** шумо аст [10, с.32]. Он ҳама **машаққатҳое,** ки Шумо дар хурдии ман барои тарбияти ман кашидед, дар ёд меояд [10, с.32]. Ҳар гоҳ ки аз дарс фориғ шуда, ба танаффус мебароям, **шафақатҳои** Шумо ягон-ягон аз хотир мегузарад [10, с.32]. Аз лутфу **иноятҳои** Шумо зиёда шодмон ва хурсанд шудам [10, с.40]. Азбаски нопойдории боғу бӯстонро дар назар ҷилва дода, ба тарафи гулзори ҳамешабаҳори адабиёт далолатам карда будед, дар ҷустуҷӯи **мачмӯаҳои** адабӣ шуда, ба мутолиаи онҳо машғул гардидам [10, с.40]. Азбаски аз ин ду китоб бисёр лаззат гирифта зиёда маҳзуз шудам, ба ин **лаззатҳо** ҷаноби муаззиям шарик карданӣ шуда, ин ду китобро ба хидмат фиристодам [10, с.41].Ба воситаи пасванди ҷамъбандии –он мо танҳо ду калима ёфтем- **бомдодон** ва **саромадон**, ки яке исми шахс, дигар исми ғайришахс.

Муҳаққиқ Саид Ҳалимов дар мавриди пасванди ҷамъбандии –он сухан ронда чунин меорад: «Суффикси он ба охири якчанд калима ҳамроҳ шуда, маънои ҷамъ надода вазифаи калимасозиро адо мекунад: бомдодон, саҳаргоҳон, баҳорон, чароғон…» [13, с.28].

Устод Айнӣ дар мактубҳо калимаи **бомдодонро** истифода кардааст, ки вазифаи дар боло зикршударо иҷро кардааст.**Бомдодон,** ки тарафи киштзор гаштугузор мекунам, то назар меандозам, сабзу хуррам аст ва то чашм мекушоям, намунаи боғи Ирам аст [10, с.39].

Дар ин миён «Мунтахаботи адабия ва саҳоифи нафиса» ном мачмӯае, ки осори **саромадони** аҳли адабро доро буд, ба дастам афтод [10, с.40].

Вожаи **саромад** дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба маънои мумтоз, баргузида, сардафтар ва пешво истифода мешавад. Дар мактубҳое, ки дар китоби «Таҳзиб-ус-сибён» истифода шудааст, пасвандҳои (-гон, -ён ва -вон) истифода нашудааст.

Дар мактубҳо барои такрор нашудани шакли ҷамъбандӣ устод Айнӣ аз шакли ҷамъбандии арабӣ низ истифода кардааст. Як калимаро ҳам бо ҷамъбандии тоҷикӣ ва ҳам бо ҷамъбандии арабӣ истифода намудааст: Бародарҷоно! Ҳар вақт ки аз корҳои хона монда мешавам, ба мутолиаи **кутуб** машғул мегардам. Соири авқоташро ба мутолиа кардани **китобҳои** ахлоқӣ ва сайру гашт сарф кунонед [10, с.33].

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки вақте ки падари Муҳаммадфарид– Муҳаммадюсуф ба муаллим Аҳмад-Афандӣ мактуб менависад, аз ҷамъбандии арабӣ бештар истифода кардааст. Соири **авқоташро** ба мутолиа кардани китобҳои ахлоқӣ ва сайру гашт сарф кунонед [10, с.33]. Ҳарчанд камоли мартабаи Шуморо дар боби муаллимӣ медонам, бо вуҷуди ин ба хоҳиши ҳисси падарӣ ба арзи ин чанд **калимот** ба хидмати Шумо ҷасорат менамоям [10, с.33]. Устод Айнӣ вожаи арабии авқотро, ки дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба маънои таом, хӯрок истифода мешавад, ба маънои аслии худ, яъне ҷамъи вақт истифода кардааст. Аз навъи ҷамъбандии арабӣ дар мактубҳо ҷамъбандии шакли шикаста ва солим истифода шудааст: Бинобар ин, хотири худро аз ҷониби **адабиёт**, ки боғест ҳамешабаҳор ва бӯстонест пойдор, машғул доред [10, с.33]. Агар муҳим будани таҳсили илмро намедонистам, ҳар оина таклифатон мекардам, ки **айёми** озодиро дар саҳро гузаронед [10, с.38]. Агар ғалат накарда бошам, аз **таълифоти** фозили муҳтарам Ризоуддин бини Фахриддин буд [10, с.39]. Баъд аз салом арз мешавад, ки лиллоҳ-ул-ҳамд **аҳволи** камина ба офиятмандӣ гузориш дорад [10, с.36]. Хуршеди ҷаҳонтоб ба шохсори **ашҷори** нав партав андохта ва шабнами гаронхоб асбоби сафари худро ҳанӯз муҳайё насохта [10, с.38].

Баъзе калимаҳое, ки дар шакли ҷамъи шикаста дар мактубҳо истифода шудааст, дар забони адабии муосири тоҷикӣ қариб дар истифода нестанд. Ба монанди **ашҷор** (дарахтҳо), **калимот** (калимаҳо). Устод Садриддин Айнӣ ҳамчун устоди сухан ва донишманди забони адабии муосири тоҷикӣ барои ташаккул ва инкишофи забони тоҷикӣ мубориза бурда, боигарии забони классикӣ ва забони умумихалқии гуфтугӯии тоҷикиро устодона бо ҳам омехт ва ба ин забон асарҳои машҳури худро офарид. Мактубҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Садриддин Айнӣ донандаи хуби дастури забони тоҷикӣ буда, дар ифодаи фикру андешаҳо чирадастӣ нишон додааст, ки аз ин ҷиҳат низ намунаи ибрати адибон бояд бошад. Таҳқиқи мукотибаи китоби «Таҳзиб-ус-сибён» нишон дод, ки дар номаҳо меъёри дастурии шумораи исм пурра риоя шудааст.

АДАБИЁТ

1. Аслонова Н. Сайри таърихии нома ва номанигорӣ дар эҷодиёти Садриддин Айнӣ / Н. Аслонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. - 2009. - №8 (56). - С.234-237.
2. Бобомуродов Ш. Баъзе хусусиятҳои луғавии мукотиботи "Таҳзиб-ус-сибён"-и устод Айнӣ / Ш. Бобомуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашни 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016. - С.395-396.
3. Бобомуродов Ш. Корбасти ҷамъбандии исмҳо дар номаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ / Ш. Бобомуродов // Илм ва фановарӣ (бахши филология). - 2014. - №4. - С.4-9.
4. Маҳмадаминов А. Мубоҳисаҳои илмию адабӣ дар номаҳои С. Айнӣ (дар мисоли мукотибаи С. Айнӣ бо М. Турсунзода) / А. Маҳмадаминов, Л.Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2018. - №1. – С.139-147.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. Монография / Н. Маъсумӣ. - Душанбе, 2011. – 385 с.
6. Мирзозода Х. Аҳамияти эстетикии парчаҳои адабии китоби «Таҳзиб-ус-сибён»-и Садриддин Айнӣ / Х. Мирзозода //Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт (Мачмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 1983. – С.166-187.
7. М. Нарзикул. Таърих ва назарияи номанигорӣ. Монография / Нарзикул М. - Душанбе, 2009. – 136 с.
8. Рустамов Ш. Исм. Монография / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1981. – 215 с.
9. С. Айнӣ. Мунтахаби асарҳои илмӣ / Айнӣ С. – Душанбе, 2008. – 256 с.
10. С. Айнӣ. Таҳзиб-ус-сибён / Айнӣ С. – Душанбе: Маориф, 1994. – 47 с.
11. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1967. - С.32-61.
12. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI. Монография / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013. – 344 с.
13. Ҳалимов С.,. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. – Душанбе, 1988. – 100 с.
14. Ҷалолов О.Ҷ. Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик. Монография / О.Ҷ. Ҷалолов. – Сталинобод, 1961. – 187 с.

НАҚШИ КАТЕГОРИЯИ ШУМОРАИ ИСМ ДАР МУКОТИБОТИ «ТАҲЗИБ-УС-СИБЁН»-И УСТОД АЙНӢ

Дар мақола доир ба нақши категорияи шумораи исм сухан меравад. Муаллиф хусусиятҳои пасвандҳои ҷамъбандии исмҳоро дар асоси маводи мукотиботи «Таҳзиб-ус-сибён»-и устод Айнӣ таҳлил карда, саҳми пасвандҳои ҷамъбандии исмҳоро дар забони адабии муосири тоҷикӣ муайян кардааст. Таҳқиқи вижагиҳои сарфии мукотиботи устод Айнӣ барои рушди забони адабии муосири тоҷикӣ, махсусан, забони ҳуҷҷат хеле муҳим аст. Воқеан, дар номаҳои устод Айнӣ хусусиятҳои муҳимми забони адабии тоҷикӣ инъикос гардидааст. Категорияи шумора яке аз муҳимтарин категорияҳои исм ба шумор рафта, маҳз бо ҳамин категория исм аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. Ҳангоми пасванди ҷамъбандӣ қабул кардани исмҳо маъно ва шакли исм дигар мешавад. Дар маводе, ки мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, нақши пасванди –ҳо назаррас аст.

Калидвожаҳо: пасванд, калима, ҷамъбандӣ, категория, сарф, исм, нома, забон, категорияи шумора, исми шахс, ғайришахс, моддӣ ва маънӣ.

РОЛЬ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПЕРЕПИСКЕ «ТАХЗИБ-УС-СИБЁН» САДРИДДИНА АЙНИ

В статье речь идет о роли категории числа имен существительных. Автор анализируя особенности суффиксов образующих множественное число на основе переписки «Тахзиб-ус-сибён» Садридина Айни, определил роль суффиксов образующих множественное число существительных в современном таджикском языке. Исследование морфологических особенностей переписки Садриддина Айни очень важна для развития таджикского литературного языка, особенно языка делопроизводства. Действительно в письмах Садриддина Айни отражены важные особенности таджикского литературного языка. Категория числа является одним из важных категорий имен существительных и имеено данной категорией имя существительное отличается от других частей речи. При принятии суффиксов образующих множественное число изменяется значение и форма существительных. В данной статье указывается на значимую роль суффикса–хо.

Ключевые слова: суффикс, слово, образование множественного числа, категория, морфология, существительное, письмо, язык, категория числа, личное неличное существительное, материальный, смысл..

THE ROLE OF THE CATEGORY OF THE NUMBER OF NAMES IN THE TAKHZIB-US-SIBEN CORRESPONDENCE BY SADRIDDIN AINI

The article deals with the role of the category of the number of nouns. The author, analyzing the peculiarities of the plural suffixes based on the correspondence "Tahzib-us-sibyon" by Sadridin Aini, determined the role of the plural noun suffixes in the modern Tajik language. The study of the morphological features of the correspondence of Sadriddin Aini is very important for the development of the Tajik literary language, especially the language of office work. Indeed, the letters of Sadriddin Aini reflect the important features of the Tajik literary language. The category of a number is one of the important categories of nouns and the noun is given by this category is different from other parts of speech. When accepting the suffixes of the plural, the meaning and form of the nouns changes. This article indicates the significant role of the suffix – ho.

Keywords: suffix, word, plural formation, category, morphology, noun, writing, language, category of number, personal non-personal noun, material, meaning .

Сведения об авторе: ***Мавлонзода Ш.М.*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 935-88-51-47**

Information about the author: ***Mavlonzoda Sh.M.*** - Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor of the department of modern Tajik literary language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel .: **(+992) 935-88-51-47**

УДК: 491.550-54 : 891.550-1

САҲМИ ФИРДАВСӢ ДАР ВОЖАОФАРИНӢ ВА РУШДИ ЗАБОНИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ
(дар асоси вожасозии пасванди «-бон» дар достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ)

Акбарова Д.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ дар таърихи забони адабии тоҷик бонуфузтарин асар аз лиҳози забон, ҳаҷм ва мундариҷа шинохта шуда, Фирдавсӣ бо офаридани ин асари безавол дар қатори бузургтарин симоҳои адабиёти ҷаҳонӣ ҷойгузин гардидааст. Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин радиф гуфтааст: «… Фирдавсӣ бо таълифи «Шоҳнома» дар амри бақою пойдории забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) хидмати босазо ва мондагор анҷом додааст. Наҳзату шукуфоии забони тоҷикӣ дар охири аҳди Сомонӣ ва ибтидои аҳди Ғазнавӣ бо номи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи ӯ пайвастагии ногусастанӣ дорад» [25, с.302]. Ҳамчунин, шарқшиноси олмонӣ С. Нёлдеке ҳангоми таҳлили ҳамосаҳои миллӣ бештар ба ҷиҳати адабию бадеии асар диққат дода, “ Шоҳнома”-ро бузургтарин ҳамосаи дунё номидааст ва ё “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз ҷиҳати арзиши бадеии худ, - менависад Б. Ғафуров, - дар радифи барҷастатарин асарҳои ҳамосии адабиёти ҷаҳон қарор гирифтааст [7, с.517].

Зеро дар ин шоҳкории беназир, ки тамоми шабу фарози зиндагӣ, таърих, мубориза, пайкор, забон, фарҳанг, урфу одат, тамаддуни мардуми эронитабор тасвиру тараннум ва инъикос гардидааст, бузургиву шаҳомати таърихи пурифтихори ниёгонамон бо таркиби бойи луғавӣ, фасоҳати забон, тарзи баёни рангин, ороиши боназокати каломи бадеъ ба зевари назм кашида шудааст. Ва ин асари мондагор дорои захираи луғавии ғанӣ ва вижагиҳои ҷолибу барҷастаи забонӣ буда, аз ҷиҳати дарбаргирии манзараи комили сохтори луғавии забони адабии тоҷик ва эҳёи суннатҳои ачдодони мо дар бахши фарҳангу забон, ки дар замони салтанати арабҳо хеле коста гардида буданд, ҳамсангу ҳампояи хешро дар таърихи пурфохира ва дарозои тамаддуну адабиёти мо доро нест ва барои рушду инкишоф, пешрафту мукаммал гардонидани таркиби луғавии забони адабии имрӯзаи тоҷик, забони осори илмӣ, забони васоити ахбори омма, истилоҳот ва истилоҳсозӣ манбаъ ва заминаи бузургу бойи луғавист.

Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқ ва баррасии забони осори ин абармард, ки ба қавле, перомуни аҳаммияти забонии “Шоҳнома”, сухани аввал ва охирро худи Фирдавсӣ гуфтааст: “Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ”... дорои аҳаммияти бузурги назариявӣ ва амалӣ буда, бо ҳамин далел тадқиқи забони осори Фирдавсӣ дар илми забоншиносии олам ҳамеша муҳимму зарурист.Лозим ба ёдоварист, ки тадқиқи осори гаронбаҳои адибони классики форсу тоҷик барои муайян намудани раванди таърихии забон замина фароҳам меоварад ва омӯзиши забону услуб, бахусус, қисмати вожашиносӣ, дар асоси осори адибони классики форсу тоҷик аҳаммияти аввалиндараҷа дошта, тавассути он нишон додани асолати забонҳои форсиву тоҷикӣ ва инъикоси таҳаввулоту тағйироти он дар давраҳои гуногун амалӣ мегардад. Ба ақидаи забоншиноси рус Будагов Р.А. «Тадқиқи осори классикӣ барои муайяну равшан кардани тараққиёти забони адабии ҳозираи тоҷик ва тағйироти сохти грамматикии он аҳаммияти калон дорад, чунки дар асоси маълумоти таърихии забон проблемаҳои муҳимми забон, аз ҷумла, ҳолати имрӯзаи онро фаҳмидан мумкин аст» [5,с.5].

Забоншиноси варзида, профессор М.Н. Қосимова низ ин нуктаро бамаврид таъкид кардааст: “...тадқиқу таҳлил ва омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ёрии калон мерасонад” [10,с.3]. Дар таърихи забон ва таърихи забони адабии тоҷик гавҳарҳои ноаёни забони тоҷикӣ нуҳуфтаанд, ки кашфи онҳо боиси ғанӣ гардидани илми забоншиносии тоҷик ва фарҳанги маънавии мардум мегардад. Ҳамчунин, дар замони нави рушди сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангию иҷтимоӣ омӯзишу тадқиқи забони тоҷикӣ аҳаммияти байналмилалӣ касб менамояд.Забони адабии тоҷик аслан дар асри Х баъди шакли хаттӣ-китобӣ гирифтан ба як қолаби муайян даромад, ки ин қолаб бо ташаккулу таҳаввулот то имрӯз риоя шуда меояд. “Шоҳнома”, ки беҳтарин намунаи назми асри Х ва адабиёти форсу тоҷик ба шумор рафта, яке аз бузургтарин ҳамосаҳои ҷаҳонист, барои аз нуқтаи назари забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърихӣ ва этнографӣ омӯхтан чун маводи гаронбаҳое махсуб меёбад ва вобаста ба арзишмандӣ ҳамеша мавриди омӯзиши олимону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Дар ҳамин радиф, “Шоҳнома”-ро донишманди эронӣ Муҳаммад Нудушан дар китоби худ “Сарви сояфикан” “Китоби китобҳо, китоби зиндагию марг” номида, қайд мекунад, ки: “он зиндакунандаи Аҷам ва забони форсӣ” аст ва “аз ин рӯ, ҳар замону ҳар сарзамин метавонад худро дар он бозёбад” [15, с.1].Таҳлилу таҳқиқи «Шоҳнома» нишонгари он аст, ки ин ганҷинаи нодир пур аз вожаҳои асилу таркибҳои хуб ва истилоҳоти адабӣ буда, шеъри Фирдавсӣ дар тӯли садаҳои дароз ин ҳама вожа ва истилоҳҳоро дар паноҳи ҳифозати худ гирифтааст ва Фирдавсӣ ягона суханварест, ки аз вожаҳои аслии форсии тоҷикӣ аз ҳама бештар истифода кардааст. Ба андешаи муҳаққиқон дар “Шоҳнома” миқдори вожаҳои иқтибосӣ, махсусан иқтибосии арабӣ хеле кам (тақрибан 900 вожа) корбурд шудааст. Бо ҳамин далел, тадқиқи забони осори Фирдавсӣ дар илми забоншиносии олам ҳамеша мубрам боқӣ мемонад.Сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ дар мақолааш “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” шоҳасарро ҳам аз ҷиҳати адабию бадеӣ ва ҳам аз ҷиҳати забонӣ тадқиқ намуда, гуфта буд: “Забони “Шоҳнома” содатарин ва софтарини забонҳои классикони Эрон аст. Ин забон ҳарчанд (чунонки тазкиранависон мегӯянд) тамоман беарабӣ набошад ҳам, бо вуҷуди ин ки дар замони истилои араб бар Аҷам навишта шудааст, ба дараҷае, ки

бе арабӣ гуфтан тавон, камарабист. Бештарин арабиҳои дар ин китоби бузург кор фармудашуда ҳам монанди **ҳадя, аҳсан, ғам, навбат** арабиҳои ба забони форсӣ ҳазмшуда, ё ин ки монанди **малак, фалак, ҷазо, қадар** исмҳои ба ҳар форсизабон фаҳмо мебошанд. Ба ҳар ҳол, арабиҳои авомнофаҳмо кам андар кам аст" [2, с.43]. Ҳамчунин, устод С. Айнӣ суханони мунаққиди асри XIX Зиёпошои Усмониро аз туркӣ тарҷума карда меорад: «Фирдавсӣ барои ба вуҷуд овардани «Шоҳнома» 30 сол ранҷ кашид. Дар ҳақиқат, як асари номурдани ба вуҷуд оварда. Тулӯи офтобро дар 120 ҷой 120 ранг тасвир кард, ки яке бар дигаре монанд нест…» [2, с.103] ва ё "Меҳнати якумраи ӯ – "Шоҳнома", - гуфта буд мусташриқи рус С. Брагинский [3, с.276].

Воқеан, аз тарафи як шахс ба ин миқдор ва ба ин мазмуну мундариҷа офаридани чунин ҳамоса нишони камолоти ақлӣ ва физиологии тафаккури инсонист. Вақте ки адиби немис Ф. Волф (соли 1934) луғати "Шоҳнома"- ро дар муддати 20 сол тартиб дод ва шарқшиноси франсавӣ Ж.Моль "Шоҳнома"-и тайёрро ба забони франсузӣ, боз ба наср, дар муддати 40 сол баргардондааст, "ки аҳлу адаби фазли Фаронса... онро қаҳрамонӣ донистаанд", дар хусуси қаҳрамонии бемисли Фирдавсӣ забон очизӣ мекашад. Аз ин ҷост, ки И.С. Брагинский гуфта буд: "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ, ҳатто на баҳр, ин комилан укёнус аст" [4, с.24].Қобили зикр аст, ки аз ҷиҳати дарбаргирии луғат "Шоҳнома" он қадар ғанӣ аст, ки назираш дар ягон асари дигар нест. Зимни таҳлили "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" Ҳ. Рауфов миқдори абёти аз Фирдавсӣ истифоданамудаи фарҳангро 765 байт гуфтааст, ки аз 360 шоири номбаршуда аз ҳеҷ як шоири дигар ба ин миқдор истифода нашудааст [19, с.139]. Ин рақамҳо нишонаи бойигарии луғавӣ, сермаъноии калимаҳо ва истифодаи бамавқеи вожаҳо дар асар ба шумор меравад.

Бинобар ин, қарор додем, ки дар мақолаи хеш саҳми Фирдавсиро дар вожаофаринӣ ва рушди забони форсӣ-тоҷикӣ дар асоси вижагиҳои вожасозӣ ва корбурди пасванди вожасози **«-бон»** дар яке аз достонҳои калонтарини "Шоҳнома"– достони "Сиёвуш" муайяну баррасӣ намоем, зеро «Шоҳнома» ганҷинаи бузурги сухан, ёдгории безаволи хаттӣ буда, таркиби луғавии достон ғанӣ ва рангоранг аст. Саҳми Фирдавсӣ дар эҳёи забони форсии тоҷикӣ низ беандоза бузург буда, "...дар инкишофи забони адабӣ ва дар муайян намудани қонуниятҳои инкишофи он нақшу таъсири ниҳоят бузурге гузоштааст" [10, с.469].Рушду такомули забон дар даврони гуногун ба омилҳое ҳамбастагӣ дорад. Аз маъмултарин авомили забонӣ бо роҳи вожасозӣ рушду нуму кардани он аст. Ин роҳи тараққиёти забон дар тамоми даврaҳои таърихӣ, дар забони форсии тоҷикӣ мушоҳида мешавад ва тайи рушди ин забон дар ҳама услубҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки бар пояи қолабҳои суннатии вожасозӣ танзим ва такмил ёфтаанд. Вожасозӣ дар такмилу инкишофи забон нақши ниҳоят бузургу назаррас дошта, барои пурраву мукаммал ифода кардани мафҳумҳои нави дар ҷараёни дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва илмиву маданӣ пайдошуда, инсонҳо аз ҳама имконоту воситаҳои вожасозӣ истифода бурда, таркиби луғавиро бою ғанӣ гардониданд.Калимасозӣ соҳаи мустақилу алоҳидаи забоншиносӣ буда, "...воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон мебошад" [21,с.6,93; 14,с.37]. Мавзӯи омӯзиши он калимаҳои сохташудае мебошанд, ки бо тарзу усулҳои гуногун дар забон падид меоянд.

Ҳар як вожае, ки бо роҳи вожасозӣ сохта мешавад, бояд ба сохти грамматикӣ ва қонунҳои дохилии забон пурра мувофиқат кунад. Муҳаққиқи таърихи забон, профессор Лившитс А.В. дар ин бора қайд кардааст: "Калимасозӣ яке аз воситаҳои асосии бойшавии таркиби луғавӣ ба шумор меравад. Тағйирот ва инкишофу такомули калимасозиву шаклсозӣ мувофиқи талаботи қонунияти доимии забон ба амал меояд ва ба сохти грамматикии забон алоқаи хеле мустаҳкам дорад" [11, с.87].Тамоми роҳу воситаи вожасозӣ имрӯз дар забоншиносии тоҷик муайян шудааст ва рисолаву мақолоти зиёде рӯйи кор омадаанд [14, с.37-45; 8, с.128-131; 6, с.88-89; 9; 10; 11; 16; 18; 20; 21; 23; 26].

Яке аз сермаҳсултарин роҳи вожасозӣ роҳи морфологии вожасозӣ [8, с.135; 10, с.39] мебошад, ки дар забони адабии тоҷик хеле сермаҳсул буда, бо вандҳо (аффиксҳо) сохта шудани вожаҳо ва вожаҳои мураккабро дар бар мегирад [6, с.88-89].

Вожасозӣ тавассути пасвандҳо дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ дорад. Тадқиқи маъхазҳои қадимӣ бозгӯйи онанд, ки забони тоҷикӣ имконоти васеи вожасозӣ дошта, то кунун ин асолат ҳифз шудааст. Инро дар мисоли вожасозии пасванди **«-бон-»** дар достони «Сиёвуш» баррасӣ менамоем.Пасванди **«-бон-»** аз ҷиҳати таърихи пайдоиш вожаи мустақилмаъност. Он решаи феълӣ дошта, дар давраи қадими забонҳои эронӣ ва авестоӣ дар шакли *$\sqrt{pā}$ (у) – «посбонӣ кардан» *- pana- ё *pavan- ро гирифтааст, ки дар форсии миёна ҳам (-pan ва -ban) вомехӯрад. Пасванди **-бон** ба маънои томи калимасозиаш ифодагари маънои «нигаҳбон» аст, ки аз феъли эронии қадим $\sqrt{pā}$ (у)- «муҳофизат кардан» манша мегирад [18, с.78]. Ташаккули таърихии морфемаи мазкурро ба тариқи зайл овардан мумкин аст: -бон < ф.м.-pān ё –bān < эр.*pāna-ё*-pavan-аз эр. *$\sqrt{pā}$ (у)-, авестоӣ pā- (муҳофизат кардан, посбонӣ кардан). Дар забони форсии миёна дар шакли **-pān** ифода ёфта, аз рӯйи этимология ба қисмати дуюми калимаҳои мураккаби форсии миёна **-pāna** рафта мерасад [23, с.23; 16, с.210].

Шаклҳои дигари пасванди **–бон –вон, -вона** [26, с.187; 16, с.210, 219], - **пона** мебошанд, ки дар забони "Шоҳнома" танҳо **-бон** ва **–вон** корбурд ёфтааст.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик варианти фонетикии пасванди «**-бон**»- ро дар баъзе вожаҳои таърихан мураккаб дида метавонем, ки шакли қадимаи худро нигоҳ доштаанд: **ангушпона, дастпона**.Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» доир ба морфемаи **-бон** ва вижагиҳои он чунин менависад: «Ва он «бо»-ю «алиф»-у «нун»-е аст, ки дар авохири асмоъ (номҳо) маънии нигоҳ доштани он чиз диҳад, чунонки «ғалабон»-у

«боғбон»-у «дарбон» [24, с.190].Дар «Ғиёс-ул-луғот» ба маънои номи дарахт, ранг ва лавн, тир ва ҳамзамон ҳамчун морфемаи маъносоз, ба маънии доранда ояд, чун **филбон** [13, с.113].

Вожаи **бон** дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ ёфтааст: «**Бон** - ба маънии бом аст, ки тарафи берунии сақфи хона бошад ва муҳофизаткунанда ва нигаҳдорандаро низ гӯянд, вақте ки ба калимае таркиб шавад, ҳамчу: **боғбон** ва **дарбон** ва **нигаҳбон** ва амсоли он…» [12, с. 150].Ҳангоми гурӯҳбандии исми фоили таркибӣ, ки онро ба ҳашт қисм муносиб медонад, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ доир ба вожасозии пасванди «–**бон**» овардааст: «…Ҳаштум, «бон» ва он сивои маънии фоъилият, маънии муҳофизат низ пайдо намояд, чун «филбон» ва «шутурбон» ва «мехрубон» ва ғайра. Ба маънии нигаҳдорандаи фил, нигаҳдорандаи шутур ва нигаҳдорандаи меҳр» [22, с.54].

Оид ба ду вижагии пасванди «**-бон**» (ба морфемаи вожасоз табдил ёфтан ва дар ҷараёни гузариш ба он) ва вазифаҳои грамматикии он дар адабиёти илмӣ маълумотҳои зиёде мавҷуданд. Аз ҷумла, дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» омадааст: «Дар забони адабии ҳозираи тоҷик морфемаи **-бон** маънои луғавии худро барҳам дода, ба категорияи пасванди калимасоз гузаштааст…» [6, с.112].

Дар таҳқиқотҳои Ш. Рустамов [21, с. 129] низ ин нукта қайд ёфта, оварда мешавад, ки пасванди «**-бон**» бо исмҳои сохтааш маъноҳои касбу кор, машғулият, муносибат, предмет ва ғайраро доро мебошад.Аз мисолҳои достони «Сиёвуш» аён гардид, ки пасванди «**-бон**» бо исмҳо омада, вожаҳои ифодакунандаи шахс сохтааст ва исмро аз як гурӯҳи луғавию грамматикӣ ба дигар гурӯҳи луғавию грамматикӣ табдил додааст. Бояд тазаккур дод, ки дар асари таҳқиқшаванда бо ин пасванд 12 вожа сохта шудааст, ки онҳо шахсро аз рӯйи муносибатҳои зерин ифода мекунанд:

а) Аз исмҳо, исми нав месозад, ки шахсро аз рӯйи касбу кор ва машғулияташ мефаҳонад: **бож+бон, рӯд+бон, ҷаҳон+бон, пос+бон, рӯз+бон, шу+бон, шутур+бон.** Вожаи **божбон** 2 маротиба, **рӯдбон** 1 маротиба, **ҷаҳонбон** 2 маротиба, **посбон** 3 маротиба, **рӯзбонон** 12 маротиба, **мизбон** 1 маротиба, **шубон 6** маротиба ва **шутурбон** 1 маротиба дар достон истифода гардида, дар қолаби зерин сохта шудаанд: **«асоси вожа исмҳои содаи моддӣ»+ пасванди «-бон»: божбон, рӯдбон, посбон, шубон, рӯзбон, ҷаҳонбон, шутурбон, мизбон:**

Чу бишнид аз ӯ **божбон** гуфтугӯй,
Сӯи Гев кард он гоҳе тез рӯй [1, Ҷ.3, с.335].

Чунон хор гашт аз ӯ **рӯдбон**,
Ки ҷонро ҳаме гуфт падрудмон [1, Ҷ.3, с.339].

Зи паймудани роҳу ранҷи шабон,
Мар он ҳар дуро Гев буд **посбон** [1, Ҷ.3, с.312].

Чу бишнид Гев ин сухан хира монд,
Забонро ба номи **ҷаҳонбон** биронд [1, Ҷ.3, с.301].

Шутурбон зи ҳар чиз пур карда бор,
Шутурҳои пурбору чандин қатор [1, Ҷ.3, с.111].

Агар шоду хандон бувад **мизбон**,
Бад-он шаҳри хуррам ду ҳафта бимон» [1. 3, с.169].

Сипоҳат бад-ӯ боз гардад ҳама
Набошад **шубон**, чун набошад рама [1, Ҷ.3, с.183].

Вожаи **рӯзбонон** дар асар 12 маротиба истифода гардидааст, ки ҳамеша дар шумораи ҷамъ, яъне бо пасванди ҷамъбандии **-он** омадааст:

Биёмад ба даргоҳу ӯро бибурд,
Басе зишт бар **рӯзбонон** шумурд [1, Ҷ.3, с. 228].

б) Исмҳо бо пасванди «**-бон**» омада, чигунагии шахс ва муносибати ӯро мефаҳмонанд: **нигаҳбон, мехрубон.** Вожаи **нигаҳбон** 3 маротиба ва вожаи **мехрубон** 8 маротиба истифода шудаанд, ки дар қолаби «**асоси вожасоз исми содаи маънӣ» + пасванди «-бон»** сурат гирифтаанд: **нигоҳ+бон= нигоҳбон, меҳр+бон= мехрбон:**

Нигаҳбони ӯ ман басам бегумон,
Ҳаме бингарад то чи гардад замон [1, Ҷ.3, с. 183].

Бад-ӯ гуфт Гарсеваз: «Эй **мехрубон**,
Ту ӯро бад-он сон, ки дидӣ, мадон [1, Ҷ.3, с. 191].

Вожаи **мехрубон** ҳамчун асоси вожасоз бо пасванди вожасози -ӣ омада, исми ифодагари номи амал сохтааст:

Бад-он **мехрубонӣ** дили шаҳрёр
Ба сони дарахте пур аз баргу бор [1, Ҷ.3, с. 95].

Ин вожа бандакҷонишини шахси дуюми шумораи танҳо қабул кардааст.

Азеро касе к-ат бидонад ҳаме,
Ба ҷуз **меҳрубонат** нахонад ҳаме [1, Ҷ.3, с. 236].

Дар байти зерин вожаи меҳрубон аломатро ифода кардааст:

Фаришта ба хӯю чу анбар ба мӯй,
Ба дил **меҳрубон**у ба ҷон меҳрҷӯй [1, Ҷ.3, с. 144].

Ҳамчунин вожаи меҳрубон бо пасванди дараҷасози **-тар** омада, дараҷаи қиёсии сифатро ифода кардааст:

Манам **меҳрубонтар** зи Афросиёб,
Ба рӯи ту бинам маҳу офтоб [1, Ҷ.3, с. 199].

в) Бо пасванди «**-бон**» аз асоси замони гузаштаи феъл исм сохта мешавад, ки шахсро аз рӯйи амал ифода мекунад: **дидбон**. Забоншинос Ш. Рустамов ин гуфтаро дар асарҳояшон овардаанд [21,с.129; 8,с.134], аммо муҳаққиқи «Шоҳнома» О. Қосимов [9,с.49] ин ақидаро рад намуда, пайдоиши вожаи **дидбонро** на аз феъли **дидан**, балки мувофиқи луғати забони Авесто аз вожаи **daeza-** ***диж, қалъа, дида,*** ки дар забони порсии қадим дар шакли ***дида*** вомехӯрад, меҳисобад [17,с.52]. Ин вожа дар достон танҳо 2 маротиба истифода гардида, ҳамчунин бо бандакчонишини шахси сеюми шумораи танҳо омадааст:

Чу дар шаҳри солори туркон расид,
Хурӯш омадӣ **дидбонаш** бидид [1, Ҷ.3, с. 102].

Вожаи **дидбон** дар шакли **дидабон** низ як маротиба мушоҳида гардид:

Ҳамон **дидабон** бар сари кӯҳсор,
Набинад ҳаме лашкари бешумор [1, Ҷ.3, с. 244].

Вожаи **дижбон** гарчанде дар «Шоҳнома» серистеъмол бошад ҳам, дар достони «Сиёвуш» истифода нагардидааст.

г) Пасванди **-бон** бо исми содаи маънӣ омада, исми модӣ месозад. Вожаи **бодбон** ба ҳамин гурӯҳ мансуб аст, ки дар достон танҳо 2 маротиба истифода гардида, дар қолаби: «**асоси вожасоз исми содаи маънӣ**» **+пасванди «-бон»: бодбон** сохта шудааст:

Наванде кучо **бодбонаш** нав аст,
Нишасте, ки забои Кайхусрав аст [1, Ҷ.3, с. 335].

Аз мисолҳои мушоҳидагардида маълум гардид, ки пасванди -бон бо исмҳои ифодагари маъноҳои номи табиию ҷуғрофӣ, вақт, маҳал, ҷой, ҳайвонот, иморат, ашё ва ғайра корбурд гардидааст.Исмҳои шахсе, ки бо воситаи пасванди «**-бон**» сурат гирифтаанд, дорои баъзе вижагиҳои грамматикӣ мебошанд:

1. Ин вожаҳо дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, муайянкунанда, пуркунанда ва хабар омадаанд;
2. Вожаҳои номбурда қобилияти қабул кардани пешоянду пасояндҳоро дошта бошанд ҳам, дар достон бо чунин имконият истифода нашудаанд (ғайр аз вожаи меҳрубон, ки он аслан сиффат аст).
3. Дар асари таҳқиқшаванда вожаҳои «**посбон**», «**чаҳонбон**», «**нигаҳбон**», «**дидбон**», «**меҳрубон**» чун дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар шакли асоси вожасоз истеъмол меёбанд, ки онҳо пасванди **–ӣ-**ро қабул мекунанд: **чаҳонбонӣ, нигаҳбонӣ, дидбонӣ, посбонӣ, меҳрубонӣ.**
4. Исмҳои шахси мазкур танҳо дар шумораи танҳо кор фармуда шудаанд, ба истиснои вожаи **рӯдбонон**;
5. Дар асари номбурда ин исмҳо ба сифати ҷузъи номии вожаҳои таркибӣ кор фармуда нашудаанд;
6.Вожаҳои **дидбон** ва **бодбон** бо бандакчонишини шахси сеюми шумораи танҳо **-аш**, вожаи **меҳрубон** бо бандакчонишини шахси дуюми шумораи танҳо **-ат** омадаанд.
7.Пасванди **-бон** дар достон пасванди камистеъмол мебошад.

Ҳамин тариқ, таъкиди ҳамин нукта басе бамаврид аст, ки забони «Шоҳнома» намунаи барчастаи забони форсии дарӣ буда, шоири тавонову беҳамто - Ҳаким Абулқосим Фирдавсии Тӯсӣ тавассути эҷоди ин шоҳасар тавонистааст, ки бузургӣ, ҳашамат ва ғановати бемушобеҳаи забонамонро дар баёну нақли таърих, тамаддун, фарҳанг, урфу одати ачдодону ниёгонамон бо услубу сабки хосаи хеш нишон диҳад ва бо вожаофаринӣ ва истифодаи вожаҳои аслии тоҷикӣ таркиби луғавии забонамонро ғанӣ гардонда, ба забони ноби тоҷикӣ умри ҷовидона бахшидааст.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.3. – Душанбе: Адиб, 1988. - 528 с.
2. Айнӣ С. Кулиёт. Ҷилди 11 (китоби якум). - Душанбе: Ирфон, 1963. - 547 с.
3. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И.С. Брагинский. – М.: АН СССР, 1956. - 496 с.
4. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литератур / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.
5. Будагов Р.А. Слово и его значение / Р.А. Будагов. - Л.: ЛГУ 1974. - 66 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. -Душанбе: Дониш, 1985.-356 с.
7. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон / Б.Ғ. Ғафуров. - Душанбе: Ирфон, 1983. – Кит. 1 – 704 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қ.1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф, 1982. - 464 с.
9. Касимов О. Лексика и словообразование в "Шахнаме" Абулкасима Фирдоуси / О. Касимов. - Душанбе: Дониш, 2016. – 348 с.
10. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова. – Қ.1. - Душанбе, 2012. - 568 с.
11. Лившиц В.А. О внутренних законах развития таджикского языка / В.А. Лившиц // - Из.в.отд.общ.наук. АН Тадж. ССР, 19954. - № 5 / 3. - С. 87-104.
12. Муҳаммадҳусейн Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. - Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
13. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 2. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
14. Муҳаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967. - С.37-45.

15. Нудушан Муҳаммадалӣ. Сарви сояафкан / Муҳаммадалӣ Нудушан. – Техрон: Интишороти Яздон, 1383. - 176 с.
16. Основы иранского языкознания. Новоперсидские языки. - М., 1982. - 527 с.
17. Озаргушасп Муъбади Фирӯз. Бахше аз фарҳанги «Авасто» / Муъбади Фирӯз Озаргушасп. - Техрон, 1337. – 104 с.
18. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М., 1973. - 200 с.
19. 19.Рауфов Ҳ. «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ.Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 192 с.
20. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1972. - 79 с.
21. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаҳои ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 220 с.
22. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. - Душанбе, 1998. - 116 с.
23. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском язык / Т.Д. Чхеидзе. - Тбилиси, 1969. – 141 с.
24. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам. - Душанбе, 1991. - 232 с.
25. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. – Душанбе: Эр-граф, 2016. - 491 с.
26. Horn P. Neupersischen Schriftsprache // Grundriss der iranischen philology. Bd.1. - Abt. 2. -Strassburg, 1898-1901. – s. 1-200. C.

САҲМИ ФИРДАВСӢ ДАР ВОЖАОФАРИНӢ ВА РУШДИ ЗАБОНИ ФОРСӢ- ТОҶИКӢ

(дар асоси вожасозии пасванди «-бон» дар достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ)

Дар мақола саҳми Фирдавсӣ дар вожаофаринӣ ва рушди забони форсӣ- тоҷикӣ дар асоси вижагиҳои вожасозии пасванди **бон-** дар достони «Сиёвуш» баррасӣ гардидааст. Муаллиф қайд мекунад, ки «Шоҳнома»- и безаволи Фирдавсӣ ганҷинаи бузурги луғавӣ буда, дар таърихи забони адабии тоҷик бонуфузтарин асар аз лиҳози забон, ҳаҷм ва мундариҷа шинохта шудааст, ки таҳлилу таҳқиқи он барои муайян намудани вижагиҳои забонӣ ва қонуниятҳои инкишофи забони адабӣ муҳим мебошад. Муаллиф кӯшидааст, ки вижагиҳои вожасозии пасванди «**-бон»-** ро дар яке аз достонҳои калонтарини ин шоҳасар - достони «Сиёвуш» баррасӣ намояд.

Калидвожаҳо: “Шоҳнома”, достони “Сиёвуш”, забон, вожа, вожасозӣ, вожасозии сарфӣ, ванд, пасванд, вандҳои калимасоз, пасвандҳои калимасоз.

ВКЛАД ФИРДОУСИ В СЛОВООБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

(на материале словообразования постфикса «-бон» в поэме «Сиявуш» из эпоса «Шахнаме» Абулькасыма Фирдоуси)

В статье рассматривается вклад Фирдоуси в словообразование и развитие персидско-таджикского языка на материале особенностей словообразующего постфикса **бон-** в поэме «Сиявуш» Абулькасыма Фирдоуси. Автор отмечает, что уникальная поэма «Шахнаме» Фирдоуси является неисчерпаемым источником слов, который в истории таджикского литературного языка признается одним из величайших произведений, отличающихся своими языковыми особенностями, всеобъемлемостью содержания и формы. В связи с этим изучение и анализ языковых особенностей этой поэмы беспорно актуальны для современного языкознания. Автор статьи стремился к тому, чтобы рассматривать особенности словообразующего постфикса «-бон» на материале одной из крупнейших поэм - «Сиявуш».

Ключевые слова: “Шахнаме”, поэма “Сиявуш”, язык, слово, словообразование, морфологическое словообразование, аффикс, постфикс, словообразовательные аффиксы, словообразовательные суффиксы.

THE CONTRIBUTION OF FIRDOUSI IN WORD FORMATION AND DEVELOPMENT OF PERSIAN-TAJIK LANGUAGE

(on the material of postfix word formation “-бон (bon)” in the poem «Siyavush» from the poem “Shahnameh”)

The article deals with the contribution of Firdousi in word formation and the development of the Persian-Tajik language on material features of the word forming postfix -бон (-bon) in the poem “Siyavush” by Abulkasim Firdousi. The author notes that the unique poem “Shahnameh” by Firdousi is an inexhaustible source of words, in the history of the Tajik literary language is recognized as one of the greatest works, distinguished by its linguistic features, comprehensive content and form. In this regard, the study and analysis of the language features of this poem, indisputably, are relevant to modern linguistics. The author of the article strove to consider the features of the word-forming postfix “-bon” on the material of one of the largest poems - “Siyavush”.

Key words: “Shahnameh”, the poem “Siyavush”, language, word, word formation, morphological word formation, affix, suffix, word-forming affixes, verb, word-forming suffix.

Сведения об авторе: ***Акбарова Давлатби Нусратуллоевна*** - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **akbarovadavlatbi@mail.ru**. Тел.: **981-06-66-72**

Information about the autor: ***AkbarovaDavlatbiNusratulloevna*** - Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of Tajik Languageand Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **akbarovadavlatbi@mail.ru.** Tel.: **(+992) 981-06-66-72**

УДК: 491.550+492.7.09

ДАР БОРАИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР АСРҲОИ XVIII-XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Чумъаев М.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёти асрҳои XVIII-XIX бар замми мураккабаёниву истеъмоли зиёди иқтибосоти арабӣ тақлид ба забону услуби Бедил тарзи баёнро боз ҳам душвор гардонд. Умуман, ба ақидаи мутахассисон *«забони насри бадеӣ то нимаи асри XIX асосан бо роҳи мураккабшавии тарзи ифода ва торафт вазниншавии таркиби луғавӣ воқеъ гардидааст»* [11,с.190]. Аммо дар нимаи дуюми асри XIX аз тарафи Аҳмади Дониш ва пайравонаш як қадар кӯшиши сода кардани забон ба назар мерасад. Муҳаққиқ Н. Маъсумӣ дар бораи забон ва услуби Аҳмади Дониш сухан ронда, кӯшишҳои ӯро дар самти сода кардани забон ҳамчун *«ислоҳоти нахустин»* арзёбӣ менамояд ва дар осори онҳо истифода гардидани *«калима ва ибораҳои аз забони зиндаи халқ гирифташуда ва тарафдорӣ карда шудани принсипи соданависии анъанавӣ»*-ро дар забон ҳамчун *«ҳодисаи муҳимми прогрессивӣ»* арзёбӣ менамояд [9,с.5]. Ба ақидаи Н. Маъсумӣ бо вучуди пеш гирифтани

усули соданависӣ Аҳмади Дониш дар шароити он замон *«аз истеъмоли аз ҳад зиёди калима ва ибораҳои арабӣ халосӣ надошт»* [9,с.6]. Дар осори Аҳмади Дониш дараҷаи истеъмоли иқтибосоти арабӣ ба *«мавзӯъ, мавқеъ ва тарзи муҳокима»* вобаста мебошад [9,с.6]. Аҳмади Дониш ҳангоми баррасии *«масъалаҳои таърихӣ, илмӣ-фалсафӣ ва динӣ»* унсурҳои забони арабиро ниҳоят зиёд истеъмол мекунад ва ба ақидаи Н. Маъсумӣ *«нависанда истеъмоли онҳоро (калима ва ибораҳои душворфаҳми арабиро – Ҷ.М.) ҳамчун нормаи луғавӣ ва терминологии замонҳои гузашта ва давраи худ зарур ва лозим донистааст»* [9,с.6]. Аммо Н. Маъсумӣ забони ҳачв ва тасвири бадеии Аҳмади Донишро *«хеле равон ва сода»* арзёбӣ намуда, инро натиҷаи *«кам кор фармуда шудани элементҳои номафҳуми арабӣ ва равшанбаёнии махсуси нависанда»* меҳисобад ва таъкид менамояд, ки дар чунин маврид истифодаи калима ва ибораҳои ҷудогонаи арабӣ аз тарафи нависанда аҳаммияти услубӣ дошта, ба хотири тавсифи *«шароит, ҳодиса ва ё шахс»* истеъмол гардидаанд [9,с.51]. Аммо сарфи назар аз кӯшишҳои содабаёнӣ *«дар забони нисбат ба ҳамон вақт як андоза равону сода шуморидашавандаи Дониш калима ва ибораҳои зиёди арабӣ дучор мешаванд, ки нависанда онҳоро ҳамчун нормаи муқаррарии забони адабии давраи худ кор фармудааст...»* [9,с.6], яъне бо вуҷуди пеш гирифтани равияи соданависӣ Аҳмади Дониш дар маҷмӯъ аз истеъмоли зиёди калимаҳои арабӣ дар канор буда наметавонист. Аз ин ҷост, ки тасвирҳои бадеии ӯ нисбатан сода бошанд ҳам, каломи илмию фалсафии ӯ хеле душворфаҳм мебошад [9,с.53-54]. Н. Маъсумӣ дар тадқиқоташ барои исботи ақидаи худ дар мавриди мавқеи назаррас доштани иқтибосоти арабӣ дар осори Аҳмади Дониш аз осори нависанда як миқдор калимаҳои арабиро меорад, ки барои хонандаи имрӯза душворфаҳм мебошанд ва зиёд будани чунин калимаю ибораҳоро дар осори асосгузори равияи маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна таъкид менамояд [9,с.6-7]. Ҳарчанд дар истифодаи *«бойитгарии забони халқ»* Аҳмад Маҳдуми Дониш идомадиҳандаи анъанаҳои неки эҷодии *«Рӯдакӣ Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Сайидо ва беъзеи дигар»* адибони классик ҳисобида шуда, *«ҳам дар кирдор ва ҳам дар гуфтор ба халқ мурочиат карданро муҳим»* медонист, вале дар эҷодиёти ӯ миқдори *«калима ва таъбирҳои ба омма номафҳуми арабӣ»* назар ба калимаву таъбирҳои *«аз забони зиндаи халқ гирифташуда»* зиёдтар арзёбӣ мешавад [9, с.7-9].

Адабиётшинос Р. Мусулмонқулов шаклу мазмуни асарҳои Аҳмади Дониш ва пайравони ӯро диққатҷалбкунанда ҳисобида, таъкид медорад, ки бархе аз калимаю ибора ва ҷумлаҳои арабие, ки ӯ дар асарҳояш ба кор бурдааст, ба хотири риояи санъати саҷъ мебошанд. Ӯ фарқи асарҳои Донишро аз насри муншиёна ва таърихии дарборӣ дар он мебинад, ки Аҳмади Дониш ҳарчанд иқтибосоти арабиро зиёд кор мефармояд, ҳеҷ гоҳ кӯшиши шаклпарастӣ накардааст ва мазмунро қурбони шакл нагардондааст. Дар ин ҷода ӯ Донишро пайрави Саъдӣ меҳисобад [13,с.140-141]. Дар зимни муқоиса таъкид карда мешавад, ки Аҳмади Дониш дар даврaҳои аввали эҷодиёти худ калимаву ибора ва ҷумлаҳои арабиро зиёд кор фармояд ҳам, дар эҷодиёти солҳои охири ҳаёташ, махсусан дар асари «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ба оммафаҳм гардидани забон ва содагии тарзи баён аҳаммияти бештар медиҳад. Ҳамин аст, ки дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» калимаву ибора ва ҷумлаҳои арабӣ нисбат ба асарҳои қаблан эҷоднамудаи Аҳмади Дониш, бахусус назар ба «Наводир-ул-вақоеъ» камтар мебошанд. Калимаҳои мусаҷҷаъи арабӣ дар ин асар миқдоран кам мебошанд ва ба хотири зоҳирпарастии нависанда истеъмол нагардида, аҳаммияти калони бадеиву маърифатӣ доранд [13,с.142].

Муҳаққиқ С. Қаландаров низ иқтибосоти арабиро дар «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш мавриди тадқиқот қарор додааст, вале ӯ бештар ба мансубияти морфологии иқтибосоти арабии ин асари нависанда таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар бораи чандомади онҳо чизе намегӯяд [ниг.: 6]. Барои муайян кардани дараҷаи корбурди иқтибосоти арабӣ дар «Наводир-ул-вақоеъ» ва «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш мо ҳамчун намуна якпорчагӣ аз ин ду асари нависанда меорем:

Аз «Наводир-ул-вақоеъ»: *«Навбате ба масҳуби Абдулқодирбекдодхоҳ дар мавриди тӯйи импротури рус, ҳам ба ҳукми давлати Бухоро ба пойтахти давлати Русия ба расми таҳният ва сафорат бо туҳаф ва ҳадоёи лоиқа иттифоқи вуруд воқеъ шуд. Баъд аз расидан дар Фитербурх моро дар манзили муносиб нузул дода, бояду шояд эъзоз ва икром фармуданд ва мутарҷими ҳушманди хушнавис Козимбек ном марди қафқозӣ ба хидмати мо маъмур буд. Бо муҳаррири сутур ҷиҳати иттиҳоди машраб садоқате ва муҳаббате дошт, чунки пеш аз ин ҳам як-ду бор дар он диёр бо ҳам мулоқот афтода буд»* [4,с.73].

Аз «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»: *«Мардуми Русия низ ғофил аз аҳволи хасм ба худ ҳаросида розӣ буданд, ки мусолиҳа шавад. Чӣ сатвати темурӣ ва шавкати сипоҳи ӯзбак дар дафотири онҳо маркум аст ва боз меяндешиданд, ки сипоҳи ба адади муру малах масоҳати даштро фурӯ гирифта меомад, меяндешиданд, ки мабод чашми захме расадшон ҳарчанд касон(ро) барангехтанд ва рисола ва нома фиристоданд, маъқули умарои давлати [баргаштабахт] мо нашуд, ё муддаои ӯро нафаҳмиданд, ё натавонистанд, ки бо амир маъқул кунанд»* [19,с.47].

Чунонки дида мешавад, дар порчае, ки аз «Наводир-ул-вақоеъ» аст, *навбат, масҳуб, ҳукм, давлат, расм, таҳният, сафорат, туҳаф, ҳадоё, лоиқа, иттифоқ, вуруд, воқеъ, манзил, муносиб, нузул, эъзоз, икром, мутарҷим, хидмат, маъмур, муҳаррир, сутур, ҷиҳат, иттиҳод, машраб, садоқат, муҳаббат, мулоқот* барин калимаҳои арабӣ ба назар мерасанд, ки дар байни онҳо *«масҳуб, туҳаф, ҳадоё, лоиқа, нузул, эъзоз, сутур, иттиҳоди машраб»* барин вожаву ибораҳои ба хонандаи имрӯза номафҳум мавҷуданд. Дар порчаи мансуб ба «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» бошад вожаҳои *ғофил, аҳвол, адад, масоҳат, рисола, маъқул, давлат, муддао, амир* оммафаҳманду калимаҳои *хасм, мусолиҳа, сатват, шавкат, дафотир, маркум, умаро* дар услуби забони хаттии имрӯза ба назар мерасанд. Бар замми он ки миқдори иқтибосоти арабӣ дар

порчаи мансуб ба «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» аз «Наводир-ул-вақоеъ» хеле зиёд аст, боз қисми аъзами иқтибосоти арабии дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» корбастшуда оммафаҳм ва дар забони имрӯза умумиистеъмоланд.

Аз байни асарҳои насрии дар охири асри XIX эҷодгардида махсусан забони «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шамсиддин Шоҳин нисбатан сода арзёбӣ гардидааст, ки дар он калимаҳои душворфаҳми арабӣ нисбатан кам ба назар мерасанд. Дар ин самт муҳаққиқон Шамсиддин Шоҳинро идома ва инкишофдиҳандаи анъанаҳои беҳтарини Шайх Саъдӣ, Убайди Зоконӣ, Восифӣ ва Аҳмади Дониш номидаанд [13, с.145]. Масалан, дар порчаи зерин, ки аз «Бадоеъ-ус-саноеъ» интихоб шудааст, тамоман калимаи арабӣ ба назар намерасад: *«Туфанги бетир киро аз по фишонд ва паланги бучанг киро аз ҷо фишонд? Оҳан, то тофта накунӣ, дар чӯб наравад ва тир, то оташ надиҳӣ, аз тӯб наҷаҳад. Заминро дона деҳ то хирман даравӣ ва тӯтиро шакар деҳ то сухан шунавӣ»*[13,с.144].

Бо вуҷуди он ки намояндагони ҷарёни маорифпарварӣ ҷонибдори содабаёнӣ ва демократӣ кунондани забон буданд, ҳатто дар ибтидои асри XX низ чи дар назму наср ва чи дар адабиёти илмию адабӣ шаклпарастӣ ва тақлид аз анъанаи мураккабнависии пешина, суханпардозиҳои бемавқеъ, истифодаи беҳуда ва барзиёди калимаю ибораҳои арабӣ давом дошт. Муҳаққиқ Н. Маъсумӣ зимни баррасии вазъи забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX, аз ҷумла дар тазкираи Возеҳ, дар порчаҳои парокандаи осори мансури Зуфархон Ҷавҳарӣ ва дар насри Тошхӯҷаи Асирӣ хусусияти тақлидкорӣ аз мураккабгаёниро таъкид менамояд [10,с.116-120]. Ин муҳаққиқ баъзе порчаҳои осори адибони зикршударо бо баъзе порчаҳо аз забони матбуоти аввалини тоҷикии Осиёи Миёна, аз ҷумла рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Ойина» муқоиса намуда, дар қиёс ба насри ин давра ба содабаёнӣ рӯ овардани матбуотро таъкид менамояд ва сабаби ба содабаёнӣ рӯ овардани матбуотро ба ҳимояи манфиатҳои буржуазияи маҳаллӣ вобаста медонад [10,с.120-122], аммо кӯшиши зиёиёни буржуазияи маҳаллиро *«дар масъалаи демократӣ кунонидани забон»* маҳдуд арзёбӣ намуда, таъкид медорад, ки *«бештари зиёиёни ин гурӯҳ тарафдори забони расмии матбуоти онвақтаи Эрон буданд, бинобар ин дар тарзи баёни онҳо хусусиятҳои забони форсии ибтидои асри XX нисбат ба хусусиятҳои хосси забони умумихалқии тоҷик бештар ҳис карда мешавад»* [10,с.122]. Аммо агар пайравии зиёиёни ин давраро ба забони матбуоти Эрон ба эътибор гирем, маълум мешавад, ки услуби баёни онҳо низ он қадар сода набудааст, зеро устод Айнӣ дар мақолаи «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» забони чопии матбуоти ибтидои асри XX-и Эронро *«60-70 фоиз бо арабиҳои мушкил омезиш ёфтааст»* гуфта арзёбӣ менамояд ва як мактуби чопиеро мисол меорад, ки аз шаҳри Кирмоншоҳи Эрон ба идораи маҷаллаи «Роҳбари дониш» омадаасту акси он дар маҷалла чоп гардидааст. Мактуб тахминан аз 150 калима иборат мебошад, ки танҳо 33 калимаи он форсии тоҷикӣ аст [1,с.99-102]. Дар мақолаи «Забони тоҷикӣ» бошад, устод Айнӣ миқдори иқтибосоти арабиро дар забони матбуоти Эрон то 80-90 дарсад медонад [2,с.106].

Бо вуҷуди ин, дар ибтидои асри XX равияи соданависӣ бар мураккабгаёниву душворнависӣ бартарӣ пайдо мекунад. Дар ин давра баъзе аз асарҳои насрӣ бо забони нисбатан сода офарида шудаанд, ки «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироҷи Ҳаким ва «Таҳзиб-ус-сибён»-и устод Айнӣ аз зумраи онҳо мебошанд [10,с.122-123]. Умуман, дар барқарор гардидани асолату тозагӣ ва таъмини истиқлолияти забони тоҷикӣ нақши Садриддин Айнӣ ҳамчун асосгузори адабиёти навини тоҷик ва бунёдгузори забони адабии тоҷикӣ ниҳоят бузург аст. Устод Айнӣ дар натиҷаи омезиши бойигарии забони адабиёти классикӣ ва унсурҳои забони зиндаи мардум асарҳое офарид, ки орӣ аз калимаву ибораҳои душворфаҳми арабӣ буда, сарчашмаи таъмини асолат ва тозагии забони тоҷикӣ гардиданд [ниг.: 12,с.3]. Дар бораи меъёри корбурди калимаву истилоҳоти арабӣ устод Айнӣ чунин ақида дорад: *«Ман шахсан ба кор фармудани баъзе суханҳои арабӣ, ки имрӯз дар забони форсу тоҷикӣ ҳазм шудааст, муқобил нестам. Ва инчунин кор фармудани истилоҳоти илмии арабиро, ки аз имрӯза форсӣ ё тоҷикӣ ба ҷойи онҳо сухани қобиле ёфт намешавад, лозим медонам. Лекин на ба он дараҷа, ки аз забони форсӣ танҳо адот боқӣ монад, ё баъзе суханҳои дар форсӣ ҳазмшудаи арабиро ба қоидаи араб ҷамъ карда хонандагонро ба кофтукови луғат ва сарфу наҳви арабӣ маҷбур кунанд»* [1,с.99].

Ба андешаи устод Айнӣ калимаву ибораҳои арабие, ки дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида умумиистеъмол шудаанд, ҳарчанд дар забони тоҷикӣ муродифоти худро доранд, бояд мавриди истифода қарор дошта бошанд, зеро истеъмоли чунин калимаҳо дар забон боиси рангин баён намудани фикр ва гурез аз такрори ноҷо шуда метавонад. Дар ин бора ӯ дар «Ҷавоби ман» ном мақолаи худ чунин мегӯяд: *«Умуман, ба фикри ман он аст, ки ҳар чизе, ки то имрӯз аз арабӣ дар миёни тоҷикон даромада умумият гирифта ҳазм шудааст, аз вай гурехтан даркор нест, бинобар ин, ба эътирозҳое, ки ба* ***«фоида, тахт, вақте ки»*** *ва монанди инҳо «арабӣ» гуфта кардаанд, истоданро намехоҳам, аз кор фармудани ҳам «фоида», ҳам «суд» ва монанди инҳо тоҷикон зарар намебинанд, балки ба андозае ки забони гуфтугӯашон васеъ аст, забони навишташон ҳам васеъ мешавад гуфта гумон мекунам»*[3,с.409].

Умуман, мувофиқи тадқиқоти донишмандон дар забони адабиёти классикии тоҷику форс миқдори иқтибосоти арабӣ аз 5 то 80 дарсадро ташкил медиҳад. Маълумоти муҳаққиқон дар бораи миқдори иқтибосоти арабӣ дар забони форсии Эрон дар ибтидои асри XX низ ҷолиб мебошад. Масалан, ҳангоми омӯзиши матни конститутсияи Эрон, ки 5-уми августи соли 1906 қабул гардидаасту намунаи ҳуҷҷати коргузории расмии ҳамон замон ба ҳисоб меравад, муайян карда шудааст, ки миқдори лексикаи арабӣ дар моддаҳои мухталифи ин ҳуҷҷат аз 65 то 90 дарсадро ташкил медиҳад ва ҳатто дар қисми муқаддимавии он 92 фоизи вожаҳои истифодашуда арабӣ мебошанд. Ҳаминро ҳам таъкид кардан лозим аст, ки дар охири солҳои

30-юми асри гузашта дар лексикаи ҷамъиятию сиёсии забони форсӣ миқдори иқтибосоти арабӣ зиёда аз 60 дарсадро ташкил медодааст [17,с.32]. Муҳаққиқ Н. Маъсумӣ дар тадқиқоти арзишманди худ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик», ки ба забон ва услуби «Марги судхӯр» бахшида шудааст, нақши устод Айниро дар ташаккули забони адабии тоҷик ниҳоят калон арзёбӣ намуда, дар мавриди муқобили истеъмоли ғайримақсадноки калимаҳои арабӣ будани ӯ чунин таъкид медорад: *«Устод С. Айнӣ дар мақолаҳои худ... ба муқобили чун асоси забони адабии тоҷик қабул карда шудани забони тақрибан аз 60-70 фоиз калимаҳои арабӣ иборат будагӣ баромад карда ва асосан ба забони зиндаи умумихалқӣ такя карда, бойигарии забони классикиро дуруст фоида бурда, роҳи инкишофи забони ҳозираи адабии тоҷикро пешбинӣ намуд. Ин ҳолат муборизаи барои тозагӣ ва равонии забон нигаронидаи ӯро ҳам ифода менамуд»* [12,с.30-31]. Ҳамчунин, дар таъмини асолати забони тоҷикӣ баъд аз солҳои 20-уми асри XX нақши матбуот ниҳоят муҳим мебошад, зеро аксар проблемаҳои вобаста ба таъмини асолат ва покизагии забон дар солҳои 20-уму 30-юми асри XX маҳз дар саҳифаҳои матбуот инъикос ёфтаанд [ниг.: 14; 15; 16; 5].

Дар ҳақиқат, то ибтидои асри XX ба ғайр аз шахсони таҳсилдида, ки забони арабиро хуб медонистанд, бо сабаби мураккабии сабки нигориш ва истеъмоли зиёди калимаву ибораҳои арабӣ аксари мардум аз забони китобӣ бебаҳра буданд [15,с.45]. Аз ин рӯ, саҳми устод Айнӣ ва нақши матбуот на танҳо дар содаву ба омма дастрас гардидани забони баёни хаттӣ, балки дар баҳра бурда тавонистани оммаи мардум аз ин забон низ бузург аст.

Бо вуҷуди содаву оммафаҳм гардидани забони тоҷикӣ имрӯз низ миқдори калимаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи назаррас доранд. Ба ақидаи забоншинос Ҳ. Маҷидов айни замон дар услубҳои мухталифи забони тоҷикӣ миқдори калимаҳои иқтибосии арабӣ тақрибан 40-50%-ро ташкил медиҳанд [8,с.101; 7,с.2].

Хулоса, то нимаи аввали асри XIX дар забони насри бадеӣ тарзи мураккаби ифода ва истеъмоли зиёди калимаву ибораҳои арабӣ ба назар мерасад. Ҳарчанд дар нимаи дуюми асри XIX аз тарафи Аҳмади Дониш ва пайравонаш як қадар кӯшиши сода кардани забон дида мешавад, вале вобаста ба мавзӯъ ва тарзи муҳокима дараҷаи истеъмоли иқтибосоти арабӣ мухталиф мебошад. Сарфи назар аз кӯшишҳои содабаёнӣ дар забони Аҳмади Дониш ва пайравонаш низ калимаву ибораҳои арабӣ зиёд истеъмол гардидаанд, ки муҳаққиқон онҳоро меъёри муқаррарии забони адабии он давра арзёбӣ намудаанд. Ҳатто дар ибтидои асри XX низ шаклпарастӣ ва тақлид аз анъанаи мураккабнависии пешина, суханпардозиҳои бемавқеъ, истифодаи беҳуда ва барзиёди калимаю ибораҳои арабӣ давом дошт, вале дар ин давра равияи соданависӣ бар мураккаббаёниву душворнависӣ бартарӣ пайдо мекунад. Дар таъмини асолату тозагии забони тоҷикӣ нақши устод Садриддин Айнӣ ҳамчун асосгузори адабиёти навини тоҷик ва бунёдгузори забони адабии тоҷикӣ ниҳоят бузург мебошад. Устод Айнӣ, ки худ донандаи хуби забони адабиёти классикӣ буд, дар натиҷаи омезиши бойигарии забони адабиёти классикӣ ва унсурҳои забони зиндаи мардум асарҳое офарид, ки орӣ аз калимаву ибораҳои душворфаҳми арабӣ буда, сарчашмаи таъмини асолат ва тозагии забони тоҷикӣ гардиданд. Азбаски пас аз солҳои 20-уми асри XX аксар проблемаҳои вобаста ба забон ва таъмини асолату покизагии он дар саҳифаҳои матбуот инъикос ёфтаанд, нақши матбуот низ дар ин ҷода хеле калон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ / С. Айнӣ // Ахгари инқилоб (Осори баргузида). – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 98-104.
2. Айнӣ, С. Забони тоҷикӣ / С. Айнӣ // Ахгари инқилоб (Осори баргузида). – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 105-114.
3. Айнӣ, С. Ҷавоби ман (дар бораи забони адабии тоҷикӣ) / С. Айнӣ // Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 406-413.
4. Дониш, Аҳмад. Порчаҳо аз Наводир-ул-вақоеъ / Аҳмади Дониш. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 228 с.
5. Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. Маҷмӯаи мақолаҳои солҳои 20-ум; тартибдиҳандагон А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимова; зери назари академик М. Шакурии Бухорой. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 720 с.
6. Қаландаров, С. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш / С. Қаландаров. – Душанбе: Олами китоб, 2010. – 176 с.
7. Маҷидов, Ҳ. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. – Душанбе, 1999. – № 7-8. – С. 2-6.
8. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ/Ҳ. Маҷидов. -Душанбе: Деваштич, 2007. -243 с.
9. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Дониш, 1976. – 76 с.
10. Маъсумӣ, Н. Вазъияти забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX // Н. Маъсумӣ. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Адиб, 2005. – Ҷ. II. – С. 115-139.
11. Маъсумӣ, Н. Мулоҳизаҳо оид ба вазъи забони адабии охири асри XIX ва забону услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ // Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Адиб, 2005. – С. 184 – 226.
12. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. Душанбе, 2011. – 385 с.
13. Мусулмонкулов, Р. Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 220 с.
14. Набавӣ, А. Баҳсҳои илмӣ ва мафкуравӣ оид ба забони тоҷикӣ дар солҳои 20-ум / А. Набавӣ // Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 9-38.
15. Одинаев, Н. Сабақҳои таърихии таҳаввули забони тоҷикӣ / Н. Одинаев // Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 39-56.
16. Олимова, П. Масъалаҳои забони адабии тоҷикӣ аз нигоҳи Тӯракул Зеҳнӣ / П. Олимова // Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 57-68.
17. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка / Л. С. Пейсиков. – М.: Издательство Московского университета, 1975. – 208 с.
18. Шакурӣ, М. Сарчашмаи муҳими илмӣ / М. Шакурӣ // Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 3-8.
19. دلش، احمد مخدم رساله یا مختصری از تأریخ سلطنت خلدان منغتیه \ احمد مخدم دلش. – استالین آباد: نشریات دولتیء تاجیکستن، 1960. – 186 ص.

ДАР БОРАИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР АСРҲОИ XVIII-XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Дар мақолаи илмӣ мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои асри XX мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Дар истинод ба андешаи муҳаққиқон таъкид карда мешавад, ки то нимаи аввали асри XIX дар забони насри бадеӣ тарзи мураккаби ифода ва истеъмоли зиёди калимаву ибораҳои арабӣ ба назар мерасад. Ба андешаи муаллифи мақола ҳарчанд дар нимаи дуюми асри XIX аз тарафи Аҳмади Дониш ва пайравонаш як қадар кӯшиши сода кардани забон дида мешавад, вале вобаста ба мавзӯъ ва тарзи муҳокима дараҷаи истеъмоли иқтибосоти арабӣ мухталиф мебошад. Сарфи назар аз кӯшишҳои содабаёнӣ дар забони Аҳмади Дониш ва пайравонаш низ калимаву ибораҳои арабӣ зиёд истеъмол гардидаанд, ки муҳаққиқон онҳоро меъёри муқаррарии забони адабии он давра арзёбӣ намудаанд. Ҳатто дар ибтидои асри XX низ шаклпарастӣ ва тақлид аз анъанаи мураккабнависии пешина, суханпардозиҳои бемавқеъ, истифодаи беҳуда ва барзиёди калимаю ибораҳои арабӣ давом дошт, вале дар ин давра равияи соданависӣ бар мураккабаёниву душворнависӣ бартарӣ пайдо мекунад.

Калидвожа: забон, калима, ибора, иқтибосоти арабӣ, мураккабаёнӣ, соданависӣ, тақлидкорӣ, шаклпарастӣ, маорифпарварӣ, матбуот, асолати забон, забони зинда, меъёр, омма.

ОБ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЯХ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ XVIII-XIX И НАЧАЛА XX ВВ.

В данной научной статье речь идёт о местоположении арабских заимствований в таджикском языке XVIII-XIX и XX вв. Ссылаясь на точку зрения исследователей, особо подчеркивается, что в первой половине XIX в. в языке художественной прозы наблюдаются сложные способы выражения и употребления огромного количества арабских слов и словосочетаний. По мнению автора статьи, хотя во второй половине XIX в. наблюдается стремление Ахмада Дониша и его сторонников к упрочению языка, однако, в зависимости от тематики и способа рассуждения степень использования арабских заимствований неоднозначна. Несмотря на стремление к упрочению языка в произведениях Ахмада Дониша и его сторонников использовано огромное количество арабских слов и словосочетаний. Исследователи рассматривают их как обычную норму литературного языка того времени. Даже в начале XX в. продолжались формализм и подражание сложности изложения, неуместные красноречия, неуместное и излишнее употребление арабских слов и словосочетаний, однако, в этот период преимуществом являлось упрочненное изложение мысли, нежели сложное и трудновоспринимаемое.

Ключевые слова: язык, слово, словосочетание, арабские заимствования, сложность изложения, простота изложения, подражание, формализм, просветительство, печать, подлинность языка, живой язык, норма, народ.

ON ARABIC BORROWINGS IN THE TAJIK LANGUAGE XVIII-XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The scientific article deals with the place of Arabic borrowings in the Tajik language of the XVIII-XIX and XX centuries. Referring to the point of view of researchers, it is especially emphasized that the first half of the XIX century. In the language of prose, there are complex ways of expressing and using a huge number of Arabic words and phrases. According to the author of the article, although in the second half of the XIX century. on the part of Ahmad Donish and his supporters, there is a tendency to strengthen the language, however, depending on the topic and method of reasoning, the degree of use of Arabic borrowings is ambiguous. Despite the desire to strengthen the language in the language of Ahmad Donish and his supporters used a huge number of Arabic words and phrases. Researchers viewed it as a simple norm of the literary language of the time. Even in the early twentieth century. the formality and imitation of the complexity of the presentation, inappropriate eloquence, continued inappropriate and excessive use of Arabic words and phrases, but during this period the advantage was a strengthened statement of thought, rather than a complex and difficult perceptive.

Key words: language, word, phrase, Arabic borrowings, complexity of presentation, simplicity of presentation, imitation, formalism, enlightenment, printing, authenticity of language, living language, norm, people.

Сведения об авторе: *Джумаев Мехроб Одинаевич* – Таджикского национального университета, докторант кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **mehriob@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-589-64-08**

Information about the author: ***Jumaev Mehrob Odinaevich*** – Tajik National University, doctoral student of the history of language and typology. **Адрес:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **mehriob@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-589-64-08**

УДК: 891.550

МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ “ДИЛ” ВА “МАН” ДАР ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Нуридинова М.Ф.
Маркази мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Камоли Хуҷандӣ гарчи ҳанӯз дар замони худ бо унвонҳои ифтихории Шайх Камол ва Хоҷа Камол шуҳратёр гашта ва дар анвои гуногуни жанрҳои бадеӣ шеър эҷод мекард, лекин ӯ дар мактаби ғазалсароёни Табрези фарҳангпарвар пешгом ва дар осмони назму адаби ин марзбум чун ахтари кутбӣ дурахшон ва ангуштнамои замон буд. Аз ҳамин ҷост, ки аз аҳди худи шоир то ба имрӯз ашъори пурғановат, хусусан, лирикаи нозуку латифи ӯ таваҷҷуҳи муҳаққиқони зиёди чи ватанӣ ва чи хориҷиро ба худ ҷалб намуда, перомуни паҳлуҳои мухталифи шеъри эшон корҳои арзишманде ба анҷом расидааст. Аммо бояд зикр кард, ки дар ин самт адабиётшиносон пешсаф буда, аммо вижагиҳои забонии ашъори шоир камтар мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Воқеан, аз мутолиаи ашъори Камол кас ба хулосае меояд, ки ӯ, махсусан, дар эҷоди ғазал шоири тавоно буда, дар баробари идома додани анъанаи ғазалсароӣ ва пайравӣ ба устодони ғазал чун Ҳофиз, Хоҷу ва Фақеҳи Кирмонӣ, Салмони Совачиву Ҳасани Деҳлавӣ боз худ ба сифати як шоири ҷӯяндаву навовар дар эҷоди ғазал шоири тавонои соҳибмактаб ва дорои услуби хосси эҷодӣ эътироф гардидааст. Бешак, дар офариниши ғазал Камол, ба қавле, устухон надошта, дар тасвиру тавсиф ӯ ба ҳар як вожа ҷон мебахшад, вожаро ба рақсу ҷилванамоӣ медарорад. Муҳаққиқи Камол Б. Мақсудов барҳақ менигорад, ки: «Дар шеъри Камол калима на ҳамчун воҳиди одии лексикӣ, балки ба сифати образи мустақил зуҳур мекунад» [4,с.138]. Хусусан, дар тавсифу тасвири маъшуқа, ки бештар муҳтавои ғазалҳои шуаро васфи дилбар аст, тавассути калимоти муносибу мувофиқ ва шинам чунон ҳунарнамоӣ мекунад, ки хонанда ба

истеъдоди волои ӯ қоил мешавад, яъне маъшуқаи Камол бо тамоми зебоиву дилрабоӣ пеши назар ҷилвагар мегардад. Гулчин кардани вожаҳои шинаму дилпазирро дар тасвири маъшуқа мавсуф Б. Мақсудов бо таваҷҷуҳи хос чунин ба қалам додааст: «Аз нигоҳи шоир, образи маъшуқа зебо, нозук, наку, рухсорааш рангину дилоро ва дилафрӯзу маҷлисафрӯз аст. Чашмонаш сиёҳ, майгун, пурхумор, шӯх, маст ё ниммасту арбадачӯянд. Ғамзааш, яъне нигоҳаш ғаммоз, ҷоду, хунрез, хунхор ва сайдафкан мебошад. Зулфи маъшуқа бошад, сиёҳ аст. Ҳамчунин дароз, анбарафшон, муаттар, дилрабо, диловез, дилкаш, сумансо, мушкин мебошад. Аммо вобаста ба баёни мундариҷа хам ба хам, печ-печ, тобдор, кач, саркаш, парешон, бекарор ва ошуфтаву камандафкан аст. Лаби ёр дар тавсифи Камол нозук, сероб, нӯшин, ширин, шакархо, латиф, пуришва ва ҷонбахшу ҷонфизову ҷонпарвар мебошад» [4,с.117]. Камол тавфиқи худро дар эҷоди ғазалҳои нобу дилнишин аз лутфу марҳамати Илоҳӣ медонад ва мегӯяд:

Дар сухан лутфи Илоҳӣ ба ту ёр аст, Камол,
В-арна сад сол ба фикр ин суханон натвон ёфт [6,с.89].

Дар ғазалиёти Камол мавзӯъ ва оҳангҳои иҷтимоӣ нисбат ба ғазалҳои ошиқонаву орифона камтар буда, лекин дар ғазалҳои орифонаву ошиқонаи ӯ шӯридагиву эҳсосоти инсонӣ ва тавсифи ишқи заминиву осмонӣ бештар ба назар мерасад.

Ҷойи зикр аст, ки шоир дар тавсифу тасвири узвҳои зоҳирии маъшуқа дар баробари корбурди анвои мухталифи санъатҳои лафзиву маънавӣ ҳамзамон аз олами вожагон вожачинӣ ва вожасозиву ифодаофаринӣ мекунад, то ки маъшуқаи таннозу ишвагар ва моҳпайкарашро мувофиқи муроди дилаш ҷилва диҳад. Чун маъвогоҳ ва махзани ҳамаи ин сӯзу гудоз ва дарду фироқ дил аст ва аз дил мегузаранд, тавре ки ин нуқтаро Бобо Тоҳири Урён дар ин рубоияш хеле расову мувофиқ овардааст:

Зи дасти дидаву дил ҳар ду фарёд,
Ҳар он чӣ дида бинад, дил кунад ёд.
Бисозам ханҷаре нӯгаш зи фӯлод,
Занам бар дида, то дил гардад озод.

Дили Камол низ дили ғамзада аст, дили Камол дили зору мустаманд аст, дили Камол мегиряд, нолишу нола мекунад ва метавон гуфт, ки агар пайкараи забони ашъори шоир таҳия ва мавриди баррасӣ қарор гирад, бешак, вожаҳои "дил" ва "ман" аз лиҳози истеъмол ва калимасозиву ибораорой дар ҷойи аввал меистанд ва мехвари пайкараро ташкил медиҳанд.

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби ғазалиёти Камол дар маҷозонидани калимаҳо аз тариқи хислату хусусияти предметҳои (ашёи) ҷондор ва мушаххасу конкретро ба ашёи маънӣ ва абстракту тасаввуротӣ нисбат додан ва корбурди ифодаву ибораҳои рехта буда: «Воҳидҳои рехтаи шеъри Камолро дар амал аз тору пуди забони ғазалиёташ ҷудо кардан маҳол аст, зеро содабаёнӣ моҳияти эҷоди ӯст. Аксари ғазалиёти шоир, ҳарчандки онҳо зиёда аз шаш қарн қабл таълиф шудаанд, на танҳо шеъри муосир, балки назми халқии имрӯзаро мемонанд» [1,с.48].

Ногуфта намонад, ки Камол бо мардуми заҳматкаш робитаи доимӣ дошт ва дар муҳити танготанги онҳо мезист, аз ин рӯ, аз урфу одат, расму русуму фарҳанги эшон ва забони пурғановати омиёна баҳрабардорӣ намуда, дар ғазалиёташ унсурҳои зиёди фолклорӣ, аз қабили зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехтаи маҷозӣ-метафориро зиёд ва моҳирона истифода карда ва унсурҳои мазкур халқияти ғазалиёташро вусъат бахшида, онҳоро хеле содаву равон ва хотирнишин намудаанд.

Ба таври фаровон коргирии шоир аз сарвати бебаҳои эҷодиёти халқ, ки ба ифодаи олим Б. Тилавов: "Зарбулмасал чун қаймоқи сухан дар нутқи гутугӯйӣ ва адабӣ мақоми ба худ хос дорад" [5,с.3], бесабаб набуда, корбурди вофири ибора ва ифодаҳои маҷозӣ-метафорӣ, ки онҳо низ барои ороиш ва муассирияти калом чун зару зевари сухан басо арзишманданд, хизмат намудаанд.

Камоли Хуҷандӣ бо корбурди вожа ва ифодаҳои салису дилпазири омиёнаи моваруннаҳрӣ ғазалиёти хешро хеле равону сода ва ба зеҳну фаҳми мардум мувофиқ эҷод намудааст, ки, воқеан, онҳо намунаи беҳтарини сабки хуросонӣ мебошанд.

Мусаллам аст, ки вожаи "дил" дар забонамон яке аз вожаҳои серистеъмол, сермаҳсул ва сермаъно буда, дар тӯли асрҳо бо вожаи мазкур садҳо калимаҳои мураккаб, ибораҳои маҷозӣ-метафорӣ, ибораҳои рехта ва зарбулмасалу мақолҳо эҷод шудааст, ки дар ин самт нақши Камол низ назаррас мебошад. Барои баёни ҳадафу маромаш Камол дилро мададгору ғамгусор дарёфтааст, дил барояш мухотабу ҳамсуҳбат аст ва аз ин ҷост, ки дар ғазалиёти Камол вожаҳои мураккаб бо вожаи дил (*дилсияҳ, зиндадил, дилозурда, бедилтар, дилпазир, дилреш* ва ғ.), ифодаҳои маҷозӣ-метафорӣ *(дили сангин, дили девона, дили мискин, дили овора, дили шайдо* ва ғ.) ва ибораҳои рехта *(дил бурдан, дил дуздидан, дил додан, дил хун кардан, дил кандан, дил аз даст рафтан, хуни дил хӯрдан, дил кашидан, бар муроди дил шудан* ва ғ.) фаровон истеъмол шуда, халқияти ашъори ӯро дучанд кардаанд.

Тавре зикр шуд, дар ғазалиёти Камол "дил" ва"ман" ҷойгоҳи хос дошта, бо итминони комил метавон гуфт, ки дар адабиёти пурғановатамон адиберо наметавон пайдо кард, ки ба андозаи Камол ба «ман»-у «дил» муроҷиат карда ва дилбастагӣ дошта бошад ва ин ҳам бесабаб нест.

Чун шеър садои дили шоир аст, аз ин рӯ, дили ғамзадаи Камол дар ғазалҳояш нола мекунад. Нола аз фироқу ғурбату ҷудоӣ аз маҳбуба, ёру дӯстон, аз диёру зодгоҳаш ва чунон нола мекунад, ки дуди дили сӯхтаву

реш-решаш ба гардун мепечад. Чунончи:

Агар равад зи **дили реши ман** ба гардун дуд,
Бисӯзад абру аз ӯ лола лолагун ояд [2, с. 433].

Бар рух аз **дуди дили мост** мураккаб хатти ёр,
Гар надонад дигаре ҷаҳли мураккаб бошад [2, с.414].

Аз бечорагиву ноилочӣ дилаш хун мешавад:

Касе чораи дарди мани бечора надонист,
Дил хун шуд аз ин дард ҷуз ин чора надонист [2, с. 97].

Сари савдои ту танҳо на марост,
Ҳар дилеро ба ғамат бозорест.
Ба рухат он ҳама доғ аз хату хол,
Дуди дилсӯхтаи **афгорест** [2, с.67].

Шоир дили бесукунро чун муродифи дили беқарор устокорона корбаст намудааст:

Ақл аз ҳаваси ту **беқарор** аст,
Дил дар талаби ту бесукун аст [2, с.123].

Дар мисраъҳои зер оҳу дуди дилаш на ин ки роҳи нафас, балки баҳру барро фаро гирифтааст:

Субҳдам мезадам оҳе зи ту равшантар аз ин,
Чӣ кунам **дуди дилам** роҳи нафас мегирад [2, с.350].

Сиришку оҳ чун дорам миёни чашму дил пинҳон,
Ки дуди ину сели он ба баҳру бар намегунҷад [2, с.353].

Замири "ман" аз лиҳози ифодаи маъно вожаи сермаъно нест ва орӣ аз маънои маҷозиву иловагист, лекин шоир ҳоли мискину зор ва мустаманди худро бо ҳамнишинии силсилаи вожаҳое бо "ман" чунон баён кардааст, ки дар маҷмӯъ онҳо чигунагии вазъи "ман"-ро ифода намуда, ҳама ба як майдони маънои ғурбату фироқ тааллуқ доранд.

Воқеан, нолаҳои ҷонгудози Камол аз ҳичрону ғарибӣ дар «ман»-и ӯ ба авҷи фалак мерасад. Ӯ «ман»-ро, махсусан, ба сифати муайяншаванда дар қолаби ибораи изофӣ хеле зиёд корбаст намудааст, ки ҳама дар маҷмӯъ аз дарди ҳичрон ва аз ҳуббулватании ӯ садо медиҳанд. Чунончи: *мани дилсӯхта, мани саргашта, мани ғариб, мани ғамгин, мани мискин, мани муфлис, мани хаста, мани гирён, мани маҳрум, мани дарвеш, мани ҳақир, мани бесарупо, мани афтода, мани меҳнатзада, мани мубтало, мани сӯхтадил, мани бемор, мани маҳзун, мани хастаҷигар, мани дилшуда, мани бехонумон, мани аз ёр ҷудо, мани дурдкаш, мани сӯхтахирман, мани хокӣ, мани савдоӣ ва ғ.*

Чунончи: Гар ёри маро бо ***мани мискин*** назаре нест.
Моро гила аз бахти худ аст, аз дигаре нест [2, с.209].

Гар такаббур кунаду ноз ба ман мерасадаш,
3-он, ки ӯ муҳташам асту **мани мискин** дарвеш [3, с.30].

Ту ба хубӣ на чунонӣ, ки шикеб аз ту тавон,
Ҳама савдои ту доранду **мани гамзада** ҳам [3, с.137].

Дасташ бигирифтам, ки дарорам ба канораш,
Дидам, ки сараш бо **мани дилхаста** гарон буд [2, с.285].

Шаб, ки меҳмони ман оӣ, **мани дарвеш** зи оҳ,
Созам аз баҳри ту бирён ҳама мургони саҳар [2, с.540].

Бояд зикр кард, ки ягон адиб вожаи «ман»- ро бо чунин тавсифҳои муносибу шинами адабӣ ҳамнишин накардааст ва баррасии онҳо собит менамояд, ки ҳама ба меъёрҳои забонӣ ҷавобгӯ буда, аз силсилаи вожаҳои мазкур Камол бештар бо вожаи «ман» вожаи «мискин»-ро ҳамнишин намудааст.

Ҳамин тариқ, ғазалҳои Камол, ки моломол бо таркибу ибора ва ифодаҳои рехтаи бо «ман»-у «дил» эҷодшуда мебошанд, дар маҷмӯъ онҳо ҷавҳару муҳтавои меҳанпарастӣ ва эҳтирому посдории зодбумро дошта, махсусан, мисраъҳои: «Дар ғарибӣ ҷон ба сахтӣ медиҳад мискин, Камол, Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғариб» тарғибу талқини авҷу нуқтаи олии ватандӯстӣ буда, дар шароити пуртазоди кунунӣ барои насли ҷавон онҳо дастури беҳтарини тарбиявӣ маҳсуб мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Абдуқодиров А. Каломи Камол / А.Абдуқодиров, А.Давронов. - Хуҷанд, 1998. - 215 с.
2. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 559 с.
3. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Ҷ.2. - Душанбе: Ирфон, 1985. – 482 с.
4. Мақсудов Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хуҷандӣ / Б.Мақсудов. - Душанбе, 1994. – 164 с.
5. Тилавов Б. Суханҳои дилафрӯз / Б. Тилавов. - Душанбе: Дониш, 1973. - 133 с.

6. Юсуфӣ Суҳайло. Сайре дар девон ва андешаҳои Шайх // Мазҳари маонӣ. -Хуҷанд: Ношир, 2013. -С.84-92.

МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ «ДИЛ» ВА «МАН» ДАР ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Дар мақола аввалан, оид ба мақому шуҳрати Камоли Хуҷандӣ дар доираи адибони ғазалсарои то асри худ ҳамчун ситораи рахшон эътироф шуданаш ишора шуда, сониян, перомуни ҳунармандона кор гирифтан аз вожаҳо дар эҷоди ғазал ва муҳтавои онҳо мухтасаран маълумот дода шудааст. Дар ҳамин замина муаллиф дар мисоли ду калима-**дил** ва **ман**, ки дар ашъори Камол ҷойгоҳу мавқеи хос доранд ва дар пайкараи (корпус) забони ғазалиёти шоир вожаҳои меҳварӣ мебошанд, тавоққуф менамояд. Муҳаққиқ вожаи «дил»-ро дар таркиби вожаҳои мураккаб, ибораҳои маҷозӣ ва фразеологӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Вожаи «ман»-ро, ки, асосан, дар қолаби ибораҳои озоди синтаксисии ҷонишинӣ корбаст шудааст, таҳқиқ намуда, ба натичае мерасад, ки сабаби ба таври фаровон истеъмоли онҳо ба муҳит ва ҳолу аҳволи шоири ғарибафтодаи дур аз ватану хеш ва дӯстону пайвандон вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: мақому шуҳрати Камоли Хуҷандӣ, доираи адибони ғазалсаро, ашъори Камол, ибораҳои маҷозӣ ва фразеологӣ, таркиби вожаҳои мураккаб.

ПОЛОЖЕНИЕ «СЕРДЦА И «Я» В ПОЭЗИИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Во-первых, в статье упоминаются слава и репутация Камола Худжанди в издательской литературе прошлого века как звезды, а во-вторых, кратко описываются термины, используемые в газели, и их содержание. В этом контексте автор делает акцент на два слова «сердце» и «Я» в поэзии Камола, а в языке газелей поэта слова являются секретными. Исследователь проанализировал слово «сердце» в контексте сложных слов и фраз в фразеологии. Фраза «Я», которая в основном используется в форме свободного употребления местоимения вместо слов, была исследована, и в результате установлено, что причина его частого употребления зависит от настроения и состояния поэта, который находится далеко от дома, а также от друзей и родственников.

Ключевые слова: слава и репутация Камола Худжанди, поэтический круг, поэзия Камола, метафорические словосочетания и фразеологизмы, структура сложных слов.

POSITION OF "HEART AND" I "IN POETRY OF CAMOL HUJANDI

Firstly, the article mentions the fame and reputation of Kamol Khujandi in the publishing literature of the last century as stars, and secondly, the terms used by gazelles and their contents are briefly described. In this context, the author pauses in place of the two words "heart" and "I" in Kamol's poem, and the words are secret in the poet's gazelle language. The researcher analyzed the word "heart" in the context of complex words and phrases in phraseology. The phrase "I", which is mainly used in the form of free use of the pronoun instead of words, was investigated, and as a result it was found that the reason for its frequent use depends on the mood and condition of the poet, who is far from home, as well as on friends and relatives.

Keywords: fame and reputation of Kamol Khujandi, poetic circle, Kamol's poetry, metaphorical phrases and phraseological units, structure of complex words.

Сведения об авторе: ***Нуридинова М. Ф.*** - Центр письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, аспирантка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Information about the author: Nuridinova MF - Center for the written heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17.

УДК:491.550.3:891.550-1:82(575.3)

РОҶЕЪ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ЛЕКСИКАИ МАТОЪҲОИ АБРЕШИМӢ

Бобомуродова М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дарвоқеъ, мардуми тоҷик аз азал мардуми фарҳангсолору фарҳангофар буда, дар ҳама давру замон офарандаи ҳунарҳои бузург, нафис ва нодир ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ҳар яки моро мебояд ҳамеша посдорандаи ҳунарҳои мардумӣ ва суннатҳои ниёгонамон бошему дар таҳким ва рушди он саҳми худро гузорем.Дар замони муосири раванди ҷаҳонишавӣ ҳар кишварро мебояд, ки мероси фарҳангии худро ҳифз намояд. Зеро дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ фарҳангҳои бузург дигар фарҳангҳоро чун баҳри беохире ба коми хеш кашида, нобуд хоҳанд сохт.Эълон гардидани "Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ" хеле бамаврид буда, он ба инкишофу ташаккули соҳаҳои мазкур мусоидат менамояд.Имрӯз дар кишвари мо ҳунарҳои гуногуни мардумӣ, аз қабили кандакорӣ, дӯзандагӣ, бофандагӣ, чакандӯзӣ, чӯроббофӣ, сандуқсозӣ, зардӯзӣ, кордсозӣ, кулолгарӣ, наққошӣ, қолинбофӣ, атласбофӣ, адрасбофӣ, сабадбофӣ ва ғайра мавҷуд буда, бо таърихи куҳан ва нақшу нигори дилкаш тавоҷҷуҳи ҳар бинандаро ба худ ҷалб менамояд. Бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳар яки ин ҳунарҳо дар ҳоли рушд буда, баҳри поянда ва мерос мондан ба наслҳои оянда, ҷавонону наврасон онҳоро имрӯз меомӯзанд. Имрӯз ба ҳунарҳои мардумӣ, ки арзиши қиматбаҳоро доро буда, як ҷузъи муҳимми фарҳанги миллист диққати махсус дода мешавад. Барои ҳифзу гиромидошт ва рушди он пайваста кору амалҳои судманд анҷом дода мешаванд. Ҳунарҳои мардумӣ чун неъмати бебаҳост, ки тӯли қарнҳо бо талошу заҳмат ва муҳаббати самимӣ ниёгони мо онро зинда нигоҳ дошта, имрӯз ба мо расонидаанд.Аз сарчашмаҳо маълум аст, ки барои харидорӣ намудани матоъҳои нафиси абрешимӣ ва нимабрешимӣ ба ҳудуди давлати Сомониён тоҷирони зиёд аз кишварҳои гуногун омадурафт доштанд. Ин, бешубҳа, шаҳодати сифати баланди маҳсулоти абрешимбофони маҳаллӣ мебошад. Азбаски ин давлат бо кишварҳои дуру наздик робитаҳои васеъ дошт, қисме аз ин матоъҳо ба ҳудуди Осиёи Марказӣ аз берун ворид мешуданд. Дар айни замон, истеҳсолоти абрешимбофии маҳаллӣ низ дар авҷ буд.

Сарчашмаҳои хаттӣ дар бораи номгӯйи зиёди матоъҳои абрешимӣ ва нимабрешимии он замон маълумот медиҳанд. Бо истифода аз якчанд фарҳангу луғатномаҳо дар бораи чанд вожаҳои матои абрешимӣ ин ҷо мехоҳем маълумот диҳем.**Абрешам//абрешум**-маъруф аст, гӯянд микрозкардаи он дар мабоҷин

қуввати бод диҳад ва баданро фарбеҳ кунад; ва тори созро низ ба тариқи киноя абрешум гӯянд; ва ҷойи ҳарфи сонӣ-фо ҳам омадааст, ки афрешум бошад [6, Ҷ.1, с.68].

Абрешим.1. нахе аз пилла ҳосил мешавад. 2. ҳарир, парниён, матои абрешимӣ.

Аз овози абрешиму сози ӯ,
Ки аз Зуҳра хуштар шуд овози ӯ (Низомӣ) [5, Ҷ.1, с.30].

Вашшӣ. Мувофиқи маълумотномаи "Луғатнома"- и Алӣ Акбар Деҳхудо (чопи Теҳрон-1334-1208) вожаи вашшӣ чунин маънидод шудааст: вашшӣ- нигорин кардани ҷома ва оростану неку намудани он, нигор кардани барҷома [2, Ҷ.49. с.200]. Аммо дар "Ғиёс-ул-луғот" оварда шудааст, ки вашшӣ матои рангине буд, ки онро дар шаҳри Ваш истеҳсол мекарданд ва атласи вашшӣ низ меноманд. Ранги лоҷвардии намунаи чунин матоъ дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ қайд шудааст. Номи ин матоъ дар сарчашмаҳои хаттии асри IX-X сабт гаштааст. Ҳангоми бофтани он дар қатори абрешим ресмонҳои заррин низ истифода мешуданд. Вашшӣ матои сабуки нафис буда, нархи гарон дошт ва барои сару либоси занон пешбинӣ шуда буд. Чунин сару либос танҳо барои шахсони ба дарбор наздик дастрас буд. Истеҳсоли вашшӣ аз бофанда маҳорати олии касбиро талаб мекард.Дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" чунин омадааст: **1. Ваш(ш) ӣ-** навъе аз матои абрешимии гулдор, ки онро атласи вашшӣ ҳам меномиданд ва гӯё дар Ваш ном шаҳри Туркистон мебофтаанд.

Ҷаҳон бистад аз бутпарастони Ҳинд,
Ба теғе, ки дорад чу **вашшӣ паранд** (Фирдавсӣ) [5, Ҷ.1, с.229].

2. сурх. сурхранг;

Зи парвозаш оварда он гаҳ фуруд,
Чакон хун, **вашӣ** шуд аз ӯ оби рӯд (Фирдавсӣ).

Дар ФЗТ инчунин вожаҳоеро дучор шудем, ки тавассути пасвандҳои каммаҳсули **-вор, -фом,** аз калимаи **вашшӣ** вожаҳои нав сохтаанд ва ҳамон маънои сурхрангиро медиҳанд.

Вашшибоф-бофандаи вашшӣ;

Зиғбофонро ба вашшибофон наниҳанд,
Таблзанро нанишонанд бари рӯднавоз (Абулаббоси Аббосӣ).

Вашивор-монанди вашӣ, пурнақшу нигор, рангоранг.

Вашшӣ-сурхранг, гулгун.

Рӯй вашивор кун ба вашӣ соғар.
Боғ нигаҳ кун чӣ гуна вашивор аст (Хусравӣ).

Вашифом-сурхранг.

Ҷӣ айвон буду рӯи дилором,
Ба ранги якдигар ҳар ду вашифом (Ф. Гургонӣ) [5, Ҷ.1, с.229-230].

Дар Фарҳанги мухтасари "Шоҳнома" низ чунин маънидод шудааст: **1. вашӣ**-сурхранг. 2.- газвори гулдӯзишуда аз шаҳри Ваш (дар Туркистони қадим).

Зи зар карда қабза дусад теғи Ҳинд,
Чу **ваш(ш)ӣ** ба зар об дода паранд [5, Ҷ.1, с.87].

Вожаи **вашшӣ** дар китоби "Луғати фурс", ба таҳсеҳ ва эҳтимоми Аббоси Иқбол ба маънои **сурх** омадааст. Дар "Сиҳоҳ-ул-фурс"-и Нахҷувонӣ ба эҳтимоми доктор Абдулалии Тоатӣ ба маънои **сурх** бидуни шоҳиди байтӣ омадааст. Дар "Сурмаи сулаймонӣ"- и Балёнӣ **вашшӣ//вашӣ** ба маънии "қисме аз кумош бувад; латиф, мансуб ба шаҳри Ваш" шарҳ ёфта, ба маънии сурх моддаи вашнӣ оварда шудааст. Мусаҳҳеҳи матн ҳам дар ҳошия қайд мекунад, ки дар нусхаи дигар **вашнӣ** ба маънии сурх омадааст.

Рӯй вашивор кун ба вашӣ соғар,
Боғ нигаҳ кун чӣ гуна **вашшивор** аст (Хусравӣ).

Ба ақидаи эшон вашнии аввал дар мисраъҳои аввалу дуюми ин байт ба маънои навъе аз **дебост.**

Дабиқӣ. Номи ин матои абрешимиро дар асарҳои адибони асрҳои IX-XV вохӯрдан мумкин аст. Аз ҷумла Низомӣ чунин менигорад:

Кунун тахти он боргаҳ гашт хурд,
Дабиқию дебошро бод бурд.

Таснифи "Ғиёс-ул-луғот" чунин аст: "Навъе аз дебои латифи мансуб ба Дабиқ, ки қарияест дар мулки Миср" (аз "Лубоб-ул-анбоб).

Мувофиқи нигоштаҳои Байҳақӣ онро дар Ироқ низ мебофтаанд ва дар байни молҳои пурбаҳое, ки ба амир Масъуд туҳфа пешниҳод карданд, дабиқӣ низ мавҷуд буд. Дабиқиҳои дар Ироқ бофташуда намуди зоҳирии ба худ хоссе доштанд, ки шоир онҳоро нодиру шоҳзеб ҳисобидааст. Академик Бартолд В.В. бар он аст, ки дар Осиёи Марказӣ низ чунин матоъ истеҳсол мешудааст. Масалан, дар Хоразм, ки яке аз марказҳои калонтарин ба шумор мерафт, **дабиқибофӣ** вуҷуд дошт. Дар ин ҷо аз дабиқӣ барои арӯсон сару либоси тӯёнаи қиматбаҳо омода мекардаанд. Саъдӣ мегӯяд:

Зишт бошад дабиқиву дебо,
Ки бувад арӯси нозебо ["Гулистон", ч. 3., с. 140].

Дар бораи аз дабиқии рангаш сафед дӯхта шудан куртаи мардона шаҳодати Носири Хусрав мавҷуд аст. Дар бофти матоъ ресмонҳои заррин низ истифода мешудаанд.

Дар “Луғатномаи Деххудо” дар бораи вожаи **дабикӣ** чунин оварда шудааст: **Дабикӣ**-мансуб ба Дабик, ки шаҳрест ба Миср; навъе аз ҷомаи нафис (дар китоби "Шарафнома"-и Мунирӣ, навъе аз қамуш бошад дар ниҳояти латофат. Дар "Бурҳони қотеъ"-ҷомае, ки дар Дабиқ кардандӣ. Навъи дебои латиф мансуб ба Дабик, ки қарияест дар мулки Миср, ҷомаи абрешиминаи нозук ва хуб. Ҷома ва порча аз ҳарир мансуб ба Дабиқ) [2, Ҷ.22, с.267].

Дебо //Дибоҳ. Муҳаққиқон бар онанд, ки ҳанӯз чунин матоъро дар давраи ҳукмронии Ҷамшед дар Эрони қадим истеҳсол мекардаанд. Давоми садсолаҳо ин матоъ маъмул буд. Дар "Наврӯзнома"-и Хайём омадааст, ки гӯё Ҷамшед иблисҳоро ба зери тасарруфи худ дароварда, онҳоро мачбур кард, то инсониятро ба нозукиҳои санъати аз тилло бофтани матоъ ошно созад. Гӯё то он замон дибо аз тарафи иблисҳо бофта мешуд ва он "девбофт" буда, онро иблисҳо мебофидаанд ва чун инсоният аз нозукиҳои аз тилло бофтани матоъ шинос шуд, деборо бо торҳои заррин бофт.Муаллифи "Таърихи Систон" манбаи пайдоиши матои аввалини зарҳалдорро чунин нигоштааст: “Пас аз тахтро мерос гирифтани Шис, фарзанди ҳазрати Одам, халоиқ бадани ӯро бо ду чодари бо дархости худованд аз биҳишт дастрасшуда пӯшонид”. Аз рӯйи рангу ҷилоъ ин чодарҳо шабеҳи офтоб буданд. Мутмаинем, ки ин ҷо сухан дар бораи дебо меравад. Дебо навъҳои гуногун дошт. Бо мурури замон намудҳои алоҳидаи он соҳиби номҳои мустақил гаштанд. Масалан, дабикӣ, парниён, лод, сундус, бӯқаламун ва ғ. На ҳама вақт деборо бо истифода аз ресмонҳои заррин мебофиданд. Дар бобати шарҳу эзоҳи **дебо** дар "Ғиёс-ул-луғот" чунин омадааст: “ҳарири тунук: навъе аз ҷомаи абрешим ва мунаққаш".

Дар бозорҳои Осиёи Марказӣ дебои истеҳсоли Рум, Чин, Шустар (шаҳр дар Форс) ва Арманистон дастрас буд. Ин кишварҳо ҳамчун марказҳои калонтарини истеҳсоли чунин матоъ шуҳрат доштанд.Номи матоъ дар яке аз ҳуччатҳои аз Қалъаи Муғ ёфтшуда дарҷ шудааст, яъне **дебо** дар Осиёи Марказӣ ҳанӯз дар асрҳои VII-VIII истифода мешуд. Гузашта аз он, дар давраи исёни Абӯ Муслим (асри VIII) чунин матоъро дар Хуросон низ мебофтанд. Дар истеҳсоли матоъ маҳаллу гузарҳои алоҳида махсус гардонида шуда буданд. Чи тавре ки Абӯтоҳири Тарсусӣ менависад, дар Ҳирот он замон гузаре буд, **Кӯйи дебобофон** ном дошт ва он маркази калони матоъбофӣ буд.**Дебо** матои сернақш буда, то асри XVIII барои сару либоси қиматбаҳои занонаю мардона ва ҳамчун масолеҳи ороишӣ истифода мешуд.Дар “Луғатномаи Деххудо” чунин омадааст: **дебо**-қамуш бошад аз ҳарир, алвон. 2. қамош аз абрешими дар ниҳояти нафосат ва дебои ҳарир нек ва дибоҷ муарраби он аст, ҳаририи нек, навъе аз ҷомаи абрешимӣ ва мунаққаш бошад [2, Ҷ.24, с.498]. Муаллифи "Албиса" низ ин вожаро "порчаи нафиси абрешимии қиматбаҳо "ҳарир" шарҳ додааст, ки ин тафсир дар нисбати **дебо//дебоҳ**, дар Фарҳанги забони тоҷикӣ низ айнан чунин маънидод шудааст: порчаи нафиси абрешимии қиматбаҳо, ҳарир.

Шуд он замона, ки рӯяш ба сони дебо буд,
Шуд он замона, ки мӯяш ба ранги қатрон буд (Рӯдакӣ).

Ва ё:

Гӯянд, ки он арӯси зебо,
Бидрид ба тан ҳариру дебо (Шоҳин).

Аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳо чунин ба назар мерасад, ки **дебо//дебоҳ**, вобаста ба маҳалли истеҳсол, нақшу нигор ва сифат ба хелҳо чудо мешавад, ки ин боиси ба вучуд омадани чандин истилоҳҳои нав гардидааст. Чунончи: дебои чинӣ, дебои муаллам, дебои зарафшон, дебои ҳафтранг, абёрӣ, буқаламун, парниён, сундус, тафта ва ғайра. Дар ФЗТ шарҳу эзоҳи баъзе аз ин вожаҳоро дучор омадем, ки ҳамон маънои аввалиро медиҳанд.

дебои муаллам - дебои нақшин, дебои бонақшу нигор.

дебобоф - касе, ки дебо мебофад, бофандаи дебо.

Сиришки абри **дебобоф** бофад бар замин дебо,
Насими боди анбарсӯз сӯзад дар ҳаво анбар (Муиззӣ).

Гӯӣ дебобофи румӣ дар миёни коргоҳ,
Дебае дорад ба кор андар ба ранги бодранг (Манучеҳрӣ) [5, Ҷ.1, с.360].

Шакли арабишудаи онро дар ифодаи **дибоҷ** низ дучор шудем:

Атласу **дибоҷ** бофад ошиқ аз хуни ҷигар,
То кашад дар пои маъшуқ атласу дибочро (Ш. Табрезӣ).

Муштоқи туро раҳи муғилон,
Дар зери қадам ҳариру **дибоҳ** (Ҷомӣ) [5, Ҷ.1, с.366].

Дар Фарҳанги мухтасари "Шоҳнома" низ чунин маънидод шудааст: **Дебо**-шоҳии зарбафт, кимхоб, ҳарири алвон.

Зи каттону абрешиму мӯю каз,
Касаб кард пурмоя дебову хаз [5, Ҷ.1, с.127].

Вожаи **дорой** то андозае ба дебо алоқаманд аст, чунки реалияи он як хели тафта /навъи дебо/-ро ифода мекунад.

Аз маълумотҳои таърихшиносон маълум мешавад, ки матои дорой дар бисёр шаҳрҳои Осиёи Миёна истеҳсол шуда, ба давлатҳои Ироқ, Форс, Ҳиндустон ва Рус интиқол мекардаанд. Аз гуфтаҳои баъзе аз

муаррихон дорӣ матои қиматбаҳои истеҳсоли форс мебошад. Яъне, вожаи дорӣ ва реалияи он мамлакату кишварҳо ва забонҳои гуногунро сайр кардааст.

Занданачӣ. Бо чунин ном дар ибтидои асрҳои миёна дар Бухоро матои абрешимини нафисеро мебофтанд, ки он дар дуру наздик машҳур буд. Истеҳсоли онро бори аввал бофандаҳои Бухоро аз чумла сокинони деҳоти Зандана ба роҳ монда буданд. Ин матоъ бо сифати хеле баланд бофида мешуд ва нақшу нигори бой дошт. Намунаҳои зиёди он аз тарафи бостоншиносон ёфт шудаанд ва имрӯз дар намоишгоҳҳои Аврупои Ғарбӣ маҳфуз дошта мешаванд. Маҳз хусусиятҳои нақшбандии матоъ имкон медиҳад, ки аслияти ин намунаҳо исбот карда шаванд. Занданачии абрешимиро то асри VII истеҳсол мекарданд. Аммо мавҷуд будани танқисии муваққатии абрешим дар асри Х бофандаҳои бухороиро маҷбур сохт, ки барои кам нашудани ҳаҷми истеҳсоли занданачӣ аз пахта низ истифода баранд. Дар давоми ду - се садсолаи пасоянд намунаҳои гуногуни занданачиро ҳам аз пахта ва ҳам аз абрешим мебофтанд. Шуҳратмандии матоъ то дараҷае баланд буд, ки бо мурури вақт, аз чумла дар давраи Сомониён, қариб тамоми матоъҳои аз тарафи косибони Бухоро истеҳсолшударо занданачӣ меномиданд. Фаҳмост, ки таркиб, сохт ва сифати онҳо гуногун буданд. Шояд бо ҳамин сабаб дар "Таърихи Бухоро" занданачӣ ҳамчун карбоси одӣ тавсиф шудааст.Муаррихи асри Х Абӯбакри Наршахӣ дар "Таърихи Бухоро" вожаи **"зандана"**-ро қайд карда, дар ифодаи як навъи матои пахтагӣ маъмул будани онро махсус таъкид менамояд. Ӯ менависад: "Он чӣ аз вай /Зандана/ хезад, онро **занданачӣ** гӯянд, ки карбос бошад, яъне аз деҳаи Зандана, ҳам неку бошад, ҳам бисёр бувад".

Мураттибони "Фарҳанги забони тоҷикӣ" дар тафсири маънои луғавии вожаи **"занданачӣ"** чунин овардаанд: **Занданачӣ** - навъе аз карбос, ки дар қадим дар Зандана ном деҳаи Бухоро бофта мешуд. Агарчи ин матоъ ҳоло дар байни аҳолии Осиёи Миёна маълум нест, лекин намунаи он дар шаҳри Юми Белгия нигоҳ дошта мешавад. Аз ин мебарояд, ки матои навъи занданачӣ дар вақташ ба аксари мамлакатҳои Ғарбу Шарқ интиқол мешудааст. Назар ба ахбороти эроншинос Б. Ҳенинг ва Л. Шейерд вожаи занданачӣ ё занданчӣ дар ифодаи номи матоъ ҳатто дар ҳуҷҷатҳои "Кӯҳи Муғ" дучор омадааст.

Олими немис О. Фалко порчаи матои занданачиро аз назар гузаронида, ба хулосае омадааст, ки он ба асрҳои VII-IX мансуб аст. Ин мулоҳиза бори дигар қадимӣ будани вожаи "занданачӣ"-ро таъкид менамояд. Вале аз он ки дар таркиби калима овози **ҷ** ҷой дорад, хулоса баровардан мумкин аст, ки он муарраби **занданагӣ** ё **занданачӣ** ба шумор меравад. Ба ҳар ҳол, маънӣ ва таркиби овозии аслии ин вожа мулоҳизаҳои иловагӣ мехоҳад.

Дар Луғатномаи Деҳхудо низ бобати ин вожа чунин омадааст: "**Зандана**-мансуб аст ба Зандана қарияи бузург аз қарияҳои Бухоро; занданачӣ бузург дорад ва бозори бисёру масҷиди ҷомеъ, ҳар одаме он ҷо намоз гузорад ва бозор кунанд ва он чӣ аз вай хезад, онро занданачӣ гӯянд, ки карбос бошад, яъне, аз деҳи Зандана ҳам неку бошаду ҳам бисёр бувад ва аз он карбос бисёри деҳаҳои Бухоро бофанд ва онро ҳам занданачӣ гӯянд" [2, Ҷ.27, с.492].

АДАБИЁТ

15. Луғати фурс - и Асадии Тӯсӣ / Таҳияи Нурулло Ғиёсов. – Хуҷанд: Нури Хуҷанд, 2015. - 492 с.
16. Алӣ Акбари Деҳхудо. Луғатнома. - Теҳрон, 1334-1208. (1337- шамсӣ, чопи сирус). - 940 с.
17. Иброхимов М.Ф. Традиционное ткачество таджиков / М.Ф. Иброхимов. - Душанбе, 2006. - 206 с.
18. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс - ул -луғот. Ҷ.1-3. - Душанбе, 1987. - 480 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1-2. - Душанбе, 1969. - 951 с.; - 950 с.
20. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1-2. - Душанбе, 1993. – 2004. - 416 с.
21. Майдинова Г.М. История таджикских костюмов. В 2-х томах / Г.М. Майдинова. - Душанбе, 2004. - 280 с.
22. Писарчик А.К. Одежда таджиков Нурата / А.К.Писарчик. - Душанбе, 2003. - 184 с.
23. Широкова З.А. Таджикский костюм конца XIX-XX вв / З.А. Широкова. - Душанбе, 1993. – 142 с.
24. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 1. - Душанбе, 1987. - 543 с.
25. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. - Душанбе, 1988. - 559 с.
26. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ.1-2 / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2010. - 865 с.
27. Сухарева О.А. История среднеазиатского костюма. Самарканд, 2-я половина XIX века / О.А.Сухарева. - Москва, 1982. - 141 с.
28. Традиционная одежда и украшения Худжанта (XIX-XX вв.). - Худжант, 2004. - 93 с.

РОҶЕЪ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ЛЕКСИКАИ МАТОЪҲОИ АБРЕШИМӢ

Мардуми тоҷик аз азал мардуми фарҳангсолору фарҳангофар буда, дар ҳама давру замон офарандаи ҳунарҳои бузург, нафис ва нодир ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ҳар яки моро мебояд ҳамеша посдорандаи ҳунарҳои мардумӣ ва суннатҳои ниёгонамон бошему дар таҳким ва рушди он саҳми худро гузорем.Дар замони муосири раванди ҷаҳонишавӣ ҳар кишварро мебояд, ки мероси фарҳангии худро ҳифз намояд. Ҳунарҳои мардумӣ чун неъмати бебаҳост, ки тӯли қарнҳо бо талошу заҳмат ва муҳаббати самимӣ ниёгони мо онро зинда нигоҳ дошта, имрӯз ба мо расонидаанд. Сарчашмаҳои хаттӣ дар бораи номгӯйи зиёди матоъҳои абрешимӣ ва нимабрешимии он замон маълумот медиҳанд. Бо истифода аз якчанд фарҳангу луғатномаҳо дар бораи чанд вожаҳои матои абрешимӣ дар ин мақола маълумот гирд оварда шудааст.

Калидвожаҳо: офарандаи ҳунарҳои бузург, посдорандаи ҳунарҳои мардумӣ ва суннатҳои ниёгон, мероси фарҳангӣ, фарҳангу луғатномаҳо, вожаҳои матои абрешимӣ.

ОТНОСИТЕЛЬНО ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЛЕКСИКИ ШЕЛКОВЫХ ТКАНЕЙ

Таджикский народ испокон веков славился своей древней культурой и во все времена творил бесценные шедевры. Поэтому каждый из нас должен почитать и беречь народные ремесла и традиции предков и внести свой вклад в их развитие. В современный период глобализации каждая страна должна защищать и беречь свое культурное наследие. Народные ремесла как бесценное сокровище развивались и сохранялись нашими

предками и дошли до наших дней. В письменных источниках приведена обширная информация о наименовании шелковых и полушелковых тканей. С их использованием автор в данной статье приводит сведения о некоторых названиях шелковых тканей.

Ключевые слова: создатель великих творений, хранитель народных ремесел и традиций культурное наследие,толковые словари, слова обозначающие шелковые ткани.

RELATING TO THE HISTORY OF THE ORIGIN OF SILK FABRIC VOCABULARY

From time immemorial, the Tajik people have been famous for their ancient culture and at all times created invaluable masterpieces. Therefore, each of us should honor and protect the folk crafts and traditions of our ancestors and contribute to their development. In the modern period of globalization, each country must protect and protect its cultural heritage. Crafts as an invaluable treasure developed and preserved by our ancestors and have survived to this day. The written sources provide extensive information on the names of silk and semi-silk fabrics. With their use, the author in this article gives information about some names of silk fabrics.

Keywords: creator of great creations, keeper of folk crafts and traditions, cultural heritage, explanatory dictionaries, words denoting silk fabrics.

Сведения об авторе: ***Бобомуродова Махбуба*** – Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни, доценг кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 121.
Тел.: **(+992) 93-507-74-26**

Information about the author: ***Bobomurodova Makhbuba*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, associate professor of the department of teaching methods of the Tajik language and literature. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki Ave. Tel: **(+992) 93-507-74-26**

УДК: 811.21/.22-5

СОХТОРИ ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ВАРЗИШ (вожаҳои сода)

Шафоатов А.Н.
Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Пӯшида нест, ки барои истилоҳ ифодаи маънои мушаххас хос аст ва зуҳуроти сермаъногӣ, гуногуншаклӣ, образнокӣ барои он бегона аст. Аз ҳамин лиҳоз, ба истилоҳот аксаран хусусияти маҳдудияти маъно ва моносемиро нисбат медиҳанд. Беҳуда нест, ки **terminis** дар лотинӣ маънои «ҳад», «ҳудуд», «сарҳад», яъне «ҳадди муайян» -ро ифода мекунад [7, с.78] ва ин ном барои таҷассуми мафҳуми лингвистии худи он мувофиқ мебошад. Истилоҳот хусусияти калимасозӣ надоранд ва моҳияти масъаларо «бо як калима ифода менамоянд, аксари онҳо ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд ва ҳамчун калимаи эзоҳӣ низ намеоянд» [4, с.127]. Дар гузашта вожаҳои зерини сохташон сода дар баробари ифодаи маънои маъмули худ, инчунин ба ҳайси истилоҳ дар мавриди гузаронидани мусобиқоти гуногун, сифати паҳлавонон, номи онҳо, зӯрозмоиҳо, қувваозмоиҳои ҷисмонӣ ва фикрӣ, бахше аз анвоъ ва лавозимоти варзишӣ, унвони бозӣ ба кор бурда мешаванд. Аз қабили **акка, акво, бон, бозӯ, бучул, башқ, ворӯ, гӯй, гурд, гав, гол, дав, дор, дона, каъб, камон, кеш, коб, қувва, наъл, лез, машқ, мот, марс, нард, омоч, отиф, силӣ, саъй, тос, тов, тоҷ, тӯр, уфт, убур, хол, хода, чашқ, чах, шаҳ, чуфт, чарг.** Вожаҳои мазкур аз он лиҳоз содаанд, ки онҳо ба дигар ҷузъҳои морфологӣ тақсим намешаванд. Ин қабил вожаҳоро калимаҳои решагӣ низ мегӯянд. Онҳо чун асос барои ба вуҷуд омадани калимаҳои гуногунсохт заминаи муҳим маҳсуб мешаванд. Вожасозии лексикӣ-семантикӣ дар самти маънои истилоҳӣ касб намудани унсурҳои луғавии умумиистеъмолӣ зуҳуроти назаррас буда метавонад, зеро бисёр калимаҳои фаҳмову серистифодаи забон бо ҳамин роҳ гоҳо хусусияти истилоҳӣ касб мекунанд.

Ба кадом маъно ба кор рафтани калимаро матн муайян мекунад, вале дар ҳолати алоҳидагӣ ва шакли луғавӣ истилоҳот ягонагии маънои худро нигоҳ дошта метавонанд: **акка -** унвони бозӣ, **акка** - номи паранда; **шоҳ** - мансаби давлатӣ, **шоҳ** - номи яке аз донаҳои асосии шоҳмот; **тос** - зарфи обгирӣ, **тос** - сари бемӯй, **тос** - муҳраи устухонӣ, ки рақамҳои аз як то шашро дар тарафҳои худ дорад ва дар бозии **нард** истифода мешавад; **гӯй** - асоси замони ҳозираи феъл: **гӯй** - лӯла, тӯби чӯбин дар чавгонбозӣ; **бон** - асоси замони ҳозираи феъл (бонидан), **бон** - як навъ тири оҳанин; **коб** - бозии **коб** (кобкобак), **коб** - асоси замони ҳозираи феъл; **дор** - асбоби қатл, **дор** - банде, ки варзишгар дар болои он бозӣ мекунад; **мот** - ҳайрон, саргардон, **мот** - роҳи гурез надоштан, банд шудан ҳангоми шоҳмотбозӣ; **ҳол** - ҳолат, вазъият аҳвол, **ҳол** - миллаҳои атрофи майдон дар бозии чавгон; **хол** - нуқтаи сиёҳ, **хол** (балл, очко) - баҳо додан дар варзиш;**гол**– навъе гул, **гол** - фарёд, **гол** - ғалтидан, **гол** - тӯб вориди дарвозаи ҳариф шудан; **уфт** - асоси замони ҳозираи феъл, **уфт** - афтонидани ҳариф ба тахтапушт ва ё ҳолати дигар дар гӯштин; **марс -** номи сайёра, **марс -** маҳкам шудан, баста шудани роҳи ҳаракат дар бозии нард; **омоч -** тӯдаи хоке барои нишон гирифтан, **омоч** - асбоби шудгоркунӣ ва ғайра. Истилоҳоти мазкурро аз рӯйи дарачаи истеъмолашон дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва хусусиятҳои семантикӣ ба таври зайл тасниф кардем:

а). Истилоҳоте, ки хусусияти семантикиашон дар соҳаи варзиш бештар зоҳир мегардад ва онҳо хосияти якмаъноӣ касб карданд: **нард, гурд** (паҳлавон), **гав, зех, дов** (навбат), **чашк** (чӯби севачаба), **чах** (ғилоф), **ворӯ** (пуштак), **башк** (давидан), **убур** ва ғайра. Ин қабил вожаҳо унвони навъҳои гуногуни варзишу асбобу анҷоми соҳаи варзиш, сифати варзишгар ва дигар хусусиятҳои ба ин соҳа марбутро ифода мекунанд.

б). Истилоҳоте, ки хусусиятҳои сермаъноӣ пайдо кардаанд: **акка, камон, коб, силӣ** (зарба), **уфт, мот, хол, шоҳ, бучул, хода** ва ғайра. «Сермаъно шудани истилоҳ баъзан дар фаҳмидани маънии аслии истилоҳ душворӣ ба амал меоварад» [4, с.125]. Дар ин гуна ҳолатҳо маънои истилоҳӣ зимни гузаронидани мусобиқоти

варзишии ба он истилоҳ вобаста ба аҳли варзиш ва тамошогар лозим мешаваду халос, яъне зуҳуроти маънои истилоҳӣ хусусияти яклаҳзаина ва ё муваққатӣ пайдо мекунад.

в). Истилоҳоте, ки як ҷузъи силсилаи омонимҳоро ташкил медиҳанд: **бон, дор, тос, гӯй, гол, кеш** (тирдон, мазҳаб), **марс, омоч, тӯр**, **чуфт** ва ғайра.

Истилоҳоти шаклан якхелаю гуногунмаъно зимни мавриди корбаст қарор гирифтани маънои истилоҳии соҳаи варзиш дар ҷараёни гуфтор ё худ бевосита дар матн ин хусусияти худро зоҳир мекунанд.

г). Истилоҳоте, ки хусусияти муродифӣ зоҳир кардаанд: **камон, қавс, камонсоз, қаввос; гав, гурд (паҳлавон), бучул, каъб; дав, тоз, сайд; силӣ, зарба; акво, қавӣ, зӯр, ҳилла, фиреб; чил, ҳалук; убур, гузаштан; чах, ғилоф; шикор, қатл; дов, навбат, гашт.**

Дар як қатори синонимӣ ҷойгир шудани ду ва ё зиёда истилоҳоти ҳаммаъно падидаи қобили қабул аст ва ин нукта дар «Меъёрҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ» чунин зикр ёфтааст: «Як мафҳумро бо ду термини ҳаммаънои байналхалқӣ ё тоҷикӣ ифода кардан мумкин аст, ба шарте ки терминҳо ба қоидаҳои забони тоҷикӣ мувофиқ бошанд» [3, с.19-48].

ғ). Бархе аз истилоҳоти соҳаи варзиш, ки қаблан дар забони тоҷикӣ роиҷ буданд, аз оғози қарни гузашта (XX) сар карда, ба истилоҳоти архаистӣ ва ё таърихӣ мубаддал шудаанд: **бон** (тири оҳанин), **башк** (давидан), **ворӯ** (пуштакӣ шино кардан), **гав** (паҳлавон), **гӯй, омоч, отиф, чах** (ғилоф), **хода** (чӯби киштиронӣ).

Сабаби ба архаизм дохил шудани истилоҳоти мазкур дар он аст, ки дар натиҷаи тараққиёти ҷомеа, таъсири байниҳамдигарии забонҳо, пешрафти илм ва техника мардум истеъмоли калимаҳои болоро авло надонистанд. Масалан, ба ҷойи истилоҳи тоҷикии **гӯй** калимаи русии **шайба**, ба ҷойи **чах** вожаи **ғилоф**, ба ҷойи **гурд, гав** калимаи **паҳлавон**-ро истифода мебаранд, вале баъзе мафҳумҳо тадриҷан бо сабаби барҳам хӯрдани худи ашё ва минбаъд дар нутқи мардум корбаст нашудан аз истеъмол монданд: **отиф, омоч, кеш, қаъб, башк, акво, лез** (лағжидан).Истилоҳоти мазкур дар осори илмию адабӣ, таърихию фарҳангӣ бо мақсади нишон додани ҳаққонияти тасвир, воқеаҳои таърихӣ-сиёсӣ, фарҳанг ва расму русуми мардумӣ ба кор бурда мешаванд.Истилоҳоти содаи соҳаи варзишро аз ҷиҳати семантика ва муносибат ба ҳиссаҳои нутқ ба бахшҳои зерин ҷудо кардан мувофиқи мақсад аст:

1. Истилоҳоти марбут ба исм, ки гурӯҳи калони вожаҳои решагиро дар бар мегиранд ва онҳо дар навбати худ ба мавзӯъҳои гуногун тасниф мешаванд:а) истилоҳоте, ки номи бозиҳо ва унвони мусобиқоти варзиширо ифода мекунанд; **акка**, **дока** (давидан), **нард, сайд** (7 бор давидан дар мавриди ҳаҷ), **тоз** (тохтан, давидан), **башк** (давидан), коб (номи бозӣ) ва ғайра.б) истилоҳоте, ки номи асбобу анҷом ва лавозимоти варзишро мефаҳмонанд: **бож, бучул, қаъб, камон, зеҳ, дор, рӯй, хода, хеш, чашм, чах, тос, чавгон** ва ғайра.Истилоҳи **чавгон** имрӯзҳо аз нав фаъол гардида, шакли рехтаро гирифтааст ва ба маънои «клюшка» (русӣ) дар гардиш аст. Ин вожа таркибан аз ҳиссаҳои **чав** (чӯб) ва **гон** (гӯй), ё ин ки **чӯбгон** ба маънои **чӯбдор** ба вуҷуд омадааст.в) истилоҳоте, ки натиҷаи бозиро нишон медиҳад: **марс, шоҳ, мот, ҳалол, хол, ҳаром, гол.**

г) истилоҳоте, ки марбути исмҳои амаланд: **машқ, каъб, шиком, убур, чил, ҳалук.**

2. Истилоҳоти марбут ба сифат: **акво, қавӣ, зӯр.**

3. Истилоҳоте, ки аз асосҳои феъл рӯйидаанд: **тоз, уфт, дав, лез.**

Ба ҳамин тариқ, аз таҳлилу таснифи мухтасари истилоҳоти сохторашон сода бармеояд, ки калимаҳои решагии забон дар баробари дар нутқ хусусияти умумиистеъмолӣ зоҳир кардан, имконияти маънои истилоҳӣ касб карданро низ доранд. Ҳамчунин, вожаҳои истилоҳзеби тоҷикию иқтибосӣ, ки дар гузаштаҳои дуру наздик мавриди ниёзи мардум қарор доштанд, бархе маънои аввалаи худро нигоҳ дошта бошанд, қисми дигар ба қатори архаизму историзмҳо шомил гаштаанд ва ҷойи худро ба синонимҳояшон додаанд. Инчунин истилоҳоте низ мавҷуданд, ки онҳо якҷоя бо мафҳуми ашёи ифода мекардагиашон аз истифода мондаанд ва ба сафи вожаҳои куҳнашудаи забон гузаштаанд.

Хулоса, «роҳи луғавӣ-семантикии калимасозӣ яке аз усулҳои аввалини истилоҳсозӣ буда, роҳи мувофиқ гардонидани калимаҳои умумихалқӣ ба аломатҳои истилоҳ маҳз тавассути махсусгардонии семантикӣ, ки истеъмоли он дар матнҳои алоҳида шурӯъ шудааст, ба мушоҳида мерасад» [5, с.98].

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» / С. Айнӣ. - Сталинобод, 1956. - 315 с.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф / М.С. Андреев. - Сталинабад, 1958. - 287 с.
3. Лингвистическое изучение классических письменных памятников. - Душанбе, 2004. – 331 с.
4. Муллоқандов Э. Забон дар тӯли замон / Э. Муллоқандов. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 144 с.
5. Русско-таджикский словарь спортивных терминов (мураттиб Н.Турсунов). -Душанбе: Дониш, 1985. -258с.
6. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. - 256 с.
7. Сирочиддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят (таҳияи А. Нуров). - Душанбе: Ирфон, 1992. - 288 с.

СОХТОРИ ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ВАРЗИШ

(вожаҳои сода)

Мақолаи мазкур ба баррасии сохтори грамматикии истилоҳоти соҳаи варзиш бахшида шудааст. Аз таҳлилу таснифи мухтасари истилоҳоти сохторашон сода бармеояд, ки калимаҳои решагии забон дар баробари дар нутқ хусусияти умумиистеъмолӣ зоҳир кардан, имконияти маънои истилоҳӣ касб карданро низ доранд. Ҳамчунин, вожаҳои истилоҳзеби тоҷикию иқтибосӣ, ки дар гузаштаҳои дуру наздик мавриди ниёзи мардум қарор доштанд, бархе маънои аввалаи худро нигоҳ дошта бошанд, қисми дигар ба қатори архаизму историзмҳо шомил гаштаанд ва ҷойи худро ба синонимҳояшон додаанд. Инчунин истилоҳоте низ мавҷуданд, ки онҳо якҷоя бо мафҳуми ашёи ифода мекардагиашон аз истифода мондаанд ва ба сафи вожаҳои куҳнашудаи забон гузаштаанд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти соҳаи варзиш, сохтори грамматикии истилоҳоти соҳаи варзиш, вожаҳои сода, вожаҳои тоҷикию иқтибосӣ, вожаҳои кухнашудаи забон.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СПОРТИВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
(простые слова)

Данная статья посвячена рассмотрению грамматической структуры спортивной терминологии. Из подробного анализа простых форм терминов – словосочетаний выясняется, что коренные слова наравне с приобретением общеупотребительного свойства в речи, имеют возможность приобретения терминологического значения. Также, таджикские и заимствованные слова, которые в прошлом были общеупотребительными, некоторые из них до сих пор сохранили свое первоначальное значение, другая их часть вошли в ряд архаизмов и историзмов и заменили свои местами синонимами. Также существует ряд терминов, которые перешли в ряд устаревших слов языка.

Ключевые слова: спортивная терминология, грамматическая структура спортивной терминологии, простые слова, таджикские и заимствованные слова,архаизмы, историзмы.

GRAMMATIC STRUCTURE OF SPORTS TERMINOLOGY
(simple words)

This article is devoted to the consideration of the grammatical structure of sports terminology. From a detailed analysis of simple forms of terms - phrases, it turns out that root words, along with the acquisition of a commonly used property in speech, have the possibility of acquiring terminological meaning. Also, Tajik and borrowed words, which were commonly used in the past, some of them still retain their original meaning, some of them are included in a number of archaisms and historicisms and replaced their places with synonyms. There are also a number of terms that have moved into a number of obsolete words of the language.

Keywords: sports terminology, grammatical structure of sports terminology, simple words, Tajik and loanwords, archaisms, historicisms.

Сведения об авторе: ***Шафоатов А.*** - Таджикский физкультурный институт им. С.Рахимова, кандидат филологических наук, заведующий кафедры языков. **Адрес:** 734026, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Лучоб, 53

Information about the author: ***Shafoatov A.*** - Tajik Institute of Physical Education. S. Rakhimova, Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Languages. **Address:** 734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Luchob, 53

УДК: 811.21/.22:891.550

ИБН СИНА И АРАБСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Сулаймонов С.
Таджикский национальный университет

Известный средневековый английский философ Роджер Бэкон (ок. 1214-292), который из всех европейских ученых XIII в. лучше всех был информирован о жизни и творчестве Ибн Сины, известного на Западе как Авиценна, относительно его личности говорил: "Воистину знание в истории человечества дважды стало достоянием человечества: первый раз в полном объеме со стороны пророков и мудрого Соломона на языке иврит, второй раз не в полном объеме через Аристотеля на греческом языке и через Ибн Сину на арабском" [17, с.60].

Истории цивилизации известны немногие мыслители, которые, подобно Ибн Сине, охватили своим творчеством все основные отрасли средневекового знания и оставили в каждой из них свой неизгладимый след. По подсчетам иранского исследователя Сайида Нафиси, им написано (или приписывается ему) 456 сочинений на арабском и 23 - на персидском (таджикском) языках. Во всяком случае, в каталогах библиотек различных стран числится не менее 160 названий работ мыслителя, сохранившихся до наших дней. И поскольку идейное наследие Авиценны очень велико и многогранно, то мы по роду своей специальности в данной статье попытаемся раскрыть и показать суть и значение заслуг Ибн Сины перед арабской филологией, т.е. обозначим роль арабоязычной философии, одним из представителей которой был Абу Али Хусейн ибн Абдаллах ибн Хасан Али Сина (Авиценна) - классик мировой философии, выдающийся ученый-естествоиспытатель и медик, поэт и музыковед, глубочайший знаток арабского языка и основоположник научно-философской терминологии персидско-таджикского языка.В начале VIII века вся территория Ирана и Средней Азии оказалась завоёванной арабами. Очень скоро арабский язык становится государственным языком всего Халифата во всех областях культурной, научной и даже административной жизни. В это время появились такие люди, которые превосходно знали не только древнюю историю и литературу арабов, но и создавали на арабском языке научные (философские, теологические, юридические) и художественные произведения.

Расцвет науки на средневековом Востоке в IX-XII вв. был связан с критико-философским, в частности, лексическим анализом античных текстов. Именно в этот период на базе античной специальной лексики были созданы условия для развития и упорядочения философской терминологии арабского языка.В истории человеческой цивилизации судьбы Востока и Запада переплетались (и весьма тесно) не раз. Культурная инициатива переходила то к одной, то к другой стороне. С Востока, от финикийцев, пришла к грекам письменность, у восточных мудрецов учились первые греческие философы. Греческая мысль, уже достигшая зрелости, после походов Александра Македонского попала на Восток и, соединившись с восточными элементами, дала эллинистический синтез, ставший одним из краеугольных камней европейской цивилизации средневековья. На Востоке зародилось христианство, распространившееся затем по всей Европе. Восемь веков спустя античное наследие сыграло важную роль в становлении классической мусульманской культуры, которая, в свою очередь, стала важным звеном в прогрессе

мировой цивилизации. Мусульманский Восток, усвоив античное наследие, по-своему развил и переработал его, вернув его Западу "по *первому требованию*". Философия мусульманского мира дала таких великих мыслителей, как ал-Кинди, ал-Фараби, Ибн Сина, Ибн Рушд, ал-Газзали, авторитет которых на Западе не уступал их авторитету на Востоке.

К концу IX в. завершился этап переводов произведений древнегреческой философии. Возникла необходимость в редактировании переводов греческих философов, в выборе наиболее точных терминов, их унификации, а также в создании оригинальных философских трудов на арабском языке. Эта задача легла на плечи арабоязычных философов ал-Кинди, ал-Фараби и Ибн Сины.Арабоязычная наука и философия раннесредневекового Ближнего Востока, формировавшаяся в период IX-XI вв., оказала сильное влияние на развитие светской культуры и науки в Европе.Прежде чем остановиться на заслугах Ибн Сины перед арабской филологией, хотелось бы отметить вкратце заслуги арабоязычных философов в формировании и становлении философской терминологии как одной из ветвей арабской филологии.На наш взгляд, его заслуги сводятся к следующему:

1) арабоязычные философы придали существующей арабской общеупотребительной лексике новые смысловые терминологические значения, в результате чего эти слова вступили в новую функциональную сферу - стали терминами арабского философского языка. Такие арабские общеупотребительные слова, как *мадда* - материя, *джавхар* - субстанция, *мавджуд* - сущее, *джисм* - тело, *макан* - пространство, *мантик* - логика, *хикмат* - мудрость, философия, *акл* - разум, *кадия* - суждение, *мукаддам* - антецедент, *тали* - консеквент, *кийас* - силлогизм, *истидлал* - дедукция, *истикра* - индукция, *маба'даттабиа* - метафизика, *джадал* - диалектика, *шакл* - фигура и т.д. - были включены в разряд философских понятий;

2) арабоязычные философы не только комментировали зачастую непонятно переведенную греческую философию на арабском, но и тем самым сделали ее достоянием широкого круга исследователей. Благодаря комментариям и оригинальным произведениям арабоязычных философов греческая философия (почти через тысячу лет) стала распространяться в Европе. Справедливо отмечает исследователь И.Н. Голенищев-Кутузов: "Настоящее изучение греческого языка началось на Западе лишь в конце XIV в.; в эпоху Средневековья и Предренессанса усвоение греческой мудрости происходило через арабские трактаты. Не будет преувеличением сказать, что, изучая лишь историю переводов Аристотеля в XI-XIII вв, можно было бы написать историю культуры Средневековья" [5, с.150].Если рассмотреть дальнейшее развитие арабоязычной философской терминологии как части арабской филологической науки, заслуги Ибн Сины в ее дальнейшем развитии и становлении, то выявляется такая картина:

1. Вслед за ал-Фараби, Ибн Сина, как и все античные и средневековые мыслители, свои лингвистические воззрения приводит в основном в разных разделах логики, в своих многочисленных философских произведениях, хотя является автором оригинальных произведений по фонетике, лексикологии и лексикографии арабского языка, о чем речь пойдет ниже. Ибн Сина, как философ широкого диапазона, придал более совершенный и стабильный характер грамматически оформленной арабской философской терминологии, и если после него она подвергалась изменениям, то это было обусловлено позицией той или иной философской школы или отдельного философа.

2. Характерной особенностью философских сочинений Ибн Сины на арабском языке является то, что они освобождены от обилия прямых оригинальных греческих заимствований, т.е. Ибн Сина жил и творил в ту эпоху, когда арабский язык, имея за своими плечами двухсотлетний опыт создания философской терминологии, уже прочно утвердился со своим философским терминологическим аппаратом.

3. Заслуга Ибн Сины в распространении философского знания, и особенно его терминологического аппарата, заключается в том, что в исследовании кардинальных вопросов философского знания большинство философов, будь то его оппоненты или же его последователи, в основном опираются на его работы. Для доказательства приведем высказывание одного из известных философов средневековья Абу Хамида ал Газзали, который считался одним из непримиримых оппонентов Ибн Сины: "Те, которые передавали нам философию Аристотеля, они в основном извратили её и что-то добавляли от себя. Среди философов ислама, на кого мы опираемся и кому доверяем больше других, - великие учителя ал-Фараби и Ибн Сина, ибо они философские вопросы передавали и подвергали исследованию более точно и более доступно, чем другие. Поэтому мы философию Первого учителя изучаем через исследования ал-Фараби и Ибн Сина" [10, с.94].

4. Из наиболее ощутимых заслуг Ибн Сины перед философским языком и арабской филологией является то, что Ибн Сина, через свои различные произведения и особенно, через свой небольшой, но известный трактат "*Об определениях*" стал одним из основателей герменевтического метода толкования терминов, как на арабском языке, так и на родном, персидском (таджикском) языке. Для примера, как специалист, работающий в области арабского языка и особенно его терминологической части и переводивший достаточно много философских трудов Авиценны с арабского языка на таджикский и русский языки, могу сказать, что в абсолютном большинстве работ, особенно в философских словарях на арабском языке, при толковании того или иного философского термина, составители сперва обращаются к работам Ибн Сины, где определены эти термины, а потом уже к работам других мыслителей. Причем такой подход наблюдается в работах не только древних авторов, но и современных. В этой связи могу отметить, что недавно, а вернее в 2004 г., в Бейруте вышла "Мавсу'ат мусталахат Ибн Сина ("*Энциклопедия терминологии Ибн Сины*") [7], в которой собрана почти вся терминология его философской системы, что свидетельствует о востребованности терминологической системы энциклопедиста в области философской терминологии арабского языка и в наше время.

5. Огромная заслуга Ибн Сины в области арабской филологии состоит и в том, что он создал большой словарь арабского языка под названием "Лисан ал-'араб" ("*Язык арабов*"), в котором он приводит комментарии терминологических слов арабского языка. Подобного труда никто ранее него не составлял, но он не переписал его начисто, оставив лишь в черновике, который никому не довелось привести в порядок. Это произведение и несколько касыд, по свидетельству известных библиографов средневековья Ибн Аби Усайбии, ал-Кифти и ал-Байхаки, были написаны Ибн Синой в ответ на замечания языковеда ал-Джабаи. Байхаки по этому поводу пишет: "Однажды Шейх сидел перед эмиром [Ала ад-Давла] в присутствии ученого Абу Мансура ал-Джабаи. Обсуждался вопрос, относящийся к языку, по поводу которого Ибн Сина выразил свое мнение. Абу Мансур сказал Шейху: "Ты врач и недостаточно читал [книг] о языке, чтобы твои слова могли удовлетворить нас". Эти слова задели Шейха, и он три года усиленно изучал книги о языке. Он изучил книгу "Очищение языка" Абу Мансура ал-Азхари и достиг в науке о языке такой степени [учености], какой редко случалось кому-нибудь достигнуть. Он сложил три касыды, в которые включил редкие слова, и написал три трактата в духе Ибн ал-Амида, ас-Сахиба и ас-Саби. Он велел их переплести и поцарапать кожу переплетов, и затем он попросил эмира показать эти книги Абу Мансуру ал-Джабаи и сказать ему, что их нашли в пустыне во время охоты и что их надо посмотреть и разъяснить [присутствующим] их содержание. Шейх Абу Мансур просмотрел книги, но многое в них поставило его в затруднение. Тогда шейх Абу Али сказал ему: "То, чего ты в этой книге не знаешь, упоминается в таком-то и таком-то месте", - и перечислил известные книги о языке, которые Шейх знал наизусть. Таким образом выяснилось, что Абу Мансур говорил лишь по догадкам, не имея никаких подтверждений своим словам. Абу Мансур догадался, что эти касыды и трактаты были сочинены Абу Али и начал извиняться и оправдываться» [8, с.184-185].

6. Из заслуг Ибн Сины в области арабской филологии нужно отметить его небольшой трактат "Махаридж ал-хуруф" ("*Место артикуляции звуков арабского языка*"). Глубокое знание строения человеческого тела обусловило детальное описание органов речи в трактате. Сравнение соответствующих параграфов из "Врачебного канона" с третьей главой ("*Об анатомии гортани и языка*") фонетического трактата показывает, что они почти идентичны, за исключением разницы лишь в деталях и некоторых формулировках. Другими словами, данный трактат в старой арабской грамматической литературе является единственным в своем роде произведением, в котором проблемы фонетики освещены самостоятельно, независимо от вопросов грамматической структуры языка. Таким образом, этот трактат, содержит изложение вопросов артикуляторной и акустической фонетики [3, с.7-8].

7. Поскольку логика как инструмент выражения научного познания имеет тесную связь с языкознанием, то Ибн Сина в многочисленных своих трудах, где разрабатывались основные положения науки логики, уделяет большое внимание вопросам, связанным с логикой и языкознанием. Среди больших работ по логике, где рассматривается терминология логики и языкознания, Князь философов в своей большой работе "Об истолковании," [9] представляющей часть "Логики из "Книги исцеления", поднимает такие важные вопросы средневековного и современного арабского языкознания, как о происхождении языка и считает его происхождение "*по соглашению*", т.е. общественным, различные вопросы арабского языкознания, в частности, морфологии, место определенного артикля в арабском языке, слабые места в выражении глагола арабского языка настоящего-будущего времени и способы его передачи, роль частиц и предлогов в арабском предложении, логическое и лингвистическое понимание имени, глагола и частицы, вопросы синтаксика арабского языка и др. вопросы. Эта работа заслуживает самостоятельного лингвистического исследования.

В этой работе Ибн Сина проводит интересное сопоставительное исследование между арабским и персидским языками о способах передачи логических понятий. В частности, он говорит: "В персидском языке не используют единичное слово, например, когда говорят по арабски: "*йасаххи*" ("будет здоров"), которое по-персидски звучит так: "*дуруст шавад*", то если перевести это на арабский, то будет звучать "*йасиру сахиман*" (будет здоров), то есть они [персы] берут имя и добавляют к нему слово, указывающее на время и используют его вместе, как одно "калима" [т.е. *слово означающее глагол в логике – С. С.*].

8. Очень интересны лингвистические наблюдения, которые мы находим у Ибн Сины в его трактате «ал-Илм ал-ладуни», («*Божественная наука*»). О серьёзном отношении Ибн Сины к науке о языке свидетельствуют его слова: «Тому, кто желает заняться комментарием (*тафсир*) Корана и та'вилом сообщений о [жизни] Пророка – мир ему – и вникать в мысль его (Пророка), следует познать науку о языке и углубиться в учение о восхождении (*нахв*), быть знатоком в словоизменении (*и'раб*), находить выход в [разных] видах склонения и спряжения (*тасриф*). Дело в том, что наука о языке является ступенью лестницы ко всем наукам, поэтому тот, кто не знает языка, не получит доступа к познанию наук, ибо если кто-то собирается подняться вверх, то сначала он должен подготовить себе лестницу, а затем подняться. Следовательно, наука о языке является надёжным средством и большой лестницей для достижения цели. Ищущий науку нуждается в познании положения науки о языке, ибо наука о языке есть основа основ, и первоначально надо знать литературу, которая состоит из отдельных слов, а затем такие глаголы, как трёхкоренные, четырёхкоренные, пятикоренные и т.д. Вместе с поэзией, частицами, именами, словоизменениями необходимо знать науку о восхождении (т.е. грамматику), так как эта наука для науки о языке равноценна весам для /взвешивания/ золота и серебра, а для науки мудрости - таковой является логика, а для поэзии -метрика, для тканей - зира, а для сыпучих тел - микийал, и если что-либо не взвешивается через свои весы, то не выясняется истинность большего или меньшего /взвешивания/...» [11, с.193].

9. Другой заслугой Ибн Сины перед арабской филологией в области философской терминологии является то, что период "великих переводов" завершился до времени Ибн Сины и начался новый этап арабоязычной философии, то есть этап написания оригинальных философских произведений на арабском языке, одним из инициаторов чего был Ибн Сина. Если посмотрим историю арабоязычной философии, то увидим, что философской терминологией арабского языка является та терминология, которая была создана арабоязычными философами ал-Кинди, ал-Фараби и особенно Ибн Синой, и если после них и были созданы термины, то они в основном были связаны с различными философскими течениями, а не с самой терминологией.

10. Ибн Сина, ученый-энциклопедист, практически создал на арабском языке терминологию таких отраслей науки, как медицина, геология, минералогия, метеорология, химия, математика, геометрия, астрономия, арифметика, механика, музыка и другие, что стало хорошей базой для возникновения терминологии новых отраслей науки современности, ибо принято считать в науке о языке и особенно её терминологической части, что живучесть термина зависит от его употребительности. И если исходить из этого положения языка науки, то можно отметить, что абсолютное большинство терминологической системы науки употребительно и в настоящее время.

Необходимо отметить, что терминологический аппарат произведений Ибн Сины на арабском языке заслуживает самостоятельного монографического исследования.

11. Ибн Сина не оставил без внимания метеорологию и геолого-минералогическую науку. Он затрагивает эти науки почти во всех своих крупных произведениях на арабском языке такие как: "Книга исцеления", "Книга спасения", "Восточная философия" и "Книга знания" на персидском (таджикском) языке. Геолого-минералогический трактат Ибн Сины, представляющий один из разделов "Книги исцеления" был переведен отдельно А.М. Беленицким [4, с.41-54] и В.А. Сагадеевым [15, с.276-286], а этот же раздел в "Книге спасения" и "Восточной философии" С. Сулаймоновым [1,с.353-369]. Хотя они не велики по своему объему, однако представляют большой интерес с точки зрения истории науки, ибо до Ибн Сины средневековая наука не знала специальных работ, посвященных вопросам геологии [4, с.43].

12. Особо следует отметить роль Авиценны в развитии терминологии аллегорического жанра в арабской литературе. Ибн Сина в таких всемирно известных трактатах, как "*Хай ибн Йакзан*" ("Живой, сын Бодрствующего"), "*ат-Тайр*" ("Птица"), "*Саламан и Абсал*", изложил свою социальную утопию о справедливом царе, торжестве разума, дружбе, братстве, равенстве и т.д. Развивая взгляды Аристотеля, Платона и ал-Фараби об идеальном государстве, Авиценна создает свою концепцию царства справедливости.

Замечательная поэма Ибн Сины «ал-Касида ал-‘айнийа фи-н-нафс» ("*Касыда о душе*"), которая была плодом его глубоких раздумий и представлений о жизни, на протяжении многих веков волновала и притягивала умы и сердца лучших представителей науки, культуры всех народов Запада и Востока. Именно поэтому данная касыда вызвала широкий поток толкований и подражаний на многих языках Азии и Европы. Но, пожалуй, среди ученых Запада и Востока никто не характеризовал поэму Ибн Сины "О душе" так философски, как замечательный арабский писатель Джебран Халил Джебран, который говорил: "Среди всех поэм, написанных в стародавние времена, нет более созвучной моим убеждениям и более родственной моим душевным наклонностям, чем "Поэма о душе" Ибн Сины.

В эту величественную поэму шейх, Глава философов вместил все то бесконечно далекое, к чему стремится мысль человека, и то неизмеримо глубокое, чем живет человеческое воображение: желания, порожденные познанием; вопросы, вскормленные надеждой; учения, плод напряженных раздумий и непрерывного созерцания.

Не то удивительно, что поэма эта излилась из души и сердца Ибн Сины - гения своего времени. Удивляет другое - что в ней выразил себя человек, посвятивший жизнь раскрытию тайн тела и свойств первичной материи. Создается впечатление, словно он проник в таинства духа, прибегнув к помощи материи, и через зримое, до тонкости постиг сокровенный смысл незримого. И эта его поэма - блистательное доказательство того, что знание есть жизнь разума, который возводит обладателя его от практического опыта к умозрительным теориям, к духовному чувству и к Богу.В творениях великих поэтов Запада читателю встречаются отдельные страницы, которые живо напоминают ему эту величественную поэму. В бессмертных трагедиях Шекспира есть строки, которые по мысли, заложенной в них, разительно схожи с такими словами Ибн Сины:

Волею высшею смертному телу была она обречена
И в муках, против воли своей, покинуть его должна.

В стихах Шелли слышится отзвук этих его строк:

Она зарыдала, воркуя, и пала туманная пелена,
И открылось ей то, что скрыто во время земного сна.

В раздумьях Гете проступает нечто похожее на это:

Вернется, узрев иные миры, их тайны знаньем полна,
И порванная единожды нить не будет уже скреплена.

И у Браунинга можно прочесть нечто родственное этому:

На миг озарилась блеском зарницы заповедная сторона,-
И потухла зарница, словно вовек не сверкала в высях она.

Однако Шейх, Глава Философов, жил много столетий ранее всех их. То, что в минуты озарения посещало великие умы разных времен, он сумел вместить в одной поэме. Потому он- гений своей эпохи и позднейших времен,

и потому его "Поэма о душе" - самое удивительное и славное из всего того, что когда-либо написанно поэтами на эту самую славную и удивительную тему [7,с.439-440].

13. С уверенностью мы можем сказать, что в истории арабоязычной литературы Авиценна является основоположником жанра "*ал-Урджуза фи-т-тиб*" ("Медицина в стихотворной форме урджузы"). По существу, урджуза Авиценны, состоящая из семи трактатов на различные медицинские темы и о различных болезнях, включает 2372 бейта, или же 4744 стихотворных строки. Эти урджузы являются "миниатюрным" каноном врачебной науки в стихах. Авиценна считал поэтов владыками слова, а врачей - ангелами здоровья. Первые, по его мнению, радуют душу, вторые преданностью и доброжелательностью вылечивают тело. В "*Медицинской поэме*" Ибн Сина стремился соединить поэтическое и врачебное искусство, которым он владел одинаково превосходно. Еще в XII в. книга была переведена на латинский и европейские языки как приложение к "*Канону врачебной науки*" [14].

14. Ибн Сина в своем трактате "*О любви*" [16], в котором он излагал свои этико-эстетические взгляды, стал своего рода мостом между античностью и европейским Ренессансом. Особая ценность трактата заключается в том, что, создавая терминологию подобного рода и жанра, тем самым, по оценкам специалистов, он создал первую теоретическую работу о любви на арабском языке.

15. Велика заслуга Ибн Сины в области теории поэзии. До нас дошло его произведение "*Фан-аш-ше'р*" ("Об искусстве поэзии") [12,с.234-239], где он высказывает свои взгляды на литературу и раскрывает понятие поэзии. В восьми главах своего произведения Ибн Сина сопоставляет арабскую поэзию с греческой, дает подробное объяснение ее жанрам. В древнегреческой литературе он особо выделяет трагедию и дает арабоязычным читателям ее подробное разъяснение. Работа изобилует терминологией арабской поэтики и метрики и стала хорошей базой для создания подобного рода литературных жанров на арабском языке.

По мнению Ибн Сины, стихотворение только тогда становится стихотворением, когда оно состоит не только из ритма, метра, но и из образных слов и выражений. Арабы, пишет он, при помощи стихов хотели воздействовать на эмоциональную сторону человека, и поэтому они больше уделяли внимания образности стихов, тем самым желая удивить читателя.

16. Высока заслуга Ибн Сины в области создания терминологии суфизма - одного из известных философских течений в исламе. В своей известной книге "Указания и наставления", считающейся наиболее совершенной книгой по его философской системе, а также в своем трактате под названием "Божественная наука" он настолько глубоко и философски точно изложил этот вопрос, что мыслители, после него занимающиеся вопросами терминологии суфизма, будь то его противники или же последователи, использовали его терминологию и философский метод изложения вопроса.Фахруддин Рази, один из комментаторов его книги "Указания и наставления", относительно девятого раздела этой книги, посвященного "степеням мистиков", говорит: "Все, что написано в этом разделе, наиболее ценно, ибо Шейх в этом разделе настолько последовательно изложил суфийские науки, что никто из последующих философов не смог достичь его достоинства". Далее Фахруддин Рази отмечает: "Этот раздел, поскольку изложен предельно красиво, не приемлет выбора, ибо он есть предел красоты и изящества". Но мы приводим фрагменты его изложения суфийских терминов. Шейх говорит: "Мистики бывают различных степеней и находятся на различных ступенях, отличающих их от других в этом дольнем мире, и они, как бы окутанные оболочками своих тел, сбрасывая и отделяясь от них, возносятся в мир божественный. Они обладают скрытыми в себе чувствами и свойствами, проявляемыми явно, осуждаемыми теми, кто о них не ведает, и превозносимыми теми, кто о них знает. О них мы тебе расскажем. Человек, отказывающийся от наслаждений и благ этого мира, именуется "аскетом" ("*захид*"), а усердствующий в отправлении культа, например в молитве, посте и других делах, называется поклоняющийся ("*абид*")", а человек, погружающийся в размышления о священности божественной силы и постоянно стремящийся к озарению светом истины сокровенного таинства, называется "мистиком" ("ариф"). Далее Ибн Сина в своем трактате "Божественная наука" по поводу известного термина философии и психологии "*душа*" (которая в Коране упоминается один раз в суре "*ал-Фаджр*" ("Заря"):

(О ты, ничем не омраченная душа!

Вернись к Владыке своему.

Ему угодной и довольной) (*Коран 89:27*) говорит: "...Говорящая душа (*нафси натика*), есть субстанция, именуемая в Коране, то "неомрачённой душой" (*нафс мутмаина*), повелевающим духом (*рух амри*), суфиями иногда называется "дух" (рух), а в другой раз "сердцем" (*калб*). Однако различие лишь в именах, хотя у нас понятия "неомраченная душа", "дух" и "сердце" являются названиями "говорящей души" [2: 16, с.13].

Таким образом, подытоживая этот небольшой экскурс в произведения Ибн Сины, написанные на арабском языке, можем сделать вывод о том, что Авиценна, как великий мыслитель и гений средневековья, оставил не только огромное научно-философское и медицинское наследие, но и внес значительный вклад в создание и развитие философских произведении, где рассматриваются и проблемы, относящиеся к арабской филологии. Терминологическая система, созданная Авиценной на арабском и на персидском (таджикском) языках, и на сегодняшний день является употребительной и актуальной, и поэтому его имя стоит наравне не только с великими мыслителями человечества, но и с великими филологами арабской литературы, создавшими наиважнейший элемент научного языка - его терминологический аппарат.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абу Али ибн Сина. Сочинения. – Душанбе: Дониш, 2005.
2. "Ат-Танбехат ва-л-ишарат" аз Шайхурраис Абӯ Алӣ Сино ва «Лубоб-ал-ишорат» аз Фахруддини Розӣ; ба эҳтимоми М. Шиҳабӣ. - Теҳрон, 1331 ш.
3. Ахвледиани В.Г. Фонетический трактат Авиценны (Абу Али Ибн Сина) / В.Г. Ахвледиани. - Тбилиси, 1966.
4. Беленицкий А.М. Геолого – минералогический трактат Ибн Сины / А.М. Беленицкий // Изв. АН РТ. - Вып. IV. - 1953.
5. Голенищев-Кутузов Н.Н. Творчество Данте и мировая культура / Н.Н.Голенищев-Кутузов. - М., 1971.
6. Джахами Д. Мавсуат мусталахат Ибн Сина (Аш-Шейх ар-Раис) / Д.Джахами. – Бейрут: ат-таб'а ал-ула, 2004.
7. Джебран Х.Дж. Ибн Сина и его поэма / Дж.Х. Джебран. - Л.: Избранное, 1986.
8. Завадовский Ю.Н. Абу Али Ибн Сина / Ю.Н. Завадовский. - Душанбе, 1980.
9. Ибн Сина. "ал-Ибара" мин "Китаби-ш-шифа". - ал-Кахира, 1970.
10. Ибн Сино. Тарҷума ва шарҳҳи "Ишорот ва танбеҳот". Ҷ.2. Мантиқ. Нигориши Ҳасан Маликшоҳӣ. - Теҳрон, 1367 (на перс. яз.).
11. Ибни Сина. Ал-илм ал-ладуни. Хасан Аси. Ат-Тафсир ал-Кур'ани ва ал-луга ас-суфийа фи фалсафат Ибн Сина. - Бейрут, 1983.
12. Ирисов А. Литературное наследие Ибн Сины на арабском языке / А.Ирисов // Торжество разума. - Душанбе, 1988.
13. Махмуд А. Ат-Тасаввуф инда Ибн Сина. Дирасат ли ан-нусус мин ал-Ишарат / А.Махмуд. - Каир, 1952. (на ар.яз).
14. Мин муаллафат Ибн Сина ат-тиббийа. Дирасат ва тахкик Мухаммад Зухейр ал-Баба. - Дамаск, 1484.
15. Сагадеев А.В. Об образовании гор и минералов. (Фрагменты из "Книги исцеления") / А.В. Сагадеев // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. - М., 1961.
16. Серебряков С.Б. Трактат Ибн Сины (Авиценны) о любви «Мецниереба» / С.Б.Серебряков. - Тбилиси, 1976; Ибн Сина (Авиценна). "Рисола дар моҳияти ишқ". - Душанбе, 2000.
17. Финянус Г. Фалсафат ал-вуджуд инда Ибн Сина / Г.Финянус // Ат-Турас ал-араби. - №4-5. - Дамаск, без года изд. (на ар. яз.).

ИБНИ СИНО ВА ФИЛОЛОГИЯИ АРАБ

Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино дар таърихи илм, пеш аз ҳама, чун файласуф, мантиқшинос табиб, равоншинос машҳур аст. Вале як ҷанбаи муҳимми ҳаёти илмии ӯ ба тартиб додани истилоҳоти соҳаи илмҳои дар боло зикршуда пайванди ногусастанӣ дорад, ки он дар навбати худ бахши филологияи арабро ташкил медиҳад. Ибни Сино ҳарчанд забоншиноси касбӣ набуд, вале дар осори мантиқӣ, фалсафӣ ва умуман бархе асарҳои хеш маълумотҳои ҷолиб доир ба филологияи араб барои мо ба ёдгор гузоштааст, ки хулосаи бисёр кӯтоҳи он ба ин қарор аст: 1) ба сурати умум ӯ яке аз асосгузорони истилоҳоти фалсафӣ ва ирфонӣ дар забони арабӣ мебошад; 2) Ибни Сино дар фалсафаи исломӣ яке аз асосгузорони герменевтикаи матн дар забони арабӣ ва забони форсӣ(тоҷикӣ) мебошад; 3) аз хидматҳои бузурги ӯ таълифи рисолаи муҳимми ӯ доир ба фонетикаи забони арабӣ бо номи "Махорич ал-ҳуруф ё асбоб ҳудус ал-ҳуруф" мебошад; 4) ба сурати умум, Ибни Сино чун олими мавсуъӣ истилоҳоти соҳаҳои зерини илм: фалсафа, тиб, равоншиносӣ, геология, маъданшиносӣ, ҳавошиносӣ, риёзиёт, ҳандаса, ахтаршиносӣ, механика ва мусиқиро тартиб дод, ки то ҳол ин истилоҳот дар забони илми арабӣ ба сурати фаровон истифода мегарданд; 5) Ибни Сино аз созмондиҳандагони истилоҳоти ирфонӣ ва тасаввуфӣ буда,чанд рисолаи зебо ва муҳим роҷеъ ба ин соҳаи адабиёти араб эҷод кардааст; аз хидматҳои бузурги Ибни Сино эҷод ва истифодаи жанри "урҷуза" дар адабиёти тиббӣ ва назариёти вай дар бораи фанни шеър мебошад. Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки ҷойгоҳи илмии Ибни Сино дар соҳаи филологияи араб ва нақши ӯро дар пешбурди истилоҳоти илмии ин забони пуркудрат дар асрҳои миёна муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: фалсафа, мантиқ, филология, герменевтика, истилоҳ, истилоҳи фалсафӣ, ирфонӣ, риёзӣ, филологияи араб, фонетикаи забони арабӣ, махрачи овоз, урҷуза, ирфон, истилоҳи ирфонӣ, забоншиносӣ адабиётшиносӣ, адабиёти араб, забони форсӣ.

ИБН СИНА И АРАБСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Абу Али Хусейн ибн Абдалла ибн Хасан ибн Али ибн Сина, известный в европейской науке под именем Авиценна,-классик мировой философии, выдающийся учёный-естествоиспытатель и врачеватель, поэт и музыковед, глубочайший знаток арабского и персидского (таджикского) языков, один из основоположников их научно-философской терминологии, основоположник таджикского языка науки внёс огромный вклад в развитие арабской филологии. Его заслуги в области арабской филологии можно обозначить следующим образом: 1) Ибн Сина в истории мусульманской философии является одним из первых создателей логико-философской терминологии арабского языка; 2) Ибн Сина является одним из создателей герменевтики философского текста как на арабском, так и на таджикском языках; 3) Ибн Сина написал небольшой трактат по фонетике арабского языка под названием "Место артикуляции звуков арабского языка", который оригинален по своей значимости и не потерял своей актуальности и в настоящее время; 4) Ибн Сина, как учёный-энциклопедист, практически создал на арабском языке терминологию таких отраслей науки, как медицина, геология, минералогия, метеорология, химия, математика, геометрия, астрономия, арифметика, механика, музыка и др., которые востребуемы и в настоящее время; 5) особо следует отметить роль Авиценны в развитии терминологии аллегорического жанра в арабской литературе; 6) велика заслуга Ибн Сины в истории арабоязычной литературы также и в том, что он является основоположником жанра "ал-урдужуза фи-т-тиб" ("*Медицина в стихотворной форме урджузы*"); велика заслуга Ибн Сины в области теории поэзии, он в своём трактате "Фанн аш-шиър" ("*Об искусстве поэзии*"), высказывает свои взгляды на литературу и раскрывает понятие поэзии. Таким образом, в данной статье рассматриваются заслуги Ибн Сины в развитии арабской филологии, где его филологические труды и высказывания не потеряли своей актуальности и в настоящее время.

Ключевые слова: Ибн Сина, арабский язык, терминология, герменевтика, фонетика, логика, философия, артикуляция, терминология, аллегория, поэзия, жанр, арабская филология, арабский язык, арабская литература, артикуляция звуков, арабоязычная литература.

IBN SINO AND ARABIC PHILOLOGY

Abuali ibn Sino is famous as a philosopher, logician, physician, psychologist in the history but one important part of his life was connected to assembling the terms of mentioned above sciences especially Arabic philology. Even Abuali ibn Sino was not a professional linguist but he gave amazing information about Arabic philology in his logical, philosophical and other works. This is the short conclusion of it: **1.**Generally he was one of the founders of philosophical and mystical terms in Arabic language. **2.**Ibni Sino was one of the founders of hermeneutics in Arabic and Persian(Tajik) languages. **3.**One of the greatest service of him was writing his important essay called "Makharij al-huruf" or Asbab hudus al- huruf "(articulation of sound or vocal tract) about Arabic phonetic. **4.**Ibni Sino as a scholar-encyclopedist assembled the terms of philosophy medicine, psychology, geology, mineralogy, metrology, mathematic, geometry, astronomy, mechanic and music which are using widely in the sphere of Arabic language. **5.**Ibn Sino was one of the founders of mysticism and sufism and wrote some essays in this sphere of literature and one of the his greatest service was composing and using the genre of "Urjuzah" in medical literature. The role of Ibn Sino in the Arabic language and developing of scientific terms in the Middle Ages was showed in this article.

Key words: Philosophy, logic, philology, hermeneutics, term, philosophical term, mystical, mathematical, Arabic philology, Arabic phonetic, articulation of sound, urjuzah, ,mysticism, mystical term, linguistic, study of literature, Arabic literature, Persian language.

Сведения об авторе: ***Сулаймонов Саидрахмон*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 907-98-54-43**

Information about the author: ***Sulaimonov Saidrakhmon*** – Tajik national University, doctor of philological sciences, professor of the department of Arabic philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
Tel.: **(+992) 907-98-54-43**

УДК: 491.550 -3 +491.71

СЛОЖНЫЕ СЛОВА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

(на примере таджикско-русского словаря)

Назибекова М.Б., Охунова С.
Таджикский национальный университет

Словосложение в современном таджикском языке представляет собой весьма продуктивный способ словообразования и охватывает почти все части речи. Поэтому особый интерес представляют возможные способы перевода таджикских сложных слов в русском языке.

Сложные слова в таджикском языке бывают с соединительными элементами и без них. Соединительные элементы в составе сложных слов различаются по типу связи как сочинительные и подчинительные. Приведем классификацию моделей сложного слова, описанного известным советским лингвистом А.А.Керимовой.Сложные слова с соединительными элементами копулятивного типа представлены следующими конкретными моделями:1) с соединительным гласным -у- /-и/:а) сочетание двух разных именных основ: обу хаво (об 'вода', хаво 'погода'), обуранг (об 'вода', ранг 'цвет, краска');

б) сочетание основ прошедшего и настоящего времени одного и того же глагола, например: гуфтугӯ(й) «разговор, беседа» (гуфт- — осн. прош. вр., гу(й)- — осн. наст. вр. гл. гуфтан 'говорить, сказать') и др.

в) сочетание основ настоящего и прошедшего времени одного и того же глагола, например, бандубаст 'связывание, завязывание, соединение, скрепление' от банд- — осн. наст, вр., баст- — осн. прош. вр. гл. бас- тан 'связывать, завязывать' и др.

г) сочетание основы прошедшего времени одного глагола с основой настоящего времени другого глагола: харидуфурӯш «торговля, торговые сделки» (харид- — осн. прош. вр. гл. харидан 'покупать', фурӯш- — осн. наст. вр. гл. фурӯхтан 'продавать'); рафтуо(й) 'посещение, общение, связь' (рафт- — осн. прош. вр. гл. рафтан 'идти', о(й)- — осн. наст. вр. гл. омадан 'приходить') и др.

д) аллитерирующие и рифмующие сочетания, в которых второй элемент представляет собой частичный повтор исходного слова и не имеет

самостоятельного значения, например: тору мор

«рассыпанный, приведенный в беспорядок» (тор 'нить, волокно.струна'), разг. нозунуз «кокетство, каприз» разг. I) "ломанье, кривлянье', 2) «зазнайство»;

2) сложные слова с соединительным гласным -о- /-о-/: повтор именной основы: рангоранг «разноцветный, разнообразный» (ранг 'цвет, краска'); гармогарм «в горя¯чем виде, сгоряча» «горячо, сгоряча' (гарм 'теплый, горячий').

Сложные слова с соединительными элементами подчинительного значения. Выделяются следующие модели:

1) с соединительным элементом -ба- (он же предлог — 'в, к, на') — повтор именной основы: дамбадам «непрерывно, непрерывный» (дам 'мгновение'); рангбаранг «разноцветный, разнообразный» (ранг 'цвет, краска') и др.;

2) с соединительным элементом -то- (он же предлог — 'до') — повтор именной основы: сартосар «весь, целый, сплошь» (сар 'голова, начало, край');

3) с соединительным элементом -дар- (он же предлог — "в, на') — повтор именной основы: пайдарпай «непрерывный, непрерывно» (пай 'след');

Сложные слова без соединительных морфем. Выделяются следующие конкретные модели:

1) сочетание двух разных имен — корневых основ а) равноправного значения, например, говмеш «буйвол»(гов 'корова, бык', меш 'овца'); б) одно из имен определяется другим, как, например, в словах: сиёнрӯз «несчастный» (сиён 'черный', руз 'день'), симбар «белогрудый» (сим 'серебро', бар 'грудь');

2) сочетание именной основы (в том числе составного слова или сочетания слов) с глагольной основой настоящего времени: ошпаз «повар, кухарка» (ош 'пища, плов', паз осн. наст. вр. гл. пухтан 'варить, готовить'); обдор / 'водянистый, сочный' (об 'вода', дор осн. наст. вр. гл. доштан 'иметь'); см. также др. примеры (тадж. новообразования) с основой наст. вр. гл. доштан 'иметь', в которых выступает составное слово или сочетание слов: меҳмонхонадор 'имеющий гостиную, помещение для приема гостей' (меҳмонхона 'гостиная, гостиница', меҳмон 'гость', хона 'дом, помещение'), мурчу қаланфурдор 'с черным и красным перцем' (мурч 'черный перец', -у 'и', қаланфур 'красный перец');

3) сочетание именной основы с глагольной основой прошедшего

времени, например: хушомад ‘‘комплимент, лесть' (хуш 'хороший, хорошо', омад осн. прош. вр. гл. омадан 'приходить'); ёддошт 1) 'памятка', 2) 'воспоминание', 1) 'заметка, запись', 2) 'меморандум';

4) сочетание именной основы (в том числе составного слова) с причастием прошедшего времени, например: корозмуда ‘‘опытный, искусный’’ (кор 'работа, дело', озмуда - прич. прош. вр. гл. озмудан 'испытывать, искушать'), наврасида ‘‘молодой, свежий’’ (нав 'новый', расида - прич. прош. вр. гл. расидан 'доходить, достигать; созревать');

5) сочетание двух именных основ - корневой и суффиксально-производной, например: баландпоя 'с высокими ножками (о мебели)' (баланд ‘‘высокий’’, поя’’ножка’’ пой ‘‘нога’’, -а - суф.);

6) сочетание положительной и отрицательной формы повелительного наклонения 2-го лица ед. числа одного и того же глагола (с частицей отрицания ма- кашмакаш «ссора, спор, борьба (каш осн. наст. вр. гл. кашидан 'тянуть, тащить'); «приказ и запрет» [2, с.157-160].

Наш фактический материал, изъятый из Таджикско-русского словаря [3], показывает, что таджикским сложным словам в русском языке могут соответствовать лишь в 30% сложные слова, т.е. они совпадают по структуре:

Абрешимбофӣ - шёлкоткачество
Абрешимресӣ шёлкопрядение
Абрӯфарохӣ - 3. благожелательность
Адабиётдӯстӣ - библиомания
Адабиётшинос - литературовед
Адабиётшиносӣ- литературоведение
Адоватҷӯй -3. злоумышленник
Азбгӯй - кн. велеречивый; 2. красноречивый
Азкорафтодагӣ -нетрудоспособность
Айнишинос - айнивед
Айнишиносӣ - айниведение (изучение творчества Айни)
Алафдаравак -газонокосилка
Алафдаравӣ - сенокос, сеноуборка, сенокошение
Андозбандӣ -налогообложение
Андоздиҳанда -1. налогоплательщик

Однако чаще всего в сопоставляемых языках не всегда сложные слова совпадают по структуре. Так, таджикским сложным словам в русском языке могут соответствовать:

1. Простые и производные слова:

Аблаҳфиреб - обманщик, плут, шарлатан
Аблаҳфиребӣ - обман, плутовство, шарлатанство
Абрпора- облачко
Абрӯфарохӣ -2. приветливость
Адабомӯзӣ - 2. воспитание
Адоватҷӯй - 1.враг; 2. недруг
Адолатхоҳ -2. справедливый, беспристрастный
Адофаҳмӣ -2. находчивость, сообразительность
Азиятгдиҳанда -мучитель, притеснитель; 2. мучительный, томительный
Азиятгдиҳӣ -мучение, притеснение
Азобдида -страдалец, мученик
Азобдиҳӣ - пытка, истязание
Айбгузорӣ -1. Обвинение; 2. придирка
Айбдорӣ-виновность
Айбдоркунанда - юр. обвинитель
Арматурсоз –арматурщик

2.Беспредложные словосочетания с родительным падежом в роли зависимого слова, обозначающие объектные отношения. Этим способом переводятся существительные с подчинительной связью между компонентами.

Адабомӯзӣ - 1. обучение вежливости
Адлҷӯӣ -поиски справедливости
Адолатхоҳ -1. сторонник справедливости, поборник правосудия
Адӯсӯз- уничтожающий врага
Азобкада -кн. место пыток
Азодорӣ - 1. соблюдение траура;
Айбпӯшӣ -1. скрытие недостатков
Айбчӯй (ӣ) -1. ищущий недостатки, пороки
Айбчӯӣ-1. выискивание недостатков, пороков
Айнаксозӣ - изготовление очков
Айшобод -кн. место веселья, развлечений
Айшталаб -жаждущий веселья, развлечений, наслаждения
Алафпоя - стебель травы

Алмостарош- гранильщик алмазов
Алмостарошӣ - огранка алмазов
Ангишткани - разг. добыча угля
Ангурканӣ -сбор винограда
Ангурхӯрӣ -поедание винограда
Андозгирӣ -1. взимание налога;
Андӯҳсарой -место печали
Анордона - 2. зёрнышко граната

3.Беспредложные словосочетания с винительным падежом, зависимое слово которых выражает прямой объект.

Адӯсӯз- уничтожающий врага
Андозашинос -1. знающий меру
Аракхӯр -1. пьющий водку
Айнакдор - 2. носящий очки
Амирзода - сын эмира, наследник эмира
Дардовар -причиняющий боль, страдание

4. Беспредложные словосочетания с творительным беспредложным падежом, зависимое слово которых выражает косвенный объект:

Абрешимдӯзӣ - вышивание, шитьё шёлком
Аракфурӯш -торговец водкой, спиртными напитками
Аракфурӯшӣ-торговля водкой, спиртными напитками

5. Предложные словосочетания с связью управления, обозначающие объектные отношения:

А) в дательном падеже с предлогами К и ПО:
Азоёнгӯй - призыв к молитве
Айшдӯстӣ - любовь к кутежу, гулянию
Азодорӣ - 2. скорбь по умершему
Б) в винительном падеже с предлогами В,ЗА, НА:
Акколбозӣ - игра в чижик
Даркӯбӣ -стук в дверь, стучание в дверь
Адолатхохӣ -борьба за справедливость
Амонатгузорӣ - 1. сдача на хранение
Дарпарда- занавеска на двери
Алвончбозӣ -качание на качелях
В) в творительном падеже с предлогами ЗА и С:
Дарвозахона -2. ворота с навесом
Аловбозӣ - разг. игра с огнём
Амалфармо -2. надзиратель за работой

6.Словосочетания со связью согласование, обозначающие определительные отношения:

Адлкирдорӣ -справедливое дело
Айбнома- юр. обвинительный акт, обвинительное заключение
Ангиштсанг каменный уголь
Ангурпаз/ӣ -2. виноградная пора
Анордона -1. гранатовая косточка

7. Предложные словосочетания со связью согласование, обозначающие определительные отношения:

А) в творительнам падеже с предлогом С:
Даричадор -с маленькой дверцей
Дарозпоя - с высокими ножками, на высоких ножках (о мебели)
Б) в предложном падеже с предлогом В :
Даридалибос -в рваной одежде

8. Описательный перевод:

Абрӯчинак - пинцет для выщипывания бровей
Абрапӯстин - халат со съёмным мехом
Абчадхон - ученик старой школы, приступивший к изучению алфавита
Адабчӯб -кн. прут для наказания учащихся в старой школе
Ададнависӣ - условное написание (обозначение) цифрами
Айнаксоз 2. мастер по изготовлению и ремонту очков
Акколдаста- бита для игры в чижик
Акдбандӣ - заключение брачного договора
Акднома - заключение брачного договора
Алмоспайкон - стрела со стальным наконечником

Амалфурӯш -1. человек, злоупотребляющий служебным положением
Амонатгузор -2. сдающий на хранение или под залог что-л.
Амонатдор - лицо, которому вверены вклады, взносы
Ангиштхона -помещение для хранения угля
Ангурпаз/ӣ - 1. период созревания винограда
Ангурхӯрӣ - поедание винограда
Андозашинос -2. тот, кто знает свои возможности
Арақчин - лёгкая шапочка, одеваемая под другой головной убор
Арзанпоя -2. сжатое просяное поле, жнивьё, стерня
Аризанавис -писец, пишущий заявления, прошения (для других)
Дарвозахона-ворота с крытым проездом во двор
Дарбанд - подпорка, палка или шест, служащие подпоркой для двери, засов, задвижка

9. Существительные с предлогами в следующих падежах:

А) творительный падеж с предлогом С:
Айвондор- с верандой (навесом, террасой)
Айёрнамо - с хитрецой, с хитринкой
Даричадор - 2. с калиткой
Б) предложный падеж с предлогом В:
Айнақдор -1. в очках

10.Комбинированный способ, т.е. передающий двумя способами:

А) 1. Заимстовование + 2. Описательный перевод:
Авиагоризонт - авиагоризонт (асбобе, ки мавқеи самолётро нисбат ба уфуқ нишон медиҳад).
Авиамоделизм - авиамоделизм (сохтани моделҳои авиатсионӣ)
Б) 1. Словосочетание + 2. Заимствование:
Авиадвигатель - муҳаррики (двигатели) авиатсионӣ, муҳаррики (двигатели) самолёт, авиадвигател
Авиадесант - десанти авиатсионӣ, авиадесант
Авиаразведка- разведкаи ҳавоӣ, авиаразведка
Авиатехник - техники авиатсия, авиатехник
В) 1. Заимствование, которое освоено таджикским языком, так как в таджикском языке отсутствует буква Ц + полукалька
Авианосец - авианосетс, авиакаш
Г) 1. Заимствование + 2. словосочетание:
Авиапочта - авиапочта, почтаи ҳавоӣ

Таким образом, проанализировав способы передачи таджикских сложных слов на русский язык, мы пришли к выводу, что лишь в 30% наблюдается соответствие сложных слов в сопоставляемых языках.

Нами также отмечены 10 способов передачи несоответствия сложных слов в исследованных языках. Так, таджикским сложным словам в русском языке могут соответствовать:1. Простые и производные слова: 2. Беспредложные словосочетания с родительным падежом. Этим способом переводятся существительные с подчинительной связью между компонентами; 3.Беспредложные словосочетания с винительным падежом, зависимое слово которое выражает прямой объект; 4. Беспредложные словосочетания с творительным беспредложным падежом, зависимое слово, которое выражает косвенный объект; 5. Предложные словосочетания с связью управления: А) в дательном падеже с предлогами К и ПО; Б) в винительном падеже с предлогами В,ЗА, НА; В) в творительном падеже с предлогами ЗА и С; 6.Словосочетания со связью согласования; 7. Предложные словосочетания со связью согласования: А) в творительнам падеже с предлогом С; Б) в предложном падеже с предлогом В; 8. Описательный перевод; 9. Существительные с предлогами в следующих падежах:А) творительный падеж с предлогом С; Б) предложный падеж с предлогом В; 10.Комбинированный способ: А) 1. Заимстовование + 2. Описательный перевод; Б) 1. Словосочетание + 2. Заимствование; В) 1. Заимствование, которое освоено таджикским языком, так как в таджикском языке отсутствует буква Ц + полукалька; Г) 1. Заимствование + 2. Словосочетание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грамматикаи забони адабии ньозираи тоҷик / дар зери таҳрири Ш.Рустамов, Р.Ғаффоров. - Душанбе: Дониш, 1985. - Кит.1: Фонетика ва морфология. – 355 с.
2. Керимова А.А. Современный таджикский литературный язык (функционирование и развитие). дис. … д-ра. филол. наук: 10.02.08/ А.А.Керимова. - М., 1997. - 355 с.
3. Таджикско-русский словарь. Свыше 70 000 слов и выражений / под ред. Д.Саймиддинова, С.Д.Холматовой, С.Каримова. -2-е изд., доп. и испр. - Душанбе, 2006. - 814 с.

КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА УСУЛҲОИ ИНТИҚОЛИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ (дар мисоли луғати тоҷикӣ-русӣ)

Дар мақола калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ва чӣ гуна ба забони русӣ интиқол додани онҳо муҳокима карда мешавад. Ҳолатҳои мувофиқат ва номувофиқии усули интиқоли калимаҳои мураккаби тоҷикӣ ба забони русӣ дар асоси луғати тоҷикӣ-русӣ муайян карда мешавад. Маводи воқеӣ нишон дод, ки танҳо дар 30% забонҳои муқоисашаванда дар интиқоли калимаҳои мураккаби тоҷикӣ ба забони русӣ мувофиқат мекунанд. Ҳангоми интиқоли калимаҳои омӯхташуда 10 усули номутобиқатӣ ошкор карда шуд, вақте

ки калимаи мураккаби тоҷикӣ ба забони русӣ баробар аст: 1. Калимаҳои одӣ ва сохта: 2. Ибораҳои бепешояндӣ бо падежи родителний. Бо ин роҳ исмҳо бо алоқаи тобеъ тарҷума мешаванд; 3. Ибораҳои бепешояндӣ бо падежи винителний, ки калимаи вобастагӣ объекти бевоситаро ифода мекунад; 4. Ибораҳои бепешояндӣ бо падежи творителний, ки объекти бавоситаро ифода мекунад; 5. Ибораҳои пешояндӣ бо алоқаи вобастагӣ, ки муносибатҳои пуркунандагиро ифода мекунад: А) бо падежи дателний бо пешояндҳои К ва ПО; Б) бо падежи винителний бо пешояндҳои В, ЗА, НА; В) бо падежи творителний бо пешояндҳои ЗА ва С; 6. Ибораҳо бо алоқаи мувофиқат, ки муносибати муайянкунандагиро ифода мекунанд; 7. Ибораҳои пешояндӣ, бо алоқаи мувофиқат, ки муносибати муайянкунандагиро ифода мекунанд: А) бо падежи творителний бо пешояндиС; Б) бо падежи предложний бо пешояндиВ; 8. Тарҷумаи тасвирӣ; 9. Бо исмҳо дар падежҳои: А) падежи творителний бо предлоги С; Б) бо падежи предложний бо пешояндиВ; 10. Усули омехта: А) 1. Иқтибос + 2. Тарҷумаи тасвирӣ; Б) 1. Ибора + 2. Иқтибос; В) 1. Иқтибосҳо, ки дар забони тоҷикӣ азхуд карда шудаанд, зеро дар забони тоҷикӣ ҳарфи Ц вучуд надорад + нимкалка; D) 1. Иқтибос + 2. Ибора.

Калидвожаҳо: калимаҳои мураккаб, забони тоҷикӣ, усулҳои интиқол, забони русӣ, луғати тоҷикӣ-русӣ, мувофиқат ва номутобиқатӣ.

СЛОЖНЫЕ СЛОВА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

(на примере таджикско-русского словаря)

В статье рассматриваются сложные слова таджикского языка и способы их передачи на русский язык, выявляются случаи соответствия и несоответствия способов передачи таджикских сложных слов в русском языке на материале Таджикско-русского словаря. Фактический материал показал, что лишь в 30% в сопоставляемых языках наблюдается соответствие в передаче таджикских сложных слов в русском языке. В передаче исследованных слов выявлены 10 способов несоответствия, когда таджикскому сложному слову в русском языке эквивалентны: 1. Простые и производные слова: 2. Беспредложные словосочетания с родительным падежом. Этим способом переводятся существительные с подчинительной связью между компонентами; 3.Беспредложные словосочетания с винительным падежом, зависимое слово которых выражает прямой объект; 4. Беспредложные словосочетания с творительным беспредложным падежом, зависимое слово которые выражает косвенный объект; 5. Предложные словосочетания со связью управления, выражающие объектные отношения: А) в дательном падеже с предлогами К и ПО; Б) в винительном падеже с предлогами В,ЗА, НА; В) в творительном падеже с предлогами ЗА и С; 6.Словосочетания со связью согласования, выражающие определительные отношения; 7. Предложные словосочетания со связью согласования, выражающие определительные отношения: А) в творительнам падеже с предлогом С; Б) в предложном падеже с предлогом В ; 8. Описательный перевод; 9. Существительные с предлогами в следующих падежах: А) творительный падеж с предлогом С; Б) предложный падеж с предлогом В; 10.Комбинированный способ: А) 1. Заимствование + 2. Описательный перевод; Б) 1. Словосочетание + 2. Заимствование; В) 1. Заимствование, которое освоено таджикским языком, так как в таджикском языке отсутствует буква Ц + полукалька; Г) 1. Заимствование + 2. Словосочетание.

Ключевые слова: сложные слова, таджикский язык, способы передачи, русский язык, Таджикско-русский словарь, соответствие и несоответствие.

COMPLEX WORDS IN THE TAJIK LANGUAGE AND METHODS FOR THEIR TRANSLATION INTO THE RUSSIAN LANGUAGE (on the example of the tajik-russian dictionary)

The article discusses the complex words of the Tajik language and how to transfer them to Russian, identifies cases of correspondence and inconsistency of the methods of transmitting Tajik complex words in Russian based on the material of the Tajik-Russian dictionary. The factual material showed that only in 30% of the languages being compared there is a correspondence in the transmission of Tajik complex words in Russian. In the transmission of the studied words, 10 methods of inconsistency were identified when the Tajik compound word in the Russian language is equivalent to: 1. Simple and derivative words; 2. Uncomplicated phrases with the genitive case. In this way, nouns with a subordinate connection between components are translated; 3. Uncomplicated phrases with the accusative case, a dependent word that expresses a direct object; 4. Uncomplicated phrases with instrumental uncomplicated cases, a dependent word that expresses an indirect object; 5. Prepositional phrases with the connection management expressing object relations: 7. Prepositional phrases with the connection coordination, expressing a definitive relationship: A) in the instrumental case with the preposition C; B) in the prepositional case with the preposition B; 8. Descriptive translation; 9. Nouns with prepositions in the following cases: A) instrumental case with the preposition C; B) the prepositional case with the preposition B; 10. The combined method: A) 1. Borrowing + 2. Descriptive translation; B) 1. Phrase + 2. Borrowing; B) 1. Borrowing, which is mastered in the Tajik language, as the Tajik language lacks the letter C + half-pebble; D) 1. Borrowing + 2. Phrase.

Key words: compound words, Tajik language, transmission methods, Russian language, Tajik-Russian dictionary, conformity and inconsistency.

Сведения об авторах: ***Назибекова Мехриниссо Бозоровна*** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры перевода и межкультурной коммуникации. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **mnazibekova@mail.ru.** Тел.: **(+992) 915-14-68-77**

Охунова Саломат - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры общего языкознания и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **tnu@mail.ru.** Тел.: **(+992) 907-32-59-58**

Information about the authors: ***Nazibekova Mehrinisso Bozorovna*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of Translation and Intercultural Communication. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **mnazibekova@mail.ru.** Tel.: **(+992) 915-14-68-77**

Okhunova Salomat - Tajik National University applicant for the Department of General Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **tnu@mail.ru.** Tel.:**907-32-59-58**

УДК: 811.21/.22-54

НОМИНАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Нурова М.Б.
Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава

Одним из структурно-семантических типов односоставных предложений в современном таджикском литературном языке является номинативное предложение. Этот вид предложения стал предметом исследования в трудах Б. Ниязмухамедова, М. Н. Касымовой, Б. Камолиддинова, М. Норматова, Ш. Рашидова и др. Эти ученые при выделении и описании номинативных предложений приходят к различным выводам, так как исходят из разных

позиций. Отнесение номинативных предложений к самостоятельному структурно-семантическому типу предложений таджикского языка не вызывает сомнений, но в вопросе определения грамматической природы номинативных предложений, деления их на типы и подтипы имеется ещё немало нерешенного и спорного. В таджикском языкознании относительно односоставности природы номинативных предложений нет противоречивых мнений. Все исследователи подчеркивают, что в структуре номинативных предложений имеется только один главный член – подлежащее.

Грамматической особенностью данных предложений является выражение их главного члена существительным без служебно-предикативного слова, предикация в этих предложениях осуществляется только с помощью интонации. Знаковым заместителем конкретного предмета или класса предметов является субстантивный главный член в номинативных предложениях, получающий конкретную референцию. Главный член субстантивно-номинативных предложений неизменно характеризуется с точки грамматических форм предложений как утвердительное, достоверное и всевременное, например:

– **Бисёр хуб!** – гуфт ва ќаламро гирифта бар рӯи хат чизе навишт ва яке аз ќуббачањоро, ки дар пушти он кас дар девор ќатор шинондагї буд, пахш кард [1, с.78]. – Очень хорошо! Сделав на письме какую-то пометку, он нажал одну на кнопочек, находившихся на стене позади него [2, с.71].

В таджикском языке номинативные предложения представлены только одной моделью: N.

Конечно, субстантивно-номинативные предложения, обладая определенными структурными критериями, простую номинацию предмета могут вместить лишь в информацию особого рода. Однако субстантивно-номинативные предложения признаются на том основании, что присоединяясь к другим предложениям, обладают предикативностью, интонационным контуром и могут включаться в повествовательную цепь. В функции главного члена субстантив, непринужденно именуя предмет, благодаря предикации (интонационному продуцированию) наделяется синтаксическим значением времени и соотносится с предикатом «будан» - «быть», «являться». Тем не менее грамматическая специфика данного типа предложений такова, что не допускает вербализации этого предикативного значения, он не может быть выражен средствами языка, в противном случае предложение утратит свой экзистенциональный характер. В этих предложениях субъектным является лексическое значение главного члена, а также номинативные предложения можно определить как субъектные и с точки зрения соотношения компонентов семантической и синтаксической структур. Как и другие типы предложений в грамматическом плане, они являются такими же коммуникативно-предикативными единицами языка.

Монографических исследований, посвященных номинативным предложениям в таджикском языке, нет. Все же в научных трудах, посвященных синтаксису простого предложения, анализирутся и структурно-семантические особенности номинативных предложений. Наиболее бесценным в данном плане являются труды Ш. Рашидова «Простые односоставные предложения в современном таджикском литературном языке» [7] и монография М. Норматова и Ш. Рашидова «Омӯзиши ҷумлаҳои соддаи яктаркиба» («Изучение простых односоставных предложений» [6]. В учебниках и учебных пособиях по таджикскому литературному языку, а также в Грамматике современного таджикского литературного языка вопрос о номинативном предложении нашел свое полное отражение. В таджикском языкознании, несмотря на существующие труды, вопрос о природе номинативных предложений остаётся малоисследованным.

Рассмотрим несколько примеров по определению номинативных предложений в таджикском литературном языке, имеющихся в различных источниках. Например, Ш. Рашидов приводить следующее определение назывных предложений: «Предложения, в которых называется предмет и не объясняется его состояние, называются номинативными». И далее: «в… номинативных предложениях утверждается наличие, существование явления или предмета, называемого главным членом» [7, с.20]. Сказуемое отсутствует в номинативном предложении, при добавлении сказуемого, номинативное предложение теряет своё свойство и переходит в двусоставное предложение. «Предмет, события и др. обладают каким-то неопределенным признаком», утверждает Ш. Рашидов. По этим критериям можно прийти к такому выводу: «…было бы неверным добавлять к номинативным предложениям сказуемое, приписывать его подлежащему какой-нибудь признак или состояние» [7, с.20].

В Грамматике современного таджикского литературного языка отмечается, что односоставные номинативные предложения являются теми же назывными предложениями. Грамматический предмет в таких предложениях наряду с тем, что указывает (время, место, событие, явление, действие, процесс, признак и состояние), выражает бытие и существование предмета. Все-таки в данных предложениях семантика (значение) существования предмета выражается другими грамматическими средствами, и приводятся следующие примеры:

– **Хез!** – гуфтанд:

– Магар аз задан сер шудед, - гуфт бо онањанги масхарадорона, аз љояш хеста истода [1, с.57]. – Вставай! – Разве вам надоело пороть? – насмешлово спросил Ятим, вставая [2, с.54].

– Ња, бахайр, кулъо меравї? – гуфта пурсид.

– **Њељ љо!** Њамин тавр, барои шамол хўрдан баромада будам, – гуфт Ятим дар љавоб, бо овози тарсону ларзон [1, с.56]. - Куда держишь путь? – спросил. – Никуда! Просто вышел погулять, подышать свежим воздухом, – дрожащим от страха голосом ответил Ятим [2, с.52].

Авторы Грамматики современного таджикского литературного языка, анализируя данные предложения, отмечают, что предложения **Тобистон. Лето.** и **Субҳ. Утро**. Номинативные. Вакти авкот буд. Было обеденное время

– двусоставное. При помощи глагола **будан (быть)** в двусоставном предложении выражается предикативное отношение. Однако в назывных предложениях глагол указывает на наличие времени, значение существования (бытия) выражается при помощи интонации. Следовательно, оба предложения, имеют одинаковый интонационный рисунок, и номинативное предложение и двусоставное предложение (в приведенных примерах), и нисходящая интонация наблюдается в обоих предложениях. Восходящая интонация наблюдается в нераспространенных номинативных предложениях. Черты отличающие номинативные предложения от других предложений, именно в интонационном рисунке и паузе, а также в том, что не все слова могут образовать номинативные предложения.

Имена существительные или субстантивированные слова (лексемы с предметным значением) составляют грамматическую структуру и семантику номинативных предложений. Примерно, наречия времени **имрӯз** (сегодня), **пагоҳ** (завтра), **порсол** (прошлый год), **ҳамеша** (всегда) и др. не могут быть номинативными предложениями, однако, когда производные от них слова подобно пагоҳӣ (утро), бегоҳӣ (вечер) получают предметное значение, они при помощи интонации выражают предикативные отношения и могут выполнять роль предложения. Естественно, не все слова, обозначающие предмет и указывающие на бытие (воќеият – существование) могут образовать номинативные предложения. Например, не могут образовать номинативные предложения существительные с артиклем неопределенности – **е** (подобно **ҳавлие** – какой-то двор, **сахрое** – какое-то поле). Существительные, сочетающиеся с предлогами и послелогами (синтаксические сочетания, имеющие в своём составе предлоги и послелоги), не могут выполнять коммуникативную функцию слова. Номинативные предложения могут образовать только определенные слова с ограниченными значениями и формами.

Назывные предложения без указания грамматических признаков лишь в очень общем определении даются в учебнике «Таджикский язык» С. Дж. Арзуманова, А. Сангинова: «Назывным называется такое предложение, в котором упоминается какой-нибудь предмет, но ничего больше о нём не говорится» и приводятся примеры: **Баҳор. Дарахтҳои гулкарда. - Весна. Деревья в цвету.** В данном учебнике других сведений и примеров по данным предложениям не существуют [3, с.245].

М. Норматовым дано более обширное определение номинативных предложений: «Эти предложения называют (указывают) предмет, явления, состояние, место и время и одновременно утверждают наличие существования названного предмета: **Бухоро**. Субҳи содиќ медамад.- **Бухара.** Светает. (Рассвет)**; Рӯзона.** Дар хайма Лена хобидааст. – **Днем**. В палатке спит Лена [5, с.35].

Следующее определение даётся в вузовском учебнике по современному таджикскому языку «Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис» (1970 год), что простое односоставное предложение, в котором предмет или явление называется, но о нём ничего не сообщается, называется номинативным предложением, и далее отмечается, что номинативные предложения не употребляются вне текста [4, с.187]. О грамматических особенностях выражения данного типа предложений в этом определении также ничего не говорится. Студентов такая дефиниция не учит профессиональной наблюдательности и не ориентирует их внимание на грамматическую специфику каждого синтаксического типа.

Обратиться можно по данной проблеме и ещё к одному источнику, представляющемуся полезным, на наш взгляд, где номинативные предложения тоже выделяются в качестве самостоятельного структурно-семантического типа односоставных предложений, - к персидскому, близкородственному таджикскому языку. Так, например, Ю. А. Рубинчик, считая номинативные предложения самостоятельным структурно-семантическим типом односоставных предложений, отмечает, что «к номинативным (или назывным) предложениям относятся односоставные предложения, главный член которых обозначает наличие, существование предмета или явления и выражен именем существительным, личным местоимением, субстантивированной частью речи, а также количественно-именным сочетанием. Номинативное предложение может быть представлено словом или словосочетанием: **Ҷумъа. Чӣ рӯзи хуш!- Пятница. Какой прекрасный день! Панҷ рӯзи истироҳат.- Пять дней отдыха»** [8, 396]. Во всех других существующих источниках даётся подобное же определение.

Таким образом, вышеизложенный анализ научной литературы и других первоисточников, посвященных вопросу назывных предложений в таджикском языке, свидетельствует о том, что они не нашли еще должного освещения и дифференцированного описания, так как этот вопрос лишь ставился в лингвистической литературе, но без выделения типологических моделей, характеризующих совокупность их семантических и грамматических особенностей и структурного состава данного типа предложений. Хотя следует отметить, что каждый автор работ чем-то дополнял нужную информацию. В работе Ю. А. Рубинчика приводятся полные сведения, но и в ней отсутствует классификация назывных предложений, хотя данные для выводов в этом отношении имеются [8, с.397].

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Повести и очерки / С.Айни; перевод с таджикского. – Душанбе: Маориф, 1983. – 400 с.
2. Айнӣ, С. Ятим / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 118 с.
3. Арзуманов С.Дж. Забони тоҷикӣ / С.Дж.Арзуманов, А. Сангинов. – Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. – Душанбе: Маориф,1985. – 230 с.
5. Норматов М. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Норматов. - Душанбе: Матбуот, 2001. – 184 с.
6. Норматов М. Омӯзиши чумлаҳои соддаи якгаркиба / М.Норматов, Ш.Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 152 с.
7. Рашидов Ш. Простые односоставные предложения в современном таджикском литературном языке: афтореф. дис. . . . канд. филологич. наук / Ш.Рашидов. – Душанбе, 1969. – 32 с.

8. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю.А.Рубинчик. – М.: Восточная литература, 2001. – 600 с.

ҶУМЛАҲОИ УНВОНӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола ҷумлаҳои унвонӣ дар забони тоҷикӣ таҳлил шудаанд. Дар забоншиносии тоҷик нисбат ба хусусиятҳои ҷумлаҳои яктаркибаи унвонӣ андешаҳои мухталиф вуҷуд надоранд. Ин навъи ҷумлаҳо асоси тадқиқоти Б. Ниёзмуҳаммадов, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, М. Норматов, Ш. Рашидов ва дигаронро ташкил медиҳанд. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки сохтори ҷумлаҳои унвонӣ танҳо аз як сараъзо – мубтадо иборат аст. Дар грамматикаи ҳозираи забони адабии тоҷик қайд шудааст, ки ин навъ ҷумлаҳо ҷумлаҳои яктаркибаи унвонӣ мебошанд. Мавзӯи грамматикӣ дар ин ҷумлаҳо дар баробари он ки ба замон, макон, ҳодиса, воқеа, амал, равиш, аломат ва ҳолат ишорат мекунад, ҳастӣ ва вуҷудияти ашёро ифода менамояд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои унвонӣ, забоншиносии тоҷик, грамматика (сарфу наҳв), забони ҳозираи тоҷик, ашё.

НОМИНАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются номинативные предложения в таджикском языке. В таджикском языкознании относительно односоставности природы номинативных предложений нет противоречивых мнений. Этот вид предложения стал предметом исследования в трудах Б. Ниязмухамедова, М. Н. Касымовой, Б. Камолиддинова, М. Норматова, Ш. Рашидова и др. Все исследователи подчеркивают, что в структуре номинативных предложений имеется только один главный член – подлежащее. В Грамматике современного таджикского литературного языка отмечается, что односоставные номинативные предложения являются теми же назывными предложениями. Грамматический предмет в таких предложениях наряду с тем, что указывает на время, место, событие, явление, действие, процесс, признак и состояние, выражает бытие и существование предмета.

Ключевые слова: номинативное предложение, таджикское языкознание, грамматика, современный таджикский язык, предмет

NATIVE NOMINATIONS IN TAJIK LANGUAGE

The article analyzes nominative sentences in the Tajik language. In Tajik linguistics, there are no conflicting opinions regarding the monolithic nature of nominative sentences. This type of proposal became the subject of research in the writings of B. Niyazmukhamedov, M.N. Kasymova, B. Kamoliddinov, M. Normatov, Sh. Rashidov and others. All researchers emphasize that in the structure of nominative sentences there is only one main member - the subject. In the Grammar of the modern Tajik literary language, it is noted that monosyllabic nominative sentences are the same, nominative sentences. The grammatical object in such sentences along with what indicates (time, place, event, phenomenon, action, process, sign and state) expresses the being and existence of the object.

Key words: nominative sentence, Tajik linguistics, grammar, modern Tajik language, subject.

Сведения об авторе: ***Нурова М.Б.*** - Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава, преподаватель. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул. Айни, 67

Information about the author: ***Nurova M.B.*** - Bokhtar State University. Nosira Khusrava, teacher. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bohtar, st. Aini, 67

УДК: 81.2 Англ-3

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА “УВАЖЕНИЕ” В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Турсунова Ш.А.
Худжандский государственный университет им. Бабаджана Гафурова

Данная статья преследует цель установить языковой инвентарь концепта “Уважение” в современном английском и таджикском языках и наметить аспекты сопоставительного анализа данной языковой категории.За последние десятилетия всё больше и больше развивается лингвистическое направление, в центре внимания исследования которого находятся ментальные аспекты процесса коммуникации. Данное направление получило название когнитивной лингвистики. Когнитивная лингвистика сложилась и вошла в парадигму наук о языке в последние два десятилетия 20-го века. Однако её предмет, особенности усвоения и обработки информации, способы ментальной репрезентации знаний с помощью языка определились уже в первых теоретических исследованиях по языкознанию в 19 веке (см.работы В.Гумбольдта, А.А. Потебни, И. А. Бодуэна де Куртенэ).

Размышления о роли языка в познании мира человеком представлены в трудах лингвистов разных времён и народов от античности до наших дней.[1]

Сегодня общепризнано, что когнитивная лингвистика исследует ментальные процессы, которые происходят при восприятии, осмыслении, и, следовательно, познании действительности сознанием, а также виды и формы их ментальных репрезентаций.

Язык является материалом лингвокогнитивного анализа. Когнитивная лингвистика занимается исследованием сознания на материале языка и тем самым отличает её от других когнитивных наук, которые исследуют сознание на своём материале.

Отличительной чертой когнитивной лингвистики также являются её методы, так как она исследует когнитивные процессы, делает выводы о типах ментальных репрезентаций в сознании человека на основе применения к языку имеющихся в распоряжении лингвистики собственно лингвистических методов анализа с последующей когнитивной интерпретацией результатов исследования [13, с.12].

1. Подробный обзор трудов, посвящённых данной проблеме, дан в работах П.Т. Зубковой [4, с.2000] и Н.А.Кобриной [7, с.2000].

В настоящее время концепт является ключевым понятием когнитивной лингвистики.

Не вдаваясь в подробности обширной дискусии о понятии “концепт” в существующей лингвистической литературе (это не входит в задачу данной статьи), мы присоединяемся к мнению З.Д. Поповой и И.А.Стернина,

которые определяют **концепт** как *дискретное ментальное образование, являющиеся базовой единицей мыслительного кода человека, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации данной информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к данному явлению или предмету* [13, с.12].

Из данного определения можно прийти к выводу, что концепты представляют собой абстрактные единицы, которые отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека и результаты познания окружающего мира. Концепт – это единица сознания, имеющая языковое выражение и отмеченные этнокультурной спецификой.Понятие "концепт" входит в категориально-терминологический аппарат когнитивной лингвистики и семантико-когнитивный подход к анализу языка стал основой его возникновения.

Как отмечает Ю.С. Степанов всё то, что принадлежит строению понятия, и всё то, что делает его фактом культуры, принадлежит структуре концепта. [14, с.42].Первоначально под анализом концепта предполагается понимать определение его репрезентантов, для каждого из которых приводятся словарные дефиниции.Н.Н.Болдырев отмечает, что структура и содержание различных концептов выявляются через значение языковых единиц, которые репрезентирут данный концепт, их словарные толкования и речевые констексты [2, с.26].

Чаще всего представительство концепта в языке приписываются учёными слову, а само слово получает статус имени концепта – языкогого знака, которое передаёт содержание концепта наиболее полно и адекватно.Однако слово как элемент лексико – семантической системы языка всегда реализуется в составе той или иной лексической парадигмы, что позволяет интерпретировать его таким образом:

1) инвариант парадигмы, образованной лексико-семантической вариантами этого слова;

2) имя смыслого (синонимического) ряда, образованного синонимами, соотносимыми с одним из лексико – семантических вариантов слова [10, с. 67].

В любом случае, концепт, как правило, соотносится более чем с одной лексической единицей, и логическим завершением подобного подхода является его соотносение с планом выражения всей совокупности разнородных синонимических (собственно лексических, фразеологических и афористических) средств, опысывающих его в языке [12, с.6], то есть в конечном итоге мы соотносим концепт с планом выражения лексико - семантической парадигмы.В последние годы в современной лингвистике намечается рост интереса к изучению её антропоцентрических аспектов в целом и в частности категории вежливости. Она изучается на материале одного языка в рамках отдельной лингвокультурной общности, а также на материале нескольких как одноструктурных, так и разноструктурных языков различных лингвокультурных общностей. И это позволяет проводить межкультурные сравнения в этой области.Исходя из целей данной статьи, считаем необходимым дать характеристику понятия '' уважение".

Уважение – это понятие, которое относится к способности ценить и почитать личность другого человека, его слова и поступки даже если мы не разделяем и не одобряем его действия .

Уважение можно определить как почтительное отношение и особая оценка кого-либо или чего-либо, основанная на признании достоинств, заслуг или высоких качеств. Уважение устанавливает норму человеческих отношений даже в большой мере, чем симпатия. Только на основе уважения может появиться взаимопонимание. Уважение является одним из важнейших требований нравственности, сложившееся в моральном сознании общества. Понятие "уважение" предполагает справедливость, равенство прав, внимательное отношение к убеждениям, устремление, скромность, вежливость. Не подлежит сомнению, что вежливость является одной из составных частей концепта "уважение".Существует огромное количество теорий, связанных с категорией вежливости. Языковая категория вежливости достаточно подробно разработана в трудах Т.В.Лариной [8, с.2003].

Как пишет Т.В.Ларина, вежливость понимается как национально – специфическая коммуникативная категория, содержанием которой является система ритуализованных стратегий коммуникативного поведения, направленных на гармоничное, бесконфликтное общение и соблюдение общественно принятых норм при интеракциональной коммуникации [8, с.17]. Также отмечается, что понятие вежливости в разных культурах различно. В каждой культуре существует своё содержание понятия вежливости, которое несомненно отражается в языке [8, с.14].Проведённый анализ показал, что наиболее частым толкованием в обеих языковых культурах оказалось "проявление уважения к другим людям", однако, важно отметить, что слово "уважение" в английском и таджикском языках означает не одно и то же. Английское слово respect (уважение) имеет следующие значения: consideration, deference, esteem, regard [18, с.324, 401, 519, 1272].

Приведём примеры английского варианта в концепта «уважение» - **respect, consideration, deference, esteem, regard.**The faculty all **regard** the doctor as one of the best in the field, always treating him with both **respect and admiration** [18, с.1166].

Факультет всегда **почитал** профессора как одного из лучших в своей отрасли, всегда относился к нему и с **уважением и с восхищением**.The professor had taught for years and enjoyed the **esteem** of all his colleagues [18, с.1166].

Профессор преподавал в течение нескольких лет и пользовался **уважением** всех своих коллег.He had given **respect, consideration** and love [19, с.1166].

Его **уважали, почитали** и любили.

Он пользовался **уважением, почтением** и любовью.

The king was angry that the man did not show enough **respect and deference** to him [18, с. 1166].

Король рассердился, так как мужчина не проявил **знаки уважения и почтения** к его величеству.

В таджикском же языке понятие «уважение» (эҳтиром) формируется посредством следующих компонентов: «ҳурмат», «иззат», «икром». В толковых словарях, в том числе энциклопедическом словаре в качестве синонимов таджикского слова - «эҳтиром» (уважение) приводятся "ҳурмат", "иззат", " икром" (почтение, почтительность, уважительность).

Для подтверждения сказанного приведём примеры из художественных произведений.

Мизбон пай ба ҳоли меҳмон бурд,

Роҳи ***икрому эҳтиром*** супурд. А.Ҷомӣ.

Дар қатори раису ҳоким омад-омади устод Мирзо Турсунзодаро шунида, пирамарди соҳибмаърифати деҳа бобои Салом азм кардааст, ки ба хотири ***эҳтиром*** дар зери қудуми шоир гӯсфандеро қурбонӣ намояд [5, с.13].

Хӯш, ки бошад, Ҳалимҷон намедонист, ки чӣ гӯяд, чӣ хел маро ***иззат*** кунад! [5, с.41].

Аммо Ҳалимҷон бошад, ҳам гапи нағз мезад, ҳам тавозеу ***ҳурмати*** маро ба ҷо меовард [5, с. 42].

Ман ҳам бо камоли ***эҳтиром*** як даста авроқи ҳикматро ба даст гирифта , аҳд кардам, ки ... [5, с.23)

Ба ***ҳурмати*** Худо , се моҳ мешавад ,ки ман дар суроғи ёқут ҳастам [5, с.202].

Шакархӯҷа Ғаниматхӯҷаевро ғайр аз ҳамсараш дигар ҳама ***эҳтиром*** мекарданд [5, с.199].

В приведённых выше примерах таджикские варианты концепта уважение -эҳтиром, то есть "ҳурмат", "иззат", "икром", выступают как синонимы и имеют схожие значения. Во всех примерах мы видим проявление уважения и почтительное отношение к человеку.

Таким образом, сравнение синономических цепочек в дефинициях понятия "уважение " в английском и таджикском языках показывает, что в таджикском языке из этой цепочки выпадает слово "внимание" (consideration), то есть лексемы «уважение» и «внимание» не являются в таджикском языке синонимами.Английское слово "respect" может выражать как внутреннее состояние, так и внешнее проявление этого состояния. Рассмотрим это на примере английских предложений:Having or showing good manners and ***respect*** for the feelings of others. Please be ***polite*** to our guests [18, с.1166].

"Consideration " всегда выражает внешнее проявление внимания:

Проявлять вежливость к другим и считаться с чувствами людей, проявлять уважение к другим [18, с.324].Например: You must treat them with more ***consideration.***

Вы должны относится к ним с большим ***уважением.***

В таджикском языке слово «уважение» толкуется как «почтительное отношение, основанное на признании чьих–либо достоинств». Также почтение является его синонимом и определяется как «глубокое уважение».В английском языке для выражения уважения, основанного на признании достоинств собеседника, существует также слово deference, соответствующее таджикскому «иззат», «ҳурмат» (почтение). Сравним:

«It suggests that the person to whom you are ***deferring*** is somehow more worthy by virtue of age or experience and that their judgement overrules your own» [19, с.1547].

Указывается, что в связи с демократизацией общества и отношений данное слово в современном английском языке приобрело некоторую отрицательную коннотацию [19, с. 1548].

Сопоставление толкований данных слов выявляет следующее различие в понимании уважения носителями двух культур: для англичан уважение (respect, consideration) – это, прежде всего, уважение как внимание к другим людям, которое проявляется внешне: в манерах поведения и в речи; для таджиков – это, скорее, внутреннее отношение и касается оно всех, то есть уважение как почтение ко всем людям. Сопоставление семантики глаголов «to respect» и «уважать» также выявляет эти различия.Ср. уважать: 1. Относиться с уважением к кому-либо или чему-либо: уважение старших, уважение чьей-либо седины.

2. Считаться с кем-либо или с чем-либо, принимать во внимание и соблюдать чьи- либо интересы .

to respect: 1. to feel respect (especially for a person or their qualities).

2. to show careful consideration [19, с.1306].

He was ***respected*** all along the Volga as a man of wealth and brains,. . .. [15, с.7].

Его ***уважали*** по всей округе Волги как состоятельного и умного человека. . ...

Таким образом, мы видим, что за внешне похожей трактовкой вежливости как уважения других, скрывается разное содержание: вежливость как внимание к другим (у англичан) и вежливость как почтение (у таджиков).

В таджикском языке вежливость – это соблюдение правил поведения, а в английском – демонстрация уважения, внимания к окружающим, что соответствует семантике слов «боадаб, хушмуомила» и polite в двух языках.Напомним: «боадаб, хушмуомила» - вежливый – «соблюдающий правила приличия; учтивый» [17, с.515]; polite – «showing consideration for others in one's manners, speech, etc.» [19, с.311] (оказывающий внимание к другим своими манерами и речью); «такой, который в общении с другими соблюдает внешние правила этикета и демонстрирует своими манерами уважительное отношение к партнеру по общению». Синонимами этого слова являются слова civil, courteous, courtly, gallant, chivalrous (книжн.), отличающиеся друг от друга по характеру и форме проявления вежливости, особенностям поведения субъекта и адресата. Polite и, в меньшей степени, civil являются наиболее широкими по значению словами и могут характеризовать любого человека, соблюдающего минимум предписаний вежливого общения с любым другим человеком. При этом polite (вежливый, учтивый,

благовоспитанный, любезный) обычно описывает воспитанного и тактичного человека, внимательного к чувствам других людей [18, с.1293].Об ориентированности английской вежливости на партнера по коммуникации, а также о необходимости совершать определенные коммуникативные усилия, которые не всегда соответствуют желаниям участников коммуникативного акта, свидетельствуют некоторые выражения,

Ср.: just / only being polite – «говорить что-то из вежливости»

Saying something not because it is true but in order not to offend someone:

Did you really like her book, or were you just being **polite**? [19, с.1175].

Вам действительно нравится её книга или вы просто хотите быть **вежливым**?

Также словосочетание polite conversation (вежливый разговор), определяется словарями как "conversation that is made with someone because they are with you and not because you really want to talk to them"- "разговор, который вы ведёте с кем-то не потому, что хотите, а потому что этот человек находится рядом с вами" [18, с.1166].В толковых словарях современного русского языка лексема вежливый определяется следующим образом: «учтивый, соблюдающий приличие (в словах и поступках), проявляющий воспитанность»; «соблюдающий правила приличия, воспитанный, учтивый».

По мнению Н.Г.Тырниковой, этикетную структуру устного дискурса составляют этикетная рамка, этикетный каркас и этикетные вкрапления. Вежливым в английской культуре, также и в таджикской, считается обращения к матери и отцу, бабушке, дедушке, тетушкам и дядюшкам по имени, иногда в уменьшительно-ласкательной форме. Обращения - Grandmother! Grandma! Gran! Nanny! Granny! «Бабушка!» «Бибиҷон!»; Grandfather! Grandpa!" «Дедушка!» «Бобочон!»; Mother! «Мама!»; «Модарҷон!»; Father! «Папа!» «Падарҷон!»; Mum(my) / Mom(my)! Mom!«Мамочка!»; Dad(dy)! Dad! «Папочка!»; Aunt(ie) Mira «Тётя Мира» в английском языке употребляются по отношению к родственникам [15, с.138].Изучение материалов таджикского языка также показывает, что в процессе коммуникации говорящий часто употребляет вежливые слова по отношению того, к кому направлен разговор. В знак уважения или почитания при обращении он может употреблять такие слова как **"муҳтарам"** или ласкательный суффикс **"ҷон"**. Например "муҳтарам ҳозирин", "модарҷон".

Рассмотрим на примере: Махсум аслан аз Бойсун ва номаш Асад. Аммо чӯраҳо ба таври ***эҳтиром*** ӯро Махсум ва ё ***Махсумҷон*** мегуфтанд [5, с.14].

Таким образом, говорящий выражает свое почтение и любовь к говорящему.Соблюдение принципа вежливости и уважения при формальном и неформальном общении составляет важную лингвистическую и социальную характеристику речевого поведения. Предварительный сопоставительный анализ концепта «уважение» в современном английском и таджикском языках позволил выявить тождественность средств его выражения, при этом языковые средства в каждом из этих языков тесно взаимодействуют друг с другом и не существуют вне ситуаций и речевого пространства. Следовательно, можно сделать вывод, что категория вежливости зависит от культуры использования языка представителями различных слоёв языкового социума и неверное использование средства её выражения может привести к разрушению стройности высказываний и в результате говорящий не достигает необходимой цели коммуникации. Это убеждает нас в том, что категория вежливости универсальна. Она является общечеловеческой категорией и характеризует как говорящего, так и нацию в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобочони Икром. Хандаборон. - Хуҷанд: Хуросон, 2015. – 216 с.
2. Болдырев, Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2001. – Изд. 2-е, стер. - 123 с.
3. Зацепина, Е.А. Лексико-фразеологическая объективация концепта «вежливость» в русском языке [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Е.А. Зацепина. - Воронеж: Спутник, 2007. - 189 с.
4. Зубкова, Л.Г. Эволюция представлений о языковой категоризации мира / Л.Г. Зубкова // Когнитивная семантика. Ч. 2. – Тамбов, 2000. - С.176-180.
5. Икромӣ Ҷ. Дувоздах дарвозаи Бухоро / Ҷ.Икромӣ. - Душанбе: Адиб, 2016. – 559 с.
6. Карасик, В.И. Культурные доминанты в языке [Текст] / В.И. Карасик // Языковая личность: Культурные концепты. - Волгоград, Архангельск, 2002. - С.3-16.
7. Кобрина, Н.А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития / Н.А. Кобрина // Когнитивная семантика. Ч. 2. – Тамбов, 2000. - С.170-175.
8. Ларина, Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т.В.Ларина. - М.: Академия, 2003. - С.23-29.
9. Лихачёв, Д.С. Концептосхема русского языка / Д.С.Лихачёв // Изв.АН СССР. Сер.лит.и яз. – 1993. - Т.52. - №1. – 480 с.
10. Москвин А.Ю. Англо-русский и русско-английский словарь наиболее употребительных слов и выражений / А.Ю. Москвин, 2001. – 420 с.
11. Насриддин А. Достонҳои дилангез аз "Бӯстон"и Шайх Саъдӣ / А. Насриддин. - Хуҷанд: Ношир, 2015. – 236 с.
12. Панченко, Н.Н. Средства объективации концепта «Обман»: на материале англ. и рус. Языков: дис.. канд. филол. наук : 10.02.20 / Н.Н. Панченко. - Волгоград, 1999. - 236 с.
13. Попова, З.Д. Когнитивная лингвистика / И.А. Стернин, З.Д. Попова. - М: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
14. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е изд / Ю.С.Степанов. - М.: Академический проект, 2004. - С.42-67.
15. Тырникова, Н.Г. Русский речевой этикет как одно из проявлений статусно-ролевых отношений (на материале романа А.Н. Толстого «Хождение по мукам») [Текст] / Н.Г. Тырникова // Филол. этюды. - М, 2001. - Вып.4. – 265 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд / Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. - М., 1969. – 952 с.
17. Gorky M. Foma Gordeev / M.Gorky. – Moscow, 1978. – 311 p.
18. Longman dictionary of contemporary English [Text]: dictionary / Pearson Longman, 2009. - 2082 p.
19. Oxford Dictionary [Text]: dictionary / Franklin Electronics Publisher: Incorporated, 2010. - 1082 p.

ИФОДАИ КОНСЕПТИ ЭҲТИРОМ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола ба масъалаи сохтори консепти "Эҳтиром" дар забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Мураккабии сохтори консепт сабаби пайдо шудани ақидаҳои гуногун дар бораи таркиби асосии консепт гардид. Консептҳо воҳидҳои абстрактиро мемонанд, ки ин иньикосгари мундариҷаи донишҳои гирифта, таҷриба, натиҷаи ҳамаи фаъолияти инсон ва натиҷаи дарки муҳити атроф мебошад. Консепт-ин воҳиди тафаккур, ки дорои ифодаи забонӣ буда, бо хусусияти этномаданӣ қайд гардидааст. Таҳлил нишон дод, ки шарҳи беҳтар дар маданияти ҳарду забон ин: "ифодаи эҳтиром нисбати дигарон" мебошад. Таҳлили пешакии муқоисавии консепти "Эҳтиром" дар забонҳои муосири англисӣ ва тоҷикӣ имконияти муайян намудани монандии воситаҳои ифодаи он мебошад ва ҳамзамон воситаҳои забонӣ дар ҳар яке аз ин забонҳо ба якдигар таъсири тарафайн расонида, бидуни ҳолат ва муҳити гуфтугӯй арзи вуҷуд дошта наметавонанд.

Калидвожаҳо: забоншиносии когнитивӣ, консепт, эҳтиром, этномаданият, категорияи бодобӣ, одоб, муошират.

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА "УВАЖЕНИЕ" В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена вопросу структуры концепта "Уважение" в английском языке в сравнении с таджикским языком. Сложность структуры концепта стала причиной возникновения различных мнений об основных составляющих концепта. В настоящее время концепт является ключевым понятием когнитивной лингвистики. Концепты представляют собой абстрактные единицы, которые отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека и познания окружающего мира. Концепт – это единица сознания, имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой. Первоначально, анализ концепта предполагает определение его репрезентантов, для каждого из которых приводятся словарные дефиниции. Проведённый анализ показал, что наиболее частым толкованием в обеих языковых культурах оказалось "проявление уважения к другим людям". Предварительный сопоставительный анализ концепта «уважение» в современном английском и таджикском языках позволил выявить тождественность средств его выражения, при этом языковые средства в каждом из этих языков тесно взаимодействуют друг с другом и не существуют вне ситуаций и речевого пространства.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, уважение, этнокультура, категория вежливости, этикет, коммуникация.

EXPRESSION OF CONCEPT "RESPECT" IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article dedicated to the problem of the concept "Respect" in English language in comparison with Tajik language.The complexity of the structure of concept was the reason of the genesis of different minds about main component of concept. Nowadays concept is the key notion of cognitive linguistics. Concepts are abstract units, which reflect the content of the got (received) knowledge, experience, the results of all the activity of a man and the cognition of the outworld. Concept is the unit of cognition which has the expression and noted by ethnocultural principle. Primarily the analyses of the concept presumes the definition of its representative, for each of them are given vocabulary definitions. Waged analyses showed that the most frequent interpretation in both lingual cultures turned out to be "the display of respect to other men".

Key words: cognitive linguistics, concept, respect, ethnoculture, the category of politeness, etiquette, communication.

Сведения об авторе: ***Турсунова Шахло Аюбджановна*** - Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, старший преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. E-mail: **shahlo.tursunova.77@mail.ru**

Information about the author: ***Tursunova Shahlo Ayubjanovna*** - Khujand State University named after B. Gafurova, Senior Lecturer, Department of Translation and English Grammar. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave., 1. E-mail: **shahlo.tursunova.77@mail.ru**

УДК: 491.71+491.550+42

СРЕДСТВО СВЯЗИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Салимова М.А.
Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава

Предоставленную научно-исследовательскую статью мы посвящаем изучению лексико-семантических средств связи в организации художественных текстов в разноструктурных языках, также структурно-семантическим и функциональным свойствам и особенностям, трое генетически и структурно неродственных языков – таджикского, русского и английского языков. Анализ сравнительного исследования средств связи художественных текстов в разноструктурных языках, как известно, позволяет глубже проникнуть в особенности каждого языка, что невозможно при изучении одного отдельно взятого языка. При этом есть возможность выявить и описать те или иные особенности сопоставляемых языков, которые могут ускользнуть из внимания при изучении одного отдельно взятого языка.

Исследование посвящено анализу лексико-семантического строя текста таджикского, русского и английского языков в сопоставительном плане. Лексико-семантический строй текста в качестве объекта изучения, прежде всего, включает в себя семантическое согласование слов между собой в синтагматическом построении, а также закономерности синтаксической организации предложений и соотношения отдельных предложений. Следовательно, отсюда вытекает особая значимость проблемы изучения закономерностей лексико-семантического строя того или иного языка на различных ярусах предложения.

Анализ языкового материала позволил выявить закономерности структурно-семантической, коммуникативно-смысловой организации текста в современном таджикском, русском и английском языках. Сопоставление трёх генетически неродственных, разноструктурных языков выявило некоторые стороны анализируемых в исследовании конструкций, которые при автономном исследовании таджикского, русского или английского языка могли остаться вне поля зрения исследователей.Развитие современного языкознания характеризуется все более пристальным вниманием лингвистов к вопросам смысловой структуры слова, к системному рассмотрению различных уровней

языка, в том числе лексики текста. У этого термина существуют и другие значения. Текст (от лат. textus - ткань; сплетение, сочетание) - зафиксированная на каком-либо материальном носителе человеческая мысль; в общем плане связная и полная последовательность символов. Также, внутренне организованная последовательность отрезков письменного произведения или записанной либо звучащей речи, относительно законченной по своему содержанию и строению.

Существуют две основные трактовки понятия «текст»: имманентная (расширенная, философски нагруженная) и репрезентативная (более частная). Имманентный подход подразумевает отношение к тексту как к автономной реальности, нацеленность на выявление его внутренней структуры. Репрезентативный подход - рассмотрение текста как особой формы представления знаний о внешней тексту действительности. В лингвистике термин «текст» используется в широком значении, включая и образцы устной речи. Восприятие текста изучается в рамках лингвистики текста и психолингвистики. Так, например, И.Р. Гальперин определяет текст следующим образом: «это письменное сообщение, объективированное в виде письменного документа, состоящее из ряда высказываний, объединённых разными типами лексической, грамматической и логической связи, имеющее определённый моральный характер, прагматическую установку, и соответственно, литературно обработанное» [1,с.51].Текст, в своём роде, состоит из отдельного количества предложений. Одно предложение, даже очень распространённое, сложное, текстом назвать нельзя, поскольку текст можно разделить на самостоятельные предложения, а части предложения сочетаются по законам синтаксиса сложного предложения, но не текста: Например, в русск. яз. *Весь день, и весь вечер, и даже всего минутою раньше совершенно не думавший об этом, Артемьев с удивлением увидел ее вдруг переменившееся лицо. "Вот те на, - подумал он, - когда же это произошло и неужели произошло".*

Тамоми рӯз, ва тамоми шабонарӯзӣ ва ҳатто як дақиқа пеш аз он, ки дар ин бора фикр накарда буд, Артёмов ногаҳон бо ҳаяҷон тағйирёбии рӯйи вайро дид. "Ана ба ту" - ӯ фикр кард, "кай ин рӯй дод ва наход рӯй дод".

All the day, and all the evening, and even just a minute before, who had not thought about it at all, Artyomov was surprised to see her suddenly changed face. "Sakes alive," he thought, "when did it happen and did it happen."

А потом это лицо исчезло, и смутно появилось еще раз в мёрзлом тумане медленно двинувшегося окна, и снова исчезло, и у него, уже не впервые в жизни, появилось щемящее чувство, что мимо него бессмысленно неудержимо проехало его собственное счастье, которого он опять не узнал и принял за чужое [9,с.37].

- Баъдан ин чеҳра нопадид шу, ва боре дар тирезае, ки абри хунук оҳиста ҳаракат мекунонд, хира намоён шуда ва боз нопадид шуд ва дар ҳаёти ӯ ин аввалин ҳиссиёти зиққунанда набуд, ки аз назди вай бемаъно, бехтиёрона хушбахтияш рафт, ки вай боз нашинохт ва ӯро аз они касе дигар қабул донист.

And then this face disappeared, and dully appeared again in the frozen mist of a slowly moving window, and disappeared again, and he had, for the first time in his life, got the aching feeling that his own happiness, which he again didn't learned and mistaken for someone else.

В тадж. яз: *Ҳанӯз шамол ором нагирифта буд, ки борони барфолуд ба боридан даромад, аз либоси тунук ва ҷигда-ҷигдаи бачек қатраҳои борон гузашта ба бадани ӯ, нӯги бигизи дар оташ тафсондагӣ барин механдид.*

Бачек ба ин азоб тоқат наоварда сари худро аз замин бардошта рост шуда нишаст. Аз як канори дашт, ки чангу ғубораш ба воситаи борон фӯрӯ нишаста буд, рамаҳои бузу гӯсфанду галаҳои аспу молҳои сиёҳ ба чашми ӯ намудор гардид, ҳайвонҳо аз шимол ва ҷануб – ба тарафи лаби дарёи Аму ҳаракат карда медавиданд. Садои пойҳои онҳо гӯсфандони дар кура бударо ба ноороми оварда [6,с.5].

– Ветер ещё не утих, как пошёл дождь со снегом. Ледяные капли, просачиваясь сквозь лохмотья, остриями раскалённого шила вонзались в тело.

Не вынося этой пытки, Ятим приподнялся с земли и сел. И тут он увидел, как в той стороне степи, где пыль после дождя улеглась, показались стада овец и коз, табуны лошадей и крупного рогатого скота. Животные бежали с севера на юг, к берегу Амударьи. Их топот привёл в беспокойство находившихся в загоне овец [6,с.5].

The wind has not yet subsided, as it began to rain. Ice drops, seeping through the tatters, with the tips of red-hot awls pierced the body.

Without enduring this torture, the boy rose from the ground and sat down. And then he saw how in that side of the steppe, where the dust had settled after the rain, flocks of sheep and goats, herds of horses and cattle appeared. The animals fled from north to south, to the bank of the Amudarya. Their trampling led to disturbing the sheep.

В смысловой цельности художественного текста отражаются, те связи и зависимости, которые имеются в самой действительности (общественные события, явления природы, человека, его внешний облик и внутренний мир, предметы неживой природы и т.д.): в русск. яз. *Она вошла, не выдерживав этого путанного тревожного чувства, задохнувшись от него, как от быстрого бега, и ещё не совладав с собой, задыхаясь, сказала:*

- Спасибо, Иван Иванович. Я немного вздремнула у вас мне пора идти…[9,с.11].

Вай ин хаёлоти саргуми пуристиробро бардошт накарда, аз ӯ ҳамчун аз дави тез нафастангшуда ва боз худро ба даст нагирифта, нафасгиршуда, даромада гуфт:

-Ташаккур, Иван Иванович. Ман каме бағанаб рафтам дар хонаи шумо, вақти рафтанам шуд...

She entered, unable to withstand this confused, anxious feeling, choking on its as if from a quick run, and still not coping with herself, choking, said:

- Thank you, Ivan Ivanovich. I took a nap, I have to go ...

В тадж. яз. *Бачек тарсид, бадани ӯ дар асл аз сармо сӯзиш мекард, аз тарс ба ларза даромад. Ӯ худ ба худ «агар гӯсфандони дар дасти ман супурда шудагӣ ба ин ҳайвонҳое, ки ба бӯрон гирифтор шуда гурехта омада истодаанд, ҳамроҳ шуда гурехта раванд, хӯҷаин маро нокушта намемонад» гуфт* [6,с.5].

– Мальчик растерялся. И если до сих пор он дрожал от холода, то теперь задрожал от страха. «Если мои овцы убегут вместе с этими попавшими в бурю животными, хозяин ни за что не оставит меня в живых», – думал он [7,с.5].

The boy was confused. And if, until now, he was shivering with cold, now he was shaking with fear. "If my sheep run away with these animals that have fallen into a storm, the owner will never leave me alive," he thought.

Единство предмета речи - это тема высказывания. Тема - это смысловое ядро текста, конденсированное и обобщённое содержание текста. Понятие «содержание высказывания» связано с категорией информативности речи и присуще только тексту. Оно сообщает читателю индивидуально-авторское понимание отношений между явлениями, их значимости во всех сферах придают ему смысловую цельность. В большом тексте ведущая тема распадается на ряд составляющих подтем; подтемы членятся на более дробные, на абзацы (микротемы).

Тема «***Солдатами не рождаются»,*** подтемы: ***первая, вторая, третья …. главы.***

Завершённость высказывания связана со смысловой цельностью текста. Показателем законченности текста является возможность подобрать к нему заголовок, отражающий его содержание. Таким образом, из смысловой цельности текста вытекают следующие признаки текста: высказывание на определённую тему, реализуется замысел говорящего (основная мысль), относительно автономное (законченное) высказывание, предложения логически связанные между собой, подбор заголовков, правильно оформленный текст (имеющий начало и конец).Основной признак текста, заключающийся в межзнаковом взаимодействии, основанном на связи элементов текста, определяющем целостность речевого сообщения и обусловленном авторским замыслом и особенностями языковой системы, стоящей за текстом.

Выделяются различные средства связности:

а) **лексические (разные виды повторов)** широко используются для придания экспрессивности художественному тексту, среди них различаются следующие типы: ***Анадиплосис*** - последняя фраза первой части отрезка речи повторяется в начале следующей части:… *откуда придёт помощь моя. Помощь моя от Господа…;* ***Анафора*** *(лексическая)* - повторение начальных частей двух и более относительно самостоятельных отрезков речи (полустиший, стихов, строф или прозаических отрывков): *Не напрасно дули ветры, Не напрасно шла гроза.* ***Симплока*** - сочетание анафоры и эпифоры, то есть лексический повтор в начале и конце отрезков речи: *Август - астры, Август - звезды, Август - грозди, Винограда и рябины, Ржавой - август!* ***Эпифора*** - повторение одних и тех же слов в конце смежных отрезков речи:*— Вздох не тот! – Ход не тот!— Смех не тот!— Свет не тот!),* **синонимы** (*печальный – грустный, спешит - торопится*), антонимы (*«Война и мир» (Л.Н.Толстой.); «Дни и ночи», «Живые и мёртвые» (К.Симонов.), «Толстый и тонкий» (А.П. Чехов), «Отцы и дети» (И.С. Тургенев), «День и ночь» (Ф.Тютчев», «Преступление и наказание» (Ф.М. Достоевский), «Что такое хорошо и что такое плохо?» (В. Маяковский).* Особенно часто используется **антонимия** в заголовках газетных и журнальных статей*: «Доходы и расходы», «Мёртвая система не слышит живых людей», «Ретро и модерн рядом», «Проводы трагические и весёлые», «География - разная, биографии схожие», «Бедность при богатстве», «Макси-страсти по мини-футболу»*; **паронимы**: *Жаль, конечно, пропавшего Шарика. Но меня, пропащего, кто пожалеет?; Надев широкий боливар, Онегин едет на бульвар; Тёмной славы головня, не пустой и не постылый, но усталый и остылый, я сижу. Согрей меня.*

б) **фонетические (интонация, средство звукописи);**

в) **морфологические (видо-временная связь глаголов)** (*Капитан Копейкин видит: нужно работать бы, только рука-то у него, понимаете, левая. Наведался было домой к отцу; отец говорит: «Мне нечем тебя кормить, я, - можете представить себе, - сам едва достаю хлеб»* [8,с.51]). ***-Капитан Копейкин мебинад, ки бояд кор кунад, танҳо дасти ӯ, шумо мефаҳмед, ки чаппаст. - Captain Kopeikin sees: you need to work, only his hand, you understand, is left;*** **форм лица** (*первого, второго или третьего лица*), **наклонения** (*Он стал думать о том, пожалела ли бы она его, если б знала. Может, заплакала бы, захотела бы обнять и утешить. А может, отвернулась бы равнодушно, как и весь холодный свет* [10,с.56]). *- Ӯ фикри онро кард, ки вай дилсӯзӣ ба ӯ мекард, агар медонист. Шояд, гиря карда, мехост ӯро оғӯш гирад ва ором кунад. Ва шояд, бепарвоёна рӯ гардонад, мисли аҳли олами сард.- He began to think about whether she would feel sorry for him if she knew. Maybe she would have cried, wanted to hug and solace. Or maybe she would have turned away indifferently, like all cold light;* **использование союзов** (*Теперь,* ***когда*** *у жены были открыты глаза, было еще труднее думать* ***о том, что*** *все равно ничего не сознает и не видит его; Он тихо,* ***но*** *твердо сказал женщинам,* ***что*** *не надо, они поняли,* ***что*** *он не ляжет, и унесли топчан обратно)* [9,с.67]. *– Ва ҳоло он ки чашмони завҷааш кушода буданд, фикр кардан боз душвортар буд,* ***ки*** *ба ҳар ҳол чизеро намефаҳмад ва ӯро намебинад; Вай оромона,* ***вале*** *устуворона ба занҳо гуфт,* ***ки*** *лозим нест, онҳо фаҳмиданд, ки ӯ дароз намекашад, ва рахти хоби чӯбинро бурданд. - Now, when his wife's eyes were open, it was even harder to think that she still did not realize anything and did not see him; He quietly, but firmly told the women that they should not, they realized that he would not lie down, and took the couch back;* **союзных слов** (*Он подошел к зданию Малого театра и хотел перейти улицу,* ***как вдруг*** *кто-то схватил его сзади за рукав)* [9,с.15]. *– Вай ба назди театри Малий омад ва мехост роҳро гузарад,* ***ки ногаҳон****, касе аз қафо аз остинаш дошт. - He came to the building of Maly Theater and wanted to cross the*

street, when suddenly someone grabbed him from behind by the sleeve; **местоимений** (*Это был сон о возвращении в детство... Будто я вхожу в наш двор... Здесь сидят все наши ребята...)* [9,с.113]. *– Ин хоб дар бораи бозгашт ба айёми бачагӣ буд... Гӯё ман ба ҳавлии худамон медароям... Дар ин ҷо тамоми бачагони мо нишастаанд... - It was a dream about returning to the childhood ... As I enter to our yard ... There are sit all our boys here… и т.п.;*

г) **синтаксические (порядок слов)** (*Испания, с ненавистью к фашизму, с пятилетками, с работой до седьмого пота, с радостной верой, что все выше и выше поднимает страну с любовью и дружбой, с нормальными людскими отношениями)* [9,с.78]. *- Испания, бо нафрат ба фашизм, бо нақшаҳои панҷсола, бо тамоми ҳастӣ, бо имони шодмонӣ, ки кишварро бо муҳаббат ва дӯстӣ, бо муносибатҳои одии инсонӣ баланд ва баландтар мебардорад. - Spain, with hatred of fascism, with five-years plan, with work up a sweat, with the joyful belief that it is raising the country higher and higher with love and friendship, with normal human relations;* **синтаксический параллелизм** (*Мы больше не просим. Мы больше не молим. Мы больше не ходатайствуем. Мы победим их). – Мо дигар хоҳиш намекунем. Мо дигар илтиҷо намекунем. Мо дигар дархост намекунем. Мо онҳоро ғолиб хоҳем кард. - We are no longer asking. We are no longer pray. We are no longer petition. We will defeat them* и т.п.;

д) **стилистические (разные тропы)** *Сказал так, словно думал еще о чем-то. Словно был одновременно и близок в своих мыслях к тому, о чем говорил, и очень далёк от этого* [9,с.11]. *– Чунон сухан кард, ки гӯё дар бораи чизе дигар низ фикр дошт. Гӯё дар як вақт, ҳам наздик ба фикрҳои худ ба чизе, ки сухан мекард, ва хело дур аз он. - He said as if he was thinking about something else. It was as if he were at the same time close in his thoughts to what he was talking about, and very far from it;* **фигуры** (*И Серпилин, глядя на нее, вспомнил, как в машине, по дороге в медсанбат, поручил Синцову, чтобы тот позаботился о ней)* [9,с.88]. *- Серпилин низ, ба вай нигариста, ба хотир оварда, чигуна дар мошин, роҳ ба сӯйи баталлиони тиббӣ, ба Синтсов фармон дод, ки ӯ аз вай ғамхорӣ кунад. - And Serpilin, looking at her, remembered how, in a car, on the way to the medical battalion, he ordered Sintsov to take care of her;* **приёмы и типы выдвижения** (*Если бы она писала свою автобиографию, то, наверное, все, что она так торопливо выпаливала сейчас Серпилину, заняло бы много страниц...*) [9,с.14]. *– Агар вай дар бораи таҷрибаи ҳоли худ менависонд, дар он сурат, албатта, тамоми чизҳое, ки шитобон ба Серпилин мегуфт, шояд саҳифаҳои зиёдеро мегирифт... -If she wrote her biography, then, probably, all that she hastily fired out Serpilina now would take many pages...*

Для изучения лексико-семантических средств связи в организации текстов в разноструктурных языках, нами выбраны осложнённые предложения, содержащие в своей структуре не менее двух предикативных центров, один из которых имеет статус полнопредикативного предложения с функцией ядра высказывания, второй – полупредикативный с функцией придаточного уточняющего или поясняющего основное содержание высказывания в сопоставляемых языках.Тенденции языка к компрессии, сжатию линейной структуры при одновременном смысловом уплотнении вызывает активизацию употребления полупредикативных конструкций, которые осложняют структурную и семантическую организацию предложении.Выбор для исследования данного языкового факта не случаен и обусловлен рядом причин.

Во-первых, обзор современных таджикских, русских и английских текстов, принадлежащих к разным стилям языка, указывает на важную функциональную роль, структурное своеобразие и высокую частотность употребления рассматриваемых предложений, не получивших до сих пор достаточного освещения в современной отечественной контрастивистики.

Во-вторых, в последнее десятилетие в лингвистической литературе появился ряд исследований, посвящённых отдельным сторонам исследуемого нами явления. Проблемы системной организации решаются ею на основании представления об иерархической системе предложения, разграничивая в ней модификации моделей предложения и полупредикативные осложнения [2,с.12]. Исследование О.И. Москальской, исследующее проблемы внутримодельных и межмодельных синтаксических процессов, основывается на развёртывании структурной схемы предложения и усложнения его членов, а также реализации их на грамматическом уровне предложения [5,с.17].Необходимо с учётом полученных результатов отдельных разработок провести системный анализ осложнённых предложений в свете общих положений теории структурно-семантического, коммуникативного и парадигматического синтаксиса.

В - третьих, изучая осложнённые предложения во всей совокупности их структурных, семантических и функционально-стилистических признаков, а также обосновывая наше исследование на качественной и количественной оценке рассматриваемого языкового материала, мы можем расширить и дополнить имеющиеся сведения о структурной организации, функциональной и семантической значимости полупредикативных комплексов в современном таджикском, русском и английском языках в рамках парадигматического, семантического и коммуникативного синтаксиса, рассматривая их в контекстном окружении.

Итак, мы можем сделать следующий вывод: данный языковой факт является универсальным для разноструктурных языков, какими являются современный таджикский, русский и английский языки. В рассматриваемых языках, концентрированное использование неполнопредикативных конструкции передаёт динамический ряд событий в экономной, сжатой форме. Многократное повторение формы, бесспорно, создаёт стилистическое маркирование художественного описания. Многочисленные персонажи и быстро сменяющиеся эпизоды, вероятно, требуют именно такой семантико-синтаксической организации предложения и текста, при стремлении к тому, чтобы избежать избыточных семантических элементов.

ЛИТЕРАТУРА
1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. - М.: Наука, 1981. - 145 с.
2. Золотова Г.А. Вводно-модальные слова в предложении и в тексте / Г.А. Золотова // Československá rusistika. - 1983. - № 5. - С.82.
3. Лукин В.А. Основы теории и элементы анализа / В.А. Лукин // Художественный текст. М.: Ось-89, 1999. -133 с.
4. Топоров В.Н. Пространство и текст / В.Н. Топоров // Текст: семантика и структура. - М., 1983. - 284 с.
5. Москальская, О.И. Грамматика текста / О.И. Москальская. - М., 1981. - С. 17-26.
6. Айнӣ С. «Ятим» / С. Айнӣ. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. - 118 с.
7. Айни С. «Повести и очерки» / С. Айни; перевод с таджикского С. Гольц. – Душанбе: Маориф, 1983. - 400 с.
8. Гоголь Н.В. «Мёртвые души». Текст произведения // Н.В. Гоголь // Собрание сочинений в девяти томах. - М.: Русская книга, 1994. - Т.5. - 321 с.
9. Симонов К.М. «Солдатами не рождаются» / К.М. Симонов // Роман. 2-я часть трилогии «Живые и мёртвые». – 1963-1964. - 129 с.
10. Твен М. Собрание сочинений в 12 томах / М. Твен. - М.: ГИХЛ, 1960. - Т.4. - 668 с.

ВОСИТАҲОИ АЛОҚАМАНДИИ МАТНИ БАДЕӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Ин мақолаи илмӣ ба омӯзиши воситаҳои лексикӣ-семантикии алоқамандии матнҳои бадеӣ дар забонҳои гуногунсохт бахшида шудааст. Таҳлили маводи забонӣ имкон дод, ки қонуниятҳои сохторӣ-семантикӣ, маъноии мазмунан ташкилии матниро дар забони муосири тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ муайян кунанд. Азбаски, диққати бештари забоншиносон дар рушди забоншиносии муосир, ба саволҳои сохтори мазмуни калима, барои баррасии сатҳҳои гуногуни забон, аз ҷумла калимаҳои матнӣ тавсиф мешавад, муқоисаи се забонҳои аз ҳамдигар дурӣ гуногунсохт, якчанд ҷиҳати таркиби таҳлили таҳқиқотро ошкор намудааст, ки дар рафти тадқиқоти мустақилонаи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ метавонанд аз назари тадқиқотчиён дур бимонанд. Барои муайян сохтани мақсадҳо дар ин мақола, муаллиф ҷумлаҳои мураккабро, ки дар сохтори онҳо на кам аз ду вохидҳои хабарӣ интихоб шудааст, ки яке аз онҳо дорои мавқеи асосии хабари ҷумла бо функсияи баёншуда, дигаре дорои мавқеи хабари тобеъшаванда бо функсияи муайяншавии ҷумлаи пайраи ё шарҳ додани мазмуни асосии баёншуда дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Калидвожаҳо: воситаи алоқаи лексикӣ, семантикӣ, эпифҳо, синонимҳо, антономӣ, фонетикӣ, стилистикӣ, мақсади забон, функсия, ҷумлаҳои мураккаб, ҷумлаҳои пайрав.

СРЕДСТВО СВЯЗИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Данная научная статья, посвящена исследованию лексико-семантических средств связи в организации художественного текста в разноструктурных языках. Анализ языкового материала позволил выявить закономерности структурно-семантической, коммуникативно-смысловой организации текста в современном таджикском, русском и английском языках. Поскольку, развитие современного языкознания характеризуется все более пристальным вниманием лингвистов к вопросам смысловой структуры слова, к системному рассмотрению различных уровней языка, в том числе лексики текста. Сопоставление трёх генетически неродственных, разноструктурных языков выявило некоторые стороны анализируемых в исследовании конструкций, которые при автономном исследовании таджикского, русского или английского языков могли остаться вне поля зрения исследователей. Для уточнения цели в данной статье, автором выбрано сложное предложение, содержащие в своей структуре не менее двух предикативных центров, один из которых имеет статус полнопредикативного предложения с функцией ядра высказывания, второй – полупредикативный с функцией придаточного уточняющего или поясняющего основное содержание высказывания в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: лексические средства связи, семантика, эпифора, синонимы, антономия, фонетический, стилистический, тенденция языка, функция, сложные предложения, придаточное предложение.

THE MEANS OF COMMUNICATION OF ARTISTIC TEXT IN DIFFERENT-STRUCTURED LANGUAGES

This scientific article is devoted to the investigation of lexical-semantic means of communication in the organization of artistic text in multi-structural languages.The analysis of the language material made it possible to identify the patterns of the structural-semantic, communicative-semantic organization of the text in the modern Tajik, Russian and English languages. As, the development of modern linguistics is characterized by ever more careful attention of linguists to the questions of the semantic structure of the word, to the systemic consideration of various levels of language, including the vocabulary of the text. Comparison of three genetically unrelated, multi-structured languages revealed some aspects of the constructions analyzed in the study, which, in an autonomous study of Tajik, Russian or English, could remain outside the field of view of researchers. To clarify the purpose of this article, the author selected complicated sentences containing at least two predicative centers in their structure, one of which has the status of a full predictive sentence with the core function of a utterance, the second is semi-predicative with a subordinate clarifying or explaining the main content of the sentence in the compared languages.

Key words: lexical, semantics, epiphora, synonyms, antonomy, phonetic, stylistic, language tendency, function, complicated sentences, subordinate.

Сведения об авторе: ***Салимова Мастона Абдурахмоновна*** - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, преподаватель кафедры практического курса английского языка. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул. Айни, 67. E-mail: **mastona.salimova.89.**
Тел.: **(+992) 906-44-00-41**

Information about the author: ***Salimova Mastona Abdurahmonovna*** – Bokhtar State University named after N.Khusrav, the teacher of the Department of practical course of English language. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Ayni Str., 67. E-mail: **mastona.salimova.89.**
Tel.: **(+992) 906-44-00-41**

УДК: 811.161.1:177.1

ВОСПРИЯТИЕ ВЕЖЛИВОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ

(на материале анкетирования)

Худоёров Х.Ё.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Одной из самых главных загадок мироздания является вопрос о том, как хранится и перерабатывается информация в человеческом сознании. Стремясь объяснить эти сложнейшие процессы, мы неизбежно упрощаем и схематизируем. Множество таких объяснений может быть сведено к четырем подходам, суть которых состоит в следующем: а) вывести абстрактную формулу активного отражения мира; б) соотнести неизвестные нам процессы с

наблюдаемыми фактами языка как опремедченного сознания; в) сопоставить с мышлением биологические процессы более низкого уровня; г) установить корреляцию между сегодняшними техническими устройствами для переработки информации и человеческим мозгом [3,с.9].

В данной статье будут представлены результаты свободного ассоциативного эксперимента с проведением когнитивного анализа результатов с выявлением ядра и периферий восприятия *вежливости* у русских респондентов.

Ассоциативный эксперимент как исследовательский метод был заимствован из психологии когнитивной лингвистикой – наукой, которая «изучает язык как когнитивный механизм, играющий роль в кодировании и трансформировании информации» [4,с.55]. Сам термин языковое сознание включает два понятия, которые дают отсылку сразу к двум наукам – психологии и лингвистике.Широко признанным является тот факт, что вербальная коммуникация – это не только обмен информацией, но также и средство установления, поддержания и прекращения социальных отношений, демонстрация своего отношения к собеседнику. Чисто информативная речь является, скорее, исключением, чем правилом. В этой связи исследователи предлагают выделять «трансакциональное общение, ориентированное преимущественно на передачу информации, и интеракциональное общение, целью которого является установление и поддержание межличностного контакта, достижение взаимопонимания, гармонии в общении» [2,с.49].

Неотъемлемой категорией человеческой коммуникации является вежливость. Вежливость - это «правила игры», принятые среди определенной группы людей, правила, которые предписывают и рекомендуют в определенной ситуации совершать или не совершать какие-либо поступки. Они выработаны человечеством для удобства и регламентации совместного бытия. При нарушении правил этикета человек никуда не исчезнет. Исчезнут люди вокруг него. Стремление вести себя прилично, в соответствии с установленными правилами уходит вглубь тысячелетней истории человечества. Оно зафиксировано в древнейших письменных документах, и совершенно очевидно, что, как феномен человеческой культуры, оно существовало и до появления письменности. Это стремление естественно вытекает из условий совместной жизни людей, и ни одна общественная формация не обходилась без правил и норм общественного поведения. Вежливость - это непосредственная составляющая процесса ежедневного общения людей в самых различных уровнях.

Безусловно вежливость представляет собой универсальную категорию, присущую каждому обществу. Она представляет собой систему определенных принципов, регулирующих речевое поведение коммуникантов в процессе речевого общения. При этом вежливость может быть как позитивной, так и негативной. Разные типы вежливости соотносятся с разными речевыми актами. Стратегии позитивной вежливости, направленные на сближение собеседников, связаны, главным образом, с экспрессивами, основная функция которых состоит в выражении отношения говорящего к происходящему (приветствие, благодарность, оценка, комплимент и др.). Стратегии негативной вежливости, главная цель которой заключается в демонстрации уважения личной автономии адресата, соотносятся с побудительными речевыми актами, в которых говорящий оказывает коммуникативное давление на собеседника.

Вежливость как предмет лингвистического исследования неоднократно привлекала к себе внимание лингвистов, таких как Г.Каспер, С.Левинсон, Н.И. Формановская, Т.В. Ларина, В.И. Карасик и др.Лемма «вежливость» в словаре русского языка дает следующее определение: «Соблюдающий правила приличия; учтивый» [7,с.68]. С лингвистической точки зрения, «вежливость» означает проявление уважения по отношению к другим.

Согласно «Частотному словарю русского языка» под редакцией Л.Н. Засориной, ключевыми словами, выражающими концепт «вежливость» в русском языке, являются слова «вежливо», «вежливый», «любезно», «любезный», «культурность», «культурный», «приличный», «прилично».

В толковом словаре русского языка слову «*вежливый*» дается следующее определение: «соблюдающий правила приличия; воспитанный, учтивый» [6,с.72].

В нашем исследовании испытуемым не ставилось никаких ограничений на реакции - ни по времени, ни по форме или семантике ассоциаций. В роли слова-стимула в анкете использовались слова «*вежливость - это*», «*вежливый человек - это*».

Ассоциативный эксперимент в рамках настоящего исследования проводился в 2019 году в РФ в Российском университете дружбы народов (РУДН) при участии 87 русских респондентов и на восьмой международной выставке-ярмарке «Российское образование», состоявшейся в Душанбе с 11 по 13 апреля 2019 (русские респонденты - 20 сотрудников вузов РФ), которым была предложена анкета на русском языке.

В анкете опрашиваемый должен был указать краткие личные данные (возраст, пол, национальность, род деятельности, регион проживания). Опрос был произведен в письменной форме.Для наиболее полной картины были привлечены респонденты различных возрастных категорий. Возраст варьировался от 18-35 лет. Что касается гендерного деления, то мы старались максимально уравнять количество мужчин и женщин. Получилось следующее соотношение: 51 мужчина и 56 женщин.

В качестве своей деятельности русские респонденты указывали следующее: психология - 4, филология - 14, инженер - 2, культурология – 1, журналистика - 42, лингвистика - 8, юриспруденция - 1, система связи и радиотехники - 1, реклама и связи с общественностью - 3, международное дело - 4, не указали свой род деятельности - 27.

Испытуемые должны были отвечать самостоятельно, запрещалось обращаться за помощью к посторонним. Эксперимент проводился исключительно в индивидуальном порядке. В результате проведенного исследования выяснилось, что согласно мнению русскоязычных респондентов ***вежливость*** **- это**:

- Уважительное отношение к окружающим-(15);
- Черта характера, которую можно воспитать в человеке-(6);
- Проявление хорошего воспитания-(5);
- Доброта-(4);
- Культура-(4);
- Качество человека (4);
- Положительное качество человека, основанное на уважении людей друг другу-(3);
- Черта характера, которая показывает хорошие манеры человека – (3);
- Толерантность-(2);
- Одно из главных качеств человека-(2);
- Обязательный признак хорошего воспитания человека-(2);
- Тактичность-(2);
- Уровень воспитания-(2);
- Умение тактично общаться с людьми-(2).

Одиночные реакции:

- Благодарить другого и лояльно отвечать на любые вопросы;
- Оставаться добрым и беспристрастным - необходимая в современном обществе черта, которая говорит об уважении к другому человеку и о воспитанности в целом;
- Соблюдение: принятых правил поведения, личных границ, социального этикета, правил приличия, уважения (по 1);
- Проявление хороших манер со стороны одного человека к другому; моральных устоев в действии (по 1);
- Способность к конструктивному диалогу, несмотря на эмоции;
- Способность высказать свои мысли, не задевая при этом человека;
- Способность в любой ситуации улыбнуться человеку;
- Качество человека, которое проявляется в определенных ситуациях; Качество, направленное на уважение к людям;
- Качество человека, который учитывает чужие интересы;
- Качество, которое должно присутствовать в каждом;
- Качество, присущее умным людям;
- Качество, которое присуще порядочному человеку;
- Обязательное качество в человеке, которое прививается родителями;
- Манера поведения человека в обществе;
- Характерная черта человека, привитая с детства;
- Характерная личность с хорошими манерами;
- Комплекс вложенных манер и понятий в человеке;
- Понимание и толерантность;
- Терпение;
- Компромисс;
- Благородство;
- Воспитание;
- Показать воспитанность;
- Поведение по канонам общества;
- Галантное, уважительное поведение;
- Уважение других людей, соблюдения правила приличия;
- Уважение к личным границам другого человека;
- Уважение, терпение, лояльность;
- Терпимое, уважительное и снисходительное отношение человека;
- Высказывание уважения к оппоненту;
- Внимательность, уважение, обходительность;
- Тактичность, уважение и понимание свобод;
- Всегда помогать и поддерживать друг друга;
- Отзывчивость, а также хорошее корректное отношение к окружающим;
- Чувство, которое воспитывается в человеке;
- Прекрасно;

- Социальная приспособленность воспитания;
- Неотъемлемая часть жизни;
- Часть этикета;
- Улыбка;
- Простота и улыбка;
- Знание культуры общения и осознание для чего её нужно применять;
- Знание и соблюдение моральных норм;
- Умение говорить культурно;
- Умение воздействовать учтиво и уважительно;
- Умение не обидеть человека;
- Основное правило коммуникации;
- Культурно-образованный, коммуникабельный;
- Не выражать открыто свою неприязнь;
- Не создавать проблем окружающим;

Этические принципы.

В результате проведенного исследования выяснилось, что большинство русскоязычных респондентов считают, что вежливость – это, прежде всего, уважительное отношение к окружающим, черта характера, которую можно воспитать в человеке, проявление хорошего воспитания, доброта, культура, комплекс вложенных в человека манер, качеств и понятий.

Результаты исследования показали, что русскоязычные информанты уделяют большое внимание вежливости, в русской культуре вежливость ассоциируется с положительным действием, т.е. проявлением доброты, благородства, воспитанности, тактичности и другим. Интересно, что русские респонденты указывают на внимательность, нравственные качества, улыбку - т.е. в представлении русских вежливость является как бы внутренним, душевным качеством. Здесь следует оговориться, что русская улыбка не случайно отнесена к душевным качествам. В своих исследованиях такие ученые, как С.Г. Тер-Минасова, И.А. Стернин и др, показывают, что в русском сознании улыбка ассоциируется с искренним расположением к собеседнику, радостью при встрече.

Список ассоциатов, представленных русскими респондентами, которые относятся к понятию «***Вежливый человек - это***»:

- Воспитанный (23);
- Добрый человек (6);
- Человек с хорошими манерами(5);
- Человек, умеющий вести себя в обществе корректно (4);
- Человек, который обладает хорошими манерами, выражает уважение к окружающим (4);
- Когда человек с уважением и пониманием относится к другому с уважением (4);
- Образованный (4);
- Культурный (3), толерантный, терпеливый представитель общества.
- Тактичный, умеющий общаться с людьми.(3);
- Умный (2), рассудительный;
- Человек-(2);
- Я-(2);
- Очень добрый и хороший человек(2);
- Уважительный и обходительный человек (2);
- Внимательный, обходительный человек (2);

Одиночные реакции:

- Человек, который ведет себя достойно перед людьми;
- Человек, который внимателен к другим людям;
- Человек, живущий по нормам морали;
- Человек умеющий слушать и понимать других людей;
- Человек, который хорошо владеет своими эмоциями;
- Человек, который проявляет уважение;
- Человек, который знает границы;
- Человек, который знает слова «здравствуйте, извините, Вы»;
- Человек, который не нарывается в любой ситуации;
- Человек, который не выражает открыто свою неприязнь;
- Соблюдающий нормы этикета;
- Соблюдающий моральны нормы;
- Соблюдающий социальный этикет;

- Воспитанная личность;
- Воспитанный человек, который не станет грубить;
- Тот, который проявляет себя с хорошей доброй стороны;
- Тот, который обладает уважением;
- Тот, кто здоровается;
- Тот, кто уважает другого;
- Тот, кто соблюдает правила поведения;
- Тот, кто уступит место в транспорте;
- Тот, кто знает, каким образом нужно вести себя в конкретной ситуации с конкретными людьми;
- Любой, кто тактичен и благожелателен;
- Духовно-нравственный;
- Приятный человек;
- Приятный в общении;
- Умеющий лояльно относиться к другим;
- Который не нарушает права других людей;
- Учитывает интересы других;
- Уважающий чувства других и стремящийся вести себя прилично, лояльно и корректно;
- Мать по отношению к ребенку;
- Социально-угодный и удобный человек;
- Интеллигентно-грамотный человек;
- Тактично-толерантный;
- Приветливый-отзывчивый;
- Знающий правила этикета;
- Принципиальный человек;
- Вежливый человек;
- Данила Козловский;
- Замечательный человек;
- Идеальный партнер;
- Коммуникабельный;
- Честный;
- Редкость;
- Роскошь;
- К сожалению, в основном образованные люди.

Как видно из вышеприведенных реакций, в ассоциативном ряду у русскоязычных респондентов *воспитанный человек* имеет значительное преимущество перед другими ассоциациями. Кроме того, вежливый человек ассоциируется с человеческой добротой, хорошими манерами, умением корректно вести себя в обществе. Следовательно, в представлении русских вежливый человек является обладателем качеств, которые носят позитивную окраску, что подтверждается наличием таких адъективных и адвербиальных компонентов, как культурный, умный, духовно-нравственный, честный.

Также вежливым считается человек, который внимателен к другим, ведет себя достойно перед людьми, хорошо владеет своими эмоциями, не выражает открыто свою неприязнь, знает каким образом нужно вести себя в конкретной ситуации, учитывает и уважает интересы других, иначе говоря, интеллигентный и грамотный, тактичный и толерантный и при этом приветливый и отзывчивый человек, знающий правила этикета. Однако, как отмечают респонденты в единичных реакциях, вежливый человек – это редкость и роскошь. И для одного респондента образцом вежливого человека послужил Данила Козловский.

Полученные данные позволили определить различные элементы ассоциации относительно категории вежливости. По данным опроса основным содержательным элементом у русских является воспитанность, знание норм этикета, умение вести себя в обществе. Вежливость должна проявляться не только в словах, но и в поведении, т.е. вежливость связана с действенным вниманием и является противоположностью грубости. Она связана с искренностью и приветливостью.

Таким образом, проведенное на основе ассоциативного эксперимента исследование позволило выявить особенности репрезентации вежливости в русском языковом сознании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Основы теории коммуникации: практикум / Л.Г. Викулова, А.И. Шарунов. - М.: АСТ: АСТ Москва: Восток – Запад, 2008. - 316 с.
2. Коммуникативное поведение. Вып.17. Вежливость как коммуникативная категория / Научный ред. И.А. Стернин. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2003. - 172 с.
3. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И.Карасик. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики [Текст] / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.

5. Стернин И.А. Очерк английского коммуникативного поведения / И.А.Стернин, Т.В.Ларина, М.А.Стернина. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2003. - 185 с.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е из., дополненное. - М.: ООО «А ТЕМП», 2010. - 874 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Изд. 10-е, стереотип / С.И.Ожегов: под ред. д.ф.н. проф. Н.Ю. Шведовой. - М.: Сов. Энциклопедия, 1973. - 846 с.

ДАРКИ ХУШМУОМИЛАГӢ ДАР ШУУРИ ЗАБОНИ РУСӢ

(дар асоси саволнома)

Мақолаи мазкур ба муайян кардани хусусияти соҳаи ассотсиатсионии "хушмуомилагӣ", вижагиҳои миллӣ-фарҳангии дарки он дар фазои забоншиносӣ ва фарҳангии русӣ бахшида шудааст. Фарҳангҳои гуногун меъёр ва анъанаҳои худро доранд, аз ин рӯ, дарки рафтори хушмуомилагӣ дар фарҳангҳои гуногуни забонӣ фарқиятҳои муайяне дорад. Бо мақсади омӯзиши дарки дурусти тафаккури забоншиносии забонҳои русӣ, озмоиши ассотсиативӣ гузаронида шуд, ки дар он 87 донишҷӯи Донишгоҳи дӯстии халқҳои Россия ва 20 омӯзгорони донишгоҳҳои Федератсияи Россия аз синни 17 то 48 сола иштирок намудаанд. Дар рафти тачрибаи забоншиносӣ маълум шуд, ки "хушмуомилагӣ" бо ифодаҳои мухталиф ифода ёфтааст ва тафаккури забонии намояндагони фарҳанги забоншиносии русро инъикос мекунад. Инчунин, ҳангоми таҳлили маълумотҳои вокунишҳои ба ибораҳои ҳавасмандкунанда алоқаманд, дар натиҷаи тачрибаи озоди ассотсиативӣ, муайян карда шуд, ки дарки хушрафторӣ дар шуури забонии мусоҳибони русзабон ҳам хусусиятҳои умумӣ ва ҳам мушаххас дорад. Мақола як қисми омӯзиши муқоисавии ифодагарии хушмуомилагӣ дар шуури ассотсиатсионии забонҳои тоҷикӣ ва русиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: хушмуомилагӣ, соҳаи ассотсиативӣ, тачрибаи ассотсиативӣ, мусоҳибон, аксуламалҳо, шуури забонӣ.

ВОСПРИЯТИЕ ВЕЖЛИВОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ

(на материале анкетирования)

Данная статья посвящена определению специфики ассоциативного поля «вежливость», национально–культурной специфики его восприятия в русском лингвокультурном пространстве. В разных культурах существуют свои нормы и традиции, следовательно, понимание вежливого поведения в различных языковых культурах имеет определенные отличия. С целью исследования восприятия вежливости в языковом сознании носителей русского языка был проведен ассоциативный эксперимент, в котором приняли участие 87 студентов Российского университета дружбы народов и 20 преподавателей вузов Российской Федерации в возрасте от 17 до 48 лет. В процессе лингвистического эксперимента выяснилось, что «вежливость» представлена множеством разнообразных выражений и отражает сложившееся языковое сознание представителей русской лингвокультуры. Также путем анализа данных-реакций, полученных на слова-стимулы, связанные с вежливостью, в результате свободного ассоциативного эксперимента обнаружено, что восприятие вежливости в языковом сознании русскоязычных респондентов имеет как универсальные, так и специфичные черты. Статья представляет собой часть сопоставительного исследования репрезентации вежливости в ассоциативном сознании носителей таджикского и русского языков.

Ключевые слова: вежливость, ассоциативное поле, ассоциативный эксперимент, респонденты, реакции, языковое сознание.

PERCEPTION OF POLITENESS IN THE RUSSIAN LANGUAGE CONSCIOUSNESS

(based on questionnaire)

This article is devoted to the determination of the specificity of the associative field "politeness", the national-cultural specificity of its perception in the Russian linguistic and cultural space. Different cultures have their own norms and traditions; therefore, understanding polite behavior in different linguistic cultures has certain differences. In order to study the politeness perception in the linguistic consciousness of native speakers of the Russian language, an associative experiment was conducted in which 87 students of the Peoples' Friendship University of Russia and 20 teachers of universities of the Russian Federation aged 17 to 48 took part. In the process of a linguistic experiment, it turned out that "politeness" is represented by a variety of different expressions and reflects the prevailing linguistic consciousness of representatives of Russian linguistic culture. Also, by analyzing the data-reactions received on incentive words associated with politeness, as a result of a free associative experiment, it was found that the perception of politeness in the linguistic consciousness of Russian-speaking respondents has both universal and specific features. The article is part of a comparative study of the representation of politeness in the associative consciousness of speakers of Tajik and Russian languages.

Key words: politeness, associative field, associative experiment, respondents, reactions, linguistic consciousness.

Сведения об авторе: ***Худоёров Хусейн Ёдгорович*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, преподаватель кафедры теоретического и прикладного языкознания. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: **husein_h@mail.ru.** Тел.: **(+992) 934-40-44-09**

Information about the author: ***Khudoyorov Husein Yodgorovich*** - Russian-Tajik (Slavonic) University, Lecturer of the chair of theoretical and applied linguistics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. M. Tursunzade, 30. E-mail: **husein_h@mail.ru.** Tel.: **(+992) 934-40-44-09**

УДК: 811.161.1:811.21/.22-54

УПОТРЕБЛЕНИЕ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЧЕЛОВЕКА ПО ОБЪЕКТИВНЫМ ПРИЗНАКАМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Хасанова Ш.Р.
Таджикский национальный университет

У большинства студентов в сознании сосуществуют системы двух языков. При этом закономерности русского языка ученики воспринимают через призму родного и переносят явления родного языка в русскую речь, что часто приводит к ошибкам. Такой перенос называется **интерференцией.** Главной задачей считается преодоление отрицательного, в данном случае, влияния родного языка, предупреждение интерференционных ошибок в русской

речи. Но для этого, прежде всего, нужно «видеть» языковой материал глазами нерусского, реально оценивать те трудности, которые должен преодолеть студент.

Эти трудности обусловлены расхождениями в системах родного и русского языков, отсутствием некоторых грамматических категорий русского языка в родном языке учащихся, несовпадением их функций в родном и русском языках, расхождениями в способах выражения тех или иных грамматических значений. А кроме того-нерегулярностью языковых явлений в самом русском языке: чем больше в языке исключений из правил, тем труднее он усваивается.

Так, для всех изучающих русский язык как неродной особую трудность представляют: категория рода, категория одушевлённости/неодушевлённости, русская предложно-падежная и видовременная системы. Степень трудности в этом случае может быть разной, в зависимости от степени близости родного и русского языков.Прилагательные, характеризующие человека по объективным признакам в таджикском и русском языках, формируют синонимический ряд, члены которого отличаются и своей стилистической принадлежностью, например **қаддароз** принадлежит к разговорной, **шамшодқомат** к книжной, а остальные к нейтральной лексике, и оттенком значения, так как **қаддароз,** демонстрирующее чрезмерность признака, указывает и на то, что описываемый им человек ввиду своего высокого роста выглядит худым и неуклюжим. Прилагательные **қадбаланд и қоматбаланд** не содержат подобных отрицательных оттенков в своих значениях, а, наоборот, отмечают, что у человека хороший рост и именно этот признак является положительной особенностью его фигуры.

Рост+толщина- В роли прилагательных, характеризующих человека, одновременно указывая на его высокий рост и толщину, могут выступать следующие:

Тануманд – *крупный* – *р*ослый, широкий в кости; дородный, плотный, крепкий;

Калончусса, чуссакалон, чуссадор– *массивный*– крупного телосложения;

Чорпаҳлӯ – *дородный* – крупного, плотного телосложения;

Паҳлавонпайкар– богатырского телосложения, плотный;

Бузбала*(разг.)* – крепкий, здоровый.

Данные прилагательные относятся к нейтральной лексике таджикского языка. Перечисленные прилагательные близки к **қадбаланд-** высокий, **қоматбаланд, болобаланд, қаддароз** - долговязый и **шамшодқомат**- рослый тем, что они равным образом указывают на высокий рост человека. Однако это значение у них не является единственным и выделяющимся. Помимо того, что они указывают на рост, они содержат указание и на огромную окружность, приемлемую толщину человека: *Каллаи калонаш бо **қомати баланд** ва танаи **паҳлудори гафсаш** муносиб афтода буд [1, с.73] - Крупная голова венчала **плотную коренастую** фигур [1, с.211]*.

*Вай марде буд **қоматбаланд,** сиёҳчеҳра ва қултариш. Чашмонаш калон-калони бадҳайбат, ба чашмони одамони маст, ё ки девона монанд, бинии дарозаш минқоршакл ва пешонааш танг [2, с.472] - Это был **высокий**, смуглый мужчина с густой окладистой бородой, длинным крючковатым носом и низким лбом [3, с.261]*.

*Валько, марди **тануманди** ришгарошидаи тахминан панҷохсола, ки дар танаш пиҷҷак ва дар пояш мӯза дошт, чеҳрааш хира ва мисли рӯи лӯли сиёҳ буд [7, с.27] - Впереди шёл директор шахты №1 – бис Валько, **плотный** бритый мужчина лет пятидесяти, в пиджаке и сапогах, с лицом мрачным и черным, как у цыгана [7, с.19]*.

Низкий рост. В современном таджикском языке к прилагательным, выражающим низкий рост человека относятся следующие:

Қадпаст – *маленький* – небольшого роста;

Кутоҳқад – *малорослый* – небольшого роста;

Кутоҳқомат - *малорослый* – небольшого роста;

Пакана*разг.–малорослый* – небольшого роста;

Миёнақад – *невысокий* – имеющий небольшую высоту; низкий;

Пастак – *малорослый* и плотный, низенький;

Пастакча –*коротыш, лилипут*;

Калта – *маленький*, небольшого роста.

*-Ман шуморо огоҳ мекунам, ротмистр, - мегуфт яке аз офицерон, ки **марди** лоғари **қадпасте** буда, зоҳиран дарғазаб менамуд [5, с.163] - Я вас предупреждаю, ротмистр, - говорил один из офицеров, худой, **маленький ростом** и, видимо, озлобленный [4, с.544]*.

Приведенные прилагательные, характеризуются нейтральностью стиля и подчеркивают низкий рост человека, а также могут вступать в синонимические отношения друг с другом. Прилагательные ***пастак, пастакча, калта, пакана*** своеобразны тем, что указывают не только на невысокого человека, но и выделяют плотность его тела. В разговорной лексике таджикского языка данные прилагательные характеризуют человека в связи с его маленьким ростом.

Перечисленные прилагательные делают акцент на чрезмерность конкретизируемого ими признака, то есть они указывают на очень маленький рост, но одновременно выражают уменьшительно-ласкательное отношение говорящего к характеризуемому человеку.

Дар идора марди ***паканаи*** *одамсари калтапою дарозгардани ҷоғаш ба пеш баромадае бесаришта ба ҳар тараф медавид [5, с.114] - По канцелярии суетливо бегал* ***низенький****, лысый человек на коротких ногах, с длинными руками и выдвинутой вперед челюстью [4, с.106].*

Миёнақад - *невысокий* выделяется тем, что оно указывает на невысокий рост , но в то же время и не очень низкий рост определяемого им человека. Оно может заменить другие прилагательные рассматриваемой подгруппы в качестве эвфемизма.

У як одами ***миёнақади*** *фарбеҳи ишкамкалони гарданкутоҳ буда, ғафсии гардан ва пуррагии сару рӯяш ҳам аз ғафсии шикамаш қариб фарқ надошт... [1, с.9] - Он оказался человеком* ***среднего роста****, и живот у него действительно был непомерно большой... [1, с.165].*

Прилагательные, содержащие в себе указание на маленький рост человека, могут вступать в антонимические отношения с прилагательными, указывающими на высокий рост, например: **Қадпаст -** қадбаланд, қоматбаланд, болобаланд.

Кӯтоҳқад –дарозқад, қаддароз, **кӯтоҳқомат** –қоматбаланд, **миёнақад** – қадбаланд, **паканa** – қаддароз, **пастак** – дароз, **калта** – дароз, кадбаланд и т.

Толщина фигуры человека - К прилагательным таджикского языка, в которых репрезентировано описание фигуры человека по отношению к ее толщине относятся следующие:

Ғафс– имеющий полную, тучную фигуру, тело – *толстый*;
Фарбеҳ - *упитанный,* в меру толстый –полный;
Варамида-*опухший*, отёкший;
Сергушт – *толстый*, полный – полнотельный;
Ғафсбадан - *толстый*, плотный, дородный;
Пургӯшт – *мясистый,* тучный;
Пуррабадан-*полный,* тучный; толстый, дородный;
Лундахӯча – *толстый*, круглый как шар;
Дамбал – *чрезмерно полный*, неуклюжий;
Чорпаҳлу *пер.* - толстый, дородный;
Кулӯла–*полный*, с округлыми формами;
Хомфарбеҳ–с излишне пухлым, дряблым телом;
Говчусса -*б*огатырского телосложения, здоровый;
Дам*(пер.разг.)*–с излишне пухлым дряблым телом.

Прилагательные таджикского языка **кулӯла, лундахуча, дамбал** относятся к разговорной лексике. Этим прилагательным в русском языке соответствуют следующие аналоги в буквальном переводе звучащие как *круглый, полный, полненький, дряблый,*которые употребляются в переносном значении: полный, с круглой формой, неуклюжесть, круглый как шар. Для прилагательного **сергӯшт** - *мясистый* свойственно употребление в данном значении только в разговорной речи, как русского, так и таджикского языка. Данное прилагательное принадлежит к нейтральной лексике. Поскольку слова русского языка *упитанный, откормленный, обрюзгший* также являются многозначными словами в силу своей отнесенности и к причастиям и к прилагательным, но в качестве прилагательных они проявляют однозначность.

Прилагательные **пӯргушт, ғафсбадан, лунда, пуррабадан, фарбеҳ** реализуют значение отрицательной чрезмерности знака и содержат неодобрительное отношение говорящего к определяемому человеку, поскольку толщина относится к отрицательным чертам, то есть порокам фигуры человека. Подобное значение анализируемых прилагательных становится более очевидным в связи с содержащейся в их составе основы жир-мясо: *Генерал марди* ***луб-лунди*** *ишкамкалоне буда, олуи пухта расида ва андак магорзадаро ба хотири модар меовард [5, с.113]. - Он был* ***круглый,*** *сытенький, и напоминал ей спелую сливу, немного залежавшуюся и уже покрытую пушистой плесенью [4, с.106].*

Наибольшим отрицательным оттенком обладают прилагательные **ғафсбадан, лунда, пургӯшт.** Они также показывают чрезмерность признака и, кроме того, делают акцент на том факте, что толщина описываемого ими человека является последствием болезни или свидетельствуют о той или иной болезни или о том, что кожа человека выглядит дряблой, обвислой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С «Марги судхур» [«Смерть ростовщика»] / С.Айни. - Душанбе: Адиб, 2010. – 215 с.
2. Икромӣ, Ҷ. «Духтари оташ» фасли дуюм «Дарбадарӣ» [“Дочь огня” второй сезон “Скитание”] / Ҷ.Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. - 560 с.
3. Икромӣ, Ҷ. “Духтари оташ” [“Дочь огня”]: роман / Ҷ.Икромӣ; [рас.1 Королёва.]. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 528 с.
4. М. Горький роман «Мать». Ч.1 и 2 / Горький М. - М.: Детская литература, 1982. - 167 с..
5. М. Горький роман «Модар» [Мать] / Горький М.; [перевод Р.Хошим.]. – Душанбе: Адиб, 1989. - 400 с.
6. Толстой, Л.Н. роман - эпопея «Война и мир». Т.1 и 2 / Л.Н. Толстой. – Москва: Худ.литература, 1983. - 832с.
7. Фадеев, А.А. Молодая гвардия. Кн.1-2/ А.А. Фадеев. – Москва: Просвещение, 1982. - 528 с.

ИСТИФОДАИ СИФАТҲОИ АСЛИЕ, КИ ХУСУСИЯТҲОИ ИНСОНРО АЗ РӮЙИ НИШОНАҲОИ ОБЪЕКТИВӢ ИФОДА МЕКУНАНД, ДАР ДАРСҲОИ ФАННИ ЗАБОНИ РУСӢ БАРОИ ХОНАНДАГОНЕ, КИ БО ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ТАЪЛИМ МЕГИРАНД

Дар мафкураи қисми зиёди донишҷӯён системаи ду забон мавҷуд аст. Дар баробари ин қонуниятҳо забони русиро хонандагон аз нуқтаи назари забони модариашон қабул мекунанд ва ҳодисаҳои забони модариашонро ба нутқи забонӣ рӯ мегардонанд, ки дар бисёр ҳолатҳо ба хатогиҳо оварда мерасонад (яъне, ба ҳамдигар таъсир кардани мавҷҳои садо). Вазифаи асосӣ бартараф кардани гузориши инкорӣ ба шумор меравад, ки дар ин ҳолат таъсири забони модарӣ, огоҳии хатогиҳои интерференсия дар забони русӣ ба ҳисоб меравад. Аммо барои ин, пеш аз ҳама, бояд маводи забонро аз нигоҳи шахси ғайри рус дида баромад, ки он дар ҳақиқат, мушкилотеро, ки донишҷӯ бояд бартараф намояд, арзёбӣ мекунад. Ин мушкилотҳо аз сабаби норасоиҳо дар системаи забонҳои модарӣ ва русӣ мебошад. Набудани норасоиҳое, ки баъзе аз категорияҳои грамматикии забони русӣ дар забони модарии хонандагон боиси пайдо шудани баъзе фарқиятҳо мегарданд, дар забони модарӣ ва забони русӣ дар усулҳои ин ё он маънои грамматикӣ ифода меёбанд. Дар мақолаи мазкур сифатҳое, ки аз рӯйи нишонаи воқеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ хос аст, дида мешавад.

Калидвожаҳо: сифат, аломат, нутқи гуфтугӯӣ, қади баланд, лексика, афзоиш, шакл, ғафсӣ, забони русӣ, грамматика, даврашакл, мукаммал, пажмурда, фарбеҳ, бурдоқӣ, лексика гуфтугӯӣ, лексикаи китобӣ.

УПОТРЕБЛЕНИЕ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЧЕЛОВЕКА ПО ОБЪЕКТИВНЫМ ПРИЗНАКАМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

У большинства студентов в сознании сосуществуют системы двух языков. При этом закономерности русского языка ученики воспринимают через призму родного и переносят явления родного языка в русскую речь, что часто приводит к ошибкам. Такой перенос называется **интерференцией.** Главной задачей считается преодоление отрицательного, в данном случае, влияния родного языка, предупреждение интерференционных ошибок в русской речи. Но для этого, прежде всего, нужно «видеть» языковой материал глазами нерусского, реально оценивать те трудности, которые должен преодолеть студент.Эти трудности обусловлены расхождениями в системах родного и русского языков, отсутствием некоторых грамматических категорий русского языка в родном языке учащихся, несовпадением их функций в родном и русском языках, расхождениями в способах выражения тех или иных грамматических значений. В статье рассматриваются прилагательные, характеризующие человека по объективным признакам в таджикском и русском языках.

Ключевые слова: прилагательное**,** признак,стилистическая принадлежность, разговорная речь, высокий рост, лексика, рост, фигура, толщина, русский язык, грамматика, круглый, полный, полненький, дрябльй, упитанный, откормленный, обрюзгший человек, стилистическая принадлежность, разговорная лексика, книжная лексика,

THE ADJECTIVES CHARACTERIZING A PERSON ACCORDING TO THE OBJECTIVE SIGNS IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

At most students the systems of two languages coexist in consciousness. Thus conformities to law of Russian students perceive through a prism native and carry the phenomena of the mother tongue in Russian speech, that often results in errors. Such transfer is named interference. A main task, overcoming is considered negative, in this case, influences of the mother tongue, warning of interference errors in Russian speech.But for this purpose, foremost, it is needed to "see" language material eyes UnRussian, really to estimate those difficulties that a student must overcome. These difficulties are conditioned by divergences in the systems of the mother and Russian tongues, absence of some grammatical categories of Russian in the mother tongue of students, by the lack of coincidence of their functions in the mother and Russian tongues, by divergences in the methods of expression of one or another grammatical values. Adjectives are examined in the article, characterizing a man on objective signs in the Tadjik and Russian languages.

Key words: Adjective, sign, stylistic belonging, colloquial speech, high height, vocabulary, height, figure, thickness, Russian, grammar, round, complete, полненький, flabby, well-fed, fattened, flabby man on objective signs in the Tadjik and Russian languages form a synonymous row, stylistic belonging, colloquial vocabulary, book vocabulary.

Сведения об авторе: ***Хасанова Шахло Рахмоновна*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **laylo.hasanov@mail.ru.** Тел.: **(+992) 90-15-63-17**

Information about the author: ***Khasanova Shakhlo Rakhmonovna*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Assistant professor, Associate Professor of the Russian Language Department for non-philological faculties. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **laylo.hasanov@mail.ru.** Tel.: **(+992) 90-15-63-17**

УДК: 491.71.3(575.3)

РАЗЛИЧИЕ СЛОВ ПО ЭМОЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИМ ОТТЕНКАМ

Ходжиева М.Х.
Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзода

Стилистика - завершающий учебный курс в цикле лингвистических дисциплин филологического образования. Стилистика как раздел языкознания - наука разветвлённая и многосторонняя. Область ее теории и практического применения охватывает всю речевую деятельность современного общества, в разнообразии жизнедеятельности общества и личности: бытовое общение, выступления на собраниях, публичные лекции, общение через средства массовой коммуникации, Интернет, научная и художественная литература, служебные документы, компьютер, международные контакты… Язык играет важнейшую роль в формировании нашего сознания и мировоззрения. Правильность - не единственное свойство хорошего языка: он должен быть вместе с тем выразительным и образным, когда это необходимо. Образность слова проявляется с наибольшей полнотой и глубиной тогда, когда оно во взаимодействии с другими словами выступает в своей эстетической функции.

Стилистика языка изучает факты стилистической окрашенности языковых средств, функциональные стили языка, их взаимосвязь и взаимозависимость. Понятия «стилистическая окраска» и «эмоционально-экспрессивная окраска (или оттенки)» связаны, но не тождественны. И стилистическая окраска, и эмоционально-экспрессивные

оттенки входят в стилистические показатели слова, т.е. являются значимыми. Стилистическая окраска - это такое качество слова, связанное с типичными для него сферами употребления, которое, прежде всего, известным способом характеризует речь, а через нее и участников общения. Эмоционально-экспрессивные оттенки – это дополнительные компоненты значения слова, которые характеризуют обозначаемый словом объект (явление), выражая к нему отношение говорящего. Например: Генерал давно уже мирно почивал, спали и все его домашние (А.Н. Степанов).

Если посмотреть определения понятий, то эмоция - чувство, переживание, эмоциональный - насыщенный эмоциями, выражающий эмоции, экспрессия - сила выражения, проявления каких-либо чувств, переживаний, экспрессивный - обладающий экспрессией, выразительный.

Слова, выражающие отношение к предметам, признакам, действиям и т.п.называются эмоционально окрашенными. Эмоциональная окраска может быть положительной (одобрительной) и отрицательной (неодобрительной). Слова, имеющие выраженную языковыми средствами эмоциональную окрашенность (типа бабуся, миленький, духотища), бранные слова (мерзавец, негодяй) и междометия (Браво! Чёрт побери!), обладают яркой эмоциональной окраской. Словарь-справочник лингвистических терминов Д. И. Розенталя и М. А. Теленковой классифицирует их как эмоциональную лексику [5, с.47].

Некоторые лингвисты (например, Е.М.Галкина-Федорук) относят к эмоциональной лексике слова, служащие обозначением испытываемых чувств, настроений, переживаний или средством выражения эмоциональной оценки (брезгливость, печаль, подлый, славный) [2, с.46].

В.Д. Старченко в зависимости от степени сниженности разговорную лексику делит на 2 группы - собственно разговорную и просторечную. К собственно разговорной лексике относятся слова, придающие речи оттенок неофициальности, непринужденности, но не выходящие за пределы литературного языка. Просторечная лексика находится на грани или за пределами строго нормированной литературной речи и отличается большей стилистической сниженностью, по сравнению с лексикой собственно разговорной, хотя границы между этими разрядами разговорной лексики зыбки и подвижны и не всегда четко определены даже в словарях. В составе просторечной лексики обычно выделяют 3 группы: собственно просторечия, грубовато-просторечные и вульгарно-бранные слова, хотя между ними нет четких границ [7, с.151].

Д.Э.Розенталь говорит, что лексика просторечная «ниже» по стилю, чем разговорная, и находится за пределами строго нормированной литературной речи. В ней выделяет три группы:

1.Грубовато- экспрессивная лексика грамматически представлена существительными, прилагательными, наречиями и глаголами: дылда, зануда, обормот. Экспрессивность этих слов, их емкость позволяют иногда кратко и выразительно показать отношение (чаще всего отрицательное) к какому-либо предмету, человеку, явлению.

2. Грубопросторечная лексика отличается от грубовато-экспрессивной большей степенью грубости: буркалы, мурло, харя и др. У этих слов сильнее экспрессия, способность передавать отрицательное отношение говорящего к каким-то явлениям. Но чрезмерная грубость делает эту лексику недопустимой в речи культурных людей. Граница между грубовато-экспрессивной и грубопросторечной лексикой нечеткая; возможны промежуточные, переходные случаи.

3.Кроме слов грубовато-экспрессивных и грубопросторечных к просторечной лексике относится некоторое (сравнительно небольшое) количество слов собственно-просторечных, нелитературность которых объясняется не их грубостью (они не грубы) и не их бранным характером (они не бранные), а тем, что они не рекомендуются к употреблению в речи культурных людей, в научной и технической литературе и т. п.: давеча, загодя, небось, отродясь, тятя и др. У подавляющего большинства таких слов есть нейтральные синонимы и нет экспрессии грубых слов [6, с.47].В книге «Языкознание. Большой энциклопедический словарь» В.Н. Ярцева выделяет эмоционально-окрашенная лексика вне ее стилистического отношения. Таким образом: «Лексический состав языка неоднороден, стратифицирован. В нем выделяются категории лексических единиц по разным основаниям: по сфере употребления – лексика общеупотребительная и стилистически отмеченная, используемая в определенных условиях и сферах общения, по эмоциональной окраске – нейтральная и эмоционально-окрашенная лексика; по исторической перспективе – неологизмы, архаизмы. . .» [10, с.260].

Эмоционально окрашенная лексика – это слова, которые помогают передать наше отношение к тому или иному предмету или проблеме. Слова этой лексической категории включают в свое значение оценочный компонент, который может быть как положительным, так и отрицательным. Эмоциональная оценка подобных слов отмечается в толковых словарях с помощью специальных помет (шутл., ирон., пренебр. и другие).

В современном русском языке имеется огромное количество слов, в которых помимо понятийного значения существуют различные семантические оттенки непонятийного характера. Особенно четко это прослеживается в сравнении с нейтральными синонимами: например, кляча (плохая лошадь)- унич: обезьяна (перен: человек,склонный к подражанию другим, кривляка)- неодоб; изречь (произнести, сказать)устар. Обычно такие созначения выражаются характерными для каждого из них аффиксами, особенно суффиксами субъективной оценки существительных и прилагательных – ишк ,-очк ,-онк и другие (хвастунишка, походочка, собачонка, прудик, глупыш, хозяюшка и т.д.).

Такого рода единицы с созначениями употребляются с определённой характерной интонацией, выражающей то или иное чувство. Интонация тоже является материальным показателем.На данное явление давно было обращено внимание в науке о русском языке. Его оценивают по- разному. В школе лексика изучается в небольшом объёме. А в

вузе с этим студенты косвенно сталкиваются уже при изучении практического курса русского языка, главным образом, в процессе прочтения художественных текстов.

В исследовании эмоционально окрашенной лексики остается ещё много неясностей, которые обнаруживаются в словарях, когда даются коннотативные пометы к лексическим единицам.Особенно сложно воспринимать такого рода неточности студентам национальных групп. Например, «календарик»: в БАС- е («Словарь современного русского литературного языка») – умень - ласк. Вместе с тем не совсем ясно, что означает часть «ласкательно». Такие пометы не даются в отношении слов «словарик», «бульварик» (дана помета «уменьш»). Такие слова,как «календарик» или «словарик» употребляются для того, чтобы выразить чувство нежности, умиления, восторга [12].

Термин «ласкательность» может ввести в заблуждение.Ласкательность больше всего связана с утешительным воздействием на человека: «ласкательный – в грамматике: выражающий ласку, вносящий своей формой оттенок ласки [4]; «ласкательный – придающий существительному экспрессивный оттенок, указывающий на нежное чувство, подобное тому, которое испытывают к чему – то маленькому и милому» [1].

Существуют случаи, когда в словаре даются две пометы для одного слова. Например, «народец» - БАС: умен. – ласк. и пренебреж. [12, с.67], МАС: ласк. и унич. [13, с.389]. Итак, помета общая, относится к разным лексическим единицам.

Часто слова с различной коннотацией (термин складывается из латинских *con* - «вместе» и *noto* - «отмечаю», «обозначаю»; *connoto* - «имею дополнительное значение») в словарях характеризуются одинаково: «лес» и «лесочек», «голубка» и «голубушка», «лебёдка»и «лебёдушка».Учитывая всё вышесказанное о лексических единицах в словарях, можно порекомендовать следующие задания. Студентам, в соответствии с их возможностями, даётся список слов, среди которых большинство эмоционально окрашенных. Студенты должны выбрать последние и по словарям выписать коннотативные пометы к этим словам: установить, какая у них окраска – положительная или отрицательная, а затем определить, какие расхождения имеются в словарных толкованиях. Уточнить коннотативную семантику, которая даётся в словарях. Такого рода работа поможет обучаемым глубже вникнуть в данную проблему, даст им возможность ближе познакомиться с основными толковыми словарями современного русского языка, а также будет способствовать развитию у них умения сопоставлять определенные языковые факты и самостоятельно анализировать их.

Или дать студентам определенный набор синонимов, среди которых обязательно должны быть и эмоционально окрашенные. Они должны установить коннотационное различие между этими словами (например: девчушка, девонька, девчонка, девица и т.д.)

При освещении соответствующего языкового материала можно опираться на существующие полезные теоретические положения, классификации, словарные пометы, так как это будет реальный, собранный нами фактический языковой материал. За основу можно взять классификацию, предложенную в учебнике «Современный русский литературный язык» [3, с.112].Эмоционально-стилевым значением охвачено большое количество лексических единиц современного русского языка. В большинстве случаев это значение совмещается в словах с денотативным (понятийным) значением.

Лексическую систему языка принято строить, исходя из состава звуковых комплексов и свойственных им понятийных значений. Студентам рекомендуется давать такое задание: от слов данной тематической группы образуйте деминутивы(от лат. deminutus «уменьшенный», уменьшительная фо́рма - слово, или форма слова, передающие субъективно-оценочное значение малого объёма, размера и т. п., обычно выражаемое посредством уменьшительных аффиксов) с суффиксом- ок. (голосок, голубок, ангелок, бочок, городок, гребешок, грузовичок, грешок, движок). Определите, с какой коннотацией получаются эти образования.Составьте с ними предложения.Или преподаватель на доске записывает существительные тематической группы «названия профессий»: учитель, врач, строитель, писатель, художник, архитектор, инженер, музыкант и т.д. Студенты должны образовать от этих слов все возможные деминутивы и определить, с какой коннотацией получаются эти образования, а затем самостоятельно сделать вывод, какие суффиксы принимают слова этой тематической группы и какая коннотация более свойственна этим словам. Студенты, пользуясь словарями синонимов, могут подобрать к словам с негативной окраской слова с положительной окраской и наоборот.

Можно дать список слов, к которым студенты тут же самостоятельно должны подобрать все возможные синонимы и антонимы (исходные слова обязательно должны быть эмоционально окрашенными).Эти задания помогут не только в закреплении нового материала, но также и в повторении уже пройденного.В русском языке существует более тридцати суффиксов субъективной оценки. В таджикском языке их гораздо меньше: наиболее употребительные пять: - ак\ек, -акак\екак, -ча. Они служат, главным образом, для выражения ласкательности, уменьшительности и пренебрежительности. Все остальные эмоции выражаются интонационно или другими способами.Учитывая все это, преподавателю необходимо уделить особое внимание суффиксам субъективной оценки русского языка, так как именно они будут вызывать определённые трудности у студентов.Преподаватель может с наиболее употребительными суффиксами субъективной оценки записать примеры на доске.

Студенты должны подобрать два - три своих примера. Далее преподаватель на доске записывает целый ряд эмоционально окрашенных слов. Студенты должны выделить в них суффиксы и сказать, какие они- положительной оценки или субъективной оценки (–ик, - ишк, (а), - ёнк(а), - к (а), очк(а) могут быть и положительными, и отрицательными).

Студенты должны так подобрать свои собственные примеры, чтобы в одних случаях эти суффиксы выражали положительную оценку, а в других – отрицательную. Студенты должны знать также, что в русском языке имеется довольно большой пласт лексики, представляющий слово с коннотативной окраской без формальных показателей: очи, задира, невежда, вздор, изверг, главарь, егоза и др. Для усвоения этого материала можно использовать такого рода задания. Раздать студентам отпечатанные на карточках отрывки из художественных и публицистических текстов с коннотативной лексикой без формальных показателей. Студенты должны найти эти слова, выписать их и определить их коннотацию положительную или отрицательную.Можно дать текст или отдельные предложения. Если в нём встречалась положительная возвышенная лексика, пусть сделают её отрицательной или наоборот.Таким образом, можно заметить разность в освоении эмоционально-окрашенной лексики.

В художественной речи эмоционально окрашенные слова помогают автору создать яркие образы, сфокусировать внимание на важных деталях или просто передать свое отношение к этому герою. В некоторых случаях экспрессивная лексика используется как показатель эпохи или свидетельствует о социальном статусе говорящих. Употребление эмоционально-экспрессивной лексики в собственных высказываниях, суждениях - задача сложная. Но если систематически проводить работу над эмоционально-экспрессивными словами, над их стилистическим использованием, сочетать её с изучением словообразования, морфологии, вырабатывается умение не только отыскивать эмоционально-экспрессивные единицы языка в чужой речи, но и правильно применять их в своей. А это сделает общение более легким, доступным, доставляющим удовольствие и говорящему, и слушающему.

Эмоционально-экспрессивные средства языка можно и нужно изучать на уроках русского языка, потому что их правильное использование делает речь более яркой, красочной, выразительной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. -М.: Советская энциклопедия, 1966. -608 с.
2. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке [Текст] / Е.М. Галкина-Федорук // Сб. статей по языкознанию. – М., 1958. – С. 107.
3. Диброва Е.И. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц. В 3ч. Ч.1. / Е.И. Диброва, Л.Л. Касаткин, И.И. Щоболева. – Ростов-на-Дону, 1997. – 416 с.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И.Ожегов, Н.Ю Шведова. Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. - 4-е изд., дополненное. - М.: Азбуковник, 1999. - 944 с.
5. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, Т.А. Теленкова. - М.: ООО "Издательство АСТ", 2001. - 624 с.
6. Розенталь Д.Э. Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, М.Б. Голуб, М.А. Теленкова. – 10-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 448 с.
7. Старченко В.Д. Современный русский язык / В.Д. Старченко. - Минск: Высшая школа, 2012. - 591 с.
8. Филин Ф.П. Русский язык: Энциклопедия / Ф.П. Филин. - М., 1979. – 432 с.
9. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология: Учебник / М.И. Фомина. - М., 1990. – 415 с.
10. Шуба П.П. Современный русский язык. Ч.1 / П.П. Шуба. - Мн., 1998. – 464 с.
11. Ярцева В.Н. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. - М., 1998. – 685 с.
12. Большой академический словарь русского языка. – М., СПб.: Наука, 2004. Т.11:Н-Недриться. - 632 с.
13. Словарь русского языка: в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; под ред. А.П.Евгеньевой. - 4-е изд., стер. - М.: Рус.яз.; Полиграфресурсы, 1999. - Т.2.К-О. - 736 с.

ТАФОВУТИ КАЛИМАҲО АЗ ЛИҲОЗИ ТОБИШҲОИ ЭҲСОСИЮ УСЛУБӢ

Муаллиф дар мақолааш қайд мекунад, ки дар забони муосири русӣ дар калимаҳо баробари маънои мафҳумӣ тобишҳои гуногуни маъноии дорои хусусияти ғайримафҳумӣ ҳам мавҷуданд. Махсусан, ин хусусияти калимаҳо дар муқоисаи онҳо бо муродифҳои муътадилашон равшан мушоҳида мешавад. Дар забони муосири русӣ миқдори зиёди калимаҳое мавҷуданд, ки дар онҳо баробари маънои мафҳумӣ боз тобишҳои гуногуни маъноии дорои хусусияти ғайримафҳумӣ ҳам мавҷуданд. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки барои замони мо ҷустуҷӯи шаклҳо ва методу усулҳои нави таълим хос аст. Мактаби муосир ба чунин методҳои таълиме ниёз дорад, ки метавонанд, на танҳо боиси беҳтар намудани сифати таълим гарданд, балки дар навбати аввал, қобилиятҳои шахсро низ инкишоф диҳанд. Таълими муосир ба он равона гардидааст, ки хонандагон на танҳо ба ҳаёти ичтимоӣ мутобиқ гарданд, балки ба онҳо имкон медиҳад, ки навгониҳои ичтимоиро низ фаъолона аз худ намоянд. Муалифи мақолаи мазкур таваҷҷуҳи омӯзгоронро ба он ҷалб менамояд, ки дар мавриди омӯзиши лексикаи забони русӣ зарур аст, ҳамаи методу усулҳои нави таълим тавъам ба кор бурда шаванд.

Калидвожаҳо: лексикаи дорои тобишҳои эҳсосӣ, тобишҳои маъноӣ, воҳидҳои луғавӣ, мансубияти услубӣ, тобишҳои экспереесивӣ (таъсирбахшӣ), малакаҳои нутқ, калимасозӣ, муошират байнифарҳангӣ, методҳо ва усулҳои таълим.

РАЗЛИЧИЕ СЛОВ ПО ЭМОЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИМ ОТТЕНКАМ

Автор в своей работе отмечает, что помимо понятийного значения в современном русском языке существуют различные семантические оттенки непонятийного характера. Особенно чётко это прослеживается в сравнении с нейтральными синонимами. В современном русском языке имеется огромное количество слов, в которых помимо понятийного значения существуют различные семантические оттенки непонятийного характера. Автор справедливо отмечает, что наше время характеризуется поиском новых форм, методов и приемов обучения. Современная школа нуждается в методах обучения, которые бы помогли не только качественно обучить, но в первую очередь, развить потенциал личности. Современное обучение направлено на то, чтобы готовить учащихся не только приспосабливаться, но и активно осваивать ситуации социальных перемен. Автор данной статьи акцентирует внимание на то, что при изучении русской лексики необходимо использовать все новейшие методы и приемы в комплексе. В этом случае достигаются высокие результаты в усвоении лексики, формируются речевые навыки и развивается интерес детей к предмету русский язык.Обучающиеся приобретают начальный опыт использования русского языка как средства межкультурного общения, как нового инструмента познания мира и культуры других народов, осознают личностный смысл овладения иностранным языком.

Ключевые слова: эмоционально окрашенная лексика, семантические оттенки, созначения, единицы, стилистические отношения, экспрессивный оттенок, речевые навыки, словообразование, межкультурное общение, методы и приемы.

РАЗЛИЧИЕ СЛОВ ПО ЭМОЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИМ ОТТЕНКАМ

The author notes in his work that, in addition to conceptual meaning, there are various non-conceptual semantic nuances in modern Russian. This is especially clear in comparison with neutral synonyms. In modern Russian language there are a huge number of words in which, in addition to the conceptual

meaning, there are various semantic nuances of an incomprehensible character. The author rightly notes that our time is characterized by the search of new forms, methods and techniques of teaching. The modern school needs teaching methods that would help not only to educate well, but first of all, to develop the potential of the individual. Modern learning is aimed at preparing students not only to adapt, but also to actively master situations of social change. The author of this article focuses on the fact that when learning Russian vocabulary it is necessary to use all the latest methods and techniques in the complex. In this case, good results are achieved in mastering vocabulary, speech skills are formed and children's interest in the subject of the Russian language is developing. Students acquire initial experience in using Russian as a means of intercultural communication, as a new tool for learning about the world and the culture of other nations; they realize the personal meaning of learning a foreign language.

Key words: emotionally coloured vocabulary, semantic nuance, connotation, units, stylistic relationships, expressive nuance, speech skills, word formation, intercultural communication, methods and techniques.

Сведения об авторе: ***Ходжиева Мавджуда Халиковна*** – Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и практики языкознания. **Адрес**: 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6. E-mail: **moh-1964@bk.ru**

Information about the author: ***Hojieva Mavjuda Khalikovna*** - Tajik State Institute of Languages named after S.Ulughzoda, Candidate of Pedagogic Sciences of the Department of Russian Language and Literature. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev, Str., 17/6. E-mail: **moh-1964@bk.ru**

УДК: 8144

СОЦИАЛЬНАЯ ОППОЗИЦИЯ «БОГАТЫЙ – БЕДНЫЙ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ И ПАРЕМИЯХ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Собирова С.Г., Фазылова Ш.К.
Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г.Душанбе

Проблема бедности и богатства существовала во все времена, поэтому эту тему можно считать значимой всегда. Неравенство, по сути, как явление, присуще любым социальным системам. Степенью неравенства можно считать по степени благосостояния народа и способа распределения ресурсов, от накопленного богатства и объема производственного продукта.

Распределение пословиц и поговорок на семантические антиномические группы, подразумевающие или содержащие контраст «бинарную оппозицию», и со специфичностью понятия антиномия, которое является результатом особого взгляда на окружающий мир как единство противоположностей. Новейший философский словарь определяет антиномию как форму «существования и развития противоречия в познании: противоречие, образуемое двумя суждениями (законами, умозаключениями), каждое из которых признается истинным» [1, с.30].

В «Курсе общей лингвистики» термин «дихотомия» по отношению к лингвистическим категориям впервые применил Ф. де Соссюр (1916) [4].В данной работе он определяет в качестве дихотомии противопоставления языка и речи, означающего и означаемого, синхронии и диахронии, синтагмы и парадигмы.

Значимо и то, что противопоставление, например, синхронии и диахронии - это, по Ф. де Соссюру, именно дихотомия, а не антиномия, как впоследствии пытаются доказать его ученики. Об этом говорит проводимое Ф. де Соссюром сравнение с перекрестком: «так лингвистика подходит ко второй своей дихотомии. Сперва нам пришлось выбирать между языком и речью, теперь мы находимся у второго перекрестка, откуда ведут два пути: один - в диахронию, другой - в синхронию» [4, с.130]. При этом Ф. де Соссюр, разграничивая синхронию и диахронию, по замечанию В.Г. Кузнецова, «не имеет в виду их отражения, напротив, он стремится показать, с одной стороны, их самостоятельность, а с другой - взаимосвязанность», а значит, можно утверждать, что у Ф. де Соссюра «речь идет не о методической, а о гносеологической дихотомии» [3, с.67].Основоположник же теории оппозиций, в том числе и бинарных, - последователь Ф. де Соссюра Н. С. Трубецкой. В своем классическом труде «Основы фонологии» (1939) ученый впервые применяет новый метод оппозиций к фонологической системе языка и устанавливает, что «оппозиция возможна лишь тогда, когда между ее членами имеются не только различия, но и общие признаки. Эти последние называются основанием для сравнения, а различительный признак принято называть дифференциальным признаком» [5, с.72].Разрабатывая теорию оппозиций, Н.С. Трубецкой предлагает подразделять их на привативные (бинарные), градуальные (ступенчатые) и эквиполентные (равнозначные): «привативными называются оппозиции, один член которых характеризуется наличием, а другой — отсутствием дифференциального признака» [5, с.79], классификация по ним и называется дихотомической; «эквиполентными считаются оппозиции, которые не являются ни отрицанием, ни утверждением какого-либо признака, а характеризуются его качественным различием» [5, с.80]; как градуальные осмысляются «оппозиции, члены которых отличаются разной степенью, или градацией, одного и того же признака» [5, с.80].

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что термин «дихотомия» в лингвистике является наиболее широким и используется для обозначения факта разделения чего-либо целого на две взаимосвязанные части, одна из которых определяется как отрицание другой. Близким термину «дихотомия» оказывается «бинарная оппозиция» - понятие, не только осмысляемое как членение единого на две одновременно сопоставленные и противопоставленные части, но и указывающее на конфронтацию этих частей.

Так как «бинарная оппозиция» богатство-бедность существует для всех наций и культур, мы рассмотрим пословицы и поговорки, ярко репрезентирующие эти два понятия, которые образовывают своего рода - «модель мира». Содержательный минимум оппозиции «богатство-бедность» наличие или отсутствие достатка, имущества, средств для жизни, изобилия, избытка, излишества [2, с.78].В ходе анализа пословиц и поговорок, где ключевыми бинарными репрезентантами могут выступать такие лексемы, как « боигарӣ, давлат, сарват, молу мулк, дорой – камбағалӣ, нодорӣ, ночорӣ в таджикском языке, богатство, обилие, изобилие - бедность, нищета, убожество в русском языке и wealth, opulence, affluence – poverty, destitution, penury, indigence в англйиском. Лексема «пул», «деньги», «money» в сознании людей связана с материальным достатком, и поэтому большое количество пословиц и поговорок с этой лексемой выступают как мерила богатства.

Большое количество пословиц и поговорок построено на основе оппозиции, противопоставлении *боигарӣ-камбағалӣ, богатство-бедность, wealth- poverty*, как в примерах: *Барои бойҳо як қонун, барои камбағалон қонуни дигар.*[6]. *Сидит богач на крышке сундука, не спит богач - грызет его тоска: он высосал не всё, немного крови, еще осталось в жилах бедняка.* [2]. *The rich get richer, and the poor get babies* [7].

Широкий спектр оттенков значений пословиц могут передаваться и демонстрироваться с семантикой «богатство». «Богатство» может иллюстрироваться пословицами и поговорками с позитивным и отрицательным отношением к материальному достатку и его обладателю.

По оттенкам семантики пословицы о богатстве можно расклассифицировать на три раздела: материальное богатство, духовное богатство и профессиональное богатство.В народе восприятие жизни в богатстве воспринимается весьма положительно, о чем свидетельствуют ряд пословиц: *Касе, ки пул дорад, сухани аввал аз ӯст* [6]. *Мошна туга - всяк ей слуга* [2]. When you are rich, you are resented; when you are poor, you are despised [7].

«Богатство и ум» в следующих пословицах и поговорках может нести как положительный смысл, так и отрицательный, так как только умный человек может разбогатеть, хотя чаще бывает и так, что богатство дается дураку не по заслугам и уму: *Бахту тахт ба духтари пахмоқмӯй насиб кардааст* [6]. *Богатством ума не купишь* [2]. *If we command our wealth, we shall be rich and free; if our wealth commands us, we are poor indeed* [7]. *Гаҳворааш аз осмон афтидагӣ. Богатого, хоть дурака, всяк почитает* [2]. *He is rich or poor according to what he is, not according to what he has* [7].*Аз осмон бе ресмон афтидагӣ. Родиться в сорочке* [2]. *Be born with a silver spoon in one's mouth* [7].

В ряде пословиц мы можем наблюдать богатство, как условие уважительного отношения, так и неуважения к богатому человеку: *Калиди тиллой ба ҳар қуфл баробар меояд* [6]. *Бога хвалим, Христа величаем, богатого богатину проклинаем* [2]. *A doctor will take care of the rich man; the poor man is cured with work* [7].

Народное мнение о том, что богатство приобретается и преумножается в результате аморальных поступков (обмана, воровства), что оно влияет на характер человека и способствует развитию преимущественно отрицательных качеств отражается в следующих пословицах и поговорках: *Вақте ки бой ба дӯзах равад, ҳамроҳи худ ях мегирад* [6]. *От трудов праведных не наживешь палат каменных* [2]. *Be sure not to owe anything to the rich, and don't lend anything to the poor* [7].*Бой хост, ки камбағалро хурсанд кунад: аввал хари ӯро пинҳон кард, сипас ба ӯ кӯмак кард, ки хараширо ёбад* [6]. *В богатстве сыто брюхо, голодна душа* [2]. *Better poor on land than rich at sea* [7]. *Сармоя одамро кӯр мекунад. Будешь богат, будешь и скуп* [2]. *If work were good for you, the rich would leave none for the poor* [7].

«Бедность» в свою очередь, как и «богатство», в пословицах и поговорках может передавать огромное количество значений, начиная самыми положительными и заканчивая самыми негативными. Например «бедность как факт жизни человека» в метафорических и паремиологических единицах дается как указание на силу воздействия бедности как факта на человека: *Ба кулбаи камбағал ҳатто муш ҳам меҳмон намешавад* [6]. *Два веника в коробке да мышь в подполье* [2]. *Shame is ever a part of poverty* [7]. *Камбағалро дар болои уштур ҳам саг мегазад. В одном кармане вошь на аркане, в другом блоха на цепи* [2]. *Poverty is slavery* [7].

«Бедность и ум» может передавать связь бедности и наличие либо отсутствие ума, и также может стать мотивом к определенному действию: *Бепулӣ одамро маҷбур мекунад ки ақлаширо кор фармояд* [6]. *От богатства умнеют, а от нужды глупеют* [2]. *Where rich people can make honest money, poor people have to steal* [7]. *Камбағалии боақлона хубтар аз оне ки боигарии беақлона. Голь на выдумки хитра* [2]. *With virtue you can't be entirely poor; without virtue you can't really be rich* [7].

«Бедность как счастье» представлен рядом пословиц и поговорок, которые наличествуют во всех трех лингвокультурах. «Бедность как несчастье», иллюстрирующая отсутствие уважения к тяжелой жизни бедных людей и негативное отношение к ним приводится в таких примерах: *Бечора агар масчиди Идина бисозад, ё ток фуруд ояду ё қибла кач ояд (Чалолиддини Руми). Наше счастье – на мосту с чашкой. Unfortune man would be drowned in a tea cup* [7]. *Гар зи ҳафт осмон газанд ояд, Рост бар сари мустаманд ояд. (Саьдии Шерозӣ). Богатому ветер в спину, а бедному все в лицо* [2]. *Poor must pay for all* [7].

«Бедность как счастье или как положительное качество», оправдывая отсутствие денег и материального достатка у бедного человека, приводится в следующих поговорках и пословицах, указывающих на выигрышность положения и неимения денег, но говоря о положительных качествах человека: *Беҳтараш дар бенавоӣ зистану одам будан, аз ин ки доро ва хук будан* [6]. *Меньше денег – меньше забот* [2]. *A satisfied man is happy even if he is poor; a dissatisfied man is sad even if he is rich* [7]. *Зи дарьё ҳамеша гуҳар наоваранд, Яке рӯз бошад, ки сар оваранд. Голого ниищего и сто разбойников не ограбят* [2]. *Better to die standing than to live kneeling* [7]. *Камбағал муфлис намешавад. Шуба овечья, зато душа человечья* [2]. *Poor man never be bankrupt* [7].

«Бедность и любовь» может двояко передавать мысль о бедности как препятствие семейному счастью, так и то, что может не мешает семейной идиллии. Например, следующие пословицы и поговорки ярко иллюстрируют это: *Камбағал зангир шавад духтара қаҳатӣ мезанад* [6]. *Бедному жениться – и ночь коротка* [2]. *Rather be a slave to a rich man than the spouse of a poor man* [7]. *Ҷангу ҷанҷоли зану шавҳар аз камбағалӣ. У пустого корыта и кони грызутся* [2]. *When poverty comes in at the door, love flies out at the window* [7]. *Бахт бошад, пул ёфт мешавад. С милым рай и в шалаше* [2]. *Poverty never sped well in love* [7].

Проведенный анализ позволяет нам сделать следующий вывод, что основная часть пословиц и поговорок таджикского, русского и английского языков построена на восприятии действительности, основанной на контрасте богатства и бедности, богатых и бедных, что связано с особенностями культурных традиций трех народов.

В целом, среди проанализированных пословиц и поговорок в трех лингвокультурах выделяются понятия «Богатство» и «Бедность», ценная составляющая которых колеблется от положительной до отрицательной оценки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грицанов. А.А. Новейший философский словарь / А.А. Грицанов; сост. В.М. Скакун. - Минск: Изд., 1998. - С.896.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 1: А–З / В.И. Даль. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2006. - С.754.
3. Кузнецов В.Г. Развитие дихотомий Ф. де Соссюра в Женевской лингвистической школе / В.Г. Кузнецов // Фердинанд де Соссюр и современное гуманитарное знание. Сб. ст. - М., 2008. - С.66-84.
4. Соссюр, Ф.де. Курс общей лингвистики [Текст] / Ф.де Соссюр; пер. с фр.: под ред. и с примеч. Р.И. Шор. - Изд. 4-е. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. - С.256. (Лингвистическое наследие XX века).
5. Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецкой. - М., 2000. - С.352
6. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Дар 2 ҷилд / М. Фозилов. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - Ч.1. - С.951.
7. English proverbs and sayings. - Mode of Access: URL: http: mustafina.my1.ru/english_proverbs_and_sayings.pdf

МУХОЛИФАТИ ИҶТИМОӢ БОЙ – КАМБИЗОАТ ДАР МИСОЛИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ, РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили маърифатии тарзи ифодаи маданияти консептуалии «боигарӣ - камбизоатӣ» дар сатҳи воҳидҳои паремиологии забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ гузаронида мешавад. Аз назари семантикӣ зарбулмасал ва ибораҳои рехта дар бораи «боигарӣ- камбизоатӣ», ки як қатор хусусиятҳои оммаро нишон медиҳанд, хусусиятҳои беназир будани се халқро инъикос мекунанд. Масъалаи тасарруфгазирии иҷтимоӣ дар ҳамаи кишварҳо дорои аҳаммияти баланд аст. Олимон ҳатто як гипотезаро пешниҳод карданд, ки нобаробарии иҷтимоӣ қисми ҷудонашавандаи тамаддуни инсоният аст ва ба асрҳои минбаъда амиқтар мегардад. Табиист, ки мухолифати «боигарӣ - камбизоатӣ» дар ҳамаи халқҳои ҷаҳон ва тақсимоти зарбулмасал ва ибораҳои рехта ба гурӯҳҳои анъанавии семантикӣ ва антиномӣ натиҷаи назари махсуси ҷаҳон дар атрофи ягонагии мухолифат мебошад. Мухолифати «боигарӣ - камбизоатӣ» дар тамоми халқҳо ва фарҳангҳо ҳузур дорад ва зарбулмасалу ибораҳои се забоне, ки дар ин мақола истифода шудаанд, далели равшане мебошад, ки ин муқовиматро ифода мекунад ва инъикоси "модели дунё"-ро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: консепт, мухолифати дучониба, паремия, семантика, намояндагӣ, коннотатсия, модели дунё.

СОЦИАЛЬНАЯ ОППОЗИЦИЯ «БОГАТЫЙ – БЕДНЫЙ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ И ПАРЕМИЯХ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье проводится когнитивный анализ способов репрезентации концептуальной оппозиции «богатство - бедность» на уровне фразеологических и паремиологических единиц русского, английского и таджикского языков. Семантический обзор фразеологизмов и паремий, реализующих диаду «богатство - бедность» демонстрирует определённый набор свойственных указанной оппозиции когнитивных признаков, которые отражают уникальные ментальные характеристики трех народов. Проблема социальной стратификации характеризуется высокой степенью актуальности практически во всех странах мира. Учеными даже была выдвинута гипотеза, согласно которой социальное неравенство является неотъемлемой частью человеческой цивилизации и уходит своими корнями вглубь веков. Естественно, что социальная оппозиция «богатый - бедный» присутствует в паремиологических фондах всех народов мира, а распределение пословиц и поговорок на семантические антиномические группы, подразумевающие или содержащие контраст, т.е. «бинарную оппозицию», является результатом особого взгляда на окружающий мир как на единство противоположностей. Бинарная оппозиция «богатство-бедность» присутствовала и до сих пор присутствует во всех нациях и культурах, и ярким тому свидетельством являются паремийные единицы, репрезентирующие данную оппозицию, тем самым формируя своего рода «модель мира».

Ключевые слова: концепт, бинарная оппозиция, паремия, семантика, репрезентация, коннотация, модель мира.

SOCIAL OPPOSITION "RICH - POOR" IN PHRASEOLOGY AND PAREMIES OF THE ENGLISH, RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The article provides a cognitive analysis of the ways of representing the conceptual opposition "wealth - poverty" at the level of phraseological and paremiological units of the Russian, English and Tajik languages. A semantic review of proverbs and sayings about "wealth - poverty" demonstrates a certain set of cognitive features characteristic of this opposition reflecting the unique mental characteristics of the three nationalities. The problem of social stratification is characterized by a high degree of relevance in almost all countries of the world. Scientists have even put forward a hypothesis that social inequality is an integral part of human civilization and goes back deep into the centuries. Naturally, the social opposition "rich - poor" is present in the paremiological funds of all the peoples of the world, and the distribution of proverbs and sayings to semantic antinomic groups implying or containing a contrast, i.e. "Binary opposition" is the result of a special view of the world around us as a unity of opposites. The binary opposition "wealth-poverty" was present and is still present in all nations and cultures, and the bright evidence of this is the paremiological units representing this opposition, thereby forming a kind of "model of the world".

Key words: concept, binary opposition, paremia, semantics, representation, connotation, model of the world.

Сведения об авторах: ***Собирова Сановбар Ганиевна*** - Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г.Душанбе, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры лингвистики. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1. E-mail: **ssanovbar@mail.ru.** Тел: **935-82-32-02**

Фозылова Шахноза Камиловна - Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г.Душанбе, старший преподаватель кафедры лингвистики. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1. E-mail: **shahnozafozilova@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 918-75-25-07**

Information about the authors: ***Sobirova Sanovbar Ganievna*** **-** Branch of Moscow State University M.V. Lomonosov in Dushanbe, candidate of philological sciences, senior lecturer of the Department of Linguistics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Bokhtar 35/1. E-mail: **ssanovbar@mail.ru.** Tel: **935-82-32-02**
Fazylova Shakhnoza Kamilovna **-** Branch of Moscow State University M.V. Lomonosov in Dushanbe, a senior lecturer at the Department of Linguistics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Bokhtar 35/1. E-mail: **shahnozafozilova@mail.ru.** Tel .: **(+992) 918-75-25-07**

УДК: 42.56 + 491.550.56 (575.3)

АНИМАЛИСТИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Турди-Аханова И.А.
Таджикский государственный университет коммерции

Фразеология - одно из самых ярких и действенных средств языка. Не случайно ее образно называют жемчужиной русской речи. Родоначальником теории фразеологии является швейцарский лингвист Шарль Балли (1865-1947). Балли впервые систематизировал сочетания слов в своих книгах "Очерк стилистики" и "Французская стилистика" [Bally Ch., 1905, 1909]. Балли включил главу о фразеологии в свои книги по стилистике. В первой книге он выделял четыре группы словосочетаний: 1) свободные сочетания (lesgroupementslibres), т.е. сочетания, лишенные устойчивости, распадающиеся после их образования; 2) привычные сочетания (lesgroupementsusuels), т.е. словосочетания с относительно свободной связью компонентов, допускающие некоторые изменения; 3) фразеологические ряды (lesseriesphraseologiques), т.е. группы слов, в которых два рядоположных понятия сливаются почти в одно. Устойчивость этих оборотов закрепляется первичным словоупотреблением; 4) фразеологические единства (lesunitesphraseologiques), т.е. сочетания, в которых слова утратили свое значение и выражают единое неразложимое понятие. Подобные сочетания не допускают перегруппировки компонентов [1, с.27-33].

Мы считаем, что каждому человеку приходилось использовать фразеологические единицы с анимализмами в процессе общения. Изучающие иностранные языки обеспокоены, как же эти идиоматические обороты будут звучать на иностранном языке. Например, «жить как кошка с собакой» (мисли гурбаву саг зиндагӣ мекунанд) – **lead cat and dog like,** хотя все знают, что жить переводиться как (**live**) [2, с.259].

Такой вид фразеологизмов может отражать физические, личностные качества человека и характеризовать человека. Названия животных и структура фразеологизмов могут совпадать иногда полностью или частично в зависимости от языка [3, с.574].

Фразеологизмы, которые совпадают по структуре и по названию животного: хитёр как лис (мисли рӯбоҳ маккор) – **slyasafox**, голодный как волк (мислигургтурусна) – **hungryasahunter,** грязный как свинья (мисли хук ифлос) – **dirtyasapig** и др.

Фразеологизмы, которые не совпадают по структуре и по названию животных: делать из мухи слона (аз пашша фил сохтан) – **to make a mountain out of molehill** (перевод дословный – делать гору из кротовины), кожа да кости (харобу лоғар) – **abag of bones** (перевод дословный – сумка с костями), белая ворона (зоғи ало) – **a black sheep** (перевод дословный – чёрная овца) [4, с.57].Фразеологизмы, которые не совпадают и не являются эквивалентами сложно запоминать и при их изучение нельзя опираться на родной язык. Как можно определить фразеологизмы в тексте:содержат не менее двух слов;имеют устойчивый состав;не являются географическими названиями.

Анималистические фразеологизмы отражают многовековые наблюдения человека над внешним видом и повадками животных, передают отношение людей к их «меньшим братьям». Анимализмы несут энциклопедическую информацию, как о типичных чертах животного, так и о менее явных признаках, не отраженных в словарных дефинициях. Количество сем энциклопедического значения анимализма, актуализированных в отдельных фразеологизмах, может быть очень значительным. Так, фразеологизмы с названиями животных отражают

-<u>физические качества, возможности:</u>
сильный как лошадь (мисли асп бақувват) – **strong as a horse**
плавает как рыба (мисли моҳӣ шино мекунад) – **swim as a fish**
нюх как у собаки (мисли саги бӯйгир) – **dog, sscent**
ловкий как обезьяна (мисли маймун чаққон) – **smart as a monkey**
-<u>внешний облик:</u>
черный как ворон (зоғи сиёҳ) – **black as a raven**
козлиная бородка (риши буз) – **go a tee**
драная кошка (гурбаи дар об ғалтида) – **tattered cat**
-<u>психические качества (черты характера):</u>
упрямый как осёл (мисли хар якрав) – **stubborn as donkey**
назойлив как муха (мисли паша хира) – **intrusive as flies**
- <u>повадки, умения, навыки</u>:

трещит как сорока (мисли акка мешаққад) – **cracks like magpie**
нем как рыба(хомӯш мисли моҳӣ)–**dump as a fish**
страусовая политика (сиёсати шутурмурғӣ) – **ostriches politics** [5, с.198].

Таким образом, наименования животных здесь выполняют энциклопедическую функцию – они сообщают данные о животном, необходимые для становления фразеологического значения. Из большого набора информации о психических и физических качествах животного, его внешнем виде, повадках, отношении к окружающему миру и т.п. отбирается одна, реализуемая в контексте фразеологических единиц [6, с.73].

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. - М.: Высш. шк., 1986. - С.27-33.
2. Степанова М.Д. Теоретическая грамматика / М.Д. Степанова, Г.Хельбиг. - М.: Высш. Школа, 1978. – 259 с.
3. Жуков А.В. Школьный фразеологический словарь русского языка / А.В. Жуков, В.П. Жуков. – М.: Просвещение, 2006. - 574 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. - М., 1865-1947. - 57 с.
5. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. - Ленинград: Издательство ЛГУ, 1963. – 198 с.
6. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1956. – 73 с.

ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО БО АНИМАЛИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ибораҳои фразеологӣ воҳидҳои устувору тағйирнаёбандаи забон мебошанд. Беҳуда онҳоро гавҳари нутқ наменоманд. Мо фикр мекунем, ки ҳар як инсон дар вақти муоширати худ воҳидҳои фразеологии анималиро истифода мебарад. Омӯзандагони забони хориҷӣ дар ташвишанд, ки ин гуна ибораҳои рехта дар забонҳои хориҷӣ чӣ тавр тарҷума хоҳанд шуд. Ин гуна воҳидҳои фразеологӣ метавонанд хислатҳо ва рафтору кирдори инсонро инъикос намоянд. Номгӯи ҳайвонҳо ё сохти ибораҳо метавонанд пурра ё қисман вобаста ба забон мувофиқ оянд. Фразеологизмҳои анималӣ мушоҳидаи чандсраи инсоният ба муҳити атроф ва рафтори ҳайвонҳо буда, муносибати инсону ҳайвонро тавсиф менамоянд.

Калидвожаҳо: воҳиди устувор, тағйирнаёбанда, инсоният, мушоҳида, сохти ибораҳо, рафтору кирдор, хислат, гавҳари нутқ, ганҷи забон.

АНИМАЛИСТИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Фразеология - одно из самых ярких и действенных средств языка. Не случайно ее образно называют жемчужиной речи. Мы считаем, что каждому человеку приходилось использовать фразеологические единицы с анимализмами в процессе общения. Изучающие иностранные языки обеспокоены, как же эти идиоматические обороты будут звучать на иностранном языке. Такой вид фразеологизмов может отражать физические, личностные качества человека и характеризовать человека. Названия животных и структура фразеологизмов могут совпадать иногда полностью или частично в зависимости от языка. Анималистические фразеологизмы отражают многовековые наблюдения человека над внешним видом и повадками животных, передают отношение людей к их «меньшим братьям». Анимализмы несут энциклопедическую информацию, как о типичных чертах животного, так и о менее явных признаках, не отраженных в словарных дефинициях.

Ключевые слова: средства языка, жемчужина, единица, идиоматические обороты, личностные качества, отношение людей, анимализмы, процесс общения, черта животных, качества животных, внешний вид, окружающий мир.

PHRASEOLOGY OF ANOMALY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Phraseology – one of the most vivid units of language. That is why call the treasure of Russian language. We consider that everyone use the phraseology in the process of conversation. Scientists think how idioms would be sound in foreign languages. Such kind of phraseologies can express physical, personal quality and characterize the person. The name of the animals sometimes can coincide partly or holly depending from the languages. Animalisms phraseology take scientists' attention many centuries ago, they connect with the animals and the relation of animals and people. Such phraseologies express the behavior of animals, trades of character and their peculiarity.

Key words: Units of language, process of conversation, relation, coincide, personal quality, express, treasure, consider, phraseology, animalisms, behavior, character, peculiarity.

Сведения об авторе: ***Турды-Аханова Ирода Абдумаликовна*** - Таджикский государственный университет коммерции, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языков. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Дехоти 1\2. E-mail: **irodaturdiakhanova@gmail.com.** Тел.: **(+992) 93-444-45-79**

Information about the author: ***Turdi-Akhanova Iroda Abdumalikovna*** - Tajik State University of Commerce, candidate of philological sciences, head of the department of languages. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti Str., 1/2. E-mail: **irodaturdiakhanova@gmail.com.** Tel.: **(+992) 93-444-45-79**

УДК: 811.161.1-3

АНАЛИЗ КРИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА - НОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЯЗЫКОВ

Исламова П.
Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

Анализ критического дискурса (АКД) появился в конце 1970-х годов как междисциплинарный подход к изучению текста и контекста в социальной сфере [11].

Этот новый подход к изучению использования языка находился под влиянием различных теорий и практик, которые пришли из разных источников. Таким образом, это междисциплинарный обмен интересами и целями с такими областями, как: антропология, культурология, социология и этнография; в дополнение к дисциплинам, связанным с человеческим познанием и поведением, т.е. когнитивной и социальной психологией. Его теоретическая

база основана на: лингвистике, прагматике и философии языка и коммуникации (речевые акты, разговорные максимы и др.) и литературной теории [1,с.4].

По словам Ван Дейка [9,с.352], некоторые взгляды на АКД уже можно найти в критической теории Франкфуртской школы до Второй мировой войны. Его текущее внимание к языку и дискурсу было начато с дисциплины критической лингвистики [6], которая возникла в основном в Великобритании (Университет Восточной Англии) и Австралии в конце 1970-х годов. Исторически это десятилетие и предыдущее были временем социальных волнений: студенческие протесты в Париже, модернизация Европы, начало эры неолиберальных политиков во главе с Маргарет Тэтчер в Великобритании, антивоенные протесты в США и движение за гражданские права во главе с Мартином Лютером Кингом. Социальные факторы, следовательно, шли рука об руку с развитием социолингвистики, критической литературной теории и критического изучения языка, возникшего, когда учёным было рекомендовано изучать дискурс вне слова, принимая во внимание социально-исторический контекст создаваемого языка, и эффект, который он может оказать на участников или читателей, а также на общество в целом за пределами текста.

Рут Водак, Норман Фэйрклоу, Теун, Ван Дейк, среди прочих, были пионерами АКД, не подозревая, поначалу о работе друг друга, их можно считать инициаторами этого нового типа аналитических исследований.

Согласно Ван Дейку [11,с.352], анализ критического дискурса - это область, которая связана с изучением и анализом письменных и устных текстов для выявления дискурсивных практик власти, доминирования, неравенства и предвзятости. Он изучает, как эти дискурсивные практики поддерживаются и воспроизводятся в конкретных социальных, политических и исторических контекстах. Практика в этом контексте - это «конструирование и отражение социальных реалий через действия, которые вызывают идентичность, идеологию, веру и власть» [7,с.1].

Анализ критического дискурса сам по себе является динамическим подходом к изучению языка и применяется на практике и интерпретируется аналитиками с разных точек зрения. Для Ферклоу [3,с.5] термин «критический» используется, чтобы показать связи, которые могут быть скрыты от людей - такие как связи между языком, властью и идеологией». Водак [13], с другой стороны, дает другое объяснение термину«критический». Для Водака термин «критический» не означает выявление только отрицательной стороны социального взаимодействия посредством анализа текстов и дискурсов и предоставления одно или двухмерных изображений обществ.

Напротив, термин «критический» означает различение сложности и отрицание легких, дихотомических объяснений. Это значит сделать противоречия прозрачными. Более того, слово «критический» подразумевает, что исследователь саморефлексивен во время исследования социальных проблем [12,с.186].

Кендалл [9] придерживается этого определения, добавляя, что термин «критический» не является синонимом отрицания, но подразумевает, что исследователь должен иметь скептическое отношение, и, прежде всего, он или она должны предлагать альтернативы непрозрачным дискурсивным практикам, встречающимся во многих различных жанрах.

Анализ критического дискурса может быть использован для анализа текстов, которые могут явно или неявно затрагивать широкий круг тем, например: расизм, сексизм, гомофобия, политика, иммиграция, преступность и многие другие. Причины, по которым аналитики критического дискурса изучают эти темы, обычно политически мотивированы [7]. Почти любой текст, написанный на эти темы, можно проанализировать с помощью АКД, поскольку, например, журналисты, создающие газетные тексты, должны принять ряд решений о том, как будет представлена идеология. Автор журналистского текста должен сделать выбор относительно того, от кого брать цитаты, термины, используемые для именования кого-либо, с какой точки зрения пишется текст, какая статистика используется, какие изображения, если таковые имеются, можно увидеть рядом с текстом, среди нескольких других аспектов, которые могут оказать влияние на общую идеологию, которую изображает текст [10].

Таким образом, изученные темы, упомянутые выше как политически мотивированные, подразумевают, что аналитики критических рассуждений занимают четкую позицию и поэтому хотят понять, разоблачить и в конечном итоге противостоять социальному неравенству [12]. Кэмерон [7] считает, что АКД - это метод анализа не только содержания и формы дискурсов (что он также делает), но и того, каким образом принимаются решения, которые важны для значений, которые могут быть получены получателем данного текста.

Аналитики критического дискурса интересуются тем, как язык и дискурс используются для достижения социальных целей. Помимо строго лингвистического метода анализа текстов, аналитики также будут подходить к исследованию, используя контекстный анализ, методы наблюдений, наблюдение за участниками и использование информаторов [1].

Согласно этому предложению, большинство типов АКД будут интересоваться вопросами о том, как конкретные дискурсивные структуры используются при воспроизведении социального доминирования, и в этом смысле он предполагает иной аналитический подход, чем основной анализ дискурса. Ферклоу [5] указывает, что АКД включает в себя не только описание и интерпретацию дискурса, но также предлагает объяснение того, почему и как дискурс работает.

Ферклоу [5] считает: АКД - это теория как метод или, скорее, теоретический взгляд на язык и, в более общем смысле, семиозис (включая визуальный язык, язык тела и т. д.) как один элемент или «момент» материального социального процесса, который приводит к анализу языка или семиозиса в рамках более широкого анализа социального процесса [5,с.21]

Он нацелен на систематическое изучение часто расплывчатых отношений между дискурсивными практиками, текстами и событиями и более широкими социальными и культурными структурами, отношениями и процессами. Подвергается тщательному анализу, как эти непрозрачные отношения функционируют в обеспечении власти и гегемонии посредством недемократических практик.Разоблачая такую практику, ученые АКД стремятся поддержать жертв такого угнетения и побудить их сопротивляться и преобразовывать свою жизнь [2].Тот же автор провел несколько исследований, в которых он подробно проанализировал некоторые характеристики непрозрачного языка, такие как тот, который использовал Тони Блэр при продвижении своего нового левоцентристского политического видения, так называемого Третьего пути в «Новом труде, новом языке» [4], а также в анализе дискурса в СМИ [4] и анализе политического дискурса.

Поскольку АКД не является конкретным направлением исследований, у него нет единой теоретической основы. Есть несколько способов сделать АКД, и они могут быть теоретически и аналитически весьма разнообразными. Критический анализ разговора сильно отличается от анализа новостей в прессе или уроков и преподавания в школе. Ван Дейк [11, с.12] утверждает, что типичный словарь многих ученых в АКД будет включать такие понятия, как власть, доминирование, гегемония, идеология, класс, пол, раса, дискриминация, интересы, воспроизводство, институты, социальная структура и социальный порядок, за исключением более знакомого дискурса аналитических понятий.В качестве общего обобщения того, что означает проведение АКД, Ферклоу и Водак [13,с.259] рассматривают следующие основные принципы:

1. АКД решает социальные проблемы
2. Силовые отношения дискурсивны
3. Дискурс составляет общество и культуру
4. Дискурс делает идеологическую работу
5. Дискурс является историческим
6. Связь между текстом и обществом опосредована, т. е. отношения между языком и обществом не являются прямыми, а язык или дискурс являются наблюдаемой средой, которая может выявить ценности, убеждения, условности и нормы общества.
7. Дискурс-анализ толковательный и объяснительный
8. Дискурс является формой социального действия.

Ван Дейк [11] считает, что использование языка, дискурс, словесное взаимодействие и общение относятся к микроуровню социального порядка. Власть, доминирование и неравенство между социальными группами обычно являются терминами, которые относятся к макроуровню анализа. Поэтому он приходит к выводу, что АКД теоретически должен преодолеть хорошо известный разрыв между микро и макроподходами [11,с.12].

С несколько иной точки зрения Джонстон [7] указывает, что существует три уровня контекстов дискурса: Макро, Мезо и Микро. Он предполагает, что на макроуровне анализ контекста оценивает взаимосвязь между текстом и более широкими социальными процессами и идеологиями; например, какие социальные вопросы имеют особое значение во время создания текста. На мезоуровне анализ фокусируется на контексте производства и получения текста; где был сделан текст? Кому это было написано? Какую перспективу может продвинуть этот человек? Какой человек может читать этот текст, среди других? Наконец, микроуровень дискурсивного контекста анализирует то, что на самом деле говорится в тексте, и какие лингвистические особенности и устройства используются для изображения идеи.

Анализ Ферклоу основан на трех компонентах: описание, интерпретация и объяснение, объясненные следующим образом:

1. Описаны лингвистические свойства текстов (анализ текста),
2. Соотношение между продуктивными и интерпретативными процессами дискурса (ов) интерпретируется,
3. И объясняется связь между дискурсивной практикой и социальной практикой [4,с.26].

Выполняя АКД таким образом, Фэркло пытается проводить систематический метод исследования взаимосвязи между текстом и его социальным контекстом.

Наконец, Рут Водак разработала дискурсивно-исторический подход к дискурсивному анализу, который, как можно сказать, отражает социально-философскую направленность критической теории. Он следует за сложной концепцией социальной критики, которая охватывает, по крайней мере три взаимосвязанных аспекта, два из которых в первую очередь связаны с измерением познания, а другой - с измерением действия.

Таким образом, то, что она называет социальной критикой, можно разделить на два основных измерения: когнитивное измерение и измерение действия:

• Текст или дискурс имманентной критики, целью которой является выявление несоответствий, (само) противоречий, парадоксов и дилемм в тексте.

• Социально-диагностическая критика, связанная с выявлением потенциально убедительных или манипулятивных дискурсивных практик. Аналитик выходит за рамки чисто текстовой или дискурсивной сферы и использует свои базовые и контекстуальные знания и рассматривает коммуникативные или интерактивные структуры дискурсивного события в более широком контексте социальных и политических отношений, процессов и обстоятельств.

• Прогностическая критика способствует трансформации и улучшению коммуникации, например, в государственных учреждениях путем разработки предложений и руководящих принципов по снижению языковых барьеров в больницах, школах, залах судебных заседаний, государственных учреждениях и средствах массовой информации, а также руководящих принципов по предотвращению языковой дискриминации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bloor, M. & Bloor, T. (2007). The practice of critical discourse analysis: an introduction. London: Hodder Headline Group.
2. Fairclough, N. L. (1995a). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Harlow, UK: Longman.
3. Fairclough, N. &Wodak, R. (1997). "Critical Discourse Analysis",in van Dijk, T. A. (ed.). Discourse as Social Interaction. London: Sage, p. 258-284 27 p
4. Fairclough, N. L. (1995a). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Harlow, UK: Longman
5. Fairclough, N. (2001). "Critical discourse analysis as a method in social scientific research" in M. Meyers and R. Wodak (eds). Methods of Critical Analysis.London: Sage
6. Fowler,R., Hodge, B., Kress, G., &Trew, T. (1979). Language and Control. London: Routledge and Kegan Paul.
7. Johnstone, B. (2008). Discourse Analysis, Oxford: Blackwell.
8. Islamova,P. (2013). Critical analysis of gender bias in ELT textbooks in Republic of Tajikistan.Polytechnic University of Valencia.
9. Kendall, G. (2007). "What Is Critical Discourse Analysis? Ruth Wodak in Conversation with Gavin Kendall", Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 8/2 - art. 29, in
10. Richardson, J. (2007). Analysing Newspapers: An approach from critical discourse analysis. Hampshire: Palgrave Macmillan.
11. Van Dijk, Teun A. (2001). "Critical Discourse Analysis", in D. Schiffrin, D. Tannen and H.E. Hamilton (eds.) The Handbook of Discourse Analysis. Malden MA, USA: Blackwell, 352-371, available in
12. http://ru.scribd.com/doc/58459170/The-Handbook-of-Discourse-Analysis-Scfiffrin-Tannen-Hamilton
13. Van Dijk, Teun A. (1997). "The Study of Discourse", in Teun A. van Dijk (ed.) Discourse as Structure and Process. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE, 1-34.
14. Wodak, R. (1997). "Introduction: some important issues in the research of gender and discourse", in R. Wodak (ed.) Gender and Discourse. London: Sage, 1-20.
15. Wodak, R. (1999). "Critical discourse analysis at the end of the 20th century", Research on Language and Social Interaction, 32(1&2), 185-193.
16. http://es.scribd.com/doc/139192112/25899333-Wodak-Critical-Discours Analysis-at-the-End-of-the-20th-Century.

ТАҲЛИЛИ ИНТИҚОДИИ СУХАН РАВИШИ НАВИ ОМӮЗИШИ ЗАБОН

Таҳлили интиқодии сухан ин соҳаест, ки бо омӯзиш ва таҳлили матнҳои хаттӣ ва шифоҳӣ барои муайян кардани таҷрибаҳои таблиғоти қудрат, ҳокимият, нобаробарӣ ва муносибати ғайриинсонӣ алоқаманд аст. Он мефаҳмонад, ки чӣ гуна ин таҷрибаҳои таблиғотӣ дар контекстҳои мушаххаси иҷтимоӣ, сиёсӣ ва таърихӣ дастгирӣ карда мешаванд. Ин равиши нав ба таҳқиқот аз ҷониби назария ва амалҳои гуногуне, ки аз сарчашмаҳои ҳархела фарқ мекунанд, таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, ин мубодилаи табодули манфиатҳо ва мақсадҳо бо чунин соҳаҳо, аз қабили антропология, омӯзишҳои фарҳангӣ, ҷомеашиносӣ ва этнография мебошад. Илова бар фанҳое, ба шиноҳт ва рафтори инсон, яъне психологияи оммавӣ ва иҷтимоӣ вобаста мебошанд. Асосҳои назариявии ӯ асосан ба забоншиносӣ, прагматика, фалсафаи забон ва коммуникатсия, инчунин назарияи адабиёт асос ёфтааст. Таҳлилгарони ақидаҳои интиқодӣ бо мақсади ба даст овардани ҳадафҳои иҷтимоӣ манфиатдоранд. Илова бар сифр усули лингвистии таҳлили матнҳо, таҳлилгарон инчунин истифодаи таҳлили мундарича, усулҳои мушоҳида, мушоҳидаи иштирокчиён ва истифодаи маълумотдиҳандагонро таҳлил мекунанд.

Калидвожаҳо: таҳлили интиқодии сухан, таҳлили танқидӣ, суханронӣ, фарҳангшиносӣ, забоншиносӣ, прагматика, фалсафаи забон ва муошират, идеология, ҳокимият, бадгумонӣ, нобаробарӣ, тафсир, шарҳ, ҷинс.

АНАЛИЗ КРИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА - НОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЯЗЫКОВ

Анализ критического дискурса - это область, которая связана с изучением и анализом письменных и устных текстов для выявления дискурсивных практик власти, доминирования, неравенства и предвзятости. Он изучает, как эти дискурсивные практики поддерживаются и воспроизводятся в конкретных социальных, политических и исторических контекстах. Этот новый подход к исследованию находился под влиянием различных теорий и практик, полученных из разных источников. Таким образом, это междисциплинарный обмен интересами и целями с такими областями, как: антропология, культурология, социология и этнография. В дополнение к дисциплинам, связанным с человеческим познанием и поведением, когнитивная и социальная психология. Его теоретическая база основана на: лингвистике, прагматике и философии языка и коммуникации, а также литературной теории. Аналитики критических рассуждений заинтересованы в том, как достичь социальных целей. Помимо, строго говоря, лингвистического метода для анализа текстов, аналитики также анализируют использование контекстного анализа, методов наблюдения, наблюдения за участниками и использования информаторов.

Ключевые слова: критический дискурс-анализ, дискурс-анализ, дискурс, культурология, лингвистика, прагматика, философия языка и общения, идеология, доминирование, предвзятость, неравенство, интерпретация, объяснение, пол.

CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS – A NEW APPROACH TO THE STUDY OF LANGUAGES

Critical Discourse Analysis is a field that is concerned with studying and analyzing written and spoken texts to reveal the discursive practices of power, dominance, inequality and bias. It studies how these discursive practices are supported and reproduced within specific social, political and historical contexts. This new approach to the study of language use has been influenced by different theories and practices which have come from many different sources. It is, thus, multidisciplinary sharing interests and goals with fields such as: Anthropology, Cultural studies, Sociology and Ethnography; in addition to disciplines concerned with human cognition and behaviour i.e. cognitive and social psychology. Its theoretical base derives from: Linguistics, Pragmatics and the Philosophy of Language and Communication (speech acts, conversational maxims, among others.) and Literary theory. Critical discourse analysts are interested in which way language and discourse are used in order to reach social aims. Apart from the strictly speaking, linguistic method for analysing texts, analysts will also approach the research using context analysis, observational techniques, participant observation, and the use of informants.

Key words: critical discourse analysis, discourse analysis, discourse, cultural studies, Linguistics, Pragmatics, Philosophy of language and communication, ideology, dominance, bias, inequality, interpretative, explanatory, gender.

Сведения об авторе: ***Исламова Парвина*** – Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков. E-mail: **Parvina2011@gmail.com.** Тел.: **(+992) 927-08-44-47**

Information about the author: ***Islamova Parvina*** – Institute of economy and trade of Tajik State University of commerce, the candidate of philological sciences, senior teacher of the department of foreign languages. E-mail: **Parvina2011@gmail.com**. Tel.: **(+992) 927-08-44-47**

УДК: 811.161.1

ОБ ИСТОРИИ ЭТНОГРАФИИ

Аксакалова Т.А.
Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава

Этнографическая лексика (далее - ЭЛ) входит в наименование окружающей действительности. Она является одним из наиболее древних и развитых лексических пластов сравниваемых таджикского и английского языков. В состав отраслевой лексики входят такие термины, которые отличаются своеобразным функционированием и охватывают шесть лексико-семантических полей, таких как: *фольклор, ремесленничество, национальная одежда, национальная кухня, традиции и обычаи и термины родства*. Конечно, такая классификация является достаточно условной, так как, на наш взгляд, в нее могут входить также названия и описания национального характера этносов, происхождение (этногенез) этих народов, национальный состав того или иного народа, расселение народов (топонимика), их культурно-бытовые особенности, а также лексика, отображающая материальную и духовную культуру народов. Указанные нами лексико-семантические поля, в свою очередь, в таджикском и английском языках распределяются на более мелкие подгруппы.

Необходимо подчеркнуть, что сам термин *этнография* состоит из двух греческих корней (*этнос* – народ, *графия* – пишу), то есть – это наука, изучающая народы и другие этнические образования.

Для исследования истории становления ЭЛ в таджикском и английском языках, прежде всего, необходимо выявить специфику и соотношение понятий *этнография и этнология*. В научных источниках приводятся обширные сведения о данной науке, её предмете, объекте. В философском словаре приводится определение науки *этнографии* (ethnographie): «Описательное изучение этноса или, более широко, группы людей, рассматриваемой с точки зрения ее культурных и поведенческих особенностей» [7,с.818]. В Большой советской энциклопедии данная наука описана следующим образом: «*Этнография* (от греч. Ethnos – племя, народ и …графия), общественная наука, изучающая народы-этносы и др. этнические общности, их этногенез, быт, культурно-исторические отношения. Основной предмет Э. составляют черты традиционной повседневной (бытовой) культуры народа, образующие его этнический облик» [1,с.249]. В другом источнике о данной науке говорится: «*этнография* (гр. Ethnos народ + …графия) отрасль исторической науки, изучающая состав, происхождение (этногенез), расселение и культурно-исторические взаимоотношения народов мира, их материальную и духовную культуру, особенности быта» [3].

Наряду с этим, определение науки этнологии выглядит так:

Этнология (наука о народах) «тесно связана с понятиями этнография (описание народов), народоведение, культурная антропология» [8,с.9].

Название науки этнологии заимствовано из греческого языка и обозначает «наука о народах и племенах». В словаре дана следующая трактовка данного термина: «наука о культурном многообразии народов как этнических общностей, изучающая в сравнительном и аналитическом аспектах содержание и форму этничности, исторические формы и современное существование этнических отношений, межэтнические взаимодействия (отношения), политические функции этничности и этнонациональную политику. Отличительной чертой этнологии от других общественных наук являются полевые исследования и этнографический метод включённого наблюдения» [12].

В сведениях БСЭ отмечается трактовка этнологии и этнографии как синонимов в российской науке. Здесь приводятся сведения о том, что, начиная с 30-х годов XIX столетия стали активно изучаться такие науки, как этнография, фольклор, мифология русского, украинского и других славянских народов, а также краеведение.

Из приведённых определений выясняется, что отличие этих двух наук состоит в том, что этнография исследует жизнь и особенности быта отдельных этносов путем прямой связи с культурой и традициями этих народов. А для науки этнологии по сравнению с этими функциями характерна большая степень академичности, в рамках этнологии проводятся исследования материалов, которые собраны этнографами. Кроме того, в этнологии сравниваются и противопоставляются разные культуры с целью их анализа в научных работах и описания в учебниках и пособиях. В рамках этнографии рассматривается жизнь и быт народов, поэтому этнография тесно взаимосвязана с наукой социологией, так как в этом плане этнография исследует роль человека не только в отдельности, но и в обществе. Другим отличием этих двух наук является ещё и то, что если в этнографии все исследования проводятся непосредственно в практическом направлении, то в этнологии исследования в основном проводятся с теоретической точки зрения, с доступом к этнографическим материалам и научной литературе.

Ранняя история этнографии свидетельствует, что еще в Древнем Египте уже осуществлялись определенные этнографические исследования. В этих исследованиях ученые преимущественно описывали быт и образ жизни соседних народов. Например, к таким научным описаниям можно отнести наскальные записи, надписи на гробницах, библейские тексты и др. Однако среди ученых самым древним этнографом, который на основании непосредственного наблюдения первым описал страны, подчиняющиеся персидской империи, был древнеримский ученый ***Геродот*** [11,с.15]. Следует подчеркнуть, что становление этнографической науки связано с накоплением знаний античного периода, то есть с 9 века до н.э. по 2 век н. э. В этот огромный период вопросами исследования жизни различных народов занималось большое число учёных Древнего мира, одним из наиболее ярких из них является Аристотель, которым впервые было введено понятие «этнос».

В более позднее время важные этнографические исследования были осуществлены также римлянами, такими учеными, как *Полибий, Страббон, Павсаний, Демокрит*, а также отец медицины – *Гиппократ*, который первым описал соотношение между различными народами, их национальным характером и географической средой [11,с.33]. Важным научным источником по этнографии можно считать труд *Г.Ю. Цезаря* «Записки о Галльской войне», где автор сравнивает особенности национального характера. Другой римский историк *К. Тацит* в своих работах объясняет происхождение британских народов и делает попытку описать разнообразие их исторических и географических корней. После заката великой Римской империи европейская научная мысль в эпоху средневековья в основном стала процветать в Византии. В этот период свои этнографические исследования провели такие ученые, как *П. Кесарийский*, описавший жизнь, быт и внешний вид славянских народов. Важные сведения о различных народах и их национальных особенностях можно почерпнуть из трудов Иордана, К. Багрянородного и др.

В средние века было предпринято много экспедиций по изучению жизни и быта различных народов. Так, в этот период появились первые данные о жизни индейцев, народов Австралии и Океании, Сибири и Дальнего Востока. Учёные-этнографы проявляли особый интерес к культуре крестьян Европы. В этом направлении ими использовались историко-сравнительный и другие методы исследования и сравнения жизни народов. Постепенно этнографами Европы разрабатывается сценарий истории развития народов мира, в котором слаборазвитые народы составляют первый этап данного развития.

Этнография восточных народов была изучена такими западными исследователями и путешественниками, как Юлиан, Плано Карпини, Рубрук, Марко Поло. Особо важную и интересную информацию о жизни и быте таких восточных стран, как Персия и Индия, представляют записи известного русского путешественника *Афанасия Никитина* XV века.

Российский ученый-этнограф, антрополог, биолог с мировой известностью *Н.Н.Миклухо-Маклай* исследовал жизнь и быт, культуру и традиции народов Южной Азии и Океании. Им впервые была дана научная трактовка принципов человеческого рода. Ученый отвергал известную теорию о том, что чернокожие расы являются переходным биологическим видом от обезьяны к человеку [9].

В середине 19 века в России в рамках этнографических исследований проводился анализ жизни и быта крестьянских общин. Стали организовываться комиссии по народным традициям и обычаям, выпускались сборники и антологии народных обычаев. Этнографы стали изучать жизнь народов Сибири и Дальнего Востока. В 1863 году в Москве было создано Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии, который возглавляли Н.А. Попов, В.Ф. Миллер, Д.Н. Анучин и А.Н. Максимов. Позже Обществом организована Всероссийская выставка этнографии. В 1878 году было основано Казанское общество археологии, истории и этнографии. Кроме того, в конце 19 века вышел в свет первый этнографический журнал «Этнографическое обозрение» (1889), а также журнал «Живая старина» (1890). Большую работу по изучению российского крестьянства проводил учёный-этнограф В.Н. Тенишев, который основал «Этнографическое бюро».

В начале XX века был основан музей этнографии в городе Санкт-Петербург и Российский этнографический музей, которые способствовали активному развитию данной науки в России. Так, в 1917 году была основана Комиссия по исследованию племён, проживающих на территории России. На основе данной комиссии в 1930 году был открыт Институт по изучению народов СССР. В 1933 году был основан Институт этнографии АН СССР, переименованный в наши дни в Институт этнологии и антропологии РАН. Результатом научной деятельности данного Института стало то, что им была выпущена многотомная серия под названием «Народы мира» (1954–66) и другие научные труды. В 1960-х годах в области этнографии проводятся дискуссии по проблемам этнографии. Институты, филиалы и кафедры этнографии (этнологии) были основаны и ныне функционируют в странах СНГ, таких как Армения, Грузия, Узбекистан, Украина, Таджикистан и др. [11].

В отечественной науке изучению этнографии и этногенеза восточных народов, и в частности таджикского, посвящено большое число работ ученых-историков и искусствоведов. В Таджикистане в 1951 году был создан Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша при республиканской Академии наук, который возглавил академик А.А. Семенов. В функции института входит исследование проблем истории и культуры таджикского народа. Круг научных исследований института охватывают фундаментальные темы, касающиеся истории таджиков, в частности этнографии таджиков и других народов Таджикистана.

Этнографами Таджикистана проведены исследования районов Гарма (ныне Рашт), Каратегина и Дарваза. На основе результатов исследования издана трёхтомная монография «Таджики Каратегина и Дарваза». В ней раскрываются вопросы, касающиеся этногенеза таджиков и их исторического взаимоотношения с другими родственными народами.

Одним из именитых исследователей данного вопроса был основоположник таджикской современной литературы *С. Айни*. Им в его научных произведениях обосновано происхождение таджиков, приведены весомые доказательства их древних корней и национальной идентичности. С.Айни был хорошо осведомлён не только об истории и культуре, обычаях и традициях своего народа, но и обладал обширными познаниями в области истории народов Средней Азии, таких городов, как Самарканд, Бухара, Худжанд, Ташкент и многие другие. Другой великий таджикский ученый академик Б. Гафуров в своем фундаментальном произведении «Таджики» [2] привел неоспоримые научные факты, ярко демонстрирующие древний и исконный характер этногенеза таджикского народа. Произведения этих двух великих ученых наглядно доказывают высокую идентичность таджиков и

способствуют повышению их национального самосознания. Необходимо особо подчеркнуть, что эти научные труды двух великих ученых – героев таджикского народа были написаны в период разгара борьбы таджикской интеллигенции с негативным и разрушительным для таджикского народа явлением пантюркизма в период 20-30-х годов прошлого столетия. Политика советского периода также не благоприятствовала положительному для таджиков решению данного вопроса, когда аборигенное население таких древних таджикских городов, как Самарканд, Бухара, Чач (Ташкент), Коканд, Маргелан, Наманган, Андижан, Фергана и других, было в принудительном порядке записано как «узбек», что не соответствовало действительности. Эта трагическая страница истории таджикского народа оказала плачевные последствия на территориальное деление и национальные взаимоотношения двух соседствующих и братских народов, каковыми издревле были таджики и узбеки. Только благодаря неустанной борьбе этих двух великих ученых, таджикских политических деятелей и представителей интеллигенции за национально-территориальные права таджикского народа в 1924 году Таджикистан приобрел статус автономной республики, а в 1929 году стал социалистической республикой. Основоположником таджикской этнографической науки является М. С. Андреев, который внес неоценимый вклад в основание и развитие музея этнографии при Институте истории Таджикистана. Однако фонды данного музея начали формироваться еще в 40-е годы XX столетия. В музее этнографии под руководством М.С.Андреева было собрана первая научная экспозиция, в настоящее время в музее хранится более 10 тысяч этнографических экспонатов. В различные годы в коллекцию музея свой вклад вносили знаменитые советские этнографы Н.Ершов, А.Писарчик, М.Хамиджанова и другие, причем многие памятники культуры и истории таджикского народа носят уникальный характер. Труды лауреата межгосударственной премии СНГ «Звезды Содружества» (2012г.) в области науки и образования академика Р. Масова, под руководством которого издано 6-томное исследование «История таджикского народа», внесли весомый вклад в развитие наук истории, этнографии и этнологии современного Таджикистана [4]. В этом фундаментальном произведении на основе письменных источников с этнографической точки зрения даны ценные описания мест обитания предков таджикского народа, социально-экономического состояния государственных образований, «…особое внимание уделяется административному устройству, земледельческому хозяйству, ремесленному производству, состоянию торговли, системе налогообложения…» [4,с.3]. Необходимо подчеркнуть, что данное научное произведение является ценным и богатым источником ЭЛ таджикского языка. Советский, таджикский этнограф, доктор искусствоведения, профессор Н. Нурджонов известен как автор научных работ о таджикском национальном танце. В 50-80-е годы прошлого века возглавлял отряды этнографических экспедиций в Бухару, долину Зеравшана, Ленинабад, Памир, Байсун, Кашкадарью. Многие годы вел на таджикском телевидении передачи по искусствоведению и хореографии. В 2004 году был удостоен международной премии ИРИ «Книга года» за двухтомное произведение «Традиционный театр таджиков». А. Мухторов, доктор исторических наук, профессор. Многие годы работал в Институте истории, археологии и этнографии Академии наук РТ им. А. Дониша. В течение 30 лет в этом НИИ руководил отделом истории средних веков. В 1971 году успешно защитил докторскую диссертацию на тему «Эпиграфические памятники XI-XIX вв. из Кухистана как источник по истории народов Средней Азии». Является автором 80 книг и более 500 научных статей, действительный член (академик) АН РТ. Его научные труды «Тайны мазаров» (1964), «Резьба по дереву в долине Зеравшана» (1966), «Материалы по истории городов Таджикистана» (1975) и другие предоставляют богатый материал по этнографической лексике. Другой известный ученый-историк, который в период государственной независимости Таджикистана активно занимался вопросами этнографии и национальной идентичности таджикского народа Ю. Якубов начал свою археологическую деятельность с участия в раскопках на городище древнего Пенджикента, затем участвовал в работе многих археологических экспедиций в Хульбуке, Калаи Кахкаха, Аджинатеппе, Макони Мор и других. В 1962 году он возглавлял экспедицию в высокогорный Ягнобский район, где было найдено 10 древних памятников. В 1988 году им была защищена докторская диссертация на тему «Раннесредневековые сельские поселения Горного Согда». Под его руководством в 1997-1999 годах совместной Таджикско-германской археологической экспедицией были раскрыты и зафиксированы древние шахты по добыче олова и медной руды. В честь 2700-летия города Куляб под руководством Ю.Якубова были произведены раскопки, по результатам которых в 2006 году была опубликована книга «Энциклопедия Куляба», в которой он был главным редактором и автором 100 статей по археологии древней и средневековой истории г. Куляб. Его научные произведения и археологические находки обогатили таджикскую этнографическую лексику.

В 16 веке испанскими конкистадорами были покорены страны Латинской Америки, свои величайшие научные открытия совершили европейские путешественники Америго Виспуччи и Христофор Колумб**.** Ими в подробностях были описаны жизненные реалии, особенности быта и культуры многих народов мира, представляющие собой важнейший исторический и этнографический материал. Период XVII-XIX веков является эпохой развития гуманитарных и естественных наук, что привело к качественному скачку этнографических исследований. Так, в этот период началось активное изучение собственной истории и культуры наиболее прогрессивными немецкими, французскими и английскими учеными. Конец 17-18 вв. в истории развития народов мира известен как «Век Просвещения». В этот период в науке сложились твёрдые представления о жизни и быте различных народов, народностей и этносов.

Первая половина 19 века характеризуется большим интересом к культуре народов Европы, в эту эпоху культивируется увеличение патриотизма и национальной идентичности. Целый этап связан с именами известных

немецких сказочников братьев Якоба и Вильгельма Гримм, которые первыми описали новое в этнографии направление – Мифологическую школу, то есть мифологическое направление в этнографии и фольклористике, появившееся в Германии в XVIII веке. Для этой школы характерным считалось исследование духовной культуры индоевропейских народов [11]. Известным английским этнографом *Эдуардом Тайлором* в его труде «Первобытная культура» (1871) была изучена культурная эволюция человечества, начиная с формации первобытной общины. Так, ученым выделены стадии культурного развития человека и общества, он приходит к выводу, что культурные особенности каждого народа «либо изобретены самостоятельно, либо заимствованы у соседей, либо унаследованы от прошлых эпох» [5,с.133]. В области этнографии важным научным направлением середины 19 века считается эволюционная школа. В рамках этой школы исследователями европейских стран, в частности Англии, Италии, а также Америки были осуществлены исследования проблем человека и общества, семейно-брачных отношений, первобытных религий и их эволюционных изменений. Кроме того, эволюционистами была проведена периодизация первобытного общества, изучено эволюционное хозяйство. Наиболее яркими представителями данной школы были *Джеймс Фрэзер, Адольф Бастиан, Генрих Морган.*

К первым научным трудам, исследующим жизнь и особенности быта народов в сопоставительном аспекте принадлежат труды английских учёных-этнографов Э. Тайлора и Дж.Фрэзера, В.Вундта и др. *Э. Тайлором* в его трудах разработаны такие основные аспекты культуры, как история религии и появление мифов различных народов. Исследователь придерживается такой точки зрения, что эти аспекты имеют между собой тесную взаимосвязь. Учёный в своей работе «Первобытная культура» (1871) высказывает точку зрения, что одушевление природы (анимизм) представляет собой первичную форму понимания религии. *Дж. Фрэзер* в своих книгах «Золотая ветвь» (1890) и «Фольклор в Ветхом завете» (1918) развивает эту мысль Э. Тайлора. В научном труде другого английского учёного В. Вундта под названием «Психология народов» (1900-1920гг.) затрагивает вопросы о традициях, связанных с помещением человеческой души в неодушевленные предметы и поклонения им. В работах этих учёных наряду с этими проблемами также рассматриваются исторически сложившиеся тотемические традиции и обряды. Тотемические обряды издревле были формой поклонения различным божествам: небу, солнцу и звездам, деревьям и рекам, ветру и т.д. Дж. Фрэзер считает, что у многих народов ритуалы близки по содержанию, так как причины возникновения этих ритуалов во многих обществах одинаковы. В книге «Золотая ветвь» также анализируются вопросы анимации природы, появления табу и их видов, обрядов, связанных с плодородием и т.п. Научное исследование «Фольклор в Ветхом Завете» наряду с анализом обрядов народов мира, таких как обряды порога жилища и деревьев, также рассматривает сюжеты из Ветхого Завета и их истоки в творчестве народов мира. В результате сложились самые первые формы верований, которые постепенно стали религиями. Э.Тайлор и его последователи подкрепляют свои научные взгляды большим количеством этнографических примеров о формах верования и религии, которые в современном обществе приняли такие разнообразные формы, как спиритизм, хиромантия, гадание на картах, астрология, экзорцизм. По Тайлору, «метод пережитков» охватывает явления культуры (обычаи, верования, предметы и т.п.) имеют свойство с течением времени терять свое былое значение и сохраняться по инерции в виде анахронизмов, никак не связанных с окружающей действительностью [10,с.10].

В зарубежной этнографии конца XIX и начала XX веков стали популярными труды по критике эволюционизма, антропогеографии (Ф.Ратцель), исторической этнологии (Ф.Боас) и др. В частности, в этот период широкую деятельность осуществляло структурно-функциональное направление в британской социальной антропологии. В число активных её представителей вошли *А.Р. Редклиф-Браун, Э. Эванс-Причард, Б. Малиновский* и др. Необходимо отметить, что вклад А.Р. Редклиф-Брауна в развитие науки зарубежной этнографии достаточно весом: «Труд Рэдклифф-Брауна среди антропологов, и в частности среди российских специалистов по этнографии Австралии, до сих пор считается классическим произведением, положившим начало верному направлению в изучении первобытной общины» [6,с.139].

В указанный период под воздействием французской этнологии сформировалась английская функциональная школа, наиболее известными представителями которой являются вышеуказанные учёные. В рамках этой школы культура, обычаи и традиции разных народов рассматривались как система институтов, осуществлявших общественные функции. Так, функционалистами изучались вопросы синхронности культур, при этом ими уделялось меньше внимания исследованию истории. Научные результаты этой школы были использованы британской колониальной администрацией в процессе формирования «косвенного управления» населением различных стран. Ещё одним направлением в этнографии западных стран является релятивистское направление социальной антропологии Америки. Наиболее яркими представителями данного направления стали *М. Херсковиц, Л. Уайт* и другие, которыми осуществлены научные труды по неоэволюционизму, конструктивизму, постмодернизму и другим направлениям этнографии. В круг исследований американского этнографа, антрополога, одного из основателей африканистики и изучения афроамериканцев в США М. Херсковица входят труды, превратившие Северо-западный университет в центр международного изучения жизни и быта африканских народов. Основу научных идей ученого составили признание самостоятельности и полноценности каждой культуры и отрицание абсолютного значения европейско-американской системы моральных понятий.

На основе американской этнологии в 60-70-е годы в западной этнографии стала развиваться символическая культурология, представителями которой были Ж. Лакан, М. Фуко, К. Леви-Стросс. В современный период западная социальная антропология исследует достаточно широкий круг вопросов. В современной антропологии и этнологии

активно используются социологические методы. Поэтому в последние десятилетия западная этнология представляет собой два направления, одно из которых исследует сохраняющиеся до сих пор обычаи и традиции, а второе направление изучает достаточно широкий спектр жизни человека и общества в прошлом и настоящем времени. Представители данной области рассматривают проблемы, которые входят в науку социологию и культурологию. Данное направление, ныне называемое социальной неоантропологией, в последнее время приобретает всё большую популярность. Но следует отметить, что в этом есть определённая степень деградации западной этнологии как науки, так как она дублирует область задач сопредельных с ней наук. На наш взгляд, в предмет изучения культурной и социальной антропологии должно входить исследование не чужого общества и чужой культуры, а личный опыт исследователя-этнографа, который ознакомился с культурой того или иного общества. В функции этнографов, культурологов и антропологов наряду со сбором информации о разных обществах и их культурах должно входить эстетическое воздействие на аудиторию. В частности, важность этнографических материалов заключается в том, что они являются фактами культуры, обладающими определённой ценностью. На современном этапе многие идеи западных этнологов получают развитие в российской науке этнологии и приобретают всё большее число последователей.

Таким образом, выясняется, что основа отечественной науки этнографии (этнологии) была заложена ещё в дореволюционный и советский периоды российскими учёными-этнографами, глубоко и обстоятельно исследовавшими особенности жизни и быта различных стран и народов. Большой вклад в развитие таджикской науки этнографии внесён таджикскими учёными С.Айни, М.Андреевым, академиками Б.Гафуровым, Р.Масовым и другими. Зарубежная, в частности западная этнография, представлена весомыми научными трудами таких известных этнографов и антропологов, как Э.Тайлор, А.Р.Редклиф-Браун, Дж.Фрэзер, М.Херсковиц и других. Все эти исследования внесли неоценимый вклад в развитие данной науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Этнография. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. Б.А. Введенский. 2-е изд. - М.: Гос. науч. из-во «БСЭ», 1955. - Т.49. - С.249-255.
2. Гафуров Б.Г. Таджики / Б.Г. Гафуров. Древнейшая, древняя и средневековая история. - Душанбе: Ирфон, 1989. – 379 с.
3. Захаренко Е.Н. Новый словарь иностранных слов: 25 000 слов и словосочетаний / Е.Н.Захаренко, Л.Н.Комарова, И.В.Нечаева. – М.: «Азбуковник», 2003. Новый словарь иностранных слов. - 2012. - 545 с.
4. История таджикского народа. Том 6. (под рук. Р.Масова). - Душанбе, 2011. - 742 с.
5. Итс Р.Ф. Введение в этнографию / Р.Ф.Итс. - Л., 1991. - 211 с.
6. Кабо В.Р. Австралийская община - Прошлое и настоящее Австралии и Океании / В.Р.Кабо. - М, 1979. - 223 с.
7. Конт-Спонвиль А. Философский словарь / А.Конт-Спонвиль. - Москва: Этерна, 2012. – 850 с.
8. Марков Г.Е. Учебник для высших учебных заведений / Г.Е. Марков, В.В. Пименов. - М.: Наука, 1994. - 383 с.
9. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений в 6 томах: Т. 3. Статьи и материалы по антропологии и этнографии народов Океании / Н.Н. Миклухо-Маклай. - М.: Наука, 1993. – 416 с.
10. Тайлор Э.Б. Первобытная культура / Э.Б. Тайлор. - Москва: Издательства политической культуры, 1989. - 573 с.
11. Токарев С.А. Истоки этнографической науки / С.А.Токарев. - М.: Наука, 1978. – 162 с.
12. https://bigenc.ru/ethnology/text/ (дата обращение 1.04.2019)

ОИД БА ТАЪРИХИ ЭТНОГРАФИЯ

Дар мақолаи мавриди назар муаллиф акидаи хешро оид ба таҳқиқу омӯзиши таърихи вожаҳои этнографӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иброз карда, муайянсозии мафҳумҳои *этнография ва этнология* муҳим меҳисобад. Муаллиф аз сарчашмаҳои муътамад доир ба илми мазкур, мавзӯъ ва объекти омӯзиши этнография маълумот медиҳад. Дар мақола масъалаи таҳқиқ ва доираи омӯзиши этнографияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Аз чумла, муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки истилоҳоти этнографӣ аз чумлаи номгузории вокеияти атроф мебошад. Он яке аз кишрҳои луғавии гуногунчабҳа ва рушдёфтаи забонҳои муқоисашаванда аст. Дар мақола муқаррар шудааст, ки ба таркиби истилоҳоти этнографӣ чунин вожаҳое дохил мешаванд, ки дорои вазифаҳои махсус буда, шартан ба шаш майдони мавзӯию маъноӣ, ба монанди фолклор, касбу ҳунар, либос, таомҳои миллӣ, урфу одат ва истилоҳоти хешутаборӣ дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: этнография, этнология, калимаҳои соҳавӣ, фолклор, халқият, расму оинҳо, либос, таомҳои миллӣ, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, кишварҳои англисизабон.

ОБ ИСТОРИИ ЭТНОГРАФИИ

В статье автор высказывает точку зрения, что для исследования истории становления этнографической лексики в таджикском и английском языках, особую роль играет определение специфики понятий *этнография и этнология*. Автором из достоверных источников приводятся сведения о данной науке, предмете изучения этнографии, её объекте. В статье анализом охвачен вопрос истории изучения этнографии таджикского и английского языков. В частности, автором статьи установлено, что этнографическая лексика входит в число наименований окружающей действительности. Она является одним из наиболее древних и развитых лексических пластов сравниваемых таджикского и английского языков. Установлено, что в состав этнографической лексики входят такие термины, которые отличаются своеобразным функционированием и охватывают шесть таких условных лексико-семантических полей, как фольклор, ремесленничество, национальная одежда, национальная кухня, традиции и обычаи и термины родства.

Ключевые слова: этнография, этнология, отраслевая лексика, фольклор, народность, традиции и обычаи, одежда, национальные блюда, таджикский и английский языки, англоязычные страны.

ON THE HISTORY OF THE STUDY OF ETHNOGRAPHY

In the article, the author expresses the point of view that for the study of the history of the formation of ethnographic vocabulary in the Tajik and English languages, the definition of the specifics of the concepts of ethnography and ethnology plays a special role. The author from reliable sources provides information about this science, the subject of the study of ethnography, its object. The article analyzes the issue of the history of the study of the ethnography of the Tajik and English languages. In particular, the author of the article has established that ethnographic vocabulary is among the names of the surrounding reality. It is one of the most ancient and developed lexical layers of the Tajik and English languages being compared. It has been established that the ethnographic vocabulary includes

such terms that are distinguished by their peculiar functioning and encompass six such conventional lexical and semantic fields as folklore, handicraft, national dress, national cuisine, traditions and customs and kinship terms.

Key words: ethnography, ethnology, industry lexicon, folklore, nationality, traditions and customs, clothes, national dishes, Tajik and English languages, English speaking countries.

Сведения об авторе: ***Аксакалова Тахмина Акрамовна*** - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, соискатель кафедры практического курса английского языка. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул. Айни, 67. E-mail: **takhminaaksakalova@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-414-99-14**

Information about the author: ***Aksakalova Takhmina Akramovna*** - Bokhtar State University named after N.Khusrav, applicant for the department of practical English course. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, ul. Aini, 67. E-mail: **takhminaaksakalova@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-414-99-14**

УДК: 811.161.1:811.21/.22:82

О СЕМАНТИКЕ ВВОДНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СООТВЕТСТВИЯХ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (на примере художественного текста)

Ходжаатов Б.Д.
Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзода

В последние годы все более актуальным становится анализ особых отраслей языкознания, таких как стилистика, фразеология, семасиология и другие лингвистические науки, что не представляется возможным без применения методов сопоставления. Такой подход позволяет раскрыть не только своеобразие того или иного языка, но и культуру его носителей, а также определить их изоморфные и алломорфные особенности. В частности, одной из важных проблем в современном языкознании является сопоставительное изучение особенностей вводных слов и конструкций, их использование в художественном тексте, а также средства их выражения в других языках.

Целью настоящей статьи является анализ основных семантических групп вводных слов в русском языке и эффективности способов их передачи на таджикский язык. Для этого нами будут использованы примеры вводных слов, использованных в произведении Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и его переводах на таджикский язык.

Учёные-языковеды неоднозначны в своих определениях. Так, например, в энциклопедии «Русский язык» дается отдельно понятие «вводное слово» и «вводное предложение». Вводные слова – это слова, которые занимают в предложении автономную позицию и выполняют оценочно-квалификативную функцию, выражая различные аспекты субъективного отношения говорящего к сообщаемому. Вводное предложение – конструкция, формально соотносимая с предложением, но функционально аналогичная вводному слову. Как отмечает Бабайцева В.В., «вводными называются слова, словосочетания и предложения, при помощи которых говорящий выражает своё отношение к содержанию высказывания: уверенность или неуверенность и другие» [1, с.154]. Следует отметить, что вводные конструкции (слова, словосочетания, предложения) вводятся в предложение в качестве автономных элементов для выражения отношения к содержанию или логико-стилистических особенностей высказывания.

Также в других источниках можно встретить следующее определение: «вводные конструкции – это слова, словосочетания и предложения, которые включаются (вводятся) в предложения для выражения того или иного отношения говорящего к содержанию высказывания и повышают выразительность речи» [6, с.106].

М.М. Разумовская более лаконична в определении: «вводные конструкции – это вводные слова, сочетания слов, предложения, при помощи которых говорящий (пишущий) выражает свое отношение к тому, что он сообщает» [11, с.92].

Как видим, среди авторов различных источников научных работ нет единодушия, так как вводные конструкции - более широкое понятие, вбирающее в себя и вводные слова, и вводные предложения. В своей работе мы остановимся на определении вводных слов и конструкций, данном Валгиной Н.С., Розенталем Д.Э., Фоминой М.И.

Так, вводными называются слова, грамматически не связанные с членами предложения, не являющиеся членами предложения и выражающие отношение говорящего к высказываемой мысли, характеризующие способ ее оформления и т.п. Например: … *Очень, очень оригинально, но… меня, собственно, не эта часть вашей статейки заинтересовала, а некоторая мысль, пропущенная в конце статьи, но которую вы,* ***к сожалению****, проводите только намеком, неясно…* (Ф.М. Достоевский) Также автор отмечает, что значения, присущие вводным словам и словосочетаниям, могут выражаться целыми предложениями, которые сохраняют интонационные особенности вводных конструкций. Например: - Те, **я думаю,** - отвечал Разумихин, поняв цель вопроса, - и будут, конечно, про свои семейные дела говорить. Я уйду. Ты, как доктор, разумеется, больше меня прав имеешь. Опираясь на классификацию, предложеную Н.С. Валгиной, проведён анализ примеров:

I. Так большую группу составляют вводные слова и словосочетания с модальным значением, выражающие оценку говорящим степени достоверности сообщаемого (уверенность, предположение, сомнение, неуверенность и т.п.): *конечно, несомненно, безусловно, бесспорно, очевидно, без всякого сомнения, вероятно, по всей вероятности, по сути дела, разумеется, само собой разумеется, может быть, должно быть, наверное, пожалуй, по-видимому, действительно* и др. Например:

1. "**Должно быть**, верхний ящик, - соображал он" [9, с.22]. - "**Ба хаёлам**, бояд дар қутии болои чевон бошад", - тахмин мекард ӯ [10, с.10].

2. Я вам, Алена Ивановна, **может быть**, на днях, еще одну вещь принесу…серебряную…хорошую…папиросочницу одну…вот как от приятеля ворочу… - Он смутился и замолчал [9, с.22]. – Ман ба шумо баъди ду-се рӯз, **шояд**, боз як чиз биёрам, Алёна Ивановна ... аз нукра ... кори калон ... як қутии папирос ... ҳамин ки вайро аз чӯраам гашта гирифтам, мебиёрам ... - Ҷавон инро гуфта хиҷолат кашиду лаб фурӯ баст [10, с.11].

3. Действительно, на его платье и даже в волосах кое-где виднелись прилипшие былинки сена [9, с.26]. – **Дар ҳақиқат**, дар сару либоси вай, ҳатто дар мӯйҳояш хасу хошок ҷо-ҷо часпида монда буд [10, с.16].

Как видно из примеров, вводные слова, **должно быть, может быть, действительно** в таджикском языке выражены вводными конструкциями **ба хаёлам** (предположение), **шояд** (предположение), **дар ҳақиқат** (уверенность). Вводное сочетание **должно быть** переведено на таджикский язык подбором эквивалента **ба хаёлам**, который адекватно передаёт семантику единицы оригинала, хотя переводится на русский язык как **по-моему,** вводное сочетание **может быть** передано модальным словом **шояд**, а вводное слово **действительно** эквивалентом **дар ҳақиқат.** Следует отметить, что если вводное слово **может быть** в русском языке образовано из двух компонентов, то в таджикском языке оно выражено односложным модальным словом **шояд**, а с вводным словом **действительно** дело обстоит иначе, оно передано на таджикский язык эквивалентом из двух основ **дар ҳақиқат,** хотя по семантике они полностью совпадают.

Рассмотрим другие примеры из этой семантической группы:

1. **Очевидно,** Мармеладов был здесь давно известен. Да и наклонность к витиеватой речи приобрел, вероятно, вследствие привычки к частым кабачным разговорам с различными незнакомцами [9, с.27]. – **Аз афти кор**, Мармеладов дар ин ҷо кайҳо боз одами маълуму машҳур буд. Ба суханпардозиҳо ҳам, аз афташ, дар натиҷаи одат намуданаш ба сӯҳбат дар майхонаҳо ба ҳар хел одамони ношинос майлу рағбат пайдо карда буд [10, с.27].

«А, впрочем, я слишком много болтаю. **Пожалуй,** впрочем, и так: оттого болтаю, что ничего не делаю… Совсем не серьезно. Так, ради фантазии сам себя тешу: игрушки! Да, **пожалуй**, что и игрушки!» [9, с.18]. - "... Воқеан, ман аз ҳад зиёд варқосӣ мегӯям. Аз он сабаб ҳам ба коре азм намекунам, ки мелаққам. Вале**, эҳтимол**, суръати ҳол ин бошад: аз он сабаб мелаққам, ки ба коре азм намекунам... Магар ин рафтори ман ҷиддист? Ҳаргиз ҷиддӣ нест. Ҳамту, ба хотири хаёлҳои рангинам худро тасаллӣ медиҳам; ҳамаи ин хаёлбандӣ ҳасту бас! Ҳа, **дар воқеъ**, хаёлбандӣ аст!" [10, с.5]. В вышеприведённых примерах вводное слово **очевидно** на таджикский язык переведено фразеологическим вводным оборотом **аз афти кор,** который вполне адекватно передаёт семантику единицы оригинала, а вводное слово **пожалуй** подбором эквивалента **эҳтимол** и **дар воқеъ.** В первом случае эквивалент **эҳтимол** равнозначен вводному слову **пожалуй,** а во втором случае вводное слово **дар воқеъ** с точки зрения лексического значения, не совпадает с вводным словом **пожалуй**, но содержание предложения не нарушается.

II. Оценку сообщаемых фактов с точки зрения их обычности выражают вводные слова *бывает, случается, как водится, как всегда, по обыкновению, по обычаю* и др.

Обратимся к примерам:

1. Путь же взял он по направлению к Васильевскому острову через В-й проспект, как будто торопясь туда за делом, но, **по обыкновению своему**, шел, не замечая дороги, шепча про себя и даже говоря вслух с собою, чем очень удивлял прохожих. Многие принимали его за пьяного [9, с.36]. – Вай ба воситаи хиёбони В[1] ба воситаи Ҷазираи Васильевск роҳ сар кард, гӯё ба он тараф аз паи коре шитоб мекарда бошад, аммо **аз рӯи одати ҳамешагиаш**, ба зери пояш нигоҳе накарда ва худ ба худ пичир-пичир карда ва ҳатто худ ба худ гап зада мерафту бо ин кораш роҳгузаронро бағоят ба ҳайрат меандохт. Бисёр касон вайро маст гумон мекарданд [10, с.49].

2. По обыкновению своему, он, оставшись один, с двадцати шагов впал в глубокую задумчивость. Взойдя на мост, он остановился у перил и стал смотреть на воду. А между тем над ним стояла Авдотья Романовна [9, с.274]. **- Ӯ аз рӯйи одати худ,** бист қадам ҳам роҳ нагаштагарки хаёлу андешаҳои бепоён шуд. Ба сари кӯпрук баромада, назди девораи он бозистод ва об чашм дӯхт. Ҳамин вақт андаке дуртар аз ӯ Авдотья Романовна истода буд [10, с.571].

В первых двух примерах вводное сочетание **по обыкновению своему** переведено на таджикский язык в двух вариантах: **аз рӯйи одати ҳамешагиаш ва аз рӯи одати худ,** что говорит о вариативности перевода данного сочетания. Оба варианта по семантике тождественны, единственное отличие наблюдается в составе эквивалента таджикского языка. Во втором сочетании слово **ҳамешагиаш** заменено на **худ** во избежание тафтологии, но в обоих случаях это никак не влияет на семантику вводной конструкции.

Следует обратить внимание на то, что в некоторых случаях вводные слова не переведены на таджикский язык, семантика предложения передана без их участия. Например, вводное слово **бывало** в следующих двух примерах переводчиком никак не выражено:

1. - Было же это, государь мой, назад пять недель. Да… Только что узнали они обе, Катерина Ивановна и Сонечка, господи, точно я в царствие божие переселился. **Бывало**, лежи, как скот, только брань! А ныне: на цыпочках ходят, детей унимают: «Семен Захарыч на службе устал, отдыхает, тш!» [9, с.26]. – Ин воқеа, алоҳазрати ман, панҷ ҳафта аз ин пеш рӯй дода буд. Ҳа... Ҳамин ки ҳардуи онҳо, Катерина Ивановна ва Сонячон, аз

даромадани ман ба хизмат воқиф гаштанд, худоё, ман гӯё ба ҷаннати рӯи замин афтодам. **Пештар** кас ҳайвон барин мехобид, ҳеҷ кас намепурсид, ки ту зиндай ё мурдай, фақат ҳақорату ҷангу ҷанҷол буд! Акнун бошад: ҳама нӯк-нӯки по мегарданд, кӯдакҳоро ором карда мегӯянд: "Ҷим Семён Захарович аз кор монда шуда омадагӣ, дам мегирад!" [10, с.25].

3. А часы эти я, действительно, все семь лет, каждую неделю сам заводил, а забуду - так всегда, **бывало**, напомнит. На другой день я уж еду сюда [9, с.167]. - Ман дарвоқеъ, ин соатро дар давоми ҳафт сол, ҳар ҳафта худам метофтам, **агар фаромӯш кунам,** - вай ҳамеша ба хотирам меовард. Рӯзи дигар ман ба ин тараф равона шудам [10, с.337].

III. Одной из самых часто употребляемых групп вводных слов и словосочетаний, по мнению учёных, является группа вводных слов, выражающих эмоциональную оценку сообщаемого (радость, сожаление, удивление, негодование и т.п.): *к счастью, к радости, к удовольствию, к сожалению, к несчастью, к удивлению, к изумлению, к огорчению, к прискорбию, к досаде, странное дело, неровен час, чего доброго, как нарочно* и др. В наших примерах также подтверждается это утверждение. Укажем на некоторые из них:

1. И он стал на колени середи тротуара, **к счастью**, на этот раз пустынного.

- Перестаньте, прошу вас, что вы делаете? - вскричала встревоженная до крайности Пульхерия Александровна.

- Встаньте, встаньте! - смеялась и тревожилась тоже Дуня [9, с.122]. - Инро гуфта ӯ дар миёнаҷои пиёдагард, **ки ҳарчӣ ин дафъа хилват буд,** сари зону истод.

- Бас кунед, илтимос мекунам, шумо чӣ кор мекунед? - Пульхерия Александровна, бағоят ба изтироб афтода фарьёд кашид [10, с.238].

2. **К счастью**, была готовая тема для разговора, и он поскорей за нее уцепился [6, с.126]. - **Ҳар чӣ,** барои гуфтугузор мавзӯъ тайёр буд ва ӯ фавран ба ҳамин мавзӯъ часпид [10, с.251].

Некоторые вводные слова в языке перевода выражены вводными предложениями, к примеру, вводное слово **к счастью,** выражающее эмоциональную оценку сообщаемого, переведено на таджикский язык вводным предложением **ҳарчӣ ин дафъа хилват буд,** а во втором примере это же слово передано вводным словом **ҳар чӣ,** т.е. автор для адекватности перевода выбирает именно такой способ передачи. Любопытно, что вводное слово **ҳарчӣ** в тексте перевода встречается в разных формах: **ҳарчӣ** ва **ҳар чӣ.** По последним правилам орфографии таджикского языка данное вводное слово пишется слитно и с ударным и (ӣ) **ҳарчӣ.**

Рассмотрим другие примеры из этой группы:

1. **К удивлению моему**, одного сторублевого билета, в числе прочих, не оказалось [9, с.224]. - Бинам, ки аз байни пулҳо якто садсӯма нест, **ҳайрон шудам** [10, с.224].

2. Но теперь, **странное дело,** в большую такую телегу впряжена была маленькая, тощая, саврасая крестьянская клячонка, одна из тех, которые - он часто это видел - надрываются иной раз с высоким каким-нибудь возом дров или сена... [9,с.45]. - Лекин ин дафъа **ачобат дар ин буд,** ки ба ҳамин хел як аробаи калон як саманди хурди лоғармиёни деҳқонӣ қатӣ карда шуда буд, ин яке аз ҳамон самандҳое буд, ки - вай инро бисьёр дидааст - баъзан аробаи ҳезум ё худ хошоки то тепааш бор кардашударо кашида натавониста маъюб мешаванд... [10,с.68].

Следует отметить, что в приведённых примерах вводная конструкция **к удивлению моему** на таджикский язык передана предложением **ҳайрон шудам,** а **странное дело** предложением **ачобат дар ин буд,** что свойственно таджикскому языку, так как на сегодняшний день данные конструкции в грамматике таджикского языка представлены только вводными предложениями.

IV. На связь мыслей, последовательность изложения указывают вводные слова и словосочетания *во-первых, во-вторых* и т.д., *с одной стороны, с другой стороны, наконец, наоборот, напротив, однако, в общем, в частности, кстати, кстати сказать, итак, следовательно, значит, кроме того, например, так, таким образом* и др. Например:

1**. Кстати,** он был замечательно хорош собою, с прекрасными темными глазами, темно-рус, ростом выше среднего, тонок и строен [9,с.18]. - **Дарвоқеъ,** вай бағоят ҷавони барно буд, чашмони сиёҳи зебое дошт, худаш малларанги сабзинатоб, қадаш аз миёна боло, ҷусааш борик, қоматаш мавзун буд [10, с.5].

2**. Наконец,** он прямо посмотрел на Раскольникова и громко и твердо проговорил:

- А осмелюсь ли, милостивый государь мой, обратиться к вам с разговором приличным? [9, с.26]. – **Ниҳоят** вай рост ба Раскольников диққаткорона чашм дӯхту бо овози баланд ва бо оҳанги қатъӣ гуфт:

- Ҷаноби муҳтарам, агар ба шумо малол наояд, ман мехостам барои суҳбати муаддабона кардан ба шумо мурочиат намоям [10, с.15].

3. Вот вы знаете, **например**, заранее и досконально что сей человек, сей благонамереннейший и наиполезнейший гражданин, ни за что вам денег не даст, ибо зачем, спрошу я, он даст? [9, с.27].

– Ана, **масалан шумо**, пешакӣ медонед, нағз медонед, ки фалон кас, фалон гражданини накӯкортарин ва хайрхоҳтарин ба ҳеҷ вачҳ ба шумо пул қарз намедиҳад, чунки вай барои чӣ бояд пул қарз диҳад? [10, с.17].

4. Раскольников не привык к толпе и, как уже сказано, бежал всякого общества, **особенно** в последнее время [9,с.24]. – Раскольников ба издиҳом одат накарда буд, ва чунон ки дар боло гуфта гузаштем, аз ҳама гуна ҷамъият **алалхусус** вақтҳои охир канорачӯй мекардагӣ шуда буд [10, с.13].

5. Полтора года уже будет назад, как очутились мы, **наконец**, после странствий и многочисленных бедствий, в сей великолепной и украшенной многочисленными памятниками столице [9,с.27]. Якуним сол мешавад, ки мо **ниҳоят**, баъди сарсониҳою саргардониҳои зиёде аз азобу машаққатҳои сахте ба ин пойтахти пуршукӯҳи бо ҳайкалҳои ёдгорӣ зинатёфта афтода мондем [10, с.21].

В примерах с вводными словами, **кстати, наконец, например**, **особенно** произведён подбор эквивалентов **дарвоқеъ, ниҳоят, масалан, алалхусус,** которые обеспечивают полную адекватность передачи данных единиц.

6. Сам всегда уважал образованность, соединенную с сердечными чувствами, и, **кроме того,** состою титулярным советником [9,с.26]. – Худи ман нисбат ба соҳибмаърифатие, ки бо соҳибдилӣ пайваста бошад, ҳамеша эҳтироми комил доштам. **Ҳаминашро боят бигӯям**, ки ман мушовири соҳибунвон ҳастам [10, с.15].

Из последнего приведённого примера данной классификации видно, что вводное слово **кроме того** в таджикском языке выражено вводным предложением **ҳаминашро боят бигӯям,** которое по составу резко отличается, но вполне равнозначно передаёт семантику предложения.

V. Многие вводные слова и словосочетания указывают на приемы и способы оформления мыслей, на экспрессивный характер высказывания: *словом, одним словом, короче говоря, вообще говоря, иначе говоря, так сказать, другими словами, лучше сказать, грубо выражаясь, мягко выражаясь, по правде говоря, между нами говоря, смешно сказать, сказать по совести* и др. Например:

1. Но скоро он впал как бы в глубокую задумчивость, даже **вернее сказать,** как бы в какое-то забытьё, и пошёл уже не замечая окружающего, да и не желая его замечать [9, с.18]. – Аммо дере нагузашта ӯ гӯё ба хаёлу андешаҳои чуқуре фурӯ рафт, **аниқтараш**, ҳатто гӯё ба як навъ ҳолати мадҳушӣ афтод ва ба давру пеши худ нимнигоҳе накарда, ҳатто ба давру пешаш нигоҳ кардан ҳам нахоста, ба роҳаш давом кард [10, с.5-6].

2. А между тем... о, если б она пожалела меня! Милостивый государь, милостивый государь надобно же, чтоб у всякого человека было хоть одно такое место, где бы его пожалели [9, с.27]! – **Аммо** ... кошкӣ дили вай ба ман месӯхту раҳмаш меомад! Ҷаноби мӯҳтарам, ҷаноби мӯҳтарам, охир ҳар як кас боят лоақал ҳамин хел даргоҳе дошта бошад, ки дар он ҷо ба вай раҳм кунанду дилашон ба вай сӯзад [10, с.19].

3. Короче, несмотря на доброе и благородное обращение Марфы Петровны, супруги господина Свидригайлова, и всех домашних, Дунечке было очень тяжело, особенно когда господин Свидригайлов находился, по старой полковой привычке своей, под влиянием Бахуса [9, с.38]. – **Алқисса,** ба муомилаи нағзу оличанобонаи ҳамсари ҷаноби Свидригайлов - Марфа Петровна ва ҳамаи аҳли хонадон нигоҳ накарда Дунечка бисьёр азоб мекашад, алалхусус вақте ки ҷаноби Свидригайлов аз рӯйи одати куҳнаи дар полк пайдо кардааш маст мешуд, Дунечка чӣ кор кардани худро намедонист [10, с.39].

Вводные конструкции **вернее сказать и короче** переданы на таджикский язык подбором эквивалентов **аниқтараш и алқисс,** что соответствует по семантике**,** а вводная конструкция **а между тем** союзом **аммо,** который лексически не совпадает**,** но содержание предложения передаётся адекватно.

VI. Также существует ряд вводных слов и словосочетаний, указывающих на источник сообщаемого: *по словам, по сообщению, по мнению, по слухам, по сведениям, по-моему, по-твоему* и т.п., *дескать, мол, по моим расчетам, с точки зрения, как известно* и др.

1. Теперь же обращусь к вам, милостивый государь мой, сам от себя вопросом приватным: много ли может, **по-вашему**, бедная, но честная девица честным трудом заработать?... [9, с.29] – Акнун ман ба шумо мурочиат мекунам, ҷаноби мӯҳтарми ман, **бемалол бошад**, ба ҳамин саволи ғайрирасмии ман ҷавоб медод: **ба хаёли шумо,** духтари камбағал, вале ҳалолу пок бо меҳнати ҳалолаш чӣ қадар пул ёфта метавонад?... [10, с.22].

2. Петр Петрович встретил ее «ласково и вежливо», **впрочем**, с некоторым оттенком какой-то веселой фамильярности, приличной, впрочем, такому почтенному и солидному человеку, как он, в отношении такого юного и в некотором смысле интересного существа [9, с.213]. - Пётр Петрович ӯро бо “меҳрубонӣ ва хуш” пазироӣ кард, дар ин дам дар чеҳраи ӯ як навъ ифодаи бетакаллуфии шӯх падид омада буд ва ба фикри Пётр Петрович ин ифодаи чеҳра ба ӯ барин як шахси мӯътабарубосалобат дар аснои дучор шудан бо ин гуна духтари ҷавону ба як маънӣ хеле ҷолиб комилан муносиб буд [10, с.437].

3. - Ну, продолжай же, - сказал Зосимов, - что дальше?

- Да что дальше? Только что он увидал серьги, как тотчас же, забыв и квартиру, и Митьку, схватил шапку и побежал к Душкину и, получил от него рубль, а ему соврал, что нашел на панели, и тотчас же загулял [9, с.87]. - Канӣ, давомашро шунавем, - гуфт Зосимов, - баъд чӣ шуд?

- Баъд чӣ мешуд? Ҳалқаро дидан замон ҳам квартира ва ҳам Митькаро ба тамом фаромӯш мекунаду телпакашро чанг зада гирифта ба пеши Душкин тохта меравад ва, **чунон ки ман нав гуфтам**, аз вай як сӯм мегирад, ин пулро аз роҳи пиёдагард ёфтам мегӯяд ва ба ин пул айшу нӯш мекунад [10, с.166].

Вводные единицы **по-вашему** и **по мнению Петра Петровича** переведены на таджикский язык эквивалентами **ба хаёли шумо** и **ба фикри Пётр Петрович,** но во втором случае вводная конструкция **ба фикри Пётр Петрович** в предложении не обособлена. В третьем примере данной классификации вводное слово **как известно** выражено **чунон ки ман нав гуфтам,** где ключевую роль играет предлог **чунон ки.** Обе конструкции и в русском и в таджикском языках указывают на источник сообщения и по семантике полностью совпадают. Следует также констатировать, что в определённых случаях в тексте перевода можно обнаружить вводные слова, в то время как в данном контексте оригинала таковые отсутствуют. Об этом свидетельствуют примеры 1 и 3 данной группы.

VII. Особую группу составляют вводные слова и словосочетания, обращенные к собеседнику или к читателю с целью привлечь его внимание к сообщаемому, внушить определенное отношение к излагаемым фактам: *видишь (ли), видите (ли), понимаешь (ли), понимаете (ли), пойми, поймите, вообразите себе, извините, простите, пожалуйста, сделайте милость, помнишь (ли), помните (ли), помилуйте, послушайте, согласитесь, заметьте себе, позвольте* и др.

1. Позвольте, молодой человек: можете ли вы. . . Но нет, изъяснить сильнее и изобразительнее: не можете ли вы, а осмелитесь ли вы, взирая в сей час на меня, сказать утвердительно, что я не свинья? [9,с.27]. – **Лутфан**, ба ҳамин суол ҷавоб диҳед, йигит: оё шумо метавонед, оё шумо ҷуръат доред, ки ҳозир ба ман нигариста гӯед, ки ман ҳайвонам? [10,с.18].

2. Позвольте ещё вас спросить, так, хотя бы в виде простого любовьпства: изволили вы ночевать на Неве, на сенних барках [9, с.26].

– Агар иҷозат диҳед, аз шумо боз як чиз пурсам. Лоақал аз рӯйи кунҷковии муқаррарӣ: оё шумо ягон вақт дар дарьёи Нева дар киштии хошоккашон хобида будед [10, с.16].

3. Такова уж черта моя! **Знаете ли, знаете ли**, государь мой, что я даже чулки её пропил? Не башмаки-с, либо это хотя сколько-нибудь походило бы на порядок вещей, а чулки, чулки её пропил-с! [9, с.28]. – Хислати ман ҳамин аст! **Оё шумо медонед, шумо медонед**, алоҳазратам, ки ман ҳатто чӯроби вайро фурӯхта арақ, задам? Пойафзолашро не, агар пойафзол мебуд, он қадар алам намекард, чунки пойафзол қимматтар меистад, ман чӯробашро, чӯробашро фурӯхта арақ задам [10, с.19].

4. **Понимаете ли, понимаете ли вы,** милостивый государь, что значит, когда уже некуда больше идти? Нет! Этого вы не понимаете... [9, с.28]. – **Шумо мефаҳмед, оё шумо мефаҳмед,** ҷаноби мӯҳтарам, илоҷи дигар чӣ маънӣ дорад? Не! Шумо инро ҳанӯз намефаҳмед... [10, с.21].

В примерах данной группы вводное слово **позвольте** в одном предложении передано предложением **агар иҷозат диҳед**, что вполне эквивалентно, но во втором предложении вводным словом **лутфан,** который переводится на русский язык как **пожалуйста**, что автором перевода предпринято во избежание повтора. Думаю, что для читателя это не столь заметно. Далее, вводные конструкции **знаете ли, знаете ли** и **понимаете ли, понимаете ли вы** переведены подбором эквивалентов **оё шумо медонед, шумо медонед** и **шумо мефаҳмед, оё шумо мефаҳмед,** которые адекватно передают семантику данных конструкций.

Таким образом, мы рассмотрели некоторые семантические группы вводных слов, использованных в произведении Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание». Анализ показал, что наиболее употребительными в произведении «Преступление и наказание» являются вводные слова с модальным значением, выражающие оценку говорящим степени достоверности сообщаемого.

Относительно средств передачи русских вводных слов романа «Преступление и наказание» на таджикский язык следует отметить, что самым продуктивным способом оказался подбор эквивалентных языковых соответствий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. Русский язык. Теория: учебник для 5 – 9 классов образовательных учебных заведений / В.В. Бабайцева, Л.Д. Чеснокова. – М.: Просвещение, 1992. - 203 с.
2. Бабайцева В.В. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация: Учебник для вузов / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. - М., 1981. - 142 с.
3. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики / В.А. Богородицкий. - М., 1935. - 240 с.
4. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев.- М., 1959. – 624 с.
5. Валгина Н.С. Современный русский язык: учебник [Электронный ресурс] / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина; МГУП. http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook107/01/part-174.htm#i11662 (дата обращения 18.01.2014)
6. Вакурова О.Ф. Русский язык: большой справочник для школьников и поступающих в вузы / О.Ф. Вакурова и др. – 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007. – 106 с.
7. Грамматика современного таджикского литературного языка. - Душанбе: Дониш, 1989. - 224 с.
8. Достоевский Ф.М. Д 70 Избранные сочинения / Ф.М. Достоевский: редкол.: Г. Беленький, П. Николаев; сост., вступ. статья, примеч. Н. Якушина. - М.: Худож. лит., 1990. - 606 с.
9. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом. - 3-е изд. / Ф.М. Достоевский - М.: Дет. лит., 1981. – 400 с.
10. Достоевский, Ф.М. Ҷиноят ва ҷазо; Роман, Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (тарҷ. Шамсӣ Собир) / Ф.М. Достоевский. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 656 с.
11. Разумовская М.М. Русский язык. 8 класс: учебник для общеобразовательных учреждений / М.М. Разумовская и др. - М.: Дрофа, 2008. - 124 с.
12. Селезнева Л.Б. Русский язык. Орфография и пунктуация. Обобщающие алгоритмы и упражнения: учебное пособие / Л.Б. Селезнева. - М.: Дрофа, 2006. – 279 с.

ОИД БА ТОБИШҲОИ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНИ РУСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (дар мисоли матни бадеӣ)

Мақола ба таҳлили маънои калимаҳои туфайлӣ дар забони русӣ ва муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Муаллиф бо истифода аз мисолҳои калимаҳои туфайлии асари Ф.М. Достоевский "Преступление и наказание" (Ҷиноят ва ҷазо) ва тарҷумаи тоҷикии он тобишҳои маънои асосии калимаҳои туфайлӣ дар забони русӣ ва ҳусни баргардони онҳоро ба забони тоҷикӣ таҳлил намудааст. Дар мақола якчанд таърифи олимони забоншинос оид ба калимаҳои туфайлӣ оварда шудааст, ки аз гуногун будани назари онҳо нисбат ба мафҳуми мазкур шаҳодат медиҳад. Ба таснифоти пешниҳодкардаи Н.С. Валгина такя намуда, муаллиф гурӯҳҳои маънои калимаҳои туфайлии забони русиро баён менамояд. Аз романи номбурда мисол оварда, воситаҳои баргардон намудани онҳоро ба забони тоҷикӣ аз матни тоҷикии роман нишон медиҳад. Муаллиф дар мисолҳои овардашуда калимаҳои туфайлиро дарёфт намуда, муодилҳои онҳоро дар матни тарҷума нишон медиҳад, мақоми онҳоро муайян менамояд ва асосҳои истифодаи онҳоро аз тарафи тарҷумон баён месозад.

Калидвожаҳо: калимаҳои туфайлӣ, муодил, матни бадеӣ, услубшиносӣ, фразеология, маъношиносӣ, методҳои муқоисавӣ, гурӯҳҳои семантикӣ, таъриф, мавқеи автономӣ, муносибати субъективӣ, боварӣ, тахмину гумон, шубҳаву гумон.

О СЕМАНТИКЕ ВВОДНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СООТВЕТСТВИЯХ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (на примере художественного текста)

Статья посвящена семантическому анализу вводных слов в русском языке и их соответствиям в таджикском языке. Автором проведён анализ основных семантических групп вводных слов в русском языке и эффективности способов их передачи на таджикский язык, с использованием примеров вводных слов, использованных в произведении Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и их переводов на таджикский язык. Приведены определения учёных-языковедов касательно вводных слов, в которых прослеживается их разнообразный подход к данному понятию. Опираясь на классификацию, предложенную Н.С. Валгиной, автор перечисляет семантические группы вводных слов, приводит примеры из романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и средства их передачи на таджикский язык из таджикского текста романа «Ҷиноят ва ҷазо». Выделяя вводные слова из приведённых примеров, автор находит их соответствия в тексте перевода, определяет их статус в таджикском языке и раскрывает причину их использования переводчиком.

Ключевые слова: вводные слова, соответствие, художественный текст, стилистика, фразеология, семасиология, методы сопоставления, семантические группы, определение, автономная позиция, субъективное отношение, уверенность, предположение, сомнение.

ON THE SEMANTICS OF PARENTHESIS IN THE RUSSIAN LANGUAGE AND THEIR EQUIVALENCE IN THE TAJIKI LANGUAGE (based upon fiction text)

The article deals with the semantic analysis of parenthesis in the Russian Language and their equivalence in the Tajiki Language. The author has conducted an analysis of the semantic groups of parenthesis and efficiency of their translation into the Tajiki Language by using examples from "Crime and Punishment" by Fyodor M. Dostoevskiy and its Tajiki version. The author has also given the view of linguists regarding the parenthesis who have different approaches to the issue in question. Based upon classification by N.S. Valgina, the author lists semantic groups of parenthesis, gives examples from the mentioned novel and analyzes the translations into Tajiki. By selecting parenthesis examples from the sentences, the author finds their equivalence in the translation text, defines their status in the Tajiki Language and justifies the use of translation procedures. The author also analyzes the translation of the sentences with the parentheses from Russian into Tajiki.

Key words: parenthesis, equivalence, fiction text, stylistics, phraseology, semasiology, comparative methods, semantic groups, definition, autonomous position, subjective attitude, confidence, assumption, doubt.

Сведения об авторе: ***Ходжаматов Бахтиёр Давлатджонович*** – Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода, старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: **bakhtiyor.hojatov@gmail.com.** Тел.: **(+992) 907-42-42-87**

Information about the author: ***Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich*** - Tajik State Institute of Languages named after S.Ulughzoda, senior lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Translation theory. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. E-mail: **bakhtiyor.hojatov@gmail.com.** Tel.: **907-42-42-87**

УДК: 811.21/.22-56:811.111.:82

БЕССОЮЗНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

(на материале таджикского и английского языков)

Салохиддинов В.Ю.
Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Языковой сферой являются разговорная речь, язык художественной литературы и функциональные стили: научный, деловой и публицистический. Необходимость выделения этих трех больших сфер языка обоснована Д.Н. Шмелевым, который показал особую языковую организацию каждой из сфер. Языковые сферы различаются не только тем, что каждая из них имеет свои специфические средства, сколько тем, что они по-разному используют «общие средства».

«Было бы, очевидно, не совсем правильно, - пишет Д.Н. Шмелев, - представить соответствующие разновидности как какие-либо концентрические круги или как секторы одного круга, центральную часть которого занимают «нейтральные» языковые средства, общие для всех типов речи, периферия же которого разделена между секторами [Шмелев, 1977, 39]. Такое представление, отмечает Е.Н. Ширяев, помимо всего прочего, противоречило бы представлению о единстве литературного языка, несомненно присутствующего в сознании говорящих [Ширяев, 1986, 115]. Языковые средства, конечно, неравномерно распределены между различными типами речи. Однако специфические для каждого из них единицы не образуют в основной своей массе каких-либо синонимических конструкций, которые можно было бы сопоставить друг с другом.

Литературный язык, по-видимому, с большим основанием мог бы быть представлен как такой круг, который в зависимости от функциональной направленности речи смещается в разные плоскости, при разных смещениях отдельные его части выступают на первый план, некоторые другие – отходят в тень. Функциональные разновидности тогда – это разные проекции единого круга в трехмерном пространстве [Шмелев, 1977, 39].В данной статье будут рассмотрены бессоюзные сложные предложения в поэтическом стихотворном языке на материале таджикского и английского языков.

Многими исследователями отмечено, что стихотворная поэтическая речь и разговорная речь имеют много общего в своем строении [Ревзина, 1987, 12]. Постулируя близость структуры поэтического синтаксиса и разговорной речи, О.Г. Ревзина подчеркивает, что разговорные явления в поэтическом синтаксисе не заимствуются

прямо, а существенно модифицируются и, что особенно важно, эти конструкции в поэтическом синтаксисе имеют особые функции [Ревзина, 1987, 19].Таким образом, уже имеющиеся исследования о взаимоотношениях поэтического и разговорного синтаксиса позволяют думать, что стихотворный поэтический язык может особым «творческим» образом использовать разговорную речь, переосмысляя ее для своих целей. Широкое использование в поэтическом языке разговорных структур – это не инкрустация текстов разговорными элементами (как это бывает в авторском повествовании), тем более это не имитации разговорности (как это бывает в речи персонажей), это принципиально иная ориентация на разговорную речь. Поэтический язык осваивает для своих целей те богатые структурно-семантические потенции, которые заложены в системе разговорной речи.

Бессоюзные сложные предложения – одна из наиболее регулярных разговорных категорий в стихотворном поэтическом синтаксисе, они широко представлены как в таджикской, так и в английской поэзии разных эпох и направлений.В области бессоюзных сложных предложений стихотворный поэтический язык в полной мере обнаруживает общие закономерности взаимосвязей с разговорной речью. Характерны два пути развития системы бессоюзных сложных предложений разговорной речи в поэтических текстах.

Интонационная незавершенность непоследней предикативной конструкции в бессоюзном сложном предложении – это, как уже было отмечено, синтаксическое средство с смысловыми отношениями между предикативными конструкциями в лексико- семантическом содержании предикативных конструкций. Говоря о предикативной конструкции, следует заметить, что она представляет собой синкатегорематичность. Поскольку предикат лишен собственной референции в высказывании, поскольку он подразумевает наличие предметных знаков, через посредство которых он получает референцию и тем самым актуализируется, то предикативное слово становится грамматическим средством организации предложения. Предикативное понятие заключает в себе намек на своего будущего обладателя в предложении, на так называемые «пустые клетки» или «места», и это обстоятельство делает его предикатором, то есть формальным средством организации пропозиции, средством кадрирования содержания сознания, расчленения его на ряд пропозиций. В этом смысле можно говорить о некоторой синкатегорематичности предиката. Как и синкатегорематичные средства, предикат несет в себе элементы фразовой связи, но здесь синкатегорематичность выступает в тесной связи с автосемантичностью. Предикат – это не только оператор, но также обладающее интенсионалом обозначение определенного объекта. Непременным условием использования формы бессоюзного сложного предложения в разговорной речи является следующее: нужные смысловые отношения должны легко, без всяких усилий, обнаруживаться говорящими. В поэтическом языке сигнал поиска смысловых отношений между предикативными конструкциями, обозначаемый на письме тире или двоеточием, может быть поставлен и между такими по содержанию предикативными конструкциями, отношения между которыми далеко не очевидны. Поэт хочет, чтобы читатель обнаружил не тривиальные, а часто неожиданные для «здравого обыденного смысла» отношения, а поскольку это требует особых языковых усилий, то решается и задача привлечь особое внимание читателя к «поэтическому строю мысли». Обратимся к примерам. В английском языке:

I won't beg for your love: it's laid
Safely to rest, let the earth settle. . .
Don't expect my jealous letters
Pouring in to plague your bride. (John Keats) –
Я не любви твоей прошу.
Она теперь в надежном месте.
Поверь, что я твоей невесте
Ревнивых писем не пишу.

Только двоеточие на письме позволяет читателю осмыслить предикативную конструкцию второй строфы как причинную: *I won't beg for your love: it's laid Safely to rest, let the earth settle – я не любви твоей прошу, потому что она теперь в надежном месте.*

Семантика данных в строфе предикативных конструкций сама по себе при опоре на наше обыденное сознание ничего не дает для осмысления отношений как причинных, и тол ько поставленное поэтом двоеточие позволяет преодолеть обыденность сознания и проникнуть в поэтический смысл данного бессоюзного сложного предложения. Этому в значительной мере способствует и поэтический контекст стихотворения в целом.

Приведем еще примеры:
But let me, nevertheless, advise you:
Give her my poems to read in bed,
Give her my portraits to keep — it's wise to
Be kind like that when newly-wed [John Keats] –
Но мудрые прими советы:
Дай ей читать мои стихи,
Дай ей хранить мои портреты,—
Ведь так любезны женихи!

В данном четверостишии вторая предикативная конст рукция – пояснительная, а четвертая – причинная.

Далее приведем примеры на материале таджикского языка:

Чу бишнид гуфторҳои дурушт,
Сари пурдилон зуд бин муд пушт.
Ниҳон кард аз ӯ рӯю чизе нагуфт,
Ачаб монд аз он гуфтаҳои нуҳуфт.
Зи боло задаш тунд як пушти даст,
Бияфкандаш, омад б а ҷои нишаст.
Басе кард андешаҳои дароз,
Зи ҳар гунае кард пайкор соз.
Бубаст а з паи кина он гаҳ камар,
Нигоҳ аз сари сарварӣ точи зар [Фирдавсӣ, Шоҳнома, 2, 287 - 288] –
Как услыхал Сухраб ответ такой,
К хаджиру повернулся он спиной.
Скрыл от него лицо свое сурово
И больше не сказал ему ни слова.
Ударил кисти тыльной стороной,
Сбил с ног его, в шатер вернулся свой.
Один там, ночи пасмурной угрюмей,
Он долго предавался некой думе.
И встал и препоясался на бой,
Снял с головы венец он золотой [перевод В. Державина, 191].

В данном отрывке из “ Шахнаме” А. Фирдоуси, смысловые отношения между частями бессоюзного сложного предложения следующие: 1) уступительное; 2) соединительное; 3) перечислительное.

Таким образом, в стихотворном поэтическом языке интонация как синтаксическое средство формы бессоюзного сложного предложения обладает более широкими, чем в разговорной речи, возможностями: в поэтическом языке интонационными средствами активизируются как смысловые отношения, очевидным образом заложенные в лексико-семантическом содержании связываемых предикативных конструкций, так и смысловые отношения, не вытекающие очевидным образом из содержания предикативных конструкций, а базирующиеся достаточно сложным образом на общем поэтическом смысле произведения. Поэтический язык, используя форму бессоюзного сложного предложения разговорной речи, развивает ее для своих поэтических целей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ротанова Л.Ф. Методика современного грамматического анализа английского предложения: учебное пособие: [для студентов языковых высших учебных заведений] / Л.Ф. Ротанова. - Москва: Флинта: Наука, 2011. - 107 с.
2. Семенюк Н.Н. Развитие сложного предложения в немецком языке XII - XVIII вв. / Н.Н. Семенюк. - Москва - Калуга: Эйдос, 2010. - 167 с.
3. Сложное предложение в системе других синтаксических категорий: межвузовский сборник научных трудов. - Ленинград: [б. и.], 1984. - 132 с.
4. Юдакин А.П. Развитие структуры предложения в связи с развитием структуры мысли / А.П. Юдакин. - Москва: ЛИБРОКОМ, 2011]. - 168 с.
5. Черемисина М.И. Очерки по теории сложного предложения / М.И. Черемисина. - М: URSS: [ЛИБРОКОМ, 2010]. - 220 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК ДАР ЗАБОНИ АДАБИЁТИ БАДЕӢ
(дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Дар мақолаи мазкур муаллиф қонунияти истифодабарии нутқи гуфтугӯиро дар забони адабиёти бадеӣ (нутқи бадеӣ) дар асоси маводи забонҳои гуногунтаркиб таҳқиқ намудааст. Аз ҷумла қайд мегардад, ки ин қонуният асосан бо гузоришҳои эстетикии муаллиф муайян карда шуда, аз хусусиятҳои умумии ин ва ё он самти адабӣ вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: нутқи шеърӣ, конструксияи хабарӣ, забони тоҷикӣ, фардияти муаллифӣ, ҷумлаи мураккаби бепайвандак.

БЕССОЮЗНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
(на материале таджикского и английского языков)

В данной статье автор исследует закономерность использования разговорной речи в языке художественной литературы (в поэтической речи) на материале разноструктурных языков. В частности отмечается, что данная закономерность определяется главным образом эстетическими установками автора, зависит от общих особенностей того или иного литературного направления.

Ключевые слова: поэтическая речь, предикативная конструкция, таджикский язык, авторская индивидуальность, бессоюзное сложное предложение.

UNKNOWN COMPLEX SUGGESTIONS IN THE LANGUAGE OF FICTION
(based on Tajik and English)

In this article, the author explores the pattern of using colloquial speech in the language of fiction (in poetic speech) based on the material of different structural languages. In particular, it is noted that this pattern is determined mainly by the aesthetic preferences of the author, depends on the general features of a particular literary direction.

Key words: poetic speech, predicative construction, Tajik language, author's personality, unionless compound sentence.

Сведения об авторе: ***Салохиддинов Восиф Юсуфалиевич*** - Институт государственного управления при Президенте РТ, кандидат филологических наук, начальник управления наук, инноваций и международных отношений. Тел.: **(+992) 93-505-46-86**

Information about the author: ***Salokhiddinov Vosif Yusufalievich*** - Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tatarstan, candidate of philological sciences, head of the department of sciences, innovations and international relations. Tel .: **(+992) 93-505-46-86**

УДК: 891.550

АКАДЕМИК А.МИРЗОЕВ – ИФТИХОРИ МИЛЛАТ

Р.Раҳмонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абдулғанӣ Мирзоев (1908-1976) дарвоқеъ олими доно ва донишманди тавоно буд. Вақтро ғанимат мешумурд ва дигаронро низ талқин менамуд, ки умри хешро бехуда нагузаронанд. Ин олими пухтакор то охирин лаҳзаи умраш қаламро аз даст нагузошт. Фақат дар ёди рушди фарҳанги миллат ва кишвар буд.

Профессор А.Афсаҳзод, ки яке аз шогирдони содиқи ин фозили фарзона буд бо муҳаббат аз заҳматҳои эшон ёдовар шуда, ишорат бар он намудааст, ки бо вуҷуди бемории хеле вазнин то охирин лаҳзаи умр кор мекард. Ба гуфти эшон дар яке аз рӯзҳои дар бемористон хоб будани ин донишманди пуркор шогирдон ба аёдаташ мераванд, ки ӯ он лаҳзаро ба ёд оварда навиштааст: «Хилъати сафед пӯшида, ба ошёнаи дувум баромадем ва бо эҳсосоти мутақобил дари палатаи 18-ро кӯфтем. «Марҳамат» садои заифе шунида шуд. Дарро кушодем. Ба чашмони худ бовар намекардем. Гӯё бемористон набуду коргоҳи олим буд. Ҳама ҷоро китоб, парвандаҳои дастнависдор, варақҳои нонавишта гирифта буд. Дар болои як мизча чойник ва рӯзномаҳои нав меистод. Бо арзи салом ва ибораи «Домулло бахайр» хомӯшона ба ӯ нигаристем. Бемор моро шинонда, аз касалӣ ҳарфе накушода, супурд, ки таҳрир ва баъди мошинка хондани ду кори дар ин ҷо анҷомдодаашро ба уҳда гирем. Инҳо рисолаҳои «Амир Хусрави Деҳлавӣ ва мақоми ӯ» ва матни «Таърихча»-и Аҳмади Дониш буданд» [ниг.: 2, с.69].

Бале, ӯ ба гуфти ҳамкорону шогирдонаш ҳамин гуна инсони пуркору пурхон, пурбору пурдон будааст. Нимаи аввали садаи XX, ки академик А.Мирзоев зиндагӣ мекард, бисёр пурталотум буд. Дар саросари ҷаҳон воқеаҳои даҳшатбор гузашт, аз ҷумла ду ҷанги ҷаҳонӣ. Он солҳо барои ояндаи тоҷикон ва Тоҷикистон сарнавиштсоз буд… соҳиб шудан ба забон ва кишвари худ… Маҳви бесаводӣ… Созандагии солҳои сиюм… Шаклгирии илму маориф дар Тоҷикистон… Ҷанги Ҷаҳонии Дуюм… Бозсозии баъд аз ҷанг… Охири солҳои чил ва панҷоҳум ташкили муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ дар Тоҷикистон ва ғайра.

А.Мирзоев, чун шахси миллатдӯст аз вақте ки қалам ба даст гирифту андешаи худро менавиштагӣ шуд, то охирин лаҳзаҳои умраш қаламро аз даст нагузошт. Ҳар он чизи арзишмандеро, ки бо ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии тоҷикон вобаста буд, фидокорона дастгирӣ кард, мақолаҳо навишт, рисолаҳо таълиф намуд, шогирдонаш ва ҳамкоронашро низ ба ҳамин роҳ равон намуд.

Дар солҳои бистум рочеъ ба фарҳанги миллатҳои Осиёи Марказӣ баҳсҳо сурат мегирифт, баъзеҳо аз нодонӣ ва камдонишӣ ба мавҷудияти забони тоҷикии беш аз ҳазорсола санг меандохтанд. Дониставу надониста, беасос, миллатеро паст мезаданд ва миллати дигарро бузург нишон медоданд. Маълум аст, ки фарҳангдӯстон бо талошҳои устоди беназир Садриддин Айнӣ дар солҳои бистум барои пойдории забон, адабиёт ва фарҳанги миллии тоҷикон кӯшиш менамуданд, ки А.Мирзоеви 20-сола низ ба ин муборизаи фарҳангӣ бипайваст. Ӯ низ, бо имзои Абдулғанӣ, соли 1928 дар яке аз мақолаҳои худ зери унвони «Дар атрофи забони Бухоро ва аҳволи тоҷикони Қашқадарё» (рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх», 1928, 22 декабр) барои дифои забону фарҳанги худ бархост ва навишт: «Модоме ки масъалаи тоҷик ва ӯзбек будани забони аҳолии Бухоро дар саҳифаи матбуот нашр гардид, хусусан мақолаи рафиқ Муҳиддинуфро, ки дар шумораи «Раҳбари дониш» дида шуд, ҳақиқатан маълум мешавад, ки аҳолии Бухоро тамоман тоҷик буда, ба сабаби фикри баъзе одамон ӯзбек номида шудааст.

Чунки нависандаи мақола рафиқ Муҳиддинуф аз миллати тоҷик будани аҳолии Бухоро ба далелҳои таърихӣ ва чиҳатҳои асосноқ исбот намудааст, ки онҳо тамоман тоҷик буда, ба забони тоҷикӣ сухан мекунанд ва бисёрии онҳо забони ӯзбекиро мутлақо намефаҳманд» [1, с. 322].

Абдулғании миллатдӯст ин мақоларо дар асоси дидаҳо ва мушоҳидаҳои дақиқи бевоситаи худ бо муҳаббат навиштааст. Мақсад аз навиштаи ӯ ҳақиқатро гуфтан будааст. Ӯ гуфтааст, ки «дар вақтҳои охир гузарам ба шаҳри Бухоро афтод ва кӯчаҳои Бухороро сайр намудам…», «инчунин ба якчанд мактабҳо рафта, дар вақти дарсдиҳии муаллимон санҷида назар намудам». Мувофиқи навиштааш Абдулғанӣ ба кумитаи иҷроия меравад, «ба корҳои савдо ва муомилаи лафзӣ» назар меандозад, бо мардум мулоқот менамояд, ёдовар мешавад, ки «баъзе одамони куҳансол низ тоҷик буданашонро ба далелу таърихҳо исбот мекунанд, ки Бухоро дар вақтҳои гузашта ҳам маркази тоҷикон аст» ва баъдан афсӯс мехӯрад, ки чаро «комиссари маориф», «идораҳои боло ин аҳволро медонанду мефаҳманд, чаро чораи қатъӣ намебинанд?!» [1, с.322-325].

А.Мирзоев дар он синни ҷавонӣ воқеиятро навишт, аз тариқи мақолаи худ барои баркарор намудани адолат нисбати забон ва миллати худ талош кард. Дар идомаи ҳамон мақола рочеъ ба тоҷикони вилояти Қашқадарё низ мулоҳизаҳои хешро иброз намуд. Ӯ гуфтааст, ки «баъзе комиссияи ташвиқот тоҷиконро ба Тоҷикистон муҳоҷир мекардаанд гуфта баъзе суханҳои хомро исбот намуданд. Аз ин сабаб бисёр тоҷикони Қашқадарё аз нодониву аз тарс миллаташонро ӯзбек номида буданд. Ҳатто худам, ки дар корҳои идоравӣ хидмат мекардам, то соли 27 (1927 – Р.Р.) ҳар кас пурсад миллатамро ӯзбек меномидам» [1, с. 326].

Бале, аз садҳо навиштаҳо ва одамони воқеӣ медонем, ки, мутаассифона, дар он солҳо ин гуна ҳодисаҳо хеле зиёд буданд. Ҳанӯз ҳам ҳастанд, вале фақат шахси ошиқи миллату кишвар ба дифои мантиқии нуқсонҳо, бо санадҳои илмӣ талош менамояд. Абдулғании ҷавон дар он мақола ба идомаи суханонаш ба таври мустанад ва одилона ишорат намудааст, ки соли 1926 аҳолии вилоят ба рӯйхат гирифта шуда, дар «85 қишлоқ ва 5298 нафар хоҷагӣ ва ҷамъ 21984 тоҷикон зиндагонӣ мекунанд, ки аксар аз инҳо ғайри забони модарии худ дигар забонро намедонанд» [1, с. 326].

Дар солҳои бисти садаи XX талошҳо барои тоҷик будан ва сохтани Тоҷикистон вуҷуд дошта бошад ҳам, на ҳар ҷавонмарди босаводи он солҳо ба умқи ин масъалаҳо сарфаҳм мерафт, на ҳар кас ба даст қалам гирифта воқеиятро менавишт. Дар ҳамин мақолааш А.Мирзоев беғаразона ба иззати касе нарасида ҳақиқати ҳолро баён доштааст ва дигаронро низ даъват ба он намудааст, ки барои ҳалли ин масъала кӯшиш намоянд, то дар натиҷаи ташкили мактаб ва нобуд нашудани забони тоҷикӣ дар канори миллатҳои дигар, тоҷикон низ ҷойгоҳи худро дошта бошанд. Ӯ дар охири ҳамон мақолааш навиштааст: «Бинобар ин лозим аст, ки ба зудӣ мактабҳои атрофи шаҳри Бухоро, ҳам қишлоққои тоҷикнишини Қашқадарё ба забони тоҷикӣ бурда шавад ва дар байни онҳо ҷамоаву районҳои тоҷикӣ ташкил кунонида, корҳояшонро ба забони модариашон бибаранд. Аз ин сабаб хоҳишмандам, ки хонандагони рӯзномаву нависандагон дар бораи ин масъала фикри худашонро дар саҳифаи матбуот нависанд ва касоне, ки то алҳол дар иҷрои ин масъала дармонӣ карда омадаанд, хаёли хоми онҳоро ошкор намоянд» [1, с. 328].

Дар солҳои 20-50 садаи XX тамоми бахшҳои илми тоҷик мувофиқи тақозои замон аз нав шакл мегирифт. Бархе аз ин илмҳо дар нимаи аввали садаи XX дар Тоҷикистон ҳанӯз шакл нагирифта буданд. Аз ҷумла илми фолклоршиносӣ. Агарчи дар охири солҳои бистум, баъд солҳои сиюму чилум маводи фолклорӣ гирдоварӣ ва нашр мешуд, вале то солҳои панҷоҳум оид ба масъалаҳои фолклоршиносӣ ягон рисолаи илмӣ бахшида ба ин ё он жанри адабиёти гуфторӣ таълиф нашуда буд. Ин донишманди пуркор ҳар холигоҳеро, ки дар илми филология медид, кӯшиш мекард, ки барои пур намудани он ба воситаи мақолае, рисолае ё машварате ҳиссаи худро гузорад.

То он замоне ки илми фолклоршиносии тоҷик шакл гирад, А.Мирзоев низ кӯшиш мекард, ки дар ин самт амалан ҳиссаи худро гузорад. Ӯро аз даврааи донишҷӯӣ дар шаҳри Ленинград ҳам забоншиносӣ, ҳам фолклоршиносӣ ва ҳам адабиётшиносӣ ҷалб намуда буд. Чунки устодони эшон академику профессорони маъруфу машҳури шарқшинос Н.Я.Марр, И.И.Мешанинов, И.Ю.Крачковский, Е.Э.Бертелс, А.А.Фрейман, И.И.Зарубин, А.Н.Болдирев дар раванди дарсҳои худ аз забонҳои қадим, аз забони адабӣ, аз гӯйишҳо, аз матнҳои фолклорӣ, аз адабиёти классик мисолҳо меоварданд. Бархе аз онҳо бо гирдоварии матнҳои фолклори тоҷикон, эрониён ва гурӯҳи забонҳои помирӣ низ машғул буданд. Ба ин ҷиҳат А.Мирзоев дар солҳои сиюм ва чилум ҳамчун олими нозукбин ин холигоҳро то ҳадде пур кард ва дигаронро ба ин самт равон намуд. Ҳамчун сарвари пажӯҳишгоҳ баъзе пажӯҳандагонро роҳнамоӣ кард, то машғули гирдоварӣ ва нашри матнҳои фолклорӣ шаванд.

Барои пур намудани ин холигоҳ соли 1940 дар маҷаллаи «Шарқи сурх» мақолаҳои эшон роҷеъ ба эпоси қаҳрамонии халқи тоҷик Гӯрғулӣ (Гӯрӯғлӣ) мақолу зарбулмасалҳо ба нашр расид. Худи ҳамон сол китоби А.Мирзоев «Зарбулмасалҳои тоҷикӣ» (дар контекст), ки он 218 матнро дар бар мегирифт ва асосан аз асарҳои С.Айнӣ гирдоварӣ шуда буд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифт ва чоп шуд. Бо навиштаҳояш дар бораи рубоиёт ва сурудҳои «Шӯриши Восеъ», «Майда», «Асир афтодуме», «Ғарибӣ», шахсияти шоирони мардумӣ – Ҳикмат Ризо, Юсуф Вафо, жанрҳои латифа, афсона, зарбулмасал, чистон ва монанди ин дар мақолаҳо ва китобҳои дарсии мактаби миёна бо ҳаммуаллифии Р.Амонов ба хонандагон маълумот дода, барои омӯзиш ва пажӯҳиши фолклори тоҷикон ҳисса гузошт [ниг.: 4; 5; 6; 7; 8; 9].Баъдҳо таълифоти устод бо номҳои «Сталини мо (Маҷмӯаи ашъори шоирони халқӣ)» (1949), «Сайри таърихии «Калила ва Димна» (1949), «Дар бораи эҷодиёти Ҳикмат Ризо» (1950), «Фолклоршиносии тоҷик» (1951), «Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ» (1953) ба нашр расиданд, ки роҷеъ ба онҳо дар мақолаҳои А.Афсаҳзод, Р.Аҳмадов ва дигарон сухан гуфта шудааст [ниг.: 2; 3].

А.Мирзоев ҳар падидаи наверо, ки дар бораи забон, адабиёт ва фолклор ба мушоҳида мегирифт ва он барои илм муҳим буд, зуд дар бораи он андешаи худро баён сохта, шогирдон ва ҳамкоронро ташвиқ менамуд, ки ба он масъалаҳо таваҷҷуҳ намоянд. Ҳангоми бо диққат хондани ин ё он асари А.Мирзоев метавон пай бурд, ки ӯ дарвоқеъ пурмутолиа будааст. Бисёр мехондааст медонистааст.Мисоли одӣ ҳамон китоби «Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ» (1953) аст. Барои он ки ҳақиқати илмӣ равшан гардад, А.Мирзоев бо заҳмат ривоятҳои мардумиро оид ба Ибни Сино аз сарчашмаҳо гирд оварда, онҳоро бо нигоҳи илмӣ мавриди пажӯҳиш қарор медиҳад. Нахуст дар бораи шахсияти Ибни Сино, осори беназири ӯ дар фарҳанги башарӣ сухан гуфта, ба мақсади аслии худ наздик мешавад ва мегӯяд: «…Роли таълимоти Ибни Сино дар ҷараёни афкор, махсусан дар Шарқ ниҳоят дараҷа бузург будааст. Аз ин ҷост, ки дар байни халқҳои Осиёи Миёна, Эрон, Афғонистон, Шимоли Ҳиндустон ва Шарқи Наздик оид ба Ибни Сино таърихан хеле афсона ва ҳикоятҳо ба вуҷуд омадааст» [9,с.8].

Устод А.Мирзоев дар ин гуфтаи худ ду истилоҳро ба кор мебарад: «афсона» ва «ҳикоят». Дар он солҳо ҳанӯз жанрҳои фолклорӣ ба таври пурра муайян нашуда буданд. Аввалин китоби таълимӣ барои ғоибхонҳо зери унвони «Фолклори тоҷик» (1952) аз ҷониби Н.Маъсумӣ чоп шуда, маҳз дар он роҷеъ ба махсусияти баъзе жанрҳои фолклорӣ сухан гуфта шуда буд. Яъне, илми фолклоршиносии тоҷик оҳиста-оҳиста шакл мегирифт. Ба ин ҷиҳат А.Мирзоев ин ду истилоҳро (афсона ва ҳикоятро), ки баъдҳо ҳамчун жанр пазируфта

шудаанд, ба маънои луғавӣ ва классикӣ ба кор бурдааст. Яъне, нисбати нақлҳои тахайюлии бофтаву сохта, дар айни замон тарбиявию арзишманд, дар осори классикон истилоҳи «афсона»-ро ба кор мебурданд.Сипас, А.Мирзоев зарифона ва оқилона ба нуктаи дигар ишорат намудааст: «Лекин санҷида баромадани моҳияти тамоми ин ҳикоя ва афсонаҳо ниҳоятдараҷа душвор аст» [9,с.8]. Ба идомаи гуфтаҳояш муаллиф ишорат бар он менамояд, ки ин гуфтаҳои мардум дар ҳеч кишваре, ғайр аз чанд намуна, ба таври муфассал ҷамъ нашудааст. Зимнан ӯ ёдовар мешавад, ки ин навъ матнҳо дар китобҳо низ роҳ ёфтаанд, вале ба зиндагии Ибни Сино чӣ иртиботе доранд, таҳқиқ нашудаанд [9, с.9] ва баъдан муаллиф ба асли масъала наздик шуда, таъкид менамояд: «Аз ҳамин нуқтаи назар, мо мувофиқ донистем, ки ба шарафи ҷашни Ибни Сино ин рисолаи худро ба ҳамин мавзӯъ бахшем» [9, с.10].

Маълум аст, ки 1000-умин солгарди Ибни Сино соли 1952 ҷашн гирифта шуд. Пасон, А.Мирзоев ба нашри ин китоб иқдом намуда, ба пажӯҳиши ин навъ матнҳо машғул гардид. Эшон ин гуна матнҳоро, ки аз китоб ба китоб аз даҳон ба даҳон гузаштаанд, ба ду даста ҷудо кард: «Як қисми ин ҳикоятҳо ҳамон ҳикоятҳои афсонавии ба китобҳои воқеанигорӣ дохил шуда мебошанд, ки дар дигар мамлакатҳои «Шарқи исломӣ» ба вуҷуд омада, пас ба Осиё Миёна роҳ ёфтаанд. Қисми дигари ин ҳикоятҳои афсонавии ба китобҳои воқеанигорӣ дохилшуда онҳое ҳастанд, ки дар ватани худи Ибни Сино, яъне Осиёи Миёна ва Хуросон ба вуҷуд омадаанд» [9, с. 10].Ҳамин тавр, А.Мирзоев зимни баррасии ин навъ матнҳо истилоҳи «ҳикоятҳои афсонавӣ»-ро ба кор бурда, ба он ишорат намудааст, ки аксари ин навъ матнҳо бештар дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ оварда шудааст. Дар идомаи ин пажӯҳиши худ А.Мирзоев ба матнҳои гуфтории Восифӣ бештар таваҷҷуҳ карда, онҳоро бо диди мантиқӣ баррасӣ менамояд. Чунки ба гуфти эшон аксари ин матнҳо «аз тарафи ҳамватанони Ибни Сино ба вуҷуд оварда шудаанд» [9, с. 11].

Хушбахтона, имрӯз дар Ганҷинаи шуъбаи фолклори Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бойгониҳои Афғонистон ва Эрон теъдоде аз ин қабил нақлу ривоятҳо гирдоварӣ шудаанд. Намунаҳои дар бойгонии Шуъбаи фолклор буда, дар давоми солҳои тӯлонӣ аз шаҳру ноҳия ва деҳоти гуногун ва маҳалҳои тоҷикнишини Ҷумҳурии Ӯзбекистон – шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Тошканд, вилоятҳои Сурхандарё ва Қашқадарё гирдоварӣ шудааст. Қобили ёдоварист, ки аксарияти маводи дар Ганҷинаи фолклори тоҷик гирдомада тайи ду-се даҳсолаи охир тавассути чанд маҷмӯаи хурду калони фолклорӣ, аз қабили, «Ҳафт аллома» (1994), «Ҳакими мумтоз дар қиссаҳои дилнавоз» (2005) ва рӯзномаҳо ба табъ расидаанд. Гирдоварӣ ва нашри миқдоре аз ин асарҳо бо саъю кӯшиши устод С.Айнӣ, М.С.Андреев, В.Асрорӣ, А.Алимардонов, Ҷ.Додалишоев, Д.Обидов ва дигарон низ сурат гирифтааст.

Ҳамаи асарҳои А.Мирзоев бо заҳмат навишта шудааст. Дар ҳамаи онҳо ягон нуктаи арзишманди вобаста ба тамаддуни тоҷикон пажӯҳиш гардидааст. Ба хусус дар асарҳои калонҳаҷми академик А.Мирзоев ба мисли «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» (1947) ва «Биноӣ» (1957) масъалаҳои басҳталаб хеле оқилона ва одилона мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ӯ ҳеҷ гоҳ як миллатро аз миллати дигар боло нагузоштааст, балки ҳақиқатро бо далелҳои муътамад нишон додааст. Ин донишманди беҳамто то охири умр тамоми вазифаи худро содиқона иҷро намудааст: «…домулло Мирзоев дар давоми дуним моҳе, ки дар бемористон мехобид, бо тамоми хастӣ ба фаъолияти илмӣ, маъмурӣ ва ҷамъиятии худ идома дода, дигаронро низ ба корҳои хайр ҳидоят менамуд. Ҳар бор ба аёдати ӯ мерафтем, аз иродаи матин, ҳисси вазифашиносӣ ва қобилияти худсафаркунии ӯ қоил мешудем» [2, с.70].Тибқи ишорати А.Афсаҳзод устоди зиндаёд Наврӯзи соли 1976-ро бо ҳамкоронаш бо шодиву нишот гузаронидааст: «Ӯро дар арафаи Наврӯз ба хона ҷавоб доданд. Иди Наврӯзро дар институт бо ҳам гузаронидем. Домулло тамоми харҷи зиёфати аҳли институтро бардошт… Рӯйи мизро бо анвои неъматҳои баҳор, таъомҳои лазиз пур карда, онро бо ҳафтсин, аз ҷумла суманак ва гулҳо оро додем… Довталабон ҳар кадоме як шеъри пурраи наврӯзӣ, баҳория, ошиқона ва ё хамрия мехонданд… Он рӯз домулло чанд бор дар васфи шамъ шеър хонд. Худи ӯ ба шамъе мемонд, ки охирин нурҳояшро ба анҷумани дӯстон пошида, онҳоро ба кӯшиш, кор, зиндадилӣ ва дӯстӣ ҳидоят мекард» [2, с.70-71].Академик А.Мирзоев пас аз ҷашни Наврӯзи соли 1976 агарчи чанд бор дар бемористон бистарӣ буд, вале то охирин лаҳзаҳои умраш барои фарҳанги миллати тоҷик аз таҳти дил кор кард. Устоди зиндаёд то охирин рӯзҳои умраш, ки 19 август ба хок супориданд, фидокорона заҳмат кашид. Мисол: рӯзи 10-уми июни соли 1976 А.Афсаҳзодро ба наздаш даъват карда, мақолаеро медиҳад, ки ба нашр омода намояд ва мегӯяд: «ман касал гуфта бекор нишастан кори одами оқил не. Ягон зарра вақт набояд, ки беҳуда талаф шавад» [2, с.71]. Ба гуфти А.Афсаҳзод пас аз чор рӯзи ин дидор: «Домулло Мирзоев ба институт омада, як маҷлиси шӯрои директорӣ гузаронд» [2, с.72]. Рӯзи 16 июн ҳамроҳи шогирдонаш А.Афсаҳзод, А.Алимардонов ба Ленинобод (Хуҷанд) парвоз кард. Аз он ҷо 19 июн баргашта, 24-уми июн ба Файзобод рафта, бо шахсони фозил суҳбатҳои гуворо дошт. Ба гуфти эшон афсӯс, ки моҳи август ӯро боз ба бемористон мебаранд. Рӯзи 15-уми август А.Афсаҳзод ба бемористон меравад. Мебинад, ки аҳволи устод хеле вазнин аст, вале иродаи қавӣ, муҳаббат ба миллат, садоқат ба илм буд, ки дар ҳамон лаҳзаи ногувор ҳам ба А.Афсаҳзод нигоҳ карда мепурсад: «Он чист?». А.Афсаҳзод ҷавоб медиҳад: «Шартнома». Ин шартномаи китоби «Сездаҳ мақола» будааст [ниг.: 2, с.76].

Ин буд, охирин имзои ин донишманди ҷонфидои миллат. Академик Абдулғанӣ Мирзоев тамоми умри худро дар роҳи рушди илму фарҳанги тоҷикон сарф кард. Корномаи эшон барои ҳар ҷавоне, ки дар ин масир равон аст, дарси зиндагист.

АДАБИЁТ

1. Абдулғанӣ. Тоҷикистони Сурх. – 1998. – 22 декабр // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев / Абдулғанӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 322-328.
2. Афсаҳзод А. Академик Абдулғанӣ Мирзоев / А.Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 80 с.
3. Аҳмадов Р. Саҳми акдемик А.Мирзоев дар соҳаи фолклоршиносӣ / Р.Аҳмадов // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе: 2008. – С.288-302.
4. Мирзоев А. Зарбулмасалҳои тоҷикӣ (дар контекст) / А. Мирзоев. -Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1940. -88с.
5. Мирзоев А. Дар бораи достони «Гӯрӯғлӣ» (Порча аз достони «Бинои Чамбули Мастон») / А. Мирзоев // Шарқи Сурх. – 1940. – №1. – С. 35-39.
6. Мирзоев А. Сайри таърихии «Калила ва Димна» / А. Мирзоев // Шарқи Сурх. –1949. – №1. – С. 41-50.
7. Мирзоев А. Дар бораи эҷодиёти Ҳикмат Ризо / А. Мирзоев // Ҳикмат Ризо. Сурудҳои Ватан (Маҷмӯаи шеърҳо): зери таҳрири А.Мирзоев. Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1950. – С. 5-10.
8. Мирзоев А. Фолклоршиносии тоҷик / А. Мирзоев // Тоҷикистони Сурх. – 1951. – 21 март.
9. Мирзоев А. Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ / А. Мирзоев. -Сталинобод: Наршдавтоҷик, 1953. – 142 с.
10. Мирзоев А. Адабиёти Ватан / А.Мирзоев, Р.Амонов. -Сатлинобод: Нашрдавтоҷик, 1954; 1955; 1956; 1957; 1958; 1959; 1961.

АКАДЕМИК А.МИРЗОЕВ – ИФТИХОРИ МИЛЛАТ

Дар мақола роҷеъ ба баъзе нуктаҳои фаъолияти илмии академик Абдулғанӣ Мирзоев сухан гуфта шудааст. Маълум мешавад, ки ин олими тавоно вақтро ғанимат шумурда, то охирин лаҳзаи умраш қаламро аз даст нагузоштааст. А.Мирзоев, чун шахси миллатдӯст ҳар он чизи арзишмандеро, ки бо ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии тоҷикон вобаста буд, фидокорна дасттирӣ кард, мақолаҳо навишт, рисолаҳо таълиф намуд, шогирдонаш ва ҳамкоронашро низ ба ҳамин роҳ равон намуд. Зимнан дар мақола ишорат шудааст, ки ӯ соли 1928 дар яке аз мақолаҳои худ дар бораи забони Бухоро ва тоҷикони Қашқадарё сухан гуфта, ба дифои забону фарҳанги худ бархостааст. Ҳамчунин оид ба масъалаҳои забон, фолклор ва адабиёти тоҷик тавассути навиштаҳои худ амалан ҳиссаи арзанда гузоштааст. Ӯ ҳар падидаи наверо, ки дар бораи фарҳанги маънавии тоҷикон ба мушоҳида мегирифт ва он муҳим буд, зуд дар бораи он андешаи худро баён месохт ва шогирдону ҳамкоронро ташвиқ менамуд, ки ба он масъалаҳо таваҷҷуҳ намоянд.

Калидвожаҳо: Абдулғанӣ Мирзоев, тоҷикон, миллатдӯст, Бухоро, Қашқадарё, Ибни Сино, забон, фолклор, адабиёт, афсона, ҳикоят.

АКАДЕМИК А.МИРЗОЕВ – ГОРДОСТЬ НАЦИИ

В статье речь идет о некоторых свойствах научной деятельности академика Абдулгани Мирзоева. Вьяснено, что А. Мирзоев, эффективно используя время, до конца жизни не расставался с пером. Он, как истинный патриот своей страны, глубоко и всесторонны исследовал историю своего народа, выявив все ценностные и сущностные материалы, касающиеся политико-социальной, культурной жизни народа. Написано им много статей, книг и монографий, посвященных литературе и культуре таджиков, он умело направлял усилия своих учеников к активной исследовательской деятельности. В статье отмечается, что в 1928 году им написана статья, где говорится о языке народов, населяющих Бухару и Кашкадарью. Исследуя данный вопрос, он приходит к выводу, что этот язык ничем не отличается от языка остальных таджиков. Также им сочинено множество статей о таджикском фольклоре и литературе. Его глубоко интересовали новые подходы и направления касательно языка и литературы, он давал ценные советы своим воспитанникам об особенностях и трудностях писательского труда.

Ключевые слова: Абдулгани Мирзоев, таджики, любовь к нации, Бухара, Кашкадарья, Ибн Сино, язык, литература, сказка, рассказ.

ACADEMICIAN A.MIRZOEV - PRIDE OF THE NATION

The article deals with some ccharacteristics of the reseach activities of academician Abdulgani Mirzoev. It is clearifed that A. Mirzoev effectively using time, until the end of his life did not part with his pen. He, as a true patriot of his country, deeply and comprehensively investigated the history of his people, revealing all the valuable and essential materials relating to the political, social, cultural life of the people. He wrote many articles, books and monographs on the literature and culture of Tajiks, and skillfully directed the efforts of his students to active research. The article emphsises that in 1928 he wrote an article that talks about the language of the peoples living in Bukhara and Kashkadarya. Studying this issue, he comes to the conclusion that this language is of no different from the language of other Tajiks. He also wrote many articles on Tajik folklore and literature. He was deeply interested in new approaches and directions regarding language and literature, and gave valuable advice to his students about the features and difficulties of writing.

Key words: Abdulgani Mirzoev, Tajiks, love of the nation, Bukhara, Kashkadarya, Ibn Sina, language, literature, fairy tale, story.

Сведения об авторе: ***Равшан Рахмони*** – Таджикский национальнный университет, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **ravrahmon@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 919-89-02-08**

Information about the author: ***Ravshan Rahmoni*** - Tajik National University, professor at the Department of Theory and Latest Persian-Tajik Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **ravrahmon@mail.ru.** Phone: **(+992) 919-89-02-08**

УДК: 821-7

ТАСВИРИ БАРХӮРДҲОИ МАЗҲАБӢ ДАР АДАБИЁТИ ҲИНД

Раҷабов Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пас аз шикасти Шӯриши сипоҳиён (1857-1859) дар таърихи адабиётҳои Ҳиндустон, аз ҷумла дар таърихи адабиёти ҳиндӣ давраи нав оғоз ёфт. Ин ҳамон даврае буд, ки ворисони адабиёти асримиёнагӣ бо ҳамаи анъанаҳои асрҳои аср дар адабиёт маъмулан якранг буда, хайр гуфта, барои андешаҳои нав, диди нав ва дарки нав талош мекарданд. Вобаста ба вазъи вақт ва тақозои замона роҳҳо ҷуста, навоварона сухан гуфтану амал карданро боманфиат меҳисобиданд. Дар давоми чандин асрҳо ачнабиён ба Ҳиндустон барои забт ва ғорати сарватҳои бебаҳои он сар даровардаанд ва табиист, ки аз ҷониби дигар, ҳар яке аз онҳо ягон нақши манфӣ ё мусбат ба адабу фарҳанги Ҳиндустон ворид кардаанд. Дар ҳамин гуна вазъият ватандӯстони

Ҳинд ҳамеша ҳар навъе ки имкон доштанд, нангу номуси ватандориро нигоҳ дошта, муқобили аҷнабиён мубориза мебурданд, ҷонҳои худро аз даст медоданд, лекин бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла муттаҳид набудани қавмҳои мухталиф, ба пирӯзии комил расида наметавонистанд. Вале он муборизае, ки дар нимаи аввали асри XX бо сарварии пешвои мардуми Ҳинд Маҳатма Гандӣ (1869-1948) ва раҳбарони ҳизби Конгресси миллии Ҳиндустон муқобили истисмори мустамликадорони англис сурат гирифт, мислашро таърихи Ҳиндустон намедонист. Ин навъ ошӯб, ки "муборизаи ғайри зӯроварӣ" ном дошта, бо усулҳои хосси худ комилан аз тарзи Шӯриши сипоҳиён фарқ мекард. Бисёр иштирокчиёни ин гуна мубориза худашон ва ҳамин қадар дигар мушоҳидачиён пурра боварӣ надоштанд, ки муборизаи ғайри зӯроварӣ мардумро ба пирӯзӣ бурда мерасонад. Лекин, таҷриба нишон дод, ки эътибори Маҳатма Гандӣ чун шахсияти бемисл боло гирифту маҳз тарзи муборизаи ӯ дастгирӣ ёфт ва ба мардум пирӯзӣ овард.

Мардумони гуногунзабону гуногунмазҳаб ва пайравони динҳои мухталифи Ҳиндустон дар таърихи бисёрасраи худ садҳо воқеаҳои мудҳишро аз сар гузаронидаанд. Аксарияти ин воқеаҳо, ки даҳшатҳои бемислро ба миён меовардану куштору ғоратгариҳоро зиёд мекарданд, маъмулан аз ҷониби аҷнабиён сурат мегирифтанд. Тасдиқи ин андешаро дар тохтутозҳои юнониҳо, Муғулҳои Бузург, Нодиршоҳ ва Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дида метавонем. Истилои дусадсолаи мустамликадорони англис бошад Ҳиндустонро аз ҳар ҷониб бисёр заиф карда буд. Агар дар ягон самте пешравӣ дида мешуд он ҳам, пеш аз ҳама, танҳо ба манфиати худи мустамликадорон буд. Ҳиндувон дар ватани худ аз бегонагон дида камтар эътибор ва ҳуқуқҳо доштанд. Аҷаб падидаи нанговар аст, ки кас дар ватани худ ғуломона зиндагӣ кунад, ғулом барин ҳаққу ҳуқуқи сар боло кардан надошта бошад. Мустамликадорони англис пас аз шикасти иқтидори Муғулҳои Бузург охирин хориҷиёни ҳоким дар Ҳиндустон буданд. Ҷабру зулм ва истисмори онҳо сол то сол бештар мешуд ва баробари ин, зиндагии мардум тиратару вазнинтар. Барои аз ин мамлакат рондани онҳо аҳолии маҳаллӣ новобаста аз дину мазҳаб, дар оғози асри XX, бори аввал ба андозаи аз ин пеш ҷой надошта бо ҳам муттаҳид шуда буд. Сар баланд кардаҳо ба муборизаи озодихоҳона равнақи бемисл бахшиданд ва ниҳоят моҳи августи соли 1947 пурра ғолибият ба даст даровардаанд. Лекин, бадбахтона, дар марҳилаи охири ин мубориза бо дастгирии душманони ягонагии мардумони Ҳиндустон дар ин сарзамин воқеаҳое рӯй доданд, ки онро чун фоҷиаи бузурги тамоми мардуми Ҳиндустон номидан мумкин аст. Мардумони дирӯз якҷову як ҳадаф дошта, бо ҳам дарафтода, дар андак вақт бо якдигар душмани ашадӣ, хонавайрон ва сарсону парешон шуданд. "Тобистони соли 1947. Мавҷи фанатизми динӣ тамоми Ҳиндустонро фаро гирифт. Панҷоб...саҳнаи ҷиноятҳои хунин, дуздиву ғоратгарӣ,, таҷовуз, бадбинии беасосу бемаънӣ ва ҷаҳолати ғайриинсонӣ гардид" [8, с.283].Ҳар навъ саҳифаҳои сиёҳи таърихи Ҳиндустон, аз ҷумла воқеаҳои мудҳиши солҳои чилуми асри XX-ро, ки дар арафаи озод шудани ин мамлакат рӯй додаанд, садҳо таърихнигорон, воқеанависон, муҳаққиқон, сайёҳони хориҷӣ ва ғайраҳо ба қалам додаанд. Вале бояд махсус зикр кард, ки дар Ҳиндустон адибони ватандӯст низ дар дарҷи садҳо воқеаҳои пурфоҷиаи кишварашон, ё ҷараёни ободу пешрав шудани ин мамлакат дар канор нестанд. Яке аз чунин воқеаҳои пурдаҳшат, мисле ки ишора кардем, ин задухӯрдҳои ҳиндувону мусулмонҳои як вақтҳо бо ҳам дӯсту бародар дар арафаи аз зулми мустамликадорон озод, дарёфти истиқлолият ва ба ду қисм ҷудо шудани Ҳиндустон дар соли 1947 мебошад. Мухолифат байни ҳиндувону мусулмонҳо дар пояи диндорӣ асрҳои аср ба андозаҳои гуногун ҷой дошт ва имрӯзҳо низ пурра аз байн нарафтааст. Кофист воқеаҳои на он қадар дур, воқеаҳои соли 1992-ро ба ёд орем. Он вақт ҳиндувон масҷиди мусулмонҳоро, ки дар асри XVI дар Айёдҳя, дар ҷойи харобаҳои маъбади Рама (ҳафтумин намуди заминии Худо Вишну, яке аз се худои дараҷаи олӣ дар асотири ҳиндӣ), сохта буданд, ба хок яксон карданд, ки дар натиҷаи ин бархӯрдҳо ҳазорон кушта шуда ва аз ин беш захмию маъюб гаштанд. Пас аз даҳ сол, соли 2002 боз чунин задухӯрдҳо авҷ гирифтанд, ки дар натиҷа садҳо нафар ҷонҳои худро аз даст доданд. Пас имрӯз гумон аст гуфтан, ки ин зиддиятҳои мазҳабӣ поён ёфтаанд ва такрор намешаванд. Хуб, ин иллатҳои тозаро сабабҳо ва созмондиҳандагон ва ҳадафҳо дигаранд ва андешаҳо низ оиди онҳо бояд ранги дигар дошта бошаду дар мавридҳои дигар дида шаванд. Лекин он чӣ, дақиқтараш, он фоҷиае, ки дар соли 1947 бо сабаби тақсим шудани Ҳиндустон бо мардумони ин мамлакат рӯй доду дар дарку зарурати ба вуҷуд омадани он ақли солим оҷизӣ мекунад, адибон чӣ гуна фаҳмида бошанду чӣ гуна арзёбӣ кардаанд, ана ҳамин аст ҳадафи асосии ин мақолаи мо. Мо ҳам бояд барои худ хулосаи муайяне барорем, зеро хавфи бо ягон баҳонаи беарзише на танҳо дар Ҳиндустон ё Покистон, балки дар дигар мамлакатҳо боз рӯй додани ин гуна воқеаҳоро мадди назар карда наметавонем. Зеро, тавре ки ба ҳамагон маълум аст, дар ҷаҳони имрӯза қувваҳое вуҷуд доранд, ки барои манфиатҳои шахсии худ ва ё манфиати давлати ҷудогонае омода ҳастанд, дар кишварҳои гуногун мардумони осуда зиндагӣ доштаро бо ҳам дар ситеза орand, ҳамбастагиашонро шикаст диҳанд, тухми кинаву адоват ва нафрату бадбиниро байни онҳо дар замини андеша ва фаъолияти онҳо бикоранд. Ҳатто омода ҳастанд, фарҳанги ғании бисёрҳазорсолаи ин ё он халқро аз байн баранд. Ҳар фарди солим ва дар ҷомеа мақому нақше доштаро амри андешаву виҷдон ин аст, ки нисбат ба ҳамаи ин бетарафиро пеш нагирад ва то ҳадде, имкон дорад монеаи амалӣ шудани ниятҳои нопоку зиддиинсонии ин навъ бадхоҳон шавад. Адибони шуҳратёри Ҳиндустон ба мисли Яшпал [11], Камлешвар [5], Хушвант Синх [7], Бҳишма Саҳнӣ [2] ва мисли инҳо, ки ҳар кадом бахшида ба мухолифати мусулмонҳо ва ҳиндувон дар пояи диндорӣ, романҳои ҷудогона иншо кардаанд, аз ҷумлаи ҳамин гуна адибонанд. Онҳо бархӯрдҳои мазҳабиро сахт маҳкум намуда, мардумро даъват мекунанд, ки фирефтаи маккории бадхоҳон нашаванд. Дар ҷилди

якуми китоби нависандаи маъруф Яшпал (1903-1976) “Ҳақиқати қалбакӣ” чандин лаҳзаҳои задухӯрдҳои мазҳабӣ ва оқибатҳои онҳо чунон тасвир ёфтаанд, ки ҳарчанд воқеӣ буданашро касе аз шоҳидони ҳамон замон рад намекунад, вале гумон мекунед, ки задухӯрдҳо байни инсонҳо не, балки байни ҳайвоноти ваҳшӣ рӯй додааст: “Ду тарафи роҳ пур аз ҷасади одамон буд, ки аз гармӣ сиёҳу қоқ шуда буданд. Дарандаҳо шабона онҳоро пора-пора кардаанд. Дар болои ин ҷасадҳо селаи лошхӯрҳо садо баланд карда чарх мезаданд, чанде болои ҷасадҳо нишаста гӯшти онҳоро мекандаанд. Дар чапу рост автомобилҳои нимсӯхта дида мешуд. Ду автобуси сӯхтагӣ роҳро банд карда буданд” [11, с.410]. Ин романи Яшпалро академиик Челишев Е.П. бо “Дони ором”-и Михаил Шолохов баробар донистааст [10, с.542]. Масъалаҳои задухӯрдҳои мазҳабӣ дар романи “Ҳақиқати қалбакӣ” бо чунин андозаи бузургу мукаммал тасвир шудаанд, ки месазад мавзӯи тадқиқоти ҷудогона бошад. “Дар майдони роман романи “Ҳақиқати қалбаки” арзиши беандоза дорад. Ҳарду ҷилди ин китоб дар натиҷаи сарфи истеъдоду меҳнати зиёди адиб эҷод шудааст. Ин асарест, ки онро дар қатори чунин офаридаҳо гузоштан мумкин аст, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доранд” [4, с.37]. Албатта, дар чорчӯбаи як мақола мо, наметавонем ҳамаи асарҳои адибони Ҳиндро, ки задухӯрдҳои бемаънии ба сари мардум рӯзи сиёҳ овардаи соли 1947-ро ба қалам додаанд, дида бароем. Барои ҳамин ҳам бо таҳлили асарҳои якчанд адиби замони муосир, аз ҷумла Моҳан Ракеш, Миҳир Мукҳопадҳай, Рачендра Сингҳ Бедӣ, Абдул Бисмиллоҳ маҳдуд мешавем. Ин адибон дар тамоми Ҳиндустон ва берун аз он чун ватанхоҳони асил, чун офарандагони зиндагии воқеии Ҳиндустони муосир ва ҳомии сулҳу амонӣ, он чӣ барои тамоми инсоният муҳимтарину қиматтарин сарват аст, машҳур мебошанд. Онҳо шоҳидони зиндаи муборизаи мардумони ба қиём омада буданд, шоҳидони ҷараёни озод шудани Ҳиндустон мебошанд. Бадбахтона, боз шоҳиди задухӯрдҳои бераҳмонаи мазҳабӣ низ буданд.Яке аз адибони боистеъдоди Ҳинд Моҳан Ракеш (1925-1972) шоҳиди воқеаҳои хунини бародаркушии соли 1947 буд. Ҳодисаҳои ба бадбахтиҳои тақсимшавӣ алоқаманд дар чунин ҳикояҳои адиб ба мисли “Хӯҷаини хокистартӯда” (“Malbe ka malik”), “Саги Худо” (“Parmaatma ka kutta”) ва “Даъво” (“Claim”, ин калима англисист) равшан акс ёфтаанд. Яке аз ҳикояҳои беҳтарини дар ин мавзӯъ навиштаи ӯ “Хӯҷаини хокистартӯда” мебошад. Кадом сол навишта шудани ин ҳикоя маълум нест, лекин дар матн чанд дафъа чунин навишта: “ҳафтуним сол қабл аз ин...” ба назар мерасад, аз ин ҷо аён мегардад, ки ин ҳикоя пас аз соли 1954 эҷод шудааст. Дар оғози ҳикоя он бадбиние, ки байни гуногунмазҳабон дар соли тақсим шудан ҷой дошт, акнун дида намешавад. Шояд бо сабаби гузаштани вақт баъзе масъалаҳои доғ ҳал шуда бошад, ё бо сабаби имконнопазир будани ҳалашон аз ёдҳо рафта бошанд, ё тафси кинаву адоват ва бераҳмона қасдгирӣ каме паст шуда бошад, ки дар оғози ҳикоя ягон нишонае аз нақли воқеаҳои мудҳиш нест.

Моҳан Ракеш ҳамеша ҳамроҳи худ дафтари хотира нигоҳ медошт ва ҳар мушоҳидае, ки мекард онро дар ин дафтар сабт менамуд. Пас як бахши онҳо бо қалами сеҳрноки ӯ ба ҳикояҳои дилчасп табдил мешуданд. Адиб сари ҳар як масъала бисёр бо тамкин фикр мекард. Нисбат ба ягон коре зуд хулоса намебароварад. Ҳикояи “Хӯҷаини хокистартӯда” аз қабили онҳост. Моҳан Ракеш ҳамчун асосгузори ҷараёни “Ҳикояи нав” метавонист зери ҳамин “нав” гуфтан бештар кор карда ба гузашта муроҷиат накунад. Хавфи баргаштан ба беназмиҳои солҳои чилум, бигзор ба он андозаи қаблӣ набошанд ҳам ҳаст ва пурра аз байн нарафтааст. Барои ҳамин ҳам ёдовар шудан аз даҳшати он солҳо ва оқибатҳои вазнини он даҳшатҳо чун захми дер шифоёбанда аз манфиат орӣ нест. Танҳо ба чунин гузаштаи талху сабақдеҳ баҳои ҳаққонӣ дода, бехатариву оромии имрӯзаро таъмин ва ҷунбишҳои нанговарро пешгирӣ кардан имконпазир мегардад. Ин ҳақиқати аз тачрибаҳои ҷиддӣ гузаштаро Моҳан Ракеш хуб мефаҳмид. Ҳикояро оғоз ин аст: “ Пас аз ҳафтуним сол ин одамон ба Амритсар омада буданд. Баҳонаи омадан ин тамошои бозии чавгон буд. Лекин аз ин бештар онҳо хоҳиш доштанд, ки он хонаю бозорҳои инҷоиро, ки ҳафтуним сол пеш аз ин барояшон бегона шуда буд, боз онҳоро бинанд. Барои мусулмонҳо дар ҳар як кӯча ягон маҳаллаи ошно ба назар мерасид. Баробари бодиққат тамошо кардан ҳама чиз барояшон чунин менамуд, ки ин шаҳр як шаҳри одӣ набуда, як марказест, ки ба худ кашиши хосса дорад” [6]. Аз Покистон омадагиҳо аз дигаргуниҳои дар ин ҷо ба амал омада ҳайрон мешуданд. Маҳаллиҳо бошанд аз меҳмонҳо мепурсиданд, ки дар Покистон чӣ ҳолат аст. Пас, нависанда ба тасвири куштору сӯхторе, ки ҳафтуним сол қабл аз ин дар моҳи август рӯй дода будаст, мегузарад. Маълум мешавад, ки ҳам хонаҳои мусулмонҳо оташ мегирифтасту ҳам хонаҳои ҳиндуҳо. Аз он растаҳое, ки мусулмонҳо он ҷо ба савдо машғул буданд, ҳеҷ осоре намондааст. Ҳамааш сӯхта хокистар ва ба замин яксон шудааст. Ҷо-ҷо нишонаҳои ҳамон сӯхторҳо то ҳол бокӣ мондааст. Моҳан Ракеш дар муқоиса бо Иброҳим Ҷалис, (нависандаи урдузабон, ки вай ҳам чунин воқеаҳоро тасвир намудаасту танқидро ба кор бурдааст), аз танқид худдорӣ мекунад. Ин барои он нест, ки Моҳан Ракеш худро дар ҳар навъ сухан гуфтан эҳтиёт мекунад. Не, албатта. Агар ҳамин тавр мебуд, ӯ дар ҳикояи “Саги Худо” танқиди сахтро нисбат ба ҳукуматдорони замони нав, замони озодӣ раво намедид. Барои нависанда чӣ тавр ва кадом вақт пешниҳод кардани ҳодиса дар маркази диққат аст. Чун оромона тасвири оташ гирифтани растаҳои шаҳри Амритсарро мебинем, албатта, андешаҳо моро ба ҳар ҷониб мебарад. Ин на танҳо тасвири одамони бегуноҳи аз ҷон бенасиб шуда, бе хонаву дар монда, талхтарин рӯзҳоро аз сар гузаронида, ин на танҳо манзараи миёни дуду оташу ҷасадҳои хунин зор-зор гиристани кӯдаки ятиммондаи тасодуфан эмин ёфта, балки садои дили пуралами адиби ватанхоҳу инсондӯст мебошад. Яке аз қаҳрамонҳои ҳикояи “Хӯҷаини хокистартӯда” мӯйсафеди мусулмон бо номи Абдулғанӣ аз ҷумлаи он мусофирони аз Покистон омадааст, ки ҳангоми бунёд

шудани Покистон бо ким-кадом сабабе дар Амритсар набудааст ва ҳамин дар сафар будан ӯро аз марг наҷот додааст. Акнун барои вай имконият шудааст, ки ба Амритсар биёяд. Тавре ки дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис – адиби урдузабон "Ғуломи озод" аз сохтану сӯхтани хонаи навакак сохташуда сухан меравад, дар ин ҳикоя низ маълум мешавад, ки Абдулғанӣ бо писараш Чироғдин хонаи нав сохта, ним сол пеш он ҷо кӯчидаанд. Писарбачае пирамардро то хонаи пешинааш мебарад. Аз он хонаи зебо фақат хокистартӯда мондасту халос. Ҳамин хокистартӯдаро Ракҳа ном паҳлавоне "хонаи ман" мегӯяд ва касеро намегузорад, ки он ҷо пой монад ва рӯзу шабро дар ҳамин хокистартӯда мегузаронад. Нависанда қаҳрамони худро ба сӯйи хонаи сӯхта хокистар шуда равон карда, ба нақли он мегузарад, ки кӣ ва бо кадом мақсад аҳли оилаи Абдулғаниро бераҳмона бе ягон гуноҳ ба қатл расондааст. Ин лавҳаи фоҷиавӣ ва ғамангезро адиб бо ҳамон услуби хосси худ аз номи бошандагони маҳаллае, ки пеш Абдулғанӣ зиндагӣ мекард, оромона, вале пуртаъсир баён кардааст: "Падари Чироғдин Абдулғанӣ омадааст. Акнун ҳамаи он воқеаҳое, ки ҳафтуним сол пеш рӯй дода буд, ҳамааш худ ба худ кушода мешавад. Ба одамон чунин менамуд, ки хокистартӯда худаш ҳамаи воқеаро гуфта медиҳад. Вақти шом Чироғдин дар ошёнаи болоӣ хӯрок мехӯрд. Ракҳа паҳлавон ӯро ба поён чеғ мезанад. Мегӯяд, ки гапаш ҳаст, барои як дақиқа ба поён фарояд. Дар он рӯзҳо Ракҳа дар маҳалла подшоҳ буд. Аз ӯ ҳатто ҳиндувон метарсиданд. Чироғ бошад-ку мусулмон буд. Чироғдин ғизохӯриро тамом накарда ба поён мефарояд. Ҳамсараш Зубайда ва ду духтараш Кишвар ва Султона ба назди тиреза ҷафс мешаванд. Чироғдин аз дарвоза берун қадам монда буд, ки паҳлавон ӯро аз гиребонаш ба тарафи худ кашида, дар кӯча ба замин афтонд ва болои синааш савор шуд. Чироғдин ба дасти корд доштаи ӯ часпида фарёд кард: "Ракҳа паҳлавон, маро накуш! Эй одамон, маро наҷот диҳед!" Зубайда ва духтаронаш тарсидаву додзанон аз боло ба поён фаромаданд. Як шогирди Ракҳа дастони Чироғро, ки халос шудан мехост, сахт дошта гирифт. Ракҳа бо зонуҳояш зонуҳои Чироғдинро пахш карда гуфт: "Чаро дод мезанӣ? Ба ту Покистонро дода истодаам, мана онро гир!" То ба поён расидани Зубайда ва Кишвару Султона Чироғдин, аллакай, ба Покистон фиристода шуда буд. Дару тирезаҳои хонаҳои гирду атроф баста шуданд. Он одамоне, ки шоҳиди ин ҳодиса буданд дарҳояшонро баста, нахостанд, ки ба ин ҳодиса ҳамроҳ бошанд. Аз паси дарҳои баста онҳо то дер доду фарёди Зубайда ва Кишвару Султонаро мешуниданд. Ракҳа паҳлавон ва ҳамроҳони ӯ онҳоро низ ҳамон шаб ба Покистон равон карданд, фақат бо роҳи дигар. Ҷасадҳои онҳо на дар хонаашон, балки дар ҷойи дигар дар даруни наҳр ёфт шуданд" [6]. Маълум мешавад, ки Ракҳа аз хонаи нав сохтани Абдулғанӣ ҳасад мебурдааст. Барои ҳамин ҳам ӯ ин мавридро қулай дониста, ҳамаи аҳли хонаводаи бегуноҳро ба қатл мерасонад ва мехоҳад соҳиби хона шавад. Вале касе он хонаро оташ мезанаду ба Ракҳа танҳо хокистартӯда мерасаду халос. Аз тарси Ракҳа бошандагони маҳалла ягон нафаре ҳақиқати ҳолро ба мӯйсафед намегӯяд. Мӯйсафед дар рӯ ба рӯйи Ракҳа нишаста, бо ӯ чун бо дӯст суҳбат ва дарди дил мекунад. Абдулғании покният ва аз ҳама чиз бехабар аз қотили оилаи худ Ракҳа чун аз дӯсте мепурсад, ки ҳафтуним сол пештар дар ин хона фоҷиа чӣ тавр рӯй дода буд, онро нақл кунад. Вале қотили он солҳо, он вақтҳо ниҳоят мағрур ҳоло чӣ ҳам гуфта метавонад. Шояд як лаҳза ин тавр ҳам фикр мекунад, ки вай ҳоло аз ин пирамарди бекасмондаи оҷиз бо бадкирдориҳои бераҳмонаи худ оҷизтар аст.

Миҳир Мукҳопадҳай адиби англисизабони Ҳиндустон мебошад. Ин адиб ҳам аз воқеаҳои хунини тақсимшавии Ҳиндустон огоҳӣ дорад. Вай дар ҳикояи "Ҳайкалсоз" як лаҳзае аз ин ҳодисаҳоро тасвир намудааст. Ҳайкалсоз Саши ном дошта ҳиндумазҳаб мебошад. Вай ҳайкалсози ниҳоят моҳир аст. Бо сабаби задухӯрдҳои мазҳабӣ ноилоҷ маҷбур аст гуреза шавад ва кӯшиш дорад ба ягон ҷойи бехатар, ки ҳиндунишин бошад, рафта ҷонро ба саломат бараду пас боз барои наҷоти худ гурехтанро идома диҳад. Воқеа вақте рӯй додааст, ки ин ҳинду дар роҳ аст. Ҳамроҳи худ аз бисоташ вақти тарки хона кардан танҳо ҳайкали Шиваро, ки бо меҳнати зиёд сохта буд, мебарад. Дар ҷое шоҳиди бегуноҳ кушта шудани як марди мусулмон мешавад. Чун кӯшишҳояш барои наҷоти он бадбахт натиҷа намедиҳад, ҳамон ҳайкали аз гил сохтаашро ба тарафи ҷавонони бераҳм ҳаво медиҳад ва он ҳайкал пора-пора мешавад. Бо ин амал адиб гуфтанист, ки инсоне, ки бо муҳаббат худои худро сохтааст ва аз ӯ марҳамате дар шакли ҳимояи оҷизон интизор асту онро намебинад, аз чунин эътиқод доштани худ пушаймон аст. Аз ҷониби дигар, чун мебинад, ки инсони бегуноҳро аз ҷонаш маҳрум мекунанд ва ӯ наметавонад шахси зиндаро наҷот диҳад, чӣ зарурат аст, ҳайкалеро, ки ҷон надорад, ин қадар эҳтиёт намояд. Дар поён як лаҳзаи саҳнаи кушта шудани он мусулмонро, ки Миҳир Мукҳопадҳай онро чун яке аз фоҷиаҳои солҳои тақсим шудани Ҳиндустон тасвир намудааст, чун намунаи ин даҳшатҳо мисол меорем:

- Кори нокасро тамом кун! Тамом кун корашро!

Марди мусулмон боз чанде давиду афтид. Сару рӯяш зарбхӯрда ва аз захми сараш хун мерехт. Кӯдакҳо аз тарс ба фиғон омаданд. Дили Саши, дили ҳайкалсоз барои ӯ месӯхт ва баланд гуфт:

-Эй одамон, ӯро назанед. – Анбуҳи одамон худро ба марди мусулмон дарафтода бо чӯбу оҳан ӯро мезаданд. Пас аз ҳар як чунин зарбаи марговар поёни умри ӯ наздик мешуд.

Сашии оҷиз монда беҳуда кӯшиш мекард онҳоро ором кунад, онҳоро аз он бечора дур кунад, вале бефоида. Аз кӯшишҳои бебароташ маҳзун шуда Саши зери дасташ чизеро ёфт. Бо ду даст ҳайкали Шиваро бардошта, бо ҳар чи қадар қуввае, ки дошт онро ба тарафи анбуҳи ҷоҳилон ҳаво дод. Шива ба замин зада пора-пора шуд". Мисле мебинем, инсоне, ки инсон будани худро фаромӯш карда симои ҳайвон, симои дарандаро мегирад ва ҷаҳолатро пеша мекунад, ба амалҳое даст мезанад, ки ақли солим онҳоро қабул карда

наметавонад. Адиб кӯшиш накардааст, ки сабабҳои то ин андоза симои инсонии худро гум кардани одамонро нишон диҳад, саволе низ нагузоштааст, ки чаро чунин ваҳшоният рӯй додааст. Инро, шояд тахмин карда бошад, ки ҳочат ба шарҳ нест. Адиб дигар чизро муҳим шуморидааст. Вай итминон дорад, ки соате мерасаду ба баёни беандоза авҷ гирифтани чунин зиддияту задухӯрдҳои бемаънӣ нигоҳ карда ҳар солимфикр эҳсоси хиҷолат мекунад, пушаймон мешавад ва шояд андеша аз он кунад, ки чӣ кори ношоиставу аз ақли инсонӣ берунро кардааст.Дигар адиби ҳиндустонӣ Рачендра Сингҳ Бедӣ (1914-1983)– муаллифи ҳикояи "Лачвантӣ" ҳикояашро аз он шурӯъ мекунад, ки пас аз тақсимоту задухӯрдҳо, оташзаниву дуздӣ ва куштору ваҳшигариҳо ва симои инсониро гум кардан, мардуми дар Ҳиндустон зинда монда ва аз қаламрави Покистон гурехта омада ба масъалаҳои барқароркунӣ машғуланд. Ҳикоя ин тавр оғоз ёфтааст: "Баробари он, ки масъалаи тақсим шудани Ҳиндустон ҳалли худро ёфт, аҳолии гирифтори садҳо балоҳо шуда оҳиста-оҳиста ба худ меомаданд. Онҳо бо андуҳи зиёд ба захмҳои дили худ нигоҳ мекарданд. Сахт аз он дар андуҳ буданд, ки дар ин ҷудошавӣ на танҳо ҷойи зист, ғизо, кор балки занҳои худро низ гум карда буданд". Дарвоқеъ, садҳо ҳазор одамон на танҳо кору манзил ва амволи хонаро аз даст дода будаанд, балки занҳо, духтарҳои худ, кӯдакон, хешу табор ва фарзандҳоро низ намедонистанд, ки дар кучоянд. Зиндаанд, ё мурдаанд. Ҳикояи "Лачвантӣ" аслан ба масъалаи иваз кардани занҳои аз ду тараф дуздида ё асиршуда бахшида шудааст. Ҳар вақт дар сарҳади Ҳинду Покистон ин гуна занҳоро иваз мекарданд ва яке аз онҳо Лачвантӣ мебошад. Масъалаи дигар ин аст, ки оё акнун ҳар ду ҷониб метавонанд занҳои дар асирӣ бударо боз дар хонаашон қабул кунанд? Анъанаҳо дар ин масъала фармоишҳое доранд, ки ба ягон ақл рост намеояд. Рачендра Сингҳ Бедӣ ба ин тарафи масъала махсус диққат додааст. Баъзе занҳоро шавҳар ва ё хешу табор як навъ бошад ҳам, бе ягон таънаву маломат қабул кардаанд, вале боз одамоне низ ҳастанд, ки қабул кардани онҳоро барои худ ор медонанд ва намехоҳанд сари он андеша кунанд, ки ин занҳои бечора аз миёни чӣ гуна дӯзах гузашта, ҷон ба саломат бурда баргаштаанд. "Миёни ин занҳои дуздидашуда чунин занҳои бадбахт низ буданд, ки шавҳарҳояшон, бародарҳояшон ва хешу таборҳояшон ҳатто намехостанд гӯянд, ки онҳоро мешиносанд ва чунин мегуфтанд: "Чаро онҳо намурдаанд? Чаро онҳо заҳр хӯрда худро накуштаанд, ки шарафу покии худро нигоҳ доранд? Чаро онҳо худро ба чоҳ партофта нобуд накарданд?- фикр мекарданд шавҳарҳо ва хешу таборҳояшон. Ин одамон наметавонанд фаҳманд ва таҳаммул кунанд, ки ин занҳои ҷабран шармандашуда бегуноҳанд ва чун зинда мондаанд бояд боз зиндагӣ кунанд. Чӣ ҳочат зистан агар ҳатто шавҳар туро шинохтан нахоҳад!" Адиби инсондӯст ба ҳоли занҳои азияткашида бераҳмӣ не, шафқат зоҳир карданро зарур медонад. Вай одамони ин гуна андешадоштаро дигар хел дидан мехоҳад ва барои ҳамин ҳам хислату муносибати шавҳари Лачавантиро, ки Сундарлал ном дорад дигар хел тасвир намудааст. Сундарлали як вақтҳо ҳар рӯз бо андак баҳонае зани худро лату кӯб мекардагиро мулоиму дӯстдор ва ғамхор нисбат ба зани бозгаштааш нишон медиҳад.

Яке аз адибони муосири Ҳинд Абдул Бисмиллоҳ (тав. 1949) хуб огоҳ аст, ки задухӯрдҳо ва мухолифати ҳиндувону мусулмонҳо асрҳо боз идома дораду ҳанӯзам пурра қатъ нашудаанд ва гоҳе паст мешаваду гоҳе баланд. Барои ҳамин ҳам наметавонад дар баёни ин мавзӯъ хомӯшӣ ихтиёр намояд. Вай чанд ҳикояи худро маҳз ба ҳамин масъала башида, беҳуда ва зиёновар буданашро таъкид менамояд. Ҳамаи он адибоне, ки дар ин мавзӯъ ҳарфе задаанд, дар маркази қиссаҳояшон ба ҳамдигар бераҳмонаю девонавор дарафтодани ду тарафи бо ҳам беасос муқобилро нишон медиҳанд. Ашхоси бар зидди якдигар бархоста яке дигареро мусулмон ё ҳинду гуфта, ҷоҳилона бо ҳар баҳонае қасос мегиранд. Абдул Бисмиллоҳ бошад, дар ҳикояи "Кабирдаси нав" ("Naya Kabirdas") қаҳрамонеро интихоб намудааст, ки на ҳинду асту на мусулмон. Худи номи Кабирдас ҳам аз ду калима иборат аст, ки яке хосси мусулмонҳо ("Кабир") ва дигаре ҳиндӣ ("дас", яъне "ғулом") мебошад. Тавре ки маълум аст, шоири машҳури асримиёнагии Ҳиндустон Кабир (1440-1513) муқобили он буд, ки одамон ба ҳиндуву мусулмон ҷудо карда шаванд. Вай ҳамаи одамонро дар назди Худои ягона, ки ҷояш дар масҷиду ибодатхонаҳо не, балки дар дили ҳар як инсони ҷудгона аст, баробар дидан мехост. Дар бораи Кабир маълумотҳои дақиқ нест. Он чи хеле зиёд аст, ин ривоятҳост. Лекин мувофиқи ин ривоятҳо муайян намудани он, ки Кабир худ мусулмон буд ё ҳинду имконнопазир аст. Ҳамин сабаб шудааст, ки Абдул Бисмиллоҳ ҳикояи худро чунин номгузорӣ кунад. Кабири шоир, бо вуҷуди номуайян будани диндориаш бошарафона зиндагӣ карда, аз байни ҳиндувону мусулмонҳо шогирдону пайравони зиёде доштааст. Кабирдасе, ки Абдул Бисмиллоҳ тасвир намудааст барои мисли Кабири шоир хислатҳо доштанаш фақат ҷабр мебинад. "Рӯзҳои зиёд мардумон дар фикри он буданд, ки Кабирдас ҳинду бошад ё мусулмон. Ҳиндуҳо ӯро мусулмон мегуфтанду мусулмонҳо ҳинду. Ва ҳар ду тараф ӯро дашном медоданд. Ин нафрати онҳо нисбат ба ҳамсари Кабирдас ҳам зиёд буд. Ин зани зеборо ҳам ҳар ду тараф мисли шавҳараш масхара менамуданд" [1, с.61]. Лекин оҳиста-оҳиста мебинанд, ки Кабирдас ба ҳамаи ин ҳеҷ эътиборе намедиҳад, муносибати худро бо вай дигар мекунанд. Кабирдас шахси машҳуру бообрӯе шуда, дар ҳама гуна маҳфилу маъракаҳо соҳибэҳтиром мегардад. Мусулмонҳо ва ҳиндувони маҳаллае, ки Кабирдас дар он мезист кинаву адоватро нисбат ба якдигар бас мекунанд. Бадбахтона, ин дер давом намекунад: "Як рӯз хабар омад, ки байни ҳиндувону мусулмонҳо задухӯрд сар шудаст. Инро шунида хуш аз сари Кабирдас парид. "Чаро ин тавр шудаст? Чаро як бародар дар хуни дигар бародар ташна мебошад" – худ ба худ савол медод ӯ" [1, с.62]. Ҳамон тавре ки дар ин ҳикоя, дар мисоли муносибати атрофиён ба Кабирдас омадааст, ҳиндувону мусулмонҳоро оташи бадбиниву задухӯрд дар давоми асрҳо гоҳе баланд аланга мезанаду гоҳе хомӯш

мешавад. Абдул Бисмиллоҳ худ мусулмон аст, вале ҳеҷ гоҳ аз ҷониби ӯ нисбат ба ҳиндувон ягон хел бадбинӣ ҳатто ишорае ҳам ба бадбинӣ нашудааст.Ч игунагии муносибати вай бо ҳиндувон аз ҳамин ҳам маълум аст, ки вай мисли Премчанд дар эҷоди асарҳо забони ҳиндиро интихоб намуда, қаҳрамонҳояш низ аз байни ҳиндувону мусулмонҳост ва дар кирдори онҳо масъалаи ба иззати нафси якдигар расидан дида намешавад.Кабирдас гумон дорад, ки ӯро набояд касе озор диҳад, чунки вай на мусулмон асту на ҳинду. Ба ягон кас зарараш нарасидааст, ягон кас бо ӯ душманӣ надорад. Вале бо сабаби он ки мусулмон ё ҳинду будани занаш маълум аст, ӯро лату кӯб карда дастонашро мебанданд. Агар ба поёни ҳикоя диққат диҳем, муайян карда наметавонем, ки ба Кабирдас мусулмонҳо дарафтодаанд, ё ҳиндуҳо. Нависанда огоҳона ба ин номуайянӣ роҳ додааст, зеро итминони комил дорад, ки дар задухӯрдҳои мазҳабӣ гуноҳро ба сари як тараф бор кардан аз рӯйи адолат нест. Дигар чизе, ки ин ҷо адиб таъкид мекунад, ин дар чунин задухӯрдҳо зарар дидани одамони тамоман бегуноҳ ва ҳатто одамоне, ки на ҳиндуянду на мусулмон. Барои Абдул Бисмиллоҳ барин адиби инсондӯст аз ҳама муҳим танҳо инсон аст. Вай дар душманиву бадбинӣ зистани одамонро иллате мешуморад басе хатарнок, зараровар ва монеаи пешравӣ.

Ҳамин тариқ, адибони Ҳинд фочиаҳои даҳшатовари соли 1947-ро тавре ба қалам додаанд, ки ҳар як хонанда, пас аз мутолиаи онҳо то кадом андоза зиёновар будани бархӯрдҳои мазҳабӣ ва монеаи пешравии ҷомеа шудани онҳоро бо андак андеша пай бурда метавонад. Ҳадафи асосии эҷоди ин гуна асарҳо, пеш аз ҳама, пешгирии чунин воқеаҳои мудҳиш ва барои инсони солимфикру хайрхоҳ нанговар мебошадузиёни баркарорношудани меорад.

АДАБИЁТ

1. Абдул Бисмиллоҳ. Ҳикояҳои машҳури Абдул Бисмиллоҳ. (Abdul Bismilah ki vishesht kahaniyan) / Бисмиллоҳ Абдул. - Деҳлӣ, 1986. - 226 с.
2. Бҳишма Саҳнӣ. Ҷаҳолат. (Tamas) / Саҳнӣ Бҳишма. - Деҳлӣ, 1988. - 253 с.
3. Вичаендра Снатак. Таърихи адабиёти ҳиндӣ. (Hindi sahitya ka itihas) / Снатак Вичаендра. – 1996. - 464 с.
4. Камала Прасад. Яшпал (Yashpal) / Прасад Камала. - Деҳлӣ, 2011. - 74 с.
5. Камлешвар. Чанд Покистон. (Kitne Pakistan). - Деҳлӣ, 2004. – 364 с.
6. Моҳан Ракеш. Тамоми ҳикояҳои Моҳан Ракеш. (Mohan Rakesh ki sanpurna kahaniyan) / Моҳан Ракеш. - Деҳлӣ, 1984. - 478 с.
7. Хушвант Синҳ. Қатора ба сӯйи Покистон. (Pakistan mel) / Синҳ Хушвант. - Деҳлӣ, 2016. - 208 с.
8. Челышев Е.П. Индийская литература вчера и сегодня / Е.П.Челышев. - М., 1989. - 384 с.
9. Челышев Е.П. Литература хинди / Е.П.Челышев. - М., 1968. - 328 с.
10. Челышев Е.П. Послесловие. Яшпал. Ҳақиқати қалбакӣ. (Jhutha sach) / Е.П.Челышев. - Деҳлӣ, 2016. - 426 с.
11. Яшпал. Ҳақиқати қалбакӣ. (Jhutha sach. - Деҳлӣ, 201., - 426 с.

ТАСВИРИ БАРХӮРДҲОИ МАЗҲАБӢ ДАР АДАБИЁТИ ҲИНД

Он фочиае, ки дар арафаи озод шудани Ҳиндустон (1947) бо мардумони ин мамлакат рӯй доду дар фаҳмидани зарурат ва чаро ба вуҷуд омадани он ақли солим очизӣ мекунад, адибон чӣ гуна фаҳмида бошанду чӣ гуна арзёбӣ кардаанд, ана ҳамин аст ҳадафи асосии ин мақола. Имрӯзҳо ҳам аз воқеият дур нест, ки хавфи бо ягон баҳонаи беарзише на танҳо дар Ҳиндустон ё Покистон, балки дар дигар мамлакатҳо боз рӯй додани ин гуна воқеаҳо вуҷуд дорад ва мо онро мадди назар карда наметавонем. Аллакай, тавре борҳо маълум шудааст, дар ҷаҳони имрӯза қуввахое вуҷуд доранд, ки барои ғаразҳо, барои манфиатҳои шахсии худ ва ё давлати ҷудогонае омода ҳастанд, дар кишварҳои гуногун мардумони осуда зиндагӣ мекардагиро бо ҳам дар ситеза оранд, ҳамбастагиашонро шикаст диҳанд, тухми кинаву адоват ва нафрату бадбиниро байни онҳо ва дар замини андешаи онҳо бикоранд. Ҳатто омода ҳастанд, фарҳанги ғании бисёрҳазорсолаи ин ё он халқро, ки боиси ифтихорашон мебошад, онро аз байн баранд. Ҳар фарди солим ва дар ҷомеа мақому нақше дошташро амри андешаву вичдон ин аст, ки нисбат ба ҳамаи ин бетарафиро пеш нагирад ва то ҳадде имкон дорад, монеаи амалӣ шудани ниятҳои нопоку зиддиинсонии ин навъ бадхоҳону бадкирдорон шавад. Дар мақола кӯшиш рафтааст, то ба оқибати задухӯрдҳои бемаънӣ ва пурдаҳшати ба сари мардум рӯзи сиёҳ овардардаи соли 1947-ро, ки адибони пешқадами Ҳиндустон ба қалам додаанд, баҳо дода шавад.

Калидвожаҳо: бархӯрдҳои мазҳабӣ, адабиёт, ҳиндӣ, Ҳиндустон, адиб, ҳикоя, озодӣ, тақсимшавӣ, ҳиндувон, мусулмонҳо, динҳои мухталиф, воқеаҳои фочиавӣ, солҳои чилум.

ОТРАЖЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ СТОЛКНОВЕНИЙ В ИНДИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Та трагедия, которая случилась накануне достижения Индией независимости Индии (1947) с народами этой страны, трудно поддаётся осмыслению. Цель данной статьи показать. как индийские писатели оценили и описали эту трагедию. И в наши дни недалеко от реальности то, что подобная трагедия по каким-нибудь ничтожным причинам случится снова и не только в Индии и Пакистане, но и в других странах мира, и мы не можем не учитивать это. Стало известно, что в современном мире существуют такие силы, которые для личной цели или в угоду отдельных государств, готовы в различных государствах сеять чувство ненависти между мирно живушими различными народностями и разрушать их единство. Они готовы даже полностью уничтожить тысячелетнюю культуру, которая является гордостью того или иного народа. Каждый здравомыслящий человек, который занимает хоть какое-нибудь место в обществе, не должен быть равнодушным к этим проблемам и насколько это возможно, он должен не допускать, чтобы случались новые античеловеческие трагедии. В данной статье сделана попытка дать оценку этим бессмысленным столкновениям, описанным индийскими авторами, которые принесли много черных и страшных дней индийскому народу.

Ключевые слова: религиозные столкновения, литература, хинди, Индия, писатель, рассказ, свобода, разделение, индусы, мусульмане, разные религии, трагические события, сороковые годы.

THE REFLECTION OF RELIGIOUS CLASHES IN INDIAN LITERATURE

The tragedy that happened on the eve of India's independence (1947) is difficult for the people of this country to comprehend. The purpose of this article is to show how Indian writers appreciated and described this tragedy. And today, not far from the reality that such a tragedy for some insignificant reasons will happen again, not only in India and Pakistan, but also in other countries of the world, and we can not ignore it. It has repeatedly become known that in the modern world there are forces that for personal purposes or for the sake of individual States, are ready in different States to sow a sense of hatred between the different Nations peacefully living and destroy their unity. They are even ready to completely destroy the thousand years of culture, which is the pride of a people. Every sane person

who occupies any place in society, the dictates of conscience is that he should not be indifferent to these problems and, as far as possible, he should not allow new anti-human tragedies to happen. In this article an attempt is made to give oyuncu these senseless collisions, described by the Indian authors, which brought many black and terrible days of the Indian people.

Key words: religious clashes, literature, Hindi, India, writer, story, freedom, division, Hindus, Muslims, different religions, tragic events, forties.

Сведения об авторе: ***Раджабов Х.*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры индийской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: ***Radzhabov H.*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Indian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК: 891.550

САИД ИМОДАДДИН НАСИМӢ ВА ҶАРАЁНИ ҲУРУФИЯ

Қурбон Восиев, Восиева Р.Қ.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Аз таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бармеояд, ки бисёре аз суханварони асрҳои миёна ба ойини Риндӣ ҳусни таваҷҷуҳи аниқу амиқе доштаанд. Нуфузи ин ойинро аз ҳама бештар дар осори Ибни Ямину Амир Хусрав ва Абдурраҳмони Ҷомӣ дида метавонем. Гузашта аз ин, таъсири ин ойин аз марзу буми Хуросону Мовароуннаҳр берун рафта, ҷараёнҳои муҳимми иҷтимоию фалсафиеро мисли ҳуруфия фаро гирифтааст.

Вай баробари бисёр ойинҳои мухталифи мазҳабии асримиёнагӣ дар муқобили исломи расмӣ қомат афрохта будааст.Аз ин рӯ, рӯҳониёни ислом пайравони ин ҷараёнро ҳамеша дар таҳқиру таъқиб ва сарзанишу накуҳиш дониста, ойини онҳоро «бидъат», «зиндиқ» ва «муртад» номидаанд. Ҷараёни ҳуруфия, чунон ки муҳаққиқи он З. Қулизода зикр менамояд, танҳо ҷараёни назарӣ набуда, аз ибтидои пайдоиши худ бо созмонҳои муайяни сиёсии мухолифи исломи расмӣ муносибати муштараку қавӣ доштааст [5,с.44]. Яке аз ҷараёнҳое, ки ба ҳуруфия монандии шаклӣ ва маънавӣ дорад, ҷараёни исмоилия мебошад. Чунин умумиятро мо дар мухолифати ин ду ҷараён бо исломи расмӣ (оид ба намоз, рӯза, закот, ҷаннату дузах ва рӯзи растохез) мебинем. Ҳамчунин ягонагиву умумияти ин ду ҷараёнро дар қисмати иҷтимоии онҳо дидан мумкин аст, ки Носири Хусрав зимни тасвири шаҳри Лаҳосо ин масъаларо возеҳ месозад: «Лаҳосо шаҳрест, ки ҳама савод аз рустои ӯ ҳисорест… Ва гуфтаанд, султони он марде шариф бувад. Ва он мардумро аз мусулмонӣ боздошта буд ва гуфта «намозу рӯза аз шумо баргирифтам» ва даъват карда буд он мардумро, ки «марҷаи шумо чуз бо ман нест». Ва номи ӯ Абӯсаид будааст. Ва чун аз аҳли он шаҳр пурсанд, ки чӣ мазҳаб дорӣ, гӯянд, ки «Мо Бӯсаидием» [9,с.90].

Бошандагони ин шаҳр зери сарпарастии Бӯсаиду авлодони ӯ, ки муддати 150 сол ҳукумат доштанд, зиндагӣ бурда, дар ғарибпарвариву меҳмоннавозӣ овозадор будаанд. Дар давлатдории Бӯсаидиён раият ҳамеша бо оромиву осудагӣ зиндагӣ доштанд ва ҷонишинони ӯ ҳеҷ гоҳ бо ҳам мухолифат наварзидаанд. Дар ин мамлакат аз раият чизе нахостаанд ва хурдтарин молиёт бо арзиши он гирифта мешуд: «Ва аз раият ушри чизе нахостанд. Ва агар касе дарвеш шудӣ ё соҳиби қарз ӯро тааххуд кардандӣ, то кораш наку шудӣ. Ва агар зари касеро бар дигаре будӣ, беш аз мояи ӯ талаб накардандӣ. Ва ҳар ғарибе, ки бад-он шаҳр афтад ва саньате донад, чандон ки кифофи ӯ бошад, моя бидодандӣ, то ӯ асбоб ва олоте, ки дар санъати ӯ ба кор ояд, бихаридӣ ва ба муроди худ расидӣ, зари эшон ҳамон қадар, ки ситода будӣ, боз додӣ [9,с.90].

Чунон ки падидор аст, ойини адолату футувват дар давлатдории Бӯсаидиён, ки асоси онро ҷараёни исмоилӣ ва ойини ҷавонмардӣ бар уҳда дорад, барои ҷараёни ҳуруфӣ низ мабдаи нахустдарҷаи идеалӣ ва мартабаи волои ахлоқиву иҷтимоӣ мебошад.

Ҳамчунин ҷиҳати ниҳоят муҳимми ҷараёни ҳуруфия дар муносибати бисёр наздики он бо тасаввуфу исмоилия сурат гирифтааст. Агар дар тасаввуф ҳукмрони мутлақи рафтору гуфтор ва кирдори олам **ишқ** бошад, барои исмоилиён чунин нақшро **ақл** мебозад. Дар ҳуруфия ва риндӣ бошад, вахдати ин ду ҷиҳат, яъне **ишқу ақл** андар омезиши ҳамдигар ҳукмфармо ва парҷамдорону пештозони инсонанд.Саид Имодаддин Насимӣ яке аз асосгузорони ҷараёни Ҳуруфия мебошад. Ӯ аввалин касест, ки ба забони озарбойҷонӣ девони комилеро ба вуҷуд овардааст ва муҳаққиқин ӯро ҳамчун поягузорони адабиёти Озарбойҷон пазируфтаанд. Шоир Насимӣ дар охирҳои асри XIV тахминан, солҳои 1369-1370 дар Шимохаи Озарбойҷон ба дунё омадааст. Ӯ ҳанӯз аз овони ҷавонӣ баробари забони озарӣ, арабиву форсии тоҷикиро мукаммал ҳифз намуда буда, Қурьонро аз бар намудааст.Насимӣ аз худ осори гаронбаҳое ба мерос гузоштааст. Ӯ се девони ашъор ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ, арабӣ ва озарбойҷонӣ таълиф намуда будааст. Насимӣ миёни фосилаи замони зиндагии Низомии Ганҷавӣ ва Фузулӣ, дар вокеият ҳаққиқат шоири шуҳратманди адабиёти Озарбойҷон аст.Насимӣ дар ғазалиёти худ асосан ба андешаҳои ирфонии Мавлавӣ ва барҳӯрдҳои иҷтимоию ошиқонаи Хоҷа Ҳофизу Мавлоно Ҷомӣ пайравӣ мекунад. Ӯ дар дасти соқии симинбадан ҷомеро, ки андаруни он оби гулгун аст, ҳамчун тӯша аз зоди сафари инсон ба тасвир медиҳад ва мегӯяд:

Маҷлиси аҳли дил имшаб чун рухат равшан шудаст,
Чунки зулфат дар дили шаб офтоб овардааст.

То ба даври чашми масти ёр бифрӯшад ба май,
Бар дари майхона Мавлоно китоб овардааст.
Ишқи хубон, зоҳиди садсола мегӯяд, хатост,
Хоҷа бин, к-аз баҳри ман фикри савоб овардааст [6, с.65].

Ҷиҳати бисёр муҳимму чашмраси ғазалиёти Ҳофизу Ҷомӣ дар масъалаи ифшо намудани қабоҳату разолат ва фиребу дасисабозиҳои зоҳидону сӯфиён буд. Чуноне ки Ҷомӣ мефармояд:

Ман, ки хидмат кардаам риндони дурдошомро,
Кай шуморам пухта ваъзи зоҳидони хомро.
Ринду сӯфӣ, орифу осӣ нахонедам, ки ман,
Гум шудам дар шоҳиду май барнатобам номро [11, с.30].

Мавлоно Ҷомӣ аз дасти онҳо тавба мекунад ва аз феълу хулқи маккоронаашон рӯ ба исёну гӯшагирӣ мениҳад. Насимӣ низ дар ин роҳ сарсупурдаи эътиқодманд ва инсони якрӯву беолоишу беғаш аст.Шоири оташинқалби некзамир дар роҳи интихобидаи худ лаҳзае осудаву ором надорад. Ӯ ҳамеша чун «Булбули Шероз» ва Мавлонои Ҳирот бар рағми муддаиёни пастфитрату қабеҳзамир, ки аз тоату ибодат ва хирқаву саҷҷода лофи парҳезу салимзавқӣ зада, сими дағали тавбаву томотро дар бозори андешаҳои мафкуравии мардум ба қимати тамом ба фурӯш мезананд, худро бар ҳалқаи хароботиёни «бадном» меандозад.Насимӣ чун Хоҷаи Шероз ва Мавлонои Ҳирот ба маъшуқа муроҷиаткунон «Биё, эй ганҷи бепоён, чу худ моро тавонгар кун, Миси беқимати моро ба иксири назар зар кун» мегӯяд ва дар миёни ғазали мазкур донишманди забардасти Қуръон будани Ҳофизро, ки ба қавли худи ӯ «Қуръон зи бар бихонад бо чордаҳ ривоят» ёд намуда, симои шоири ринди ҷавонмардро ба қалами тасвир медиҳад:

Дил аз тасбеҳу зоҳид шуд малул, эй мутриби маҷлис,
Зи қадри он лаби ширинсухан гӯю муқаррар кун.
Малакро медиҳад хатташ чу тифлон лавҳ дар доман,
Ало, эй Ҳофизи Қуръон, ту ин ҳафт оят аз бар кун!
Чу ҳаст аз рӯи Шамсиддин нишоне шамси ховарро,
Биё, дар рӯи Шамсиддин суҷуди шамси ховар кун [6, с.16].

Умумияти воҳид ва барҳӯрди назари НасимивуХоҷаи Шероз дар истифодаи маслаки пешакардаи онҳо – риндӣ таҷассум мегардад. Ҳангоми мутолиаи девони тоҷикии Насимӣ аз ҳама бештар ба ин истилоҳ бармехӯрем. Аз ин рӯ, барои муайян намудани сирри ғазали Насимӣ, пеш аз ҳама, маъниву мафҳум ва сайри таърихии риндӣ нахустин зарурат ва аввалин ҷиҳати мушаххаси шеърияти шоир аст. Чунонки дар бобҳои пешин зикр кардем.

Аз рӯйи шарҳу тафсири фарҳангу қомусҳои боэътимод истилоҳи ринд дар адабиёт асосан ба се маъно зоҳир мегардад:

а) Маънои луғавиаш – авбош, маккор, ҳушёр, бевафо.

б) Маънои маҷозиаш – оқил, фарзона, беқайд, бадрафтор, нотарс. Касе, ки ба қонун ва расму қоидаи ҳукмрони замон риоя намекунад.

в) маънои истилоҳии тасаввуфӣ – марде, ки зоҳираш маломатангез ва ботинаш сиҳату саломат (яъне, мункири ҳама гуна бидъатҳои динӣ – Қ.В.) бошад.

Чунонки маълум аст, хатти мустақиму устуворе, ки дар риндиву ҷараёнҳои дигар густариш ёфтааст, ҳамоно ақидаи дар ҳаёт ба лаззат рӯз гузаронидан ва сарпечӣ аз ҳама гуна андешаҳои мазҳабию зоҳидӣ мебошад. Ба ин маънӣ Мавлоно Ҷомӣ зикр кардааст:

Мову паймони май, эй зоҳиди паймонашикан,
Дур бод офати санги ту зи паймонаи мо!
Шеваи зуҳд ба риндон чӣ фурӯшем, ки нест,
Нархи як чуръаи май сабҳаи саддонаи мо [11,с.59].

Насимии Шервонӣ маҳз дар истифодаи истилоҳи ринд пайрави қавииродаву сарсупурдаи Ҳофизу Ҷомӣ аст. Ӯ дар девони тоҷикии худ ба ин масъала аҳаммият дода, мурғи дили риндонро фориғ аз донаву доми хирқапӯшони тасбеҳбадастони кӯрдил мебинад ва ҳамеша бурҳону далели риндонро бар алайҳи саҷҷодаи зоҳидон қаламдод менамояд. Гузашта аз он, шоир дар ҷараёни афкори риндӣ чун мутафаккири соҳибсалиқа худро ба ҳалқаи риндони ҷавонмард меандозад ва ба фазли ҳақ шукр бар он менамояд, ки ӯ дақиқае аз роҳи мустақиму устувори озодандешонаи риндӣ ғофилгиру барканор намондааст. Мансури Ҳаллоҷ шахсияти такрорнопазир ва инсони асилу равшанзамире будааст. Мансури Ҳаллоҷ аслан шерозӣ буда, падараш пайрави дини зардуштӣ буд. Ӯ борҳо ба Маккаву Бағдод, Хуросону Ҳиндустон, Аҳвозу Форс, Мовароуннаҳру Туркистон рафта, пайравони зиёде ҷамъ карда буд. Мухолифонаш ӯро кофиру зиндиқа ва қарматӣ дониста, ба ӯ ранҷҳои ҷонкоҳ расонидаанд. Муддати ҳафт сол дар зиндони Бағдод он бегуноҳро азоб дода, охир ба дор кашиданд. Аҳли иртиҷоъ «бизанед ин Ҳаллоҷакро, ки даъвои худоӣ мекунад» гӯён мардумро бар зидди ӯ мешӯрониданд. Роҳгузарон ба сӯйи ҷасади лоғар ва сари дор овезони ӯ санг партофтанд» [1, с.44]. Вале нақши Мансури Ҳаллоҷ миёни ҳамватанону ҳаммаслакон азизу машҳур монда, мактаби ӯ пайравони зиёде доштааст. Мавлоно Ҷомӣ ба дарки маънавиёти роҳи пешгирифтаи хеш, ки як навъ пайванди мантиқӣ ба сайру сулуки Мансури Ҳаллоҷ дорад, бисёр фасеҳ ин маъниро нигоштааст:

Чу маро мазҳабу миллат ҳама шуд дар сару корат,
Чи занам лоф зи миллат, чи кунам даъвии мазҳаб.

Ба шароб ар нафурӯшам сару дастор чу Ҷомӣ,
Накунам дар сафи риндон пас аз ин даъвии машраб [11, с.69].

Яке аз чунин пайравони асили маслаку мактаби Мансури Ҳаллоҷ Насимист. Ӯ чун устоди худ бебоконаву ошкоро сайри маонӣ мекунад ва то дараҷае мерасад, ки наъра бармекашад:

Гар аналҳақҳои моро бишнавад Мансури маст,
Ҳам ба хуни мо диҳад фатвову ҳам дор оварад! [6, с.156].

Ё худ:

Сирри аналҳақ аз мо чун гашт ошкоро,
Мансури мастро гӯ: моро ба дор баркаш! [6, с.13].

Шоир зоҳидони ба ном тақводору порсоро, ки аз қабеҳтарин гунаҳ даст намебардоранд, мазаммат намуда, ҳамеша онҳоро даъват бар он менамояд, ки зикри бечораҳолонаву солимонаи риндони ҷавонмард аз тоату зуҳди пурмакру фасоди зумраи обидони зоҳид бартарӣ дорад:

Ҳарифи мо шав, эй сӯфӣ, ки зикри ҳалқаи риндон,
Беҳ аст аз тоату зуҳде, ки бо зарқу риё бошад [6, с.160].

Насимӣ лаҳзае қарор намегирад. Бинобар ин, ӯ пайваста дар корзорҳову набардҳо зиндагиро ба талошу ҷадал пеш гирифтааст. Андоми инсон майдони набарди ин ду қувва аст. Ҳар яке аз ин қувваҳо инсонро ба тарафу тариқи худ мекашад ва бар он мекӯшад, ки аз болои рафтору гуфтор ва андешамандиву тафаккури одамӣ ҳукмрон гардад. Неруи хирад, ки ҷамеи хислатҳои неки инсониро фаро мегирад, бар он мекӯшад, ки одам аз нигоҳи пиндори рост, гуфтори рост ва кирдори рост амал намояд. Қувваи нафси хабис бошад, бо ёриву дастгирии ҳамкорони деву шайтонаш инсонро ба худхоҳиву мағрурӣ ва васвасаву дасисабозӣ раҳгум мезанонад.Аз ин нигоҳ Насимӣ, пеш аз ҳама, тамоми андешаашро ба он гумоштааст, ки аввалин кори инсон бояд ворастан аз хешпарастӣ бошад.Чунонки мебинем, тадбиру таъкиди Насимӣ оид ба покиза гардонидани сирати инсон, ки он худ **олами ботин** унвон дорад, мабно бар назари ахлоқии гузаштагонамон, махсусан Ҳофизу Ҷомӣ сурат пазируфтааст. Аз ин ҷо қаҳрамони лирикии шоири шаҳир дар марҳилаи интихобидааш таваққуф намекунад, балки ҳама такопӯи ӯ барои ба манзили мақсуд расидан нигаронида шудааст. Манзили мақсуд бошад, кӯйи ҳабиб, яъне дарёфтани дили инсон аст. Аз ин рӯ шубҳаву васваса ва зуҳду вараъ дар ҳамоҳангии саҷҷодаву тасбеҳи зоҳид ба қалами тасвири Насимӣ даромада, аз шоҳроҳи ваҳдати кӯйи ҳабиб – дили инсон фарсахҳо дур мондаанд:

Аз раҳи хешпарастӣ қадаме берун неҳ,
Қатъи ин манзилу раҳ ҷуз ба чунин гом макун.
Аз риё пок шав, эй зоҳиди олудалибос,
Шубҳаву васвасаро зуҳду вараъ ном макун.
Гар сари тоати ҳақ чун малакат ҳаст, эй дил,
Ба ҷуз аз саҷдаи он сарви гуландом макун [6, с.249].

Саволе ба миён меояд, ки чаро шоир ин қадар оштинопазирона бар зидди аҳли тасаввуф – зоҳидону сӯфиёни муосираш муборизаро мебарад? Магар ҷараёни пешакардаи ӯ (ҳуруфия) як шохаи тасаввуф нест? Модом ки маслаки шоир дар ҳадди охири хеш ба равияи ирфон ва аҳли тасаввуф қаробати мантиқӣ дошта бошад, пас кадом зарурат ӯро водор кардааст, ки теғи забони оташборашро пайи барбод додани хирқаву дастори сӯфӣ равона намояд? Посухи чунин саволҳоро маҳз аз ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиву ахлоқии асри Насимӣ ҷустан бамаврид аст. Чунонки аз осори таърихиву ахлоқии аҳди Насимӣ бармеояд, дар айёми зиндагии шоир «ташайюъ ба ҳайси шакли мухолифат бо мазҳаби давлатӣ – тасаннун дар таркиб бо зуҳди исломӣ – тасаввуф (идеалогияи ҷунбишҳои халқии садаҳои 14-15 мелодӣ) будааст» [10,с.64].Воқеан, тамоми ҷунбишҳои халқӣ, аз ҷумла ҳаракати Сарбадорон, ки солҳои 1337-1361 таъсиси давлат карда, пойтахти худро дар Сабзавор барқарор доштанд, ба муқобили зулму золимӣ мечангиданд ва аз рӯйи шиори «Агар тавфиқ ёбем, рафъи зулми золимон намоем ва илло сари худро бар дор хоҳем, ки дигар таҳаммули тааддиву зулм надорем» [10,с.66] амал мекарданд. Ҳамин гуна шӯришҳои халқӣ, аз қабили ҷунбиши дарвешон дар Мозандарон (сардори он Шайх Саид Қавомиддин Маръаш) соли 1360, ҷунбиши ҳамсон дар Гелон – марказаш шаҳри Лоҳиҷон (солҳои 1380-1392), шӯриши сарбадорони Кирмон (соли 1374) пайиҳам хурӯҷ карда, дар шаҳри Самарқанд ва вилоёти он ҳам соли 1365 шӯриши сарбадорон ба амал омад, ки муддати як сол ҳукмронӣ кард. Авҷу нумуи шӯришҳои халқӣ дар замони ҳукмронии Темур низ қатъ нагардид, балки ҷабру ситами тоқатфарсои хонадони темурӣ, ки аз кала манора ва аз ҷисми зиндаи ҳазорон ранҷбарон деворҳо мезаданд, қаҳру ғазаби мардумро як бар сад афзуд. Чунонки муаррихи рус И.П. Петрушевский нақл мекунад: «Темур баракси Чингизхон, дорои барномаи муайяни иқтисодӣ буд. Ӯ мехост бар роҳҳои корвонрави савдои Аврупову Осиё назорати худро яксара барқарор кунад. Мекӯшид то Эрон, сарзаминҳои Мовароуннаҳру Қафқоз, Ҷануби Бохтару Осиёро, ки роҳҳои асосии корвонгард аз онҳо мегузашт, тасарруф кунад [10,с.70].

Дар чунин шароит соли 1383 дар Сабзазор аз нав шӯриш даргирифт, ки аз тарафи Темур бераҳмона хомӯш гардид. Чунин шӯриши халқӣ дар Исфаҳон ба амал омад, ки 70 ҳазор тан кушта шуд. Соли 1392 дар Гургони Мозандарон низ шӯриш ба муқобили ҳокимони бегона сурат гирифт, ки он ҳам пахш гардид. Соли 1405 аз нав шӯриши Сарбадорон рух дод. Соли 1406 бошад, оташи шӯриши халқӣ дар Гургони Мозандарон даргирифта, як давлати нави халқӣ таҷдид гардид. Ҳуруфиён Мироншоҳро зидди масеҳ (даҷҷол) ва дудмони темуриён мешумурданд, ки ба лаънати парвардигор дучор шудааст. Ҳуруфиён, ки адабиёти бузурге аз онҳо

ба мерос мондааст, дар бисёре аз рисолаҳои хеш ба истиснот ва аҳодис пешбинӣ мекарданд, ки ба зудӣ зери роҳбарии Маҳдии «худованди шамшер» ҳудкомагии аҳли ҷоҳ, яъне феодалон нобуд хоҳад шуд ва ҳукумати адл дар замин барқарор хоҳад гашт. Ин фирқа дар миёни лояҳои поёнии шаҳрнишинон ва равшанфикрони шаҳрҳо дар Эрону Озарбойҷон ва Туркия ба суръат густариш ёфт [10,с.72]. Дар ин ахбори муъҷази муарри, пеш аз ҳама, пайдоишу нумуи ҷараёни ҳуруфия ошкор мегардад, ки аввалин поягузори ӯ мардумро ба барҳам додани таззодҳои табақотӣ ташвиқ менамуданд. Бинобар ин, чун як тан аъзои пешрави ин ҷараён зиддияти Насимӣ ба тасаввуфу аҳли сӯфияи муосираш мисли Ҳофиз ва маслаки ӯ Риндӣ дар он будааст, ки дар замони ӯ бештари онҳо ба хотири гирдоварии молу сарват муддате кунҷи ғореро гирифта, чанд рӯз ба сайру сулук машғул мегардиданд ва ба «авлиё» гардидани худ ҳукм карда, хуни мардумро мемакиданд. Ин тоифаи дасисабози маккор ба назари Ҳофизу Насимӣ барин озодандешон аз ҷабру зулми аҳли ҷоҳ ва қатлу ғорати дуздони муғуливу темурӣ ҳам бадтар ва қабеҳтар аст. Шояд ҳамин нифоқи қисмате аз аҳли сӯфия бошад, ки Насимӣ чун Ҳофиз аз онҳо рӯ гардонда, тамоми нишасту бархости онҳоро зиракона рад кардааст: ба назари Насимӣ бузургтарин рукни зиндагӣ **Шахсияти Инсон** буда, бурдбориву саодати фардияти инсон аст. Аз ин ҷо модом, ки аз инсон дида қиматбаҳотар чизе нест, пас меҳрро бо ӯ пайвастан ва шахсияти одамро парастидан зарурат дорад:

Замони зирқу солусӣ гузашт, эй зоҳиди раъно,
Биё, май хӯр, ки тақворо лаболаб гашт паймона.
Ҷаҳону ҷону дину дил, бирав дар кори зулфаш кун,
Ки аз мардони мард ояд ҳамеша кори мардона! [6, с.170].

Ҷиҳати чашмгиру муҳимми дигари Ҳуруфия дар муносибати қарини он ба ҷараёни демократию зиддифеодалии Ахӣ сурат мегирад. Аслан аз омолу аъмоли пайравони ойини ҷавонмардӣ, ки худ ҷараёни амалии аҳли ҳунар аст, дар сарзамини Руму Озарбойҷон Ахӣ унвон дошта, тамоми равнақи ҳунарашро ба муқобили аҳли ситам, махсусан ситамкорони аҳди муғул бахшидааст [2, с.13]. Сайёҳи машҳури араб Ибни Батута, ки солҳои 1326 то 1356 мелодӣ муддати 30 сол бисёр мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна, Мовароуннаҳру Хуросон, Ҳинду Чин ва Африқои Марказиро дида, китоби машҳури худ **«Сафарнома»-ро тақрибан 10 сол пеш аз таваллуди Насимӣ навиштааст, мегӯяд: «Ман дар тамоми дунё мардумоне накукортар аз ҷавонмардон надидаам, гарчи аҳли Шероз ва Исфаҳон ҳам ба равиши ҷавонмардон ташбеҳ мечӯянд, лекин эшон (ахиҳои мамлакати Рум – Қ.В.) дар ғарибнавозӣ ва меҳмонӣ бештар ва пештаранд [4,с.281].**Маълум мегардад, ки замони туфулият ва камолоти зиндагии Насимӣ ба рӯзгори фаъолияти пайравии ойини ҷавонмардӣ – Ахӣ дар ҳама шаҳрҳои хурду бузурги Осиёи Сағир миёни аҳли касаба рост меояд. Бинобар он, шоири равшанзамир аз ҳалқаи ин мардони амалӣ, ки нисбат ба ҳукмфармоёни бегонаи муғуливу темурӣ нафрат доштанд, барканор буданаш ғайричашмдошт аст.Воқеан айёрони ҷавонмард, ки аз сари худ гузашта нисбат ба золимони бегона дар набардианд, ба ҳеҷ ваҷҳ аз мақсади дар пеш гузоштаи худ намеҳаросанд. Насимӣ ин маъниро нек тасаввур доштааст, ки мегӯяд:

Айёри диловар, ки кунад тарки сари хеш,
Аз ханҷари хунрезу сари дор натарсад [6, с.101].

Аз тарафи дигар, ӯ дар ашъораш гоҳ-гоҳ аз тарзи либоспӯшӣ ва нишасту бархости пайравони ойини ҷавонмардӣ ёд меорад. Маълум аст, ки тарзи либоспӯшии ҷавонмардон хосси онҳост ва эшон дар муқобили либоспӯшии сӯфиён, ки марқаи дароз аст, капанак (либоси пашминаи кӯтоҳи беостин) мепӯшиданд. Аз матои дурушти пашмина ба тарзи кӯтоҳ либос дар бар кардани ҷавонмардон бори дигар аз мардони амалӣ будани онҳо гувоҳӣ медиҳад, зеро онҳо ҳамеша барои мубориза тайёранд. Насимӣ ба рағми сӯфиёни дароздоману дарозостини қӯтоҳандеши муосираш капанакпӯширо авло мегузорад ва гумшудаи хешро маҳз дар нишасту бархости амалии онон пайдо менамояд:

Ёфтаам дар капанак он чи талаб мекардам,
Ту чӣ донӣ, ки чиҳо ёфтаам дар капанак!
Макун, эй хоҷа, маро дар капанакпӯшӣ айб,
З-он ки ман нуру ҷило ёфтаам дар капанак [6, с.200].

Пайравони ойини ҷавонмардӣ асосан эътиқодманду сарсупурдаи бани одаманд. Аз ин рӯ, ҳар ҳоҷатманду раҳмондае, ки ба дари сарои онҳо рӯйи ниёз меорад, комёби муроди хеш мегардад. Далели чунин ҳусни ахлоқи ойини ҷавонмардиро зимни меҳмоннавозиву шуҷоатмандии айёрони Систон (дар Таърихи Систон) ва айёрони романҳои бисёрҷилдаи «Самаки айёр», «Абӯмуслимнома», «Искандарнома», «Доробнома»-ҳо дида метавонем. Амалиёти айёрон асосан ҳангоми ғуруби офтоб оғоз меёбад. Ба ин вақт амалиёти айёрони ҳақиқӣ ва ғоратгарии дуздони роҳзан ягона набуда, балки онҳо қирраҳои мухталифи ҳусни ахлоқанд. Насимӣ ҳамин ҷиҳати масъаларо дар назар дошта, мегӯяд:

Гуфтам аз савдои зулфаш дил нигаҳ дорӣ, вале
Роҳзани мардум на он дилдузди айёр асту бас [6, с.157].

Ба назари шоир боарзиштарин рукни зиндагӣ Инсон буда, бурдбориҳову саодатҳои башарӣ вобастаи неруву комёбиҳо ва фардиятҳои инсон аст. Аз ин нигоҳ, модом ки аз инсон дида қиматбаҳову афзалтар чизе набошад, пас меҳрро бо ӯ варзидан ва шахсияташро парастиш намудан зарурати мантиқӣ дорад. Насимӣ аз «рӯҳи қудс», «рӯҳи мутлақ», «рӯҳи нотиқа», «ҳаққи мутлақ» ва «фонии мутлақ» барин истилоҳоти ирфонӣ фаровон истифода бурда, унсурҳои пантеистии ақидаи ҳуруфиро дар ниҳоду замири инсони муҳаррик ба ҷилва меорад. Воқеан, чунин инсон одами орому сокит нест, балки тамоми хусусиятҳои халлоқиятро фаро

гирифтааст. Аз ин рӯ, дар чеҳраи он таҷаллиёти нури офаридгор ҳувайдо буда, парастишаш назди ҳамчелон амри воқеӣ мебошад.

Оиди ин масъала муҳаққиқи озарбойҷонӣ З.Қулизода ба маврид гуфтааст: «Доир ба тасаввуроту офариниши инсонхудои худ тамоми унсурҳо ва хусусиятҳои хосси худоро мутааллиқи одам медонад, бинобар ин, инсони офаридаи Насимӣ ба оламу офаридгор айнияти воҳид дорад» [5,с.163].Чунонки маълум мегардад, дар маркази шеъри Насимӣ инсони пуршӯру воқеӣ қарор мегирад, ки фарди дилбохтаву ошиқи озодии башар аст. Аз ин ҷо нуқтаи пайванди бузурги ашъори Насимиро ситоиши бузургдошт ва эҳсосоту тахайюлоти Инсони Комил фаро мегирад. Инсони мавриди интиқоду тасвир қарордодаи Насимӣ фардест, ки чун ринди озодандеши Ҳофиз ба тамоми мавҷудоти олами зоҳир ва охират пушти по мезанад. Назди чунин фарди пуршӯр танҳо як гавҳари муқаддас Инсон – инсони беолоишу беғаш ва беғаразу соҳибзавқи тадбирандеш қарор дорад. Ситоишу бузургдошти чунин инсон муҳимтарин унсури мушаххаси шеъри Насимиро фаро гирифта, шоирро беш аз пеш ба ҳалқаи ҷараёни ҳуруфӣ мекашонад.

Ҳамин тавр, Насимӣ дар осори худ **тарғибгари комили камолоти моддиву маънавии инсон** аст. Ӯ ба ҷузъитарин унсурҳои тарғиботи диниву мазҳабӣ, ки инсонро аз рӯйдоди «рӯзи растохез», азоби гузаштани «пули сирот» ва «дузах»-у «охират» дар асорати тарсу таҳлука нигоҳ медоранд, таъкид мекунад:

Дар диёри ҳарду олам ғайри мо дайёр нест,
З-он ки ҳастии замину осмон мо будаем [6,с.210].

Аз ин рӯ, чунин натиҷа ба даст меояд, ки пойдевори шеъри Насимӣ дар заминаи афкори адабӣ – эстетикии шуарои бузурги форсу тоҷик Низомиву Мавлавӣ ва махсусан Ҳофизу Мавлоно Ҷомӣ ва маслаки онҳо риндӣ ба вуҷуд омада, бори дигар аз паҳноии шеъри форсӣ дар асри миёна хабар медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, Аълохон. Ҳофизнома / Аълохон Афсаҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1971. – 147 с.
2. Гордлевский, В.А. Из героической борьбы Азербайджанского народа в XII-XIV вв. / В.А. Гордлевский // Изб. соч. Т. 1. – М.: Наука. – С. 139-143.
3. Гулпинорлӣ, А. Насимӣ – Усули рӯҳӣ / А. Гулпинорлӣ. – Истанбул, 1953. - 432 с.
4. Ибни Батута. Сафарнома. Тарҷумаи Муҳаммад Алии Муҳид / Ибни Батута. - Теҳрон, 1338. - 210 с.
5. Кули-заде, З. Хуруфизм и его представители в Азербайджане / З. Кули-заде. - Баку, 1970. - 265 с.
6. Насимӣ. Девон / Насимӣ. - Боку, 1972.
7. Насимӣ, С.И.. Девон / С.И. Насимӣ; бо муқаддима, мукобила ва тасҳеҳи Ҳамид Муҳаммадзода. - Боку, 1972.
8. Нафисӣ, Саид. Сарчашмаи тасаввуф дар Эрон / Саид Нафисӣ. - Теҳрон, 1343. - 132 с.
9. Носири Хусрав. Сафарнома / Носири Хусрав. - Душанбе, 1970.
10. Петрушевский, И.П. Таърихи Эрон. Эрон дар садаҳои миёна / И.П. Петрушевский. - Теҳрон, 1359. - 314 с.
11. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Саду як ғазал / Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. - 104 с.

САИД ИМОДАДДИН НАСИМӢ ВА ҶАРАЁНИ ҲУРУФИЯ

Саид Имодаддин Насимӣ аввалин касест, ки ба забони озарбойҷонӣ девони комилеро ба вуҷуд овардааст ва муҳаққиқин ӯро ҳамчун яке аз поягузорони адабиёти Озарбоҷон пазируфтаанд. Насимӣ дар охирҳои асри XIV тахминан, солҳои 1369 - 1370 дар Шимохаи Озарбойҷон ба дунё омадааст. Ӯ ҳанӯз аз овони ҷавонӣ баробари забони озарӣ, арабиву форсии тоҷикиро мукаммал ҳифз намуда буда, Қуръонро аз бар намудааст. Насимӣ аз худ осори гаронбаҳое ба мерос гузоштааст. Ӯ се девони ашъор ба забонҳои форсӣ, тоҷикӣ, арабӣ ва озарбойҷонӣ таълиф намуда будааст. Насимӣ миёни фосилаи замони зиндагии Низомии Ганҷавӣ ва Фузулӣ, дарвоқеъ шоири шуҳратманди адабиёти Озарбойҷон аст. Саид Имодаддин Насимӣ яке аз асосгузорони ҷараёни Ҳуруфия мебошад, ки он дар заминаи тасаввуфи назарӣ, ойини шуубиву ҷавонмардӣ ба миён омадааст.

Калидвожаҳо: Насимӣ, девон, Озарбойҷон, мерос, ҳуруфия, эҷодиёт, асосгузор, омӯзиш, таҳқиқот, суфия, шуубия, забони форсии тоҷикӣ

САИД ИМОДАДДИН НАСИМИ И ТЕЧЕНИЕ ХУРУФИЗМ

Саид Имодаддин Насими - один из первых который создал “Деван” на азербайджанском языке и исследователи его поэзии назвали его основоположником азербайджанской литературы. Саид Имодаддин Насими родился в конце 14 века в городе Шимохе в Азербайджане приблизительно в 1369 - 1370 году. В юные годы он изучил несколько языков – персидский, арабский, а также усердно изучил Коран. Он оставил после себя богатое наследие: три “Дивана” на персидско- таджикском, арабском и азербайджанском языках. При изучении “Дивана” было выявлено, что он в совершенстве владел арабским языком. Насими был последователем школы Низомии Ганджави и Фузули и прославился своим знаменитым творчеством в Азербайджане. Саид Имодаддин Насими был основателем хуруфизма, которое берет начало от суфизма, шуубизма и рыцарства. Данные учения пропагандируют практическое достоинство человека.

Ключевые слова: Насими, Диван, Азербайджан, наследие, хуруфизм, творчество, основатель, изучение, исследование, суфизм, шуубизм, языки

SAID IMODADDIN NASIMI

Sayyed Imadaddin Nasimi one of the first who created "Diwan" in the Azeri language and the researchers of his poetry, called him the founder of Azerbaijan. Sayyed Imadaddin Nasimi was born in the late 14th century in the city of Shimoga in Azerbaijan approximately at 1369-1370 year. In his early years, he studied several languages-Persian, Arabic, and assiduously studied Karan. He left behind a rich heritage: three "Divans" in Persian-Tajik, Arabic and Azerbaijani languages. In the study of "Divan" it was found that he was fluent in Arabic. Nasimi was a follower of Nizomii Ganjavi and Fusuli's school, and became famous for his famous work in Azerbaijan. Sayyed Imadaddin Nasimi was the founder of Hurufism, which originates from Sufism, soubise and chivalry. These exercises promote the practical dignity of the human person.

Key words: Nasimi, divan, Azerbaijan, heritage, creativity, founder, study, research, Sufism, shuubiya, language.

Сведения об авторах: ***Курбон Восиев*** - Технологический университет Таджикистана, доктор филологических наук, профессор кафедры государственного языка и гуманитарных дисциплин. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе,ул. Н.Карабаева 63/3.
E-mail: **v.rukhshona@mail.ru**. Тел.: **(+992 37) 232-95-65**

Восиева Рухшона - Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода, доктор филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиева, 17/6. E-mail: **v.rukhshona@mail.ru.**
Тел.: **(+992 37) 232-95-65**

Information about the authors: ***Qurbon Vosiev*** - Technological University of Tajikistan, Doctor of Philology, professor of Humanities department. **Adress:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhammadiev Str., 17/6 E-mail: **v.rukhshona@mail.ru.** Tel.: **(+992 37) 232-95-65**
Vosieva Rukhshona - Tajik State institute of Languages named after S.Ulugzoda, Doctor of Philology, dosent of department of the theory and history of Literature. **Adress:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhammadiev Str., 17/6. E-mail: **v.rukhshona@mail.ru.** Tel.: **(+992 37) 232-95-65**

УДК: 891.550

МАФҲУМИ “ИНҚИЛОБ” АЗ ДИДГОҲИ МУҲАММАД ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ

Хоҷамуродов О.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Муҳаққиқони осору афкори аллома Иқбол (1877 - 1938) андешаҳои иҷтимоӣ ва инқилобии ӯро бештар бар пояи се мустазоди маъруфи шоир – “Орзу (ё чунин кун ё чунон)”, “Инқилоб” ва “Аз хоби гарон хез”, ки дар маҷмӯаи “Забури Аҷам” ҷой дода шудааст, арзёбӣ кардаанд. Воқеан, дар ваҳлаи аввал, ҳангоми мутолиаи ин сурудаҳои саропо сӯзу гудози даъват, аз ҷумла вақте шоир мегӯяд:

Хоҷа аз хуни раги муздур созад лаълии ноб,
Аз ҷафои деҳхудоён кишти деҳқонон хароб,
Инқиилоб!
Инқилоб, эй инқилоб! [1, с.232].

Ва ё ҳангоме, ки хитоб мекунад:

Аз Ҳинду Самарқанду Ироқу Ҳамадон хез!
Аз хоби гарон, хоби гарон, хоби гарон хез,
Аз хоби гарон хез! [1, с.238].

Ва ё лаҳзаи ниёиш:

Ё бикуш дар синаи ман орзуи инқилоб,
Ё дигар кун ниҳоди ин замону ин замин,
Ё чунон кун, ё чунин! [1, с.211].

ба хонанда чунин эҳсосе даст медиҳад, ки гӯё шоир ба зарурияту ногузирии як инқилоби иҷтимоие дар Шарқ итминон дорад ва ҷаҳони исломро ба чунин як инқилоб даъват мекунад. Аммо, агар нек мулоҳиза кунем ва ин шеърҳоро дар робита бо соири ашъори аллома ва ба таври густарда, бо диди эстетикиву фалсафии шоир мавриди баррасӣ қарор диҳем, масъала аз як инқилоби иҷтимоӣ ва ё ба истилоҳи баъзе аз пажӯҳишгарони осории Иқбол, инқилоби сотсиалистӣ фаротар меравад. Зеро, мафҳуми “инқилоб” дар осори адабӣ ва андешаҳои фалсафӣ-иҷтимоии Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ бозтоби гуногун дошта, дар мавридҳои мушаххас ба иртиботи мавзӯи тасвиру паёми шоир мафҳуми хосседро ба худ мегирад.Дар тарҳи масъалаи “инқилоб” Иқболи файласуф бо Иқболи сиёсатмадор гарчанде дар ҳадафи асосӣ бо ҳам ҳамнаво ҳастанд, аммо дар ҷузъ аз ҳам тафовути назар доранд. Мунтаҳо ин тафовути назар дар асл зоҳирист, чунки ваҳдати назари аслӣ миёни Иқболи файласуфу Иқболи сиёсатмадор рӯйи ин масъала дар он аст, ки ҳар навъ инқилоб бояд бо рӯҳияи ислом мутобиқат дошта бошад. Ба таъбири дигар, ҳар инқилобе, ки дар андешаву афкори афрод ва ҷомеаи мусулмонон сурат мегирад, бояд дорои рӯҳияи исломӣ бошад.Албатта, ҳеҷ ҷойи шакку шубҳае нест, ки ин қабил шеърҳои аллома Муҳаммад Иқбол дар амри бедориву худогоҳӣ ва боло бурдани шуури инқилобии мусулмонони Ҳиндустон ва тамоми Шарқи исломӣ саҳми босазое гузоштааст. Аммо ҳадафи асосии Муҳаммад Иқбол аз мафҳуми “инқилоб” таҳаввулотест, ки рӯҳияву шуурии инсонро дигаргун месозад, то як инсони наве бо тафаккуру тарзи зиндагии тозае ва бар ин поя ҷомеаи наве ба вуҷуд ояд, ки бо рӯҳияву арзишҳои ахлоқиву иҷтимоии ислом мутобиқат кунад. Аз ин рӯ, ҳадафи шоир аз инқилоб, пеш аз ҳама, инқилоб дар шуури инсони хокист:

Аз шуур аст, ин ки гӣӣ назду дур,
Чист меъроҷ, инқилоб андар шуур!
Инқилоб андар шуур аз ҷазбу шавқ,
Во раҳонад ҷазбу шавқ аз таҳту фавқ [1, с.283].

Гузашта аз ин, инқилобе, ки шоир дар назар дорад, бемакону безамон буда, ҷанбаи рамзӣ-абстрактӣ дорад ва дар буъди (ченаки) замонӣ намеғунҷад. Зеро, худи аллома Иқбол дар шеъри маъруфи “Паём” - аш ёдовар шудааст.

Инқилобе, ки нағунҷад ба замири афлок,
Бинаму ҳеҷ надонам, ки чӣ сон мебинам [1, с.191].

Ба назари мо, ҳадафи Иқбол, қабл аз ҳама, бедор кардани инсон, ба вижа инсони шарқӣ ва ба вуҷуд овардани инқилобе дар замиру шуури ӯст, то ки як инсонии созанда ба миён ояд. Шоир ҳангоме, ки аз хоби гарон хез мегӯяд, манзураш худшиносӣ ва инқилобе дар шуури хеш ба по кардан аст. Ин андешаашро шоир дар дебочаи ба урду навиштааш дар “Паёми Машриқ” ба таври зайл баён кардааст: “Машриқ, махсусан Шарқи мусулмон баъд аз хоби тӯлонии чандқарна бедор шуд. Аммо вижагии Шарқ дар он аст, ки то он даме, ки дар умқи ҳаёти иҷтимоӣ инқилоб ба амал намеояд ва то замоне табиати инсонӣ дигаргун нашавад, ҳеҷ як ҷаҳони наве ба вуҷуд намеояд” [2, м].Аз ин рӯ, талоши Иқбол, қабл аз ҳама, дар он аст, ки инсони нав,

инсони комиле ба миён ояд, ки созанда бошад. Барои расидан ба ин ҳадаф бояд "ё дигар одам, ки аз Иблис бошад камтарак" ва ё ба ӯ худои муттаол хираде ато кунад, "бо фитрати Руҳулламин". Ба таъбири дигар, то замоне, ки инсони нав, инсони бошууру худогоҳ ва созандаву эҷодкор ба вуҷуд наояд, пирӯзии инқилоби иҷтимоие дар Шарқ ғайриимкон аст. Аммо гоми аввалро дар ин ҷодаи душвори хештаншиносӣ Иқбол дар озодии Шарқи мусулмон аз асорати истеъмори Ғарб меҳисобад. Аз ин рӯ, Иқбол истиқлоли Афғонистон ва ислоҳоти рӯйи даст гирифтани Амонуллохонро бо хушнудӣ пазируфта, "Паёми Машриқ"-ашро ба ӯ пешкаш намуда, вайро "шерозабанди миллати садпораи мусулмон" хондааст.Ба таври хулоса, мафҳуми "инқилоб" дар консепсияи бадеӣ-фалсафии Муҳаммад Иқбол ҷанбаи густарда дошта, асосан ба мафҳуми дигаргунсозӣ дар шууру ботини инсон ба хотири эҷоди инсони наву созанда бо ҷанбаҳои рӯҳияву ахлоқи исломӣ мутобиқатдошта, равона шудааст. Зеро орзуи шоир он аст, ки:

Эй хуш он қавме, ки ҷони ӯ тапид,
Аз гили худ хешро бозофарид.
Аршиёнро субҳии ид он соате,
Чун шавад бедор чашми миллате [1,с.289].

АДАБИЁТ

1. Аллома Муҳаммад Иқбол. Куллиёти форсӣ. – Исломобод, 1977.
2. Иқбол. Паёми Машриқ (дар ҷавоби девони шоирии олмони Гӯте). - Ҳайдаробод, чопи ҳафтум, 1948.

МАФҲУМИ "ИНҚИЛОБ" АЗ ДИДГОҲИ МУҲАММАД ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ

Дар мақола ба иртиботи диди эстетикӣ ва фалсафии шоири маъруфи Шарқ – Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ мафҳуми вожаи "инқилоб" мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Мафҳуми "инқилоб" дар осори адабӣ ва андешаҳои фалсафӣ – иҷтимоии шоир бозтоби гуногун дошта, дар мавридҳои мушаххас ба иртиботи мавзӯъ ва тасвиру паёми шоир мафҳуми хоссаеро ба худ мегирад. Аммо ҳадафи асосии Муҳаммад Иқбол, аз мафҳуми "инқилоб" таҳаввулотест, ки рӯҳияву шуури инсонро дигаргун месозад, то як инсони наве бо тафаккуру тарзи зиндагии ҷадид ба вуҷуд ояд, ки бо арзишҳои ахлоқиву иҷтимоии ислом мутобиқат намояд. Аз ин рӯ, ҳадафи шоир аз инқилоб, пеш аз ҳама, инқилоб дар шуури инсони хокист.

Калидвожаҳо: Иқболи Лоҳурӣ, инқилоб, осори адабӣ, шуур, арзишҳои ахлоқӣ, Ислом, диди эстетикӣ.

ПОНЯТИЕ «ИНКИЛАБ (РЕВОЛЮЦИЯ)» С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МОХАММАДА ИКБАЛА ЛАХУРИ

В статье в аспекте эстетического и философского воззрения великого поэта XX века Востока – Мохаммада Икбала рассматривается понятие «инкилаб (революция)» в его поэзии. Понятие «инкилаб (революция)» в стихах и в философско-социальных сочинениях поэта имеет различные смысловые оттенки. В стихах Мохаммада Икбала понятие «инкилаб», в отличие от его социально-философских произведений несет другую смысловую нагрузку. Понятие «инкилаб» в большинстве стихов поэта – это коренное преобразование, которое происходит в душе и сознании людей. И в результате этого преобразования в обществе появляется новый человек с новым мышлениям и укладом жизни, соответствующими моральным и социальным ценностям Ислама. В поэзии Икбала «инкилаб» - это, прежде всего, революция в сознании человека.

Ключевые слова: Мохаммад Икбал, революция, ислам, эстетический взгляд, сознание, моральные и социальные ценности.

THE CONCEPT OF "INKILAB (REVOLUTION)" FROM THE POINT OF VIEW OF MOHAMMAD IQBAL LAHURI

In the article, in the aspect of the aesthetic and philosophical views of the great poet of the 20th century East - Mohammad Iqbal, the concept of "Inkilab (revolution)" is considered in his poetry. The concept of "inkilab (revolution)" in poems and in the poet's philosophical and social writings has different semantic shades. In the verses of Mohammad Iqbal, the concept of "Inkilab", in contrast to his social and philosophical works, carries a different meaning. The concept of "Inkilab" in most poems of the poet is a fundamental transformation that occurs in the soul and minds of people. And as a result of this transformation, a new person appears in society with a new way of thinking and a way of life corresponding to the moral and social values of Islam. In the poetry of Iqbal, the Inkilab is first and foremost a revolution in human consciousness.

Key words: Mohammad Iqbal, revolution, Islam, aesthetic view, consciousness, moral and social values.

Сведения об авторе: ***Ходжамуродов Олимджон Хамроевич*** - Технологического университета Таджикистана, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. E-mail: **khojamurod@mail.ru.** Тел.: **(+992) 915-05-46-64**

Information about the author: ***Khojamurodov Olimjon Hamroevich*** - Technological University of Tajikistan, doctor of the philological sciences, Professor of the Tajik Language Department. E-mail: **khojamurod@mail.ru.** Tel.: **(+992) 915-05-46-64**

УДК: 891.55

НОЗИК АЛ-МАЛОИКА ВА МАКТАБҲОИ АДАБӢ

Сафаров У.Р., Шарипова Г.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шеър ҳамчун падидаи адабӣ дар хилоли таърихи башарӣ ҳамвора бо тағйиру дигаргунӣ ҳамроҳ будааст. Таҳаввули асосиву бунёдӣ дар пайкари шеъри аксари қавму миллатҳо асосан дар нимаи аввали қарни бистум сурат гирифта, ки сабку заминаи асосиаш бастагӣ ба таҳаввулу инқилобҳое дорад, ки дар ибтидои аср дар бархе аз кишварҳо падид омадааст.Шеъри араб низ аз ин радиф мустасно нест ва заминаи аслии дигаргунии он низ реша дар ҳаводису рухдодҳои амиқи сиёсӣ-иҷтимоии замон дорад.

Дар ин мақола қарор аст перомуни яке аз шоирони номвари араб Нозик ал-Малоика ва пайванди ӯ бо мактабҳои марсуми адабӣ ибрози назар шавад. Нозик ал-Малоика бо адабиёту фарҳанги мағрибзамин ошно буд ва мусаллам аст, мактабҳои адабӣ, ки то вуруди ӯ ба майдони адабиёт дар сарзаминҳои ғарбӣ

ҷойгоҳи хоссае касб намуда буданд, барои ӯ бегона набуданд. Вале воқеият ин аст, ки мансубияту тааллуқи як ҳунармандро ба ин ё он мактаб бар мабнои омӯзишу шинохти осору дарунмояҳои калидии навиштаҳояш таъйин мекунанд. Аз сӯйи дигар, назарияпардозони адабиёт мабонии ҳар мактаберо дар натиҷаи таҳқиқу арзёбии осори шоирон муайян сохтаанд. Мунаққиди ошнову мусаллаҳ бо заминаҳои назарии ин ё он мактаби адабӣ зимни таҳқиқу тарҳи корномаи адибу нависандае хеле зуд ба ҷаҳони андешаи ӯ пай мебарад ва тааллуқи ӯро ба ин ё он мактаб муайян месозад.Мурури ашъори шоира касро ба натиҷае мерасонад, ки ӯ дар ағлаби сурудаҳои хеш зимни бозтоби эҳсосоту авотифи худ дар иртибот бо ҳастиву рисолати инсон дар паҳноии он ин андешаро талқин намуда, ки одамӣ дар шинохту маърифати розу асрори ҳастӣ нотавону даступобаста аст. Ӯ бо чирадастии хоссе дунёи даруни хешро дар шеъраш баён медорад. Шеъри ӯ гоҳо саршори мазомини ғамангезу андуҳбор, яъсу ноумедӣ аст. Вай бар ин бовар аст, ки ҳастӣ чунин бино шудааст. Дар қаламрави он ин мушкилот низ бояд вуҷуд дошта бошанд.Сурудаҳои Нозик ал-Малоика бисёр латифу кашанда аст ва дар каломи ӯ аз хушунату бадгуфторӣ нишона нест. Шоира ба забони сода аз ранҷу мушкилоти мардум сухан мегӯяд.

Онҳое, ки дар шеъру ҷаҳони андешаи Нозик ал-Малоика тааммулу таҳқиқ кардаанд, бо назардошти манзумаи фикриву шеъриаш ӯро пайравӣ мактаби романтизм хондаанд.

Аз сӯйи дигар, қатъан наметавон иддао намуд, ки Нозик ал-Малоика танҳо радди пойи шоирони романтикро дунбол намудааст. Дар навиштаҳои шоира мо нишонаҳои дигар мактабҳоро дучор мешавем ва ин як амри табиӣ аст, чун дарунмояҳо муҳтавои осори як адиб наметавонад якнавохту якмаром бошад. Зиндагии инсонҳо манзараву саҳнаҳои мухталифе дорад, ки бо гузашт аз яке ба дигаре шеваи баён, тасвир дигар мешавад. Дар масири бозтобу инъикоси мавзӯъ нишонаҳои мактаби адабии мавриди назар ба зуҳур мерасанд.Адабиётшиносон бо назардошти фазои ҳоким бар шеъри Нозик ал- Малока, ки бештар ҷанбаи ғамангезу андуҳборе дорад, ба ҷанбаи романтикӣ доштани шеърҳои ӯ ишорат варзиданд. Дар хусуси вижагиҳои романтизм ҳаминро бояд зикр намуд, ки «романтизм бар инсони рӯъёӣ бо вижагии шеърӣ далолат дорад, ки ба суннати чӯшишӣ отифӣ, асири эҳсосот шудан ва дағдағаҳои даруниву фардии худро менамоёнад» [6, с.4].

Агар назарияпардозони мактаби класситсизм ақлро мабонии аслии шеър мешумориданд, пайравони романтизм эҳсосу хаёлпардозиро дар шеър дар мадди аввал мегузоштанд. Пайравони класситсизм возеҳияту равшанӣ, қотеиятро дар осори ҳунарӣ муҳим медонистанд, романтикҳо бошанд бештар асири ҷалолу ранги манзара буданд. Дар осори аксари шоирони романтик мо ба ҷилваҳои гуногуни ғурбат, ранҷу андуҳ, табиату мазоҳири пажмурдаи он рӯ ба рӯ ҳастем. Дар чунин осоре мо ба воқеияти айнӣ камтар дучор меоем. Классикҳо бошанд, ба вуҷуди қотеияти қонунҳо, ақл дар ҷаҳони ҳастӣ боварӣ доштанд. Шоири романтик асиру побанди эҳсосу отифа аст. Ӯ ҳокимияту салтанати ақлро бар олами ҳастӣ инкор мекунад. Аз нигоҳи ӯ эҳсосу дил аст, ки бар инсон ҳокимият дорад. Ба қавли «шоири романтик ошиқи узлат дар оғӯши табиат аст. Гурезон аз ҷаҳони воқеӣ, ки монеи парвоз мегардад. Ӯ толиби зебоӣ аст, аммо на фақат дар табиату одамӣ, балки зебоӣ арзиши мутлақе аст дар тамомии ҳастӣ» [1, с.34].

Шоирони романтик ҳадафи аслиашон тасвиру бозтоби ҳолати ботинии хеш аст ва талош меварзанд, дар аҳволу зиндагии инсонҳо даст ёбанд, ба умқу кунҳи дунёи онҳо бирасанд. Аз нигоҳи сабку услуб онҳо хостори ягонагии органикӣ дар шеър мебошанд. Ба андешаи онҳо осори шеърӣ як асари ҳунарии комил аст ва аз қайду банди қофияи воҳид ва вожагони ғарибу тасвирҳои тақлидӣ озод аст. Маҳзи хотири ин, шоирони романтик зимни офариниш саъй мекунанд, қабл аз ҳама, зебоиро ҳифз кунанд, аз ҷумла таносуби байтҳо, истеҳкому инсиҷом дар қофияву таодул дар мисраъҳоро.

Ошноӣ бо ашъори Нозик ал-Малоика гувоҳ бар ин аст, ки тамоми нишонаҳои мазкур дар каломи ӯ мавҷуд аст. Бо назардошти ин Нозик ал-Малоикаро метавон шоири мактаби романтизм баршумурд.Мактаби дигаре, ки дар сурудаҳои Нозик ал-Малоика ҳузури комил дорад, рамзгароӣ ё символизм аст. Символизмро муҳаққиқон маъмулан ҳамзоду ҳамгом бо шеъри нав медонанд, дар ин мактаб халлоқияти шоирона аст, ки бар огоҳиву амали огоҳона такявар аст. Ба андешаи Саид Ҳусайнӣ «ин шеър шеъре аст, андешида, наққодона, фарҳангӣ ва вобаста ба андеша» [7, с.514].

Дар адабиётшиносии Ғарб аслан Молорме, Будлер ва Ремборо поягузорони мактаби символизм шинохтаанд, вале бузургтарин ва таъсиргузортарин аз ин миён Шарл Будлер мебошад.Бояд гуфт, ки калимаи symbole (нумод) аз sambolon-и юнонӣ гирифта шуда, маънояш часпонидани ду қитъаест, ки аз ҳамдигар комилан мутафовитанд. Вале ҳамчун истилоҳ дар адабиётшиносӣ ҳар нишонаи махсусе, ки чизи ғоиб ё ғайри қобили мушоҳидаро зикр намояд.Дар фаҳмиши юнониён манзур аз символ бештар истиораву ташбеҳ аст. Хусусияти амалу кори рамзгароён ё нумодгароён ба шарҳи зер аст. Аввал ин ки пайравони ин мактаб кӯшиш ба харҷ медиҳанд, то ҳолоту вазъияти ғамангезу андуҳбори табиату саҳнаҳои падидаҳо, ки сабабу мояи ранҷу азоб ва мояи яъсу ноумедии инсон аст, бозтоб намоянд. Таваҷҷуҳи рамзгароён ба ашё, падидаҳоеро ва мазоҳире аст, ки онҳоро эҳсосоти эшон қабул кардааст, на мантиқу ақл.

Дар офаридаҳои зеҳнгароён мо як навъ гурез аз воқеяти айнӣ ва қаробати хосседро ба воқеияти зеҳнӣ эҳсос менамоем. Такяи аслии рамзгароён дар тавсифи ҳолати рӯҳиву равонӣ эҳсосу тахайюл аст. Зимнан онҳо ба мусиқии калимот, оҳангу лаҳни матн диққати хосса доранд. Тавре ки хотирнишон гардид, калимаи рамз, нумод ё символ ба маънии пайванду иртиботи ду чизи комилан аз ҳам чудо аст, ки дар асл дар натиҷаи амалкардҳои зеҳни одамӣ ба зуҳур мерасад. Қобили таъкид аст, ки чунин алоқамандӣ дар зеҳни халлоқи як шоир сурати фаъолу барҷастатаре дорад. Шоир бо тасвирпардозӣ умури гуногунеро, ки шабоҳате бо ҳам

надоранд, ба умури мушобеҳу ҳамнишин бо ҳам табдил медиҳад. Тасвир дар зеҳнияти шоирони навгаро маънои васеътаре дорад, ки фаротар аз шарҳу баёни балоғии он аст.Яъне, аз як сӯ, фарогири маънои балоғӣ аст ва аз ҷониби дигар, дорои маънои рамзӣ ва устурагӣ, вале дар чунин ҳолате миёни ин ду мафҳум метавон тафовуту фарқиятҳоро муайян намуд. Гап дар ин аст, ки дар таърихи истилоҳи тасвири ҳунарӣ ду мафҳуми комилан ҷудогона аз якдигар вуҷуд доранд.

Мафҳуми нахуст тасвири қадим аст, ки манзур аз он ҳамон маънои балоғӣ аст, ки дар доираи ташбеҳу маҷоз маҳдуд мешавад, вале дар тасвири ҷадид ба тасвири балоғӣ ду навъи дигар тасвири зеҳнӣ ва тасвирӣ ба истилоҳ рамзу нумодҳо илова мешавад.

Бад-ин тариқ, рамзгароӣ ё самбулизм дар шеъру адабиёт ба маънии пайванд миёни улуми номушобеҳ ё ноҳамгун аст, ки тасвир дар шеър уҳдадори он аст.

Матлаби дигари қобили аҳаммият таъйини фарқияту тафовут миёни тасвири шеърӣ ва истилоҳоти суннатӣ аз қабили ташбеҳу истиора аст, зеро ба навиштаи муҳаққиқон: «тасвири шеърӣ, ташбеҳу истиора нест. Ташбеҳ ҷамъи дутарафии мушабаҳ ва мушаббаҳ беҳ аст, яъне байни ду нуқта. Аммо тасвири шеърӣ омили ваҳдати байни аҷзои мутаноқиз ва ҷузву кулл аст. Шабакае аст густурда, ки омили иртибот байни нуқоти фаровон аст. Тасвир ба аъмоқи падидаҳо нуфуз менамояд ва ҳақиқати онҳоро ошкор месозад. Аммо тасвир, ногаҳонӣ ва шигифтовар мегардад. Тасвир руъёст, яъне тағйир дар низоми ин падидаҳо» [2, с.154].Рамзу рамзгароӣ дар адабиёт масъалаи тоза нест. Дар адабиёти ҳама халқҳо ин падида ҷойгоҳи муҳиммеро ишғол менамояд. Аз сӯйи дигар, рамз аз нигоҳи шоирони муосир ба сифати асбобу абзори тасвирӣ дар шеър аст. Тасвири балоғӣ, тасвири рамзиву устуравӣ абзоре барои сохтани тасвири шеърӣ ҳастанд.

Бо истифода аз рамз аст, ки шоир мақсаду дарунмояҳои мавриди назари худро баён месозад. Вале маъмулан дар шеъри муосир шоирон аз рамзу устура барои изҳори масоили сиёсиву иҷтимоӣ кор гирифтаанд. Дар шеъри муосири араб рамзу нумодҳоеро, ки мавриди истифода қарор гирифтаанд, метавон ба чанд гурӯҳ тақсим намуд. Нахуст рамзу нумодҳои динӣ, ки фарогири паямбарони илоҳӣ мешаванд. Дувум нумоди раҳбарон ва бузургону шахсиятҳои таърихӣ. Ниҳоят гурӯҳи савумии нумодҳо парандагону падидаҳои табиӣ, мисли симурғу анқо ва ғ.

Бояд изҳор дошт, ки ҳар нумоду рамзе барои инъикосу баёни мавзӯи муайяне корбурд шудааст. Масалан, асомии Аюб, Масеҳ, Халлоҷ, Ҷамила, Асомии Садум, Ойиша, Ҳаҷҷоҷ, Искандар, Ҳорунаррашид рамзи гумроҳиву инҳироф мебошанд. Дар адабиёти араб истифода аз исми Зардушт, Будо Халлоҷ, Муҳаммад, Исо ва Хизр ба маънии рамзи раҳоӣ, озодӣ, мебошад.Симурғу анқо рамзи растохез маҳсуб мешаванд. Ошноӣ бо ашъори Нозик ал- Малоика нишон медиҳад, ки ӯ дар давоми фаъолияти эҷодии худ аз рамзу нумодҳои пуршуморе истифода намудааст. Шоира зимни баёни масоили иҷтимоиву сиёсӣ ва ҳатто бозтоби арзишҳои инсонӣ аз рамзу нумодҳо фаровон баҳра мегирад. Гузашта аз ин, вай дар инъикоси ҳолати ҷондорпиндорӣ ва вижагиҳои инсонӣ бахшидан ба онҳо амал мекунад.

Таҳлили мавқеияти корбурди рамзҳо дар шеъри Нозик ал-Малоика нишон медиҳад, ки ӯ замоне даст ба рамзу нумод мезанад, ки дучори фазоҳову ҳолати бимноку тарсолуд мегардад ва хешро дар муқобили воқеият, падидаҳои ҷаҳон нотавону заиф эҳсос менамояд.

Ин ҳисси ғурбату танҳоӣ оромишро аз ӯ мегирад ва лаззати зиндагиро дар комаш талх менамояд ва ба рамзу нумод паноҳ мебарад.Масалан, Будо рамзи покиву маънавият дар шеъри «Шаҷарот ул-қамар» ба дастони кӯдакӣ ишора мекунад, ки хоб мебинад Моҳро шикор кардааст ва пас аз он мардумон бар ӯ мешуранд ва аз ӯ мехоҳанд онро бозгардонад. Дар ин ҷо моҳ рамзи табиат аст ва кӯдак рамзи ҳунарманду дарахт ҳам рамзи ҳунар.

Адабиётшиноси араб Алвочӣ тамоми устураву нумодҳоеро, ки шоира дар осораш ба кор гирифта, ба се гурӯҳ тақсим мекунад: «1-устураи Тосис ва роҳиб. 2- устураи Ҳавову мор. 3- устураи Медосу тилло» [4, с.151].Тосис зани зебову сарватманд аст, ки дар асри IV мелодӣ зиндагии парешону пурмоҷарое доштааст. Ӯ дар дайре сокин шуда ва таслим мегирад, ки роҳиби он дайрро фиреб диҳад. Вай бо истифода аз ҳусну ҷамоли зебояш роҳибро ба гумроҳӣ мекашонад ва таслими хеш месозад. Аммо, баъдан аз ин амалаш пушаймон шуда ба Қаддиса бадал мегардад. Аз дигар рамзҳои коргирифта дар ашъори шоира устураи моҷарои Одаму Ҳавво ва мор аст. Медос ва тилло низ рамзи молпарастону фарҷоми ҳирсу тамаъ аст.

Бад-ин минвол, корбурди нумодҳои пуршумор ва муайянсозии коркардҳои он дар рӯзгори кунунӣ гувоҳ бар ин аст, ки Нозик ал-Малоика ба мактаби самбулик таваҷҷуҳи хосса дорад.Пабандӣ ба мактабҳои адабӣ бо сари худ наметавонад нишони таҷаддуду навигарӣ бошад. Гап дар ин аст, ки ҳар вақте сухан аз навпардозиву навоварӣ дар миён меафтад, масъалаи қиёси он бо созу абзори суннат ба зеҳн мерасад. Мусаллам аст, ки зимни зуҳури як падидаи тоза дар майдони адабиёт ҳатман назаргоҳҳову дидгоҳҳои мухталиф арзи вуҷуд мекунанд, ки омӯзиши онҳо дар шинохти асосҳои ҷараёни навгароӣ ва тафовутҳои он бо суннат корсозанд, ки омӯзиши онҳо таҳқиқи амиқу густурдаеро тақозо мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абусана Муҳаммад Иброҳим, Дирототу-н-нақдия, Тааммулот нақдия фи-л-ҳадиқати-ш-шеърия / Иброҳим, Абусана Муҳамма. - «Ал-ҳайату-л-мифияту-л-омма», 1989. – 215 с.
2. Адунис Аҳмад Алӣ Саид. Аш-шеърияту-л-арабия / Аҳмад Алӣ Саид Адунис. -Бейрут: Дору-л-одоб, 1985. – 198 с.
3. Адунис Аҳмад Алӣ Саид. «Заман-ш-шеър» / Аҳмад Алӣ Саид Адунис. – Бейрут: Дору-л-фикр, 1986. -243 с.

4. Алӣовӣ Арафот. Коргарди суннат дар шеъри муосири араб. Тарҷумаи доктор саид Ҳусайн Саидӣ / Арафот Алӣовӣ. – Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсӣ, 1389. – 200 с.
5. Сафар У. Аз хоки рангбохта / У.Сафар. - Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 195 с.
6. Ғанимӣ Ҳилол Муҳаммад. Ар-Румонтикия / Муҳаммад Ғанимӣ Ҳилол. - Миср: Дору-н-наҳза, 1947. - 184с.
7. Ҳусайнӣ Саид. Мактабҳои адабӣ / Саид Ҳусайнӣ. - Интишороти «Огоҳ», 1377. – Ҷ.II. - 705с.

НОЗИК АЛ-МАЛОИКА ВА МАКТАБҲОИ АДАБӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу арзёбии таъсири мактабҳои адабӣ ба шеъри навпардозонаи муосири араб, бавижа ба эҷодиёти шоираи мазкур Нозик ал-Малоика бахшида шудааст. Дар адабиётшиносии араб Нозик ал-Малоикаро ҳамчун яке аз асосгузорони шеъри нави арабӣ мешиносанд. Хотирнишон гардида, ки Нозик ал-Малоика ҳанӯз ҳам замони донишҷӯи донишгоҳи Кембриҷ ва Бристени Амрико будан ба асосҳои нақди адабиёти бадеъро фаро гирифт ва бо мактабҳои адабӣ, бо дидгоҳҳои назарии нокидони маъруф мисли Дичард Балокмер, Ален Тванер, Дональд Стовфер ва дигарон ошно шуд. Таҳлили нахустини дафтарҳои шеърии шоира нишон медиҳад, ки таъсири пайравони мактаби романтизм ба эҷодиёти ӯ бисёр махсус аст. Ағлаби ашъор фарогири мавзӯъҳои ғамангез аст. Шоира дар ашъораш бо маҳорату малакаи вижае дунёи ботини худро тарсим менамояд, вале аз сӯйи дигар, ӯ инсонро дар шинохту гирехгушой аз розу ниёзи зиндагии инсонӣ заифу нотавон меҳисобад.

Калидвожаҳо: Нозик ал-Малоика, романтизм, символизм, шоири нав, ғарб, фарҳанг.

НОЗИК АЛ-МАЛОИК И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ШКОЛЫ

Статья посвящена анализу влияния литературных школ на современную модернисткую поэзию арабской литературы, особенно на творчество видной арабской поэтессы Нозик ал-Малоик. В арабском литературоведении Нозик ал-Малоик считают одной из основоположников новой арабской поэзии. Отмечается, что Нозик ал-Малоик, будучи студенткой Кембриджского университета и университета Бристена Америки, изучала основы литературной художественной критики, ознакомилась с литературными школами и теоретическими взглядами знаменитых критиков, таких как Дичард Балокмер, Ален Тванер, Дональд Стовфер и др. Анализ первых поэтических сборников поэтессы показывает, что влияние последователей школы романтизма на её творчество очень заметно. Большое количество ее стихов содержат грустные темы. Поэтесса с особым художественным мастерством изображает свой внутренний мир.

Ключевые слова: литературная школа, Нозик ал-Малоик, романтизм, символизм, новая поэзия, запад, культура.

NOZIK AL-MALOIKA AND LITERARY SCHOOLS

The article is devoted to the analysis of literary schools in the modern poetry of Arabic literature, especialy in the work of the prominent Arabic poet Nozik al-Maloik. Nozik al-Maloik is considered one of the founders of new Arabic poetry in the Arabic literature. It is noted that Nozik al-Maloika being a student of Cambridge University and University of Bristan of America, studied the basis of literary art criticism, got acquainted with literary schools with theoritic views of famous critics such as Dichard Balokmer, Alain Twaner, Donald Stovfer, etc. The analysis of the poet's first poetry collections shows that the influence of the followers of the Romanticism school is very noticeable on her creativity. A large number of poems contain sad themes. The poet describes her inner world with the special artistic skill.

Key words: literary school, Nozik al-Maloika, romanticism, symbolism, new poetry, west, culture.

Сведения об авторах: ***Сафаров Умарходжа Рахимович*** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой иранской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **umar_safar@mail.ru**. Тел.: **(+992) 98-578-67-11**
Шарипова Гулноз Бахтиёровна - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **farzod-2013@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-40-00-95**

Information about the authors: ***Safarov Umarkhoja Rakhimovich*** - Tajik National University, doctor of philological Sciences, professor, Head of department of Iranian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **umar_safar@mail.ru.** Tel.: **(+992) 98-578-67-11**
Sharipova Gulnoz Bakhtiyorovna - Tajik National University, postgraduate of department of arabic philology. **Adress:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **farzod-2013@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-40-00-95**

УДК: 891.550-1

ВАЗЪИ НАЗМИ ТАСАВВУФӢ ТО ЗАМОНИ ҲАКИМ САНОӢ

Солеҳов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тасаввуф ҳамчун ҷараёни фалсафӣ-ирфонӣ аз оғози зуҳур гуногунфикриву гуногунандеширо таҳкими хосса бахшид ва раванди мазкур ба зуҳури мактабҳои сершумори фикрӣ боис гардид. Дар ҳақиқат, «тасаввуф бо мавзӯю мазмуни худ набзи тозаю бошиддате ба рагҳои шеъру адаб даровард. Вай ба адабиёт шӯру шавқи беинтиҳое ворид сохт, ки боиси вусъати эҳсосоти шоирӣ ва ривоҷи фитрату маъниофаринии шоирон гардид. Ин шӯру шавқ инсонро ба такмилу пешрафт ба мақому манзилати зеботару болотаре даъват менамояд. Таҳаввули мавзӯъ ва густариши мазмун дар мисоли мавзӯи ишқ бармало мегардад. Ишқи тасаввуфӣ ба ин мавзӯъ чунон густурдагӣ бахшид, ки дар натиҷаи ба миён омадани тасвирҳои бадеии ҷадид, ривоҷи забони мармуз, калима, ибора ва мусталеҳоти махсуси адабиёти тасаввуфӣ, тамсил ва маъниҳои чандвачҳа аз нигоҳи мазмунофаринӣ қабатҳои маъноии зиёде падид омадаанд» [13,с.290].Бидуни шубҳа, асолати адабию ҷилоҳои ҳунарии адабиёти тасаввуфӣ-ирфонӣ, ҷозибаи баёну махзани асрори офариниши ин адабиёт оламиёнро шефтаю тасхир сохтааст ва то кунун сари одитарин розҳову асрори он таълифоти зиёд рӯйи кор омада бошад ҳам, бисёр паҳлуҳои он, хосса симоҳи ирфонӣ-эҷодии он, ҷузъиёти асолати ҳунарии эҷодкорони ин мактаби фалсафӣ-ирфонӣ ва адабӣ-таълимӣ ҳамоно ковишхоҳу пажуҳишталаб боқӣ мондааст.

Маълум аст, ки асрҳои VIII-X дар таърихи ин мактаби муътабари ирфони исломӣ даврони зуҳуру ташаккул буда, ин даврараро марҳалаи аввал донистаанд ва марҳалаи мазкур марҳалаи амалӣ ном дошта, то аввалҳои садаи XI мутадовил аст. Марҳалаи дуюми таърихии мактаби мазкур аз асри XI шурӯъ мешавад, ки ин марҳаларо тасаввуфи назарӣ номгузорӣ кардаанд. Рӯ ба эҷод овардани матасаввифон аз авохири садаи IX ва ибтидои садаи X оғоз гардида бошад ҳам, дар андак муддате он натоиҷи дилхоҳ ба бор овардааст. Чунончи, аз Имом ал-Бухорӣ (810-870 м), Имом Тирмизӣ (ваф. 909 м.), Абулҳусайни Нурӣ (ваф. 908 м.), Ҷунайди Наҳовандӣ (836-910 м.), Абулаббоси Сайёрӣ (ваф. 954 м.) ва бисёр дигарон осори сершуморе боқӣ монда будааст. Аз ҷумла, «Азоб-ул-қабр»-и Муҳаммад ибни Карром (ваф. 870 м.), «Рисолат-ал-мақомот-ул-қулуб»-и Абулҳусайни Нурӣ (ваф.908 м.) ва ҳатто аз баъзе симоҳои эҷодии ҷодаи мазкур шумораи зиёди осор таъкид карда мешавад, ки басо ҷолиб аст. Масалан, аз Муҳаммад Ҳакими Тирмизӣ 126 асар, аз Мансури Ҳаллоҷ 50 асар, аз Абдурраҳмони Сулламӣ 30 муҷаллад асар рӯйи кор омад будааст.Абулҳасан Алии Ҳуҷвирӣ дар «Кашф-ул-маҳҷуб» рушди тасаввуфро дар қаламрави Хуросон ёдрас намуда, танҳо дар Хуросони асри ин донишманд зиндагӣ ва фаъолият доштани 300 тан мутасаввифонро хотиррасон менмояд, ки хеле ҷолиб аст. Аз ҷумлаи он донишмандон метвон нафаре чандро зикр намуд, ки эшон Яҳё ибни Маози Розӣ (м.258), Аҳмад ибни Хизравияи Балхӣ, Абӯтуроби Нахшабӣ (м. 245), Абӯҳафзи Ҳаддоди Нишопурӣ (м. 246), Ҳамдуни Қиссори Нишопурӣ (м.271), Абӯусмони Нишопурӣ (м.298), Абӯмазоҳими Шерозӣ (м.345), Абӯяъқуби Юсуф ибни Ҳусайни Розӣ (м.304), Абӯбакри Варроқи Тирмизӣ, Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ (м.342), Ҳусайн ибни Мансури Байзовӣ (м.309), Мӯсии Ансорӣ (м.320), Абӯалӣ Муҳаммад ибни Абулваҳҳоби Сақафӣ (м.328), Абӯмуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муҳаммади Нишопурӣ (м.328), Абулҳасан Бундор ибни Ҳусайни Шерозӣ (м.353), Шайх Абӯалӣ Даққоқи Нишопурӣ (м.405) ва бисёр дигарон будаанд.Суннати мазкур низ маншаъ аз маохизи арабӣ гирифтааст, зеро ҳанӯз дар қаламрави Ироқу Ҷазира як силсила осори назарӣ рӯйи кор омада буд. Аз ҷумла, «ат-Таваҳҳум», «ар-Риоя лиҳуқуқи-л-Лоҳи»-и Абӯабдуллоҳ Ҳориз ибни Асад Муҳосибии Басрӣ (165-243), «Китоб-ус-сидқ»-и Абӯсаид Аҳмад ибни Исои Харози Бағдодӣ (ваф.287), «Китоб-ул-мавоқиф» ва «Китоб-ул-мухаттибот»-и Муҳаммад ибни Абдуҷаббор ибни Ҳасани Ироқӣ ва ғайра, ки аз ташаккули ирфони назарӣ дар қаламрави фавқуззикр гувоҳӣ медиҳанд.

Ашъори ирфонии араб, ки аз ашъори мазҳабӣ-динии араб маншаъ мегирад, бо фаъолияти Каъб ибни Зуҳайр ва хосса, шаклгирии он аз фаъолияти эҷодии Абулвалид Ҳиссом ибни Сабит (ваф.672 м.) оғоз мешавад [2,с.143-157].

Проблемаи таъсиргузорӣ ва таъсирпазирӣ дар ин ҷода басо ҷолиб сурат гирифтааст. Масалан, Саҳл ибни Абдуллоҳи Тустарӣ (203-283 ҳ.) ҳадис ва фиқҳро аз холу устоди хеш Муҳаммад ибни Саввор – шогирди мактаби Суфёни Саврӣ фаро гирифт ва муддате аз файзи таълими Зуннуни Мисрӣ бархурдор шудааст. Дар хусуси нуфузи бевоситаи осори ӯ Абдулҳусайни Зарринкӯб менависад: «Ақвоми вай, ки ғолибан ба василаи Ибни Солими Басрӣ танқеҳу табйин шуд, баъдо аз тариқи Абӯтолиби Маккӣ – муаллифи китоби маъруфи «Қут-ул-қулуб» тарвиҷу таъйид шуд ва бо таъсире, ки бешак, китоби «Қут-ул-қулуб» дар пайдоиши «Эҳё-ул-улум»-и Ғаззолӣ дошт, метавон гуфт, таолиму ақволи Саҳл дар ахлоқи сӯфия таъсири қобили мулоҳиза боқӣ гузошт» [6,с.117].

Масоили таъсиргузорӣ ва таъсирпазирӣ, махсусан, дар ашъори мазҳабӣ ҷанбаи оғозӣ дорад. Чунонки қаблан ишора шуд, нахустин шоироне, ки аз дини ислом ва Расули Акрам (с.) ҳимоя кардаанд, Каъб ибни Зуҳайр ва Ҳассон ибни Сабит буданд. Каъб ибни Зуҳайр дар ибтидо сахт калавиш дошта, баъдтар аз Расули Акрам (с.) узр хостааст ва маоф шудааст. Аз ин рӯ, ин шоир дар қасидаҳояш расули Акрамро (с.) ситоиш кардааст [2,с.147].

Тавассути каломи ҳунарӣ мавридир афв қарор гирифтани Каъб ибни Зуҳайр ҳодисаи ачиб ва гувоҳи санъати сухани ӯст. Яке аз нахустин эҷодкороне, ки сидқан ойини ислом ва Расули Акрамро (с.) васф кардааст ва ба ин восита бунёдгузори наът ё қасоиди наътия шудааст, Ҳассон ибни Собит (562-672) мебошад. Ашъори ин шоир бо муҳтавои наът ва мазомини зуҳдмонанд то зуҳури тасаввуф будаву ин худ гувоҳи ҷалб гардидани сӯфия ба каломи ҳунарӣ ва хосса, ба навъи манзуми он аст. Аз ин рӯ, сӯфия ба каломи ҳунарӣ ҳамчун воситаи муассирии тарғибу ташвиқ кор гирифтаанд. Ё худ, дар шъори мансуб ба Абулқосим Ҷунайд ибни Муҳаммад ибни Ҷунайди Хаззози Қаворирӣ (тав. с.220 ҳ.) қудрати Илоҳӣ мавриди тасвир қарор дода шудааст, ки бемунтаҳо ва қиёснопазир аст ва мунтаҳои ҳадаф иродаи Аллоҳ аст, ки он чи хоҳад, мекунад ва он чи нахоҳад, намешавад [3,с.55]. Мазомини монан7д ба ашъори шоирони мазкурро дар миёни ашъори Абӯбакри Шаблӣ ва Яҳё ибни Маози Розӣ ҳам пайдо кардан мумкин аст [3,с.56-57].Аз баррасии ашъори шоирони мазкур маълум мегардад, ки мутасаввифони араб аз ашъори шуарои араб огоҳии комил дошта, ба ин восита муассирии каломи бадеъ, таъсиргузории сухани ҳунарӣ, зиёда аз ин, моҳияти тарғиботию ташвиқотӣ доштани адабиётро хуб ҳис карда будаанд. Зеро адабиёт асосан мубаллиғи хираду ҳикмат, андарзу мавъизат ва, дар маҷмӯъ, панднома низ ҳаст.Ғараз аз таъкидҳои боло таъкиди чунин маънӣ аст, ки адабиёти мазҳабӣ ё дақиқан, ашъори динӣ-мазҳабӣ яке аз манобеи аввалиндараҷаи осори тасаввуфӣ-ирфонист, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик Кисоии Марвазӣ (тав.953) дар ин ҷода аз қофиласолорон дониста мешавад. Ин адабиёт низ бо манзури фарогирии ақсоми манзуму мансур истиқлолияти том дорад ва чун суннати устувор рушд кардааст. Хосса, дар ташаккулу таҳаввулоти зуҳуду ваъз ин каломи ҳунарӣ нақши муассир гузоштааст.

Бояд гуфт, ки Абулҳасан Маҷдуддин Кисоии Марвазӣ таваҷҷуҳи бештар ба масоили мазҳабӣ, фалсафӣ ва шеъру адаб доштааст. Ин аст, ки Носири Хусрав маҳз бо ҳамин хотир ба осори Кисоии Марвазӣ рӯ овардааст. Носири Хусрав, ки асосан қасоиди мазҳабӣ ва ахлоқӣ-фалсафӣ сурудааст, аз ин сабаб ӯ чанд

қасоиди худро ҳатто дар пайравӣ ва қасидаҳои Кисоии Марвазӣ эҷод намудааст.Суннати панду вазъ барои худи исломи шариф низ аз заруриятҳо буд. Бесабаб ҳам нест, ки дар асрҳои нуҳу даҳ дар адабиёти форс-тоҷик адибон ба тарғиби ғояҳои мазҳабӣ, хосса, арзишҳои исломӣ низ ҷиддӣ гаравидаанд. Муҳаққиқон маҳз аз ҳамин сабаб аз силки адибони пешгом дар ин ҷода Ҳаким Мачдуддин Абулҳасан Кисоиро донистаанд. Дарунмояи шеъри ӯро муштамил бар зуҳду ваъз ва андарзу мавъиза ва маноқиби аҳли байти нубувват гуфтаанд.

Аз ин рӯ, Кисоӣ дар таърихи адабиёти форс-тоҷик аз бунёдгузорони қасоиди мазҳабӣ, таҳмидия ё ҳамдияву наътия пазируфта шудааст. Чунончи, Муҳаммад Авфии Бухороӣ дар «Лубоб-ул-албоб» чанд пора аз ашъори Кисоиро зикр кардааст. Аз ҷумла:

Мидҳат куну бистой касеро, ки Паямбар — Пайғамбари мо марказу Ҳайдар хати паргор.
Бистуду сано карду бад-ӯ дод ҳама кор. — Илми ҳама олам ба Алӣ дод Паямбар,
Он кист бад-ин холу кӣ будасту кӣ бошад, — Чун абри баҳорӣ, ки диҳад сел ба гулзор [1, с.415].
Ҷуз шерри Худованди ҷаҳон Ҳайдари каррор. — Беҳуда ҳам нест, ки дар ин фахрия мегӯяд:
Ин дини ҳудоро ба масал доирае дон, — Зебо бувад ар Марв бинозад ба Кисоӣ,
Чунон ки ҷаҳон ҷумла ба устоди Самарқанд [1, с.415].

Суннати эҷоди каломи ҳунарии Кисоиро адиби мутафаккир Абӯмуъиниддин ибни Ҳорис Носири Хусрави Қубодиёнӣ [1004-1088] идома бахшидааст. Ба қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ, девони Носири Хусрав дар асл дорои сӣ ҳазор абёт будааст, ки феълан фузун аз ёздаҳ ҳазор байт маҳфуз мондааст.Носири Хусрав (1004-1088) худро аз саромадони илми ҳикмат муаррифӣ кардааст, ки мегӯяд:

Ай писари Хусрав, ҳикмат бигӯй,
То-т бувад токату тӯшу тавон…

Носири Хусрав улуми роиҷи замони хешро, бидуни истисно, фаро гирифта будааст, зеро дар фахрияҳояш ишораҳои басо сершуморе ба он дорад, чунончи:

Сар андар ҷустани дониш ниҳодам, — Падид овард бар илҳом муқаррар.
Накардам рӯзгори хеш бебар. — Гаҳе алвони аҳволи ақоқир,
Ба ҳар навъе, ки бишнидам зи дониш, — Ки чи гарм аст аз он чи хушку чи тар.
Нишастам бар дари ӯ ман муҷовар. — Ҳамон ашколи Уқлидус, ки бинҳод,
Гаҳ андар арсимотиқӣ, ки то чист, — Аристотолис-устоди Сикандар.
Самоку фарқадону қутби меҳвар. — Намонд аз ҳеҷ чун дониш, ки ман з-он,
Гаҳ андар илми ашколи Маҷастӣ, — Накардам истифодат бешу камтар.
Ки чун ронам бар ӯ паргору мистар. — На андар қутби Эзид муҷмале монд,
Гаҳе аксоми мусиқӣ, ки ҳар кас, — Ки он нашнидам аз доно муфассар.

Носири Хусрав дар шеъри мадҳӣ консепсияи хосси худро дорад, ки мамдуҳи идеалӣ надорад, зеро ӯ асосан қасоиди таҳмидия ва наътия эҷод кардааст. Бунёди ғоявии консепсияи васфи ӯро назарияи тақаддус фароҳам овардааст. Носири Хусрав дар баёни аҳдофи адабӣ асосан аз касида, қитъа, маснавӣ истифода кардааст. Ӯ дар қасида худро шабеҳи Рӯдакию Ҳассон медонад ва маҳз дар қасида Носири Хусрав худро аз Кисоии Марвазӣ тарҷеҳ медиҳад. Ҷаҳонбинии фалсафии шоир алорағми ваҳдати вуҷуд аст. Ба ин маънӣ ӯ дар маснавии «Рӯшноинома» мегӯяд:

Сипеҳру унсуру рӯҳи наморо, — Чаро худро ҳаме гӯйӣ мусулмон?
Худо хонӣ чунин куфр аст моро. — Нагӯяд ин сухан ҷуз габри гумроҳ,
Бигӯйӣ куфру тавҳидаш кунӣ ном, — Аз ин гуфторҳо астағфируллоҳ.
Хабар ноёфта з-оғозу анҷом. — Ки он Ҷонофарин-донандаи роз,
Ба ин поя хирад, ай марди нодон, — Надорад дар Худойӣ ҳеҷ андоз [7,с.528].

Носири Хусрав афкори адабӣ-фалсафӣ ва мазҳабии худро дар маснавиҳояш низ муфассалтар баён кардааст, зеро ин ҷо вобаста бо бардоштҳои жанрӣ, ҳатто дар қиёс бо қасида маснавӣ имконоти басо фаррох дорад. Як нуктаро бояд чун тозакориҳои Носири Хусрав дар қасида таъкид намуд, ки қасоиди ӯ ҷанбаи достонӣ касб кардааст, зеро аносири қасоиди мадҳӣ риоя карда намешавад.Чунонки ишора шуд, Носири Хусрав орову ақоиди фалсафӣ-адабии худро муфассалтар дар маснавиҳо ҷой додааст. Маснавии дигари ӯ «Саодатнома» ном дошта, оид ба мухтассоти шаклии он шоир мегӯяд:

Бигуфтам байт сесад аз дили пок,
Ҳама дӯшизагони табъу идрок.
Табиат дода ороиш тамомаш,
Хирад карда «Саодатнома» номаш.

Шоир дар ин маснавӣ, ки муштамил бар сӣ боб аст, бо масоили фалсафӣ-динию мазҳабӣ ва ҳатто тасаввуфӣ низ дахл кардааст. Фаразан, дар маснавии «Саодатнома» дар фасли «Дар баёни солик» шоир мегӯяд:

Далероне, ки биноёни роҳанд, — Назар аз ҷониби Ҳақ барнадоранд.
Сарири мамлакатро подшоҳанд. — Ту худ бо раҳравон хешӣ надорӣ,
Ниҳода номи худ ҳар як гадое, — Сару савдои дарвешӣ надорӣ.
Ду оламро зада бар пушти пое. — Ҷаҳон холӣ зи мардони Худо нест,
Ду қавн ар пеши эшон арза доранд, — На касро буд он чи мар туро нест.[7,с.530].

Осори Носири Хусрав бо манзури фарогирии ақоиди дидактикӣ, тарбиявӣ-ахлоқӣ, фалсафӣ-иҷтимоӣ, мавъизатӣ-андарзӣ басо ҷолиб аст, зеро ӯ дар баёни матолиби фавқуззикр хеле ва хеле ғавру амикравиҳо кардааст.Дар қасоиди Носири Хусрав баъзе хусусиятҳои хос манзур мегардад, ки танҳо мухтассоти қасоиди ӯро фароҳам овардаанд ва дар қасоиди муосирону минбаъда ва то Носири Хусрав манзур намегардад. Ин махсусият аввалан, ҷанбаи достонӣ гирифтани қасоид бошад, сониян, дар қасидаҳои Носири Хусрав санои мамдуҳони сиёсӣ дида намешаванд.Ана маҳз ҳамин ду хусусияти дарунмояи қасоиди Носири Хусрав ба табиати адабиёти тасаввуфӣ-ирфонӣ ва адибони сӯфӣ созгор омадааст. Аз ин рӯ, шуарои ориф аз ашъори ин адиб суд ҷустаанд. Зеро интиқоди басо шаддид аз дунёи модӣ, аз неъматҳои дунявӣ, ки васоити таносониянд, инчунин, аз хисоли разилаи баъзе инсонҳои мутакаббиру мағрур, худписанду худхоҳ, рибохору айёш сахт накӯҳиш кардани Носири Хусрав эътибори осори ӯро миёни сӯфия рифъат бахшидааст. Аз тарафи дигар, ашъори пандомезу андарзӣ ва тарбиявӣ-ахлоқии Носири Хусрав, умуман, боиси машҳур гардидани он осор шудааст.

Масоили фавқуззикрро Носири Хусрав ғолибан дар қасоиду маснавиҳо ва муқаттаоти хеш ҷой додааст. Носири Хусрав ҳатто маснавиҳои худро панднома маърифат кардааст, ки басо ҷолиб ва таваҷҷуҳпазир аст. Фаразан, як қитъаи «Уқоби мағрур»-и Носири Хусрав шабеҳи як достони уқоб аст, ки пас аз таълиф ин тамсил то кунун вирди забонҳост. Чунончи:

Рӯзе зи сари санг уқобе ба ҳаво хост,
Аз баҳри тамаъ болу пари хеш биорост.
Бар ростии бол назар карду чунин гуфт:
«К-имрӯз ҳама рӯйи ҷаҳон зери пари мост.
Гар авҷ бигирам, бипарам аз назари шед,
Мебинам агар заррае андар таги дарёст.
Гар бар сари хошок яке пашша биҷунбад,
Ҷунбидани он пашша аён дар назари мост.
Бисёр манӣ карду зи тақдир натарсид,
Бингар, ки аз ин чархи ҷафопеша чӣ бархост,
Ногоҳ зи камингоҳ яке сахткамоне,
Тире зи қазову қадар андохт бар ӯ рост.
Бар боли уқоб омада он тири ҷигарсӯз,
Аз авҷ мар ӯро ба сӯйи хок фурӯ хост.
Бар хок биафтиду биғалтид чу моҳӣ,
В-он гаҳ пари хеш кашид аз чапу аз рост.
Гуфто: Ачаб ин аст, ки зи чӯб асту зи оҳан,
Ин тезиву ин тундӣ, паридан-ш зи куҷоҳост.
Чун нек назар кард, пари хеш дар ӯ дид,
Гуфто: Зи кӣ нолем, ки аз мост, ки бар мост.
Ҳуҷҷат, ту маниро зи сари хеш бадар кун,
Бингар ба уқобе, ки манӣ кард, чӣ бар ӯ хост [7,с.435].

Бояд гуфт, ки ин қитъаи байти масарраъдор шабеҳи як достони кӯчак аст, ки микросужа дорад. Зеро ягонагии вақт ё замони муайян, макони мушаххас, муқаддима, оғози воқеа, гиреҳбандӣ, ҳаракат, низоъ ва авҷи он, гиреҳкушоӣ, хулоса мушоҳида мешавад. Албатта, ин яке аз мухтассоти жанри қитъа аст, вале бо ин назокат, ки кулли ҷузъиёти бадеӣ таҳти наззорат ва мушаххас аст, аз устоди комили адабӣ будан Носири Хусрав шаҳодат медиҳад. Воқеан, тавассути ин қитъа адиб барҷастатарин интихоб, дақиқтарин мушоҳида, нодиртарин низоъсозӣ ва беқиёстарин натиҷагирӣ ва ё хулосабарориро дар ғояи олии иҷтимоии инсон мушоҳида мекунад ва шоҳиди бевосита мегардад. Ин падида ба адабиёти тасаввуфӣ-ирфонӣ таъсиргузории бевосита расонидааст. Ин усулро адибони минбаъда, хосса мутасаввифон, дар маснавиҳои худ бо тамоми назокат ва бо риояи ҷузъиёт кор гирифтаанд. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки шоирони мутасаввиф аз ашъори Носири Хусрав ҳам аз назари муҳтаво ва ҳам хусусиёти шаклӣ таъсир пазируфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб / Муҳаммад Авфии Бухороӣ: аз рӯйи чопи Э. Браун ва Муҳаммади Қазвинӣ; бо тасҳеҳи С. Нафисӣ. – Теҳрон, 1335. – 1085 с.
2. Абдусатторов, А. Таърихи адабиёти араб. Китоби аввал / А. Абдусатторов. -Душанбе: Девастич, 2009. -228 с.
3. Бертелс, Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Е.Э. Бертелс: тарҷумаи Сируси Яздӣ. – Теҳрон: Амири Кабир, 1382. – 723 с.
4. Бройн, Т. Ҳакими иқлими ишқ. Таъсири мутақобилаи дину адабиёт дар зиндагӣ ва осори Ҳаким Саноӣ (Тарҷумаи Махёри Алавии Муқаддам ва Муҳаммад Ҷавводи Маҳдавӣ) / Т. Бройн. – Теҳрон: Остони Қудс, 1378. – 575 с.
5. Бройн, Т. Шеъри сӯфиёнаи форсӣ (Тарҷумаи Мачдуддини Кайвонӣ) / Т. Бройн. – Теҳрон: Нашри марказ, 1378. – 189 с.
6. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Теҳрон: Амири Кабир, 1379. – 322 с.
7. Хусрав, Носир. Девони ашъор / Носири Хурсав: бо тасҳеҳи Муҷтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ. – Теҳрон: Донишгоҳи Теҳрон, 1378. – 700 с.
8. Саноӣ, Абулмачд Мачдуд ибни Одам. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа / Абулмачд Мачдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ: тасҳеҳу таҳияи М. Разавӣ. – Теҳрон: Донишгоҳ, 1359. – 875 с.
9. Саноӣ, Абулмачд Мачдуд ибни Одам. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа / Абулмачд Мачдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ: бо сарсухани К. Олимов. – Душанбе, 2008. – 666 с.
10. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон (Ҷилди 2) / Забеҳулло Сафо. -Теҳрон: Фирдавс, 1373. -1460с.
11. Ҳумоӣ, Ҷалолуддин. Мавлавинома. Мавлавӣ чӣ мегӯяд?/ Ҷамолуддин Ҳумоӣ. -Теҳрон: Ҳумо, 1376. -530 с.
12. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷилди 8 / Абдурраҳмони Ҷомӣ: мураттибон А. Зухуриддинов ва А. Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 581 с.
13. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти точик: аз аҳди қадим то оғози асри XIII / Х. Шарифов, М. Нарзикул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 415 с.
14. Шафақ, Ризозода. Таърихи адабиёти Эрон / Ризозода Шафақ. – Теҳрон: Оҳанг, 1369. – 423 с.

ВАЗЪИ НАЗМИ ТАСАВВУФӢ ТО ЗАМОНИ ҲАКИМ САНОӢ

Дар ин мақола масъалаи чигунагии вазъи назми тасаввуфӣ то замони Саноии Ғазнавӣ бо таваҷҷуҳ ба масъалаи таъсирпазирӣ ва таъсиргузорӣ таҳқиқ шудааст. Муаллиф дар оғози мақола ба заминаҳои пайдоиши назми тасаввуфӣ дар адабиёти араб дахл карда, ашъори шоиронеро, ки дар эҷодиёташон ба наът ва зухд диққат додаанд, баррасӣ карда, дараҷаи таъсири мазомиини шеъри онҳоро ба ашъори шоирони адабиёти классикии форсу точик, ки то Саноии Ғазнавӣ зиндагонӣ ва фаъолият кардаанд, ба монанди Кисоии Марвазӣ ва Носири Хусрави Қубодиёнӣ муайян кардааст. Ба назари муаллиф, тасаввуф ҳамчун ҷараёни фалсафӣ-ирфонӣ аз оғози зуҳур

ва ворид шудан ба адабиёт дар миёни аҳли тасаввуф ва шуарои мутасаввифа гуногунфикриву гуногунандеширо таҳкими хосса бахшид, ба дараҷае ки раванди мазкур ба зухури мактабҳои сершумори фикрӣ боис гардид. Дар натиҷа, асолати адабию ҷилоҳои ҳунарии адабиёти тасаввуфӣ-ирфонӣ, ҷозибаи баёну маҳзани асрори офариниши ин адабиёт оламиёнро шефтаю тасхир сохтааст ва то кунун сари одитарин розҳову асрори он таълифоти зиёд рӯйи кор омада бошад ҳам, бисёр паҳлуҳои он, хосса симоҳои ирфонӣ-эҷодии он, ҷузъиёти асолати ҳунарии эҷодкорони ин мактаби фалсафӣ-ирфонӣ ва адабӣ-таълимӣ ҳамоно ковишхоҳу пажуҳишталаб боқӣ мондааст.

Калидвожаҳо: Саноии Ғазнавӣ, адабиёт, назм, наср, назми тасаввуфӣ, марҳалаҳои назми тасаввуфӣ, таъсиргазирӣ, таъсиргузорӣ.

СУФИЙСКАЯ ПОЭЗИЯ ХАКИМА САНАИ

В данной статье рассматриваются вопросы ирфанической персидско-таджикской поэзии с учетом влияния и преемственности до эпохи Хакима Санаи. Автор в начале данной статьи затрагивает вопросы причин появления суфийской поэзии в арабской литературе и у арабских поэтов, которые в своем творчестве превозносили Пророка. Также рассматривается влияние арабской суфийской поэзии на персидско-таджикскую литературу и на таких знаменитых литераторов, как Кисоии Марвази, Носири Хусрав Кубадияни, которые жили и творили до Хакима Санои. С точки зрения автора статьи, суфизм как философско-ирфаническое течение стал причиной возникновения плюрализма среди поэтов - суфиев персидско-таджикской литературы. В результате этого представляется возможным установить истину поэтического искусства и сияние творчества, которое требует дополнительного исследования. В данной статье также рассматриваются стадии формирования суфийской поэзии и её связь с суфийским течением, которое делится на два этапа: первый этап – VIII-X вв. эпоха появления и формирования и второй, – который начиная с XI в. называют теоретическим суфизмом. Разумеется, что суфийская поэзия появилась в конце IX и начале X в. Но, несмотря на это, развивалась на должном уровне.

Ключевые слова: Санаи Гезневи, литература, поэтика, проза, суфийская поэзия, стадии суфийской поэзии, влияние, приверженность влиянию.

SUFIAN POETRY OF HAKIM SANOI

This article discusses the issue of Ircanic Persian-Tajik poetry, taking into account the influence of succession before the era of Hakim Sanoi. The author at the beginning of this article dealt with questions of the reason for the appearance of Sufi poetry in Arabic literature and Arab poets, which in his work praised the Prophet (syu) and abstinence. The influence of Arabic Sufi poetry on Persian-Tajik literature and such famous writers as Kisoi Marvasi, Nosiri Khusrav Kubadiyani, who lived and worked before Hakim Sanoi. From the point of view of the author of the article, Sufism as a philosophical and irfan currents has become the cause of the emergence of iluralism among poets of Sufi Persian-Tajik literature. As a result of which one can reveal the truth of the art of poetry and the radiance of creation, which requires research. This article also examines the stages of the formation of Sufi poetry and its connection with the Sufi movement, which is divided into two stages: the first stage - VIII-X centuries. the era of appearance and formation, and the second - starting with the XI century., Which is called theoretical. Naturally, Sufi poetry appeared at the end of IX and beginning of X century. But despite the appearance, it developed at the proper level.

Key words: Sanoi Geznevi, literature, poetics, prose, Sufi poetry, stages of Sufi poetry, influence, receptivity.

Сведения об авторе: ***Солехов Мирзо Одинаевич*** – Таджикский национальный университет, доцент кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 98-106-78-75**

Information about the author: ***Solehov Mirzo Odinaevich*** – Tajik national University, docent of the Department of History of the Tajik literature. **Adress:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **98-106-78-75**

УДК: 891.550:821-1

ҚИССАИ ЮСУФ ДАР “МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ”-И ҲОҶӢ ҲАКИМХОН

Абдуллоев И.П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳоҷӣ Ҳакимхон дар боби аввали китоби “Мунтахаб-ут-таворих” қиссаи пайғамбаронро баён намудааст, ки маълум мешавад, ба шеваи таърихнигории Муҳаммад Ҷарири Табарӣ ва дигар муаррихони шарқӣ пайравӣ намудааст. Аз уммаҳоти кутуби таърихи мардуми форсизабон дар аҳди исломӣ китоби “Таърихи Табарӣ”-и Муҳаммад Ҷарири Табарӣ мебошад, ки дар замони Сомониён аввал ба забони арабӣ таълиф шуда, бо ташаббус ва роҳбарии вазири бофарҳанги давлати тоҷикон Абӯалии Балъамӣ ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума ва таҳрир карда шуд. Дар ин асар бори аввал дар қисмати аъзами муҷаллади аввали он роҷеъ ба офариниш ва оғози кори ҷаҳон, хилқати инсон, оғози нубувват ва фиристодани пайғамбарон ва рӯзгору талошҳои онҳо барои ҳидояти мардум қиссаҳои ҷолиб дар заминаи Қуръону суннат оварда мешавад.

Ҳоҷӣ Ҳакимхон низ қисмати аввал ё худ боби аввали асарашро ба ҳамин мавзӯъҳо ихтисос додааст. Аз миёни қиссаи пайғамбарон муаллиф қиссаи Юсуфи пайғамбарро бисёр муассир ва бо обуранги бадеӣ баён намуда, дар зимни баён аз достонҳои “Юсуф ва Зулайхо”-и Нозими Ҳиротӣ ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ порчаҳо оварда, лаҳзаҳои ҷолиби қиссаро бо нақли қисмате аз достонҳои номбурда бадеияти хос бахшидааст. Дар баробари ин, Ҳоҷӣ Ҳакимхон дар баъзе қисматҳои қисса ба сафари худ ба Мисру мавзеъҳое, ки моҷароҳои ба сари Юсуф омада дар он ҷойҳо гузаштаанд, ишорат намудааст.

Сабаби таваҷҷуҳи хосси Ҳоҷӣ Ҳакимхон ба ин қисса он аст, ки дар Қуръони карим он “Аҳсан-ул-қасас”, яъне беҳтарини қиссаҳо хонда шуда, қиссаи бисёр ачибу пурмоҷарои зиндагии Юсуфи паёмбар, ишқи Зулайхо, аз нузул то сууди Юсуф, дар 111 ояти сураи “Юсуф” ба тартиби хос ироа шудааст.Қиссаи ҳазрати Юсуф (а) аз зеботарин ва беҳтарин қиссаҳои исломист, ки сарчашма дар китобҳои муқаддас дорад. Дар фарҳанги исломӣ тамоми қиссаю ривоёт ва достонҳои адабии ба ин мавзӯъ бахшидашуда дар заминаи сураи мутабаррикаи “Юсуф” падид омадаанд, ки тавассути тафсирҳою қиссаи пайғамбарон ва осори насриву

манзумаҳои ирфонӣ шарҳу баст ёфтаанд. Нахуст ин қисса дар китоби муқаддаси Таврот омада ва ба ин восита дар миёни яҳудиён ба суратҳои гуногун паҳн шуда буд. Дар Таврот саргузашт ва моҷароҳои зиндагии Юсуф ба тафсил омадааст ва тартиби воқеаҳо пайдарпаю тӯлонист. Яке аз омилҳои муҳимми интишори қиссаи ҳазрати Юсуф (а) тафсирҳои Қуръон мебошад, ки тадричан бо роҳ ёфтани исроилиёт дар тафосир, дар баробари тафсиру таъвили оёти сураи мазкур қиссаи Юсуф (а) ва моҷароҳои марбут ба зиндагии ӯ тафсили бештар ёфтанд. Албатта, таъсири исроилиёт на танҳо ба тафсили ин қисса, балки ба қиссаҳои дигари қуръонӣ низ расида буд, ки боиси пайдоиши китобҳои қиссаи пайғамбарон гардид. Ба назари муҳаққиқи тоҷик Абдушариф Боқизода, "Дар даврони тобеин бошад, аз фармудаи Расули Худо (с): ***«Аз банӣ Исроил сухан гӯед, ҳеҷ боке надорад»*** баръакс маънои иҷозати ривояти достонҳо ва бофтаҳои исроилӣ бардошт гардида, дарёфт ва қабули ривоятҳои аҳли Китоб, ки ба таври нимасарехе мамнуъ эълон шуда буданд, ривоҷ пайдо кард ва ҳамин тавр гоҳе аз номи баъзе тобеин ва аҳёнан аз тариқи баъзеашон ҳаҷми азиме аз «исроилиёт» ба моддаи тафсир ворид гардид" [4, с.36].

Бо таъсири ҳамин исроилиёт аст, ки дар китобҳои тафсир номи баородарони Юсуфу исми Зулайхо ва азизи Миср ва дигар шахсиятҳои қисса номбар мешавад ва тафсили зиндагӣ ва моҷароҳои ба сари Юсуф омада сабт мешавад. Дар Қуръон аз Зулайхо ва баородарони Юсуфу дигар шахсиятҳо ном бурда нашудааст ва қиссаи ишқи Зулайхо ҳам нахуст дар тафсирҳо шарҳу баён ёфт. Дар китобҳои қиссаи паёмбарон, яъне "Қассас-ул-анбиё"-ҳо низ қиссаи ҳазрати Юсуф батафсил шарҳу баён шудаанд ва ин осор аз маъхазҳои асосии китобҳои таърих ва роҳ ёфтани қиссаи анбиё дар онҳо мебошад.

Ҳочӣ Ҳакимхон қиссаро чунин оғоз менамояд: "Ва Яъқуб, алайҳиссаломро дувоздаҳ писар буд, аммо Юсуф, алайҳиссаломро аз маҷмӯъ дӯсттар медошт. Пайваста ӯро илму ҳикмат меомӯхт. Ва чун гӯсфандонро бар фарзандон қисмат мекард ва ҳар писарро се ҳазор гӯсфанд дод ва Юсуф, алайҳиссаломро шаш ҳазор гӯсфанд дод, эшон бад-он сабаб бар ӯ рашк бурданд, то Юсуф, алайҳиссалом, ба хоб дид, ки ёздаҳ ситора ва офтобу моҳ ӯро саҷда мекарданд ва ин хоб ба падар арза кард.Яъқуб, алайҳиссалом, шод шуд ва ӯро ба пайғамбарию подшоҳӣ башорат дод ва гуфт: "Ин хобро бо кас магӯй!". Ва баородарони ӯ аз он воқиф шуданд ва кинаи эшон зиёдат шуд ва пайваста дар тадбири он буданд, ки қасди ӯ кунанд, то бар он вачҳ, ки машҳур аст, ӯро аз падар дархост карда ва ба азми тир андохтан ба саҳро рафтанд ва дар қатли ӯ мушоварат карданд" [11, с.3].

Муаллифи "Мунтаҳаб-ут-таворих" барои таъйиди андешаҳои худ ва таъсири бештари лаҳзаҳои бадеии қиссаи Юсуф аз достони "Юсуф ва Зулайхо"-и Нозими Ҳиротӣ пораҳоеро мутобиқи мазмуни қиссаи худ меорад, ки бисёр ҷолиб аст ва тавоҷҷуҳи хосси ӯро ба адабиёти бадеӣ нишон медиҳад: "Эшон ӯро дар чоҳ андохтанд ва он чоҳе буд, ки дар камоли ҳайсият ва бағоят амиқ буд, чунончи Нозим мегӯяд, байт:

Ба чоҳе роҳашон афтод ногоҳ, Маҳи мақсудашон аз чаҳ барояд.
Ки дӯзах аз бухораш мекашид оҳ. Аз ин ғофил, ки ҳар касро нигаҳдор
Фурӯ ҳишатанд дар чоҳаш, ки шояд Худо бошад, насозад бандааш хор" [11, с.4].

Ҳочӣ Ҳакимхон дар поёни ҳамин баҳш ишорат намудааст, ки худаш ба сарзамини Исроил сафар карда, ҳамон чоҳеро, ки баородарони Юсуф ӯро ба он андохтанд, дидааст: "Ва аммо фақир дар санаи 1242 ҳ.қ. (1826-27 м.) буд, ки бар лаби он чоҳ расидам ва ба дасти худ ресмон андохта, дидам, умқи чоҳ ба мурури айём кӯр шуда, ба ҳафт газ расидааст" [11, с.4].Нуктаи муҳим дар баёни қиссаи Юсуф дар китоби Ҳочӣ Ҳакимхон ин аст, ки баъзе лаҳзаҳои ҷолиберо, ки дар таърихномаҳо зикр нашуда, вале дар баъзе тафсиру достонҳои ҳамноми ба Юсуф бахшидашуда омадаанд, вай дар такя ба достонҳои Нозими Ҳиротию Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ нақл кардааст. Масалан, лаҳзаи бо гург мусоҳиб шудани ҳазрати Яъқуб дар "Таърихи Табарӣ" наомадааст.Вале ин лаҳза дар баъзе тафсирҳои сураи "Юсуф" омадааст. Чунончи, дар китоби "Ас-ситин ал-ҷомеъ ли-л-латоиф ал-басотин"-и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ дар боби суҳбати ҳазрати Яъқуб бо гург сухан рафта ва хулосаи суҳбати онҳо ба шакли зайл омадааст: "Пас Яъқуб рӯй бад-он гург намуд ва гуфт: "Юсуфи маро чаро хӯрдӣ, туро бад-он тани нозанини ӯ раҳм наёмад ва ба дили ин бечора набахшидӣ?" Гург забон баркушод ва гуфт: "Ё Набия-л-Лоҳ, ороста либоси исмате олуда накунам". Яъқуб гуфт: "Пас даҳони ту бар хун чарост?" Гуфт: "Ин даҳони маро бар хун олуда кардаанд, то ба ман туҳмате кунанд" [8, с.78].Ҳочӣ Ҳакимхон низ ин лаҳзаро чунин нақл кардааст: "Ва баородарони Юсуф, алайҳиссалом, гургеро гирифтанду даҳани ӯро ба хун олуда карда, пироҳани Юсуфро низ хунолуда сохта, ба пеши Яъқуб гирякунон рафтанд. Ва чун Яъқуб, алайҳиссалом, ин ҳолро мушоҳада кард, соате дар баҳри таҳайюр фурӯ рафт, рӯй ба сӯйи гург оварда, гуфт: "Рост бигӯ, Юсуфамро ту хӯрдӣ?" баъд аз он ба қудрати илоҳӣ ва аз муъҷизаи пайғамбарон ҳайвони безабон ба забони безабонӣ ва бани ҳечмадонӣ арза намуд, чунончи Нозим мегӯяд,

Маснавӣ:

Саломаш карду гуфт: "Эй покгавҳар, Расули Эзадӣ, дигар чӣ гӯям
Расули холиқи махлуқпарвар!" Зи ҳоли худ, ки донӣ мӯ ба мӯям.
Зи авлоди паямбар луқма хӯрдан, Яке саргаштаам, гумкардафарзанд,
Маозаллаҳ, хушо бекут мурдан! Дар ин саҳро далели шавқаш афканд" [11, с.4].

Дар мавриди фурӯхтани Юсуф низ Ҳочӣ Ҳакимхон ба нуктае ишорат мекунад, ки дар "Таърихи Табарӣ" наомадааст, вале дар тафсирҳои сураи "Юсуф" ва достонҳои Ҷомию Нозим ва Ҳозиқ зикр шудааст. Ин нукта, тавре ки дар тафсирҳои сураи "Юсуф" омадааст, он аст, ки ҳазрати Яъқуб канизеро аз фарзандаш ҷудо карда, фарзанди ӯро фурӯхта буд ва чун баородарон Юсуфро ба Молик фурӯхтанд, нархи ӯ баҳои фарзанди ҳамон каниз буд. Чунончи, дар китоби "Ас-ситин" – и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ омадааст: "Пас,

ғайрати Ҳақ дар ин қисса он буд, ки чун Яъқуб он канизакро ба фироқи фарзанд мубтало кард, Ӯ низ фарзанди вайро аз ӯ чудо кард ва чун фарзанди ӯро фурӯхт, Ҳақ фарзанди ӯро даҳ ман язиду арзу баҳо кард" [8, с.68]. Ҳочӣ Ҳакимхон низ ба ҳамин нукта ишора карда, менависад: "Ва баъзе гӯянд Юсуфро ба ҳамон миқдор, ки он писарро фурӯхта буд, бифурӯхтанд ва то он канизак ба писари худ нарасид, Яъқуб, алайҳиссалом, низ ба писари худ нарасид" [11, с.5].

Бахши дигари навовариҳои Ҳочӣ Ҳакимхон дар қиссаи Юсуф ишорат ба се хоби Зулайхо аст, ки Юсуфро дар рӯъё дида буд. Ин хобҳо дар китоби "Таърихи Табарӣ"-и Муҳаммад Ҷарири Табарӣ нақл нашудааст, вале дар тафсирҳои сураи "Юсуф" ва достонҳои ба Юсуф бахшидашудаи шоирони форсу тоҷик баъди асри XV батафсил баён шудаанд. Аз ҷумла, дар "ас-Ситин"-и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ ин хобҳо чунин нақл шудаанд: "Ин Зулайхо дар нуҳсолагӣ ҷамоли Юсуфро ба хоб дид ва чун бедор шуд ақл аз вай зоил шуд фарёд баровард. Падари ӯ пурсид, ки туро чӣ расид? Гуфт: "Маро дар хоб ҷамоле намуданд ва қарору ором аз ман бирабуданд, надонам, ки инсе буд, ё ҷине". Падар гуфт: "Кошки донистӣ, ки ӯ кучост, то ҷумлаи хазинаро бохтаме". Пас рӯзе чанд бад-он ҳасрату ҳайрат бад-он духтар бигзошт. Шабе дигараш ба хоб дид. Духтар гуфт: "Ба ҳақи он Худое, ки туро ин сурат кард ва ин ҷамолу камоли туро хилқат кард, бигӯй, ки париӣ ё одамӣ?" Аср чун аз хоб даромад, ғиревзанон ва фарёдзанон падарро хабар дод. Падар биомаду аз ӯ пурсид, гуфт: "Туро чӣ расид?" Гуфт: "Он ҷамоли муаҷҷибро дигар бор ба хоб дидам. Гуфт: «Ман оромиам. Ман туроям ва ту маройӣ»... Гуфт: "Эй падар онро, ки ман дидам, маскани ӯ Миср аст" [8,с.211]. Ҳочӣ Ҳакимхон низ ин лаҳза ва хобҳои Зулайхоро оварда, ба достони Нозими Ҳиротӣ истинод кардааст: "Ва чун Азиз Юсуфро пеши Зулайхо овард ва чун чашми Зулайхо бар ҷамоли Юсуф афтод, аз ҳуш бирафт. Баъд аз соате ба ҳуш омад ва гуфт: Фард: «Ин ки мебинам, ба бедорист оё, ё ба хоб?!»

Алғараз, чунки Зулайхо духтари подшоҳи Мағриб буд, малик Таймус ибни Торам буд. Қабл аз ин муқаддима се дараҷа Юсуф, алайҳиссаломро дар хоб дида, бетоқат шуда. Сафари чаҳорум дар хоб Юсуф гуфт: "Ман Азизи Мисрам, маро аз он ҷо хоҳӣ ёфт", чунончи Нозим дар маснавии худ мегӯяд:

Ҳанӯзаш хоб дар фикри рабудан, Чаро ному нишонамро надонӣ?
Ки чашми ботинаш гардид равшан. Азизи Мисраму номам Азиз аст,
Набошад раҳнамое дар раҳи ёр, Ҳаминат Хизри раҳ бас, гар тамиз аст.
Саборо кист раҳбар сӯи гулзор?! Зулайхо шуд чунон з-ин гуфтугӯ маст,
Ту ҳам худ дар шумори ошиқонӣ, Ки хоб аз дидаи беҳушияш ҷаст [11, с.9].

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ҳамин хобҳои Зулайхоро дар достони худ оварда, дар поёни хоби сеюми Зулайхо суолу ҷавоби Юсуфу Зулайхоро чунин баён намудааст:

Ба зорӣ даст дар домонаш овехт, Зи хубони ду олам баргузидат,
Ба пояш аз мижа хуни ҷигар рехт. Ки андуҳи маро кӯтоҳие деҳ,
Ки: -Эй дар меҳнати ишқат рамида, Зи ному шаҳри худ огоҳиям деҳ.
Қарорам аз дилу хобам зи дида, Бигуфто: Гар бад-ин корат тамом аст,
Ба Поке, к-инчунин пок офаридат, Азизи Мисраму Мисрам мақом аст [12, с.61].

Бахши муҳимме, ки дар достонҳои "Юсуф ва Зулайхо" омадааст, пас аз азоби ҳаҷру мушкилоти зиёди ҳаётию давлатдорӣ ба ҳам расидани Юсуф ва Зулайхо мебошад. Дар китоби "Таърихи Табарӣ" ва баъзе таърихномаҳои дигар ба ин нукта чандон таваҷҷуҳ нашудааст, вале дар "Мунтахаб-ут-таворих" бо истинод ба достонҳои Нозими Ҳиротию Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ ин бахш низ аз назари муаллиф берун намондааст. Дар тафсирҳои Қуръон, махсусан тафсирҳои сураи Юсуф, аз қабили "Тафсири Сурободӣ"-и Атиқи Нишопурӣ, "ас-Ситин"-и Аҳмад ибни зайди Тӯсӣ омадааст, ки чун Юсуф баъд аз ҳалли мушкилоти қаҳтии Миср боре дар роҳ бо Зулайхо вомехӯрад, ки пиру нобиною дармонда буд. Дилаш ба Зулайхо месӯзад ва мехоҳад, ки ба ӯ лутфу меҳрубонӣ намояд. Бо хоҳиши Зулайхо ва дуои Юсуф ҷавонию ҳусну тавоноии Зулайхо дубора ба ӯ боз дода мешавад ва Юсуф ошиқи Зулайхо гашта, ахиран бо ҳам хонадор мешаванд. Дар "ас-Ситин"-и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ ин лаҳза чунин баён шудааст: "Юсуф гуфт: "На ҳақ аст, бо ту ин иноят мекунам, бихоҳ то чӣ мехоҳӣ". Зулайхо гуфт: "Орзу бар бемор арза кардан ва надодан ҷавонмардӣ набуд, агар хоҳам бидиҳӣ, он чӣ гӯям?" Юсуф гуфт: "Диҳам агар тавонам". Гуфт: "То тавонам, тавоноим боядам, пирам, барноӣ боядам, нобиноям, биноӣ боядам. Зиштам, талъату зебоӣ боядам, бевааам чун ту кадхудое боядам... Пас Юсуф ҷойгоҳро холӣ кард ва рӯй бар замин ниҳод. Малик таъоло номи Муҳайимини худаш талқин кард, Юсуф он номро ба Ҳазрат василат сохт, Зулайхоро дар замин он василат ба Ҳазрат бардошт, ҳанӯз тамом нагуфта буд, ки Зулайхо гуфт: "Ё Юсуф, сар бардор, ки ранҷҳо зоил шуд ва арзҳо ҳосил шуд". "Юсуф сар бардошт ва Зулайхоро дид монанди моҳи шаби чаҳордаҳ ..., ба ҷониби Юсуф бихандид, лабу дандони ӯ ҷамоли Юсуфро ҳазимат кард. Юсуф гуфт: Ё Зулайхо, акнун, ки туро ҷамолу ҷавонӣ омад, маро атфу меҳрубонӣ омад, акнун ақди мусоҳарат бандем ва бар бисоти муошират биншинем..." [8, с.289].

Ҳочӣ Ҳакимхон низ ин лаҳзаҳоро батафсил баён намуда, дар зимни он ба достонҳои "Юсуф ва Зулайхо"-и Нозими Ҳиротӣ ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ истинод кардааст: "Юсуф гуфт: «Ай Зулайхо, акнун аз ман чӣ талаб дорӣ? Ҳар ҳоҷате, ки дошта бошӣ ба хидмати мо бигӯй, то ҳоҷататро раво созам». Зулайхо гуфт: «Аввал ҷавонӣ, дуюм васли ту, ки умрҳо ба ин таманно ҳастам ва хоҳам буд». Юсуф чун аз Зулайхо ин сухан бишнид, дар баҳри таҳайюр фурӯ рафт, чаро ки дар он замон Зулайхоро имтидоди замони ҳичрон заъифу назор сохта буд ва чашми умедаш дар шоҳроҳи интизории васли Юсуф сафед гашта, товуси ҷамолаш аз дасткории сайёди маҳабат пару бол дар ҳам шикаста буд. Ва мурури рӯзгори носозгор санги тафриқа дар

ҳангоми арӯсияш андохта, аммо ҳамчунон ба васли моҳи канъонӣ умедвор буда, шабу рӯз аз бекарорӣ намеосуд. Дар он вақт буд, ки ваҳйи илоҳӣ нозил шуд, ки ай сиддиқ, акнун вақт аст, ки он меҳнатзадаи аз по дарафтодаро дастгирӣ намуда, дар ҳарими ҳарами худ ҷой диҳӣ. Юсуф алайҳиссалом, донист, ки дуои ӯ ба иҷобат мақрун гашт. Аз ҳазрати иззат муовадати айёми ҷавонӣ ва сарсабзии чамани зиндагонияш масъалат намуд, чунончи Мавлавӣ мегӯянд:

Маснавӣ: Ҷамоли мурдаашро зиндагӣ дод, В-азон шуд тоза гулзори шабобаш.
Рухашро хилъати фархундагӣ дод Зи кофураш баромад мушки тотор,
Ба чӯи рафта бозовард обаш, Зи субҳаш ошкоро шуд шаби тор" [11, с.15].

Ҳочӣ Ҳакимхон зимни баёни лаҳзаи ҷавонӣ ёфтани Зулайхо аз санъатҳои бадеӣ, чун ташбеҳ, тавсиф, сачъ хеле хуб истифода кардааст: "Дуои Юсуф мустаҷоб шуда, гулшани ҷамоли Зулайхо як бори дигар таровату тозагӣ ёфт ва қомати ӯ, ки аз шасти айём ба сони камон хам шуда буд, монанди сарви сиҳӣ бар ҷӯйбори малоҳат ба боло кашид ва баъд аз чиҳилсолагӣ ба синни ҳаждаҳсолагӣ расид. Ба фармони Малики қадим ва ба шариати ҳазрати Иброҳим ӯро ба ақди худ даровард, чунончи Мавлавӣ дар Маснавӣ мегӯянд:

Маснавӣ: Ба қонуни Халилу дини Яъқуб, Зулайхоро ба ақди худ даровард,
Бар оини ҷамилу сурати хуб Ба ақди хеш якто гавҳар овард" [11, с.16].

Лаҳзаи висоли Юсуф ва Зулайхоро Ҳочӣ Ҳакимхон дар такя ба достони Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ оварда, асосан ба достони Ҳозиқ истинод намудааст: "Баъд аз он ки қасри азиз аз ағёр холӣ гашт, ҳар ду ба ҳучраи хос хиромиданд ва бар фироши ноз ва истироҳат қарор гирифтанд, чунончи Мавлоно Ҳозиқ мегӯянд:

Даромад дар ҳарам хурам хиромид, Ки ҷоми шарми он афтод аз даст.
Ба хилватхонаи ишрат шитобид Нишаст он дам сари зонуи Юсуф,
Чу Юсуфро Зулайхо дид дар бар, Ба гардан даст рӯ ба рӯи Юсуф.
Зи чӯши шавқ ҳушаш рафт аз сар. Кашидаш низ Юсуф танг дар бар,
Гирифташ даст зад Юсуф табассум, Ба ранге к-аз ду гул як бӯй зад сар.
Ки пеш о бӯса зан рӯи такаллум. Ба як дасташ гирифта норпистон,
Чунон чун набзи шавқ аз ҷой барҷаст, Гирифта бо дигар себи занаҳдон... [11, с.17].

Номи фарзандони Юсуфро Ҳочӣ Ҳакимхон чунин овардааст: "Ва чун шаҷараи омоли Зулайхо аз самараи иқбол бор дошт, ҳазрати Холиқу-л-бароё ӯро се фарзанди гиромӣ арзонӣ дошт. Якеро Ишо ном ниҳоданд, дуюмро Афроҳам ва яке духтари некахтар Барсаҳия ном ниҳоданд" [11,с.17]. Вале дар "Таърихи Табарӣ" номи писарони Юсуф чунин омадааст: "Ва мар Юсуфро ду писар буд: Афроим ва Мишо" [3,с.193]. Дар мавриди тӯли умри Юсуф маълумоти Ҳочӣ Ҳакимхон ба маълумоти Табарӣ монанд аст. Ҳочӣ Ҳакимхон дар ин бора навиштааст: "Аммо иттифоқи эшон чиҳил сол буда ва муддати ҳаёташро ҳам ба якдигар мухолиф навиштаанд. Аммо иттифоқи эшон ин ки саду бист сол буда, чун Юсуф, алайҳиссалом, аз дори фано ба дори бақо риҳлат намуд [11,с.17].

Дар "Таърихи Табарӣ" низ тӯли умри Юсуф саду бист сол гуфта шудааст: "Ва Юсуф аз паси марги падар бисту се сол бизист ва он гоҳ бимурд ва соли вай ба саду бист сол расида буд" [3,с.193]. Поёни зиндагиии Юсуфу Зулайхоро низ Ҳочӣ Ҳакимхон бо истинод ба достони "Юсуф ва Зулайхо"-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ баён кардааст ва таъкид менамояд, ки се рӯз дар сари қабри Юсуф ва Зулайхо муътакиф будааст: "Зулайхо ҳафт рӯз аз ҳуш рафта, баъд ба ҳуш омад. Ба қабри Юсуф, алайҳиссалом рафт, маркадро дар канор гирифт ва ҷон ба ҳақ таслим кард. Ҳоло қабри Юсуф, алайҳиссалом, дар Қалъаи Раҳмон аст ва қабри Зулайхо дар Мисри атиқ аст, ки фақир се рӯз дар он ҷо муътакиф будам, чунончи Мавлоно Ҳозиқ мегӯяд, маснавӣ:

Чу Юсуф рахти умр аз ин саро баст, Чу бо худ омад аз он бешуурӣ,
Ба тахти ҷовидонӣ рафт бинишаст. Дарид он дам гиребони сабурӣ.
Дилаш бигрифт аз ин мисри мазаллат, Дар он дам рӯи дил аз хону мон тофт,
Равон шуд ҷониби канъони иззат. Ба сӯи турбати дилдор биштофт.
Чунон шури қиёмат рехт бар ҳам, Зулайхо маркади Юсуф дар оғуш,
Ки гӯи рафт ҷон аз ҷисми олам. Кашиду зуд ба ёди зиндагӣ дӯш.
Зулайхо буд то як ҳафта беҳуш, Ба хоки дӯст он дам ҷонфишон шуд,
Равонаш рӯҳи Юсуфро ҳамоғӯш. Пайи рӯҳи равони худ равон шуд [11, с.18].

Ҳамин тариқ, Ҳочӣ Ҳакимхон дар "Мунтахаб-ут-таворих"-и худ қиссаи Юсуфро батафсил ва бисёр зебою таъсирбахш баён намудааст. Муаллиф барои бештар шудани таъсири қисса лаҳзаҳои ҷолиби онро бо истинод ба достонҳои "Юсуф ва Зулайхо"-и Нозими Ҳиротӣ ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ нақл намудааст, ки далели тамоюли зиёд ба адабиёти бадеӣ ва завқу саликаи хосси ӯст. Истифодаи абёти пурмазмуни шоирони форсизабон, параҳои комилу пурмазмуни достонҳои шоирони гузаштаю муосир, корбасти санъатҳои бадеӣ бадеияти асарро такмил додаанд ва гувоҳӣ онанд, ки Ҳочӣ Ҳакимхон аз нависандагони барҷастаи замони худ будааст ва "Мунтахаб-ут-таворих"-ро метавон яке аз манбаъҳои муҳимми адабии асри XIX ба ҳисоб овард.

АДАБИЁТ

1. Амиркулов С. Муқоисаи достонҳои "Юсуф ва Зулайхо"-и Ҳозиқ ва Ҷомӣ / С. Амиркулов // Ҷашнномаи Ҷомӣ. Маҷмӯи мақолаҳо бахшида ба ҷашни 550-солагии Абдурраҳмони Ҷомӣ. -Душанбе: Ирфон, 1966. - С.98-120.
2. Амиркулов С. Ҷунайдулло Ҳозиқ ва достони ӯ "Юсуф ва Зулайхо" / С.Амиркулов. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 94 с.
3. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. Таърихи Табарӣ: таҳиягарони матн М. Умаров, Ф. Бобоев, Д. Қаноатов. Ҷилди 1. - Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1380-2001.-817+XIV с.

4. Боқизода, Абдушариф. Тафсири навини Қуръони карим. Ҷилди якум / Абдушариф Боқизода. - Душанбе: Эр-граф, 2010. - 1000 с.
5. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX / У.Каримов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 188 с.
6. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI- XIX ва ибтидои асри XX) / Н.Сайфиев. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 660 с.
7. Сурободӣ, Абубакр Атиқ ибни Муҳаммад. Юсуф ва Зулайхо / Абубакри Сурободӣ: аз тафсири форсии Турбати Ҷом; ба кӯшиши дуктур Парвиз Нотили Хонларӣ. - Техрон: Амири Кабир, 1352. - 77 с.
8. Тӯсӣ, Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайд. Ал-ҷомеъ-ус-сигин ли-л-латоиф-ул-басотин / Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ; ба эҳтимоми Муҳаммад Равшан. - Техрон: Интишорот илмӣ ва фарҳангӣ, 1367. - 812 с.
9. Ҳиротӣ, Нозим. Осори мунтахаб. Мураттиб ва муаллифи сарсухан А. Зуҳуриддинов / Нозими Ҳиротӣ. –Душанбе: Адиб, 1987. – 356 с.
10. Ҳодизода Р., Каримов У., Садриев С. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р.Ҳодизода, У.Каримов, С Садриев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
11. Ҳоҷӣ Ҳакимхон. Мунтахаб-а-ут-таворих; таҳия ва муқаддимаю тавзеҳоти Ҳоҷӣ Исмоил Пирмуҳаммадзода. – Душанбе, 2018. – 410 с.
12. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди дуввум / Нуруддин Абдурраҳмони Ҷомӣ; таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълохон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият; зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»». - Техрон: Маркази муталеоти эронӣ, 1378. – 710 с.
13. Элбоев Вафо. Хоҷа Масъуди Қумӣ ва достони ӯ "Юсуф ва Зулайхо" / Вафо Элбоев. -Душанбе: Дониш, 2011.- 127 с.
14. Эшонқулов И. Арзишҳои адабии таърихномаҳои ҳавзаи Мовароуннаҳр (асри XIX ва ибтидои асри XX) / И.Эшонқулов // Паёми Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. - 2017. -№2. -С.97-107.

ҚИССАИ ЮСУФ ДАР "МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ" – ИҲОҶӢ ҲАКИМХОН

Мақолаи мазкур ба баррасии қиссаи Юсуф дар китоби "Мунтахаб-ут-таворих"-и Ҳоҷӣ Ҳакимхон бахшида шудааст. Ҳоҷӣ Ҳакимхон дар боби аввали китоби "Мунтахаб-ут-таворих" қиссаи пайғамбаронро баён намудааст, ки маълум мешавад, ба шеваи таърихнигории Муҳаммад Ҷарири Табарӣ ва дигар муаррихони шарқӣ пайравӣ намудааст. Дар китоби "Таърихи Табарӣ"-и Муҳаммад Ҷарири Табарӣ бори аввал дар қисмати аъзами мучаллади аввали он рочеъ ба офариниш ва оғози кори ҷаҳон, хилқати инсон, оғози нубувват ва фиристодани пайғамбарон ва рӯзгору талошҳои онҳо барои ҳидояти мардум қиссаҳои ҷолиб дар заминаи Қуръону суннат оварда мешавад. Ҳоҷӣ Ҳакимхон низ қисмати аввал ё худ боби аввали асарашро ба ҳамин мавзӯъҳо ихтисос додааст. Аз миёни қиссаи пайғамбарон муаллиф қиссаи Юсуфи пайғамбарро бисёр муассир ва бо обуранги бадеӣ баён намуда, дар зимни баён аз достонҳои "Юсуф ва Зулайхо"-и Нозими Ҳиротӣ ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ порчаҳо оварда, лаҳзаҳои ҷолиби қиссаро бо нақли қисмате аз достонҳои номбурда бадеияти хос бахшидааст.

Калидвожаҳо: қисса, Юсуф, Зулайхо, достон, Нозим, Ҳозиқ, санъатҳои бадеӣ, абёт, арзиши адабӣ.

СКАЗАНИЕ О ЮСУФЕ В "МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ" ("ИЗБРАННЫЕ ИСТОРИИ") ХОДЖИ ХАКИМХОНА

Данная статья посвящена раасмотрению сказания о Юсуфе в книге "Мунтахаб-ут-таворих" Ходжи Хакимхона. Ходжи Хакимхон в первом разделе своей книги повествует о пророках последуя манере исторического изложения Мухаммада Джарири Табари и других восточных летописцев. В книге "История Табари" Мухаммада Джарири Табари впервые приводятся сведения о сотворении мира и человека, начала пророческой миссии, жизнеописании пророков и их призывов к исламу на основе Корана. Ходжи Хакимхон также посвятил первый раздел книги данной тематике. Самым впечетляющим из его сказаний является рассказ о пророке Юсуфе, который написан очень ярко и насыщен литературными приёмами, также в нем приведены отрывки из поэм "Юсуф и Зулейха" Нозима Хироти и Джунайдуллоха Хозика, которые придают книге еще большую художественность.

Ключевые слова: сказание, Юсуф, Зулейха, поэма, Нозим, Хозик,художественные приёмы,стихи, литературная ценность..

THE TALE OF YUSUF IN "MUNTAKHAB-UT-TAVORICH" ("SELECTED HISTORY") HOJI HAKIMHON

This article is devoted to the consideration of the legend of Yusuf in the book "Muntahab-ut-tavorich" by Khoji Hakimhon. Hoji Hakimhon in the first section of his book tells of the prophets following the manner of historical presentation of Muhammad Jariri Tabari and other oriental chroniclers. The book "The History of Tabari" by Muhammad Jariri Tabari for the first time provides information about the creation of the world and man, the beginning of the prophetic mission, the biography of the prophets and their calls to Islam based on the Koran. Hoji Hakimhon also devoted the first section of the book to this topic. The most impressive of his legends is the story of the prophet Yusuf, who is written very vividly and full of literary devices, also contains excerpts from the poems "Yusuf and Zuleiha" by Nozim Hiroti and Junaydulloh Khozik, which give the book even more artistry.

Keywords: legend, Yusuf, Zuleikha, poem, Nozim, Khozik, artistic techniques, poems, literary value

Сведения об авторе: ***Абдуллоев Исмоил Пиракович*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 918-46-52-52**

Information about the author: ***Abdulloev Ismoil Pirakovich*** - Tajik National University, applicant for the Department of History of Tajik Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **918-46-52-52**

УДК: 891.550

РОБИТА, СОБИҚА ВА ҲОФИЗАИ ИЛМИИ АДАБИЁТШИНОС

Қаландаров Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сухани боло ба кору пайкор ва фаъолияти шахси озодандешу озодфикр, муҳаққиқи пуркору ҳақиқатҷӯ, рӯзноманигори воқеъбину адабиётшиноси ҷасоратманд ва мунаққиди боариқбину нуктасанҷ устоди муҳтарам Муртазо Зайниддинзода тавъам буда, эшонро аз рӯйи рисолати олимиву инсониашон миёни аҳли ҷомеа, хусусан рӯшанфикрони кишвар соҳибэҳтиром намудааст. Табиист, ки олимонро бо кашфиётҳо, навовариҳо масъалагузориҳо тавассути таълифоташон мешиносанд ва то ба дарачаи шинохташавандагӣ онҳо пайроҳаҳои пурпечутоб ва пуршебу фарозро тай намуда, барои ба қуллаи мақсуд расидан умри худро мебахшанд.Устод Муртазо Зайниддинзода аз чумлаи он донишмандоне мебошад, ки пайваста ба омӯзиш, пажӯҳиш ва мутолиа машғул буда, то ба имрӯз ба хазинаи маънавии ихлосмандони илму фарҳанг зиёда аз

400 асару мақолаҳои арзишманди илмӣ, илмӣ - оммавӣ ва таълимию методӣ ҳадя намудаанд. Асару мақолаҳои устод якчанд паҳлуи соҳаи адабиётшиносиро фаро гирифта, дар заминаи далелу асноди муътамад таълиф ва дар рӯзномаву маҷаллаҳои даврӣ ва дар шакли китоб манзури хонанда гардидаанд, ки барои муҳаққиқони имрӯзи ҷавон ҳамчун манбаъ ва ё маъхази муҳим хизмат карда истодаанд. Устод Муртазо Зайниддинзода айни ҳол дар марҳилаи зеботарини умр - айни авҷи камолоти эҷодӣ барои ғанӣ гардондани маъхази фарҳангӣ бо иқтидори бузурги зеҳниашон дилгармона пайи кору таълиф ҳастанд. Ба ҷодаи илм ва ё кори эҷодӣ ворид шудану дар ин роҳ комёб гардидан барои шахси эҷодкор падидаи тасодуфӣ маҳсуб наёфта, балки омилҳое ҳастанд, ки боиси таконбахшии ӯ дар ин ва ё он ҷода мегарданд.

Шинохти шахсияти устод Муртазо Зайниддинзода аз ҷониби дӯстону ҳамсабақон ва ихлосмандону наздикон собит месозад, ки ба роҳи илму адаб ворид гардидани устод, пеш аз ҳама, истеъдоду малакаи фардӣ, фазои солими хонаводагӣ, таъсири пайвандони фозилу омӯзгорони серталаби мактабӣ, майли суханварӣ, ширкати фаъолона дар маҳфилҳои фаннӣ ва чорабиниҳои мухталифи ҷамъиятӣ боис ба он гардидааст, ки заминаҳои ташаккули минбаъдаи ӯ фароҳам гарданд. Гардиши куллӣ ва таҳаввулоти ҷиддӣ дар самти кори эҷодӣ ба устод Муртазо Зайниддинзода маҳз ҳангоми ба Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, факултети филологияи тоҷик соли 1976 дохил шудани ӯ маънидод мешавад. Мавсуф ба ҷомаи амал пӯшидани орзуву ҳаваси муддатҳо парвардааш илҳом гирифта, бо умеди ниятҳои неки оянда ҷиддан ба тадрису таҳсил машғул мегардад. Ифтихормандиву шукргузории ҳамешагии устод М.Зайниддинзода бештар дар он зоҳир мегардад, ки эшон аз асосгузорону олимони намоён ва устодони беназири бахши филологӣ таълим ва аз мактаби илмии онҳо сабақ омӯхта, кору аъмоли ибратомӯзашонро идеали зиндагии оянда қарор додааст.

Адабиётшинос ва мунаққиди шинохтаи тоҷик устод Соҳиб Табаров (рӯҳашон шод бод), ки як тан аз ҳамон устодони бевоситаи устод М.Зайниддинзода буданду ба истеъдоду малака ва дониши фарохи эшон боварӣ ва ба шахсияташ назари нек доштанд, чунин менигоранд: «… Аз байни даҳҳову садҳо хислатҳои неку мақбули инсони комили интелекти баланд ва амали солеҳдошта якеаш он аст, ки ӯ ба идеали дар давоми тамоми умраш ба вуҷудоварда ва ба камол расонда боварӣ дошта бошад…» [5]. Гузашти вақт равшан нишон медиҳад, ки устод М.Зайниддинзода аз ибтидо роҳу равиш, марому мақсад ва пешаи хешро бошууронаву қатъӣ интихоб намуда, сабурона барои фатҳи қуллаи он бе ягон дудилагӣ наздик мешаванд, ки дар ин иқдом барои эшон муваффақиятҳои беназирро таманно дорем.

Бахти устод М.Зайниддинзода буда, ки ҳисси кунҷковӣ, донишандӯзӣ, кӯшишу ғайрат, қудрати зеҳнӣ ва майлу рағбати ӯ ба кори эҷодӣ ҳангоми донишҷӯӣ аз назари яке аз олимони намоёни тоҷик, профессор Воҳид Асрорӣ дар канор намондааст ва риштаи тақдири илмиву адабӣ мавсуфро ба ин устоди соҳибмактаб мепайвандад. Дар ин давра устод Воҳид Асрорӣ ба ҳайси мудири кафедраи фолклор ва адабиёти халқҳои СССР фаъолият менамуданд. Робитаи байни шогирду устод боис ба он мегардад, ки самти фаъолияти минбаъдаи шогирд муайян шавад. Чи тавре ки аз суҳбатҳои худи устод М.Зайниддинзода маълум мешавад, дар аввал устод Воҳид Асрорӣ ӯро ба омӯзиши масъалаҳои фолклоршиносӣ ҳидоят менамоянд. Акнун устод бо истифода аз як бахши фанни таълимии фолклори тоҷик - таҷрибаи фолклоршиносӣ аз минтақаҳои гуногуни кишвар ва берун аз он бо рӯҳияи баланд ба гирдоварӣ ва омӯзиши тамоми суннатҳои мардумӣ ва тадқиқоти илмӣ шурӯъ намуда, бо намояндагони мухталифи табақаҳои ҷомеа ҳамсуҳбат мегардад. Дар ин давра ба устод М.Зайниддинзода муяссар мегардад, ки миқдори зарурии маводи пажӯҳиширо дар ин самт ҷамъоварӣ намояд. Ва дар ин кори хайр устод Воҳид Асрорӣ ва собиқаву дониши бепоёни ӯ мададгори устод М.Зайниддинзода будааст. «… Банда низ бо истифода аз файзи ҳамсуҳбативу ҳамкорӣ бо устодам, бавижа шогирдиву ҳамкорӣ бо донишманди маъруф Воҳид Асрорӣ, аз масъалаҳои зиёди ба илму адаби мо иртиботдошта огоҳӣ пайдо намудам ва чун дарёфтам, ки эшон дониши фарохи таърихиву илмӣ ва хотираи қавӣ доранд, дар лаҳзаҳои мувофиқ тариқи савол устодро ба суҳбат мекашидам» [2, с.7].

Раванди омӯзишу тадқиқ, ҷамъоварии мавод, сафар ба манотиқи гуногуни кишвар ва суҳбату вохӯриҳо бо одамони касбу кори гуногуну рӯзгордида гардиши дигареро пешорӯи устод Муртазо Зайниддинзода мемонад, ки ин шавқу рағбати ӯро ба тадқиқи таърихи адабиёт зиёда сохтан аст.Баъди хатми дошишгоҳ бо гирифтани таҷрибаву дониши васеъ мавсуф бо ёрии устод Воҳид Асрорӣ ба сифати ассистенти кафедраи фолклор ва адабиёти халқҳои СССР ба кор қабул карда мешавад. Акнун бо омӯзиши амиқи таърихи адабиёти миллӣ, сарчашмаву омилҳои инкишофи он доманаи тадқиқотии ӯ низ васеъ гардида, омӯзиши таърихи адабиёт ва фарҳангу тамаддуни дигар халқҳо пеш меояд. Ва ниҳоят, дар фаъолияти пажӯҳишгарии устод масоили робитаҳои адабӣ меҳвари асосӣ гашта, бо дохил шуданаш ба аспирантура (1984) мавзӯи рисолаи илмӣ бо унвони «Робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор дар охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ» тасдиқ ва соли 1990 дифоъ карда мешавад.Маълум аст, ки ҷараёни таҳаввулу ташаккули адабиёти форсу тоҷик тӯлонӣ буда, вобаста ба рӯйдоду ҳаводиси муҳимми сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, таърихӣ ва илмию фарҳангӣ, инчунин бо касб намудани махсусиятҳои шаклӣ, мазмунӣ ва сабку услубӣ таърихи ҳазорсолаҳоро сипарӣ сохта, ба гардишҳои куллӣ ва тағйиру дигаргуниҳо рӯ ба рӯ омадааст. Ҷараёни омӯзиши таърихи куҳандоштаи адабиёт зарурат пеш оварда, ки он вобаста ба ҳамин хусусиятҳо ба даврaҳо ҷудо гардад. Ва яке аз даврaҳои таърихии адабиёти тоҷик адабиёти давраи нав буда, бо дошгани падидаҳои баёнгашта аз ибтидои асри ХХ шурӯъ шуда, дар заминаи анъанаҳои адабиёти пешин ва таъсири афкори адабии дигар халқҳо ташаккул ёфтааст. Олимону донишмандон ва муҳаққиқони соҳа ҳар яке вобаста ба завқу саликa, захираи илмию маънавӣ, ҳофизаи таърихӣ ва равияи мансубашон вижагиҳои ин даврaҳоро

объекти таҳқиқу тадқиқ қарор дода, бари рафъ сохтани таҳрифоти таърихӣ ва равшану пурғановат намудани таърихи адабиёти миллӣ талош кардаву талош варзида истодаанд.

Устод Муртазо Зайниддинзода бо дарки масъулияти пажӯҳишгарӣ ва муҳиммияти яке аз шохаҳои илми адабиётшиносӣ-таҳқиқи муқоисавии адабиёт ва равобити адабӣ, инчунин вижагиҳои рисолаи илмии худ ба ҳамин давру шароити таърихӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, мақому таъсирпазирии мутақобилаи афкори адабиро дар муайянкунандагии мавқеи адабиёти миллӣ нишонрас қаламдод менамоянд. Дар ин росто хотирнишонии муҳаққиқи робитаҳои адабӣ барҳақанд, ки ба андешаи М.Турсунзода: «адабиёту санъат танҳо моли як халқ набуда, балки моли ҳама халқҳо мебошад, бинобар ин, адабиётҳо аз ҳисоби якдигар бой мешаванд ва як адабиёт аз касб кардани анъанаҳои пешқадами адабиёти дигар хусусияти илмии худро гум намекунад, балки бо шарофати ин омӯзиш пуриқтидор мегардад» [3, с.73, 83].

Самти омӯзишу таҳқиқ ва наздику ворид шудан ба мавзӯи тадқиқшаванда ба устод М.Зайниддинзода раҳнамо гардид, ки ӯ қабл аз муайян намудани решаҳои таърихии адабиёти тоҷику тотор, дар маҷмӯъ ба омӯзишу мутолиаи таъриху тамаддун, осори барҷастаи адабиёти сермиллати шӯрой пардозад ва дар ин самт нукоту манбаҳои самарабахши эҷодӣ барои мавсуф китобхонаҳои ватанӣ, шаҳрҳои Самарқанду Бухоро, Тошканд, Қазону Маскав, минтақаҳои гуногуни Қафқоз ва ғайраҳо қарор гирифтанд. Раванди пажӯҳиш ҷиҳати устувор намудани ҷанбаҳои кори илмӣ ба устод М.Зайниддинзода даст дод, ки дар омӯзиши бархе аз забонҳои туркӣ муваффақ гардад. Яъне, таъсирпазирии мутақобилаи афкори адабӣ, пеш аз ҳама, дар худи ӯ ҳамчун мисоли равшан ва кори амалӣ зуҳур ёфта, як навъ нопуррагии фаъолияти эҷодии худро бартараф сохтааст.Оғози асри XX дар таърихи халқи тоҷик марҳилаи нав арзёбӣ шуда, воридоти як қатор рӯзномаву маҷаллаҳо, аз ҷумла, «Тарҷумон», «Мулло Насриддин», «Ҳаблулматин», «Сирочулмустақим», «Сирочулахбор», «Шӯро», «Вақт», «Хуршед», «Чеҳранамо» ва «Парвариш», ки аз шаҳрҳои Оренбург, Қрим, Қазон, кишварҳои Эрону Афғонистон ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро сурат мегирифт, ба бедории шуури сиёсиву фикрии рӯшанфикрони тоҷик созгор омад. Бо назардошти таъсири матбуоти хориҷӣ устод М.Шакурӣ чунин менигоранд: «Айнӣ, ки мисли аксари мардуми Бухоро забони ӯзбекиро намедонист, бо мақсади хондани рӯзномаву маҷаллаҳои туркӣ ба омӯхтани ин забон аз девони Навоӣ шурӯъ кард (ва чунон омӯхт, ки баъди инқилоб ба ӯзбекӣ шеъру повесту романҳо навишт). Барои равшангарии амалӣ оғоз кардани зиёиёни тоҷик матбуоти туркӣ таъсири бузург дорад ва Айнӣ чун нахустин бор аз омилҳои бедории худ ёдовар шуда буд, чанд рӯзномаву маҷаллаи туркиро низ ном бурда буд» [7, с.219].

Рӯзгор охир зи хоби ғафлатам бедор кард, «Вақт»-ро дар пеши худ «Миръоти ибрат» доштам.
Чун ба худ дидам, зи ҳоли худ хиҷолат доштам. Дар ҷароидномаи аъмоли худ дидам аён,
«Тарҷумонӣ» кард аҳволи замон аз ҳоли ман, Нек санҷидам, ки як олам қабоҳат доштам [1, с.225].

Устод М.Зайниддинзода вобаста ба масъалаҳои ҳамин марҳилаи таърихӣ, хусусан ба рушди робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор таваққуф намуда, таъсирбахшии андешаҳои озодихоҳонаи равшанфикрони тотор ва нақши матбуоти онҳоро дар мисоли «Тарҷумон», «Шӯро», «Мактаб», «Вақт», «Оина», «Юлдуз» дар арзи ҳастӣ намудани бедории афкори равшанфикрону зиёиёни тоҷик ба таври муфассал ва далелу асноди кофиву раднашаванда ба риштаи тадқиқ мекашад. Муҳиммияти масъалаи фавқ дар бисёр асару мақолаҳои ӯ, хусусан «Фаъолияти маорифпарварии Шаҳобиддини Марҷонӣ ва рушди робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор», «Қозимбек ва ташаккули мактаби шарқшиносӣ», «Фахриддинов ва робитаҳои адабии тоҷику тотор» ва ғайра иньикоси воқеии худро ёфтаанд. Пеш аз он ки устод Муртазо Зайниддинзода таъсирпазирии адабиёти халқҳои тоторро ба адабиёту фарҳанги тоҷик баён медорад, дар асоси кофтуковҳои тӯлонӣ исбот месозад, ки робитаи адабии халқҳои тоҷику тотор решаҳои таърихиро молик буда, ба асри X иртибот дорад. Ва дар ин росто таъсири адабиёти миллиро ба афкори адабии халқи тотор бо истифода аз муҳтавои осори ҷаҳоншумули барҷастатарин чеҳраҳои адабиёти классикии форсу тоҷик дар симои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Абӯалӣ Сино, Ҳофизи Шерозӣ, Ҷалолиддини Румӣ ва дигарон тариқи тарҷумаи баландсифат бо мисолҳои возеҳу равшан манзур менамояд. Ва таълифоти гуногуни эшон «Нуфузи Саъдӣ дар адабиёти тотор», «Тухфаи ноширони Қазон», «Адибони аҳди Сомонӣ ва иртиботи адабии халқҳои тоҷику тотор», «Қаюм Носирӣ, Абӯалӣ Сино», «Муҳити фарҳангии Қазон ва рушди илми забоншиносӣ», «Пайвандгари риштаҳои дӯстӣ», «Машъалафрӯзи майдони маорифпарварӣ», «Бародар бо бародар тавоност», «Песнь Единство», «Ёде аз бузургон», «Паёми бародарӣ» ва ғайра ифшогари рози мақсаданд.Дақиқназарӣ, нуктасанҷӣ ва дар асоси далелҳои муътамад рӯйи сафҳа овардани чакидаҳои хомаи М.Зайниддинзода омилҳои хосси худро доранд. Ин падидаҳоро дар ниҳоди мавсуф сабақ аз мактаби илмиву адабӣ ва эҷодии олимону донишмандони ватаниву хориҷӣ ва устодони бевоситааш маънидод кардан дуруст аст. Масалан, «Рӯзнома»-и Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ, «Субҳи ҷавонии мо»-и Сотим Улуғзода, «Устоди ман, мактаби ман ва худи ман», «Он чӣ аз сар гузашт»-и Ҷалол Икромӣ, «Таассуроти ақлу дил»-и Соҳиб Табаров, «Достони зиндагӣ»-и Худойназар Асозода ва даҳҳо суханварони дигари адабиёт бо унвонҳои гуногун баёнгари воқеии зиндагии шахсӣ, авлодӣ, рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмию фарҳангӣ, маълумотҳои иловагӣ дар бораи чеҳраҳои шинохтаи давру замон буда, пеш аз ҳама, дар кори эҷодии муалифони он хизмати беминнат намуда, барои ояндагон ҳамчун маводи арзишманди таърихӣ қимати баландро касб мекунанд. Ин меъёри адабӣ ҳамеша аз ҷониби адабиётшинос Соҳиб Табаров ба шогирдону муҳаққиқон ва ихлосмандони илму адаб таъкид мегардид ва ба андешаи ӯ: «…Навиштани рӯзнома, мактуб, ишораҳо дар саҳифаҳои асарҳо, гузоштани коғазҳо … дар байни китобҳои

хондаи уламову удабо, шахсони таърихӣ ва машҳурони дигар ба таърихи моддиву маънавии ҳар як миллат маводи бузургу пурқимат медиҳанд, чунки агар онҳо субъективии объективӣ бошанд, аксарашон сарчашмаи боэътимод ва ҳақиқии таърихи миллат шуда метавонанд. Сабаби ин дар он аст, ки бадоҳатан дар вақти гармиашон, дар лаҳзаи аниқи вақту замон ва макону ҷой навишта ва қайд карда шудаанд...».

Устод М.Зайниддинзода ба вижагиҳои ин меъёри адабӣ низ новобаста дар ҷанбаҳои гуногуни адабиётшиносӣ ба таҳқиқот машғул будан комилан риоя намуда, аз фазилатҳои ин меъёр орӣ нестанд. Ин аст, ки нигоштаҳои публитсистии эшон «Публисистикаи устод», «Ман садои тир нашнидам магар», «Зиндагӣ ҷойи хамӯшӣ набвад» ва ғайраҳо дар заминаи ҳамин меъёр рӯйи кор омада, ҳамчун намунаи барҷастаи он таъсирбахшанд. Ва яқин аст, ки хотироти устод дар оянда низ ҳамчун маъхази меҳварӣ хизмат хоҳанд намуд.

Паҳлуҳои тадқиқотии устод М.Зайниддинзода мухталиф буда, оид ба ҳар шохаи он олимону донишмандони ватаниву бурунмарзӣ фикру мулоҳизаҳои ҷолиб баён намуда, саҳми эшонро дар таҳқиқи робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор ва, умуман, адабиётшиносӣ шоиставу назаррас арзёбӣ намуданд. Баҳогузории воқеии аҳли қалами ҳам Тоҷикистон ва ҳам намояндагони шинохтаи халқу миллатҳои гуногун тавассути таълифоти эшон дар рӯзномаву маҷаллаҳо, дар шакли китоб ва маърӯзаҳо дар бузургтарин марказҳои фарҳангии шаҳрҳои Маскав, Санкт-Петербург, Киев, Қазон, Уфа, Оренбург, Ереван, Тифлис, Анқара, Лондон сурат гирифта, худи муаллифро аз рӯйи мухтаво муаррифӣ сохтаанд.Заҳматҳои ҳамешагӣ, неруву қудрати фитрӣ ва маҳсули шоистаи илмиву адабӣ ва таълимии устоданд, ки ӯро соли 1998 ба унвони «Аълочии маорифи халқи Тоҷикистон», соли 2009 «Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон», соли 2010 «Аълочии матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон», соли 2009 ба мукофоти давлатии ордени Дӯстӣ сазовор дониста, соли 2009 ба аъзогии Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, Иттиҳоди тарҷумонҳо ва ноширони Иттиҳоди давлатҳои мустақил ва Балтия, соли 2015 ба аъзогии Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон пазируфтанд.

Устод Муртазо Зайниддинзода аз овони баъди донишҷӯи то ба имрӯз дар қатори иҷрои кору вазифаҳои гуногуни кафедравию факултетӣ, дар чандин вазифаҳои пурмасъулияту роҳбарикунанда, аз чумла аз соли 1999 то соли 2001 ба ҳайси мудири шуъбаи таълими ДДМТ, аз соли 2001 то соли 2002 ба ҳайси муовини сардори қисми таълими ДДМТ, аз соли 2002 то соли 2006 ҳамчун сармутахассиси шуъбаи тарҷумонии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз соли 2006 то соли 2008 ба ҳайси сардори идораи таълимию методии ДДМТ, аз соли 2008 то соли 2011 ба вазифаи декани факултети журналистикаи ДМТ мақбул дониста шудааст.

Соли 2011 ба ҷойи доимии худ – кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ баргашта, дар паҳлуи ҳамкорони пурифтихорашон ба иҷрои рисолати илмиву таълимӣ ҳамчун дотсенти кафедра идома бахшиданд. Гарчанде аз устод дар соли 1993 аз фанни «Адабиёти хориҷӣ» тадрис дидааму аз он давра бо мавсуф дар як муассиса кору фаъолият намудаам, шиносоии камина ба истисноӣ чакидаҳои эҷодиашон як навъ хусусияти умумӣ доштанд. Вале, ин маънои онро надошт, ки аз масъулиятшиносӣ, ҷиддият, сухангустарӣ ва низоми фаъолияти ҳикматомӯзи эшон дар ҳамкорӣ бенасиб будам. Вақте ки худ соли 2009 ба ҳайси муаллими калони кафедраи номбурда ба кор шӯрӯъ намудам, акнун бо устод дар як коргоҳу фазои мушаххас ҳамкор гаштему имконоти мушоҳидаву омӯзиш дар касб кардани хислатҳои фардии ӯ фароҳамтар гардиданд. Ин аст, ки хӯшаеро аз гӯшае дар шинохти устод Муртазо Зайниддинзода вобаста ба тавонам нигошта истодаам.

Хонандаи азиз хуб медонад, ки дар кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ аз давраи таъсис олимону донишмандони намоёну устодони варзидаи тоҷик Соҳиб Табаров, Раҳими Мусулмониён, Худойназар Асозода, Ҷӯрахон Бақозода, Аламхон Кӯчарзода ҳамчун мудир, Асаддуло Сӯфизода, Хайрулло Муҳибов, Абдулҳай Маҳмадаминов, Равшан Раҳмонӣ, Абдуҷаббор Раҳмонзода, Муҳаммадюсуф Имомзода, Муртазо Зайниддинзода, Рустами Ваҳҳоб, насли нисбатан ҷавон Боймурод Шарифзода, Ҳафиз Раҳмонов, Зебо Ёрова, насли ҷавон Қарор Нуркаев, Илҳом Бобомаллаев ва Аҳдия Нуриллозода фаъолият доштанду доранд. Насли аввалӣ, ки бо кору амал ва равияҳо дорои мактабҳои пурқуввати илмии хеш буданд, дар таълифи дастуру васоити таълимиву методӣ, китобҳои дарсӣ ва такомулу ташаккули насли баъдӣ хизмати шоиста намуда, кафедраро ба як маркази бузурги илмӣ қарор доданд.

Оғоз аз соли 2013 устод Муртазо Зайниддинзода бо доштани падидаҳои дар боло номбурда ба сифати мудири кафедра таъйин шуда, то имрӯз на танҳо идомабахши анъанаҳои пешиниён иқтидори илмиву таълимии кафедраро нигоҳ доштанд, балки бо истифода аз таҷрибаву малака бо диди нав ва тақозои замон ба кори он такони ҷиддӣ бахшиданд. Баъзе масъалаҳои гӯё дар назар ноаён, вале ҷиддӣ-таҷрибаи омӯзгорӣ ва фолклоршиносӣ, ки дар тақдири минбаъдаи кории ҳар як донишҷӯ сарчашмаи асосӣ мегардаду роли ҳалкунандаро мебозад, аз солҳои нобасомонии сиёсӣ қариб, ки ба дараҷаи нестӣ расида буд. Ҳоло он ки донишҷӯён маҳз ба воситаи ин шохаи фанни фолклоршиносӣ аз таъриху фарҳанг, мавқеи ҷуғрофии минтақаҳои кишвар, мавзеъҳои таърихӣ, ҳунармандӣ, ҷашну маросим ва оинҳои мардумӣ ошноӣ пайдо намуда, ба масъалаҳои худшиносиву худогоҳӣ ва ҳуввияти миллӣ созгор меомаданд. Устод М.Зайниддинзода бо дарки амиқи масъала ба роҳандозӣ намудани ин анъана иқдом карданд. Дар ин давра донишҷӯён ба минтақаҳои гуногун сафарбар шуданд, ки дар чанд даҳсолаи охир аввалин бор рӯйи чоп омадани китоби «Ганҷи Кангурт» дар ду қисм намунаи барҷастаи маводи ҷамъовардаи худи донишҷӯён бо роҳбарии устодон мебошад.

Устод М.Зайниддинзода фазилатҳои зиёди инсониро доро ҳастанд ва гумони камина ин аст, ки бисёре аз онҳо маҳз аз устодонаш ба эшон сироят шудаанд. Устод ба ҳамкорон новобаста ба синну сол, унвону дараҷа ва мавқеи иҷтимоӣ ниҳоят ҳалиму меҳрубон буда, ғамхорӣ зоҳир менамоянд. Устод суҳбаторо буда, барои зиннат бахшидани дилхоҳ мавзӯи суҳбат порчаи шеърие, матале ва ё зарбулмасале дар мавридаш корбаст менамоянд.

Фазилати дигар ва аз ҳама писандидаи устод ин арҷ гузоштан ва эҳтироми хосса намудани устодони даргузашта, барҷомондаву рӯзгордида мебошад. Устод аз ба гӯшаи фаромӯшӣ афтодани ягон нафари онҳо имконият надода, дар рӯзҳои мубораку санаҳои таърихӣ бо баргузории маҳфилу чорабиниҳои мухталиф ёд намудан, ба аёдати марқаду хонадони онҳо рафтану қадршиносӣ кардани эшон яке аз амалҳои шоиставу доимии устод маҳсуб меёбанд. Ҳамчун рамзи сипосгузориву қадршиносӣ таълифоти устод бо номҳои «Мушкилкушо», «Ифшогари рози дил», «Пажӯҳишгари нодиру камназир», «Ҳикматшинос», «Он рӯз мабодо, ки кунам аз ту фаромӯш», «Ғамат то кай хӯрам эй дӯст», «Пайкари накуӣ», «Ҳақиқатро бараҳна бояд дид», «Ёде аз бузургон» ва ғайра намунаи барҷастаи ҳамин масъалаанд.

Заҳмати ҳампешаро ҳампеша медонад, ки чист,
Зарби дасти кӯҳканро теша медонад, ки чист.

Дифоъгарӣ аз устодону ҳампешаҳо хислати дигари ҷавонмардонаи устод М.Зайниддинзода мебошад, ки дар лаҳзаҳову мавридҳои зуҳур ёфтани чунин ҳолат бо муомилаву муошрати баланд, дар ҷое бо эҳсосу шӯру ғалаён ва пофишориву ҷасоратмандӣ ба он ҳусни анҷом мебахшанд.

Соли 2014 соли пурра гардидани 90-умин баҳори умри устод С.Табаров буд. Пеш аз ин, дар нимаи дуюми соли 2013, давраи анҷомёбии нашри дуюми китоби «Пайрав Сулаймонӣ»-и Соҳиб Табаров масъалаи рӯнамоии он дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва тибқи нақшаи тасдиқгардида баргузории Конференсияи ҷумҳурявии илмию амалӣ таҳти унвони «Соҳиб Табаров ва рушди илми адабиётшиносӣ» бахшида ба 90-солагии узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби шоистаи илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктор ва профессори фахрии ДМТ ва ДДОТ ба номи С.Айнӣ, барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Соҳиб Шуҳратиевич Табаров ба миён омада буд. Нақшаи «ҷавонмардонае» ба баргузории ҳарду чорабинии мансуб ба шахсияти 90-солаи дар марҳилаи ғуруб ва ё заволи умр қарордошта «ихтироъ» гардид, ки бо «бозиҳои зарагарона» маҳдудияту нодидагиҳоро пеш овард… Устод М.Зайниддинзода дар ин давра ҳамчун сарвари кафедра бори гарони масъулиятро бар зима доштанд. Ниҳоят, моҳи марти соли 2013 рӯзи рӯнамоии китоби «Пайрав Сулаймонӣ»-и С.Табаров дар Китобхонаи миллӣ фаро расид. Дар ин чорабинӣ шахсиятҳои шинохта ва шогирдони С.Табаров, аз ҷумла Носирҷон Салимзода, Акбари Турсон, Хуршеда Отахонова, Аскар Ҳаким, Абдунабӣ Сатторзода, Абдулҳамиди Самад, Шоҳзамон Раҳмонов ва дигарон суханронӣ ва аз нашри дуюми китоби «Пайрав Сулаймонӣ» нек истиқбол намуданд. «… Зайниддинов М. – шогирдам низ худаш бо меҳру шафқат чанд дақиқа баромад намуда, дар бораи китобаму худам суханони оличанобе гуфта будааст, ки ташаккур ба ҳамаашон мегӯям. Шогирди ғамхорам, профессор, муҳаррири «Пайрав Сулаймонӣ»-ам Аламхон Кӯчаров бо хоҳиши ман ба созмондиҳандагону пешниҳодкунандагони «Пайрав Сулаймонӣ» миннатдорӣ баён намудааст…

… Дар ҷараёни нақли шогирдам Зайниддинов М. махсусан баъд аз он дар бораи пешниҳодномаи «Пайрав Сулаймонӣ»-ам чунон эътироссоту эҳсос пайдо гардид, ки дар Тоҷикистон ҳазорҳо мухлисон ва дӯстдорони ман вуҷуд доштанд. Вале … низ будаанд…

Хулоса, аз 7 шогирди бевосита зиндаам дар пешниҳоди «Пайрав Сулаймонӣ»-ам фақат Аламхон Кӯчаров, ки номаш ҳам дар байни нотиқон набуд, иштирок дошту халос…» [6].

Хулоса, устод М.Зайниддинзода ҳама гуна мушкилоту муаммоҳои ба таври сунъӣ сохтаро то ба анҷом ёфтани чорабиниҳои ба нақшагирифта, баҳри дифои устодашон аз рӯйи фазилатҳои неки инсонӣ бо сарбаландӣ ва дар сатҳи баланд анҷом дода, ҳадяеро аз он фазилатҳо ба эшон пеш аз ғуруби умр пешниҳод сохтанд. Эҳтирому самимият ва садоқати устод Зайниддинзода нисбат ба ин устоди варзида дар таълифоташон бо номҳои «Саҳми Соҳиб Табаров дар рушди адабиётшиносии муқоисавӣ», «Пажӯҳишгари нодиру камназир», «Суҳбати ҷонпарвари устод», «Як сина сухан барои гуфтан дорад» ва ғайра возеҳу равшан ва самимӣ қаламдод шудаанд.

Ба устоди муҳтарам Муртазо Зайниддинзода дар айни авҷи камолоти эҷодӣ, 60-умин солгарди баҳори умр барору комёбии кориву шахсӣ, саломативу умри дароз орзу намуда, боварӣ дорем, ки фазилатҳои неки инсонӣ, дуои хайри бузургону пирони рӯзгордида раҳнамои ҳамешагии мавсуф шуда, ӯро ба қуллаи мақсуд хоҳанд расонд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ.8 (Мураттибон: К. Айнӣ, Х. Айнӣ, С. Айнӣ) / С. Айнӣ. -Душанбе: Ирфон, 1981. -534 с.
2. Зайниддинов М. Ҳақиқатро бараҳна бояд дид / М.Зайниддинов. – Душанбе: Промэкпо, 2017. – 96 с.
3. Зайниддинов М. М. Турсунзода ва баъзе масъалаҳои равобити адабӣ / М.Зайниддинов // Чустучӯҳои адабӣ. К. V. – Душанбе, 2000. – С. 73-83.
4. Табаров С. Аз дафтари «Таасуроти ақлу дил» / С. Табаров. – №117, аз 22.01.2013.
5. Табаров С. Аз дафтари «Таасуроти ақлу дил» / С. Табаров. – №117, аз 31.01.2013.
6. Табаров С. Аз дафтари «Таасуроти ақлу дил» / С. Табаров. – №117, аз 12.03.2013.
7. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. - Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.

РОБИТА, СОБИҚА ВА ҲОФИЗАИ ИЛМИИ АДАБИЁТШИНОС

Ин мақола бахшида ба 60-умин солгарди рӯзноманигор, публитсист, мунаққид ва адабиётшиноси варзида, дотсент Муртазо Зайниддинзода таълиф гардида, оид ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолият ва фазилатҳои инсонии муҳаққиқ маълумотҳои мушаххас медиҳад. Дар адабиётшиносии тоҷик ва бурунмарзӣ устод М.Зайниидинзодаро ҳамчун муҳаққиқи барҷастаи як бахши нодири адабиётшиносӣ – таҳқиқи муқоисавии адабиёт ва равобити адабӣ мешиносанд. Аз ин рӯ, дар мақола бештар ба ин самти фаъолияти муҳаққиқ диққат дода шудааст. Интихоб ва муайян шудани самт ва мавзӯи кори илмии дотсент М.Зайниддинзода ҳанӯз аз нимаи дуюми солҳои 80-уми асри ХХ, ҳангоми ба шуъбаи аспирантураи донишгоҳ шомил шудани ӯ бо дастуру роҳнамоии олими намоёни тоҷик, профессор Воҳид Асрорӣ сурат гирифта, муҳаққиқ онро соли 1990 бо унвони «Робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор дар охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ» дифоъ намудааст. Дотсент М.Зайниддинзода бо назардошти хусусиятҳои таҷкиқот решаҳои таърихии робитаҳои адабии тоҷику тоторро бо далелҳои муътамади илмӣ муайян намуда, пайдоиши онро ба асри Х марбут медонад ва ҷараён гирифтани онро то имрӯз ба се марҳилаи таърихӣ чудо менамояд.

Калидвожаҳо: М.Зайниддинзода, В.Асрорӣ, С.Табаров, мактаби илмӣ, адабиёт, робитаи адабӣ, афкори адабӣ, таъсирпазирӣ, собиқаи равобит, хотироти адабӣ, муқоиса, таърих, асар.

ПРОШЛОЕ И НАСТОЯЩЕЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ, НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛИТЕРАТУРОВЕДА

Данная статья посвящена 60-летию известного таджикского литературоведа и талантливого публициста, литературного критика и опытного журналиста, заведующего кафедрой теории персидско-таджикской литературы, кандидата филологических наук, доцента Муртазо Зайниддинзода. На основе достоверных фактов проанализированы различные стороны его жизнедеятельности, творческий путь и сущностные характеристики его научной деятельности и человеческого характера. В научных кругах республики и за ее пределами М. Зайниддинзода известен как выдающийся ученый, посвятивший своею деятельность литературным связям таджикского народа с различными народами других стран. Эта сфера литературоведения является актуальной для развития такой важной науки, как сравнительное литературоведение. Поэтому в статье подробным образом исследуются проблемные вопросы литературных связей на основе научных достижений М. Зайниддинзода. М. Зайниддинзода вступил на путь научных изысканий благодаря ценным наставлениям видного ученого, непревзойденного специалиста по фольклору и литературе народов СССР, профессора В. Асрори. Под руководством профессора В. Асрори в 1990 году М. Зайниддинзода защитил кандидатскую диссертацию на тему «Литературные связи таджикско-татарских народов в конце XIX и начале XX вв.». Истоки этих связей ученый относит к X в. Далее в статье проанализированы специфические особенности межлитературных отношений на примере литературных связей таджикско-татарских, таджикско-украинских, таджикско-беларусских, таджикско-тюркских народов. Автор приходит к выводу, что тесные творческие контакты между литературами всех народов приобретают значение одного из основных движущих факторов мирового литературного процесса.

Ключевые слова: М.Зайниддинзода, В.Асрори С.Табаров, литературные связи, межкультурные отношения, литературоведение, сравнительный анализ, исследование, литературные памятники, творчество, художественность, влияние, опыт сотрудничества, взаимодействие.

SCIENTIFIC MEMORY, RELATIONS AND EXPERIENCE OF THE LITERARY SCHOLAR

This article is dedicated to the 60th birthday of the outstanding journalist, publicist, literary critic and scholar, the Assistant professor Murtazo Zayniddinzoda and provides information about different aspects of his scientific activity as well as his humanity and good manners. Among the Tajik and foreign colleagues M. Zayniddinzoda known as a specialist of the comparative literature and literary relations and this article mostly focuses on these subjects. The field of his scientific activity and the subject of his thesis for the Candidate's degree had been chosen by prominent Tajik literary scholar Vohid Asrori in late eighties. In 1990 Zayniddinzoda had gotten his Candidate's degree after his thesis «Literary relations between Tajik and Tatar nations in late XIX and early XXth centuries» had been done. Assistant professor M. Zayniddinzoda's researches identify the historical roots of the literary relations between Tajiks an Tatars. Based on concrete analysis he defined that these two nations have had tight literary relations since Xth century. He divides this long-term relations into three historical periods.

Key words: M. Zayniddinzoda, V. Asrori, S. Tabarov, scientific school, literature, literary relations, literary views, comparison, history, research.

Сведения об авторе: ***Каландаров Навруз Ахмарович*** – Таджикский национальный университет, дотсент кафедры теория и новейшей персидско – таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: **(+992) 988-88-79-60**

Information about the author: ***Qalandarov Navruz Ahmarovich*** – Tajik National University, assistant professor of the Department of Theory and modern Persian and Tajik literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Tel.: **(+992) 988-88-79-60**

УДК: 891.550:82

ҒАМҲОИ ГУРЕЗПАЗИР ДАР МАСНАВИҲОИ БЕДИЛ

Салимиён О.С.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Пас аз ғавр ва омӯзиши амиқ дар адабиёти бадеӣ маълум мегардад, ки эҷодиёти ҳеҷ шоир холӣ аз ғаму ранҷ нест. Муҳаммад Ҳичозӣ бо дарназардошти ҳамин хусусият мефармояд: «Шоир созе аст, ки устоди табиат сохта ва пардохта ва ба дасти худ гӯшмоле додааст ва ба ҳар насиме, ки бар ӯ бивазад, ба наво меояд. Мо чун аз ҳеҷ бод ба садо намеоем, гӯяндагонро шӯрида тасаввур мекунем» [1].Дар ин мақола мо кӯшиш менамоем, ки равзанаеро барои шинохти ғамҳои гурезпазир дар маснавиҳои Мирзо Абдулқодири Бедил боз намоем. Аммо нахуст бояд ба ин суол посух диҳем, ки чӣ навъ аз ғамҳоро ғамҳои гурезпазир меноманд?

Пажӯҳишгарони эронӣ Тоҳира Мирзоӣ ва Мустафо Гурчӣ дар мақолаи «Баррасии моҳият ва мафҳуми дарду ранҷ дар ашъори Тоҳира Саффорзода» овардаанд: «Дар як нигоҳи куллӣ ва дар як тақсимбандии умумӣ метавон дарду ранҷҳоро ба дардҳои гурезнопазир ва дардҳои гурезпазир табақабандӣ кард. Дастае аз дардҳо ҳастанд, ки гурез аз онҳо нест ва ҷузъи трожики зиндагӣ ҳастанд. Барои намуна ҳама инсонҳо дучори беморӣ, гумномӣ, эҳсоси танҳоӣ ва марг мешаванд. Дастаи дигар дардҳои гурезпазиранд ва метавон бо талошу ҳаракат ва гоҳе тағйири масири зиндагӣ аз онҳо раҳоӣ ёфт» [2,с.15].

Аз иқтибоси мазкур бармеояд, ки ҳама ғамҳо якдаст ва ҳамешагӣ нестанд ва бархе аз онҳоро тавассути дигар кардани равиши афкор ва тағйири рафтор аз худ дур кардан мумкин аст. Ҳамин аст, ки онҳоро ғамҳои

гурезпазир унвон додаанд.Дар осори Мирзо Абдулқодири Бедил, ки аз бузургтарин шоирони адабиёти форсу тоҷик ба шумор меравад, мавзӯи ғам ҳузури густардае дорад ва дар хилоли мазмунсозиҳояш бо тобишҳои гуногун ҷилвагарӣ менамояд.Тазаккур бояд дод, ки баъзе аз ғамҳо хусусияти синнусолӣ доранд ва бо гузашти айём аз байн мераванд. Чунончи, Бертронд Росул, файласуфи англис дар мусоҳибааш мегӯяд: «Ман муътақидам, ки хеле ҷавонон рӯзгори тирае доранд. Ман низ дар он замон бе дӯст ва танҳо будам, ҳеҷ кас надоштам, ки бо ӯ дарди дил кунам. Ағлаб фикри худкушӣ ба сарам мезад… Вале ҳақиқат он буд, ки бадбахтии ман ҷанбаи асосӣ надошт. Ва ин ҳақиқат аз баракати хобе, ки дидам, бароям рӯшан гашт. Хоб дидам, ки мехоҳам бимирам. Ачиб аст, ки профессор Ҷовеф – мутарҷими осори Афлотун, ки бо мо дӯстии хонаводагӣ дошт, канори тахти ман нишаста буд. Ман ба ӯ мегуфтам: «Лоақал барои ман як тасаллӣ вуҷуд дорад ва он ҳам ин аст, ки аз ҳамаи инҳо халос хоҳам шуд». Ӯ ҳам ба лаҳни баланди худ ҷавоб дод: «Зиндагиро мегӯӣ?» Гуфтам: «Оре, зиндагӣ». Профессор гуфт: «Вақте бузургтар шудӣ, аз ин муҳмалот нахоҳӣ бофт». Дар ҳамин мавқеъ аз хоб бедор шудам ва дар ҳақиқат аз он ба баъд дигар аз ин қабил муҳмалот набофтам» [3,с.41].Аммо на ҳама ғамҳо бо камол ёфтани умр инсонро тарк мекунанд. Ба гунаи мисол, аз даст додани сармоя ва заволи неъмат дар ҳама давраҳои умр барои бархе аз шахсон мояи ғам мегардад. Бедил мавзӯи мазкурро дар қисмати «Масале ойинадор аст ин ҷо, – К-аз ту дар роҳи ту хор аст ин ҷо»-и маснавии «Ирфон» чунин баён мекунад:

Мардаке табъи ношикебе дошт,
Ҳавасомода боғи себе дошт.
Зоғ себе аз он миёна рабуд,
Ба мақоме баланд бол кушуд.
Он хасис аз қафои ӯ метохт,
То ба ҷое, ки нақди тоқат бохт.
Баски дудаш фурӯ гирифт димоғ,
Шуд ҷаҳонаш ба дида як пари зоғ [4, с.336].

Бедил бо овардани ин масал шахсони мумсикро, ки бо аз даст додани андак сармоя ба ғам мепечанд, чунин танбеҳ медиҳад:

Ту ба ваҳмӣ, к-аз авҷи ҷоҳ афтӣ,
Нест аз ақл, агар ба чоҳ афтӣ.
Гашта бошад аз ин баҳори ситам
Себе аз боғи эътибори ту кам [4, с.337].

Андуҳи аз даст додани сарват ва орзуи ҳар чӣ бештар ҷамъ овардани он дар маснавии «Ирфон» боз замоне ба чашм мерасад, ки фарзандони марди ориф барои интихоби касбу пеша бо ҳам машварат меороянд ва бародаре аз миён андӯхтани зару симро аз дигар пешаҳо авлотар медонад:

Марди бедастгоҳ мурда хуш аст,
Гули берангубӯ фусурда хуш аст [4, с.363].

Фақр ҷуз гарди ноумедӣ нест,
Субҳаш ойинаи сафедӣ нест.
Дасти холӣ ҳамин дуо дорад,
Он чӣ дорад нафас, ҳаво дорад [4, с.366].

Офтоб аст, ҳар кӣ зар дорад,
Қатра дарёст, гар гуҳар дорад.
Симузарҳосилон ҷаҳонгиранд,
Ҳуснтасхиру ишқзанҷиранд [4, с.365].

Ровӣ зоҳиран фақрро накуҳиш намояд ҳам, тааммул дар суханони ӯ моро ба чунин хулоса меоварад, ки асли матлаб бурузи ғами сарват ва ё худ ҳасрати дороӣ дар вуҷуди гӯянда мебошад. Ҳамин иштиёқи равонсӯзи сарват аст, ки водораш мекунад, то дар таъни фақр кӯшиш ба харҷ диҳад.Чунин ғам, аз нигоҳи шоир, набояд мояи афсурдагӣ гардад, зеро гурез аз он имкони фаровон дорад:

Коре аз даст рафт, кори дигар,
Оламе дигар, эътибори дигар.
Бода дорӣ, зи дарди зарф манол,
Чиният гар ба ҳам шикаст, сафол.
Самари боғи шавқ бисёр аст,
Яъне асбоби завқ бисёр аст [4, с.337].

Дар маснавии «Муҳити аъзам» байти зерин аз он ҳушдор медиҳад, ки тамаъ дар зиёдатии ҳар чизе ба ҳамон андоза ғаму ҳасрат оварданаш аз эҳтимол дур нест:

Ба қадри нуму офати хирман аст,
Хазон дархури сози гул кардан аст [5, 407].

Дар ҷойи дигари ҳамин маснавӣ Бедил онҳоеро, ки бар асари ҳирсу тамаъ чанг дар неъматҳои ҳар ду олам задаанд, гирифтори дарди кӯрӣ дониста, чунин панд медиҳад:

Ду олам ба чанги дуо хостан,
Бисотест аз кӯрӣ оростан [5, с.415].

Ӯ фурӯтаниву қаноатпешагиро сабаби растагорӣ аз дарду ғамҳое медонад, ки ҳирсу тамаъ дар дилҳо ҷой мекунад ва инсон ба андозаи раҳидан аз ин ғам миқдоре аз камолро соҳиб мешавад:

Дар ин базм коҳидан афзудан аст,
Ғурури нуму ҳеч нанмудан аст [5, с.305].

Дар маснавии «Тилисми ҳайрат» яке аз персонажҳо Ғам ном дорад ва чун «Тилисми ҳайрат» нахустин маснавии эҷодкардаи Бедил ба шумор меравад, метавон гуфт, ки Абулмаонӣ ҳанӯз аз овони ҷавонӣ ба таъсири фавқулодаи ғам ба рӯҳи инсон таваҷҷуҳи хос доштааст.Мувофиқи хатти сужаи маснавӣ, вақте ки Рӯҳ мехоҳад дар маъмураи Дил мақом бигирад, бо надимони худ, ки Ғаму Фараҳ, Адовату Муҳаббат ва Хавфу Умед ном доранд, ба машварат менишинад. Нахустин касе, ки Рӯҳро аз рафтан ба кишвари Дил монеъ мешавад, ҳамин Ғам аст:

Ғам омад, к-эй ҳумои ишратанҷом,
Махӯр ҷоми фиреб аз ҳалқаи дом.
Макун бо улфати ин тангно соз,
Даруни байза натвон сохт парвоз…[5, с.77].

Дар ин кор ба ӯ персонажҳои дигари манфии асар, ба мисли Адоват ва Хавф ёрӣ мерасонанд. Аммо Рӯҳ бар хилофи маслиҳати онҳо амал мекунад ва рафти воқеа нишон медиҳад, ки қарораш дуруст будааст:

Яқин шуд, к-аз Ғаму Хавфу Адоват
Надорад зиндагӣ сози ҳаловат [5, с.79].

Аз хилоли қисса бармеояд, ки ғамҳои гурезпазир замоне дар вуҷуди инсон ғалаба ба даст меоваранд, ки сифатҳои ҳамида ба мисли умеду ахлоқ, ақл, ҳиммат ва огоҳӣ рӯ ба таназзул ниҳода бошанд.Яке аз ғамҳои гурезпазир дар маснавии «Тӯри маърифат» афсурдагии ҳол мебошад. Бедил онро дар оғози маснавӣ чунин ба қалам медиҳад:

Дар айёме, ки дил саброзмо буд, Ба он ҳастӣ, ки буд аз дил фаромӯш.
Табиат навниёзи инзиво буд. На фикри анҷуман, не фикри гулшан,
Чу шамъи кушта будам улфатоғӯш, Қадам чун мавҷи гавҳар маҳви доман [5, с.581].

Илоҷи дарди шоирро яке аз дӯстонаш, ки Бедил аз ӯ бо унвони «ҳақиқатмашрабе, ворастахӯе» ёд мекунад, дар сайру саёҳат ва дидори дӯстон мебинад:

Шавӣ то маҳрами худ, дил талаб кун, Қадам боре барор аз банди домон.
Ба маҳмил то расӣ, маҳмил талаб кун. Ба дарё гар надорӣ ошноӣ,
Гирифтам, ботинат накшуд роҳе, Кафи хоке зи соҳил кун гадоӣ.
Ҷаҳон ҳам гарди дил дорад нигоҳе. Ғараз, бӯи навои ошно гир,
Сари фикрат нашуд маҳви гиребон, Зи ҳар гарде сураёи тӯтиё гир [5, с.583].

Аз баёни вақду ҳоли шоир зимни тасвири манзараҳои Байрот ба ин натиҷа мерасем, ки сайру саёҳат, воқеан, Бедилро аз ғами афсурдагӣ раҳо намуда, боис ба саршории завқу табъ ва сабабгори таълифи маснавии бисёр зебои «Тӯри маърифат» мегардад. Бо такя бар ин, мешавад афсурдагиро бо бовари тамом ғами гурезпазир биномем.

Файласуф Вил Дуронт дар китоби «Лаззоти фалсафа» чунин андешаи ҷолибе пешорӯи хонанда мегузорад: «Мо дар назари худ комил менамоем ва навоқиси мо барои мо чунон хушоянд аст, ки ба нудрат ба фикри ислоҳи худ меафтем» [5,с.79]. Дар ҳақиқат, мисолҳои овардашуда аз маснавиҳои Абулмаонӣ гувоҳи онанд, ки баъзе аз ғамҳо ба монанди аз даст рафтани сарвату дороӣ, хавфу адоват ва заъфи бадану рӯҳафтодагӣ аз шумори ғамҳои гурезпазиранд ва дар натиҷаи андешидани тадбири дуруст, сабру кӯшиш ва тағйири роҳи зиндагӣ аз онҳо мешавад раҳоӣ ёфт.

АДАБИЁТ

1. Суханони бузургон дар мавриди ғам / Сомонаи интернетии: ladin.ir›other.
2. Мирзоӣ, Тоҳира. Баррасии моҳият ва мафҳуми дарду ранҷ дар ашъори Тоҳира Саффорзода / Тоҳира Мирзоӣ, Мустафо Гурчӣ. – Теҳрон: Нашрияи «Фаслномаи пажӯҳишҳои адабӣ ва балоғӣ», шумораи чаҳорум, пойизи 1392. – С.12.
3. Росул, Бертронд. Дунёе, ки ман мешиносам / Бертронд Росул. - Теҳрон: Амири Кабир, 1345. – 72 с.
4. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Осор. – Ҷилди VI / Мирзо Абдулқодири Бедил. -Душанбе: Адиб, 2005. -1052 с.
5. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Осор. Ҷилди V, маснавиҳо. [Таҳияи Бобобек Раҳимӣ] / Мирзо Абдуқодири Бедил. – Душанбе: Адиб, 1993. – 672 с.
6. Дуронт, Вил. Лаззати фалсафа. Мутарҷим ба форсӣ: Аббос Зарёб / Вил Дуронт. – Теҳрон, 1385. - 541 с.

ҒАМҲОИ ГУРЕЗПАЗИР ДАР МАСНАВИҲОИ БЕДИЛ

Сароғоз бояд арз дошт, ки мақола ба яке аз мавзӯъҳои дар адабиётшиносии тоҷик камтаҳқиқ ва дастнохӯрда бахшида шудааст. Муаллиф зимни таҳқиқи ғам, бавижа ғамҳои гурезпазир дар маснавиёти Мирзо Абдулқодири Бедил, нахуст, аз омӯзишу пажӯҳиши ин масъала дар адабиётшиносии ҷаҳон ёдовар шуда, баъдан, дар такя ба андешаҳои эшон ин мавзӯъро дар маснавиҳои Бедил мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор додааст. Ҳарчанд мавзӯи мавриди пажӯҳиш қароргирифтаи муаллиф аз лиҳози таҳқиқу татбиқ дар адабиётшиносии муосири тоҷик собиқа надорад, аммо муҳаққиқ аз уҳдаи ҳаллу фасли мукаммали он ба хубӣ баромадааст. Шеваи нигориш, таҳлилу баррасиҳои муаллиф комилан илмӣ буда, натиҷагириҳои ӯ қобили қабуланд. Муҳаққиқ аз омӯзишу пажӯҳиши мавзӯи ғам, бахусус ғамҳои гурезпазир дар маснавиёти Бедил, саранҷом ба хулосае меояд, ки: «ғамҳои гурезпазир замоне дар вуҷуди инсон ғалаба ба даст меоваранд, ки сифатҳои ҳамида, ба мисли эътимоду умед, ахлоқ, ақл, ҳиммат ва огоҳӣ рӯ ба таназзул ниҳода бошанд». Муҳаққиқ роҳи растагориро аз дарду ғамҳое, ки ҳирсу тамаъ дар дилҳо ҷой мекунад, пеш аз ҳама, дар фурӯтаниву қаноатпешагӣ, сабру таҳаммул, кор гирифтан аз ақлу хирад ва амсоли инҳо медонад.

Калидвожаҳо: адабиётшиносӣ, равоншиносӣ, таҳқиқ, дард, ранҷ, ғамҳои гурезпазир, ғамҳои гурезнопазир, маснавӣ, растагорӣ, тадбир.

ИЗБЕГАЕМАЯ ПЕЧАЛЬ В МЕСНЕВИ БЕДИЛЯ

Статья посвящена одной из малоизученных и новых тем в таджикском литературоведении. Автор при исследовании печали, особенно избегаемой печали в месневи Мирзо Абдулькадыра Бедиля, в начале упоминает об изучении и исследовании этой проблемы в мировом литературоведении, а затем, опираясь на различные взгляды ученых-литературоведов, рассматривает эту тему в месневи Бедиля. Хотя исследуемая автором тема не имеет аналога в современном таджикском литературоведении, однако исследователь в полном объёме справляется с решением этой задачи. Стиль изложения, анализ и исследования автора являются научным результатом и заслуживает особого внимания. Автор, изучая и исследуя тему печали, особенно избегаемой печали в месневи Бедиля, заключает, что «избегаемая печаль в человеческой натуре одержит верх, когда лучшие человеческие качества, такие как вера и убеждение, разум и нравственные помыслы, великодушие и др. регрессируют в человеке». Исследователь путь избежания грусти и печали, которые вселяют в душу корыстолюбие, прежде всего, видит в скромности, спокойствии, терпении, в использовании разума и т. и.

Ключевые слова: литературоведение, психология, исследование, боль, мучения, избегаемая печаль, месневи, избежание, мера.

AVOIDING SORROW IN BEDIL'S MESNEVI

At the beginning one should note, that the article is devoted to one of the insufficiently explored and new themes in the Tajik literary criticism. The author in researching of sorrow especially avoiding sorrow in Mirzo Abdulkodir Bedil's mesnevi at the beginning mentions on study and research of this problem in the

world literary criticism, and later is based on their opinions, considers this theme in Bedil's mesnevi. Though the researching theme by the author concerning research and realization does not have an analogue in modern Tajik literary criticism, but a researcher manager to solve this problem in full. The style of exposition, analysis and research of author are scientific and the results deserve a special attention. The author learning and researching the theme of sorrow, especially avoiding sorrow in Bedil's mesnevi concludes, that sorrow in human's nature will win, when the best human qualities including faith, belief, mind, moral thoughts, generosity and others regress a man. The researcher the way of avoidance from grief and sorrow which infuse greed, first of all sees in modesty, calm, patience, using of mind etc.

Key words: literary criticism, psychology, research, pain, suffering, avoiding sorrow, mesnevi, avoidance measure.

Сведения об авторе: ***Салимиён Озар Саидзод*** – Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава, соискатель кафедры таджикской литературы. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул Айни, 67. E-mail: **ozar.salimov@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-64-92-64; 988-64-92-64**

Information about the author: ***Saliniyon Ozar Saidzod*** - Bohtar State University named after Nosira Khusrava, applicant for the Department of Tajik Literature. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini Street, 67. E-mail: **ozar.salimov@mail.ru.** Tel .: **(+992) 918-64-92-64; 988-64-92-64**

УДК: 891.55:82

МУХТАССОТИ ИХВОНИЁТИ НАСРӢ ДАР АДАБИЁТИ АРАБИЗАБОНИ АСРҲОИ XI-XII

Рачабова М.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ихвониёт - номаи назмӣ ва ё насрие роҷеъ ба бародарӣ, дӯстӣ ва рафоқат мебошад. Он ҳамчунин яке аз жанрҳои мустақил дар назми арабӣ ба шумор меравад [3, с.533].

Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба мухтассоти ихвониёти насрӣ дар адабиёти арабизабони асрҳои XI-XII сарчашмаи муҳимми давраи мазкур тазкираи "Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср"-и Имодуддини Исфаҳонӣ ба кор гирифта шудааст.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар канори ихвониёти назмӣ дар аҳди мавриди назар ихвониёти мансур низ ривоҷи тамом пайдо кард. Зеро ташаккули босуръати наср барои ин навъи ихвониёт заминаи мусоид фароҳам овард. Адибон бо пайравӣ аз ҷараёни тасаннӯъ ва ба кор гирифтани санъатҳои бадеӣ ва насри мусаҷҷаъ номаҳои ихвонии худро тазйин медоданд. Мукотиботи миёни аҳли адаб мавзӯъҳои мухталифро фаро гирифтааст. Адибон кӯшиш кардаанд, ки дар номаҳои ихвонӣ ҳунари эҷодии хешро дар беҳтарин ваҷҳ таҷассум созанд. Дар канори ин, расоили ихвонӣ вобаста ба муносибатҳои муайян, ҷиҳати изҳори таҳният ё таъзият, табрику шодбошӣ ва монанди он ба кор мерафт. Фузун бар ин, расоили озод низ ба чашм мехӯранд, ки мисоли равшани он расоил дар мавзӯи ҳарб, қалъаҳо, дарёҳо ва васфу мазаммати шаҳрҳоро фаро мегиранд. Ин навъи расоил аз тарассули девонӣ тафовути назаррасе надоштанд, аммо аз ҷиҳати адабӣ аҳаммияти бештареро соҳиб буда, аз рӯҳияи котиб ва ҳунари ӯ маълумоти муҳим медоданд.

Яке аз вижагиҳои муҳимми расоили ин давра аз он иборат буд, ки дар он зикри шеър ва ё иқтибосоти порчаҳои шеърӣ ба касрат истифода шудааст. Дар бештари мавридҳо рисолаҳо бо оёти "Қуръон" ифтитоҳ мегардиданд. Махсусан, дар расоили девонӣ назар ба соири анвои тарассул истишҳоди оёти қуръонӣ ва аҳодис возеҳ ба чашм мерасанд. Дар ҳамбастагӣ бо ин, дар фанни китобат қиссаҳову ахбор ва шеъру амсол низ истифодаи фаровон доштанд.Номаҳои ихвонии ба қисми дувуми тазкираи "Харидат ул-қаср"–фузалои аҳли Ачам, Форс ва Хуросон ворид гардида, ки ҳамагӣ бо насри мусаҷҷаъ нигошта шудаанд, ба қалами Ҳусайн ибни Иброҳими Натанзӣ, Муҳаммад ибни Масъуди Қассом, Разии Хузоӣ, Аҳимшоз ибни Абдуссалом, Умар ибни Усмони Ғазнавӣ, Рашидуддини Ватвот, Абӯ Саъди Бушанҷӣ, Мунтаҷибулмулк Абӯ Ҷаъфари Муҳаммад шомил мебошанд. Дар расоили ихвонӣ зимни баёни матолиби мавриди таваҷҷуҳи адибон ҳамчунин порчаҳои ҳикматомезу андарзӣ низ матраҳ гардидаанд. Мавзӯву муҳтавои номаҳои ихвонии насрӣ аз ихвониёти манзум кам тафовут доранд. Омӯзиши ин таснифот барои ошноӣ пайдо кардан бо бисёр шахсиятҳои таърихӣ, ҳаводису воқеот ва маълумоти марбут ба он аҳд имконияти хубе пеш меорад.

Порчаҳо аз расоили Муҳаммад ибни Масъуди Қассом [1,с.278-279], Разии Хузоӣ [1,с.297-305], Аҳимшоз ибни Абдуссалом [2,с.142-147], мукотиботи Умар ибни Усмони Ғазнавӣ [2,с.155-158], номаҳои ҳикматомези Рашидуддини Ватвот (180-193), номаи Абӯ Саъди Бушанҷӣ ба яке аз бузургони давлати Султон Санҷар Зиёуддин Мунтаҷибулмулк [2,с.42], рисолаи Мунтаҷибулмулк Абӯ Ҷаъфари Муҳаммад ба Абулқосими Замахшарӣ [2,с.51-55] аҳаммияти калони тарбиявиро доро мебошанд.

Дар номаҳои насрии давраи мазкур мавзӯъҳои гуногун таҷассум гардидааст. Чунончи, номаи насрии ба қалами Разии Хузоӣ мансуб буда дар ситоиши яке аз адибону донишмандони ҳамзамонаш Ҷамолуддин Муҳаммад ибни Алӣ ибни Абӯмансури Исфаҳонӣ ва муайян намудани арзиши осори ӯ нигошта шудааст. Порчаи мазкур бо сабки маъмулии асраш, яъне сабки тасаннӯъ ва насри мусаҷҷаъ навишта шудааст. Мусанниф нақши Ҷамолуддин Муҳаммади Исфаҳониро дар устувор сохтани пояҳои илм ва ба танзим даровардани қонунҳои динӣ дар кишвар бузург арзёбӣ менамояд. Дар мавриди родмардиву олиҳимматии ин марди нақиб дар ин порчаи насрӣ чунин омадааст: "...Чун таваҷҷуҳ ба ҳиммати ӯ дар корҳои нек намоям, пас ӯ умри худ сарфаи манфиати умум кардааст... вазъи нигаронкунанда дар замони ӯ маконҳои муқаддас-Маккаву Мадина, аз байн рафтани маросими онҳо, гум шудани симои зоҳирии онҳо, холӣ гардидани таълимгоҳҳои онҳо, ба вуҷуд омадани залиливу хорӣ дар ташкили қабули зиёраткунандагони ин ду макон буданд. Пас, бо эҳтимоми султонӣ ва пешниҳоди девонӣ ин маконҳо обод гардиданд....Соҳиб ибни Аббод

яке аз инсонҳое буд, ки аз молу адаби ӯ манфиат дидаву бо илму насаби худ онро чуброн кардааст. Абӯ Ҳайён (Абӯ Ҳайёни Тавҳидӣ) аз андешаҳои олии ӯ баҳраманд гардидааст... ” [1,с.297-305].

Номаҳои дигари насрӣ низ аз эҷодиёти Разии Хузоӣ иқтибос гардидааст. Он вобаста ба мавзӯи баҳси муаллиф ҳамзамон перомуни душман ва сифати хатиб низ баҳс намуда, саросар бо насри мусаҷҷаъ нигошта шудааст [1,с.305-307].Гузашта аз ин, Аҳимшоз ибни Абдуссалом перомуни ҳунари китобат ва ахлоқи котибон ҳарф зада, садоқату самимият ва фазилату заковатмандиро барои онҳо муҳим мешуморад [2,с.145]. Умар ибни Усмони Ғазнавӣ дар тавсифи қалам чунин афкори олиро ҷойгузин сохтааст: “Қалам ризқу рӯзиро муҳайё бинмояду захру позаҳрро зудуда бисозад, қалам ҷурмҳои фалакро пок гардонад ва илҳоми малакро саршор кунад. Қалам бо ҳаракоти хеш идрокро бедор намояд ва дар нуфуси хеш маҳвшавии онро бартараф бисозад. Шитоб мекунад ва чашмаи андешотро аз хушкшавӣ эмин медораду аз шарора оташ мебарорад” [2,с.158]. Ҳамчунин Умар ибни Усмони Ғазнавӣ дар тавсифи хат чунин андешаҳои олиро матраҳ сохтааст: “Муҷассамаҳои фалакӣ, шаклҳои малакӣ, алифҳо ба монанди камари сарбаста аст, ё худ ба мисли соқиест, ки миёни хони пурнозу неъмат қарор дорад. Хаттест, ки бар рӯйи рухсораи анбар кашида шудаву аз он ҳусни рухсора дар беҳтарин ваҷҳ тасвир ёфтааст. Хаттест ба монанди омезиши мушк бар кофур ва нигориш бо сиёҳӣ бар сафҳаи равшан” [2,с.157].

Дар пайгирӣ аз ин, Умар ибни Усмони Ғазнавӣ дар бадеъияти калом афкори гуҳаррезеро матраҳ сохтааст: “Алоқамандии ғояҳо бар мабонӣ, корбурди эъҷоз бар меъёр. Суханро баҳри узубаташ сахт дӯст доранду аз душвориаш маъюс гарданд. Муқарраб бар тааммулу дур аз бахшишҳо, сеҳр бо хиҷолат аз он натиҷаашро қатъ созаду гавҳар нурашро дуздида, ҷило диҳад. Гӯё ки он унвони саҳоифи ҷавоне ё худ расоили равзаҳо бошад, ки онро ҷавон бе шитобу оҳиста ба забон меорад. Бо он бемориву андуҳашро фурӯ мебарад ва бо ин ранҷидахотириву ғами ниҳонашро сокит месозад. Сухан дар таъсиргузорӣ аз барқ тезтар асту дар латофат аз нури офтоб дурахшонтар аст... Он майдони фикрро бо эҳзори худ мураттаб созаду суръати наҷмро дар резиши он тезонад” [2,с.158].Дар навбати худ Аҳимшоз ибни Абдуссалом илми каломро мавриди ситоиш қарор дода, нақши онро дар маърифати Каломуллоҳ, усули фиқҳ ва аҳкоми он, бартараф сохтани масоили ақидавӣ байни мусулмонон баланд арзёбӣ кардааст [2,с.146].

Зикр кардан муҳим аст, ки дар байни номаҳои насрӣ ҳуҷҷатҳои таърихӣ, ки дар масодири дигар ҷой надоранд, ба чашм мерасанд. Имодуддини Исфаҳонӣ дар мавриди яке аз чунин расоили Рашидуддини Ватвот гуфтааст: “Аз зумраи насри арабӣ ва дурри адабиаш рисолаест, ки бар Амирулмуъминин Муқтафӣ Лиамриллоҳ аз номи Хоразмшоҳ нигоштаву дар он ба ризоият аз Султон Муҳаммадшоҳ ишора намудааст”. Сипас баргузидаи рисола дарҷ гардидааст [2,с.176-177]. Мактуби Рашидуддини Ватвот аз номи Хоразмшоҳ ба барҳе аз акобири Бағдод таҳти унвони “Нома ба Ҳаким Абулбаракот Таййиби Бағдодӣ аз Ҳазрати Хоразмшоҳӣ” [2,с.180-181], рисолаи дигар аз номи Хоразмшоҳ ба унвони табиби замон Ҳасани Тилмиз [2,с.181], руқъаи адиби мавсуф ба Имом Муҳаммади Бағдодӣ домоди Умари Хайём [2,с.184] ва руқъаи дигар ба Қозӣ Имом Яъқуб ибни Ширини Ҷундӣ [2,с.188-189], мукотибаи Аҳимшоз Абдуссалом ба қозии Рай Ҳасан ибни Юсуфи Астарободӣ [2,с.142], номаи Абӯ Саъди Бушанҷӣ ба яке аз бузургони давлати Султон Санҷар Зиёуддин Мунтаҷибулмулк [2,с.42], рисолаи Мунтаҷибулмулк Абӯ Ҷаъфар Муҳаммад ба Абулқосими Замахшарӣ [2,с.51-55] низ ҳамин мухтассотро соҳиб гардидаанд.Номаҳои ихвонии худро муаллифон ба ҳамкасбон, пайвандон ва ёру дӯстон ирсол кардаанд. Чунончи, Ҳусайн ибни Иброҳими Натанзӣ дар номаи худ ба донишманди ҳамзамонаш Абулмутаҳҳари Маъдонӣ, ки миёни онҳо дӯстиву рафоқат ҷой дошт, ҷиҳати таҳният ба муносибати бозгашт аз сафари ҳаҷ чунин нигоштааст: “Бо бозгашти Имом, абри хайру эҳсон саломату комёб бозомад, нури эҳсонаш чеҳраҳои моро пурнур сохт, ба дурустӣ ӯ тарбиятгари некусириштиву сарчашмаи хайроту олиҳимматист; ӯ воқеан ҳам камоли илм ва камоли ҳилм аст; ӯст пешвову адиби парҳезгор, ки ҳузну андуҳҳоро рафъ созаду имонро тақвият бахшад” [1,с.168].

Дар тазкира ҳамчунин номаи насрии адиби номаълум иқтибос гардидааст, ки муаллифи тазкира бинобар аз хотираш рафтани исми ӯ танҳо намунае аз эҷодиёташро сабт намудааст. Номаи мазкур ба вазир Ҷамолуддини Ҷавод ба Мавсил ирсол карда шудааст. Бар мабнои нигоштаҳои муаллифи тазкира номанигор дар ин мактуби худ ба шоири ҳамзамонаш Ибни Мусҳир муораза намудаву бо услуби бадеъ онро навиштааст. Имодуддини Исфаҳонӣ онро баҳория хондааст [1,с.308]. Чунончи, дар бораи фасли баҳор дар номаи мазкур чунин омадааст: “Гар ба дурустӣ замон ҷисм бошад, пас фасли баҳор рӯҳи он ва сирри ҳикмати илоҳӣ мебошад. Пас дар он кушоишу равшанист ва умр қаблан муайян гардидаву ӯ ҷавон аст дар ниҳоди он. Чашма сероб асту он поку мусаффост, ҳам дарахт сабзу хуррам, пас чу ҳосилаш ба бор ояд, онро бичинанд. Пас алфоз маҷмӯае мебошаду он натиҷа ва маъниҳои он. Касе, ки аз насими ҳавои он нафас накашидаву шифои бемориашро дар сафои давояш дарк накардааст, аз лаззати ҳаёти худ нафъе набардоштааст... Фасли баҳор ба бӯстонҳо дурдонаро арзонӣ доштааст, ки онро зебу зиннат бахшад. Дар замин уфуқи осмон нигоҳ дошта шаваду сурайё бо ситораҳои тобон таҷаллӣ намояд ва бипошад ёқуту дурру зумуррад. Пас ду чизи ба ҳам муқобил-хунукӣ ва накҳати тоза ба ҳам оянд...” [1,с.309-310].

Дар номаи ихвонии Рашидуддини Ватвот ба унвони олиму шоири маъруфи замон Умари Бастомӣ ба Балх муҳаббату иродатмандӣ ва арҷгузории бепоёни мусанниф баён гардидааст [2,с.183]. Аҳимшоз Абдуссалом дар мактуби ба қозии Рай Ҳасан ибни Юсуфи Астарободӣ ирсолдоштааш дар радифи изҳори сипосу арҷгузорӣ ва ибрози сифатҳои беҳтарини дӯсташ ҳамзамон аз нобарориҳои рӯзгораш ҳарф задааст [2,с.142]. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар номаҳои ихвонии адибон таҳният ба муносибати тавлиди фарзанд низ ба мушоҳида мерасад. Дар ин росто метавон мактуби табрикии Рашидуддини Ватвотро ба дӯсташ дар

ифтихори ба дунё омадани нахустписар [2,с.190-191] ва номаи ихвонии Аҳимшоз Абдуссаломро ба яке аз акобири замон ҷиҳати табрикот бо мавлуди духтар, ки зимни он нақши занонро дар масири таърих пешорӯяш бозтоб намудааст, қайд намуд [2,с.147].Ҳамзамон дар миёни номаҳои ихвонӣ порчаҳое дучор мешаванд, ки вазъиятҳои мухталифи ҳаётиро бозтоб намудаанд. Чунончи, Рашидуддини Ватвот ба муносибати бозгашт аз сафар дӯсти худро таҳният намудаву аз дидораш изҳори шодмонӣ кардааст [2,с.191]. Дар номаи Умар ибни Усмони Ғазнавӣ даъвати дӯст ва арзи тангдилӣ аз ҳичрони ӯ ироа гардидааст [2,с.157]. Рашидуддини Ватвот дар пуштибонӣ аз баъзе шуарои замон ба бузургони кишвар нома навиштаву арзиши ашъори онҳоро баланд арзёбӣ кардааст [2,с.185-186].

Мактуби мансури ихвонии Муҳаммад ибни Масъуди Қассом ба Имодуддини Исфаҳонӣ бозгӯи самимитарин ихлосу иродатмандӣ ва муҳаббати муаллифи нома мебошад. Аз ҷумла, дар он чунин омадааст: "...Ошиқи шайдоро зарур набошад, ки дар зудудани андуҳ ва висоли маҳбуб пайгири ақл бошад. Ғарибро набошад иштиёқе бар ватанаш, бигрехта зи бародаронаш, рондашуда зи дӯстдоронаш, то ин ки зи дидори онҳо хушнуд созад қалбашро... Шифо бахшад андуҳи гаронро хоҳишу рағбатам бар суҳбати воломақоми имодии азизии шарофатманд, ки устувор созад Худованд появу сутуни бузургиаш ва хушбахт бигардонад азизи ҷаддашро..." [1,с.278-279]. Дар мавриди ин номаи ихвонии Қассом мусаннифи тазкира чунин изҳори назар намудааст: "Ман мегӯям: ин намунаи наср ва ашъори дар ҷавонӣ сурудаи ӯ мебошад, аммо кунун вай беназир асту бо ситораҳои фазилаташ то само расидаву ҳамаро тасхиру мафтуни хеш сохтааст. Ба дурустӣ баъд аз ин Худованд моро ба дидори ҳам мушарраф сохту ришгаи дӯстиро ба ҳам пайваст. Пас зи эҳсону карамаш ба таври густурда суд бардоштам ва бар бародаронаш хон густурдаму дар адои хидматаш кӯшиш намудам" [1,с.279].

Аз ин ҷо метавон ба бардоште расид, ки дар эҷодиёти шоирони арабизабони қаламрави Эронзамин номанигорӣ низ ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамуд. Дар робита ба ин, ихвониёти насрӣ, ки дӯстиву садоқати самимӣ ва беғаразонаро тараннум мекард, дар эҷодиёти адибони арабизабони қаламрави Эронзамин ҷойгоҳи вижа дошт. Тавассути ихвониёт метавон ба бисёр ҷанбаҳои рӯзгори донишмандону шоирон равшанӣ андохт ва аз равобиту муносибати миёни аҳли адаб маълумоти амиқ пайдо намуд.

АДАБИЁТ

1. عماد الدين الاصفهانى لكاتب. خريدة القصر و جريدة العصر فى ذكر فضلاء أهل إصفهان. تقديم و تحقيق الدكتور عدنان محمد آل طعمة. تهران- دفتر نشر ميراث مكتوب، آينهء ميراث (مرآة التراث)،1419/1999-366ص.
2. عماد الدين الاصفهانى لكاتب. خريدة القصر و جريدة العصر فى ذكر فضلاء أهل خراسان و هراة. تقديم و تحقيق الدكتور عدنان محمد آل طعمة. تهران- دفتر نشر ميراث مكتوب، آينهء ميراث (مرآة التراث)،1419/ 1999-406ص.
3. الفاخوري، حنّا. الجامع في تاريخ الأدب العربي. الأدب القديم. دار الجيل-بيروت-لبنان، الطبعة الأولى 1986-1096ص.

МУХТАССОТИ ИХВОНИЁТИ НАСРӢ ДАР АДАБИЁТИ АРАБИЗАБОНИ АСРҲОИ XI-XII

Муаллиф мақолаи мазкурро ба баррасии мухтассоти ихвониёти насрӣ дар адабиёти арабизабони садаҳои XI-XII дар заминаи тазкираи "Харидат-ал-қаср ва ҷаридат-ал-аср"-и Имодуддини Исфаҳонӣ ихтисос додааст. Пажӯҳишгар ҷиҳати даст ёфтан ба аҳдофи пешгузоштаи хеш номаҳои мансури дар тазкираи мазкур ба қайд омадаро таҳлил карда, арзиши адабиву таърихии онҳоро таъйин намудааст. Дар пайгирӣ аз мавзӯи мавриди назар муҳаққиқ бо овардани далелу санадҳои муътамад чунин натиҷагирӣ менамояд, ки воқеан ҳам ихвониёти мансур бо сабки маъмули аҳди мавриди назар, яъне насри мусаҷҷаъ, нигошта шуда, ҷиҳати муайян сохтани робитаҳои дӯстонаи миёни аҳли илму адаб, бозгӯ намудани санадҳои таърихии марбут ба зиндагинома ва фаъолияти эҷодии шоирону нависандагон аҳаммияти калонро доро мебошад.

Калидвожаҳо: Имодуддини Исфаҳонӣ, "Харидат-ул-қаср", Рашидуддини Ватвот, Разии Хузоӣ, Харазмшох, Муҳаммади Бағдодӣ, Аҳимшоз Абдуссалом, Ҳасан ибни Юсуфи Астарободӣ, Абӯ Саъди Бушанҷӣ, Султон Санҷар, Абулқосими Замахшарӣ, Ҳусайн ибни Иброҳими Натанзӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПОСЛАНИЙ В АРАБОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XI-XII ВЕКОВ

В данной статье автор рассматривает вопросы, касающиеся прозаических посланий в арабоязычной литературе XI-XII веков на основе антологии "Жемчужина дворца и свиток современников" Имадуддина Исфахани. Исследователь для достижения своих поставленных задач провел анализ прозаических посланий, включённых в вышеуказанную антологию и определил литературно-историческую значимость этих посланий. Исследуя данный вопрос, автор статьи цитирует достоверные доводы и доказательства и приходит к такому выводу, что поистине прозаические послания созданы в известном стиле этого периода-орнаментальном стиле с использованием саджа. По мнению автора статьи, эта переписка имеет огромную значимость, дает возможность определить связь представителей литературных кругов в этом периоде, способствует установлению исторических фактов относительно жизни и творческой деятельности выдающихся писателей и поэтов, не занесенных в другие источники.

Ключевые слова: Имадуддин ал-Исфахани, "Харидат-ул-каср", Рашидуддин Ватват, Рази ал-Хузаи, Харазмшах, Мухаммад ал-Багдади, Умар Хайям, Ахимшаз Абдуссалам, Хасан ибн Юсуф ал-Астарабади, Абу Саъд ал-Бушанджи, Султан Санджар, Абулкасим ал-Замахшари, Хусайн ибн Ибрагим ал-Натанзи.

PECULIARITIES OF PROSE MESSAGES IN ARABIC LITERATURE OF THE XI-XII CENTURIES

The author of the article dwells on the issues concerning the prose messages in Arabic Literature of the XI-XII Centuries based on Imaduddin Isfahani's anthology "Kharidat-ul-Qasr va jaridat-ul-Asr". In order to reach the set purposes the researcher has analyzed the prose messages included in the given work and determined its literary and historical value. Considering the matters dealing with the topic the author of the article comes to the conclusion that the prose messages were written in the famous ornamental style of the epoch under research – saj'. According to the author, the correspondence is perceived to be significant. It provides the opportunity to define the links of the representatives of literary circles of the given period, facilitates the ascertainment of the historical facts connected with the life and creative activities of the outstanding writers and poets who are not introduced in other resources.

Key words: Imaduddin al-Isfahani, "Kharidat-ul-Qasr", Rashiduddin Vatvat, Razi al-Khuzai, Kharazmshah, Muhammad al-Bagdadi, Umar Khayam, Akhimshaz Abdussalam, Khasan ibn Usuf al-Astarabadi, Abu Sa'd al-Bushandji, Sultan Sanjar, Abulqasim al-Zamakhshari, Khusayn ibn Ibragim al-Natanzi.

Сведение об авторе: ***Раджабова Мархабо Тухтасуновна***- Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г.Душанбе пр. Рудаки, 17. E-mail: **rajabova.marhabo@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 987-50-99-68**

Information about the author: ***Rajabova Marhabo Tukhtasunovna*** – Tajik National University, the candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **rajabova.marhabo@mail.ru.**
Tel.: **(+992) 987-50-99-68**

УДК: 891.550:82-1

НИГОҲЕ БА КИТОБИ «ҒАРБЗАДАГӢ» -И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД

Тоҳирзода С.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Ғарбзадагӣ» аз зумраи машҳуртарин ва душвортарин китоби Ҷалол Оли Аҳмад ба шумор меравад. Маъмулан, ӯро дар дунёи адабу ҳунар бо ҳамин китоб мешиносанд.

Ҷалол Оли Аҳмад нависандаи эронӣ, достоннавис, ҷомеашинос ва мунаққиди «ғарбгароӣ» нимаи аввали асри гузашта аст. Ӯ дар китоби хеш, ки соли 1960 таълиф шуда буд, бо танқиди фазои ғарбзадагӣ ҳукумати вақтии Эронро ба такон даровард. Мардуми зиёӣ дар паи ин амал якбори дигар назди худ ҳадаф гузоштанд, ки барои озод намудани кишвар аз ин офати замон роҳе пайдо кунанд. Хуш наомадани ин мавзӯъ ба зимомдорони вақт боиси таъхири чопи китоб шуд ва дар натиҷа соли 1962 ба таври пинҳонӣ китоб рӯйи нашр омада ба дасти мухотабинаш расид [4]. Интишори китоби мазкурро метавон нуқтаи оғози зуҳури ҷараёни муҳим дар таърихи фикрии Эрон донист, ки боби нақд аз ғарбро дар як тарҳи нав дар ин кишвар боз мекунад ва боиси фарогир шудани тарҳу мубоҳисаҳои тозаву ҷадид дар фазои фикрии кишвараш мешавад.

Оли Аҳмад дар ин китоб нишонаҳо ва осори вуруди навсозӣ дар Эронро, ки ба сабки зиндагии онон таъсир гузоштааст, баррасӣ кардааст. Аслан нигоҳи Оли Аҳмад ба навсозӣ ё навгонӣ мушкилӣ надорад. Ӯ бо далели он ки ҷомеаи кишвараш мисли яхзада асту намехоҳад ҳаракаткунандаву раванда бошад, ба сахтӣ мавриди накӯҳиш қарор медиҳад.

Нависанда дар асари хеш дастовардҳои наву тозаро зери суол мебарад ва ба вачҳи истеъмории Ғарб метозад ва шарқиҳоро ба хотири ақибмондагӣ дар дастёбӣ ба технология ва улуми ҷадид, ки сарфу масрафкунандаи ин навовариҳо ҳастанд, сахт ба бодӣ интиқод мекашад. Ба ибораи дигар, Ҷалол Оли Аҳмад ғарбзадагиро мушаххасан даврон аз таърихи муосири Эрон медонад, ки ба мошинолот даст наёфта буд.

Ба шарҳи дигар, Оли Аҳмад ғарбзадагиро ба маънои вобастагӣ ба мошин, ба унвон сумбули Ғарб, ва ба пайравии сиёсиву иқтисодӣ аз давлатиҳои ғарбӣ ба кор мебарад. Дар баёни ин масъала гуфтае аз Ҷалол Оли Аҳмадро меорем:

«آدم غرب زده چشم به دست و دهان غرب است. کاری ندارد که در این گوشه ی شرق چه می گذرد. »[1،41]

Ғарбгароӣ (ба забони фаронсавӣ – Occidentalisme) ҷараёни хосси фарҳангӣ аст, ки дар натиҷаи он ҷомеа ё бахше аз он, фарҳангеро, ки дар Ҷаҳони Ғарб дар пайи реносанс (навзоӣ), ислоҳот ва инқилоби санъатӣ ба вуҷуд омадааст, ба таври комил ё ба сурати ҷузъи иқтибос мекунад.

Ғарбзадагӣ ҳамон ғарбгароӣ нест, ғарбзадагӣ як навъи тамоюли мубтанӣ бар эҳсос ва фориғ аз андешамандӣ аст, ки аз қабили ғафлат, дегмотизм ё худ танбалӣ ва нобихрадӣ дар равиш аст, аммо ғарбгароӣ навъе гароиш аст, ки метавонад ва шояд бар пояи андешамандӣ бошад. Аз назари ҷомеашиносӣ ғарбгароӣ яке аз анвои дигаргунии фарҳангӣ маҳсуб мешавад. Бархе аз ҷомеашиносон ин ҷараёнро дигаргунии иҷтимоӣ номидаанд, вале ба назар мерасад, ки истилоҳи дигаргунии фарҳангӣ шомилтару ҷомеътар аст [4].Ӯ ғарбзадагиро офат медонад, ки аз Ғарб меояд ва кишварҳои ҷаҳони сеюму ақибмондаро монанди вабо гирифтору бемор мекунад. Ба ақидаи ӯ одами ғарбзада решаву бунёде надорад, на шарқӣ монда, на ғарбӣ шуда; ҳурҳури маобу (безътиқоду беақида) чашму гӯш баста аз одобу суннат ва фарҳанги ғарб тақлид мекунад.

Оли Аҳмад дар ин бора чунин менависад:

«غربزدگی می گویم همچون وبازدگی. و اگر به مذاق خوشایند نیست، بگوییم همچون سرمازدگی یا گرمازدگی. اما نه، دست کم چیزی است حدود سن زندگی.» [1،16]

Ин сабки навиштан, Оли Аҳмадро равшанфикри замонавию пешрафта намудааст, ки аз як тараф, замони навро дарунӣ кардааст, аз суйи дигар расидан ба хостаҳо, ӯро маҷбур ба шитобзадагӣ кардааст.Ин корҳо дар охири асри XIX ва шурӯи асри XX сабаби бунёди наҳзат ва Инқилоби Машрута шуд, ки бино бар далоили Инқилоби Машрута муваффақ нашуд, сипас ҷанги дохилӣ шакл гирифт ва суботи кишвар рӯ ба поён рафт. Бахшҳое аз Эрон ҷудо шуд, ки дар Кудетое ё ҳамон табадуллоте, ки ба воситаи Ризохон ба амал омада буд, бори дигар суботро ба кишвар баргардонд. Сипас, баъд аз таъсиси силсилаи паҳлавӣ, артиши додгустарӣ ва донишгоҳи муосир ҳамчунон улгуи нухбагони эронӣ, улгуи Ғарб буд.

Ғарбзадагӣ тасвирест аз рӯзгоре, ки Ҷалол Оли Аҳмад дар он мезист ва бархе аз масоили он, имрӯз дар ҷомеаи Эрон мисдоқ надорад, лекин китобест, ки ҳаммонанди дигар китобҳои Ҷалол, асрор дорад «Андешидан» ва «Чӣ гуна андешидан»-ро ба хонанда биомӯзад ва ӯро аз маҳсур мондан дар ҷузъиёт берун

бурда, ба вай нигариши ҷомеъ диҳад. Ин муҳиммӣ ихтисос ба асру замона надорад, балки иқтизои «будан» асту лозима «ҷорӣ шудан» [3,с.89].Оли Аҳмад дар навиштаҳояш ақлу эҳсосро дар канор ҳам дорад. Бо фарёд мухотабашро бедор мекунад, ки бархезад ва бо шӯри худ ӯро ба ҳаракат дармеоварад. Вай дар ин китоб ба таҳлили иҷтимоии офати ғарбзадагӣ пардохта, аммо чӣ тасвире метавонад отифитар ва тахайюлитар аз ин, тиҳӣ будани як ғарбзадаро бинмоёнад, ки «Ӯ мисли пӯстест, ки аз парвонае бар дарахте монда» ва дар айни ҳол нагуфта бигӯяд, ки дар гузашта ҳаёт дошта ва чӣ ҳаёти зебое дошташт.

Китоби «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад, фарёде аз рӯйи дардмандӣ ва орзумандӣ буд, бе он ки дар ё дармонро ба наҳве равшан барои мардуми Эрон ошкор созад. Лекин ин фарёди дардмандона ва орзумандона дар таърихи иҷтимоии давраи муосир бисёр муассир афтодааст [3,с.67].

Оли Аҳмад, таҳти таъсири файласуфи эронӣ Аҳмади Фардид дар канори интиқодоти рӯйкардҳои суннатӣ ва муқобили рӯҳонияти модерн, фароянди навсозӣ ва ғарбӣ шуданро дар як баромади муосир мавриди пурсиш қарор додааст. Ӯ ғарбу шаркро бар асоси нисбаташон бо фановарии ҷадид ва бархӯрдорӣ ё нобархӯрдорӣ аз қудрати технологӣ барои истеҳсоли мошин таъриф карда, таҳти таъсири ғароишҳои чап ва сотсиалистии худ, ғарбу шаркро мутародиф бо кишварҳои серу гурусна, ё кишварҳои тавсеаёфтаи санъатӣ ё тавсеанаёфтаи ғайрисанъатӣ қарор додааст. Бар асоси ин андеша, «Ғарбзадагӣ» барои Оли Аҳмад мутародиф бо «вобастагӣ» ба маҳсулот ва маснуъоти кишварҳои бархӯрдор аз қудрати технологӣ ва пайравии он аз «дунболаравии сиёсӣ ва иқтисодӣ»-и ин кишварҳост. Аз назари ӯ ҳамон вобастагии иқтисодӣ ва сиёсӣ аст, ки бахшҳои «Ғарбзадагӣ», яъне «аз даст рафтани шахсияти фарҳангӣ ва таърихӣ»-и ҷомеаи ғарбзада ва «ҷаббида шудани фарҳанги бумӣ дар фарҳанги ғарбӣ» дар пай дорад. Ин мафҳумҳо ва ҳамаи он маҷмӯаи масоиле чун аз байн рафтану вайрон шудани деҳот, сарозер шудани деҳотиён ба шаҳрҳо, ихтилофи шаҳру деҳаҳо, ноҳамоҳангии шаҳрҳо ва рустоҳо, набуди амнияти иҷтимоӣ, зиддияти давлату миллат, ки вай ба манзалаи иллат, омилҳо ё зуҳуроти ғарбзадагӣ талаққӣ мекунад, ҳамагӣ аз мафҳумҳоеанд, ки аз баромади ҷаҳони муосир бархостаанд.

Китоби «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад инъикоскунандаи бисёре аз тамоюлҳои гуногуни ошкору пинҳони бахши васее аз рафшанфикрони ғайриҳукуматӣ дар даҳаҳои 60-70-уми асри гузашта аст, ки вобастагии сиёсиву иқтисодии Эронро дар бар мегирад. Тавассути қудратҳои истеъморгари ғарбӣ ва низ раванди муосиршавии давлатӣ ва сарнагун шудани ҳукумати Паҳлавӣ, ки то ҳудуди зиёде бурида аз суннату анъанаи ҷомеаи Эрон буд дар ин китоб мунъакис мешавад. Ҳамчунин бебандубориҳои ҳосил аз ин ҷараён, ба шиддат зид ва хостори навъи бозандешии фарҳангӣ ва дастёбӣ ба як ҳувияти таърихии навин буданд [3,с.123].

Китоби «Ғарбзадагӣ»-ро метавон баёнияи расмие зидди Ҳукумати Паҳлавӣ донист. Фасли «Иҷтимоъе ба ҳам рехта» дар ин китоб ба хубӣ нишонгари нақди вазъи мавҷуд дар рӯзгори Оли Аҳмад аст. Ин фасл нишон медиҳад, ки Оли Аҳмад дардҳоро фарёд зада, бе он ки тарҳи таъсисе равшанӣ дошта бошад.Муқоисаи фазои фикрӣ ва андешаҳои Оли Аҳмад бо андешаҳову мулоҳизоти роиҷи ҷараёноти равшанфикрӣ дар рӯзгори кунунии Эрон нуктаи бисёр муҳиммеро ошкор месозад. Таҳти таъсири фазои муборизоти зидди истеъмории даҳаи 60-уми асри XX ва зуҳури осори чун «Гуфторе дар боби истеъмор» - А. Сезар равшанфикри аврупоӣ ва ба мисоли ӯ аз қабили дигар файласуфону равшанфикрони Ғарб дар боби мафҳумҳои «истеъмор» ва «империализм» асоситарин мафҳумҳои мулоҳизоту андешаҳои равшанфикрон, аз ҷумла Оли Аҳмад буд [5].

Ҳатто худи равшанфикрони ғарбӣ аз ин фазо дур набуданд. Чеҳраҳое чун Жан Пол Сартер ва Бертронд Рассел ба ғорату истеъмори давлатҳои ғарбӣ ва куштори миллатҳои истеъморшуда шадидан интиқод мегирифтанд. Сартер «равшанфикр»-ро «вичдони бемори аврупоӣ» бархӯрд мекард.Бахши аъзами интиқоди Оли Аҳмад ба равшанфикрону ҳарфи охари вай дар китоби «Дар хидмату хиёнати равшанфикрон» иборат аз ин аст, ки онон дар муҳиту фазои кишварҳои «метрополл» меандешиданд ва мекӯшиданд ба татбиқи муҳитҳои бумӣ ва масоили он бо муҳитҳои метрополлу масъалаҳои он бипардозанд [3, с.18].

Лек, пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ ва ба бунбаст расидани марксизму ба поён расидани бисёре аз низомҳои идеологӣ, имрӯз дар рӯзгори кунунӣ, яъне дар фазои постмодернизм, мафҳумҳое чун «истеъмор», «империализм» ва андешаҳои зиддиистеъморӣ ва зиддиимпериалистӣ дар миёни равшанфикрон рангбохта шудааст. То онҷо ки ҳатто бисёре аз равшанфикрони кишварҳои рушдноёфтаи давлатҳои ҷомеаи Амрикову Аврупоро дигар на ба унвони дуввалу ҷавомеи истеъморгар, балки ба мақоми ягона «фариштаи наҷот» мепазиранд [3, .78].Он чи дар наҳваи диди Оли Аҳмад дар рӯбарӯйӣ бо ғарб метавонист ҳоизи аҳаммият бошад, нақши марказие буд, ки вай дар баҳси ғарбзадагӣ, ба унсури «технология» бахшида буд. Оли Аҳмад ба дурустӣ дарёфта буд, то замоне ки мардуми Эрон ба қудрати технология ва қудрати сохтори мошин ноил нашаванд, ҳоло ҳам ғарбзада, мутобиқ бо бархӯрди вай, яъне вобаста ва пайравии сиёсату иқтисоди Ғарб боқӣ мемонад. Ин таърифи мусбат дар аҳаммияти «қудрати технология», ба мақоми як неруи таърихӣ ва бунёдӣ дар давраи ҳозир, амрест, ки баъд аз гузашти ним қарн аз замони навиштани китоби «Ғарбзадагӣ» ҳанӯз дар миёни равшанфикрону соҳибназарон камтар дида мешавад [3,с.90].Гуфтем, ки «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад фарёди дардмандона ва пажвоки садои эътирози ҷомеа ва бисёре аз равшанфикрони эронӣ ба раванди модернизатсияи давлатӣ ва бекориҳои ҳосил аз он буд. Лек, ба иллати ноандешида мондани бисёре аз пурсишҳои бунёдӣ дар иртибот бо шеваи рӯ дар рӯии эрониён бо тамаддуни ҷадиди ғарб, ин фарёди дардмандонаи заминаҳои фаҳми нодурусте аз ғарб ва ҷаҳони муосирро барои мардуми Эрон армуғон овардааст.

Ба таври умумӣ, ба назар мерасад, ки маъно ва мафҳуми «ғарбзадагӣ» барои худи Оли Аҳмад чандон равшан нест. Сарфи назар аз он ки мегӯяд, ки Шарқ ва Ғарб дар назараш ду мафҳуми ҷуғрофиёӣ нест ва барои тасдиқи ин фикр рӯ меорем ба китоби «Ғарбзадагӣ». Ӯ чунин менигорад:

آیا این توجه ما (ایرانیان) به اسلام نیز خود توجهی به غرب نیست؟ [1،32]

بغداد که کعبه زندیقان مانوی بود، در منتهای غربی فلات ایران بود... هیچ حرم سرایی در شرق خالی از کنیزکان رومی (یعنی غربی) نبود است.... حتی نرگس خاتون، مادر مهدی موعود.... کنیزکی است در اصل رومی (یعنی غربی) [1،44]

Ин иборот ба хубӣ нишон медиҳад, ки дар паси зеҳни Оли Аҳмад, Ғарбу Шарқ ҳанӯз мафҳумҳои ҷуғрофиёӣ ҳастанд.Ҳамчунин, ба назар мерасад, ки барои худи Оли Аҳмад низ равшан нест, ки ғарбзадагиро бояд зуҳури нобасомониҳо, иллати нобасомониҳо ё натиҷаи нобасомониҳо баршумурд. Вай идеаи равшане дар бораи ғарбзадагӣ надорад ва ба назар мерасад ӯ ҳар он чиро ба он зид буд, ба шеваи ноандешае таҳти ливои ғарбзадагӣ қарор медиҳад. Ба ростӣ ҳамон гуна, ки худаш ба дурустӣ унвон додааст, «Ҷунги тазодҳо»-ро содаандешона ва нопайгирона таҳти унвони ғарбзадагӣ қарор додааст.

Дар китоби «Ғарбзадагӣ», падидории ғарбзадагӣ гоҳ то сарҳади навгароӣ, навпарастӣ, мутаҷаддид ва навоварии таназзулёфта, намоду нишонаҳои боризу ошкори ғарбзадагии муосир бо худи намоён шудани ғарбзадагӣ яке гирифта мешавад. Мисол:

ما شبیه به قومی از خود بیگانه، در لباس و خانه و خوراک و ادب و مطبوعاتمان هستیم و خطرناک تر از همه در فرهنگمان، فرنگی مآب می پروریم. [1،67]

Албатта, интиқоди шадиди Оли Аҳмад аз навгароиву навпарастии ҷомеа ва таассубгароии ифротӣ аз фарҳанги ғарб дар даврони ҳукумати Паҳлавӣ комилан қобили дарк аст. Мисли бисёре аз дигар зиёиён ва таҷаддудталабон тафаккуроти Оли Аҳмад ба шиддат бо шароити сиёсӣ ва иҷтимоияш ҳампайвандӣ доштааст. Ҳамон гуна ки ба дурустӣ зикр мешавад, мардум чи басо ба шиддат таҳти таъсиру нуфузи ногузири ҷаҳони муосир ва фарҳангу тамаддуни ҷадиди Ғарб мешавад. Бе он ки ба зоҳир ва намодҳои он пешравӣ чӯянд ва ҳатто ин имкон вуҷуд дорад, ки ғарбзадагии хешро дар паси порае аз намодҳо ва шиори суннативу таърихӣ пинҳон кунад. То теғи ғафлатро бар дидагони огоҳу худогоҳӣ хеш фурӯ кунад [3,с.56].Оли Аҳмад маънову мафҳуми ғарзадагиро чунин шарҳу тавзеҳ медиҳад:

شرق و غرب در نظرمن دیگر دو مفهوم جغرافیایی نیست. برای یک اروپایی یا امریکایی، غرب یعنی اروپا و امریکا و شرق یعنی روسیه و چین و ممالک شرقی اروپا،. اما برای من، غرب و شرق نه معنای سیاسی دارد و نه معنای جغرافیایی؛ بلکه دو مفهوم اقتصادی است. غرب، یعنی ممالک سیر و شرق یعنی ممالک گرسنه. [1،19]

به جای غرب بگذاریم... ممالک مترقی یا ممالک رشدکرده یا ممالک صنعتی و یا همهٔ ممالکی که قادرند به کمک ماشین. مواد خام را به صورت پیچیده تری درآورند و همچون کالایی به بازار عرضه کنند... به جای ما [شرق] .... بگذاراریم ممالک عقب مانده، یا ممالک در حال رشد، یا ممالک غیرصنعتی و یا مجموعه ممالکی که مصرف کننده مصنوعات غرب ساخته اند. [1،18]

Оли Аҳмад решаи ҳамаи дардҳоро дар сиёсату иқтисод ҷустуҷӯ мекунад. Барои ҳамин наметавонад ба афкори фалсафӣ ва дарёфти амиқтару бунёдитаре аз масоил наздик шавад. Ҳамонгуна ки таҳлилу решаёбии Оли Аҳмад аз падидори ғарбзадагӣ нишон медиҳад, комилан ошкор аст, ки ӯ ғарбзадагиро аксаран дар нишони сиёсӣ ва ба манзалаи амри сиёсӣ мефаҳмид, ки дорои натиҷаҳову паёмадҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ низ ҳастанд.

Дар бобе аз китоби «Ғарбзадагӣ» бо унвони «Нахустин решаҳои беморӣ, яъне бемории ғарбсозӣ, ки Оли Аҳмад дар садади кашфи решаҳои таърихии ғарбзадагӣ аз рӯзгорони қадим, яъне пеш аз Ислом то замони ҳозирро рақамзанӣ мекунад. Ба назар мерасад, ки ӯ тарҳу идеяи мушаххасе надорад, ҷуз ин ки маданияту тамаддуни шаҳрӣ надоштани мардуми кишвараш. Ба ҳамин далел дар рӯбарӯйӣ бо технология, сохторҳои иҷтимоӣ бо зоҳир шудани фановарӣ номутаносибу ноҳамоҳанг шуд. Бинобар ин, набудани маданият ва шаҳрнишиниро бояд иллату решаи аслии бемории ғарбзадагӣ аз диди нависанда шумурд [3, .45].Ба дигар маънӣ, чаро иллати ин бемориро аз набудани тамаддун ва зуҳури мошин донист. Ҳол он ки мардуми Шарқ тамаддуни хеле қадим дорад ва маданияти шаҳрнишинияш низ таърихи вижаи худро дорад. Аммо нависанда ба ин пурсиш, чунин посухро медиҳад, ки иллати аввал ин ҳуҷуми мардуми биёбонгарду дигар бесуботии сиёсии ҳукуматҳои кишвараш буд. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо навиштаеро аз ин боби китоб меорем:

هر به چند ده سالی یک بار ایلی... خانه بر زین کرده، به جست و جوی مرتعی به این سو تاخت تا جبران خشک سالی نابه همگام .... را کرده باشد.... هیچ قرنی از دوره های افسانه ای یا تاریخی ما نیست که یکی، دو بار جای سُم اسب ایل نشنان شمال شرقی را بر پیشانی در همین دو سه قرن است که در پس سپرهایی که ار ترس عثمانی به سر کشیده بودیم، خوابمان برد و غرب نه تنها عثمانی را خورد و از هر استخوان پاره اش گرزی ساخت برای روز مبادی قیام مردم عراق و مصر و سوریه و لبنان؛ بلکه به زودی به سراغ ما هم آمد. من ریشهٔ غربزدگی را در همین جا می بینم. از طرفی، در درازدستی صنعت غرب؛ و از طرف دیگر، در کوتاه دستی حکومت ملی بر مبنای سنتی به ضرب سنّی کشی مسلط شده. [1،47–49]

Оли Аҳмад дар тадқиқотҳои худ дар бораи решаҳои ғарбзадагӣ ва дар фасле аз китоби худ бо унвони «Сарчашмаи асили сеҷ», омилҳое чун «тавтеаи масеҳиёни ғарбӣ», «хоби ғафлати ҳукуматҳои мо», «сиёсатҳои тафриқаангез», «оташафрӯзиҳои хунин»-и ғарбиён ва «роҳ андохтани ихтилофот миёни мазҳабҳо»-ро аз ҷумлаи иллатҳои асири заъф шудану вобастагии сиёсӣ ва иқтисодии Эрон ба Ғарб мешуморад. Қаблан низ, дар шарҳи маъноӣ ва мафҳуми «Ғарбзадагӣ» аз назари Оли Аҳмад, гуфта гузаштем, ки ба бовари ӯ «дунболаравии сиёсӣ ва иқтисодӣ» аз ширкатҳои нафтӣ ва давлатҳои ғарбӣ, ҳадди аълои тазоҳури ғарбзадагӣ аст [3,с.64].Дар асоси ин мулоҳиза ва бо таваҷҷуҳ ба ғароишҳои чапи марксистии Оли Аҳмад дар

даврони ҷавонияш, барои вай «ғарб» баробарӣ бо вожаи «истеъмор» аст. Ин андеша ба хубӣ нишонгари дарки сиёсии ӯ аз мафҳумҳои ғарбзадагӣ аст. Ба сабаби ҳамин фаҳмоиши сиёсатзадагияш, ӯ ҳеҷ гоҳ ба фаҳми суннати таърихӣ ва мантиқи дарунии тамаддуни ғарб ва муосиршавӣ дастёб нашуд.

Ғарб аз як суннати таърихӣ, яъне суннати таърихии метофизикӣ ва мантиқии дарунӣ бархӯрдор аст, ки фаҳмишу дарки он, ҳар гуна рӯбарӯйи мо бо он тамаддун ва муосиршавиро сатҳиву нокоромад медонад.Бо хондани фасли «Сарчашмаи асили сел» аз китоби «Ғарбзадагӣ», мутаассифона, хонанда эҳсос мекунад, ки пас аз гузашти ҳудуди ним қарн сатҳи мушкилоти ҷомеаи шарқ, дар рӯбарӯйӣ бо ғарбу муосиршавӣ дар бахши васеи ҷомеаи равшанфикрону роҳбарон, аз замони Оли Аҳмад ҳанӯз чандон фарқ накардааст. Ҳанӯз ҳам аз таҷрибаи таърихӣ огаҳӣ наёфтаем, ки ҳеҷ гуна роҳи ҳалли коҳишгароёнаи сиёсӣ наметавонад барои ба даст ёфтани қудрати технологӣ ёрӣ кунад. Аз ин рӯ, ба таркибе аз омилҳо ва созу корҳои бисёр печидаву ҳамзамон неруҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ниёзмандем.

Ҳамчунин Оли Аҳмад бисёр содаандешона бар ин бовар буд, ки бо сохтани мошин ва дастёбӣ ба фановарии муосир метавон бар мошину технология салта ёфт. Барои ҳамин, бисёр содабоварона дар ҷумлаи зер тавсия мекунад:

باید ماشین را ساخت و داشت؛ اما نبایست در بند ماند؛ گرفتارش نباید شد. چون ماشین وسیله است و هدف نیست. هدف، فقر را از بین بردن است و رفاه مادی و معنوی را در دسترسی خلق گذاشتن. [1،102]

مگر ماشین چیزی به جز اسبی است دست آموز بشریت و به قصد خدمت او؟ [1،103]

Аммо оё ба ростӣ чунин аст? Оё сарфи дастёбӣ ба фановарӣ, онро низ метавон таҳти ихтиёри худ даровард ва ба таъбири Оли Аҳмад, онро «маҳору (афсор) ҷонашро дар шиша кунем?» Ба андешаи Оли Аҳмад аз технология, навъе «абзорнигоре», яъне «дастгоҳ»-е дида мешавад. Ба ин маъно ки технология маҷмӯае дар мақоме аз абзорҳои маснӯии башар бардошт карда мешавад. Онро метавон, ба осонӣ дар ҷиҳати ҳадафҳо, ормонҳо ва хостаҳову арзишҳои худ ба кор бигирем ва таҳти назорати хеш қарор диҳем.Оли Аҳмад сурати мушкилоти муосиршавиро бисёр сода карда ва ҷавобе дами даст ба он медиҳад ва умқи масъала, яъне зуҳури инсон ва оламияти таърихии ҷадид, ки комилан мухолиф бо инсон ва олами суннат аст, пешгиринопазирии ин ҷараён ва вайрон шудани ҳамаи бурҷу бораҳои бузурги олами гузаштаро дар намеёбад. Амре ки ҳоло ҳам дар ҷомеаи шарқ дида мешавад, то он ҷо ки метавон содаандешонаву тақлилгароёна масъалаҳои таърихӣ, тамаддунӣ ва ҳаётиро яке аз шохисҳои тафаккур дар давраи муосир шуморид.

Сабаби қабули оммавии ҷомеа ва бисёре аз зиёиёну соҳибназарони эронӣ дар даҳаҳои 60 ва 70 асри XX аз «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад ҳамчун изҳороти сиёсӣ алайҳи Ғарбу ҳукумати Паҳлавӣ ва аслан истиқбол кардани чунин амалҳо бояд ба мафҳуми сода ва редуксионӣ ҷустуҷӯ шаванд. Ин онро баръакси бархӯрдҳои фалсафӣ бештар маълум ва аз ҷониби ҷомеа пазирӯфта мешавад.Сиёсатзадагии Оли Аҳмад инчунин дар муқовимати ӯ бо анъана намоён аст. Вай анъанаро ҳамчун манбаи муқовимати сиёсӣ ба Ғарб ва давлат медонист ва фаҳмиши анъанааш равшан набуд. Оли Аҳмад мехост, ки саҳнаи суннат ва наслҳои он ба қудрат оварда шавад ва рӯҳониён бар зидди ҳукумат. Ва ба «инҷо ва ҳоло» асир буд ва натавонист масъалаҳои ҷомеаи худро дар «нуқтае» аз ҳаёти иҷтимоии ҷомеаи худ аз нигоҳи «хат»-и таърихӣ сарнавишти ҷомеаи худро ҳал кунад. Яъне, ба сабаби сиёсисозӣ ва набудани ҷаҳонбинии фалсафӣ, фазои сиёсӣ ва фазои маҳдуди шароити сиёсиву иҷтимоии онҳо боқӣ мондааст, ки инро бештари зиёиёни имрӯза мебинанд. Оли Аҳмад ҳеҷ гоҳ дар бораи оқибатҳои анъанавӣ, ки ба саҳнаи сиёсӣ ворид мешаванд, фикр накардааст. Ӯ рӯҳониятро танҳо роҳи ҳал бар зиддӣ ғарбзадагӣ ва танҳо неруе, ки аз лиҳози таърихи метавонад баробари Ғарб истад, нишон медиҳад. Ва онҳоро охирин сангари ҳимоят дар муқобили ғарбзадагӣ муаррифӣ мекунад [6, с.66].

Ақидаи Оли Аҳмад инчуин аз ихтилофоту зиддиятҳои бунёдӣ ранҷ мебарад. Ӯ бо таваҷҷуҳ ба собиқаи тамоюлҳои марксистиву сотсиалистӣ ва бо риояи ҳикояву асарҳои адабияш, комилан ошкоро ба ҷаҳонбинии маърифат бовар мекунад. Ҳамин тавр низ, аз сабаби он қабули асри маърифат ва бисёр чузъҳои муҳимми ҷаҳони муосир, худи онҳо аз ҷумлаи таблиғгарони пуртаъсири ин ҷузъҳо буданд ва бидуни огоҳӣ аз сарпарастон ва ҳимоятгарони қонуни ҷаҳонӣ. Оли Аҳмад, инчунин зери таъсири марксизм ва марксистҳо ҳатто кӯшиши нест кардани марксизмро бо нигоҳ доштани бисёр унсурҳои ҷаҳони муосир, ба монанди сирри олам, худшиносии бунёдии тафаккур, инсоният, дунявият, ахлоқӣ, истихроҷ ва таърих нигоҳ дошт.Натурализм, фаҳмиши моддии инсон ва Ҷаҳон ва тақлид ба инсон ҳамчун як табиати табиӣ, танҳо бо танқиди як қисми хурди ин олам, маҳз русуми иқтисодӣ ва синфӣ мебошад. Дар ҳоле ки дигар ҷузъҳои муттаҳидсозӣ ин ҳолатро нигоҳ медоранд. Мисли бисёре аз марксистҳо ва суннатгароён, Оли Аҳмад бо сабаби надоштани фаҳмиши фалсафии Ғарб ва Шарқ дар бораи субъективизм, технократия ва нигилизму дигар асосҳои назариявии тамаддуни нав ва муосири ғарб набуданд. Он чизе, ки ӯ ҳамчун як шахсияти таърихӣ таъкид кард ва дар рӯ ба рӯ шудан ба «ғарбсозӣ» ҳеҷ маъное надорад, вай ба мардум нагуфтааст, ки анъана ва Шарқи зиндае, ки баробари муқовимат ва мубориза алайҳи ҳукмронии Ғарб таъкид мешавад, чист? Ва чӣ метавонад бошад. Аслан мавзӯи фалсафии Оли Аҳмад нисбат ба мавзӯи суннату анъана мавзӯи мухолифе аст. Ба ибораи дигар, нависанда аз ҷиҳати назариву фалсафӣ бархе чизҳоро сарфи назар аз самти сиёсии худ ё анъанаҳои таърихии худ ба фаҳмишҳояш нисбат дода наметавонист [2,с.56].

Ғарбзадагӣ ё ғарбсозӣ аз нигоҳи Оли Аҳмад умдатан иборат буд аз таъсирпазирии ҷомеаҳои ҷаҳони сеюм аз сиёсат, иқтисод ва фарҳанги ғарбӣ. Аз ин рӯ, барои дастрасӣ ба ҷаҳони муосир бояд дар ҳаракати раванда бошад.

Дар охир метавон ҳамин нуктаро иброз намуд, ки Оли Аҳмад нахустин ҷомеашинос ва нависандае буд, ки мафҳум ва маънои вожаи «ғарбзадагӣ»-ро дар кишвараш мавриди истифодаи умум қарор дод. Ӯ барои мардуми ғафлатзадааш равшание буд дар торикӣ. Яъне, роҳи осону содаро барои ояндаи мардумаш боз намуд.

АДАБИЁТ

1. Оли Аҳмад Ҷалол. Ғарбзадагӣ / Ҷалол Оли Аҳмад. – Теҳрон: Интишороти «Ҷомадорон», 1384. – 164 с.
2. Оли Аҳмад Ҷалол. Хасе дар миқот / Ҷалол Оли Аҳмад. – Теҳрон: Интишороти «Ҷомадорон», 1390. -184 с.
3. Оли Аҳмад Ҷалол. Дар хидмату хиёнати равшанфикрон / Ҷалол Оли Аҳмад. – Теҳрон: Интишороти «Равоқ», 1380.
4. دانشنامه آزاد. www. WikipediaҒарбшиносии бунёдӣ. Соли аввал. Шумораи 2. Тирамоҳ-зимистон. – Теҳрон, 1389.Фардид Аҳмад. Ғарбшиносии бунёдӣ / Аҳмад Фардид. – Теҳрон, 1355.

НИГОҲЕ БА КИТОБИ «ҒАРБЗАДАГӢ» -И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД

Ҷалол Оли Аҳмад нависанда, достоннавис, ҷомеашинос ва мунаққиди «ғарбгароӣ» -и нимаи аввали садаи гузашта аст. Эшон дар китоби «Ғарбзадагӣ» осори вуруди навсозӣ дар Эронро, ки ба сабки зиндагии онон таъсир гузоштааст, баррасӣ кардааст. Ӯ ғарбзадагиро офат медонад, ки аз Ғарб меояд ва кишварҳои ҷаҳони сеюму ақибмондаро монанди вабо гирифтор мекунад. Ба ақидаи ӯ, одами ғарбзада решаву бунёде надорад, на шарқӣ монда, на ғарбӣ шуда; ҳурҳури маобу (беэътиқоду беақида) чашму гӯш баста аз одобу суннат ва фарҳанги ғарб тақлид мекунад. Интишори китоби мазкурро метавон нуқтаи оғози зуҳури ҷараёни муҳим дар таърихи фикрии Эрон донист, ки боби нақд аз ғарбро дар як тарҳи нав дар ин кишвар боз мекунад ва боиси фарогир шудани тарҳу мубоҳисаҳои тозаву ҷадид дар фазои фикрии кишвараш мешавад.

Калидвожаҳо: Ҷалол Оли Аҳмад, нависандаи эронӣ, достоннавис, ҷомеашинос, мунаққид, «Ғарбзадагӣ», «ғарбгароӣ», чолишбарангез, навсозӣ.

ВЗГЛЯД НА ПРОИЗВЕДЕНИЕ ДЖАЛАЛА АЛЬ - АХМЕДА «ОТРАВЛЕНИЕ ЗАПАДОМ (ВЕСТОКСИКАЦИЯ)»

Джалал Аль-Ахмед, иранский писатель, публицист и общественный деятель, критик «евроцентризма». Основная идея этого произведения заключается в освещении противоречий между разбогатевшим и индустриализированным Западом и аграрным Востоком, то есть странами третьего мира. По его мнению, вестоксикация, или отравление Западом, есть чума, которой подвергают страну, и люди, которые подверглись этой болезни, они без корней и без основы, не восточные и не западные, у них нет своего мнения и убеждений. Они далеки от своих обычаев и подражают западной культуре. У них нет стимула для патриотизма. Публикация этой книги стала важной опорой точкой для начала важного процесса возраождения иранской истории, которая открыла бы главу отхода от Запада к новому проекту в этой стране и привела бы к включению в него новых и динамичных сил на идеологическом пространстве его страны.

Ключевые слова: Джалал Аль-Ахмед, иранский писатель, публицист, общественный деятель, критик, «Отравление Западом (вестоксикация)» «евроцентризма», стимулирующий, модернизация.

TAKE A LOOK AT JALAL AL-AHMAD'S BOOK «THE WESTERNIZATION» (GHARBZADEGI)

Jalal Al-e-Ahmad was a prominent Iranian novelist, short-story writer, translator, philosopher, socio-political critic, sociologist as well as an anthropologist who was «one of the earliest and most prominent of contemporary Iranian ethnographers». He popularized the term «Gharbzadegi» variously translated in English as «Westernization», «westoxification», and «Occidentosis», producing a holistic ideological critique of the West «which combined strong themes of Frantz Fanon and Marx». In the book Al-Ahmed developed a «stinging critique of western technology and by implication of Western civilization itself». He argued that the decline of traditional Iranian industries such as carpet-weaving were the beginning of Western «economic and existential victories over the East». The publication of this book was an important and supporting point for the beginning of an important process of revival of Iranian history, which would open the Chapter of withdrawal from the West to a new project in this country and lead to the inclusion of new and dynamic discussions in the ideological space of his country.

Key words: Jalal Al-Ahmed, Iranian writer, publicist, public figure, critic, «the Westernazation (Gharbzadegi)», «Eurocentrism», stimulating, modernization.

Сведения об авторе: ***Тоҳирзода Сурайёхон Тоҳири*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иранской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **surayo2008@mail.ru.** Тел.: **(+992) 907-50-40-91**

Information about the author: ***Takherzada Sorayyakhon Takheri*** - Tajik National University, candidate of philological Sciences, senior lecturer Department of Iranian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **surayo2008@mail.ru.** Tel.: **(+992) 907-50-40-91**

УДК: 891.550-1:82:491.550

ХУРОФОТ ВА НАВЪҲОИ ОН

Саҷҷоди М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хурофот ва хурофотпарастӣ дар байни мардуми сайёра ва кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла дар байни мардуми Тоҷикистон баръало мушоҳида шуда, бештар дар анъанаҳои миллӣ ва динӣ реша давонидааст. Дар ҳар як кишвари мутамаддини ҷаҳони муосир ба мақсади аз байн бурдани хурофот ва пешгирӣ кардани оқибатҳои манфии хурофотпарастӣ санадҳои мутобиқаткунандаи меъёриву ҳуқуқӣ қабул карда шудааст. Дар самти мазкур таҷрибаи қонунгузории миллии Тоҷикистон хеле омӯзанда ва қобили дастгирӣ мебошад. Дар ҷумҳурии соҳибистиқлоли мо, чи тавре ки маълум аст, бо ибтикори бевоситаи Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон як силсилаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки барои расидан ба мақсади мазкур, яъне хотима додан ба ҳар гуна хурофотпарастӣ, тақлидкорӣ, зоҳирпарастӣ ва исрофкориҳои беасос, ки аз лиҳози иҷтимоиву иқтисодӣ серхарҷу зарарноканд, нигаронида шудаанд. Муҳимтарини ин санадҳо Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими

анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (соли 2007) ва “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” (соли 2011) мебошад, ки дар партави татбиқи онҳо дар тӯли чанд соли охир хурофотҳои зарарнок тадричан аз байн рафта истодаанд ва мардум аз пайомадҳои манфии иҷтимоиву иқтисодии онҳо раҳо ёфтанд.

Барои дарки дурусти моҳияти хурофот мо дар ин мақола тасмим гирифтем, ки дар бораи таърих, заминаҳои пайдоиш ва навъҳои хурофот маълумоти муфассалеро матраҳ намуда, навъҳои онро муайяну мушаххас намоем.Умуман, падидаи хурофотпарастӣ дар тӯли асрҳои гузашта дар ҳаёти фарҳангиву иҷтимоии қавму миллатҳои маскуни кишвари мо хеле чуқур реша давонида, ҳамчун яке аз амалҳои динӣ ба ҳукми анъана даромада буд. Дар ҳар як давраи таърихӣ ба хазинаи фарҳанги миллии мардуми Тоҷикистон анвои нав ба нави хурофот изофа гардида, бори гарони рӯзгори мардумро боз ҳам вазнинтар мекарданд.Аз нуқтаи назари таълимоти динӣ: “Хурофот чизест, ки аз доираи дин берун аст” [15, с.14]. Аз нигоҳи илмӣ бошад: “Хурофот гуфта, чизеро меноманд, ки илман исбот нашудааст” [15, с.14].

Густаво Ҷоҳудо дар бораи хурофот чунин гуфтааст: “Мафҳуми хурофот ин падидаи ифодагари амали беақлона, воҳима ё тарси беасосу ғайримантиқӣ аз як чизи номаълум ва пурасрору хаёлӣ, шубҳа ё одате мебошад, ки дар пояи ҷаҳолат ва нодонӣ пайдо шудааст” [8-9, с.5].Муҳаммадҳусайни Покдоман низ дар китоби худ хурофотро чунин шарҳ додааст: “Хурофа ё хурофот муодили калимаи англисии “superstition” ва решаи арабии калимаи “ҳарафа” мебошад, ки ба маънои чидани мева омадааст. Ин калима бо илова намудани ҳарфи “Х” маънои ҳикоя, қисса, ақидаҳои фосид ва раъйи ботилро ифода мекунад, ки дар якҷоягӣ ҳамаи онҳоро хурофот меноманд” [11-12, с.34].

Хурофот гуфта дар таърифи умумӣ сухани бехуда, парешон вале хушояндро дар назар доранд [16, с.200].Инчунин, дар “Бурҳони қотеъ” омадааст, ки: “Хурофот иборат аст, аз суханони парешон ва номарбут” [6, с.200]. Алиакбари Деххудо дар “Ёддоштҳо”-и худ онро “эътиқоди ботил”, “анёб-ул-ағвол (дандони ғул (мавҷудоти хаёлие, ки онро ғул ғӯянд))”, “ҳадиси дурӯғ” [2-3-4-5, 387], дар “Фарҳанги Оксфорд” “хурофот”-ро “ҳар навъ ақидаи номаъқул ва беасос” таъриф кардаанд [17, с.419].Умуман, дар бораи мафҳум ва муҳтавои хурофот таърифи ягонаро ироа намудан, кори басо мушкил аст. Ба таври умумӣ хурофот иборат аст аз “муътақидот, бовариҳо ё анҷоми корҳое, ки ҳеҷ гуна решаи ақлонӣ надоранд. Ин муътақидот, маҷмӯаҳое аз ахбор, ақида, андешаҳо, одат, аъмоли ғайри илмӣ ва хилофи мантиқ мебошад, ки дар робита бо мавзӯъҳо ва падидаҳои табиӣ ва айнӣ ба вуҷуд омадааст” [15, с.185].Бояд қайд кард, ки хурофот аз мавзӯъҳое мебошад, ки ба ҳайси эътиқодот ва бовариҳо муаррифӣ мешаванд ва зеҳни мардуми зиёдро ба худ машғул менамоянд. Баъзеи ин бовариҳо ҷанбаи маҳаллагӣ ва қавмӣ дошта, барои ин ё он минтақаи муайян хос мебошанд, баъзеи дигарашон бошанд, ҷанбаи байналмилалӣ доранд. Девид Ҳейм мегӯяд: “Тамоюл ба хурофотро ҳаргиз наметавон аз байн бурд. Нуқтаи аслӣ дар ин ҷост, ки хурофот бахши ҷудонопазири ҷомеаи башарӣ буда, бидуни хурофот инсон ба идомаи ҳаёт қодир нест” [15, с.11]. Агар ба мантиқи суханони Девид Ҳейм таваҷҷуҳ намоем, чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки баъзе аз хурофот ба ҳайси одати рӯзмарраи одамон қабул гардида, пайравони онҳо бидуни он ҳаёти худро тасаввур карда наметавонанд.Ин гуна хурофотҳоро аз лиҳози иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ метавон ба ду навъ тақсим намуд:

1. Хурофоти зараровар ё манфӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷашну маросимҳоеро, ки ба буҷаи оилаи мардум зарар мерасонанд, манъ намуда, хурофоти мавҷударо бартараф карда, анъанаҳо ва ҷашну маросимҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда истодааст. Аз ҷумла, дар моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” чунин гуфта шудааст: “Маъракаҳои номгузорӣ, гаҳворабандон, чиллагурезон, мӯйсаргирони тифл ва дигар маъракаҳои ба таваллуди кӯдак вобаста дар доираи оила, бе забҳи чорво ва хизматрасонии санъаткорон баргузор карда мешаванд. Гузаронидани маъракаи ақиқа манъ аст” [10, с.9].

Мутобиқи моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”: “Ташкили маъракаҳои фотиҳаи тӯй, маслиҳатошӣ, идонабарӣ, сандуқбарон, сарупобинон, чойгаштак, раисталбон, қудоталбон, нонширканон, хонакашон, модарталбон, падарталбон, рӯйбинон, чодарканон, муборакбодӣ, шаҳтозон (роҳбандон) тақдими сарупо барои меҳмонони тарафайн ва хешу табори домоду арӯс, ба истиснои тақдими туҳфаҳо барои домоду арӯс ва падару модари онҳо манъ аст” [10, с.10].

Тибқи моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”: “Дар маросимҳои дафну азодорӣ забҳи чорво ва додани таом ташкили “оши сари тахта”, “душанбегӣ”, “чумъагӣ”, “ҳафт”, “бист”, “шашмоҳагӣ”, ҳамчунин додани пули накд ва дигар ашё, ба истиснои ҳаққи хизмати қабркан ва мурдашӯй, манъ аст” [10, с.11-12].Ҳамчунин дар моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” гуфта шудааст, ки; “Ташкили маъракаҳои ҳоҷизиёрат ҳоҷиталабон ва ҳоҷиошӣ қатъиян манъ аст” [10, с.12].Илова бар ин, тибқи моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, дар ҷашну маросимҳо пошидан ва часпондани пул манъ карда шудааст [10, 12].Дар заминаи татбиқи амалии ин меъёрҳои Қонуни танзим, хурофоти сершуморе, ки дар анъанаҳои миллӣ ва динии мардуми кишвар мавҷуд буданд, бо мурури замон аз байн рафта истодаанд.

2. Хурофоти фоидаовар ё мусбат. Ин навъи хурофоте, ки мардум ҳар рӯз ба он рӯ ба рӯ мешавад, дар ҳаёти анъанавии мардуми тоҷик нақши мусбату тарбиявиро иҷро мекунанд. Масалан, анъанаи афсонагӯӣ ба

кӯдакону наврасон, ки на танҳо дар замони истиқлолият, балки дар замони Шӯравӣ низ дар Тоҷикистон ривоҷ дошт, айнан ҳамин гуна хурофоти мусбӣ мебошад.

Аз лиҳози таърихи пайдоиш бошад, хурофотро, ки дар ҳаёти тоҷикон, халқҳои дигари Осиёи Миёна ва сайёра ба назар мерасанд, ба се навъ ҷудо намудан мумкин аст: 1. Хурофоти пеш аз исломӣ ё то исломӣ; 2. Хурофоти даврони исломӣ; 3. Хурофоти муосир ё ҳозира.

Хурофоти пеш аз исломӣ ё то исломӣ, тамоми он хурофоте мебошад, ки аз фарҳанги тоисломии мардум ба мерос мондааст.Дар даврони қадим дарки нодуруст, робита байни падидаҳо ва асрори онҳо сабаби ба амалҳои хурофотӣ даст задани одамон мегардид. Бояд қайд намуд, ки як навъи аз фарҳанги бостонӣ боқимондаи хурофот, бисёрхудоӣ мебошад, яъне ҳар қавм барои худ Худое дошт. Илова бар ин, дар байни ҷомеаи бостонӣ қариб ҳар рӯз як авомфиреби ба қавли русҳо "шарлатан" зуҳур мекард, ки даъвои худоӣ ва паёмбарӣ карда, бо сеҳру ҷоду мардумро водор месохт, ки ба ӯ бовар кунанд.Дар натиҷа, дар низоми боварҳо ва эътиқодоти динии мардуми бостонӣ як пантеони сертабақаи "худоҳо" - худои бод, худои борон, худои абрҳо, худои шамол, худои офтоб, Намруд, Ҷамшед, Фиръавн ва ғ. пайдо шуда буд. Сатҳи пасти ҷаҳонбинии асотирӣ, надонистани сабабҳои асосии зуҳури ашё ва падидаҳои табиӣ мардумро водор мекард, ки ҳар чиз ва ҳар кас (одам, санг, гӯсола, парастиши бутҳои гуногун ва амсоли инҳо)-ро парастанд.

Тоифаи соҳирону ҷодугарон ва фолбинҳо, мубадону ситорашиносон, ки қишри "интеллигентсия", яъне зиёиёну равшанфикрони даврони бостон маҳсуб мешуданд, дар аксари мавриди сеҳру ҷодуро ҳамчун "домитазвир" барои мардуме, ки дар хизматашон қарор доштанд, истифода мебурданд. Бинобар ин, пайдоиши заминаҳои шаклгирии хурофоти бостонӣ ҷаҳл ва ноогоҳии мардуми омма ва дарки нодурусти муҳиту ҳодисаҳои табиӣ мебошад. Дар ин шароит мардум ҳангоми дарки сабаби ба вуҷуд омадани ашё ба ақли хеш такя накарда, зери таъсири қувваҳое қарор мегирифтанд, ки худ онҳоро бофта бароварда буданд.Бояд эътироф намуд, ки дар даврони исломӣ қисми бештари хурофоти бостонӣ аз байн рафтанд, ки дар ин самт таълимоти Ислом нақши бузургеро иҷро намудааст. Худованд дар оятҳои Қуръони Карим бисёрхудоиро маънӣ намудааст: **"Ба ҷуз Худо [дигаре]-ро напарастед"** [13, Бақара, 83]; **"Ӯро парастиш кунед. Ин аст роҳи рост"** [13, Оли Имрон, 51]; **"Ва Худоро бипарастед ва чизеро шарики Ӯ муқаррар макунед"** [13, Нисо, 36]; **"Худоро, ки Парвардигори ман ва Парвардигори шумо аст, бипарастед"** [13, Моида, 72]; **"Ҷуз ин нест, ки Ӯ Худои Ягона аст"** [13, Анъом, 19]. Ҳамчунин дар сураҳои 13, Бақара 163; Оли Имрон 64; Нисо 48, 116; Моида 73, 117; Анъом 81, 95, 102; Аъроф 22, 85; Иброҳим 52; Нахл 1, 20, 13, 22, 27; Каҳф 52; Анбиё 108; Ҳаҷ 34; Қасас 62, 74; Соффот 4; Сод 65; Зуҳар 4; Ғофир 84; Фуссилат 6, 47; Ихлос 1; Нос 3 бисёрхудоӣ ҳамчун як навъи хурофот зикр шудааст.Мисоли дигари хурофотҳои давраи қадим - бутпарастӣ мебошад, ки низ дар Қуръон қатъиян маънӣ шудааст. Чунончӣ: **"Оё бутонро пойҳое ҳаст, ки ба он роҳ мераванд? Оё онҳоро дастҳое ҳаст, ки ба он фаро мегиранд? Оё онҳоро чашмҳое ҳаст, ки ба он мебинанд? Оё онҳоро гӯшҳое ҳаст, ки ба он мешунаванд"** [13, Аъроф, 25]; **"Ва агар онҳоро ба сӯйи роҳи ҳидоят даъват кунед, (сухани шуморо) нашунаванд. Ва [эй бинанда] бутонро мебинӣ, ки ба сӯйи ту менигаранд; ва (ҳол он ки) онҳо ҳеҷ намебинанд"** [13, Аъроф, 198]; **"Эй Парвардигори ман, ин бутон бисёре аз мардумонро гумроҳ кардаанд; ва ҳар кӣ пайравии ман кунад, пас, ҳамоно ӯ аз они ман аст; ва ҳар кӣ маро нофармонӣ кунад, пас, ба дурустӣ ки Ту Омурзандаи Меҳрубон ҳастӣ"** [13, Иброҳим, 36]. Инчунин дар сураҳои 13, Нахл 73; Анкабут 25, 29; Шуаро 92; Соффот 17; Зумар 38 ва ғ.

Хулосаи калом, Худованд дар Қуръони Карим бисёрхудоӣ, парастидани бутон, одамон, офтоб, моҳ, ситорагон ва дигар хурофотро, ки дар байни қавму қабилаҳо ва халқиятҳои мухталиф роиҷ буданд, маън намуда, мардумро ба ҳаёти бидуни хурофот ва роҳи рост ҳидоят менамояд. Ровиёни илми ҳадис, фақеҳону муфассирон ва уламои исломӣ низ дар партави таълимоти Қуръону ҳадис хурофотҳои мазкурро ҳамчун амали ширк танқид намуда, мусулмононро аз онҳо иҷтиноб фармудаанд.

Дар Саҳеҳи Муслим аз Абуҳурайра (р) ривоят шудааст, ки паёмбари Худо Муҳаммад (с) фармудаанд: "Худро аз ҳафт чизи ҳаромкунанда барканор кунед". Гуфтанд: "Эй паёмбари Худо онҳо кадомҳоянд? Гуфт: "Ширк овардан ба Худо, ҷодугарӣ, куштани кас, ки Худо куштанро ҳаром сохтааст, магар ба ҳақ, хӯрдани рибо, хӯрдани моли ятим, гурехтан аз сафи ҷанг ва занони покдомани муъмини бехабарро ба бадкорӣ туҳмат кардан, ки ин ҳадисро Имом Бухорӣ ва Имом Муслим ривоят кардаанд [1, ҳадиси 64, 34].

Хурофоти даврони исломӣ тамоми он хурофотеро метавон номид, ки дар даврони ислом ба вуҷуд омада, густариш ёфтаанд. Баъзеи онҳо то ин муддат ҳамчун анъана дар байни мардум роиҷ мебошанд. Хурофоте, ки то замони ислом мавҷуд буданд, баъзеи онҳо бо густариши дини ислом аз байн рафтанд ва ҷойи онҳоро хурофоти дигар иваз намуданд, қисми дигари онҳо бошад, бо тарзу усули нав густариш ёфта, дар байни мардум ривоҷ ёфтанд.Чи тавре, ки Вил Дюрант қайд намудааст: "Ҳеҷ хурофоте аз хурофоти асри қадим нест, ки ранге аз он дар зиндагии имрӯзаи мардуми кураи замин вуҷуд надошта бошад" [7,с.39].

Хурофоти муосир ё ҳозира гуфта он хурофотеро меноманд, ки онҳо дар натиҷаи бо баъзе хурофоти аз даврони ислом боқимонда зам шудани хурофоти нав ба вуҷуд омадаанд. Илова бар ин, бо пешравӣ ва тараққиёти илм хурофоти нав ба нав пайдо шуданд, ба монанди бозиҳои Лото, Рахш, Бинго. Натиҷаҳои таҳқиқоти ҷойгоҳи хурофот дар ҳаёти аҳолии шаҳри Тингхоми Британияи Кабир, ки онро муҳаққиқон Гриффитс ва Бингем аз тариқи пурсиши назари 412 бозингари бозии "Лотореяи Бинго" анҷом додаанд, чунин аст, ки дар ин кишвар низ аз ҳамаи қишрҳои ҷомеа бештар занон ва пиронсолон гирифтори хурофот мебошанд [19,с.13].

Таҳлилҳо оид ба мавзӯи хурофот нишон медиҳанд, ки ин падидаи мазкур дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ба назар мерасад. Масалан, муҳаққиқи амрикоӣ Зибб Барбара зимни таҳқиқи сотсиологии падидаи хурофот дар кишвари Колумбия ба чунин натиҷа расидааст, ки "падидаи мазкур дар ин кишвар хеле маъмул буда, аз ҳама бештар дар байни занон ривоҷ ёфтааст" [23,с.17]. Муҳаққиқи дигар Пелтзер дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ба таҳқиқи хурофот пардохта, ба хулосае омадааст, ки хурофот дар байни талабагони мактабҳои миёна нисбат ба донишҷӯён зиёдтар ба назар мерасад [20-21,с.30]. Ҳамчунин собит шудааст, ки "хурофот нисбат ба мардон дар байни занон зиёдтар аст" [22,с.35].

Муҳаққиқи Покистонӣ Бухорӣ зимни таҳқиқи масоили марбут ба ҷойгоҳи хурофот ба чунин хулосаи аҷоиб расидааст, ки 73 фоизи аҳолии таҳҷоии шаҳри Карочӣ нисбат ба хурофот назари мусбат доранд ва ихтиёран ба он гароиш нишон медиҳанд. Ба ақидаи ӯ "хурофот дар беҳдошти равонии мардуми ин шаҳр таъсири бениҳоят зиёд дорад" [18,с.52].

Фикру андешаҳои илмии дар боби хурофот баёншуда барои таҳқиқи ҷойгоҳи хурофот дар ҳаёти ҷомеаи муосири тоҷик муҳим мебошад. Бо такя ба фикру андешаҳои мазкур тамоми ақоиди хурофотиеро, ки дар байни тоҷикон ва дигар халқиятҳои маскуни Тоҷикистон ва ҷаҳон густариш ёфтаанд, ба чор гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) Хурофоте, ки дар анъанаву маросимҳо ва ҷашнҳои динии тоҷикон ва дигар миллатҳо вуҷуд доранд; 2) Хурофоте, ки дар анъанаву маросимҳо ва ҷашнҳои миллии мо ва дигар халқиятҳо мавҷуд аст; 3) Хурофоте, ки ба дин ва фарҳанги миллии тоҷикон ҳеҷ гуна алоқамандӣ надошта, дар натиҷаи пайравӣ ба фарҳанги бегона ё синтези фарҳанги миллии тоҷикон бо фарҳанги дигар қавму миллатҳо пайдо шудаанд; 4) Хурофоте, ки ҳеҷ гуна асоси динӣ надошта, онҳоро худи мардум бофтаанд [14,с.313].Муҳаққиқон вобаста аз муносибати усулиашон ба дин дар бораи падидаи хурофот ва таъсири он ба дин асосан яке аз ду фикрҳои бо ҳам муқобилмаънои зеринро ҷонибдорӣ мекунанд:

1. Хурофотгароӣ динро ба нестӣ мекашад.

2. Хурофотгароӣ маншаи шаклгирии динӣ мешавад [15, с.167].

Бояд қайд намуд, ки хурофот дар тамоми динҳо вуҷуд дорад, чи дини ислому масеҳӣ бошад, чи дини яҳудию будоӣ ва чи дини зардуштӣ ё динҳои дигари қадимӣ. Аксарияти хурофоте, ки дар ҷомеаи кунунӣ ба вуқӯъ мепайванданд, ба дин нисбат дода мешаванд. Бояд зикр намуд, ки боваста ба таҳқиқотҳои анҷомдодашуда, маълум мегардад, ки зиёда аз 70%-и хурофот ба занони камсавод ё доираи дониши пастдошта марбут буда, сабаби ба хурофот гаравидани онҳо камсаводӣ ва ноогоҳии худи онҳо мебошад.

Олимон ва мутахассисон бо дидгоҳҳо ва назарияҳои гуногун хурофотро ба навъҳои гуногун тақсимбандӣ намудаанд. Гурӯҳе ба он бовараанд, ки бо он ки то кунун дар таърихи фарҳанги мардум хурофотпарастӣ чилваҳои гуногун ва фаровоне доштаву аз ҳади шумор хориҷ аст, аммо онҳоро метавон, аз лиҳози муваффақияти фардӣ ва дастаҷамъии ашхос ё аз лиҳози зиёнҳое, ки ба таври фардӣ ё дастаҷамъӣ барои мардум доштаанд, ба се навъ тақсим кард.

1. Хурофоте, ки ҷанбаи фардӣ дорад, аммо зарараш на танҳо ба худи фард, балки ба кулли ҷомеа мерасад.

2. Хурофоте, ки ҷанбаи иҷтимоӣ дорад. Мақсад аз хурофоти иҷтимоӣ афкору эътиқод ва эҳсосоти ғайримантиқӣ аст, ки аксарияти ҷомеа ба онҳо боварӣ доранд ва пойбанд мебошанд. Ин гуна хурофот, ки аксаран ба сурати ормонҳои миллӣ ё динӣ чилвагар мешаванд, ба фарҳангу маънавиёт, ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа зарари бузург ва ҷуброннопазир мерасонанд.

3. Хурофоти сиёсӣ, яъне андешаҳои авомфиребонае, ки онҳоро гурӯҳҳо ва ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, аз қабили ҳизбу гурӯҳҳои муосири экстремистиву террористӣ, чиҳати расидан ба мақсадҳои сиёсии худ ташвиқу татбиқ мекунанд. Ин гуна ашхосу гурӯҳҳо бо ҳар роҳу воситаҳои сиёсиву идеологӣ, таҳрики ғояҳои миллатгароёна ва нажодпарастона, масалан, таъкиди қудсият ва бартарияти як миллат нисбат ба миллатҳои дигар, тавҷеҳи фарзияҳои шабеҳи илмӣ чиҳати исботи бартарии биологӣ, нажодии миллати худ нисбат ба миллатҳои дигар, мақсадҳои тавсеаталабонаи худро таҳқиқ месозанд [11-12, с.44].

Инчунин, дигар навъи гурӯҳбандии хурофот мавҷуд мебошад. Юсуф Фазоӣ хурофотро ҳамчун фиребгарӣ маънидод намуда, онро ба шаш гурӯҳ ҷудо мекунад: 1. Фолбинӣ ва пешгӯии ҳодисаҳои оянда; 2. Эътиқод ба вуҷуди деву ачина ва ҷонгирӣ; 3. Толеъбинӣ, фолбинӣ ва дуонависӣ; 4. Муроҷиат ба ҷоду, тилисм ва сеҳр; 5. Ақида ба сарнавишт; 6. Ақида ба бахт, шанс ва қисмат [15, с.167].

Чи тавре, ки ин муҳаққиқ қайд мекунад, дар иртибот бо ачина ва вуҷуди он, бояд эътироф намуд, ки вуҷуди ҷин дар Қуръону ҳадис ва китобҳои исломӣ таъкид шудааст, аммо, даъвоҳои афроде, ки мудаъии гирифтани рӯҳ ва ҷон ҳастанд, хилофи таълимоти Қуръон мебошад.Дар Доиратул маорифи англисӣ хурофот ба навъҳои зерин ҷудо карда шудааст: ибодати нодурусти Худо; бутпарастӣ; фолбинӣ; ақидаҳои ботил (ҷодӯӣ ва ҷодугарӣ).Ҳамчунин дар Доиратул маорифи англисӣ навъи дигари таснифи хурофот низ оварда шудааст: толеъбинӣ; фолбини аз рӯйи ситораҳо; тилисм; ғайбгӯй ё толеъбинӣ; фолбинӣ ба воситаи оянда; фолбинӣ ба воситаи намак; фолгӯйӣ аз рӯйи варақ; фолбинӣ ба воситаи рег ва қум; фолбинӣ ба воситаи об; парастиши хуршед; парастиши мох; парастиши ситорагон ва ҳайвонот; парастиши шайтон; ғайбгӯй; даъватнамоии мурдагон; рӯҳгӯй ва пешгӯй ба воситаи хоб; тилисми ишқ; ҷодуӣ ва ҷодугарӣ [17, с.543].

Мансури Некпаноҳ, низ хурофотро ба чаҳор гурӯҳ тақсимбандӣ намудааст:

1. Хурофот ба унвони ҷаҳонбинӣ: эътиқод ба рӯҳ (парастиши дарахт, рӯдхона, ҳайвонот, рӯҳи ниёгон, фетишизм, анимизм.

2. Хурофоти иҷтимоӣ.

3. Таҷрибаҳои хурофотӣ: фолбинӣ, сеҳру ҷодугарӣ, ғайбгӯӣ ва ғ.

4. Хурофоти шахсӣ: тасаввури шахсе дар маврис. 134].

Мутобиқи таснифи дигари хурофот, ки аз нуқтаи назари объективии хурофотпарастӣ анҷом дода шудааст, хурофот ба чаҳор гурӯҳи зерин тақсим карда шудааст:

1. Хурофоте, ки дар заминаи тасаввурот ва таълимоти динӣ дар бораи ҷин ва дигар мавҷудоти зиндаи ғайримоддӣ ва фавқуттабиӣ ба вуҷуд омадаанд, мисли эътиқод ба зиёнрасонии аҷина ба инсон, ҷинзадагӣ ё ҷиннигарӣ ва ғ.

2. Пешбинии ҳодисаҳои оянда (пешгӯй) - навъи дигаре аз хурофот, ки дар заминаи тарсу ҳарос ё хавотирӣ аз тақдир ва сарнавишт дар оянда ба вуҷуд омадаанд ва моҳияти пешбинӣ ва пешгӯйии ҳодисаҳои ояндаро доранд, мисли: фолбинӣ, толеъбинӣ, кафбинӣ ва ғ.

3. Хурофоте, ки дар заминаи боварӣ ба вуҷуди бало ва роҳҳои дур кардани он ба вуҷуд омадаанд, мисли: овезон кардани муҳра, исфанд дуд кардан, тухми мурғро шикастан.

4. Хурофоте, ки дар натиҷаи набудани имконияти дастёбӣ ба хостаҳо ва ниёзҳо ба вуҷуд омадаанд ва мардуми ҷоҳил онҳоро барои баровардани ниёзҳо ва хостаҳои мардум ба кор мебаранд: соҳирӣ, ҷодугарӣ ва ғ. [15, с.144].

Инчунин, дар мавриди хурофот тақсимбандии дигаре низ сурат гирифтааст, ки тибқи он чунин навъҳои хурофот вуҷуд доранд:

- хурофоти пинҳон - хурофоте, ки дар пиндору гуфтори фард вуҷуд дорад, вале дар рафтори ӯ зоҳир намегардад;
- хурофоти ошкоро - хурофоте, ки дар рафтори фард зоҳир мегардад, асар мегузорад, монанди эътиқод ба сабр пас аз атса;
- хурофоти бехдоштӣ - шаби чаҳоршанбе ба дидани бемор нарафтан;
- хурофоти марбут ба мусофират - об рехтан пушти сари мусофир;
- хурофоти сиёсӣ - шоҳ сояи худост;
- хурофоти ғизоӣ - хӯрдани моҳӣ бо мост ба даст;
- хурофоти марбут ба ҳайвонот - нишонаи бадбахтӣ будани аз пеши шахс роҳро убур кадани гурба, парандаи шум ва шумхабар будани чуғз ва ғ. [17, с.167].

Ба таври куллӣ метавон, сабаби пайдоиш ва густариши хурофотро дар замони муғул чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Ҳамлаи муғул ва шикасти мардуми Форс.

2. Пешравии фарҳанг ва эътиқодоти муғулҳо.

3. Ҳарчу марчи дохилӣ ва эҷоди низоъҳои мухталиф дар байни фирқаҳо ва адибон.

4. Интишори тасаввуф ва сӯфигароӣ [11-12, с.87].

Ба андешаи муҳаққиқони эронӣ, аксарияти хурофотҳое, ки имрӯз дар байни аҳолии Ҷумҳурии Исломии Эрон густариш ёфтаанд, пас аз Эронро истило кардани муғулҳо, бовари ба фарҳанг ва эътиқодоти муғулҳо, харачу марачҳои дохилӣ дар натиҷаи низоъҳои байни фирқаҳо ва мазҳабҳои гуногун, интишори тасаввуф ва сӯфигароӣ пайдо шудаанд.

Умуман, чи тавре ки таҳқиқи мавзӯи хурофот нишон медиҳад, ин падида дар байни ҳамаи халқу миллатҳои ҷаҳон вуҷуд дорад ва ҳеҷ халқе ё миллате аз он орӣ нест. Хурофот дар кишвари соҳибистиқлоли мо низ, ба ҳар навъ дар ҳаёти аҳли ҷомеа зуҳур намуда, дар ҷашну маросимҳо, тӯю маъракаҳо, шабнишиниҳову ҷойҳои тамошобоб, вохӯриҳову суҳбатҳо зиёд ба назар мерасанд. Онҳо ҳарчанде ки падидаи аз бисёр ҷиҳатҳо номатлуб ба ҳисоб мераванд, вале, ҷиҳатҳо ва пайомадҳои мусбӣ низ доранд. Аз ин рӯ, пажӯҳишгарон ва муҳаққиқонро зарур аст, ки тарафҳои мусбату манфӣ, зарару фоидаи навъҳои хурофотро муайяну мушаххас намуда, ба мардум фаҳмонанд.

АДАБИЁТ

1. Абуҳасан Муслим ибни Ҳаҷҷоҷ ибни Муслими Қашири Нишобурӣ. Ҷомеъ-ул-саҳеҳ. Ҷ.1. -Бейрут, 1967. – 202 с.
2. Алиакбари Деҳхудо. Ёддоштҳо. – Теҳрон: Муассисаи донишгоҳи луғатномаи Деҳхудо, 1325. – 463 с..
3. Алиакбари Деҳхудо. Луғатнома. – Теҳрон: Муассисаи донишгоҳи луғатномаи Деҳхудо, 1325. – 140 с.
4. Алиакбари Деҳхудо. Луғатнома. – Теҳрон: Созмони Луғатнома, 1334. – 140 с..
5. Алиакбари Деҳхудо. Фарҳанги Деҳхудо. Ҷ.6. -Теҳрон: Муассисаи донишгоҳи луғатномаи Деҳхудо, 1325. – 140 с.
6. Бурҳони қотеъ / Тарҷумаи Амон Нуров. Ҷ.1. - Душанбе, 1993. – 416 с.
7. Вил Дюрант. Асри хурд / Вил Дюрант; тарҷумаи Давлатшоҳи Исмоил. – Теҳрон: Созмон ва омӯзиши инқилоби исломӣ, 1368. – 581 с.
8. Густаво Ҷоҳудо. Хурофоти равоншиносӣ / Густаво Ҷоҳудо; тарҷумаи Муҳаммадтақии Бароҳанӣ. – Теҳрон: Най, 1363. – 282 с.
9. Густаво Ҷоҳудо. Хурофоти равоншиносӣ / Густаво Ҷоҳудо; тарҷумаи Муҳаммадтақии Бароҳанӣ. – Теҳрон: Албурз, 1371. – 282 с.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон". - Душанбе, 2007. – 12 с.
11. Муҳаммадҳасани Покдоман. Ҷомеа дар қаболи хурофот / Покдоман Муҳаммадҳасан. – Гуновах: Гутенбург, 1378. – 208 с.
12. Муҳаммадҳасани Покдоман. Ҷомеа дар қаболи хурофот / Покдоман Муҳаммадҳасан. – Машҳад: Марнадиз, 1378. – 208 с.
13. Муҳаммадҷон Умаров. Курьони Карим / Умаров Муҳаммадҷон. - Душанбе, 2011. – 640 с..
14. Муҳаммадшарифзода С. Таърифи истилоҳи ва луғавии мафҳуми хурофот / С.Муҳаммадшарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ.-Душанбе, 2019. - №4/2 (203). - 309.
15. Пажӯҳиши ҷомеашиносии хурофот дар Эрон. – Теҳрон: Маҷмӯи мақолаҳо, 1995. – 226 с.
16. Фарҳанги Муайян. - Теҳрон, 1388. – 2352 с.
17. Фарҳанги Оксфорд. - Теҳрон, 1989. – 2112 с.

18. Bukhari S.S. Superstitions regarding health problems in different ethnic groups in Karachi / S.S. Bukhari, A. Pardhan, A.S. Khan, A. Ahmed, F.J. Choudry, K. Pardhan, K. Nayeem, M.Khan / Journal Pakistan Medical Association, NO, 52 (8), 2002, (http://www.jpma.org.pk/full_article_text.php?article,-25.09.2017).
19. Griffiths, M, D. and Bingham, C. A study of superstitious beliefs among bingo players / M, D.Griffiths, C.Bingham // Journal of Gambling Issues, NO, 13 (1), 2005, (http://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/3680/3640,-25.09.2017).
20. Peltzer (A), K. Magical thinking and paranormal beliefs among secondary and university students in South Africa. Personality and Individual Differences / (A),K. Peltzer. – NO 35, 2002, (http://www.hsrc.ac.za/en/research-outputs/view/1158,-25.09.2017).
21. Peltzer (B), K. Paranormal beliefs and personality among black South African Students. Social Behavior and Personality / (A), K. Peltzer. - NO30(1), 2002, (https://www.sbp-journal.com/index.php/sbp/article/view/1175,-25.09.2017).
22. Peltzer, K. & Renner, W. Superstition, risk-taking and risk perception of accidents among South African taxi drivers / K.Peltzer, W.Renner // Accident Analysis and Prevention. - NO35(1), 2001, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/ 12729825, http://www.hsrc.ac.za/en/research-data/view/1142,-25.09.2017.
23. Zebb, B.J., Moore, M. C. Superstitiousness and perceived anxiety control as predictors of psychological distress. Journal of AnxietyDisorders / B.J. Zebb, M.C. Moore. - NO17(1), 2003, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/ 12464293,-25,09.2017.

ХУРОФОТ ВА НАВЪҲОИ ОН

Ин мақола ба таҳқиқи падидаи хурофот, хурофотпарастӣ, навъҳои хурофот ва мавқеи он дар фарҳанги милливу динии халқу миллатҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла тоҷикон бахшида шудааст. Муаллифи мақола дар заминаи корбурди усули таҳлили муқоисавӣ ва мутолиаи асарҳои илмии ба ин мавзӯъ бахшидашуда собит менамояд, ки падидаи хурофот ва хурофотпарастӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Миёна собиқаи тӯлонии таърихӣ дошта, алалхусус, дар байни афроди чаласаводу ноогоҳ густариши зиёд пайдо намудааст. Ба андешаи муаллиф, хурофот ва хурофотпарастӣ як масъалаи мехварӣ ва доғи рӯз мебошад, ки фарҳанг ва анъанаҳои миллӣ ва диниро ба нестӣ мекашад. Зимни таҳқиқи мавзӯъ ва таҳлили адабиёти ба ҷанбаҳои гуногуни он бахшидашуда муаллиф таваҷҷуҳи асосии худро ба масъалаи таснифи мавзӯӣ ва соҳавии хурофот ва хусусиятҳои тазоҳури онҳо дар ҷомеаҳои гуногуни этнофарҳангӣ, инчунин пайомадҳои иҷтимоиву иқтисодии онҳо равона намудааст.

Калидвожаҳо: Хурофот, хурофотпарастӣ, хурофоти пеш аз исломӣ ё то исломӣ, хурофоти даврони исломӣ, хурофоти муосир ё ҳозира, хурофоти зараровар, хурофоти фоидаовар, боварӣ, сеҳр, ҷоду, фолбинӣ.

СУЕВЕРИЯ И ЕГО ВИДЫ

Данная статья посвящена анализу феномена суеверия, его разновидностей и места данного явления в религиозной и национальной культуре таджиков и других народов мира. Автор статьи на основе применения сравнительного метода и анализа научных трудов, посвященных данному явлению, доказывает, что явление суеверия в Таджикистане и других странах Средней Азии имеет многовековую историю и распространено особенно среди малограмотной части населения. По мнению автора, суеверие относится к числу актуальных и злободневных проблем современности. Оно прежде всего оказывает разрушительное влияние на религиозные и национальные традиции. Изучая тему и анализируя литературу, посвященную его различным аспектам, автор своё внимание сосредотачивает на проблеме объектной отраслевой классификации суеверий и особенностей их проявления в различных этнокультурных обществах, а также на их социальных и экономических последствиях.

Ключевые слова: суеверие, суеверный, до исламский суеверия, суеверия во время ислама, савременное или новейшие суеверия, не полезние суеверия, полезние суеверия, вера, порча, колдовство, гадание.

SUPERVISION AND ITS SPECIES

This article is devoted to the analysis of the phenomenon of superstition, its varieties and the place of this phenomenon in the religious and national culture of the Tajiks and other peoples of the world. The author of the article, based on the application of a comparative method and analysis of scientific papers dedicated to this phenomenon, proves that phenomena. The author, based on the analysis of scientific materials devoted to this topic, proves that the phenomenon of superstition in Tajikistan and other countries of Central Asia has a long history and is common especially among the illiterate part of the population. According to the author, superstition is one of the urgent and pressing problems of our time. It primarily has a devastating effect on religious and national traditions. Studying the topic and analyzing the literature devoted to its various aspects, the author focuses on the object problem of sectoral classification of superstitions and the characteristics of their manifestation in various ethnic and cultural societies, as well as their social and economic consequences. **Key words:** Superstition, superstitious, pre-Islamic superstition, superstition during Islam, modern or newest superstition, not useful superstition, useful superstition, faith, corruption, witchcraft, divination.

Сведения об авторе: ***Саджоди Мухаммадшарифзода*** - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17. Тел.: **(+992) 985-58-47-61**

Information about the author: ***Sajjodi Muhammadsharifzoda*** - Tajik National University, graduate student of the Department of Arabic Philology at the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 985-58-47-61**

УДК: 891.550

РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВВОД”-И АБДУЛҲАМИД САМАД ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИВУ МУНДАРИҶАВИИ ОН

Ҳайдарова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Композитсия, сохтор ё бандубасти асарҳои бадеӣ дар ифодаи мавзӯву муҳтаво нақши калон мебозад. Ягонагӣ ва тамомияти асари бадеӣ ба бандубасти он марбут мебошад. Дар ин маврид М. С. Имомов навиштааст: “Бандубаст ва сужет аз рукнҳои муҳим ва лузуми ҳатмии асари бадеӣ маҳсуб мешавад. Чигунагии бандубаст ва интихоби сужа ба ҳунар ва камолоти эҷодии нависанда вобаста буда, арзиш ва муассирии асари бадеӣ ба натиҷаи он алоқаманд аст” [2, с.129].

Нахустромани “Гардиши девбод”- и Абдулҳамид Самад бо бандубасти хосса дар ҳаҷми ду китоб таълиф гардидааст. Китоби якум соли 2007 аввал дар шумораҳои 8-9-и “Садои Шарқ” ва баъд чун асари алоҳида (Душанбе, “Адиб”, 2007, 568 саҳ.), китоби дуюм соли 2016 аввал дар се шумораи маҷаллаи “Садои

Шарқ”(№ 12.2016, №1 2017 ва №2 2017), баъдан дар шакли китоби алоҳида (Душанбе, “Адиб”, 2016, 400 сах.) нашр шуданд. Он тадқиқи бадеии воқеаву ҳодисаҳои якасраи таъриху рӯзгори гузаштаи халқи тоҷик ва тақдирҳои мухталифи персонажҳои онро дар бар мегирад, ки нависанда ифодаи бадеии онро бо номи “Гардиши девбод” ҷамъбаст кардааст. Номи асар ифодакунандаи ҳаводиси кулфатбори ба сари мардуми тоҷик омада мебошад.

Вусъати мавзӯъҳо дар роман доманадор аст. Инҳо мавзӯъҳои муносибатҳои байниҳамдигарии одамон дар бархӯрд ба пастиву баландиҳои рӯзгор ва пешомадҳои таърихӣ, ватандӯстӣ, тасвири ҳиссиёту ҳаяҷон, урфу одат ва расму русум, зинда нигоҳ доштани хотираи таърихӣ, манзараҳои зебои кӯҳистон, меҳнату заҳмати сарҷамъонаи мардум, ахлоқу одоб, даҳшати ҷанг ва оқибати он, муносибати инсон ба табиат, сабру тоқат дар лаҳазоти мушкили зиндагӣ, дӯстии байни миллатҳо, даргириҳои сиёсӣ ва дигар масоили рӯзгори мардум мебошанд. Ба воситаи мазмун ва сужети асар ғояи асосӣ – муҳаббату ҳифзи ватан ва инсони комил будanro ба хонанда талқин менамояд.

Китоби якуми “Гардиши девбод” бо эпиграфи “Ба ёди алами сӯзон ва азияти бепоёни ҳамдиёрон дар солҳои таъқибот ва ҷанги Олмон” оғоз мешавад. Сужети асар аз рӯзгори тифлаки деҳотие бо номи Дилёб, ки тақдири аҷибу ҳазине дорад ва ҳамдеҳагони раҳмхӯру дарёдили ӯ шурӯъ шуда, мутаассил воқеаву ҳодисаҳои баъдиро ба ҳам мепайвандад. Дар ин деҳа, ки Шикоргоҳ ном дорад, мардум ба кору бори деҳқонии худ барои ба даст овардани ризқу рӯзӣ тинҷу осуда зиндагӣ мекарданд ва мудом чун Дилёбро медиданд, махсусан, занҳо аз рӯзи наҳси омадани сел, ҳалоки падару модари ӯ ва ба таври муъҷиза бо лутфи илоҳӣ зинда монданаш даруни гаҳвора ба ёд меовардану ашк мерехтанд. Мардуми деҳа хотироти худро дар бораи он рӯзи наҳс ҳар гуна изҳор мекарданду ҳар яке мекӯшид, барои ин писараки бетолеъ кори хубе ба анҷом расонад. Дилёб низ қарздор наемонд ва бо аҳли деҳа чун гӯшту нохун пайванд шуда, барои ҳар кадоми онҳо дастёри беминнат буду ҳамроҳашон осудаву болида зиндагӣ мекард.

Тасвири даҳшати омадани сели бало дар роман бомаром не, балки дар муколама ва гуфтугузорҳо ва бо усули баргардониш, дар хотираи образҳо инъикос мешавад. Вале ин гуфтугузорҳои тӯлонӣ, ки баъзан ғаши Дилёбро низ меовард, якбора қатъ шуданд. Девбоде ба гардишу чархиш даромад, ки мардум сели хунхӯру балозоро фаромӯш карда, гирифтори изтиробу таҳлукаҳои дигар шуданд. “Тӯфони ҳодиса, харҳашаву гирудор, ба гуфти бобои Некном гардиши девбод чархи замонаро ончунон тобид, рӯзгори мардумро ба андозае печида ва дарҳам-барҳам кард, ки қолибҳои ҳазоронсолаи ҳаёти одамонро бо панҷаи шахшӯлу дурушт бераҳмона шикасту пош дод, ки хурду бузург якбора гирифтори ҳазору як шиканҷа, ғаму андуҳ, тарсу бим ва фоҷиаҳои гӯшношуниди нав, аҳён-аҳён аз он сели фоҷиа ёд ҳам намеовардand... ” [7, с.27]. Бо ин ҷумла нақли вуқӯи ҳодисаҳои нав оғоз мешавад. Фосилаҳои мавзӯӣ дар асар номгузорӣ нашудаанд, онҳоро асоси таҳтонӣ, қаробати масъалагузориҳо ба ҳам пайванд мекунад.

Девбоди аввал ҳодисаи фаношавии давлати Бухоро ва оғози салтанати Ҳукумати Шӯро дар сарзамини тоҷикон буд. “Акнун ҳама ҷо нӯги забон гапи инқилобу аксулинқилоб мечархид; акнун фавҷ-фавҷ, даста-даста салоти аҷнабӣ кӯлоҳи булачаби нӯгтез ба сар, камон дар китф, таппонча дар даст, бо пешсафони аҷнабипарвару оташинсухан, мисли мӯру малах ба шаҳру деҳот мерехт... Ва мисли деву девбачаҳое, ки аз банди кундаву зиндон раҳида бошанд, акнун дар тан сару либоси бегона, дар нигоҳашон ғурур ва нафрату хашми бепарда ҳувайдо, ба ҳар тараф ҷавлон мезаданд. Онҳо худсарона ба ҳар дару кулба ва ё боғу полиз сар халонда, бо харобкорӣ, фиску бетамизӣ ва ҷабру ситам алови чашми мардумро мегирифтанд. Ва аз рӯйи ҳукми ин тоифа мардони бачагар, бодиёнат, ватанхоҳу гарданшах, сарнофурор ва каму беш босаводу молу ҳолдор, соҳиби китобу мактаб бо тамғаи ёғӣ ё ҷурми душману хоини сохти нав бе пушт-пушт аз дами шамшер мегузаштанд ва ё сари як тир дарду алам ба он дунё мебурданд” [8, с.27].

Нависанда “Салоти кӯлоҳи нӯгтезбарсар” гуфта аскарони сурх ё болшевиконро дар назар дорад, ки мутасаддии барқароркунии ҷамъияти коргару деҳқон дар сарзамини тоҷикон буданд. Дар иҷрои ин масъулият басо иштибоҳу хатоҳое сар заданд нобахшиданӣ, ки дар саҳафоти таърих барои ҷовидонаҳо сабт гардидаанд. Барои ин аҷнабиён таъриху фарҳангу суннат бегона буд ва нисбати он бепарвову хунсард муомила карданд, ки дар натиҷа ёдгориҳои зиёди таърихӣ, китобҳои қадимии бешумор дар баробари мардуми донову доро ба коми фанои ин бегонагиву хунсардӣ ва ҷаҳолат фурӯ рафтанд ва аламовараш он аст, ки хушомадгуёни маҳаллӣ дастобрезу баллегӯёни онҳо буданд. Ин матлабро нависанда дар асар чунин тасвир мекунад: “Саркардаи салоти рус авлиё набуд, ки қадамаш расам – нарасам эълон бикунад: Эҳсони Толиб ҷавоз, Нураки Ато дар шаршараи Девдор осиёб, кампири Нурбахш чор-панҷ гови ҷушоӣ ва чанд хурма равғани зард ё Раҳмати Борон чоҳҳои пурғалла дорад...” [7, с.114]. Интиқоли ахбор тавассути хабаррасонҳои худӣ бо мақсади манфиатҳои шахсӣ сурат мегирифт, ки бо ин аъмоли ношоиставу нафратовари худ мардумони бегуноҳи зиёдеро қурбонии ин давраи таъқибот карданд. “Мӯру малах” ва “деву девбача” номидани аскарони сурхи советӣ назари манфии нависандаро нисбати ин марҳалаи сиёсати даврони шӯравӣ ва пасомади амалкарди онҳо ифода мекунад.“Назари танқидии нависандагони тоҷик ба паҳлуҳои алоҳидаи ҷомеаи шӯравӣ аз солҳои 70-уми садаи XX оғоз гардида буд, вале “Гардиши девбод” аввалин асари бадеиест, ки дар он сиёсати зӯроварона ва фарҳангситези Давлати Шӯравӣ аз инқилоби соли 1917 то ибтидои солҳои 90-уми садаи XX (то пошхӯрии Иттифоқи Шӯравӣ ва ба ҷанги шаҳрвандӣ кашидани тоҷикон) мавриди тасвир қарор гирифтааст” [3, с.58].

– Бухоро кундаи давлат, пойтахт буд. Акнун як умр барои муфт аз даст рафтани Бухоро месӯзем, – оҳкашон гуфт домулло Латиф, – Охир, баъди ин нақлҳои мудҳиши шумо шаҳри оташгирифта, майдону

хиёбонҳои зери суми аҷнабӣ мондаи Бухоро, шаҳри валангори айёми ҷавониву хубии умрам аз пеши назар дур намеравад... [7, с.47].

– Талху ҷонкоҳ аст аз зодгоҳ, аз макони аҷдодӣ баркандан – гуфт меҳмони фирорӣ ва садояш ларзонаки гиряолуд афзуд. – Чӣ чора, обу ҳавои Бухоро барои мо ҳаром шуд... Дӯстону ҳамсабақони салладор якбора шапкапӯшу таппончадор шуданд. Тохтутозу боди буруташонро медидед... Аламҳое кашидем аз онҳо, аламҳое дидам, ки ба ҳафт пуштамон мерасад [7, с.47].

Адиб ба воситаи суҳбату муколамаҳои таҳлилии образҳо ҷиҳатҳои иҷтимоӣ, тағйироти сиёсӣ, урфу одат ва хислату характери халқи тоҷикро дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ акс кардааст. Масалан, дар суҳбатҳои Некному Мирак андешаҳои огоҳонаи зиёде оид ба паҳлуҳои гуногуни сиёсату хиёнат ва беадолатиҳои ба сари мардум омада баён мешаванд: – Ҳукмфармоӣ аз ин зиёд мешавад? Касеро хост, бадарға, қисмеро бе ному нишон нобуд кард...[7, с.208].Образҳои манфии асар Гадо ва Тураи якгӯш хабаррасониву хизматгории аҷнабиёнро иҷро мекарданд. Рафтори разилонаи гадобаринҳо ва “бахтаку баллегӯён”- и дигарро нависанда маҳкум менамояд. Ин тоифаи бехирад, ба қавли образи асосии асар кампири Зикамоҳ “**пештозҳои сиёҳкор”,** ҳамеша ва дар ҳама давру замонҳо бо хиёнаташон ба миллати худ зарарҳои бузург расонидаанд.

Бояд қайд кард, ки образи Гадо ва образи Барзу аз романи “Марги бегуноҳ” – и К. Мирзо низ ба ҳамдигар шабоҳат доранд. Барзу ҳам замони ҷанги шаҳрвандӣ чун Гадо даст ба кушторҳои ҳаммиллату ҳамдеҳагони худ зада буд. Махсусан, қатли Эшони Саидҷалолхон, ки ӯ низ чун Комилбой шахси соҳибэҳтироми деҳа ба шумор мерафт, аз ҷониби Барзуи ваҳшисифат, лаҳзаи марги фоҷеаноки Комилбойро аз ҷониби саркардаи русҳо бо шӯрангезихои Тураи якгӯш ба хотир меорад.Дар асар изҳори ғояҳои истиқлолият ва эҳсоси ватандорӣ, озодӣ ва ифтихори миллӣ зиёд ба чашм мерасанд, ки сухани персонаж ва андешаи нависанда бо ҳам омезиш меёбанд ва дар зеҳни хонанда эҳсоси пуштибонӣ аз миллату фарҳанги хешро бедор мекунанд. Дар ин бора Ҷ. Бақозода менависад: “Натиҷаҳои баланде, ки мо бояд барои он талош варзем - ин хонандаро иштирокчии воқеаҳои асар гардондан аст. Дар ин ҳолат натиҷаи мундариҷаи асар, агар мо, дар ҳақиқат, дар ҳаракат будани онро хоҳем, бояд ба қалби хонанда ва бинанда таъсир гузорад, на ин ки дар саҳна ба сифати фикри асосӣ эълон гардад ” [1, с.223]. – Эъ, Худованд аз азал мулки нозанина ба мо бахшиду ҳукмроиша ба аҷнабӣ, оҳиста мегӯяд Мирак... – Ҳм, модараш бача назоида бошад, ки дилаш сӯзад. Хоҳад мекушад, бо сад баҳона, гуноҳу тамға... Хоҳад месӯзад ё ғорату валангор мекунад аз рӯйи қонуни навиштаи худаш. Аз ҷабру зулми ҳукмраво мардуми мо ба кӯҳу дараҳои танг ҷонашро кашонд... Агане шаҳрҳои обод, водиҳои васеъ, заминҳои ҳосилхеза монда ин ҷо меоӣ? [7, с.208].Муҳокимаронаҳои мантиқӣ ва фалсафӣ дар роман зиёд вомехӯранд, ки баёнгари муносибати нависанда нисбат ба ин ё он падидаи ҷамъиятӣ мебошанд. Масалан, нависанда сиёсати Ҳукумати Шӯравиро оид ба несту нобуд кардани молу боигарии одамони сарватманд дар деҳот маҳкум мекунад. Ин хулосабарориҳои муаллиф дар заминаи ҷанбаи амиқи воқеият арзёбӣ мешаванд. Одамони дорои кӯҳистон, ки сарвати андӯхтаи худро аз меҳнати ҳалол ва заҳмату кӯшиши хеш ба даст оварда буданд, дар лаҳзаҳои мушкил ҳамеша дастгири ҳамдеҳагони муҳтоҷ буданд. Нураки Ато, Эҳсони Толиб, кампири Нурбахш, Муъминбою Салимбой ва Раҳмати Борон, Шодии баландкаш барин шахсони дорову саховатманд яке бо ҷувози худ, дигаре бо осиёбаш сеюмӣ бо чоҳҳои пури ғаллааш, чорумӣ аз ҳисоби чорвои худ ба мардум насиба дода саховату эҳсон мекарданд. “Дар кӯҳистон, ки аз тангии тирамоҳ то оғози баҳор роҳҳо аз боридани барфи зиёд ва пай дар пай омадани тарма маҳкам мешаванд, бе захираи ғаллаву равған зистан мушкил аст” [7, с.144].Ҳақиқати воқеиро нависанда-ноқил дар партави манфиатҳои миллӣ тасвир мекунад, аз ин рӯ, мавқеи шахсиятҳои босаҳо, ки ба андешаи ӯ бори зиндагии душвори кӯҳистонро, махсусан, дар фасли зимистон, мардона ба зиммаи худ гирифтаанд, назаррас мебошад.Барои пуркувват намудани мантиқи баён муаллиф аз ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо, суханҳои ҳикматнок ва рубоиҳои халқӣ истифода мебарад. Воқеаҳои китоби аввал дар маконҳои дур аз назари иштироккунандагон рӯй дода, таъсири онҳо ба тамоми сарзамин расидааст, иттилоот аз забони шоҳидони ҳол дастрас шудааст. Дар китоби дуюм бошад, воқеаҳо бевосита пеши чашми қаҳрамонҳо ба вуқӯъ пайваста ё ҳолномаи худи онҳост.

Китоби дуюм (2016) бо эпиграфи “Ба ёди шоҳидони озурдарӯҳи ҷанги шаҳрвандӣ. Эҳдо ба родмардоне, ки ҷон дар кафи даст, бо талош ва иродаи бешикаст пояи устувори озодӣ ва сулҳу ҳамдилиро дар Тоҷикистони азиз гузоштанд” оғоз мешавад. Поси хотираи гузаштагон ва шаҳидоне, ки дар ин гардиши девбоди марговар ҳалок шуданд, амали хайру савоб аст. Мундариҷаи асар идомаи китоби аввал буда, тасвири бадеии солҳои даҳшатбори замони ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон аст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки дар зеҳни хонанда ин ҳодисаҳоро воқеӣ ва дар омезиш бо тахайюли нависанда дар заминаи тадқиқи бадеӣ ҷо кунад, то барои насли ҳозираву оянда сабақи зиндагӣ бошаду дарси ибрат, ки неъмати зиндагӣ аз ваҳдату озодӣ ва тинҷист, онро бояд эҳтиёт кард.

Хатти сужети китоби дуюм асосан ҷараёни ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон ва ҳолати равонии сокинони кишварро дар бар гирифта, манзараҳои замони ҷанг, рӯзгори вазнини мардум зимни сафари Насим ба нуқтаҳои ҷангзадаро нишон медиҳад. Фосилаҳои мавзӯӣ дар китоби якум бе рақамгузорӣ, дар китоби дуюм бошад, аз 1 то 34 бе унвон рақамгузорӣ карда шудаанд. Фасли якум муколамаи сокинон дар бораи фалсафаи зиндагӣ, бадиву некӣ, подоши амал, ҳарос аз даҳшати ҷанг, фасли дуюму сеюм таҳлилҳои равонии Дилёб дар бораи нафси инсон ба кӯйи бадномӣ кашидани соҳибаш ва камқадрии илму дониш, фасли чорум ихтилофи назари муллоҳо, кӯшиши ҷустори сабабҳои вуқӯи ҷанги таҳмилӣ, фасли панҷум давоми андешаҳои муқоисавии Насим; табдили муҳаббату самимият ба хиёнату разолат, фасли шашум тасвири манзараҳои

Диарама ва Панорама бо мақсади посдории рӯҳи гузаштагон. Фасли ҳафтум азми сафари Кӯлобу Данғара кардани Насим ва тасвири манзараҳои ҳузнангези издиҳоми гурезагон дар Данғара дар фасли ҳаштум. Фаслҳои 9.10.11.12.13. тасвири маконҳои ҷангзадаи водии Вахши ба харобазор табдилёфтаро дар бар мегирад, ки зимни сафараш Насим бо чашми худ мебинад.

Фаслҳои 14 то 25 фикру хаёл, саргузашт ва андешаҳои таҳлилию муқоисавии кампири Зикамоҳ бо равиши баргардониш ва ҳикоя андар ҳикояро дар бар мегирад.

Фаслҳои 26-28 воқеаҳои замони ҷанги шаҳрвандиро дар қаламрави Тоҷикистон инъикос мекунад: “Офат ба пойтахту деҳаҳои атроф пош хӯрд ” [9, с.204]. Ҳолати риққатовари пойтахт – шаҳри Душанбе, рӯзгори вазнини шаҳрнишинон, аз хизматҳои инсонпарварона Ҳоҷӣ Исмоил ва Саидмуъмин Паҳлавон ёд мешавад.

Фасли 29 тасвири зиндагии вазнини гурезагонро дар ғурбат ва номаҳои онҳоро, ки ба унвонии радиои Тоҷикистон, барномаи “Хоки ватан” ирсол мекарданд, дар бар гирифтааст. Номаҳои пурсӯзу гудоз ба воситаи ин барнома шунавонида мешуд ва ҳамватанонро аз ҳоли табоҳи мардуми дар ғурбат қарордошта огоҳ месохт. Ин барнома дар он айёми вазнин вазифаи вазнини дар дӯшашбударо сарбаландона иҷро мекард ва садои ҳамватанро ба ҳамагон мерасонид.Дар фасли 30 сухан аз Иҷлосияи тақдирсози миллат Сессияи 16 –уми Шӯрои олии Тоҷикистон меравад. Дар ин фасл муждаи раҳоии миллат аз парокандагӣ ва ҳалокат, давлат аз нестӣ ва башорати ваҳдату истиқлолият дода мешавад. Ва суханони таърихии Раиси тозаинтихоби Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмонов “Ман ба хонадони Шумо сулҳ меорам” оварда мешавад.Дар фаслҳои 31-32 сафари Насим ба Душанбе, вохӯрӣ бо дӯсти давраи ҷавонияш Наим ва пизишки эронӣ Сафавӣ, кӯчаҳои хомӯшу беодам ва ҳавлангези Душанбе, фасли 33 идомаи таҳлилии сиёсати зулмкоронаи давлати шӯравист, ки дар дафтари хотироти духтур Сафавӣ бо тамоми вахшонияташ дар Магадани Сибир дарҷ шудааст.Фасли 34 қисмати умедбахш ва хотимавии асарро дар бар гирифта, ҳусни мақтаашро нависанда дар байти зерини Лисонулғайб Ҳофизи Шерозӣ дарёфтааст:

Расид мужда, ки айёми ғам нахоҳад монд,

Чунон намонду чунин низ ғам нахоҳад монд [12, с.204].

Нависанда воқеаҳоро мустақиман ба хонанда нарасонида, балки онҳоро аз оинаи назари образҳои марказии асар Насим, Зикамоҳ ва Наим мунъакис кардааст.Рӯҳияи ба вуҷудомада аз мутолиаи асарро ба назар гирифта, мунаққидон романро “марсияи миллат” [11] ва “Ғамномаи нависандаи миллӣ ” [4] номгузорӣ кардаанд, ки ҳақ бар ҷониби онҳост. Воқеан ҳам, роман ғамномаи миллат аст, марсияест, ки нависандаи миллӣ онро сурудааст. Дар китоби дуюм адиб аз офаридани лаҳзаҳои лирикии фараҳбахш худдорӣ кардааст. Ин тақозои ҳолати воқеаҳост, реализми тасвир пуркувват буда, сухан аз алами “чашмҳои ҳавзи об”, даҳшати маргу зиндагӣ, талвосаи ҷон, девбоди ҷангу бераҳмиҳои тасаввурнопазири инсон, оташи ҷангу хиёнати ҳамватан меравад.

Китоби дуюм хусусияти таҳкиявӣ дорад, ҷанбаи таърихӣ - публитсистияш қувватнок аст. “...“Гардиши девбод” хатти равшани публитсистӣ дорад. Дар он воқеаҳои шинос, макону манзили шинос ва номҳои шинос кам нестанд. Ин чиҳат сюжет ва таъсири романро пуркувват мекунад, ҳақиқат будани онро таъйид мекунад” [5, с.14]. Фаслҳои инъикоси андешаҳои кампири Зикамоҳ бештар хусусияти хотироту ёддоштро доранд. Тавассути амикрафти андешаҳои таҳлилии ин образ нависанда бо истифода аз услуби баргардониш ҳофизаи таърихиро варақгардон мекунад.

Китоби дуюм аз нақли суҳбати сарҷамъии мардҳои деҳа, ки аксар вақт ба баҳсҳои дурудароз, додзанӣ ва гоҳе ҳам ба ҷанҷол мерасанд, шурӯъ мешавад, ки суҳбати онҳо дар мавриди ҳодисаҳои вақт – оғози кашмакашҳои дохилӣ дар Тоҷикистон сар шудани ҷанги таҳмилии солҳои 1990-ум ва сабабҳои сар задани он буд. Ҳамдигарнофаҳмӣ, нешзанӣ, чудоиандозӣ, таҳқиру ҳақорат, хиёнати роҳбарон, моҷарову гурӯҳбозиҳо авҷ гирифт. Воқеаҳо бевосита аз забони ноқил - нависанда нақл мешаванд ё ба усули баргардониш дар хотираҳои қаҳрамонҳо чун лентаи кино ҷилвагар мешаванд.Нависанда-ноқил назари худро ба воситаи муколамаи персонажҳои асар баён мекунад:– Вой-вой, риши бобоҳомон рехт, – боз нолид Хусрав. – Овозаи ҷангу ҷидоли тоҷикон ба тамоми олам расид. Магар онҳо намегӯянд, ки «тоҷики бофарҳангу соҳибтамаддунро бинед: якдигарро хомохом мехӯранд …Гӯё аз панду ҳикмати адабиёти ҳазорсолаашон бехабаранд…» [8, с.6].

Оид ба истифодаи қаҳрамонҳо аз асарҳои пешинааш дар китоби дуюми роман худи нависанда чунин мегӯяд: “Ман назди худ мақсад гузоштам, ки дар радифи қаҳрамонҳои қисми аввали романи “Гардиши девбод” шахсиятҳои армониеро аз ҳикояҳои “Ду гусел”, “Ҳазл”, қиссаҳои “Баъд аз сари падар”, “Паррончакҳо”, “Косаи давр”, мақолаҳои публитсистӣ дар он рӯзҳои доғ, айёми сарнавишсӯзу сарнавиштсоз ба майдони фаъолият бикашам ва онҳоро ба шумо рӯ ба рӯ намоям. Ин таҷриба ба иқрори нависанда кори сахл набудааст: ... ба ормон ҷомаи зебои амал пӯшонидан дар асари бадеӣ, кори осон набудааст... Мушкилоти кор ҳамин буд...” [10, с.271].

Дар ин қисмати асар дар баробари персонажҳои китоби якум нависанда образҳои асарҳои пешинаи худро ба фаъолият медарорад. Онҳо – момаи Зикамоҳ, Ҳайдар, Хусрав, Насим, Наим, Гулноз, Раҳматшоҳ, амаки Абдураҳим, Сухроб, Пакана (аз «Паррончакҳо»), Азизи маҷлис (аз ҳикояи «Ҳазл»), Хусраву Маҳингул (аз қиссаи «Косаи давр») ва шахсони воқеӣ аз эссеҳои нависанда мебошанд, ки ҷараёни муносибати онҳо оид ба воқеоти замони мавриди тасвир сужети асарро ташкил медиҳад. Момаи Зикамоҳ аз нахустҳикояи нависанда «Ду гусел», қиссаи «Аспи бобом» бо мо шинос буд, ки акнун дар «Гардиши девбод»

бо умри зиёда аз якасраи худ ҳамчун таърихи гӯё ва шоҳиди зиндаи воқеаҳо иштирок мекунад. Кампир дар умри тӯлонии худ неку бади зиёдеро бо чашми сар диду дар қалби худ эҳсос кард. Ҷанги Гирмон ӯро аз ду писари паҳлавонаш абадӣ ҷудо кард. Замони таъқибот шоҳиди ҳодисаҳои даҳшатнок гашта, акнун овозаҳои ҷанги дохилии кишвар мешунид, ба ҷангхоҳу ҷангчӯ лаънату нафрин фиристода, аз Худованд тавалло мекард, ки замонаро тинҷу осуда гардонад. Ӯ чуноне ки дар ҳикояи «Ду гусел» образи фаъол буд, – муваффақияти ҳикоя ҳам дар барҷаста будани характери Зикамоҳ буд, - дар синни 108- солагӣ ҳам огоҳу фаъол тасвир мешавад. Акнун ҳамеша дар ҳалқаи наздикон ва ҳамдеҳагон ва дар ғаму шодиашон шарик аст. Дар миёни мардум зиста, баду неки ҳар кадоми онҳоро медонад. Моҳияти воқеаҳои рухдодаро таҳлил ва фикри худро нисбати онҳо баён мекунад. Кампир кони таҷриба ва хотираҳои таърихӣ аст, чунки дар аснои вуқӯи онҳо бевосита иштирок кардааст.Овозаҳои рӯзҳои охир паҳншуда дар бораи майдонҳову тафриқабозиҳо ӯро басе мушаввашу хотирпарешон карда буданд: «Мулк дар коми оташ афтод, оташи кинаву дасиса, – боз наҷвои пиразан ба гӯш расид. – Забонаи оташа боди бало доман занад, хушку тар баробар месӯзад… Худхоҳӣ ба сари ҳама офат овард…» [9, с.111].

Мунаққид ва адабиётшинос Х. Шарифов ба роман баҳои арзанда додааст: “Роман (“Гардиши девбод” – Ҳ. С.) бо ин паҳноии замонию маконӣ ва фарогирии воқеияти зиндагонӣ ва ҳаводис асаре дар навъи ҳамосаи миллист” [11, с.460], барои такмили сохтории асар баъзе андешаҳои худро иброз медорад. Ба ақидаи ӯ хуб мешуд, ки тавзеҳи муқаддимотие дар аввали асар бо номи “Оғоз” (пролог) оварда мешуд, зеро ҷараёни ҳаводису вақоеи зиёд ва муносибатҳои иҷтимоию инсонии мардумони бисёрро пайиҳам мутолиа ва дар зеҳн ҷой кардан барои хонанда мушкилӣ меорад. Барои рафъи ин мушкилӣ ба ҳар фасли роман, ки бо фосилагузорӣ аз ҳам гусастаанд, унвоне додан муносиб менамояд... Ниҳоят, хуб мешуд, агар охири асар низ шакли конкреттар ва ҳадафмандтар бо исми “Анҷом (эпилог) дошта бошад” [11, с.461].Ҳақиқати воқеӣ ба воситаи амалиёти образҳои асар, муносибати онҳо ба ҳалли мушкилоти мавҷуда барҷаста тасвир мешавад. Шахсиятҳои бошарафи миллат, ки дар роман бо номҳои аслияшон ёд шудаанд, аз қабили Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонов, олими забоншинос Мадохир Қурбонов, рӯҳонии соҳибфазл Ҳоҷӣ Исмоил, Саидмуъмин паҳлавон, сиёсатмадори варзида А. Достиев, Махсуми Санги Кулӯла, ки дар барқароркунии сулҳу салоҳ дар сарзамин хизматҳои арзанда намудаанд, бо номҳои аслиашон истифода шуда, рӯҳи воқеӣ ва публитсистии асарро мустаҳкам намудаанд. Дар ҳама давру замонҳои пурфочиа, ки тақдири як мамлакат, як миллат зери хатар мемонад, Худованд барои ҳифзу наҷоти он кишвару миллати мазлум ягон-ягон фарзандони соҳибистеъдоду ҷасур ва баору нанг ато мефармояд, то муҳофизи миллату давлати хеш гарданд.

Романро метавон романи бадеӣ-таърихӣ ва публитсистӣ номид. Баъзе фаслҳо (фасли 30-юм) маълумоти умумии таърихиро дар бар гирифтаанд, фаслҳои андешаҳои кампири Зикамоҳ хусусияти хотироту ёддошторо дорад, ки асоси таърихӣ доранд. Фаслҳое, ки асли воқеии рӯйдоду фактҳои таърихиро фаро гирифтаанд, хусусияти публитсистӣ доранд. Нависанда дар тасвири воқеият кӯшидааст, ки ҷузъиёти мушаххаси зиндагию маишатро аз даст надиҳад.Дар мусоҳибае хабарнигор аз А. Самад суол мекунад, ки:

– Мушоҳида кардаед, адабиёти муосири мо вақтҳои охир бештар ба публитсистика гироиш дорад? Худи шумо дар романи “Гардиши девбод” аз ин шева зиёд кор бурдаед. То ҳадде, ки баъзе аз қаҳрамонҳоро воқеӣ овардаед. Ҳадафи рӯзноманигор аз қаҳрамонҳо ҳамон шахсиятҳои дар боло овардашуда мебошад. Нависанда дар посух чунин иброз медорад:– Ин тақозои замон аст. Ба публитсистика рӯ овардани адабиёт талаботи замон аст. Ҳатто дар ин давра шеъри мо оҳанги публитсистӣ гирифт [10, с.4]. Рӯ овардан ба публитсистикаро ҳамқадамӣ бо замон ва дарки набзи он медонад. Навиштаҳои А. Самад саршор аз рӯҳи публитсистӣ ҳастанд, онҳо дар омӯзиши зиндагиномаи шахсиятҳои варзида, дар ҳалли масоили марбут ба замону макони ин ё он воқеаву ҳодиса метавонанд нақши мадракиро иҷро кунанд.

Умуман, А. Самад дар тамоми офаридаҳояш кӯшиш мекунад, ҳатто дар ҷузъи кӯчаке ҳам бошад, пуштибонии худро аз арзишҳои миллӣ, урфу одат, ҳифзи таъриху фарҳангу зодгоҳ нишон диҳад. Зодгоҳаш кӯҳистони Ховалингро хеле дӯст медорад, ба мардуми дарёдилу мушкилписанди он эҳтироми бузург дорад, ин аз мутолиаи романи “Гардиши девбод” бештар эҳсос мешавад. Тасвири манзараҳои зебои кӯҳистон дар асар дилкашу ҷолиб аст.Ҷавҳари офаридаҳои А. Самадро тавсифи хислатҳои неки инсонӣ– меҳнатдӯстиву инсонпарварӣ, ватандӯстиву ободкорӣ, покиву накукорӣ, пос доштани меҳру муҳаббати инсониву арзишҳои миллӣ ва фурӯзон нигоҳ доштани чароғи ачдодӣ ва мазаммати пастфитративу риё, тафриқаандозиву дурӯягӣ, кибру ғурур, манфиатҷӯиву хиёнаткорӣ ташкил медиҳад. Симои ноқил-нависанда ҷое чун пири қиссадон, ҷое чун равоншиноси дардшунав, ҷойи дигар чун тасвиргари моникалам ба назар мерасад. Пуштибонӣ аз таъриху фарҳанги қадима, арзишҳои миллӣ дар эҷодиёти А. Самад амиқ риоя шудааст. Ин андешаҳо, назарҳо ва хулосаҳои нависанда дар романи “Гардиши девбод” бо рӯҳи дигаргуна, бо неруи тозае баррасӣ ва тасвир шудаанд.

“Ҳадаф аз офаридани “Гардиши девбод” кӯшише дар тасвири бадеии воқеият ва ҳолати равонии гузаштагони мо дар он замонҳои пурфочеа аст, ки аз бими сиёсати хунрез дар асарҳои дар ин мавзӯъ нигоштаи устодонамон ҷо наёфтаанд”- мегӯяд нависанда [10, с.251]. Халқи пурдидаи тоҷик дар моварои солиёни дароз беҳисоб “афтидаву хестааст”, беҳисоб ҳукмдорону фармонфармоёнро дидааст, вале рӯҳи тавонои худро, забони асилу ноби худро, фарҳангу маданияти худро ҳифз намудааст. Донишманде гуфтааст, ки халқи тоҷик дар моварои таърих чун самандар сӯхта аз хокистари хеш боз эҳё гаштааст. Адибони баномуси мо бо офаридани асарҳои таърихӣ худ заҳмати гаронеро ба дӯш гирифтаанд, то барои ояндагон тадқиқи бадеии таърихи халқи тоҷикро ба мерос гузоранд. Тасвири воқеаҳои садаи ХХ дар романи

“Гардиши девбод” нависандаро водор кардааст, ки усулҳои андешапарварона ва публитсистии баёнро ҳунармандона ба ҳам омезиш диҳад, ки ба гардишҳои таҳлуканоки таърихӣ аз диди нав баҳо дода, хулосаҳои мантиқӣ барорад. Тачдиди назар ба зиндагии халқ ва муносибатҳои иҷтимоии одамон муҳимтарин дастоварди нависанда дар давраи нав ба шумор меравад.Мардуми тоҷик аз азал сӯзи дилу ғаму дардашро тавассути анвои гуногуни назмӣ иброз менамояд. Онҳо дар мавқею мақоми худ корбаст шуда, ба наср таровати ғиноӣ бахшида, барои кушодани эҳсосот ва такмили образҳо аҳаммияти чашмрас доранд. Истифодаи порчаҳои манзум дар наср анъанаи пешиниён аст. Асарҳои насри ривоятӣ, аз ҷумла, “Саргузашти Ҳотами Той”, “Абӯмуслимнома”, “Гулистон” – и Саъдии Шерозӣ, “Баҳористон” – и Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигаронро ном бурдан мумкин аст, ки онҳо бо пораҳои шеърӣ зинат ёфтаанд. Дар романи “Гардиши девбод” ҳам барои ифодаи муассиртари бадеият ва баёни ҳолати ботинии образҳо аз рубоиҳои халқӣ ва порчаҳои шеърӣ аз эҷодиёти шоирони тоҷик истифода шудааст. Вобаста ба рӯҳия ва кайфияти қаҳрамонон рубоиҳои дар ҳарду ҷилди роман истифодашуда бештар дарду ормон ва сӯзи ниҳони онҳоро ифода кардаанд. Рубоиҳои халқии зерин дар китоби дуюм дар номаҳои гурезагони дур аз Ватан навишта шудааст, ки дар онҳо фиғони ватангумкардаҳо изҳор шудааст.

Дар шаҳри Тахор дидаи гирён дорум, Сад сол гузарад дар ғарибӣ умрам,
Ман беватанум, синаи бирён дорум. Як хоки Ватан, як Тоҷикистон дорум [8, с.241].

М. Нарзиқул менависад: “ ... бо романи “Гардиши девбод” дар насри муосири тоҷик таҳқиқи бадеии воқеаҳои охири садаи гузашта ва оғози қарни ҷадид оғоз гардид, ки аз нигоҳи таърихӣ як марҳалаи муҳим ва ҳассоси таърихи навини халқи тоҷикро дар бар мегирад...” [4, с.128]. Навгониҳои нигориши адиб, нигоҳи хосси ӯ ба вақоеъ, бешак, қобили таваҷҷуҳ мебошад. Муҳимтарин дастоварди нависанда дар насри тоҷики давраи нав тачдиди назар ба зиндагии мардум ва муносибатҳои иҷтимоии одамон аст.

Ҳамин тариқ, романи “Гардиши девбод” яке аз беҳтарин асарҳои адабиёти муосир ба шумор рафта, ҳам дар сохтору бандубаст ва ҳам дар муҳтавову мундариҷа ва баёну таҳлили равиши воқеот вижагиҳои махсус дорад. Воқеаҳо ва образҳо ҳамдигарро такмил дода, ҳақиқати воқеиро дар либоси бадеият бозгӯ мекунанд. Роман аз лиҳози бандубаст, бадеият, ҳунари образофариниву манзаранигорӣ, забони фасеҳу равон, тасвирҳои моҳирона, қиссапардозиҳои устуравӣ ва дар ҷову мақоми худ истифода бурдани панду ҳикмат, зарбулмасалу мақол, ҳикояву ривоят, таъбиру вожаҳои мардумӣ дар насри имрӯз падидаи тоза аст. Асари мазкур дар адабиёти муосири тоҷик дар омӯзиши рӯзгори миллати тоҷик бо мақсади нигоҳдошти ҳофизаи таърихӣ ва таҳкими худшиносии миллӣ низ нақши созгор дорад.

АДАБИЁТ

1. Бақозода, Ҷ. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
2. Имомов, М.С. Тафаккури бадеӣ ва поэтикаи насри Айнӣ / М.С. Имомов. – Душанбе, 2014. – 412 с.
3. Кӯчарова, Н. Публисистикаи Абдулҳамид Самад / Н.Кӯчарова. – Душанбе: 2016. – 192 с.
4. Нарзиқул, М. Ғамномаи нависандаи миллӣ (Нигоҳе ба романи “Гардиши девбод” – и Абдулҳамиди Самад) / М. Нарзиқул // Садои Шарқ, 2018. - №2. – С.128-137.
5. Усмонов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол / И. Усмонов. -Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. - 178 с.
6. Ӯлмасова, З. Таҳқиқи бадеии таърихӣ / З. Ӯлмасова // Садои Шарқ, 2010. - №3. - С. 135-142.
7. Самад, А. Гардиши девбод. (китоби 1) / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2007. - 568 с.
8. Самад, А. Гардиши девбод (китоби 2) / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2016. – 400 с.
9. Самад, А. Санги маҳак ва тарозуи ҳунар. Андешаву бардошт ва ёдномаву ёдовардаҳои адабӣ / А. Самад.-Душанбе: Адиб, 2013. -368 с.
10. Самад, А. Куҷо равам бо ин матои касмаёбу касмахар / А. Самад // Тоҷикистон, 30 августи 2017.
11. Шарифов, Х. Даври печопеч / Х. Шарифов // Сухан аз адабиёти миллӣ. – Душанбе, 2009. – 479 с.
12. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 670 с.

РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”-И АБДУЛҲАМИД САМАД ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИВУ МУНДАРИҶАВИИ ОН

Композитсия, сохтор ё бандубасти асарҳои бадеӣ дар ифодаи мавзӯву муҳтаво нақши калон мебозад. Ягонагӣ ва тамомияти асари бадеӣ ба бандубасти он марбут мебошад. Нахустромани “Гардиши девбод”- и Абдулҳамид Самад бо бандубасти хосса дар ҳаҷми ду китоб таълиф гардидааст. Китоби якум соли 2007 аввал дар шумораҳои 8-9-и “Садои Шарқ” ва баъд чун асари алоҳида (Душанбе, “Адиб”, 2007, 568 сах.), китоби дуюм соли 2016 аввал дар се шумораи маҷаллаи “Садои Шарқ”(№ 12.2016, №1 2017 ва №2 2017), баъдан дар шакли китоби алоҳида (Душанбе, “Адиб”, 2016, 400 сах.) нашр шуданд. Он таҳқиқи бадеии воқеаву ҳодисаҳои якасраи таъриху рӯзгори гузаштаи халқи тоҷик ва тақдирҳои мухталифи персонажҳои онро дар бар мегирад, ки нависанда ифодаи бадеии онро бо номи “Гардиши девбод” ҷамъбаст кардааст. Номи асар ифодакунандаи ҳаводиси кулфатбори ба сари мардуми тоҷик омада мебошад.

Калидвожаҳо: Абдулҳамид Самад, романи“Гардиши девбод”, мазмун ва сужети асар, ғояи асосӣ, вусъати мавзӯъҳо, мавзӯъҳои муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, пешомадҳои таърихӣ,

РОМАН“ВИХРЕВАЯ ВОРОНКА”АБДУЛХАМИДА САМАДА И ЕГО СТРУКТУРНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Композиция и структура художественных произведений играют важную роль в выражении их темы и содержания. Единство и целостность художественного произведения зависит от его композиции. Первый роман “Вихревая воронка” Абдулхамида Самада с присущей ей композицией издана в объеме двух книг. Первая книга была издана в 2007 году, сначала в 8-9-ом номерах журнала “Садои Шарк” и потом как отдельное произведение (Душанбе, “Адиб”, 2007, 568 стр.), вторая книга в 2016 году сначала в трех номерах журнала “Садои Шарк”(№ 12.2016, №1 2017 и №2 2017), потом в форме отдельной книги (Душанбе, “Адиб”, 2016, 400 стр.). Роман состоит из художественного исследования вековой истории таджикского народа и различных судеб его персонажей. Название произведения является выразителем тех нелицеприятных событий, который вынес на своих плечах таджикский народ. .

Ключевые слова: Абдулхамид Самад, роман “Вихревая воронка”, тема и сюжет произведения, основная идея, размах тем, темы взаимоотношений между людьми, исторические достижения.

NOVEL "Vortex Funnel" by ABDULHAMID SAMAD AND ITS STRUCTURAL-CONTENT FEATURES

The composition and structure of works of art play an important role in expressing their theme and content. The unity and integrity of a work of art depends on its composition. The first novel, "Vortex Funnel" by Abdulhamid Samad, with its inherent composition, was published in two books. The first book was published in 2007, first in the 8–9th issue of Sadoi Shark magazine and then as a separate work (Dushanbe, Adib, 2007, 568 pages), the second book in 2016, first in three issues of the magazine "Sadoi Shark" (No. 12.2016, No. 1 2017 and No. 2 2017), then in the form of a separate book (Dushanbe, "Adib", 2016, 400 pp.). The novel consists of an artistic study of the centuries-old history of the Tajik people and various fates of its characters. The title of the work expresses the unpleasant events that the Tajik people carried on their shoulders. .

Keywords: Abdulhamid Samad, the novel "The Whirlpool Funnel", the theme and plot of the work, the main idea, the scope of topics, the themes of relationships between people, historical achievements.

Сведения об авторе: ***Хайдарова Сурайё Абдурозиковна*** – Таджикский национальный университет, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 931-74-74-55**

Information about the author: ***Khaidarova Surayo Abdurozikovna*** - Tajik National University, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17. Tel.: **(+992) 931-74-74-55**

УДК: 891.550

ЗИНДАГИИ АБДУЛҲАМИД САМАД ДАР ПАРТАВИ СУХАНҲОИ МАРДУМӢ

Пиров С.
Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб

Адабиёти тоҷик бо ниёгони худ дар байни дигар адабиёти ҷаҳон мавқеи устуворро касб намудааст. Бузургони адабиёти мо баъд аз худ меросе боқӣ мондаанд, ки ҷаҳони маъниро дар худ ҷой додаанд. Аз осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯали ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Низомии Ганҷавӣ, Умари Хайём, Камоли Хуҷандӣ, Носири Хусрави Қубодиёнӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон сар карда, то Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Ҷалол Икромӣ, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Лоиқ Шералӣ дар ин радиф чандин чеҳраҳои шинохтаро метавон номбар кард, ки бо мавзӯъҳои ватану ватандӯстӣ, садоқат ба миллат, паҳлавонӣ, ҳифз намудани хоки муқаддаси ватан, ишқу муҳаббат, некиву накукорӣ, дӯстиву садоқат, зебогиҳои табиат, ҳурмати падару модар ва калонсолон ва дигар мавзӯъҳои ахлоқиву тарбиявиро дар бар гирифта, бар зидди корҳои ношоиста, фиребгариву хиёнат, дурӯғгӯӣ, дуздӣ, зулму золимӣ, бадбинӣ, душманӣ муборизаи оштинопазир мебурданд. Осори ин бузургони адабиёти тоҷику форс бо забонҳои машҳури дунё тарҷума шуда, нуфузи миллати тоҷик ва адабиёти онро дар сатҳи байналмилалӣ баланд бардоштанд. Рӯдакӣ бо ашъоре, ки ба насли оянда мерос монд, барои боз аз сари нав ба зинда гаштани назми форсу тоҷик заминаи устуворро гузошт. Фирдавсӣ бо китоби худ «Шоҳнома» дунёи адабро ба ларза даровард. Чун ба Саъдиву Ҳофиз назар афканем, чакидаҳои хомаи онҳо дар дилу ҷони ҳар як фарди шеърдӯст зарбаи сахт мезанад. Агар ин шахсиятҳо бо назми худ, оламро тасхир карда бошанд, пас Абдулҳамид Самад бо осори пургановати худ дар таълиму тарбияи насли ояндаи ин адабиёт саҳми босазо гузоштааст.

Адабиёти форсу тоҷик яке аз адабиётҳои бойтарину ба чашм намоёнтарини адабиёти халқҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Ин адабиёт дорои гавҳарҳои ноёб ва қиматбаҳоест, ки нуфузу эътибори онро дар арсаи адабиёти ҷаҳон хеле боло мебардорад. Боигарӣ ва гавҳарҳои ноёби адабиёти мо ана ҳамон шоҳкориҳои бузурги гузаштагони мо дар соҳаи назм ва наср мебошад [3,с.76]. Ин шоҳкориҳо чи дар соҳаи назм ва чи дар соҳаи наср ба воситаи шаклҳои бадеии адабиёти форсу тоҷик намоён мегардад. Ин адабиёт то ба имрӯз идома меёбад. Дар тӯли асрҳо он ҳамчун сутуни устувор баҳри халқ хизмат кард. Муҳиммаш он аст, ки дар он анъана идома меёбад.

Идомаи анъана дар адабиёт ин аз устуворияти пояҳои он шаҳодат медиҳад, ки адабиёти мо бо жанрҳои гуногуни худ мувофиқи анъана то ба имрӯз давом ёфта истодааст. Дар ҳақиқат, адабиёти оғози асри XX дар масъалаи идомаи анъанаҳои беҳтарину хубтарини адабиёти мумтози форсу тоҷик, дар корбасти мазмуну мундариҷоти нав, ба тариқи самаранок истифода бурдани навъҳои гуногуни маъмули ин адабиёт характернок аст [4,с.87]. Ин масъаларо бо истифодаи силсилаи жанрҳои лирикии анъанавӣ дар мисоли осори Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Суҳайлӣ Ҷавҳаризода, Пайрав Сулаймонӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Садриддин Айнӣ, Абдусалом Деҳотӣ ва нафарони дигар мушоҳида намудан мумкин аст. Омӯхтани таърих ва таҳаввули масъалаҳои дохилии он бошад, вазифаи илми адабиётшиносист.

Яке аз масъалаҳои муҳимми илми адабиётшиносӣ омӯхтани жанрҳои лирикию эпикӣ, пайдоишу таҳаввули онҳо, инчунин муайян намудани заминаву хусусияти бадеии онҳо ба шумор меравад. Омӯзиши таърихи жанрҳои лирикӣ, таҳаввули онҳо, ки нисбатан таърихи қадимтар доштанд, аҳаммияти илмӣ-амалӣ дорад [2,с.65]. Дар ин масъала олимони адабиётшинос фикру мулоҳизаҳои хешро баён намудаанд. Вале дар аксар ҳолатҳо, аз ҷумла дар атрофи масъалаи жанрҳои лирикии нисбатан қадимтар як қатор мушкилиҳо пеш меояд. Ин душвориҳо, пеш аз ҳама, дар бобати муайян намудани таърихи пайдоиши жанрҳо, заминаи аслии онҳо, хусусиятҳои ибтидоии онҳо ба вуҷуд меояд. Дар ҳамин радиф мутобиқати жанрҳои анъанавӣ ва дуруст корбаст намудани жанрҳои анъанавии адабиёт ба масъалаву муаммои рӯзгор, созгор омадани унсурҳои шакливу қонуниятҳои жанрии онҳо ба мундариҷоту ғояҳои нав низ аз масъалаҳои муҳимми тадқиқии

адабиётшиносии муосир аст [1,с.76]. Нависандаи халқии Тоҷикистон Абдулҳамид Самад зодаи деҳаи Шикоргаҳи ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон мебошад. Маълумоти миёнаро дар деҳаи Кадучии ноҳияи Восеъ гирифтааст. Соли 1965 ба Донишгоҳи давлатии омӯзгории шаҳри Душанбе дохил мешавад. Соли 1969, баъди хатми донишгоҳ, ба идораи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» ба кор меояд ва бо роҳнамоиҳои рӯзноманигорони шинохтаи ҷумҳурӣ фаъолият менамояд [10,с.8].

Абдулҳамид Самад муддати даҳ сол (1977-1987) дар шуъбаи насри маҷаллаи «Садои Шарқ» кор кардааст. Ҷонишини сармуҳаррири ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» (1987-1988), ҷонишини сармуҳаррири маҷаллаи «Фарҳанг» (1989-1990), сармуҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ» (1990-1993) буд. Аз соли 1993 ҷонишини раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад. Аввалин маҷмӯаи А. Самад «Шохи чанор» (1987) ном дорад. Нависанда худ ёдовар шудааст: «Китоби нахустинро, ки аз ҳикояҳои навшогирдонаам мураттаб шудааст, бо умед… «Шохи чанор» ном ниҳодаам, зеро ба арзиши як шохаки дарахти наср хидмат кардан низ хушбахтист…». Адиб дар паҳлуи навъҳои хурди насрӣ ба эҷоди асарҳои калонҳаҷм шурӯъ мекунад ва нахустин повесташ «Баъд аз сари падар» (1979) ном дорад [10,с.98]. Абдулҳамид Самад, ҳамчунин, муаллифи маҷмӯаҳои «Парончакҳо» (1983), «Пиёлаи шикаста» (1985), «Аспи бобом» (1986), «Косаи давр» (1987), «Майдон» (1989), «Акаи ошиқ» (1992), «Шаҳдрези садо» (1997), «Талош» (2002) мебошад.

Абдулҳамид Самад мақолаҳои публитсистӣ ва сафарномаҳо низ таълиф кардааст. Аз ҷумла, мақолаҳои адиб оид ба ҳаёт ва эҷодиёти нависандаи қирғиз Чингиз Айтматов («Устоди наср»), суханварони тоҷик Мирзо Турсунзода («Ифтихори миллат»), Фазлиддин Муҳаммадиев («Ҷони одам»), Ғоиб Сафарзода («Уқобе буд») ва Сайф Раҳимзод («Пайроҳа ва дунёи Сайф») таълиф гардида, пурмуҳтаво ва фарогиранд. Аз қадамҳои нахустин дар соҳаи адабиёти бадеӣ диққати Абдулҳамид Самадро масъалаҳои ахлоқии ҷомеа, ҳастии инсон ва маънавиёти муосирон ба худ ҷалб намуд. Дар ҳикояҳои «Мурофиа», «Қарз», «Субҳ медамид», «Мактаби шоҳтут», «Модар», «Хаёли ширин», «Шикор», «Эҳтиёт» ва ғайра мураккабиҳои табиати инсон ва чеҳраи зоҳирию ботинии он мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтаанд [7,с.54].

Эҷодиёти Абдулҳамид Самад аз ҳикоя ва киссахои нахустинаш таваҷҷуҳи адабиётшиносон ва суханваронро ба худ ҷалб намудааст. Ҳанӯз то чоп гардидани маҷмуаи нахустини нависанда мунаққидоне чун М. Шукуров, Ҷ. Бақозода, Х. Шарифов дар атрофи эҷодиёти нависандаи ҷавон изҳори ақида кардаанд.

Соли 1981 нашриёти «Ирфон» аввалин маҷмӯаи ҳикояҳои нависандаро бо номи «Шохи чанор» бо пешгуфтори Муҳиддин Хоҷаев чоп намуд ва баъд аз ин дар такризу мақолаҳои С.Табаров, Х.Шарифов, А.Саъдуллоев, Ш.Исмоилов, А.Абдуманнонов, М.Имомиён, К.Шукруллоев, Ӯ.Акобиров, А.Набавӣ ва дигарон фаъолияти эҷодии нависанда мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст. «Ин равияи тару тозае, ки дар насри солҳои 70-80-ум А. Самад чи дар повест ва чи дар ҳикояҳояш пеш гирифтааст, қайд кардааст С. Табаров, бо талаботи давр, андешаҳои одамон роҷеъ ба ҳаёти ин замон ва амсоли онҳо ба вуқӯъ омадааст» [8,с.53]. Соли 2007 дар ду асари калонҳаҷм «Абдулҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя» (Ҷ. Бақозода) ва «Ҷони ҷавони наср» (А. Сайфуллоев) насри бадеии нависанда мавриди тадқиқи муфассал қарор гирифт. Агар дар асари Ҷ. Бақозода «масъалаҳои ҳунар, маҳорат ва хусусиятҳои бадеию услубӣ, образу характер, ҳикояҳо ва нахуст қиссаи «Баъд аз сари падар»-и нависандаи машҳур [2,с.99] мавриди баррасӣ қарор гирифта бошад, пас тадқиқоти батафсили А. Сайфуллоев «на танҳо аз вижагӣ ва паҳлуҳои гуногуни эҷодиёт, мақоми осори нависанда Абдулҳамид Самад дар насри навини тоҷик баҳс мекунад, балки роҳи эҷодӣ ва бурду бохти асарҳои ӯро зимни таҳлил ва муқоиса бо асарҳои нависандагони Тоҷикистон ва хориҷа муайян месозад» [9,с.23]. Як қатор ҳикоя ва қиссаҳои нависанда ба забонҳои русӣ, украинӣ, белорусӣ, қирғизӣ ба табъ расида, дар байни хонандагони форсизабони хориҷӣ низ машҳур гардидаанд ва табиист, ки сазовори баҳои мусбати мунаққидон гардидаанд. Аз ҷумла, баҳои ба «Мечта молодости» ном маҷмӯаи А. Самад додаи В. Лисенков ҷолиби диққат аст: «Вай (Абдулҳамид Самад) чун муаллифи як қатор қиссаву ҳикояҳо дар эҷодиёти худ ҳамон сатҳи нави ҳақиқатро, ки дар бисёр ҳолатҳо маданияти баланди қисмати умдаи ҷамъиятро муайян мекунад, ифода менамояд. Озодии сухан, ифодаи тезу тунди афкори иҷтимоӣ назди нависанда бисёр масъалаҳои ахлоқи нави иҷтимоиро мегузорад» [6,с.34].Абдулҳамид Самад низ мисли дигар адибону олимони ватанию хориҷӣ зиндагии хешро дар партави суханҳои мардумӣ созмон дода, аз андешаву гуфторҳои донишмандону муҳаққиқон дар зиндагии худ истифода намудааст. Аз ҷумла дар мусоҳибае, ки бахшида ба 70-солагиаш дар ҳафтаномаи "Тоҷикистон" сурат гирифт, исбот намуд, ки аз зиндагии дигарон дар рафти зиндагиаш истифода менамояд. Рӯзноманигор аз ӯ суол мекунад, ки "**Шояд ба ҳамин хотир дар интиҳои романи охиратон – китоби дувуми «Гардиши девбод» аз навиштани роман истеъфо додед?**" Абдулҳамид Самад инро тасдиқ намуда, мегӯяд: «Бешубҳа. Чунин даъво ба хотири сиҳатии худи ман аст. Гипократ мегӯяд, ки ақли солим аз тани солим бармеояд. Тани солим, тавони хуб набошад, асари хуб ба вуҷуд намеояд. Асари ба зӯрӣ навишта ва сохта на ба фоидаи муаллиф аст, на хонанда ва на адабиёт»..Ин гуфтаи олим маънои онро дорад, ки вай анҷоми китоби худро дар партави сухани Гипократ созмон дода, аз сухани вай истифода намудааст.

Аҳли илму адаб Абдулҳамид Самадро чун адабиётшинос ва адиби бузурги тоҷик мешиносанд ва қадр мекунанд. Абдулҳамид Самадов яке аз бузургтарин намояндагони илми адабиётшиносӣ ба ҳисоб меравад. Ӯ на танҳо дар боби фолклор, инчунин роҷеъ ба адабиётшиносӣ як қатор асарҳои нодир таълиф намудааст, ки онҳо то имрӯз ҳам қадру қимати худро гум накардаанд.Қобили зикр аст, ки омӯзиши осори маданӣ-фарҳангии гузаштагони мо дар таълиму тарбияи насли наврас нақши ниҳоят муҳим ва созгор мебозанд. Олимон, шоирон, нависандагон ва равшанфикрон дар осори безаволи худ дар масъалаи худшиносиву

худогоҳии насли наврас ҳамеша диққати ҷиддӣ медоданд. Асарҳои мутафаккирони адабиёти форсу тоҷик яке аз намунаи барҷастаи сифатҳои маънавӣ-фарҳангӣ ва иҷтимоии ташаккули тарбия буда, дар боигарии ҷаҳони маънавӣ ва ирфонии одамон таъсири амиқе расонида метавонанд.

Абдулҳамид Самад аз зумраи ҳамон олимоне аст, ки дар раванди илму ирфон, таълиму тарбияи насли наврас, ватанпарастиву худогоҳӣ ва алалхусус, дар соҳаи адабиёту фолклор саҳми арзандае гузоштааст. Ин гуфтаи моро олимону мутафаккирони тоҷик исбот кардаанд. Абдулҳамид Самад ба сифати адабиётшинос, мунаққид ва нависандаву омӯзгор дар соҳаи илму фарҳанги тоҷик хидматҳои барҷаста дорад.Абдулҳамид Самад дар баробари дигар масъалаҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ба масъалаи таълиму тарбия ва адабиёт аҳаммияти ҷиддӣ дод. Аз ин ҷост, ки мутафаккир хусусиятҳои анъана, урфу одат, қимати минтақавӣ ва маънавии замони худро ба ҳисоб гирифта буд, ки аз дастовардҳояш баръало мушоҳида мешавад.

Абдулҳамид Самад ба саволи рӯзноманигори рӯзномаи "Тоҷикистон", ки: "**- Шумо ин марҳиларо чӣ гуна пушти сар кардед, зеро яку якбора ғояҳои зиндагӣ, ғояи эҷодӣ аз байн рафт. Чӣ тавре гуфтед, қаҳрамонони нависандаҳо пеш аз худашон фавтиданд…**" чунин ҷавоб гардониданд: **"**Ман аз дигаргун шудани рӯзгор истифода карда, кӯшидам, ки ба армонҳои миллӣ, ба таҳқиқи бадеии рӯзгори миллат машғул шавам. Ин ҷараён дар эҷодиёти ҳамаи адибони насли мо пайдо шуд. Шоиру нависандагони мо якбора ба мавзӯъҳои миллӣ, ба асолати миллӣ рӯй оварданд»..Солҳои охир бобати таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши маводи адабӣ (махсусан Абдулҳамид Самад) тадқиқотҳои густурда ва зиёд анҷом дода шудаанд, ки ин раванд то андозае дар рушди омӯзиш ва густариши маводи адабӣ мавқеи асосиро доро мебошад. Таҳлилу баррасии андешаҳои донишмандони ватанӣ дар шароити кунунӣ бо дарназардошти ҷанбаҳои адабӣ, забонӣ ва сиёсию фарҳангӣ хеле ҷолиби диққат аст.

Хулоса, ба назари мо, дар ҷараёни таълими дарси адабиёт дар донишкадаву донишгоҳҳои Тоҷикистон, дар баробари омӯзиши осору афкори шоирону нависандагони классикии форсу тоҷик, месазад, ки ақидаҳои адибону табиатшиносону риёзидонон ва табибони ниёгонамон низ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода шавад. Аз дигар тараф, чунин усули таълиму тарбия, на танҳо ҳисси ватанпарастию посдории хотироти бузургонро бедор месозад, балки дар ичро ва татбиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҷеъ ба "Консепсияи миллии тарбия" тавъам хоҳад буд.Дар мавриди осори гаронбаҳои Абдулҳамид Самад метавон гуфт, ки таълифоту таснифоти ӯ ғайр аз такмилу пешрафти соҳаҳои адабиёту фолклор, инчунин дар омӯзиши рафтору гуфтору кирдори инсонӣ ва паҳлуҳои гуногуни илми адабиётшиносӣ нақши муҳим бозидаанд. Пажӯҳишгарони ҷавони ояндаро месазад, ки ҳар як фасли осори ӯро ба таври сазовор ҳамаҷонибаву амиқ бо муқобалаву муқоисагузории дастовардҳои адабиётшиносии муосир мавриди баррасӣ қарор диҳанд.Аминем, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи осори гаронбаҳои Абдулҳамид Самад, саҳм ва нақши ӯро на танҳо дар таърихи илму фарҳанги тоҷикон, балки дар таърихи тамаддуни башарӣ бештар маълум месозад. Хусусан, ҳанӯз ҳам баъзе масъалаҳои илми адабиётшиносӣ дар осори гаронбаҳои ӯ ба таври бояд мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Айтматов Ч. Обязательно двигаться дальше / Ч. Айтматов // Литературная газета, 1985. 12 июля.
2. Бақозода Ҷ. Абдулҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя / Ҷ.Бақозода. - Душанбе: Эҷод, 2007. – 152 с.
3. Грибачев Н. Публицистика - передний край борбы. Находки и потери / Н. Грибачев // Литературная газета, 1974. - С.7.
4. Добин Е. Сюжет и действительность. Искусство детали / Е.Добин. - Л.: Советский писатель, 1981. – 432 с.
5. Ким М.Н. Жанры современной журналистики / М.Н.Ким. - Санкт-Петербург, 2004. – 336 с.
6. Ким М.Н. Журналистика: методология профессионального творчества/ М.Н.Ким. - Санкт-Петербург, 2004. – 496 с.
7. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики / Е.П.Прохоров. - М.: Изд-во Московского университета, 2005. – 368 с.
8. Сайфуллоев А. Ҷону ҷаҳони наср / А.Сайфуллоев. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 540 с.
9. Самад А. Гардиши девбод / А.Самад. - Душанбе: Адиб, 2007. – 560 с.
10. Самад А. Талош / А.Самад. - Душанбе: Адиб, 2002. – 284 с.
11. Самадӣ А. Баъд аз сари падар. Аспи бобом. Акаи ошиқ / А.Самад. - Душанбе: Адиб, 1992. – 304 с.

ЗИНДАГИИ АБДУЛҲАМИД САМАД ДАР ПАРТАВИ СУХАНҲОИ МАРДУМӢ

Муаллиф дар мақола вижагиҳои адабии зиндагии Абдулҳамид Самадро дар партави суханҳои мардумӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода, дар заминаи тадқиқотҳои зиёди илмии муҳаққиқони дохилӣ мазмун, моҳият ва корбурди онҳоро ошкор сохтааст. Ба андешаи муаллиф, таҳқиқу таҳлили вижагиҳои адабии зиндагиномаи адиб барои таҳқиқотҳои минбаъдаи адабиётшиносон муфид аст. Муаллиф дар мақола ба таҳлилу баррасии зиндагии Абдулҳамид Самад дар партави суханҳои мардумӣ пардохта, ин бахши илми адабиётшиносиро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ дода, густариши онҳоро дар давраҳои гуногуни рушди илми адабиётшиносӣ қиёс намуда, дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст. Инчунин, муаллиф қайд карааст, ки дар мавриди осори гаронбаҳои Абдулҳамид Самад метавон гуфт, ки таълифоту таснифоти ӯ ғайр аз такмилу пешрафти соҳаҳои адабиёту фолклор, инчунин дар омӯзиши рафтору гуфтору кирдори инсонӣ ва паҳлуҳои гуногуни илми адабиётшиносӣ нақши муҳим бозидаанд.

Калидвожаҳо: таҳлилу баррасӣ, адабиёт, муқоиса, таъсири сухан, зиндагӣ, адиб, тадқиқот.

ЖИЗНЬ АБДУЛХАМИДА САМАДА В СВЕТЕ НАРОДНЫХ ВЫСКАЗЫВАННЫЙ

Автор объясняет и анализирует литературные характеристики Абдулхамида Самада в свете заявлений общественности, раскрывая содержание, контекст и практику многих научных исследований. По мнению автора, полезно проанализировать литературное отображение качества и образа жизни. В статье проанализирована жизнь Абдулхамида Самада в свете сказок о языке, развитие этого раздела литературной науки с самого начала изучения и их распространение в различные периоды развития литературоведения. Автор также отмечает, что в случае с Абдулхамидом Самадом значимость его исследований была ключевым фактором в развитии литературных и фольклорных произведений, а также в изучении поведения человека.

Ключевые слова: анализ, оценка, литература, сравнение, говорящий эффект, жизнь, взрослый, исследование.

LIFE OF ABDULHAMID SAMAD IS IN THE ILLUSION OF FOLK INSCRIPTIONS

The author explains and analyzes the literary characteristics of Abdulhamid Samad in the light of the public's statements, revealing the content, context, and practice of the many scientific researchers in the field of research. In the opinion of the author, it is useful to analyze and analyze the literary qualities of the lifestyle for lateral researchers. The article was published in the article to analyze and review the life of Abdulhamid Samad in the light of the folktales of the language, the expansion of this literary science department from the beginning of the study to the present context and to expand their expansion in different periods of literary science development, based on the scientific research sources. The author also noted that: in the case of Abdulhamid Samad, the cost of his studies and classifications has been a key factor in the development of literary and folklore fields, as well as in the study of man's behavior and the various literary works of science.

Key words: analysis, evaluation, literature, comparison, speaking effect, living, adult, research.

Сведения об авторе: ***Пиров С.*** – Медицинский колледж города Куляба, ассистент кафедры гуманитарных наук. Тел.: **(+992) 985-36-68-570**

Information about the author: ***Pirov S.*** - Medical College of the city of Kulob, assistant of the Department of Humanities. Tel .: **(+992) 985-36-68-570**

УДК: 891.550

ҶОЙГОҲИ ВОЖАҲОИ ВОМГИРИФТА ДАР ШЕЪРИ ИҚБОЛ

Сулаймон Анварӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар осори форсӣ-тоҷикии шоир ва мутафаккири бузурги Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ вожаҳои баёнгари мафҳуми **забон** ва **сухан** ҷойгоҳи бориз доранд. Мо зимни пажӯҳиш ин воҳидҳои луғавиро аз ҷиҳати пайдоиш (этимология) ба ду гурӯҳ тақсим кардем: унсурҳои бунёдӣ (форсӣ–тоҷикӣ) ва вомгирифта (муқтабас). Ин фурсат меҳохем, дар мавриди мақоми калимаҳои арабии ба ин даста тааллуқдошта изҳори назар намоем. Бо тақозои меъёри китобати суннатӣ ин унсурҳо дар забони осори удабои форсу тоҷик низ мавриди истифода қарор гирифтанд. Ба ҳамин далел, дар назми Иқболи Лоҳурӣ ҳам аз ҷойгоҳи вижа бархӯрдоранд:

Бо ту омӯзам забони коинот,
Ҳарфу алфоз аст аъмоли ҳаёт [1, с.113].

Чу он мурғи зирак **калом**ам шунид,
Маро як назар ошноёна дид [1, с.206].

Нуктаро аз Пири Рум омӯхтам,
Хешро дар ҳарфи ӯ восӯхтам [1, с.472].

Кадомӣ **нукта**ро **нутқ** аст «аналҳақ»?
Чӣ гӯйи ҳарза буд он рамзи мутлақ? [1, с.304].

Воҳидҳои луғавии аз забони арабӣ иқтибосшуда, амсоли **лафз** (ҷамъи он **алфоз**), **ҳарф, нукта, ҳадис, калом, нутқ, қавл, қол, мақолот** ва **дур** (р) аз лиҳози мафҳум бо муодилҳои форсӣ–тоҷикии худ баробаранд, аммо аз ҷиҳати доираи истеъмол нисбатан камранг мушоҳида мешаванд. Ба андешаи мо, иллати ин камрангӣ ба тавоҷҷуҳи бисёр доштани устод Муҳаммад Иқбол ба сухани ноб ва ширини форсӣ–дарӣ–тоҷикӣ вобаста мебошад, ки аз муҳтавои ашъори ӯ ин муҳаббату дилбастагӣ эҳсос мегардад. Инак, ба мисраъҳои зер мутавоҷҷеҳ мешавем:

Порсӣ аз рифъати андешаам
Дархурад бо фитрати андешаам [1, с.58].

Ҷуз мазмуни ин байт истифодаи вожаи **порсӣ** (манзур бо ҳарфи **п**) аз рағбати беандозаи шоир нисбат ба забони дарӣ–тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳад, чунки пас аз шикасти дудмони Сомониён ҳарфи **ф** ҷойи ҳарфи **п**-ро танг кард ва дар бисёр маврид ҷойнишини он гардид. Аз ҳамин сабаб, дар сачашмаҳои хаттӣ ағлаб **форсӣ**, яъне муарраби порсӣ омадааст. Ҳатто дар замони зиндагии Иқбол ҳам истеъмоли **форсӣ** ривоҷ дошт. Вале ба табъи адиби аслнигар сурати бунёдии вожа писанд афтодааст. Аммо ногузир аз калимаҳои арабии ба форсӣ–тоҷикӣ гузашта, назири **лафз, ҳарф, нукта, нутқ, ҳадис, калом, қавл, қол, мақолот, дур** (р) ва ғайра ҳам кор гирифтааст. Аз ин шумор доираи корбурди **лафз** маҳдуд аст. Он ҳамагӣ дар ду мавқеъ омадааст: як бор дар таркиби мутародиф ба сурати ҷамъ–**ҳарф**у **алфоз**:

Бо ту омӯзам забони коинот,
Ҳарфу алфоз аст аъмоли ҳаёт [2, с.113].

бори дигар танҳо:

Лафз чун аз байти худ берун нишаст,
Гавҳари мазмун ба ҷайби худ шикаст [2, с.78].

Бояд хотиррасон намоем, ки дар китоби дарсӣ (барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ) [3] ва Грамматикаи академӣ [4] ҷуз шакли ҷамъи **лафз–алфоз** [3, с.31] калимоти мавриди баҳсбуда дар радифи соир унсурҳои иқтибосӣ номбар нашудаанд, ҳол он ки ба сифати муродифҳои арабӣ ва фаъоли вожаҳои **забон** ва **сухан** мебоист ичмолан тавзеҳ меёфтанд. Аммо истифодаи **лафз**у **алфоз**, дар мисоли забони насри Аҳмади Дониш, аз доираи диққати устод Носирҷон Маъсумӣ берун намондааст: «Алфоз қаволиби маъниҳост. То **лафз** хуб наёяд, маънии баланд аз вай сар барназанад» [8, с.176]. Зимнан, муродифи вожаҳои **забон** ва **сухан** будани калимаи **лафз**ро фарҳангнависон эътироф кардаанд [5, Ҷ.1, с.595; 6, Ҷ.7, с.6420].Аз мавқеи корбурди **лафз**у **алфоз** дар забони шеъри Муҳаммад Иқбол ба ин натича расидем, ки ҳар ду аз ҳадди муродифии сирф маънии поёнтар ва фаротарро низ дар бар доранд, яъне баробармафҳум нестанд.

Ҳасан Анварӣ бо истинод ба пажӯҳиши Абдулҳусайн Зарринкӯб оид ба «ҷанбаи савтӣ»-и лафз овардааст: «Дар Юнон адаб лафзи хоссе надошт» [6, Ҷ.7, с.6420].

Эҳтимолан, ҳамин ҷиҳоти маънии калимаи **лафз** иллати дар забони тоҷикӣ ба мафҳуми **лаҳча** истеъмол ёфтани он шуда бошад. Вобаста ба табиати гӯйиши (манзур лаҳчаи ҷанубист) мардуми тоҷик ҳарфи **ф**-и калимаи **лафз** ҷойро ба ҳаммахрачи худ (ҳарфи **в**) дода дар шакли **лавз** маъмул гардидааст. Лаҳҷашиносон ин воқеияти забониро ба қайд гирифтаанд: **лавз** лафз, лаҳча, забон, сухан [7, с.406].Дар робита ба ин назар бояд ба арз бирасонем, ки мардум ба мафҳуми **гӯйиш, лаҳча** ва **шева** танҳо калимаи **лафз**ро ба кор мебарад.Ҳамин тариқ, **ҳарфу алфоз** (дар байти аввали шоир) аз зинаи баробармаъноӣ бо вожаи **забон** (-и коинот), ки дар мисраи аввал воқеъ аст, поинтар қарор доранд, яъне ҳадаф воҳидҳои дигари нутқ, мисли **ҳарф, ҳиҷо** ва **калима**, ки омили ташаккули забонанд, мебошад.Аммо дар матни дуюм **лафз** мавқеи услубӣ дорад. Манзур истифодаи бачойгоҳи воҳиди басе муҳимми забон – **калима** аст, ки агар бемаҳал ба кор бурда шавад, мазмун комил истифода намеёбад. Ҳамон гуна ки мебинем, Муҳаммад Иқбол бо истифодаи дуруст аз аносири бадеъ ва истеъмоли баҳангоми воҳидҳои забон сухани хешро музайян сохта ва ҳатто мазомини жарфи сиёсиву иҷтимоиро бо шеваи содаву писанди табъи омӯзанда ба қалам додааст.

Аз вожаҳои пуркорбурди ин силсила **ҳарф** аст, ки, ба пиндори мо, ба касрати истеъмол соҳати маъноии густарда касб карда, аз тангнои мафҳуми «Ҳар як аз ҳуруфи ҳиҷо» [9, с.421], «Ҳар як аз нишонаҳои алифбо; даствожаҳое, ки танҳо дар канори вожаҳои дигар ба кор меравад, маънӣ ё робитаи вижаеро баён мекунад» [10, с.451] убур карда, «низ ба маънии **калима, сухан, гап**» [9, с.421], «**сухан, гуфтор**» [10, с.451] мутадовил шудааст.

Иқболи Лоҳурӣ монанди таркиби мутародифи **ҳарфу алфоз ҳарфу савт** ҳам гуфтааст:

Бар лаби ӯ сирри пинҳони вуҷуд, Илм **ҳарфу савт**ро шаҳпар диҳад,
Бандҳои **ҳарфу савт** аз худ кушуд [2, с.331]. Покии гавҳар ба ногавҳар диҳад [2, с.367].

ки ҳарду ба фаҳвои **сухан** омадаанд.

Ба нахве ки калимаҳои **лафзу ҳарф** маънидод шуданд, вожаи **савт** низ тақрибан ҳамон гуна шарҳ мехоҳад. Шояд бо тақозои вазн калимаи арабии **савт**, ки маънии маъруф дорад, дар шеъри шоир корбаст шудааст. Аммо аҳли қалам мустақим ҳеҷ гоҳе аз он ба ҳайси муродифи калимаҳои **забон** ва **сухан** кор нагирифтаанд. Вожаи **савт** бо тобиши мафҳуми инкор ба василаи пешванди **бе**- дар таркиби изофӣ низ воқеъ шудааст, лекин аз ҳудуди мафҳуми муродифии худ бо калимаи **ҳарф** дур. Дар шоҳиде, ки хоҳем овард, **бесавт** сифати **ҳарф** аст ба маънии бесуд, бесамар ё камтаъсир, ба таъбири мардумӣ, ҳарфи норасид.

Дар шеъри Иқбол бо **ҳарф** ҳаммаъно будани **нукта** (дар мавриди **нукта** поёнтар сухан хоҳем ронд) ҳам таъйид шудааст:

Ба ҳарф андар нагирӣ ломаконро,
Даруни худ нигар, ин **нукта** пайдост [2, с.175].

Калимаи **ҳарф** дар шеъри адиб бо таркибҳои васфӣ ва изофии зиёд ба чашм мехӯрад, ки аз ин қароранд: ҳарфи бад [2,с.452], ҳарфи бебокона [2,с.502], ҳарфи бесӯзу дард [2,с.347], ҳарфи бикр [2,с.370], ҳарфи диловез [2,с.244], ҳарфи дилнавоз [2,с.242], ҳарфи дилафрӯз [2,с.244], ҳарфи куҳан [2,с.414] ҳарфи нешдор [2, с.449], ҳарфи печопеч [2,с.449], ҳарфи нишотовар [2,с.203], ҳарфи ногуфта [2,с.210], ҳарфи паҳлудор [2,с.477], ҳарфи пурсӯз [2,с.507], ҳарфи таҳдор [2,с.449], ҳарфи шавқангез [2,с.218], ҳарфи ҷовида… [2,с.347], ҳарфи худӣ [2,с.17], ҳарфи муштоқӣ [2,с.251], ҳарфи ҳақ [2,с.107], ҳарфи дарӣ [2,с.385], ҳарфи паҳлавӣ [2,с.26].Калимаи **ҳарф** дар забони ашъори Муҳаммад Иқбол дар ташаккули таркибҳои масдарӣ низ бисёр истфода шудааст. Ғолибан, ин таъбирот маънои ғайривоқеӣ доранд. Аз ҷумла, ҳарф ба парвоз овардан (сухани баланд ва ҳайратовар гуфтан) [2, с.118], дар ҳарф нагунҷидан (забон дар ифодаи маънии баланд очиз будан) [2, с.203], ҳарф гум кардан (суханро ба ёд оварда натавонистан) [2, с.272], ҳарф андар гулӯ шикастан (суханро фош гуфта натавонистан) [2, с.382], ба ҳарф нагунҷидан (забон қодир ба баёни ғам набудан) [2, с.529], бараҳна ҳарф нагуфтан (бо андеша ва бопарда сухан гуфтан) [2, с.214], дар сина ҳарф доштан (сухани ногуфта доштан) [2, с.272], бе ҳарф калом рӯйидан (худ ба худ сухан пайдо шудан) [2, с.314].

Аммо **нашъаи ҳарф** дар байти:

Нашъаи ҳарфам ба хуни ӯ давид,
Дона-дона ашк аз чашмаш чакид [2, с.495]

таркиби истиоравист. Ташбеҳи иғроқофарин баёнгари лаззату кайфият ва таъсири **ҳарф** – **сухан** мебошад.Бо **ҳарф** калимаи мураккаб низ, монанди **ҳарфборон**, ба назар расид:

Саропо маънии сарбастаам ман,
Нигоҳи **ҳарфборон** барнатобам [2, с.155].

Фарҳангҳои муътамаде, назири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [5, Ҷ.2], «Фарҳанги форсии имрӯз» (10) ва «Фарҳанги бузурги сухан» (7, Ҷ.3) **ҳарфборон**ро дар бар надоранд. Дар «Фарҳанги баёни андешаҳо»-и Муҳсин Сабо дар шарҳи мавқеи вожаи **борон** ва таркибҳои **боранда** бо ҷузъи **борон** калимаҳои ашкборон, бамборон, тирборон, гулӯлаборон, марворидборон, нурборон мисол [13, с.166] интихоб шудаанд. Устод Лоиқ Шералӣ дар ин силк **шеърборон**ро кашидааст:

Тираборон кардани мо кӯшиши беҳудааст,
Ҳар кӣ моро мекушад бо шеърборон, зинда бод! [12, с.344].

Ва **ҳарфборон**, ки истифодаи он акнун ба шеъри устод Иқбол ҳавола мешавад, мисли таркиботи боло сохта шуда, яъне мутобиқ бар қолиби луғавию наҳвии (синтаксисии) вожасозӣ аз ибораи **боронӣ ҳарф**, ки

таъбири истиоравист (манзур «муҳайё кардани фазои зебои фарҳангиву ахлоқист) [13, с.95], бунёд ёфта. Дар ин маврид ташбеҳи иғроқофарин афзуниву зиёдатии мушаббаҳро мефаҳмонад. Ва аз **ҳарфборон** низ, ки ба маънии маҷоз аст, ҳамон мафҳум ирода мешавад. Калимаи дигари қобили баҳси ин силсила **нукта** аст, ки дар «Куллиёти форсӣ» ҷойгоҳи вижа дорад ва аз муродифоти пуркорбурди вожаи **ҳарф** ба шумор меравад. Инак, ба байти поён диққат медиҳем:

Нуктаҳо аз Пири Рум омӯхтам,
Хешро дар **ҳарфи** ӯ восӯхтам [2, с.472].

Бо **нукта** ҳам таркибҳои васфӣ ва истиоравӣ (қисман) ба даст омад. Нуктае пӯшида [2, с.69], нуктаи дақиқ [2, с.281], нуктаи дилкаш [2, с.218], нуктаи дилнишин [2, с.330], нуктаи нодир [2, с.165], нуктаи зишту наку [2, с.160], нуктаи парешон [2, с.330], нуктаи сарбаста [2, с.148], нуктаҳои дилнавоз [2, с.427], нуктаҳои хотирафрӯз [2, с.507] ва нуктаи шари мубин [2, с.150], хуш нуктае [2, с.150] намуна аз он таркибҳост.

Нукта дар таркибҳои масдарии маҷозӣ: нукта задан (сухан гуфтан, гап задан) [2, с.204], нукта аз мӯ бориктар дидан (Андар ин нисбат агар дорӣ назар, Нуктае бинӣ зи мӯ бориктар: дарку эҳсоси сухани ниҳоят дақиқ, ки бо камоли ҳунари суханофаринӣ эҷод шуда бошад) [2, с.358], нукта ҳувайдо шудан (ошкор шудани сухан, зоҳир гардидани сухан) [2, с.211], нукта шинохтан (ба фаҳми сухан рафтан, маънии суханро дарёфтан) [2, с.211], нукта дар сухан нагунҷидан (бо сухан баён карда натавонистани матлаб) [2, с.483], нукта кушояндаи асрор будан (аз (ё бо) сухан фаҳмидан ё ошкор шудани роз) [2, с.270].

Шоир **нукта**ро ба **дур(р)** ташбеҳ кардааст:

Нуктае мегӯямат равшан чу **дур**,
То шиносӣ имтиёзи абду ҳур [2, с.69].

Ҳаким Фирдавсӣ (дурри оганда, [15, Ҷ.8, с.361; дури нутқ, [16, Ҷ.7, с.350; дури хушоб [15, Ҷ.8, с.188]) ва Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ (Ҳарфи ту дур(р) аст, дурр(р) набошад, Зебандаи гӯшвори аслах [17, с.358]) арзишмандии **сухану ҳарф**ро ба **дур(р)** монанд кардаву ба ришгаи тасвир кашидаанд. Аммо аз «нуктаи равшан чу дур»-и Муҳаммад Иқбол ҷанбаи сабкии сухан эҳсос мешавад. Манзур ин ҷо як монандкунии одӣ нест. Ин иборат ҷанбаи иҷтимоӣ ҳам дорад. Яъне мутафаккир тавассути чунин баён вазъи печидаи сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодии вақтро, ки ҳокӣ аз зулму истисмор буд, пеши рӯйи хонанда оварда ва хостааст, ки ба тавсиаи зиндагифаҳмии ӯ асар гузорад, то дар ташхиси «имтиёзи абду ҳур» дарнамонад. Иқболи Лоҳурӣ бо ҷузъи **нукта** аз исму сифатҳои зиёде кор гирифтааст, ки як қисми онҳо, амсоли нуктапардоз [2, с.168], нуктадон [2, с.176], нуктасанҷ [2, с.230] дар фарҳанг [5, Ҷ.1, с.878] дарҷ нагардидаанд, аммо бархе дигар қобили тавзеҳанд. Аз ҷумла, **нуктавар**ро ба кор бурдааст, ки мувофиқи қоидаи сохтмони вожаи **суханвар** мебошад:

Сабо ба гулшани Веймар саломи мо бирасон,
Ки чашми **нуктаварон** хоки он диёр афрӯхт [2, с.212].

Аммо нуктавар дар мақоми сифат ҳам дида мешавад: **Нуктабин**:

Ман на мулло, не фақеҳи нуктавар,
Не маро аз фақру дарвешӣ хабар [2, с.470].

Шунидам, ки дар Порс марди гузин,
Адофаҳм, рамзошно, нуктабин [2, с.198].

ва **нуктарас**:

Марди муъминро азиз, эй нуктарас,
Чист ҷуз «Қуръон»-у шамшеру фарас?! [2, с.451].

ҳам монанди **нуктасанҷ, нуктапардоз** ва **нуктадон** бо асоси феълӣ замони ҳозира бунёд ёфтаанд ва сифати **суханвар**ро баён менамоянд. Тарзи шакл гирифтани калимаи **нуктаоро**, ки аз доираи диққати луғатшиносон [5, 6, 10, 11] берун мондааст, аз вожаҳои фавқ тафовут дорад: аз масдари **нукта оростан** аввал сифат пайдо шуда (монанди **суханоро**, ба маънои хубсухангӯянда ва ба маҷоз шоир; нависанда; суханвар) [6, Ҷ.5, с.5136], тадриҷан дар мавқеи исм ҳам ҷо гирифтааст, ки нишонаи номуайянии **-е** ин назарро собит менамояд:

Нуктаорое, ки номаш Бҳартарист,
Фитрати ӯ чун саҳоби озарист [1, с.470].

Дар шеъри Иқбол баъзе вожаҳо дар таркиб ба мафҳуми **нукта** истеъмол шудаанд. Чунончи, калимаи арабии **адо** дар матн маънии **ифода, баён** (Маҷнун чу шунид адои Лайлӣ, Афтод ба хоки пои Лайлӣ, [5, Ҷ.1, с.41]-ро ҳам ифода кардааст. Аммо **адофаҳм**:

Маҳу ситора, ки дар роҳи шавқ ҳамсафаранд,
Карашмасанҷу **адофаҳму** соҳибназаранд [2, с.263].

ва **адодон**:

Маро дар дил халид ин нукта аз марди **адодон**

Зи маъшуқон нигаҳ коритар аз ҳарфи диловез аст [2, с.244]-ҳои ин адиби нуктасанҷ дар баёни фаҳвои **нуктадону нуктафаҳм** [5, Ҷ.1, с.41] истифода гардидаанд. Яъне бо иқтизои шеваи ифода калимаи **адо** то ҷое бо вожаи **нукта** ҷиҳати муродифӣ гирифтааст. Бо иқтизои табиати сухансозиву маъниофаринии забони форсӣ–тоҷикӣ қисме аз калимоти забони арабӣ аз доираи танги мафҳуми луғавию истилоҳии худ баромада дар адои маънии дигар корбурд пайдо кардаанд. **Нутқ** аз ҷумлаи ҳамин гуна вожаҳост. Маънии луғавии он – «Мабдаи идроки куллиёт, ки фасли ҳақиқӣ инсон бошад» [18, с.1100] бо мафҳумҳои **забон** ва **сухан** пайвандӣ дорад. Муфассирон бо дарназардошти ҳамин робитаи маъноӣ онро… сухан гуфтан [11, Ҷ.2, с.345]; сухангӯйӣ, суҳбат, калом, такаллум [5, Ҷ.1, с.879] тафсир кардаанд. Ба чунин мафоҳим дар «Куллиёти форсӣ» мустаъмал аст, ҳатто чун мавсуф бо васф зикр шудааст:

Ба он нутқе диловезе, ки дорад,

Зи қаъри зиндагӣ гавҳар барорад [2, с.303].

Нутқи диловез киноя аз сухани оташин ва басо ҷозиб аст. Аз ин исми масдар (истилоҳи сарфи арабӣ) [6, Ҷ.8, с.7850] исми фоил **нотиқ** –(суханрон, гӯянда, сухангӯ) [6, Ҷ.8, с.7659] муштақ шудааст. Муҳаммад Иқбол ин исмро дар таркиби мутазод (д) овардааст:

Баста ҳар тадбир бо тақдири ман
Нотиқу сомит ҳама нахчири ман [2, с.336].

Ба маънои маҷоз низ аз он истифода шудааст:

Аз дами ӯ нотиқ омад сангу хишт,
Мо ҳама монанди ҳосил, ӯ чу кишт [2, с.347].

Калимаи **ҳадис** ҳам ба маънии **сухан** 15 [11, Ҷ.1, с.270; 5,Ҷ.2, с.715] мустаъмал аст ва аз ин лиҳоз, аз муродифоти ин вожа ба шумор меравад. Дар адабиёти динӣ ба ин мафҳум маъмул будани онро шореҳон таъйид намудаанд, яъне чун «истилоҳи шаръ» [11, Ҷ.1, с.270] ҳам тавзеҳ ёфтааст. Муҳаммад Иқбол мегӯяд:

Ҳарфу савтам хому фикрам нотамом,
Кай тавон гуфтан **ҳадиси** он мақол [2, с.429].

Ҳадис бо вожаҳои васфӣ:

Ҳадиси сӯзу сози мо **дароз** аст,
Ҷаҳон дебочаи афсонаи мо [2, с.170].

Шайхи миллат бо **ҳадиси дилнишин**
Бар муроди ӯ кунад тағдиди дин [2, с.462].

Зи дӯзах воъизи кофиргаре гуфт,
Ҳадисе хушгар аз вай кофире гуфт… [1, с.585].

Ҳадис дар таркиби изофӣ:

Ӯ **ҳадиси дилбарӣ** хоҳад зи ман,
Рангу оби шоирӣ хоҳад зи ман [2, с.140].

Ҳадис дар таркиби маҷозӣ низ мушоҳида шуд:

Ба хилвате, ки сухан ҳиҷоб мешавад он ҷо,
Ҳадиси дил ба забони нигаҳ мегӯям [2, с.209].

Яъне, аз таъбири **ҳадис ба забони нигаҳ гуфтан** маънии бе сухан баён кардани ҳол, бе гап задан вазъияти зоҳирро маълум кардан ё бо нигоҳи жарф, яъне бе сухан мақсудро фаҳмидан дарк мешавад. Чунин таъбирнигорӣ гӯёи ҳунари волои қаламкашии шоир мебошад. Бо ҳамин усули баён ба тасвири масоили мураккаби сиёсиву иҷтимоӣ даст зада ва муваффақ ҳам гардидааст, ки Иқболшиносон ба ин паҳлуи эҷодиёти эшон баҳои сазовор додаанд.

Калом аз муродифҳои дигари иқтибосии сухани адиб аст. Фикр мекунем, ки аввал ба мафҳуми динии худ («Ва калом илмест, ки дар он масоили нақлиро ба далоили ақлӣ собит кунанд…») [11, Ҷ.2, с.174] ба кор рафта:

Калому фалсафа аз лавҳи дил фурӯ шустам,
Замири хеш кушодам ба наштари таҳқиқ [2, с.281]

пасон ба маънии **сухан; гуфтор** [10, с.911]:

Чу он мурғи зирак **калом**ам шунид,
Маро як назар ошноёна дид [2, с.206].

Ҷойгоҳи **калом** дар ибороти васфӣ ва изофӣ:

Дили раҳравон фиребӣ ба **каломи нешдоре**,
Магар ин ки лаззати ӯ нарасад ба нӯки хоре [2, с.199].

Мачӯ аз ман **каломи орифона**,
Ки ман дорам сиришти ошиқона [2, с.534].

Аз ҷузъи **калом** тибқи қолиби калимасозии луғавию наҳвӣ таркиби **хушкалом** сохта шудааст:

Подшоҳе хушкалому содапӯш,
Сахткӯшу нармхӯю гармҷӯш [2, с.494].

Калимаи **қавл** дар забон ба маонии **сухан**, **гап, гуфтор** [5, Ҷ.2, с.663; 11, Ҷ.2, с.148] маъруф аст. Ҳаким Носири Хусрав **қавл**ро ин гуна шарҳ додааст: «…сухане бошад кӯтоҳ ва маънодор…»; «…ҳар кӣ сухане бигӯяд, ки онро маъние бошад рост ё дурӯғ, он қавл бошад аз ӯ ба ҳар забоне, ки бошад» [19, с.65]. Аз тафсири ин мутафаккир низ фаҳмида мешавад, ки **қавл** як сухани одӣ нест. Ба ҳамин далел мутафаккир онро «бар чанд рӯй иборат» кардааст, ки сеюми он «бар эътимод ҳамл кардан» [19] бошад. **Қавл** дар шеъри Иқбол аз ҳамин дидгоҳ истифода шудааст:

Он тарошад **қавли** Ҳақро ҳуҷҷати ноустувор,
Ин тарошад **қавли** ботилро далели муҳкаме [2, с.228].

Яъне, дар ин мавқеъ сухани мантиқӣ ва мудаллал фаҳмида мешавад, яъне то ҷое мақсуд сухани арсаи мубоҳиса будани **қавл** аст.

Қол, ҷуз пайванди мантиқии худ бо вожаи **забон** (баҳс ва гуфтугӯ), ба маънии **ҳарф** ва **сухан** ҳам иштиҳор [6 Ҷ.6, с.5459] дорад. Аммо Муҳаммад Ғиёсуддин таркиби **қол кардан** [11, Ҷ.2, с.124]-ро бо иборати **ҳарф задан** ташреҳ кардааст [11, Ҷ.2]. Вале дар шеъри Иқбол муродифи **сухан** аст:

Қоли мо аз фаҳми ту болотар аст,
Шишаи идрокро равшангар аст [1, с.99].

Ҷуфти мутародифи **қилу қол** низ, агарчи аз рӯйи шарҳи луғат (гуфтугӯ, мубоҳиса) [5, Ҷ.2, с.688] бо мафҳуми **сухан** иртибот доштани он эҳсос мегардад, боз ҳам дар забон, аз ҷумла дар шеъри Иқбол, маънии **сухан**ро баён менамояд, сареҳан мафҳуми **сухани беҳуда** ва **бесудро**:

Пайи хеш аз мактабам берун гузор,
Қилу қол аст ин туро, бо вай чӣ кор? [2, с.65].

Ва байте, ки бо вожаи **қол** оварда шуд ва дар матн аз поёни сатрҳои мазкур аст, фикрро собит месозад.Дар забони Муҳаммад Иқбол ба мафҳумҳои манзури назар ҷамъи **мақола // мақолат** (гуфтор, сухан, нутқ; **мақолат кардан** гуфтугӯ кардан [5, Ҷ.1, с.671] **мақолот** ҳам зикр гардидааст:

Мавлавӣ фармуд: нодон, лаб бибанд,
Бар **мақолот**и хирадмандон маханд [2, с.65].

Калимаи маъруфи **дур(р)** дар шеъри форсӣ–тоҷикӣ ба маҷоз дар мавқеи **сухан** истеъмол шудааст. Дар забони Иқбол ҳам киноя аз **сухан** аст ва бо ҷузъи васфӣ (дури тобанда) омадааст:

Мавҷаму дар баҳри ӯ манзил кунам,
То **дурри тобандае** ҳосил кунам [2, с.26].

Бо истифода аз ибораи **дурри тобанда** таркиби муродифоти назми адиб ва мутафаккири забардаст афзуда ва якҷо бо аносири дигари луғавӣ забони каломашро фасеҳу ҷолиб кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллиёти форсӣ. Нашри тоҷикӣ / Таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Шарафнисо Пӯлодова. – Душанбе: Дониш, 2013. – 672 с.
2. Куллиёти форсӣ. Нашри тоҷикӣ / Аллома Муҳаммад Иқбол. Анҷумани Иқбол. Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; таҳиякунандагони матн Шарафнисо Пӯлодова, Алии Муҳаммадӣ, Ҷобулқои Додалишоҳ, Азим Байзоев, Музаффари Муҳаммадӣ. - IQbal Academy Pakistan. – 590 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика, морфология. -Душанбе: Маориф, 1982. - 458 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. -Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Асри Х ва ибтидои асри ХХ). Ҷ. 1. -М: Советская энциклопедия, 1969. - 952 с.
6. Фарҳанги бузурги сухан. Ҷ.7 / Таҳияи Ҳасан Анварӣ. - Теҳрон: Сухан, 1381. - 7585 с.
7. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / Мураттибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ–тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. - 946 с.
8. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. - 268 с.
9. Фарҳанги форсии Амид. Нашри Эрон / Таълифи Ҳасан Амид. - Теҳрон: Муассисаи интишороти «Амири Кабир», 1362. – 1144 с.
10. Фарҳанги форсии имрӯз / Таҳияи Ғуломҳусайн Садрии Афшор, Насрин Ҳакимӣ, Настаран Ҳакамӣ. - Теҳрон: Муассисаи нашри «Калима», 1375. - 1240 с.
11. Ғиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷ.1. Нашри тоҷикӣ / Таҳияи Амон Нуров. -Душанбе: Адиб, 1984. -480 с.
12. Шералӣ Лоиқ. Куллиёт. Ҷ.1. Ашъор / Шералӣ, Лоиқ; мураттибон: Баҳриддин Алавӣ, Р.Лоиқзода. - Душанбе: Адиб, 2008. - 560 с.
13. Гулназар. Лоиқе чун Лоиқе. - Душанбе: Адиб, 2013. - 104 с.
14. Фарҳанги баёни андешаҳо. Нашри Эрон / Таълифи Муҳсин Сабо. -Теҳрон: «Фарҳанг», 1366. -688 с.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.8 / Абулқосими Фирдавсӣ; таҳияи Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. - Душанбе: Адиб, 1990. - 614 с.
16. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.7 / Абулқосими Фирдавсӣ; таҳияи Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. – Душанбе: Адиб, 1989. – 654 с.
17. Кангуртӣ Ҳоҷӣ Ҳусайн. Куллиёт / Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ; виростор ва сомондиҳандаи матн К. Чиллазоди Теҳрайӣ, Амирхӯҷа Абдураҳимӣ. - Душанбе: Ирфон, 1998. - 526 с.
18. Муширӣ, Муҳашшид. Фарҳанги забони форсӣ. Нашри Эрон / Муҳашшид Муширӣ. - Теҳрон: Садо ва симо, 1381. – 1190 с.
19. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / Д. Хоҷаев, Н.Ф. Қурбонов, О.М. Додаров. - Душанбе, 2017. - 304 с.

ҶОЙГОҲИ ВОЖАҲОИ ВОМГИРИФТА ДАР ШЕЪРИ ИҚБОЛ

Дар забони шоири урдузабони Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ унсурҳои баёнгари мафҳуми **сухан** ҷойи намоён доранд. Ҳангоми таҳқиқ ин воҳидҳои луғавиро аз ҷиҳати пайдоиш (этимология) ба ду гурӯҳ тақсим кардем: вожаҳои форсӣ–тоҷикӣ ва вомгирифта (иқтибосӣ). Дар ин мақола оид ба мавқеи калимаҳои иқтибосшуда аз забони арабӣ, монанди **лафз, ҳарф, нукта, ҳадис, калом, нутқ, қавл, қол, мақол, мақолот** ва **дур (р)** сухан меравад. Хулосаи мо ин шуд, ки калимаҳои муқтабас дар маҷмӯъ нисбат ба муродифҳои асли худ кам истифода шудаанд. Сабаби истеъмоли маҳдуд доштани онҳо, ба назари мо, вобаста ба таваҷҷуҳи зиёди шоир ба забони форсӣ–тоҷикӣ мебошад. Аз навиштаҳои ӯ бармеояд, ки барои баёни андеша ин забон бештар мувофиқ будааст. Як далели ин муҳаббат ба ҷойи **форсӣ** (номи забон) **порсӣ** гуфтан аст, ки, аслан, дуруст аст. **Форсӣ** муарраби **порсӣ** мебошад. Аммо дар осори хаттии баъди асрҳои 1Х–Х, яъне пас аз заволи салтанати Сомониён, ҳамин шакли иқтибосгардида зиёд мавриди корбурди аҳли адаб қарор гирифтааст.**Калидвожаҳо**: Иқбол, шоир, забон, урду, форсӣ, вожа, иқтибос, арабӣ.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ АРАБСКИЕ СЛОВА В ТВОРЧЕСТВЕ МУХАММАДА ИКБОЛА

В языке урдуязычного поэта Индии и Пакистана Мухаммада Икбола Лохури лексические элементы, выражающие понятие **сухан**, занимают особое место. При исследовании эти лексические элементы по своему происхождению, были разделены на две группы: персидско-таджикские, т.е. коренные и заимствованные. В этой статье речь будет идти о заимствованных из арабского языка словах, таких как: **лафз, ҳарф, нукта, ҳадис, калом, нутқ, қавл, қол, мақол, мақолот** и **дур** (все эти слова передают значение **слова** и **речи**). Из проведенного нами анализа можно сделать вывод, что заимствованные слова употребляются меньше, чем их коренные синонимы. Причиной их меньшего употребления, по нашему мнению, является любовь поэта к персидско-таджикскому языку. Творчество поэта показывает, что при выражении мысли этот язык более прост и доступен. Другим примером любви поэта к этому языку является и то, что он называет этот язык **порси** вместо **форси**, что является правильным. Слово **фарси** является арабским эквивалентом слова **порси**. Но в письменном наследии после 1Х и Х веков, т.е. после крушения государства Саманидов, эта форма заимствования встречается чаще в творчестве литераторов.

Ключевые слова: Икбол, поэт, язык, урду, фарси, слова, заимствованный, арабский.

BORROWED ARABIC WORDS IN THE WORKS OF MUHAMMAD IQBOL

In the language of the urdu-speaking poet of India and Pakistan, Muhammad Ikbola Lokhuri, lexical elements expressing the concept of sukhan occupy a special place. In the research, these lexical elements by origin, were divided into two groups: persian-tajik, i.e. indigenous and borrowed. In This article we will talk about borrowed words from arabic language, such as: lafz, harf, nukta, hadis, kalom, nutќ, kavl, kol, maќol, maќolot and etc. (all these words convey the meaning of words and speech). Our conclusion is that borrowed words are used less than their native synonyms. In our opinion, the reason for their lesser consumption is the poet's love for persian-tajik language. The poet's creativity shows that this language is more simple and accessible when expressing thought. another example of the

poet's love for this language is that he calls this language a persy instead of a persian, which is correct. The word farsi is the arabic equivalent of the word porsy. But, in the written heritage after the 1X and X centuries, i.e. after the collapse of the Samanid's state, this form of borrowing is found more often in the works of literatures.

Key words: Ikbol, poet, language, urdu, parsian, words, borrowed, arabic.

Сведения об авторе: ***Сулаймон Анвари*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподования таджикского языка и литературы. Тел.: **(+992) 93-600-33-10**

Information about the author: ***Sulaymon Anvari*** - Tajik National University, candidate of philological science, associated professor of the department of Tajik language and the method of teaching Tajik literature and language. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
Tel.: **(+992) 93-600-33-10**

УДК: 891.55:821

ТАФОВУТ ВА ҲАМСАБАСТАГИИ "ЛАТОИФ-УЛ-АМСОЛ"- И РАШИДУДДИНИ ВАТВОТ БО "МУҶМАЛ-УЛ-АҚВОЛ"-И АҲМАДИ ДУМОНИСӢ

Анварова М.Н.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

"Латоиф-ул-амсол" ба зоти худ аз нахустин фарҳангҳои амсол ба шумор меравад, ки Рашидуддин Ватвот дар канори зикри асли арабии амсол, тарҷумаи форсии онҳоро низ зикр намуда ва ба қавли худаш дар муқаддимаи китоб "ривоёт ва эроди ҳикоёте, ки тааллуқ бад-он дорад, ба форсӣ набишта, то манфиати он томтар ва фоидаи он омтар бувад" [9, с.40]."Латоиф-ул-амсол"-и Рашидуддини Ватвот аз назари фарогирии тарҷумаҳои форсии амсол ва ҳикоёту ривоёти марбут ба он боис омад, ки дар қарнҳои баъдӣ аксари фарҳангнависон ва донишмандон аз тавзеҳот ва тарҷумаҳои Ватвот дар равиши кори худ истифода намоянд. Таҳлили қиёсии матолиби "Латоиф-ул-амсол" бо фарҳангҳои баъд аз он таълифшуда ин матлабро ба субут мерасонад, ки аксарияти фарҳангнависон аз маводи ин луғати муътабар истифода кардаанд.

Китобе, ки ба иттифоқи аҳли таҳқиқ аз матолиби "Латоиф-ул-амсол" файз гирифтааст, "Муҷмал-ул-ақвол фи ҳукм-ул-амсол"-и Аҳмади Думонисӣ мебошад, ки он дар қарни ҳафтуми ҳичрӣ (мутобиқ ба 13 милодӣ) ба қалам омада, ду маротиба дар Ҷумҳурии Исломии Эрон, бори аввал бо эҳтимоми Эраҷи Афшор ба сурати акс дар соли 1381\1961 ва бори дувум ба кӯшиши Фотимаи Таваккулӣ аз тарафи Китобхонаи миллии Эрон дар соли 1393/1973 ба нашр расидааст.Ин китоб ҳовии бештар аз 12000 ҳазор масали арабӣ ва тарҷумаҳое аз он ба забони форсӣ ва шарҳу тавзеҳ иборат мебошад. Донишманди эронӣ, устоди Донишгоҳи Машҳад, Салмони Сокит дар мақолае аз худ ба унвони "Шарҳи форсии чанд масали арабӣ дар "Муҷмал-ул-ақвол фӣ ҳукм-ул-амсол" рочеъ ба бархе аз шабоҳатҳои ин асар ба китоби Ватвот таъкид намуда, асосан ба 17 масали мавҷуд дар боби чаҳоруми ин асар таъкид намудааст, ки 14-тои он дар китоби "Латоиф-ул-амсол" дида мешавад. Муҳаққиқ таъкид медорад, ки ҳатто бархе комилан ва бархе нисбатан ба он чӣ Рашидуддини Ватвот дар "Латоиф-ул-амсол"-и худ шарҳ дода, шабеҳанд. Барои намуна, масалҳои ҳафтум, ёздаҳум, чаҳордаҳумро меорем, ки комилан шабеҳанд [11, с.604].

Ин пажӯҳишгар барои намуна ду масалро овардааст, ки комилан ба ҳамдигар шабоҳат доранд ва мо ҳам бо истифода аз ин сарчашма ба он ручӯъ хоҳем намуд:

إِنَّما أُكلتُ يوْم أكل الثَّورُ الأبْيَضُ

Тарҷума:"Ба дурустӣ хӯрда шудам ман он рӯз, ки хӯрда шуд гови сапед. Ривоят кунанд аз Амирулмуъминин Алӣ ибни Абӯтолиб (р) ки ӯ гуфт: Он масали ман ва масали Усмон (р) чун масали се гов аст, яке сапеду дигаре сиёҳ ва яке сурх, ки дар марғзоре мақом сохта буданд ва оби гиёҳе бабарг ёфта. Ва дар ин марғзор шере буд, ин се говро ба ҳукми иттифоқ ва иҷтимоъи эшон таъарруз натавонист кард. Роҳи ҳила ва макру тариқи ҳадъа ва ғадр пеш гирифт ва наздики гови сиёҳу сурх омад ва гуфт, ки ранги мо мутаносиб ва мутақориб аст, аммо ин гови сапед ранге машҳур дорад ва дар ин марғзор чун ъаламе аст ва мардумон, ки ӯро бубинанд, ба сабаби гирифтами ӯ қасди ин марғзор кунанд ва ин буқъаро, ки маҳалл ва мақому мабяту мазали мост бар мо завол оранд. Маро иҷозат диҳед, то ӯро бихӯрам ва моддаи зарари ӯ бурида гардонам. Ҳар ду шерро иҷозат доданд. Шер бирафт ва гови сапедро бихӯрд. Чун рӯзе чанд баромад ва шиддати гуруснагӣ бар шер ғолиб шуд, ба наздики гови сурх омад ва гуфт: Ин гови сиёҳ низ ранге дорад мухолифи ранги мо. Ҳамон офат, ки аз ранги гови сапед мутаваққеъ бувад, аз ранги ӯ мутаваққеъ аст. Маро иҷозат деҳ, то ӯро бихӯрам ва мо мураффаҳ ва осуда ва фориғдил дар ин марғзор рӯзгор гузаронем ва аз накбату офоту садама ва мухофат бошем. Гови сурх иҷозат дод. Шер бирафт ва гови сиёҳро бихӯрд. Чун рӯзе чанди дигар баромад ва шери муҳточи қувват ба наздики гови сурх омад ва гуфт: Туро ба ҳама ҳол бихоҳам хӯрд. Гови сурх донист, ки қазо ба сар расида ва муддати ҳаёт сипарӣ шуд ва дафъи амонро рӯй нест, гуфт: Эй шер фармон турост, аммо бигузор то се бор бонг бикунам ва он чӣ дар дил дорам ба саҳро афканам. Шер гуфт: Бикун. Гови сурх овоз бароварда ва се бор гуфт:

إِنَّما أُكلتُ يوْم أكل الثَّورُ الأبْيَضُ [9, с.45-46]

Қобили таъкид аст, ки ҳарчанд асли форсии ривояти мазкур дар ҳар ду китоби мазкур омадаанд, аммо муқоисаи матни он бо фарҳанги Майдонӣ ин нуктаро равшан месозад, ки Ватвот онро аз ин асар тарҷума намудааст. Матни арабии ривояти мазкур дар китоби Майдонӣ омада, бад- ин сурат аст:

إنَّما أُكلتُ يوْم أكل الثّورُ الأبْيَضُ

يروي أنْ أميرَ المؤمِنين علياً رضي الله تعلى عنهُ قالَ :إنما مثلى ومثلاُ عثمان كمثل أثوار تلاتة كنَّ فى أجمَعَةِ أبيضَ و أسودَ و أحْمرَ , و معهُّن فيها أسد, فكان لا يقدِرُ منهُّن على شيء لاجتماعهَّن عليه , فقالَ للثّور الأسود و الثّور الأحمر:لا يدلُّ علينا فى أجمعْنا إلا الثورُ الأبيضُ فإن لونه مَشهورٌ و لَوْنى على لونكما وقلو تَركتمانى آكلهُ صفّتْ لنا الأجَمة, فقل: دونكض فكله, فأكله, ثمَّ قاللأحمرِ:لونى على لونكَ فدعْني آكل الأسود لتصفو لنا الأجْمة, فقل: دونكض فكلُهُ , فأكله , ثمَّ قل للأحمر:إني آكِلكَ لا محلة, فقل:دعنى أنادي ثلاثاً ,فقل:افْعلْ,فنادى ألا إنى أكِلْتث يوم أكلَ الثورُ الأبيض,ثمّض قال علي رضي الله تعلى عنه:ألا إني هُنْتُ –و يروى وهَنْتُ –يوم قتل عثمان ,يرفع بها صوته. يضرب به الرجل يُرْزَأ بأخيهِ.[6,масали 81,56]

Муқоисаи матни арабии ривоят бо тарҷумаи форсии он дар китоби Рашидуддини Ватвот дар баробари нишон додани сарчашмаи кори муаллифи «Латоиф-ул-амсол» будани китоби Абулфазли Майдонӣ нуктаи дигареро ҳам таъкид менамояд, ки ҳарчанд Рашидуддин Ватвот онро аз ин манбаи аслии таълифоти худ истифода намуда, аммо дар забони форсӣ як ривоят ё ҳикояи ҷаззоберо бо тафсилоте хосса ба қалам овардаанд, ки дар намунаи арабии ин назокати ҳунарӣ камтар ба чашм мерасад. Шояд ҳамин назокат ва ҷазаботи сабки нигориши ҳикоят дар шакли форсии он будааст, ки онро муаллифони фарҳангҳои баъдӣ аз ҷумла Аҳмади Думонисӣ истифода кардааст.Ин масал ва шарҳи он дар китоби «Муҷмал-ул-ақвол» низ ба ҳамон тарзе, ки дар китоби "Латоиф-ул-амсол"-и Рашидуддини Ватвот омада мазкур аст, ки фарқе аслан ба ҷуз таъкиди оғоз дида намешавад.Аз ин муқоиса маълум мешавад, ки ҳарчанд калимот ё ибороте дар фарқияти ин шарҳи ин амсол ба мушоҳида мерасад, аммо асли онҳо ягона аст ва бешак, ин матлаб ин андешаро бозгӯӣ мекунад, ки асосан Аҳмади Думонисӣ аз ин асар истифода кардааст. Бахши дигаре аз амсолро дар ҳамин боб масалҳое ба вуҷуд овардаанд, ки зоҳиран ба ҳамдигар шабоҳатҳое доранд. Салмон Сокит ба чанд намунае аз ин гурӯҳ ишорат намуда, аз ҷумла шарҳи ин масалро "أشغل من ذات النحيين " барои муқоиса овардааст:

"Латоиф-ул-амсол"

أشغل من ذات النحيين [9, масали 130, 105]

Тарҷума: Машғултар аст аз Худованди ду хики рӯғани ғов.

Зотуннаҳйин зане будааст, аз бани Тим мин Саълаба дар ҷоҳият рӯғани гов мефурӯхт. Хавот ибни Ҷабир ал-Ансорӣ ҳанӯз мусалмон нашуда буд, наздики ӯ омад ба харидории рӯғани гов. Ҷойгоҳи холӣ ёфт, зан як хик рӯғанро сар гушод. Хавот писандид ва занро гуфт: Сари ин хик нигоҳ дор то ман хике дигар бингарам. Зан ба як даст сари хик бигрифт ва гуфт: Бингар. Хавот хики дигарро сар гушод, ҳам написандид, занро гуфт: Сари ин хик бигир то ман сари хики савум гушоям. Ҳар ду дасти зан машғул шуд ва гармои гарми араб рӯғани гов дар ҳар ду хик чун об бигдохта, натавонист сари хикҳоро раҳо кардан [9, с.105].

Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки касе машғул ба як кор бошад ва ба ҳеҷ кори дигар напардозад.

"Муҷмал-ул-ақвол"

أشغل من ذات النحيين [8, масали 185,604]

Тарҷума: Ӯ даркортар аст аз Худованди хик.

Ӯ зане будааст дар араб, ки рӯзе ду хик рӯған ба бозор мебарад. Хавот ибни Ҷабир ал-Ансорӣ ҳанӯз мусалмон нашуда буд, наздики ӯ омад ба харидории рӯғани гов. Ҷойгоҳи холӣ ёфт, зан як хик рӯғанро сар гушод. Хавот писандид ва занро гуфт: Сари ин хик нигоҳ дор то ман хике дигар бингарам. Зан ба як даст сари хик бигрифт ва гуфт: Бингар. Хавот хики дигарро сар гушод, ҳам написандид, занро гуфт: Сари ин хик бигир то ман сари хики савум гушоям. Ҳар ду дасти зан машғул шуд ва гармои гарми араб рӯғани гов дар ҳар ду хик чун об бигдохта, натавонист сари хикҳоро раҳо кардан. Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки касе машғул ба як кор бошад ва ба ҳеҷ кори дигар напардозад [8, с.604].Аз ин муқоиса маълум мешавад, ки новобаста ба он ки бархе аз муҳаққиқон аз ҷумла Эраҷи Афшор бо такя ба зикр нашудани номи "Латоиф-ул-амсол" дар китоби "Муҷмал-ул-ақвол" онро сарчашмаи ин асар намедонанд, аммо ҳамин шабоҳатҳои аслии матнӣ дар шарҳи амсол метавонад ба унвони муҳимтарин далели ин замина хидмат кунад, ки дар равиши кори худ муаллифи ин фарҳанги амсол аз китоби Рашидуддини Ватвот истифода намудааст.Бо такя бар ин мулоҳизоти боло метавон ба натиҷае расид, ки воқеан асари "Латоиф-ул-амсол"-и Рашидуддини Ватвот барои густариш ва ривоҷи фарҳангнависии амсол дар забони форсӣ ба ҳукми сарчашмаи муҳимме тавониста хидмат намояд. Ағлаби фарҳангномаҳои дар ин замина ба қалам омада, пеш аз ҳама, аз матолиби ин китоб дар ҷараёни шарҳи форсии амсол аз он суд ҷустаанд, ки муқоисаи матолиби "Латоиф-ул-амсол" бо фарҳанги баъдӣ аз ӯ ба қалам омада, ин воқеиятро ба субут мерасонад. Дар баробари ин, ҳарчанд Рашидуддини Ватвот асли амсолро бештар аз фарҳангҳои арабии масалҳо, хосса Абулфазли Майдонӣ гирифтааст, аммо дар равиши кори худ дар тавзеҳи бештари онон ва дақиқ намудани сарчашмаҳои зуҳури амсол бар пояи кутуби арабиву форсӣ, девони ашъори шуарои арабизабон ва форсисароӣ таваҷҷуҳи амиқ зоҳир намуд, ки ин тадбир дар фарҳангҳои қаблӣ дида намешаванд ва маҳз ба ҳамин хотир аст, ки ин китоб ба унвони сарчашмаи муҳимми ривоҷи фарҳангнависии амсолу ҳикам ба шумор омадааст. Дар баробари ин, зикри ашъори форсӣ низ дар китоб ба мушоҳида мерасад, ки баъдан ин равишро дигар фарҳангнависон истиқбол намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Персидская культура и ее влияние на другие страны / В.В. Бартольд // Сочинения: В 9 томах. - М.: Наука, 1966.
2. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс // Избранные труды. -Т.I. – М.: Изд-во восточной литературы, 1960. – 556 с.
3. Брагинский И.С. Иранское литературное наследие / И.С. Брагинский. - М.: Наука, 1984.-296с.
4. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста: учеб. Пособие / Н.С. Болотнова. – Москва, Флинта: Наука, 2007. – 520 с.
5. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б.Тилавов. - Душанбе: Дониш, 1967. – 225 с.
6. ابوالفضل الميداني، مجمع الامثال/ تصحيح و تقديم نعيم حسين زرزور، بيروت: دار الكتب العلمية، ج 1–2– 1408/1236ص.

7. احمد شاملو. کتاب کوچه. / شاملو احمد. انتشارات مازیار دفتر اول. 4 جلد. تهران، 1387 ص.
8. احمد دمایسی. مجمل الاقوال فی حکم و الامثال/ تصحیح فاطمه توکّل روستمی. تهران: کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، 1393/562 ص.
9. وطواط رشید الدین. لطائف الامثال و طرائف الاقوال/ به کوشش حبیه دانش آموز. تهران: مؤسسه انتشارات میراث مکتوب 1391/ 290 ص.
10. ساکت سلمان، رشیدالدّین وطواط و نقش او در پیوند امثال عربی و فارسی/ ساکت سلمان ساکت سلمان. فصلنامه مزدکامه. 1391، ص. 438/445.
11. ساکت سلمان، شرح چند مثل عربی در مجمع الاقوال فی حکم والامثال / ساکت سلمان. ارجمنه دکتر محمّد علی موحّد. تهران: 599. 1391/ 615 ص.
12. بهار، ملک‌الشّعرا. سبک‌شناسی ج. 2،3 / ملک‌الشّعرا بهار. –تهران: زوّار، 1372. –468ص.
13. خطیبی، حسین. فن نثر در ادب پارسی / حسین خطیبی. . تهران: انتشارات زوار، 1375/ 1956– 637 ص.
14. زرّینکوب عبدالحسین. سیری در شعر فارسی/ زرّینکوب عبدالحسین زرّینکوب عبدالحسین. تهران: سخن، 1384. –600 ص.

ТАФОВУТ ВА ҲАМСАБАСТАГИИ "ЛАТОИФ-УЛ-АМСОЛ"-И РАШИДУДДИНИ ВАТВОТ БО "МУҶМАЛ-УЛ-АҚВОЛ"-И АҲМАДИ ДУМОНИСӢ

Зимни муқоиса ва муқобалаи ду асари гаронбаҳо "Латоиф-ул-амсол"-и Рашидуддини Ватвот ва "Муҷмал-ул-аквол"-и Аҳмади Думонисӣ маълум мешавад, ки сарчашмаи асосии асари офаридаи Аҳмади Думонисӣ ҳамон "Латоиф-ул-амсол"-и Рашидуддини Ватвот махсуб меёбад. Эрачи Афшор бошад, дар мақолаи худ зикр менамояд, ки ҳамин шабоҳатҳои аслии матнӣ дар шарҳи амсол метавонад ба унвони муҳимтарин далели ин замина хидмат кунад, ки дар равиши кори худ Аҳмади Думонисӣ дар фарҳанги амсоли худ аз китоби Рашидуддини Ватвот истифода намудаст. Бо такя бар ин мулоҳизоти боло метавон ба натиҷае расид, ки воқеан асари "Латоиф-ул-амсол"-и Рашидуддини Ватвот барои густариш ва ривочи фарҳангнависии амсол дар забони форсӣ ба ҳукми сарчашмаи муҳимме тавониста хидмат намояд. Ағлаби фарҳангномаҳои дар ин замина ба қалам омада, пеш аз ҳама, аз матолиби ин китоб дар чараёни шарҳи форсии амсол аз он суд ҷустаанд, ки муқоисаи матолиби "Латоиф-ул-амсол" бо фарҳанги баъдӣ аз ӯ ба қалам омада, ин воқеиятро ба субут мерасонад.

Калидвожаҳо: "Муҷмал-ул-аквол", Аҳмади Думонисӣ, муқоиса, фарҳанги амсолу ҳикам, шарҳу тавзеҳ, сарчашма.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ «ЛАТАИФ-АЛ-АМСАЛЬ» РАШИДУДДИНА ВАТВАТА И «МУДЖМАЛ- АЛ-АКВАЛЬ» АХМАДА ДУМОНИСИ

«Латаиф ал-амсал» Ватвата послужило одним из основных источников для книги «Муджмал ал-аквал» Ахмада ибн Ахмада ад-Думониси, сочиненной в седьмом веке хиджры (XIII век). Книга была дважды издана в Иране: первое издание осуществил Ирадж Афшор в 1961. Второе издание «Муджмал ал-аквала» в 1973 году подготовила Фатима Таваккули Рустами. Этот паремиологический словарь охватывает более 12000 арабских пословиц, а также их перевод и толкование на персидском языке. Приведенные примеры, особенно совпадение словосочетаний и оборотов, свидетельствуют, что Ахмада Думониси в «Муджмал ал-аквал» очень плодотворно использовал труд Рашидуддина Ватвата при создании своей книги. Автор в предисловии к «Муджмал ал-аквал» указывает на следующие источники труда: «Амсал» Аби Убайда, «Амсал» Майдани, «Амсал» Замахшари, «Амсал» Абу Бакра Рази, «Равзат ан–назир», «Китаби явакиб», «Китаб» «Джавами ал-калам». Схожесть текста произведений в толковании пословиц может служить веским аргументом в подтверждении влияния книги Рашидуддина Ватвата на труд Ахмада Думониси. На основе сказанного выше можно сделать вывод, что «Латаиф ал-амсал» Рашидуддина Ватвата являлось важнейшим источником развития и распространения паремиологических словарей в персидском языке.

Ключевые слова: «Муджмал ал-аквал», Ахмада Думониси, сравнение, паремиологичесий словарь, толкование, источники.

COMPARATIVE ANALYSIS "LATAIF-AL-AMSAL" RASHIDUDDIN VATVAT AND "MUJMAL - AL-AQVAL" AHMADA DUMANISI

"Lataif al-Amsal" Vatvat was one of the main sources for the book "Mujmal al-aqval" Ahmad Ibn Ahmad al-Dumonisi composed in the seventh century. The book was published twice in Iran: the first edition carried Iraj Afshar in 1961. The second edition of the "Mujmal al-aqval" in 1973, was prepared by Fatima Tavakkoli Rustami. This paremiological dictionary covers more than 12,000 Arabic proverbs, as well as their translation and interpretation in Persian. The examples, especially the coincidence of phrases and momentum, show that Ahmad, Dumanisi in the "Mujmal al-aqval" very productively used the work of Rashiduddin Vatvat when creating your book. The author in the preface to "Mujmal al-aqval" indicates the following sources of labour: "Amsal" Abu Ubayd, "Amsal" Maidani, "Amsal" Zamakhshari, "Amsal" Abu Bakr Razi "Ravzat al–Nazir", "Kitabi yavakim", "Kitab" "Jawaz of al-Kalam". The similarity of the texts in the interpretation of proverbs can serve as a strong argument in confirmation of the influence of the book of Rashiduddin Vatvat on the work of Ahmad Dumanisi. On the basis of the above it can be concluded that" Lataif al-amsal" Rashiduddin Vatvat was the most important source of development and distribution of paremiological dictionaries in the Persian language.

Key words: "Mujmal al-aqual", Ahmad Dumonisi, comparison, paremiological dictionary, interpretation, sources.

Сведения об авторе: ***Анварова Маърифат Нарзуллоевна*** - Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры арабской филологии. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлянбекова 1. Tel.: **(+992) 92-767-36-63**

Information about the author: ***Anvarova Marifat Narzulloevna*** – Khujand State University named after B.Gafurov, candidate of philology, senior teacher at Arabic philology Department. **Address:** 735700, Republik of Tajikistan, Khujand city, Pr. Mavlyanbekova 1. E-mail: **m.anvarova2018@mail.ru.**
Tel.: **(+992) 92-767-36-63**

УДК: 891.550-1:821

НАЗАРЕ БА АНДЕШАҲОИ ПАНДУ АНДАРЗИИ ШАЙХ САЪДӢ

Насриддиниён Бобишоҳи Ҳасанпур, Саркоров Н.
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Саъдӣ чун ниёкони хирадсори хеш оид ба масъалаи ташаккулу такмил додани ахлоқ, ки дар муҳити хонаводаву иҷтимоъ зери омилҳои мухталиф бо таъсири тарбият сурат мегирад, диққати ҷиддӣ додааст. Аз дарачаи биниши ӯ тарбият яке аз воситаҳои муҳимми ташаккул додани ахлоқ буда, нақши тарбиятгар дар ростои рушду камолоти маънавии фард шоистаи таҳсину эътироф аст.Саъдӣ мафҳуми ахлоқро бо корбуди

ҷанбаъҳои мусбати фалсафию табииаш ба тарзи вижа тавзеҳ дода, дар зимни он ғояҳои тозаи дархӯри таваҷҷуҳро иброз доштааст, ки онҳо ба ташаккулёбии афкори ахлоқии андешамандоне, ки пас аз вай зиставу эҷод кардаанд, таъсири чашмрасе гузоштааст. Андешаҳои Саъдӣ дар бобати таълиму тарбия ва ахлоқ аз таълимоти файласуфони касбӣ амсоли Абӯбакри Розӣ, Абӯнасри Форобӣ, Ибни Мискавейҳ, Абӯалӣ ибни Сино, Насируддини Тӯсӣ ва дигарон ба он тафовут дорад, ки ӯ на ба воситаҳои рисолаи махсусу ҷудогонаи фалсафӣ, на дар чаҳорчӯбаи низоми муайяни илмӣ, балки тавассути асарҳои бадеӣ дар пешбурди бадеӣ ва ҳикмат, панду андарзу насиҳат, ки ағлаб ба масъалаҳои мухталиф омезиш ёфтаанд, баён шудаанд. Ба қавли Анри Массэ, «Саъдӣ нахустин касест, ки ахлоқро ба сурати шоирона таълим додааст…, ки мабнӣ ба ҳадафи хос ва ба сурате қатъӣ нест, балки таълимоте дилпазир ва фараҳангез аст…» [3,с.341].

Бо мутоилаи китобҳои Саъдӣ, пайвастагии доим ва муътадилии хираду тахайюл, «ин фалсафаи ақли солим ва ин ахлоқи комилан амалӣ, ки бо сабке бисёр ҳамвор баён шудааст, мушоҳида мегардад». «Ӯ менависад, - Шиблии Нуъмонӣ, агарчи фалсафаи ахлоқро ба равиши шоирона навишта, лекин дар байни масоили ахлоқ ва масоили бас латифу дақиқ ва борике баён намуда, ки дар китобҳои фалсафии ахлоқ низ, наметавон назири ононро ба даст оварад» [9,с.345]. Шоири андешаманд суханро на дар бораи масъалаҳои назарӣ ва зеҳнии ахлоқӣ, балки рочеъ ба рафтору кирдор ва кунишҳое, ки мухолифи қавоиди ахлоқ бошанд, ба тарзи бадеӣ, ба воситаи ҳикоёт муносибати неку бадро муқоиса менамуд ва қазовати онро ба мутолеъакунанда во мегузошт. Бино ба қавли Ҳусайни Размҷӯ «дар ахлоқ он чӣ мояи нафрати Саъдист, чизест, ки инсонро аз он чи лозимаи одамият аст, дур мекунад ва ба зиштию пастӣ мекашонад. Назди вай ахлоқ василаест, ки инсонро ба камоли одамият мерасонад ва вуҷуди ӯро ба риштаи муҳаббат бо саросари коинот мепайвандад…» [6,с.27]. Маҳаки тарбияи Саъдӣ, тавре ки Зарринкӯб ва соири пажӯҳандагони осораш ёдрас намудаанд, «ҳикмати амалӣ ва завқи зиндагӣ аст, на хаёлбофиҳои дуру дароз» [1,с.249]. Дар ин росто Саъдӣ аз маҳорати халлоқонаи хеш истифода намуда «аз воқеияти ниҳоят одию маъмулӣ, *ки* барои ашхос пеш меояд, нукоти бисёр дақиқу ҳассосе истихроҷ мекунад» ва барои далелнок сохтани ақоид ва ибрози назар ба асарҳои ахлоқии фарҳехтагони пешин, амсоли «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Сират-ул-мулук»-и Хоҷа Низомулмулки Тӯсӣ, ки мусаммо ба «Сиёсатнома» аст, «Насиҳат-ул-мулук»-и Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззолӣ, инчунин андарзномаҳои замони Сосониён аз ҷумла андарзи Бузургмеҳр, андарзи Хусрави Қубодон «Худойнома» ва дигарон назар дошта, дар ташвиқу тарғиби ғояҳои ахлоқӣ пайравиву идомадиҳандаи сухани онҳо будани худро нишон медиҳад.Вале Шайх Саъдӣ, қабл аз ҳама, бештар «аз фарҳанги аср ва афкори донишмандону соҳибназарони замони худ мутаассир шудааст» [9,с.60]. Дар зимн бояд гуфт, ки Саъдӣ ҳаким нест, бинобар ин, «фикри ӯ мутобиқи равиши фалосифа ба сайру ҳаракат намеафтад», баръакс «доираи диди ӯро муқаррароти устувори шаръӣ маҳдуд мекунад» [2,с.403].

Саъдии Шерозӣ дарунмояи ахлоқ ва авомили мухталифи ташаккулёбии онро дар чаҳорчӯбаи чунин ҷаҳоншинохтӣ мавриди баррасӣ қарор дода, агар аз як сӯ, инкори таълимоти қазову қадари илоҳӣ нашавад, аз ҷониби дигар, масъулияти фардии шахс ва таъсири муҳитро дар тарбияи ахлоқ муътариф будааст. Аз рӯйи сиголиши ӯ, на танҳо муҳит ва ирсият, балки авомили умдаи дигар, минҷумла фарқиятҳои фардӣ, рағбат, тамоилот ва хостаҳои шахс, заруриёт ва таҷрибаҳои гузаштаи инсон дар шаклгирии ахлоқи вай мутаассиранд. Ба ҳамин сабаб Саъдӣ ҳаргиз як рӯйдодро ба танҳоӣ дар риштаи таълиму тарбия асосу таъсирбахш ба қалам надода, балки маҷмӯи онҳоро ба инобат гирифтааст. Саъдӣ нақши муҳим доштани муҳитро дар бобати таълиму тарбия мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, гуфтааст:

Гили хушбӯй дар ҳаммом рӯзе — Бигуфто: ман гиле ночиз будам,
Расид аз дасти маҳбубе ба дастам. — Валекин муддате бо гул нишастам.
Бад он гуфтам, ки мушкӣ ё абирӣ, — Камоли ҳамнишин бар ман асар кард
Ки аз бӯи диловези ту мастам. — В - агарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам.

Саъдӣ арзиши муҳити муносиби тарбияро то ҳудуде муҳим ба қалам медиҳад, ки мутобиқи он муҳайё шудани муҳити созгор ва муносиби тарбия боиси дигар шудани ҳувият гардад, ба сухани дигар, он чӣ пасту палид бошад, бо асар кардани муҳити муносибу мувофиқ ба ҷойгоҳи шоистаи ситоиш расад:

Ҷомаи Каъбаро, ки мебӯсанд — Ба азизе нишаст рӯзе чанд,
Ӯ на аз кирми пилла номӣ шуд. — Лоҷарам, ҳамчун ӯ гиромӣ шуд.

Саъдӣ ёдрас намудааст, ки ҳаминишинӣ бо афроди бадкору палид, мумкин аст боиси он шавад, ки инсонҳои вораста ба фасод моил шаванд:

Гар нишинад фариштае бо дев, — Аз бадон некуӣ наёмӯзӣ,
Ваҳшат омӯзаду хиёнату рев. — Накунад гург пӯстиндӯзӣ.

Ба фикри шоир муҳассаноти ахлоқӣ худ аз худ падид намеояд, балки дар фазову муҳити мушаххас, дар раванди муносибати миёни одамон ҳангоми фаро овардани шароити мавриди ниёз падид меояд ва комил мешаванд.

Тибқи ин андеша чун поксиришторо дар муҳити фосид ва ё баръакс муфсидонро дар муҳити солим парвариш диҳанд, аксари онон зери таъсири тарбия сирати худро тағйир хоҳанд дод. Бо баракати таъсиру муҳити тарбия, одамро, тавре ки мехоҳанд, парвариш мекунанд:

Бо бадон ёр гашт ҳамсари Лут, — Саги асҳоби қаҳф рӯзе чанд,
Хонадони нубувваташ гум гашт. — Пайи некон гирифту мардум шуд.

Бар мабнои дарунмояи чунин намунаи асотири таърихӣ Саъдӣ натиҷа гирифтааст, ки «бо мардуми зишт ҳамроҳ мабош, к – аз суҳбати дегдон сиёҳӣ хезад». Шоир зарурати аз инсонҳои бадхулқ парҳез карданро бо

далелҳо шарҳ додааст. Ба андешаи Саъдӣ «одамӣ некахлоқ ё бадахлоқ ба дунё намеояд ва ӯ дар ниҳоди худ накукор ва ё бадкирдор нест, балки низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тарзи эшон муттаҳам гардад».

Пас, касоне, ки ба бадномӣ ё беадабӣ машҳур бошанд, натиҷагирии шоир қатъӣ мебошад:

Хар, ки машҳур гашт ба беадабӣ,
Дигар аз вай умеди хайр мадор

тадриҷан дар натиҷаи таъсири авомили муайяни ахлоқӣ хулқу автори хоссеро мепазирад. Чунончи авомили мусбат бошанд, инсон фазилатҳои хуби ахлоқиро мепазирад ва бо ахлоқи хуб ба камол мерасад. Ва, баръакс, агар одам дар муҳити носолим ба балоғат расад, саранҷом бадкирдори пастфитрат хоҳад шуд. Дар ин асос Саъдӣ тарбияро меъёри ташаккули ахлоқ ва такмили маънавии инсон ба қалам додаст.

Хар ба саъй одамӣ нахоҳад шуд, В-одамеро, ки тарбият накунанд,
Гарчи дар пойи минбаре бошад. То ба садсолагӣ харе бошад.

Бояд ёдрас намуд, ки мушоҳидоти рӯзгор ва таҷрибаи зиндагӣ, ки Шайх Саъдиро бар он доштаанд, андешаи худро дар боби нақши тарбият ва ташаккули ахлоқ тасҳеҳ кунад, зеро тавсири тарбия дар одамон ба сурати мушоҳида мухталиф падид меояд: яке онро хеле осон мепазирад, дигаре ниёз ба тарбияи мудовиму мунтазам дорад, ба сеюмӣ он бидуни таъсир мебошад. Натиҷагирии шоири пандомӯз роҷеъ ба ин қазият чунин аст: «… Тарбияи яксон ба табоеъ мухталиф … истеъдод бе тарбият дареғ аст ва тарбияти номустаид зоеъ». Саранҷом, шоири мутафаккир тарбияти инсони бе истеъдодро шуғли билкул бесамар ва кори барабас медонад. Ӯ мегӯяд:

Ҳама фарзанди одаманду башар, Ин яке мӯр аз ӯ наёзорад
Майли баъзе ба хайру баъзе ба шарр В-он дигар саг бар ӯ шараф дорад.

Ин фикр шоирро водор намудааст, ки сарчашмаи неку бади инсонро дар ниҳоду ирсияти ӯ чӯяд, табиӣ будан ва ба тарбияи муҳити иҷтимоӣ марбут набудани муҳассонати ахлоқиро эътироф намояд:

Чун бувад асли гавҳаре қобил, Ҳеҷ сайқал наку натонад кард,
Тарбиятро дар ӯ асар бошад. Оҳане, ки бадгуҳар бошад.

Чунки:

Партави некон нагирад, ҳар, ки бунёдаш бадаст,
Тарбият ноаҳлро чун гирдакон бар гунбад аст.

Пас:

Даст бар пушти мор молидан, К-он бадахлоқ бе мурувватро
Ба талаттуф, накори ҳушёр аст. Санг бар сар задан сазовор аст

Ва баръакс:

Раҳ намудан ба хайр нокасро,
Пеши аъмо чароғ доштан аст.

Чунончи «зи лавҳи рӯйи кӯдак метавон ёфт, ки бад ё нек бошад дар бузургӣ», пас ба андешаи Шайх Саъдӣ:

Шамшери нек аз оҳани бад чун кунад касе, Борон, ки дар латофати табъаш хилоф нест
Нокас ба тарбият нашавад, эй ҳаким кас. Дар боғ лола рӯяду дар шӯразор хас.

Андешаҳои мазкур мантиқан масъалаи муҳитгаро ва ё таворисгаро будани Шайх Саъдиро ба миён мегузорад. Дар асл шоир тарафдори ирсияти ахлоқ аст ё ба таъсири муҳити атроф ва тарбия ташаккул ёфтани онро меписандад? Чунон ки гуфта шуд, дар осори ӯ ҷиҳати исботи ҳар ду фикр асноди кофӣ вуҷуд дорад. Вале Саъдӣ аз кадоме ин ақоид ҷонибдорӣ мекунад, равшан нест, зеро ӯ афзалияти якеро аз дигаре ба сароҳат таъкид накарда, баръакс ҳар дуро чун назарияи мусовӣ пазируфтааст. Замоне ки Саъдӣ «Гар нишинад фаришгае бо дев, Ваҳшат омӯзаду хиёнату рев. - Аз бадон некуӣ наёмӯзӣ, Накунад гург пӯстиндӯзӣ» - мегӯяд, фаҳмидан душвор нест, ки ӯ чун ҷонибдори муҳитгаро нақши тарбияро дар ростои шаклигирию тағйир ёфтани хулқи одам муътариф аст. Аммо ҳангоми ба эътибор гирифтани соири суханҳои ӯ, мисли «Партавӣ некон нагирад, ҳар кӣ бунёдаш бад аст, - Тарбия ноаҳлро чун гирдакон бар гумбад аст» ва ё «Нокас ба тарбия нашавад, эй ҳаким кас» чунин тасаввуре пайдо мешавад, ки Шайх Саъдӣ чун ҷонибдори ақидаи таворис таъсири тарбия ва муҳити атрофро дар ростои тағйири ахлоқ нодида мегирад. Вале “Саъдӣ, чунон ки доктор Муҳаммад Каримӣ Озодӣ таъкид фармудааст, -дар ҳақиқат, на муҳитгароӣ мутлақ аст ва на таворисгароӣ мутлақ, балки таъсири нисбии муҳит ва тавосирро қабул дошта, ҳудуд ва суғури ҳар якеро нишон медиҳад. Ӯ муҳиту таворисро дар муқобили ҳам қарор намедиҳад, балки ҳамоҳангии ин дуро барои таъсир ба таълиму тарбия лозим медонад» [7,с.54].“Бо вуҷуди ин, менависад доктори илми фалсафа Нозир Арабзода, - Саъдӣ табиист, ки масъалаи ирсӣ ё тағйирпазир будани ахлоқро, ки бо таъсири тарбия сурат мегирад, дар заминаи илмӣ шарҳ дода наметавонист, чунки дар замони ӯ илми ирсиятшиносӣ (генетика), ки таносуби ҷиҳатҳои табиӣ, зотӣ ва иҷтимоии муқтасабро муайян мекунад, мавҷуд набуд. То пайдо шудани ин илм аҳли таҳқиқ аксаран ҷанбаи ирсии хулқро муболиға намуда, нақши муҳит ва таъсири тарбияро дар ташаккул ва тағйир ёфтани ахлоқ то ҳадде бе натиҷа тасаввур мекарданд» [8,с.27]. Аммо қатъи назар аз бардошти ифроти ирсияти хулқу истеъдоди зеҳн, ӯ таъсири муҳити атрофу тарбияро дар ташаккулёбии ахлоқи фард расман мепазируфт, агар чунин набуд шоирро чӣ чиз водор сохтааст, ки замоне аз ҳаёти худро «дар ақсои олам» дар пайи ҷустуҷӯи илму дониш ва андӯхтани таҷрибаи зиндагӣ сарф кунад. Саъдӣ инсонро чун ҳаюло (моддаи мутлақ) тасаввур намекунад, ки ӯро ба ҳар қолаби дилхоҳ даровардан имконпазир

бошад. Бар мабнои ин Шайх Саъдӣ тавсия кардааст, ки на ҳар фард, балки танҳо инсонҳои тарбиятпазири заминаи зеҳнидошта бояд тарбия шаванд, зеро:

Замини шӯра сунбул барнаёрад, Накуӣ бо бадон кардан чунон аст,
Дар ӯ тухму амал зоеъ магардон. Ки бад кардан ба ҷони некмардон.

Аз дидгоҳи Саъдӣ истеъдод бе муҳит тарбият намешавад, барои падид омадани қариҳаи нуҳуфта муҳити муносибу созгор лозим аст. Шоир лаёқати фитрӣ ва муҳитро мукобили якдигар нагузошта, баръакс таъкид фармудааст, ки ҳарду боисти ҳамсанг бошанд: истеъдод бе тарбият дареғ аст ва тарбияти номустаъид зоеъ. Хокистар насаби олӣ дорад, ки оташи ҷавҳари улвӣ он аст, валекин чун ба нафси худ ҳунаре надорад, ба хок баробар аст ва қимати шакар на аз най аст, ки он худ хосияти вай аст».

Чу Канъоро табиат беҳунар буд, Ҳунар бинмо, агар дорӣ, на гавҳар,
Паямбарзодагӣ қадраш наяфзуд. Гул аз хор асту Иброҳим аз озар.

Шоир тарбиятгаронро аз қолабҳои қаблан сохта ва қиёсҳои зеҳнӣ, ки дар чаҳорчӯбаи онҳо ба донишомӯзон қолабӣ таълим медиҳанд, худдорӣ карданро талқин намуда, дар зимни он нисбӣ будани таъсири таълиму тарбияро таъкид мекард. Дар ин росто, ба андешаи ӯ, шахс ба душвориҳо рӯ ба рӯ мешавад, ки канор гузоштани онҳо талоши барабас менамояд. Аз ин рӯ, омӯзгору тарбиятгарон масъалаи таъсирпазирии шахси тарбиятшавандаро нашояд аз мадди назар дур кунанд:

Ҳама файласуфони Юнону Рум Ба кӯшиш нарӯяд гул аз шохи бед,
Надонанд кард ангубин аз закум. На зангӣ ба гармоба гардад сапед.
Зи ваҳшӣ наёяд, ки мардум шавад, Чу рад менагардад хатанги қазо,
Ба саъй андар ӯ тарбият гум шавад. Сипар нест мар бандаро ҷуз ризо.
Тавон пок кардан зи занг ойина,

Аз диди Шайх Саъдӣ қариҳаи зеҳнии одамон дар фарогирии илмҳои мухталиф мутафовут аст. Чунончи, агар матлабе барои яке қобили идрок, барои шахси дигаре номафҳум ва ҳатто даркнашаванда аст:

Ду кас бар ҳадисе гуморанд гӯш. Напардозад аз ҳарфгирӣ ба панд.
Аз он тобдони зоҳир то сурӯш? Фурӯмонда дар кунҷи торик ҷой,
Яке панд гирад, дигар нописанд, Чӣ дарёбад аз ҷоми гетинамой.

Шоир мутмаин буд, ки агар ба одамони гуногун дар шароиту муҳити яксон тарбияти якнавохт дода шавад ҳам, омӯзандагону тарбиятшавандагон аз он муносиби қареҳиву тавон баҳра хоҳанд гирифт. Ин матлаб дар ҳикояти зерин бозтоб шудааст: «Подшоҳе писареро ба адибе дод ва гуфт: «ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хеш. Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва соле чанд бор ӯ саъй кард ва ба ҷое нарасид ва писарони адиб бар фазлу балоғат мунтаҳо шуданд. Малик донишмандонро муъахазат фармуд, ки «ваъда хилоф кардӣ ва вафо ба ҷо наовардӣ» Гуфт: «Бар раъйи Худованди рӯйи замин пӯшида намонад, ки тарбият яксон аст ва табоеъ мухталиф».

Гарчи симу зар аз санг ояд ҳаме, Бар ҳама олам ҳаме тобад Суҳайл,
Дар ҳама санге набошад зару сим. Ҷое анбон мекунад, ҷое адим.

Шоир айёми кӯдакиро давраи тарбияту такомули ахлоқ мешуморид:

Ба хурдӣ дарат зачру таълим кун,
Ба неку бадаш ваъдаву бим кун.

Давраи кӯдакӣ марҳилаи итоат кардан ба тарбиятгар ва айёми заҳмат кашидан барои омӯхтан аст, натиҷаи ин заҳмат дар бузургӣ зоҳир мешавад:

Ҳар он кас, ки гардан ба фармон диҳад, Ҳар он тифл, к-ӯ ҷаври омӯзгор
Басе барнаёяд, ки фармон барад. Набинад, ҷафо бинад аз рӯзгор.

Вале аз сӯйи дигар Саъдӣ таъкид кардааст, ки «навомӯзро зикру таҳсину зеҳн, - зи танбеҳу таҳдиди устод беҳ». Ӯ на танҳо аз хӯйи некон панд гирифтан, балки аз рафтори нохуби ашхоси бад, натиҷагирии ибратбахшро низ амали судбахши тарбия медонад:

Магар аз хӯи некон панд гиранд,
В-аз анҷоми бадон ибрат пазиранд.

Тибқи маслиҳати Шайх Саъдӣ, ҷиҳати ислоҳи ахлоқи ношоям, нахуст, кас «зи айби хеш набояд бехабар бошад», сониян, ӯ на танҳо андешаи дӯстон, таънаи бадхоҳонро дар бораи худаш низ фаҳмад, зеро дӯстон ҷиҳати наранҷонидан ё ҳисси арҷгузорӣ аз гуфтани айб худдорӣ мекунанд:

Касе ба ҳамду санои бародарони азиз, Зи душманон шунав, эй дӯст, то чӣ мегӯянд,
Зи айби хеш набояд, ки бехабар бошад. Ки айб дар назари дӯстон ҳунар бошад.

Масъалаи аз камбудиҳои ахлоқӣ покиза будани мураббиро низ шоир аз мадди назар дур накардааст. Ба фикри шоир касе, ки масъулияти ба мардум омӯхтани донишро ба уҳда мегирад, бояд нахуст худаш беайбу некном бошад. Дар ғайри ин, ӯ чӣ гуна даъвои ба мардум дониш омӯхтан мекунад, дар сурате ки илочи аз айбҳои худ раҳо шуданро намеёбад.

Агар аз пажӯҳиши афкори ахлоқии Шайх Саъдӣ натиҷагирӣ кунем, равшан мешавад, ки он дорои ҳам ҷанбаи фардӣ ва ҳам иҷтимоӣ аст. Дар ростои ахлоқи фардӣ Саъдӣ дар чаҳорчӯбаи риояи марзи миёнаи рафтор - «Магӯю манеҳ, то тавонӣ қадам, - Аз андоза берун, аз андоза кам»- рафтор карданро тавсия намуда, озодии фардиро, ки гирдоварандаи оромии равон (рӯҳ) аст, қабул дорад. Ин майлро ӯ дар ахлоқи иҷтимоӣ низ ба мушоҳида гирифта, ҳатталимкон дурусткор будан ва аз даст надодани мустақилияту амнияти фардиро ташвиқу тарғиб мекунад. Пажӯҳишгари намоёни мероси Шайх Саъдӣ - Анри Массэ бар мабнои

ҳамин ованд (далел) арзиши ахлоқӣ, иҷтимоии шоирро дар боварии ӯ ба ворастагӣ ҷустуҷӯ кардааст [3,с.266]. Чунин натиҷагирии мулоҳизакорона бешак сазовори таҳсину эътироф аст.

АДАБИЁТ

1. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Бо корвони ҳулла / Зарринкӯб Абдулҳусайн. - Теҳрон, 1965. - С.242.
2. Алии Даштӣ. Қаламрави Саъдӣ / Даштӣ, Алӣ. - С.403.
3. Анри Массэ. Таҳқиқ дар бораи Саъдӣ / Массэ Анри. - С.341.
4. Доктор Муҳаммади Мӯин. Фарҳанги форсӣ. - Ҷ.2. - Чопи 2-юм. - Теҳрон, 1386. - С.1087.
5. Доктор Сайид Ҷафъарӣ Саҷҷодӣ. Фарҳанги луғот ва истилоҳоти фалсафӣ. - Теҳрон, 1338. - С.133.
6. Доктор Ҳусайни Размҷӯ. Шеъри куҳани форсӣ (дар тарозуи нақди ахлоқи исломӣ). Ҷ. 1-2. - Чопи дуюм. - Машҳад, 1369. - С.27.
7. Муҳаммад Каримии Озодӣ. «Таъсири тарбият аз дидгоҳи Саъдӣ. Зикри ҷамили Саъдӣ. Ҷ.1. / Озодӣ, Муҳаммад Карим. - Теҳрон, 1991. - С.54.
8. Нозирҷон Арабзода. Ҳикмати амалии Саъдӣ / Арабзода Нозирҷон. – Душанбе: Нодир, 2002. - С.27.
9. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър – ул – Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Нуъмонӣ, Шиблӣ. Ҷ.2. - Теҳрон, 1949. - С.59.

НАЗАРЕ БА АНДЕШАҲОИ ПАНДУ АНДАРЗИИ ШАЙХ САЪДӢ

Дар мақола муаллифон такя бар мадракоти (факт) муътамади (раднашаванда) таърихию адабӣ, илмии пажӯҳишгарони ватанию хориҷӣ ва осори худи адиб андешаю диди Шайх Саъдиро нисбат ба таъсирпазирии панду андарз ва суханҳои ҳикмиро ба риштаи таҳқиқ кашида, ҳамзамон дар мавриди ҳамин мавзӯъ ба баҳсу хулосаҳои пажӯҳишгарони ватанию хориҷии осораш назар дода, ба он натиҷа расидаанд, ки тарбияти солим ва омӯзиши ҳадафмандона дар ҳар давру замон дар рушду камолоти аҳли башар бо сабъ ва иродатманд коргар аст.

Калидвожаҳо: тафаккур, саъй, таълим, такмил, иҷтимоъ, робита, донишманд, мухобира, илм, таълим, ахлоқ, панд, идрок, зеҳн.

ВЗГЛЯД НА ВОЗЗРЕНИЯ САДИ О ВОСПИТАНИИ И ОБРАЗОВАНИИ

В статье авторы, изучая на неоспоримые факты, опираясь на исследования отечественных и зарубежных историко – литературоведческих источников изучили взгляды шейха Саади о воспитании и образовании и приходят к выводу, что разностороннее образование, целенаправленное обучение дает хорошие результаты для развития высокообразованной, воспитанной личности. Авторы вступают в полемику с теми учеными, которые отвергают отдельные взгляды на образование и воспитание шейха Саади и на примерах его творчества доказывают истинность и своевременность учения Саади.

Ключевые слова: интиллект, старание, образование, совершенствование, общение, ученый, наука, этика, совет.

THE LEARNING EDUCATION AND TUITION FROM THE POINT OF VIEW OF SHEIKH SAADI

In the given article the authors are learning an incredible facts relying upon research of the local and foreign resources. The literal sources have explored the views of Saadi regarding of education and tuition and as well they came into conclusion that a various education which is directed to tuition gives a good results for the development of highly qualified personal education. The authors as well integrated along with the facts of the scientists that are reject a separate views towards education and tuition of sheikh Saadi and as well in his art samples that prove the reality and timeless learning of Saadi.

Key words: intellect, trying, education, talk, scientist, ethic, advice.

Сведения об авторах: ***Насриддиниён Бобишохи Хасанпур*** – Таджикский государственный университет коммерции, кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры языков. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан г.Душанбе, ул. Дехоти 1/2. E-mail: **Bobisholi.tj@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 918-68-89-26**
Саркоров Навруз - Таджикский государственный университет коммерции, кандидат филологических наук, доцент кафедры языков. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан г.Душанбе, ул. Дехоти 1/2. E-mail: **Sarkorov.tj@mail.ru.** Тел.: **(+992) 919-22-73-33**

Information about the authors: ***Nasriddiniyon Bobishokhi Hasanpur*** - Tajik State University of Commerce, Candidate of Philological Sciences, acting Associate Professor, Department of Languages. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Dekhoti 1/2. E-mail: **Bobisholi.tj@mail.ru.**
Tel .: **(+992) 918-68-89-26**
Sarkorov Navruz - Tajik State University of Commerce, candidate of philological sciences, assistant professor of languages. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Dekhoti 1/2. E-mail: **Sarkorov.tj@mail.ru.** Tel .: **(+992) 919-22-73-33**

УДК: 891.55:821

НУКТАЕ ЧАНД ДАР ҲОШИЯИ КИТОБИ «БИЛОДУ МОВАРОУННАҲР" АЗ СИЛСИЛАИ КИТОБҲОИ " ФУТУҲ АЛ-БУЛДОН АЛ-ИСЛОМИЯ"-И МАҲМУД ШИЙТ ХАТТОБ

Шодиев М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Табиист, ки ҳар миллати бузург ё кӯчак дорои таъриху тамаддуни хеш аст ва ин таъриху тамаддун тавассути сарчашмаҳои гуногуни таърихию фарҳангӣ ва адабию илмӣ то ба замони мо омада расидаанд ва гувоҳи онанд, ки ин ё он халқу миллат дар тӯли мавҷудияти хеш чӣ сарнавиште доштааст. Бешубҳа, мардуми тоҷик низ дорои таъриху тамаддуни хеш аст ва дар он сарнавишти талху сахти ин мардум, бурдборию шуҷоати ӯ, қаҳрамонию бузургии ин мардум дарҷ гардидаанд. Ин миллати бузург ва ҳамзамон мазлум, ба ҳама сахтиҳо, ки дар тӯли таърих бар сари ӯ меомад, таҳаммул мекард, худро ба ҳар восита аз маргу нобудӣ раҳо месохт, забони зебою равони хешро ҳифз мекард ва тоҷвар буданашро ҳамеша исбот ва истодагарӣ мекард. Вале, мутаассифона, ин миллат душманони ошкору ниҳони зиёде дошту дорад ва ҳамеша аз пайи нобудии он буданд. Аз ин буд, ки араб дини эшонро рабуд, муғул онҳоро қатли ом кард, Чингиз савори асп аз ҳавзи пур аз хуни тоҷик мегузашт ва заҳри дилашро мешикаст. Темурланг аз сари мардуми Хуросон калламанор сохт, манғит ба тахти шоҳии ӯ нишаст, бегонагон бузургонашро мерабуданд ва азхуд мекарданд, мактабу забонашро дар қаламрави худ маҳв месохтанд. Душманони миллат барои амалӣ намудани аҳдофи

хеш аз ҳама гуна воситаҳо истифода мекарданд. Хоссатан, дар даврони Ҳокимияти Шӯравӣ онҳо аз зархаридҳои худӣ ва бегона, мисли Фитрату Раҳимбоевҳо, Файзуллохочаю Шуҳрат Султоновҳо, Солдадзею Рублевҳо дар лаҳзаҳои сарнавиштсози миллати тоҷик ва баъд аз он дар тӯли мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ хеле моҳирона истифода мекарданд.

Сарфи назар аз он, ки даҳҳо мақолаю китобҳои воқеъбинона аз тарафи олимони шарқшиносу таърихшиноси Ғарб ва Шарқ дар мавриди таърих ва илму адаби мардуми Мовароуннаҳр ба табъ расида бошанд ҳам, боз китобу мақолаҳои ғаразомез ва фармоишӣ низ вуҷуд доранд, ки таърихи ин сарзамин ва мардуми онро таҳриф менамоянд ва нақши таърихии мардуми бумии он, яъне тоҷиконро нодида мегиранд. Ин падида ба ҳар як фарди тоҷик маълуму маъруф аст ва чизи наве ҳам нест ва шояд такрори он дилбазан ҳам шуда бошад, вале донистани афкори бегонагон дар мавриди таърихи сарзамини хеш барои мардуми тозаистиқлоли тоҷик бесамар нахоҳад буд. Сабаби ин ҳама гуфтаҳои боло китобе бо номи "Билоду Мовароуннаҳр" [9] аз силсилаи китобчаҳои илмӣ-оммавии "Футуҳ ал-булдон ал-исломия" (ба забони арабӣ) гардид, ки муаллифи он кӯшидааст зимни шарҳи зуҳури ислом (футуҳоти исломӣ) дар ин минтақа ба хонандаи араб таърихчаи ин сарзамин ва мардуми онро низ пешкаш намояд. Мутаассифона, ба назари мо, ӯ дар китоби хеш дар мавриди тавсифи таърихи ин сарзамин ба баъзе таҳрифу хатоҳо роҳ додааст, ки он хонандаи бевосита бо сарчашмаҳои таърихӣ ошнонабударо ба раҳгумӣ мебарад. Бинобар ин, мо тасмим гирифтем то дар ин мақола нисбати баъзе назарҳои муаллиф дар ин маврид дар асоси сарчашмаҳои муътамад ва пажӯҳишҳо фикри худро баён намоем. Ин китоб («Билоду Мовароуннаҳр») муқаддима надошта мустақиман аз матни асосӣ оғоз мегардад ва аз рӯйи мавзӯъбандӣ ба се қисм ҷудо шудааст:

1. Мовароуннаҳр қабл аз футӯҳоти исломӣ ва дар айёми ислом.
2. Таърихи қадимии сарзамини Мовароуннаҳр қабл аз "фатҳи исломӣ ва дар айёми аввали он.
3. Фатҳи Мовароуннаҳр.

Қисми аввали китоб аз шарҳи ҷуғрофии сарзамини Мовароуннаҳр иборат аст ва муаллиф дар он ин кишварро ба панҷ иқлим тақсим карда, ба ҳар яке аз он шарҳи муфассал медиҳад. Тақсимбандӣ ба шакли зайл сурат гирифтааст:

- Иқлими Суғд, Суғдиёнаи қадим бо қасабаҳояш-Бухоро ва Самарқанд.
- Иқлими Хоразм (Хуворизм).
- Иқлими Сағониён, Бадахшон ва Хуттал.
- Иқлими Фарғона.
- Иқлими Шош (Тошканд).

Пеш аз он ки тавсифи иқлимҳоро аз назар гузаронем, бояд хотирнишон кард, ки ба ақидаи муаллиф сарзамини Мовароуннаҳр ҳамеша мансуб ба туркон буд ва мардуми бумии онро низ турк номидааст. Ин фикр ва ё ақида аз сатрҳои аввали китоб оғоз ёфта, дар матн бо шаклҳои гуногун борҳо такрор шудааст, мисли "Наҳри қадими Ҷайҳун ҳадди ҷудокунандаи ақвоми форсигӯй ва туркизабон ё Эрон ва Тӯрон аст" [9,с.5] ва ғайра. Аз ин лиҳоз, саъй мекунем, то ба тавсифи муфассали китоб дода нашавем ва таваҷҷуҳи асосиро ба мавзӯи фавқуззикр равона созем. Тавре ки қайд шуд, муаллиф сарзамини Мовароуннаҳрро дар навиштаи худ аз рӯйи иқлимҳои он шарҳ додааст ва он аз иқлими Суғд оғоз мегардад. Ҳангоми тавсифи иқлими Суғд, муаллиф зебоии онро зикр карда, онро дар радифи водии Ғӯтаи Димишқ, наҳри ал-Убла ва Шиъб Бавон яке аз чаҳор ҷаннати дунё меҳисобад. Шояд ин гуфтаҳои худи муаллиф набошанд, вале ӯ дар ин ҷо ба сарчашмае ишора накардааст. Сипас, ӯ бо син ва ё сод навиштани калимаи Суғдро зикр карда овардааст, ки "... суккони Суғд (سغد) ё Суғд (صغد) мегӯянд ва онҳо дар асл аз туркона нд" [9,с.7] ва ин ҷо ҳам аз нишон додани маъхаз худдорӣ кардааст. Баъд аз ин шарҳ муаллиф ба номбар ва тавсифи шаҳру деҳот ва набототу дороиҳои иқлими Суғд мепардозад. Мо ба сифати далел ҳангоми шарҳу тавзеҳи баъзе нукот, барои исботи он ки ин минтақа дар асл сарзамини бумии тоҷикон (мардуми эронинажод) аст, мухтасаран овардани номҳои шаҳру деҳот ва рӯдҳои ин иқлимро, ки муаллифи китоб зикр кардааст, ҷоиз донистем.

Суғд: -Бухоро [7,с.8] ва деҳоти он- Хуҷода, Мағкон, Бумиҷкас, Тавовис, Зандана, Би(й)канд;

- Самарқанд ва деҳоти он - Банокит (Банҷаканд), Варағсар, Ямурғ, Дарғам ва Абағар, ки дар қисми ҷанубии наҳри Суғд воқеъанд. Ёркас(т) -дар ҳамҷавории Ушрусана воқеъ буда, тобеи рустоқи Бузиоҷин ё Бувзмоҷиз аст ва дигар Кушфағану Бурнамз ё Фурнамаз [9,с.17] ва Ёркас мебошанд, ки дар қисми шимолии наҳри Суғд ҷойгиранд.

Дигар шаҳрҳои ин иқлим инҳоянд: Иштийҳан, Алкашония, Ка(у)буза Начқас, Вазор, Алмарзбон, Кармийния, Дабусия, Кеш, Насаф, Нахшаб, Рабайҳан ва Ушрусана(т) [6, Ёкути5/с.133; 1/с.257], ки дар шарқии Самарқанд воқеъ буда, шаҳру деҳоти зерин тобеи онанд: Зомин (Сабзух), Собот, Дизак, Ҳаракона, Додис ва Бунҷикат.

Дар мавриди иқлими Хоразм (Хаворазм) омадааст, ки "… он иқлимест дар ғарб ҳамҷавор бо баъзе билоди турк ва аз ҷануб бо Хуросон ва аз шарқ бо Мовароуннаҳр ва аз шимол низ бо билоди турк» [9,с.25]. Шаҳрҳои ин иқлим инҳоянд: Кос, Курканҷ (Гурганҷ), Хива, Ҳазорасп, Ҷигарбанд, Алтоҳирия, Дарғон, Арсахушмисан, Замахр [9,с.33]. Муаллиф дар хулосаи иқлими Хоразм овардааст, ки хоразмиён писарон ва духтарони туркони он бодияро мехариданд. Пас суоле ба миён меояд, ки чаро ин сарзаминро муаллиф ё сарчашмаҳо билоди турк наменоманд, балки ҳамҷавори туркон номидаанд ва хоразмиён фарзандони онҳоро (турконро) мехаридаанд? Табиист, ки мардуми бумии ин кишвар эронинажод буданд ва касе онҳоро турк наменомид, то он ки турку муғул ин кишварро истило накард. Тавсифи иқлими Сағониёнро, ки

Бадахшону Хуттalро низ дарбар мегирад, муаллиф аз рӯдҳои он оғоз кардааст. Рӯдҳои Сағониён инҳоянд; наҳри Бадахшон (Дарғом), Ҷайҳун, Вахшоб (Вахш ва Сурхоб), Тойкон, Кундуз (ду наҳри охирро Хуттaлоб ва Ватроб низ номидаанд, (ниг. Ибн Руста [3]), Кубозиён (Кофарниҳон) ва Сағониён [2,с.35]. Акнун мепардозад ба тавсифи шаҳру деҳоти он.

1. Билоди Бадахшон ва маркази он Файзобод.

2.Билоди Хуттал ва Вахш (Дар матн омадааст, ки ҳар чӣ, ки дар шарқ ва шимоли Хуросон аз билоди куфр воқеъ аст, бо номи Хуттал ёд мешуд. Маркази Хуттал шаҳри Ҳулбук буд).

3. Сағониён. Дар ғарбии наҳри Вахш ва шимолии наҳри Ҷайҳун ҷойгир аст. Шаҳру навоҳии он инҳоянд: Қубозиён, Вошҷирд, Шумон, Сағониён (Саросиё), Босанд, Дорзанҷ, Сарминҷон, Тирмиз, Ҳошимҷирд ва Дароҳанин (Боб ал-ҳадид). Муаллиф дар хулосаи ин иқлим аз захоири табиӣ ва набототи он ёдовар шудааст. Бавижа қайд мекунад, ки дар Вошҷирд (Файзободи имрӯза) ва Шумон (Ҳисори имрӯза) заъфарон зиёд парвариш мешуд ва он ба дигар манотиқ содирот мегардид [9,с.43-44].*

Иқлими Фарғона. Иқлими Фарғона ин водии рӯди Сайҳун мебошад, ки аз билоди Турк ҷорӣ мешавад [9,с.44] ва аз тарафи шарқӣ ба водии Фарғона ворид мешавад. Шаҳрҳо ва қасабаҳои иқлими Фарғона инҳоянд:

Фарғона - дар ҳамҷавории билоди Туркистон воқеъ аст. Дар қаторкӯҳҳои он, ки дар байни билоди Турк тӯл кашидаанд, ангуру чормағзу себ ва дигар меваҷот, садбаргу бунафша ва раёҳин меруёнд, ки касе ба онҳо соҳиб нест [9,с.45]. Ахсикат - қасабаи иқлими Фарғона буда, дар соҳили рӯди Сайҳун воқеъ аст. Андукон, Кубоъ, Уш, Узкант, Марғинон, Риштон, Хавоканд, Хуҷанда/т/, Вонкас, Хайрлам (Хайлом)-шаҳрест дар рустоқи Миёнрӯдон, Шикит - чормағзи зиёд дорад ва онро дар бозор бо нархи арзон мефурӯшанд [9,с.50]. Косон низ аз шаҳрҳои иқлими Фарғона мебошад. Иқлими Фарғона аз тилло, нуқра, фирӯза, занбақ, оҳан, мис, навшодир, нафт ва қир ғанӣ буда, бо санги мармар ва ангишташ низ машҳур аст [9,с.50]. Иқлими Шош (Чоч): Ин иқлим дар ғарбии иқлими Фарғона, дар соҳили рости наҳри Сайҳун воқеъ аст. Харобаҳои шаҳри қадимаи Шош дар мавқеи шаҳри қадими Тошканди ҳолӣ ҷой доштанд, ки онро арабҳо Шош ва форсҳо Чоч меномиданд. Шаҳри Шошро Бинкас ва ё Бийкас низ меномидаанд. Дар ин ҷо муаллиф қайд мекунад, ки шаҳрҳои Мовароуннаҳр номҳои эронӣ ва тӯронӣ доштанд [9,с.51].

Иқлими Шош дар ҳамворӣ ҷойгир аст ва он бузургтарин гузаргоҳ (водӣ) ба рӯйи Турк аст [9,с.51]. Сипас, дар китоб тавсифи шаҳрҳои ин иқлим дода мешаванд. Бузургтарин шаҳри ин иқлим Шош аст, дар соҳили ду рӯд, рӯди Турк - аз шарқ ва рӯди Сайҳун - аз ғарб воқеъ мебошад. Дар ин ҷо омадааст, ки шаҳрро аз тарафи шарқ деворе буд, ки аз кӯҳ то ба наҳри Турк тӯл мекашид ва онро кӯҳи Соблиғ меномиданд. "Ин девор барои ҳимояти шаҳр аз ғорати туркон аз шимол бунёд шуда буд" [9,с.53-54]. Шаҳрҳои дигари ин иқлим инҳоянд: Чинончакс (воқеъ дар соҳили чапи наҳри Турк), Ийлоқ (дар ҳамҷавории билоди Турк, дар даҳ фарсахии шаҳри Шош воқеъ буд), Тувункас - қасабаи ноҳияи Ийлоқ, Хошт, Асбиҷоб, Асбоникас, Чамкинт, Бороб (Фороб) - воқеъ дар соҳили шарқии Сайҳун, Васич (Ибни Ҳавкал Васичро зодгоҳи Абӯнасри Форобӣ меҳисобад [9,с.58], Шовагар-дар роҳи муғул ҷой дорад, Саброн; Чанд - номи шаҳри бузургест дар билоди турк, Турорабанд - он охирин шаҳри исломист дар ин иқлим ва ҳамҷавор бо билоди Турк, Тироз ва Кулон - дар ҳудуди билоди турк воқеъ мебошанд.

Иқлими Шош либоси сафеди тунук, шамшер ва силоҳ, абзорҳои мисин ва оҳанин, мисли сӯзан, дукорд (қайчӣ) ва дег, инчунин пӯсти хари ёбоӣ (гӯр), буз, биринҷ, катон, пахта, тиллою нуқра истеҳсол мекард ва ба Туркистон мебароварад [9,с.60].

Тавре ки қайд кардем муаллиф номи рӯдҳои Мовароуннаҳрро низ номбар кардааст.

Рӯдҳои Мовароуннаҳр. Ҷайҳун. Дар мавриди ин дарё муаллиф боз ҳамон ҷумлаи аввали китобро [9,с.5], ки мо онро дар аввали мақола иқтибос кардаем оварда, меафзояд: "Дар асрҳои миёна арабҳо наҳри Оксусро Ҷайҳун меномиданд ва дар айёми истилои муғул ин ном аз истеъмол баромад ва онро Амуя ё Амударё номиданд... Чун арабҳо аксаран дарёҳоро аз номи шаҳрҳои бузурги муҷовири он мегирифтанд, Ҷайҳунро низ наҳри Балх меномиданд" [9,с.62]. Муаллиф ҳангоми тавсифи рӯдҳои Мовароуннаҳр аз Ал-Истахрӣ [8] бештар иқтибос кардааст ва ҷоиз донистем, ки номҳои дарёҳои ин иқлимро бо пуррагӣ дарҷ намоем, чун донистани номҳои қадима ва ҳозираи онҳо барои хонанда муфид хоҳад буд; Чарёб ё наҳри Вахон – ҳоло Панҷ, Андичороғ (Бартанг), Фарғар (Ванҷ), Ахшу (Ахшин)-шаҳри Ҳулбук дар соҳили он воқеъ аст ва Балбон ё Барбон (Оқсӯи ҳолӣ) аз манбаъҳои он мебошад, наҳри Бадахшон ё Заргом, Вахшоб (Вахш) ё Сурхоби ҳолӣ (ба қавли муаллиф) ва Тойкон, Кундуз (Хуттaлоб ва Тароб - ба қавли Ибн Руста), наҳри Кубозиён ва Сагониён (Зомул). Дарёҳои номбаршуда ҳама шохобҳои Ҷайҳун мебошанд [9,с.65].

Сайҳун. Арабҳо Сайҳунро Ҷаказартис (Jaxartes) меномиданд. Сипас, дар айёми муғул онро Сирдарё номиданд. Арабҳо онро бештар наҳри Шош меномиданд. Сайҳун шохобҳои зиёд дорад, ки инҳоянд: Хурӯшон, Авраст, Кубо, Чидғил (Нарини ҳолӣ), Ийлоқ ва Турк. Наҳри Сайҳун дар поёноби худ ба шохаҳои зиёде тақсим шуда, ба баҳри Арал мерезад. Сайҳун мисли Ҷайҳун киштигард буда, дар фасли замистон ях мебандад [9,с.66-67].

Мавзӯи дигари ин китоб, ки дар боло зикр гардид, овардани таърихи мухтасари ин сарзамин то ислом ва дар айёми аввали ислом мебошад. Муаллиф овардааст, ки билоди Мовароуннаҳр ҷузъи Туркистони Ғарбӣ

* Мутаассифона, имрӯз аз заъфарон, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ бо нархи хеле баланд ба фурӯш меравад, дар ин минтақа нишоне вуҷуд надорад.

буда, ҳоло ба он ҷумҳуриҳои Узбакистон ва Тоҷикистон мансуб мебошанд. Ҳамчунин, ӯ бори дигар ба туркон мансуб будани ин сарзаминро, ки дар боло зикраш рафта буд, таъкид карда овардааст: «Аввалин касоне, ки сокини ин минтақа шуданд, туркон буданд ва осори кашфшудаи қадим пайдошавии аввалин давлати туркиро дар солҳои 5000 қ.м. то 2000 қ.м. исбот мекунанд (Кадом осор?). Турконе, ки ин давлатро таъсис карда буданд, онҳоро Ҳеродод бо номи «аскит-اسكيت» ва сарчашмаҳои форсӣ бо номи «Тӯрон-توران» ва сарчашмаҳои ҳиндӣ бо номи "Сака -ساكا » зикр кардаанд. Ҳамон ҷо муаллиф «тӯрон»-ро сиғаи ҷамъи калимаи «туркӣ» хондааст ва сиғаи имлоии онро ба маънои «туркӣ», дар забони санскрит «турушка-تورشكا» додааст [9,с.69]. Сарчашмаҳои чинӣ турконро «ҳасюнғ-ноу» ё «гунҳои шарқӣ» меномиданд ва дар Туркистон дар солҳои 220 қ.м. – 216. м. императории хунҳо (хун) ё Хоқони Хун вуҷуд дошт, ки борҳо бо чиниҳо бархӯрд доштаанд [9,с.69]. Ин маъхазҳо овардаанд, ки ин давлати туркӣ дар ҷанг бо чиниҳо аз мусалмонон чандин бор кумак пурсидаанд [9,с.69-70]. Дар ҷойи дигар ӯ дар мавриди тавзеҳи номи Осиёи Миёна чунин овардааст: «Он аз Туркистони Шарқӣ ва Ғарбӣ иборат буда, ватани аслии ҳамаи туркон аст ва ин ҳақиқат дар тамоми сарчашмаҳои таърихӣ ва пажӯҳишҳои муосир зикр ёфтаанд" [9,с.70]. Мутаассифона, муаллиф дар ин ҷо ҳеч як сарчашмаеро ёдовар нашудааст.

Сипас, аз мавҷудияти эрониён дар ин сарзамин низ зикр карда менависад: "Дар сарзамини Мовароуннаҳр эрониён низ сукунат доштаанд ва онҳо ин заминҳоро аз туркон ғасб карда буданд, чун туркон қабл аз онҳо дар ин ҷо сокин буданд» [9,с.70]. Қадимтарин заминҳое, ки эрониён онро забт карда буданд, аз Ахсикати қадим (аз ҳудуди Фарғонаи Шарқӣ) то Бухоро буданд. Ин минтақа заминҳои ҳосилхез ва наҳру ҷӯйборҳои табиӣ ва суньии зиёди Мовароуннаҳрро дарбар мегирифт. Муаллиф аз қавли Ал-Балхӣ [1]† овардааст, ки номҳои кӯҳҳо, дарёҳо ва шаҳру навоҳӣ ва деҳоти он ҷо ҳама форсиянд [9,с.70]. Бо мустақар шудани эрониён дар ин сарзамин тамаддуни он хеле бо суръат ривоҷ ёфт. Дар қатори илму фарҳанг тиҷорат низ рушд мекард ва хоссатан тиҷорати абрешим (ҳарир). "Сарчашмаҳои румонӣ (византӣ) овардаанд, ки аҳли Бухоро ва Суғд дар қарни панҷум ва шашуми мелодӣ бо қофилаҳои (корвони) бузурги абрешим дар роҳи Императории Сосониён то ба шарқи Императории Рум рафтуо мекарданд" [9,с.72].

Муаллиф меафзояд, замоне ки эрониён шаҳрҳои худро дар соҳили Сайҳун ва Ҷайҳун бунёд мекарданд, тӯроniён дар он айёми дур дар даштҳои ҳамҷавори онҳо гаштугузор доштанд ва кай аввалин бор ҳуҷуми онҳо ба ин сарзамин оғоз ёфта буд, маълум нест, вале зикр меравад, ки туркон соли 700 қ.м. Ҷайҳунро убур карда то ба ҳудуди Ҳинд расида буданд. Ҳамчунин муаллиф зикр мекунад, ки туркон дар қарни 2 қ.м. аз Ҷайҳун гузаштаанд ва далели он номи шаҳри Балх аст. Ба қавли ӯ калимаи Балх шакли вайроншудаи калимаи "болиқ"-и туркии қадим аст ва маънои "шаҳр" ё "пойтахт»-ро дорад. Туркон қароргоҳи хони бузургашонро "Хон болик" (шаҳри Хон) меномиданд [9,с.73].

Дар ҳамин ҷо хамчун истидлоли он ки туркон сокинони аслии ин сарзамин будаанд, мавҷуд будани аносири туркиро дар топонимикаи ин минтақа далел овардааст, ки номи пойтахт шаҳри Бухоро туркиюласл аст ва калимаи Бийкант ва Ому (Ҷайҳун) низ туркӣ мебошанд. Маънои калимаи Ому (اَمو) - дарё мебошад [9,с.73]. Мо таърихи он ки кай шаҳри қадимаи эронии Ҷамукат номи тӯронии Бухороро гирифтааст, намедонем, вале маълум аст, ки муғулон то ҳол маъбад ё дайри буддоиро "Бухор" меноманд [9,с.75]. Ва ҳамон ҷо меафзояд: «…то айёми футуҳоти исломӣ сарзамини Мовароуннаҳр ҳам аз тарафи туркон ва ҳам аз тарфи эроniён ҳукмронӣ мешуд» [9,с.75].

Муаллиф дар бораи диёнати мардуми ин сарзамин низ маълумоти кӯтоҳе оварда менависад: "...Зардуштия дини мардуми эронинажоди ин диёр буд ва қисме аз туркон низ ин динро парастиш мекарданд. Зардуштия аз маъбади оташпарастон берун шуда дар Мовароуннаҳр интишор ёфт ва то ба манзили туркони бодиянишини доманаҳои Тиён-Шон дар Шарқ ва соҳили баҳри Арал дар Ғарб расид. Вале қабл аз ворид шудани ислом ба ин сарзамин зардуштия дучори муқовимати сахти мазҳаби буддоӣ гардида буд ва аксари тӯроniён ин мазҳабро парастиш мекарданд. Шояд муқовимат байни зардуштия ва буддоия муқовимати ду мазҳаб не, балки ду нажод буд [9,с.74].

Дар асрҳои аввали қарни/милодӣ таълимоти будоӣ пайравони худро дар соҳилҳои Зарафшон (рӯди Суғд) пайдо карда буд, дар қарни панҷуми мелодӣ дини будоӣ дар Туркистони Шарқӣ хеле ривоҷ ёфт ва шояд то ба митақаҳои Ҷайҳун ва Сайҳун низ расида бошад. Далели муаллиф ин аст, ки аввалин фотеҳони мусалмон ҳангоми фатҳи Бийкант бути бузурги тиллоиро пайдо карданд, ки ду чашми он аз гавҳари қиматбаҳо буд. Ҳамчунин, ӯ аз ақаллияти насрония низ ёдовар шуда овардааст, ки онҳо масиҳиёни «насотира» буданд ва аз таъқиби императории Византия ба Мовароуннаҳр фирор карда, асосан дар Самарқанд ҷой гирифта буданд [9,с.76].

Дар ҳамин боби китоб муаллиф таърихчаи ҳаёти охирин намояндагони сулолаи хокимони Бухороро дар солҳои аввали «футӯҳоти исломӣ» дар Мовароуннаҳр зикр кардааст. Чун донистани ин маълумот барои хонандаи тоҷик аз фоида холӣ нест, ҷоиз донистем, ки онро дар ин ҷо пешкаши шумо гардонем: "Баъд аз вафоти бухорхудот Би(а)ндун ё Бийдун, бухорхудот лақаби шоҳони Бухоро буд, тифли ширхоре бо номи Тағшод ё Таписда аз ӯ ба мерос монд ва умури давлатдориро ҳамсари шоҳ Бийдун-Хотун (Оайида Масун), ки модари Тағшод буд, ба даст гирифт. Мегӯянд, ки ӯ панҷоҳ сол ҳукмронӣ дошт ва дар замони салтанати ӯ ислом дар Мовароуннаҳр зуҳур кард. Вай хеле оқилона ҳукмронӣ мекард ва мардум ӯро итоат мекарданд ва

† Абу Зайд Аҳмад ибн Саҳл ал-Балхӣ (850-934)-соҳиби китоби «Ашколу-л-билод» дар назар аст.

бо ҳикматаш миёни мардум шуҳрат дошт‡. Аз одатҳои ӯ ин буд, ки ӯ ҳар рӯз савори асп аз қаср берун меомад ва дар дарвозаи Регистон рӯйи тахташ менишаст ва дар атрофаш ғуломон ва аъёну ашроф меистоданд. Ӯ ба аҳли деҳот вазифа гузошта буд, ки аз даҳоқин ва умаро дусад ҷавонро бо камарбанди тилло ва шамшер ба хидмати ӯ ҳозир кунанд ва онҳо ҳангоми аз қаср баромадани Хотун дар ду саф меистоданд ва ӯро шодбош мегуфтанд. Ӯ умури давлатдориро аз назар мегузаронид ва фармонҳо содир мекард, ҳар киро мехост аз кор сабукдӯш мекард ва ё ҷазо медод. Ва ин аз субҳ то пагоҳии бевақт (чошт) давом мекард. Сипас, ӯ ба қаср бармегашт ва ба ходимону тобеъон туҳфаҳо ва таъом мефиристод. Бегоҳӣ то ба ғуруби офтоб он чи зикраш дар боло рафт боз такрор меёфт ва баъд аз ба қаср баргаштани Хотун, посбонони ӯ ба рустоҳои худ бармегаштанд.

Рӯзи дигар гурӯҳи дигар бо ҳамин минвол ба хидмати ӯ меомаданд ва рӯзҳои дигар гурӯҳҳои дигар... Дар Бухоро навад хонаводаи бонуфуз мавҷуд буд ва ба як оила дар як сол чаҳор маротиб навбат мерасид то ҷавоне аз он посбони Хотун шавад. Ҳангоми вафоти Хотун писари ӯ Тағшод бузург буд ва зимоми ҳукмро ба даст гирифт, гарчи бисёриҳо тамаъи ҳукмронӣ доштанд. Бояд зикр намуд, ки дар замони ҳокимияти Тағшод аҳли Бухоро ба ислом гаравиданд [9,с.79]. Ҳамин тавр, қобили зикр аст, ки китоби мазкур бо як забони хеле сода ва равон таълиф шудааст ва барои хонандаи тоҷик, ки арабиро медонад ва қасди донистани таърихи сарзамини хешро дорад, муфид хоҳад буд. Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ, гарчанде аз овардани номи онҳо аксаран худдорӣ шудааст, доир ба ҷуғрофия, таърих, адён ва «фотеҳон»-и ин кишвар маълумоти мухтасар додааст. Аз ин маълумот мо метавонем бо номҳои (топонимикаи) қадимаи шаҳру навоҳӣ ва обу дарёҳои Мовароуннаҳр, сарватҳои табиӣ ва ғайри табиии он, ки дар ин минтақа мавҷуд буданд, ошно шавем. Дар баробари ин, дар фарҷоми мақола мо саъй мекунем то ба баъзе аз назароти муаллифи китоби макур, ки ба диди мо начандон асос доранд, посух диҳем.

Бешак, тасвирҳо ва шарҳу тавзеҳоте, ки муаллиф дар бобати минтақаҳои Мовароуннаҳр овардааст маъхуз аз сарчашмаҳои таърихӣ ва ҷуғрофии арабӣ мебошанд, вале, мутаассифона, вай ба ҷуз як чанд ишора ба муаллиф ё номи китобе дигар чизе дар ин маврид зикр намекунад, на саҳифа, на номи пурраи китоб ва на муаллифи он дар поварақ ва ё феҳристи китоб нишон дода нашудааст, мисли: ал-Балхӣ, сарчашмаҳои византӣ /румӣ/, Истахрӣ ва ғайра. Бинобар ин, тамоми иқтибосот ва фарзияҳои ӯ подарҳаво боқӣ мемонанд. Гузашта аз ин, дар аксари маврид гуфтаҳои вай ба якдигар мухолифат мекунанд. Масалан, дар мавриди он ки сокинони бумии Мовароуннаҳр киҳо буданд, мардуми эронинажод ва ё туркон, дар китоби мазкур омадааст: "Дар сарзамини Мовароуннаҳр эрониён низ сукунат доштаанд ва онҳо ин заминҳоро аз туркон ғасб карда буданд, чун туркон қабл аз онҳо дар ин ҷо сокин буданд» [9,с.70], вале дар ҷойи дигар мегӯяд: «Замоне, ки эрониён шаҳрҳояшонро дар соҳилҳои Ҷайҳун ва Сайҳун бино мекарданд ва дар он ҷо мустақар мешуданд, тӯрониён дар ин замон яқинан дар паҳноии даштҳои муҷовир ба он гаштугузор мекарданд» [9,с.72]. Бо ин худи муаллиф мавҷуд будани турконро дар ин сарзамин инкор мекунад.

Муҳаққиқ - шарқшиноси шинохтаи рус, ки дар мавриди таърихи мардуми туркнажод пажӯҳишҳои зиёд анҷом додааст, лар китобаш «Туркҳои қадим» [3] пайдо шудани қабилаҳои туркро дар Мовароуннаҳр дар асри VI милодӣ нишон дода, менависад: «Арабҳо тамоми қабилаҳои ҷангҷӯйи кӯчиро, ки дар шимоли Суғдиёна буданд, «турк» меномиданд. Ва онҳо (қабилаҳо) ин номро пазируфтанд, чун ҳомилони аввалаи он … барои онҳо намунаи шуҷоат ва қаҳрамонӣ буданд. Минбаъд ин истилоҳ бори дигар таҳаввул кард ва номи оилаи забонӣ гашт. Ҳамин тавр, аксари халқҳои дигар, ки ҳеч гоҳ дар ҳайати ҳоқонии бузурги асрҳои VI-VII набуданд, турк шуданд» [3,с.6]. Барои бештар рӯшанӣ андохтан ба ин қазия, мо ба китоби «Тоҷикон»-и академик Бобоҷон Ғафуров мурочиат мекунем. Перомуни ин масъала дар китоби «Тоҷикон»-и Б. Ғафуров чунин омадааст: «…, маълумоти аз оғози давраи таърих дар сарзамини Осиёи Миёна ва кишварҳои ҳамсоя сукунат доштани қавму тоифаҳои гуногун ва ҳамчунин, мадракҳои қиёсии таърихию забоншиносӣ дар баробари таҳқиқ ва ҷамъбасти маводи беш аз пеш афзояндаи бостоншносӣ ба баровардани чанде аз хулосаҳои муҳим ва ба ҳақиқат наздик имкон медиҳанд. Нахустин сарчашмаҳои хаттии санавӣ, ки дар бораи Осиёи Миёна маълумот медиҳанд, дар асрҳои VII–VI пеш аз милод дар ин сарзамин сукунат доштани қавму тоифаҳои эронинажод – суғдиён, бохтариҳо, марғиёниҳо, хоразмиҳо, портҳо, қабилаҳои мухталифи сакоӣ ва ғайраро хотирнишон намудаанд. Ҳоло дар натиҷаи кофтуков ва бозёфтҳои ҷудогонаи бостоншносӣ ба дасти олимон матнҳои ба чандин забонҳои эронӣ навишташуда расидаанд, ки ин забонҳо дар даврахои қадим ва аввали асри миёна дар Осиёи Миёна ва ноҳияҳои сарҳадии он паҳн гардида буданд. Инҳо забонҳои бохтарӣ, суғдӣ, хоразмӣ ва хутану сакоӣ (ниг.: Герценберг Л.Г., 1965, с.31 ва мобаъд; Ĭailey H.W.1968, p.157–159.) буданд, ки ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дохил мешуданд» [4,с.33-34]. Дар ҷойи дигар муаллиф зикр кардааст: «Дар асрҳои VII–VI пеш аз милод, чунон ки тазаккур ёфт, сар то сари Осиёи Миёнаро комилан халқиятҳои эронӣ: – бохтариҳо, хоразмиҳо, суғдиҳо, гурӯҳҳои сакоӣ ва ғайра ишғол мекарданд. Дар асоси ин халқиятҳо ва қабл аз ҳама, бохтариҳо ва суғдиҳо дар марҳилаҳои аввали асри миёна халқи тоҷик ташаккул ёфт» [4,с.43].

Ҳамчунин, академик Б.Ғафуров ақидаи худро дар бораи мардуми бумии ин сарзамин будани қабоили эронӣ бо овардани далелҳо аз Авесто мустаҳкам кардааст: «Матнҳои «Авесто», ки қадимтарин қисматҳои онҳо асрҳои аввалини ҳазораи I пеш аз милод дар Осиёи Миёна ба вуҷуд омадаанд, хеле барвақттар аз асрҳои VII–VI пеш аз милод дар Осиёи Миёна иқомат доштани тоифаҳои эрониро тасдиқ менамоянд. Дар ин осори қадима вилоятҳои онвақтаи Осиёи Миёна, инчунин баъзе ноҳияҳои ҳамҳудуди онҳо, аз ҷумла Суғд,

‡ Дар даврони ҳукмронии ӯ Бухоро исломро қабул накард ва дар ивази он ба арабҳо ҷизя месупориданд.

Марғиён, Хоразм, Ориё ва ғайра зикр ёфтаанд» [4,с.44]. Олими шарқшиноси барҷастаи рус В.В. Бартольд низ дар масъалаи киҳо будани сокинони бумии Мовароуннаҳр ақидаи худро чунин баён доштааст: «Мардуми бумии Туркистони муосир ба гурӯҳи мардуми эронинажод мансубанд. Ба масоили мушкилу баҳсталаб пиромуни ватани ақвоми эронӣ, дар бораи марзҳои ҷуғрофии паҳншавии онҳо дар қадимулайём ва маҳдудшавии батадриҷи он дар асрҳои миёна дахолат накарда, бо пеш овардани далели он ки дар тӯли бештар аз 1500 сол, аз асри VI қ.м. то асри мо, дар ҳудуди Туркистони муосир ду миллати мутамаддини эронинажод - суғдиён ва хоразмиён сукунат доштанд, иктифо мекунем» [2,с.459]. Ин ақида дар аксари сарчашмаҳо ва ковишҳои илмии муосир тасдиқи худро ёфтааст. Далели дигари сарзамини мардуми эронинажод будани Мовароуннаҳр топонимика ё номҳои ҷуғрофии ин минтақа мебошад, ки аксари кулли онҳо мансуб ба забонҳои эронии минтақа мебошанд ва мо аз онҳо ҳангоми шарҳи иқлимҳои Мовароуннаҳр ёдовар шудем. Тавре қаблан зикр шуд, дар мавриди мансубияти баъзе аз ин номҳо ба ин ва ё он забон муаллиф фикри худро баён кардааст. Масалан калимаҳои Бухоро ва Балхро муаллифи китоб туркӣ мешуморад ва мо дар ин маврид ба фарҳанги Деҳхудо, дарбаргирандаи ҳамаи дигар фарҳанҳои форсӣ мурочиат мекунем, ки дар он чунин омадааст:

1. Бухоро шаҳрест машҳур аз Мовароуннаҳр ва муштақ аз «бухор» аст ба маънои «бисёрилм»;

2. Бухоро номи шаҳрест аз Тӯрон муштақ аз «бухор», ки ба маънои илм аст чун дар он шаҳр уламо ва фузало бисёр буданд;

3. Номи шаҳре дар ҳудуди Туркистон дар соҳили рӯди Зарафшон, ки аз қадим маскани эрониён буд. Номи он бино ба ривояте талаффузи муғулии номи эронӣ аст, ки «виҳор» ё «биҳор» бошад ва он номи маъбади зартуштӣ ё эронӣ буд, монанди «навбиҳор», ки низ маъбад аст (Фарҳанги луғоти «Шоҳнома») [5,с.2250-51].

Вобаста ба калимаи «балх» Деҳхудо маъноҳои зеринро овардааст:

1. Балх - кадуе, ки шароб дар он кунанд (Бурҳон; Онандроҷ):

Баҳои ёсуману чакрими фурсати имрӯз,
Ки дӯстем ду балхи шароб дод ивор (Сӯзанӣ).

2. Ованди шароб (Ҳафткулзум) [5, с.3642].

Чуноне мебинем, дар ҳар ду ҳолат ҳам дар фарҳанги мазкур аз асли туркии ин калимаҳо сухане нест, баръакс асли форсӣ доштани онҳо таъйид шудааст ва ин далел даъвои муаллифро дар ин маврид рад мекунад. Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки мардуми бумии Мовароуннаҳр мардуми эронинажод (мисли бохтариҳо, хоразмиҳо, суғдиҳо, гурӯҳҳои сакоӣ ва ғайра) буданд, ки дар тӯли бештар аз 1500 сол, аз асри VI қ.м. то асри мо дар ин сарзамин сукунат доштанд ва аз ворид шудани ақвоми турк ба ин сарзамин дар сарчашмаҳо танҳо аз асри VI м. инҷониб зикр меравад.

АДАБИЁТ

1. Ал-Балхӣ, Абу Зайд Аҳмад ибн Саҳл. Сувар ал-ақолим (низ Ашкол ал-билод ва Тақвим ал-булдон) / Абу Зайд Аҳмад ибн Саҳл Ал-Балхӣ. Мактабат ас-сақофа ад-диния. - Ал-Қоҳира, 2011. – 235 с.
2. Бартольд В.В. Сочинения.т.2., Часть1. Таджики. Исторический очерк / В.В. Бартольд. -М: Издательство восточной литературы, 1963. – 1024 с.
3. Гумелев Д.Н. Древние тюрки / Д.Н. Гумелев. - М: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1967. -508 с.
4. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна / Б. Ғ. Ғафуров. - Душанбе: Дониш, 2008. - 424 с.
5. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатномаи Деҳхудо / Алиакбари Деҳхудо. Созмони мудирият ва барномарезии кишвар. – Теҳрон, 1341. - Ҷ.3. – 4635 с.
6. Ёқут ал-Ҳамавӣ, Шаҳобиддин Абу Абдуллоҳ ар-Румӣ ал-Бағдодӣ. Муъҷам ал-Булдон, 5 муҷаллад / Шаҳобиддин Абу Абдуллоҳ ар-Румӣ ал-Бағдодӣ Ёқут ал-Ҳамавӣ. -Бейрут: Дор ас-содир, 1977. -Ҷ.1.-540 с.
7. Ибни Руста, Абу Алӣ Аҳмад ибни Умар. Ал-Аълоқ ан-Нафиса / Абу Алӣ Аҳмад ибни Умар Ибни Руста. - Бейрут: Дор Содир, 1891м. – 373 с.
8. Истахрӣ, Абу Исҳоқ Иброҳим бин Муҳаммад ал-Форисӣ, маъруф ба ал-Кархӣ (в.346ҳ.). Китаб ал-Масалик ва-л-мамалик (ё Масолику-л-мамолик) / Абу Исҳоқ Иброҳим бин Муҳаммад ал-Форисӣ ал-Истахрӣ. - Бейрут: Дор ас-содир, 2004. – 425 с.
9. Маҳмуд Шийт Хаттоб. Фатуҳу булдон ал-исломия. Билоду Мовароуннаҳр / Шийт Хаттоб Маҳмуд. - Димишқ: Дор Қутайба, 1990. – 146 с.

НУКТАЕ ЧАНД ДАР ҲОШИЯИ КИТОБИ «БИЛОДУ МОВАРОУННАҲР" АЗ СИЛСИЛАИ КИТОБҲОИ " ФАТУҲ АЛ-БУЛДОН АЛ-ИСЛОМИЯ"-И МАҲМУД ШИЙТ ХАТТОБ

Дар мақолаи мазкур китоби «Билоду Мовароуннаҳр"-и муаллифи араб Маҳмуд Шийт Хаттоб, ки ба мавзӯи кишваркушоиҳои араб дар Осиёи Миёна бахшида шудааст, мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар китоби мазкур муаллиф дар баробари шарҳу тавсифи ҷуғрофӣ ва таърихии кишвари Мовароуннаҳр ақидаи худро нисбат ба мардуми бумии ин сарзамин иброз кардааст. Ба андешаи ӯ сокинони бумии ин сарзамин туркон буданд ва мардуми эронинажод баъдан ин сарзаминро ғасб карда, соҳиби он шуданд. Муаллифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳо ва таҳқиқотҳои илмии муосир ин ақидаи соҳиби китобро рад намуда, мардуми бумии ин кишвар будани мардумони эронитабор, мисли суғдиён, хоразмиён, бохтариён ва ғайраро тасдиқ намояд.

Калидвожаҳо: Мовароуннаҳр, Суғд, Хоразм, Хутал, Сағониён, Бухоро, Балх, Ҷайҳун, Сайхун, туркон, тоҷикон, эронинажод, суғдиён, хоразмиён, бохтариҳо.

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ К КНИГЕ «СТРАНА МАВЕРАННАХР» ИЗ СЕРИИ КНИГ «ЗАВОЕВАНИЕ ИСЛАМСКИХ СТРАН» МАХМУДА ШИЙТА ХАТТОБА

В данной статье автором рассматривается содержание книги «Страна Мавераннахр» («Биладу Мавараунаахр») арабского автора Махмуд Шийт Хаттаба, посвященная завоеванию Средней Азии арабами и комментируются некоторые спорные моменты, описанные в этой книге. В контексте географического и исторического описания Мавераннахра, автор книги проводит идею о том, что коренные жители этой страны были тюрками, а иранские народы завоевали эту землю позже и обосновались там, при этом не указывает на какие - либо источники. В то время как большинство из источников и научных исследований (как Авесто, труды В.В.Бартольда, Б.Г.Гафурова, Н.С. Гумелева и др.) указывают на то, что

ещё в VII–VI веков. до нашей эры в этой стране жили иранские племена – согдийцы, бактрийцы, маргиянцы, хорезмийцы, порты, саки и другие племена. Тем самым, в статье отвергается идея автора книги «Страна Мавераннахр» о том, что коренные народы Мавераннахр были тюрками и доказывается, что коренные народы Мавераннахра были иранского происхождения, которые жили на этих просторах еще с VII – VI в.до н.э., а тюркские племена обосновались в этой стране лишь в VI веке н.э., создав Тюркский хаканат, после того как завоёвывали эту землю.

Ключевые слова: Мавераннахр, Согд, Хорезм, Хутал, Саганиян, Бухара, Балх, Джейхун, Сайхун, тюрки, таджики, иранские народы, согдийцы, хорезмийцы, бактрийцы.

SOME COMMENTS ON THE MARGINS OF THE BOOK "THE COUNTRY OF MAWARAUNNAHR" FROM THE BOOK "THE CONQUEST OF ISLAMIC COUNTRIES" MAHMOUD SHIYT KHATTAB

In this article, the author deols the content of the book "The country Mawerannakhr" ("Bilad Mawaraunnahr") by Arabian author Mahmoud Shiyt Khattab, dedicated to the conquest of Central Asia by the Arabs, and comments on some of the controversial points described in this book. In the context of the geographical and historical description of Mawerannakhr, the author of the book holds the idea that the indigenous people of this country were Turks, and the Iranian peoples conquered this land later, and settled there without indicating any sources. While most of the sources and scientific research (like Avesta, the works of V.V. Bartold, B.G.Gafurov, D.N.Gumelev, and others) indicate that even in the VII – VI centuries BC Iranian tribes lived in this country - Sughd, Bactrian, Margian, Kharezmian, Ports, Saki and other tribes. Thus, in the article, the author's idea of the book "Country Mawerannakhr" rejects that the indigenous peoples of Mawerannakhr were Turks and it is proved that the indigenous peoples of Mawerannakhr were of Iranian origin - Sogdians, Kharesmiians, Bactrians, etc. VII – VI century BC, and the Turkic tribes settled in this country only in the 6th century AD, creating the Turkic khaqanat, after they conquered this land.

Key words: Mawerannakhr, Sogd, Khorezm, Hutal, Saghanian, Bukhara, Balkh, Jehun, Saykhun, Turks, Tajiks, Iranian peoples, Sogdians, Kharezmians, Bactrians.

Сведения об авторе: ***Шодиев М.*** - Таджикский национальный университет, доцент кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **mir_shod1955@mail.ru.** Тел.: **(+992) 985-96-00-61**

Information about the author: ***Shodiev M.*** - Tajik National University, Associate Professor of the Department of Arabic Philology, Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **mir_shod1955@mail.ru.** Tel.: **(+992) 985-96-00-61**

УДК: 891.550

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ТАСАВВУФ ДАР ТАФАККУР ВА АДАБИЁТӢ АСРҲОИ VII-IX

Шарипова М.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Адабиёти оламшумули Шарқ дар вусъати мавҷудияти таърихии хеш бо ҳузури тафаккури қавии фалсафию ирфонӣ мавҷудияти афкори хосси инсонпарварона шохаи бузурги адабиёти чаҳониро ба вуҷуд овардааст. Аз ин рӯ, дар доираи ин адабиёти пуршукӯҳ ҷой доштани тафаккури ирфонӣ, бахусус ҷилваи сӯфия бо равиши хос ва дар ин замина пайдоиши адабиёти сӯфия қобили таваҷҷуҳ мебошад. Пайванду пайдоиши ин адабиёт ба зуҳури шахсиятҳои алоҳидаи маърифатию мазҳабӣ ҳатто ба паёмбарону Қуръону ҳадис такя мекунад. Бино ба андешаи баъзе муҳаққиқон пайдоиши ин адабиёт ҳамчун манбаи фиқоӣ ва фалсафӣ, ҳамчунин шохаи пурнуфузи ҷараёни ирфонӣ ба даврони пайдоиши ислом пайванд мегирад. Аз ин нуқтаи назар, аз аввалин даврони рӯйи кор омадани адабиёти форсию тоҷикӣ ва ҳам арабӣ нуфузи ҷараёни тасаввуф дар он афзалият дошта, барои арзи ҳастӣ намудани шохаву ҷараёнҳои зиёде таъсир гузоштааст. Агар дар оғоз бештари матлабҳо дар гуфтори сӯфиён ва шарҳу басти истилоҳоти ирфонӣ ифода мешуданд, даврони баъдинаи ташаккули шарқишиносии исломӣ барои падид омадани мактабҳои хосси тасаввуфи назарӣ ва таълифи кутуби фаровон дар бораи тасаввуф боис гардид.

«Тасаввуф ҷараёни ирфониву фалсафиест, ки дар масири тамаддуни исломӣ бо маърифати Худованд дар қарнҳои нахустини зуҳури ислом, дар зери парчами ҷовидони ислом ба вуҷуд омад» [1,с.88; 5,с.3]. Роҷеъ ба заминаҳои аслии зуҳури тасаввуф назарҳои гуногун баён мешаванд. Дар бораи тасаввуф ҳамчун ҷараёни фиқоӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Баромади аслии он ҳанӯз дар осори аввалини сӯфиёни соҳибкитоб ба чашм мерасад. Доктор Абдулҳусайни Зарринкӯб дар китоби «Арзиши мероси сӯфия» ба нақл аз Муҳаммад ибни Исҳоқи Надим навиштаанд. «Номи сӯфӣ дар замони паёмбар шинохта набуда ва мо касеро намешиносем, ки дар ин давра ё худ дигаре ӯро бо ин ном хонда бошанд. Агар чи гуфтаанд: пеш аз ислом вақте Макка холӣ шуд, чунон ки ҳеҷ, кас ба тавофи Каъба намеомад, марди суфӣ аз роҳи дур меомад ва хонаи Худоро тавоф мекард» [3,с.336]. Аз муҳаққиқони аҳди имрӯз низ чанде дар ин маврид назари хешро изҳор кардаанд, ки такя бар сарчашмаҳои муътақиди қадим дорад. Агар ин ривоятҳо дуруст бошанд, пас метавон хулоса кард, ки ин ном пеш аз ислом низ шинохта буда, бештар порсоён ва аҳли фазлу салоҳ бад он ном номида мешуданд. «Қушайрӣ мабонии аслии тасаввуфи исломиро ба таълимоти Қуръон ва паёмбари акоам Муҳаммад (с)-ро қонун ва манбаи рафтор ва фазоили мутасаввифа медонанд, ки чунин ақида ба ҳақиқат наздик аст» [4,с.205; 5,с.9].«Ба ақидаи чанд тан аз пажӯҳишгарони даврони хилофати Бани Умая ҳама ворисони Муовия, усулу мабонии исломро фаромӯш карда, дар қасрҳои рангоранг иқомат доштанд ва ба мусалмонон зулму ситам мекарданд. Дар натиҷа гурӯҳе аз мусулмонон ба зуҳду тақво, риёзат машғул шуда, дар ғору биёбонҳо паноҳ мебаранд» [3,с.338], яъне зулми золимон василае шудааст, ки мардум ба дин рӯ оваранд. Мавриди тазаккур аст, ки дар давроне, ки зиқо гардид, аз номдорони тасаввуф китоб ё рисолае тадвин нашудааст, ҳатто тасаввуф ба сурати наҳзате тартиб наёфта буд. Ба андешаи дигар, андешаҳои мухталифи орифон ё сӯфиён меъёри асосии маърифати он шинохта мешуд, ки ин нуктаро аксари

сӯфиён ба таври шифоҳӣ интиқол додаанд, то он марҳилае, ки китобати гуфтори сӯфиён дар таълифоти Ансорӣ, Аттор ба роҳ андохта шуд.

Николсон муътақид бар он аст, ки тасаввуф дар худи ислом собиқа надошта, балки мачмӯае аз наҳзатҳои ғайриисломӣ аст ва қисмати мухтасаре аз равишҳои тасаввуф аз ислом нашъат ва моя гирифтааст [3,с.336; 5, с.9: 11, с.63]. Муҳаққиқи америкоӣ Ҷон Нос дар барои нуфузи андешаҳои фалсафаи Юнону Ҳинд дар тасаввуфи исломӣ дар китоби «Таърихи ҷомеъи адён» навиштааст: «Дар асри хилофати Умавӣ дар миёни мусалмонони Шом афроде буданд, ки таҳти таъсир ва тақлиди нассок ва обидони насарӣ, ки бо либоси пашмин дар атрофи чаҳон мегаштанд ва дасти гадоӣ дароз карда, ба дастури Инҷил зиндагӣ мекарданд ва он тавр зиндагӣ мекарданд, ки Исо ба эшон таълим дода ва гуфта буд: «Дар андешаи фардо набошед, зеро ки фардо андешаи худро хоҳад кард». Онҳо гуруснагӣ, нороҳатӣ ва касолату дашноми халқро саҳл гирифта, хештанро ба тақдир месупурданд [3,с.346]. Ҷон Нос андеша дорад, ки сӯфия баъдҳо аз миёни ин ҷамоати зуҳҳод бархоста буд ва ба зудӣ як ришгаи мабодӣ ва ҳақоиқи ирфонӣ ва ақлӣ ба вуҷуд овард. Дар мачмӯъ, ҳарчанд заминаҳои пайдоиши тасаввуф мухталифанд, аммо нуфузи ислом дар густураҳои таълимот ва тафаккури сӯфиён бузург аст. Бахши дигари андешаҳо, пайдоиш ва таҳаввули тасаввуфи исломиро ба зуҳду тақвои даврони аввалияи исломӣ пайванд медиҳанд.

Фазлуллоҳи Зиёнур дар «Ваҳдати вуҷуд» дар бобати зуҳд гуфтааст: «Танҳо бархе аз саҳорбаи пайғамбар (с) ба василаи зуҳд ва агроз аз дунё мувозибат ва мудовимат бар фароиз ва навофил ва шаббедорӣ ва ғайра аз дигарон мумтоз буданд ва дар қулуби мардум ҷойгоҳи махсусе доштанд» [11,с.29], яъне хулоса, нахустин аносири тасаввуф дар ибтидои зуҳурот тавассути зуҳду тақво, гӯшанишинӣ, қаноату ибодат пайдо гардиданд, ки онҳо як воситаи мубориза алайҳи зулму истибдоди феодалӣ махсуб мешуданд. Зуҳду ҷоҳилӣ дар аввали пайдоиши тасаввуф заминаи бузурги мафкуравӣ гардид. Вобаста ба ин баҳс ин ҷо ниёзе пеш меояд, ки мо то андозае ба тавзеҳи маънии «зуҳд» ҳамчун рукни аслии зуҳури тасаввуф таввачуҳ зоҳир намоем ва боиси аслии ҷудо шудани онро аз тасаввуф дар қарнҳои баъдӣ муқаррар намоем.

«Зуҳд» дар луғат ба маънои парҳезгорӣ, бемайлию тарки дунё омадааст. Зоҳидони аввалин гуруснагию фақирӣ, нафрат ба молу дунёро пешаи худ карда буданд. Аз машҳуртарини аҳли ин фирқа Иброҳими Адҳам, Робиаи Адвия, Маъруфи Кархӣ, Ҳасани Басрӣ мебошанд, ки ақоиди онҳо берун аз Басра ба шаҳру марказҳои дигари хилофат торафт васеътар интишор меёфт. «Иброҳими Адҳам, Робиаи Адвия фақр ва зуҳд, сабру қаноат, таваккал барин масоили ахлоқии дигарро ба таркиби таълимоти зуҳду тақвопарастӣ дохил намуда, доманаи онро васеъ ва форохтар сохтанд» [1,с.89]. Ин сабаби он гардид, ки зуҳду тақво аз ирфони асил ҷудо шавад ва тасаввуф чун маслаки мустакил роҳи хешро дар ҷаҳони фалсафа ва ислом боз ёбад.

Натиҷаи андешаҳои боло он аст, ки бар асоси имтиёзҳои наздикии баъзе аз сӯфиёни аҳди аввал дар мавриди шинохти Худованд омилҳои аслии пайдоиши тасаввуфи комил пеш омад, ки асли он вобаста бар Худошиносӣ дар ин ҷаҳон аст.Бо ҳамрайъӣ ва такя аз ақоиди дар ин бора баёндоштаи муаллифи «Ваҳдати вуҷуд» Фазлуллоҳи Зиёнур гуфтанием, ки хулосаи каломи ин суханон он аст, ки зуҳд ва парҳез ва риёзат ва таҳқири моддиёт ва хавф аз Худо ва шаббедорӣ ва амсоли ин иддае аз муслиминро ба қаламрави тасаввуф ва ирфон кашонид ва он ҳолат ба тадриҷ ба ишқ ва завқ ва дарунгароӣ ва таваҷҷуҳ ба ботин анҷомид - тасаввуф ном гирифт ва қавоиди махсусе пайдо кард, то он ки Абӯсаиди Хуросонӣ пайдо шуд ва бо пӯшидани либоси сӯф дастур дод ва хонақоҳ тартиб дод ва дар ин марз буд, ки тасаввуф ва ирфони исломӣ аз зуҳду тақво аз ҳам ҷудо шуданд» [11,с.116]. Ҳамин тариқ, мувофиқи ахбор ва сарчашмаҳое, ки оид ба тасаввуф ва ирфон баҳс кардаанд, аз нимаи дувуми асри VII шурӯъ шуда, ин маслак ба пуррагӣ аз зуҳду тақво ҷудо шуда, зуҳду тақво ба як фарди мухолифи ирфони исломӣ мубаддал мешавад [5,с.19].

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Шерзод. Муқаддима ба исломшиносӣ/Шерзод Абдуллозода. -Душанбе: Ирфон, 1998. -126 с.
2. Омили исломӣ дар сиёсат ва идеологияи мамлакатҳои Шарқи хориҷӣ / Ш. Абдуллоев // Уфуқҳои илм - Душанбе: Дониш, 1986.
3. Атоуллоҳи Тадййн. Ҷилваҳои тасаввуф ва ирфон дар Эрон ва ҷаҳон Тадййн Атоуллоҳ. -Теҳрон: Интишороти Теҳрон, 1375ҳ.
4. Қушайрӣ. Рисолаи Қушайрия. – Теҳрон: Нашри Фурӯзонфар, 1374. - 500 с.
5. Расул Ҳодизода. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик / Ҳодизода Расул. – Душанбе: Адиб, 1999. - 177 с.
6. Суфизм в контексте мусульманской культуры. - М: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1989.
7. Тафаззулӣ Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом / Аҳмади Тафаззулӣ. - Теҳрон: Интишорот сухан, 1376. – 452 с.
8. Фазлуллоҳи Зиёнур. Ваҳдати вуҷуд / Зиёнур Фазлуллоҳи. - Теҳрон: Амири Кабир, 1369. - 240 с.
9. Хатибӣ Ҳусайн. Фанни наср дар адаби порсӣ / Ҳусайн Хатибӣ. - Теҳрон: Интишороти Завол, 1375 ҳ. - Чопи 2. – 637 с.
10. Ҳалабӣ, Алиасғар. Мабонии ирфон ва аҳволи орифон / Алиасғари Ҳалабӣ. – Теҳрон, 1374 ҳ. – 712 с.
11. Ҷон би Нос. Таърихи ҷомеъи адён / Нос Ҷон би; мутарҷим Али Асғари Ҳикмат. - Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1995. – 856 с.
12. Шарипова М. Изобразительно - выразительные средства языка и арабские стихи в произведениях Хаджа Абдуллаха Ансори / М. Шарипова // Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе, 2018. - №7. - С.268-271.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ТАСАВВУФ ДАР ТАФАККУР ВА АДАБИЁТИ АСРҲОИ VII-IX

Адабиёти оламшумули Шарқ дар вусъати мавҷудияти таърихии хеш бо ҳузури тафаккури қавии фалсафию ирфонӣ мавҷудияти афкори хосси инсонпарварона шохаи бузурги адабиёти чаҳониро ба вуҷуд овардааст. Аз ин рӯ, дар доираи ин адабиёти пуршукӯҳ ҷой доштани тафаккури ирфонӣ, бахусус ҷилваи сӯфия бо равиши хос ва дар ин замина пайдоиши адабиёти сӯфия қобили таваҷҷуҳ мебошад. Пайванду пайдоиши ин адабиёт ба зуҳури шахсиятҳои алоҳидаи маърифатию мазҳабӣ ҳатто ба паёмбарону Қуръону ҳадис такя мекунад. Бино ба андешаи баъзе муҳаққиқон пайдоиши ин адабиёт ҳамчун манбаи фиқоӣ ва фалсафӣ, ҳамчунин шохаи пурнуфузи ҷараёни ирфонӣ ба даврони пайдоиши ислом пайванд мегирад. Аз ин нуқтаи назар, аз аввалин даврони рӯйи кор омадани адабиёти форсию тоҷикӣ ва ҳам арабӣ нуфузи ҷараёни тасаввуф дар он афзалият дошта, барои арзи ҳастӣ намудани шохаву ҷараёнҳои зиёде

таъсир гузоштааст. Агар дар оғоз бештари матлабҳо дар гуфтори сӯфиён ва шарҳу басти истилоҳоти ирфонӣ ифода мешуданд, даврони баъдинаи ташаккули шарқишиносии исломӣ барои падид омадани мактабҳои хосси тасаввуфи назарӣ ва таълифи кутуби фаровон дар бораи тасаввуф боис гардид.

Калидвожаҳо: адабиёти оламшумули Шарқ, тасаввуф, тафаккури қавии фалсафию ирфонӣ, афкори хосси инсонпарварона, тафаккури ирфонӣ, пайдоиши адабиёти сӯфия.

ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СУФИЗМА В МЫШЛЕНИИ И ЛИТЕРАТУРЕ VII-IX ВЕКОВ

В статье рассматриваются основы возникновения и развития суфийской литературы вVII-IX веках. Исторические факты из жизни и деятельности Пророка и суфийских шейхов преобразовались в наставления и предания, которые получили развитие в творчестве представителей литературы VII-IX веков. . Именно исследуя суфийские произведения можно определить специфику этого жанра, в которой переплетаются особенности письменной культуры и фольклора. Суфизм - широкое и многогранное явление в исламе, уже более века привлекающее серьезное внимание востоковедов разных стран. В мировой практике суфийская литература берет свое начало от религиозной литературы, поэтому в средневековье вся религиозная литература не представлялась без суфийских произведений. Это наложило на суфийскую литературу дополнительно просветительскую и дидактическую функции. Разъяснение исламских догм, значения Корана на фоне суфийского учения – вот что представляла собой суфийская литература

Ключевые слова: восточная литература, мистицизм, устойчивое фиософоско-ирфаническое мышление, гуманистические воззрения, ирфаническое мышление, возникновение суфийской литературы.

BASES OF THE ORIGIN OF SUFISM IN THINKING AND LITERATURE OF THE VII-IX CENTURIES

The article discusses the basics of the emergence and development of Sufi literature in the VII-IX centuries. Historical facts from the life and work of the Prophet and Sufi sheikhs were transformed into instructions and traditions, which were developed in the work of representatives of literature of the 7th-9th centuries. . It is by studying Sufi works that one can determine the specifics of this genre, in which the characteristics of written culture and folklore are intertwined. Sufism is a broad and multifaceted phenomenon in Islam, which has attracted serious attention of orientalists from different countries for more than a century. In world practice, Sufi literature originates from religious literature, so in the Middle Ages all religious literature was not presented without Sufi works. This imposed additional educational and didactic functions on Sufi literature. Clarification of Islamic dogma, the meaning of the Qur'an against the background of Sufi teachings - this is what Sufi literature was

Key words: oriental literature, mysticism, steady philosophical-irfanical thinking, humanistic views, irfanical thinking, the emergence of Sufi literature.

Сведения об авторе: ***Шарипова Мутабар*** – Худжандский государственный университет им. Бободжона Гафурова, кандидат филологических наук, доцент. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлянбекова 1. E-mail: **mutabar-1977@mail.ru.**
Телефон: **(+992) 92-782-14-45**

Information about the author: ***Sharipova Mutabar*** - Khujand State University named after Bobojona Gafurova, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlyanbekov Ave. 1. /. E-mail: **mutabar-1977@mail.ru.** Phone: **(+992) 92-782-14-45**

УДК: 891.550-1:821

ТАЪСИРИ ҲАКИМ САНОӢ ДАР ИНКИШОФИ НАЗМИ ТАСАВВУФӢ

Солеҳов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъсири осори Ҳаким Саноӣ ба адабиёти давр ва адабиёти баъд аз худ яке аз масоили басо ҷиддӣ ва ниҳоят мушкил дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аст. Дар ҳақиқат, «…ҳатто Саъдӣ ва Ҳофизу Мавлавӣ чунин мақтаъеро дар таърихи шеъри форсӣ эҷод накардаанд…» [2,с.15], ки Ҳаким Саноӣ анҷом додааст. Аз ин ҷост, ки Ҳаким Саноӣ ҳамчун бунёдгузори мактаби ирфонию адабӣ ва эҷодӣ ба каломи хунарии давр ва минбаъда таъсири басо фаровон гузоштааст. Доктор Аліризои Муқаддам дар ҳамфикрӣ бо донишманди маъруф Аҳмад Оташ қазовате дорад, ки дар таърихи адабиёт осори Ҳаким Саноӣ ғолибан ба чаҳор симои эҷодии беқиёс бештар асар дорад. Ба ин маънӣ, дар қазовати эшон омадааст: «Ҳамон тавре ки Алии Даштӣ низ бо диде васеъ ва таҳлиле жарф исбот кардааст, дар ашъори Саноӣ ба услубҳои мухталифе бархурд мекунем, ки ҳеҷ иртиботе бо замона надорад, яъне натиҷаи ҳеҷ раванду рушде нестанд. Ин ашъор илҳомбахши чаҳор шоири бузург будаанд ва дар ин ҳар чаҳор шоир ба назираҳои навишташуда бар ашъори Саноӣ ва иқтибосҳову мазомини гирифташуда аз онҳо ба вуфур бармехурем: Аттор, Мавлоно, Саъдӣ ва Ҳофиз» [7, с.39].

Доктор Шафеии Кадканӣ дар фасли «Дар фосилаи Саноӣ то Аттор»-и “Тозиёнаҳои сулук” [4,с.41] чанд тан шуарои орифро ном мебарад, ки ҳамаи онҳо муқимони остони мактаби ирфонӣ-эҷодии Ҳаким Саноӣ буда, ба эҷодиёти Фаридуддин Аттор ва умуман, ба назму насри бетакаллуфу бериё, ба рушди калому нигоҳи ҳунарӣ ба илоҳиёт – ба адабиёти ирфонӣ саҳми босазо гузоштаанд.

Онҳо устоди Аттор – Шакар, Мавлоно Маҷдуддини Кокулии Ардабилӣ, Маҷдуддини Бағдодӣ, ки ӯ Шараф ибни Муайяд ал-Бағдодӣ буда ва ӯ аз Бағдодаки Хоразм ва устоди ӯ Шайх Наҷмуддини Кубро будааст. Дигаре Шайх Шамсуддин Муҳаммад ибни Тӯғони Кирмонӣ ва Сафиюддини Яздиро ном мебарад, ки эшон ҳар кадоме аз симоҳои бузурги ирфони исломӣ ва орифони эҷодкор будаанд.Албатта, ин абармардони олами ирфон дар ҳар аср бисёранд ва тазкираҳои соҳавии таълифшудаву дастрас теъдоди онҳоро ҳадди имкон фаро гирифтаанд. Дар таърихи ирфони исломӣ, танҳо макотиб ва ё номгӯи ин ҷараёнҳои тақаддус ҳафтоду дуто таъкид мешавад, ки аз ғановати равияҳои фикрии таърихи ирфон гувоҳӣ медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар низоми фаъолияти таҳаммулпазирии онҳо нақши Ҳаким Саноӣ, Аттор, Ироқӣ ва махсусан Мавлоно, хеле бузург аст. Рисолати таърихии бачоварди Ҳаким Саноӣ аз он иборат аст, ки ӯ чиддитарин назари ҳунарӣ ба ирфони исломӣ, ба роҳи пешгирифтаи солик кард. Ба қавли Абдулҳусайни Зарринкӯб, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Саноӣ навъи ҳикмати илоҳии манзум аст, ки дар он шоир мехоҳад, масоили онро аз тариқи омехтани тамсил бо бурҳон барои омма равшантар кунад ва дар айни ҳол онро мабное чиҳати сулуки ахлоқӣ намояд» [3,с.212]. Сипас ин рисолати Ҳаким Саноӣ аз ҷониби бузургтарин симоҳои ирфонии эҷодкор Аттору Мавлоно чӣ гуна истиқбол шуд ва эшон чӣ чиз афзуданд, дар ин бора низ ҳақ ба ҷониби А. Зарринкӯб аст, ки менависад: «Шеъри таълимии сӯфия дар назди Мавлоно Ҷалолуддин ба камоли воқеӣ бирасид, дар каломи Аттор сӯзу шӯри тозае ба даст овард, ки дар сухани Саноӣ набуд. Шеъри таълимии сӯфия дар назди Аттор ҳам аз лиҳози қолибҳои тамсилӣ танаввуи қобили мулоҳизае ёфт ва ҳам аз қолибҳои ғиноӣ – ғазалу рубоӣ низ бар баёни афкору таълими сӯфия баҳра ёфт» [3,с.217].

Дар хусуси танаввуьчӯиҳои Аттор ва қиёси тозакориҳои шайхи Нишопур бо Ҳаким Саноӣ басо ҷолиб баҳс ба миён меорад. Воқеан, қабл аз ҳама, Ҳаким Саноӣ, ки бо табақоти ашроф қаробат дошт ва ҳатто падари ӯ муаллими фарзандони сарварон буд, дар осораш намояндагони табақаҳои болоӣ ғолибан роҳ ёфтаанд. Албатта, аз тоифаи поёнӣ низ ҳаст, вале нисбатан камтар, ки Ҳаким Саноӣ дар осораш ҷой додааст.Як тафовути чиддие, ки миёни Саноӣ ва Аттор ба мушоҳида мерасад, ин аст, ки Ҳаким Саноӣ дар ҷодаи ҳунари шоирӣ, дар каломи ҳунарӣ худро хотимат-уш-шуаро медонад. Вале гузориши масъала ва маърифати ҳирфаи шоирӣ дар Аттору Мавлоно дигар аст. Фаразан, Аттор дар «Мусибатнома» ёдрас месозад, ки: «шоирам машмор, ки ман розӣ наям».Аҳмади Пешгар ва Муҳаммад Иброҳим дар таҳқиқе таҳти унвони «Саноӣ мабдаи ибтикор, марҷаи татаббуъ» [7, с.703] татаббуькунандагон ва назирагӯёни ашъори Ҳаким Саноиро муштамил бар ду даста донистаанд, ки ба назари мо, қобили пазироист. Ҳадафи меҳварии эшон як қасидаи Ҳаким Саноӣ аст, ки бо матлаи зерин оғоз мешавад:

Мусулмонон, мусулмонон, мусулмонӣ, мусалмонӣ,
Аз ин оини бединон пӯшаймонӣ, пӯшаймонӣ [8, с.678].

Қасидаи мазкур муштамил бар ҳафтоду ҳафт байт буда, мураддаф нест, муқаффост ва дар баҳри ҳазачи мусаммани солим эҷод шудааст.

Қасида дар дифои ислому суннат эҷод шудаву интиқоди шадиди ахлоқи муосирони адиброи [хосса шаҳри Сарахсро] дар бар мегирад. Чунончи, эшон менависанд: «Мутатаббиону назирагӯёни қасидаи Саноиро дар адвори баъд аз вай метавон ба ду дастаи умда тақсим кард:

1. Мутатаббиони сурат ва маъно, яъне шоироне, ки ҳам дар сурат [вазну қофия] ва ҳам дар маонӣ ва мазомин ин қасидаро татаббуъ ва истиқбол кардаанд.

2. Мутатаббиони сурат, ки асарашон танҳо вазну қофияи муштарак бо қасидаи мазкур доранд.

Донишмандон барои ба ин ҳукм расидан девони 110 тан шоиронро қиёс кардаанд, ки дар ин миён Аттору Мавлавӣ ричҳон дода мешаванд. Фаразан, дар пайравии қасидаи фавқуззикри Ҳаким Саноӣ Фаридуддини Аттор дар ҳачми 54 байт ҷавобияе дорад, ки бо матлаи зерин оғоз мешавад:

Ало, ай Юсуфи қудсӣ, барой аз чоҳи зулмонӣ, Ба Канъон бе ту ушшоқ оҳ мегӯянд пайваста,
Ба Мисри олами ҷон шав, ки марди олами ҷонӣ. Ту гаҳ дилбастаи чоҳиву гаҳ дар банди зиндонӣ [8, с.828].

Ё худ, Ҳоқонии Шервонӣ дар пайравии қасидаи фавқуззикри Ҳаким Саноӣ таҳти унвони «Дар таҳқиқу мавъиза ва ҳикмату марсияи Имом Носириддин Иброҳим» мегӯяд:

Нисори ашки ман ҳар дам шакаррезист пинҳонӣ,
Ки ҳимматро заношӯист аз зонуву пешонӣ... [8, с.410].

Қасидаи мазкур дорои 89 байт буда, дар вазну қавофӣ ва ҷузъиёти ифода дар пайравӣ ба қасидаи зикршудаи Ҳаким Саноӣ гуфта шудааст, ки то ба охир таъсиргузорӣ ва таъсирпазирӣ манзур мегардад. Чунончи, Саноӣ гуфтааст:

В-арат бояд, ки ҳамчун субҳ бехуд дамзанӣ бо Ҳақ,
Сабӯҳиро шаробе хоҳ рӯҳонӣ, на райҳонӣ [8, с. 681].

Хоқонии Шервонӣ ба ин маънӣ овардааст:

Агар хоҳӣ гирифт аз рез рӯзе равзаи узлат,
Кулӯҳандозро аз дида равақ рез райҳонӣ.

Ва ё Ҳаким Саноӣ овардааст:

Масозед аз барои ному дому ком чун ғулон,
Ҷамоли нақши Одамро ниқоби нафси шайтонӣ [8, с.680]

Хоқонӣ ин мазмунро дар ин шакл зикр кардаст:

Аз он дар ҳалқаи Одам хишанхӯӣ, ки дар ботин,
Мураққаъдори иблисӣ, муламмаъкори шайтонӣ [8, с.413] ва ғайра.

Метавон ёдовар шуд, ки аз шуарои ғайриориф таъсиргузории Ҳаким Саноӣ ба Афзалиддин Хоқонии Шервонӣ аз ҳама зиёдтар аст. Хоқонӣ ба дараҷае мутаассир аст, ки худро табдили Саноӣ эълон кардааст. Хоқонӣ аз шуарои қаблӣ танҳо Ҳаким Саноиро эътироф мекунаду халос ва ӯ эҷодкори дигареро ҳамчун эҷодкор эътироф намекунад.Дар таърихи адабиёти тоҷик симои эҷодие, ки ҷаҳон шабеҳашро ёд надорад, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аст. Ин симои модарзод худро аз муридони Ҳаким Саноӣ медонад. Дареғо, ки дар ин масъала тамоми донишмандони Шарқу Ғарб бо як байт иктифо кардаанд:

Аттор рӯҳ буду Саноӣ ду чашми ӯ,
Мо аз паи Саноиву Аттор омадем.

Шакли комили ин байт танҳо дар «Маноқиб-ул-орифин»-и Афлокӣ дида мешавад, ки чунин аст:

Мо ошиқон ба хонаи хаммор омадем, Аттор рӯҳ буду Саноӣ ду чашми ӯ,
Риндони лоуболиву айёр омадем. Мо аз паи Саноиву Аттор омадем

Пайванди Мавлоно бо Саноӣ бо ду омил сахт марбут аст:

1. Тибқи маълумоти Давлатшоҳи Самарқандӣ, устоди Шамси Табрезӣ – Шайх Рукниддини Санҷобӣ ба Шамс амр мекунад, ки ба айёдати сӯхтае ба Рум равад. Шамс ин супоришро ичро мекунад ва яке аз инқилобҳои ҷиддии фикрии Мавлоно ҳамин дидорбинӣ бо Шамс шудааст. Боре Шамси Табрезӣ дар таърифи илм аз Ҳаким Саноӣ байте меорад, ки Мавлоно басо шефта мешавад:

Илм, к-аз ту туро набистонад,
Ҷаҳл аз он илм беҳ бувад бисёр [10, с.86].

Ин аст, ки кадом масъалаҳои исломӣ ва ё ирфони исломӣ пеш ояд, Мавлоно дар матраҳсозии он бо Ҳаким Саноӣ ихтилоф надорад ва дар маърифати он масъала худро аз муридони Ҳаким Саноӣ медонад. Чунончи дар «Маснавӣ» мегӯяд:

Туркчӯшӣ кардаам ман нимхом,
Аз Ҳакими Ғазнавӣ бишнав тамом [5, с.145].

Бояд гуфт, ки дар ашъори лирикии орифони мазкур ва ҳам дар маснавиҳояшон симоҳои машҳури ирфонӣ: Боязиди Бистомӣ, Ҷунайди Бағдодӣ, Мансури Ҳаллоҷ, Шиблӣ, Иброҳими Адҳам ҳамчун намуна барои тасдиқи андеша муштараканд. Ҳатто бештари ҳикоёти «Ҳадиқа» бо андаке тағйироти ҷузъӣ дар «Маснавӣ» оварда мешавад, ки аҳдофи эҷодкорон як аст ва аз ин рӯ, дар бардошти эҷодкорон низ ҳамоно ҳамраъйӣ манзур мегардад. Беҳуда нест, ки шореҳи асримиёнагӣ Абдуллатифи Аббосӣ, ки ба ҳар ду асар: ҳам ба «Ҳадиқа» ва ҳам «Маснавӣ» шарҳ навишта, «Маснавӣ»-и Мавлавиро шарҳи «Ҳадиқа» муаррифӣ кардааст. Ин падидаро ҳанӯз ривояти зикрнамудаи Афлокӣ дар «Маноқиб-ул-орифин» тасдиқ мекунад, ки муридон ба воситаи Ҳисомуддини Чалабӣ аз Мавлавӣ хоҳиш менамоянд, ки асаре мисли «Ҳадиқа», вале дар вазни «Мантиқ-ут-тайр» эҷод намоянд. Мавлоно филфавр аз амомаи хеш муқаддимаи ба итмомрасидаи «Маснавии маънавиро»-ро ба онҳо пешкаш месозад. Таваҷҷуҳи тамоми шуаро ва хосса мутасаввифа ва урафои эҷодкор, ба ин симои адабӣ-ирфонӣ ҳамчун адиби тозакору навовар зиёд будааст. Хосса, аз аҳли ирфон Ҳаким Саноӣ диққати се тан орифони эҷодкор: Аттор, Мавлавӣ ва Фарҳриддини Ироқиро бештар аз дигарон ҷалб намудааст. Оид ба муносибати адабии Ироқӣ бо Саноӣ дар рисолаи профессор Б. Мақсудов басо баҳсҳои судманд сурат гирифтааст.«Аттор ва Мавлоно, – менависад Аҳмад Оташ, – ҳар ду дар ворид сохтани афкори сӯфигароёнаву ирфонӣ ба шеър чи дар шакли маснавӣ ва чи ғазалу қасида ва низ дар навиштани қаландариёт бар роҳи Саноӣ рафтаанд ва аз ӯ бисёр чизҳо гирифтаанд» [7, с.39]. Шояд дар хусуси Ироқӣ ва назокати ашъори ӯ профессор А. Оташ иттилооти зарурӣ надоштааст, зеро ӯ асосан аз Аттору Мавлоно ёд кардааст.Умуман, Мавлоно дар «Девони кабир» ва «Маснавии маънавӣ» то ба ҳадде аз ашъори Ҳаким Санӣ кор гирифтааст, ки ҳеҷ кадоме аз мутааххирини Ҳаким Саноӣ то ба ин ҳад пайванди қавии эҷодӣ бо Ҳаким Саноӣ надоранд. Ҳатто баъзан мисраъҳо, байтҳоро айнан тазмин мекунад. Масалан, абёти зерин аз «Ҳадиқа», ки Ҳаким Саноӣ дар шохисиҳои роҳи солик мушоҳида кардааст:

Осмонҳост дар вилояти ҷон Дар раҳи рӯҳ пасту балоҳост,
Корфармои осмони ҷаҳон. Кӯҳҳои баланду дарёҳост.

Мавлоно бо коргирӣ аз абёти фавқ мегӯяд:

Ғайбро абреву обе дигар аст, Н-ояд он илло, ки бар хосон падид,
Осмону офтобе дигар аст. Боқиён, «фӣ либси мин халқин ҷадид» [5, с.117].

Ё худ, қиёси ду ҳикоя, ки он дар «Ҳадиқа» таҳти унвони «Ҷамоати нобиноён ва аҳволи фил» ва дар «Маснавӣ» бо номи «Ихтилоф кардан дар чигунагӣ ва шакли пил» омада, басо ҷолибу муассир дар ҳар ду асар эҷод шудааст. Чунончи, дар «Ҳадиқа» (боби аввал):

Буд шаҳре бузург дар ҳади Ғӯр З-он ки аз чашми бебасар буданд.
В-андар он шаҳр мардумон ҳама кӯр. Он ки дасташ ба сӯи гӯш расид,
Подшоҳе дар он макон бигузашт, Дигаре ҳоли пил аз ӯ пурсид.
Лашкар оварду хайма зад бар дашт. Гуфт: шаклест саҳмноку азим,
Дошт пиле бузурги боҳайбат… Паҳну саъбу фарох ҳамчу гилем.
Аз пайи ҷоҳу ҳашмату савлат. В-он ки дасташ расид зӣ хартум,
Мардумонро зи баҳри дидани пил Гуфт: Гаштаст маро маро маълум.
Орзу хост з-ончунон таҳвил. Рост чун новдон миёнатиҳист,
Омаданду ба даст месуданд, Саҳмнок асту мояи табаҳист… [9, с.43].

Ҳикояти мазкур дар «Маснавӣ» дар ин шакл эҷод шудааст:

Пил андар хонае торик буд, Он якеро каф ба хартум уфтод,
Арзаро оварда будандаш ҳануд. Гуфт: Ҳамчун новадон аст ин ниҳод.
Аз барои диданаш мардум басе Он якеро даст бар гӯшаш расид,
Андар ин зулмат ҳамешуд ҳар касе. Он бар ӯ чун бодбизан шуд падид.
Диданаш бо чашм чун мумкин набуд, Он якеро каф чу бар пояш бисуд,
Андар он торикиаш каф мебисуд. Гуфт: Шакли пил дидам чун амуд… [5, с.247].

Дар ин ду тасвир муттафиқ омадаанду тарзи тафаккур дар пазироии ғоявӣ манзур мегардад. Ҳолати фавқ гузориши масоили онтологӣ буда, маърифати эҷодкорон бо манзури ҷилоҳои ғоявӣ муштарак ва мусовист.Фахриддини Ирокӣ бештар дар лирикаи ишқии осмонӣ ба ашъори Ҳаким таваҷҷуҳ кардааст, ки дар ин бора профессор Б.Мақсудов баҳси басо ҷиддӣ сомон додааст [6] ва мо танҳо бо зикри намунаҳо иктифо хоҳем кард. Дар девони Мавлоно ғазалҳои зиёде манзур мегарданд, ки аз пайванди маънавии Мавлоно бо Ҳаким Саноӣ башорат медиҳанд. Баъзан ғазалҳое ҳам шабеҳгунаанд, ки дар аносири шаклии онҳо тазоди тасвир мушоҳида мешавад, вале дар аҳдофи ғоявӣ мусовати фикрӣ манзур мегардад. Чунончи, аз Ҳаким Саноӣ:

Гар ту тан дорӣ, ки ҷуз ту ғамгусоре нест, ҳаст, Ё ба ҷуз бедодии ту корзорам ҳаст, нест,
В-ар чунон донӣ, ки ҷуз ту хостгорам нест, ҳаст. Ё ба бедоди ту бо ту корзорам нест, ҳаст.
Ё ба ҷуз ишқи ту аз ту ёдгорам ҳаст, нест, Ё сапеду равшан аз ту кору борам ҳаст, нест,
Ё қадам дар ишқи ту сахт устуворам нест, ҳаст. Ё сиёҳу тира аз ту рӯзгорам нест, ҳаст… [8, с. 821].

Ғазал аз Мавлонои Балх:

Гар ту пиндорӣ ба ҳусни ту нигоре ҳаст, нест, Чархро ҷуз хидмати хоки ту коре нест, ҳаст.
В-ар ту пиндорӣ маро бе ту қароре ҳаст, нест. Солҳо шуд, то ки беруни дарат чун ҳалқаем,
В-ар ту гӯйӣ чарх мегардад ба кори неку бад, Бар дари ту ҳалқа будан ҳеҷ оре ҳаст, нест… [8, с.286].

Ғазалҳои фавқ дар вазн низ ҳамгун буда, ҳар ду ғазали аввала дар баҳри рачази мусаммани солим эҷод шудаанд. Ғазалҳои дуюм низ ҳамвазн буда, дар баҳри рамали мусаммани мақсур эҷод шудаанд.Умуман, пайванди маънавии Мавлоно бо Ҳаким Саноӣ то ба ҳаддест, ки Мавлонои Балх дар эҷоди «Маснавӣ» қавитарин шакли равобити адабиро бунёд гузоштааст. Маҳз ҳамин равобити ҳамаҷонибаи эҷодист, ки дар девони Мавлонои Балх ду марсия дар ёди Ҳаким Саноӣ омадааст, ки Мавлоно онҳоро дар шакли ғазал эҷод кардааст. Чунин пайванди маънавии басо самимӣ натиҷаи пазироии донишу ҳунар низ ҳаст, ки миёни бузургтарин симоҳои ирфонии эҷодкор манзур мегардад ва асолати ҳунарии онҳо мубарро аз маҳдудаҳои замониву маконӣ аст.Дигар аз симоҳои абарқудрати эҷодии ирфонӣ Фахруддини Ироқист, ки ин симои эҷодӣ ба ашъори Ҳаким таваҷҷуҳ доштааст. Профессор Б. Максудов оид ба як унсури меҳварии шаклии ғазали Фахруддини Ирокӣ баҳс ба миён оварда, хеле мушоҳидаи ҷолиб намуда, менависад: «Радифи нисбатан тӯлонии «шабат хуш бод, ман рафтам» ҷалби таваҷҷуҳ мекунад… Омадани радифи мазкур маънои қатъӣ муносибати байни ошиқу маъшуқро надорад. Дар он оҳанги ҳасратолуди хушбинона шунида мешавад ва мақсади солик аз зикри он батаъкид хабар додани маъшуқ аз ҳоли доғу музтарибонаи худ аст. Яъне, радифи зикршуда тобеъи сифатҳои ҳаяҷонангези ошиқ буда, ба тасвиби онҳо оварда шудааст. Ба ифодаи дигар, радифи мазкур баёнгари ғалабаву истилои ишқ бар ошиқ аст ва на баръакси он» [6, с.483].

Он ғазали Ирокӣ ин аст, ки чанд байти онро зикр хоҳем кард:

Кучоӣ, эй зи ҷон хуштар, шабат хуш бод, ман рафтам, Бимондам волаву ҳайрон, миёни хоку хун ғалтон,
Биё, дар ман хуше бингар, шабат хуш бод, ман рафтам. Ду лаб хушку ду дида тар, шабат хуш бод, ман рафтам.
Маро чун рӯзгори бад зи васли ту ҷудо афканд, Манам имрӯз бечора, зи хону монам овора,
Бимондам очизу музтар, шабат хуш бод, ман рафтам. На дил дар дасту на дилбар, шабат хуш бод, ман рафтам… [6,с.482]

Ба ашъори Ҳаким Саноӣ натанҳо мутасаввифону орифон рӯ овардаанд, балки ашъори Ҳаким Саноӣ, умуман, ба мачрои рушди адабиёти давр ва минбаъда таъсири вофир гузошта, дарунмояи каломи ҳунарии манзуму мансурро басо пургҳоват сохта, зиёда аз он, як навъи комилан тозаву ноби каломи ҳунариро ташаккул дод, ки он тавассути осори Фаридуддини Аттор таҳаввули вофир кард ва тавассути осори Ирокӣ такони бунёдӣ гирифт ва ба воситаи осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ комилан гардунсой ва тасхиргари оламу одам ба ҳамешагӣ шуд, зеро ҷузъиёти ҳунарию резакориҳои ин ду тан орифони шоир беқиёс буда, касе аз шуаро дар пояи ҳунарӣ-эҷодии онҳо нест. Ин буд, ки дар таърихи адабиёт бисёр сухансанҷонро мутаҳаййир сохт ва эҷодкорон дар замин асареро ҳамсанги шеър пайдо карда натавонистанд.Бузургтарин рисолати таърихии бачоовардаи Ҳаким Саноӣ дар ташаккули адабиёти сӯфия аз он иборат аст, ки Ҳаким Саноӣ маонии нави каломи ҳунариро оид ба маърифати ҷадиди ҳастишиносӣ ва шинохти фалсафии асл кашф кард, бо диди комилан ноби ҳунарӣ, бо нигоҳи нави эстетикӣ ба шинохти Ҳақ роҳ ҳамвор кард. Инсонро тавассути санъати олии нафиса ба асли худ шиносонид. Дар мантиқи одии ифода, каломи ҳунарии хирадмеҳвару андешамарказро ҷанбаҳои хоси маъноӣ-маърифатӣ ва эстетикӣ бо диди комилан ноб эҳдо кард. Аз шумори шуарои ғайриориф бузургтарин муътақиду ихлосманди Ҳаким Саноӣ шоири басо соҳибистъдод Афзалуддин Бадил Хоқонии Шарвонӣ аст. Мир Ҷалолуддини Каззозӣ дар асари хеш «Рухсораи субҳ» фасле таҳти унвони «Хоқонӣ ва суханварон» дорад, ки сар карда аз Одамушшуаро Рӯдакӣ то муосирони Хоқонӣ, ашъори Хоқониро таҳқиқи қиёсӣ мекунад. Аз мантиқи муҳокимаҳои Каззозӣ низ бармеояд, ки Хоқонӣ ба ҷуз Саноӣ касеро ҳамтои худ намедонад.

Ҳамин тариқ, Ҳаким Саноӣ бо осори гаронсангу бузургмояи хеш ба каломи ҳунарии замони худ, ба адабиёти ҳирфаӣ ва ғайримазҳабиву ғайриирфонӣ, зиёда аз ин ба каломи ноби мазҳабӣ, тасаввуфӣ-ирфонӣ таъсири вофир гузоштааст, ки нафаре аз эҷодкорон дар пояи ӯ буда наметавонад, зеро худи ӯ «То ба ҳашр ин ҷаҳониёнро бас» гуфтааст.Ҳаким Саноӣ натанҳо ба ҳинчорҳои адабӣ, бидуни истисно, таъсир гузошт ва муҳтаво ё дарунмояи онҳоро ба таври бунёди тачдиди назар намуд ва маонии бикру ноб офарид, беш аз он, ба як адабиёти мустақили хирадмеҳвару андешагарои тасавуф бунёд гузошт. Инчунин, Ҳаким Саноӣ асарҳои аввали хамсаҳо, мисли «Махзан-ул-асрор», «Матаъ-ул-анвор», «Равзат-ул-анвор» ва ғайраро зери

нуфузи хеш гирифт ва ҳамин тавр, дар таърихи адабиёт 80-асари ҳамгунмавзӯъ бевосита аз «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» маншаъ гирифтаанд. Аз ин миқдор 55-торо «Хамса»-ҳо ташкил додаанд. Аз ин ҷост, ки хамсароён низ дар эҷоди маснавиҳои таркиби хамсаҳояшон аз осори Ҳаким Саноӣ ва хосса, аз «Ҳадиқа»-и ӯ ба некӣ ёд мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Афлокӣ, Аҳмад Шамсиддин. Манокиб-ул-орифин / Шамсиддин Аҳмади Афлокӣ. – Теҳрон: Дунёи китоб, 1362. – 616 с.
2. Бақоев, М. Хусрави Деҳлавӣ ва достони ӯ «Дувалронӣ ва Хизрхон» / М. Бақоев. – Сталинобод: Нашрдавточик., 1958. – 133 с.
3. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Теҳрон: Амири Кабир, 1379. – 322 с.
4. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафеӣ. Тозиёнаҳои сулук. Нақду таҳлили чанд қасида аз Ҳаким Саноӣ / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон: Огоҳ, 1372. – 543 с.
5. Ҷ. Муҳаммад. Маснавии маънавӣ / Муҳаммад Ҷ.: бо эҳтимоми Тавфиқ Ҳ. Субҳонӣ. – Теҳрон: Иршоди исломӣ, 1376. – 1037 с.
6. Мақсудов, Б. Ҷустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ирокӣ / Б. Мақсудов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 555 с.
7. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Маҷмӯаи мақолоти Ҳамоиши байналмилалии Ҳаким Саноӣ / Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ; бо эҳтимоми Марями Ҳусайнӣ. – Теҳрон: Хонаи китоб, 1388. – 887 с.
8. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Девон / Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноӣ Ғазнавӣ: бо саъй ва эҳтимоми М. Разавӣ. – Теҳрон: Саноӣ, 1354. – 1227 с.
9. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа / Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноӣ Ғазнавӣ; тасҳеҳу таҳияи М.Рачавӣ. – Теҳрон: Донишгоҳ, 1359. - 875 с.
10. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Сухан ва суханварон/Бадеуззамон Фурӯзонфар. -Теҳрон: Хоразмӣ, 1369. -713с.

ТАЪСИРИ ҲАКИМ САНОӢ ДАР ИНКИШОФИ НАЗМИ ТАСАВВУФӢ

Дар ин мақола таъсири Ҳаким Саноии Ғазнавӣ дар инкишофи назми тасаввуфӣ ва таъсири эҷодиёти ӯ дар офариниши назми тасаввуфӣ дар даврахои баъдӣ таҳқиқ шудааст. Муаллиф бар он аст, ки бузургтарин рисолати таърихии бачоварди Ҳаким Саноӣ дар ташаккули адабиёти сӯфия аз он иборат аст, ки Ҳаким Саноӣ маонии нави каломи ҳунариро оид ба маърифати ҷадиди ҳастишиносӣ ва шинохти фалсафии асл кашф кард, бо диди комилан нобӣ ҳунарӣ, бо нигоҳи нави эстетикӣ ба шинохти Ҳақ роҳ ҳамвор кард. Инсонро тавассути санъати олии нафиса ба асли худ шиносонид. Дар мантиқи одии ифода, каломи ҳунарии хирадмехвару андешамарказро ҷанбаҳои хоси маънӣ-маърифатӣ ва эстетикӣ бо диди комилан ноб эҳдо кард. Дар мақола чунин натиҷагирӣ шудааст, ки Ҳаким Саноӣ натанҳо ба қолабҳои адабӣ таъсир гузошта, муҳтаво ё дарунмояи онҳоро ба таври бунёдӣ таҷдиди назар намуда, маонии бикру ноб офарид ва аз ин роҳ ба як адабиёти мустақили хирадмехвару андешагарои тасавуф бунёд гузошт.

Калидвожаҳо: Ҳаким Саноӣ, тасаввуф, назми тасаввуфӣ, инкишоф, таъсиргузорӣ, шоирони мутасаввиф, “Ҳадиқат-ул-ҳақиқа”.

ВЛИЯНИЕ САНАИ НА РАЗВИТИЕ СУФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

В предлагаемой статье рассматривается влияние Санаи Гезневи на развитие суфийской поэзии и влияние его творчества на суфийскую поэзию в последующие века. Автор предполагает, что наиболее значительной исторической заслугой Санаи в становлении суфийской литературы сводится к тому, что Санаи изобрел новые мотивы в художественном слове о постижении бытия, открыл философское постижение сути, проторил дорогу художественным словом и под углом новой эстетики к постижению Бога. Посредством высокого изящного искусства ознакомил человека с его сутью. В простом логическом изложении, он оставил после себя художественное, глубокомысленное и эстетичное слово. В статье также подтверждается, что Санаи оказал влияние не только на литературные формы, он коренным образом пересмотрел содержание, изобрел оригинальные мотивы и таким образом создал самостоятельную философскую литературу суфизма.

Ключевые слова: Санаи, суфизм, суфийская поэзия, развитие, влияние, суфийские поэты, “Хадикат-ул-хакикат”.

THE INFLUENCE OF SANAI ON THE DEVELOPMENT OF SUFIAN POETRY

This article discusses the influence of Sanai Geznevi on the development of Sufi poetry and the influence of his work on Sufi poetry in subsequent centuries. The author suggests that Sanai's most significant historical merit in the formation of Sufi literature is that Sanai invented new motives in the literary word about the comprehension of being, discovered a philosophical comprehension of essence, paved the way with an artistic word and from the angle of a new aesthetic to comprehension of God. Through high fine art, he introduced a person to his essence. In a simple logical presentation, he left behind an artistic, thoughtful and aesthetic word. The article also confirms that Sanai influenced not only literary forms, he radically revised the content, invented original motifs and thus created independent philosophical literature of Sufism. Sana'i had an influence on the creation of the first works of such five pieces as “Makhzan-ul-asor”, “Matla'-ul-anvor”, “Ravzat-ul-anvor” and others. In the history of Persian-Tajik literature, eighty thematic works go back to the “Hadika-ul-hakikat” of Sanai. Of this number, fifty-five works are included in the quintuple.

Key words: Sana'i, Sufism, Sufi poetry, development, influence, Sufi poets, “Hadikat-ul-hakikat”.

Сведения об авторе: ***Солехов Мирзо Одинаевич*** – Таджикский национальный университет, доцент кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Тел.: **(+992) 98-106-78-75**

Information about the author: ***Solehov Mirzo Odinaevich*** – Tajik national University, docent of the Department of History of the Tajik literature. **Adress:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **98-106-78-75**

УДК: 891.55-1:891.161.1(03)

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ РУБАИ (ЧЕТВЕРОСТИШИЙ) НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Саидджафаров О.Ш.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Перевод персидско-таджикских рубаият в русской литературе насчитывается более сотни лет. Начиная с конца девятнадцатого столетия, русские переводчики, литераторы и те, кто интересуется персидско-таджикской литературой, в особенности, упомянутым жанром, до сих пор пытаются проявить своё мастерство в переводе рубаият величайших представителей персидско-таджикской поэзии. Например, касательно только рубаият Омара

Хайяма, Ворожейкина А.Ш. и Шахвердов А.Ш. подтвердят, что «к настоящему времени переведено на русский язык стихами более семисот хайямовских четверостиший. Общее число русских стихотворений – перевод из Омара Хайяма превысило четыре тысячи» [1,с.26]. Вышеупомянутые литераторы после изданий новых вариантов рубаият Омара Хайяма в первой половине двадцатого столетия Некорем, Кашеваровым и Румером – талантливых русских переводчиков, даже указывают на формирование отечественной, то есть русской школы перевода Омара Хайяма [1,с14].

Рубаи является одним из самых распространённых поэтических жанров персидско-таджикской классической литературы, примеры которого встречаются в письменных источников ещё IX века. Этот жанр является одной из самых древнейших поэтических форм, свойственных устной персидско-таджикской литературе [3,с.5]. Рубаи состоит из четырёх строк, что и означает «рубаи». Внешне рубаи кажется очень легкодоступной поэтической жанровой формой, и каждый, кто впервые намеревается облечь свои мысли в поэтическую форму, попытается проявить свой талант, прежде всего, в этом жанре. Однако следует подчеркнуть, что рубаи, несмотря на свою лаконичность, является одним из самых трудных жанров, который не под силу даже некоторым талантливым поэтам. Поэтому сотни мастеров словесности в персидско-таджикской литературе в течение более тысячи лет как бы ни испытывали свой талант в рубаи, как бы ни пытались сочинить хорошие рубаият, величайшими и истинными мастерами данного жанра признаны всего несколько поэтов, такие как Абуабдуллах Рудаки, Омар Хайям, Мавлави Джалолиддини Балхи, Бобо Тохир Урён. В чём же секрет их успеха и в чём заключается вечность их рубаи? Причина в том, что они строго соблюдали основные закономерности построения этого жанра:

1)сохранение логической связи между всеми четырьмя строками рубаи с помощью ключевых слов, раскрывающих общую тему или единую художественно-идейную картину автора;

2)полное погружение в одну конкретную тему рубаи;

3)мастерское применение одного из разновидностей поэтического размера хазаджа-одного из видов метрической системы Аруз и сохранение музыкальности всех столбцов рубаи; выбор особых редиф (рефрен) и кофия (рифма), раскрывающих основную тему произведения и обеспечивающих музыкальность жанра;

4)применение ключевой художественной фигуры;

5)сохранение лаконичности.

Следует отметить, что вышеупомянутые закономерности являются каноническими и жесткими правилами построения рубаи и отклонение от них влечёт за собой потерю их сути.

Соблюдение же вышеперечисленных закономерностей при переводе на русский и другие языки - единственная возможность перевести близко к оригинальному тексту.

Ключевые слова в каждом рубаи играют важнейшую роль для концентрации разных мотивов вокруг одной тематической оси. Переводчику необходимо обращать внимание на ключевые слова рубаи, что поможет сблизиться с оригиналом, а также попытаться проникнуть в глубину души автора и в некоторой степени достичь желаемого результата. Ключевые слова могут не относиться к выбранной автором теме и могут придавать разные мотивы, но они могут быть связаны между собой некой логической цепью, посредством которой поэт концентрирует свое душевное волнение вокруг одной темы.Например, в рубаи Амира Хусрав Дехлеви ключевые слова, выделенные шрифтом, несмотря на то, что имеют разное значение, между собой связаны логически:

Абр мебораду ман мешавам аз **ёр чудо**,
Чун кунам, **дил** ба чунин вакт зи **дилдор** чудо?!
Абри борону ману ёр ситода ба **видоъ**,
Ман чудо **гирякунон**, **абр** чудо, **ёр** чудо [2, с.386].

Облако прольёт **дождь, я расстаюсь с возлюбленной**,
Что мне делать в такое время, **сердце отдалится** от своей **сердцевины.**
Дождь, я и моя **возлюбленная** стоим, чтобы друг с другом **попрощаться**,
Я отдельно **пролью дождь, она**-отдельно, **облако** тоже со слезами в глазах.

Рубаи по содержанию состоит из двух тем: лирической и философской, другие же темы и мотивы являются подтемами, подкрепляющими основную тематическую ось. И лирические, и философские по содержанию рубаи имеют исторические, наставнические, духовно-нравственные, мистические и многие другие смыслы. Но все темы или подтемы в рубаи обязательно сосредоточиваются вокруг основной темы - будь она любовно-лирической или философской, и логически между собой связаны.Лирическая тема в свою очередь делится на две отдельные подтемы: любовную, в которой выражаются реальные душевные переживания поэта-возлюбленного относительно героини своих песнопений - женщины, и мистическую, в которой отражается скорбь поэта-суфия или мистика перед Вечной Возлюбленной или Абсолютным Сущим, как о ней говорят сами поэты-мистики.

Философская тема состоит из разных подтем, таких как: Бог, создание сущего, создание человека, секреты создания, суть жизни, смерть и ее секрет, социальные мотивы и т.д.

В общем смысле все темы и подтемы в лирических рубаият говорят о душе и душевных переживаниях автора, а в философских, - о разумном взгляде поэта на Создателя-Бога и его творение.В лирическом рубаи поэт погружается в художественное изображение своих душевных состояний и выступает в роли возлюбленного, потерявшего покой и разум; а в философском рубаи поэт углубляется в мир, секреты бытия и выступает в роли разумного, но недовольного этим миром человека, стремящегося к поиску истины и справедливости.

Обращение внимания на эти тематические особенности рубаи упрощает переводчику работу над переводом персидско-таджикских рубаият на русский и другие языки.Музыкальность в персидско-таджикском рубаи, как и в других жанрах упомянутой литературы, обеспечивается системой Аруз – метрической системой персидско-

таджикского стихосложения, редифом (рефрен) – словом и словосочетанием, повторяющимся в конце стиха, и кофии (рифма) – рядом слов в конце каждого бейта, созвучны только своими последними буквами. Если в стихотворении используется редиф, то кофия размещается до него. Если же в стихотворении не применяется редиф, оно заканчивается кофиями.

По нашему мнению, для передачи и сохранения музыкальности в переведённом стихотворении каждый переводчик персидско-таджикской поэзии перед тем как начать переводить, не только должен досконально знать язык автора, но и в некоторой степени иметь общее представление о метрической системе этого жанра.Рубаи является одной из самых музыкальных разновидностей метрической системы-хазадж, имеющей, в свою очередь, более двадцати мелких вариантов. Примерами наиболее распространённых и общеупотребительных разновидностей хазаджа являются следующие:

1) хазаджи мусаммани ахраби макбузи солими азалл:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фоъ
–V / V-V- / V— / ~;
2) хазаджи мусаммани ахраби макбузи солими абтар:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ;
–V / V-V- / V— / -;
3) хазаджи мусаммани ахраби мақбузи макфуфи аҳтам:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлу – фаӯл
–V / V-V- / V–V / V~;
4) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи макбуз:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлу – фаал
–V / V-V- / V-V- / V-;
5) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи солими азалл:
мафъӯлу – мафоӣлу – мафоӣлун – фоъ
–V / V–V / V— / ~;
6) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи солими азалл:
мафъӯлу – мафоӣлу – мафоӣлун – фаъ
–V / V–V / V— / -;
7) хазаджи мусаммани ахраби аҳтам:
мафъӯлу – мафоӣлу – мафоӣлу – фаӯл
–V / V–V / V–V / V~;
8) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи мақбуб:
мафъӯлу – мафоӣлу – мафоӣлу – фаал
–V / V–V / V–V / V-.

Для обоснования приведём пример из одного рубаи Хафиза Шерози, в котором четко ощущается музыкальность и который составлен в одной из разновидностей метрики хазаджа, указанной выше под номером два:

Дар ҳаҷри ту ман зи шамъ афзун гирям,	В твоей разлуке я пролью слёз больше свечи,
Дойим чу суроҳӣ ашки гулгун гирям.	Всегда как чаша вина пролью красные слёзы.
Чун соғари бодаам, ки аз дилтангӣ,	Я подобен чаше вина, когда от тоски
Чун нолаи чанг бишнавам, хун гирям [5, с.395].	Слышу стенания чанга, пролью кровь вместо слёз.

Размер вышупомянутого рубаи таков:
–V / V-V- / V— / -
Слоги каждого столбца читаются так:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ
Полное имя данной разновидности хазаджа такое:
хазаджи мусаммани ахраби макбузи солими абтар
А само рубаи измеряется следующим образом:
Дар ҳаҷри / ту ман зи шам / ъ афзун гир / ям,
–V / V-V- / V— / -
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ
Дойим чу / суроҳӣ аш / ки гулгун гир / ям.
–V / V-V- / V— / -
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ
Чун соға / ри бодаам, / ки аз дилтан / гӣ,
–V / V-V- / V— / -
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ
Чун нола / и чанг биш / навам, хун гир / ям.
–V / V-V- / V— / -
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ

Нужно напомнить, что при метрическом измерении рубаи и всех остальных персидско-таджикских поэтических жанров в каждом рукне-столбце смысл слов и словосочетаний не обязательны, то есть читатель, не обращая внимания на смысл и значение строки, проследив по каждому столбцу, может выяснить размер рубаи. Это поможет каждому переводчику определить музыкальность и тональность стиха и использовать их при переводе на свой язык. Естественно, если ему удастся это трудное дело.

Для тех, кто знаком с персидско-таджикской классической поэзией, вышеупомянутые поэтические термины персидско-таджикской поэзии более или менее понятны. Знание данного размера помогает каждому переводчику, с одной стороны, передать в переведённом варианте музыкальность и внутреннюю мелодику стиха, с другой - отобразить душевное волнение самого автора рубаи; ведь рубаи и есть основной способ выражения душевных недугов и беспокойств каждого поэта.Для каждого переводчика, помимо всего вышеуказанного, также очень важно определить ключевую художественную фигуру, используемую в рубаи, ведь изящество этого жанра, как одно из самых лаконичных поэтических форм, заключается в средствах художественной выразительности, таких как метафора, сравнение, уподобление, олицетворение или персонификация, гипербола, аллегория, каламбур, омонимия и т.д. Иногда посредством одного художественного приёма поэты в рубаи создают чудеса, но если переводчик по незнанию этого приёма или сознательно от него откажется, ему не удается в полной мере передать изящество первоисточника.

Например, в этом рубаи Омара Хайяма омонимия играет ключевую роль, так как в нём слово **гур** применено в двух значениях: 1) добыча, онагр; 2) могила:

Он қаср, ки Ҷамшед дар ӯ ҷом гирифт,	Дворец, где царь Джамшид пиры давал,
Оҳу бача карду рӯбаҳ ором гирифт.	Прибежищем лисиц и ланей стал.
Баҳром, ки **гӯр** мегирифтӣ ҳама умр,	Бахрам разил онагров на охоте,
Бингар, ки чӣ гуна **гӯр** Баҳром гирифт [4, с.9].	Смотри, он сам, сражённый смертью, пал (перевод В. Микрюкова).

Вместе с тем нужно подчеркнуть, что указанную художественную фигуру никак нельзя отображать в переведённом варианте, и для того, чтобы передать изящество высказывания поэта, придётся использовать слова-омонимы, в исконной форме, а их значение указывать в скобках. Такой вариант перевода, с одной стороны, может положительно воздействовать на читателя, с другой стороны, показывает художественно-изобразительную силу выбранной поэтом фигуры, а с третьей - обогащает словарный запас читателя.Одной из самых ярких особенностей персидско-таджикских рубаи, без сомнения, является лаконичность передачи мысли, то есть небольшим количеством слов. Поэт в этом маленьком по форме жанре пытается не только мастерски передать свое воображение, но и, заодно, подвести резюме относительно выбранной темы. Мы считаем, что перевод рубаи на все языки должен осуществлятся исключительно в четырех строках, иначе лаконичность этого прекрасного жанра будет утеряна и рубаи потеряет свой жанровый смысл.Лаконичность описания мысли в рубаи не предполагает извилистую, неясную и труднопонимаемую для читателя речь, ведь рубаи как жанр является народным, и в нём должен сохранятся дух народа, а при чтении рубаи каждый читатель должен прочувствовать душевное состояние поэта.

В заключение, пользуясь случаем, представляю свои выводы. При переводе персидско-таджикских рубаи на русский и другие языки:

1.Переводчик ни в коем случае не должен отступать от основного содержания персидско-таджикского подлинника, ибо только опираясь на исконный вариант он сможет четко отобразить мысль поэта. Для этого он должен осваивать язык поэта, стихи которого переводит.

2.Перевод рубаи должен быть осуществлён исключительно с языка оригинала. В противном случае, если перевод будет осуществлён вторым или третьим языками, такой перевод только отдалится от основного смысла рубаи.

3.Переводчик персидско-таджикской поэзии должен хорошо знать основные правила, присущие поэзии данной литературы, иначе ему не удастся отобразить внутренний мир и душевное состояние автора рубаи. Одно из самых важных канонических правил рубаи заключается в его особом размере-хазадж, который передает особый тон и мелодику. Если переводчик знает метрические каноны рубаи, он легко передаст внутренний мир автора соответствующим стихотворным размером на своем языке.

4.Рубаи не следует передавать русскими восьмистишиями с перекрестной рифмой, ибо, с одной стороны, они утратят свою каноническую форму, с другой - утратят свою лаконичность, тем более, что в таджикской литературе есть жанры, схожие с русским стихосложением с перекрестной рифмой, например жанр кит'а.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ворожейкина З.Н., Шахвердов А.Ш. Хайямиада. Омар Хайям в русской переводной поэзии / З.Н. Ворожейкина, А.Ш. Хайямиада, 1986: www.khayyam.ner.ru / khayamrtr.shtml
2. Дехлеви, Амир Хусрав. Расойил-уль-и'джоз / Чудесные трактаты / Амир Хусрави Дехлеви; составитель Мисбохиддини Нарзикул. - Душанбе, 2013. - 463 с.
3. Нуриддинова Шахло Исмоиловна. Трансформация персидско-таджикского рубаи в арабской поэзии (XI-XIII вв.) / Шахло Исмоиловна Нуриддинова. - Душанбе, 2009. - 25 с.
4. Хайём Омар. Рубоиёт /Омар Хайям. Рубаият; составитель: Муллоахмедов Мирзо. -Душанбе: Дониш, 1983. -97с.
5. Ширази, Хафиз. Диван / Сборник стихов / Хафизи Ширази; составитель: Абдуррахим Халхоли. - Тегеран: Хафиз, 1973. – 440 с.

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЁТИ ТАРҶУМАИ РУБОИЁТИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола сухан дар бораи хусусиёти рубоӣ ҳангоми тарҷумаи он ба забони русӣ меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳангоми тарҷумаи рубоӣ мутарҷимон бояд забони форсӣ-тоҷикиро ҳатман бидонанд, то ки бе мушкилот битавонанд нусхаи аслиро мавриди истифода қарор диҳанд. Ҳамчунин, донистани қавоиди калидии назми форсу тоҷик, аз ҷумла низоми вазнии арӯз, бавижа яке аз асоситарин анвои он – ҳазаҷ (ки вазни жанри рубоӣ маҳсуб мешавад) ва хусусиёти радифу қофия барои инъикоси эҳсосоти ботинии шоир дар тарҷума ба дигар забонҳо басо зарур мебошанд. Дар тарҷумаи рубоӣ ба забони русӣ мутарҷим набояд аз ашъори ҳаштҳараи дорои қофияи якдармиён ва ё анвои дигари нисбатан бузурги шеъри русӣ кор бигирад, зеро дар чунин маврид хусусияти асосии жанри мазкур – эҷоз (//ичоз)- у мухтасаргӯйӣ барбод меравад. Ҷуз аз ин, муайян намудани вожаҳои асосӣ ё калидии мустафод дар рубоӣ, ки тавассути онҳо ваҳдати мантиқӣ миёни мисраоти рубоӣ таъмин мегардад, барои тарҷумон бисёр муҳим аст. Зеро ба василаи вожаҳои калидӣ мазомин ва маонии рубоӣ гирди меҳвари ягонаи мавзӯӣ мутамарказ мешаванд ва мавзӯи воҳид вижагии мундариҷаи рубоиро, хоҳ фалсафӣ бошад, хоҳ ирфонӣ ва ё ғиноӣ, муайян месозад.

Калидвожаҳо: вазн, тарҷума, форсӣ-тоҷикӣ, русӣ, рубоӣ, мазмун.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ РУБАИ (ЧЕТВЕРОСТИШИЙ) НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье речь идёт об особенностях жанра рубаи при его переводе на русский язык. Автор подчёркивает, что при переводе рубаи переводчики должны хорошо знать персидско-таджикский язык, чтобы без затруднения могли использовать оригинальный вариант. Также, знание ключевых правил персидско-таджикской поэзии, в том числе метрической системы Аруз, а особенно одной из основных ее разновидностей – хазадж (которая является размером жанра рубаи), особенности рефрена (радиф) и рифмы (кофия), очень важны для отражения внутренних чувств поэта при переводе на другой язык. При переводе рубаи на русский язык, переводчику не следует использовать русские восьмистишья с перекрестной рифмой или другие более большие разновидности стиха, так как в таком случае основная особенность данного жанра – лаконичность, будет утрачена. Также, определение основных или ключевых слов, использованных в рубаи, посредством которых обеспечивается логическое соединение строк жанра, для переводчика очень важно. При чём ключевыми словами мотивы и смыслы рубаи концентрируются вокруг одной единой тематической оси, а единая тема определяет особенности содержания рубаи: будь она философская, мистическая или лирическая.

Ключевые слова: метрика, перевод, персидско-таджикский, русский, рубаи, значение

ABOUT SOME PECULIARITY OF TRANSLATION QUATRAIN INTO RUSSIAN

It was spoken about some peculiarities of Persian-Tajik quatrain ganre during its translation into Russian. The author noted that the quatrain's translator should be known Persian-Tajik language very well and can use the original text without difficulties. Like that knowing the the key rules of Persian-Tajik poetry especially aruz specific, as bahri hazaj and peculiarities of satellite and kofiya for reflecting poet's emotionis very necersary in the language of translation. During the quatrain's translation into Russian the man should not use Russian poem or other having big volume, because the main characteristic feature of quatrain's expressiveness will disappear in vain. The feeling of the main words which uses by poet as the key words, which their task to make lojical unit of hemistiches of quatrain. Because by the help of key words the meaning and different stylistic are gether and together make unit theme. The unit theme in its place will define the peculiarity contents of quatrain.

Key words: quatrain, translation, Persian-Tajik, Russian, rubai, meaning.

Сведения об авторе: ***Саидджафаров Озод Шохвалиевич*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: **Ozod_060374 @mail.ru.** Тел.: **(+992) 909-09-31-84**

Information about the author: ***Saiddzhafarov Ozod Shokhvalievich*** - Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Philology, Professor of the Tajik Language Department. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. E-mail: **Ozod_060374 @ mail.ru.** Tel .: **(+992) 909-09-31-84**

УДК: 891.550-1:821(03)

ИЗ ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК (о переводе Сотимом Улугзода романа «Овод» Л. Войнич)

Мурувватиён Дж. Дж.
Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ

Повышение в последние годы интереса в таджикском литературоведении к переводческим дискуссиям вызвано той практической ролью, которую перевод играет в сближении народов.

Перевод в Таджикистане, как и в любом другом государстве, занимает не последнее место в преодолении народом различий культурных формаций, в приобщении к художественному мышлению и творческой сущности культуры других народов. Сравнивая работы таджикских переводчиков XX и XXI вв., можно проследить заметный прогресс переводческих решений и переводческой мысли. Однако, несмотря на относительно громадный опыт переводчиков, накопившийся за последние годы, переводческие концепции в таджикском литературоведении до сих пор так и не созданы. Хотя к 70-90-м годам прошлого века в таджикской литературе сложилась определенная практика перевода с русского языка на таджикский, во всяком случае, были выработаны некоторые переводческие решения, традиции, причем переводчиками произведений дальнего зарубежья являлись, большей частью, сами писатели и опирались они на варианты, переведенные на русский язык. Справедливости ради следует отметить, что те фундаментальные переводы произведений мировой литературы, которые благодаря переводчикам стали известны таджикскому читателю в большинстве своем вышли в свет именно в XX веке. Не будет ошибкой, если скажем, что ни до, ни после не было такого расцвета переводческого искусства, не было такого количества талантливых переводчиков, воссоздававших литературу разных стран на таджикском языке.

В переводах художественных произведений на таджикский язык того времени прослеживается в основном одна переводческая стратегия: культурная адаптация оригинала за счет его русификации. Отметим, что именно тогда художественный перевод превратился в уважаемую профессию, и в достаточно сжатые сроки квалифицированно было переведено огромное количество художественных произведений. Появление новых талантливо переведенных произведений в тот период - это результат успешной работы не только мастеров слова старшего поколения, но и молодых переводчиков. Испокон веков таджикские ученые решают вопрос, каким должен быть перевод – как можно более точным или как можно более естественно звучащим? Чему переводчик должен быть верен – букве или духу? Эти вопросы возникают каждый раз, в каждом новом случае заново, и переводчики решают их чаще всего неосознанно. Однако при переводе добиться максимальной верности нелегко. Трудности обычно начинаются с лексики. Другие трудности, встающие на пути переводчика, связаны с тем, как перевести, не допуская потерь в содержании?

Основная трудность состояла в отсутствии критики перевода, его экспертизы. Этот факт не позволял обозначить таджикское переводоведение как отдельную теоретическую микросистему и выработать терминологию, способную профессионально проанализировать качество переводных текстов. Современность выдвигает новые требования и задачи к переводу, а новые задачи выдвигают и новые подходы к их решению. Сегодня, к сожалению, практические достижения таджикского переводоведения можно определить только по ее вкладу в стратегию перевода и в методологию, но не в терминологию. По нашим наблюдениям, на данный момент, в таджикском переводе существует тенденция комбинирования различных принципов и методов, что, к сожалению, часто ведет к эклектизму. И если переводчики России и Европы имеют колоссальный опыт в освоении устойчивых принципов и методов перевода, то в таджикском переводоведении об этом пока говорить не приходится. Заметим, что в связи с этим в таджикском переводоведении возникли три способа организации материала, которые условно можно назвать: *проблемный, ареальный и персональный*. Проблемный метод рассматривает определенные идеи и направления развития переводческой мысли независимо от страны, в которой они возникли. Ареальный метод изучает историю развития переводоведения в отдельно взятой стране (т.е. рассматривает идеи, характерные для определенной национальной школы). Что касается персонального метода организации материала, он изучает идеи и принципы, выдвинутые конкретными специалистами в области теории перевода.

В связи с этим в таджикском литературоведении на сегодняшний день допустимо проводить анализ перевода только применительно к проблемному и ареальному методу.

Современная таджикская литература, как никогда, нуждается в активном общении с литературами других народов, в первую очередь, с современной русской литературой, о которой мы в последнее время не имеем достаточно систематизированного представления, это же касается и литератур других народов. Одно бесспорно – актуальность теории и практики перевода с литературоведческой точки зрения не падает, а растет с каждым днем. Литературоведческий подход к переводу всегда предполагает обращение к личности переводчика, попытку понять его выбор и решения, исходя из его личностных качеств как художника. Именно литературоведческий подход к переводу позволяет взглянуть на перевод как на искусство, но не на искусство в широком смысле слова, а как на способ воспроизведения действительности, в основе которой лежит ее образное освоение. Это позволяет найти категории, сближающие перевод с другими видами искусства. Попытка решения проблем таджикского перевода поднимет немало насущных вопросов, многие из которых назрели острее именно в последние годы из-за резкого падения приоритета русского языка в таджикском обществе. Соответственно, поднимется вопрос и о подготовке национальных кадров. Но достаточно ли только знание языка? Как показывает практика, для правильного понимания оригинального текста важно взять во внимание и переводческую ситуацию, и дополнительный закодированный смысл слов скрытыми коннотациями.

Конечно же, встанет вопрос и о весьма спорном явлении в таджикском переводе – подстрочнике. Так как в ранней практике перевода на русский язык лучшие произведения таджикской литературы отдавались в руки переводчиков, далеко не владеющих таджикским языком. Выражаясь словами выдающегося русского поэта и переводчика XVIII века В. В. Капниста: «Кто берется за перевод, тот принимает на себя долги, которые уплатить обязан, хотя не тою самою монетою, но такою же суммою», то есть перевод художественной литературы – это большой труд, особенно когда переводишь тексты другой эпохи или культуры.

XX век для таджикской литературы можно считать золотым веком, временем рождения новой мысли, новой культуры, которая смогла за короткое время изменить ход истории целого народа, дать импульс многим начинаниям, преобразованиям, новшествам, впоследствии в таджикской литературе и литературоведении возникло много того, что мы исследуем сегодня.

Переводы произведений с русского языка сыграли важную роль в процессе выхода современной таджикской литературы на всемирную арену, в становлении многих жанров прозы. Связующей нитью таджикской советской литературы с всесоюзной литературой стало появление русских переводов произведений С. Айни, А. Лахути, Пайрава Сулаймони и др.

К числу неизведанных тем, способных открыть новую страницу в истории таджикской культуры относится переводческая деятельность С. Улугзода. В таджикском литературоведении до сих пор нет специального исследования, посвященного этой проблеме в целом. Нет и работ, систематизирующих его принципы перевода в неразрывной связи с эстетической и мировоззренческой эволюцией Улугзода - писателя, а также в контексте общей

ситуации в сфере художественного перевода в Таджикистане XX века. Этот вопрос вовсе не изучен, более того, не выявлен даже круг произведений, подлежащих изучению в этом плане. Хотя, как показывает анализ, Сотим Улугзода владеет не только главной писательской чертой - даром перевоплощения, он также был переводчиком от творца. В настоящий момент тема Улугзода-переводчик относится, пожалуй, к одним из наименее изученных в таджикском литературоведении, переводы Улугзода не становились предметом специального изучения таджикского литературоведения ни в XX веке, ни в XXI в., что уже не раз отмечалось в исследовательской литературе о писателе.

Во многом подобное положение дел обусловлено скудостью фактических данных, а также недостатком введенных в научный оборот архивных материалов, связанных с переводческой деятельностью писателя. Пожалуй, наиболее ярким примером в данном отношении является история двух переводов одного романа – «Овод» Войнич, так как сопоставление двух текстов дает ценнейший материал об Улугзода - редакторе и переводчике.

Несмотря на то, что Улугзода внешне остался доволен полученным результатом и в предисловии ко второму переводу даже поручился за то, что данный перевод является новым переводом, мы вынуждены констатировать, что перевод нуждается в дальнейшем серьезном редактировании. Если оценить перевод с точки зрения 30-х годов, то он сделан прекрасно, но если дать оценку с точки зрения современности, то в нем попадаются совершенно недопустимые неточности и сокращения. Однако для нас крайне важным является свидетельство Сотима Улугзода о том, что на этот раз он не только прочел весь перевод, но и внес в него целый ряд исправлений. Ценно также указание писателя на некоторые конкретные моменты, вызвавшие его особое негодование.

Сличение первого и второго переводов романа подтверждает, что общий объем внесенной Улугзода правки был довольно большим, при этом исправлению подвергся не только текст, но и название романа на таджикском языке. В ходе сопоставления текста обнаружилось значительное количество исправлений фактического и стилистического характера, но наличие их в первом и втором переводах лишний раз подтверждает, что Улугзода продолжал постоянно работать над текстом, совершенствуя его и учитывая особенности таджикского языка. Совершенствуя перевод, Улугзода уделяет большое внимание стилистической правке, стремясь подобрать немецкий эквивалент, наиболее точно и полно передающий подлинник, устранить лексические повторы, облегчить синтаксически громоздкие конструкции и т. д. Прежде всего, С. Улугзода устраняет явные искажения и восстанавливает пропуски.

Хотелось бы подчеркнуть, что изучение переводов Улугзода, как переводчика одного из наиболее значимых произведений мировой литературы не только открывает малоизвестную сторону его биографии, но и имеет прямое отношение к творческой истории романа «Овод». Дальнейшие исследования в этом направлении, без сомнения, обнаружат новые аспекты деятельности Улугзода-переводчика и редактора. Тщательного обследования заслуживают те отрывки текста, где возможно вычленить правку писателя. Известно, что Улугзода неизменно внимательно редактировал свои произведения, в том числе при последующих переизданиях, и внесенные им поправки, как правило, были довольно многочисленны - в этом убеждает уже история романа «Восеъ» и «Фирдоуси». Без знания подобных фактов наше представление об Улугзода-художнике следует считать неполным.

Не понятно и то, как мог остаться неисследованным такой весомый багаж, который состоит из перевода известных произведений, таких как «Что делать?» Н.Г. Чернышевского, «Слуга двух господ» К. Гольдони, «Дон Кихот» Мигеля де Сервантеса, «Жизнь зовёт» Билла-Белоцерковского, «Человек с ружьём» Н.Ф. Погодина, «Без вины виноватые» А.Н. Островского, «Мать» (рассказ) М. Горького, а также ряд произведений А. П. Чехова, Байрона и т.д. Эти переводы, принесшие с собой ценную информацию о культуре других народов, новом видении, философии, течениях, тенденциях, литературных жанрах и т.д. являются достоянием таджикской литературы.Решая вопросы переводческой мысли на материале переводов Сотима Улугзода, мы можем открыть для таджикского литературоведения новые, ранее неизученные грани и возможности, которые уже существовали, но по каким - то причинам - объективным, субъективным - остались незамеченными, малоизученными или вовсе не принятыми.

Сегодня ученые все чаще стали обращаться к творчеству Сотима Улугзода, пытаясь исследовать вопросы, связанные с историзмом в творчестве писателя и определить его место в таджикской исторической драме, кинодраматургии, прозе. Большой интерес вызывает творчество С. Улугзода у лингвистов. Исследователей также привлекают вопросы, связанные с драматургией писателя. И все же, многие аспекты, связанные с творчеством Сотима Улугзода, остаются неизученными, в числе которых и переводческая деятельность писателя.

Переводы Сотима Улугзода заслуживает пристального внимания, поскольку значительный его вклад в литературу остался не только не исследованным, но даже и незамеченным. И этот вклад заключается, прежде всего, не только в стилистических или сюжетных особенностях его переводов, но и в героях особого типа, введённых писателем в таджикскую литературу. Это является его важным открытием, даже откровением: во всех переводах писателя действуют герои особого типа, связанные между собой духовным родством.

Незаслуженно обойден вниманием таджикских исследователей и перевод романа Э.Войнич «Овод», ставшей в свое время книгой-легендой в мировой литературе.В данной статье мы намерены рассмотреть перевод Сотимом Улугзода романа «Овод», выявить психологические, социальные, политические, исторические, временные, культурологические и другие факторы, воздействовавшие на процесс его перевода, определить информационную ценность текста в соответствии с субъективными предпочтениями переводчика.

Переводы С. Улугзода – это, по сути, один из способов, можно даже сказать, путей развития таджикской художественной литературы, в связи с чем важно понять, насколько точно им в переводе передана целостность образа оригинального художественного произведения, где обычно наблюдается скрещение двух миросозерцаний

художественного образа – оригинального текста и перевода.Значительная часть нашего исследования посвящена сравнительному анализу двух вариантов перевода одного романа – «Овод» Э.Л. Войнич, нас также интересует восприятие Сотимом Улугзода образа и его художественная интерпретация.

Ссылаясь на утверждения В. Н. Комиссарова о том, что «теоретическое осмысление переводческой деятельности имеет несомненное практическое значение» [6,с.11], для нас в этом ключе весьма полезными могут оказаться результаты сравнений двух переводов одного романа.

Этель Лилиан Войнич, урожденная Буль (родилась в 1864 году), дочь крупного английского ученого, профессора математики Джорджа Буля, была близка к революционным кругам лондонской эмиграции. Весной 1887 г. юная англичанка отправилась в Россию, где попала в окружение революционно настроенной молодежи. После поездки в Россию Э.Л. Войнич начала работу над романом «Овод». Он был опубликован в Англии в 1897 г., а в начале следующего года уже вышел в переводе на русский язык и именно в России обрел наибольшую популярность.Успех книги был настолько велик, что только в Лондоне за первые 4 года вышло 8 изданий, а до 1920 года – 18 изданий. Первым переводом на иностранный язык был перевод на русский, опубликованный уже в 1898 году. Затем вскоре последовали переводы на множество других языков, в том числе в 1931 году на таджикский язык.

Сюжет романа «Овод» охватывает события 1833 года. В то время в разных областях Италии происходили вооруженные восстания. Австрийская полиция, поддерживаемая местными властями, с неслыханной жестокостью подавляла эти восстания. Борьба особенно обострилась в канун 1848 года, когда революционная волна охватила всю Западную Европу, в том числе и Италию. В 1846 году римский папа, устрашенный общественным подъемом сделал вид, что идет навстречу народным требованиям и предпринял ряд либеральных реформ. Во второй и третьей частях романа действие происходит как раз в эти дни.Тема романа посвящена героической борьбе итальянского народа за свое освобождение от чужеземного гнета, за свою национальную независимость. В романе существуют две линии: первая - борьба за независимость, вторая - раскол среди этих же борцов за независимость, между радикально-бунтарскими элементами, жаждущими разрешить социальные конфликты революционным действием, и либерально-буржуазными кругами, возлагающими надежды на легальную прессу, на европейское общественное мнение, на что угодно и кого угодно, но только не на революционные действия. Внимание таджикских читателей в романе привлек занимательный сюжет, близкий к таджикским народным эпосам, где главный герой был храбр, красив, верен своей любви, борец за справедливость, честный, отстаивающий свою веру.

Необходимо отметить, что русский перевод романа был осуществлен несколькими переводчиками, но на таджикский он был осуществлен по переводу Н. Волжиной [5].

В таджикской литературе имеется два хороших перевода романа «Овод» Э.Л Войнич, что крайне важно для нашего исследования. Кстати сказать, в таджикской литературе редко встречаются случаи перевода одного произведения разными переводчиками или одним, но повторно.Первое издание романа на таджикском языке было осуществлено в 1931 году под названием «Замбӯр» [3] (мы приводим тот вариант названия, которй был использован Сотимом Улугзода)Для Улугзода, который в этот период находился в поиске индивидуальной манеры, занятие переводом явился лучшим способом проникновения в произведение другого автора, в его внутренний мир, манеру изложения. Обращение его к таким художникам, как Э. Войнич, Сервантес, Шекспир, Байрон, Гольдони, Чернышевский, Горький было продиктовано желанием воспринять их манеру и стиль. Безусловно, как и для любого молодого писателя, перевод их произведений стал для Улугзода шагом в его становлении как писателя. В этих произведениях он находит возможность овладения образцами поэтики. Произведения Сервантеса, Байрона воплощали его идеал творчества. В драматургии Шекспира Улугзода находил принципы построения пьес. Увлеченность памятниками мировой культуры, которые из-за сложности их формы считались непереводимыми, делает его, как художника, зорче и проницательнее, он увереннее и свободнее овладевает профессиональным мастерством.

Принципы перевода, которым следовал Сотима Улугзода, можно охарактеризовать как сознательное балансирование между двумя крайностями - предельной точностью - буквальностью и предельной вольностью по отношению к подлиннику. Позиция его определяется собственным оригинальным художественным взглядом на переводимый текст. Он одним из первых в таджикской литературе начал уделять особое внимание исторической дистанции переводимого текста, определив для себя лексическую архаизацию как одно из средств ее воссоздания.Перевод романа «Овод» - это один из фактов увлечения Сотимом Улугзода революционным романтизмом, который ярко был выражен в дальнейшем, в его собственном романе «Восе». Особенности перевода романа «Овод», а также их использование в идеологических целях, представляют основу для отдельного изучения. Даже сдержанное обращение к этому факту показывает, что богатый опыт всемирной литературы дает писателю уроки мастерства и жизненный материал, обладающий совершенно исключительными возможностями: беспредельную преданность идее революции, незаурядную силу духа, необыкновенные приключения – все это говорит о том, что на таком материале могла быть создана книга, которая встала бы по своему значению вровень с всемирно знаменитым произведением «Овод» - речь идет о романе «Восе». Роман Войнич представляет собой текст, близкий писателю Улугзода по духу, глубоко трогающий его. Это позволило ему создать перевод, гармонично передающий подлинник в единстве содержания и формы.

После выхода на таджикском языке, с 1931 до 1982 года, книга издавалась три раза, но как утверждает сам С. Улугзода, без его редактирования. В 1982 году издательство «Маориф» обратилось к переводчику с предложением

подготовить текст романа к четвертому изданию. Обратившись к своей работе спустя 50 лет, Улугзода обнаруживает некоторые недостатки, перевод ему не понравился, о чем в предисловии новой редакции он пишет:

«… я увидел, как на текст повлияла неопытность молодого переводчика, незнание им в достаточной степени тогда не только русского языка, но и своего родного литературного языка, а также еще не богатый к тому времени опыт в редактировании. Кроме того, по каким-то причинам в переводе были пропущены некоторые отрывки романа».После доработки заметно усилилась драматическая направленность произведения, «подтянулась» яркость национального колорита. Об этом переводе в 1961 году известный таджикский критик – литературовед Мухаммаджон Шакури в своей монографии отмечает:

«В 1932 году читатели получили первый существенный результат его творческого труда – роман Войнич «Овод». Этот перевод имел большой успех и получил высокую оценку устода Айни – редактора книги. С этого дебюта и началась творческая деятельность С. Улугзода, и в дальнейшем его очерки, критические статьи стали издаваться в газетах и журналах» [12, с.8].

В том же году перевод был отмечен другим исследователем К. Юсуповым:

«Творческая деятельность Сотима Улугзода началась с перевода ряда прозаических и драматических произведений. С. Улугзода в студенческие годы перевел на таджикский язык «Сэм и Дик». Затем он перевел на таджикский язык роман выдающейся английской писательницы Этель Лилиан Войнич «Овод».В этом деле Садриддин Айни принимал непосредственное участие - руководил переводом, указывал на недостатки. Устод в достаточной мере заботился о воспитании профессиональных переводчиков. Ничто не могло заменить его влияния, которое он оказывал на начинающих литераторов, той работы, которую он вел с молодыми переводчиками. В обычных условиях Айни проводил совещание, где обсуждал ошибки и достоинства переведенных текстов. «Каждый вечер устод, – рассказывает писатель, - слушал переведенный отрывок, исправлял, знакомил с особенностью переводческой работы». С. Улугзода этим переводом проявил свои переводческие способности. Таджикские читатели встретили роман «Занбӯр» с большим интересом. В соответствии со школьной программой, до 1954 года Министерство образования издавал этот роман пять раз» [13, с.6].

Тот факт, что Улугзода начал свой творческий путь как переводчик, а потом уже как писатель, вскользь, без научного анализа отмечено также и в 2004 году таджикским литературоведом М. Раджаби [8,с.15-17].Но относительно того, сколько раз издавался роман и в каком году вышла первая редакция на таджикском языке, есть небольшое разночтение в высказываниях М. Шакури, К. Юсупова и С. Улугзода.

Так, М. Шакури утверждает, что впервые таджикский перевод «Овода» увидел свет в 1932 году, хотя сам С. Улугзода в предисловии ко второй редакции - в «Ғурмагас»-е называет другую дату – 1931 год:

«Таджикский перевод романа впервые был издан в 1931 году арабским шрифтом и назывался «Замбур».В свою очередь, К. Юсупов утверждает, что роман был издан пять раз [13,с.6], тогда как Улугзода отметил четыре издания:«В связи с этим, можно считать, что этот роман к четвертому изданию был переведен заново».

Таким образом, в 1982 году роман «Овод» в переводе претерпел модификацию на уровне не только лексики и был переименован из «Замбӯр» в «Ғурмагас».Вообще о названии книги существуют различные мнения ученых. Одна из версий такова:

В 1996 году воронежские исследователи-краеведы В. Федотов и М. Чернышёв поместили в №8 журнала «Подъём» статью о романе «Овод» под названием «В погоню за «Разящей мухой» [11, с.232-239.]Исследователи обратили внимание на то, что в романе упоминается французский вариант псевдонима главного героя - le Taon. Однако это слово в переводе на русский означает «слепень», кровососущая муха. Овод же, муха, откладывающая яички под кожу животных, называется по-французски «le cestre». В. Федотов и М. Чернышев указывают, что, возможно, более правомерно было бы перевести название знаменитого романа как «Слепень». Однако, даже если первая переводчица романа Зинаида Афанасьевна Венгерова, выбирая вариант названия переводу, руководствовалась только соображением благозвучия, её выбор можно обосновать и с учётом значений слов. Английское слово «gad-fly» - «разящая муха», не передаёт различия между оводом и слепнем, а обозначает любую муху, нападающую на скот. Но и русским словом «овод» не только называется особое, определённое насекомое, а можно, как и английским «gad-fly», назвать вообще любую муху, которая нападает на скот, в том числе слепня.

Авторы статьи предполагают, что на выбор псевдонима для главного героя романа могли повлиять и впечатления Лилиан Буль от пребывания в сельской усадьбе, где, конечно, она часто видела, как слепни преследуют лошадей и коров.Улугзода же по поводу нового названия романа выбирает историю знаменитого греческого мудреца Сократа. Властители Афин приговорили его к смертной казни за то, что он обличал их пороки. Защищаясь на суде от несправедливого приговора, Сократ сравнивает себя с оводом, который надоедает неторопливому коню, побуждая его действовать. Приговоренный к смерти Сократ мог бы спастись, если бы пошел на сделку с совестью, отрекаясь от своих убеждений, но он предпочел смерть. Наделяя своего героя прозвищем Овод, писательница напоминает нам о Сократе, подчеркивая тем самым основное его качество - верность своим убеждениям. О своем предпочтении Улугзода в предисловии к книге «Ғурмагас» пишет:

«Прежнее название романа изменено в соответствии с его английским и русским названиями: его настоящий смысл означал Ғурмагас (смотрите на комментарий на странице 92)» [4, с.8-9].На странице 92, на которую указывает переводчик, мы читаем диалог между персожами романа – сеньорой Боллой и Грассини:«- И, кроме того, - сказал Грассини, - на тосканский народ можно воздействовать более почтенными средствами. Мы обнаружим, по меньшей

мере, отсутствие политического такта, если будем трактовать серьезный вопрос о гражданской и религиозной свободе в шуточной форме. Флоренция не город фабрик и наживы, как Лондон, и не притон для сибаритов, как Париж. Это город с великим прошлым…

- Таковы были и Афины, - с улыбкой перебила его сеньора Болла. - Но граждане Афин были слишком вялы, и понадобился Овод, чтобы пробудить их» [4, с.107].

Далее, на этой же странице Улугзода дает поясняющий комментарий:«Гӯянд, киноя аз сухани Сукроти ҳаким аст, ки вақте ӯро дар маҳкамаи Афина мурофиа мекарданд, гуфтааст: «Худованд маро дар ин шаҳр ҷой дода, бо ҳамин гӯё аспбозро бар аспи пуркуввати хушзот савор кард, ки он аспро бояд неши ғурмагас газида, ба ҷунбиш оварда истад». Зоҳиран, ба ҳамин қиёс Э.Л. Войнич номи романашро «Ғурмагас» (хармагас, сӯна, ба русӣ «Овод») гузоштааст (С.У.)» [4, с.107].

«Рассказывают, что эти слова относятся мудрому Сократу, который на суди в Афинах произнес такие слова: «Господь отправил меня в этот город и таким образом, словно, посадил всадника на племенного коня, ярого, словно его ужалил овод». На самом деле, Э.Л. Войнич назвала свой роман «Овод» (хармагас, суна – на руссском «Овод»).Важно отметить еще один момент: в архивном материале, сохранившемся у племянника Сотима Улугзода – Мурувватова Джамолхона этот комментарий дан развернуто, а именно:

«До недавнего времени исследователям был непонятен смысл слов сеньоры Боллы об оводе: многие считали, что возможно героиня имеет в виду драму известного древнего драматурга Аристофана «Овод». В связи с этим роман на таджикском языке вначале был назван «Занбӯр» (т.е. - пчела; трутень - М.Дж.). Но наш современный исследователь, русский писатель госпожа Е.А. Таратута /ее книга «По следам «Овода», М. Детгиз, 1962/ установила, что это слово /название романа Э.Л. Войнич, на русском «Овод»/ взято из произведения Платона «Апология Сократа»: в этом произведении описывается судебный процесс над Сократом в Афинах, где он сравнивает себя с оводом: «Бог послал меня в этот город, словно посадив ловкого всадника на породистого коня, которого жало овода должно постоянно приводить в движение».

В связи с этим старое название романа на таджикском языке изменено в «Ғурмагас» \От переводчика/» [4,с.9].В любом случае, конечно же, речь идет о беспощадных суждениях и остром языке Артура Бертона.Перевод романа английской писательницы на таджикский язык был осуществлен с русского языка – посредника. Любой перевод через язык-посредник, каким бы качественным он ни был, не может отразить в полной мере национальное лицо оригинала и его национальный колорит, переводчику в таком тексте значительно труднее услышать голос автора оригинального текста и понять основную мысль подлинника. Также через язык - посредник сложнее передать идейно-художественную полноту, эстетическую целостность произведения-оригинала.На наш взгляд, Улугзода для своего перевода смог решить эту задачу менее болезненно: его перевод можно было бы назвать произведением, созданным на мотив английского писателя, где он успешно не только перевел, но и сохранил значение реалий - в русском издании, например, вовсе не нужно объяснять суть разговора сеньоры Боллы, видимо, потому что русскому читателю, ближе знакомому с историей Греции, и так понятно, что речь идет о Сократе (469-399 гг. до н. э.), но для таджикского читателя 30-х годов эта реалия могла быть и незнакома, и создала бы определенную лакуну.

Подкрепляя перевод примечанием [4,с.92], Улугзода пытается больше думать о том, как помочь читателю на лету схватить смысл разговора, заключающего в себе намек на его важную сторону, успешно сохраняя все нюансы и оттенки диалога, намерение автора, поэтому он бережно передает в таджикском тексте реалию, характеризующую другую культуру. Возможность комментировать таким образом текст в примечаниях избавляет его от необходимости искать таджикские эквиваленты предметам и понятиям, не существующим в быте таджиков и таджикской культуре. Показывая особенность английского быта, незнакомую для таджикской публики 30-х г., Улугзода в переводе старается свести к минимуму «непонимание» читателя, используя в своей работе различные приёмы, одним из которых является введение в текст весьма полезные «пояснения переводчика». Отметим, что пояснениями переводчики пользуются не только тогда, когда в произведении говорится о некой великой личности, которую могут не знать иностранцы, но и когда речь идет о явлении. Здесь уже роль играет культурный контекст. Например, для носителя русского языка без знания культурного и исторического контекста трудно понять, почему главный герой произведения С. Айни «Смерть ростовщика» назван Кори - Ишкамба, в «Бухарских палачах» - Махмуд-араб, Джунбул-махдум, Хаким-кассоб, Хамрох-гавбоз или в «Двенадцати воротах Бухары» Дж. Икрами женские образы носят имена Амбари Ашк, Мухаррами Гарч, Ойим Шо, Ойтимуллои Танбур.

Это явление имеет свое объяснение: стратегия ранних переводов в Таджикистане была направлена на рост роли переводной литературы в культурной жизни страны, резкое увеличение количества переводов, общее улучшение их качества, появление специальных работ по теории перевода. Чаще переводческие решения были направлены на повышение доступности текста для восприятия неподготовленным читателем на всех уровнях – стилевом, сюжетном и национально-культурном, - а также на адаптацию текста к читательским ожиданиям.Что касается качества перевода, С. Улугзода допустил ряд существенных переводческих ошибок, полностью меняющих тональность произведения. К подобным ошибкам следует отнести стилистические несоответствия, опущения и пропуски труднопереводимых отрывков. Рассуждая о новом переводе - «Ғурмагас», Улугзода указывает на них в предисловии, считая первый вариант перевода («Замбӯр») неудачным. Но, к чести писателя, хотелось бы отметить, что, несмотря на эти сокращения и опущения, сюжетные линии сохранены максимально – в содержательном плане роман не претерпел никакой трансформации. Сокращения и опущения, допущенные С. Улугзода в «Замбӯр»-е не

относятся к какой-либо определенной тематике (кроме последней, восьмой части, посвященной сплошь и рядом религиозным текстам), но часто содержат в себе смыслы, важные для понимания романа.

Роман читали не только дети, но и взрослые, хотя он был рассчитан исключительно на детскую аудиторию.Наличие двух переводов Сотима Улугзода романа «Овод» обусловлено тем, что каждый перевод создается под влиянием различных факторов, таких как историческая, политическая ситуации в стране, идеология, личность переводчика.

Оба перевода отчетливо передают замысел автора оригинального текста, и мы можем их признать адекватными, многие недостатки, по большей части - не случайные небрежности, а дань времени, так как абсолютный перевод, то есть абсолютно точное без каких бы то ни было искажений воспроизведение текста оригинала переводчиком невозможно.

Переводы С. Улугзода являются немаловажными факторами литературного процесса 30-40-х годов, их можно считать боевыми этапами таджикской литературы и таджикского литературного языка.Взаимосвязь и взаимопроникновение братских литератур не могли бы стать возможными, не будь в Союзе мощного отряда переводчиков, среди которых глубокого уважения и всенародной благодарности заслуживают писатели, которые самоотверженно отдали свои творческие силы делу культурных связей народов, дальнейшему сближению братских литератур. С половины XX века старшее поколение писателей Таджикистана, Киргизии, Азербайджана, Грузии, Туркмении, Казахстана вступило на этот благородный путь. Так появились имена первых переводчиков - С. Улугзода, Б. Карбабаева, М. Ауэзова, С. Вургуна, Я. Купалы, Т. Табидзе - писателей, которыми гордится современное поколение.

Именно об этом говорил на Первом съезде советских писателей А. М. Горький, когда призывал «переводить друг друга».Переводческая работа Улугзода над романом «Овод» не осталась без последствий в собственном его творчестве. Несомненно, в романе его привлекали язык и стиль, которые служили для передачи исторической эпохи.

Вопрос о том, как творчество Улугзода отражает опыт, полученный при переводе произведений писателей-классиков мировой литературы, заслуживает отдельного, специального исследования, ибо для многих одаренных писателей художественные переводы были своего рода дополнительным плацдармом, где можно было оттачивать свои писательские возможности и обогащаться, подпитывая из чужой культуры самые живительные, духовные силы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев, И.С. Введение в переводоведение / И.С. Алексеев. -СПб.-М.: издательский центр «Академия», 2004. -167 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) // Л.С. Бархударов // Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). - М.: "Междунар. Отношение", 1975. – 240 с.
3. Войнич, Э. Замбӯр: Роман. Тарҷ. Аз русӣ С. Улуғзода / Э.Войнич. -Сталинобод: Нашрдавлточик., 1952. – 311 с.
4. Войнич, Э.Л. Ғурмагас: Роман (Барои бачагони синни миёна ва калони мактабӣ). Тарҷ. аз русӣ С. Улуғзода / Э.Л. Войнич. – Душанбе: Маориф, 1982. - -320 с.
5. Войнич, Э.Л. Овод: роман / Э.Л. Войнич: пер. с англ. Н. Волжиной. -СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2018. -384с.
6. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / В.Н. Комиссаров. -М.: ЭТС. - 2001. -424 с.
7. Очерки таърихи адабиёти советии точик. Қ. 1. – Сталинобод: Нашрдавточик, 1956. - 312 с.
8. Рачабӣ, М. Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша / М. Рачабӣ. -Душанбе: Деваштич, 2004. -172 с.
9. Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века (проблемы формирования жанра): дис. … .докт. филолог. наук / Ш.А. Салихов. – Душанбе, 2011. – 313 с.
10. Солодуб Ю.П. Теория и практика художественного перевода / Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, Ю.А. Кузнецов. - М.: Академия, 2005. – 304 с.
11. Федотов В.В погоне за «разящей мухой» / В.В. Федотов, М. Чернышёв. - Подъём, 1996. - № 8. - 240 с.
12. Шукуров, М. Сотим Улуғзода / М.Шукуров. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1961 – 26 с.
13. Юсуфов, К. Сотим Улуғзода ва повести тарҷумаиҳолии ӯ «Субҳи ҷавонии мо» / К. Юсуфов. – Душанбе: Дониш. 1968. – 127 с.

АЗ ТАЪРИХИ ТАРҶУМАИ БАДЕӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(дар бораи тарҷумаи романи «Ғурмагас»-и л.Войнович аз ҷониби Сотим Улуғзода)

Дар мақола ду тарҷумаи романи Э.Л. Войнич ба забони тоҷикӣ аз ҷониби Сотим Улуғзода баррасӣ мешавад. Фаъолияти эҷодии С. Улуғзода аз тарҷумаи осори насрӣ ва драматургия оғоз шуда буд. Ӯ дар овони донишҷӯӣ киссаи «Сэм ва Дик», сипас романи машҳури нависандаи англис Э.Л. Войнич «Ғурмагас»-ро ба тоҷикӣ баргардонд. Улуғзода ин романро аз забони русӣ соли 1931 бо номи «Замбӯр» ва соли 1982 бо унвони «Ғурмагас», яъне ду бор тарҷума кардааст. Муаллифи мақола баъди муқоиса ва таҳлили ин ду тарҷумаи як роман аз ҷониби як нависанда ба хулоса меояд, ки дар тарҷумаи дуюм ҷанбаи драмавии асар хеле тақвият ёфта, инчунин обуранги бадеии миллӣ дар он равшантар зухур намудааст. Кори тарҷумонии Улуғзода дар мавриди романи Войнич ба фаъолияти баъдинаи нависанда бетаъсир намонд. Ӯ хусусан ба масъалаҳои забон ва услуб таваҷҷуҳ карда, дар мавриди истифодаи онҳо барои ифодаи хоссагиҳои даврaҳои таърихӣ комёб гардид.

Калидвожаҳо: Э.Л. Войнич, романи «Замбӯр» («Ғурмагас»), Сотим Улуғзода, забон ва услуб, вокеият, адабиёти тоҷик, тарҷума, таҳрир.

ИЗ ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

(о переводе Сотимом Улугзода романа «Овод» Л. Войнич)

В статье рассматриваются два перевода романа Э.Л. Войнич «Овод» на таджикский язык Сотимом Улугзода. Творческая деятельность Сотима Улугзода началась с перевода ряда прозаических и драматических произведений. С. Улугзода в студенческие годы перевел на таджикский язык произведение «Сэм и Дик», которое было переведено с английского. Затем он перевел на таджикский язык роман выдающейся английской писательницы Этель Лилиан Войнич «Овод». Автор статьи исследует историю редактирования писателем первой версии перевода «Замбур», переименование романа на «Гурмагас». Метод перевода Сотимом Улугзода греческой реалии, способ комментариев. После выхода на таджикском языке, с 1931 до 1982 года, книга издавалась три раза, но как утверждает сам С. Улугзода, без его редактирования. В 1982 году

издательство «Маориф» обратилось к переводчику с предложением подготовить текст романа к четвертому изданию. После доработки заметно усилилась драматическая направленность произведения, «подтянулась» яркость национального колорита. Переводческая работа Улугзода над романом «Овод» не осталась без последствий в собственном его творчестве. Несомненно, в романе его привлекали язык и стиль. Но, несомненно, в их языке и стиле его привлекало то, как они служили для передачи исторической правды.

Ключевые слова: Э.Л. Войнич, роман «Овод», Сотим Улугзода, «Замбур», «Гурмагас», язык и стиль, реалии, таджикская литература, перевод, редактор.

ИЗ ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

(о переводе Сотимом Улугзода романа «Овод» Л. Войнич)

The article considers two translations of the novel by E.L. Voynich "Gadfly" into Tajik by Sotim Ulugzoda. The creative activity of Sotim Ulugzod began with the translation of a number of prose and dramatic works. S. Ulugzoda in his student years translated into Tajik «Sam and Dick», which was translated from English. Then he translated the novel of the outstanding English writer Ethel Lilian Voynich «Gadfly» into Tajik. The author of the article explores the history of editing by the writer of the first version of the translation «Zambur», renaming the novel to «Gurmagas». The method of translation by Sotim Ulugzod of Greek reality, the method of commentary. After being published in Tajik, from 1931 to 1982, the book was published three times, but as S. Ulugzoda himself claims, without editing it. In 1982, the publishing house «Maorif» turned to the translator with a proposal to prepare the text of the novel for the fourth edition. After refinement, the dramatic orientation of the work noticeably intensified, the brightness of the national color «pulled up».Ulugzod's translation work on the novel «Gadfly» did not remain without consequences in his own work. Undoubtedly, in the novel he was attracted by language and style. But no less, no doubt, in their language and style he was attracted by the way they served to convey the historical.

Key words: E.L. Voinich, novel «Gadfly», Sotim Ulugzoda, «Zambur», «Gurmagas», language and style, realities, Tajik literature, translation, editor.

Сведения об авторе: ***Мурувватиён Джамила Джамол*** - Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела современной литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. E-mail: **Alika-xan@mail.ru.** Телефон: **(+992)93-760-22-33**

Information about the author: ***Muruvvatiyon Jamila Jamol*** - Institute of language and Literature Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Researcher, Department of Contemporary **Literature**. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 21. Tel.: **(+992) 93-760-22-33**

УДК: 891.550.09:396

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ СМЕРТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Абдуллазаров А.А.
Институт гуманитарных наук им. Б.Искандарова АН РТ

Термин «танатологический мотив» имеет свои особенности, он может означать: «естественная» смерть, самоубийство, убийство, похороны, война и пр. Мотив может проявляться в художественном произведении на идейно-тематическом, сюжетно-композиционном, персонажном, пространственно-временном уровне и быть тесно связан с темой, проблемой, образом, сюжетной ситуацией и т. д. В нашем исследовании мотивом может считаться любой танатологический элемент: танатологические персонажи, танатологические хронотопы, предметы, рефлексия и т. д.

Танатологическим мотивам в художественной литературе посвящено диссертационное исследование Р. Красильникова, где данный вопрос рассматривается с разных сторон («Танатологические мотивы в художественной литературе»). «Литературоведение обладает мощной исследовательской традицией, сформировавшимся терминологическим аппаратом и методологической базой. Оно способно предоставить танатологии - молодой дисциплине - свой опыт решения научных проблем. . .. В итоге на стыке танатологии и литературоведения возникло исследование в особой междисциплинарной области - литературоведческой танатологии (танатологическом литературоведении)» [4,с.4].

В начале XX века по предложению И. Мечникова термин «танатология» был введен в медицинский обиход.В 1925 году ученик Мечникова, профессор Г. Шор издает в Ленинграде работу «О смерти человека», где создает типологию смерти («случайная и насильственная», «скоропостижная», «обычная»), образует новые слова – терминологический аппарат появившейся дисциплины (такие как «танатолог», «танатологическое мышление», «танатологические задачи», «танатогенез»).

В конце 1960-х танатологией стали заниматься философия и история: к ним относятся работы В. Янкелевича «Смерть» (русский перевод – 1999).

Появляется интерес к проблеме восприятия смерти в разных культурах, публикуются книги Ф. Арьеса «Человек перед лицом смерти» (1977), и М. Вовеля («Смерть и Запад с 1300 г. до наших дней» (1983).В этих работах термин «танатология» практически не употреблялся, но заметно нарастание новых тенденций в этой области, новой волны ее философского осмысления.В 1990-е годы в России наблюдается повышенный интерес к гуманитарной танатологии: организуется Ассоциация танатологов Санкт-Петербурга, издается альманах «Фигуры Танатоса», выходят книги А. Лаврина («Хроники Харона. Энциклопедия смерти», А. Демичева «Дискурсы смерти: Введение в философскую танатологию».

Заметим, что литературоведческая танатология развивалась параллельно с литературоведением и первые исследования образа смерти появились в первой половине XX века.

В 1902 году в Мюнхене выходит диссертация «Танатос в поэзии и искусстве греков» К. Хайнемана, в 1922 году в Лондоне – книга «Аспекты смерти и связанные с ними аспекты жизни в искусстве, эпиграммах и поэзии» Ф. Вебера, в 1934 году в Нью-Йорке – «Танец смерти и дух Macabre в европейской литературе» Л. Курца.Ключевой танатологической работой в первой половине XX века стала статья П. Бицилли «Проблема жизни и смерти в творчестве Толстого» (1928). Статья дала толчок к изучению произведений этого писателя в соответствующем ракурсе.Примечательны также эссе И. Анненского «Умирающий Тургенев» и И. Бунина «Освобождение Толстого».Во второй половине XX века танатологическая литературоведческая библиография значительно расширилась. Танатологические мотивы связываются с другими темами и образами – жизни до и после смерти, любви, бегства от реальности, гендерными вопросами.Основные изыскания в этой области в России датируются 1990-ми годами: статья Ю. Лотмана «Смерть как проблема сюжета», которая положила начало структуралистскому подходу к танатологическим мотивам. Также в это время защищаются диссертации: «Проблема смерти и бессмертия в лирике М.Ю. Лермонтова» Г. Косякова, «Художественная танатология в творчестве Л.Н. Толстого 1850-1880-х гг.: Образы и мотивы» Ю. Семикиной, «Танатологические мотивы в прозе Л.Н. Андреева» Р. Красильникова.

В результате этого краткого обзора источников становится понятно, насколько развита данная область науки. И все же количество монографий по литературоведческой танатологии чрезвычайно мало, большинство современных работ разбросаны по различным тематическим сборникам и альманахам.Важным теоретическим вопросом для нашего исследования является понятие «танатологического мотива».

Теория по данному вопросу представлена в трудах А. Веселовского, В. Проппа, А. Бема, Б. Томашевского, Н. Тамарченко, И. Силантьева и др. В данной работе мы будем опираться на теорию, разработанную И. Силантьевым в его монографии «Поэтика мотива», где данный термин понимается как минимальная семантическая единица.Актуальность темы исследования определяется, прежде всего, состоянием современной таджикской литературы, в которой накоплен огромный фактологический материал на тему смерти как ведущем звене в системе «жизнь-смерть». Этот материал требует систематизации, обобщения, осмысления, структуризации и представления его как единого комплекса знаний о постоянной проблеме, сопровождавшей человечество на протяжении всей его истории.

А.В. Демичев в своем исследовании «Философские и культурологические основания современной танатологии»так определил специфику изучения смерти: «Встреча со смертью происходит, прежде всего, на уровне знака, символа или размышления. Литература же - единственный симбиотический вид творчества, балансирующий между наукой и собственно искусством, как основное поле анализа данной темы «на уровне знака, символа или размышления» [3,с.11].В XX-XXI вв. вопросы танатологии приобрели особую актуальность, в результате, чего тема смерти стала объектом многочисленных исследований философов, культурологов, литературоведов. С этой точки зрения, отношение к смерти в литературе приобрело следующие функции: с одной стороны, она воспроизводит традиционное восприятие смерти, с другой - формирует новые формы восприятия. В этом плане художественные произведения являются мощным проводников в формировании новых стереотипов восприятия смерти человеком.

Важной стороной нашего исследования является анализ особенностей восприятия смерти таджикскими писателями, отраженного, в частности, в национальной литературе.

Проведение такого анализа представляется чрезвычайно важным именно в наши дни - в ситуации достаточно резкой смены социальных установок и ценностно-мировоззренческих ориентиров в творчестве таджикских писателей XX-XXI вв., поскольку в творчестве любого из них можно обнаружить обращение к указанной теме, имеющие своеобразную авторскую трактовку.Именно исследование данной темы, на наш взгляд, отражает специфику национального мировосприятия и является продуктивным для решения многих противоречий социальной жизни современного таджикского общества.Актуальность данного исследования обуславливает также тот факт, что в поиске истинного понимания жизни, смерти и сложных взаимосвязей между ними, писатели Таджикистана в последние годы все чаще обращаются к теме смерти.Данное исследование ставит перед собой цель определить различные этические, нравственные, философские, эстетические аспекты категории «смерть» в художественном тексте и таким образом определить механизмы влияния на сознание человека.Объясняется это тем, что художественная танатология (в дальнейшем в работе нами используется термин «танатология») в творчестве таджикских писателей часто является отражением их духовных исканий, затрагивающих религиозный, философский, естественно-научный, социально-этический и эстетический аспекты феномена смерти.

Танатология - специальная междисциплинарная отрасль научного знания, посвященная изучению феномена смерти с медицинской, философской, культурной, психологической точек зрения. Эта сфера как особая исследовательская школа сформировалась на исходе 50-х годов XX века.В данном исследовании мы ищем новые подходы к проблематике культурного восприятия феномена смерти.В исследовании темы смерти особое место принадлежит русской социальной философии: Н. Федорову, К. Циолковскому, Л. Толстому, В. Розанову, Ф. Достоевскому, Н. Лосскому, Л. Карсавину, И. Мечникову.

Наиболее оригинальный подход к решению традиционной проблемы воскресения и спасения человека в Боге, представлен в философской концепции Н. Фёдорова. Русский мыслитель выдвигает смелый и неожиданный тезис - смерть преодолима. Он считает, если Господь создал человечество для спасения Вселенной, то, значит, он предусмотрел и преодоление смерти, считал ученый. Примечательно, что Федоров понимал преодоление смерти не в метафизическом смысле, как возможность достижения вечной жизни духа после физической смерти тела.

Философ утверждает, что смерть преодолима именно в физическом смысле - человечество способно добиться физического бессмертия [10]. Поэтому необходимо объединение всех сил всего человечества и объединение веры и науки. Вера, по Фёдорову, указывает цель - преодоление смерти, а наука дает средства достижения цели - с помощью науки люди могут подчинить природу и научиться управлять планетами, атомами и молекулами.Тема смерти глубоко волновалаи великого русского писателя-философа Л. Толстого, для которого смерть - это мучительная гибель, напоминание о бессмысленности жизни, и чтобы преодолеть ее, мы должны порвать все узы, которые связывают нас со всем личным: с нашими близкими, собственностью, славой и нашим успехом.

Писатель считал, что мы должны возвыситься в любви ко всему и всем, что идентифицирует нашу жизнь с самой жизнью и тогда смерть не настигнет нас.

Для Толстого найти смысл в существовании – значит, найти что-либо, преодолевающее смерть. Вопрос о смысле жизни Толстой считал важнейшим религиозным вопросом, так как религия и смерть близки. Религия для него - это сила, которая дает человеку возможность находиться перед фактом смерти и при этом не расстаться по собственной воле с жизнью. Даже у такого сильного человека и глубокого мыслителя, как Лев Толстой, бывали минуты пессимизма и слабодушия, вызванные этими мыслями. Вот что пишет об этом И.И. Мечников: «Когда Толстой, преследуемый страхом смерти, спросил себя, не может ли семейная любовь успокоить его душу, он тотчас увидел, что это - напрасная надежда. К чему, спрашивал он себя, воспитывать детей, которые вскоре очутятся в таком критическом состоянии, как их отец?». Далее Мечников цитирует Толстого: «Зачем же им жить? Зачем мне любить их, растить и блюсти их? Для чего же отчаяние, которое во мне, или для тупоумия? Любя их, я не могу скрывать от них истины, - всякий шаг ведет их к познанию этой истины. А истина - смерть». Мечников комментирует: «Понятно, что некоторые люди, дойдя до такого пессимистического воззрения, воздерживаются от произведения потомства» [9].

Несмотря на то, что танатология в чистом виде является в большей степени понятием медицинским, тема смерти становится одной из основных в литературе и в философии. У каждого народа свое представление о ней. Существовали представления о смерти, как о моменте, когда бессмертная душа человека расстаётся с телом и направляется к душам предков.

В последние годы, категория смерти стала объектом исследования и культурологов, и литературоведов.В рамках данного исследования предлагается сравнительный подход к вопросам танатологии сквозь призму таджикской художественной литературы.

Особое место в работе занимает анализ особенностей восприятия смерти таджикскими писателями, отраженного, в частности, в национальной литературе.

Проведение такого анализа представляется чрезвычайно важным именно в наши дни - в ситуации достаточно резкой смены социальных установок и ценностно-мировоззренческих ориентиров.Проблема смерти разрабатывалась в рамках философских трудов Сократа, Эпикура, Иоанна Дамаскина, Августина Блаженного, М. Лютера, Б. Паскаля, М. Монтеня, С. Кьеркегора, Г. Гегеля, Ф. Энгельса, А. Шопенгауэра, Ф. Ницше, М. Хайдеггера, К. Ясперса, А. Камю, Н. Федорова, Н. Бердяева и др.

Во второй половине XIX-XX вв. это понятие вошло в научный оборот в естественных дисциплинах, в частности в медицине, благодаря исследованиям И. Мечникова, Г. Шора, А. Немилова, И. Шмальгаузена, З. Фрейда, С. Шпильрейн, В. Штекеля, Г. Фейфеля, Э. Кюблер-Росс, Р. Кастенбаума, Р. Айзенберга, Э. Шнейдмана, С. Грофа, А. Налчаджяна и др.

Позже эта тема стала активно привлекать внимание таких ученых, как К. Клемен, Ф. Хуземан, В. Янкелевич, Ж. Бодрийяр, Ф. Арьес, М. Вовель, Т. Махо, К. Харт Ниббриг, Б. Бассейн, К. Гутке, А. Гуревич, И. Фролов, А. Демичев, П. Гуревич, В. Рабинович, М. Уваров, К. Исупов, А. Лаврин, С. Рязанцев, Д. Матяш, Т. Мордовцева, М. Шенкао, В. Варава, В. Сабиров, В. Стрелков, О. Суворова, В. Багдасарян, А. Гришков, С. Роганов и др.

Нами использованы теоретические и историко-литературные труды Аристотеля, Э. Ауэрбаха, И. Волкова, Г. Гачева,Ю. Доманского, В. Жирмунского, Д. Лихачева, В. Шкловского, Б. Томашевского, Ю. Тынянова, Б. Эйхенбаума, О. Фрейденберг,, Я. Мукаржовского, Г. Поспелова, , Р. Барта, Г. Маркевича, Ю. Лотмана, Е. Фарыно, М. Полякова, В. Топорова, Е. Мелетинского, Г. Косикова, В. Хализева, О. Клинга, Л. Чернец, А. Эсалнек, Е. Рудневой, М. Лазаревой, Н. Тамарченко, В. Тюпы, Ю. Орлицкого, И. Силантьева, Ю. Борева, С. Зенкина, А. Авраменко, С. Кормилова, Л. Колобаевой, М. Михайловой, Н. Солнцевой, М. Голубкова, С. Телегина, В. Мескина, Ю. Бабичевой и др.

М.Бахтин, Ю.Лотман, М.Бланшо, Ж.Батай и др. в своих работах изучали функции события смерти в художественном произведении.

Так, М. Бахтин полагал, что смерть - это «форма эстетического завершения личности» [2, с.115], в герое не должно быть для нас смысловой тайны, он должен быть формально завершенным, мы должны переживать его всего, как целое, и в смысле он должен быть формально мертв для нас. По мнению Ю.Лотмана, смерть и относится к «неоценочной сфере», и является одним из «условий понимания жизни героя» [7, с.418].

С точки зрения М.Бланшо, «внутритворческое движение писателя» образует подступ к смерти, само творчество писателя «есть опыт смерти». Наша работа не предполагает подробного анализа всей литературы, посвященной танатологической теме, кроме того, такой подробный систематически-информационный анализ уже проведен в

диссертациях ученых России: Шиманова Е. Ю. «Мотив смерти в прозе И.С. Тургенева» (2006), Степаненко К.А. «Проблемы смеха и смерти в лирике Велимира Хлебникова» (2011).

Серьезный вклад в изучение данной темы могут внести художественные произведения таджикских писателей, так как сама постановка темы для таджикской науки новая и для ее решения в таджикском литературоведении требуются значительные усилия представителей солидного количества специальностей. Отметим, что изучению танатологии, фактически только сформировавшейся, как самостоятельной отрасли науки [1], в русской науке большое внимание уделяет А. В. Демичев в 1999 году под эгидой Института философии РАН вышел специальный сборник «Идея смерти в российском менталитете».

Как мы уже отмечали, еще ранее, по итогам семинаров и конференций, проведенных Ассоциацией танатологов Санкт-Петербурга, увидел свет двухсотстраничный труд «Фигуры Танатоса», куда вошла тема: «Русский Танатос» [6]. Ученые считают, что смерть - это не только физическое прекращение существования, она может быть интеллектуальной - при остром состоянии психоза, социальной - при потере связи с другими людьми и своей социальной значимости, духовной - при потери этических убеждений и принципов.

Т. Йоманс рассматривает душевное страдание как психологическую смерть – когда человек умирает как носитель старого способа бытия и возрождается как новый [6].

Встреча со смертью оказывает на человека сильное влияние, но ее воздействие на психическую жизнь человека может быть различным.

Баканова А.А., рассматривая взгляды экзистенциалистов на смерть, отмечает три основные возможности, которые смерть может дать для личности [5]:Первая - это столкновение со смертью как возможность испытать любовь.

Мэй Р. утверждал, что любовь и смерть тесно связаны другом с другом, и любовь есть напоминание о смертности [8].

Фромм Э. считал, что только любовь может преодолеть чувство тревоги от осознания своего одиночества и беспомощности перед смертью [12].

Столкновение со смертью дает возможность вновь осознать свои чувства по отношению к другим людям и любовь, в частности.

Другая возможность, которую дает смерть, - это возможность заново переосмыслить свою жизнь и обрести новый смысл.Следующая возможность, которую предоставляет смерть - это возможность стать самим собой и осознать уникальность своей жизни. М. Хайдеггер в своем учении о модусах существования говорит, что смерть - это тот фактор человеческой жизни, осознание которого является двигателем развития личности [13].Именно благодаря осознанию конечности своего бытия человек просыпается от той сонной жути обыденного существования, начинает действовать и совершать поступки.

Новизна темы исследования заключается в том, что на сегодня,в силу своей деликатности, в таджикском литературоведении данная тема не разработана. Термин «танатология», хотя и существует в русском литературоведении XX века, в таджикской литературной наук до сих пор не введен в научный обиход. Показана двойственная роль литературы в процессе оформления события смерти, с одной стороны, закрепляя существующие в обыденном сознании модели ее восприятия, с другой - создавая и распространяя новые «образы смерти».

В исследовании установлено, что образы смерти, представленные в таджикской литературе XX века, определяются как традициями, так и рядом новых идеологических установок.

Особое место в нашей работе занимает анализ особенностей восприятия смерти таджикскими литераторами, отраженного, в частности, в национальной литературе. Проведение такого анализа представляется чрезвычайно важным именно в наши дни - в ситуации достаточно резкой смены социальных установок и ценностно-мировоззренческих ориентиров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арьес, Ф. Человек перед лицом смерти / Ф.Арьес. – М., 1992.
2. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. - М., 1970.
3. Бланшо, М. Пространство литературы / М.Бланшо. - М., 2002.
4. Демичев А.В. Философские и культурологические основания современной танатологии: дисс. … д-ра филос. Наук / А.В.Демичев. - СПб., 1997. - 280 с.
5. Красильников, Р.Л. Танатологические мотивы в художественной литературе: 10.01.08 - Теория литературы. Текстология: автореф. дисс. на соиск.уч.ст. док. филол. наук / Р.Л. Красильников. - М., 2011. - 54 с.
6. Кораблина, Е.П. Искусство исцеления души: Этюды о психологической помощи / Е.П. Кораблина, И.А. Акиндинова, А.А. Баканова, А.М. Родина; под ред. Кораблиной Е.П. - Спб.: Изд-во РГПУ им. Герцена А.И.; Изд-во "Союз", 2001 г. - 319 с.
7. Лаврин, А. 1001 смерть / А.Лаврин. – М., 1991.
8. Лотман, Ю.М. Смерть как проблема сюжета / Ю.М. Лотман // Ю.М. Лотман и тартусско-московская семиотическая школа. - М., 1994.
9. Мэй, Р. Смысл тревоги / Р.Мэй; пер. с англ. - М.: Независимая фирма "Класс", 2001. - 384 с. - (Библиотека психологии и психотерапии, вып.89.
10. Тайна смерти (сборник). - М.: РИПОЛ, 1995.
11. Федоров, Н. Сочинения / Н.Федоров. - М., 1982.
12. Фигуры Танатоса: Искусство умирания. Сб. ст. - СПб., 1998.
13. Фромм, Э. Бегство от свободы; Человек для себя / Э.Фромм; пер. с англ. Д.Н.Дудинский. - Мн.: ООО "Попурри", 1998. - 672 с.
14. Хайдеггер, М. Бытие и время / М.Хайдеггер. - М., 1997. - 459 с.

АЗ ТАЪРИХИ ОМӮЗИШИ МАВЗӮИ МАРГ ДАР АДАБИЁТИ БАДЕӢ

Истилоҳи «танатология» агарчи дар мутолиоти адабии Русияи қарни XX вуҷуд дорад, дар улуми адабии тоҷик ҳанӯз дар истифодаи илмӣ маъруф нашудааст. Аз як тараф, нақши дугонаи адабиёт дар раванди сабти ном аз рӯйдоди марг ва аз сӯйи дигар, эҷод ва густариши ҷадиди тасовири марг нишон дода шудааст. Ин мутолиа нишон дод, ки тасовири марги муаррифишуда дар адабиёти тоҷики қарни XX ҳам тавассути мавзӯъҳои суннатӣ ва ҳам нигаришҳои ҷадиди ақидатӣ таъйин мешавад. Ҷойгоҳи вижае дар кори мо таҷзия ва таҳлили хусусиёти дарк аз марг тавассути нависандагони тоҷик, бахусус мунъакисшуда дар адабиёти миллӣ. Анҷоми чунин таҷзия ва таҳлил дар рӯзгори мо, дар як вазъияти таҒйири шадиди нигаришҳои иҷтимоӣ ва ориентирҳои арзишӣ-ҷаҳоншинохтӣ бисёр муҳим аст. Ҳадаф аз ин мақола шиносоӣ ва баррасии ангезаи марг дар офаридаҳои нависандагони тоҷик аст.

Калидвожаҳо: адабиёти тоҷик, мавзӯи марг, адабиёти бадеӣ, рамзи марг, нависандагони тоҷики асри XX, адабиёти миллӣ, танатология.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ СМЕРТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Термин «танатология», хотя и существует в русской литературоведении XX века, в литературной науке Таджикистана до сих пор не введен в научное использование. Двойственная роль литературы в процессе регистрации события смерти показана, с одной стороны, закреплением существующих в обыденном сознании моделей его восприятия, с другой - созданием и распространением новых «образов смерти». Исследование показало, что образы смерти, представленные в таджикской литературе XX века, определяются как традициями, так и рядом новых идеологических установок. Особое место в нашей работе занимает анализ особенностей восприятия смерти таджикскими писателями, отраженных, в частности, в отечественной литературе. Проведение такого анализа чрезвычайно важно в наши дни - в ситуации довольно резкого изменения социальных установок, ценностей и мировоззрения. Цель работы - выявить и изучить мотив смерти в произведениях таджикских писателей.

Ключевые слова: таджикская литература, тема смерти, художественная литература, образ смерти, таджикские писатели XX века, национальная литература, танатология.

FROM THE HISTORY OF EXPLORING THE THEME OF DEATH IN FICTION

The term "tanatology" although it exists in the Russian literary studies of the XX century, in the Tajik literary Sciences is still not introduced into scientific use. The dual role of literature in the process of registration of the event of death is shown, on the one hand, fixing the existing in the ordinary consciousness models of its perception, on the other - creating and spreading new "images of death". The study found that the images of death presented in the Tajik literature of the XX century are determined by both traditions and a number of new ideological attitudes. A special place in our work is the analysis of the peculiarities of the perception of death by Tajik writers, reflected, in particular, in the national literature. Carrying out such an analysis is extremely important in our days - in a situation of quite a sharp change of social attitudes and values and worldview. The aim of the work is to identify and study the motive of death in the works of Tajik writers.

Key words: Tajik literature, theme of death, fiction, image of death, Tajik writers of XX century, national literature, thanatology.

Сведения об авторе: ***Абдулназаров Абдулназар Абдулкодирович*** – Институт гуманитарных наук им. Б.Искандарова АН РТ, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник. **Адрес:** 736001, Республика Таджикистан, г.Хорог, ул. Холдорова, 2. E-mail: **abdulnazar9416@gmail.com**. Тел.: **(+992) 934-06-08-04**

Information about the author: ***Abdulnazarov Abdulnazar Abdulkodirovich*** - Institute of Humanities named after B. Iskandarov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, candidate of philological sciences, senior researcher. **Address:** 736001, Republic of Tajikistan, Khorog, Koldorova street, 2.
Tel.: **(+992) 934-06-08-04**

УДК: 82/821-1

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ТВОРЧЕСТВА ХАФИЗА НА СОВРЕМЕННУЮ ТАДЖИКСКУЮ ПОЭЗИЮ

Дилрабои Одилходжа
Таджикский национальный университет

Теме влияния газелей Хафиза Шерози на творчество современных писателей и поэтов на сегодняшний день уделено большое внимание. Многие литературоведы фокусируют свой взгляд на межнациональных и межкультурных литературных связях, посвящая этой теме множество статей и монографий. Но должного внимания не уделено вопросу обсуждения литературных традиций персидско-таджикской классики в творчестве современных поэтов Таджикистана, конкретно влиянию литературного наследия, взглядов и тематики Хафиза на творчество таких современных таджикских поэтов, как Мирзо Турсунзаде, Лоика Шерали и Хабибулло Файзулло.

Известно, что в своих газелях Хафиз сосредотачивает свое основное внимание непосредственно на жизни человека, со всеми её радостями и скорбями. Обыденные вещи обретают под его пером красоту и глубокий смысл. Если жизнь полна горести, то нужно сделать её лучше, придать красоту, наполнить смыслом. Частое упоминание чувственных удовольствий, будь то распитие вина или женская любовь, отнюдь не означают стремления Хафиза отвернуться от неприглядной действительности, спрятаться от неё в наслаждениях. Множество газелей, клеймящих злобу, войны, скудоумие фанатиков и преступления власть держащих показывают, что Хафиз не боялся трудностей жизни. Его призыв к радостям - выражение оптимистического взгляда на мир, а если понимать под «радостью» скрытый смысл познания Бога, то горести для него не повод для озлобления, а побудительный мотив обратиться к Всевышнему и построить свою жизнь в соответствии с его заповедями. Ещё одной специфической особенностью творчества Хафиза было зеркальное использование описательных слов. Отрицательных персонажей называет он «святыми», «муфтиями», те, кто дорог его сердцу, - «бродягами» и «пьяницами».

В оригинале стихи Хафиза чрезвычайно мелодичны, их легко напевать. Обусловлено это не столько применением звуковых повторов, сколько глубокой гармоничностью, объединяющей звучание и передаваемые

образы. Богатство смыслов и лёгкость чтения служили причиной того, что куллиёт Хафиза сплошь и рядом использовался людьми для гаданий, для предсказания своей судьбы.Значимость Мирзо Турсунзаде определяется не только влиянием на исторические и культурные судьбы нации, ее идеологию и таджикскую самобытность в определенный период истории таджиков, но и истинным величием в поиске, открытии и сохранении духовных и художественных ценностей, в полной мере способствовавших последующему формированию и эволюции литературы, культуры и новой таджикской цивилизации. И, конечно же, в данном своем поиске он не мог обойти творчество великого персидско-таджикского поэта Хафиза. Изучение вопросов творчества показало, что Мирзо Турсунзаде не только хорошо был знаком с творчеством великого поэта, но и написал свои назира на некоторые из газелей Хафиза. В качестве примера хотелось бы привести стихотворение «Песня любви» Мирзо Турсунзаде:

Поэт без любви – как бескрылая птица,
Как плоть без души и без блеска зарница.
Поэту любовь преподносит планету
И щедрое сердце дарует поэту.
Прикажет – как сад расцветет он весенний.
Прикажет – увянет от горьких мучений.
Когда-то любовь овладела Ширазом,
Отняв у поэта и сердце и разум.
За родинку нежной подруги порою
Поэт отдавал Самарканд с Бухарою.
С Хафизом, друзья, не хочу я сражаться,
Но разве мы хуже, скупее ширазца!
Подарим любимой и море и сушу,
Горячее сердце, широкую душу!
Весь мир ей подарим – стремления наши,
Чтоб стала, красивая, лучше и краше! [2, с.115].

Данное стихотворение состоит из трех основных частей: часть I - основная, в ней говорится о том, как сильна власть любви над поэтом, на что он готов ради любви. II часть раскрывает основную тему стихотворения, в ней Мирзо Турсунзоде напоминает содержание известней газели Хафиза «Если та турчанка из Шираза. . .». В III части стихотворения Мирзо Турсунзоде намекает на то, что он не так красноречив в любовных стихотворениях, как Хафиз, однако он готов за сердце любимой, ради того чтобы она расцвела, отдать не только Шираз, но и море, сушу, сердце, душу и весь мир в придачу.

Хафиз восхищает и вдохновляет своим творчеством многих современных поэтов Таджикистана, следующий, великий поэт современного Таджикистана, по-настоящему творец и гений своего дела Лоик Шерали, который в своих стихотворениях признавал Хафиза и Хайяма своими наставниками.В первых своих стихотворениях, таких как «Дай мне счастья, мой цветок» («Маро хушбахт кун, эй гул»), «Первая любовь» («Мухаббати аввал») и «Потерянный рай» («Бихишти гумшуда»), которые были опубликованные в 1964-1965 гг., Лоик Шерали прославился как новатор в современной поэзии республики. Новаторство поэта заключается в том, что Лоик Шерали в споре за позиции нового стихотворения выделил привилегию чахорпора (четырёхдолье), как, например:

Чу хонам шеърҳои тозапардоз –
Ба ранги нав ҳама такрори пешин,
Бигуям, - офарин бодо ба Хайём,
Ки бе подош гуфт абёти рангин.
Чу хонам шеърҳои бефуреге,
Ки натвонад боре дил барафрехт,
Бигуям, - офарин бодо ба Ҳофиз,
Ки моро роҳу расми шеър омехт [3, с.68].

Когда читаю изящный стих
Все старое в новом окрасе
Говорю, - да здравствует, Хайям!
Сказавший бесценные слова.
Когда читаю поблекшие стихи
Не дарящие искры душе
Говорю – да здравствует Хафиз,
Открывший нам врата поэзии [3, с.68].

В вышеприведённых строках отчетливо чувствуется отношение поэта к творчеству Хафиза и Хайяма. Лоик Шерали называет своими учителями, открывшими для него поэзию.

Следующее произведение доказывает нам, что Лоик подобно Хафизу продолжает воспевать прекрасные мгновения человеческой жизни, мечты и надежды на будущее и именно в этом своем творении он нам дает понять, что творческое наследие Хафиза в какой-то степени вдохновляло его на написание своих лирических произведений. Речь идет о стихотворении «Ман намемирам» («Я не умру»). Внешне стихотворение написано в стиле мусаммат (лирико-философские стихи, каждая строка из которых, за исключением последней, рифмуется между собой). Например:

То даме, ки офтоб аз Шарқ бинмояд тулӯъ,
То даме, ки регҳо аз кӯҳсор ояд фурӯ
То даме, ки зиндагӣ бошад ба роҳи орзу,
То даме, ки шеъри Ҳофиз бошаду зому сабӯ,
Ман намемирам
Ман нахоҳам мурд!
То надонам, ки пас аз ман хонда шеърамро касе.
Хоб мебинад маро, мепурсад ин овоз кист?
То надонам зиндагиро баъди ман раҳ то кӯҳҳост,
То надонам соҳиби дунё пас аз ман боз кист,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд!
Бо ду чашми нурполо,
Бо ду дасти ризқпаймо,

Пока реки спадают с гор,
Пока жизнь начинается с мечты,
Пока стихи Хафиза пахнут зарей,
Я не умру,
Я не должен умереть!
Пока не узнаю, что после меня кто-то прочитает мой стих,
Увидет меня во сне и спросит : чей это голос?
Пока не узнаю, куда ведут дороги,
Пока не узнаю, кто хозяин земли после меня,
Я не умру,
Я не должен умереть!
Со взором лучезарным,
Руками творящими,

Бо дили дардошною бо сари пуршеру савдо,
То қаламро пул насозам дар миёни соҳили имрӯзу фардо,
Ман нахоҳам мурд оҳиз,
Ман нахоҳам мурд ҳаргиз! [3, с.72].

С сердцем, знающим цену боли и гордой головой,
Пока не построю из пера мост между прошлым и сегодняшним,
Я не умру в неведении
Я не должен умереть никогда! [3, с.72].

Прежде всего, в этих строках Лоика Хафиз не просто учитель, но и поэт, чьи стихотворения впечатались в глубину его сердца и пока эти стихотворения живы, то жив и сам Лоик Шерали: «*Пока стихи Хафиза пахнут зарей, Я не умру...* »Лоик с первых шагов в поэзии был известен своим новаторством и индивидуальным творческим мастерством, изысканным стилем и изяществом поэтического слова, и никогда не ставил себе цель заниматься простым пересказыванием или повествованием. Уже в первых его стихотворениях 1959 году мы можем заметить творение новых образов и идей, расширение и углубление аспектов поэтического видения.Наблюдая за этой художественной особенностью Лоика, А.Сатторзода пишет: «Лоик наравне с тем, что вступил на литературную арену, зарекомендовал себя как «молодой талантливый поэт» (Сотим Улугзода). Первые его стихи были удостоены пристального внимания Устода Мирзо Турсунзода. Несмотря на то, что и они творили поэзию и их произведения были полны новых, свежих тем, образностью, красотой стиля, все же, просветительское мировосприятие поэтов, отличалось сильно», несмотря на все новаторство устод Лоик, с самого детства был хорошо знаком с поэзией Хафиза, и считал его своим наставником на поэтическом пути [4, с.5].

Следующий великий поэт таджикского народа, который так же, как его предшественники, брал духовные и вдохновляющие уроки у своих предков в сфере поэзии - это Хабиб Файзулло.

Файзулло в течение чуть более двадцати лет своего творческого пути ввёл в таджикскую поэзию множество новшеств, оставив заметный след в художественной разработке таких тем, как воспевание Родины, познание и почитание её святынь, исторических и культурных национальных ценностей, пропаганда идей гуманизма. Поэзия Х. Файзулло создана как в традиционных формах газели, касыды, мусаммата, месневи, рубаи, двустишия, так и в новых поэтических формах четверостишия и свободного аруза. Другой вид средств художественного изображения, которым широко пользовался Хабибулло Файзулло, - это талмех (намёк)[§] .Пользуясь такой поэтической формой и используя искусство талмех, Хабибулло Файзулло в своем бейте, намекает на Хафиза Ширази и его известную газель «Если та турчанка из Шираз. . .» и в этой газели особо подчеркиваются красоты бульвара Мусалло:

Дар чилваи нарми беди мачнун
Ёд орӣ ту Ҳофизу Мусалло [5, с.47].

В нежном шелесте плакучей ивы,
Вспомнишь ты Хафиза и Мусаллу[**].

Если всмотреться в эти строки Хабибулло Файзулло, с точки зрения использования художественного средства талмех, по упомянутой классификации, то обнаруживается, что поэт ссылается на особенности творчества Хафиза. На то, что газели Хафиза подобны нежному шелесту веток плакучей ивы. Они вводят человека в некий транс, читая их, человек получает душевное умиротворение.Из всего вышеизложенного следует, что для достижения национального суверенитета поэты стремятся сохранить, в частности, свою культурную самобытность, претворение в жизнь которой является их вкладом в общечеловеческую культуру. Исследование существующих связей, национальных и общечеловеческих интересов на примерах творчества современных великих поэтов и писателей национальных литератур является важнейшей задачей современных литературоведов. И такого рода задачи являются важным критерием для развития собственной, национальной литературы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акбаров, Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър [Судьба человека и судьба поэзии] / Ю. Акбаров. - Душанбе: Дониш, 1980. - С.140-187.
2. Акбарзода, Ю. Давраи тозаи инкишофи шеъри тоҷикӣ = [Новый период развития таджикской поэзии] / Ю. Акбарзода // Садои Шарқ. - 2012. - №12. - С.110-130.
3. Лоик, Ш. Я и ты отдадим душу за поэзию // Голос Востока. - 1989. - №1/6. - С. 114-121. (на тадж. яз.).
4. Сатторзода, А. Наследие сердца свободного поэта : предисловие к полн. собр. соч. / А. Сатторзода // Лоик Шерали. Полн. собр. соч. - Душанбе, 2008. - Т.1: Поэзия. - С.516. (на тадж. яз.).
5. Файзулло, Ҳ. Куллиёт [Собрание сочинений] / Ҳ. Файзулло. - Душанбе: Бухоро, 2011. - 512 с.
6. Шокир Мухтор. На пути познания газелей Хафиза / Мухтор Шокир // Голос Востока. - 1982.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪСИРИ ЭҶОДИИ ҲОФИЗ ДАР НАЗМИ МУОСИРИ ТОҶИК

Ин мақола ба хусусиятҳои дарк ва ҳамчунин тақлидкорӣ ба асарҳои Ҳофиз дар адабиёти муосири тоҷик, инъикоси хусусиятҳои сохтори ғазалҳои ин шоири классик дар ашъори шоирони муосири тоҷик ба мисоли Л. Шералӣ, М.Турсунзода ва Ҳ.Файзулло бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: Ҳофизи Шерозӣ, тақлид, назира, адабиёти тоҷик, Лоиқ Шералӣ, Мирзо Турсунзода, Ҳабибулло Файзулло.

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ТВОРЧЕСТВА ХАФИЗА НА СОВРЕМЕННУЮ ТАДЖИКСКУЮ ПОЭЗИЮ

Данная статья посвящена особенностям восприятия, а также подражанию творчеству Хафиза в современной таджикской литературе, отражению особенностей строения газелей поэта-классика в творчестве таких поэтов современности, как Л.Шерали, М. Турсунзаде и Х. Файзулло.

Ключевые слова: Хафиз Шерази, подражание, назира, таджикская литература, Лоик Шерали, Мирзо Турсунзаде, Хабибулло Файзулло.

[§] Талмех – это такое средство художественного изображения, когда поэт, намекая на исторические события, мифы, легенды и предания, известные сказки и какое-либо известное стихотворение прежних мастеров слова, таким образом усиливает воздействие своего стиха.

[**] Перевод выполнила Дилрабои Одлиходжа.

FEATURES OF THE INFLUENCE OF CREATIVITY HAFIZ IN MODERN TAJIK POETRY

This article is devoted to Hafiz works perception features, as well as the imitation of his works in modern Tajik literature, the reflection of the peculiarities of classics poet ghazals structure in the works of such modern poets as L.Sherali, M.Tursunzade and H.Fayzullo.

Key words: Hafiz Sherazi, imitation, nazira, Tajik literature, Loik Sherali, Mirzo Tursunzade, Habibullo Fayzullo.

Сведения об авторе: ***Дилрабои Одилходжа*** – Таджикский национальный университет, доктор PhD. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **dilyacha1994@mail.ru.** Тел.: **501-02-03-52**

Information about the author: ***Dilraboi Odilhodzha*** - Tajik National University, Dr. PhD. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **dilyacha1994@mail.ru.** Tel.: **(+992) 501-02-03-52**

УДК: 002.4

КЛАССИФИКАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ НАУК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХОДЖА НАСРИДДИНА ТУСИ

Джафарова Д., Одинаев Н.
Технологический университет Таджикистана,
Институт языка и литературы им. А. Рудаки АН РТ

В средние века проблема классификации наук привлекала внимание многих исследователей, поэтому определение и классификация литературных наук наиболее разработаны и конкретизированы. Однако сведения первоисточников по классификации литературных наук различаются, в связи с тем, что позиции многих учёных не совпадают.

В трудах предшественников, посвященных классификации наук, отдельных литературных дисциплин, наблюдается большое разнообразие мнений. Поскольку, наряду с развитием многих областей науки, появлялись и новые виды наук, их свойства и сущность излагались в соответствии с уровнем развития эпохи. Несмотря на это, в настоящее время воззрения таких ученых, как Шамс Фахри Исфахони в «Меъёри Ҷамолӣ ва мифтоҳи Абӯисҳоқӣ», Шамсиддин Мухаммад ибн Махмуд Омули в «Нафоис-ул-фунун-фӣ- ароис-ул-уюн», Котиби Джалби [Ходжи Халифа] в «Кашф-уз-зунун», Гиёсиддин Мухаммад ибн Джалолиддин ибн Шарафиддини Ромпури в «Ғиёс-ул-луғот» и других не утратили своего научного значения в исследованиях по литературным наукам.

Определения и классификации литературных дисциплин с позиций различных средневековых ученых рассмотрены в статье «Ақидаҳои эстетикии Форобӣ» [“Эстетические взгляды Фараби”] Расула Ходизаде [9,с.137-144; 10,с.104-114] и в статье «Улуми адабӣ таъриф ва таснифи он» [“Литературные науки: их определение и классификация”] Худои Шарифова [11,с.16-32]. Кроме того, в монографии «Адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV» Мисбохиддина Назрикула [4,с.112] взгляды ученых предыдущих веков рассмотрены вкратце.

В статье “Эстетические взгляды Фараби”, опубликованной в журнале “Садои Шарк”, Р.Ходизода в основном исследует вопросы классификации наук с позиций Абунасра Фараби. Абунаср Фараби в своем произведении «Эҳсоъ-ул-улум» классифицирует науки в соответствии с состоянием знаний своего времени. В центре внимания Фараби, прежде всего, находились философские науки, литературные науки исследованы на примере поэзии и ее элементов. Профессор Р.Ходизода при исследовании произведения «Эҳсоъ-ул-улум», посвященного классификации наук, в основном рассматривает взгляды Фараби на литературные науки. Поскольку Фараби и его последователи, такие как Ибн Сино и Ходжа Туси, были знакомы со всеми науками своего времени, они описали в своих произведениях особенности и сущность каждой науки в целостности. В ряду этих наук и дисциплин, по которым выдающиеся предшествовенники осуществили исследования и изыскания, поэтика и музыковедение, языкознание и литературоведение занимали важное место. Теоретические мысли относительно литературы и культуры времени и вообще эстетические взгляды этих мыслителей в основном и более отчётливо изложены во взаимосвязи с этими науками.

В действительности, в средние века проблемы поэзии и науки, связанные с ней, обрели среди представителей логики большее значение, поэтому восприятие логистами поэзии оказалось объектом широких дискуссий. Кроме того, под влиянием теоретической мысли греческих мыслителей [Платона, Аристотеля] поэзия и вопросы, связанные с ней, обрели важное место в трудах философов, посвященных логике. Так, самостоятельная часть книги «Эҳсоъ-ул-улум» Фараби, «Китоб-уш-шифо» Ибн Сино и «Асос-ул-иқтибос» Насириддина Туси в основном были посвящены поэзии и воображению, Мимесису, ритму, рифме и художественным наукам. Такое положение поэзии и вопросов, связанных с ней, в трудах логистов свидетельствует о том, что в это время “не только поэзия, но и многие другие области [наука и литература – О.Н.]” как по форме, так и по содержанию находились под влиянием этих теорий; поскольку почти все виды деятельности людей в искусстве состояли из искусства слова, эти теории обрели еще большее влияние и воздействие [12, с.54].

Примечательно то, что в прошлом философская основа и аспекты литературно-критической и эстетической мысли обрели значение в трудах представителей литературы во взаимосвязи с воззрениями представителей

логики.Фараби, будучи мыслителем и поэтом, очень глубоко изучил учения Аристотеля и других греческих ученых, творчески преобразовал и применял при создании арабской поэзии и литературы.

Профессор Худои Шарифов в статье "Литературные науки: их определение и классификация" исследует рассматриваемые вопросы с точки зрения ученых, уделявших внимание классификации и трактовке литературных дисциплин, посвятивших данной проблеме свои отдельные произведения или отдельные главы своих трудов. Количество литературных наук, по мнению ученого XIV века Шамси Фахри Исфахони в книге «Меъёри Ҷамолӣ ва мифтоҳи Абӯисҳоқӣ», ученого XV века Абдукаххора ибн Исхока в книге «Арӯзи Ҳумоюнӣ» насчитывает около двенадцати видов.

Несмотря на то, что исследователь принимает классификации предшественников, его мнение в отношении их порядка отличается. Поскольку предшественники литературные дисциплины поясняют в соответствие со своим пониманием, иногда науки, не связанные с этой областью, тоже включают в их число. Профессор Худои Шарифов причину того, что литературные дисциплины стали объектом внимания представителей средневековых учёных видит в том, что "... из этого деления выясняется, что предшествавшие ученые единство всех видов науки видят в их зависимости от законов языка, словесных сочетаний и приемов их использования" [11,с.31]. Именно такая деятельность с позиции языка, классификации литературных наук, каждая из которых иногда является средством изложения, а иногда объектом рассуждения, стала причиной того, что "круг разновидностей литературных наук в рассуждениях отдельных авторов изменялся, а в некторых случаях превосходил даже меру" [11,с.19].

Таджикский ученый Мисбохиддин Нарзикул в монографии «Адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV" [4,с.112], исследовав классификацию литературных наук по их научным свойствам, осуществил попытку исследовать взгляды на рассматриваемый вопрос нынешних учёных. Значение указанной монографии заключается в том, что исследователь делит литературные дисциплины по их основным признакам и осуществляет по ним подробные пояснения и исследования.Ходжа Насириддин Туси классификации наук не посвятил каких-либо отдельных исследований. Будучи философом, он не привел отдельных указаний на классификации представителей литературы в своем произведении. Однако Ходжа Туси в отдельных главах, а также в исследованиях философских и литературных проблем выражает свое мнение относительно классификации поэтических наук. Это означает, что объект рассмотрения Ходжи Туси в классификации наук был ограничен позицией логистов.

Средневековые таджикские мыслители разделили свои произведения, посвященные науке о логике, на отдельные части.

Такой вид классификации наук или разделов логики наблюдается и в трудах таджикских ученых Фараби и Ибн Сино, но Насириддин Туси нагляднее показал особенности и сущность каждой из них.Ходжа Насириддин Туси, разделяя виды логического слова по их качествам и сущности, показывает их различие и наделяет характерной для каждого из них чертой. Такая постановка вопроса в исследованиях Фараби, Ибн Сино и Мухаммада ибн Махмуда Омули исследована Расулом Ходизода. Указанная проблема начинает разрабатываться в книге «Эҳсос-ул-улум» [Счет наук] Фараби и обретает большее значение в специальном трактате Ибн Сино «Ақсом-ул-улум».Ученый второй половины XIII - первой половины XIV века Мухаммад ибн Махмуд Омули в своем трактате "Нафоис –ул-фунун" продолжил подобную классификацию в рамках исследований своего времени.

Следует отметить, что классификация Насириддина Ходжи Туси является более глубокой, установленная им система в этой дисциплине пользуется общим признанием, так как она охватывает классификации Фараби, Ибн Сино и других исследователей, выразивших свое мнение по этой дисциплине. Ходжа Туси в своем «Ассос-ул-иқтибос» завершил деление разделов науки о логике с указанием различий и особенностей каждого из них и создал единую систему классификации науки о логике.

В истории наук классификация данных мыслителей считается одной из важнейших проблем, однако в зависимости от развития различных отраслей виды наук увеличились, а их особенности и черты являлись объектом изучения исследователей. На проблему классификации наук с позиций Фараби, Абуали ибн Сино и Мухаммада бин Махмуди Омули впервые обратил внимание профессор Расул Ходизода, который подробно изложил в одной из своих статей взгляды этих мыслителей на классификацию наук. По мнению Р.Ходизода, указанная проблема берет свое начало в основном с «Эҳсоъ-ул-улум» [«Количество наук»] Фараби, будучи продолжена в специальном трактате Ибн Сино «Ақсом-ул-улум» [«Части наук»]. На основе этих двух мыслителей ученый второй половины XIII - первой половины XIV века Мухаммад ибн Махмуд Омули в своем трактате "Нафоис-ул-фунун" продолжил такую классификацию в рамках исследований своего времени. Ибн Сино доводит части науки о логике до девяти и располагает поэзию в девятой части. Ибн Сино, подчеркивая, что "стих должен быть украшен искусством слова", большее внимание уделяет художественности слова.

Наконец, на основе такой классификации науки о логике Ходжа Насириддин Туси написал свой трактат «Ассос-ул-иқтибос». Это произведение состоит из девяти глав, логическую классификацию Туси изложил, опираясь на Фараби, Ибн Сино и Махмуда Омули. «Ассос-ул-иқтибос» в основном посвящено науке о логике, состоит из девяти статей и написано в 642 г.х. Известно, что Ходжа назвал эту книгу таким образом, исходя из её логической темы [которая, является основой заимствований наук]. Введение книги называется «Начало слова в логике» и начинается с познания наук, обоснования причин значимости наук следующим образом: «Любая наука и восприятие, если обращают на них внимание, не лишены двух состояний – или абстрагируются доказательством или отрицанием, что

называют представлением. А если они близки к суждению утверждением или отрицанием, то их называют истинностью» [13, с.22].

Одним из основных требований значимости восприятия или науки Туси считает представление или истинность в отношении этой науки. Это означает, что значимость обретает та наука, которую можно представлять, а также ее реальность на практике является обязательной. Представлением Туси считает состояние, которое при абстрагировании имеет возможность доказательства или недоказательства. Под реальностью понимается состояние, близкое к возможности утверждения или отрицания. Первой статьёй «Асос-ул-иқтибос» является «Дар мадхали мантиқ» [«Введение в логику»], состоящая из четырех параграфов. Ее первая глава называется «Дар мубоҳиси алфоз» [«Диспут о словах»] и состоит из трех разделов:

Первая глава: «Дар кайфияти далолати алфоз бар маъонӣ» [«О свойстве преобладания слов над смыслом»].

Вторая глава – «Дар нисбати алфоз бо маъонӣ» [«Об отношении слов к смыслам»].

Третья глава - «Дар қисмати алфоз» [«О словах»].

В этой главе и ее разделах Туси в основном обращает внимание на соотношение слова и смысла и, исходя из этого, основное требование соотношения слова и смысла представляет в структуре научных, а иногда и в художественных трудах. Здесь соотношение слова и смысла Туси видит зависимым от расположения, внешней и внутренней формы текста, значения какого-либо слова, какого-либо смысла или смыслов.

Указанный вопрос в последующем получил свое распространение в трудах логистов и даже средневековых таджикских поэтов, каждый из которых с позиции своей области обратился к этому вопросу. В конечном итоге, в 70-е годы XX века обратили внимание на вопрос об отношении слова и смысла с точки зрения философских категорий формы и содержания. Однако эта проблема представителями литературы поставлена под вопрос, в отношении которого еще не сделаны глубокие выводы.

Девятая статья «Асос-ул-иқтибос» посвящена вопросам поэзии. В этой статье Ходжа Насириддин Туси, прежде всего, указывает на вопросы поэзии и все, что связано с ней. Ходжа Туси делит слово «в соответствие с составом» и сущностью на пять групп, и эта классификация в последующем послужила разделению наук на отдельные науки, тем самим способствуя определению поэтической речи. На основе классификации Туси, слово является предметом изучения таких направлений в науке, как:1 .Довод.2. Диалектика.3.Софистика. 4.Риторика. 5.Поэзия.

По мнению Рахима Мусулмониёна, «такой тип классификации человеческого слова наблюдается также и в трудах предшествовавших ученых, но Насириддин Туси наглядно показывает особенности и сущность каждого из таких типов» [5,с.121].Акцент исследователь делает на том, что Туси связывает каждый тип слова с кругом связанных с ним дискуссий и тем.Ранее мы отмечали, что, на основе классификации Туси, поэзии свойственно воображение, риторике – повторение, софистике – развитие, дидактике – покорение и доводу – исследование. Это означает, что любой тип слова не может существовать без упомянутого признака, в том числе поэзия – без воображения [тахайюл].Вместе с тем, логисты никоим образом не принимают во внимание другие особенности поэзии, что послужило поводом продолжительных споров среди логистов, представляющих литературу. Профессор А.Сатторзода считает, что Ходжа Насириддин Туси, принимая во внимание представителей литературы и логики, создал краткое и лаконичное определение поэзии, благодаря чему между этими двумя научными группами установилось определенное согласие.Другим вопросом, который следует рассмотреть, является понятие «воображение», которое берет свое начало в трудах Аристотеля и встречается в трактатах средневековых логистов. В современном иранском литературоведении относительно комментария этого термина существуют различные мнения. По этому вопросу в современном литературоведении существуют два типа комментариев. Согласно мнению профессора А.Сатторзода, воображение – это образ и образность, а на взгляд Рахима Мусулмониёна, воображение – это фантазия, творческое воображение. По мнению Рахима Мусулмониёна, оба разъяснения не отрицают друг друга, но и не являются тождественными, так как воображение является средством, вследствие применения которого получается образ (или образность). Однако используемое словосочетание «слово, пробуждающее воображение», на наш взгляд, означает «образное слово».

Ходжа Насириддин Туси в «Меъёр ал-ашъор» в третьем разделе «Дар зикри саноатҳо, ки шеърро бад-он тааллуқ бошад» [“Упоминание об искусствах, связанных с поэзией”] попытался определить поэтические науки и их качества. В этой главе он перечисляет ряд наук об искусствах: проповедь, риторика, тарассул, наука о хороших качествах характера, поэтика.

Науку по выявлению недостатков и дефектов называют критикой. Такую классификацию Туси излагает также в «Асос-ул-иқтибос» и наделяет каждый из них одним признаком.

В этой дискуссии Ходжа Туси больше внимания уделяет поэтическим наукам и связывает каждую ветвь поэтической науки с какой-либо областью. В третьем разделе «Асос-ул-иқтибос» Ходжа Туси разделяет поэтические науки на четыре части: воображение, ритм, рифму и поэтическую критику. Сначала Ходжа рассматривает воображение, так как оно, следуя логистам, связывает поэзию с воображением. До рассмотрения особенностей воображения [тахайюл] Туси считает его свойственным логике. Следует напомнить, что вопрос наличия воображения [тахайюл] в поэзии отметили впервые Аристотель и его последователи: Фараби, Ибн Сино, Ибн Рушд и Туси. По этой причине, Туси в классификации поэтических наук считает воображение зависимым от науки о логике и обязательным в поэзии. Наконец, он считает ритм одним из важных компонентов поэзии и связывает его с музыкой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Шеъри бедурӯғ, шеъри бефурӯғ / Абдулҳусайни Зарринкӯб. -Теҳрон: Интишороти байналмилалии Алҳудо, 1372. - 588 с. [бо хуруфоти форсӣ].
2. Ибни Сино. Фанни шеър: тарҷумаи Муҳаммад Тақии Донишпижӯҳ; таҳияи Абдунабӣ Сатторов // Садои Шарқ, 1980. - №8. - С. 65-74.
3. «Меъёр-ул-ашъор»-и Хоҷа Насириддини Тӯсӣ // Шеъру шоирӣ дар осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ: бо инзимоми мавлмӯаи ашъори форсии Хоҷа Насир ва матни комили «Меъёр-ул-ашъор». - Теҳрон, 1370. - 422 с.
4. Мисбоҳиддин, Н. Адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV/ Н.Мисбоҳиддин. - Душанбе: Адиб, 1998. - 162 с.
5. Мусулмонқулов, Р. Насириддини Тӯсӣ ва назарияи шеър / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ, 1982. - №7. - С.121-124.
6. Мусулмониён Раҳим. Шеър дар сарчашмаҳои назарӣ / Раҳим Мусулмониён. - Теҳрон, 1377. - 256 с. [ба хуруфоти форсӣ].
7. Рисолаҳои шеърии файласуфони мусулмон. – Теҳрон, 1392. - 292 с.
8. Сатторзода Абдунабӣ. Шеър аз назари машоиён / Абдунабӣ Сатторзода // Кӯҳна ва нав. - Душанбе: Адиб, 2004. - С.126-135.
9. Ҳодизода Р. Ақидаҳои эстетики Форобӣ / Р. Ҳодизода // Садои Шарқ, 1975. - №9. - С.37-144.
10. Фанни шеър [Арасту, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ]. - Душанбе, 1977. - 232 с.
11. Ҳодизода, Р. Сино ва илми адаб / Р. Ҳодизода // Садои Шарқ, 1979. - №9. - С.104-114.
12. Шарипов, Х. Услуб ва камолоти сухан / Х.Шарипов. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 174 с.
13. طوسی، خواجه‌نصیرالدّین ابوجعفر محمّد ابن حسن. اساس- الاقتباس/طوسی، خواجه‌نصیرالدّین، تصحیح عزیزالله علیزاده.تهران، انتشارات فردوس، 1389..559ص
14. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Асос-ул-иқтибос; тасҳеҳи Азизуллоҳ Ализода. – Теҳрон: Интишороти Фирдавс,1389. - 559 с.

ТАСНИФОТИ УЛУМИ АДАБӢ АЗ НИГОҲИ НАСИРИДДИНИ ТӮСӢ

Таснифоти улум дар осори муҳаққиқони гузашта дар шакли алоҳида ва ё ба таври умумӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар асрҳои миёна ин масъала таваҷҷуҳи бисёр муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда, таърифу таснифи улуми адабӣ хеле аниқ ва мушаххас нишон дода шудааст. Маълумоти сарчашмаҳо доир ба таснифоти улуми адабӣ гуногун буда, махсусан вобаста ба миқдори илмҳои гуногун нуқтаи назари муҳаққиқон гуногун мебошад. Дар таърихи улум таснифоти илмҳо яке аз масоили муҳимтарин ба ҳисоб рафта, вобаста ба тараққиёти соҳаҳои гуногун намудҳои илм афзоиш ёфта, хусусияту вижагии онҳо аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ба масъалаи таснифоти улум аз нигоҳи Форобӣ, Абӯалӣ Ибни Сино ва Муҳаммад бинти Маҳмуди Омулӣ аввалин бор профессор Расул Ҳодизода соли 1979 таваҷҷуҳ намуда, дар як мақолаи муфассал назари ин мутафаккирро доир ба таснифоти улум баён доштааст. Таъкиди муҳаққиқ бар он асос меёбад, ки Тӯсӣ ҳар як навъи каломро ба доираи баҳс ва мавзӯи марбут ба он вобаста кардааст.

Калидвожаҳо: истилоҳ, улум, таснифот, фарҳанг, илм, адабиёт, шеър.

КЛАССИФИКАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ НАУК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХОДЖА НАСИРИДДИНА ТУСИ

Классификация наук являлась объектом исследования в трудах предшествовавших исследователей. В средние века эта проблема привлекала внимание многих исследователей, вследствие чего определения и классификация литературных наук наиболее разработаны и конкретизированы. Однако сведения первоисточников по классификации литературных наук различаются, в связи с тем, что позиции учёных разных наук не совпадают. Ходжа Насириддин Туси в «Меъёр ал-ашъор» в третьем разделе «Дар зикри саноатҳо, ки шеърро бад-он тааллуқ бошад» ["Упоминание об искусствах, связанных с поэзией"] попытался определить поэтические науки и их качества. В этой главе он перечисляет ряд наук об искусствах: проповедь, риторика, тарассул, наука о хороших качествах характера, поэтика. Науку по выявлению недостатков и дефектов называют критикой. Такую классификацию наук Туси излагает также в «Асос-ул-иқтибос» и наделяет каждую из них одним признаком. В этой дискуссии Ходжа Туси больше внимания уделяет поэтическим наукам и связывает каждую ветвь поэтической науки с какой-либо областью. В третьем разделе «Асос-ул-иқтибос» Ходжа Туси разделяет поэтические науки на четыре части: воображение, ритм, рифму и поэтическую критику. Сначала Ходжа рассматривает воображение, так как оно, следуя логистам, связывает поэзию с воображением. До рассмотрения особенностей воображения [тахайюл] Туси считает его свойственным логике.

Ключевые слова: термин, науки, классификация, культура, наука, литература, стих.

CLASSIFICATION OF LITERARY SCIENCES

The classification of sciences was the object of research in the writings of previous researchers, both separately and in integrity. In the Middle Ages, this problem attracted the attention of many researchers, as a result of which the definitions and classification of literary sciences are most concretized. However, the information of primary sources on the classification of literary sciences differ, due to the fact that the positions of scientists of different sciences do not coincide. Khoja Nasiriddin Tusi in Meier al-Ashor in the third section, "The Gift of Zikri Sanoatҳo, Quichero Bad-on Taalluқ Boshad" ["Mention of Arts Associated with Poetry"] attempted to define poetic sciences and their qualities. In this chapter he lists a number of sciences about the arts: preaching, rhetoric, tarassul, science about good qualities of character, poetics. The science of identifying shortcomings and defects is called criticism. Tusi also classifies such classification in "Asos-ul-i-tibos" and assigns each of them to one sign. In this discussion, Hodja Tusi pays more attention to poetic sciences and connects each branch of poetic science with an area. In the third section, "Asos-ul-i-tibos", Khoja Tusi divides the poetic sciences into four parts: imagination, rhythm, rhyme and poetic criticism. At first Khoja considers imagination, as it, following the logisticians, connects poetry with imagination. Before considering the features of the imagination [tahayyul], Tusi considers it to be inherent in logic. It should be recalled that the issue of imagination [tahayyul] in poetry was first emphasized by Aristotle and his followers: Farabi, Ibn Sino, Ibn Rushd and Tusi. For this reason, Tusi in the classification of the poetic sciences considers imagination to be dependent on the science of logic and obligatory in poetry.

Key words: term, science, classification, culture, science, literature, verse.

Сведения об авторах: ***Джафарова Давлатхоним Файзалиевна*** - Технологический университет Таджикистана, кандидат филологических наук, доцент кафедры высшей математики и информатики. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Карабаева 63/3. E-mail: **parvinajafarova@mail.ru.** Тел.: **(+992) 555-55-54-21**

Одинаев Нурмухаммад Сафарович - Институт языка и литературы им. А.Рудаки АН РТ, научный сотрудник. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. E-mail: **odinaievn@mail.ru**

Information about the authors: ***Jafarova Davlatkhonim Fayzalievna*** - Technological University of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Department of Higher Mathematics and Informatics. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Karabaeva 63/3. E-mail: **parvinajafarova@mail.ru.** Tel.: **(+992) 555-55-54-21**

Odinayev Nurmuhammad Safarovich - Institute of Language and Literature named after A.Rudaki, research fellow. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **odinaievn@mail.ru**

УДК: 891.550-1:821 (03)

ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАЗЫМА ХИКМЕТА

Шарифова Г.А.
Технологический университет Таджикистана

Имя одного из известнейших поэтов Турции Назыма Хикмета - пламенного борца за справедливость, широко известно в Таджикистане. Его произведения, начиная со второй половины прошлого века, также активно переводились таджикскими переводчиками и публиковались в периодической печати.

В связи с одним из переведенных на таджикский язык рассказов он отмечал: "В своих рассказах, стихотворениях и поэмах я стараюсь показать социальную карту Турции в настоящее время. В процессе реализации этой цели, как народный писатель трудового класса, я хочу раскрыть в своих произведениях социальные раны людей и события. По другому я и не могу. Ибо я чувствую свой человеческий долг перед народом, который породил меня на этот свет".

В 1945 году ярким светом озарилось солнце счастья величайшего турецкого писателя коммуниста Назыма Хикмета. Стихотворения Назыма Хикмета "Накануне ареста" в переводе Р.Назри ("Маориф ва маданият" 17.03.1977), "Песня острова свободы" в переводе, С.Султона ("Комсомоли Тоҷикистон", 5.01.1975), "Маленькие рассказы": ("Хочу согреться", "Пусть мой сын будет моряком", "Зонт и посох", "Смерть уточки", "Джамила" "Чтение", "Человек и природа") в переводах А. Насимова ("Маориф ва маданият", 1.05.1975), а также изданная книга повестей турецкого писателя, под названием, "Влюбленное облако" являются тому ярким подтверждением. В этой книге собраны 15 рассказов писателя, под названием "Рассказы для молодежи". В переводах таких рассказов, как «Повествование о трех юношах" ("Қиссаи се навҷавон», «Рассказ об идоле и мудром старце" ("Қиссаи бут ва пирамарди хирадманд») повести «Влюбленное облако" ("Абри ошиқ»), рассказе "Плешивый" («Кал»), "Плешивый и джалоджин кампир", "Заноза в лапке ворона" ("Халидани хор ба панҷаи зоғ"), "Плешивый и лиса" («Кал ва рӯбоҳ»), "Ткачи" («Бофандаҳо»), "Тигр и кот" («Паланг ва гурба»), «Хизр», "Старуха и лиса" («Пиразан ва рӯбоҳ»), "Слепой падишах" («Подшоҳи нобино»), выполненных Рахимом Хашимом ярко выражено его мастерство переводчика, сохранившего многие жанрово-стилевые особенности оригинала, сумевшего передать содержание и дух произведений Назыма Хикмета.В то же время необходимо подчеркнуть, что притчи из этого цикла также были напечатаны на страницах газет. В частности, «Три молодых человека» - «Се навҷавон» и «Идол и мудрый старец» - «Бут ва пири хирадманд» в том же году были опубликованы в газете «Просвещение и культура» - «Маориф ва маданият» (8.02.1975).

Мы неслучайно привели полное содержание книги «Влюбленное облако». Как вытекает из названия произведений, включенных в этот сборник, они во многие созвучны с баснями И.А. Крылова и Лафонтена, в целом напоминают народные сказки, сюжеты которых целиком заимствованы из «Калилы и Димны» - этой древней книги индусов и персов о жизни зверей, «Калилы и Димны» Рудаки и Хусейна Ваиза Кашифи.

В романе турецкого писателя Назыма Хикмета "Романтика", как и других его повестях и романах, в большей мере связанных с течением исторических событий, происходивших в тот период в Турецкой Республике: расслоение Османской Империи, неимоверные потери и кровопролития турецкого народа. Именно поэтому многие произведения Назыма Хикмета, в том числе и его романы, характеризуются проявлением национальных чувств, боли за существующее положение в стране.Любовь к родине, привязанность и ностальгия, вера в светлое будущее, обращение к историческому прошлому Турецкой Республики - основополагающие мотивы в творчестве Назыма Хикмета. Изучая работы талантливого поэта и писателя, автора многих известных произведений Назыма Хикмета, нетрудно заметить, что его романы наполнены колоритом, красотой, ясностью и неповторимостью турецкого языка, созвучием и профессионализмом. Большинство его прозаических произведений были переведены таджикскими переводчиками профессионалами и писателями. Это позволяло таджикскому читателю лучше познакомиться с произведениями и творческой манерой известного турецкого писателя и создавало больше возможностей и простора для переводчиков в изучении его стиля и творческого мастерства.

Таджикский переводчик Комил Носиров, достигнув в области творческой деятельности определенных успехов, познакомился с творениями турецкого писателя и в процессе своих творческих поисков в создании художественной прозы следовал стилистике его творчества и занялся глубоким и всесторонним изучением особенностей прозы турецкого писателя. В этой связи сам писатель в своих рассказах подчеркивает следующее: «Что означает очень хорошая жизнь? Что же в ней является прекрасным? Для какого процента населения она является хорошей? Большинство людей даже не задумываются о том, что хороша жизнь или нет, они просто живут и все. Стойко переносят голод и холод, несправедливость и смерть и продолжают жить, словно в мире не существует ни справедливости, ни голода и ни смерти...».

Творчество самого великого поэта и писателя Назым Хикмета было ярким примером служения турецкому народу. Всякий, прочитавший его произведения, не может не удивиться, насколько глубоко он знал жизнь и как чутко реагировал на малейшие вибрации струн души народа. Именно поэтому созданные им в произведениях образы и характеры столь типичны и понятны народу. Они возникают перед взором, подобно живым людям. . .

Темами стихотворений и поэм писателя, прежде всего, являлись изображение жизни, труда и борьбы народа за светлые идеалы. Назым Хикмет был первым писателем в истории турецкой литературы, который посредством своих повестей и романов, стихотворений стремился отобразить реальные картины жизни трудового народа и радовал за то, что этот подход должен быть основным направлением истинной литературы. Одним из путей и способов достижения этой цели был фольклор.Известный турецкий писатель еще в начальный период своей литературной деятельности обращался к фольклорным легендам, сказкам, песням, притчам и анекдотам и широко использовал их в своих стихах, в силу чего реализм и народность его творений обретали особую силу и действенность.В сборнике «Стихотворения» ("Шеърҳо") включающего в себя всего двадцать семь стихотворений, перевод которых еще в 1954 году в основном был выполнен таджикским поэтом М.Аминзаде, есть стихотворение «Мир, друзья, враги и ты, о земля» ("Ҷаҳон, дӯстон, душманон ва ту, эй замин"), в котором поэт восклицает:

Бахтнокам ман, шудам зоида дар рӯи замин,
Ман заминро дӯст медорам ва ҳам нони варо,
Ҳам ба рӯяш чангҳо, фаҳмо забони ӯ маро.

Гарчи чун бозичае бошад назар бар офтоб
Он ҷаҳоне, ки дар он мо зиндагонӣ мекунем,
Ҳарчи бошад ӯ бузургвор аст, ӯ хеле азим...

Русский поэт и переводчик Лев Ошанин перевел это стихотворение с оригинала следующим образом:

Я счастлив, что я появился на свет,
родился на шаре земном.
Я землю люблю, ее хлеб, битву на ней,
и мне понятен ее язык. . .

Пусть рядом с солнцем -
игрушка тот свет, где мы живем,
И все-таки он велик,
он очень велик...

Из сравнительного анализа русского и таджикского переводов можно прийти к выводу, что они в основном направлены на сохранение содержания оригинала и, в большей степени, напоминают подстрочный перевод. Действительно, несмотря на то, что в переводах чувствуется движение мысли и чувств автора, однако они, с точки зрения композиции стихотворения, грешат некоторыми провалами и отсюда закономерно, что и содержание данного стихотворения в переводе выглядит неполным, недосказанным.

Например, строка: "Бахтнокам ман, шудам зоида дар рӯи замин", которая в русском переводе звучит: "Я счастлив, что я появился на свет", таджикским поэтом М.Аминзаде переведена несколько усечено "бахтнокам ман", что совершенно не соответствует оригиналу стихотворения. Вышеприведенное стихотворение в русском переводе составили 42 слова, в таджикском же варианте перевода стихотворение выстроено из 46 слов. Однако некоторые дополнения в таджикском переводе не смогли полностью отразить содержание и дух стихотворения Назыма Хикмета.Творческий опыт разных поэтов показывает, сколь разно и непохоже, в каждом случае, отражается в поэзии личность поэта, сколь властно вторгаются объективные обстоятельства жизни в поэзию и как по-разному они каждый раз преломляются в художественном произведении, как индивидуален и неповторим в своей эволюции образ лирического героя, рожденный из сложного и неповторимого взаимодействия субъективного и объективного восприятия жизни. Настоящая поэзия рождается на основе реалистического изображения действительности и вживания в ткань народной жизни, то есть умения найти путь к сердцу читателя.Каждый художник имеет свое представление об искусстве. Секрет искусства - в неповторимом синтезе вдохновения и мастерства, таланта и творчества, служения музам и служения народу.

Неслучайно, формирование поэзии Назыма Хикмета изначально происходило в борьбе за истинную литературу, и в своих поисках он, в первую очередь, опирался на устно-поэтическое творчество народа, использовал всю красоту и доступность языка народа, стиля народной поэзии в своих произведениях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cevdet P. Tanrimat edebiyatinda fransuz tesiri / P.Cevdet. - Ust., 1946.
2. Ҳикмат Нозим. Мачмӯаи “Шеърҳо” / Нозим Ҳикмат. - Нашрдавточик., 1954. - 80 с.
3. Назым Хикмет. Стихотворение / Хикмет Назым. – 1954. – 80 с.
4. Utkan M. Bugunku Turk yazarlari / M.Utkan. - Ankara, 1960.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ТОҶИКӢ ДАР ОСОРИ НОЗИМ ҲИКМАТ

Дар мақола доир ба ҳаёт ва фаъолияти адиб ва шоири туркзабон Нозим хикмат, инчунин доир ба баргардони яке аз осори ӯ дар матбуоти точик маълумоти мухтасар оварда шудааст. Формирование поэзии Назыма Хикмета изначально происходило в борьбе за истинную литературу, и в своих поисках он, в первую очередь, опирался на устно-поэтическое творчество народа, использовал всю красоту и доступность языка народа, стиля народной поэзии в своих произведениях.

Калидвожаҳо: муҳаққик, робита, тарҷума, адабӣ, нависанда, асар, эҷодиёт, услуб, маҳорат, ҳикоя, хусусият.

ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАЗЫМА ХИКМЕТА

В статье речь идет о жизни и литературной деятельности туркоязычного литератора и поэта Назыма Хикмета и одного из его произведений в таджикской печати. Формирование поэзии Назыма Хикмета изначально происходило в борьбе за истинную литературу, и в своих поисках он, в первую очередь, опирался на устно-поэтическое творчество народа,

Ключевые слова:: исследователь, связь, перевод, литературный, писатель, произведение, творчество, стиль, мастерство, рассказ, свойство.

PECULIARITIES OF THE TAJIK TRANSLATION IN NOZIM HIKMAT

The article also gives a brief overview of the and activity of a Turkish poet and the return of one of his works in the Tajik press. The formation of Nazim Hikmet's poetry initially took place in the struggle for true literature, and in his searches, he primarily relied on the oral and poetic creativity of the people,

Key words: fanatic, connection, translation, literature, the writer, the work, creates, style, mastery, the story, characteristic.

Сведения об авторе: ***Шарифова Г.А.*** - Технологический университет Таджикистана, доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Карабаева 63/3

Information about the author: ***Sharifova G.A.*** - Technological University of Tajikistan, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Language. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3 Karabaev St.

ЖУРНАЛИСТИКА

УДК: 070.811.21/.22-5

ТАҲАВВУЛОТИ ГРАММАТИКӢ ДАР ҶУМЛАБАНДИИ ЗАБОНИ МАТБУОТИ ТОҶИК (ҷумлаҳои мураккаби тобеъ)

Камолиддинов Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳамаи тадқиқоти илмии ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ бахшидашуда дар хусуси воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрав бо сарҷумла сухан ронда, дар навбати аввал дар бораи пайвандакҳои сода, мураккаб ва таркибии тобеъкунанда маълумоти муфассал дода мешавад (1;2;3;4;5;6;7;8;10;11;12;13;14;15). Ин бесабаб нест, чунон ки дар сохтори ҷумлаи сода дар алоқаманд шудани аъзои ҷумла пешоянду пасояндҳо нақши муҳим доранд, дар ифодаи маъноҳои гуногуни грамматикии ҷумлаи пайрав бо сарҷумла низ пайвандакҳо воситаи муҳимтарини алоқа ба шумор мераванд.

Аз мушоҳидаи олимон бармеояд, ки қаблан дар алоқаманд намудани ҷумлаи пайрав бо сарҷумла пайвандакҳои сода басо сермаъно, сервазифа ва серистеъмол будаанд. Табиист, ки ҳамин ҳолатро дар сермаъноӣ, сервазифагӣ ва серистеъмолии пешояндҳои аслӣ дар алоқаманд намудани аъзои ҷумлаи сода мушоҳида мекунем. Чунончи, аз рӯйи мушоҳидаи тадқиқгарон, аз лиҳози басомад пешоянди “аз” (бо варианти “зи”) вожаи серистеъмолтарини забони ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ будааст. Вале дар ҷараёни такмили минбаъдаи сохти грамматикии забон маъною вазифаи пешояндҳои аслӣ маҳдуд ва дараҷаи истеъмоли онҳо коҳиш ёфта, пешояндҳои таркибӣ фузунтар гардидааст ва дар заминаи онҳо пайвандакҳои нав ба нави таркибӣ сохта шуда, доираи маънои пайвандакҳои сода маҳдуд гардида, истифодаи онҳо низ камтар шудан гирифтааст.

Забоншинос М.Н.Петерсон дар бораи ин таҳаввулоти грамматикӣ дар забони русӣ чунин навишта буд:

«Пайвандакҳое, ки дар ифодаи муносибатҳои маъноии байни аъзои ҷумлаҳои мураккаб ба кор бурда мешаванд, дар марҳалаҳои охири рушди забон пайдо шудаанд. Вобаста ба эҳтиёҷоти ифодаи муносибатҳои мураккабтари байни ҳодисаву воқеаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа миқдори пайвандакҳо афзуда, маънову вазифаҳои онҳо низ гуногунтар шудан гирифтааст” (9, с.28-34).

Дар осори илмию бадеии олимону адибони гузаштаи мо чунин пешояндҳо: *бо дарназардошти, бо назардошти, бо истифода аз, бо таваҷҷуҳ ба, дар такя ба, дар робита ба, гузашта аз, вобаста ба, новобаста ба, новобаста аз, шурӯъ аз* пешоянду пасояндҳои мувозии *ба... нигоҳ карда, ба... нигоҳ накарда, аз... сар карда, аз... ба ин сӯ* ва дар заминаи онҳо чунин пайвандакҳои таркибии тобеъкунанда ба вуҷуд наомада буданд: *вобаста аз он ки, новобаста аз он ки, бо дарназардошти он ки, бе назардошти он ки, бо таваҷҷуҳ ба он ки, дар такя ба он ки, дар робита ба он ки, дар алоқамандӣ ба он ки, бо истифода аз он ки, гузашта аз он ки, нигоҳ накарда ба он ки* ва ғайра.

Намунаҳо:

1.Новобаста ба ин (он) ки: ***...Новобаста аз он ки*** *ман чӣ қадар шикваю шикоят мекунам*, ин мардак оромона ба рӯзномахонӣ сар мекунад (“Ҳамроз”); ***Новобаста аз он ки*** ӯ (Темур Қулибоев) дар ҳукумат кор намекард ва ҳокими вилояте набуд, дорои тафрибаи бойи менеҷменти давлатию сиёсӣ мебошад (“Дунё”, 4.08.2011); ***Новобаста ба он ки*** ҷумҳурии азизамон чун давлати дунявӣ дар арсаи байналмилалӣ эътироф шудааст, ***аммо*** мутобиқи ҳисоботҳои оморӣ 97 фисади аҳолии шарифи кишварамон мусулмонанд... (“Фараж”, 3.03.2010); **Новобаста аз он ки** корбурд дар чӣ заминае сурат мегирад, ба таври пинҳону ошкор боз ҳам пайкари забон аст, ки тамоми сангинии баёну ифодаро ба дӯш мегирад (“Ба қуллаҳои дониш”, 30.04.2015).

Дар ҳамаи матнҳои боло пайвандаки “новобаста аз (ба) он (ин) ки”-ро бо пайвандакҳои ҷумлаи пайрави хилоф: *гарчи, бо вуҷуди он (ин) ки* ва ғайра иваз кардан мумкин аст.

2.Бо дарназардошти он (ин) ки: ***Бо дарназардошти он ки*** *ин иқдоми якдафъаина набуда, лоиҳаи дарозмуддат аст*, дурнамои лото-варзиш қобили қабул буда метавонад (“Чархи гардун”) // *Азбаски* ин иқдоми якдафъаина набуда, лоиҳаи дарозмуддат аст,...; ***Бо дарназардошти он ки*** сафҳои қувваҳои мусаллаҳи кишвар, асосан, аз ҷавонон иборат аст, тарбияи ватандӯстӣ ва тақвияти ҳисси миллии сарбозон аз вазифаҳои муҳимтарини ҳайати афсарӣ ба ҳисоб меравад (“Бочу хироҷ”, 28.02.2019) // *Аз сабаби он ки* сафҳои қувваҳои мусаллаҳи кишвар, асосан аз ҷавонон иборат аст,...

3.Ба он (ин) нигоҳ накарда ки / нигоҳ накарда ба он (ин) ки: ***Ба он нигоҳ накарда ки*** *кӯдак дар оилаи одӣ тарбият меёбад*, қобилиятҳои донишомӯзии ӯ оличанобанд (“Оила”); ***Нигоҳ накарда,(?) ба он ки*** дар ҳаёт банда кӯшидам, ки нумуи гулҳои зиндагии худро ба таври дуруст ба роҳ монаму фикр мекунам, ки дар ин ҷода муваффақ ҳам гаштаам, аммо ин нуқоти фаврӣ болои тафаккур ва барҳӯрдҳои зиндагии ман низ таъсири бевоситаи худро гузоштааст. Аз ин рӯ, худро масъул медонам, фишурдаи ин маслиҳатҳои муфиду лозимиро ба саҳми ҳамватанонам бирасонам;

4.Аз рӯйи он (ин) ки: Дар матбуот ва адабиёти замони шӯравӣ дин умуман ***аз рӯйи он ки*** гӯё сабаби ақибмонӣ мебошад, зери танқид гирифта шуд...;

Дар ин матн пайвандаки *аз рӯйи он ки* тамоман безарурат кор фармуда шудааст.

5.Гузашта аз ин (он) ки: ***Гузашта аз он ки*** пантуркистон масъалаи тақсимоти миллӣ-марзиро бо дастгирии "бародари калонӣ" ба нафъи худ ҳал намуда тоҷиконро аз шаҳрҳои қадимаи худ маҳрум намуданд, масъалаи ҳамчун миллат мавҷуд будани тоҷикон ба муддате зери суол (? шубҳа) гузошта шуд ("Омӯзгори ҷавон", 23.0.2011).

Пайвандаки тобеъкунандаи *бар замми ин (он) ки* дар забони матбуоти имрӯзаамон қаринаи нави *гузушта аз он ки* пайдо намудааст. Ба назари мо, пайвандаки маъмули забон ҳамин муносибати маъноиро саҳеҳ ва равшантар ифода мекунад.

6.Дар мавриди ин (он) ки: Шояд баъзе иттилоот **дар мавриди ин,(?) ки** ҷавонони мо аз куҷо ва ба кадом васила ба минтақаи даргири Араб сафар мекунанд, дар ихтиёри мақомоти қудратӣ мавҷуд бошад ("Минбари халқ", 29.04.2015).

7.Оид ба ин (он) ки: Воизӣ, ба фикри ман, ***оид ба он ки*** ҳангоми муайян намудани муносибат бо тарафҳои даргир, омили диниро бартариятдошта бояд нашуморид, зеро он хавфи ҷудоихоҳиро ба бор хоҳад овард, бо як ҳусни тафоҳум муносибат мекард ("Озодагон", 20.04.2016);

Аз ин мисолҳо аён мегардад, ки пайвандакҳои маъмули забони тоҷикӣ: *дар бораи он (ин) ки, дар хусуси ин (он) ки* дар ифодаи мафъули (объекти) амал шояд "нотавонӣ" кардаанд ё аз ҳад зиёд "забонзада" шудаанд ки, аҳли матбуот дар ҷустуҷӯйи воситаҳои нави грамматикӣ пайвандакҳои *дар мавриди ин (он) ки* ва *оид ба он (ин) ки* сохтаанд.

8. Дар робита ба ин ки: Бештари пурсидашудагон норизоиятии (? норозигии) худро аз кори сусти президент Обама ***дар робита ба он,(?) ки*** бухрони иқтисодӣ дар кишвар ҳоло идома дошта, сатҳи бекорӣ хело баланд ҳаст... (? аст) (Миллат, 22.07.2010);

9.Рочеъ ба он (ин) ки: ***Рочеъ ба он ки*** иштирокчиён ва мачруҳон мушкилоте доранд, он кас посух дод... (Озодагон,21.07.2010);

10.Ба ованди он (ин) ки: Ин кишвар ***ба ованди он ки*** роҳи Машҳад-Бофқ... бо умед ба конҳои Афғонистон чашм медӯзад ва дар бунёди зербинои ҳамлию нақлӣ сахт мекӯшад ("Ҷуҳурият",16.07.2011);

Дар матнҳои боло пайвандакҳои **новобаста аз он ки** ва ***бо дарназардошти он ки*** тарҷумаи таҳтуллафзии ***не зависимо от того, что*** ва ***с учетом того, что*** ба миён омадаанд, ҳол он ки (*дар ҳоле ки* не!) ҳамон муносибати маъноию грамматикии байни сарҷумлаю ҷумлаи пайравро бо ёрии пайвандакҳои асили тоҷикии ***бо вуҷуди ин (он) ки*** ва ***азбаски*** ифода кардан мумкин аст. Пайвандаки ***ба он нигоҳ накарда ки*** ва варианти носуфтатари он ***нигоҳ накарда ба он ки*** низ ба наздикӣ пайдо шуд ва, агар пешгирӣ карда нашавад, мисли пайвандакҳои сунъӣ сохташудаи мазкур дар забон реша медавонанд ва раҳоӣ ёфтан аз онҳо мушкил мегардад. Ин пайвандак аз таркиби пешоянду пасоянди "*ба... нигоҳ накарда*", ки бо таъсири дутарафаи забони русӣ (*не смотря на)* ва ӯзбекӣ (*қарамай, қарамасдан)* ва пайвандаки ***ки*** сохта шудааст. Забони тоҷикӣ ба чунин пайвандакҳо эҳтиёҷ надорад, зеро он маъноҳоро бо ёрии воситаҳои грамматикии қадима ва асили худ ифода карда метавонад: ***Гарчи*** *кӯдак дар оилаи одӣ тарбият меёбад,* қобилияти хуби донишомӯзӣ дорад.

Саволе ба миён меояд, ки забонамон дар ифодаи маъноҳои гуногуни наҳвӣ чунин воситаҳои тавонои грамматикӣ дошта бошад ва устодони каломи бадеъ усулҳои кор фармудани онҳоро бо намунаҳои эҷоди худ равшан нишон дода бошанд, чаро дар саҳифаҳои расонаҳои хабарии имрӯзаамон ба мисли ***вобаста аз он ки, новобаста аз он ки... бо ин вуҷуд, бо дарназардошти он ки, бе дарназардошти ин ки, ба он нигоҳ накарда ки, нигоҳ накарда ба он ки, дар алоқамандӣ ба он ки, кадоме ки*** ва ғайра пайвандакҳои сертаркиби дар тақлиди забонҳои бегона сохтаро ба кор мебаранд.

Дар забони матбуоти имрӯзаамон қаринаҳои (вариантҳои) нави пайвандакҳои тобеъкунанда пайдо шуда истодаанд. Чунончи: **Ба мисли он (ин) ки / мисле ки**: Қобилияти фавқулода дорам: ба асарҳои худ, *мисле ки* моли дигарон бошад, бо назараи бегона менигарам (Эрнест Ҳеменгуей. "Ад.ва сан.", 25.08.2016); Ва ҳамин гуна рафтанд рӯзҳои хотирмони даврони донишҷӯйию дигар барнамегарданд. ***Бо вуҷуди он (ин) ки / бо ин вуҷуд, ки*** наздик ба чаҳоряк аср паси сар шуда, гумон мекунам ҳамааш дирӯз буд ("Ад. ва сан.",28.07.2016); Роҳбари ин ниҳод **бо он вуҷуд ки** дар қонуншиканиҳои зердастонаш муносибате надорад, балки онҳоро бинад, шояд худ муҷозот кунад, ба нобоварии мардум ворид мешавад ("Нигоҳ", 19.09.2012); ***Барои ин (он) ки*** / Ман умедворам, ки ҳеҷ гоҳ сарвазир намешавам, ***барое ки*** намехоҳам тамоми умри худро барои кор сарф кунам ("Нигоҳ",17.08.2011); ...***агар ҳам*** завқи навиштан надоред, метавонед ба идораи мо ташриф биёред ("Миллат", 21.08.2008); ***Дар ҳоле агар*** аз байни муллоҳо ҳамонеашро интихоб намоям, ки начандон дур истиқомат дорад ва ӯ номбар мекунад ("СССР",11.08.2011).

Дар ифодаи маънои хилоф дар аввали сарҷумла бо мақсади таъкиди маъно одатан таркиби "бо вуҷуди ин (он)" ба кор бурда мешавад. Ин василаи таъкид низ қаринаҳои ***бо вуҷуд, бо ин вуҷуд*** пайдо намудааст: Тафовутҳои миёни ин кишвар (Хитой) ва Тоҷикистон зиёданд. ***Бо ин вуҷуд*** ҳақиқат дар ояндаи номаълум... ниҳон аст ("Оила", №32, 2011); Вале ***бо вуҷуд*** Роза Отунбоева он қолабҳои шахшудаи ҷомеаи суннатиро... шикаст;

Чаро пас аз калимаю таркибҳои *биноан, бинобар ин, аз ин рӯ, аз ҳамин сабаб, бо вуҷуди ин* ва ғайра гузоштани вергул ғалат аст?

Сохта будани ин парвандаро Додгоҳи аврупоии ҳуқуқи башар ҳам собит кард. Бо ин вуҷуд, (?) ӯро ба интихобот роҳ намедиҳанд (“Дунё”,27.12.2017) // Бо вуҷуди он ки сохтабудани ин парвандаро Додгоҳи аврупоии ҳуқуқи башар ҳам собит кард, ӯро ба интихобот роҳ намедиҳанд; Дар таркиби “Ором бош!” спирт ва қанд мавҷуд нест, бинобар ин, (?) исмеъмоли он барои гирифторони бемориҳои диабет, атеросклироз, фарбеҳшавӣ мумкин аст (“Дунё”, 27.12.2017) // Азбаски дар таркиби “Ором бош!” спирт ва қанд мавҷуд нест, истеъмоли он барои гирифторони бемориҳои қанд, аттеросклироз, фарбеҳшавӣ... мумкин аст.

Баръакси ҳодисаи ба ҷойи пайвандакҳои маъмули кӯтоҳ кор фармудани пайвандакҳои таркибии серкалима дар забони матбуот кӯтоҳшавии пайвандакҳои таркибӣ мушоҳида мешавад: ***Тавре ки*** дар Пайёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ иброз доштам, мо ба Қувваҳои Мусаллаҳи кишварамон эътимоди комил дорем...; ***Тавре*** дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ изҳор доштам, имрӯз баъзе сиёсатмадорону коршиносон ҳатто доир ба хатари ҷанги сеюми ҷаҳон ҳарф мезананд (“Тоҷу хироҷ”, 28.02.2019).

Қаринаи пурраи ин пайвандаки тобеъкунанда *чи тавре ки* аст, вале аз таркиби он ҷузъҳои “чи” ва “ки” афтида боҳанд ҳам, ифодаи матлаб осеб надидааст.

АДАБИЁТ

1. Бозидов Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н.Бозидов. -Душанбе: Маориф, 1985. -100 с.
2. Атобуллоев С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1984. – Ҷ. 4.
3. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – Ҷ.3. – 222 с.
4. Камолиддинов Б. Мулоҳизаҳо доир ба ҷумлаи пайрави натиҷа / Б.Камолиддинов // Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ. - Душанбе: Деваштич, 2003. - С.63-69.
5. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Сабириён, 2010. – 231 с.
6. Қаландаров К. Ташаккул ва такомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (асрҳои Х-ХIХ) / К. Қаландаров. – Душанбе, 2004. – 464 с.
7. Қосимова М.Н. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи якпайрав дар “Сиёсатнома” (бо пайвандаки **ки**) / М.Н. Қосимова // Ганҷи сухан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – С.528-531.
8. Норматов М. Наҳви забони тоҷикӣ / М.Норматов. – Душанбе, 2011. – 245 с.
9. Петерсон М.Н. Очерк синтаксиса русского языка / М.Н.Петерсон. - - М.-Л., 1934.
10. Рустамов Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрви сабаб дар забони адабии тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968.
11. Тоҷиев Д.Т. Доир ба вазифа ва истеъмоли пайвандаки **ки** дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ / Д.Т. Тоҷиев // Таджикский государственный университет им. В.И.Ленина. Научная конференция, посв. 98-й годовщине со дня рождения В.И.Ленина (Тезисы докладов). – Душанбе, 1968. – С. 236-238.
12. Тоҷиев Д.Т. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъдар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 51 с.
13. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218.
14. Ҳусейнов Х. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон / Х. Ҳусейнов. – Сталинобод, 1960.
15. Шафаи А.М. Особенности употребления союза **ка** в сложноподчиненных предложениях с придаточными времени в современном персидском языке / А.М.Шафаи // У1 Всесоюзная конференция по актуальным проблемам иранской филологии (Тезисы докладов). – Тбилиси, 1970. – С.79-81.

ТАҲАВВУЛОТИ ГРАММАТИКӢ ДАР ҶУМЛАБАНДИИ ЗАБОНИ МАТБУОТИ ТОҶИК
(ҷумлаҳои мураккаби тобеъ)

«Пайвандакҳое, ки дар ифодаи муносибатҳои маъноии байни аъзои ҷумлаҳои мураккаб ба кор бурда мешаванд, дар марҳалаҳои охири рушди забон пайдо шудаанд. Вобаста ба эҳтиёҷоти ифодаи муносибатҳои мураккабтари байни ҳодисаву воқеаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа миқдори пайвандакҳо афзуда, маънову вазифаҳои онҳо низ гуногунтар шудан гирифтааст” (9, с.28-34).Чунин падидаи грамматикӣ барои забони муосири тоҷикӣ, махсусан барои забони матбуот хос аст, .

Калидвожаҳо: забони матбуот, пайвандак, ҷумлабандии забони матбуоти тоҷик, миқдори пайвандакҳо.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИИ ЯЗЫКА ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ

“Союзы, употребляющиеся для выражения семантических отношений между частями сложного предложения... более позднего происхождения. Вместе с ростом употребительности сложных предложений, что вызывается потребностью выражения все более сложных отношений между явлениями, количество союзов все увеличивается, значение их становится разнообразнее» (9..28-34). Данное грамматическое явление характерно и для современного таджикского литературного языка, особенно для языка прессы.

Ключевые слова:язык прессы, союзы, структура предложений языка таджикской прессы, количество союзов.

GRAMMATIC TRANSFORMATIONS IN THE STRUCTURE OF THE PROPOSAL OF THE LANGUAGE OF THE TAJIK PRESS

“Unions used to express semantic relationships between parts of a complex sentence ... of a later origin. Along with the growing use of complex sentences, which is caused by the need to express increasingly complex relationships between phenomena, the number of unions is increasing, their value is becoming more diverse ”(9..28-34). This grammatical phenomenon is also characteristic of the modern Tajik literary language, especially for the language of the press.

Keywords: language of the press, unions, sentence structure of the language of the Tajik press, number of unions.**:**

Сведения об авторе: ***Камолиддинов Б.*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: ***Kamoliddinov B.*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave

УДК: 002+07+37точик+002.702.36+050

ХУСУСИЯТҲОИ МАВЗӮИВУ ПРОБЛЕМАВИИ ТАҲҚИҚИ МАВОДИ ВАО

Муродов М.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таҳқиқи маводи ВАО ҳамчун объекти омӯзиш таҳлил ва баррасии хусусиятҳои мавзӯиву мундариҷавӣ ва проблемавии матолиби журналистиву публитсистӣ аз парадигмаҳои асосӣ маҳсуб меёбад. Ин аст, ки доир ба проблемаҳои мубрами давру замон, проблематикаи соҳаҳои асосии ҳаёти иҷтимоӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра) ва инъикоси онҳо дар ВАО, бахусус дар матбуоти даврӣ таҳқиқоти зиёде ба анҷом расидаву, имрӯз низ чунин пажӯҳишҳо идома доранд.

Мақсади асосии ин гуна пажӯҳишҳо ошкор намудани қонунмандиҳои инъикоси ин ё он соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ дар воситаҳои ахбори омма, муайян кардани проблематикаҳои (мавзӯъҳои) ВАО-и гуногун, мундариҷаи онҳо ва нишон додани сатҳи инъикоси соҳаҳои асосии ҳаёти иҷтимоӣ (мавзӯву масъалаҳои мубрами давру замон) дар расонаҳои хабарӣ мебошад. «Дар таҳқиқоти муосир мафҳумҳои маъмулшудаи «проблематикаи ВАО» ва «сохтори мавзӯӣ» аксар маврид дар шакли мафҳумҳои «ваколатдори расонаӣ» (медиарепрезентация) проблемаҳои актуалӣ, контент (иттилоот, матн), матнҳои расонавии муҳим истифода мешаванд» [1, с.47].

Имрӯз дар таҳқиқотҳои илмии фарогирандаи иттилооти расонаӣ (медиаконтент) ба ду ҷанба бештар эътибор дода мешавад. Ҷанбаи аввал, таҳқиқоти эмпирикие мебошанд, ки объекти омӯзиши онҳоро матнҳои журналистиву публитсистӣ ташкил медиҳанд. Дар ин гуна таҳқиқот ҳақиқати воқеаву рӯйдод ва инъикоси он дар ВАО таносубан бо муқоиса мавриди таҳлилу арзёбиҳо қарор мегирад. Чунин таҳқиқот барои муайян кардани механизмҳои иртибот бо ҷомеа мусоидат мекунанд, ба шарте ки дар онҳо нақл ва гурӯҳбандии одии далелҳо бартарӣ пайдо накунад.

Ҷанбаи дигар, таҳқиқоте мебошанд, ки предметашонро соҳаҳои асосии ҳаёти иҷтимоӣ: сиёсат, иқтисод, иҷтимоиёт, фарҳанг, дин, экология ва амсоли ин ташкил медиҳанд. Дар ин гуна таҳқиқот кӯшиш мешавад, ки ҷараёнҳои фаъолияти журналистиву публитсистӣ дар заминаи маърифати мақсадноки бахшҳои ҳаёти иҷтимоӣ: гузориши мақсад, диди таърихӣ ҳамчун яке аз заминаҳои ташреҳи воқеияти иҷтимоӣ, баррасии таҷрибаи ҷорӣ бо назардошти хусусиятҳои типологӣ, коркарди тактикаҳои иртиботӣ ва амсоли ин ба низом дароварда шавад. Ин самти таҳқиқ дар илми журналистикаи чи ватанӣ ва чи хориҷӣ зиёд бошад ҳам, дар аксари онҳо таҳлили тавсифӣ бартарӣ дорад. Яъне, дар омӯзиши мавзӯъ на қонуниятҳои таҳқиқи илмӣ, балки маърифати субъективӣ (шахсӣ) афзалият пайдо мекунад. Маърифати субъективӣ бошад ба ғояҳои иҷтимоии давру замон сахт марбут аст. Аз ҷумла, дар таҳқиқотҳои диссертатсионии Саъдуллоев А. «Мавзӯи ҳозиразамон ва проблемаҳои инкишофи публитсистикаи советии тоҷик (дар мисоли эҷодиёти М. Турсунзода (Душанбе, 1976. – 178 с.), Шоев М. Хусусиятҳои жанрию мавзӯии очеркҳои Фазлиддин Муҳаммадиев (Душанбе, 2003. – 165 с.), Қудбуддинов А. Ҳ. «Публитсистикаи Мирсаид Миршакар (Душанбе, 2004. – 158 с.), Салихов Н. Н. «Проблемы формирования общественного сознания в таджикской публицистике периода государственного суверенитета» (Душанбе, 2010. – 349 с.), Раҳмонова Ҷ. «Воқеият ва публитсистикаи Мутеулло Начмиддинов» (Душанбе, 2010. – 64 с.), Маҳкамова Д. Ю. «Инъикоси муқовиматҳои сиёсӣ ва ҷараёни сулҳофарӣ дар публитсистикаи китобии Тоҷикистон» (Душанбе, 2012. – 160 с.), Усмонова Н. «Ҳақиқати таърихӣ ва оҳанги публитсистии романи Ҷумъа Одина «Гузашти айём»: (Душанбе, 2012. – 161 с.), Абдуллаев М. «Таджикская публицистика и национальная идентичность» (Душанбе, 2014. – 309 с.), Азимов А. «Таджикская журналистика в период культурной революции (1929-1940)» (Душанбе, 2014. – 313 с.) ва дигарон хусусиятҳои мавзӯӣ ва проблемавии осори гуногуни публитсистӣ бештар дар навъи таҳлили анъанавӣ баррасӣ шудааст. Чунончи, аз унвони ин рисолаҳо бармеояд, объекти таҳқиқи аксари онҳоро маҷмӯи матнҳои публитсистӣ ва ё расонавие ташкил медиҳанд, ки ба як мавзӯъ ва ё силсилаи мавзӯъҳои ба ҳам алоқаманд иртибот доранд. Предмети таҳлили онҳоро, аз як тараф, инкишофи мундариҷавии мавзӯъҳо (сабабҳои иттилоотӣ, интихоби фактҳо, мақсади иттилооту маълумот ва ғайра) ташкил диҳад, аз сӯйи дигар, маҷмӯи воҳидҳои баёни матлаб (аносири ҳунарӣ), ки дар таҳияи матнҳои алоқаманд ба мавзӯъҳои муайян истифода шудаанд, ба шакл медарорад.

Дар навбати худ ҳар як мавзӯъ аз бахшҳои хурд иборат аст, ки муайян намудани аломатҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо бидуни таҳлилҳои ҷузъӣ имконнопазир аст. Ин аст, ки аксарияти рисолаҳои илмии диссертатсионӣ ҷанбаҳои таърихӣ, мавзӯӣ ва жанрии масъалаҳои баррасишавандаро ба таври нисбатан мувозӣ фаро гирифтаанд. Чунончи, дар диссертатсияи доктории Хоҷазод С. – «Нақши радиои «Тоҷикистон» дар ташаккули афкори омма дар замони истиқлол» [4]. Рисолаи мазкур аз 4 боб таркиб ёфта, боби якум ҷанбаи таърихӣ дорад. Муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва таълимии марбут ба мавзӯъ ва пажӯҳишҳои бевоситаи худ ҷараёни ташаккул ва инкишофи радиои «Тоҷикистон»-ро дар 5 марҳила муфассалан нишон додааст.

Дар боби дуюм – «Инъикоси масъалаҳои миллӣ дар радиои «Тоҷикистон» ҷанбаи мавзӯи афзалият пайдо карда, дар он омилҳои ташкили барномаи «Хоки Ватан», хусусияти барномаҳои ҷудогонаи он, доманаи мавзӯоти баррасишаванда, лаҳни гуфтор ва хитоб ба мухотабон, истифодаи номаҳои шунавандагон, ҷалби пайвандони муҳоҷирони иҷборӣ дар барномаҳои алоҳида ва ба ин васила ба ватан баргардонидани гурезагони ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон баррасӣ шудааст.

Предмети баҳси боби сеюми рисоларо хусусиятҳои фарҳангиюи сиёсии барномаҳои радиои «Тоҷикистон» дар замони истиқлолият ташкил медиҳад. Дар он хусусияти баъзе барномаҳои даврони шӯравӣ ба таври муҷмал бозгӯ шуда, барномаҳои нави дар солҳои аввали замони истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ба вуҷуд омада, амсоли «Насли сомон», «Аз Бухоро то Душанбе», «Вориси Сомониён», «Фурӯғи шашмақом», «Дар масири таърих», «Меваҳои истиқлол», «Файзи истиқлол» ва ғайра, ки ҳамагӣ хусусияти фарҳангиву сиёсӣ дошта дар ташаккули маърифати иҷтимоии мардум таъсир мерасониданд, шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Ҳамчунин дар ин боб шароити ташкили барномаҳои мустақили радиоӣ дар Тоҷикистон, аз ин имконият бори аввал истифода намудани радиои «Садои Душанбе», хусусият ва тарзи пахши барномаҳои мустақим дар ин шабака, роҳҳои нави иртибот бо аудитория, доман густурдани ин шакли пахши барномаҳо дар шабакаҳои дигари радиоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Боби чаҳоруми рисола диққати хонандаро ба рангорангии жанриву мундариҷавӣ ҷалб месозад. Муаллиф баҳси ин масъаларо дар ду фасл тарҳрезӣ намуда, аввал хусусияти барномаҳои иттилоотиву таҳлилӣ, баъд барномаҳои публитсистиву бадеиро ба риштаи таҳқиқу таҳлил мекашад. Ӯ дар муҳокимаи ин ҷанбаи мавзӯи пажӯҳиш ба адабиёти илмӣ бештар такя намуда, бо ин роҳ кӯшиш намудааст, ки зарурияти истифодаи қолабҳои жанрӣ, хусусият ва имконоти корбасти жанрҳои алоҳидаро дар барномаҳои гуногуни радиои «Тоҷикистон» нишон диҳад. Чунин муносибат дар кори диссертатсионӣ хилофи қонунмандиҳои таҳқиқоти илмӣ набуда, балки он барои ҳаматарафа фаро гирифтани объекти пажӯҳиш ва омӯхтани ҷанбаҳои гуногуни предмети таҳқиқ мусоидат мекунад. Аммо ҳангоми таҳияи мундариҷаи таҳқиқ ба вазифаҳои асосӣ, ки барои расидан ба мақсади пажӯҳиш ёрӣ мерасонанд, бояд ҷиддан эътибор дод. Паҳлуҳои дигари мавзӯъ бояд дар ба вуҷуд овардани пайкараи асосии рисола мусоидат кунанд.

Ҳар гуна воситаи ахбори омма матни (контент) ба худ хос дорад, ки пажӯҳиши он муносибати гуногунро тақозо мекунад. Чун муносибат гуногун шуд, назарҳо низ мухталиф мешаванд. Масалан, имрӯз муҳаққиқони матбуоти даврӣ далел меоранд, ки дар аксарияти нашрияҳои даврӣ мавқеи жанрҳои публитсистиву бадеӣ паст шудааст, таҳқиқгарони телевизион тахмин мекунанд, ки ҷойи барномаҳои таҳлилӣ, сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву маърифатиро барномаҳои иттилоотӣ ва фароғатӣ гирифтаанд. Албатта, назарҳои гунонун хосси фазои илмӣ аст, аммо назарҳо бидуни далел асос надоранд. Маҳз далоили илмӣ назарҳоро қавӣ ва эътимод ба онҳоро бештар мегардонад.

Ҳангоми омӯхтани вижагиҳои мавзӯии маводи ВАО ба сатҳ ва доманаи матолиб эътибор додан зарур аст. Мавзӯъҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, маориф, варзиш, экология дар ВАО нисбатан васеъ ва зиёд буда, аломатҳои устувор ва собит доранд. Ин таснифот дар таҳқиқотҳои илмӣ ба қонунияти методологӣ табдил ёфтааст. Аммо ин намуди мавзӯъҳо дар ҷараёни таҳлилу баррасиҳои мушаххас ба бахшҳо ҷудо карда мешаванд. Масалан, вақте мавзӯи сиёсӣ мегӯем, инъикоси тамоми воқеаҳои сиёсӣ новобаста ба мавқеъ ва ҳудуд фаҳмида мешавад. Аммо воқеа ва ё масъалаҳои сиёсӣ ҳудуди васеъ доранд. Онҳо дар сатҳи байналмилалӣ, минтақавӣ ва дохиликишварӣ (вилоятҳо, навоҳӣ) буда метавонанд. Мавзӯи сиёсати байналмилалӣ маҷмӯи васеи мавзӯъҳои мушаххас – шурӯъ аз муносибатҳои дуҷонибаи сатҳи олӣ то фаъолияти созмонҳои хориҷӣ ва бархӯрдҳои ҳарбиро фаро мегирад. Дар навбати худ муносибатҳои дуҷонибаи байни кишварҳо ба мавзӯъҳои нисбатан хурд: чорабиниҳои муштараки сиёсӣ, вохӯриҳои намояндагони тарафҳои муқобил, табодули фарҳангиву сайёҳӣ, проблемаҳои муҳоҷират ва ғайра ҷудо мешавад. Дар ҷараёни таҳқиқ ба назар гирифтани ин вижагиҳо ба манфиати илм аст. Масалан, муҳаққиқ Д. Маҳкамова дар диссертатсияи номзадии худ танҳо як паҳлуи мавзӯи сиёсат – муқовиматҳои сиёсӣ дар раванди сулҳи тоҷиконро дар заминаи публитсистикаи китобӣ интихоб намудааст. Чунин муносибат имкон додааст, ки ӯ ду паҳлуи асосии ин масъаларо амиқ ва ҳаматарафа омӯзад, таҳлил кунад ва баррасӣ намояд. Дар ҷараёни пажӯҳиш ӯ, аз як тараф, дар заминаи таҳлили чунин осор сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ва талошҳои шахиятҳои алоҳидаро дар роҳи ҷустуҷӯйи сулҳи тоҷикон нишон додааст, аз ҷониби дигар, таносуби ҳақиқат ва бофтаҳо (субъективизм)-и муаллифонро дар тасвири воқеаҳои замон муайян намудааст [2].

Дар ҷараёни омӯхтани сохтори мавзӯии матнҳои расонавӣ ҳамчунин омили давомнокӣ ва шиддатнокии инъикоси онҳоро бояд ба назар гирифт. Вобаста ба ин матнҳои воситаҳои ахбори оммаро ба мавзӯъҳои инъикосашон универсалӣ ва мавзӯъҳои инъикосашон шиддатнок ҷудо кардан мумкин аст. Масалан, ба мавзӯъҳои инъикосашон универсалӣ воқеаву рӯйдодҳоеро метавон дохил намуд, ки дар ВАО-и ҷаҳон ва ё минтақа мунтазам мунъакис мешаванд. Ба мисли тағйирёбии иқлим, гармшавии ҳаво. Ба мавзӯъҳои бошиддат инъикосшаванда фочеаҳои азим, заминҷунбӣ, сар задани вулқонҳо, тӯфони сахт ва амсоли инро дохил кардан мумкин аст.Таҳлили сохтори мавзӯӣ барои омӯхтани матнҳои расонаҳои дохиликишварӣ аҳаммияти муҳим дорад. Вай имкон медиҳад, ки хусусиятҳои милливу фарҳангии манотиқи гуногун, кишварҳои мухталиф муайян ва вижагиҳои миллии тарҳи иттилоотии олам омӯхта шавад.

Маълум аст, ки таҳлили хусусиятҳои мундариҷавии маводи ВАО, асосан, дар ду навъ: таҳлили анъанавӣ ва таҳлили контентӣ сурат мегирад. Таҳлили анъанавӣ хусусияти умумӣ дошта, бештар дар ҳолатҳое

истифода мешавад, ки аудиторияи қабули маҳсули он омма (халқ) аст. Таҳлили контентӣ бошад хусусияти илмӣ дорад ва натиҷаҳои он ба аудиторияи хос равона мешавад. Аз ин рӯ, дар баррасии матнҳои ВАО муҳаққиқон бештар аз методи таҳлили контентӣ истифода мебаранд. Таҳлили контентии мундариҷа дар аксар маврид бо таҳлили анъанавӣ, тавсифи сатҳу сифати мавзӯъҳо ва мундариҷаи матнҳои таҳқиқшаванда тавъам мешавад. Таҳлили контентӣ ва ё таҳлили мундариҷавии тамоми навъҳои матн (аз калимаи англисии content – мундариҷа) методи илмиест, ки тавассути он хусусиятҳои матнҳои зиёди яктипа аз рӯйи категория ва аломатҳои гуногуни сифативу миқдорӣ омӯхта мешаванд. Яъне, ин метод имкон медиҳад, ки аз матнҳои зиёди яктипа тавсифҳои сифативу миқдорӣ ва хулосаҳои оморӣ (миқдорӣ) ҳосил карда шавад. Дар ин навъи таҳлил тамоми ҷузъиёти мундариҷа: категория, аломат, мавзӯъ, жанр ва амсоли ин мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Мақсади таҳлили контентӣ ба таъбири Берелсон «идентификатсия (ҳаммонанд кардани аломатҳои матн) ва ҳисоб кардани ҳолатҳои истифодаи воҳидҳои матнӣ ва баъдан дар асоси он омӯхтани иттилооту маълумот, намунаҳо ва нишонаҳои иттилооти иҷтимоии нисбатан васеи матнҳои расонаӣ мебошад». Дар таҳлили контентӣ ва ё сифативу миқдорӣ имконияти гузариш аз тавсифи ҳуҷҷатҳои алоҳида ба тавсифи миқдории ҳуҷҷатҳои зиёд вуҷуд дорад. Масалан, агар мавзӯи кори илмӣ «Инъикоси раванди ободкориҳои пойтахти Тоҷикистон дар телевизиони "Душанбе"» бошад, категорияҳои таҳлили контентӣ чунин буда метавонанд: сохтмони биноҳои истиқоматӣ, таъмир ва бунёди роҳҳои нақлиётӣ, майдончаҳои варзишӣ, муассисаҳои таълимӣ, боғҳои истироҳатӣ, сатҳи хизматрасонии иҷтимоӣ, тарзи таҳияи онҳо (услуб, эҳсос), навъи барномаҳо, жанрҳои инъикоскунандаи ин категорияҳо ва ғайра. Ин ва дигар категорияҳо ҳам аз ҷиҳати мавзӯъ ва ҳам жанр бо нишон додани теъдоди умумӣ, вақт ва ҳолати пахш дар эфир мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, хусусиятҳои умумӣ ва хосси онҳо ҳам сифатан ва ҳам миқдоран муайян карда мешавад.

Ҳарчанд дар корҳои илмии соҳаи журналистикаи ватанӣ унсурҳои таҳлили контентӣ ба назар мерасанд ва аксари муҳаққиқон дар муқаддимаи рисолаҳояшон аз ин усул истифода карданашонро бо ифтихор зикр мекунанд, аммо методологияи корбасти он аз ҷониби эшон ба пуррагӣ риоя намешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки муҳаққиқ методологияи таҳқиқи илмиро намедонад ва ё риоя накардааст. Дар пажӯҳишҳои илмии соҳаи журналистика аз методи таҳлили контентӣ дар самтҳои гуногун ва бо мақсадҳои зерин метавон истифода кард:

а) таҳқиқи маводи журналистӣ:– таҳлили мундариҷаи нашрияҳои алоҳида, барномаҳои радиову телевизион, маводи сомонаҳои иҷтимоӣ;– омӯзиши вижагиҳои матнҳои ВАО, муайян кардани мувофиқати онҳо ба талабот, майлу рағбат ва завқи аудиторияи мушаххас;– муайян кардани мувофиқати мундариҷаи маводи ВАО ба барнома ва мақсадҳои асосии муассис ва журналистон;– таҳлили мундариҷаи ВАО ҳамчун воситаи идора ва худидоракунии ҷомеа;– муайян кардани мавқеи ин ё он нашрия дар низоми нашрияҳои дигари ҳамгун;– тасниф ва тавсифи муаллифони матолиби ВАО;– омӯзиши мактубҳои ба редаксияҳои ВАО воридшуда аз рӯйи мазмун, сабаби мурочиат, дархост аз редаксия, хусусиятҳои иҷтимоию демографии муаллифон ва ғайра;– таҳлили анкетаҳо, аз ҷумла саволҳое, ки бевосита ба фаъолияти редаксия марбутанд;муайян намудани таваҷҷуҳи ин ё он ВАО ба масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ, тарҳи умумии инъикоси ин ё он масъала дар нашрияи алоҳида.

б) омӯзиши ҳуҷҷатҳое, ки барои навиштани матолиби журналистӣ заруранд:– таҳлили ҳуҷҷатҳои гуногун: расмӣ, аз ҷумла ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, суратмаҷлисҳо, саволҳо ба муштариёни китобхонаҳо, иштирокчиёни конференсияҳо, тамошобинони намоишгоҳҳо, консертҳо ва ғайра, ки дар нигоштаҳои публитсистӣ истифода мешаванд;– тасниф ва таҳдиди назар намудани матнҳои баёнгари ҳодисаву ҷараёнҳо, ки рух додаанд ва ё рух медиҳанд. Ин дар ҳолате гузаронида мешавад, ки имконияти бевосита мушоҳида кардан вуҷуд надорад. Чунин таҳлил, махсусан, дар таҳқиқи таърихӣ ва муқоисавӣ муҳим аст;– ошкор намудани хусусияти матнҳои ифодакунандаи иттилооти иҷтимоӣ доир ба типҳои гуногуни умумияти иҷтимоӣ;– муайян кардани тарҳи олам (донишҳо, арзишҳо меъёрҳое, ки субъектҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ пахн мекунанд) [3, с.101-102].

Дар таҳлили контентӣ яке аз талаботи муҳим интихоби мавод аст, ки вижагиҳои ба худ хос дорад. Ҳамин тавр, хусусиятҳои мундариҷавию мавзӯӣ аз парадигмаҳои асосии назарияи журналистика ба ҳисоб рафта, таҳлил ва баррасии он дар заминаи қонунмандиҳои хос сурат мегирад. Дарки ин қонунмандиҳо ва риоя намудани онҳо дар ҷараёни таҳқиқ имкон медиҳад, ки вижагиҳои мавзӯиву мундариҷавии матнҳои гуногуни ВАО илман муайян ва мушаххас гардад.

АДАБИЁТ

1. Малышева, Е.Г. Методология и методы медиаисследований Е. Г.Малышева, О.С.Рогалева. - Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2016. - 148 с.
2. Маҳкамова, Д.Ю. Инъикоси муқовиматҳои сиёсӣ ва ҷараёни сулҳофарӣ дар дар публитсистикаи китобии Тоҷикистон / Д.Ю.Маҳкамова. - Душанбе, 2012. – 160 с.
3. Муродов, М.Б. Сотсиологияи журналистика / М.Б. Муродов. - Душанбе: Истеъдод, 2016.– 207с.
4. Ходжазод, С. Роль радио "Таджикистан" в формировании общественного мнения в период независимости: автореф. дисс. . .. д-ра филол. наук / С. Ходжазод. – Душанбе, 2015. – 42 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МАВЗӮИВУ ПРОБЛЕМАВИИ ТАҲҚИҚИ МАВОДИ ВАО

Мақола хусусияти методологӣ дошта, дар он қонунмандиҳои таҳқиқи вижагиҳои мавзӯиву мундариҷавии матнҳои гуногуни ВАО мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар таҳқиқи журналистӣ таҳлил ва баррасии хусусиятҳои мундариҷавию мавзӯӣ аз парадигмаҳои асосӣ махсуб меёбад. Мақсади асосии ин самти таҳқиқ ошкор намудани қонунмандиҳои инъикоси ин ё он соҳаи ҳаёти

ичтимоӣ дар ВАО, муайян кардани проблематикаву мундариҷаи он ва нишон додани сатҳу дараҷаи иҷтикоси мавзӯву масъалаҳои мубрам дар ВАО аст. Дар мақола хусусиятҳои методологии таҳқиқи ин парадигмаи назарияи журналистика таҳлил шуда, зимни он пажӯҳишҳои дар ин соҳа аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик баанҷомрасида баррасӣ шудааст. Омӯзиши сохтори мавзӯӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои милливу фарҳангии манотики гуногун, кишварҳои мухталиф муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: мавзӯъ, мундариҷа, проблематика, ВАО, таҳлил, иҷтикос, муносибат, хусусият, сохтор, таҳқиқ.

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ МАТЕРИАЛОВ СМИ

Статья имеет методологический характер. В ней рассматриваются закономерности исследования тематическо-содержательных особенностей текстов СМИ разного типа. В теории журналистики статья представляет собой важную задачу. Основной ее целью является определение закономерностей отражения определенный отраслей социальной жизни в СМИ, их проблематики и содержания, обстоятельств и степени отражения актуальных жизненных проблем в СМИ разного типа. В статье представлен методологический аспект исследования этой парадигмы в теории журналистики и подвергаются анализу монографические исследования таджикских ученых, посвященные данной проблеме. Анализ тематической структуры даёт возможность определить культурные и национальное особенности разных регионов и разных стран.

Ключевые слова: тема, содержание, проблематика, СМИ, анализ, отражение, подход, особенности, структура, исследование.

THE TOPICAL FEATURES RESEARCH OF MEDIA MATERIALS

This article has a methodological character. It examines the regularities of the research thematic-content features of media texts of different types. In the theory of journalism analysis and research thematic-content features is the main paradigm. Its main purpose is to identify patterns of reflection of one and the other branches of social life in the media, the definition of its problems and content and the indication of the circumstances and the degree of reflection of the actual and life problems in the media of different types. The article analyzes the methodological aspect of the study of this paradigm in the theory of journalism and at the same time considered monographic study of Tajik teachings that were carried out in this direction. The analysis of the thematic structure makes it possible to determine the cultural and national characteristics of different regions and different countries. **Key words:** topic, content, problems, media, analysis, reflection, approach, features, structure, research.

Сведения об автор: ***Муродов Мурод Бердиевич*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры печати. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **murodi-65@mail.ru**

Information about the author: ***Murodov Murod Berdievish*** – Tajik National University, doctor of philology, professor of the department of printing.. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **murodi-65@mail.ru**

УДК: 070 (575.3)

МОҲИЯТИ ИДЕОЛОГИИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ

Қутбиддинов А.Ҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Паҳлуи муҳим дар шинохти матбуоти маҳаллӣ рисолати идеологии он аст ва ҳамчун дастгоҳи таблиғотӣ будани матбуоти маҳаллӣ ба таври ҳамеша чун як шинохт боқӣ мемонад. Инкишофи системаи идораи ҳокимияти маҳаллӣ имрӯз низ матбуоти маҳаллиро метавонад, ки барои ҳокимону хизматчиёни давлатӣ ба як силоҳи дастрасу манфиатовари таблиғотияшон табдил диҳад. Дар муайян кардани хосияти ин навъи матбуот дар маҷмӯъ чӣ гуна муносибату мавқеъ доштани ВАО ба ҳокимият низ нақши асосӣ дошта метавонад. Зеро маълум аст, ки **«...матбуот – қисмати таърихи ҳаррӯзаи ҳаёти инсоният, муносибатҳои иҷтимоӣ ва фаъолиятҳои сиёсист»** [8,с.138]. Дар ин самт як нуқта мавриди таъкиди хос мебошад, ки дар бақои матбуоти маҳаллӣ имрӯз дар навбати аввал маҳз ҳокимияти давлатӣ талош дорад. Махсусан, дар кишвари мо имрӯз дида намешавад, ки ноширон ва магнатҳои алоҳида дар қиёс бо ин ҳокимиятдорон дар бақои ин навъи матбуот тасмимҳои ҷиддитар дошта бошанд. Зеро фаъолияти ноширӣ дар замони имрӯза бештар ба манфиатҳои истеҳсоливу сармоя робита дорад ва ноширон дар ҷойи аввал манфиати фардиро мегузоранд. Яъне, нашрияи худро дар ҷое таъсис додан мехоҳанд, ки сернуфус бошаду аудиторияи фаъолу маърифатмандро фаро гирад. Аз ҷониби дигар маълум аст, ки феълан аудиторияи маҳаллии мо канормондаву камҳавсала низ ҳаст. Барои матбуоти маҳаллӣ муносибати дуҷонибаи ҳукумату редаксия ҷузъи созандаву мусбат ба ҳисоб меравад. Ин муносибати тарафайн дар пешравии ҳамдигар мусоидат менамояд. Агар редаксия ба обунаву кумакҳову сарпарастиҳо ниёз дошта бошад, ҳукуматҳои маҳаллӣ ба тарғибу ташвиқи пайваста ниёзманданд. Муносибати матбуотро бо ҳокимият як навъи муносибат бо аудитория номидан мумкин аст. Зеро ҳамагуна ҳокимият дар такя ба омма пояҳои худро устувор гардонидан мехоҳад ва дар ин раванд хоҳу нохоҳ манфиати омма ба назар гирифта мешавад. Агар матбуот ҷонибдорӣ аз ҳокимият намояд, табиист, ки қишри асосие, ки ҷонибдори ҳамон ҳокимият мебошад, ба он матбуот қарин мешавад. Ин қонуният аз замони ба дастгоҳи идеологӣ табдил ёфтани матбуот вуҷуд дорад. Вобаста ба ҳамин раванд аст, ки **«доиман мавриди обутоби идеологӣ қарор гирифтани матбуоти маҳаллӣ...»** [5, с.51], чун як раванду падидаи табиӣ пазируфта шудааст. Иштибоҳи аввалини матбуоти маҳаллӣ вобаста ба нишондоди муассису маъмурияти худ ба нашр расонидани маводе мебошад, ки ба доираи матлаби маҳаллӣ мувофиқ нест. Нашри маводи фармоишӣ бештар ба як навъ ҳисобот ба марказ табдил ёфтааст, ин бохти бузурги рӯзномаи маҳаллист. Рӯзноманигори маҳаллӣ барои омода кардани матлаб ба масъулони ҳокимияти маҳаллӣ ба таври доимӣ мурочиат менамояд. Дар ин ҳолат дар фаъолияти рӯзноманигор хусусияти идеологии нашрия бештар таъсиргузор аст ва ин қонуният нав набуда, танҳо хосси имрӯза нест:

“...инкишофи равандҳо идеянокиро барои ҳамагуна матолиби рӯзнома дар мадди аввал мегузошт. Маҳорат дар ҷойи дуюм буд» [4, с.18].

Маводи интиқодӣ дар саҳифаҳои ин навъи нашрияҳо яке аз роҳҳои имиҷ пайдо кардани нашрия мебошад. Таҷрибаву қонуниятҳои эҷод нишон медиҳанд, дар ин гуна мавод ҷуръат дар мадди аввал қарор гирифта, маҳорату ҳунар дар ҷойи дуюм меистад. Дар баробари ин, масъулон ба маводи танқидии нашрияи маҳаллӣ ба таври очилтар вокуниш ба миён меоранд. Як омили аслӣ дар ин самт мавҷудияти анъанаи таърихии матбуоти маҳаллӣ мебошад, ки мутахассису масъули маҳаллӣ ҳам хонандаи фаъол ва ҳам мухбири фаъоли рӯзномаи худ мебошанд. Дар ин маврид ҳатто як навъ самимияти хизматчии давлатии маҳаллӣ нисбат ба рӯзномаи маҳаллии худ ба назар мерасад. Гӯё фосилае вуҷуд надорад ва ин масъулу хизматчӣ дар рӯзномаи маҳаллӣ ҷуръати хосро ба кор мебарад. Дар баробари, ин рӯзномаи маҳал низ дар иштироки намояндагони ҳокимияти маҳал дар саҳифаҳои худ ҳеҷ гоҳ маҳдудиятро раво намебинад, ки аз як ҷиҳат таъйиноти иртиботии нашрияро нишон медиҳад. Масъалаи нақши коммуникативияти воситаи ахбор мавзӯи доманадор ба ҳисоб меравад ва дар шароити интихоби васеи имрӯза хислати иртиботии (коммуникативият) рӯзномаи маҳаллиро на танҳо омилҳои фарогирандаи хос, балки ҳатто омилҳои иқтисодӣ низ муайян карда наметавонанд. Неруи анъанаҳо ва арзишҳоро, ки тӯли даҳсолаҳо афкори иҷтимоии маҳалро ба миён овардааст, омили аслии таъсирбахш дар муносибати иртиботии рӯзноманигорон ва масъулони ҳокимияти маҳаллӣ метавон арзёбӣ кард. Таъсири минтақаҳо ба авзои умумисиёсии иттилоотии кишвар як раванди маълум аст, ки марбут ба фазои иттилоотӣ мебошад. Матбуоти маҳаллӣ чун як ҷузъи бузурги тақдирсоз дар шаклгирии фазои иттилоотии ягона низ мусоидат карда метавонад. Дар баъзе кишварҳо онро нигоҳдорандаи фазои иттилооотӣ низ меноманд. Бо назардошти ин ҷиҳат ва арзиш, ки бозгӯи моҳияти идеологии амиқ аст, дар манотиқи алоҳидаи ҷаҳон ба онҳо имкони фаъолияти густурдаро низ дода истодаанд.

Матбуоти маҳаллӣ воситаи ҷалб кардани ҷомеа ба масоили мубрами иҷтимоӣ ва пайдо кардани роҳи ҳалли онҳо ба ҳисоб меравад. Ин рисолат марзу ҳудуди худро низ соҳиб мебошад ва нақши мушаххаси он низ дар ин доира муайян мегардад. Дар давлатҳои бузургмиқёсу пешрафта, аз ҷумла Русия ин таъйинот бо чунин тарз мушаххас карда мешавад: **«равандҳои иҷтимоиро танҳо дар сатҳи баланди давлатӣ дидан шарт нест. Онро метавон дар сатҳи ҷумҳурӣ, кишвар, вилоят, шаҳр, ноҳия таҳқиқ намуд… ».** [9, с.110] Аз рӯйи аҳаммияти масъала рӯзномаи маҳаллӣ ба проблемаҳои мавҷуда рӯ меорад ва муносибати идораи рӯзномаро ба ин ё он сохтору идораи маҳаллӣ нишон медиҳад. Проблематикаи матбуоти маҳаллӣ замоне диққатҷалбкунанда буд ва он дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоии мамлакат таъсиргузор эътироф мегардид. Чунин хосият имрӯз низ вуҷуд дошта метавонад. Рӯзномаи маҳаллӣ ҳамчун органи ҳокимияти маҳал метавонад, ки дар муқобили қарорҳо ва тасмимҳои ғайримуобат мавқеъ дошта бошад, ки, албатта, ин рӯйдод воқеаи нодир низ мебошад. Дар фазои иттилоотии Тоҷикистон барои матбуоти маҳаллӣ таъйиноти идеологии классикӣ ҳамчун мерос боқӣ мондааст. Дар робита ба ин муҳаққиқон имрӯз ду омили мавҷудияти матбуоти ноҳиявиро зикр кардаанд, ки **«…яке таъйиноти идеологии он ва дигаре як навъ қаробати он ба аудиторияи маҳаллӣ мебошад»** [10, с.62]. Таъйиноти идеологӣ, ки муҷиби пайдоиши матбуоти маҳаллист, ҳеҷ гоҳ тамоюли манфии такомули ин навъи матбуот намебошад. Хоҳу нохоҳ рӯҳияи иҷтимоии ҳар навъи рӯзнома сарфи назар аз хусусияту сифати он ба вуҷуд меояд. Зеро, рӯзнома ва умуман ҳамагуна шакли воситаи ахбор ба иҷтимоъ нигаронида мешавад. Ҷомеа он доварест, ки дар силсилаи мушаххаси вақт арзишу мавқеи ин воситаҳои ахборро дақиқ месозад. Танҳо вобастагиву алоқамандии матбуот ба муассис боис мегардад, ки дар роҳи дарёфти хонанда баъзан убури сарҳадҳо ба миён наояд. Ин ҳолатро, ки сензура номидан душвортар аст, дар фаъолияти матбуоти хусусӣ дар шаклу шеваи дигар дида метавонем. Равшан аст, ки матбуоти ғайридавлатӣ дар интихобу баррасии матолиб озодтару мустақил мебошад. Нашрияи хусусӣ уҳдадории идеологӣ надошта, бо назардошти хосиятҳои фазо амал кардан мехоҳад. Матбуот, махсусан нашрияҳои маҳаллӣ бошанд, имкони шикастани қолабу доираи фаъолиятро хеле кам ва қариб, ки надоранд. Бо ин сифат онҳоро муҷрим сохтан низ ҳукми саҳеҳ нест. Баъзан аз мустақилияту озодиҳои ин навъи матбуот ҳарф занем ҳам, аммо то ҳанӯз дар як бунбасти молиявию маънавӣ қарор доштани он асрори пӯшида нест: **«имрӯз дар қиёс бо соҳибони қаблии худ, ки горкому райкомҳои КПСС буданд, вобастагии матбуоти маҳаллӣ ба ҳокимият ба маротиб бештар гардидааст»** [10, с.63].

Мушоҳидаву таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки баъзан дар роҳи ташаккули матбуоти маҳаллӣ монеаи сунъӣ бештар ба назар мерасад. Дар зиёда аз 95 фоизи минтақаҳо имрӯз алтернативаи матбуоти маҳаллӣ вуҷуд надорад. Ҳамин ҷиҳат аст, ки матбуоти маҳаллӣ бо рисолати давлативу расмӣ дошганашон ва бо ҳама нотавонии худ ягона равзанаи таблиғу ташвиқ дар минтақаи муайян ба ҳисоб мераванд. Мункир наметавон гашт, ки сиёсату идеологияи муайян ва баъзе омилҳои дигар феълан дар ташаккулу таҳаввули ин навъи матбуот нақши умдатар доранд. Аз рӯйи ақидаи В.В. Ворошилов **“...дар мавҷудияти матбуоти минтақавию маҳаллӣ омилҳои шаклбахшанда – авзои сиёсӣ ва идеологияи ҷамъиятӣ, ҳолати иқтисодиву техникӣ, нақлиёт, алоқа, сатҳи маориф ва фарҳанги ҷомеа”** [3, с.163] таъсири муҳим дорад. Масъалаи дигар он аст, ки таъсири фазову муҳит ва қонуниятҳои инкишоф дар такомули матбуоти маҳаллӣ сарфи назар гашта наметавонад. Бо вуҷуди таъйиноти мушаххаси сиёсиву идеологӣ доштан, феълан матбуоти маҳаллӣ дар доираи шаклҳои мухталифи худ сифатҳои нав ба навро пайдо кардан мехоҳад. Дар сабқатҳову рақобатҳо устувор мондан сабаб мешавад, ки ҳатто монеаҳои устувору сангин шикаста шаванд: **«Рӯзномаҳои вилоятӣ, кишварӣ, ноҳиявӣ яке дигареро пурра сохтан мехоҳад. Агар рӯзномаи вилоятӣ бо хосияти рӯзмарраги (ҳар**

рӯз нашршаванда) таъйиноти хосси расмӣ-давлатӣ дошта бошад, рӯзномаи шаҳрӣ бештар ҳафтанома буда, сифатҳои матбуоти зард дар он бештар зоҳир мешавад» [10, с.61].

Албатта, таъбири боло назарияи муҳаққиқони рус мебошад, ки фазои иттилоотии онҳо як дараҷа пешрафтҳову афзалиятҳоро соҳиб аст. Ба андешаи инҷониб аудиторияи мо низ аз худ талаботу таваҷҷуҳро зоҳир менамояд ва намешавад, ки доиман дар як қолаб боқӣ монад. Дар ин масъала бояд ба паҳлуҳои дигар низ назар андохт. То якчанд даҳсола матбуоти шаҳриву ноҳиявии Русияро як навъи матбуоти зарду хиёбонӣ меномиданд. Аммо гузашти вақт нишон дод, ки матбуоти маҳаллӣ як типи фаъоли матбуот ба ҳисоб меравад ва дар дохили худ матбуоти давлативу хусусиро нигоҳ медорад ва рӯҳи идеологии маълумеро соҳиб аст. Ягъне, ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз онро чун як доираи маҳдуд пазируфтан ҷоиз нест. Ҷойи инкор нест, ки дар гузашта бо истилоҳи «рӯзномаи деҳқонон» ва «рӯзномаи коргарон» то як андоза вазифаи идеологии матбуоти маҳаллиро нишон додан мехостанд. Дар ин бора муҳаққиқ А.Азимов чунин ишора аз мавҷудияти матбуоти мулкӣ менамояд: «**Рӯзҳои пеш аз инқилоб дар тамоми Русия фақат чор рӯзномаи деҳқонӣ мавҷуд буд (ки онҳо ҳам фақат ба чанд нафар мулкдорони бузург ва муштзӯрони махсус хос буданд), вале дар соли 1923 дар мамлакати мо 15 дона рӯзномаи деҳқонӣ нашр шуд**» [1, с.9]. Дар доираи рисолати идеологии нашрияҳои маҳаллӣ омилҳо ва анъанаҳои хос падид меомаданд. Нашрияи маҳаллӣ даргоҳ ва мактаби идеологии даврaҳои гуногун ба ҳисоб мерафт. Чеҳраҳои сиёсӣ дар ин даргоҳ оҷилан камол меёфтанд ва ҳамчун ашхоси масъул дар вазифаҳои гуногуни роҳбарӣ кор мекарданд. Ҳарчанд имрӯз ин анъана вуҷуд надошта бошад ҳам, аммо дар гузашта як рисолати матбуоти даврӣ «… аз байни халқи маҳаллӣ тайёр кардани кормандони ҳизбӣ ва шӯравӣ» буд. Ба вазифаҳои пурмасъул пешниҳод гаштани намояндагони матбуот, дар ҳақиқат, дар замони шӯравӣ амри маъмул буд ва ҳатто дар байни рӯзномаҳо дар ин самт сабқати хосса ҳам вуҷуд дошт: «**Аз «Ҷавononи Тоҷикистон» ба сӯйи мансабҳои «боло» хеле кам рафтанд: Турсун Улҷабоев, Ҳаким Шарифов, Набиҷон Почоҷонов, Бобо Худойдодов, Ғоибназар Қаландаров, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор, Гулназар, Ато Хоҷаев, Отахон Латифӣ, Нур Табаров, Муҳаббатшоев, Ибод Файзуллоев, М.Турсунзода, Улуғзода… дар вазифаҳои масъули давлатию ҷамъиятӣ ифои вазифа кардаанд ва баъзеи онҳо имрӯз ҳам мансабҳои муҳимро бар дӯш доранд**» [2, с.32]. Агар дар иқтибоси боло дар бораи рӯзномаи ҷумҳуриявӣ сухан мерафта бошад, пас ин маънои онро надорад, ки рӯзномаи маҳаллӣ ҳамчун минбари омода кардани кадрҳо дар канор буд. Баъзан ҳолати баръакс низ ба назар мерасад, ки ҷиддият доштани даргоҳи рӯзномаи маҳаллиро дар гузашта нишон медиҳад. Дар ин маврид дар ҷойи дигар зикр мешавад: «**… яке аз собиқ муҳаррирони дигари «К.Т» Хайрулло Усмонов солҳои 1941-1942 муҳаррири масъули рӯзномаи «Болшевики Қурғонтеппа» буд**» [2, с.32]. Ё дар ҷойи дигар дар бораи собиқ муҳаррири «К.Т» Муқим Абдураҳмонов(1971-1975) чунин омадааст: «**Соли 1978 вилояти Қурғонтеппа ташкил шуду Муқим Абдураҳмоновро барои ташкил кардани рӯзномаи вилоятӣ равон карданд. Ӯ асосгузори рӯзномаи «Ҳақиқати Қурғотеппа» буда, 14 сол (1978-1992) муҳаррири рӯзнома кор кард. Теъдоди ин рӯзнома ба 42 ҳазор нусха расид, ки дар ин хизмати бевоситаи Абдураҳмонов буд**» [2, с.55]. Нуқтаҳои боло бозгӯи онанд, ки таъйиноти сиёсиву ҳизбии матбуоти маҳаллӣ дар гузашта нуфузу эътибори онро баланд мебардошт. Мусаллам аст, ки ин шева имрӯз коста аст. Феълан рисолати идеологӣ танҳо дар нашр кардани қарору қонунҳои ҳокимият боқӣ монда, муассисону маблағгузорон ба матбуоти мавҷудаи маҳаллӣ назари ночиз доранд. Имрӯз вазифаи идеологии нашрияи маҳаллиро дар маҳалҳо дар чанд чабҳа дидан мумкин аст. Якум нашрияи маҳаллӣ таблиғгари фаъоли идеологияи ҳокимияти марказӣ мебошад. Дувум нашрияи маҳаллӣ оинаи иҷтикоси фаъолияти ҳокимиятҳои иҷроия дар маҳалҳо ба шумор меравад. Савум дар алоқамандӣ ба мавқеи ватандӯстии муаллифони алоҳида дар раванди ғасби мафкураи ҷомеа, навиштаҳое ба назар мерасанд, ки оҳанги худшиносиву патриотизми баланд доранд.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик: Дастури таълимӣ / А.Азимов. - Душанбе, 1998. – 91 с.
2. Атовулло Х. Пайванди пайкараҳо: Дастури таълимӣ / Х.Атовулло. - Душанбе, 2000. – 107 с.
3. Ворошилов В.В. Журналистика. Базовый курс: Учебник / В.В. Ворошилов. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2004. - 700 с.
4. Горкий М. О печати: Сборник статей / М. Горький. - М.: Госполитиздать, 1962. – 367 с.
5. Журналистикаи байналхалқӣ-9 (маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе, 2009. - 180 с.
6. Окороков А.З. В.И.Ленин, КПСС о печати: Сборник материалов / З.А. Окороков. - М., 1970. – 311 с.
7. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики: Учебное пособие / Е.П. Прохоров. - М.:Изд-во РИП холдинг, 2002. - 322 с.
8. Ученова В.В. Публицистика и политика: Учеб. Пособие / В.В. Ученова. - М.: Политиздат, 1973. – 231 с.
9. Фомичева И.Д. Журналистика и аудитория(теоритические проблемы и опыт изучениея городскои СМИ и пропаганды): Учебное пособие / И.Д. Фомичева. - М.; Издательство Московского университета, 1976. - 158 с.
10. Типология периодической печати / Под редакцией доктора филогических наук, профессора М.В. Шкондина, кандидата филогических наук, доцента Л.Л.Реснянской. Учеб. Пособие / М.Е.Аникина, В.В. Баранов и др. - М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2009. – 236 с.

МОҲИЯТИ ИДЕОЛОГИИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур дар бораи таъйинот ва моҳияти идеологии матбуоти маҳаллӣ сухан меравад. Рисолати идеологӣ паҳлуи муҳимтарин дар шинохти матбуоти маҳаллӣ дониста мешавад. Чун дар гузашта имрӯз низ барои масъулону хизматчиёни давлатӣ ин матбуот як воситаи дастрасу манфиатовари таблиғот ба шумор меравад. Матбуот ҷонибдорӣ аз ҳокимият менамояд ва табиист, ки, аллакай, вазифаи идеологии он ба вуҷуд меояд. Ин қонуният аз замони ба дасти ҳои идеологӣ табдил ёфтани матбуот ҷой дорад. Вобаста ба ҳамин раванд, муҳаққиқон аз **доиман мавриди обутоби идеологӣ қарор гирифтани матбуоти маҳаллӣ** чун як раванду падидаи табиӣ таъкид менамоянд. Рӯзноманигори маҳаллӣ барои омода кардани матлаб ба масъулони ҳокимияти маҳаллӣ ба таври доимӣ мурочиат менамуд ва менамояд. Аз гузаштаҳо маълум аст, ки **инкишофи равандҳо идеянокиро барои ҳамагуна матолиби рӯзнома дар мадди**

аввал метузошт. Ин чиҳат моҳияти идеологии нашрияро то ҳол сурьат мебахшад. Имрӯз ду омили мавҷудияту инкишофи матбуоти маҳаллӣ вуҷуд дорад, ки **яке таъйиноти идеологии он ва дигаре як навъ қаробати он ба аудиторияи маҳаллӣ мебошад.**

Калидвожаҳо: рӯзнома, чеҳра, мақом, идеология, такомул, таблиғ, вазифа, раванд, ҳокимият, сиёсат.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ МЕСТНОЙ ПЕЧАТИ

В этой статье рассматривается предназначение и сущность местной печати. Идеологическая миссия считается наиболее важной стороной местной печати. Как и в прошлом, сегодня этот вид печати является доступным инструментом пропаганды для государственных чиновников. Местная печать поддерживает исполнительный орган, а это уже идеологическая функция. Этот закон существует с тех времён, как пресса превратилась в аппарат идеологии. В связи с этим исследователи выделяют регулярное идеологическое закаливание местной печати как естественный процесс и явление. Местный репортер для подготовки статьи регулярно обращается в местной орган власти. Из прошлого известно, что развитие процессов выдвинуло идейность на первое место ко всем материалам газет. Этот аспект до сегодняшнего дня ускоряет идеологическую сущность изданий. Сегодня существует два фактора существования и развития местной печати, идеологическая сущность и близость к местной аудитории.

Ключевые слова: газета, портрет, уровень, идеология, развитие, совершенство, пропаганда, задача, процесс, политика.

THE IDEOLOGYCAL ESSENCE OF THE LOCAL PRESS

This article describes the purpose and ideology of the local press. The ideological mission is considered to be the most important tool in locating local media. As in the past, today, for the sake of government officials and officials, this press is a tool that is accessible and beneficial to the public. The pressures of power and power are already in existence. This law has since been transformed into the ideology of ideology. In this regard, the researchers emphasize local media as an ideological effectiveness as a process and phenomenon. A local reporter has been regularly consulting the local government for the preparation of the article. From the past, it is evident that the development of processes has put forward the idea of the material for the daily newspapers. This aspect accelerates the ideological context of the publication. Today, there are two factors for the existence and development of local press, one of the ideological goals of its kind, and one of its kind is its local audience.

Key words: newspapers, magazines, status, ideology, revision, posting, task, process, power, politics.

Сведения об авторе: ***Кутбиддинов Абдулмумин Хошимович*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **ADAB-75@mail.ru**

Information about the author: ***Qutbiddinov Abdulmumin Hoshimovich*** **-** Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: **ADAB-75@mail.ru**

УДК: 070.891.550

МАСЪАЛАҲОИ НАҚДИ ИЛМӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ АСАДУЛЛО САЪДУЛЛОЕВ

Сирочова Н.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи адабиёти тоҷик дар навбати худ марҳилаҳои гуногуни инкишофро аз сар гузаронидааст. Ҳар як марҳила анъанаи тозаи эҷодиро дар бар мегирифт. Нависандагони мо бо мақсади навоварӣ ва инъикоси воқеияти замон аз сабку усули гуногуни эҷод истифода намуда, асар эҷод мекарданд.Аз ин рӯ, омӯхтани таърихи эҷоди асарҳо ва дарки танқидии он як зумра мунаққидону адабиётшиносонро водор намуд, ки ба жанри танқиди адабӣ рӯ оранд. Масалан, адибон ва мунаққидони асри XV аз қабили «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и Рашиди Ватвот, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, «Лубоб-ул албоб»-и Муҳаммад Авфӣ,«Ал-муъҷам»-и Шамс Қайси Розӣ, «Дақоиқ-ул-шеър»-и Тоҷалҳаловӣ, «Ҳадоиқ-ул-ҳақоиқ»-и Шарофиддини Ромӣ, «Расоил-ул-эъҷоз»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ дар эҷодиёташон аз танқиди насри бадеӣ хуб истифода намуданд.

Муҳаққиқ Ҷумъақул Ҳамроев дар ин маврид мегӯяд: «Назарияи нақд беҳтар аз ҳама дар китоби Шамс Қайси Розӣ ифода шудааст» [4, с.4].Муҳаққиқон худ нақди адабиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд: амалӣ ва назарӣ.

Нақди назарӣ бошад дар асоси асарҳои махсуси илмӣ ва назариядонҳои адабиёт инкишоф меёфт. Дар масъалаи нақди адабии тоҷик адабиётшиносон ва мунаққидон аз ҷумлаи Ш. Ҳусейнзода, С. Табаров А. Сайфуллоев, Р. Мусулмонқулов, Ҷ. Бақозода, Х. Шарифов, М. Рачабӣ ва дигарон асару мақолаҳо навиштанд. Онҳо асосан ба вазъи ҳозираи нақд, дастовардҳо ва навоқиси он, таърихи нақд ва ғайра дахл намуданд. Дар навбати худ нақди адабӣ боз ба жанрҳо ҷудо мешавад. Жанрҳои нақди адабӣ чандон зиёд нестанд. Баъзан мақолаҳои обзориро, ки аз ҷониби худи мунаққидон навишта мешаванд маводи нақди адабӣ меҳисобанд.

Муҳаққиқ Ҷ. Ҳамроев дар мавриди жанрҳои нақд чунин ақида дорад: «Миёни жанри нақди адабӣ тақриз мавқеи калон дорад. Тақризҳоро натанҳо мунаққидони касбиву нависандагон, балки олимону кормандони матбуот, телевизион, радио ва дигарон низ менависанд» [4, с.8].Ҳамчунин мунаққид С. Табаров менависад, ки «тақриз як жанри танқиди адабӣ, бадеӣ ва илмиро таҳлил мекунад ва ба онҳо баҳо медиҳад» [1, с.7]. Жанри тақриз дар оғози асри XIX пайдо шудааст. Он дар бораи китоб ва асари бадеии нав таълифшуда баҳо медиҳад.

Муҳаққиқ И. Усмонов таъкид мекунад ки: «Тақриз аз жанрҳои фаврии танқиди адабист ва аввалин маълумот аз асари навэҷод ба тавассути он интишор меёбад» [3, с.69].

Ҳамчунин тақриз ба мақола, ба рисола, барномаҳои телевизиониву радиоӣ, филмҳо, саҳнаҳои театрӣ низ дода мешавад. Дар мавриди таърихи пайдоиши жанри тақриз муҳаққиқ Муродов М. ба фикри мунаққид С. Табаров, ки пайдоиши жанри тақризро дар ибтидои асри XIX медонад, розӣ нест. Муродов М. чунин мегӯяд: «С. Табаров пайдоиши жанри тақризро ба оғози асри XIX мансуб донистааст, ки бафикри мо он ғолибан ба адабиёту матбуоти рус бештар тааллуқ дорад…, аммо чун жанри танқиди адабӣ ва журналистика ба кор бурда шудани он ба ибтидои асри XX мансуб аст. Аз ҳамаи ин андешаҳо бармеояд, ки тақриз хосси матбуот аст» [1, с.10].

Бисёре аз муҳаққиқон низ ба он андешаанд, ки тақриз хоси воситаҳои ахбори омма ва публитсистика аст. Беҳтарин намунаҳои он дар матбуоти даврии тоҷик низ навишта шудааст. Чуноне дар фавқ зикр гардид, ки жанри тақриз хосси матбуот аст.

Тақриз дар баробари баҳои мусбат додан, инчунин камбудию норасоиҳои асарро бо роҳи таҳлил низ ифшо мекунад. Дар навбати худ тақриз публитсистӣ ва илмӣ мешавад.

Муҳаққиқ И. Усмонов дар мавриди жанри тақризи илмӣ чунин мегӯяд: «Тақризи илмӣ хусусияти академӣ дорад, вай барои мутахассисон, донандагони ҳамин соҳа навишта мешавад, аз ин рӯ, дар он аз мафҳумҳои хос истифода мебаранд» [3, с.68].

Муҳаққиқ, муқарриз ва мунаққиди пурмаҳсул дар соҳаи публитсистика ва адабиётшиносӣ А. Саъдуллоев мебошанд. Тақризҳо ва нақди адабии эшон дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ва рӯзномаҳои даврӣ аз ҷумлаи «Тоҷикистони Советӣ», «Комсомол Таджикистана», «Ҷумҳурият» ва ғайраҳо чоп гардидааст. А. Саъдуллоев қариб ба эҷодиёти ҳамаи адибону нависандагон ва муҳаққиқони тоҷик тақриз навиштааст. Мавриди зикр аст, ки мақсади асосии муқарриз А. Саъдуллоев паст задан ё нодида гирифтани асарҳои касе набуда, баръакс, муайян намудани ҳусну қубҳ, моҳияту мазмун ва баҳои мусбат додан ба асар аст.

Баъзе тақризҳои А. Саъдуллоев зери рубрикаи китобиёт чоп гардидааст. Яке аз тақризҳои мунаққид А. Саъдуллоев зери унвони «Тадқиқоти судбахш» дар «Тоҷикистони Советӣ» (1971,21 ноябр) чоп гардидааст, ки онро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар ин мавод ба муносибати ҷашни 60-солагии устоди назм, муборизи сулҳ ва ҳодими намоёни давлатӣ М. Турсунзода нашриёти «Ирфон» ва дигар нашриётҳои соҳавию идоравӣ якчанд китоб, маҷмӯа ва китобчаҳои илмие ба табъ расонданд, ки дар онҳо ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёт ва эҷодиёти шоир таҳқиқ карда мешавад.

Мунаққид А. Саъдуллоев асари илмии адабиётшинос Юрий Бобоевро таҳти унвони «Сипаҳсолори назм» мавриди нақд қарор дода, қайд менамояд: «Муаллиф дар ин китоби худ доираи назар ва мушоҳидоти худро оид ба эҷодиёти шоир васеъ карда, дар асоси факту далелҳои нав, фикру мулоҳиза, аз боби асарҳои нави адиб сухан меронад ва мавқеи М. Турсунзодаро ҳамчун адиби навовар, муборизи публитсист дар арсаи адабиёти умумииттифоқ муайян кардааст» [5, с.5]. Бояд гуфт, ки гарчанде ин мавод дар шакли китобиёт чоп гардида бошад ҳам, бештар ба ҷанбаи илмӣ такя мекунад.

Китоби мунаққид Атохон Сайфуллоев «Арзу тӯли назм»-ро мунаққид А. Саъдуллоев мавриди таҳлил қарор дода, қайд мекунад, ки: «… аз он ҷиҳат ҷолиби диққат аст, ки муаллиф эҷодиёти М. Турсунзодаро дар муқоиса бо адибони номдори мамлакат чуқур таҳлил карда, ҷиҳатҳои хосси эҷодиёти шоирро хеле амиқ муайян мекунад» [5, с.5].

Дар муқоиса ба китоби Юрий Бобоев «Сипаҳсолори назм», китоби мунаққид Атохон Сайфуллоев «Арзу тӯли назм» аз он ҷиҳат хос аст, ки дар он ҷиҳатҳои умдаи эҷодиёти шоир муайян гардидааст. Муҳаққиқ А. Саъдуллоев ҷое қайд мекунад ки: «Пас аз мутолиаи китоб хонанда, пеш аз ҳама, адиброо тасаввур мекунад, ки аз қадамҳои аввалини эҷодӣ то шасти камолот қарзи граждании худро дар назди халқ, Ватан ва партия софдилона ичро кардааст. Мунаққид А. Сайфуллоев дар таҳлили бисёр шеърҳои шоир маҳз ба ҳамин ҷиҳати ашъори М. Турсунзода диққат додааст» [5, с.5].

Дар ҳамин радиф китоби дигаре бо номи «Ҷашнномаи Мирзо Турсунзода» дар нашриёти «Дониш» чоп шудааст, ки ҳафт мақолаи олимони адабиётшинос ва ҷавонони ба ин касб ҳавасмандро дар бар мегирад. Муқарриз А. Саъдуллоев дар ин маҷмӯа бештар ба мақолаи олими номдор Н. Маъсумӣ, ки ба ҳаёт, эҷодиёт, манбаъҳои илҳоми шоир бахшида шудааст, таваҷҷуҳ намуда, чунин менигорад: «Муаллиф роҳи эҷоди шоирро таҳлил карда, комёбии Мирзо Турсунзодаро дар худи ҳаёти ӯ, ки ба таърихи бештар аз нимасраи халқи тоҷик монанд аст, мечӯяд» ва дар ҷойи дигар «Лирикаи дилписанд, суруду таронаҳои диловез, достону манзумаҳои бисёри сиёсию назарӣ ва ҳаётию адабии шоир аз вусъати доираи назар ва амиқии афкори эҷодии Мирзо Турсунзода гувоҳӣ медиҳад» [5, с.5] менависад. Дар ин бобат А. Саъдуллоев чунин мегӯяд: «М. Турсунзода шоирест, ки барояш …санъат ва сиёсат баробарони тавъаманд» [2, с.61]. Ба мақолаҳои дигари ин маҷмӯа низ таваҷҷуҳ намуда, якчанд мақоларо дар шакли тезис таҳлил карда менависад: «Мақолаҳои Л. Демидчик ба мавзӯи публитсистикаи драма ва тасвири замон, Ю. Акбаров ба ашъори ватанхоҳонаи М. Турсунзода, мақолаи М. Шарофов ба кинодраматургияи соҳибҷашн бахшида шудаанд» [5, с.5].

Китоби чаҳорум дар хусуси халқдӯстӣ, ватанпарастии эҷодиёти Мирзо Турсунзода ҳикоят мекунад. Ба андешаи муқарриз А. Саъдуллоев: «Дар ин китоб мақолаи нависандаи маҳбуби халқи тоҷик Р. Ҷалил ҷой дода шудааст, ки хеле самимӣ ва рӯҳбаландкунандааст. Адиб бо мисолҳои ҳаётӣ бузургӣ ва дар айни замон хоксориву халқдӯстии шоирро бо забони фасеҳ ба қалам додааст» [5, с.5].Дар анҷоми ин тадқиқот муҳаққиқ А. Саъдуллоев ба хулосае меояд ки: «дар илми адабиётшиносӣ ва танқиди адабӣ ин китоб саҳифаи нав аст ва ба мутахассисони соҳаи адабиёт ва донишҷӯёни мактабҳои олӣ барои омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти М. Турсунзода ёрии калон расонда метавонад» [5, с.5].

Аз ин таҳқиқ ба хулосае меоем, ки мунаққидону муҳаққиқони осори М. Турсунзода ҳаёту эҷодиёт ва паҳлуҳои дигари осори ӯро таҳқиқ намуда, саҳифаи наверо оид ба эҷодиёти М. Турсунзода кашф намуданд, ки боиси васф аст. Воқеан ҳам ин тадқиқоти анҷомёфта судбахш аст.

Муҳаққиқ А. Саъдуллоев таҳти унвони «Шеъре чу зиндагӣ» чанде аз мулоҳизаҳои худро баъди мутолиаи китоби «Шоир ва шеър»-и Худоӣ Шарифов дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» (1999, 12 июн) чоп намудааст. Агар мо ин навиштаро аз рӯйи жанр муайян намоем, маълум ки ин тақризи илмӣ аст, чунки дар он хусусиятҳои академӣ дида мешавад. Муаллиф мафҳумҳои хосси ҳамин соҳаро бештар истифода кардааст. Барои бартариву камбудии ҳар як асарро муайян кардан, пеш аз ҳама, аз нигоҳи танқидӣ назар афканда, ҷавҳари суханҳои сарароро аз носара ҷудо намудан лозим аст. Дар натиҷа, воқеияти ин асар барои хонанда мушаххас мегардад.Дар бастагӣ ба шинохти шеъри муосир дар асри ХХ адабиётшинос Худоӣ Шарифов дар рӯзномаву мачаллаҳои ҷумҳурӣ мақолаву нигоришҳои зиёде ба табъ расонидааст. Аз ҷумла, китоби ӯ бо номи «Шоир ва шеър» дар нашриёти «Адиб» чоп ва пешкаши хонандагон гардид, ки мавзӯи баҳси он сухану суханофаринӣ мебошад. Мунаққид А. Саъдуллоев менигорад: «Дар китоби Х. Шарифов масоили ниҳоят гуногунҳалли адабиёти гузаштаву имрӯза аз нигоҳи бозтобҳои тозаи маънавиятшиносӣ ҳаллу фасл шудааст» [6, с.3].

Дар ҳар давру замон адабиёт аз ваҳдати назарҳо ва ихтилофи андешаҳо ба хубӣ кор бурдааст.Муаллиф А. Саъдуллоев дар мавриди фишор ба адабиёт бо адабиётшинос Х. Шарифов ҳамфикр аст, ки: «ҳар гоҳ, ки дар адабиёт фишору кӯшиши ваҳдати ичборӣ даст додааст, адабиёт тозагии маърифатӣ ва ҳусни завқиашро гум кардааст» [6, с.3].

Адабиётшинос Х. Шарифов дар яке аз фаслҳои китоби худ ақидаҳоеро ба баҳс мекашад, ки шоириро қувваи барангезандаи шавқу қуввахои шаҳвонӣ медонад, ки ин куллан хато аст. Муқарриз А. Саъдуллоев чунин ақида дорад: «муносибати ислом ба адабиёт хусусият ва моҳияти методологӣ дорад. Ин нукта эътиқоди комилро ба вуҷуд меорад, ки онро «давлати бузург» мехонанд» [6, с.3].

Фасли калони китоби «Шоир ва шеър» андешаҳои муҳаққиқ доир ба муқаддимаҳои достонҳои Низомии Ганҷавӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ, маънавиёту ҷаҳони зоҳирии Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Носири Хусравро ташкил медиҳад. Ба ақидаи муқарриз А. Саъдуллоев: «Адабиётшиносони гузаштаву дирӯзаи мо рочеъ ба осори номбурдагон ҷаставу гурехта андешаҳо баён доштаанд, аммо ин масоил дар осори муҳаққиқи донишманд Худоӣ Шариф ба таври хосса ҷило медиҳад» [6, с.3].Аз ин бармеояд, ки муҳаққиқ Х. Шарифов дониши фарох дошта, ба осори муҳаққиқони қадим ва муосир сирф назари субъективии хешро дар пояи объективизм баён медорад. Ҳамчунин, фасли «Шоир ва шеър» аз мушоҳида ва боркибинии Х.Шарифов башорат медиҳад. А. Саъдуллоев чунин менигорад: «Ӯ ба осори назарии Афлотун, Муҳаммад Ғазолӣ, Шамси Қайс, Саноӣ, Ибни Сино, Низомии Арӯзии Самарқандӣ такя карда, таҳаввулоти шаклӣ, маънавӣ, мавзунӣ ва гувороии сухани манзумро дар шеъри муосир мӯшикифона ба таҳлил кашидааст» [6, с.3].

Дар ин нигошта Х. Шарифов рочеъ ба шеър ва чӣ тавр эҷод шудани шеър, камолоти суханварӣ, дарёфти мавзӯи тозаи воқеӣ, тасвири ҳақиқати зиндагӣ ва лирикаи иҷтимоӣ ва шеър чун воситаи ибрози маънавиёт ва ҳолати зиндагии шахс андешаронӣ карда, инчунин бо мисолҳои мушаххас фикрашро тақвият додааст.

Андар фасли «Анъанаи адабӣ ва ҷустуҷӯи эҷодӣ», ки сухан аз боби насри муосир меравад, муҳаққиқ Х. Шарифов мулоҳизаҳои ҷолиберо баён месозад. Дар ин мавриди А. Саъдуллоев мегӯяд: «Аз ҷумла Х. Шарифов дуруст таъкид мекунад, ки: «маъхази асосии эҷодиёти нависанда адабиёти миллӣ аст, вале нависанда наметавонад фақат ба он қаноат кунад»» ва ҷойи дигар муқарриз қайд мекунад: «Омӯзиши эҷодкоронаи анъанаи адабиёти миллии халқу миллатҳои дуру наздик боиси бою ғанӣ гаштани на танҳо ҷинсу намуд ва жанру мундарича, балки боиси ҷолибу замонӣ гаштани асарҳо мегарданд» [6, с.3].

Дар фаровардии ин китоб муҳаққиқ Х. Шарифов дар мавриди адабиёти асри ХХ ва касб набудани шоирӣ андешаронӣ намудааст. Аз ҷумла менигорад: «Шоирӣ касб нест он илло ба китоб, боз ба бисёр омилҳо побаст аст, вай тамоми умр сайқал мебинад, афшурдаи дилу ҷон, рӯҳу авзо, ҷавҳари маънавиёт аст» [6, с.3].

Муҳаққиқ А. Саъдуллоев дар ҷамъбасти ин таҳқиқ ба хулосае меояд, ки «ҳар кӣ китоби Х. Шарифовро барои мутолиа ба даст гирад, хуб дарк хоҳад кард. Шахсан ман аз мутолиаи он сабақи фаровоне бардоштам ва мехоҳам, ки хонандаи чунин асар зиёд бошад» [6, с.3].Муқарриз А. Саъдуллоев дар баробари ба асарҳои адабиётшиносон тақриз навиштан, инчунин ба асару китобҳои файласуфон, сиёсатшиносон ва муаррихон низ тақриз навиштааст, ки баъзеи онро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор медиҳем.

Муҳаққиқ Нозир Арабзода рочеъ ба мутафаккир ва файласуф Носири Хусрав таҳқиқоте зери унвони «Носири Хусрав» анҷом додааст, ки муқарриз А. Саъдуллоев онро бо номи «Инсон андар фалаки гардон» (дар «Садои мардум», 29 октябр, соли 1994) мавриди таҳқиқ қарор додаст. Дар мавриди донишманди бузург Носири Хусрав олимону муҳаққиқон китобу асарҳои зиёде эҷод карда, паҳлуҳои ҳаёт ва эҷоди ин мутафаккирро дар асарҳояшон зикр намудаанд. Аз ҷумла Е.Э. Бертелс, В. Иванов, Маҳмуди Тарзӣ, Нилоби Раҳимӣ, Маҳдии Дурахшон, М. И. Занд, Ян Рипка, Х. Додихудоев ва дигарон. Файласуф Н. Арабзода дар китоби худ дар такя ба муҳаққиқони осори Н. Хусрав андешаҳои илмиро перомуни муҳтавои «Рӯшноинома», «Саодатнома», «Ваҷҳи дин», «Зод-ул мусофирин», «Кушоиш ва раҳоиш», «Ҷомеъ-ул ҳикматайн», «Хон-ул-ихвон» баён намудааст. А. Саъдуллоев дар ин мавриди зикр мекунад: «муаллиф одоби баҳсро риоя намуда, дар замимаи гуфтаҳои олимон як қатор андешаҳои муфид ва тозаро иброз доштааст» [7, с.4].Муҳаққиқ дар ин таҳқиқоти худ андешаҳои илмии мутафаккирро дар мисоли китоби «Ғароиб-ул-ҳисоб

ва аҷоиб-ул-ҳуссоб» роҷеъ ба табиат, ҷойгирӣ ва ҳаракати Офтобу Замин, рӯйдоди зилзила ва воқеоти гуногуни сайёра мавриди баҳс қарор додаст.

Мунаққид А. Саъдуллоев мегӯяд: «Яке аз бахшҳои бузурги китоби Нозирҷон Арабзода «Илоҳиёт» ном дошта, аз боби тавҳид, авомили офариниши олам ва шаковариҳо роҷеъ ба он, зоҳиру ботини инсон ва нубуввату имомат баҳс мекунад» [7, с.4]. Ҷойи дигар муҳаққиқ Н. Арабзода аз боби тавҳид сухан ронда, се гурӯҳи муваҳҳидонро шарҳу эзоҳ менамояд. Бештари мавриди фикрҳояшро дар заминаи андешаҳои мутафаккир Н. Хусрав тақвият медиҳад. Чун ба ҳамагон маълум аст, ки Н. Хусрав пайрави мазҳаби исмоилия буд. Дар таҳлили баъзе масъалаҳои динӣ ва пайдоиши оламу одам ба андешаҳои ин мутафаккири донишманд муҳаққиқ Н. Арабзода ҳамрайъ шуда наметавонад. Дар ин маврид мунаққид А. Саъдуллоев зикр мекунад: «Ранҷу азиятҳои Носири Хусрав аз баҳсу шаккоариҳояш ба баъзе зуҳуроти олам ба ҳамагон маълум аст. Як қисмати таснифоти олим ҳамин ҷиҳатҳоро фаро мегирад» [7, с.4].

Н. Арабзода бо муҳаққиқи осори Носири Хусрав Ҳаёлбек Додихудоев дар мубоҳиса шуда, маншаи ин баҳс паҳлуи афкори тозаи файласуфро тавзеҳ медиҳад. Сабки нигориши муҳаққиқ ба сони суҳбатест, ки дар доираи донишмандони соҳа ба вуқӯъ пайвастааст. Муаллиф ба сарчашмаву маъхазҳои муайян мурочиат карда, суханашро бо мисолҳои бамаврид ва мантиқӣ пурра мегардонад.А. Саъдуллоев дар ин бобат қайд мекунад: «Ӯ маншаи баҳсро ба андозае фарох омӯхтаю таҳқиқ намудааст, ки ремаркаи таҳқиқию сухани тавзеҳталаб ба ҳам сайқали мантиқӣ ёфта, яке дигареро бамаврид пурра мекунанд» [7, с.4].

Н. Арабзода андешаҳои Н. Хусравро дар бобати илм баррасӣ намуда, чунин назар дорад: «Ба ақидаи Н. Хусрав ҷавҳари илм ҳамон низоми олам аст…» [7, с.4]. Муҳаққиқ Н. Арабзода бошад кӯшида, ки дар заминаи таълимоти мутафаккир ҷавҳари рӯзгори имрӯзаро дарёбад. Муҳаққиқ ақидаҳои файласуфро табақабандӣ намуда, чизи дигареро низ таъкид мекунад: «мақому манзалати аҳли хирад аз муносибати аҳкоми давр мушаххас мегардад» [7, с.4].Мунаққид А. Саъдуллоев чунин мегӯяд: «Баҳси доир ба ҷараёнҳои маърифат ва афкори ратсионалистии муҳаққиқро хонда, доир ба мақоми ақлу нафс, мудрик ва идрок дар раванди рушди хираду дониш маъниҳои зиёдеро бардоштан мумкин аст» [7, с.4].

Мунаққид аз таҳқиқи ин рисола ба натиҷае мерасад, ки муаллиф, файласуфи шинохта Н. Арабзода дар фаҳми идроки масъалаи тавҳид, зоту сифати Худо, замону макон, нафсу ҳастӣ, некиву некукорӣ ва як қатор масъалаҳо, ки асоси баҳси фалсафаи Н. Хусравро ташкил медиҳад нақши бузург дорад. Дар анҷоми ин таҳқиқ А. Саъдуллоев қайд мекунад: «Тавзеҳу нақли ботамкину намакин, лаҳни гуворо ва забони фасеҳи муҳаққиқ китоби ӯро хонданӣ ва ҷолиб сохтаанд» [7, с.4].Яке аз хусусиятҳои равону дилчасп ва фаҳмо будани таҳқиқи мунаққид А. Саъдуллоев дар он аст, ки мунаққид ба қадом навъи осоре, ки тақриз нависад, пеш аз ҳама, муаллифи онро хуб мешиносад ва аз эҷодиёти эшон бархӯрдор аст. Дар раванди таҳқиқи осори муаллифон ба нозуктарин нуқтаи он аҳаммият дода, онро бо мисолҳову далелҳо аниқ карда мавриди таҳлил қарор медиҳад. Ҳамчунин, ҳусну қубҳи асарро баён медорад, ки ин ба нафъи кори муаллифи асар мебошад. Дар анҷоми таҳлили ҳар як фасл муқарриз хулоса мекунад, ки ин аз масъулиятшиносӣ ва бетараф набудани ӯ дарак медиҳад.

Дар мақолаи мазкур таҳлил дар асоси се китоби илмӣ, ки мунаққид А. Саъдуллоев ба онҳо нақди илмӣ навиштааст, мавриди таҳқиқ қарор додем. Дар баробари бартарии ин асарҳо инчунин мунаққид А. Саъдуллоев камбудию норасоиҳои ин асарҳоро бо сабку услуби хосси санъати нақд баён доштааст. Аз ин гуфтан мумкин аст, ки мунаққид А. Саъдуллоев дар таҳқиқ ва танқиди осори илмиву адабӣ муқарризи соҳибмактабе аст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода. - Душанбе: Маориф, 1999. – 442 с.
2. Литвинов М. Мир глазами публицистика (Ҷаҳон аз нигоҳи публитсистика) / М. Литвинов. – Москва: Знание, 1967. – 42 с.
3. Маниёзов А. Публитсистика ва назми устод С. Айнӣ: (1918- 1921) / А. Маниёзов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. - 150 с.
4. Муродов М. Тақриз ҳамчун жанр / М. Муродов. - Душанбе: Ирфон, 1999. – 48 с.
5. Саъдуллоев А. Публитсистикаи М. Турсунзода / А. Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 1988. - 112 с.
6. Саъдуллоев А. Ҳачвои ҳаҷотофарин. (Маҷмӯаи мақолаҳо) / А. Саъдуллоев. - Душанбе, 2008. - 112 с.
7. Солеҳов Н. Муаммои назарияи публитсистика/Н. Солеҳов, А.Саъдуллоев. -Душанбе: Дақиқӣ, 2015. -184с.
8. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. - Душанбе: Ирфон, 1966. – 324 с.
9. Усмонов И.К. Жанрҳои публитсистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
10. Усмонов И.К. Назарияи публитсистика / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2011. - 473 с.
11. Ҳамроев Ҷ. Нақди насри бадеии тоҷикӣ / Ҷ. Ҳамроев. - Душанбе: Ҳумо, 2004. - 136 с.
12. «Тоҷикистони Советӣ», 21 ноябри соли 1971.
13. «Ҷумҳурият», 12 июни соли 1988.
14. «Садои мардум», 29октябри соли 1994.

МАСЪАЛАҲОИ НАҚДИ ИЛМӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ АСАДУЛЛО САЪДУЛЛОЕВ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои нақди илмӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқ А. Саъдуллоев ба осори нависандагону адибони тоҷик мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Профессор А. Саъдуллоев аз зумраи он олимонест, ки мутолиа ва сатҳи маърифати бадеиву ҳунарияш хеле баланд аст. А. Саъдуллоев маърифати бадеӣ ва арзишҳои маънавӣ, ҳунари нависандагӣ ва дарку тасвири рӯйдодҳои ҷомеаи Тоҷикистонро дар таҳлил ва нақди асарҳои нависандагони тоҷик нишон додааст. Қисми зиёди тақризҳо ва нақди илмиву адабии муаллиф А. Саъдуллоев дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ва рӯзномаҳои даврӣ, аз ҷумла «Тоҷикистони Советӣ» (ҳоло «Ҷумҳурият»), «Комсомолец Таджикистана», «Ҷумҳурият» ва ғайраҳо нашр шудааст. Муаллиф А. Саъдуллоев на танҳо асарҳои адабиётшиносон, инчунин мақолаву асарҳои файласуфон, сиёсатшиносон ва муаррихонро низ мавриди нақд қарор додааст, ки баъзеи онҳо дар ин мақола таҳлилу таҳқиқ шудааст. Муҳаққиқ кӯшиш намудааст, ки паҳлуҳои амалии фаъолияти А. Саъдуллоевро ҳамчун мунаққид нишон диҳад.

А. Саъдуллоев дар шинохти жанри тақриз ва нақди адабӣ мақоми хосса дорад ва андешаҳои созандаи ӯ дар рушду такмили ин ду жанр басо бамаврид аст. Дар мақола асосан методҳои таҳқиқотии муқоиса, таҳлили мундариҷавӣ истифода гардиданд.

Калидвожаҳо: нақди адабӣ, мунаққид, тақриз, адабиёт, матбуоти даврӣ, жанр, асари илмӣ, таҳқиқ, муқарриз, муаллифи мақола, сабк.

ПРОБЛЕМЫ НАУЧНОЙ КРИТИКИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ А. САЪДУЛЛОЕВА

В данной статье анализируются вопросы научной критики произведений таджикских писателей в исследованиях А. Саъдуллоева. Профессор А. Саъдуллоев является одним из тех учёных, который отличается высоким уровнем художественно – познавательного таланта. А. Садуллоев очень точно анализирует художественное восприятие нравственных ценностей, отражение и восприятие событий таджикского общества в произведениях таджикских писателей. Большая часть научной и литературной критики была опубликована в газете «Голос Востока» и периодических журналах «Советские таджики», «Комсомол Таджикистана», «Республиканцы» и других. А. Саъдуллоев также писал о произведениях разных писателей, а также о философских трудах философов, политологаов и историков, некоторые из них были проанализированы в нашей статье. Автор раскрывает практическую сторону деятельности А. Саъдуллоева и приходит к выводу, что А. Саъдуллоев занимает особое место в становлении и развитии жанра критики. В статье использованы сопоставительный анализы и контент-анализ.

Ключевые слова: литературная критика, литературный критик, рецензия, литература, периодическая печать, рецензент, жанр, научное произведение, исследование, автор статьи, стиль.

PROBLEMS OF SCIENTIFIC CRITICISM IN THE STUDIES OF A. SADULLOEV

This article analyzes the questions of scientific criticism in the studies of A. Sadulloev to the works of Tajik writers. Professor A.Sadulloev is one of those scientists who have a very high level of artistic andcognitive talent. And Saduloev has demonstrated the artistic and moral values, the writing of the authoritative and the story of Tajik society in the analysis and literature works of the Tajik writers. Most scientific and literature criticism have been published in the "Voice East" newspaper and periodic journals of "Soviet Tajikistan"? "Komsomol Tajikistan", "Republican" and other. A Sadulloev also wrote to the writers literature, as well the as the philosophical works of the philosopher, political scientists and historians, that some of them were analyzed. The author reveals the practical side of A. Sadulloev's activity and comes to the conclusion that A. Sadulloev occupies a special position in the development and development of the genre of criticism. In the network used comparative analysis and content analysis.

Key words: literature criticism,literature critic, review, literature, periodic print, reviewer, genre, scientific prose, research, author article, style.

Сведения об авторе: ***Сиродҷова Нигина Раҷабовна*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **sirodzhova91@mail.ru.** Тел.:**(+992) 90-388-38-91**

Information about the author: ***Sirodzhova Nigina Radzhabovna*** – Tajik National University, post- graduate student of the Departament of Television and Radio Broadcasting. **Address:** Repulic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E- mail: **sirodzhova91@mail.ru.** Tel.: **(+992) 90-388-38-91**

УДК: 491.550-54:070 (575.3)

МАВҚЕИ БАЪЗЕ ПЕШВАНДУ ПАСВАНДҲОИ КАЛИМАСОЗ ДАР БАРНОМАҲОИ ФАРҲАНГӢ ВА ФАРОҒАТИИ РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»

Мансурова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимасозӣ муҳимтарин воситаи ташаккул ва инкишофи таркиби луғавии забон буда, усул ва ҳолатҳои сохта шудани калимаҳоро меомӯзад. Дар забоншиносӣ калимасозӣ ҳамчун як соҳаи илм мавриди таҳқиқоти махсуси олимони соҳа карор дорад. Муҳаққиқон ба монанди Т. Зеҳнӣ, А. Эшончонов, Э. Шоев, У. Ахмедова, С. Низомова ва дигарон оид ба қолабу усулҳои гуногуни калимасозӣ дар забони тоҷикӣ тадқиқотҳои илмӣ анҷом додаанд. Муҳаққиқ С. Низомова дар рисолаи илмии худ бо номи «Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ» (Душанбе, 2010) усули сарфии калимасозиро дар такя ба таҳқиқи олимони гузашта қайд кардааст, ки дар калимасозӣ мавқеи асосиро усули морфологии он ишғол менамояд. Мо низ ана ҳамин хусусияти сарфии калимасозиро дар баъзе аз барномаҳои фарҳангӣ ва фароғатии радиои «Тоҷикистон» дида мебароем.

Асосан, калимаҳо дар забони тоҷикӣ ба воситаи пасванду пешвандҳои калимасоз ва ё бо роҳи ҳамроҳ кардани ду ва зиёда реша сохта мешаванд. Дар калимасозии морфологӣ воситаи асосии калимасоз морфема (ҳисса) ба ҳисоб меравад. Ҳар ҷузъи калимаро, ки маънои луғавӣ ва грамматикиро дорост, морфема меноманд. Морфемаҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: 1) шаклсоз; 2) калимасоз.

Ҳисса ва ё морфемаҳои шаклсоз ба калима ҳамроҳ шуда, маънои калимаро тағйир намедиҳанд. Масалан, китоб- китобҳо – маънои луғавиаш воситаҳои хониш, маънои грамматикиаш исм, дар ифодаи дуюм – китобҳо ҷамъбандӣ қабул кардааст: ***-ҳо***. Ин ду калима аз ҳамдигар танҳо аз ҷиҳати шумора фарқ мекунанд. Ҳиссаҳои калимасоз бошад, тавре ки аз номаш бармеояд, барои пайдоиши калимаҳои нав ва барои бою ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ асос мегузорад. Барои мисол дар калимаи «Тоҷикистон» пасванди «-истон» аз исми шахс исми макон сохтааст, ки аз лиҳози маънӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Мавқеи ҳиссаҳои калимасоз нисбат ба асос гуногун аст. Онҳо метавонанд, пеш ва пас аз он омада, ба маънои калима маънои нав бахшанд, ки онҳоро дар забоншиносии имрӯза пешванду пасванд меноманд. Истифодаи ин қолабҳои калимасозиро дар барномаҳои фарҳангӣ ва фароғатии радиои «Тоҷикистон» дида мебароем.

Дар барномаҳои фарҳангии радиои номбурда мавқеи калимасозии пешвандҳо хеле назаррас аст.Дар забони адабии ҳозираи тоҷик асосан дар сохтани исмҳо пешванди «ҳам-» иштирок мекунад. Ин пешванд аз ҳиссаҳои дигари нутқ исм сохта маънои ҳамроҳӣ ва тарафдориву алоқамандиро касб мекунад, бинобар ин,

пешванди «ҳам-» дар исмсозӣ мавқеи махсус дорад ва дар барномаҳои фарҳангии радиои «Тоҷикистон» бисёр сермаҳсул ва назаррас аст: ҳамроз, ҳамқисмат, ҳаммаслак, ҳаммиллат, ҳамроҳ, ҳамкорӣ, ҳамовоз, ҳамсар, ҳамтақдир, ҳамшаҳр, ҳамнишаст, ҳамкор, ҳамовоз, ҳамдам… **Ҳамсар**у хусуру хушдоман, падару модар мададгораш шуданд, то ин ки ӯ ба по хезад («Дилошно», 26.04.15); Чаро оинаи зиндагӣ чун ҳамроз аст? Мехоҳем, **ҳамрози** ҳунармандон бошед («Ҳамроз», 05.11.13); Таълиму тарбия аз оила шурӯъ мегардад ва дар натиҷаи **ҳамкории** мураббиёну волидон сайқал меёбад («Маърифат», 11.02.14); Паҳлуи дигари ин масъаларо **ҳамсуҳбатамон** дар он мебинанд, ки имрӯз сабаб ва нопурра будани дониши хонандагон ин аз таҷриба ва надоштани маҳорату малакаи хуби дарсдиҳии омӯзгорон аст («Гавҳари сухан», 03.09.14); Ман бо кумаки **ҳамқисмати** зиндагии худ тавонистам, ки имрӯз вуҷуд дошта бошам («Дилошно», 26.04.15)… Ташаккури зиёд ба шумо, ки ин лаҳза **ҳамдаму ҳамроҳи** моед («Дилошно», 26.04.15).

Тавре ки мушоҳида шуд, дар аксари ҳолатҳо пешванди «ҳам-» исми шахс ва дар ҳолати омадани пасванди калимасози «-ӣ» исми маънӣ месозад.

Пешванди «но-» аслан сифатсоз буда, аз ҳиссаҳои дигари нутқ калимаи нав месозад. Он метавонад, аз ҳиссаи дигари нутқ сифати аслӣ созад, ба монанди: *ном, нотавон, нокас, ноумед, носазо, нораво*.Бо вуҷуди ин ҳама ***ноумед*** нашудаву ҳунармандӣ кардааст («Дилошно», 26.04.15); ***Нотавониву ночорӣ*** ин занро аз деҳа ба шаҳр бурда…(«Дилошно»,26.04.2015); Бисёр маъюбоне ҳастанд, рӯҳафтода ҳастанд, аз ҳаёти худашон ***ноумед*** мегарданд («Дилошно», 24.05.15); Дар ҷавонӣ бахти нокому тақдири носозгор ин шахси шарифро оворао саргардон кард («Қомуси ачам», 01.12.14); Дар урфият гуфтаанд, ки шахси ***нокас*** ҳеҷ гоҳ ба мақсад намерасад («Ҳамроз», 05.11.13). Дар ҷумлаи зер сифати аслии **нокас**, ки ба воситаи пешоянди «но-» сохта шудааст, дар ҷумла ба вазифаи исми шахс омадааст: ***Нокас*** некиро надонад ва некиро нашояд («Ҳамроз», 05.11.13).Дар мисоли навбатӣ низ сифати аслии ***нотавон,*** ки бо ёрии пешванди «но-» сохта шудааст, бо пасванди калимасози «-ӣ» феъли номӣ сохтааст: Чун модар мегӯям, фаромӯш мекунам, аз суханони ононе, … ки заифат мегӯянду гумон мекунанд, ки ***нотавонӣ*** («Меъроҷи андеша», 06.03.14).Ин пасванд аз сифат сифати нав месозад: ***розӣ – норозӣ, хуш – нохуш:*** Дилам тах мезанад, ва аз худ ***норозӣ*** шуда…ба замин пой мегузорам («Меъроҷи андеша», 06.03.14); Аз ин ҳодисаи ***нохуш***…чандин нафарон дар ин чо бесарпаноҳ монданд («Маърифат», 11.2.2014).

Пешванди «бе-» низ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифат месозад, ба монанди: ***беминнат, беандоза, бетарбия, бебаҳо, беканор, беранҷ, бекарор, бегубор*** ва ғайра, ки дар барномаҳои фарҳангии радио серистеъмоланд. Чанд мисол меорем: Оре, омӯзгор аст, ки дар рушду илму фарҳанги ҷумҳурӣ саҳми ***беандоза*** дорад («Меъроҷи андеша», 08.01.2014); Азизони дил, компютер ва махсусан сайтҳои интернетӣ ҷавонони моро, ба қавле, ***бетарбиятар*** ҳам карда…(«Меъроҷи андеша»,13.09.13); Худованд барои фарзанди инсон ин ганҷинаи ***бебаҳову*** арзандаро ато намудааст («Меъроҷи андеша», 06.03.14); Дуруст гуфтед, шашмақом як баҳри ***беканорест,*** яъне шаш мақом ин шаш боғи дилкушо…(«Ораз», 27.03.14); «Агар дар гузашта китобро дӯсти ***беминнати*** инсон гӯянд, имрӯз бошад, интернетро дӯсти ***беминнат*** хоҳем гуфт» («Меъроҷи андеша», 13.09.13);

Агарчи кушта дар хештан армони пешинро,

Умеди тоза аз баҳри ту беандоза овардам («Меъроҷи андеша», 06.03.14).

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки истифодаи пасванд ва бо ёрии он сохтани калимаҳо аз ҳиссаҳои мустақили нутқ дар забони барномаҳои фарҳангӣ ва фароғатии радиои Тоҷикистон хеле серистеъмол аст. Дар ин ҷо хостем, танҳо дар бораи пасванди калимасози «***-ӣ***» истода гузарем.Пасванди калимасози «-ӣ» дар забони тоҷикӣ фаровон истифода шуда, вобаста ба калимасозӣ ва истифодаи он муҳаққиқони зиёде тадқиқотҳои илмӣ кардаанд. Он ҳамчун пасванди серистеъмол ва омоморфема шинохта шудааст ва дар забони тоҷикӣ серистеъмолтарин ва сервазифатарин ҳиссаи калима ба шумор меравад. Дар барномаҳои фаҳангӣ ва фароғатии радиои «Тоҷикистон» аз чунин унсурҳои забонӣ хеле сермаҳсул истифода мебаранд: ***тандурустӣ, ҳамкорӣ, истодагарӣ, норозӣ, чеҳракушоӣ, торикӣ, меҳрбахшоӣ, фарҳангӣ, томактабӣ, инсонӣ, таърихсипезӣ, коммунистӣ, истиқоматӣ, меъморӣ, кинагирӣ, соҳибистиқлолӣ, фароғатӣ, ноумедӣ, маъюсӣ, оинабандӣ, ҷавонӣ, луғавӣ, шаҳрвандӣ, ҳамадонӣ, лоҳурӣ, дастгирӣ, интизорӣ, миннатдорӣ, нобаробарӣ, бозорӣ, гувоҳӣ, ҷаҳонӣ, башарӣ*** ва ғайраҳо.

Пасванди «-ӣ» дар сохтани исм сермаҳсул аст. Дар мисолҳои зерин аз сифатҳои ***нобаробар*** ва ***миннатдор*** исми маънӣ сохтааст: …ман аз ӯ ***миннатдорӣ*** мекунам, ки вақти худро дареғ надошта, ба ман дарс гуфт («Дилошно», 24.05.15); Ҷамшед – писараш, давлати сараш, орзуву ормонаш, зиндагию ҳастияш нагузошт, ӯ ба ин ***нобаробарӣ*** таслим шавад («Дилошно», 26. 04. 15).

Калимаи *миннатдорӣ* бо феълҳои *кардан, изҳор намудан, баён кардан // намудан* таносуби маъноӣ дорад. Дар алоқамандӣ бо феълҳои мазкур он ибораҳои *ба касе миннатдорӣ кардан //…баён кардан //… изҳор кардан* месозад. Имрӯзҳо дар забони ВАО қолаби ғалати «аз касе миннатдорӣ кардан» роиҷ шудааст. Дар мисоли боло низ чунин ҳолат ба назар мерасад. Ба фикри мо, ин ҷо ғалати контаминатсия – омехташавии ҷузъҳои ду ибораи аз нигоҳи маъно ба ҳам наздик рӯй додааст. Ҷузъҳои ибораҳои рехтаи *аз касе сипосгузор будан* ва *ба касе изҳори миннатдорӣ кардан* омезиш ёфта, қолаби ғалати сеюм ба вуҷуд омадааст.Дар ин мисолҳо бошад, пасванди калимасозӣ ***«-ӣ»*** аз сифатҳои аслии сода ба монанди ***шод, хуррам, рӯшан, хуш, пок, рост*** исми маънӣ сохтааст: Омӯзиши таърихи ин мавзеъ, тарзи зисту зиндагӣ ва урфу одати ин минтақаи бостонӣ ба бисёр масоили баҳсталаби таърихӣ ***рӯшанӣ*** меандозад («Ҳамзамон», 19.12.2013); Иди Наврӯз дар замонҳои тозиён, туркон, муғулон ва дигар фармонравоён низ бо ***шодӣ*** ва ***хушӣ*** баргузор мешуд («Маърифат», 17.03.14); ... тану ҷон дар оби ***покӣ*** ва ***ростӣ*** бишӯянд ва паймон нав кунанд, ки ҳамвора

некандеш, некгуфтор ва неккирдору навхоҳ, навҷӯ ва навгардон бимонанд… («Маърифат», 17.03.14). Ба аввали сол ҳар кӣ рӯзи Наврӯз ҷашн кунад ва ба хуррамӣ пайвандад, то Наврӯзи дигар умр дар ***шодӣ*** ва **хуррамӣ** гузорад («Маърифат», 17.03.14).

Забоншинос. Ғ. Ҷӯраев дар хусуси нақши журналистон дар равнақи забони миллӣ чунин менигорад: «Дар таҷдиди луғавии забони адабӣ ман хизмат ва нақши рӯзноманигоронро аз ҳама бештар меҳисобам. Рӯзноманигорони имрӯза бештар ба он саъй мекунанд, ки навиштаҳояшон аз ҷиҳати забон ва ифода ҳарчи пуробуранг бошанд. Майли хушнависию фасеҳбаёнӣ ононро водор менамояд, ки аз захираи гузашта истифода баранд... » [7].Дар баробари муваффақиятҳо журналистони мо баъзан одитарин қоидаи забонро дар ин ё он хусус риоя намекунанд. Чунончи, дар ҷумлаи «... тану ҷон дар оби ***покӣ*** ва ***ростӣ*** бишӯянд» чанд нуқсон ба назар мерасад. Аввал ин, ки дар ибораи *оби покӣ* ҷузъи дуюм бояд дар шакли сода – ***пок*** (сифат) кор фармуда шавад. Пасванди ***-ӣ*** зиёдатист. Калимаи ***ростӣ*** ин ҷо бемавқеъ омадааст, зеро *оби ростӣ* ягон маънӣ надорад. Ҳатто дар ифодаҳои маҷозӣ байни ҷузъи асосӣ ва тобеъ таносуби маъно вуҷуд дорад, аммо ин ибора чунин шакл нагирифтааст. Инчунин, дар мисолҳои боло калимаҳои аз ҷиҳати сохт мураккаби *навхоҳ, навгардон* истифода шудааст, ки дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин калимаҳо вуҷуд надоранд. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ низ он мавҷуд нест. Калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ аз пайванди вожаҳо ва факки изофат ҳосил мешаванд. Дар пайванди калимаҳо низ тасодуфро кор фармудан нашояд. Дар сохтани калимаҳои нав низ меъёри забони адабиро дар мавриди калимасозии мураккаб риоя кардан ҳатмист.Аз исми хос исми макон месозад: Муҳаммадиқболи ***Лоҳурӣ*** алломаи асри бист чунин абётеро дар бораи Ҳазрати Алии ***Ҳамадонӣ*** фармуда… («Қомуси ачам», 01.12.14)…

Калимасозӣ ба воситаи пасванду пешвандҳо тарзи маъмул ва машҳури пайдоиши калима аз ҷиҳати маънои луғавӣ буда, дар забоншиносии умумӣ ва тоҷик бештар ва муфассал таҳқиқу баррасӣ гаштааст. Омӯзиши усули калимасозӣ ба воситаи пешвандҳо ва пасванди калимасози «-ӣ» дар барномаҳои фарҳангӣ ва фароғатии радиои «Тоҷикистон» нишон дод, ки рӯзноманигорони радиои номбурда аз ин қолабҳои забонӣ фаровон истифода мебаранд. Чун калимасозӣ бо ин роҳ табиат ва асолати забони адабиро равшан ва барҷаста нишон медиҳад, рӯзноманигорон ва соҳибони забонро зарур аст, ки онро бамаврид ва тибқи меъёри забони адабӣ ба наслҳои оянда дастрас гардонанд.

АДАБИЁТ

1. Абдурауфи Фитрати Бухорой Қоидаҳои забони тоҷик (Сарф ва нахв) / Абдурауф Фитрат Бухорой. – Душанбе: Сино, 2009. – 127 с.
2. Камолиддинов, Б. Сухандонон сухан санҷида гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Оптима, 2005. – 200 с.
3. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 167 с.
4. Низомова, С. Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ / С. Низомова. – Душанбе: Матбаа, 2008. – 178 с.
5. Каримзода, Ҳ. Нақши барномаҳои телевизион дар шароити марҳалаҳои навин / Ҳ. Каримзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – 4\3(203). – 289 – 290 с.

МАВҚЕИ БАЪЗЕ ПЕШВАНДУ ПАСВАНДҲОИ КАЛИМАСОЗ ДАР БАРНОМАҲОИ ФАРҲАНГӢ ВА ФАРОҒАТИИ РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»

Яке аз роҳҳои сермаҳсули сохта шудани калимаҳои нав дар забони тоҷикӣ усули морфологӣ мебошад. Тавассути ин усул бо ёрии пешванду пасвандҳо вожаҳои нав ба вуҷуд оварда мешаванд. Муаллифи мақола ҳамон унсурҳои калимасозро мавриди таҳлил қарор медиҳад, ки дар барномаҳои фарҳангиву фароғатии радиои «Тоҷикистон» серистеъмоланд. Таҳлили маводи амалӣ нишон дод, ки ВАО дар таҳаввул ва ташаккули забони миллӣ нақши муассир дорад. Аммо на ҳамеша тамоми қоидаҳои забон аз ҷониби намояндагони воситаҳои ахбори омма риоя мешавад. Як қисми маводи аз ҷониби муаллиф таҳлилшуда сорит намуданд, ки дар сохтани калимаву ифодаҳои нав баъзан журналистон ба иштибоҳ роҳ медиҳанд. Онҳо таносуби маъноии байни ҷузъҳои асосӣ ва тобеи ибораҳоро ба назар намегиранд, хусусан, ифодаҳои маҷозиро. Сарфи назар аз он ки яке аз ҷузъҳо ба маънои маҷозӣ далолат мекунад, маънои он аз маънои аслии калима сарчашма мегирад.

Калидвожаҳо: ВАО, радио, калимасозӣ, префикс, суффикс, таркиби калима, усули морфологӣ, таносуби маъно, ифодаи маҷозӣ.

МЕСТО НЕКОТОРЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРЕФИКСОВ В КУЛЬТУРНО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММАХ РАДИО «ТОЧИКИСТОН»

Один из продуктивных способов образования новых слов в таджикском языке – это морфологический, т.е. образование новых лексем посредством суффиксов и префиксов. Автор статьи подвергает анализу те словообразовательные элементы, которые часто употребляются в культурно-развлекательных программах радио «Тоҷикистон». Анализ фактического материала показал, что СМИ играет ключевую роль в эволюции и развитии национального языка. Однако, не все языковые правила соблюдаются представителями средств массовой информации. Некоторые проанализированные автором примеры доказали, что в образовании новых слов и выражений иногда журналисты допускают ошибки. Ими не воспринимается семантическое соотношение между главными и подчиненными компонентами словосочетаний, в частности метафорических. Несмотря на то, что один из компонентов указывает на переносное значение, его значение исходит из основного – прямого значения слова.

Ключевые слова: СМИ, радио, словообразование, префикс, суффикс, состав слова, морфологический способ, смысловое соотношение, метафорическое выражение.

THE PLACE OF CERTAIN WORD-FORMATIVE PREFIXES AND PREFERENCES IN THE CULTURAL AND ENTERTAINMENT PROGRAMS OF TOJIKISTON

One of the productive ways to form new words in the Tajik language is morphological, i.e. the formation of new lexemes through suffixes and prefixes. The author of the article analyzes the word-building elements that are often used in cultural and entertainment programs of the radio "Tojikiston". Analysis of the factual material showed that the media plays a key role in the evolution and development of the national language. However, not all language rules are followed by representatives of the mass media. Some examples analyzed by the author proved that in the formation of new words and expressions sometimes journalists make mistakes. They do not perceive the semantic relationship between the main and subordinate components of phrases, in particular, metaphorical. Despite the fact that one of the components indicates a figurative meaning, its meaning comes from the main, direct meaning of the word.

Key words: media, radio, word formation, prefix, suffix, composition of the word, morphological method, semantic relationship, metaphorical expression.

Сведения об авторе: *Мансурова М.* – Таджикский национальный университет, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: *Mansurova M.* - Tajik National University, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК: 070(575.3)

ТАҲАВВУЛ ДАР МУСТАНАДНИГОРИИ ТОҶИК

Бобоев Д., Ҳайдаров С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бори нахуст давраи ошкорбаёнии таблиғотиро дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ хонандагони васоити матбуотӣ дар саҳифаҳои рӯзнома, ҳафтавор, мачаллаҳо диданд ва онро ҳар кас ба ҳар намуд қабул менамуд. Рости он замон ачоибии кор дар он буд, ки хондан ачиб буд нисбат ба оне, ки чӣ гуна ҳаёт ба сар мебарӣ ва оянда туро чӣ интизор аст, дар ҳоли ҳозир чӣ истеъмол менамоӣ ва пагоҳ чӣ кореро сомон медиҳӣ? Касе дар ин бора чизе намегуфт, аммо ҳамагон ошкорбаёниро дастак намуда ба ҳукумате, ки ҳафтод сол қабл бибиву бобо, падару модарашон сохта буд, санг андохтанро дӯст медоштанд. Ва аз ҳама ачиб ин буд, ки ҳамагон мехостанд бо ин раванд, яъне раванди ошкорбаёнӣ сари қудрат оянд ва ҳамзамон чун Рокфеллерҳои америкоӣ доро гарданд ва ҳамаи он адабиёт ва навиштаҳое, ки қаблан дар олами Ғарб, бахусус Амрико буда, дар бораи сохтори сармоядорӣ, фиску фасоди олами сармоя сухан менамуд, дурӯғ медонистанд. Кишварҳои ғарбӣ ва сохтори мавчудаи он ба назари аксарияти нависандагони ин қабил маводу матлабҳо ва ҳамзамон хонандагони бешумори парастандагони сохтори давлатдории ғарбӣ «биҳишт»-и америкоӣ ва Аврупои ғарбӣ буда, як қатор давлатҳои осиёӣ ба тарзи очил ворид шудан мехостанд, гӯем ҳам хато наменамоем. Хонандагони тоҷик низ аз ин раванд берун набуданд. Ин амалро коршиносони онзамонаи «ин сарзаминҳои биҳиштзо» [2,с.78] имрӯз бо номи «инқилоби рӯзномаҳо» [2,с.78-79] дар Иттиҳоди собиқи Шӯравӣ ном мебаранд ва онро аксарияти мунаққидон, коршиносони худӣ, яъне имрӯз ба ҳамон номе, ки ҳамкешони ғарбиашон ном мебаранд, қабул доранд. Аз ин ошкорбаёние, ки дар рӯзнома ва мачаллаҳои он замони Иттиҳоди Шӯравӣ гуфта мешуд, як сол нагузашта, раванди мазкур бевосита ба васоити электронии ахбор, бахусус дар синамо ва телевизион ворид гашт. Бинанда дарк намуд, ки нигоҳ намудан ба экран ва дидан нисбат ба хондан ачоибтар аст.

Шахрвандони собиқи Шӯравӣ то имрӯз барномаҳои телевизионии шабакаи ягонаи умумииттифоқӣ ОРТ-ро дар ёд доранд. Ҳанӯз дар моҳи феврали 1986 созандагони пулҳои телевизионӣ бори аввал вохӯрии «шахрвандони гӯё одӣ»-ро ба дарачаи олӣ бо шахрвандони америкоӣ дар барномаӣ «Ленинград-Сиэтил» диданд. То он замон мо америкоиҳои одиро ба ин дарача наздик надида будем ва намедонистем, ки онҳо низ ба гуфтае чун моянд, чун аз таваллуд то дами марг ин мардумро ҳам чун вабои сироякунанда ба мо муаррифӣ менамуданд ва мо низ кӯр-кӯрона ба навиштаҳову гуфторҳо, шунидаҳову аз экрани синамо ва телевизионҳо дидаамон бовар менамудем. Пас аз ин барнома аксаран зиёён дар чойҳое, мисли чойхонаи Роҳат, боғи марказии ба номи Ленин, чойхонаи Саодат дар нишастҳо ин барномаро таҳлил намуда, ба ҳамдигар мегуфтем: «дидед, онҳо ҳам чун мо будаанд». Пас аз гузаштани як моҳ дар барномаи чавонии «12 ошёна» мустанади «Зинапоя» нишон дода шуд. Ин мустанад, маълум намуд, ки фарзандон то он дарачае аз падару модар дуранд, ки, ҳатто дар кору рафтор, гуфтору андеша, тарзи зоҳириашон аз офарандагони худ фарқ доранд. Мустанади «Зинапоя» дар бораи он бачаҳои наврустаи давраи гузариш буд. Онҳо дар мавзеъҳои гуногуни Маскав, аниқтараш дар зинапояҳои сиёҳи бетонии хонаҳои иқоматӣ, хонаҳои маданият чамъ меомаданд ва худро ба тарзи густохона беодобона бо доду фарёд муаррифӣ менамуданд. Дар мустанад шакли чамъи ноболиғон истифода нагашта, балки шакли танҳо ашхос истифода гаштааст ва қаҳрамонҳои ӯ чунин андеша доранд: «Бигзор маро зинапоя бубахшад…»,«агар мо ба зинапоя рашк накунем…», «барои ман фарқ надорад, ки дар бораи мани зинанишин кӣ чӣ андеша дорад… » ва ғайра. Мумкин аст андеша намоем, ин зинапоя чӣ чоест, ки дар назди он ноболиғон чамъ меоянд ва чаро онҳо ин зинапояи сияхро интихоб намудаанд? Магар ин мавзӯъ имрӯз дар Тоҷикистон куҳна гаштааст, ки мустанадсозони мо ба он рӯ намеоваранд? Магар ба гуфтаи Вазири маориф ва илми Чумҳурии Тоҷикистон Нуриддини Саид ба мухбири «Азия плюс» «лату кӯб»-и байни мактаббачагони синфҳои 8-11 дар Душанбе ва соири шахрҳои дигари кишвар мавзӯи мустанад гашта наметавонад? Ин иттилоот чун дар замони қаблӣ, аллакай, вориди матбуоти даврӣ гаштааст ва дар ҳафтаномаи «Фараж», «Самак», «Озодагон», «Чархи гардун», «Азия плюс» мақолаҳои зиёде нашр шудаанд ва яке аз аввалин нафароне, ки ба ин мушкилот даст зад муаллифи ин сатрҳост, ки чандин навиштааш бо имзоҳои гуногун дар нашрияҳои номбурда нашр гаштааст, аммо дар расонаҳои электронии мо, махсусан дар телевизионҳо ва синамои мо то ҳанӯз хомӯшист. Магар имрӯз ноболиғон дар маҳаллаҳои гуногуни ду шаҳри бузурги мо Хучанд ва Душанбе ва соири шахрҳои дигари кишвар то соати яку ду дар назди биноҳои иқоматӣ, зинапояҳои хонаҳои баландошёна чамъ намеоянд, онҳо дар кадом бобат сухбат менамоянд, ин чомеаро ба ташвиш оварда наметавонад, магар? Чаро як мактаб ба мактаби дигар душманӣ меварзад, устодро гӯш намедиҳанд, ба гуфтаи падару модар намедароянд ва ҳамдигарро ваҳшиёна ба гуфтаи вазири маориф «лату куб» менамоянд, мавриди матраҳи мустанад буда наметавонад?

Дар ин мавриd, магар дар экрани синамо баровардани навори ҳуҷҷатие мисли, «Оё ҷавон будан осон аст?»-и Юрис Подниексаи ригагӣ [7,с.93], ки дар аввали бозсозии горбачевӣ дар тамоми шӯравӣ ва берун аз он маъмул гашта буд, мавзӯъ шуда наметавонад? Ин гуна филмҳои мустанад моро маҷбур менамояд, ки чун падар, модар ва фарзанд ба ҳам оем ва масоили доғро матраҳ намоем ва инро метавонем бо номи вохӯрии волидон бо фарзанди бевоситаи худ номем. Ҳамзамон бояд гуфт, ки дар соири кишвар ва берун аз он фирор намудани навҷавонони тоҷикистонӣ аз хонадон ва мактаб, ҳарчанд мо дар расонаҳои хабарии электронӣ, бахусус телевизионҳо намегӯем, ба назар мерасад. Магар андешаи падару модар, ки ҳамеша дар фикри фарзанданд, фарогири ин мавзӯъ буда наметавонад. Фарзандоне, ки ҳанӯз навҷавон ҳастанд ва мехоҳанд, ки оҷилан ба олам ва дунёи калонсолон ворид гарданд, дар байни тоҷикистониён кам аст? Ва ё он навҷавононе, ки олами падару модар ва устодони худро олами ҳисоб наменамоянд ва намехоҳанд, ки чун онҳо бошанд дар кишвари мо нестанд?! Оё наметавонем дар ин мавзӯъ филмҳои эътирофии коллективона бардошта, ба тамошобин пешкаш намоем? Ин дард, дарди ҷомеаи кунунӣ гаштааст ва шояд, агар ба ҳамин равиш пешравии ҷомеаро, ки имрӯз ҳаст ба назар гирем ин филмҳо метавонанд фарогири зиндагии танҳо як гурӯҳи калони ояндаи ҷомеа - навҷавононро, ки ҳамроҳи мо буду бош доранд, аммо бо мо нестанд ва дар олами худашон ҳастанд баён намоянд. Ҳамагон ташнаи дидори чунин синамои ҳуҷҷатӣ ҳастанд. Ин амалро агар ҳуҷҷатнигорони мо дар назар гирифта, дар ҳамин мавриd филм офаранд дар ҷомеа таркиши фарҳангиро ба вуҷуд оварданашон имкон дорад ва инро ҳамаи ононе, ки ба мустанад сару кор доранд хеле хуб медонанд. Магар дар бораи ононе, ки ба маҳкумии якумрӣ гирифтор шуданд, бо гуфтани сабабҳои он диққати ҳамагонро ҷалб наменамояд? Агар дар чунин тасмаи синамоӣ «қаҳрамон»-и филми мустанадро водор созед, ки ӯ воқеан гунаҳгор буданашро эътироф намояд, ин дар кинопублитсистика шоҳкорӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҳолат тасмаи филме, ки шумо бо ҳуҷҷат меофаред, бояд ба раванди зиндагии иҷтимоӣ пайваст бошад, ки ин раванд дар синамопублитсистикаи мо нав нест. Ба хотир овардани синамои ҳуҷҷатии Бако Содиқов “Адонис - XVI” басанда аст. Ба ҳамин монанд филми ҳуҷҷатиамон мумкин аст, фарогири зиндагии ҷомеае гардад, ки қаҳрамони меофаридаи мо зиндагӣ менамояд.

Ин гуна филмҳо дар давраи аввали бозсозии горбочевӣ хеле зиёд ба навор бардошта шуда буданд. Махсусан, филмҳои доир ба фалокатҳои экологӣ, ки ҳам аз синамо ва телевизиони тоҷик ва ҳам аз синамо ва телевизиони умумииттифоқӣ ба экран мебаромаданд, диққати ҳамагонро ҷалб менамуданд. Дар ин гуна тасмаҳо тамошобин чӣ гуна шикорчиён ваҳшиёна ба куштани хукҳои ёбоӣ, паланги кӯҳистонӣ, оҳуи бухороӣ, гӯсфанди кӯҳии Марко-Поло ва ғайраи Тоҷикистон машғул гашта, онҳоро ба нестӣ овардаанд, маълумоти муфассал мегирифтанд ва мардуми одӣ пас аз дидани ин филмҳо табиати диёри худ, зодгоҳи худро дифоъ менамуд. То ҳанӯз мо дар ёд дорем, ки синамопублитсистони даврони шӯравӣ дар бораи ҳайвонот ва наботот, хушк шудани рӯдхонаҳо, об шудани пиряхҳо ва ғайра, ки сабаби аз байн рафтан ва тағйири иқлим гаштаанд чӣ наворҳое набардоштанд. Дар ин гуна филмҳо мо аз бераҳмии инсон, ки ба муқобили офарандаи худаш табиат нигаронида шудааст бохабар мегардидем ва бо кадом «нарху наво» табиат ба ин амали ноҷои базӯрии номақбули мо ҷавоб медиҳад, аз нигоҳи илмӣ ошно мегаштем. Магар ин амалҳо кам гаштааст. Биёед, як ба филми мустанади телевизионии давраи шӯравӣ «Арчамайдон» рӯ оварем ва пас аз он Арчамайдони имрӯзаи ноҳияи Панҷакентро бубинем, ки дар он ҷо арча мондааст ва хайр. Чун ман чанде пеш дар ин мавзеъ будам дар ин мавзеъ дар 1, 1,5 км як арчаро мебинед ва он ҳам ба гуфтаи мардуми маҳаллӣ на бурс, балки бурсхутта аст ва ҳеҷ ба арчаҳои бузурги қаблӣ монанд нест. Бурсбутта арча буда наметавонад.

Муҳаққиқони соҳаи телевизион ва синамо ин равандро дар аввали пайдоишаш бо номи «синамои номаълум» [9,с.46] ном мегирифтанд, ки он бинандагонро бо амалкарди шахсиятҳои нав, бо тафаккури навине, ки дар натиҷаи омӯзиши сохторҳои гуногуни ҷомеаҳои ҷаҳонӣ дар онҳо зуҳур карда буд, шинос менамуданд. Барои чашмҳои одатнакарда ин тарзи синамо, ки чанд чеҳраро дар як филми мустанад муаррифӣ менамояд, дар аввал бегона ва аҷоибу ғароиб менамояд. Дар байни коргардонон ва тамошобинон, ки бори аввал ин гуна наморо дар солон ва экрани телевизион мебинанд ва ба тарзи суннатии филмофаринӣ одат кардаанд, ин ҳолат аҷиб менамояд ва онҳо маҷбур мешаванд, ки ба ин сохтор диққат бидиҳанд ва офарида ва дидаҳои худро ба ин тарзи намои пешниҳодгашта муқоиса намоянд. Дар ин ҳолат андешаҳо низ тағйир меёбанд ва ононе, ки намехоҳанд аз ин тарзи амалкард истифода намоянд ба кори суннатии худ идома медиҳанд ва дар ин ҳолат зиддияти эҷодӣ ба вуҷуд меояд ва ин зиддият пешравии синамои мустанад мегардад, ки мо имрӯз инро дар экрани синамо ва телевизионҳои Тоҷикистон намебинем. Ин ҳолат метавонад гурӯҳҳои гуногуни тамошобинон ва синамогарони ҷиддиро дар ҷамъият ба вуҷуд орад, ки он ба нафъи ҷомеа буда, барои пешравии сиёсати иҷтимоӣ поя мегузорад. Одамоне, ки «тағйири рафторашон» барои ба навор бардоштан мушкилот ба вуҷуд меоварад ва онҳоро дар ҷомеа намояндагони «гурӯҳи хавфнок» медонанд, мисли: шоирони ғайрирасмӣ ва онҳое, ки дар ҷанги шаҳрвандӣ ҳамчун сарбоз аз ҳарду ҷониб иштирок кардаанд ва ононе, ки дар назди дастгоҳи аккосӣ дар бораи он чӣ андеша доранд ва ба мардум чӣ гуфтан мехоҳанд, ҳама вақт диққати аксари тамошобинонро ба худ мекашад.

Дар ин ҳолат фароянди (протсес) тақлиди хабарии хроникаи синамоии «ҳуҷҷати аср» [9, с.83], ки ҳатто ба мо дар бораи қисмати ночизе дар бораи он ки мо на он қадар хуб зиндагӣ кардаемро дода метавонист, рӯйи кор меояд ва буду шуди зиндагии дурӯғии пур аз лофу газофи даврони шӯравӣ, ки мо имрӯз ҳам афсӯс мехӯрем, маълум мегардад. Дар ин гуна хроника-наворҳои синамои мустанади классики тоҷик ҳеҷ гуна «қурбоншудагон» ҳангоми саноатикунонӣ ва коллективикунонӣ, гуруснагӣ, маргҳои иҷбории умумӣ ба

назар намерасанд ва ин ҷо саволи чаро?, бинандаро фаро мегирад. Чун бинанда, аллакай, аз ВАО-и русӣ ва нашри тоҷикӣ аз ин созандагиҳои даврони гузашта бохабар аст. Ӯ ҳатто дар ин бора ҳикоя, повест, қисса ва романҳои дар натиҷаи омӯзиши бойгониҳо навишташудаи ҳаммеҳанон ва дигар халқҳои дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нашршударо мутолиа намуда, аз вазъ бохабар аст. Барои бинандаи имрӯз он чӣ аҷиб нест, ки дар ин хроникаҳо ким-кадом замоне дар бораи омадани қатораи аввал ба Душанбе қисса намоед, балки он чӣ аҷиб аст, ки он хроникагирандагон ба навор набардоштаанд. Чунки омадани қатора барои давлати марказикунонидашудаи он замони русҳои коммунист, ки Осиёи Миёнаи васалро васалтар намуданд, заруртар аз мардуми бумӣ буд. Ва дигар ин амал бояд ногузир анҷом меёфт, зеро он талаби замон буда, тақозои коллективикунонӣ ва индустрякунонӣ буд. Ашёи хом, махсусан пунба барои империяи русҳо он замон зарур буда, онҳо ҳамеша кӯшиш менамуданд, ки ба ин восита дар бозори ҷаҳонӣ мавқеъ ва ҷой дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар он солҳо касе, ки аз олами Ғарб вориди Осиёи Марказӣ мегашт ин корро сомон медод, гӯем ҳам хато намешавад. Дар ин ҳолат то ба имрӯз мустанадсози тоҷик метавонад аз иштирокдорони бевоситаи ин амалкардҳои даврони коммунистӣ истифода намояд ва бо онҳое, ки ба азоб дар он давра кору зиндагӣ намудаанд, бевосита ҳамсуҳбат гардад. Дар ин сурат гуфта метавон, ки «таърих сухани худро гуфт». Ин ҷо бояд синамомустанади «Раҳим Ҳошим», «Ширинҷо Шотемур», «Нусратулло Махсум», «Чинор Имом»-и Шавкати Муҳаммадиро чун мисол ба бинанда пешкаш намоем. Бо вуҷуди ин, дар филмҳои мазкур, ки дар бораи таърихи он давра сухан меравад, дар бораи вассалнамоӣ, марги ҳазорон нафар тоҷик дар индустриякунонӣ ва коллективонӣ ба ғайр аз чанд сухани муаллиф дигар навореро намебинед. Ҳол он ки муаллиф метавонист кадрҳои хроникии ҳамкешони рус, белорус, украин, кишварҳои назди Балтик ва ғайраро бо нишон додани номи муаллиф ва сурогаи синамо дар мустанади худ бе мамониат истифода намояд ва ин амал дар мустанадсозӣ имрӯз роиҷ аст.

Соли 1988 бори аввал ва баъдан чандин маротиба бинандаи шӯравӣ аз ОРТ бо мустанади Марина Голдовская «Ҳокимияти соловетӣ» [7,с.102] (лагери даврони шӯравӣ) ошно шуд ва ин мустанад бинандагонро ба ваҳшат оварда буд ва имрӯз ҳам агар касе онро бинад аз бекадрии инсон дар назди ҳукуматдорони он замона ба даҳшат меояд. Филм бо нишон додани зиндони Славетский оғоз ёфта, ҷумлаи аввале, ки коргардони мустанад истифода менамояд диққати бинанда ва шунавандаро ҷалб менамояд: «Дар ин ҷо, на ҳукумати Советӣ (шӯравӣ) амал менамояд, балки ҳукумати Славетӣ роиҷ аст» мегӯянд зиндониёни ин макони махсус, ки онҳоро барои ислоҳ шудан ба он ҷо зиндонӣ намуда буданд, на барои мурдан. Муаллифи мустанад иброз медорад, ки ҳеҷ гоҳе ҳангоми мустанадбардорӣ, ӯ ин қадар азобу азият накашида будааст. Мо ҳамроҳи гурӯҳ дар ҳуҷраи қаблии зиндон зиндагӣ менамудем. Як эҳсоси ирфонӣ маро фаро гирифта буд, чун вуҷуди муҳит чунин буд, ман ба худ савол медодам: «Ин ҳама бо ман рӯй дода истодааст» [7, с.103]. «Ман бо қаҳрамонони мустанади худ ҳамроҳ нигарон ва мутаассир гашта будам…» Ин гуна таҷрибаҳо омӯзанда буда, метавонад намоҳои зиёдеро дар бораи тоҷиконе, ки дар ГУЛАГ ва дигар зиндонҳои сиёсии шӯравӣ зиндонӣ шудаанд, ба вуҷуд орад, ки гӯшае аз таърихи ҳафтодсолаи мо аст. Ин раванд моро ба он андеша меоварад, ки чаро маҳаллии ислоҳотӣ ба маҳаллии марг мубаддал шуд. Дар филми болоӣ яке аз қаҳрамонҳо иброз медорад: «Ман чандин сол аст дар зиндонам, аммо боре худро дар оина надидаам. Вақте, ки моро ба Калим (мавзеъ дар шимоли-шарқии Сибир) мебурданд, дар истгоҳе қатора истод, ба назарам ин истгоҳ дар наздикии Иркутск буд, мо дар истгоҳ оинаи калонеро бидидем, ҳамагон ба ҷониби оина ҳуҷум намудем ва худро дар он дидем. Чун зиндониён бисёр буданд, ман худро дар оина наёфтам. Нохост ман модари худро дидам. Модарам шахси азиятдидаро мемонд ва рӯйи ӯ пур аз ҳузну алам буд… Бодиққат ба оина нигоҳ кардам, дар он ҷо на модарам, балки ман будам» [7,с.82]. Магар чунин филмҳо бардоштани мустанадсозони тоҷик барои ҷомеа зарар меоварад? Ба назари мо на, балки барои ҷомеа фоидааш зиёдтар аст. Он моро ба рафтор, гуфтор ва амали нек намудан, барои оянда хидмат кардан водор менамояд. Чунки аз ҳамаи кашфиётҳое, ки дар экрани телевизион ва синамо менамоем, барои мо тоқатфарсотарин кашфиёт кушодани худи мо аст, ки бе он ҳеҷ кадоме аз мо ба таърихи гузашта ва имрӯза сарфаҳм намеравем. Ҳамзамон бояд гӯем, ки ба гузашта сару кор нагирифта, аз он огоҳ будан, имрӯз имконпазир аст. Ин ҷо мо боз ба синамои мустанади рус рӯй меоварем, ки он бастагие ба филмҳои дар бораи созандагони ҳукумати Шӯроҳо дар Тоҷикистон дорад. Махсусан, агар ин қабил филмҳо дар бораи Абдурауфи Фитрат, Муҳиддиновҳо, Чинор Имомов, Ширинҷо Шотемуров, Нусратулло Махсум, ҳатто устод Айнӣ ва устод Лоҳутӣ ва ғайра бошанд, чунки мустанади русӣ бо мустанади тоҷик пайваст буда, он устоди мустанади мо аст ва инро ҳеҷ касе дар ҳеҷ замоне инкор карда наметавонад? Дар филми дукисмаи «Раванд» (Процесс)-и коргардони машҳури рус И. Беляев бори аввал «Васият» (Завещание)-и Николай Бухарин намоиш дода шуд. Ин васиятро зани ӯ Анна Лорина ҳар рӯз чун дуои рӯзмарра дар зиндонҳои сталинӣ мехондааст ва он «Васият» [6, с.61] аз ҷониби ин зан аз ёд дар намои мустанад нишон дода мешавад. Рости васияти Бухарин барои зане, ки онро мехонд ба дуои рӯҳонии дар масҷид ва ё калисо мехонда хеле шабеҳ аст. Ҳангоми дидани ин филм бинанда ба ҷойи эҳсоси биологӣ дар худ ҳисси ҳайрату тааҷҷубро пай мебарад. Қаҳрамонони он, ки қобилонаву моҳирона дар он ҳолат рӯзгор ба сар бурдаанд, ӯро ба ҳайрат меорад. Сари он меандешад, ки инсон ба ин ҳама дарду азоби тоқатфарсо чӣ гуна тоб меоварад?! Агар мустанадсозоне, ки дар бораи ин қабил ашхос филм меофаранд, паҳлуҳои гуногуни фаъолияти эшонро ба назар гирифта ба кор пардозанд, аниқ гуфта метавонем, ки мустанади онҳо мондагор мегардад. Дар баробари ин, ҳангоми наворбардории ин гуна мустанадҳое, ки ба намояндагони миллат иртибот дорад, истифодаи ҳуҷҷатҳои, чи коғазӣ ва чи даҳонӣ муҳим аст, ки: кӣ будан ва ба чӣ сабабе зиндонӣ шудани ӯро

бозгӯ мекунад. Аз таборону шоҳидони онҳо пурсида истифода бурдани маълумотҳое, ки то ҳол касе дар ин бора чизе нагуфта бошад, воқеан диққатҷалбкунанда буда он ба мустанадсоз имкон медиҳад, ки гӯшаҳои торики таърихро ба рӯйи бинандаи худ кушояд.

Ин амалҳо сабаб мегардад, ки мустанадсоз на танҳо ба маъни воқеа, ки рӯй додааст аммо аз чӣ сабабе гуфтани ин ҳақиқат мамнуъ аст, гурез менамояд ва худро мекушояд. Мустанад ба ин восита аз зебоишиносӣ ва зебоинишондиҳию зебоигӯӣ, ки онро дар журналистика «зебоишиносии маросимӣ» мегӯянд ва он дорои нӯшбод, муборакбодӣ, табрику таҳният аст, халос мегардад. Мустанад акнун ба таҳқиқу тафтиши шаклҳои нави хусусиятҳои иҷтимоидошта бояд машғул гардад. Муқарризон ба ҷудо кардани сохтори жанрии ин гуна наворҳо пардохта, дар бораи филмҳои дорои эътироз, рафтору кирдор ва амал, омӯзиш, ки дар мустанадсозӣ бо номҳои: «филм-эътироз»; «филм-рафтор, кирдор, амал»; «филм-омӯзиш» маъмуланд, андешаронӣ менамоянд.

Соли 1988 мустанади И. Баканов «Хоҳиш менамоям, хабар накунед» (коргардон Х. Ҳасанов ва наворбардор А. Абрамов), ки дар бораи хонаи пиронсолони деҳаи Батоши ноҳияи Шаҳринав, танҳоии онҳо нақл менамояд, рӯйи навор омад. Сужаи асосии ин филм саволи: «марги мӯйсафедҳоро ба кӣ ва ё киҳо маълум намоем?» ва саволи дувум аз номи худи мирандагон, «хоҳиш менамоям, ки ба касе нагӯед…» оғоз ва анҷом меёбад. Дар филм аҷиб ин аст, ки мӯйсафедони ҷаҳонро падруд менамуда, аз кормандони хонаи пиронсолон бо ариза хоҳиш менамоянд, ки марги ононро ба фарзандонашон маълум нанамоянд ва онҳоро ташвиш надиҳанд, ки ин мушкилот то ба имрӯз дар худи ҳамин хонаи пиронсолон вуҷуд дорад. Пас аз ин филми мустанад дар ин бора бисёр филмҳои ҳуҷҷатии дигар рӯйи навор омаданд. Ҳатто чанд сол пеш дар давраи соҳибистиқлолӣ низ дар ин бора мустанадеро аз телевизиони давлатии «Сафина» ба бинандагон пешкаш намуданд, аммо филми навин, такрори ҳамон филми зикршуда мебошад, танҳо замон тағйир ёфтааст, доираи таърифу тавсифи масъулон васеъ гаштааст. Дар ин гуна филмҳо муваффақиятро на таърифу тавсифи ин ва ё он нафар, балки чаро пиронсол ба ин ҷо омадааст ва ё аниқтараш овардаанд таъмин сохтааст. Ҳамин нукта метавонад ба мустанадсоз кумак намояд, ки ҷомеа чӣ гуна аст. Филм тамошобинро ба андеша меоварад, ки чаро тоҷик офарандагони худро ба хонаи пиронсолон овардааст. Дар ин росто чаро оварду монд, аммо, ақаллан, боре онҳоро аёдат нанамуд, сабаби чаро аёдат накардани таборон мушкилот ва кушодани гирех аст. Мушкилот ва бурди синамои мустанад, аз ҷониби ин ва ё он соҳибкор оши палов ва гӯштбирён карда ба пиронсолон хӯрондан нест, ки он ҳам аксар вақт иҷборӣ сурат мегирад. Ин тарзи инъикос ҳеҷ чизро ҳал карда наметавонад. Дар филми аввал таърифу тавсиф қариб ба назар намерасад ва филм бо саволҳои мушкилотӣ оғоз мегардад ва бо онҳо поён меёбад, аммо филми дувум на ҳаёти мӯйсафедонро шарҳу эзоҳ медиҳад, балки пурра аз таърифу тавсиф иборат мебошад, ки диққати касеро ҷалб намуда наметавонад.

«Хоҳиш менамоям, хабар накунед»-и И. Баканов аз он сабаб мондагор аст, ки он дорои барнома буда, вохӯрӣ бо қаҳрамонҳоест, ки синну солашон ба ҷое расида, дар хонаи пиронсолон интизори марг ҳастанд. Ҳеҷ касе ҳуҷҷатнигоронро ба он ҷо даъват накардааст. Онҳо дар бораи ононе филм бардоштаанд, ки дунёро тарк менамоянд бо вуҷуди ин хоҳиш доранд, ки ҳангоме, ки марг гиребонгири онҳост фарзандони онҳоро ташвиш надиҳанд, аз кору зиндагиашон намонанд ва аз ҳама аҷиб он аст, ки ҳеҷ кадоми онҳо дар бораи пайвандони худ сухани носазое намегӯянд. Барои чунин филм навиштан ва бардоштан ба мустанадсоз диди нозук, андешаи амиқ, далерӣ ва ҳамзамон мушоҳидакор будан зарур аст. Рӯҳияи қаҳрамоне, ки, аллакай, зиёда аз понздаҳ сол дар ин хона бе пайвандон зиндагӣ намудааст, ҷойи асосии филм буда, он аз созандагони мустанад талаб менамояд, ки донандаи хуби равонии на танҳо муйсафедони бо доштани пайвандон, бекасу кӯй монда бошад, балки дар бораи онҳо андеша ронда тавонад ва ҳамин андешаро ба ҷомеа интиқол бидиҳад.

Одамон ба онҳое, ки сазовори таҳсинанд ва ё сазовори он нестанд, ҷудо карда нашаванд, чунки инсони комил будан аз ҳама болост. Бояд аз диди шахсӣ баҳои сазовор дод. Ва диди шахсӣ дар филм дар ҷойи аввал аст, ки аз номи қаҳрамонон ва аз даҳони онон садо медиҳад ва бо навор пешкаш мегардад, ки ин дар синамои мустанади имрӯза ба назар наменамояд. Аҷиб ин ки ин филм то бозсозӣ рӯйи навор омадааст ва чунин филмҳое, ки ба равони инсон таъсир мерасонанд дар филмҳои телевизионӣ ва синамоии тоҷик кам нестанд.

Бист-сӣ сол пеш аз ин навишта маъмулан дар синамосозии шӯравӣ, аз ҷумла тоҷик, дар бораи сохтмонҳои аср ашёи решагии филмсоз ба ҳисоб мерафт. Ҳуҷҷатнигорон бо тамоми ҳастӣ бетонрезон ва ононеро, ки ба монтажи барқ машғул буданд наворбардорӣ менамуданд. Дар бораи ГЭС-ҳои бузург мустанад меофариданд. Дар баробари ин бояд гуфт, ки худи синамосозон дар ҷустуҷӯи панорама ва қаҳрамон буда, аз касе дастур намегирифтанд. Ҳеҷ касе он замон андеша надошт ва имрӯз ҳам, мутаассифона, андеша надорад, ки бузургтарин иншоотҳо дар оянда бузургтарин вайрониҳоро ба бор меоварад, имрӯз ин раванди амал бояд аз нигоҳи на танҳо ҳуҷҷатнигори синамо, балки аз нигоҳи ҳуҷҷатнигорони дигар низ баррасӣ ва матраҳ гардад, ин аст асоси кори публитсистика дар замони мо. Дар ин раванд андеша бояд кард ва дар назди худ савол гузошт: «Барои чӣ ин равандро нагуфтанд, ба навор набардоштанд, нанавиштанд», «Аз чӣ сабаб ононе, ки дар бораи бузургтарин иншоотҳо гуфтанду навиштанду навор бардоштанд, дар бораи вайрон шудани табиат андеша нанамуданд?» ва ғ. Барои он ки диди синамоҳуҷҷатнигор ва умуман ҳуҷҷатнигорон аз назари коргароне, ки дар вагон ва каппаҳо зиндагӣ менамуданд, ононе, ки дар атрофи ин сохтмонҳои аср зиндагӣ менамуданд, деҳқонон ва чорводороне, ки соҳиби овоз набуданд фарқ дошт ва сари он хонанда, шунаванда ва бинанда андеша менамояд. Аммо дар асл

ин ҳама гапи хушку холӣ аст, асос он ки ВАО-и расмӣ овози ҳамон коргари созанда, деҳқону чорводоре, ки дар он макон буду бош дошт нашуниданд. Пас чӣ ҳоҷат дар ин ҳолат дар бораи табиат ва вайроншавии он сухан гуфтан! Синамотографҳо дар ин ҳолат ба ин мавзӯъҳо аз диди мелиораторҳо ва гидротехнику давлатдорон нигариста асарҳои худро эҷод намуданд. Инро дар синамопублитсистика ва умуман дар ВАО диди идорӣ меноманд, ки маъмул мебошад. Наворҳои зиёде, ки дар бойгонии синамо ва телевизион километр-километр хобанд, танҳо образи замони гузашта нестанд ва мо қисми зиёди онро метавонем бо номи «устураи замони гузашта» ёд намоем, ки имрӯз танҳо дар раванди ин ё он иду маросим аз онҳо ёд менамоем. Он замонро ҳар яки мо, ки дар он давра зиндагӣ намудаем, бори дигар дидан мехоҳем ва ononе, ки пас аз мо омадаанду меоянд низ бо зиндагии гузаштагон ва аз он замон мондагон ошно шудан мехоҳанд. Ҳатто дар байни синамогарони ҷавон ва коргардонҳо онҳое низ ҳастанд, ки мехоҳанд дар бораи он давра «кинои бозигӣ» (бадеӣ) бардоранд, ки он аз таърих холӣ набошад ва ин наворҳо чун ҳуҷҷат метавонад ба ин гуна ҷавонон хидмат намояд ва қиссаҳои онҳоро дорои воқеият кунад.

Дар кинотасмаҳои хеле хуб ва беҳтарини худ синамотографистони тоҷик моро маҷбур менамоянд, ки ба давраҳои қаблӣ бо нигоҳи дигар назар намоем, сухани ҷомеаи онвақта, овози ҷомеаи азбайнрафтаро бо неку бадаш бишнавем.

Мо то ҳанӯз толорҳои пури «Кохи Борбад», «Хонаи нависандагон», театрҳои Душанбе, Хуҷанд, Қӯрғонтеппа, Кӯлоб, Хоруғ, Конибодом, «Хонаи кино» ва «Теле-кино»-ро ёд дорем, ки дар он ҷо замоне шоирону нависандагони Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон, Русия ва ғайра ҷамъ омада шаби назму наср барқарор менамуданд ва он минбарҳо минбари ҷамъиятӣ гашта буд. Сабти мустақим, ки чанде пеш дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ атавизм ба ҳисоб мерафт, барномаҳои алоқавиро тавлид кард, ҳамзамон тамошобинро бо истифодаи телефон ҷузьи барнома гардонид ва вориди экран намуд. Гуфта метавон, ки ин пулҳои телевизионӣ ва барномаҳо тавассути алоқаи телефонӣ ба зӯрӣ вориди телевизион гаштанд. Аксаран гумон менамоем ин пулҳои телевизионӣ пешравии техника ва технологияи қабл аз солҳои 1960 аст, аммо дар асл ин нукта дар ин расона дар ҷойи дувум буда, аслан сабабгори бавуҷудоии ин гуна барномаҳо натиҷаи вусъатдиҳии кушод будан, маъруф будан ва гуфтану шунидани андешаҳои якдигар нисбат ба ҳама чиз ва тағйиротро дар бар мегирифт.

Воқеияти асил он аст, ки ҳанӯз дар давраи аввал ва дувуми бозсозӣ дар радио ва телевизионҳои он замон ҳамагӣ давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла расонаҳои Тоҷикистон барои пешравии гуфтумони (диалог) журналистӣ замина гузошт. Босуръат бавуҷудоии барномаҳои нав ба нав, тез маъмул гаштани онҳо, ки дар ин барномаҳо қаҳрамони асосӣ онҳое буданд, ки ба амале ва ё коре масъул буданд, ба саволҳои гузоштаи тамошобинон ва иштирокдороне, ки ба шабака даъват шуда буданд, ҷавоб медоданд. То ҳанӯз тамошобинони телевизиони ягонаи Шӯравӣ даъватшудагонро ба барномаҳои «Диалог», «Шанбе-рӯзи волидон», «Майдони мусиқӣ», «Хоҳиш менамоям ба ман сухан диҳед», «Рӯ ба рӯ бо мушкилот», «Микрофони озод» ва ҳар он касе, ки ба гуфтумони ҷамъиятӣ иштирок намудан мехост, метавонист дар ин гуна барномаҳо иштирок намуда, нуқтаи назари худро баён намояд. Дар ҳамин раванд ба тарзи калка дар ягона телевизион ва радиои Тоҷикистони Шӯравӣ низ барномаҳо пайдо гашт. Махсусан, дар шабакаи Телевизиони Тоҷикистон «Диалог» бо иштироки таърихнигорон, сиёсатмадорон, адабиётшиносон ва ғайра бо вуҷуди калка будани ном мушкилоти зиёдеро ҳаллу фасл менамуд ва дар он иштирокдорони ғайрикасбӣ, яъне тамошобинон аз байни мардум низ хеле зиёд буда, саволҳои гуногунро, ки ба иҷтимоиёт ва сиёсат марбут буд бо ҳамдигар матраҳ менамуданд. Дигар барномае, ки ҳамагонро фаро гирифта буд «Микрофони озод», ном дошта дар он ҳама қишри ҷомеаи онрӯзаи Тоҷикистон андешаҳои ҷолиб иброз менамуданд. Махсусан, гузоришҳои ин барнома аз шаҳрҳо ва маҳалҳои гуногуни Тоҷикистон ва маконҳои тоҷикнишини Ӯзбекистон ва ҳатто тоҷикони Афғонистон барои бинандагон хеле ҷолиб буда, онҳо тавассути ин барнома аз кору фаъолият, андешаҳои ҳамватанон ва ҳаммиллатони бурун аз марзи Тоҷикистон огоҳ мегаштанд ва пайвандии байниҳамдигариро эҳсос менамуданд. Ҳамин раванд буд, ки мустанади беҳтарини телевизионӣ «Тоҷикони дунё»-и Саёҳат Неъматоваро ба вуҷуд овард ва ин филми мустанади телевизионӣ то имрӯз ҳамтои худро на дар телевизион ва на дар синамо пайдо накардааст. Ва ё «Бозори мусиқӣ»-и Раҳматуллои Камол мусиқинавозони дар ин ё он маҳалли Тоҷикистон машҳур буда, аммо дар кулли Тоҷикистон маъмулнабударо ба мардум шинос менамуд. Ин барнома аслан ба ҷавонон бахшида шуда мусиқии попро дар бар мегирифт ва иштирокдоронаш низ аксаран ҷавонон буданд. Пас аз ин барнома то ба имрӯз барномаҳои зиёде рӯйи кор омаданд, аммо онҳо ба он тарзе, ки барномаи Раҳматуллои Камол машҳур шуда буда, машҳур ва маъмул нагаштанд. Он барномаҳоро метавон имрӯз бо номи барномаҳои алоқавии публитсистон ва коршиносону ҳукуматдорон бо шаҳрвандон ёд кард. Ин гуна барномаҳо, ки аксаран ба тарзи мустақим пахш мешуданд, тамошобинони Телевизиони шӯравии Тоҷикистонро то 40-55% зиёд намуда буд. Барномаҳои шабона, вохӯриҳо дар телевизиони Тоҷикистон бо шахсони аввали ҳокимият, вазирон, амалдорони дараҷаҳои гуногун, депутатҳои халқии дорои андешаҳои гуногун, пас аз гузаштани съездҳо ва ё бевосита нишон додани маҷлисҳои парлумон ва съездҳои гуногуни ҳизби коммунист ва ҳизбҳои навпайдошуда дар кишвар, диққати тамошобини ниёзмандро ҷалб месохт ва тамошобин метавонист тавассути телефон саволи худро ба он нафаре, ки дар экран баромад дорад пешниҳод кунад ва ҳамон лаҳза ҷавобашро гирад. То ҳанӯз насли калонсол вохӯрии президенти нахустини кишвар Қаҳҳор Маҳкамовро бо бинандагони телевизион ёд дорад, ки он қариб се соат давом кард. Ин гуна барномаҳо, мардумро бо сарони ҳокимият наздик намуд. Дар ин гуна барномаҳо фотеҳ ва иштирокдори асосӣ мухотабон (тамошобинон)

буданд. Ин тамошобинонро метавон бо номи «бузургшудагон нисбат ба телевизион ва васоити дигари ахбор» ном бурд, ки ҳар кадоме диди нав дар сохтори навини ҷойи сотсиализмро мегирифта доштанд, ҳарчанд аксари онҳо ба ҷуз чанд нафар амбитсияҳои хусусиашон баландтар аз хостори мардум буда, аммо дар сохтори куҳан бо диди нав ворид гардида буданд, ки ин диди нав метавонист маризии маҳалгароёнаи тоҷиконро аз байн бубарад. Мутаассифона, ҷанги шаҳрвандӣ ин андешаҳоро ба гуфтае кушт гӯем ҳам хатое содир намешавад. Дар ҳамин раванд ин нуктаро бояд қайд намуд, ки пас аз бисту чаҳор соли бозсозӣ дар Маскав китоби «Телевизион ва мо»-и С. Муратов [3,с.42] аз нашр баромад, ки мунаққидону коршиносон ба он баҳои баланд доданд. С. Муратов дар ин китоб қайд менамояд, ки телевизион бе «мо» дар ҳолати ҳама гуна бозсозӣ ва кушод гуфтану маъруф гаштан ва шинос намудани одамони нав дар тамоми раванди ҷомеа мавқеи босазо дошта, он бе «мо» буда наметавонад [7,с.225]. Ин андеша дар ҷойи холӣ ба вуҷуд наомада, онро касе гуфтааст, ки тамоми умрашро ба кори телевизион бахшидааст. Дар ин баробар, ин андеша моро ба он водор менамояд, ки дар бораи ин расона фикр намуда, мантиқан ба чунин хулоса оем: «телевизион бо шахсият ва будани «мо» вуҷуд дорад» (Б. Д. С. Ҳ.).

Дар ин гуна барномаҳо қаҳрамонҳо дар ҳолати драматикӣ ба навор бардошта мешаванд ва ин наворҳо ифодагар ва ҳатто ҷудокунандаи ҳаёти онҳо буда метавонанд ва ҳамзамон метавонанд замоне мустасно шуда бошанд. Аммо имрӯз метавонанд қаҳрамони доимии публитсистӣ ҳам дар экрани телевизион ва ҳам дар дигар намуди ВАО гарданд. Агар дар ин бора барномаи «Соя»-и Орзу Исоев дар Телевизиони давлатии «Сафина» ба навор бардоштаро, ки доир ба фаъолияти артисти халқии Иттиҳоди Шӯравӣ Ҳошим Гадоев буд, ба назар бигирем ва онро аз назари таҳлилӣ баррасӣ намоем, дар аввал гумон менамоем, ки пайдо шудани Ҳошим Гадоев дар экрани телевизиони фарҳангӣ танҳо хидмати қаҳрамон аст. Лекин ба феҳрасти намоишҳои ин телевизион нигарем ва онро аз аввали пайдоишаш то ба имрӯз аз назар гузаронем, ин ҷо, аллакай, андеша дигар гашта, хизмати воқеан шоистаро дар маводи муаллиф, Орзу Исоев дармеёбем. Дар ин мавод ҳеҷ гуна хидмати шоёни «давру замон» ба назар намерасад, ки маводи офаридаи журналист ба он муталлиқ бошад. Дар маводи журналист Орзу Исоев шарти асосӣ муҳиту шароити ҷамъияте, ки мо дар он зиндагӣ менамоем, дар ҷойи аввал аст ва худи ҳамин бурди барномаи ӯ шудааст, ки на ҳар нафаре аз бинанда онро таҳаммул намуда ва ё баҳо дода метавонад. Хусусияти асосии ин гуна синамоҳо ва барномаҳои телевизионӣ дар он аст, ки қаҳрамонҳои офаридаи, онон на чун азобдидаву ранҷур ва озордида ва ё зоҳиди тарки дунё карда, балки бо вуҷуди зарб дидан дар рӯзгор ба андешаҳои худ устувор ҳастанд. Ҳамин сабаб мегардад, ки онҳо имрӯз на, шояд пагоҳ ҳам на, аммо дар охир ғолиб меоянд, чун андеша солим буда он андешаи ҷомеа мебошад ва ин гуна андешаҳо ба ҳамаи давру замон тааллуқ доранд, куҳна намегарданд, дар шакле ва намуде дар ин ё он давра бозпас мегарданд. Бинандаи ин барнома дар ҳар сурат ғолиб омадан, ғолиб будани Ҳошим Гадоевро дар байни бинандагони синамо ва театр ҳис менамояд. Дар барномаи мазкур муаллифи он Орзу Исоев ба тачрибаи худ барҳӯрд менамояд, ки он ба механизми расмиятпарастӣ (бюрократизм), ки қаҳрамони ӯ аслан ба муқобили ин равандҳои ҷомеа аст, баромад менамояд. Дар бисёре аз филмҳои мустанади ин журналист-коргардони навовар, ҳатто дар барномаҳои радиоӣ ва телевизионии ӯ ин равандро касе ба публитсистика сару кор дорад ва мағзи публитсистикаро мефаҳмад, дарёфтанаш мумкин аст. Аз ин рӯ, қаҳрамонони Орзу Исоев интихобнамуда, дар ҳама ҳолат ва вазъият аз худ дифоъ намуда метавонанд ва рост будани худро бо ҷомеа гуфта метавонанд. Муҳимтар аз ҳама, онҳо озодона андешаи худро на танҳо дар экрани телевизион ва ё васоити дигари ахбор, балки дар пеши сардори худ, низ баён менамоянд, ки он андешаро ҷомеае, ки ӯ дар он зиндагӣ менамояд, дорад, аммо ё намегӯяд ва ё аз гуфтан ҳарос дорад. Чун ин гуна коргардонҳо ва қаҳрамонҳои онҳо интихобнамуда кори харобиоварро дар ҷомеа мебинанд ва ҳамин раванд дар навор ба гуфтае ихтилофи назар (конфликт)-ро тезу тунд менамояд. Онро аксари сарварони дар сари қудрат буда, аз чӣ сабабе нодида мегиранд, ки асоси амали коргардон ва қаҳрамони филмҳои мустанад, барномаҳои телевизионӣ ва ҳатто ВАО-и нашрӣ мегардад. Коргардон-журналисти ТВС Орзу Исоев ҳангоми ба наворгирӣ ин қабил ҷузъҳоро дар ҷойи аввал мегузорад, ки бурди асосии кори вай аст.

Кунҷковӣ ва хӯрдагирии қаҳрамон, шавқу рағбат, саъю кӯшиш ва ахиран орзуи ӯ дар филм ва ё барнома ба ҳисоб гирифта намешавад. Аз оқибат, анҷом ва натиҷаи амалкард низ чизеро намегӯяд, барои вай ҳамеша «сафед, сафед асту сиёҳ, сиёҳ», ки ин раванд аз нигоҳи равоншиносӣ метавонад наздиктарин инсонҳое, ки бо қаҳрамон сару кор доранд аз ӯ дур намояд ва ин ҷо сухани охирин метавонад, ин бошад: «агар маро пурсед, ман хостори ин гуна зан нестам, бо ин гуна зан будан намехоҳам»-и мардумӣ рӯйи кор меояд, ки амали мардуми замонасоз аст. Мо ҳамагон бо ифтихор мегӯем, ки «ярокӣ асосии расмиятпарастӣ (бюрократия) ин сир ва ё роз» аст. Аммо қаҳрамонҳои интихобнамудаи Орзу Исоев барои ҷомеа шуда аз ҳар фурсат истифода мекунанд, ки андешаи ҷомеаро таблиғ намоянд ва дар баробари ин, ҳамеша тамғаи (ярлик) «мунаққиди дар ҳама кор раванди бадро чустуҷӯ менамуда» ва «авомфиреб, демократи канорӣ»-ро ба ӯ медиҳанд ва ин дар ҳоле, ки вай рост аст.

Масъулиятшиносӣ арзишимандтарин амали эҷодкор ба шумор меравад, бешак дар назар доштани мавзӯъ дар ҷойи аввал мебошад.

Дар публитсистикаи экранӣ, чун дар ҳушу андешаи ҷамъиятӣ, ба ҳам омезишёбии сохтори баҳо додан ва баҳо гузоштан пайдо шуда ва аз он касе имрӯз фирор карда наметавонад. Дар ин ҳолат аз нигоҳи аввал барои офаридани портретҳои экранӣ нигоҳ доштани сифатҳое мисли - вичдон, шарафу номус зарур аст ва ҳамзамон барои нигоҳ доштани ин се вожа бояд публитсист талош варзад. Таҳйирёбии қаҳрамонон дар

филмҳои дорои мушкилот метавонад ба бинанда ба гуфтае энержии изофиро бидиҳад, ки он бинандаро ба он андеша меорад, ки дар ҷомеа чун ӯ андеша менамудаҳо то ҳоло ҳастанд, кору фаъолият доранд. Вазифаи публитсист, дар ин ҳолат дар ҷомеа пайдо намудани андешаи дар он сӯйи устура чӣ будан аст, ки инро дар филмҳои мустанади «Соя»-и Орзу Исоев метавонед дарёфт.

Дар ин гуна ҳолатҳо гурӯҳҳои мухталифи ҷомеа, ки навгониро дар ин ё он сохтор мехоҳанд бинанд ва онро ҷорӣ намоянд, ин назарро пешниҳод менамоянд: «Барои мо сиёсати вобаста ба вазифа вуҷуд дорад ва мо акнун мебинем, ки чӣ гуна сиёсатмадорон бо майл ва хоҳиши худ пайдо мешаванд» [10,с.62]. Дар ин гуна барномаҳо ба тарзи ҳайратангез ба худ ва гурӯҳи худ боварӣ доштан, андешаи дақиқ доштан, диққати дигаронро ҷалб намудан ва қобилияти андешаи худро амалӣ кунонидани қаҳрамонони интихобнамудаи коргардон бевосита дар намо ва сухангӯии ӯ аён мешавад. Инро дар сиёсат бо номи «худомӯзии сиёсӣ» низ ном мебаранд.

Инъикос ёфтани таҳаввулот дар синамои ҳуҷҷатӣ, аллакай, нишондиҳандаи пешравии ҷомеа буда, он дар андешаи бинанда, хонанда ва шунаванда, аллакай, 20-25 сол пеш дар давраи бозсозии горбачевӣ ба вуҷуд омада ва он тайи ин ду ним даҳсолаи ахир тавассути технологияи иттилооти нав инкишоф ёфтааст ва онро касе наметавонад, бартараф намояд. Ҳарчанд аксари расмиятпарастон мехоҳанд онро ба ҳар тарзу намуд хафа намоянд, ин дар ҳоли имрӯз ба онҳо даст диҳад ҳам, аммо дар ояндаи наздик ва ё нисбатан дуртар дигаргуниҳо ба амал оварданаш мумкин аст. Ҳамин нуктаро ба назар гирифта публитсистони меҳанпараст ба гуфтае «лучу пӯстканда»-и гапро мегӯянд, аммо ин ба расмиятпарастон писанд нест, чунки ин ба фоидаи онҳо нест ва онҳо андешаи оқибати амалкарди худро надоранд. Ин ҳолат аз муаллиф дар ҷомеае, ки ӯ зиндагӣ менамояд ҷасурӣ ва ҷуръатро талаб менамояд. Ва ин ҷасурӣ ва ҷуръат ба қобилияту истеъдод омехта мегардад ва синамои ҳуҷҷатие ба вуҷуд меояд, ки дар он назари ҷомеа мунъакис шудааст. Аммо ҳамаи ин як падидаро ташкил мекунад ва он боис мегардад, ки нафаре дар мавриди филмсозии ҷадид фикр намояд. Дар ин росто бояд андеша намуд, ки касе аз мо қаблан чунин филмҳоро дар экрани телевизион ва кинотеатр бо забонҳои дигар, махсусан форсӣ ва русӣ дидааст.

Агар ба синамои ҳуҷҷатии пас аз истиқлолияти тоҷик назар намоем ба хулоса меоем, ки ҳар ду андеша воқеият дорад. Дар ин ҳолат мо бояд ононе, ки дар ҳолати пешравӣ будани синамои ҳуҷҷатиро дастгирӣ менамоянд ба гурӯҳи созандагони филмҳои мустанад шомил созем, ки онҳо ин филмҳоро офариданд ва ба гурӯҳи дувум ононе ҳамроҳ ҳастанд, ки назарашон ба назари бинандагон як аст ва онҳо аз вохӯрдан бо тамошобинон бо талаби ин ва ё он амалдор маҳрум шудаанд, маблағе надоранд, ки дар бораи қаҳрамони худ – тамошобин чизе ба навор бигиранд, ки он дидиҷомеа аст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки истиқлолият кинопублитсистикаи навинро, ки дар давлатҳои демократии ҷаҳон роиҷ буд, таваллуд карда тавонист, аммо аз ин тамошобине, ки асоси ҷомеа аст, кам манфиат мебинад. Ифодаи «синамои ношинос» [4, с.32-33], ки бештар вақт он баёнгари иғроқ аст, аввал дар расонаҳои хабарии расмии нашрӣ баъд ба синамо ва телевизион ворид гашт ва он маҷмаи эҷоди ба ном иҷтимоӣ гашт, ки он, воқеан, қабл аз истиқлолият бо вуҷуди яккаҳизбӣ ва яккатоз будани сохтори сотсиалистӣ дар кишари мо Тоҷикистон ба назар наменамуд. Ин назар, аллакай, муродифи вожаи дастнорасии мавод аст, ки дар он маводи дастнорас, ҳақиқатҳо нуҳуфта аст. Воқеан, дар ин ҳолат мо ба филмҳое дакка мезанем, ки дорои «рақам» (номер) ҳастанд ва онҳо танҳо барои як гурӯҳ нигаронида шудаанд. Вазъият дар ин самт хостагори беҳбудист.

Имрӯз вақти он расидааст, ки Иттифоқи синамотографистон, Тоҷик-кино, Тоҷик-филм ва Кумитаи Телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан идораи Синамои телевизионӣ ва соири дигар шабакаҳои телевизионҳо, ин самти корро ҷоннок намоянд. Ин худ ифодагари мушкилоти асосӣ дар ин соҳа мебошад. На дар сиёсат (синамотограф, телевизион ва видио) ва на дар таблиғу ташвиқи ин навъе аз сохт - саҳфа (агар ба тарзи классик баён намоем), бо истифода аз чоп, ҳеҷ чизе тағйир наёфтааст, ки мо гӯем: «фалон чиз дар ин раванд тағйир ёфтааст ва он ба мо дастнорас мебошад». Ягона чизе, ки мушкилоти ин раванди эҷодӣ аст, он ҳам бошад ворид гаштан ба зиндагии иҷтимоии мардум мебошад, ки ҳамагон гӯё аз уҳдааш мебароем, аммо аз чи сабабе ба он даст намезанем. Аз ин назар ба хулоса омадан мумкин аст, ки синамопублитсистика чун ҳодиса, воқеият, падида ва ҳақиқат метавонад дар тафаккури оммаи васеи ҷомеае, ки синамо ва телевизион мебинад, тағйиротро ба вуҷуд орад, метавонад ӯро чун ҷузъи ҷомеа дар иҷтимоиёт, ки асоси зиндагӣ аст, фаъол намояд ва ё баръакс ӯро ба зеркунда табдил диҳад, дар болои он бо табар чӣ коре, ки хоҳанд мекунанд ва ба гуфти нависандаи ҷаҳонӣ Ч. Айтматов «манкурт» намудан ҳам метавонад. Ин амал вобаста аст ба андешаи худи созандагони филмҳои мустанад.

Бо вуҷуди ҳамаи ин ҷустуҷӯи эҷодӣ набояд ифодакунандаи як идеология бошад ва набояд синамотографистони мустанадсоз танҳо ба ин тарафи мустанад диққат бидиҳанд ва ақаллан чун замони қаблӣ ба забоипарастии синамовоқеият диққат додан шарти имрӯзаи киноҳуҷҷатҳои рӯйи кор меомада мебошад. Ин моро маҷбур менамояд, ки «шоирона» оммавикунонии раванди ҳақиқатнигориро, ки дар як зумра давлатҳои пасошӯравӣ, аллакай, маъмул аст, дар мустанадсозӣ ва ҳатто дар публитсистикаи навишторӣ ҷорӣ намуда, андешаро ба худи бинанда ва ё хонанда вогузорем ва дар ин раванд тарғибгари ягонагии мардумони ҷаҳон ва баробарии ҳамаи нафарон дар ҷомеае, ки зиндагӣ менамоем бошем.

АДАБИЁТ

1. Арватов Б.К. Киноплатформа / Б.К. Арватов // Новый «ЛЕФ». - 1928. - №3. - С.48.
2. Багиров Э. Телевидение XX век / Э.Багиров, И.Г. Кацев. - М., 2004. - С.304.

3. Безклубенко С.А. Телевизионное кино: Очерк теории / С.А. Безклубенко. – Киев, 1975. - С.277.
4. Вильчек В.М. Под знаком ТВ / В.М. Вильчек. - М., 1987. - С.240.
5. Кузнецов Г.В. Журналист на экране / Г.В. Кузнецов. - М., 1985. - С.208.
6. Леонтьев А.А. Телевизионное искусство глазами психолога / А.А. Леонтьев // Телевидение вчера, сегодня, завтра. - М., 1984. - Вып. 4. - С.368.
7. Муратов С.А. Документальный телефильм. Незаконченная биография / С.А. Муратов. – М.: ВК, 2009. – 363 с.
8. Прохоров Е. Искусство публицистики: Размышления и разговоры / Е.Прохоров. - М., 1983. - С.360.
9. Ромм М. Поглядим на работу / М. Ромм // Искусство кино. - 1959. - №11. - С.120.
10. Ученова В.В. Публицистика и политика / В.В. Ученова. - М., 1979. - С.60.
11. Юровский А.Я. Телевидение – поиск и решения. 2-е изд., доп. / А.Я. Юровский. - М., 1983. - С.215.

ТАҲАВВУЛ ДАР МУСТАНАДНИГОРИИ ТОҶИК

Мақола ба баррасии масъалаҳои актуалӣ, ки аз вокеоти таърихию сиёсӣ маншаъ мегиранд, бахшида шудааст. Ба андешаи муаллиф, бори нахуст давраи ошкорбаёнии таблиғотиро дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ хонандагони васоити матбуотӣ дар саҳфаҳои рӯзнома, ҳафтавор, мачаллаҳо дидаанд ва онро ҳар кас ба ҳар намуд қабул менамуд. Аз ҳама ачиб ин буд, ки ҳамагон мехостанд бо ин раванд, яъне раванди ошкорбаёнӣ сари қудрат оянд ва ҳамзамон чун Рокфеллерҳои амрикоӣ доро гарданд ва ҳамаи он адабиёт ва навиштаҳое, ки қаблан дар олами Ғарб, бахусус Амрико буда, дар бораи сохтори сармоядорӣ, фиску фасоди олами сармоя сухан менамуд, дурӯғ медонистанд. Кишварҳои ғарбӣ ва сохтори будаи он ба назари аксарияти нависандагони ин маводу матлабҳо ва ҳамзамон хонандагони шумораашон зиёди парастандагони сохтори давлатдории ғарбӣ «биҳишт»-и амрикоӣ ва Аврупои ғарбӣ буда, як қатор давлатҳои осиёӣ ба тарзи очил ворид шудан мехостанд, гӯем ҳам хато наменамоем. Хонандагони тоҷик низ аз ин раванд берун набуданд. Ин амалро коршиносони онзамонаи «ин сарзаминҳои биҳиштзо» имрӯз бо номи «инқилоби рӯзномаҳо» дар Иттиҳоди собиқи Шӯравӣ ном мебаранд ва онро аксарияти мунаққидон, коршиносони худӣ, яъне имрӯз ба ҳамон номе, ки ҳамкашони ғарбиашон ном мебаранд, қабул доранд.

Калидвожаҳо: филми мустанад, инқилоби фикрӣ, сарчашмаҳои таърихӣ, вазъи сиёсию иҷтимоӣ, воситаҳои электронии ахбор.

ЭВОЛЮЦИЯ В ТАДЖИКСКОЙ ДОКУМЕНТАЛИСТИКЕ

Статья посвящена актуальному вопросу таджикской публицистики, который историко-политические события. По мнению автора, аудитория таджиксих СМИ впервые в печатных СМИ столкнулась с пропагандой гласности в Советском Союзе, которую каждый воспринимал по своему пониманию и воображению. Самым важным был тот момент, что каждая пропагандирующая сторона хотела прийти к власти или стать миллионером, к примеру, как Рокфеллер, путем пропаганды своей идеологии. Западная литература, описывающая западную культуру, образ жизни многим казалось ложью.Страны Западной Европы в глазах этих писателей казались «американским раем» и даже многие мечтали о скорейшем воссоединении к Европейскими странами, в том числе и таджикская аудитория. Ныне американские эксперты считают тот период «революцией в прессе» в Советском Союзе и эту оценку признают наши эксперты.

Ключевые слова: документальный фильм, исторические источники, социально-политическая ситуация, электронные СМИ, революция разума.

THE EVOLUTION OF TAJIK DOCUMENTARY

The article is devoted to the topical issue of Tajik journalism, which is based on historical and political events. According to the author, for the first time in the print media, the audience of the Tajik media saw open propaganda throughout the Soviet Union, which everyone perceived according to their own understanding and imagination. The most important was the moment when every propagandist party wanted to come to power or become a millionaire, for example, as the Rockefellers, by propagating its own ideology. Western literature describing Western culture and a way of life seemed like a lie to many people. The countries of Western Europe seemed like an "American paradise" in front of these writers, and even many dreamed of an early reunion with European countries, including the Tajik audience. Today, American experts consider that period "revolution in the press" in the Soviet Union, and this assessment is recognized by our experts.

Key words: documentary film, historical sources, socio-political situation, electronic media, mind revolution.

Сведения об авторах: ***Бобоев Д.*** – Таджикский национальный университет, доцент кафедры телевидения и радиовешания. **Адрес:** 737025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17
Хайдаров С. - Таджикский национальный университет, доцент кафедры телевидения и радиовешания. **Адрес:** 737025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 93-507-07-16**

Information about the authors: ***Boboev D.*** - Tajik National University, Associate Professor, Department of Television and Radio Hanging. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17
Khaidarov S. - Tajik National University, Associate Professor, Department of Television and Radio Hanging. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 93-507-07-16**

УДК: 070 (575.3) (09)

ОИД БА ДАВРИЯТИ ЧОПИ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Шарифзода Қироншоҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Бухорои шариф» дар шумораи нахустини худ аз 11 марти соли 1912, муроҷиатан ба хонандагон, таъйиноти рӯзномаро «илмӣ, адабӣ, иҷтимоӣ, фаннӣ, иқтисодӣ, ба тараққии бародарони исломӣ хоҳад кӯшид. Мизони мундариҷот мутобиқати Қуръони шариф ва зарурати ислом хоҳад буд» ва давриятиро рӯзномаро «ҳаррӯза, ба истисноӣ айёми иду чумъаҳо» эълон доштааст [1].

Дарвоқеъ, «Бухорои шариф» то 2 январи соли 1913, рӯзи иҷборан аз чоп мондан, тӯли бештар аз даҳ моҳ 153 шумора ба табъ расидааст. Гуфтанист, ки чопи ин теъдоди нашри рӯзнома вобаста ба шароит ва имконоти молии идора, ба рӯзҳои гуногуни ҳафта, аз 1 то 6 шумораӣ рост меояд.

Бо назардошти аҳаммияти фаннии мушаххасоти даврияти чоп дар муайян намудани нақш ва мавқеи нашрия ва рӯшанӣ андохтан ба нофаҳмиҳои баҳсталаби даврияти чопи нахустин рӯзномаи тоҷикиамон, дар доираи мақолаи мазкур лозим донистем бар асоси маълумоти шумораҳои дӯхтаи пурраи «Бухорои шариф» [6] мулоҳизае чанд пешкаш намоем.

Як зумра муҳаққиқон, аз ҷумла Раҳим Ҳошим, Брагинский И.С., Маниёзов А, Табаров С.Ш., Усмонов И.К., Самад В., Гулмуродзода П., Набавӣ А., Салимзода О., Ҳотамов Н., Муродов М., Ғаффоров Н., Расулиён Қ., Ковиёнӣ Н. дар такя ба навиштаҳои устод Айнӣ, дар рисолаву мақолаҳои иншонамудаашон оид ба таърихи пайдоиш, ҳадаф, мундариҷа ва ҷойгоҳи рӯзномаи «Бухорои шариф», даврияти чопи рӯзномаро ба таври мухталиф зикр намудаанд. Албатта, барои чунин шарҳу хулосаҳои ихтилофноки муҳаққиқон аввалан, барояшон дастрас набудани ҳама шумораҳои «Бухорои шариф» сабаб гардида бошад, аз сӯйи дигар, эълону ваъдаи дастандаркорони «Бухорои шариф» дар бораи «ба истиснои айёми иду ҷумъаҳо» ба табъ расонидани рӯзнома, муҳаққиқонро аз ҷустучӯю ковиши кунҷковона боз доштааст.

Аввалан, бо таъкид бояд гуфт, ки маълумоти қатъӣ дар бораи даврияти «Бухорои шариф» чун таърихи пайдоиш ва фаъолияти он, нахуст дар асари таърихии устод Садриддин Айнӣ «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (5 ҷумодулаввали 1336 ҳичрӣ, якшанбе, мутобиқи 17 (4) феврали 1918 милодӣ) зикр гардидааст: «Ҷаридаи Бухорои шариф»-и явмӣ чор моҳ ба ҳамин ҳол давомат кард. Чун аксари тавобеи Бухоро туркизабон буданд, аҳолии соири вилоёти Туркистон умуман ба туркӣ ҳарф мезананд, масъалаи як ҷаридаи туркӣ ба миён омад. Баъд аз машварат ҳафтае ду бор ба номи «Тӯрон» як ҷаридаи туркӣ ба зери мудирияти идораи «Бухорои шариф» нашр карданӣ шуданд, ки ҳар ҳафта чор бор «Бухорои шариф», ду бор «Тӯрон» нашр меёфт. Рақами аввали «Тӯрон» 14 июли 1912 милодӣ нашр шуд» [2, с.70].

Дар ҷойи дигар «Бухорои шариф» ба ҳамин минвол чаҳор моҳ ҳар рӯз чоп шуд» [3, с.104] навиштани устод Айнӣ бегумон, ба эълони пешакии худи «Бухорои шариф» - «ба истиснои айёми иду ҷумъаҳо» ҳаррӯза табъ шудани нашрия такя мекунад, ки дуруст ҳам ҳаст. Вале «ҳар ҳафта чор бор «Бухорои шариф», ду бор «Тӯрон» нашр меёфт», навиштани устод Айнӣ ҷойи баҳс дорад, чун аз дӯхтаи «Бухорои шариф» (баъди чопи «Тӯрон») бармеояд, ки «Бухорои шариф» то сентябри соли 1912 ҳафтае 3-борӣ, ҳатто ҳафтаи 23-юм 1 бор (№111, аз 9 август (панҷшанбе), с.1912) ба табъ расидааст.

Аз навиштаҳои муҳаққиқони «Бухорои шариф», ки ба маълумотҳои пураразиши устод Айнӣ такя мекунанд, маълум аст, ки марҳилаи мушкили табъу нашри рӯзномаи «Бухорои шариф» пас аз оғози нашри замимаи он - «Тӯрон» (14 июли с.1912) то сентябри 1912 мебошад ва ин дар мушаххас намудани даврияти нашрия низ нофаҳмиҳое пеш овардааст.

«Азбаски дар Бухоро ва Туркистон хонандаи рӯзнома кам ва мадохиле, ки аз муштариён меомад, ба масорифи нашр нарасида, идора зарари куллӣ дидан гирифт, табиӣ, Леви ҷаридаҳоро мавқуф карданӣ шуд. Дар моҳи рамазон ҷаридаҳо ғайримунтазам баромада, дар шуруфи таваққуф буданд, баъзе ҳамиятмандони Бухоро бо далолати Мирзо Муҳйиддин Мансурзода як ширкати расмӣ таъсис карда, масорифи нашрро дар зиммаи худ гирифтанд. Ба 11 шавволи 1330 (сентябри 1912 м. - Ш.Қ.) нашри ҷаридаҳо расман ба ширкат таҳвил ёфт. Ширкат умури таҳририяи «Тӯрон»-ро дар уҳдаи Ғиёсиддин Маҳдуми Ҳасанӣ, писари домулло Нуралии Бавогии тотор, ки дар Бухоро таваллуд шуда, мунтаҳии Дорулмуаллимини Истамбул буд, вогузор кард. **Аз ҳамин таърих эътиборан, ҳар ҳафта се дафъа «Бухорои шариф», се дафъа «Тӯрон» - рӯз дар миён – дар интишор давомат карданд»** (таъкид аз мост - Ш.Қ.) [2, с.70-71].

Устод Айнӣ дар асари «Таърихи инқилоби Бухоро» низ даврияти ин марҳиларо «баъд аз ин ҳар ду газета ҳафтае се бор мунтазам нашр мешуданд» зикр кардаанд. Вале дар ҳамон ҷо маълумоти зикрнамудаи устод Айнӣ оид ба мудири «Бухорои шариф» - «Ҳайдархоҷа касалии худро баҳона карда, аз мудирӣ истеъфо дода, ба ҷойи худ аз Самарқанд Ҳусайн Иброҳимов ном шиноси худро даъват карда, мудириро ба вай супурд ва аз тарафи худ дар бораи Иброҳимов ба элчихона замонат дод», тасҳеҳе мехоҳад [3, с.105]. Яъне, тавре аз имзои масъулони чопу таҳрири нашрия бармеояд, танҳо дар чор шумораи «Бухорои шариф» (№125, 1912, 25 октябр, панҷшанбе - №128, 1912,1 ноябр, панҷшанбе) имзои Ҳусайн Иброҳимов ба ҳайси мудири масъул сабт гардидааст. Аз №129, 1912, 4 ноябр, якшанбе, то шумораи охирини «Бухорои шариф» (№153, 1913, 2 январ, чаҳоршанбе), «мудири масъул Ҳайдархоҷа Мирбадалуф» зикр шудааст.

Аз муҳаққиқоне, ки оид ба таърихи пайдоиш, мундариҷаву муҳтавои матолиб, дастандаркорони рӯзномаи «Бухорои шариф» мақолаву рисола навиштаанд, вобаста ба даврияти чопи «Бухорои шариф» маълумоти устод Айниро такрор кардаанд, танҳо муҳаққиқ Абдухолиқ Набавӣ масъалаи мазкурро ба баҳс кашидааст. Ӯ нусхаҳои дастрасшудаи «Бухорои шариф»-ро 120 адад баршумурда, чопи рӯзномаро аз 11 март то 1 июл ба миқдори 95 адад ҳисобида, тахмин задааст, ки агар шумораи садумини он 12 июл ба табъ расида бошад, дар ҳолати воқеӣ будани 153 шумора, 53 адад рӯзнома дар муддати шаш моҳ аз чоп баромадааст. Чунин андешаронии А.Набавӣ аз он ҷост, ки нусхаҳои 20 шумораи дигари «Бухорои шариф» на мусалсал, балки ба таври пароканда дастрас буданд ва муҳаққиқони мо ба 33 шумораи дигари «Бухорои шариф» умуман дастрасӣ надоштанд. Адади умумии (153) шумораҳои нашрияро зери шубҳа гирифтани муҳаққиқи мазкур ба ҳамин далел такя менамояд вале мулоҳизаи минбаъдааш дар мавриди даврияти чопи нашрия «ва ё дар байни панҷ моҳ (июл-ноябр) дар нашри рӯзномаи «Бухорои шариф» мушкилоти ҷиддие ҷой доштааст. Аз ин рӯ, пас аз моҳи июл аввал ҳафтае чор маротиба ва сипас се маротиба ба табъ расидани он зери шубҳа қарор мегирад. Ва имрӯз маълумоте дорем, ки дар оғози моҳи июл тибқи навиштаи ношир Қ.Левин бар

асари камбуди молӣ он ҳафтае се маротиба берун меомадааст (№103, 19 июл)» [4, с.65-66], то ҷое воқеият дорад.

Чунин шубҳаи муҳаққиқи муҳтарам Абдухолиқ Набавӣ вобаста ба замони ибрози андеша, аз он маншаъ мегирад, ки ӯ ба 153 шумораро дарбар гирифтани Дӯхтаи дар Китобхонаи Миллии Ӯзбекистон маҳфузбудаи «Бухорои шариф» диққат нест, вале тавре мебинем, воқеияти имрӯз дигар аст.

Ҳамин тавр, ба навиштаи устод Айнӣ «баъд аз ин ҳар ду газета ҳафтае се бор мунтазаман нашр мешуданд» дар моварои 12 сентябри соли 1912 («БШ» аз 28 август (№115) то 12 сентябр (№116) таътил дошт), то 2 январи соли 1913, ки 38 шумораи «Бухорои шариф» чоп шудааст, андешем, ба ҳафтае наздики 3 шумора рост меояд.

Аз рӯйи гуфтаҳои устод Айнӣ ҳисоб кунем, даврияти чопи «Бухорои шариф» чунин манзара пайдо мекунад: 4 моҳи аввал ҳаррӯза = 100 шумора; 2 моҳи дигар (аз 14 июл то сентябр) –ҳафтае 4 бор = 50 шумора; аз сентябр (11 шавволи 1330 х.) то охир –ҳафтае 3 бор = 33 шумора, ҷамъ 183 шумора мешавад, ҳол он ки худи устод Айнӣ менависанд: «Ба ҳамин тариқ, газетаи «Бухорои шариф» аз 11 марти 1912 то 2 январи 1913 ҳамагӣ 153 шумора ва «Тӯрон» аз 14 июли 1912 то таърихи мазкур ҳамагӣ 49 шумора нашр шуда, мачбуран баста шуданд. Ин ду ниҳол, акнун ба мева додан даромада буданд, бо табари зулму истибдод аз боғчаи халқ решакан шуданд» [3, с.106].

Бояд гуфт, ки устод Айнӣ дар асари мондагори хеш «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) дар баробари зикри «ин рӯзнома («Бухорои шариф» дар назар аст. Ш.К.), дар зери таҳрири Мирзоҷалол Юсуфзодаи Қафқозӣ, аз 1912-март-11 то 1913 дувуми январ, яксаду панҷоҳу се адад баромада, баста шуд», бо таассуф нигоштаанд: «Афсӯс, ки нусхаҳои мудаввани рӯзнома дар дастам нест, то ки порчаҳои намуна нақл намоям. Танҳо шумораи дувуми ин ҷаридаро ба даст дорам, ки барои нишон додани забон ва тарзи баёни он аз сармақолааш сатре чанд эрод менамоям» [1, с.325].

Пас, маълум мешавад, ки устод Айнӣ бо сабабҳои ба мо номаълум, дар солҳои фаъолияти «Бухорои шариф» бо нахустрӯзномаи тоҷикӣ ошноии наздик надоштаанд ва он маълумоти басо илмии таърихиро дар фаслҳои «Таъсиси ҷаридаи «Бухорои шариф» ва «Тӯрон»-и «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918 милодӣ, 17 (4) феврал) ва «Газетаҳои «Бухорои шариф» ва «Тӯрон»-и «Таърихи инқилоби Бухоро» (1921 милодӣ, 23 март) баъдтар, аз дӯстони ҳамақида ҷуставу пайдо намудаанд.

Номуайянӣ ва ба таври гуногун зикр шудани даврияти чопи рӯзномаи «Бухорои шариф» дар осори муҳаққиқон, тавре дар боло гуфтем, қабл аз ҳама, аз сабаби то рӯзҳои наздик дастрас набудани нусхаҳои комили нашрия роҳ ёфтааст;

Бо вучуди пайдо шудани шубҳа ё дудилагӣ ҳангоми зикри даврияти чопи «Бухорои шариф», мутаассифона, аксари муаллифони матолиби зидахл дар пайи ҷустану дарёфтани нусхаҳои ақаллан нопурраи нашрия нашуда, ҳатто ба нусхаҳои чанд шумораи дастрас мурочиат накарда, бо овардани «иқтибосе аз иқтибос» қонеъ гардидаанд.

Ба хотири маълумоти бештар ва пешгирӣ аз саҳву хатои эҳтимолӣ дар мушаххас намудани шумораҳои мусалсали «Бухорои шариф», тартиби шумораҳои нашрияро, ки аз Дӯхтаи комили 612 саҳифаина, таҳти №F-72 дар шуъбаи дастхатҳои Китобхонаи миллии Ӯзбекистон, ба номи Алишери Навоӣ нигаҳдорӣ мешавад, таҳия гардид, ҳамчун Замима пешкаш менамоем.

ЗАМИМА

Шумораҳое, ки дар Дӯхтаи 612 саҳифаина, таҳти №F-72 дар шуъбаи дастхатҳои Китобхонаи миллии Ӯзбекистон, ба номи Алишери Навоӣ нигаҳдорӣ мешаванд (27-29 декабри 2018, дар рафти сафари хидматӣ дидаву №№101-153 нусхабардорӣ гардид)

№/т	№тарт. «БШ»	Санаи чопи «Бухорои шариф»	Рӯзи ҳафта	Эзоҳ
1	1	1912, 11 март	Якшанбе–Воскресенье	
2	2	1912, 13 март	Сешанбе – Вторник	
3	3	1912, 14 март	Чаҳоршанбе – Среда	
4	4	1912, 15 март	Панҷшанбе- Четверг	
5	5	1912, 16 март	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	Бар хилофи ваъдаи редаксия, «БШ» рузҳои чумъа низ чоп шудааст.
6	6	1912, 18 март	Якшанбе–Воскресенье	
7	7	1912, 19 март	Душанбе – Понедельник	
8	8	1912, 20 март	Сешанбе- Вторник	
9	9	1912, 21 март	Чаҳоршанбе– Среда	
10	10	1912, 22 март	Панҷшанбе- Четверг	
11	11	1912, 23 март	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
12	12	1912, 25 март	Якшанбе–Воскресенье	
13	13	1912, 26 март	Душанбе –Понедельник	
14	14	1912, 27 март	Сешанбе- Вторник	
15	15	1912, 28 март	Чаҳоршанбе– Среда	
16	16	1912, 29 март	Панҷшанбе- Четверг	

17	17	1912, 30 март	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
				Дармоҳи март 17 шумора чоп шудааст.
18	18	1912, 1 апрел	Якшанбе–Воскресенье	
19	19	1912, 2 апрел	Душанбе- Понедельник	
20	20	1912, 3 апрел	Сешанбе- Вторник	
21	21	1912, 4 апрел	Чаҳоршанбе– Среда	
22	22	1912, 5 апрел	Панҷшанбе- Четверг	
23	23	1912, 6 апрел	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
24	24	1912, 8 апрел	Якшанбе–Воскресенье	
25	25	1912, 9 апрел	Душанбе–Понедельник	
26	26	1912, 10 апрел	Сешанбе- Вторник	
27	27	1912, 11 апрел	Чаҳоршанбе– Среда	
28	28	1912, 12 апрел	Панҷшанбе- Четверг	
29	29	1912, 13 апрел	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
30	30	1912, 15 апрел	Якшанбе–Воскресенье	
31	31	1912, 16 апрел	Душанбе – Понедельник	
32	32	1912, 17 апрел	Сешанбе- Вторник	
33	33	(Бояд 18 апрел бошад)	Чаҳоршанбе– Среда	Дар Дӯхтаи Китобхона нест.
34	34	1912, 19 апрел	Панҷшанбе- Четверг	
35	35	1912, 20 апрел	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
36	36	1912, 22 апрел	Якшанбе–Воскресенье	
37	37	1912, 23 апрел	Душанбе - Понедельник	Дар навиштн форсии шиносномаи «БШ» «якшанбе» сабт шудааст
38	38	1912, 24 апрел	Сешанбе – Вторник	
39	39	1912, 25 апрел	Чаҳоршанбе – Среда	
40	40	1912, 26 апрел	Панҷшанбе – Четверг	
41	41	1912, 27 апрел	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
42	42	1912, 29 апрел	Якшанбе–Воскресенье	
43	43	1912, 30 апрел	Душанбе – Понедельник	
				Дар моҳи апрел 26 шумора чоп шудааст.
44	44	1912, 1 май	Сешанбе – Вторник	
45	45	1912, 3 май	Панҷшанбе – Четверг	
46	46	1912, 4 май	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
47	47	1912, 6 май	Якшанбе–Воскресенье	
48	48	1912, 7 май	Душанбе – Понедельник	
49	49	1912, 8 май	Сешанбе – Вторник	
50	50	1912, 9 май	Чаҳоршанбе – Среда	
51	51	1912, 10 май	Панҷшанбе – Четверг	
52	52	1912, 11 май	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
53	53	1912, 13 май	Якшанбе–Воскресенье	
54	54	1912, 14 май	Душанбе – Понедельник	
55	55	1912, 15 май	Сешанбе – Вторник	
56	56	1912, 16 май	Чаҳоршанбе – Среда	
57	57	1912, 17 май	Панҷшанбе – Четверг	
58	58	1912, 18 май	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
59	59	1912, 20 май	Якшанбе–Воскресенье	
60	60	1912, 21 май	Душанбе – Понедельник	
61	61	1912, 22 май	Сешанбе – Вторник	
62	62	1912, 23 май	Чаҳоршанбе – Среда	
63	63	1912, 24 май	Панҷшанбе – Четверг	
64	64	1912, 25 май	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
65	65	1912, 27 май	Якшанбе–Воскресенье	
66	66	1912, 28 май	Душанбе – Понедельник	
67	67	1912, 29 май	Сешанбе – Вторник	
68	68	1912, 30 май	Чаҳоршанбе – Среда	
69	69	1912, 31 май	Панҷшанбе – Четверг	
				Дар моҳи май 26 шумора чоп шудааст.
70	70	1912, 1 июн	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
71	71	1912, 3 июн	Якшанбе–Воскресенье	
72	72	1912, 4 июн	Душанбе – Понедельник	
73	73	1912, 5 июн	Сешанбе – Вторник	

74	74	1912, 6 июн	Чаҳоршанбе – Среда	
75	75	1912, 7 июн	Панҷшанбе – Четверг	
76	76	1912, 8 июн	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
77	77	1912, 10 июн	Якшанбе–Воскресенье	
78	78	1912, 11 июн	Душанбе – Понедельник	
79	79	1912, 12 июн	Сешанбе – Вторник	
80	80	1912, 13 июн	Чаҳоршанбе – Среда	
81	81	1912, 14 июн	Панҷшанбе – Четверг	
82	82	1912, 15 июн	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
83	83	1912, 17 июн	Якшанбе–Воскресенье	
84	84	1912, 18 июн	Душанбе – Понедельник	
85	85	1912, 19 июн	Сешанбе – Вторник	
86	86	1912, 20 июн	Чаҳоршанбе – Среда	
87	87	1912, 21 июн	Панҷшанбе – Четверг	
88	88	1912, 22 июн	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
89	89	1912, 24 июн	Якшанбе–Воскресенье	
90	90	1912, 25 июн	Душанбе – Понедельник	
91	91	1912, 26 июн	Сешанбе – Вторник	
92	92	1912, 27 июн	Чаҳоршанбе – Среда	
93	93	1912, 28 июн	Панҷшанбе – Четверг	
94	94	1912, 29 июн	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
				Дар моҳи июн 25 шумора чоп шудааст.
95	95	1912, 1 июл	Якшанбе–Воскресенье	
96	96	1912, 3 июл	Сешанбе – Вторник	
97	97	1912, 5 июл	Панҷшанбе – Четверг	
98	98	1912, 7 июл	Шанбе- Суббота	Бори авал рӯзи шанбе чоп шудааст.
99	99	1912, 9 июл	Душанбе – Понедельник	Дар Дӯхтаи Китобхона нест.
100	100	1912, 12 июл	Панҷшанбе – Четверг	
101	101	1912, 13 июл	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	Дар №102 (1912,17 июл) «БШ» дар «Ихтор», сах.2, менависад, ки «шумораи 101-и «БШ» моли рӯзи шанбе буда, саҳван «чумъа» рафтааст». Вале тасҳеҳи идора саҳеҳ нест, зеро №100 (1912, 12 июл, панҷшанбе; №102(1912, 17 июл, сешанбе) сабт шудааст). Чунин тасҳеҳдиҳӣ шояд ба чопи №1 –и «Тӯрон», ки 14 июл (шанбе) ба табъ расида, 49 шумора баромад, вобаста бошад.
102	102	1912, 17 июл	Сешанбе – Вторник	
103	103	1912, 19 июл	Панҷшанбе – Четверг	
104	104	1912, 20 июл	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
105	105	1912, 24 июл	Сешанбе – Вторник	
106	106	1912, 25 июл	Панҷшанбе Четверг	
107	107	1912, 27 июл	Шанбе- Суббота	Бори дувум рӯзи шанбе чоп шудааст.
108	108	1912, 31 июл	Сешанбе – Вторник	
				Дар моҳи июл 14 шумора чоп шудааст.
109	109	1912, 2 август	Панҷшанбе – Четверг	
110	110	1912, 4 август	Шанбе- Суббота	Бори сеюм рӯзи шанбе чоп шудааст.
111	111	1912, 9 август (Дар Дӯхтаи Китобхона нест)	Панҷшанбе – Четверг	
112	112	1912, 14 август	Сешанбе – Вторник	
113	113	1912, 16 август	Панҷшанбе – Четверг	
114	114	1912, 24 август	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
115	115	1912, 28 август	Сешанбе – Вторник	
				Дар моҳи август 7 шумора чоп шудааст.

116	**116**	**1912, 12 сентябр**	Чаҳоршанбе – Среда	«БШ» ба таъминоти молии Ширкати ҷавонони Бухоро гузаштааст.
117	**117**	**1912, 14 сентябр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
118	**118**	**1912, 15 сентябр**	Якшанбе –Воскресенье	
119	**119**	**1912, 19 сентябр**	Чаҳоршанбе –Среда	
120	**120**	**1912, 21 сентябр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
121	**121**	**1912, 23 сентябр**	Якшанбе- Воскресенье	
122	**122**	**1912, 26 сентябр**	Чаҳоршанбе –Среда	
123	**123**	**1912, 30 сентябр**	Якшанбе- Воскресенье	
				Дар моҳи сентябр 8 шумора чоп шудааст.
124	**124**	**1912, 23 октябр**	Сешанбе –Вторник	
125	**125**	**1912, 25 октябр**	Панҷшанбе – Четверг	
126	**126**	**1912, 28 октябр**	Якшанбе – Четверг	Мудири масъули «БШ» Ҳусайн Иброҳимов таъйин шудааст.
127	**127**	**1912, 30 октябр**	Сешанбе –Вторник	
				Дар моҳи октябр 4 шумора чоп шудааст.
128	**128**	**1912, 1 ноябр**	Панҷшанбе – Четверг	
129	**129**	**1912, 4 ноябр**	Якшанбе –Воскресенье	Ба вазифаи мудири масъули «БШ» Ҳайдарҳоҷа Мирбадалов баргаштааст.
130	**130**	**1912, 6 ноябр**	Сешанбе –Вторник	
131	**131**	**1912, 9 ноябр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
132	**132**	**1912, 12 ноябр**	Душанбе – Понедельник	
133	**133**	**1912, 14 ноябр**	Чаҳоршанбе – Среда	
134	**134**	**1912, 16 ноябр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
135	**135**	**1912, 19 ноябр**	Душанбе –Понедельник	
136	**136**	**1912, 21 ноябр**	Чаҳоршанбе – Среда	
137	**137**	**1912, 23 ноябр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
138	**138**	**1912, 26 ноябр**	Душанбе – Понедельник	
139	**139**	**1912, 28 ноябр**	Чаҳоршанбе – Среда	
140	**140**	**1912, 29 ноябр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
				Дар моҳи ноябр 13 шумора чоп шудааст.
141	**141**	**1912, 3 декабр**	Душанбе –Понедельник	
142	**142**	**1912, 5 декабр**	Чаҳоршанбе –Среда	
143	**143**	**1912, 9 декабр**	Якшанбе –Воскресенье	
144	**144**	**1912, 11 декабр**	Сешанбе – Вторник	
145	**145**	**1912, 13 декабр**	Панҷшанбе –Четверг	
146	**146**	**1912, 16 декабр**	Якшанбе –Воскресенье	
147	**147**	**1912, 18 декабр**	Сешанбе –Вторник	
148	**148**	**1912, 20 декабр**	Панҷшанбе – Четверг	
149	**149**	**1912, 23 декабр**	Якшанбе –Воскресенье	
150	**150**	**1912, 25 декабр**	Сешанбе – Вторник	
151	**151**	**1912, 28 декабр**	Ҷумъа- Пятница (рӯзи истироҳат)	
152	**152**	**1912, 31 декабр**	Душанбе –Понедельник	
				Дар моҳи декабр 12 шумора чоп шудааст.
153	**153**	**1913, 2 январ**	Чаҳоршанбе – Среда	
				Дар моҳи январи 1913 1 шумора чоп шудааст.
	Ҷамъ: 153 шумора			Дар дӯхтаи «БШ»-и Китобхонаи миллии Ӯзбекистон аз 153 шумора 2 шумора (№№ 33 ва 99 нест. Баръакс, дар Дӯхта №№ 1; 111; 153-юм 2 нусхаӣ дӯхта шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 16; таҳия ва нашри китоб бо кӯшиш ва зери назари Камолиддин Айнӣ К. ва Қосим Н. - Душанбе, 2010. - 420 с.
2. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Ҷаллодони Бухоро / С.Айнӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2016. - 255 с.

3. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро / С.Айнӣ; баргардонанда аз ӯзбекӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб Р.Ҳошим. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. - 240 с.
4. Набавӣ А. «Бухорои шариф» сарогози матбуоти миллии тоҷикӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. - 182 с.
5. Бухорои шариф, 1912. -11 март.
6. Дӯхтаи «Бухорои шариф», таҳти №F-72 / Шуъбаи дастнависҳои нодири Китобхонаи миллии Ӯзбекистон, ба номи А. Навоӣ.

ОИД БА ДАВРИЯТИ ЧОПИ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Рӯзномаи «Бухорои шариф» 11 марти соли 1912 дар Бухоро ба чоп расида, то 2 январи 1913 фаъолият дошт ва бо интишори 153 шумора, ба ҳайси нахустин нашрияи тоҷикии қаламрави Осиёи Миёна эътироф гардидааст. Таъсис ва фаъолияти нашрияи мазкур, ки ба оғози марҳилаи ҳаракати ичтимоию сиёсии ҷадидизм – идомаи ҷунбиши маорифпарварӣ дар минтақа, рост меояд, дар таърихи афкори ҷамъиятию сиёсии халқи тоҷик аз аҳаммияти вижа бархӯрдор аст. «Бухорои шариф» дар айёме рӯйи кор омад, ки ҷавонони тозаандеши Бухоро дар зери таъсири осори маорифпарваронаи Аҳмади Дониш, нашрияҳои тараққихоҳонаи манотиқи ҳамзабон ва бештар аз он дар пайравии нашрияҳои «Тарҷумон», «Вақт», «Шӯро» (рӯзномаю мачаллаҳое, ки дар минтақаҳои мусалмоннишини Русияи подшоҳӣ ба табъ мерасиданд), дар фикри ислоҳи мактабу мадорис буданд. Ҷавонони ислоҳотхоҳи Бухоро ба фарқ аз ҷадидони минтақа, на ислоҳоти куллии сохти идораи мамлакат, балки танҳо ислоҳи низоми мактабу маориф ва дар заминаи макотиби усули нав ва низоми ислоҳшудаи таҳсилоти мадрасаҳо ақидаву андешаи ислоҳотхоҳонаро дар байни мардум паҳн карданро ҳадафи фаъолият қарор дода буданд. Ду тан аз маорифпарварони тоҷири бухоронӣ – Мирзо Муҳиддин Мансурзода ва Мирзо Сироҷи Ҳаким дар ҳамкорӣ бо соҳиби матбааи хусусии Когон Левини яҳудӣ, бо чунин андешаҳо рӯзномаи «Бухорои шариф»-ро таъсис дода, дар хизмати ҷадидон гузоштанд. Рӯзномаи «Бухорои шариф» бо вучуди умри кӯтоҳи фаъолият, бо иньикоси рӯйдодҳои ибратомӯзи атрофу акноф, бо осори публитсистии фарогири ғояҳои нав, тарғибгари андешаҳои нави пешбари ҷомеа баҳри ташаккули афкори пешқадам, худогоҳию худшиносии мардуми минтақа хидмати сазовор анҷом додааст.

Калидвожаҳо: нашрия, рӯзнома, газета, маорифпарварӣ, даврият, шумора, матбуот, муҳаққиқ, нусха, маълумот.

О ПЕРИОДИЧНОСТИ ВЫПУСКА ГАЗЕТЫ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Газета «Бухорои шариф» («Священная Бухара»), которая вышла в свет 11 марта 1912 года в Бухаре и существовала до 2 января 1913 года, выпустив 153 номеров, по справедливости, признана первым периодическим изданием на таджикском языке в Средней Азии. Создание и функционирование «Бухорои шариф» в период возникновения джадидизма – нового социально-политического течения просветительского движения в регионе – является яркой страницей истории общественно-политической жизни таджикского народа. «Бухорои шариф» создавалась в тот отрезок времени, когда молодые просветители Бухары под влиянием произведений основоположника просветительского движения Ахмада Дониша наряду с персидоязычными изданиями соседних стран, периодических изданий мусульманских регионов царской России «Тарджумон» («Переводчик»), «Вакт» («Время»), «Шӯро» («Советы»), взялись за организацию новометодных школ, внесение изменений в учебные планы и в программы обучения в медрасе, ратовали за светскую жизнь. Последователи джадидских идей в Бухаре, в отличие от своих единомышленников в других регионах, были сторонниками проведения социальных реформ, при сохранении существующего режима и основ религии и шариата. Ход событий привел их к осознанию того, что для распространения новых идей ради проведения социальных реформ необходима газета на языке коренного населения. Созданная газета «Бухорои шариф» двумя известными просветителями Мирзо Мухиддином Мансурзода и Мирзо Сироджом Хаким с поддержкой владельца типографии в Кагане Леви-евреем стала трибуной для пропаганды просветительских мыслей и распространения новых идей джадидов.

Ключевые слова: издание, газета, просветительство, периодичность, номер, пресса, исследователь, экземпляр, сведения.

ABOUT THE PERIODICITY ISSUE OF NEWSPAPER "BUCHOROI SHARIF"

The newspaper "Bukhoroi Sharif" ("Sacred Bukhara"), which was published on March 11, 1912 in Bukhara and existed until January 2, 1913, with the release of 153 issues, is justly recognized as the first periodical in the Tajik language in the vast Central Asia. The creation and functioning of the "Bukhoroi Sharif" in the period of the emergence of Jadidism, a new socio-political trend of the educational movement in the region, is a bright page in the history of the social and political life of the Tajik people. "Bukhoroi Sharif" was created in the period when young enlighteners of Bukhara influenced the works of the founder of the educational movement Ahmadi Donish, and to a number of Persian-language editions of neighboring countries, periodicals of the Muslim regions of tsarist Russia "Tardjumon" ("Translator"), "Vact" ("Time"), "Shiro" ("Tips"), took up the organization of new-method schools, making changes to the curriculum and training programs in medrassah, called for social life. Followers of Jadid ideas in Bukhara, unlike their like-minded people in other regions, were supporters of social reforms, while maintaining the existing regime and the foundations of religion and sharia. The course of events led them to the realization that in order to spread new ideas for the sake of social reforms, a newspaper in the language of the indigenous population is necessary. Created by the newspaper "Bukhoroi Sharif" by two notable enlighteners Mirzo Muhiddin Mansurzoda and Mirzo Siroj Hakim, with the support of the owner of the printing house in Kagan Levi-Jew, became a platform for the propaganda of enlightenment thoughts and the dissemination of new ideas of the Jadids.

Key words: publication, newspaper, enlightenment, regularity, quantity, press, investigator, print, information.

Сведения об авторе: ***Шарифзода Кироншох*** - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры печати. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 904-01-01-10**

Information about the author: ***Sharifzoda Qironshoh*** - Tajik National University, senior Lecturer of the Press Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 904-01-01-10**

УДК: 070 (575.3)

ОМИЛҲОИ РУШДИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ

Қутбиддинов А.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Матбуоти маҳаллӣ, ки дар даҳсолаи 1930 ба вучуд омада шакл гирифт, айни замон дар марҳилаи нави сиёсиву ичтимоӣ қарор дорад. Дар оғози тавлид ин типи матбуоти даврӣ ҳамчун як чузъи нисбатан нави матбуоти давлатӣ бо суръати баланд аудиторияи махсусро соҳиб мегардид. Дар охирҳои асри XIX ва остонаи асри XX дар ҷавоб ба мактубҳои муаллифони фаъоли матбуоти маҳаллӣ Максим Горкий чунин хитоби уммедворкунандаро баён дошта буд: «Ба матбуоти маҳаллӣ нигоҳ кунед. Он, аллакай, ба як неру

табдил ёфтааст. Қариб шаҳру губернияе намондааст, ки газетаи худро надошта бошад: дар баъзе шаҳрҳо (Одессса, Саратов, Киев, Харков ва ғ.) шумораи онҳо якчанд мебошанд. Бо маънавиёт ва маърифати шоиста Россия ба пеш бетаваққуф қадам зада истодааст» [2, с.29]. Ишораи боло бештар хосияти таърихии матбуоти маҳаллиро бозгӯ менамояд, ки чӣ гуна дар аввалин қадамҳо маҳбубияту нуфузро бо рисолати идеологӣ соҳиб гашта буд. Ин шева метавонист, ки садои рӯзномаро бо оҳанги замона мувофиқ сохта, аз дурнамои неку мусбати он дарак диҳад. Имрӯз ба дурнамои матбуоти маҳаллӣ нигариста гуфта метавонем, ки алҳол барои ин матбуот ҳолати шахшудае ба миён омадааст. Муҳаққиқон, рӯзноманигорон, намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ ва баъзан худи ҳокимиятдорони маҳаллӣ қоил мебошанд, ки ин матбуот як навъ ҳолати бухрониро аз сар мегузаронад. Дар соли 2008 муҳаққиқ А.Саъдуллоев чунин гуфта буд: «…журналистикаи мо акнун ба чорроҳаи инкишоф расидаву ҳанӯз самти дилхоҳро интихоб накардааст ва дар бештари навоҳиамон ҳанӯз журналистикаи примитивӣ фаъолият мекунад» [7, с.62]. Ибораи "журналистикаи примитивӣ" ишора ба анъанаву қолабҳои меросмонда аз замони шӯравӣ дорад, ки он то кунун боқист. Таъкиди муҳаққиқ дар мавриди самти дилхоҳро интихоб накардани матбуот ишора на ба пешрафт, балки ба ҳолати бухронии матбуот дорад. Дар ин масъала андешаҳои дигар нишондиҳандаи он мебошанд, ки матбуоти маҳаллӣ дар ин даврaҳо бо ҳама тағйири фазову муҳит ва душвориҳои даврaи гузариш гӯё дар пайи рушд қарор дорад. Дар оғози солҳои 2000-ум муҳаққиқ И.Усмонов ба ҳолат ва авзои матбуоти тоҷик ва аз ҷумла матбуоти маҳаллӣ, чунин баҳогузорӣ кардааст: «Системаи рӯзномаҳои имрӯзаи Тоҷикистон ба маънои умумияш журналистикаи замони гузаришро нишон медиҳад. Гарчи дар иддае аз ноҳияҳо ва вилоятҳо рӯзномаҳои шаҳрӣ – ноҳиявӣ боқӣ монда бошанд ҳам, аммо ҳамчунин дар он ҷойҳо рӯзномаҳои ширкатии ғайридавлатӣ пайдо шудаанд» [9, с.87].

Таҳқиқу қиёсҳо нишон медиҳанд, ки ҳеҷ яке аз муҳаққиқон ва кормандони матбуоти имрӯза натавонистаанд, ки шаклу шеваи нави шоистаи қолаби инкишофи матбуоти маҳаллиро пешниҳод намоянд. Сарфи назар аз баъзе омилҳо, раванди озодиҳои васоити ахбори омма боис гашта истодааст, ки дар маҳалҳо низ тавлиди матбуоти озод суръат пайдо намояд. Имрӯз эҳсос мешавад, ки барои тавсеаи раванди озодиҳои онҳо баъзе механизмҳо кифоя нестанд. Чунончи, ин навъи матбуот низ дар тиҷорат озодиҳои бештарро талаб менамояд. Рӯзномаву маҷаллаҳо дар бахшҳои ҳуқуқиву иқтисодӣ низоми худидораи мустақилро тақозо менамоянд. Дар маблағгузориҳо дар як маҳал мустақилиятро мехоҳанд. Тавре маълум аст, аксар матбуоти маҳаллии кишвари мо бо дастур ва баъзе маблағгузории вазорати фарҳанг фаъолият менамоянд.

Қонунҳо ва доираҳои худидораи маҳаллӣ имкон ва шароит ба вуҷуд меоваранд, ки матбуоти ноҳиявию шаҳриву вилоятӣ ба вуҷуд оянд. Махсусан, дар шароити имрӯза он роҳҳои сифатан наву ҷолибро ҷӯё мешавад. Дар навбати аввал нақши коммуникативии он боқӣ мемонад. Реклама ва истифодаи он барои матбуоти маҳаллӣ низ ҷузъиёти бегона ба ҳисоб намеравад. Имрӯз дар таҷрибаҳои ҷаҳонӣ собит гаштааст, ки рекламадиҳандагони кишварҳои пешрафта тавассути рекламаи матбуоти маҳаллӣ аввалин равзанаи муваффақияти парвозро дарёфт кардаанд. Тавассути ин реклама дар як минтақа коргоҳи муайян нуфузу эътибор пайдо менамояд. Бо гузашти вақт шуҳрату эътибор сарҳадҳои як минтақаро убур менамоянд ва он метавонад, ки дар саҳифаҳои матбуоти марказӣ ҷойи худро пайдо намояд. Муҳаққиқ Ф. Олешко раванди пешрафти матбуоти ноҳиявию шаҳриро дар қиёс ба матбуоти марказӣ дар солҳои 2002 омӯхта ба чунин хулоса меояд: «19 фоиз тиражи ВАО-и маҳаллӣ баланд гаштааст. Таваҷҷуҳ ба матбуоти маҳаллӣ боло меравад. Асрори ин комёбӣ он аст, ки ин навъи матбуот аз усули рекламаи худ корбаст карда метавонанд» [5, с.165]. Масъалаи рекламаи худи матбуот то андозае майдони маҳдуди муаррифӣ ба ҳисоб равад ҳам, аммо ин ҷараёнро низ таваҷҷуҳи омма суръат мебахшад. Тираж, миқдори саҳифаҳо, обурангии ороиш, ҳаҷм ва андоза (формат) ва ахиран мазмуну мундариҷа боис мешавад, ки доираи эътибору нуфузи нашрия дар ҷомеа баланд гардад.

Дар шароити феълӣ таваҷҷуҳ нисбат ба матбуоти маҳаллӣ ба он вақт бедор шуда истодааст, ки онро ба як василаи барқарор сохтани муколамаи иҷтимоӣ ва шаклгирии фазои иҷтимоӣ табдил додан мехоҳанд. Ин ҷиҳат низ ҳанӯз доманаи густурда надорад ва хос ба он минтақаҳое мебошад, ки сатҳи фарҳангиву иқтисодии нисбатан пешрафта доранд. Таъсиргузории доираҳои махсус ва ҳукумат дар дигаргунии тамоми самту зинаҳо ба монанди маблағгузорӣ ва инкишофи озоди нашрия, афзалият ва норасоиҳо, лаҳзаҳои натиҷабахш ва баръакси фаъолияти мухбирон дар кори эҷодӣ, омилҳои инкишофдиҳандаи кори эҷодӣ дар такя ба вокуниш ва дастгириҳои аудитория, манфиатҳои редаксия дар самти фармоишҳо ва рекламаву эълонҳо, манфиатҳои тиҷоративу молӣ (обуна ва маблағгузорӣ) ва амсоли он мусоидат карда метавонанд.

Тағйирот ва таҳаввулоти иҷтимоиву иқтисодии минтақаи муайян ба таври ҳатмӣ дар пешрафти матбуоти маҳаллӣ таъсир мегузорад. Масалан, минтақае бо номи МОИ вуҷуд дошта метавонад, ё ин ки минтақаи наздисарҳадие дар ҳолати мураккабу нозуке қарор мегирад ва ҳатман нашрияеро дошта метавонанд, ки дар қиёс бо як нашрияи маҳаллу минтақаи ҳамсоя тафовут дорад. Минтақае ҳам вуҷуд дошта метавонад, ки дар мамлакат марказ ё базаи таҷаммӯи ахбор дониста мешавад. Ин омил бо назардошти сатҳи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, шароити зиндагии одамон, фарҳанги сиёсӣ, афкори умуми як минтақа, фарҳангу анъанаҳо ва амсоли он чеҳраи як маҳаллу минтақаро сохта метавонад. Сатҳи иқтисодӣ ва синну соли кормандони нашрияи маҳаллӣ ду омили муҳимми мавҷудияту фанои ин навъи матбуот дониста мешавад. Муҳаққиқ М.Муродов вобаста ба ин омилҳои нигаронкунандаро чунин ишора мекунад: «... фарз кардем бо иллати камии маош рӯзноманигорони ҷавон аз кор саркашӣ кунанд, собиқадорон ба нафақа раванд,

фаъолияти нашрияҳоро кӣ идома медиҳад, анъана кучо мешавад, таъсири мактабҳои эҷодӣ ба кӣ мерасад» [4, с.42].

Гумон аст, ки корманди имрӯзаи рӯзномаи маҳаллии мо намунаи матбуоти маҳаллии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонро дида бошад. Дар кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ имрӯз табодули ахбори матбуоти маҳаллӣ аз рӯйи миқдору шумора нисбат ба матбуоти миллӣ бештар аст. Сарфи назар аз дастгириҳову маблағгузориҳои ҳокимиятҳои маҳаллӣ онҳо дар инкишофу мавҷудияти худ мустақиланд. Ба ҳисоби миёна аз 40 то 60 фоизи даромади онҳоро рекламаҳое ташкил медиҳанд, ки вобаста ба нуфузу эътибори нашрияҳо фармоиш дода мешаванд. ВАО-и маҳаллӣ, махсусан, дар ҷаҳони ғарбӣ нуфузу эътибори қавиро соҳиб аст. «Амрикоиҳо зиёда аз даҳ ҳазор радиостансияҳоро дар ихтиёр доранд, ки қисмати бештари онҳоро радиоҳои маҳаллӣ ташкил медиҳанд» [3, с.114]. Радиои маҳаллии ИМА имрӯз дар сатҳи байналмилалӣ мақом дорад. Дар паҳлуи он мавҷуд будани ҳазорон номгӯи матбуоти маҳаллӣ як амри табиӣ мебошад. Майлони бештар гаштани шумораи онҳо то ҳанӯз давом дорад. Инчунин, ҳолат барои матбуоти маҳаллии аврупоӣ, аз ҷумла Олмон хос мебошад. Аз рӯйи анъана олмониҳо ба матбуоти музофотӣ бештар майлу таваҷҷуҳ доранд. Пешравии матбуоти маҳаллии ҷаҳонӣ дар баъзе минтақаҳо дида шавад ҳам, аммо ҷузъиёти алоҳида аз дигар авзоъ низ дарак медиҳад. Ба назар чунин мерасад, ки мушкилоту бухронҳо барои матбуоти маҳаллии хориҷӣ низ вуҷуд дорад. Муҳаққиқ Херман Майн аз «алоқаву робитаи нашрияҳои ҳаррӯзаи маҳаллӣ» [10, с.18], ёдрас гардида, онро муҷиби шаклгирии умумии матбуоти Олмон дар шароити феълӣ баҳогузорӣ кардааст. Мавсуф ин гуна матбуотро «дорои мавқеи шадиду амиқ» [10, с.18] номидааст. Барои пешрафти матбуоти маҳаллӣ тачрибаи журналистони баъзе кишварҳои аврупоӣ метавонад омӯзанда бошад. Онҳо бо доштани иттифоқҳои касабаи боиқтидор дар мавриди омода кардани кадрҳои журналистии неруманд талош мекунанд. Сиёсати давлатӣ низ ин гуна иттифоқҳои касабаро дастгирӣ менамояд. Ин иттифоқҳои касаба корхонаҳои истеҳсолие доранд, ки даромади онҳо барои пешрафти матбуот нигаронида мешаванд. Иттифоқҳои касабаи мазкур редаксияҳоро бо адабиёту дастурҳои ройгон таъмин мекунанд. Фаъолияти онҳо ба музди маоши журналистон таъсир мерасонад. Журналистони соҳибихтисоси фаъол музди маоши бештар мегиранд. Аз ҳисоби журналистони бонуфузу соҳибэътибор таҳлилгари беғаразу бетарафро (пресс - трибун) интихоб мекунанд. Ба воситаи онҳо фактҳои алоҳидаро дар бораи кори хуби журналистон ва баръакс фаъолияти манфии журналистонро муайян мекунанд.

Муҳаққиқ М.Муродов «аҳаммият додан ба ҷанбаҳои касбӣ ва техникӣ» [4, с.73] -ро омили аслии рушди матбуоти маҳаллӣ мешуморад. Касбияти заифи имрӯза низ дар идораи нашрияҳои маҳаллӣ нигаронкунанда мебошад. Дар чунин бунбаст ва ҳолати бухронӣ масъалаи омода кардани кадрҳо ва ҷобаҷогузории онҳоро танҳо дар сатҳи давлатӣ ҳал кардан мумкин аст. Принсип ё хосияти минтақавӣ дар масъалаи омодасозии кадрҳо то андозае бояд нигоҳ дошта шавад ва онро дар заминаи базаи пуриқтидори донишгоҳҳо ба вуҷуд овардан мумкин аст. Ин равандро дар асоси омӯзиши фосилавӣ низ ба роҳ гузошта, органҳои ҳокимияти маҳаллӣ бояд таъмин ва омода кардани кадрҳои журналистиро ба нақша гиранд ва дар асоси ҷудо кардани маблағҳову пешниҳоди квотаҳо дурнамои инкишофи матбуоти худро таъмин намоянд. Фармоишгар кадри ҷавони дар марказ ва нуқтаҳои дур омодашударо ба кор сафарбар менамояд. Ин як омили зинда нигоҳ доштани матбуоти маҳаллӣ аст.

Масъалаи маоши ниҳоят пасти рӯзноманигори маҳаллӣ дар ҳолате ки бояд ба шароити нав мутобиқ гардад, ниҳоят нигаронкунанда мебошад. Ин ҷиҳат аввалин ҷузъиёт дар маҳдуд сохтани доираи кадрҳои журналистӣ мебошад. Ҳарос аз «харочоти сафари хидматӣ» [6, с.269] ва «рӯзноманигори болои курсӣ» [6, с.269-270] -ро Э. Полетаев далели равшани бозмондагии матбуоти маҳаллӣ ва, умуман, матбуот медонад. Ҷойи инкор нест, ки ба ин ҳолат дар кишвари мо, пеш аз ҳама, матбуоти маҳаллӣ гирифтор аст. Ибораи «рӯзноманигори болои курсӣ» ишора ба муҳити аз даврони шӯравӣ боқимонда дорад, ки то кунун чанд собиқадор танҳо бо нишастан дар курсиву мизи корӣ идора фаъолияти рӯзномаро пеш бурдан мехоҳанд. Ҳамин аст, ки борҳо муҳаққиқон аз «аудиторияи куҳансоли матбуоти маҳаллӣ» [8, с.64] ёдрас мешаванд, ки ташвишовар будани дурнамои тамоми матбуоти маҳаллиро нишон медиҳад. Ҳамзамон дар ин радиф барои як навъ аз даст додани мабуоти маҳаллӣ нокифоягии ташаккули афкори умуми маҳал, заифии ташкилотҳои тичоратии давлативу ғайридавлатӣ, ҷомеаи шахрвандии нофаъол ва амсоли ин мусоидат карда метавонанд.

Дар пешрафт ва ташакули матбуоти маҳаллӣ дар кишварҳои хориҷӣ таъсири кланҳо (доираву гурӯҳҳои ҳокиму ҳокимиятхоҳ) чашмрас аст. Онҳо барои манфиатҳои сиёсиву иқтисодии худ аз васоити ахбори оммаи маҳаллӣ ба таври густурда истифода мекунанд. Дар Русияи имрӯза ин ҳолат бештар мушоҳида мешавад. Дар кишвари Русия баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ чунин як фаҳмиш ва тавсифе вуҷуд дошт, ки ҳокимияти маҳаллӣ матбуоти худро танҳо бо қути лоямуте барои маҳв нагардидан нигоҳ медорад. Дар ин сурат матбуоти онҳо ба ҷорчие табдил меёбад ва дар бораи сифату таъсирбахш будани ахбори он ҳоҷати тафсиле боқӣ намемонад. Дар Русия ва дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ низ чунин ба назар мерасад, ки дар шумораҳои рӯзномаҳои маҳаллӣ ба табъ расидани ҳисобот аз ҷаласаҳои ҳокимиятҳои маҳаллӣ ва қарору фармонҳои ин ҳокимият анъанаи маълум мебошад. Ин раванд танҳо як намои иҷборӣ дорад ва ба ёрӣ омадани он “кланҳо” ногузир мешавад. Неруи онҳо чашмрас мешавад ва бо дастгириҳои ҷузъии алоҳида фаъолияти матбуотро дар маҳал мутобиқ ба майли худ шакл мебахшанд. Таъсиси матбуоти алоҳидаи ғайридавлативу хусусӣ низ аз ҷониби онҳо ба назар мерасад.

Матбуоти маҳаллии имрӯза тавре зикр намудем, дар фазои пасошӯравӣ дар як ҳолати карахтӣ қарор дорад. Муҳаррирон бо баҳонаву омилҳое чун обунаи паст, набудани муассису сарпараст, талабот ба реклама,

дастгириҳои ҳокимияти маҳаллӣ рӯзномаҳои худро ҳамоҳанги замон сохта наметавонанд. Онҳо ба услуби замони шӯравӣ такя мекунанд, ки дар шароити имрӯза мувофиқ нест. Дар шароити имрӯза набудани вобастагии амиқ ба ҳокимияти маҳаллӣ метавонад дар пешрафти матбуоти маҳаллӣ таъсир гузорад. Ин вобастагӣ дар набудани робитаи дучонибаи самимӣ дар назар дошта мешавад. Аксаран ба инобат намегиранд, ки сохт дигар гашт ва матбуоти ягонаи ҳизбӣ ин фаҳмиш ва таъйиноти фарсуда аст. Албатта, маблағгузории ночизи ҳокимиятҳои маҳаллӣ як омили мавҷудияти нашрияҳо аст. Бо ин вуҷуд дар шароити рақобатпазирӣ матбуоти маҳаллӣ аз нигоҳи иқтисодӣ низ истиқлол мехоҳад. Мавҷуд будани сензураҳо боис аст, ки майдони рақобатҳо ба вуҷуд наоянд ва рӯзномаҳо аз хосияти тиҷоратӣ пурра дар канор монанд. Вақте ҳокимиятҳо чун муассис аз усули нишондоду маҳдудиятҳои комил истифода мебаранд, ин аввалин монеа дар инкишофи матбуоти маҳаллӣ мебошад. Дар ин ҳолат вақте аз марказ супоришҳо ва фармоишҳои махсус дар мавриди нашри ин ё он маводи расмӣ медиҳанд, пардохтани ҳаққи нашри он ба фоидаи кор аст. Зеро журналисти маҳаллӣ низ дар эҷод фаъол аст ва ба навбат гузоштану нашр накардани маводи ӯ ба завқи эҷодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ҷониби дигар, имрӯз барои бақои худ матбуоти маҳаллии мо тачрибаи матбуоти дигар кишварҳоро бояд омӯзад. Ин тамоюл чандон манфӣ набошад ҳам, аммо ба андешаи муҳаққиқон ҷоизтар мешавад, ки баъзе сарҳаду марзҳо риоя гарданд. «Фарҳанги матбуот ҳамеша маҳсули ҷомеаи мушаххас аст ва он ҳеҷ гоҳ наметавонад, ки ба ҷомеаи дигар интиқол ёбад. Ман чунин меҳисобам, ки принсипи баръакс низ ҷоиз аст: матбуоти маҳаллии Осиёи Марказӣ набояд кӯшиш кунад, ки тамоми усулҳои мақбули кишварҳои дигарро қобили қабул шуморад» [6, с.265]. Мазмун он аст, ки ҳар як нашрия дар роҳи инкишофи худ бояд мустақилият дошта бошад. Ақидаи боло дуруст аст, ки «усулҳои мақбул»-и кишварҳои дигар ба саноату иқтисоди пешрафтаи он кишварҳо робита доранд. Ин чиҳати онҳо бо мамолики Осиёи Марказӣ қиёснашаванда аст.

Матбуоти маҳаллӣ имрӯз ниёз ба беҳтар кардани самтҳои маркетинг ва менеҷмент, иқтисоди ВАО, психологияи ВАО, сотсиологияи ВАО, методикаи фаъолияти журналистӣ, омӯзиши аудитория, робита бо аудитория ва амсоли инро дорад. Ислоҳот дар ин самт аз дигар кардани самти фаъолияти рӯзномаи маҳаллӣ шурӯъ мешавад. Бояд мониторинги матбуоти маҳаллӣ тавассути матбуоти марказӣ ба таври пайваста гузаронида шавад. Таъминоти махсуси ахбор ва маводи мутобиқ ба фазои рӯз метавонад, ки эътимоди оммаро нисбат ба он қавӣ гардонад. Бояд кадрҳои ҷавон ба таҷдиду коркарди матолиб тавассути техникаи компютерӣ ҷалб карда шаванд. Ин омилҳоро дар доираи нисбатан мушаххастар муҳаққиқон чунин баррасӣ кардаанд: "...ҷузъиёти шаклбахшанда – мақсади нашрияву ношир, ҳолати молиявӣ, техника ва тираж, кадрҳои журналистӣ, доираҳои фарогир, формат, арзиш, забон, услуб, жанр низ мавҷудияту инкишофи ин навъи матбуотро зери таъсири доимӣ қарор медиҳад" [1, с.163]. То кадом андоза вуҷуд доштани ин таъсир маълум мебошад. Агар саҳеҳтар баён кардан мумкин бошад, феълан раванди ислоҳоти ин навъи матбуот ба шакли ғайримеханикӣ сурат мегирад. Мониторингҳои пайваста ҷузъиёти дар иқтибоси боло ишорашударо чун оина равшан карда метавонад.

Ба дурнамо ва бақои матбуоти маҳаллӣ омилҳое ба монанди таваҷҷуҳ надоштани кадрҳои ҷавон ба кори журналистӣ дар матбуоти маҳаллӣ, синну соли баланди муҳаррирон, истифодаи рекламаҳои пӯшида ва маводи фармоишӣ, ҳамоҳанг набудани нашрия ва кормандони он ба ҷараёнҳои нави тиҷоративу иҷтимоӣ, такя ба дизайни қолабии шӯравӣ то ҳанӯз таҳдид дошта, таъсири худро нигоҳ медоранд. Равандҳои кунунӣ нишон медиҳанд, ки матбуоти ба истилоҳ хиёбониву зард майдонҳои навро ҷустуҷӯ доранд. Яке аз он холигиҳо фазои матбуоти маҳаллии классикӣ мебошад, ки дар баъзе минтақаҳо дар ҳақиқат барои тавлиди дигар навъи василаҳои мусбату манфии васоити ахбори омма шароит ба миён овардаанд.

Ҳамин тариқ, матбуоти маҳаллӣ бо инъикоси ахбори маҳал, нашр кардани иттилооти маълумотномай, эълону огоҳномаҳо дар бораи воқеаҳои дарпешистода, хабар додан дар бораи фаъолияти хизматрасониҳои гуногуни маҳаллӣ, дар маҷмӯъ бо нишон додани набзи маҳал маҳбубияту нуфузи худро пайдо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ворошилов В.В. Журналистика. Базовый курс: Учебник / В.В.Ворошилов. -СПб.: Изд-во Михайлова В.А. 2004. –700 с.
2. Горький М. О печати: Сборник статей / М. Горький. - М.: Госполитиздать, 1962. - 367 с.
3. Михайлов С.А. Современная зарубежная журналистика: Учебник / С.А.Михайлов. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 320 с.
4. Муродов М.Б. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ / М.Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224 с.
5. Олешко В.Ф. Журналистика как творчества / В.Ф.Олешко. – М.: «РИП-холдинг», 2005. – 222 с.
6. Полетаев Э. Рӯзноманигории байналхалқӣ: роҳнамо барои муаллифон аз Осиёи Марказӣ / Э.Полетаев. – Душанбе, 2005. – 280 с.
7. Саъдуллоев А. Начвои начотофарин (маҷмӯаи маколаҳо) / А.Саъдуллоев. – Душанбе, 2008. – 112 с.
8. Типология периодической печати / Под редакцией доктора филогических наук, профессора М.В.Шкондина, кандидата филогических наук, доцента Л.Л.Реснянской. Учеб. Пособие / М.Е.Аникина, В.В. Баранов и др. - М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2009. – 236 с.
9. Усмонов И.К. Назарияи публитсистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 1999. – 99 с.
10. Херман Майн. Средства массовой информации в Федеративной Республики Германии (перевод М. Бальё, Т. Манеевич) / Майн Херман. – М., 1996. – 158 с.

ОМИЛҲОИ РУШДИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ

Дар ин мақола дар бораи омилҳо ва заминаҳои рушди матбуоти маҳаллӣ сухан меравад. Феълан шаклу шеваи наву шоистаи қолаби инкишофи матбуоти маҳаллӣ пешниҳоду мушаххас нагардидааст. Назари умумӣ нишон медиҳад, ки раванди озодиҳои васоити ахбори омма боис гашта истодааст, ки дар маҳалҳо низ тавлиди матбуоти озод суръат пайдо намояд. Имрӯз эҳсос мешавад, ки барои тавсеаи раванди озодиҳои онҳо баъзе механизмҳо кифоя нестанд. Чунончи, ин навъи матбуот низ дар тиҷорат озодиҳои бештарро талаб менамояд. Дар маблағгузориҳо дар як маҳал ин навъи матбуот мустақилиятро мехоҳад. Дар шароити имрӯза он роҳҳои сифатан наву

ҷолибро чӯё мешавад. Дар навбати аввал нақши коммуникативии он нақш дорад. Дар шароити феълӣ онро ба як василаи барқарор сохтани муколамаи иҷтимоӣ ва шаклгирии фазои иҷтимоӣ табдил додан мехоҳанд. Реклама ва истифодаи он барои матбуоти маҳаллӣ як омили устуворсозии фаъолият аст. Тираж, миқдори саҳифаҳо, обурангии ороиш, ҳаҷм ва андоза (формат) ва ахиран мазмуну мундариҷа боис мешавад, ки доираи эътибору нуфузи нашрия дар ҷомеа баланд гардад. Тағйирот ва таҳаввулоти иҷтимоиву иқтисодии минтақаи муайян ба таври ҳатмӣ дар пешрафти матбуоти маҳаллӣ таъсир мегузорад. Дар пешрафт ва ташаккули матбуоти маҳаллӣ дар кишварҳои хориҷӣ таъсири доираву гуруҳҳои мухталиф чашмрас аст. Онҳо барои манфиатҳои сиёсиву иқтисодии худ аз василаи ахбори оммаи маҳаллӣ ба таври густурда истифода мекунанд.

Калидвожаҳо: омилҳо, инкишоф, маҳаллӣ, матбуот, тиҷорат, сиёсат, аудитория, фарҳанг, анъана, забон, муносибат, обуна, доира.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МЕСТНОЙ ПРЕССЫ

В данной статье рассматривается проблема причин развития местной прессы, которая по сей день является недостаточно изученной. Анализ показывает, что глобальное развитие свободных средств массовой информации способствовало появлению новой и свободной прессы в областях. Однако анализ показывает, что новое развитие и изменения в информационном поле в областях нуждается в новой реформе и механизме. Это объясняется тем, что данный вид прессы также развивается в рамках рыночной экономики, что ставит перед ним задачу действовать независимо и свободно. С другой стороны, подобная пресса нуждается в финансовой поддержке. В связи с этим, она стремится к тому, чтобы привлечь внимание рекламодателей и, тем самым, быть независимой. Коммуникативная функция является первичной функцией местной периодической печати. Местная пресса стремится стать посредником в диалоге между обществом и властью, создать социальное и политическое пространство, где каждый субъект политики получит нужную для него информацию. Реклама для местной прессы является не только основным фактором укрепления своих позиций, но и условием проживания. Политический или социальный статус местной прессы зависит от тиража, количества страниц, дизайна, объема и формата, а также от того, какую функцию они выполняют, какую позицию поддерживают, как подходят к анализу происходящих событий. Развитие местной прессы также зависит от социального и экономического развития области, в которой они функционируют. Местная пресса также может выступать инструментом пропаганды зарубежных сил, что интенсивно развивается в современном информационном поле. Зарубежные силы в основном имеют одну общую цель: монополизацию общественного мнения на областном уровне.

Ключевые слова: пресса, областная власть, политика, аудитория, культура, традиция, социальное пространство, общественное мнение.

THE FACTORS OF THE LOCAL PRESS PROGRESS

This article is about the factors and the basis of the local press development. Actually the new forms and formats of the local press progress has not been presented and stated in concrete terms. The general view proves that the process of media freedom is becoming the reason of gaining momentum in free press occurrence in the region. It is sensed that some mechanisms are not enough for spreading the process of their freedom. For instance, in terms of trade this sort of press also needs more freedom. Such form of press on the subject of investments in a region wants independence. In modern condition it seeks qualitatively new and interesting ways. Currently it is going to be transformed into means of revivifying the social discussion and formation of social space. Advertisement and its usage is the factor of strengthening the activity of the local press. The circulation, the quantity of pages, decoration, volume and size (format), and finally the meanings and contents are the main factors of paper's influence area and authority rise in a society. An economical and social alteration and reform in a specific region certainly has impact upon the progress of the local press. In foreign countries the impact of various groups upon the development of the local press is obvious. They effectively use the local press for once financial and political interests. Today's local press is in a stagnation state under the post soviet space. The barriers for development of mentioned press are: low subscription, the absence of founder and investor, weak request for advertisement.

Key words: factors, development, local, press, trade, politics, audience, civilization, custom, language, relation, subscription, area.

Сведения об авторе: ***Кутбиддинов Абдулмумин Хошимович*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **ADAB-75@mail.ru**

Information about the author: ***Qutbiddinov Abdulmumin Hoshimovich*** - Tajik National University, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: **ADAB-75@mail.ru**

УДК: 070:891.550-1

ЭТИКЕТНЫЕ РАМКИ УПОТРЕБЛЕНИЯ МЕСТОИМЕНИЙ ТУ/ШУМО В ЖУРНАЛИСТСКОМ ОБЩЕНИИ

Джураева М.Р.
Таджикский национальный университет

Стратегии и тактики установления контакта с собеседником предполагают использование Ту / Шумо (Ты / Вы) форм, которые позволяют в общении помечать сложный регистр ролевых отношений.

Исследователь местоимений таджикского языка Б.Сиёев, определяя историю происхождения личного местоимения второго лица множественного числа **шумо (вы)**, приходит к выводу, что начиная с IX-X веков местоимение **шумо** применяется в двух случаях: первое, для обозначения нескольких лиц, или группы людей, что является основной его функцией, и второе, при почтительном обращении к одному лицу. Эта двойственность местоимения стало причиной того, что шумо во втором лице множественного числа обрело форму двойного множественного числа, то есть к нему стали добавляться окончания, грамматически обозначающие множественное число –ҳо, -он (-ён). На эту особенность также обратили внимание Б.Шарифов, Н.Маъсумӣ, В.С. Расторгуева, Муҳаммад Тақӣ Баҳор (Шарифов, 1985; Маъсумӣ, 1959; Расторгуева, 1964; Муҳаммадтақӣ Баҳор, 2012).

По мнению Б.Сиёева, шумо - вы по отношению ко второму лицу единственного числа в начале употреблялось только для выражения официальных отношений, постепенно к нему присоединилось значение вежливости и уважения (Сиёев, 1972: 67).

В.С.Расторгуева считает, что частое употребление Шумо - Вы по отношению к одному лицу в северных районах Таджикистана связано с их близким расположением к администрации бывшего эмирата.

Аргументируется это тем, что в южных районах шумо – вы в данной функции не использовалось и только в последние годы оно стало применяться для обозначения при обращении к единственному лицу и то лишь в официальных ситуациях (Расторгуева, 1964: 61-62).

Этот факт подтверждает также исследование, проведенное несколько лет назад автором этих строк на основе материалов литературно-исторической прозы XVI века «Бадоеъ-ул-вақоеъ» выдающегося литератора Зайниддина Маҳмуди Восифӣ. Использование местоимения Шумо (Вы) для почтительного и вежливого обращения началось примерно в начале нового периода (9-10вв.) развития персидско-таджикского языка, постепенно усиливаясь, к XVI веку в большей степени стало основной его функцией. Об этом свидетельствует статистика частотности употребления «Шумо» (Вы), сделанная автором данных строк на основе материала этого объемного произведения : из 469 случаев в 394 «Шумо» (Вы) имеет значение вежливости и почтительности и только в 75 случаях оно указывает на множество лиц. Более того данный материал позволил провести чёткое стилистическое дифференцирование данного местоимения: в аристократических и элитарных кругах оно имееет, в основном, официальную окраску, а в просвещённых и образованных кругах это местоимение используется преимущественно при вежливом и почтительном обращении. Например: *Мавлоно Порсо гуфтанд, ки бар замири мунири Шумо равшан аст, ки мувофиқи мизочи Мир зистан амрест мутаассир - Мавлоно Порсо сказали, что известно Вашей светлой душе, что угождать Миру очень трудно* (569) (Чӯраева, 2004: 87)

«Ту» (Ты) символ более близких, сердечных и искренних отношений. Поэтому говорить «Ту» (Ты) не всегда должно расцениваться как грубость или отсутствие элементарной культуры и неумение уважать. По мнению академика В.Г. Костомарова: «Вообще применение «Ты» весьма субъективно, шатко, неустойчиво и зависит от условий общения и тысячи других причин. «Ты» может быть очень нежным и грубым, но никогда не бывает нейтральным и официальным. Забавно, что ругаясь, многие люди, которые обычно на «Ты», переходят в этот момент на «Вы», а многие говорившие друг другу «Вы» на «Ты». Вы можете сказать «Ты» только своему товарищу, совершенно равному вам. Но никогда нельзя обращаться на «Ты» к тому, кто старше по возрасту или положению. Очень грубо и совершенно недопустимо звучит обращение на «Ты» к обслуживающему персоналу: к уборщице, к официантке, к шофёру и т.д. Одним словом, если Вы не очень уверены, то не говорите никому «Ты» (Костомаров, 2010).

С этой точкой зрения нельзя не согласиться. Например, ребёнку можно говорить Ту – Ты, не зная его близко и не будучи с ним ни грубым, ни фамильярным. Шумо – Вы в этой ситуации выглядит не совсем естественно. Но опять же это зависит от условий общения. К примеру, в передаче «Калидчаи заррин» ТВ «Баҳористон» девочка-ведущая при знакомстве к каждому участнику обращается на Вы: Номи Шумо чист? После каждого ответа по-взрослому использует формулы благодарности: Ташаккур, Хело хуб, Оличаноб. Мы считаем, что в этом случае использование Шумо – Вы по отношению к ребёнку со стороны сверстника естественно, потому что обращение на Вы в раннем возрасте вырабатывает навыки официального и уважительного отношения и имеет воспитательный характер, а самое главное, соответствует социальным и этническим традициям нашего народа.

С другой стороны, если взрослый человек к ребёнку в индивидуальной ситуации употребляет Шумо – Вы, это может означать ласковое отношение.

Допустимо обращение на *Ту - Ты* между равными по возрасту и социальному положению:

Маҳинбону, оё ***ту*** *маълумот дорӣ, ки борхалтаи пағомрасони хаткашон чӣ гуна шакл дошт? – Маҳинбону, а ты знаешь, как выглядела сумка почтальона?* (Ораз, ТВС, 2013)

Тамошои кадом намуди филмҳо ба ***ту*** *бештар писанд аст? – Какие фильмы тебе больше нравятся?* (Як соат. ТВБ, 2012).

И у выдающегося таджикского поэта Мирзо Турсунзода в поэме «Ҷони ширин» мы встречаем замечательные строки, обращённые к его супруге:

Бе **ту** дар васфи занон гуфтам сухан,
Бе **ту** дар маҷлис фишурдам дасти зан,
Лек дар пеши назар руйи **ту** буд,
Ҷилваҳои чашму абрӯйи **ту** буд.

В речевом этикете есть формулы, избирательно относящиеся к Ту/Шумо (Ты/Вы) формам. Так, стилистически повышенные формулы сочетаются с «Шумо» (Вы), стилистически сниженные с «Ту» (Ты). Например, формулы с элементами иҷозат фармоед, рухсат диҳед (позвольте, разрешите) в современном употреблении реализуются с Шумо-формами: Иҷозат фармоед, Шуморо табрик намоям (Позвольте Вас поздравить).

Ту/Шумо - Ты/Вы формы общения выражаются в двух формах изъявительного (меравӣ – меравед) и повелительного (рав – равед) наклонений глаголов, в местоимениях единственного / множественного числа, отнесённых к единичному адресату, а также в формулах речевого этикета, отражающих это явление языка открыто, эксплицитно, с помощью энклитики (местоименое окончание второго лица множественного числа –ат (-ят) ;–атон (-ятон) – Субҳат ба хайр! – *Субҳатон ба хайр! : Шуморо барои ташриф овардanатон «хуш омадед» мегӯем ва субҳи босафои Тоҷикистони азиз бароятон ба хайру шодӣ бошад.* - (Субҳ. ТВТ, 1.04.14), и скрыто, имплицитно: Салом скорее с ту – ты: *Хуш омадӣ, дӯсти азизам, салом арз мекунам ба ту* (Лаззат.

ТВС, 7.01.2012), *Хайра мақдам* с *Шумо – Вы. Хуб, сараввал Шуморо ба студия* ***хайра мақдам*** *мегӯем ва арзи сипос менамоем, ки даъвати моро пазируфтед* (Дунёи ҷавонӣ. Радио «Тоҷикистон 30.10.12).

Как видим, в речевом этикете есть формулы, избирательно относящиеся к Ту/Шумо - Ты/Вы формам. Так стилистически повышенные сочетаются с Шумо, стилистичеки сниженные - с Ты. Например, формулы с элементом *рухсат диҳед, иҷозат фармоед (разрешите, позвольте)* в современном общении реализуются с Шумо- формами: Иҷозат диҳед, муаллим, ба Шумо бо мисоле ҷавоб гардонам (ПК с.19). Знак вежливой просьбы Ҷӯрачон, ёрдам кун, естественно тяготеет к Ту- формам, хотя словарное толкование слов ҷӯра, ошно не помечены статусом стилистической сниженности.

Таким образом, рассматривая этикетные рамки Ту/Шумо – Ты/Вы форм общения, можно сделать вывод, что в публицистическом общении всё же преобладают формы общения с помощью Шумо, хотя как новое явление нередко наблюдается Ту – Ты формы, особенно среди молодого поколения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Костомаров В.Г. Статьи старых лет / В.Г.Костомаров. - Москва: Икар, 2010. – 828 с.
2. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. - Сталинобод, 1959. – 295 с.
3. Маликшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012. – 569 с.
4. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С.Расторгуева. - Москва, 1964. – 188 с.
5. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б.Сиёев. - Душанбе: Дониш, 1972. – 235 с.
6. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ» - Восифӣ / Б.Шарифов. - Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.
7. Ҷӯраева М.Р. Воситаҳои ифодаи эҳтиром ва фурӯтанӣ дар забони тоҷикии асри XVI / М.Р.Ҷӯраева. - Душанбе: Деваштич, 2004. – 119 с.

КОРБАСТИ ШАКЛҲОИ ТУ/ШУМО ҲАМЧУН ҚОЛАБИ ОДОБИ МУҲОВАРАТ ДАР МАТНҲОИ ЖУРНАЛИСТӢ

Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии коммуникативӣ - хусусиятҳои услубӣ ва ба аснои нутқ вобаста будани корбасти ҷонишинҳои шахсии шахси дуюми танҳо ва ҷамъ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар одоби муҳоварати тоҷикӣ қолабҳои махсусе мавҷуданд, ки интихоби ҷонишинҳои ту/Шуморо танзим мекунад. Ҳамин тавр, қолабҳои услуби баланд бештар бо ҷонишини «Шумо» ва қолабҳои услуби омиёна ё паст бо ҷонишини «ту» кор фармуда мешаванд. Решаҳои таърихии истифодаи ҷонишини шахси дуюми ҷамъ «Шумо» барои ифодаи муносибати субъективии гӯянда нисбат ба шунаванда ба асрҳои IX-X рафта мерасанд. Корбасти ҷонишини мазкур ҳангоми мурочиат ба як шахс дар мавқеи эҳтирому самимият, дар матнҳои ВАО ҳодисаи маъмулӣ маҳсуб меёбад. Дар баробари ин, муаллиф ба баъзе ҳодисаҳои номатлуби омезиши ҷонишинҳои ту/Шумо дар нутқи журналистон ишора менамояд.

Калидвожаҳо: хушмуомилагӣ, эҳтиром, асно, арҷгузорӣ, Ту/Шумо / бандакҷонишинҳо.

ЭТИКЕТНЫЕ РАМКИ УПОТРЕБЛЕНИЯ МЕСТОИМЕНИЙ ТУ/ШУМО В ЖУРНАЛИСТСКОМ ОБЩЕНИИ

Автором статьи рассматривается актуальная проблема коммуникативной лингвистики – стилистические особенности и ситуативность употребления личных местоимений второго лица единственного и множественного чисел. Автор подчёркивает, что в таджикском речевом этикете есть формулы, избирательно относящиеся к Ту/Шумо (Ты/Вы) формам. Так, стилистически повышенные формулы сочетаются с «Шумо» (Вы), стилистически сниженные с «Ту» (Ты). Ту/Шумо. Употребление местоимения второго лица множественного числа Шумо для выражения субъективного отношения адресанта к адресату имеет исторические корни и восходит к IX-X векам. Использование данного местоимения для обозначения единичного адресата, чтобы выразить вежливое и уважительное отношение наиболее частотна в таджикских СМИ Наряду с этим автор отмечает некоторые погрешности в плане смешивания этих коммуникативных единиц.

Ключевые слова: вежливость, уважительность, ситуация, почтительное отношение, Ту/Шумо, Ты/Вы, энклитики

ETIQUETTE FRAMEWORK OF YOU/YOU (RESPECTIVE VARIANT) AND COMMUNICATION FORMS IN THE PUBLICISTIC TEXT

Etiquette frame you / you forms of communication in the journalistic text. The author of the article considers the actual problem of communicative linguistics - stylistic features and situational use of personal pronouns of the second person singular and plural. The author emphasizes that in Tajik speech etiquette there are formulas selectively related to Tu / Noise (You / You) forms. So, stylistically enhanced formulas are combined with "Noise" (you), stylistically reduced with "Tu" (You). Tu / Noise. The use of the pronoun of the second person of the plural Shumo to express the subjective attitude of the addresser to the addressee has historical roots and dates back to the IX-X centuries. The use of this pronoun to designate a single addressee to express a polite and respectful attitude is most frequent in the Tajik media. At the same time, the author notes some errors in terms of mixing these communicative units.

Key words: politeness, respectfulness, situation, respectful attitude, Tu / Noise, You / You, enclitists

Сведения об авторе: ***Джураева М.Р.*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: light_angel-65@mail.ru. Тел.: **(+992) 93-880-93-01**

Information about the author: ***Dzhuraeva MR*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **light_angel-65@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-880-93-01**

УДК: 070+93 (09) (575.3)

«АВТОРСКАЯ ПОЗИЦИЯ» И ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЕ В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «ВЕЧЕРКА»)

Муллоев Ш.Б., Абдуллоева Н.Н.
Российско-Таджикский (славянский) университет,
Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Сегодня в дискуссиях и разных сообществах СМИ Таджикистана мало затрагивается понятие «автор» и какова его роль в создании того или иного журналистского произведения и в целом продукта изготовляемом автором. Продукт или подготовленное автором произведение иногда и чаще всего не находит своего потребителя. В том есть причина, которая нуждается в раскрытии. Поскольку оно очень актуальна, и востребована сегодня, мы сочли нужным в небольшой статье проанализировать важную тему на сегодняшний день. Исходя, из этого мы постараемся в небольшой статье в какой-то мере осветить данную проблему.

Тема, обозначенная в названии статьи, заключает несколько основных аспектов. В одном случае мы рассматриваем автора как субъекта журналистской деятельности. Здесь было бы уместным опираться на высказывания довольно авторитетных исследователей в области журналистики, чтобы определить понятие «автор». Автор на наш взгляд, это ключевое понятие создателя любого продукта в различной сфере деятельности. Он, конечно, проявляется по - своему и думаем, что разное творение человеческой руки имеет своего автора. В целом каждый автор своим творением становится автором популярным. Что касается журналистского «автора» и ее позиции, оно индивидуальна и специфична. Авторский созданный материал всегда индивидуален и специфичен и владеет способностью завоевать доверие и популярность среди потребителей. Для творческих областей деятельности человека понятие «автор» – ключевое. Оно восходит к латинскому слову *auctor*, называющему субъект действия, и в универсальном смысле обозначает создателя того или иного произведения: романа, симфонии, живописного портрета, пьесы для театра, кинофильма и т.п. У всякого творения человеческой культуры есть автор – один или несколько, известный или безымянный, и в этом слове отражено то, что известный филолог и философ Сергей Аверинцев назвал «неповторимостью творческой инициативы» [1, с. 111].

Отсюда и наиболее употребительное значение термина «автор», которое используется в современной теории и практике журналистской деятельности: оно обозначает конкретного создателя произведения для СМИ – газетной статьи, комментария или блога, радиокомпозиции, телевизионного репортажа или очерка. Например, под опубликованной в газете «Вечерка» статьей «Душанбе никогда не будет прежним» стоит подпись – Антона Родина, чьи статьи становились объектом спора и дискуссии среди немногочисленной аудитории экспертов в Таджикистане. В любом журналистском произведении, если оно таковым является в первую очередь читателю сообщается, кто именно проявил творческую инициативу по созданию конкретного произведения: нашел интересную тему, самостоятельно или с помощью сотрудников собрал по ней информацию, оценил полученный материал, обработал его необходимым образом и подготовил к публикации, иначе говоря, создал произведение для соответствующего СМИ, став его автором. Естественно, на степень проявления авторского начала в журналистских произведениях оказывает заметное влияние множество факторов, в том числе и жанровая специфика. Однако даже самую короткую заметку кто-то написал, сделал, т.е. создал ее как законченное произведение, и в этом смысле понятие «автор» фактически равнозначно понятию основного субъекта журналистской деятельности. Нам думается, что автор – сложная структура. Существует разного рода толкования в понятии автора. Принято считать, что автор журналистского произведения отличается от своего художественного собрата тем, что он «не условный образ (рассказчик, лирический герой и т.п.), от лица которого ведется повествование, но конкретная подлинная личность со своими вкусами и пристрастиями. Да ни секрет, что автор и его позиция в журналистике очень важны и какую роль она играет, когда позиционирует себя.

Безусловно, большую роль играет то, что принято называть социальной позицией журналиста, т.е. «поддержка тех или иных социальных сил, выступление на их стороне, выражение или отстаивание их интересов» [13, с. 101]. Аудитория вправе ожидать от автора – особенно в аналитических произведениях – проявления его социальной позиции, и, безусловно, нрава. По мнению Е. Е. Прониной, «умение видеть жизнь и ее проявления «под знаком высших ценностей» составляет одну из важнейших способностей журналиста» [12, с.77].

Вместе с тем надо учитывать тот факт, что автор – структура подвижная, динамическая, обусловленная временем. Так, в советский период отечественной истории в СМИ были востребованы авторы, обладающие, кроме литературных и иных талантов, четко выраженной партийной позицией, а сомневающиеся не могли порой опубликовать ни строчки. Автор произведения и личность человека, его создавшего, не всегда совпадают полностью. Конечно, при этом нужно понимать, что рожденная в процессе создания произведения авторская личность должна быть вполне понятной аудитории, которая меньше всего ждет от публицистики загадок. Читатель, зритель, слушатель как бы предоставляет журналисту право быть лучше осведомленным о происходящем в мире, чем «обычный» человек, занятый по-настоящему насущными проблемами жизни, и не более того.

По нашему глубокому мнению насколько произведение соприкасается с аудиторией, является очень важной деталью. При создании любого продукта или произведения необходимо учитывать эти детали. Действительность,

отношение к ней – вот что является областью соприкосновения СМИ и их аудитории. Данную специфику на наш субъективный взгляд состоит в отношение к действительности – это то, что обеспечивает взаимодействие двух главных ипостасей автора: «автор – человек социальный» «автор – человек частный».

Материалы аналитической журналистики, в отличие от информационного, дает своему автору возможность не просто проинформировать читателя о явлении, но и высказать связанные с ним оценки, выводы, прогнозы. Таким образом, обращаясь к газетной аналитике, аудитория имеет дело не с одним только фактом, но и с определенным мнением – авторской позицией.

Для понимания сути одного из ключевых понятий, фигурирующих в данной статье, необходимо дать ему определение. Так, Большая Советская Энциклопедия трактует это понятие как «точка зрения по какому-либо вопросу; определенная оценка какого-либо факта, явления, события; действие, поведение, обусловленное этим отношением, оценкой» [3, с. 190]. Кроме того, надо внести ясность в понятие автора и позиции.

В любой отрасли человеческой деятельности понятие автора и его позиции проявляется по-разному. Например, в социальной психологии позиция понимается как «устойчивая, внутренне осознанная система отношений к обществу в целом, к другому человеку в частности и к самой себе, она связана органически с ее ценностной системой и является одним из ее элементов. Позиция – это структурно-личностное образование, которое отражает характер взаимоотношений личности и общества, определяет социальную активность личности и ее направленность на общественно значимые цели» [5, с.39]. В исследованиях посвященных психологии человека и психологии субъективности, позицию характеризуют как «наиболее целостное образование личности», но в то же время отмечают, что «занять позицию в отношениях с другими невозможно раз и навсегда. В каждой точке существования вновь и вновь возникает необходимость свободного и самостоятельного выбора, неизбежность принятия на себя ответственности за свои действия перед другими и самим собой. При создании своего я и позиции человек каждый раз должен утверждать себя как личность, он должен выбирать и отстаивать собственную позицию. Также мы считаем целесообразно дать определение политической позиции. «Политическая позиция»: «те черты личности, которые выражаются в тенденции к специфическому или постоянному политическому поведению. …в понятие политических позиций мы включаем: определенные или постоянные эмоциональные состояния, касающиеся политических явлений; убеждения, касающиеся политических явлений; предрасположение к деятельности в области политики. Понимаемая таким образом сфера политических позиций шире, чем сфера политических оценок. Политические оценки являются лишь составным элементом политических позиций, проявляющихся, впрочем, в связи с другими – эмоциональными и директивными – элементами позиций» [4, с. 117]. Обращаясь к социологическому энциклопедическому словарю, мы читаем, что позиция это точка зрения, мнение по какому-либо вопросу, определенная оценка факта, события, устойчивая система отношений человека к действительности, проявляющаяся в соответствующем поведении и поступка. Для полной раскрытия полной картины следует привести еще два определения понятий, на первый взгляд дублирующих содержание понятия «позиция». «Убеждения – осознанная потребность личности, побуждающая ее действовать в соответствии со своими ценностными ориентациями и идеалами. Совокупность убеждений выступает как мировоззрение человека» [15, с. 100]. «Мировоззрение – система взглядов на мир и место в нем человека, отношение человека к окружающей его действительности и к самому себе, а также обусловленные этими взглядами основные жизненные позиции людей, их идеалы, убеждения, принципы познания их деятельности, ценностные ориентации» [17, с. 261]. Таким образом, исходя из всего вышесказанного, можно суммировать и вывести общее понятие «позиция». Во-первых, как видим, позиция, наряду с убеждениями, является составляющей частью мировоззрения. Во-вторых, позиция предполагает наличие какой-либо системы поведения и действия субъекта для ее выражения. И, в-третьих, и это самое главное, позиция включает в себя определенную долю оценочности, нравственные ориентиры и осознанную ответственность личности, а основой для всего этого служит субъективность. При этом данное обобщенное определение позиции личности нисколько не противоречит авторской позиции журналиста. Отличие в том, что свою позицию как индивидуума журналист выражает не где-нибудь, а именно в тексте, который затем выходит в свет и с ним может ознакомиться многочисленная аудитория.

В целом резюмируя вышесказанные мысли предыдущих авторов по изучаемой проблеме, в журналистике можно выделить два аспекта информации: объективный – представление фактов и субъективный – отражение авторского видения тематики материала. Рассматриваются основные приемы, используемые журналистами для отражения личной позиции и личного отношения к информации, представляемой в материале, автор приходит к выводу, что объективность информации всегда относительна, поскольку зависит от системы ценностей и личности журналиста. Однако при этом не должна иметь место сознательная субъективность, которая является результатом перечисленных приемов явного и скрытого воздействия на аудиторию. В рамках данной статьи наше внимание будет обращено в большей степени на субъективный аспект, в частности – на выражение авторской позиции журналиста. Наша цель – рассмотреть явные и скрытые приемы выражения авторской позиции в аналитической журналистике, а также попытаться ответить на вопрос: соответствует ли выражение личного мнения автора критериям объективного предоставления информации? Известный теоретик журналистики Дж. Мэррилл выдвигает идею о том, что «ни один журналист не знает правды, ни один материал не может точно соответствовать действительности... Журналисты не могут быть объективными, даже если они этого захотят. Они попадают в естественную ловушку субъективности. Их индивидуальность неотъемлемо присутствует в материале. Они,

например, решают, какие части материала сократить, а какие нет, принимают решение о том, на чем заострить внимание, а что сгладить, какие цитаты использовать, а какие нет, что перефразировать, а где использовать прямую речь» [6, с. 110]. В нашем случае, необходимо учитывать и тот факт, что каждый репортер создает материал на основе собственных фоновых знаний. Свой отпечаток накладывают происхождение, образование, круг общения, семья, друзья, система ценностей и взглядов. Конечно, такая субъективность неумышленна, она естественно возникает сама по себе, вне связи с умышленной предвзятостью при освещении событий. Значит исходя, из тех умозаключений, проделанных нами в начале статьи, автор и её позиция в журналистском тексте определяется как интегральное выражение субъективности. Мы довольно скрупулёзно показывали диалектику развития роли журналиста, а поскольку роль является составляющей частью позиции автора, то можно утверждать, что это касается и изменения самой позиции. Конечно, позиция может, менятся из ситуативного хода и решения того или иного продукта. Однако, анализируя явления и беря на себя смелость, делать какие-либо выводы, журналист должен четко осознавать степень ответственности перед аудиторией.

Это, кстати, предусматривают те же кодексы профессиональной этики журналиста. К примеру, в разработанном в 2009 году кодексе «Этические нормы журналистской деятельности в Таджикистане» говорится о 17 профессионально-этических принципах таджикской журналистики: «Миссия СМИ и журналиста Правдивость, объективность, справедливость, плюрализм и уважение прав человека являются основными принципами деятельности СМИ и журналистов в Таджикистане. Точность информации. СМИ и журналисты должны публиковать различные мнения и точки зрения беспристрастно и без искажения. В материалах должен соблюдаться принцип сбалансированности мнений. Заголовки и изображения должны соответствовать смыслу текста» [11, с. 219]. Мы убеждены в том, что журналист разделяет ответственность за переданную информацию. Но ситуация ни всегда соблюдается. Да он ответственен не только перед теми, кто контролирует СМИ, но, прежде всего, перед широкой общественностью, принимая во внимание различные социальные интересы. Кроме того, ответственность журналиста требует, чтобы во всех обстоятельствах он действовал в соответствии со своим нравственным сознанием. Опираясь на 29 статью Закона Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации» [8], журналист обязан проверять точность полученной информации. Обеспечение права граждан на информацию – первейшая обязанность журналиста. Недопустимо использование СМИ в ущерб интересам общества, правам и законным интересам личности, для проповеди войны и насилия, национальной, социальной и религиозной нетерпимости, а также для манипулирования общественным мнением и монополизации гласности. Если указание издателя или руководства редакции вступает в противоречие с требованиями общественной нравственности или положениями настоящего Кодекса, то журналист должен отказаться от выполнения задания редакции, если оно противоречит его нравственным убеждениям» [2, с. 240].

Таким образом, бесспорно, то, что главная ответственность за информацию возлагается на журналиста, и при этом определяющим фактором являются собственные нравственные установки пишущего. Утверждая умозаключения, высказанные ранее в статье, свобода от внутреннего цензора не есть подлинная свобода.

Некоторые отечественные медиа-эксперты и мы, в том числе считаем, что журналисты не всегда соблюдают закон, и подобная тенденция может стать серьезным ударом по свободе СМИ в стране.

Насколько далеко могут зайти некоторые журналисты на этом пути? Одним из ответов может послужить авторские размышления на эту тему в материале под названием «Свобода слова – где она?». «*А что, если наша свобода печати была бы полноценной?*», - задается вопросом автор и предлагает следующие варианты.

«*Во-первых, с помощью свободной печати можно было бы держать в узде правительственные учреждения и чиновников, которые (будем честны) не всегда прозрачно ведут свои дела. Тут, как мне кажется, дело в отсутствии общественного контроля. Хотя откуда взяться общественному контролю, если для СМИ почти все темы видятся запретными. Честные и смелые СМИ, которые ведут подотчетность власти, укрепляют закон и создают правовую обстановку в стране.*

Во-вторых, отсутствие независимой (слово, которое у нас очень любят) и свободной прессы может подорвать авторитет страны. Когда у печати нет свободы и независимости, то народ информирует правительство. А это, в свою очередь, приводит к однобоким точкам зрения. Все просто. Нет плюрализма мнений – нет критического мышления.

Третье: свободное и добросовестное СМИ берет на себя миссию просвещения граждан и является важной частью демократии. СМИ способны помогать гражданам понимать свое правительство» [7].

В завершении материала автор делает следующий вывод: «*Свобода печати, да и вообще СМИ в целом, даёт возможность услышать эти голоса. СМИ способны освещать проблемы, побуждать власть и народ заниматься этими проблемами и способны, в конце концов, дать надежду обездоленным*» [7].

Подводя итоги, можно выделить следующее. Во-первых, существующие требования, записанные в журналистских кодексах этики, часто не соответствуют действительности и бывают, невыполнимы в практике журналистов. В частности, это касается идеализированного представления об объективности журналистики. Во-вторых, профессия журналиста субъективна изначально, поскольку пишущий, в первую очередь, должен быть личностью со своими взглядами принципами и жизненной позицией. В-третьих, субъективность публикаций признается также и системой жанров текста, поскольку, например, в таком жанре как комментарий, позиция публициста является основополагающей. В-четвертых, историческое отступление в вопрос трансформации роли

журналиста и его текста показало, что субъективность и позиция соединены между собой причинно - следственной связью, – второе является следствием первого. В-пятых, осознание этого утверждения приводит журналиста к тому, что он начинает понимать ту ответственность перед обществом, которая возлагается на него за выражение своей позиции, взглядов, представлении о том или ином событии. В противном случае, аудитория становится объектом неосознанного, но чаще все же умышленного, манипулирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверинцев, С. С. Авторство и авторитет // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие, 1994. – С. 105-125.
2. Авраамов, Д. С. Профессиональная этика журналиста. Учебное пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 224 с.
3. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1969-1981. – 632 с.
4. Вятр, Е. Социология политических отношений. – М.: Прогресс, 1979. – 456 с.
5. Гладченкова, С. В. Формирование гражданской позиции: историко-педагогические аспекты// Вестник Воронежского института МВД России. – 2014. – № 5. – С. 35-40.
6. Дэннис, Э., Мэррилл, Дж. Беседы о масс-медиа. – М.: Вагриус, 1997. – 384 с.
7. Зияев, А. Свобода слова – где она?//Вечерка. – 2019. – №15. 9 апреля.
8. 8.Қонуни Чумхурии Точикистон «Дар бораимтбуотидавривадигарвоситаҳоиахбориомма» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://mmk.tj/legislation/base/2013/
9. Копнина, Г. А. Речевое манипулирование. – М.: Флинта, 2008. – 176 с.
10. Лавреневская, А. С. Объективное и субъективное в очерке (к теории жанра):// автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1989 – 24 с.
11. Муллоев, Ш. Б. Нарушения профессиональной этики в печатных средствах массовой информации (на примере газет «Азия плюс» и «Вечерний Душанбе») / Ш. Б. Муллоев // Научные исследования: от теории к практике : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 13 март 2016 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – № 1 (7). – С. 217-221.
12. Пронина, Е. Е. Психология журналистского творчества. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 320 с.
13. Прохоров, Е. П. Публицист и действительность. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 317 с.
14. Родин, А. Душанбе никогда не будет прежним //Вечерка. – 2015. – №25. 17 июня.
15. Слободчиков, В. И., Исаев, Е. И. Психология человека. Введение в психологию субъективности. – М.: Изд-во «Школа-Пресс», 1995. – 384 с.
16. Солганик, Г. Я. К определению понятий «текст» и «медиатекст»// Вестник Московского ун-та. – 2005. – № 2. – С. 7-15.
17. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред.-координатор акад. РАН Г. В. Осипов. – М.: Изд-во НОРМА - ИНФРА-М, 2000. – 488 с.
18. Таджикистан: суды против журналистов могут стать серьезным ударом по свободе СМИ [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://newreporter.org/2011/07/11/tadzhikistan-sudy-protiv-zhurnalistov-mogut-stat-sereznym-udarom-po-svobode-smi/

«МАВҚЕИ МУАЛЛИФ» ВА ЗУҲУРОТИ ОН ДАР ЖУРНАЛИСТИКАИ ТАҲЛИЛИИ ТОҶИКИСТОН (ДАР МИСОЛИ РӮЗНОМАИ «ВЕЧЕРКА»)

Дар мақола муаллифон омилҳои асосиеро, ки ба ташаккули мавқеи муаллифӣ дар асари журналистӣ таъсир мерасонанд, инчунин усулҳоеро, ки журналистон барои иникоси мавқеи шахсӣ ва муносибати шахсӣ дар маводҳояшон нисбат ихтиёрот истифода мебаранд, мавриди баррасӣ қарор додаанд. Муаллифон ба чунин хулоса омадаанд, ки объективияти ихтиёрот ҳамеша нисбӣ мебошад, чунки аз низоми арзишҳо ва шахсияти журналист вобастагӣ доранд. Ғайр аз ин, касби журналистӣ аз ибтидо субъектиӣ мебошад, чунки нависанда дар навбати аввал шахсиятест бо ақидаҳо, принсипҳо ва мавқеи ҳаётии худ .

Калидвожаҳо: муаллиф, объективият, субъективият, мавқеъ, этикаи касбӣ, озодии ВАО.

«АВТОРСКАЯ ПОЗИЦИЯ» И ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЕ В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «ВЕЧЕРКА»)

В статье авторами рассматриваются основные факторы, влияющие на формирование авторской позиции в журналистском произведении и приемы, используемые журналистами для отражения личной позиции и личного отношения к информации, представляемой в материале. Авторы приходят к выводу, что объективность информации всегда относительна, поскольку зависит от системы ценностей и личности журналиста. Кроме того, профессия журналиста субъективна изначально, поскольку пишущий, в первую очередь, является личностью со своими индивидуальными взглядами, принципами и жизненной позицией.

Ключевые слова: автор, объективность, субъективность, позиция, профессиональная этика, свобода СМИ.

"AUTHOR'S POSITION" AND ITS MANIFESTATION IN ANALYTICAL JOURNALISM OF TAJIKISTAN (ON THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPER "EVENING")

In the article, the authors consider the main factors affecting the formation of the author's position in a journalistic work and the techniques used by journalists to reflect their personal position and personal attitude to the information presented in the material. The authors conclude that the objectivity of information is always relative, because it depends on the value system and personality of the journalist. In addition, the profession of a journalist is subjective initially, since the writer is, first of all, a person with his individual views, principles and life position.

Keywords: author, objectivity, subjectivity, position, professional ethics, media freedom.

Сведения об авторах: ***Муллоев Шариф Бокиевич*** – Российско-Таджикский (славянский) университет, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой печатных СМИ и PR. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30.
Абдуллоева Нилуфар Нусратуллоевна – Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, старший преподаватель кафедры языков и делопроизводства. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе. ул. Саида Носира 33.

Information about the authors: ***Mulloev Sharif Bokievich*** - Russian-Tajik (Slavic) University, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Print Media and PR. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, st. M. Tursunzade 30.
Abdulloeva Nilufar Nusratulloevna - Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, senior lecturer of the department of languages and office work. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city. st. Said Nosira 33.

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ	
ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
Хоҷаев Д., Додаров О. Афкори забоншиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев.	5
Назарзода С. Нақши тарҷума дар рушди забони адабӣ.	9
Исмоилов Ш. Вожаҳои сармаъно - аз омилҳои хуби тасвири бадеӣ.	13
Гулназарова Ж. Таносуби маъно ва ифода дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ.	23
Матробиён С.Қ. Масоили этнолингвистика: усул ва равишҳои таҷқиқоти он дар забоншиносии муосир.	26
Шафоатов А.Н. Истилоҳоти таркибии соҳаи варзиш.	30
Ҷумъаев М.О. Нақши исмҳои амали арабӣ барои таъмини оҳанги сухан дар асарҳои насрии Ҷомӣ (дар мисоли «Баҳористон» ва «Нафаҳот-ул-унс»).	33
Бобомуродова М. Вожаҳои ифодакунандаи ҳунари бофандагӣ.	38
Абдулазизов В. Такомули корбурди як воҳиди дастурӣ дар назми классикӣ (дар асоси ашъори А. Рӯдакӣ, К. Хуҷандӣ ва Сайидои Насафӣ).	41
Тураҳасанов К.Ш. Нақши калимаҳои арабӣ дар истилоҳсозии тиббӣ.	46
Ибрагимова Р.А. Вижагиҳои категорияи тарзи амал дар низоми феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.	49
Холиқзода А. Категорияи тарз дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ.	53
Давлатов Э.А. Таҳлили таърихӣ – забоншиносии полионимияи «Қасас-ул-анбиё».	57
Қаҳҳоров Ш.Р. Хусусиятҳои сарфии зарбулмасал ва мақолҳои забони англисӣ.	61
Муслимов М. Таркибҳои чуфти фразеологӣ бо калимаҳои арабӣ дар асарҳои адибони тоҷик.	66
Каримова Г.Н. Мавқеи калимасозии вожаи "мӯй" дар сохтани калимаҳои мураккаби сеҷузъа.	68
Нурова З. Таҳлили муқоисавии калимасозии сифати аслӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.	72
Саломов А. Таъйироти фонетикии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ.	76
Кенҷазода М.С. Мулоҳизаҳо доир ба сохтори чумлаҳои содда дар забони тоҷикӣ.	80
Бойматова Д.М. Баррасии маъноии воҳидҳои фразеологии повести "Бегона"- и Албер Камю ва муқоисаи онҳо бо тарҷумаи тоҷикии асар.	83
Зарипов А.Н. Нигоҳе ба таърихи истилоҳоти осорхонашиносӣ.	87
Тухтасунов О. Этимологияи номи баъзе узвҳои тани инсон.	89
Амонзода М.С. Эмомалӣ Раҳмон ва роҳу усулҳои ҳифзи забон ва омӯзиши он.	94
Абдуллоева Г.З., Нурова Н.Ғ. Мавқеи истилоҳоти чорводорӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.	96
Мавлонзода Ш.М. Нақши категорияи шумораи исм дар мукотиботи «Таҳзиб-ус-сибён»-и устод Айнӣ.	99
Акбарова Д.Н. Саҳми Фирдавсӣ дар вожасозиву рушди забони форсӣ-тоҷикӣ (дар асоси вожасозии пасванди «-бон» дар достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ).	103
Ҷумъаев М.О. Дар бораи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои асри XX.	107
Нуридинова М.Ф. *Мавқеи вожаҳои "дил" ва "ман" дар шеъри Камоли Хуҷандӣ.*	111
Бобомуродова М. Рочеъ ба таърихи пайдоиши лексикаи матоъҳои абрешимӣ.	114
Шафоатов А.Н. Сохтори грамматикии истилоҳоти соҳаи варзиш (вожаҳои содда).	118
Сулаймонов С. Ибн Сина и арабская филология.	120
Назибекова М.Б., Охунова С. Сложные слова в таджикском языке и способы их передачи на русский язык (на примере таджикско-русского словаря).	126
Нурова М.Б. Номинативные предложения в таджикском языке.	130
Турсунова Ш.А. Выражение концепта "уважение" в английском и таджикском языках.	133
Салимова М.А. Средство связи художественного текста в разноструктурных языках.	137
Худоёров Х.Ё. Восприятие вежливости в русском языковом сознании (на материале анкетирования).	141
Хасанова Ш.Р. Употребление качественных прилагательных, характеризующих человека по объективным признакам на уроках русского языка с таджикским языком обучения.	146
Ходжиева М.Х. Различие слов по эмоционально-стилистическим оттенкам.	149
Собирова С.Г., Фазылова Ш.К. Социальная оппозиция «богатый – бедный» во фразеологизмах и паремиях английского, русского и таджикского языков.	153
Турди-Аханова И.А. Анималистические фразеологизмы в английском и таджикском языках.	156
Исламова П. Анализ критического дискурса - новый подход к изучению языков.	157
Аксакалова Т.А. Об истории этнографии.	161
Ходжаитов Б.Д. О семантике вводных слов в русском языке и их соответствиях в таджикском языке (на примере художественного текста).	166
Салохиддинов В.Ю. Бессоюзные сложные предложения в языке художественной литературы (на материале таджикского и английского языков).	171
АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Р.Раҳмонӣ. Академик А.Мирзоев – ифтихори миллат.	174
Раҷабов Ҳ. Тасвири барҳӯрдҳои мазҳабӣ дар адабиёти ҳинд.	177
Қурбон Восиев, Восиева Р.Қ. Саид Имодаддин Насимӣ ва ҷараёни ҳуруфия.	183
Хоҷамуродов О. Мафҳуми "инқилоб" аз дидгоҳи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ.	188
Сафаров У.Р., Шарипова Г.Б. Нозик ал-Малоика ва мактабҳои адабӣ.	189
Солеҳов М. Вазъи назми тасаввуфӣ то замони Ҳаким Саноӣ.	192
Абдуллоев И.П. Қиссаи Юсуф дар "Мунтахаб-ут-таворих"-и Хоҷӣ Ҳакимхон.	196
Қаландаров Н. Робита, собика ва хофизаи илмии адабиётшинос.	200
Салимиён О.С. Ғамҳои гурезгазир дар маснавиҳои Бедил.	205
Рачабова М.Т. Мухтассоти ихвониёти насрӣ дар адабиёти арабизабони асрҳои XI-XII.	208
Тоҳирзода С.Т. Нигоҳе ба китоби «Ғарбзадагӣ»-и Ҷалол Оли Аҳмад.	211

Саҷҷоди М. Хурофот ва навъҳои он.	215
Ҳайдарова С. Романи "Гардиши девбод"-и Абдулҳамид Самад ва хусусиятҳои сохториву мундариҷавии он.	220
Пиров С. Зиндагии Абдулҳамид Самад дар партави суханҳои мардумӣ.	226
Сулаймон Анварӣ. Ҷойгоҳи вожаҳои вомгирифта дар шеъри Иқбол.	229
Анварова М.Н. Тафовут ва ҳамсабастагии "Латоиф-ул-амсол"- и Рашидуддини Ватвот бо "Муҷмал-ул-ақвол"-и Аҳмади Думонисӣ.	234
Насриддиниён Бобишоҳи Ҳасанпур, Саркоров Н. Назаре ба андешаҳои панду андарзии Шайх Саъдӣ.	236
Шодиев М. Нуктае чанд дар ҳошияи китоби «Билоду Мовароуннаҳр" аз силсилаи китобҳои "Футуҳ ал-булдон ал-исломия"- и Маҳмуд Шийт Хаттоб.	240
Шарипова М. Заминаҳои пайдоиши тасаввуф дар тафаккур ва адабиётӣ асрҳои VII-IX.	246
Солеҳов М. Таъсири Ҳаким Саноӣ дар инкишофи назми тасаввуфӣ.	248
Саидджафаров О.Ш. О некоторых особенностях перевода персидско-таджикских рубаи (четверостиший) на русский язык.	252
Мурувватиён Дж.Дж. Из истории художественного перевода на таджикский язык (о переводе Сотимом Улугзода романа «Овод» Л. Войнич).	256
Абдулназаров А.А. Из истории изучения темы смерти в художественной литературе.	263
Дилрабои Одилходжа. Особенности влияния творчества Хафиза на современную таджикскую поэзию.	267
Джафарова Д., Одинаев Н. Классификация литературных наук с точки зрения Ходжа Насриддина Туси.	270
Шарифова Г.А. Особенности таджикских переводов произведений Назыма Хикмета.	274
ЖУРНАЛИСТИКА	
Камолиддинов Б. Таҳаввулоти грамматикӣ дар ҷумлабандии забони матбуоти тоҷик (ҷумлаҳои мураккаби тобеъ).	276
Муродов М.Б. Хусусиятҳои мавзӯиву проблемавии таҳқиқи маводи ВАО.	279
Қутбиддинов А.Ҳ. Моҳияти идеологии матбуоти маҳаллӣ.	282
Сироҷова Н.Р. Масъалаҳои нақди илмӣ дар таҳқиқоти Асадулло Саъдуллоев.	285
Мансурова М. Мавқеи баъзе пешванду пасвандҳои калимасоз дар барномаҳои фарҳангӣ ва фароғатии радиои «Тоҷикистон».	289
Бобоев Д., Ҳайдаров С. Таҳаввул дар мустанаднигории тоҷик.	292
Шарифзода Қироншоҳ. Оид ба даврияти чопи «Бухорои шариф».	299
Қутбиддинов А.Ҳ. Омилҳои рушди матбуоти маҳаллӣ.	305
Джураева М.Р. Этикетные рамки Ту/Шумо форм общения в публицистическом тексте.	309
Муллоев Ш.Б., Абдуллоева Н.Н. «Авторская позиция» и ее проявление в аналитической журналистике таджикистана (на примере газеты «Вечерка»).	312

ПОРЯДОК
РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА. СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

2019. №8

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.Ибодова
Редактор таджикского языка: М.Н.Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Редактор английского языка: М.Асадова

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 40,25, усл. п.л. 40,25.
Подписано в печать 18.12.2019 г. Заказ №2018/04-01
Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.